

भणवानुं ठेकाणुं

श्री अ. ला. जे स्थानकवासी
जैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठे गरेडिया कुवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र)

Published by :

Shri Akhil Bharat S S.
Jain Shastroddhara Samiti
Garedia Kuva Road, RAJKOT.
(Saurashtra), W Ry, India

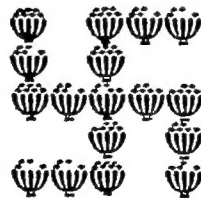

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥१॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥१॥

भूदयः ३ २५=००

प्रथम आवृत्ति अत १२००
वीर संवत् २४६७
विक्रम संवत् २०२७
धसवीसन १६७१

मुद्रक :

स्वाभी श्रीत्रिलुपनदासल शास्त्री
श्री रामानंद प्रिन्टिंग प्रेस,
कांठरीया रोड, अमदावाद-२२

जीवाभिगमसूत्र भा० १ को

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठ
	प्रथम प्रतिपत्ति	
१	मङ्गलाचरण	१
२	जीवाभिगम के विषयो की अवतरणिका	२-९
३	जीवाजीवाभिगम अध्ययन की प्ररूपणा	१०-२३
४	अजीवाभिगम के स्वरूपका निरूपण	२४-३४
५	जीवाभिगम के स्वरूप का निरूपण	३४-४४
६	ससारसमापन्नक जीवाभिगम का निरूपण	४५-४८
७	द्विप्रत्यावतार नामकी प्रतिपत्ति का निरूपण	४८-५८
८	शरीरादि तेईस द्वारोका कथन	५९-६०
९	पहला शरीर द्वारका निरूपण	६०-६४
१०	दूसरा अवगाहना द्वारका निरूपण	६४-६५
११	तीसरा संहनन द्वारका निरूपण	६५-६६
१२	चौथा संस्थान द्वारका निरूपण	६७
१३	पांचवां कषाय द्वारका निरूपण	६८-६९
१४	छद्दठा सञ्ज्ञाद्वारका निरूपण	६९-७०
१५	सातवा लेश्याद्वार का निरूपण	७१-७३
१६	आठवां इन्द्रियद्वार का निरूपण	७३-७६
१७	नौवां समुद्घात द्वारका निरूपण	७७-८१
१८	दसवां सज्जिद्वारका निरूपण	८२
१९	ग्यारहवां वेदद्वारका निरूपण	८३
२०	बाहरवे पर्याप्तिद्वार का कथन	८४-८५
२१	जीवोके दृष्ट्यादि द्वारो का कथन	८५-८९
२२	तेहरवें दृष्टिद्वारका कथन	८९-९०
२३	चौदहवे दर्शनद्वार का निरूपण	९०-९२

२४ पन्द्रहवे ज्ञानद्वार का निरूपण	९२-९३
२५ सोलहवे योगद्वार का कथन	९४
२६ सत्रहवे उपयोगद्वार का निरूपण	९४-९६
२७ अठाहरवे आहारद्वार का निरूपण	९६-११७
२८ उन्नीसवे उत्पातद्वार का निरूपण	११७-१२१
२९ बीसवे स्थितिद्वार का निरूपण	१२१-१२२
३० एकवीसवे समुद्रघातद्वार का निरूपण	१२२
३१ बाबीसवे च्यवनद्वार का निरूपण	१२३-१२५
३२ तेवीसवे गत्यागतिद्वार का निरूपण	१२५-१२६
३३ बाढर पृथ्वीकाय जीवो के भेदो का निरूपण	१२७-१३१
३४ बाढर पृथ्वीकायिको के अवगाह आदि द्वारों का निरूपण	१३२-१३८
३५ अप्कादिक जीवो के शरीरादिद्वारो का निरूपण	१३९-१४७
३६ प्रत्येक वनस्पतिकाय जीवो के शरीरादिद्वारो का निरूपण	१४७-१६२
३७ साधारण वनस्पतिकाय जीवो के का निरूपण	१६२-१६९
३८ त्रसकाय आदि जीवो के शरीरादिद्वारो का निरूपण	१६९-१८६
३९ औदारिक त्रस जीवो का निरूपण	१८७-१९७
४० त्रीन्द्रिय एवं चतुरिन्द्रिय जीवों का निरूपण	१९८-२०४
४१ पञ्चेन्द्रिय जीवो का निरूपण	२०४-२२५
४२ सम्मूर्च्छिम जलचरादि तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय जीवो का निरूपण	२२५-२३९
४३ सम्मूर्च्छिम स्थलचर पञ्चेन्द्रिय जीवो का निरूपण	२४९-२४९
४४ स्थलचर चतुष्पदादि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का निरूपण	२४९-२७४
४५ गर्भव्युत्क्रान्तिक पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों का निरूपण	२७४-२९१
४६ गर्भव्युत्क्रान्तिक स्थलचर जीवो का निरूपण	२९१-३०२
४७ गर्भव्युत्क्रान्तिक खेचर जीवोका निरूपण	३०२-३०७
४८ गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यो का निरूपण	३०७-३२२
४९ देवो का निरूपण	३२२-३४७
५० स्थावरभाव और त्रसभाव की भवस्थिति एवं कालमान का निरूपण	३४७-३५८

त्रिविधा नामक दूसरी प्रतिपत्ति

५१ त्रिविध प्रतिपत्ति में संसार समापन्नक जीवो का निरूपण	३५९-३७४
५२ स्त्रियो के भवस्थितिमान का कथन	३७४-३९३
५३ देवस्त्रियो के भवस्थितिमानका निरूपण	३९३-४०१
५४ स्त्रियो के स्त्रीपने से अवस्थानकालका निरूपण	४०१-४२८
५५ स्त्रियो के अन्तरकाल का निरूपण	४२९-४३७
५६ सामान्यतः तिर्यङ् मनुष्य और देवस्त्रियो के अल्पबहुत्व का निरूपण	३३८-४५३
५७ स्त्रीवेद कर्मका स्थितिमान का निरूपण	४५३-४५८
५८ तिर्यङ् मनुष्य और देव पुरुषो के भेदो का निरूपण	४५९-४६२
५९ पुरुषो के भेदो का निरूपण	४६३-४८६
६० पुरुषो के अन्तरकाल का निरूपण	४८६-४९७
६१ पहला सामान्यरूप से तिर्यङ् मनुष्य और देव पुरुषो के अल्पबहुत्व का निरूपण	४९८-५२२
६२ पुरुषवेद की बन्धस्थिति का निरूपण	५२२-५२४
६३ नारक-तिर्यच और मनुष्ययोनिक तीन प्रकार के नपुंसको का निरूपण	५२५-५३३
६४ नपुंसको के स्थितिमान का निरूपण	५३३-५५५
६५ नपुंसको के अंतरकाल का निरूपण	५५५-५६४
६६ नारक तिर्यक् मनुष्य नपुंसको के अल्पबहुत्व का निरूपण	५६५-५८६
६७ नपुंसको के वेद कर्म बन्धस्थिति का निरूपण	५८७-५८९
६८ सामान्य प्रकार से पाँच अल्पबहुत्व का निरूपण	५८९-५९८
६९ विशेष प्रकार से तिर्यगादि विषयक छट्ठे अल्पबहुत्व का निरूपण	५९८-६०४
७० विशेष को लेकर सातवे एवं आठवे अल्पबहुत्वका निरूपण	६०४-६१७
७१ विशेषतः तिर्यक् मनुष्य स्त्री पुरुष नपुंसक तथा देवस्त्रीपुरुष एवं नारक नपुंसक विषयक समिश्र नववे अल्पबहुत्व का निरूपण	६१७-६३५
७२ स्त्रीपुरुष एव नपुंसको के स्थितिमान का निरूपण	६३५-६४०

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠ શ્રી જીવરાજ ભાઈના પવિત્ર જીવનનો

ટૂંક પરિચય

જ્ઞાન ધ્યાન અને વ્રતનું સતત શ્રદ્ધાપૂર્વક આરાધન કરી પોતાના જીવનને પવિત્ર અને આદર્શ બનાવનાર પરમપદના અધિકારી કેવળ જ્ઞાનોપાસક ધર્મજીવી શેઠ. શ્રી જીવરાજ ભાઈ મૂળચંદનો જન્મ ચાતુર્માસના ધર્મમય વાતાવરણમાં સંવત ૧૯૩૧ના આસો સુ ૫ સને ૧૮૭૫ના ઓક્ટોબર માસની પાંચમી તારીખે સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિના ઈતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ એવા ધ્રાંગધ્રામાં થયો હતો.

તેમના પિતા શ્રી મૂળચંદભાઈ પણ ધર્માનુરાગી પવિત્રાત્મા હોવા ઉપરાંત એક સારા વ્યાપારી સદ્ ગૃહસ્થ હતા. તેમજ સર્વ જીવો પર પ્રેમાળ એવા અને નામને અનુરૂપ ગુણવાળા પ્રેમાભાઈ નામના તેમના માતૃશ્રી હતા ઉભય દંપતીનું ગાર્હસ્થ્યજીવન જપ તપ રૂપ ધર્મની આરાધના પૂર્વક પરમ શાંતી પૂર્વક નું હતું.

આ રીતે પરમ ધર્માનુરાગી માતા પિતા અને અન્ય ધર્મપ્રાણ કુટુંબીજનોના ઉત્તમ ધર્મ સંસ્કારોથી અને વ્યવહારિક નીતિમત્તાને લઈ શ્રી જીવરાજ ભાઈનું ભૌતિક જીવન સમૃદ્ધિમય બન્યું; અને જેમ જેમ સમૃદ્ધિનો આવિર્ભાવ થયો તેમ તેમ તેમના અંગે અંગમાં જ નહીં પણ અંગના અણુએ અણુમાં જપનપવ્રત અને જ્ઞાન ધ્યાન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા વધુને વધુ દૃઢ બની. બાલ્યાવસ્થાથીજ ધાર્મિક સંસ્કારોના સિંચન ને લઈ તેમની ધર્મભાવનાની ઉત્કટ પ્રબળતાને લીધે તેઓ ભૌતિક વિદ્યાના અભ્યાસમાં ધો. ૭ થી આગળ વધી ન શક્યા. અને એજ રીતે પૂર્ણ રીતે શક્તિ અને સવડ હોવા છતા વારસામાં મળેલા વ્યાપાર ધંધા પ્રત્યે એમની રૂચી ઓછી હતી કારણ કે તેઓ માનતાં કે સર્વથા વ્યવહાર કર્મબંધનનું કારણ છે. અને તેથી જ આત્મચિંતન અને ધર્મ, પ્રત્યે એમની ભાવના અપ્રતિમ હતી.

બલ્યકાળથી જ એમણે અનેક પૂજ્ય વિદ્વાન્ સાધુઓના સંસર્ગ અને તેઓના ધર્મોપદેશના પ્રવચનો સાંભળીને તથા તેને મનન ચિંતન કરીને જૈનધર્મના રહસ્યનો નિર્જમ પરિચય મેળવ્યો હતો. અને એ ઉપદેશોલ વિષયોનું ધર્મગ્રંથ દ્વારા વાંચન પણ કરી સારી રીતે સંશય રહિત બની ગયા હતા. વળી જૈન ધર્મના આગમનું જ નહીં પણ અન્ય સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનું પણ તેમણે સારી રીતે વાંચન કર્યું હતું.

તેમને ભગવતી સૂત્ર પ્રત્યે ખાસ અનુરાગ હતો. અને તેથી તેનું વાંચન તેમણે અનેકવાર કરેલું પરમ પૂજ્ય મ. સા. કેશવલાલજી મ. સા. ના ધર્મોપદેશ શ્રવણ અને તેમના સગ-રંગમાં તેઓ ખૂબ રંગાયા હતા અને તેમના પરમલક્ષત બન્યા હતા તેથી તેઓ જ્યારે જ્યારે ધ્રાંગધ્રા પધારતા ત્યારે તેઓ મહારાજ શ્રીની સેવા માટે અમદાવાદથી ધ્રાંગધ્રા - અચૂક પહોંચી જતા.

સ્વ. શ્રીયુત્ જીવરાજ ભાઈના જીવનમાં ડોકીયું કરતાં જણાય છે કે તેઓનું સમગ્ર જીવન જૈન ધર્મના સુપ્રસિદ્ધ ધર્મગ્રંથોના અધ્યયન વાંચન મનન અને તેના રહસ્યનું ગ્રહણ કરવામાં જ રચ્યું પચ્યું રહેતું હતું. તેમણે પોતાના આ દુર્લભ જીવન અને નશ્વર શરીરને ધર્માચરણ તથા સ્થાનકવાંસી જૈન ધર્મોપાસક સાધુ સાધ્વીજીઓની નિઃસ્વાર્થ સેવામાં જ સમર્પિત કર્યું હતું. આશરે દસેકવર્ષથી એમણે અમદાવાદને જ પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું હતું. જીવનમાં છેલ્લી વખતે જ એમને હૃદયરોગની મોટી ખીમારી લાગુ પડી હતી. તે ખીમારીને લીધે તેની મહાવેદના હોવા છતાં સમાધિ પૂર્વક ત્રણમાસ પર્યંત તેનો સામનો કરીને સં. ૨૦૧૭ના ધર્મમય એવા ચાતુર્માસના ભાદરવા વદ ૭ સાતમ સને ૧૯૬૦ના અકટોબરની પહેલી તારીખે સ્વર્ગસ્થ થયા.

આ રીતે તંમનો પ્રાદુર્ભાવ જન્મ અને તિરોભાવ-મરણ બન્ને ચાતુર્માસના ધર્મમય વાતાવરણમાં જ થયેલ છે.

તેઓ ખાલ્યકાળથી જ ધર્મારાધનમાં પ્રવૃત્ત થયા હતા. અને તેથી ધર્મારાધનમાં તેઓ એક અઠંગ યોગીની જેમ મરણની છેલ્લી ઘડી પર્યંત જરા પણ ડગ્યાં વિના અવિચળ રહ્યા હતા. એમનું ધર્માચરણ એટલું બધું શુદ્ધ, દૃઢ અને નિયમિત હતું કે—જીવનના છેલ્લા દિવસે પણ એમણે સામયિક અને પ્રતિક્રમણ છોડ્યું નહીં આ તેમના જીવનની ઉર્ધ્વ ગામિતાનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. એમનું અંતઃકરણ એટલું બધું શુદ્ધ, પવિત્ર અને અધ્યાત્મમય હતું કે—એમને પોતાના અંતકાળની જાણ અગાઉથી થઈ ગઈ હતી એટલે એમના સુપુત્રને આ માહિતી સવારથી જ તેમણે આપીદીધી હતી. અને પોતે સ્વસ્થતા જાણવી રાખીને નવકાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ પણ સંપૂર્ણ સભાન અવસ્થામાં કર્યું હતું. અને આ રીતે આ ધર્મપરાયણ જીવે ૧ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો.

આજીવન ધર્મોપાસક તરીકે પંકાયેલ તથા અનેક પાઠ વ્રત નિયમ જ્ઞાન ધ્યાન તપ અને પયખાણોથી જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવનાર યશસ્વી પુણ્યશાળી શ્રીજીવરાજ ભાઈ પ્રત્યે ધ્રાગદ્ધાના સ્થાન ૦ જૈન મોટા સંઘને પહેલેથી જ ખૂબ માન શ્રદ્ધા અને પૂજ્યભાવ હતાં જ તેથી એ સંચિત લાગણી વ્યક્ત કરવા ખાતર સંઘે તેઓ શ્રીનું ઘણું જ સન્માન અને ગૌરવ કર્યું હતું.

તેઓ પોતાના ધર્મકર્મ અને પવિત્ર આચરણને જગતમાં પ્રવર્તાવવા ખાતર જ પોતાની પાછળ એક ધર્મતમા ઉદાર એવું વિશાળ કુટુંબ મૂકતા. ગયા છે. જેઓનો સામાન્ય પરિચય નીચે મુજબ છે.

એમના ધર્મ માર્ગને આગળ ધપાવનાર એમના સુપુત્ર શ્રીરમણ લાલ ભાઈ જીવરાજ શાહ પોતાના પિતાના બધા જ ગુણોથી અલંકૃત હોઈ તેમનામા રહેલી અત્યંત તીવ્ર ધર્મભાવનાને લીધે તેઓ સમાજમાં ખૂબ પ્રતિષ્ઠિત છે તેઓ ઉત્તમ, દક્ષ, બુદ્ધિ પરાયણ અને દયાળુ છે. તેઓ જ્ઞાન, દયાના સૂક્ષ્મ વિચારને વરેલા છે. તથા સ્વભાવના ખૂબ જ દયાળુ અને મળતાવડા છે. તેઓ ખૂબ જ ઉદાર હૃદયના છે એમના ઉન્નત સંસ્કારથી એમનું સમગ્ર કુટુંબ પણ ધર્માનુરાગી જ હોય તેમા કહેવા પાછું જ ન હોય.

“ એમનાં વિશાળ કુટુંબને ંતાવતું આ તેમનું-વંશવૃક્ષ છે ”

સ્વ૦ શ્રી જીવરાજભાઈ મૂળચંદ શાહ

શ્રીમાન્ શ્રી રમણલાલ જીવરાજ શાહ.

શ્રીમાન્
રમણલાલના
સુપુત્રો.

શ્રીરસિકભાઈ શ્રીપ્રમોદભાઈ. શ્રીધનેન્દ્રભાઈ મહેન્દ્રભાઈ

શ્રીરમણ
લાલના
સુપુત્રીઓ.

શ્રીચંદ્રાબેન

શ્રીનીર્મળાબેન.

રમણલાલના
પૌત્રો

શ્રીનીલેખભાઈ

શ્રીઅમીતભાઈ

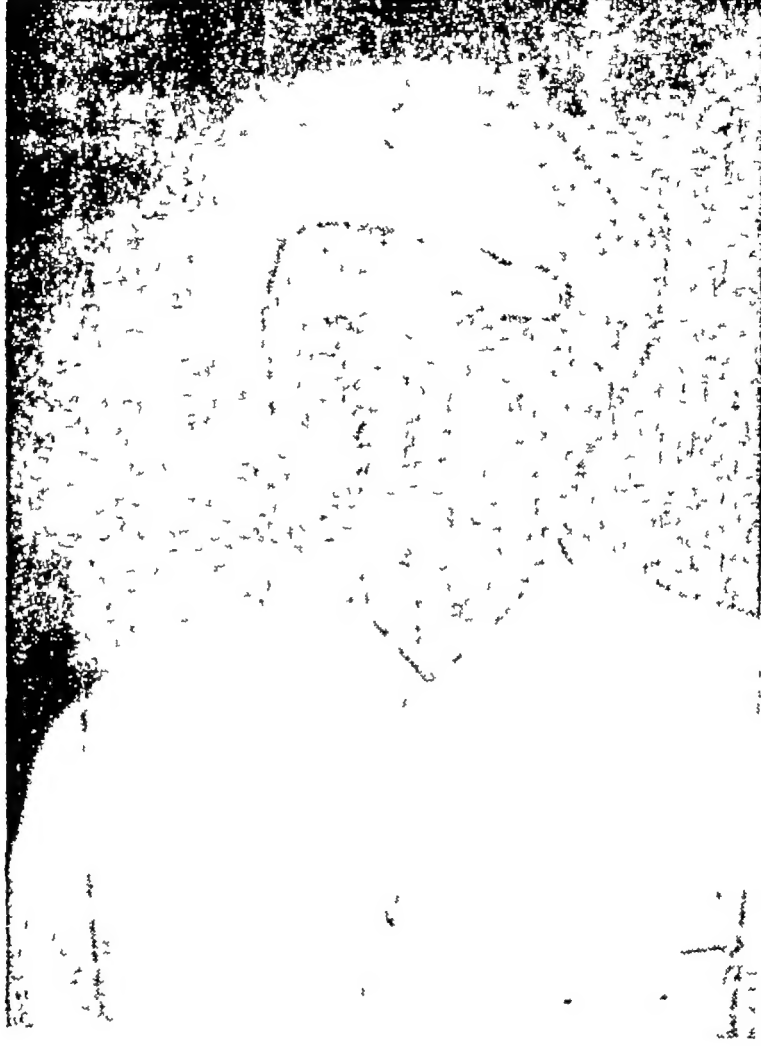
શ્રીવિપુલભાઈ

શ્રીકમલેશભાઈ

શ્રીઉત્પલભાઈ

શ્રીજાણીભાઈ.

શ્રી રમણલાલભાઈના આ કુટુંબીઓ પણ પોતાના પૂર્વજોની માફક શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાન અને ખૂબ જ ઉદાર, ધર્મપ્રાણુ, સદ્ભાવી અને મતોની રચીવાલા છે.

સ્વ. શેઠ શ્રી હવરાજભાઈ મૂળચંદભાઈ

જન્મ

સંવત્ ૧૯૩૧ આસો સુ. ૫

તા. ૫-૧૦-૧૮૭૫

ધાંગધા.

મરણ સંવત્

૨૦૧૭ ના ભાદરવા વદ ૭

તા. ૧-૧-૧૯૬૦

અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચદ કાટીદાસ વારિયા
ભાણુવડ

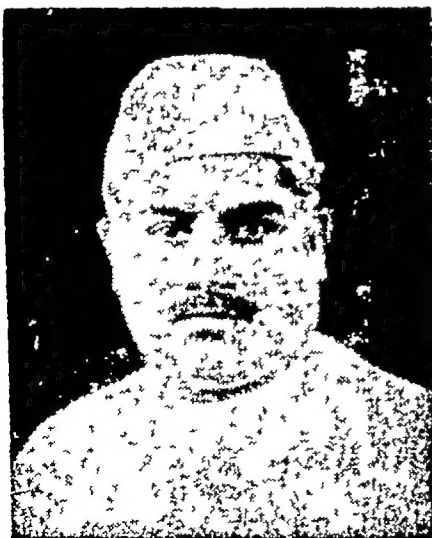
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

શેઠશ્રી નેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ ભાણુકલાલ
અમદાવાદ

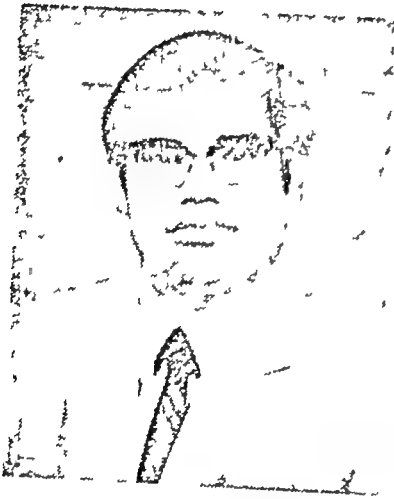
આધિમુરખીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શ્રી શામળભાઈ વેલજીભા
વીરાણી-રાજકોટ

સ્વ. મુધીરભાઈ જયંતીલાલ ડાવેરી
મુંબઈ.

(સ્વ.) શ્રી છાગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર અમદાવાદ.

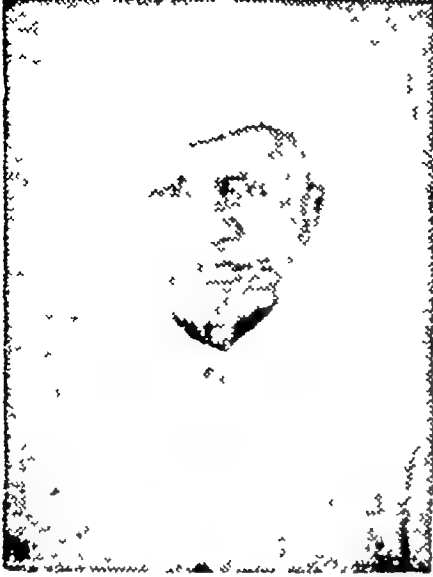

શ્રી રામળભાઈ શામળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે જેઠલા
લાલાળ કિશનચંદળ સા. જૈહરી
ઉમેલા સુપુત્ર ચિ મહેતાખચંદળ સા.
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દાયતા)

આધ્યક્ષશ્રીઓ

શ્રી ધનલાલ દુર્લભ પારેખ
રાજકોટ.

કેશરી હરગોવિંદ નેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલ લાલચંદ સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજ લાલચંદ સા.

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મુલચંદભાઈ શાહ
રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ હવજીલાલ
ભારસી

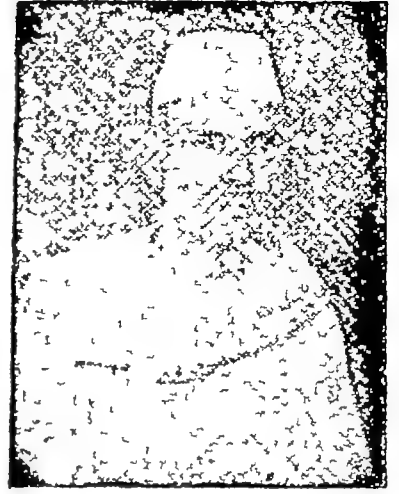

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદ સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

આધ્યક્ષશ્રીઓ

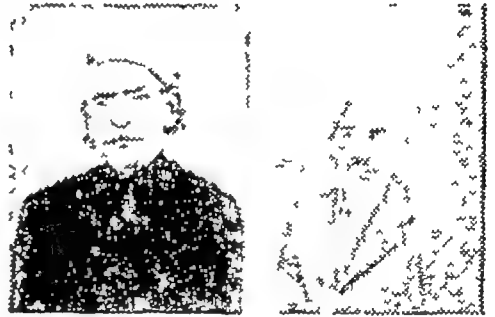
સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

સ્વ. શેઠ તારાચંદજી સાહેવ ગેલડા
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શેઠ સા. ચીમનલાલજી સા.
કપમચંદજી સા. અજીતવાલે (સપરિવાર)

શેઠ ડીશનલાલજી દુલચંદ સાં
બે ગલેરવાળા

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨ બાજુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉમ્મિલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

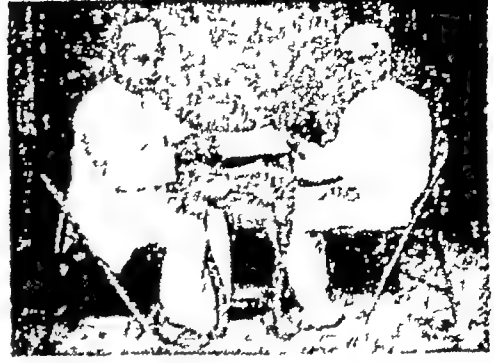

શ્રીમાન્ સેઠશ્રા
સીમરાજજી સા. ચોરડિયા

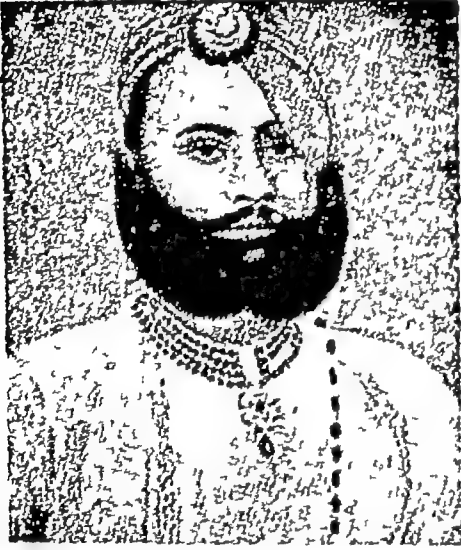
આધ્યક્ષશ્રીઓ

ખરેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા

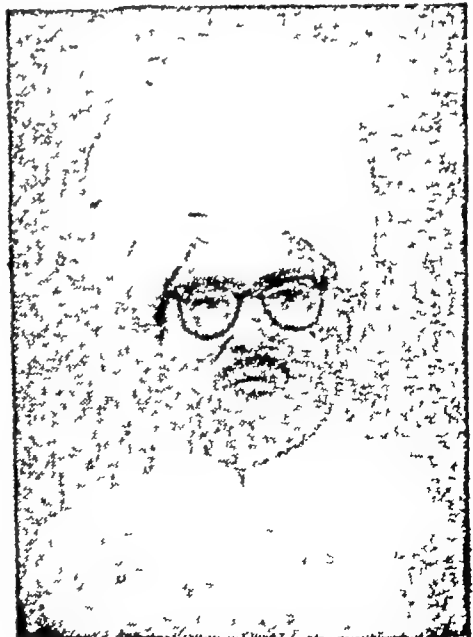
ગઢાજી શ્રી મોડીલાલજી ગલુન્ડિયા

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

સ્વ૦ શ્રીઃ માણિકચંદ નેમચંદ
ભાંગશેલવાળા (‘મુંબઈ’)

શ્રીમાન હોઠ સા.
શ્રી કાનુગા ઘિગડમલજી સાવ

श्रीवीतरागाय नमः
श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयद्योतिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

॥ श्रीजीवाभिगमसूत्रम् ॥

प्रथमा प्रतिपत्तिः

मङ्गलाचरणम्

वीरं प्रणम्य भावेन गौतमं गणनायकम् । जैनीं वाचमुपादाय, प्रयतेऽहं यथामति ॥१॥
जीवाभिगमसूत्रस्य टीका प्रमेयद्योतिका । घासीलालेन मुनिना तन्यते सुखबोधये ॥२॥

जीवाभिगमसूत्र का हिन्दी अनुवाद

प्रथमप्रतिपत्ति

मङ्गलाचरण

‘वीरं प्रणम्य भावेन’ इत्यादि

(अहम्) मैं (भावेन) भावपूर्वक (वीरम्) अन्तिम तीर्थंकर श्री महावीर प्रभु को और (गणनायकम्) गणधरो के नायक-नेता (गौतमम्) श्री गौतम को (प्रणम्य) प्रणाम करके-वन्दना नमस्कार करके (यथामति) मति के अनुसार (जैनीं वाचम् उपादाय) जिनेन्द्र देव की वाणी को हृदयंगम कर (प्रयते) इस शास्त्र की टीका-व्याख्या करने का प्रयत्न करता हूँ-अतः (सुखबोधये) इस शास्त्र में कथित विषय अच्छे प्रकार से समझा जा सके इसके लिये (घासीलालेन मुनिना) मुझ घासीलाल मुनि के द्वारा (जीवाभिगमसूत्रस्य प्रमेयद्योतिका

જીવાભિગમસૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ

પહેલી પ્રતિપત્તિ

મંગલાચરણ

“વીરં પ્રણમ્ય ભાવેન” ઇત્યાદિ—૧-૨

(અહમ્) હું (ભાવેન) ભાવપૂર્વક (વીરમ્) અન્તિમ તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુને અને (ગણનાયકમ્) ગણધરોના નાયક (ગૌતમમ્) ગૌતમને (પ્રણમ્ય) પ્રણામ કરીને-વદણા નમસ્કાર કરીને (યથામત્તિ) મારી મતિ અનુસાર (જૈનીં વાચમ્ ઉપાદાય) જિનેન્દ્ર દેવની વાણીને હૃદયંગમ કરીને (પ્રયતે) આ શાસ્ત્રનું વિવેચન કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું (સુખવોધયે) આ શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત વિષયને સારી રીતે સમજી શકાય તે હેતુથી (ઘાસીલાલેન મુનિના) મારા દ્વારા-ઘાસીલાલ મુનિ દ્વારા-(જીવાભિગમસૂત્રસ્ય પ્રમેયદ્યોતિકા ટીકા) આ જીવા-

इह खलु रागद्वेषाभिभूतेन सांसारिकजीवेन असह्यशारीरमानसदुःखसंपीडितेन तादृश दुःखप्रहरणाय हेयोपादेयपदार्थपरिज्ञानाय प्रयत्नः कर्तव्यः स च विशिष्टविवेकमन्तरेण न संभवति विशिष्टविवेकश्च प्राप्ताशेषातिशयकलाप्राप्तोपदेशमन्तरेण न संभवति आप्तश्च रागद्वेषादिदोषाणामात्यन्तिकक्षयादेव भवति, स च दोषाणामात्यन्तिकप्रक्षयोऽर्हत एव, अतः प्रारभ्यतेऽर्हद्वचनानुयोगः ।

तत्र यदस्ति तृतीयाङ्गस्य स्थाननाम्नः रागविषपरममन्त्रस्वरूपं द्वेषानलसलिलपूरनिभं तिमिरादित्यभूतं भवाब्धिपरमसेतुमहाप्रयत्नगम्यं मोक्षप्राप्त्यवन्ध्यगतिकं जीवाजीवाभिगमनामकतृतीयमुपाङ्गं मन्दमतीनां सुखबोधाय आतन्यते । यद्यपि पूर्वाचार्यैः व्याख्यानं कृतं तथापि

टीકા) યહાં જીવ શબ્દ સે અજીવ કા મી ગ્રહણ હો જાતા હે અતઃ જીવાજીવાભિગમસૂત્ર કી પ્રમેયઘોતિકા નામકી ટીકા (તન્યતે) કી જાતી હૈ ।

इस संसार में जितने भी जीव हैं वे सब रागद्वेष की परिणति से मलिन बने हुए हैं और इसी कारण वे रात दिन असह्य शारीरिक एवं मानसिक दुःखों से पीड़ित होते रहते हैं अतः ऐसे दुःखों को नष्ट करने के लिये एवं हेय और उपादेय का ज्ञान प्राप्त करने के लिये उन्हें प्रयत्न करना चाहिये । ऐसा यह प्रयत्न विना विशिष्टविवेक के हो नहीं सकता है. विशिष्टविवेक भी अशेष अतिशयों को जिन्होंने प्राप्त कर लिया है ऐसे आप्त के—सर्वज्ञ के उपदेश के बिना नहीं हो सकता है. आप्त, जब तक रागद्वेष आदि सर्वथा नष्ट नहीं हो जाते हैं—तब तक नहीं हो सकता है. रागद्वेष आदि दोषों का आत्यन्तिक क्षय अर्हन्त भगवन्त के ही होता है । अतः अर्हद्वचनानुयोग प्रारम्भ किया जाता है उसमें स्थानांग नाम का जो तृतीय अङ्ग है सो उस अङ्ग की व्याख्या के बाद मैं इसके उपांगभूत इस जीवाजीवाभिगम

ભિગમ સૂત્રની પ્રમેયઘોતિકા નામની ટીકાની (તન્યતે) રચના કરવામાં આવી છે. (અહીં 'અવ પદ વડે અભ્યનુ' પણ શ્રુત્ય થઈ જાય છે)

આ સંસારના સઘળા જીવો રાગદ્વેષની પરિણતિ (વૃત્તિ)થી મલિન થયેલાં છે; અને તે કારણે તેઓ રાત્રિદિન અસહ્ય શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી પીડાયા કરે છે એવાં દુઃખોનો નાશ કરવાને માટે તથા હેય અને ઉપાદેયનું જ્ઞાન મેળવવાને માટે તેમણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વિશિષ્ટ વિવેક વિના એવો પ્રયત્ન થઈ શકતો નથી; અને જેમણે અશेष અતિશયોની પ્રાપ્તિ કરી લીધેલી છે એવા આપ્તના (સર્વજ્ઞના) ઉપદેશ વિના વિશિષ્ટ વિવેકની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. રાગદ્વેષ આદિ દોષોનો સર્વથા નાશ ન થાય ત્યાં સુધી મનુષ્ય આપ્ત (સર્વજ્ઞ) થઈ શકતો નથી રાગદ્વેષ આદિનો આત્યન્તિક ક્ષય (સંદૃત નાશ) તો અર્હન્ત ભગવાનોને જ થયેલો હોય છે તેથી અર્હદ્વચનનુયોગનો પ્રારંભ કરવામાં આવી રહ્યો છે. તેમાં સ્થાનાંગ નામનું જે ત્રીજું અંગ છે તેની ટીકા લખીને હવે તેના ઉપાંગ રૂપ આ જીવાભિગમ નામના

તસ્યાતિગમ્भीરતયાઽપાક્ષરતયા ચ મન્દમતીનાં ન તથા સુખબોધઃ, તત્ર યદ્વસ્તુ પ્રયોજનાદિ-
રહિતં ન તસ્ય પ્રારમ્ભાય પ્રેક્ષાવાન્ પ્રવર્તતે કણ્ટકશાસ્ત્રામર્દનવત્, તથૈવ જીવાજીવાભિગમા-
ધ્યયનપ્રારમ્ભપ્રયાસોઽપિ અયુક્તૈવ પ્રયોજનાદિ રહિતત્વાદિત્યાશંકામપનેતું પ્રયોજનાદિકં વક્ત-
વ્યમેવ, તદુક્તમ્—

પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્યર્થં ફલાદિ ત્રિતયં સ્ફુટમ્ ।

મજ્જલઙ્કૈવ શાસ્ત્રાદૌ, વાચ્યમિષ્ટાર્થસિદ્ધયે ॥૧॥ ઇતિ

નામક ત્રીસરે ઉપાંગ કા મન્દમતિવાલોં કો ઇસકા સુચારુ રૂપ સે બોધ પ્રાપ્ત હો જાય ઇસ અભિપ્રાય સે વ્યાખ્યાન કરતા હૈં ।

યહ ઉપાંગ રાગરૂપ વિષ (જહર) કે ઉતારને કે લિયે સર્વોત્કૃષ્ટ મન્ત્ર જૈસા હૈ. દ્વેષ-
રૂપ અગ્નિ કે દાહ કી શાંતિ કરને કે લિયે સલિલ કે જૈસા હૈ. અજ્ઞાન રૂપ ગાઢ અન્ધકાર
કો દૂર કરને કે લિયે આદિત્ય કે સમાન હૈ ઔર સંસારસમુદ્ર સે પાર ઉતારને કે લિયે
ઉત્તમ સેતુ-પુલ કે સમાન હૈ । યદ્યપિ ઇસકા વ્યાખ્યાન પૂર્વાચાર્યોં ને કિયા હૈ, પરન્તુ
ફિર મી ઉનકે દ્વારા કિયા ગયા વહ વ્યાખ્યાન બહુત હી ગમ્ભીર હૈ ઇવં અલ્પ અક્ષરોં વાલા
હૈ. અતઃ મન્દમતિજન સમ્યગ્ રૂપ સે ઉસકા અર્થ સમજ નહીં સકતે હૈ । ઇસલિયે ઇસકા
વાસ્તવિક અર્થ મન્દમતિ વાલે જન મી સમજ જાવેં ઇસ અભિપ્રાય કે વશવર્તીં હોકર હી મૈ
ઇસકા યહ નવીન વ્યાખ્યાન કરતા હૈં ।

શંકા—“જો વસ્તુ કણ્ટક શાસ્ત્રા કે મર્દન કે જૈસી પ્રયોજનાદિ સે રહિત હોતી હૈ
બુદ્ધિમાન્ વ્યક્તિ ઉસકે પ્રારમ્ભ કરને મેં પ્રવૃત્તિ નહીં કરતે હૈ” ઇસ નિયમ કે અનુસાર યદિ

ત્રીજા ઉપાંગનું, મંદ મતિવાળા જીવોને સારો બોધ પ્રાપ્ત કરાવવાના ઉદ્દેશથી, વિવેચન
કરી રહ્યો છું.

રાગ રૂપ ઝેરને ઉતારવાને માટે આ ઉપાંગ સર્વોત્તમ મંત્ર સમાન છે, દ્વેષ રૂપ અગ્નિના
દાહનું શમન કરવાને માટે આ ઉપાંગ શીતળ જળ સમાન છે, અજ્ઞાન રૂપી ગાઢ અન્ધ-
કારને દૂર કરવાને માટે તે સૂર્ય સમાન છે, અને સંસાર સમુદ્રને પાર કરવાને માટે તે
ઉત્તમ સેતુ (પુલ) સમાન છે. જો કે મારી પહેલાં થઈ ગયેલાં છણાં આચાર્યોંએ તેનું વિવે-
ચન કરેલું છે, પરંતુ તેમના દ્વારા કરાયેલું વિવેચન એટલું બધું ગંભીર અને અલ્પ અક્ષ-
રવાળું—સંક્ષિપ્ત—છે કે મંદ મતિવાળા લોકો તેનો અર્થ બરાબર સમજી શકતા નથી
એવા લોકો પણ તેનો વાસ્તવિક અર્થ બરાબર સમજી શકે, એ હેતુથી પ્રેરાઈને હું તેનું
નવીન વિવેચન કરવા તૈયાર થયો છું.

૧ શંકા—‘જો વસ્તુ કંટક શાખાના મર્દનની જેમ પ્રયોજનાદિથી રહિત હોય છે તેનો
પ્રારંભ કરવાને બુદ્ધિમાન માણસ પ્રવૃત્ત થતો નથી,’ આ નિયમ અનુસાર આ જવાબવા-

તત્ર પ્રયોજનમનન્તરપરમ્પરભેદાદ્ દ્વિવિધમ્ પુનસ્તત્પ્રયોજનમેકૈકં દ્વિવિધમ્-કર્તૃગતં શ્રોતૃગતમ્ તત્ર દ્રવ્યાર્થિકનયમતવિચારણયા આગમસ્ય નિત્યત્વાત્ કર્તુરભાવ એવ ।

તદુક્તમ્-‘અયં દુવાલસંગં ગણિપિટગં ન કયાવિ નાસી, ન કયા વિ ન ભવઈ ન કયાવિ ન ભવિસ્સઈ ધ્રુવં ણિચ્ચં સાસયં’ ઇતિ એતદ્ દ્વાદશાઙ્ગં ગણિપિટકં ન કદાચિન્નાસીત્ ન કદાચિન્ન ભવતિ ન કદાચિન્ન ભવિષ્યતિ ધ્રુવં નિત્યં શાશ્વતમ્ ઇત્યાદિ । પર્યાયાર્થિકનયમતપર્યા-

યહ જીવાજીવાભિગમસૂત્ર મી યદિ પ્રયોજનાદિ સે રહિત હૈ । તો ઉસકે પ્રારમ્ભ કા પ્રયાસ કરના મી અયુક્ત હી હૈ-અનુચિત હી હૈ-અતઃ ઇસમે ઔચિત્ય પ્રકટ કરને કે લિયે પ્રયોજનાદિ કા કથન સર્વપ્રથમ આપકો કરના ચાહિયે । એસી હી વાત ‘પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્યર્થ’ ઇત્યાદિ । ઇસ શ્લોક દ્વારા પુષ્ટ કી ગઈ હૈ ।

ઉત્તર-શંકાકાર કી એસી યહ શંકા ઉચિત હૈ । પરન્તુ યહાં પર પ્રયોજનાદિ સે રહિતતા નહીં હૈ । ઇસી વાત કા સમર્થન કરતે હુએ ટીકાકાર કહતે હૈ કિ અનન્તર ઔર પરમ્પર કે ભેદ સે પ્રયોજન દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । ઔર યે અનન્તર પ્રયોજન ઔર પરમ્પર પ્રયોજન મી દો દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । એક કર્તૃગત ઔર દૂસરા શ્રોતૃગત યદપિ દ્રવ્યાર્થિક નય કે મતાનુસાર વિચાર ક્રિયા જાય તો કર્તૃગત પ્રયોજન બનતા નહીં હૈ । ક્યોંકિ ઇસ નય કી માન્યતા સે આગમ નિત્ય હૈ ઔર ઇસ નિત્યતા કે સામને ઉસકે કર્તા કા અભાવ હોને સે કર્તૃગત પ્રયોજન સિદ્ધ નહીં હોતા હૈ । કહા મી હૈ-

‘અયં દુવાલસંગં ગણિપિટગં ન કયાવિ નાસી, ન કયાવિ ન ભવઈ, ન કયાવિ ન ભવિસ્સઈ, ધ્રુવં ણિચ્ચં સાસયં’

ભિગમ સૂત્ર પછુ જો પ્રયોજનાદિથી રહિત હોય, તો તેનો પ્રારંભ કરવાનો પ્રયત્ન પછુ અનુચિત જ ગણી શકાય, તેથી તેનું ઔચિત્ય પ્રકટ કરવાને માટે આવે સૌથી પહેલાં પ્રયોજનાદિનું કથન કરવું જોઈએ. એજ વાત નીચેના શ્લોક વડે પુષ્ટ કરવામાં આવી છે - ‘પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્યર્થ ઇત્યાદિ-

ઉત્તર-શંકાકારની આ શંકા ઉચિત જ છે, પરંતુ અહીં પ્રયોજનાદિનું કથન કરવામાં ન આવ્યું હોય, એવી વાત નથી એજ વાતનું સમર્થન કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે-પ્રયોજનના બે ભેદ છે (૧) અનન્તર પ્રયોજન અને (૨) પરમ્પર પ્રયોજન અનન્તર અને પરમ્પર પ્રયોજનના પછુ નીચે પ્રમાણે બંને ભેદો પડે છે-(૧) કર્તૃગત અને (૨) શ્રોતૃગત. જો કે દ્રવ્યાર્થિક નયના મત પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવે તો કર્તૃગત પ્રયોજન સંભવી શકતું નથી, કારણ કે આ નયની માન્યતા અનુસાર આગમ નિત્ય છે અને આ નિત્યતાની સામે તેના કર્તાનો અભાવ હોવાથી કર્તૃગતપ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી કહ્યું પછુ છે કે-

‘અયં દુવાલસંગં ગણિપિટગં ન કયાવિ નાસી, ન કયાવિ ન ભવઈ, ન કયાવિ ન ભવિસ્સઈ, ધ્રુવં ણિચ્ચં સાસયં’

લોચનાયાં ચાગમસ્યાનિત્યત્વાદ્ આવશ્યકસ્તસ્ય કર્તા કશ્ચિત્ તત્ત્વપર્યાલોચનાયાં ચાગમસ્ય સૂત્રાર્થોભયરૂપત્વાત્ અર્થપેક્ષયા નિત્યત્વાત્ સૂત્રાપેક્ષયા ચાનિત્યત્વાત્ કથञ્ચિત્ કર્તા સિદ્ધચતિ તત્ર કર્તુરનન્તરપ્રયોજન ભૂતાનુગ્રહ. પરમ્પરાપ્રયોજનં મોક્ષઃ । તદર્થપ્રતિપાદને તીર્થકરસ્ય કત-
રત્ પ્રયોજનમ્, ન કિञ્ચિત્ તીર્થકરણાં કૃતકૃત્યત્વાત્ । તર્હિ “પ્રયોજનમનુદિશ્ય ન મન્દોઽપિ

इसका तात्पर्य यह है कि यह द्वादशाङ्गगणिपिटक पूर्वकाल में नहीं था यह बात नहीं है—पूर्वकाल में भी था, वर्तमान में भी वह है और भविष्यत् काल में भी वह रहेगा—क्योंकि यह तो ध्रुव, नित्य शाश्वत है । इस प्रकार द्रव्यार्थिक नय के मतानुसार गणिपिटकरूप द्वादशांग आगम—एवं यह जीवाजीवाभिगमरूप सूत्र ध्रुव, नित्य शाश्वत होने से कर्ता के अभाव वाला प्रमाणित होता है और इससे यह कर्तृगत प्रयोजन से रहित हो जाता है । परन्तु फिर भी पर्यायार्थिक नय की मान्यतानुसार आगम में गणिपिटकरूप द्वादशांग में एवं जीवा-जीवाभिगम सूत्र में—अनित्यता भी आती है । एकान्ततः ध्रुव, नित्य शाश्वतता नहीं । अतः अनित्यता के आने से यह आवश्यक हो जाता है कि इसका कर्ता कोई है । और इससे इसमें कर्तृगत प्रयोजनवत्ता भी सिद्ध हो जाती है ।

तत्त्वतः विचार करने पर आगमसूत्र, अर्थ और सूत्रार्थरूप होता है । अर्थ की अपेक्षा वह नित्य और सूत्र की अपेक्षा वह अनित्य माना गया है अतः कथञ्चित् वह सकर्तृक है ऐसा मानने में कोई आपत्ति नहीं है । अतः कर्ता का अनन्तर प्रयोजन तो साक्षात् भूतानुग्रहरूप है और परम्परा प्रयोजन मोक्षरूप है ।

તેનો લાવાર્થ એ છે કે—આ દ્વાદશાંગ ગણિપિટક પૂર્વકાળે ન હતું એવી કોઈ વાત નથી—પૂર્વકાળે પણ તે હતું વર્તમાન કાળે પણ તે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેનું અસ્તિત્વ રહેવાનું જ છે, કારણ કે તે તો ધ્રુવ, નિત્ય અને શાશ્વત છે. આ પ્રકારે દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાંગ આગમ—અને આ જીવાજીવાભિગમ રૂપ સૂત્ર ધ્રુવ, નિત્ય અને શાશ્વત હોવાથી કર્તાના અભાવવાળું સિદ્ધ થાય છે, અને તે કારણે તે કર્તૃગત-પ્રયોજનથી રહિત થઈ જાય છે, પરંતુ પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે આગમમાં—ગણિ-પિટક રૂપ દ્વાદશાંગ અને જીવાજીવાભિગમ સૂત્રમાં અનિત્યતા પણ રહેલી છે, એકાન્તતઃ ધ્રુવતા, નિત્યતા અને શાશ્વતતા નથી આ પ્રકારે અનિત્યતા સ્વીકારવામાં આવે તો તેનો કોઈ કર્તા પણ માનવો જ પડે આ પ્રકારે તેમાં કર્તૃગત પ્રયોજન યુક્તતા પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે,

તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો આગમ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થરૂપ હોય છે. અર્થની અપેક્ષાએ તેને નિત્ય માનવામાં આવે છે અને સૂત્રની અપેક્ષાએ અનિત્ય માનવામાં આવેલ છે. તેથી તેને અમુક દૃષ્ટિએ સકર્તૃક માનવામાં કોઈ વાંધો નથી. તેથી કર્તાનું અનન્તર પ્રયોજન તો સાક્ષાત્ ભૂતાનુગ્રહરૂપ છે અને પરમ્પરા પ્રયોજન મોક્ષરૂપ છે.

પ્રવર્તતે” इति न्यायात् प्रयोजनमन्तरेण अर्थप्रतिपादनाय प्रवृत्तिर्न स्यात् इति कथं तीर्थकरस्य तत्र प्रवृत्तिः । इति चेन्न अर्थप्रतिपादनस्य तीर्थकृन्नामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात्

तदुक्तम्—तं च कहां वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाए उ’

तच्च कथं वेद्यते अगलान्या धर्मदेशनयैव । इति ।

तच्च तीर्थकरनामकर्म કથં વેદ્યતે ? इति प्रश्ने उत्तरमाह—अगलानभावतो धर्मदेशनयैव तीर्थकरनामकर्मणो वेदनं भवतीत्यतस्तस्य तत्र स्वतः प्रवृत्तिर्भवतीत्येतदेवात्र प्रयोजनमवसेयम् ।

શંકા—જવ અર્થરૂપ સે કર્તા તીર્થકર માને જાતે હૈં તો ફિર उनमें प्रयोजनवत्ता सिद्ध होती है । परन्तु वे कृतकृत्य होने से यह प्रयोजनवत्ता उनमें बनती नहीं है । और प्रयोजन के बिना कोई व्यक्ति काम करता नहीं है “प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते” अतः तीर्थकर को भी सप्रयोजन मानना पड़ेगा । नहीं तो अर्थ प्रतिपादन करने में उनकी प्रवृत्ति ही नहीं हो सकेगी । तात्पर्य इस शंका का ऐसा है कि जब तीर्थकर अर्थरूप से आगम का प्रतिपादन करते हैं तो वे किसी प्रयोजन को लेकर ही करते हैं । परन्तु मोहनीय के अभाव से उनमें प्रयोजनवत्ता सिद्धान्तकारों ने मानी नहीं है । अतः प्रयोजनवत्ता के अभाव में उनमें अर्थप्रतिपादकता कैसे मानी जा सकती है ।

इस शंका का समाधान ऐसा है कि तीर्थकर जो अर्थप्रतिपादन में प्रवृत्त होते हैं वह किसी प्रयोजन के वशवर्ती होकर नहीं होते हैं किन्तु तीर्थकर नामकर्म की प्रकृति का ही यह विपाक है जिससे उन्हें अर्थ का प्रतिपादन करना पड़ता है । कहा भी है—

“तं च कहां वेइज्जइ अगिलाए धम्मदेसणाए उ” अर्थात् अगलानभाव से धर्मदेशना द्वारा ही उनके तीर्थकर नामकर्म का वेदन होता है । उनका यही प्रयोजन है ऐसा जानना चाहिये ।

શંકા-જે અર્થરૂપે તીર્થકરને કર્તા માનવામાં આવે તો આગમમાં પ્રયોજન યુક્તતા સિદ્ધ થાય છે, પરન્તુ તેઓ કૃતકૃત્ય (જેમના બધાં પ્રયોજનો સિદ્ધ થઈ ગયેલ છે એવાં) હોવાથી તેમનામાં પ્રયોજનયુક્તતા સંભવી શકતી નથી, અને પ્રયોજન વિના કોઈ વ્યક્તિ કામ કરતી નથી, ‘પ્રયોજનમનુદ્દિશ્ય ન મન્દોઽપિ પ્રવર્તતે’ આ કથન અનુસાર તીર્થકરોને સપ્રયોજન માનવા પડશે જે એવું માનવામાં ન આવે તો અર્થપ્રતિપાદન કરવાની તેમની પ્રવૃત્તિ જ સંભવી શકે નહીં । આ શંકાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે તીર્થકર અર્થરૂપે આગમનું પ્રતિપાદન કરતા હોય, તો તેઓ કોઈ પ્રયોજનને લીધે જ એમ કરતા હોય. પરંતુ મોહનીયના અભાવને કારણે સિદ્ધાન્ત કારણે તેમનામાં પ્રયોજન યુક્તતા માની નથી; તો પછી પ્રયોજનવત્તાના અભાવને લીધે તેમનામાં અર્થપ્રતિપાદકતા કેવી રીતે માની શકાય’ આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય—તીર્થકરો અર્થપ્રતિપાદનની જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે કોઈ પ્રયોજનને અધીન રહીને કરતા નથી, પરંતુ તીર્થકર નામકર્મની પ્રકૃતિનો જ આ વિપાક છે તેથી તેમને અર્થનું પ્રતિપાદન કરવું પડે છે કહ્યું પણ છે કે—

“તં ચ કહં વેइज्जइ अगिलाए धम्मदेसणाए उ” એટલે કે અગ્લાન ભાવે ધર્મદેશના દ્વારા જ તેઓ તીર્થકર નામકર્મનું વેદન કરે છે, તેમનું એજ પ્રયોજન છે એમ સમજવું

શ્રોતુરનન્તરં પ્રયોજનં વિવક્ષિતાધ્યયનાર્થપરિજ્ઞાનમ્ પરમ્પ્રયોજનન્તુ મોક્ષપ્રાપ્તિઃ વિવક્ષિતા-
ધ્યયનસમ્યગર્થાવગમાત્ સંયમે પ્રવૃત્ત્યા સકલકર્મક્ષયસંભવાત્ । તદેતત્ સિદ્ધં ભવતિ જીવા-
જીવાભિગમાધ્યયનપ્રારમ્ભપ્રયાસઃ પ્રયોજનવાનિતિ । અભિધેયમત્ર જીવાર્જવસ્વરૂપમ્ ।
સમ્બન્ધશ્ચ દ્વિવિધઃ ઉપાયોપેયભાવરૂપઃ ગુરુપર્વક્રમરૂપશ્ચ તત્ર વચનસ્વરૂપં પ્રકરણમુપાયઃ, ઉપે-
યશ્ચ તત્પરિજ્ઞાનમ્ । દ્વિતીયસ્તુ સમ્બન્ધઃ કેવલશ્રદ્ધાનુસારિણં પ્રતિ તથાહિ—અર્થતો ભગવતા તીર્થ-
ક્રમેણ જીવાજીવાભિગમઃ પ્રોક્તઃ, સૂત્રતો દ્વાદશાઙ્ગેષુ ગણધરૈર્પ્રેથિતઃ । તદનન્તરં મન્દમતીનામનુ-
પ્રહાય અતિશયજ્ઞાનિભિઃ ચતુર્દશપૂર્વધરૈઃ સ્થાનાઙ્ગનામકતૃતીયાઙ્ગાદાકૃષ્ય પૃથગધ્યયનત્વેન

શ્રોતા કા અનન્તર પ્રયોજન વિવક્ષિત અધ્યયન કે અર્થ કા પરિજ્ઞાન હોના હૈ ઓર પરમ્પરા પ્રયોજન મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ હોના હૈ । ક્યોકિ વિવક્ષિત અધ્યયન કે સચ્ચે અર્થ કે અવગમ હો જાને પર સંયમ મેં પ્રવૃત્તિ કે બલ સે જ્ઞાતા કો સકલ કર્મોં કે ક્ષય હોતે હી મોક્ષ પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । અતઃ યહ બાત અચ્છે પ્રકાર સે ઇસ ઉપર્યુક્ત પુષ્ટ પ્રમાણ સે સિદ્ધ હો ગઈ હૈ કિ જીવાજીવાભિગમ અધ્યયન કે પ્રારમ્ભ કરને કા જો યહ પ્રયાસ હૈ બહ પ્રયોજનવાલા હૈ ।

જીવાજીવ સ્વરૂપ કા કથન યહાં અભિધેય હૈ । ઉપાયોપેયભાવરૂપ ઓર ગુરુપર્વક્રમરૂપ સે સમ્બન્ધ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । ઇનમેં વચનસ્વરૂપ પ્રકરણ ઉપાય હૈ ઓર ઇસ પ્રકરણ કા જો જ્ઞાન હૈ બહ ઉપેય હૈ । ગુરુપર્વક્રમરૂપ સમ્બન્ધ કેવલ શ્રદ્ધાનુસારી કે પ્રતિ હૈ—જૈસે—અર્થ કી અપેક્ષા યહ જીવાજીવાભિગમ ભગવાન્ તીર્થકર ને કહા હૈ ઓર સૂત્ર કી અપેક્ષા દ્વાદશાઙ્ગો મેં ગણધરોં ને કહા હૈ ઇસકે બાદ મન્દમતિવાલે જનોં કે હિત કે લિે અતિશય જ્ઞાનવાલે ચતુર્દશ પૂર્વધરો ને સ્થાનાંગનામક તૃતીય અઙ્ગ સે લેકર પૃથક્ અધ્યયન કે રૂપ મેં ઇસ જીવાજીવાભિગમ

વિવક્ષિત અધ્યયનના અર્થનું પરિજ્ઞાન થવું. એ શ્રોતાનું અનન્તર પ્રયોજન છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી તે પરમ્પરા પ્રયોજન છે, કારણકે વિવક્ષિત અધ્યયનના સાચા અર્થનું જ્ઞાન થઈ જાય ત્યારે સંયમમાં પ્રવૃત્ત થઈને જ્ઞાતા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી ઉપર્યુક્ત પુષ્ટ પ્રમાણની મદદથી એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જીવાજીવાભિગમ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવાનો આ જ પ્રયાસ છે તે પ્રયોજનયુક્ત જ છે.

જીવ અને અજીવમાં સ્વરૂપનું કથન અહીં અભિધેય છે સંબંધ બે પ્રકારનો હોય છે —(૧) ઉપાયોપેયભાવ રૂપ અને (૨) ગુરુપર્વક્રમ રૂપ આ બન્નેમાં વચન સ્વરૂપ પ્રકરણ ‘ઉપાય’ છે અને આ પ્રકરણનું જે જ્ઞાન છે, તે ‘ઉપેય’ છે ગુરુપર્વક્રમ રૂપ સંબંધ માત્ર શ્રદ્ધાનુસારી સાથે છે. જેમ કે—અર્થની અપેક્ષાએ આ જીવાજીવાભિગમ તીર્થકર લગવાને કહ્યું છે અને સૂત્રની અપેક્ષાએ ગણધરોએ બાર અંગોમાં તેનું કથન કર્યું છે. ત્યાર બાદ મંદ મતિવાળા જનોના હિતને માટે અતિશય જ્ઞાનવાળા—ચૈદ પૂર્વધરોએ સ્થાનાંગ નામના ત્રીજા અંગથી લઈને અલગ અધ્યયન રૂપે આ જીવાજીવાભિગમનું કથન કર્યું છે અને તેને

જીવાજીવાભિગમ ઉક્તો વ્યવસ્થાપિતશ્ચ અતસ્તૃતીયોપાઙ્ગ્ન इति कथ्यते एतादृशमेव सम्बन्धमनु-
चिन्त्य स्थविरा भगवन्तः प्रज्ञापितवन्त इति कथयिष्यति ॥

इदञ्च जीवाजीवाभिगमाख्यमध्ययनं सम्यग् ज्ञानकारणत्वेन परम्परया सिद्धिपदप्राप-
कत्वात् श्रेयो भूतम् तत्र माभूत् कोऽपि विघ्नः इति सकलविघ्नोपशान्तये शिष्याणां मङ्गल-
बुद्धिपरिग्रहाय च वस्तुतो मङ्गलरूपेऽपि प्रकृतग्रन्थे मङ्गलं प्रदर्श्यते—तन्मङ्गलमादिमध्यावसान-
भेदेन त्रिविधम् तत्रादिमङ्गलम् ‘इह खलु जिणमयं’ इत्यादि अत्र परमपावनजिननामकथन
मेव मङ्गलम् मङ्गलं द्विविधं द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यमङ्गलं द्रव्यक्षतादिकं भावमङ्गलन्तु सूत्ररूपम्
अत्र भावमङ्गलाधिकारः, अधिकन्तु भगवत्याः प्रमेयचन्द्रिकायां द्रष्टव्यमिति ॥

કા કથન ક્રિયા હૈ ઓર ઉસે વ્યવસ્થાપિત ક્રિયા હૈ । અતઃ યહ તૃતીય ઉપાંગરૂપ સે કહા ગયા
હૈ । એસે હી સમ્બન્ધ કા વિચાર કર સૂત્રકાર ને પ્રથમ સૂત્રપાઠ મેં “થેરા ભગવંતો” સ્થવિર
ભગવંતો ને હસ અધ્યયન કો કહા હૈ” હસ સે ભૂતકાલિક ક્રિયા કા પ્રયોગ ક્રિયા હૈ ।

યહ જીવાજીવાભિગમ નામ કા અધ્યયન સમ્યગ્જ્ઞાન કા કારણ હોને સે પરમ્પરારૂપ સે
સિદ્ધિપદ કો પ્રાપ્ત કરાને વાલા હૈ અતઃ યહ કલ્યાણ સ્વરૂપ હૈ । ફિર મી હસ મેં કોઈ મી
વિઘ્ન ન આવે હસ ભાવ સે વિઘ્ન કી શાન્તિ કે લિયે ઓર શિષ્યો મેં મંગલ બુદ્ધિ
કા ગ્રહણ હો હસકે લિયે વસ્તુતઃ યહ મંગલસ્વરૂપ હોને પર મી હસ પ્રકૃત શાસ્ત્ર મેં મંગલા-
ચરણ દિખલાયા જાતા હૈ આદિમંગલ, મધ્યમંગલ ઓર અવસાનમંગલ કે ભેદ સે યહ મંગલ
ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ “इह खलु जिणमयं” इत्यादि रूप से जो कथन है वह आदि
मंगलरूप है । क्योंकि परमपावन जिननाम का कथन ही मंगलरूप होता है । द्रव्यमंगल और
भावमंगल के भेद से मंगल में द्विविधता आती है । दधि अक्षत आदि ये सब द्रव्यमंगल है ।

વ્યવસ્થિત કથું છે, તેથી તેને ત્રીજા ઉપાંગરૂપ ગણ્યું છે આ પ્રકારના સંબંધનો વિચાર
કરીને સૂત્રકારે પ્રથમ સૂત્રપાઠમાં (થેરા ભગવંતો) સ્થવિર ભગવંતોએ આ અધ્યયનનું
કથન કર્યું છે,” આ પ્રકારની ભૂતકાલિક ક્રિયાનો પ્રયોગ કર્યો છે.

આ જીવાજીવાભિગમ નામનું અધ્યયન સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી પરમ્પરા
રૂપે સિદ્ધિ પદની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. તેથી તે કલ્યાણ સ્વરૂપ જ છે. છતાં પણ તેમાં કોઈ
પણ વિઘ્ન ન આવે એ હેતુથી, વિઘ્નની શાંતિ માટે અને શિષ્યોમાં મંગળબુદ્ધિ આવે
તે હેતુથી—આ અધ્યયન પોતે જ મંગળરૂપ હોવા છતાં પણ આ શાસ્ત્રમાં મંગળાચ-
રણ બતાવવામાં આવે છે આ મંગળના ત્રણ ભેદ છે (૧) આદિ મંગળ, (૨) મધ્યમંગળ
અને (૩) અંત્ય મંગળ.

‘इह खलु जिणमयं’ इत्यादि જે કથન છે તે આદિ મંગળ રૂપ છે, કારણ કે પરમ
પવિત્ર જિનનામનું, કથન જ મંગળરૂપ હોય છે. મંગળના બે પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—(૧)
દ્રવ્યમંગળ અને (૨) ભાવ મંગળ. દહી, અક્ષત આદિ દ્રવ્યમંગળ છે. સૂત્ર ભાવમંગળ

મધ્યમઙ્ગલં દ્વીપસમુદ્રાદિસ્વરૂપકથનમ્ દ્વીપસમુદ્રાદિકાનાં નિમિત્તશાસ્ત્રે પરમમંગલતયોપ-
ન્યાસાત્ । તદુક્તમ્—‘જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ તસ્સડ્ઠથ સંપત્તી’ ઇત્યાદિ । યો યં પ્રશસ્તમર્થં
પૃચ્છતિ તસ્યાર્થસપ્રાપ્તિઃ ।

અન્તિમમઙ્ગલ*ચ—‘દસવિહા સવ્વે જીવા’ ઇત્યાદિ રૂપમ્ એતસ્ય સર્વજીવપરિજ્ઞાન-
કારણત્વેન માઙ્ગલિકત્વાદિતિ । તદેવ પ્રયોજનાદિકં મઙ્ગલઘ્વોપદિશ્યાનુયોગઃ કથ્યતે—કશ્ચાસૌ
અનુયોગઃ ? અનુ સૂત્રોપપાદાનન્તરં સૂત્રસ્ય અર્થેન સહ યોગોડનુયોગઃ । સૂત્રાદનન્તરં તદર્થકથન-
મિતિભાવઃ । અથવા અનુકૂલોડવિરોધી સૂત્રસ્યાર્થેન સહ યોગોડનુયોગ ઇતિ ॥ એતદ્વિષયે ઉપાસ-
કદશાઙ્ગસ્યાગારધર્મસંજીવિની ટીકા દ્રઘ્વ્યા, તત્રેદમાદિમં સૂત્રમ્—

સૂત્ર ભાવમંગલ હૈ । યહાં ભાવમંગલ કા અધિકાર હૈ । ઇસ વિષય મેં વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ કે લિયે
ભગવતી કી પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા દેખની ચાહિયે ।

દ્વીપ સમુદ્ર આદિ કે સ્વરૂપ કા જો કથન હૈ યહ મધ્યમંગલ હૈ । ક્યોંકિ નિમિ-
ત્તશાસ્ત્ર મેં દ્વીપાદિકોં કો પરમમંગલરૂપ સે કહા ગયા હૈ । કહા મો હૈ—

“જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ તસ્સડ્ઠથ સંપત્તી” ઇત્યાદિ ।

અન્તિમમંગલ “દસવિહા સવ્વે જીવા” ઇત્યાદિ સૂત્રરૂપ હૈ । ક્યોંકિ સર્વ જીવો કે પરિ-
જ્ઞાન કા કારણ હોને સે ઇસમેં માંગલિકતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પ્રયોજનાદિક ઓર મંગલ કા કથન
કરકે અબ અનુયોગ કા કથન કરતે હૈ—સૂત્રોપપાદાન કે બાદ સૂત્ર કા અર્થ કે સાથ જો
યોગ હૈ વહ અનુયોગ હૈ એસી અનુયોગ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । ઇસકા નિષ્કર્ષાર્થ યહી હૈ કિ
સૂત્ર કથન કે બાદ જો ડસકે અર્થ કા કથન હૈ વહ અનુયોગ હૈ । અથવા—અનુકૂલતારૂપ સે

છે. અહીં ભાવમંગલનો અધિકાર છે. આ વિષયમાં અધિક જાણવાની ઇચ્છાવાળા જિજ્ઞા-
સુઓને ભગવતીની પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા વાંચી જવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે

દ્વીપ, સમુદ્ર આદિમાં સ્વરૂપનું જે કથન છે, તે મધ્યમંગલ છે, કારણ કે નિમિત્ત-
શાસ્ત્રમાં દ્વીપાદિકોને પરમ મંગલરૂપ કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

“જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ તસ્સડ્ઠથ સંપત્તી” ઇત્યાદિ “દસવિહા સવ્વે જીવા” ઇત્યાદિ
સૂત્ર અન્તિમ મંગલરૂપ છે, કારણ કે સમસ્ત જીવોના પરિજ્ઞાનમાં કારણભૂત હોવાથી તેમાં
માંગલિકતા છે આ પ્રકારે પ્રયોજન, મંગલ વગેરેનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અનુયોગનું
કથન કરે છે. અનુયોગનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—સૂત્રોપપાદાન (સૂત્રને થહણું કરવાની ક્રિયા)
બાદ સૂત્રના અર્થની સાથે જે યોગ થાય છે, તેનું નામ અનુયોગ છે એટલે કે સૂત્રનું
કથન કર્યા બાદ તેના અર્થનું જે કથન કરાય છે, તેનું નામ અનુયોગ છે અથવા—અનુકૂળ

જીવાજીવાભિગમ ઉક્તો વ્યવસ્થાપિતશ્ચ અતસ્તૃતીયોપાન્ન ઇતિ કથ્યતે એતાદશમેવ સમ્બન્ધમનુ-
ચિન્ત્ય સ્થવિરા ભગવન્તઃ પ્રજ્ઞાપિતવન્ત ઇતિ કથયિષ્યતિ ॥

इदञ्च जीवाजीवाभिगमाख्यमध्ययनं सम्यग् ज्ञानकारणत्वेन परम्परया सिद्धिपदप्राप-
कत्वात् श्रेयो भूतम् तत्र माभूत् कोऽपि विघ्नः इति सकलविघ्नोपशान्तये शिष्याणां मङ्गल-
बुद्धिपरिग्रहाय च वस्तुतो मङ्गलरूपेऽपि प्रकृतग्रन्थे मङ्गलं प्रदर्श्यते—तन्मङ्गलमादिमध्यावसान-
भेदेन त्रिविधम् तत्रादिमङ्गलम् ‘इह खलु जिणमयं’ इत्यादि अत्र परमपावनजिननामकथन
मेव मङ्गलम् मङ्गलं द्विविधं द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यमङ्गलं द्रव्यक्षतादिकं भावमङ्गलन्तु सूत्ररूपम्
अत्र भावमङ्गलाधिकारः, अधिकन्तु भगवत्याः प्रमेयचन्द्रिकायां द्रष्टव्यमिति ॥

કા કથન કિયા હૈ ઔર ઉસે વ્યવસ્થાપિત કિયા હૈ । અતઃ યહ તૃતીય ઉપાંગરૂપ સે કહા ગયા
હૈ । એસે હી સમ્બન્ધ કા વિચાર કર સૂત્રકાર ને પ્રથમ સૂત્રપાઠ મેં “થેરા ભગવંતો” સ્થવિર
ભગવંતો ને હસ અધ્યયન કો કહા હૈ” હસ સે ભૂતકાલિક કિયા કા પ્રયોગ કિયા હૈ ।

यह जीवाजीवाभिगम नाम का अध्ययन सम्यग्ज्ञान का कारण होने से परम्परारूप से
सिद्धिपद को प्राप्त कराने वाला है अतः यह कल्याण स्वरूप है । फिर भी इस में कोई भी
विघ्न न आवे इस भाव से विघ्न की शान्ति के लिये और शिष्यों में मंगल बुद्धि
का ग्रहण हो इसके लिये वस्तुतः यह मंगलस्वरूप होने पर भी इस प्रकृत शास्त्र में मंगला-
चरण दिखलाया जाता है आदिमंगल, मध्यमंगल और अवसानमंगल के भेद से यह मंगल
तीन प्रकार का कहा गया है “इह खलु जिणमयं” इत्यादि रूप से जो कथन है वह आदि
मंगलरूप है । क्योंकि परमपावन जिननाम का कथन ही मंगलरूप होता है । द्रव्यमंगल और
भावमंगल के भेद से मंगल में द्विविधता आती है । दधि अक्षत आदि ये सब द्रव्यमंगल है ।

વ્યવસ્થિત કથું છે, તેથી તેને ત્રીજા ઉપાંગરૂપ ગણ્યુ છે આ પ્રકારના સંબંધનો વિચાર
કરીને સૂત્રકારે પ્રથમ સૂત્રપાઠમાં (થેરા ભગવંતો) સ્થવિર ભગવંતોએ આ અધ્યયનનું
કથન કર્યું છે,” આ પ્રકારની ભૂતકાલિક ક્રિયાનો પ્રયોગ કર્યો છે.

આ જીવાજીવાભિગમ નામનું અધ્યયન સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી પરમ્પરા
રૂપે સિદ્ધિ પદની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. તેથી તે કલ્યાણ સ્વરૂપ જ છે. છતાં પણ તેમાં કોઈ
પણ વિઘ્ન ન આવે એ હેતુથી, વિઘ્નની શાંતિ માટે અને શિષ્યોમાં મંગળબુદ્ધિ આવે
તે હેતુથી—આ અધ્યયન પોતે જ મંગળરૂપ હોવા છતાં પણ. આ શાસ્ત્રમાં મંગળાચ-
રણ બતાવવામાં આવે છે. આ મંગળના ત્રણ ભેદ છે (૧) આદિ મંગળ, (૨) મધ્યમંગળ
અને (૩) અંત્ય મંગળ.

‘इह खलु जिणमयं’ इत्यादि જે કથન છે તે આદિ મંગળ રૂપ છે, કારણ કે પરમ
પવિત્ર જિનનામનું, કથન જ મંગળરૂપ હોય છે. મંગળના જે પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—(૧)
દ્રવ્યમંગળ અને (૨) ભાવ મંગળ. દહી, અક્ષત આદિ દ્રવ્યમંગળ છે. સૂત્ર ભાવમંગળ

મધ્યમદ્ગલં દ્વીપસમુદ્રાદિસ્વરૂપકથનમ્ દ્વીપસમુદ્રાદિકાનાં નિમિત્તશાસ્ત્રે પરમમંગલતયોપ-
ન્યાસાત્ । તદુક્તમ્—‘જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ્ તસ્સત્થ સંપત્તી’ ઇત્યાદિ । યો યં પ્રશસ્તમર્થં
પૃચ્છતિ તસ્યાર્થસપ્રાપ્તિઃ ।

અન્તિમમદ્ગલચ—‘દસવિદ્ધા સર્વે જીવા’ ઇત્યાદિ રૂપમ્ એતસ્ય સર્વજીવપરિજ્ઞાન-
કારણત્વેન માદ્ગલિકત્વાદિતિ । તદેવ પ્રયોજનાદિકં મદ્ગલશ્ચોપદિશ્યાનુયોગઃ કવ્યતે—કશ્ચાસૌ
અનુયોગઃ ? અનુ સૂત્રોપપાદાનન્તરં સૂત્રસ્ય અર્થેન સહ યોગોડનુયોગઃ । સૂત્રાદનન્તરં તદર્થકથન-
મિતિભાવઃ । અથવા અનુકૂલોડવિરોધી સૂત્રસ્યાર્થેન સહ યોગોડનુયોગ ઇતિ ॥ એતદ્વિષયે ઉપાસ-
કદશાદ્ગસ્યાગારધર્મસંજીવિની ટીકા દ્રષ્ટવ્યા, તત્રેદમાદિમં સૂત્રમ્—

સૂત્ર ભાવમંગલ હૈ । યહાં ભાવમંગલ કા અધિકાર હૈ । ઇસ વિષય મેં વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ કે લિયે
ભગવતી કી પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા દેખની ચાહિયે ।

દ્વીપ સમુદ્ર આદિ કે સ્વરૂપ કા જો કથન હૈ યહ મધ્યમંગલ હૈ । ક્યોંકિ નિમિ-
ત્તશાસ્ત્ર મેં દ્વીપાદિકોં કો પરમમંગલરૂપ સે કહા ગયા હૈ । કહા મો હૈ—

“જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ્ તસ્સત્થ સંપત્તી” ઇત્યાદિ ।

અન્તિમમંગલ “દસવિદ્ધા સર્વે જીવા” ઇત્યાદિ સૂત્રરૂપ હૈ । ક્યોંકિ સર્વ જીવો કે પરિ-
જ્ઞાન કા કારણ હોને સે ઇસમેં માંગલિકતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પ્રયોજનાદિક ઓર મંગલ કા કથન
કરકે અવ અનુયોગ કા કથન કરતે હૈ—સૂત્રોપપાદાન કે વાદ સૂત્ર કા અર્થ કે સાથ જો
યોગ હૈ વહ અનુયોગ હૈ એસી અનુયોગ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । ઇસકા નિષ્કર્ષાર્થ યહી હૈ કિ
સૂત્ર કથન કે વાદ જો ડસકે અર્થ કા કથન હૈ વહ અનુયોગ હૈ । અથવા—અનુકૂલતારૂપ સે

છે. અહીં ભાવમંગલનો અધિકાર છે. આ વિષયમાં અધિક જાણવાની ઇચ્છાવાળા જિજ્ઞા-
સુઓને ભગવતીની પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા વાંચી જવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

દ્વીપ, સમુદ્ર આદિમાં સ્વરૂપનું જે કથન છે, તે મધ્યમંગલ છે, કારણ કે નિમિત્ત-
શાસ્ત્રમાં દ્વીપાદિકોને પરમ મંગલરૂપ કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

“જો જં પસત્થમત્થં પુચ્છહ્ તસ્સત્થ સંપત્તી” ઇત્યાદિ “દસવિદ્ધા સર્વે જીવા” ઇત્યાદિ
સૂત્ર અન્તિમ મંગલરૂપ છે, કારણ કે સમસ્ત જીવોના પરિજ્ઞાનમાં કારણભૂત હોવાથી તેમાં
માંગલિકતા છે આ પ્રકારે પ્રયોજન, મંગલ વગેરેનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અનુયોગનું
કથન કરે છે. અનુયોગનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—સૂત્રોપપાદાન (સૂત્રને ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા)
બાદ સૂત્રના અર્થની સાથે જે યોગ થાય છે, તેનું નામ અનુયોગ છે એટલે કે સૂત્રનું
કથન કર્યા બાદ તેના અર્થનું જે કથન કરાય છે, તેનું નામ અનુયોગ છે અથવા—અનુદ્ગ

મૂલમ્—ઇહં સ્વલુ જિનમયં જિણાણુમયં જિણાણુલોમં જિણપ્પ-
નીયં જિણપ્પરુવિયં જિણક્કસાયં જિણાણુચિન્નં જિણપ્પણ્ણત્તં જિણદેસિયં
જિણપસત્થં અણુવીડય તં સદ્દહમાણા તં પત્તિયમાણા તં રોયમાણા થેરા
ભગવંતા જીવાજીવાભિગમણામમજ્ઞયણં પણ્ણવંસુ” ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—ઇહં સ્વલુ જિનમતમ્, જિનાનુમતમ્, જિનાનુલોમમ્, જિનપ્રણીતમ્,
જિનપ્રરૂપિતમ્, જિનાચ્ચાતમ્, જિનાનુચીર્ણમ્, જિનપ્રજ્ઞપ્તમ્, જિનદેશિતમ્, જિનપ્રશસ્તમ્,
અનુવિચિન્ત્ય તત્ શ્રદ્ધધાનાઃ તત્ પ્રતીયમાનાઃ તદ્વોચયન્ત સ્થવિરા ભગવન્તો જીવા-
જીવાભિગમનામકમધ્યયનં પ્રાજ્ઞાપયન્ ॥ સૂ. ૧ ॥

‘ઇહં સ્વલુ’ ઇહ—એતસ્મિન્ પ્રવચને સ્વલુ શબ્દોઽવધારણે તથાચ—એતસ્મિન્નેવ જિનપ્રવચને
નત્વસ્મિન્ શાક્યાદિપ્રવચને, અથવા ઇહ—અસ્મિન્ મનુષ્યલોકે સ્વલુ શબ્દો વાક્યાલંકારે । ‘જિણ-

અવિરોધરૂપ સે સૂત્ર કા જો અર્થ કે સાથ્ર-યોગ-સમ્બન્ધ હૈ વહ અનુયોગ હૈ । इसके विषय
में उपासकदशाङ्गसूत्र की अगारधर्मसजीवनी टीका देखनी चाहिये ।

ટીકાર્થ—સૂત્ર મેં “સ્વલુ” યહ શબ્દ અવધારણ મેં યા વાક્યાલંકાર મેં પ્રયુક્ત હુઆ
હૈ । જવ અવધારણ મેં પ્રયુક્ત હુઆ ઇસે માના જાયગા—તવ ‘ઇહં સ્વલુ’ કા અર્થ હોતા હૈ ઇસી
જિનપ્રવચન મેં, શાક્ય આદિ કે પ્રવચન મેં નહીં, ક્યોંકિ જિનમત તો જિનપ્રવચન મેં હી જિના-
નુમત આદિ વિશેષણોં વાલા હોગા, અન્ય શાક્ય આદિ પ્રવચનોં મેં નહીં । ઓર જવ ઇસે
વાક્યાલંકાર કે રૂપ મેં પ્રયુક્ત હુઆ માના જાયગા—તવ ‘ઇહં સ્વલુ’ કા અર્થ હોતા હૈ ઇસ
મનુષ્યલોક મેં । મનુષ્યલોક માનુષોત્તર પર્વત કે પહિલે ૨ આધે પુષ્કર દ્વીપતક હૈ અતઃ વહીં
તક યહ જિનમત જિનાનુમત આદિ વિશેષણોં વાલા હૈ । इसके बाहर जो असख्यात द्वीप और

इये-अविरोध इये-सूत्रने। अर्थनी साथे जे योग (संनध) छे, तेनु नाम अनुयोग छे आ
विषयना वधु रूपटीकरण भाटे उपासक दशांगसूत्रनी अगार धर्म संजुवनी टीका बांझी जवी.
‘इहं स्वलु जिनमयं जिणाणुमयं’ इत्यादि—

ટીકાર્થ—સૂત્રમાં “સ્વલુ” આ પદ અવધારણમાં અથવા વાક્યાલંકારમાં વપરાયુ છો
જે તેને અવધારણમાં વપરાયેલુ માનવામાં આવે, તો “ઇહં સ્વલુ” આ પદનો અર્થ આ
જિનપ્રવચનમાં “જ” માનવો પડશે, શાક્ય આદિ પ્રવચનોને અહીં ગ્રહણ કરવા જોઈ એ
નહીં, કારણ કે જિનમત તો જિનપ્રવચનમાં જ જિનાનુમત આદિ વિશેષણોવાળો હોઈ શકે
—શાક્ય આદિ અન્ય પ્રવચનોમાં નહીં અને જ્યારે તેને વાક્યાલંકારમાં વપરાયેલુ માન-
વામાં આવશે, ત્યારે તેનો અર્થ (“ઇહં સ્વલુ” નો અર્થ) “આ મનુષ્ય લોકમાં થશે મનુષ્ય-
લોક માનુષોત્તર પર્વતથી પુષ્કર દ્વીપ સુધી આવેલો છે, તેથી ત્યાં સુધી તે જિનમત, જિના-
નુમત આદિ વિશેષણોવાળો છે, તેની બહાર જે અસંખ્યાત દ્વીપો અને સ્વયંભૂરમણ પર્વ-

મયં' જિનમતમ્ જિનસ્ય વર્ધમાનસ્વામિનો મતમિતિ જિનમતમ્ રાગાદિશત્રૂન્ જયતીતિ જિનઃ, યદપિ છદ્મસ્થવીતરાગોઽપિ ભવતિ જિનસ્તથાપિ છદ્મસ્થવીતરાગસ્ય તીર્થપ્રવર્તકત્વં નાસ્તિ, કિન્તુ સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનસ્તીર્થકૃત્ એવ જિનશબ્દેન વ્યવહીયતે તત્રાપિ વર્ધમાનસ્વામી એવાત્ર ગૃહ્યતે જિનપદેન, તસ્ય વર્ધમાનસ્વામિનો વર્તમાનતીર્થાધિપતિત્વાત્ તસ્ય જિનસ્ય શ્રીવર્ધમાનસ્વામિનો મતમ્ અર્થતો વર્ધમાનસ્વામિનૈવ પ્રણીતત્વાત્ આચારાદિદૃષ્ટિવાદપર્યન્તં દ્વાદશાઙ્ગં ગણિપિટકમિતિ ॥ કથંમૂતં શ્રીવર્ધમાનસ્વામિજિનમતમ્, તત્રાહ—'જિનાણુમયં' જિનાનુમતમ્, જિનાનાવિજિતરાગાદિશત્રૂણા તીર્થપ્રવર્તકાનામ્ અતીતાનાગતવર્તમાનાનામ્ ત્રુપમપદ્મનાભસીમન્ધરપ્રમુ-

સદ્ સ્વયંભૂરમણતક હૈ કિ જહાં તિર્યઞ્ચોં કા હોં આવાસ હૈ વહાં યહ નહાં હૈ । વિરોધિયોં પર વિજય પાને વાલા મનુષ્ય જૈનસિદ્ધાન્ત કી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ મેં વિજયી નહોં માના ગયા હૈ । કિન્તુ રાગાદિક જો આત્મા કે અન્તરજ્ઞ શત્રુ હૈં ઉનપર હી વિજયપાને વાલા મનુષ્ય વિજયી—જિન—માના ગયા હૈ । એસે જિન યહા વર્ધમાનસ્વામી જો કિ અન્તિમ તીર્થકર હુએ હૈં લિયે ગયે હૈ । યદપિ જિન સંજ્ઞા જો છદ્મસ્થ વીતરાગ હોતા હૈં ઉસમેં બી પ્રચલિત હૈં પરન્તુ વહ તીર્થ કા પ્રવર્તક નહોં હોતા હૈં તીર્થ કા પ્રવર્તક તો કેવલ જ્ઞાનશાલા આત્મા હી હોતા હૈં—એસી આત્માએં યહાં ૨૪ હુઈ હૈં । પરન્તુ ઉનકો યહાં પ્રહણ ન કરકે કેવલ એક વર્ધમાનસ્વામી કા હી જો પ્રહણ કિયા ગયા હૈં ઉસકા કારણ વર્તમાન મેં પ્રચલિત શાસન કા ઉનકા અધિપતિ હોના હૈં । મત શબ્દ સે આચારાગ આદિ સે લેકર દૃષ્ટિવાદતક કા જો સમસ્ત દ્વાદશાઙ્ગરૂપ ગણિપિટક હૈં વહ ગૃહીત હુઆ હૈં ક્યોંકિ અર્થરૂપ સે વર્ધમાન સ્વામી દ્વારા હી યહ પ્રણીત હુઆ હૈં । "જિનાનુમતમ્" આદિ જો "જિનપ્રશસ્તં" તક કે પદ હૈં વે સવ્ ઇસી જિનમત કે વિશેષણરૂપ હૈં । ઉનમેં જિનાનુમતપદ જિનમત મેં એસી વિશેષતા પ્રકટ કરતા હૈં કિ યહ જો

તના સમુદ્રો છે, તેમાં તિર્યંચોના જ આવાસો છે, ત્યાં તેનો સદ્ભાવ નથી. જૈન સિદ્ધાંતની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિરોધીઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યને વિજયી માનવામાં આવતો નથી, પરંતુ આત્માના શત્રુઓ રૂપ રાગાદિક પર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યને જ વિજયી—જિન—માનવામાં આવે છે. વર્ધમાન સ્વામી કે જેઓ અન્તિમ તીર્થકર થઈ ગયા તેમને જ અહીં એવા જિન માનવામાં આવ્યા છે જે કે છદ્મસ્થ વીતરાગમાં પણ જિનસંજ્ઞા પ્રચલિત છે, પરંતુ તે તીર્થના પ્રવર્તક હોતા નથી, કેવળજ્ઞાની આત્મા જ તીર્થના પ્રવર્તક થઈ શકે છે એવાં ૨૪ તીર્થકરો થઈ ગયા છે. પરંતુ તે બધાં તીર્થકરોને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ નથી, અહીં તો માત્ર વર્ધમાન સ્વામીને જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે, કારણ કે વર્તમાન સમયમાં પ્રચલિત શાસનના તેઓ અધિપતિ છે. "મત" પદ વડે આચારાગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ પર્યન્તનું સમસ્ત દ્વાદશાંગ રૂપ ગણિપિટક ગ્રહણ કરાયું છે, કારણ તે અર્થ રૂપે મહાવીર સ્વામી દ્વારા જ તે પ્રણીત થયું છે. "જિનાનુમતમ્" થી લઈને "જિનપ્રશસ્તં" સુધીનાં જે પદો છે, તે જિનમતમાં એવી વિશેષતા પ્રકટ કરે છે કે વર્ધમાન સ્વામીનો

તીનામ્ અનુમતમ્—આનુકૂલ્યેન સંમતમ્ વસ્તુતત્ત્વં મોક્ષમાર્ગં પ્રતિ ચેપદપિ વિસંવાદાભાવાદિતિ જિનાનુમતમ્ । एतावता सर्वेषामेव तीर्थकराणां परस्परमविसंवादिवचनता अभिव्यञ्जितेति ॥ पुनः कथं भूतं जिनमतं तत्राह- ‘जिणाणुलोमं’ जिनानुलोमम्—जिनानाम्—अवध्यादिजिनानाम् अनुलोमम्—अनुकूलम् अनुगुणमिति भावः । जिनप्रतिपादितशास्त्राध्ययनादेव तेषाम् अवध्यादि जिनत्वप्राप्तिसंभवात् तथाहि—यथोक्तमिदं जिनमतम् आसेवमाना मुनयोऽवधिमनःपर्यवकेवलज्ञानं प्राप्नुवन्त्येवेति ॥ तथा—‘जिनप्रणीयं’ जिनप्रणीतम् जिनेन विजितरागादिशत्रुणा समवाप्तकेवल-

વર્ધમાનસ્વામી કા મત હૈ વહ સમસ્ત જિનોં કી પ્રરૂપણા કે હી અનુકૂલ હૈ । उनकी प्ररूपणा से प्रतिकूलता की थोड़ी सी भी गन्ध इसमें नहीं है क्योंकि जितने भी जिन हुए हैं, होंगे और हैं वे सब सिद्धान्त की ऐसी ही प्ररूपणा करते हैं । अतः भूतकाल में ऋषभ आदि, अनागत काल में पद्मनाभ आदि और वर्तमान में विदेहक्षेत्रस्थ सीमंधर आदि जितने भी जिन हुए हैं, हैं और होंगे उन सबकी प्ररूपणा के ही अनुरूप यह जिनमत है । क्योंकि मोक्षमार्ग की प्ररूपणा के प्रति किसी के भी—विसवाद—मतभेद नहीं है अतः इस विशेषण से समस्त तीर्थ-करों में परस्पर—अविसंवादि वचनता अभिव्यञ्जित हुई है । “जिनानुलोमम्” यह पद जिनमतरूप अपने विशेष्य में यह बात प्रकट करता है कि जितने भी अवधिज्ञानवाले आदि जिन हुए हैं उनके लिये यह जिनमत बहुत ही अधिक उपकारक हुआ है—क्योंकि इसी जिनप्रतिपादितशास्त्र के अध्ययन से ही उनमें अवधिजिन, मनः पर्यवजिन इत्यादि जिनपने की प्राप्ति संभवित हुई है । यह तो निश्चित बात है कि यथोक्त रूप से इस जिनमत का आसेवन करने वाले मुनिजन अवधि, मनःपर्यय और केवलज्ञान प्राप्त कर लेते हैं । “जिनप्रणीतं” पद

આ જે મત છે તે સમસ્ત જિનોની પ્રરૂપણાને અનુકૂળ છે તેમના પ્રરૂપણા અને વર્ધમાન સ્વામીની પ્રરૂપણામાં બિલકુલ પ્રતિકૂળતા (વિરોધાભાસ) નથી, કારણ કે જેટલા જિન થઈ ગયા છે, અને થવાના છે, તે સૌ સિદ્ધાંતની આ પ્રકારની પ્રરૂપણા જ કરતા હતા, કરે છે અને કરશે ભૂતકાળમાં ઋષભ આદિ જે તીર્થંકરો થયા છે, ભવિષ્યમાં પદ્મનાભ આદિ જે તીર્થંકરો થવાના છે અને વર્તમાન સમયે વિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધર આદિ જે તીર્થંકરો ગિરાજે છે, તે સૌની પ્રરૂપણાને અનુરૂપ જ આ જિનમત છે, કારણ કે મોક્ષ-માર્ગની પ્રરૂપણાના વિષયમાં તેમની વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો વિસંવાદ મતભેદ નથી. આ વિશેષણના પ્રયોગ દ્વારા સમસ્ત તીર્થંકરોની પ્રરૂપણામાં અવિસંવાદિતા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે, “જિનાનુલોમમ્” આ પદ જિનમત રૂપ પોતાના વિશેષ્યમાં એ વિશેષતા પ્રકટ કરે છે કે અવધિજ્ઞાન આદિથી યુક્ત જેટલા જિન થયા છે, તેમને માટે આ જિનમત ઘણું જ ઉપકારક નિવડયો છે, કારણ કે આ જિનપ્રતિપાદિત શાસ્ત્રના અધ્યયનને લીધે જ તેઓ અવધિજિન, મન પર્યવજિન આદિ જિનપણાની પ્રાપ્તિ કરી શક્યા હતા એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે શાસ્ત્રમાં કહ્યા અનુસાર જિનમતનું સેવન કરનાર મુનિજને અવધિ, અને કેવળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

જ્ઞાનેન ભગવતા શ્રીવર્દ્ધમાનસ્વામિના પ્રણીતં સકલાર્થસંગ્રાહકમાતૃકાપદત્રયપ્રણયનાત્ જિન પ્રણીતમિતિ કથ્યતે—સ સ્વલ્લ વર્દ્ધમાનસ્વામી કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત્યનન્તરમ્ આદાવેવ ત્રીજવુદ્ધિ-ત્વાદિગુણપરિકલિતાન્ ગૌતમાદિગણધરાન્ પ્રતિ એતન્માત્રિકાપદત્રયં કથિતવાન્ ॥ ‘ઉપ્પન્નેડ વા વિગમેડ વા ધુવેડ વા’ એતત્પદત્રયં ત્રીજરૂપેણ તીર્થકરમુખાત્ આસાઘ વિનયમૂલદ્રવ્યાર્થિક-પર્યાયાર્થિકસ્કન્ધપશ્ચમહાવતશાખાસ્યાદ્વાદપ્રતિશાખા દ્વાદશભાવનાપત્રકેવલજ્ઞાનપુષ્પમોક્ષફલ-સન્નદ્વપાદપમિવ અમું દ્વાદશાઙ્ગં વિરચિતવન્તો ગૌતમાદયો ગણધરાઃ । તતો ભવન્ત્યે વૈતત્ જિનમતં જિનપ્રણીતમિતિ । જિનપ્રણીતત્વકથનાત્ આગમમાત્રસ્ય સૂત્રરૂપેણ પૌરુ-પેયત્વમભિવ્યક્તિત્મ સૂત્રસ્યાક્ષરવિન્યાસરૂપત્વેન વચનાનાશ્ચ પુરુષવ્યાપારમન્તરેણ ઉચ્ચારણા-સંભવાત્, નહિ પુરુષવ્યાપારમનાદ્ય કુત્રાપિ શબ્દ ઉપલભ્યતે । આગમાનાં સૂત્રરૂપતઃ પૌરુ-પેયત્વપ્રતિપાદનેન આગમાપૌરુષેયવાદિના મીમાંસકાનાં મતં નિરસ્તં ભવતિ ઇતિ । યથાઽસ્માક-

યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ રાગાદિ શત્રુઓ કો જવ શ્રીવર્ધમાન સ્વામી ને જીત લિયા—તવ કેવલ-જ્ઞાન કી ઉન્હે પ્રાપ્તિ હુઈ ઓર ઉસસે ઉન્હોને સકલાર્થ સંગ્રાહક ત્રીન માતૃકાપદો કા પ્રણયન કિયા અર્થાત્ વર્દ્ધમાન સ્વામી ને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિ કો અનન્તર હી સર્વપ્રથમ ત્રીજવુદ્ધિ આદિ રૂપ ગુણો સે યુક્ત ગૌતમાદિ ગણધરો કે પ્રતિ ઇસ ત્રીન માતૃકાપદો કા કથન કિયા—ઉપ્પન્નેડ વા, વિગમેડ વા, ધુવેડ વા” ઇન ત્રીન માતૃકાપદો કો ત્રીજરૂપ સે તીર્થકર કે મુખ સે પ્રાપ્ત કરકે ઉન્હે ગૌતમાદિ ગણધરો ને દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિકનયરૂપ સ્કન્ધવાલે, પાંચ મહાવતરરૂપ શાખાઓ એવં સ્યાદ્વાદરૂપ પ્રતિશાખાઓ વાલે, દ્વાદશભાવનાઓ રૂપ પત્રો વાલે, કેવલજ્ઞાન-રૂપ પુષ્પવાલે ઓર મોક્ષરૂપ પકે હુઈ ફલ વાલે વૃક્ષ કે જૈસે ઇસ દ્વાદશાઙ્ગ કો રચના કી અતઃ યહ જિનમત ઇસ પ્રકાર સે જિનપ્રણીત વિશેષણ સે વિશિષ્ટ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । ઇસ કથન સે જો આગમો કો—વેદો કો અપૌરુષેય માનતે હૈં એસે મીમાંસકો કી માન્યતા કા

“જિનપ્રણીત” આ વિશેષણ એ વાત પ્રકટ કરે છે કે—જ્યારે વર્ધમાન સ્વામીએ રાગા-દિક શત્રુઓને છુટી લીધા, ત્યારે જ તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ, અને ત્યારે જ તેમણે સકલાર્થ સંગ્રાહક ત્રણ માતૃકાપદોનું કથન કર્યું. એટલે કે વર્ધમાન સ્વામીને કેવ-ળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ, ત્યાર બાદ તેમણે ગૌતમાદિ ગણધરોની સમીપે ત્રીજ વુદ્ધિ આદિ રૂપ ગુણોથી યુક્ત આ ત્રણ માતૃકાપદોનું કથન કર્યું “ઉપ્પન્નેડ વા વિગમેડ વા ધુવેડ વા” આ ત્રણ માતૃકાપદોને ત્રીજ રૂપે તીર્થ કરના મુળે શ્રવણ કરીને, ગૌતમાદિ ગણધરોએ તેમનો દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક નય રૂપ સ્કન્ધ(થડ)વાળા, પાંચ મહાવતરરૂપ શાખાઓ અને સ્યાદ્વાદરૂપ ઉપશાખાઓ વાળા, બાર ભાવનાઓ રૂપ પત્રો વાળા, કેવળજ્ઞાન રૂપ પુષ્પવાળા અને મોક્ષરૂપ પકવ ફળવાળા વૃક્ષ જેવા આ દ્વાદશાઙ્ગની રચના કરી, આ પ્રકારે આ જિનમતને જે જિનપ્રણીત વિશેષણ લગાડ્યું છે, તે યોગ્ય જ છે. આગમોને-વેદોને જે મીમાંસકો અપૌરુષેય, માને છે, તેમની માન્યતાનું પણ આ કથન

મેત્પ્રકરણમ્ અવિજ્ઞાતાર્થકં તથૈવ તત્ત્વતઃ સાક્ષાત્સર્વજ્ઞાદપિ પત્તપ્રકરણસ્ય શ્રવણે સર્વજીવિ-
શ્રાયા અપ્રત્યક્ષત્વેન પ્રદ્વળાભાવે વિવક્ષિતશબ્દાર્થપ્રત્યયાભાવાત્ કેવલં મ્લેચ્છવાગ્મત્ આચાર્યો
ક્તાર્થસ્ય અનુવાદમાત્રમેવૈતન્, તદુક્તમ્-આચાર્યામિપ્રાયમજ્ઞાત્વા મ્લેચ્છવાગ્યોગતુલ્યતા ।
સર્વજ્ઞાદપિ હિ શ્રોતુસ્તદમ્યસ્યાર્થદર્શનં” દર્શનાં ઝઙ્ગામપનેતુમાહ-‘જિણપ્પરુચિયં’ જિનપ્રત્ય-
પિતમ્, જિનેન મગવના શ્રીવર્ધમાનસ્વામિના શ્રોતુઃ યથા તત્ત્વાર્થાધિગમો મંવેત્, તથા સયમ્કુ-

નિરમન હો જાતા છે । ક્યોંકિ આગમ માત્ર સૂત્રરૂપ હોતે હે । હ્યસે ડનમેં પૌરુષેયતા કી હી
અભિવ્યક્તિ હોતી છે । અપૌરુષેયતા કી નહીં, સૂત્ર અક્ષર વિન્યાસ રૂપ હોતા હે ઓર વચનોં કા
પુરુષવ્યાપાર કે વિના ઉચ્ચારણ હોના અસંભવ છે । પુરુષવ્યાપાર કી પગવાહ ન કરકે કહી
પર ભી ભાષાત્મક શબ્દ ઉપલબ્ધ નહીં હોતા હે । હસ પ્રકાર આગમોં મેં સૂત્રરૂપ હોને કે કારણ
પૌરુષેયતા હી આતી છે । યહી પ્રતિપાદન જિન પ્રણીતવિશેષણદ્વારા યહાં સમર્થિત હુઆ છે ।
“જિણપ્પરુચિયં” પદ હમ શંકા કા નિરમન કરતા હે જો કિમી ને હસ પ્રકાર સં કી છે—
“જિમ પ્રકાર યહ પ્રકરણ હમેં અવિજ્ઞાત અર્થ વાહા છે ડસો પ્રકાર સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ સે ભી
હસ પ્રકાર કે” સુત્રને પર યહ અવિજ્ઞાત અર્થ વાહા હી બના રહેગા । ક્યોંકિ અપ્રત્યક્ષ હોને
સે સર્વજ્ઞ કી વિવક્ષા કા પ્રદ્વળ તો હોના નહીં છે । પેસી સ્થિતિ મેં ડસ વિવક્ષા કે વિષયમૂત
શબ્દ કે અર્થ મેં પ્રત્યય-વિશ્વાસ જમેગા નહીં અતઃ યહ આચાર્યોક્ત અર્થ કા અનુવાદ માત્ર
હી માનને મેં આવંગા, જિનપ્રત્યપિત પદ સે હસ શંકા કા નિવારણ હો જાતા હે ક્યોંકિ શ્રી
વર્ધમાનસ્વામી ને હમ પ્રકરણ કો હમ રૂપ સે પ્રત્યપિત ક્રિયા છે કિ જિસસે શ્રોતા કો તત્ત્વાર્થ

દ્વારા ખંડન થઈ જાય છે, કારણકે આગમ માત્ર સૂત્રરૂપ જ હોય છે, તેથી તેમાં પૌરુષેય-
તાની જ અભિવ્યક્તિ થાય છે, અપૌરુષેયતાની નહીં. સૂત્ર અક્ષરવિન્યાસ રૂપ હોય છે અને
પુરુષવ્યાપાર વિના વચનોતું ઉચ્ચારણ થવું તે અસંભવિત છે પુરુષવ્યાપાર વિના ભાષાત્મક
શબ્દની ઉત્પત્તિ જ અભવી શકતી નથી આ રીતે આગમો સૂત્રરૂપ હોવાને કારણે તેમનામાં
પૌરુષેયતા જ રહેલી છે, એજ વાતનું જિનપ્રણીત વિશેષણ વડે પ્રતિપાદન થઈ જાય છે.

“જિણપ્પરુચિયં” આ પદ નીચે દર્શાવેલી શકાતુ નિગદરણ કરે છે—“એમ આ પ્રક-
રણ આપણા માંડે અવિજ્ઞાત અર્થવાળું છે, એજ પ્રમાણે સાક્ષાત્ સર્વજની સમીપે સાંભળવા
છતાં પણ તે અવિજ્ઞાત અર્થવાળું જ રહેશે, કારણ કે જે વસ્તુ અપ્રત્યક્ષ હોય છે. તેનું સર્વજ
દ્વારા વર્ણન કરવામાં આવે તો પણ થકુજ થઈ શકતું નથી. એવી પરિસ્થિતિમાં તે વિવક્ષાના
વિષય રૂપ શબ્દના અર્થમાં પ્રત્યય-વિશ્વાસ જ જામશે નહીં, તેથી તેને આચાર્યોક્ત અર્થનો
માત્ર અનુવાદ જ માનવમાં આવશે” જિનપ્રત્યપિત વિશેષણના પ્રયોગ વડે આ શકાતુ નિવા-
રણ થઈ જાય છે, કારણ કે શ્રી વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રકરણની એવી રીતે પ્રરુ-
પણા કરી છે કે શ્રોતાઓને તત્ત્વાર્થનો ઓધ ઘણી સારી રીતે થઈ જાય છે, આ કથનનો

પ્રણયનક્રિયાનિર્વર્તનેન પ્રરૂપિતં-પ્રરૂપણં કૃતમ્ અયં ભાવ—યદપિ પરકીયવિવક્ષાયા અપ્રત્યક્ષત્વાત્ શ્રોતા ભગવતો વિવક્ષાં વસ્તુતો ન જાનાતિ પ્રત્યક્ષતઃ, તથાપિ અનાદિરય શબ્દો વ્યવહાર સાક્ષાદ્વિવક્ષાગ્રહણમન્તરેણાપિ અનુમાનાદિના વક્તુર્વિવક્ષાં જાત્વા સદ્ગેતસહકારેણ ભવત્યેવ શબ્દાદર્થાવિગ્રહઃ, વાલાદીનાં શબ્દાદર્થાવિગમદર્શનાત્ અન્યથા—શાબ્દવ્યવહાર એવ સમુચ્છિદ્ધેત અનેકાર્થકા અપિ શબ્દાઃ સૈન્ધવાદિકા ભગવતૈવ સકેતિતાઃ પ્રકરણાદિનાઽવધૃતતાત્પર્યાઃ તં ત નિયતમર્થ પ્રતિપાદયન્તિ તતોઽનેકાર્થશબ્દશ્રવણેઽપિ ભવત્યેવ યથાવસ્થિતાર્થાવિગમઃ, તતો ગણધરાણાં સાક્ષાત્ તદિતરાણાં ચાચાર્યાણાં તુ પરમ્પરયા ભવત્યેવ યથાવસ્થિતાર્થાવિગમ ઇતિ નેદં

કા અચ્છે રૂપ સે અધિગમ હો જાવે, તાત્પર્યં યહ હૈ—યદપિ પરકીય વિવક્ષા અપ્રત્યક્ષ હતી હૈ ઇસસે શ્રોતા ભગવાન્ કી વિવક્ષા કો વસ્તુતઃ પ્રત્યક્ષ સે નહીં જાનતા હૈ ફિર મી યહ શાબ્દ વ્યવહાર અનાદિ હૈ અતઃ સાક્ષાત્ વિવક્ષા કે ગ્રહણ કિયે વિના મી અનુમાન આદિ દ્વારા વક્તા કી વિવક્ષા જાન લી જાતી હૈ । વિવક્ષા કો જાનકર ફિર સદ્ગેત કી સહાયતા સે શ્રોતા કો શબ્દ સે અર્થ કા અવગમહોહી જાતા હૈ । યદિ એસા ન હો તો ફિર શાબ્દ વ્યવહાર હી ધ્વસ્ત હો જાયગા પરન્તુ એસા તો નહીં હૈ । વાલકો કો મી શબ્દ સે અર્થ કા અવગમ હોતા હુઆ દેઘને મેં આતા હૈ । જહાં સૈન્ધવાદિક જેસે અનેક અર્થવાલે શબ્દ પ્રયુક્ત હોતે હૈ, વે મી ભગવાન્ કે દ્વારા હી સંકેતિત હોતે હુણ પ્રકરણ આદિ કે વશ સે અપને અર્થ કો નિશ્ચિત કરાને વાલે હોતે હૈ । ઇસીલિયે વે નિયત અર્થ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ । ઇસ પ્રકાર અનેક અર્થવાલે શબ્દ કે સુને પર મી શ્રોતા કો યથાવસ્થિત અર્થ કા અવગમ હોતા હૈ । અત યહ માનના ચાહિયે કિ ગણધરો કો યથાવસ્થિત અર્થ કા અવગમ સાક્ષાત્ હોતા હૈ ઓર ઇનસે ભિન્ન આચાર્યો કો પરમ્પરા સે યથાવસ્થિત અર્થ કા અવગમ હોતા હૈ । ઇસલિયે યહ પ્રકરણ અવિ-

આવાર્થ એ છે કે—જે કે પરકીય વિવક્ષા અપ્રત્યક્ષ હોય છે અને તેથી શ્રોતા ભગવાન્ની વિવક્ષાને વાસ્તવિક રૂપે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી શકાતો નથી, છતાં પણ આ શાબ્દ વ્યવહાર અનાદિ છે, તેથી સાક્ષાત્ વિવક્ષાને ગ્રહણ કર્યા વિના પણ અનુમાન આદિ, દ્વારા વક્તાની વિવક્ષા જાણી શકાય છે. વિવક્ષાને જાણીને સંકેતની સહાયતાથી શ્રોતાને શબ્દ દ્વારા અર્થનો યોગ્ય અર્થ જાણ્ય છે એવું બનતું ન હોય તો શાબ્દવ્યવહાર જ નષ્ટ થઈ જાય પરન્તુ એવું બનતુ નથી. બાલકોમાં પણ શબ્દ વડે અર્થનો યોગ્ય થતો જોવામા આવે છે “સૈન્ધવ” આદિ અનેક અર્થવાળા શબ્દોનો પ્રયોગ જ્યાં કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં પણ ભગવાન દ્વારા જ સંકેતિત થાય ત્યારે પ્રકરણ આદિને આધારે તે શબ્દોનો અર્થ પણ નિશ્ચિત થઈ જાય છે તેથી તેઓ નિયત અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ રીતે અનેક અર્થવાળો શબ્દ સાંભળવા ના પણ શ્રોતા તેના માથા અર્થને સમજી જાય છે તેથી એ વાતનો સ્વીકાર કરવો પડશે કે ગણધરોને યથાવસ્થિત (સાચા, નિયત) અર્થનો સાક્ષાત્ અવગમ (જોખ) થાય છે, પણ તેમના કરતાં ભિન્ન એવા આચાર્યોને પરમ્પરા દ્વારા યથાવસ્થિત અર્થનો યોગ્ય થાય છે. તેથી આ

પ્રકરણમવિજ્ઞાતાર્થકમિતિ । અન્યેતુ એવં કથયન્તિ યત્ તીર્થકરો હિ ભગવાન્ ન પ્રવચનાર્થ પ્રયાસં કરોતિ કિન્તુ તીર્થકૃતાં પુણ્યપ્રભાવાદેવ શ્રોતૃણાં પ્રતિભાસો જાયતે યથા—ભગવતેદં તત્ત્વમિત્થં પ્રતિપાદિતમિતિ । તદુક્તમ્—

તદાધિપત્યાદાભાસઃ, સત્વાનામુપજાયતે

સ્વયં તુ યત્નરહિત ધ્વિન્તામણિરિવ સ્થિતઃ ॥૧૧॥

એતન્મતનિરાસાર્થમાહ—‘જિણવચ્ચાયાં’ જિનાખ્યાતમ્ જિનેન ભગવતા વર્દ્ધમાનસ્વામિના પ્રકૃષ્ટતરપુણ્યવિપાકોદયત સ્તથા વ્યાપારયોગેનાખ્યાતં કથિતમિતિ જિનાખ્યાતમ્ । તતઃ સફલમેવ હદં જિનાખ્યાતમિત્યાવેદયન્નાહ ‘જિણાણુચિણ્ણં’ જિનાનુચીર્ણમ્ અત્ર જિનાઃ હિતાપ્રતિપાતિયોગમિદ્ધાઃ ‘તઓ જિણા પળ્ણત્તા, તં જહા—ઓહિનાણજિણા—મળપજ્જવનાણ જિણા, કેવલનાણજિણા’ इति स्थानाङ्गसूत्रवचनात् जिनशब्देनात्र गणधरा गृहीताः । तदय-

જ્ઞાત અર્થવાળા નહીં હૈ । કોઈ ૨ હસ વિષય મેં એસા કહતે હૈ—કિ તીર્થકર ભગવાન્ પ્રવચન કે લિયે પ્રયાસ નહીં કરતે હૈ, કિન્તુ તીર્થકરો કે પુણ્યપ્રમાવ સે હી શ્રોતાજનો કો પ્રતિભાસ હોતા હૈ । તદુક્તમ્—‘તદાધિપત્યાદાભાસઃ’ इत्यादि । सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों कि “जिणवचचायं” पद यह प्रकट करता हैं कि भगवान् वर्द्धमानस्वामी ने ही प्रकृष्टतर पुण्य विपाक के उदय से—तीर्थकर नामकर्म की प्रकृति के उदय से—ही यह प्रकरण स्वयं अर्थतः कहा है ।

હસ ‘જિનાખ્યાત’ વિશેષણકો સફલ પ્રકટ કરનેકે લિયે સૂત્રકારને ‘જિણાણુચિણ્ણં’ यह विशेषण कहा है । जिन तीन प्रकार के कहे गये हैं जैसे—‘तओ जिणा पण्णत्ता तं जहा—ओहि नाणजिणा, मणपज्जवनाणजिणा, केवलनाणजिणा’ ऐसा स्थानाङ्गसूत्र में कहा है । एक अवधिज्ञानीजिन, दूसरे मनः पर्ययज्ञानीजिन, और तीसरे केवलज्ञानीजिन, यहां जिन शब्द से केवल

પ્રકરણ અવિજ્ઞાત અર્થવાળુ નથી. કોઈ કોઈ શાસ્ત્રકારો આ વિષયમાં એવુ પણ કહે છે કે—તીર્થકર ભગવાન્ પ્રવચનને માટે પ્રયાસ કરતા નથી, પરન્તુ તીર્થકરોના પુણ્યપ્રભાવથી જ શ્રોતાઓને એવો પ્રતિભાસ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તદાધિપત્યાદાભાસઃ” इत्यादि—परंतु ये मान्यता પણ उचित नहीं, कारण કે—“जिणवचचायं” આ પદ એ વાત પ્રકટ કરે છે કે ભગવાન વર્ધમાન્ સ્વામીએ જ પ્રકૃષ્ટતર પુણ્યવિપાકના ઉદયથી—તીર્થકર નામકર્મની પ્રકૃતિના ઉદયથી—જ આ પ્રકરણના અર્થનું બીતે જ પ્રતિપાદન કર્યું છે

આ “જિનાખ્યાત” વિશેષણની સાર્થકતા માટે સૂત્રકારે “જિણાણુચિણ્ણં” વિશેષણને પ્રયોગ કર્યો છે જિન ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“તઓ જિણા પળ્ણત્તા—તજહા—ઓહિનાણજિણા, મળપજ્જવનાણજિણા કેવલનાણજિણા’

जिन त्रण प्रकारना छेः—

(૧) અવધિજ્ઞાની જિન, (૨) મનઃ પર્યયજ્ઞાની જિન અને (૩) કેવળજ્ઞાની જિન અહીં જિન પદ દ્વારા માત્ર ગણધરોને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે ગણધરોમાં મનઃ પર્યય-

મર્થ:-જિનૈર્હિતાપ્રતિપાતિયોગસિદ્ધૈર્ગણધરૈરનુચીર્ણં સમ્યક્ તદર્થાવિગમેનાઽસંગશક્તિર્ગર્ભિતા નિવર્તક-
સમભાવપ્રાપ્ત્યા સમાધિરૂપેણ પરિણમિતમિતિ જિનાનુચીર્ણમ્ ॥ અથવા-જિનાનુચીર્ણમિતિ, જિનૈ-
રતીતકાલિકૈરનન્તૈઃ સામાન્યકેવલ્યાદિભિરનુચીર્ણમ્-આસેવિતમ્ તદનુસેવનાદેવ તેષાં જિનત્વપ્રાપ્તેઃ ॥
અતएव તાદૃગમમાધિભાવતઃ સંપ્રાપ્તાતિશયવિશેષપ્રભાવેણ ગણધરાણાં તાદૃશી સૂત્રકરણશક્તિર્ભવતીતિ
દર્શયન્નાહ-‘જિણપ્પણત્તં’ જિનપ્રજ્ઞમ્, જિનૈર્હિતાપ્રતિપાતિયોગિર્ભિર્ગણધરૈઃ પ્રજ્ઞમ્ સ્વેતરજીવા-
નુગ્રહાય સૂત્રરૂપેણ આચારાથક્કોપાદ્ધાદિભેદેન રચિતમિતિ જિનપ્રજ્ઞમ્ તદુક્તમ્—

ગણધરોં કા હી પ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ । ક્યોકિ ગણધરોં કૈ મનઃ પર્યયજ્ઞાન હોતા હૈ, અતઃ યે
મનઃપર્યયજ્ઞાની જિન કહલાતે હૈ । યે ગણધર દ્વિત સે અપ્રતિપાતિયોગ સે સિદ્ધ હોતે હૈ । અર્થાત્
એમે યોગ સે યે સિદ્ધ હોતે હૈ યો ઇન્હેં હિત સે પ્રતિપાત કરાને વાલા-પીછે હટાને વાલા-કોઈ
નહીં હોતા હૈ । ઉનકે દ્વારા યહ જિનમત સમાધિરૂપ સે પરિણમિત હુઆ હૈ યહ સમાધિ ઉન્હેં
સમભાવ કી પ્રાપ્તિ સે પ્રાપ્ત હોતી હૈ । સમભાવ કી પ્રાપ્તિ ઉન્હે જિનમત કૈ યથાર્થજ્ઞાન સે પ્રાપ્ત
અસંગશક્તિ કી પ્રાપ્તિ સે હોતી હૈ । અતઃ ઇસસે વહ સમભાવ ઉનકી આત્મા સે ફિર કમી છૂટતા
નહીં હૈ । અથવા-જિનાનુચીર્ણ શબ્દ કા એસા મી અર્થ હોતા હૈ કિ અતીતકાલ મેં જિતને મી
સામાન્યકેવલી આદિ જિન હો ચુકે હૈ ઉનકે દ્વારા યહ જિનમત આસેવિન હુઆ હૈ । ક્યોકિ ઇસી
કૈ અનુસેવન સે હી ઉન્હેં જિનત્વ કી પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ । અતएव એસે સમાધિભાવ સે સપ્રાપ્ત અતિશય
વિશેષ કૈ પ્રભાવ દ્વારા ગણધરોં મેં એસી સૂત્ર કરને કી શક્તિ આ જાતી હૈ કિ જિસસે વે ‘જિણપ્પ-
ણત્તં’ અરને સે ઇતર જીવોં કૈ અનુગ્રહ કૈ લિયે સૂત્રરૂપ સે-આચાર આદિ અક્કોપાદ્ધ આદિ કૈ
ભેદ સે ઇસ જિનમત કી રચના કરતે હૈ ।

જ્ઞાનનેા સદ્ભાવ હોય છે. આ ગણધરોં એવા યોગથી સિદ્ધ થાય છે કે જે યોગ તેમને
હિતના માર્ગમાં કદી પણ પાછો હઠાવતો નથી. આ પ્રકારના હિતના માર્ગમાં જ દૃઢ ગણનારા
યોગને અપ્રતિપાતિયોગ કહે છે. તેમના દ્વારા આ જિનમત સમાધિ રૂપે પરિણમિત થયો
છે સમભાવની પ્રાપ્તિ થવાને લીધે આ સમાધિ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે જિનમતના યથાર્થ
જ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ અસંગશક્તિ દ્વારા તેમને આ સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ
સમભાવ તેમના આત્મામાંથી કદી પણ નીકળી જતો નથી અથવા “જિનાનુચીર્ણ” પદનેા આ
પ્રકારનેા અર્થ પણ થઈ શકે છે — ભૂતપ્રાણમાં જેટલા સામાન્ય દેવળી આદિ જિન થયા છે
તેમના દ્વારા આ જિનમતનુ સેવન થયું છે, અને તેના આસેવનને લીધે જ તેમણે જિનત્વની
પ્રાપ્તિ કરેલી છે તેથી એવા સમાધિભાવથી સંપન્ન અતિશય વિશેષના પ્રભાવ દ્વારા ગણધ-
રોમાં પણ સૂત્ર રચવાની એવી શક્તિ આવી જાય છે કે જેથી તેઓ “જિણપ્પણત્તં” અન્ય
છવેા પર અનુગ્રહ કરવાને માટે સૂત્ર રૂપે-આચારાગ આદિ અંગોપાંગ રૂપે-જિનમત

‘અત્યં ભાસદ્ અરિહા સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિરુણા’ इत्यादि, अर्थं भाषते अहंन् सूत्रं ग्रथयन्ति गणधरा निरुणा इतिच्छाया । इदं च शास्त्रं हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यो जिनेभ्य एव कथनीयं तेषामेव सम्यग् विनेययोगभावतो हिताप्रतिघातकरणात् एतदेव दर्शयन्नाह—

‘जिणदेसियं’ जिनदेशितम्, अत्र जिनाहितप्रवृत्तगोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायविमुखादयः शुश्रूषाश्रवणेच्छासपन्ना स्ते जम्बूस्वाम्यादयः परिगृह्यन्ते तेभ्यो जिनेभ्यो हितप्रवृत्तादिरूपेभ्यः श्रमणेच्छाशुश्रूषादिभिर्व्यक्तभावेभ्यो देशितं--कथितं गणवरैरिति जिनदेशितम् ।

કહા મી હૈ—‘અત્યં ભાસદ્ અરિહા, સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિરુણા’ इत्यादि । ‘जिनदे-सियं’ यह विशेषण इस जिनमत में यह विशेषता प्रकट करता है कि यह शास्त्र हित में प्रवृत्त हो चुके जियों के लिये—जम्बूस्वामी आदिकों के लिये—ही कथनीय—कहने योग्य है । क्योंकि उन्होंने ही अच्छे प्रकार से विनेययोग के भाव से हित के विघात करने वाले विवादों का—अनिष्टों का—निवारण किया है । अर्थात्—आत्महित करने में जितने भी बाधक थे उन सबका अपना हित करके उन्होंने निरसन किया है, अतः सच्चे रूप में जिनमत के प्रति विनेययोग ऐसे ही जिनरूप जीवों से साधित हुआ है अर्थात् गणधरो ने यह जिनमत उन्हीं जम्बूस्वामी आदि जीवों के लिये उपदिष्ट किया है कि जिनके भाव इसके सुनते की इच्छा से एवं गुरु आदिकों की शुश्रूषा से इसके प्रति व्यक्त थे और इसी कारण जो अपने हित करने आदि में लगे एवं वंश-परम्परा से विशुद्ध उपायों की ओर जो अभिमुख रहे और अपाय अनर्थरूप अनिष्टों से विमुख हुए ।

પ્રદર્શક શાસ્ત્રોની રચના કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—“અત્યં ભાસદ્ અરિહા, સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિરુણા ” इत्यादि “ जिणदेसियं ” આ વિશેષણ જિનમતમાં એવી વિશેષતા પ્રકટ કરે છે કે—આ શાસ્ત્ર હિતમાં પ્રવૃત્તિ થઈ ચુકેલા જિનોને માટે જ—જમ્બૂસ્વામી આદિને માટે જ કહેવા યોગ્ય છે, કારણ કે તેમણે જ સારી રીતે, વિનેયયોગના ભાવ સહિત હિતનો વિઘાત કરનારા વિવાદોનું—અનિષ્ટોનું—નિવારણ કર્યું છે એટલે કે આત્મહિત કરવાની આડે જે જે વિઘાતક અનિષ્ટો હતાં, તેમનું નિવારણ કરીને તેમણે આત્મહિતની સાધના કરી હતી. એટલે કે એવાં જ જિનરૂપ જીવોએ જિનમત પ્રત્યે વિનેયયોગ સાચા અર્થમાં સાધ્યો હતો એટલે કે ગણધરોએ જ ખૂસ્વામી આદિ એવી વ્યક્તિઓની પાસે આ જિન-મતનું કથન કર્યું હતું કે જેઓ ગુરુ આદિની શુશ્રૂષા કરતા થતા આ જિનમતનું શ્રવણ કરવાને અત્યંત ઉત્કટ ઇચ્છાથી સુકટ હતા અને આ પ્રકારે પોતાનું આત્મહિત સાધવાને તત્પર થયેલા તેઓ સદા વિશુદ્ધ ઉપાયોમાં પ્રવૃત્ત રહેતા હતા અને અપાયોથી (અનર્થ રૂપ અનિષ્ટોથી) દૂર રહેતા હતા

નનુ યદીદં પ્રકરણં સ્વભાવતઃ એવાતિસુન્દરં તદા યથા જિનેમ્ય ઉપદિશ્યતે તથા અજિ-
નેમ્યઃ કથં નોપદિશ્યતે ઇતિ ચેત્ તત્રાહ—અજિનાનાં સ્વતોઽભદ્રતયાઽનર્થોપનિપાતસમ્ભવાત્,
દાદ્યસ્વતઃ સુન્દરમપિ વસ્તુ પાત્રાસુન્દરતયા અસુન્દરં ભવતિ યથા રવિકિરણાશુદ્ધકાદિતામ-
સજન્તૂનામ્ અનર્થાયૈવ ભવતિ તદુક્તમ્—

પયઃ પાનં ભુજઙ્ગાનાં કેવલં વિપવર્જનમ્ ।

ઉપદેશો હિ મૂર્ખાણાં પ્રકોપાય ન શાન્તયે ॥ ઇતિ ॥

એતસ્યૈવાર્થસ્ય દર્શનાયાહ—‘જિણ્ણપ્પસત્થં’ જિનપ્રશસ્તમ્, જિનાનાં ગોત્રત્રિશુદ્ધોપાયા-
ભિમૂલાપાયવિમુક્ષહિતપ્રવૃત્તાદિભેદભિન્નાનાં પ્રશસ્તમ્—ઉચિતસેવનયા હિતમ્ ઇતિ જિનપ્રશ-

શંકા—જય યહ પ્રકરણ સ્વભાવ સે હી અતિસુન્દર હૈ તો ફિર યહ જિનોં કે લિયે
કયોં ઉપદિષ્ટ હુઆ હૈ અજિનો કે લિયે કયોં નહીં ?

ઉત્તર—અજિનોં કે લિયે યહ ઇસ કારણ સે ઉપદિષ્ટ નહીં હુઆ હૈ કિ વે સ્વતઃ
અભદ્ર હોતે હૈ ઇસસે ઉનકે દ્વારા અનર્થોં કા ઉપપાત હોના યહા સંભવિત હો સકતા હૈ ।
દેખો—જો વસ્તુ સ્વતઃ સુન્દર હોતી હૈ વહી વસ્તુ પાત્ર કે દોષ સે—ઉસકી અસુન્દરતા સે—
અસુન્દર બન જાતી હૈ જૈસે—ઉદ્ધકાદિ તામસ જન્તુઓં કો રવિકિરણ આદિ—અનર્થ કે લિયે
હી હોતી હૈ । તદુક્તમ્—‘પયઃ પાનં ભુજંગાનાં’ ઇત્યાદિ દૂધ જૈસી સુન્દર વસ્તુ સાંપ કે
દ્વારા પી લી જાને પર વહ ઉસમેં વિપરૂપ સે હી પરિણત હોતી હૈ । ઇમી પ્રકાર સે દિયા
ગયા ઉપદેશ ભી મૂર્ખોં મેં અનર્થરૂપ સે પ્રકોપ આદિ રૂપ સે—પરિણતિ કા કારણ બન
જાતા હૈ । ઇસી પ્રકાર કાન મેં ગયે હુણ જઝ કે જૈસા ગુર્વાદિક કા ઉપદેશ અભદ્ર કે
લિયે અશાન્તિ કા કારણ બન જાતા હૈ । ઇસી વાત કી પુષ્ટિ કે લિયે ‘જિણ્ણપ્પસત્થં’ યહ

શંકા—આ પ્રકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ અતિ સુંદર હોવા છતાં પણ શા માટે જિનોને
ઉપદિષ્ટ કરાયું છે, અજિનોને શા માટે ઉપદિષ્ટ કરાયું નથી ?

ઉત્તર—અજિનોને અનુલક્ષીને આ પ્રકરણ ઉપદિષ્ટ કરાયું નથી કારણ કે તેઓ સ્વભા-
વતઃ અભદ્ર હોય છે, તેથી તેમના દ્વારા અહીં ઉપપાત થવાનો સંભવ રહે છે. એવું જોવામાં
આવે છે કે સ્વાભાવિક રીતે જ સુંદર હોય એવી વસ્તુ પણ પાત્રના દોષથી તેની અસુંદર-
તાથી અસુંદર બની જાય છે. જેમ કે ધુવડ આદિ તામસ જન્તુઓને સૂર્યના કિરણો લાગને
બદલે હાલિ જ કરે છે

“પયઃ પાનં ભુજઙ્ગાનાં” ઇત્યાદિ—દૂધ જેવી સુંદર વસ્તુ આપને વિપરાયવામાં આવે
તો તેને લીધે તેના વિપરીત જ વૃદ્ધિ થાય છે. આ રીતે અયોગ્ય પાત્ર દ્વારા સેવન થવાને
કારણે દૂધ જેવી સુંદર વસ્તુનું પણ વિપરીત પરિણમન થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે અયોગ્ય
પાત્રને—મૂર્ખ જનોને—જો ઉપદેશ દેવામાં આવે, તો તે અનર્થ રૂપે—પ્રકોપ આદિ રૂપે—પરિ-
ણમે છે. જેમ કાનમાં પેસી ગયેલું જળ પીડાકારી થઈ પડે છે, એજ પ્રમાણે અભદ્રને માટે
પણ શુરુ આદિને ઉપદેશ અશાન્તિનું કારણ બની જાય છે. એજ વાતના સમર્થન માટે

સ્તમ્ । નીરુજપથ્યાન્નવત્ એતાદૃશજિનમતમ્ જિનપ્રવચનમ્ ‘અણુઘ્વીડ્ય’ અનુવિચિન્ત્ય ઔત્પત્તિકી-
પારિણામિક્યાદિબુદ્ધ્યા વિચિન્ત્ય—પર્યાલોચ્ય ‘તં’ તત્ જિનમતમ્ ‘સદ્દહમાણા’ શ્રદ્ધાનાઃ—જિન-
મતે શ્રદ્ધાં કુર્વન્તઃ । યદપિ કાલવૈપમ્યાત્ મેઘાદિગુણહીનાઃ પ્રાણિનઃ તથાપિ સ્વલ્પમપિ અધિ-
ગતં માપપરિમિતચિન્તામણિવત્ કલ્પવૃક્ષાઙ્કુરવદ્વા અનિષ્ટં વિનાશ્ય સ્વર્ગાપવર્ગસુખપ્રાપ્તયે
ભવતીત્યાર્દ્રચિત્તતયા મન્યમાના इति भावः । तथा—‘तं’ तत् जिनमतमेव ‘पत्तियमाणा’ प्रीयमाणाः
असङ्गप्रीत्या विश्वास कुर्वाणाः अथवा परमप्रीतिं जिनवचने कुर्वाणाः परमानुरागतया पश्यन्तः
पथ्यौपधिवत् । तथा ‘तं’ तत् जिनमतमेव ‘रोयमाणा’ रोचयन्तः अमृतमिव स्वात्मरूपेणानुभवन्तः,

પદ દિયા ગયા હૈ । યહ શાસ્ત્ર જો ગોત્ર વિશુદ્ધ ઉપાય મેં અભિમુખ એવં અનર્થો” સે
વિમુક્ષ હુએ આદિ જિનોં કે—જમ્બૂસ્વામી આદિ જિનોં કે લિયે યથાવિધિ સેવિત કિયે જાને
પર હિતાવહ હૈ । જૈસા—નીરોગ કો—પથ્યાહાર ભવિષ્ય મેં આને વાલે રોગો કો રોકને વાલા
હોને સે હિતાવહ હોતા હૈ, એસા જો યહ જિનમતરૂપ જિનપ્રવચન હૈં ઉસકા ‘અણુઘ્વીડ્ય’
ઔત્પત્તિકી પારિણામિકી આદિ બુદ્ધિ દ્વારા પરિગીલન કરકે ‘તં સદ્દહમાણા’ ઉસે અપની શ્રદ્ધા
કા વિષય બના કરકે—યહ સમજ કરકે કિ યદપિ કાલ કી વિષમતા સે પ્રાણી મેઘાદિ-
ગુણોં સે હીન હો ગયે હૈં પરન્તુ ફિર મીં ઉનકે દ્વારા અધિગત હુઆ થોડા સા મીં યહ
પ્રવચન ભાષાપરિમિત ચિન્તામણિ કે જૈસા અથવા કલ્પવૃક્ષ કે અંકુર કે જૈસા અનિષ્ટ કા
વિનાશ કર ઉન્હેં સ્વર્ગ એવં અપવર્ગ કે સુખ કી પ્રાપ્તિ કે ઢિયે હોતા હૈ એસા વિશુદ્ધભાવ-
રૂપ રસ સે આર્દ્ર (ગોલે) હુએ ચિત્ત સે સ્વીકાર કરકે તથા—‘તં પત્તિયમાણા’ ઉસે પૂર્ણરૂપ
સે વિશ્વાસ મેં લેકર કે અથવા જિનપ્રવચન પર પથ્યોપધિ કે જૈસા પરમ અનુરાગ રચકરકે ‘તં
રોયમાણા’ અમૃત કે જૈસા ઉસે અપની રગ રગ મેં પરિણમા કરકે ‘યેરા ભગવંતો’ ધર્મપરિણતિ સે

“ જિણપ્પસત્થં ” પદનેા પ્રયોગ કરાયો છે જેઓ ગોત્રવિશુદ્ધ ઉપાય (આત્મહિતનેા માર્ગ) આચરી રહ્યા છે અને અનર્થોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે એવા જમ્બૂસ્વામી આદિ જિનેા દ્વારા વિધિ અનુસાર જેનું સેવન કરવામા આવેલું હતું અને જેના સેવન દ્વારા તેમનું હિત સધાયું હતું એવું આ શાસ્ત્ર પથ્યાહારની જેમ ભવિષ્યના દુઃખોથી રક્ષા કરનારું હોવાથી હિતાવહ છે એવું જે આ જિનમત રૂપ પ્રવચન છે તેનું “ અણુઘ્વીડ્યં ” ઔત્પત્તિકી પારિણામિકી આદિ બુદ્ધિ દ્વારા પરિશીલન કરીને “ તં સદ્દહમાણા ” તેના પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખીને—એવું સમજીને કે કાળની વિષમતાને લીધે માણસો મેઘા (બુદ્ધિ) આદિ શુણ્ણોથી રહિત થઈ ગયા છે, છતાં પણ જે તેમના દ્વારા આ પ્રવચનનેા થોડો સરખો અશ પણ અહણુ કરવામા આવે, તે અડદના દાણા જેવડા ચિન્તામણિની જેમ અથવા કલ્પવૃક્ષના અંકુરની જેમઅનિષ્ટનેા વિનાશ કરીને તેમને સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. એવા વિશુદ્ધ ભાવરૂપ રસથી આર્દ્ર થયેલા ચિત્ત વડે સ્વીકાર કરીને તથા તેના પ્રત્યે “ પત્તિય-માણા ” પૂર્ણ રૂપે વિશ્વાસ રાખીને અથવા જિનપ્રવચન પ્રત્યે પથ્ય ઔપધિના જેવો પરમ

દૃષ્ટભોજનવત્, કે દૃત્યં મૂતા સ્તત્રાહ—‘થેરા’ ઇતિ ‘થેરા ભગવંતો’ સ્થવિરાઃ ભગવન્તઃ તત્ર ધર્મ-
પરિણ્યા પરિનિષ્ઠિતમતયઃ સ્થવિરા ઇવ સ્થવિરાઃ જ્ઞાનસ્થવિરાઃ પરિણતસાધુભાવાઃ આચાર્યા ઇત્યર્થઃ
શ્રુતૈશ્વર્યાદિસબન્ધાત્ ભગવન્તઃ ‘જીવાજીવાભિગમણામં’ જીવાજીવાભિગમનામ જીવાનામ્—એકે-
ન્દ્રિયાદીનામ્ અજીવાનાં ધર્માસ્તિકાયાદીનામ્ અભિગમઃ—પરિચ્છેદો યસ્મિન્ તત્ જીવાજીવા-
ભિગમં નામ્તા ? કિં તત્ ‘અજ્ઞયણં’ અધ્યયનમ્ અધીયતે—પઠ્યતે ઇતિ અધ્યયનવિશિષ્ટાર્થધ્વનિ-
સમુદાયાત્મકમ્ ‘પણવઙ્સુ’ પ્રાજ્ઞાપયન્ પ્રજ્ઞાપિતવન્તઃ—પ્રરૂપિતવન્તઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

મૂલમ્—‘સે કિં તં જાવાજીવાભિગમે, જીવાજીવાભિગમે દુવિહે
પન્નત્તે, તંજહા—જીવાભિગમે ય અજીવાભિગમે ય’ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા—અથ કોડસોં જીવાજીવાભિગમઃ, જીવાજીવાભિગમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તચ્ચથા—
જીવાભિગમશ્ચ અજીવાભિગમશ્ચ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં જીવાજીવાભિગમે’ અથ કોડસૌ જીવાજીવાભિગમઃ, इदं च प्रश्न

પરિનિષ્ઠિત મતવાલે સ્થવિર—સ્થવિરોં કી તરહ સ્થવિરોં ને-જ્ઞાનસ્થવિરો ને પરિણત સાધુ ભાવવાલે
આચાર્યોં ને શ્રુતિરૂપ એશ્વર્ય સે સપન્ન હોને સે ભગવન્તોં ને અર્થાત્ સ્થવિર ભગવન્તો ને ‘જીવા-
જીવાભિગમણામં’ જીવાજીવાભિગમનામકા ‘અજ્ઞયણં’ અધ્યયન ‘પણવઙ્સુ’ પ્રરૂપિત કિયા હૈ ।
इसमें एकेन्द्रियादि जीवों का एवं धर्मास्तिकायादिक अजीवो का परिच्छेद—बोध है अतः इस
प्रकरण को ‘जीवाजीवाभिगमे’ इम सार्थक नाम से विशिष्ट किया गया है तथा यह विशिष्ट अर्थ-
ध्वनि के समुदायरूप है इसलिये इसे ‘अध्ययन’ इस नाम से भी कहा गया है ॥ सू. १ ॥

‘સે કિં તં જીવાજીવાભિગમે’—इत्यादि ।

ટીકાર્થ—हे भदन्त ! ‘સે કિં તં જીવાજીવાભિગમે’—અથ કોડસૌ જીવાજીવાભિગમ.’

અનુરાગ રાખીને “ત રોયમાણા” અમૃતની જેમ તેને પોતાની રગે રગ પાં ઉતારીને “થેરા
ભગવંતો” ધર્મપરિણુતિ વડે પરિનિષ્ઠિત મતિવાળા સ્થવિરોએ—જ્ઞાન સ્થવિરોને, પરિણુત
સાધુભાવવાળા આચાર્યોએ—શ્રુતરૂપ એશ્વર્યથી સંપન્ન એવા સ્થવિર ભગવન્તોએ “જીવા-
જીવાભિગમણામં” જીવાજીવાભિગમ નામનું “અજ્ઞયણં” અધ્યયન “પણવઙ્સુ” પ્રરૂપિત
કયું છે. તેમાં એકેન્દ્રિય આદિ જીવોનું અને ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવોનું પ્રતિપાદન કરવામાં
આવ્યું છે. તેથી આ પ્રકરણને ‘જીવાજીવાભિગમ’ આ સાર્થક નામ આપવામાં આવ્યું
છે, તથા વિશિષ્ટ અર્થધ્વનિના સમુદાય રૂપ હોવાને કારણે આને “અધ્યયન” નામ પણ
આપવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

“સે કિં તં જીવાજીવાભિગમે” इत्यादि—

ટીકાર્થ—“સે કિં તં જીવાજીવાભિગમે”—અથ કોડસૌ જીવાજીવાભિગમઃ ?”

સૂત્રમ્, એતસૂત્રમાદૌ ઉપન્યસ્યન્નિદં સૂચિતં ભવતિ પ્રશ્નં કુર્વતો મધ્યસ્થરય બુદ્ધિમતઃ શ્રીમદર્હ-
દુપદિષ્ટસ્યૈવ તત્ત્વપ્રરૂપણા કર્તવ્યા નાન્યસ્યેતિ । અત્ર 'સે' શબ્દો મગધદેશપ્રસિદ્ધો નિપાતોઽથ
શબ્દસ્ય અર્થે વિદ્યતે અથ શબ્દશ્ચાભિધેયપદાર્થવાચકઃ, તદુક્તમ્—અથ પ્રક્રિયાપ્રશ્નાનન્તર્યમદ્ગ્ગલો-
પન્યાસપ્રતિવચનસમુચ્ચયેષુ વિદ્યતે ઇતિ । એતેષુ અથ શબ્દાર્થેષુ પ્રકૃતે અથ શબ્દ ઉપન્યાસે,
કિં શબ્દશ્ચ પરપ્રશ્ને, તથા ચ અથ કિં તજ્જીવાજીવાભિગમઃ પર્યવસિતઃ ।

અથવા—'સે કિં તં' હત્યસ્ય પ્રાકૃતગૈલ્યા અભિધેયવત્ લિઙ્ગવચનાનિ ભવન્તીતિ ન્યાયાત્
કિં તત્ ઇતિ કોઽસૌ હત્યસ્મિન્નર્થે દ્રષ્ટવ્યમ્ તતશ્ચાયમર્થઃ સપદ્યતે કોઽસૌ જીવાજીવાભિગમ
ઇતિ પ્રશ્નઃ, એવંપ્રકારેણ સામાન્યતઃ કેનચિત્ પ્રશ્ને કૃતે સતિ ભગવાન્ ગુરુ શિષ્યવચનાનુરોધેન
શિષ્યસ્યાદરાર્થં હે શિષ્ય' ઇતિ સમ્બોધનં પ્રત્યુચ્ચાર્યાહ—'જીવાજીવાભિગમે' ઇત્યાદિ, 'જીવા-
જીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે' જીવાજીવાભિગમઃ-જીવાજીવવિષયકો વોધઃ દ્વિવિધઃ દ્વિપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞતઃ-
કથિતસ્તીર્થકરગણધરૈરિતિ । પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિ 'તં જહા' તથથા—સ
જીવાજીવાભિગમો યથા દ્વિપ્રકારકો ભવતિ તથોપન્યસ્યતે ઇતિ ભાવઃ ।

'જીવાભિગમે ય અજીવાભિગમે ય' જીવાભિગમશ્ચ અજીવાભિગમશ્ચ અત્ર વિદ્યમાનો ચ શબ્દો-

જીવાભિગમ ઔર અજીવાભિગમ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? યહ પ્રશ્ન સૂત્ર હૈ, હસે આદિ મૈં રલ્કને વાલે
સૂત્રકાર ને યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ જો પ્રશ્ન કરને વાલા શિષ્ય બુદ્ધિમાન્ એવં મધ્યસ્થ હોતા હૈ
ઁસકે પ્રતિ હી શ્રીમદર્હદુપદિષ્ટ તત્ત્વ કી પ્રરૂપણા કરની ચાહિયે અન્ય કે લિયે નહીં । યહાં હે
ભગવન્ યહ જીવાજીવાભિગમ કયા હૈ' એમા પ્રશ્નાર્થ હો જાતા હૈ, હસ પ્રકાર સામાન્ય રૂપ સે
કિસી શિષ્ય કે દ્વારા પ્રશ્ન કિયે જાને પર ભગવાન્ ગુરુ શિષ્ય કે વચન કે અનુસાર ઁસકે પૂછને કે
અનુમાર ઁસકા આદર કરતે હુએ 'હે શિષ્ય' હસ પ્રકાર સે સમ્બોધન કરકે ઁસસે કહતે હૈ—'જીવા-
જીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે' જીવાજીવાભિગમ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । તં જહા' જૈસે—
'જીવાભિગમે ય અજીવાભિગમે ય' એક જીવાભિગમ ઔર દૂસરા અજીવાભિગમ । યહાં જો દો 'ચ'

“હે ભગવન્ ! જીવાભિગમ અને અજીવાભિગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?” આ પ્રશ્ન સૂત્ર છે.
પ્રારભમાં થી આ પ્રશ્નસૂત્ર લખીને સૂત્રકારે એ સૂચિત કર્યું છે કે પ્રશ્ન પૂછનાર જે શિષ્ય
બુદ્ધિશાળી અને મધ્યસ્થ હોય તેની સમક્ષ જ અહીં ત ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપિત પ્રરૂપણા
કરવી જોઈ એ—અન્યની સમક્ષ કરવી જોઈ એ નહીં. “હે ભગવન્ ! જીવાજીવાભિગમ શું
છે ?” એવું પ્રશ્નસૂત્ર અહીં આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રકારે કોઈ શિષ્ય દ્વારા સામાન્ય
રૂપે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે, ત્યારે ગુરુ “હે શિષ્ય !” આ પ્રકારના સંબોધન દ્વારા તેનો
આદર કરીને પ્રશ્નને અનુરૂપ જવાબ આપે છે. અહીં તે જવાબ નીચે પ્રમાણે આપવામાં
આવ્યો છે—“જીવાજીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે” જીવાજીવાભિગમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે.
“તં જહા” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“જીવાભિગમે ય, અજીવાભિગમે ય” (૧) જીવા-
ભિગમ અને (૨) અજીવાભિગમ. અહીં જે બે “ચ” નો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તે

વસ્તુતત્ત્વમજ્ઞીકૃત્ય દ્વયોર્જીવાભિગમાજીવાભિગમયોઃ સમાનરૂપતાં દર્શયતઃ દ્વાવપિ પદાર્થો પ્રધાનો
 એવ ન તુ ઇકો મુલ્યોઽપરશ્ચ ગૌણ ઇતિ । ન તુ પ્રશ્નસૂત્રે જીવાભિગમાજીવાભિગમઃ સમ્બલિત
 એવકથિતસ્તથૈવ ઉત્તરવાક્યેઽપિ મિલિતયોરેવ જીવાભિગમાજીવાભિગમયોરુચ્ચારણમુત્તરેઽપિ આવ-
 શ્યકમ્ અસમ્બલિતે સમ્બલિતવિધાનસ્ય અયુક્ત્વાદિતિ ચેદત્રોચ્યતે—પ્રશ્નસૂત્રેઽપિ અસમ્બલિતયોરેવ-
 જીવાભિગમાજીવાભિગમયોરેવ ઉપન્યાસાદિતિ પ્રશ્નસૂત્રેઽપિ કઃ જીવાભિગમઃ કઃજીવાભિગમ-
 ઇત્યેવં રૂપેણ પાર્થક્યેનૈવ પ્રશ્નઃ સમર્થનીયઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

યદ્યપિ યથોદેશસ્તથા નિર્દેશ ઇતિ ન્યાયેન ઉદેશસૂત્રે જીવસ્ય પ્રાથમ્યાત્ નિર્દેશસૂત્રેઽપિ
 જીવાભિગમસ્યૈવ નિર્દેશો યુક્ત સ્તથાપિ અજીવાભિગમે અલ્પતરવક્તવ્યત્વાત્ પ્રથમતઃ જીવાભિગમ કથયિતું

કા પાઠ આયા છે વહ ઇસ વાત કા પ્રદર્શક છે કિ જીવાભિગમ ઓર અજીવાભિગમ યે દોનો
 વાસ્તવિક પદાર્થ છે । ઇસલિયે યે દોનો હી પ્રધાન છે । એસા નહીં છે કિ એક પ્રધાન છે ઓર
 દૂસરા ગૌણ છે ।

શંકા—પ્રશ્નસૂત્ર મેં ‘જીવાજીવાભિગમે’ એસા મિલા હુઆ હી પાઠ કહા ગયા છે ઓર
 ઉત્તરવાક્ય મેં મી ‘જીવાજીવાભિગમે’ એસા હી મિલા હુઆ પાઠ કહા છે, પરંતુ આપકે ઉત્તર સે
 તો યહ પ્રતીત હોતા છે કિ યહ પાઠ સંબલિત (મિલા હુઆ) નહીં છે અસંબલિત—જુદાજુદા છે,
 તો ફિર અસંબલિત મેં સમ્બલિત કા વિધાન કરના ઉચિત નહીં છે ?

ઉત્તર—પ્રશ્ન સૂત્ર મેં મી અસંબલિત જીવાભિગમ ઓર અજીવાભિગમ કા હી પાઠ છે એસા
 જાનના ચાહિયે, અર્થાત્ જીવાભિગમ કયા છે ? ઓર અજીવાભિગમ કયા છે ? એસા ભિન્ન ભિન્ન
 રૂપ સે હી પ્રશ્ન પૂછા ગયા છે, ઓર ઉત્તર વાક્ય મેં મી એસા હી ઉત્તર દિયા ગયા છે । અતઃ
 અસંબલિત મેં સમ્બલિત કા વિધાન નહીં કિયા ગયા છે, એસા હી જાનના ચાહિયે ॥ સૂ. ૨ ॥

એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જીવાભિગમ અને અજીવાભિગમ, આ બંને વાસ્તવિક પદાર્થો છે
 તેથી તે બંને પ્રધાન જ છે તે બંનેમાં કોઈ એક પ્રધાન છે અને કોઈ એક ગૌણ છે,
 એવું નથી.

શંકા—પ્રશ્નસૂત્રમાં તો “જીવાજીવાભિગમે” સંમિલિત પાઠ જ છે ઉત્તરસૂત્રમાં
 પણ “જીવાજીવાભિગમે” એવો સંમિલિત પાઠ જ આવ્યો છે. પરંતુ આપના ઉત્તરથી
 તો અહીં એવું લાગે છે કે આ પાઠ અહીં સંમિલિત નથી, પણ અલગ અલગ છે. તો
 શું આ પ્રકારે સંમિલિતને બદલે અસંમિલિતનું વિધાન કરવું તે ઉચિત છે ખરું ?

ઉત્તર—પ્રશ્નસૂત્રમાં પણ અસંમિલિત (અલગ અલગ) જીવાભિગમ અને અજીવા-
 ભિગમનો જ પાઠ છે, એમ સમજવું જોઈએ એટલે કે ‘જીવાભિગમ શું છે ? અને
 અજીવાભિગમ શું છે ?’, એવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રશ્નો જ આપવામાં આવ્યા છે. તેથી અસંમિ-
 લિતમાં સંમિલિતનું વિધાન થયું નથી, એવું જ સમજવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૨ ॥

सुविच्छादय्येन अजीवाभिगमप्रश्नसूत्रमाह 'सैकिं तं अजीवाभिगमे' इत्यादि ।

मूलम्—'सै किं तं अजीवाभिगमे. अजीवाभिगमे दुविहे पन्नत्ते. तं जहा रुविअजीवाभिगमे य अरुविअजीवाभिगमे य ॥ सू० ३ ॥ सै किं तं अरुविअजीवाभिगमे ! अरुवि अजीवाभिगमे दसविहे पन्नत्ते तंजहा धम्मत्थिकाए एवं जहा पण्णवणाए जाव से तं अरुवि अजीवाभिगमे ॥ सू० ४ ॥ सै किं तं रुवि अजीवाभिगमे रुवि अजीवाभिगमे चउन्विहे पन्नत्ते तं जहा-खंधा खंधदेसा खंधपएसा पण्माणुपायगत्ता. ते समानआ पंचविहा पन्नत्ता. तं जहा-वण्णपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया फासपरिणया संठाणपरिणया एवं ते पंच जहा पण्णवणाए. सेत्ते रुविअजीवाभिगमे से तं अजीवाभिगमे' ॥ सू० ५ ॥

जाया-- अथ कोऽसौ अजीवाभिगमः, अजीवाभिगमो द्विविधः प्रज्ञतः तद्यथा-रूपि अजीवाभिगमस्त अरूपि अजीवाभिगमश्च ॥ सू० ३ ॥ अथ कोऽसौ अरूपि अजीवाभिगमः ? अरूपि अजीवाभिगमो दशविधः प्रज्ञतः तद्यथा-धर्मास्तिकाय एवं यथा प्रज्ञापनायां यावत् सोऽयमरूपि अजीवाभिगमः ॥ सू० ४ ॥ अथ कोऽसौ रूपि अजीवाभिगमः, रूपि अजीवाभिगमः चतुर्विधः प्रज्ञतः, तद्यथा-स्कन्धाः स्कन्धदेशाः, स्कन्ध-प्रवेशाः, पण्माणुपुद्गलाः, ते समानतः पञ्चविधाः प्रज्ञताः तद्यथा-वर्णपरिणताः, गन्ध-परिणताः, रसपरिणताः, स्पृशपरिणताः, स्पर्शानपरिणताः, एवं ते पञ्च यथा प्रज्ञाप-नायान्, सोऽयं रूपि अजीवाभिगमः, सोऽयमजीवाभिगमः ॥ सू० ५ ॥

यस्यैव नियमो दत्तः होता है वही निर्देश होता है ऐसा नियम है—अतः इस नियम से अनुसंधान हो तो सूत्र में भी जीवाभिगम का ही निर्देश पहिले करना चाहिये था किन्तु इससे अतः जीवाभिगम में अन्तररक्षक्यता होने से सुविच्छादय्याय के अनुसार जीवाभिगम ३ रूपों को निर्देश अजीवाभिगम सम्बन्धी प्रश्नसूत्र का कथन करने है—

सै ३ रूपों में निर्देश होय से, जैसा ४ निर्देश होयों में से, जैसा नियम है, आ नियम अनुसार अतः जीवाभिगमने ४ निर्देश पड़ेगा इससे मूर्ख तो दूना, धारण है निर्देश अतः ३ रूपों में, ४ पड़ेगा, अतः है पन्तु अजीवाभिगममा वक्ष्यन्त्या प्रमाण वक्ष्ये है, जो है, अतः सुविच्छादय्याय अनुसार अतः अजीवाभिगमसूत्र में ३ रूपों में अतः अजीवाभिगमने ३ निर्देश पड़ेगा है—

कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।
एकरसगन्धवर्णो द्विस्पर्शः कार्यलिगश्च । इति ॥

ટીકાર્થ— પ્રશ્ન “ સ્વે કિં તં અજીવાભિગમે ? ” હે ભગવન્ ! અણવાભિગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે—“ અજીવાભિગમે દુર્વિદ્યે પળ્લવત્તે તંજહા ” હે ગૌતમ ! અણવાભિગમના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે—“ રૂચિ અજીવાભિગમે ચ, અરૂચિ અજીવાભિગમે ચ ” (૧) ૩૫ી અણવાભિગમ અને (૨) અરૂચી અણવાભિગમ. જેમાં કૃષ્ણ, નીલ આદિ વર્ણનો સદ્ભાવ હોય છે, તેઓ ૩૫ી છે. અહીં ૩૫ પદ ગંધ, રસ, અને સ્પર્શનું પણ ઉપલક્ષક છે, કારણ કે ગંધાદિનો અભાવ હોય તો સ્વતત્રંરૂપે ૩૫નો સદ્ભાવ કદી પણ સંભવી શકતો નથી ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને વર્ણ આ ચારેનો પરસ્પરની સાથે સંયોગ થાય ત્યારે જ તે ૩૫ી પદાર્થમાં સર્વત્ર ગમન કરવાનું લક્ષણ સંભવી શકે છે. પ્રત્યેક પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનો સદ્ભાવ જ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“ કારણમેવ તદન્ત્યમ્ ” ઇત્યાદિ

एतावता भिन्ना एव रूपपरमाणवो भिन्नाश्च रसादिपरमाणवः, इति येषां कथनं तन्निराकृतं भवति प्रत्यक्षबाधात् तथाहि—यत्रैव घटादौ रूपपरमाणवः प्रतीयन्ते तेष्वेव सर्वेष्वपि स्पर्शोऽपि उपलभ्यते एव, एवं यत्रैव घृतादौ रसपरमाणवः कर्पूरादिगन्धपरमाणवो वा समुपलभ्यन्ते तेष्वेव घृतकर्पूरादिषु नैरन्तर्येण रूप स्पर्शश्च उपलब्धविषयो भवत्येव, अन्यथा एकस्य सत्त्वेऽपरस्यासत्त्वे सान्तरास्ते प्रतीयेरन् न च सान्तरास्ते रूपादयः प्रतीयन्ते तस्मादपि अतिरेकः परस्परं रूपादीनामिति । रूपिणश्च ते अजीवाश्च इति रूप्यजीवा स्तेषामभिगमो रूप्यजीवाभिगमः पुद्गलरूपा जीवा इति भावः । पुद्गलानामेव रूपादिमत्तया उपलम्भादिति । रूपि-

एतावता—जो ऐसा कहते हैं ‘कि रूप परमाणु से भिन्न हैं, रसादि परमाणु भिन्न हैं’ सो यह उनका कथन निराकृत हो जाता है । क्योंकि इस प्रकार के कथन में प्रत्यक्ष प्रमाण से बाधा आती है । इसका स्पष्ट विवेचन इस प्रकार से है—जिस घटादि में रूपपरमाणु प्रतीत होते हैं उन्हीं समस्त परमाणुओं में स्पर्श भी उपलब्ध होता है, इसी प्रकार जिस घृत आदि पदार्थ में रस परमाणु अथवा कपूर आदि में गन्ध परमाणु पाये जाते हैं उन्हीं परमाणुओं में वहां रूप और स्पर्श भी उपलब्ध का विषय होता है । जो ऐसा न माना जाय और ऐसा ही माना जाय कि एक के सद्भाव में ऊपर का असद्भाव रहता है तो उनकी प्रतीति सान्तर रूप से होनी चाहिये, परन्तु रूपादिको की सान्तर-रूप से प्रतीति तो होती नहीं है नैरन्तर्यरूप से ही प्रतीति होती है अतः ऐसा ही मानना चाहिये कि जहां एक का सद्भाव है वहां शेष तीन का भी सद्भाव है । रूपी जो अजीव हैं वे रूप्य जीव पदार्थ हैं । इनका जो अभिगम है वह रूप्यजीवाभिगम है । ऐसा यह रूप्य-

આ કથન દ્વારા “રૂપ પરમાણુ ભિન્ન છે, રસાદિ પરમાણુ ભિન્ન છે,” આ પ્રકારની માન્યતા ધરાવનારા લોકોની માન્યતાનું ખડન થઈ જાય છે, કારણ કે આ ‘પ્રકારનું’ કથન સ્વીકારવામાં આવે, તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં જ બાધા આવી જાય છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—જે ઘટાદિમાં રૂપ પરમાણુ વિદ્યમાન હોય છે, તે સઘળા પરમાણુઓમાં સ્પર્શનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. એજ પ્રમણે ધી આદિ પદાર્થોમાં રસપરમાણુ વિદ્યમાન હોય છે, અને કપૂર આદિમાં ગંધપરમાણુ વિદ્યમાન હોય છે, તે પદાર્થોના એજ પરમાણુઓમાં રૂપ અને સ્પર્શનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. જો એવું ન માનવામાં આવે, અને એવું જ માનવામાં આવે કે કોઈ એકનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે અન્યનો અસદ્ભાવ હોય છે, તો તેમની પ્રતીતિ સાન્તર રૂપે થવી જોઈએ; પરન્તુ રૂપાદિકોની સાન્તરરૂપે પ્રતીતિ તો થતી નથી, નૈરન્તર્ય રૂપે જ પ્રતીતિ થાય છે. તેથી એવું જ માનવું પડશે કે જ્યાં એકનો સદ્ભાવ હોય ત્યાં બાકીના ત્રણેનો સદ્ભાવ જ હોય છે. રૂપી પદાર્થો કે જે અણુવ છે, તેમને રૂપ્યણુવ પદાર્થો કહે છે. તેમનો જે અભિગમ છે તેને રૂપ્યણુવાભિગમ કહે છે. એવો આ રૂપ્યણુવાભિગમ પુદ્ગલ અણુવ રૂપ હોય છે. એટલે કે પુદ્ગલ રૂપ અણુવ જ

ભિન્ના અરૂપિણો ધર્માસ્તિકાયાદયઃ તે ચ તે અજીવાશ્ચેતિ અરૂપ્યજીવા સ્તેષામભિગમોઽરૂપ્ય-
જીવાભિગમ ઇતિ । સૂ. ૩ । અરૂપિણોઽજીવા ધર્માસ્તિકાયાદયઃ કેવલમાગમપ્રમાણસંવેદ્યા
સ્તત્ત્વત ઇતિ પ્રથમતોઽરૂપ્યજીવાભિગમવિષયકમેવ પ્રશ્નસૂત્રમાહ—સે કિં તં’ ઇત્યાદિ ‘સેકિંતં
અરૂવિ અજીવાભિગમે’ અથકોઽસૌ અરૂપ્યજીવાભિગમ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—અરૂવિ અજીવા-
ભિગમે દસવિદ્દે પન્નત્તે’ અરૂપ્યજીવાભિગમો દશવિધઃ દશપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞતઃ—કથિતઃ તમેવ દશવિધ-
ભેદં દર્શયિતુમાહ—તં જહા’ ઇત્યાદિ ‘તંજહા’ તથા ‘ધમ્મત્થિકાપ્પ’ ધર્માસ્તિકાયાઃ ‘એવં જહા
પણ્ણવણાપ્પ જાવ સેત્તં અરૂવિ અજીવાભિગમે’ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં યાવત્ સોઽયમરૂપ્યજીવા-

જીવાભિગમ પુદ્ગલ અજીવ રૂપ હોતા હૈ । અર્થાત્ પુદ્ગલરૂપ અજીવ હી રૂપ્યજીવ હૈ । ક્યોકિ
રૂપ, રસ, ગન્ધ ઔર સ્પર્શ इन गुणो से युक्त पुद्गलों की ही उपलब्धि होती है । अन्य द्रव्यों की
नहीं । पुद्गल से भिन्न जो अरूपी धर्मास्तिकाय आदि हैं, वे अरूपी अजीव हैं । इनका जो
अभिगम है वह अरूप्यजीवाभिगम है ॥ सू. ३ ॥

ये अरूपी अजीव धर्मास्तिकायादिक केवल आगम प्रमाण से ही संवेद्य हैं—अतः सूत्रकार
ने अरूप्यजीवाभिगम विषयक ही प्रश्नसूत्र सर्वप्रथम कहा है—इसमें प्रश्न कर्त्ता ने यही पूछा है ‘से
किंतं अरूवि अजीवाभिगमे’ हे भदन्त । अरूपी अजीवाभिगम क्या है ? अर्थात् अरूपी अजीवा-
भिगम कितने प्रकार का है ? उत्तर में कहा गया है—‘अरूवि अजीवाभिगमे दसविदे पन्नत्ते’
अरूपी अजीवाभिगम दश प्रकार का है—तं जहा” जैसे ‘धम्मत्थिकाए एवं जहा पणवणाए
जाव से तं अरूवि अजीवाभिगमे’ धर्मास्तिकाय इत्यादि—इस दश प्रकार के अजीवाभिगमका कथन
जिस रूप से प्रज्ञापना में किया गया है ? उसी रूप से यहाँ पर भी यावत् ‘से तं अरूवि अजीवा-

રૂપ્યજીવ (રૂપીઅજીવ) છે, કારણ કે રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ ગુણોથી યુક્ત પુદ્ગલોની જ ઉપલબ્ધિ થાય છે—અન્ય દ્રવ્યોની નહીં. પુદ્ગલથી ભિન્ન એવાં જે ધર્માસ્તિકાયાદિ અરૂપી પદાર્થો છે, તેમને અરૂપી અજીવ કહે છે. તેમનો જે અભિગમ છે તેને ‘અરૂપી અજીવાભિગમ’ કહે છે. ॥ સૂ. ૩ ॥

આ ધર્માસ્તિકાયાદિ અરૂપી અજીવોનો અનુગમ આગમપ્રમાણ વડે જ થઈ શકે છે. તેથી સૂત્રકારે અરૂપી અજીવાભિગમ વિષયક પ્રશ્ન સૂત્રનું સૌથી પહેલાં પ્રતિપાદન કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે—“સે કિં તં અરૂવિ અજીવાભિગમે ?” હે ભગવન ! અરૂપી અજીવાભિગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એટલે કે તેનાં કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

ઉત્તર—“અરૂવિ અજીવાભિગમે દસવિદ્દે પન્નત્તે—તં જહા” અરૂપી અજીવાભિગમ દસ પ્રકારનો કહ્યો છે જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“ધમ્મત્થિકાપ્પ, એવં જહા પણવણાપ્પ જાવ સે તં અરૂવિ અજીવાભિગમે” ધર્માસ્તિકાયાદિ દસ પ્રકારના અરૂપી અજીવાભિગમનું પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ ‘સે તં અરૂવિ

ભિગમ' इति एवम् उक्तप्रकारेण यथा येन रूपेण प्रज्ञापनायां कथितं तथा तेनैव रूपेण अत्रापि वक्तव्यं तावत्पर्यन्तं यावत् 'सेत्तं' सोऽयम् अरूप्यजीवाभिगमः इति, प्रज्ञापनाप्रकरणं चैवम्- 'धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पएसा, आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धा समए' धर्मास्तिकाय. धर्मास्तिकायस्य देश. धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायस्य देशः अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, आकाशास्तिकाय. आकाशास्तिकायस्य देशः आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः. अद्धासमय इतिच्छाया तत्र जीवानां पुद्गलानां च स्वभावत एव गतिपरिणामपरिणतानां तत्स्वभावधारणात् पोषणात् गतिसाहाय्याद्वा धर्मः, अस्तय. प्रदेशा

ભિગમે" પ્રજ્ઞાપના કે હસ પાઠ તક કથન કર લેના ચાહિયે । પ્રજ્ઞાપના કા પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હે 'ધમ્મત્થિકાએ, ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પએસા, અધમ્મત્થિકાએ, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પએસા, આગાસત્થિકાએ, આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે આગાસત્થિકાયસ્સ પએસા, અદ્ધાસમએ' ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયદેશ, ધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયદેશ અધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ આકાશાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયદેશ, આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ ઓર અદ્ધાસમય । સ્વભાવત' જીવ ઓર પુદ્ગલ યે જવ ગતિ ક્રિયા મેં પરિણત હોતે હે—અર્થાત્ છ દ્રવ્યો મેં જીવ ઓર પુદ્ગલ યે દો દ્રવ્ય હી એસે હે જો ગતિશીલ હે—અત્ત હનમેં જવ ગતિક્રિયા હોતી હે, તવ ધર્મદ્રવ્ય ડસ ક્રિયા મેં હન્દે સહાયક હોતા હે । તથા યહ અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા હે હસીસે હસે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય કહા ગયા હે । યહી વાત 'તત્સ્વભાવધારણાત્ પોષ-
નાત્ ગતિસાહાય્યાદ્વા ધર્મઃ' ઇત્યાદિ પંક્તિયોં દ્વારાસ્પષ્ટ કો ગઈ હે । અસ્તિ નામ પ્રદેશોં કા

અજીવાભિગમે" આ સૂત્રપાઠ પર્યંત કરવું જોઈએ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં આ વિષયને અનુ-
લક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ધમ્મત્થિકાએ, ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, ધમ્મત્થિકાયસ્સ
પએસા, અધમ્મત્થિકાએ, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પએસા, આગાસત્થિ-
કાએ, આગસત્થિકાયસ્સ દેસે, આગાસત્થિકાયસ્સ પએસા, અદ્ધાસમએ’

અરૂપી અજીવાભિગમના ૧૦ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્મા-
સ્તિકાય દેશ, (૩) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૪) અધર્માસ્તિકાય, (૫) અધર્માસ્તિકાય દેશ,
(૬) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૭) આકાશાસ્તિકાય, (૮) આકાશાસ્તિકાયદેશ, (૯) આકાશાસ્તિ-
કાય પ્રદેશ અને (૧૦) અદ્ધાસમય (કાળ)

છ દ્રવ્યોમાંથી જીવ અને પુદ્ગલ, આ બે દ્રવ્યો એવાં છે કે જે ગતિશીલ છે. આ
બન્ને દ્રવ્યોની ગતિક્રિયામાં ધર્મદ્રવ્ય સહાયક થાય છે તે દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું
હોવાને લીધે જ તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવામાં આવ્યું છે એજ વાત “તત્સ્વભાવધારણાત્
પોષણાત્ ગતિસાહાય્યાદ્વા ધર્મઃ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે અસ્તિ
એટલે પ્રદેશો. આ પ્રદેશોના સમુદાયને અસ્તિકાય કહે છે. ધર્માસ્તિકાયના જે અવિભાજ્ય

સ્તેષાં કાયઃ—સંઘાતઃ સમુદાયઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ પ્રકૃષ્ટા દેશા इति પ્રદેશાઃ નિર્વિભાગા અંશા इत्यર્થઃ તેષાં ચાસંખ્યાતલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણત્વાત્તે અસંખ્યાતાઃ । एवं ધર્માસ્તિકાયસ્ય વિપક્ષોઽ-ધર્માસ્તિકાયઃ સ ચ જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ સ્થિતિપરિણામપરિણતનાં તદીયપરિણામસ્યોપદ્રમ્ભકોઽ-મૂર્ત્તોઽસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકઃ । एतस्यापि દેશપ્રદેશાઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશપ્રદેશવદેવ ચિન્તનીયાઃ । तथा आसमन्तात् सर्वाण्यपि द्रव्याणि जीवादीनि काशन्ते—दीप्यन्ते यत्रेत्याकाशः अस्तयः—પ્રદેશાઃ તેષાં કાયઃ—સમુદાયઃ इत्यસ્તિકાય. આકાશશ્ચ અસ્તિકાયશ્ચ इत्याકાશાસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયસ્ય દેશપ્રદેશાઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશપ્રદેશવદેવ વિચારણીયાઃ કિન્તુ આકા-શાસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશા અનન્તા ભવન્તિ અલોકાકાશસ્યાનન્તત્વાદિતિ । तथा अद्वासमय इति अद्वेति कालस्य नाम अद्वाचासौ समयश्च इति अद्वासमयः अथवा अद्वायाः समयो निर्विभागो

હૈ । इन प्रदेशों के संघात समुदाय का नाम अस्तिकाय है । धर्मास्तिकाय के जो प्रकृष्ट देश है—निर्विभाग अंश है वे धर्मास्तिकाय प्रदेश है । ऐसे प्रदेश इसमें असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण है अतः वे असंख्यात है । धर्मास्तिकाय का विपक्ष अधर्मास्तिकाय है । स्थितिरूप परिणाम से परि-णत जब जीव और पुद्गल द्रव्य होते हैं—तब यह अधर्मद्रव्य उन्हें उस क्रिया में सहायक होता है यह अमूर्त है । तथा असंख्यात प्रदेशों वाला है । धर्मास्तिकाय के जैसा इसके भी देश प्रदेश होते हैं । समस्त जीवादिक द्रव्य जिसमें प्रकाशित होते हैं—रहते हैं—वह आकाश है यह आकाशद्रव्य भी अस्तिकाय कहा गया है क्योंकि यह भी प्रदेशों का समुदाय रूप एक द्रव्य है । इसके भी देश और प्रदेश धर्मास्तिकाय के जैसे ही होते हैं । इसके दो भेद कहे गये हैं—एक लोकाकाश, और दूसरा आलोकाकाश, जीवादिक छह द्रव्यों का निवास लोकाकाश में ही है आलोकाकाश में नहीं । अतः लोकाकाश के असंख्यात प्रदेश कहे गये हैं और आलोकाकाश के अनन्त प्रदेश कहे गये हैं । क्योंकि अलोकाकाश अनन्त है । अद्वा नाम

અંશો છે તેમને ધર્માસ્તિકાયપ્રદેશો કહે છે તેમાં એવા પ્રદેશો અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, તેથી તેઓ અસંખ્યાત છે. ધર્માસ્તિકાયથી વિપરીત લક્ષણવાળું દ્રવ્ય અધર્માસ્તિકાય છે. જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્થિતિ રૂપ પરિણામમાં પરિણત થાય છે ત્યારે અધર્મદ્રવ્ય તેને તે ક્રિયામાં સહાયક બને છે. તે અમૂર્ત છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું છે. ધર્માસ્તિકાયની જેમ તેને પણ દેશ અને પ્રદેશો હોય છે. સમસ્ત જીવા-દિક દ્રવ્ય જેમાં રહે છે, તે આકાશ છે. તે આકાશ દ્રવ્ય પણ પ્રદેશોના સમુદાયરૂપ એક દ્રવ્ય હોવાથી તેને પણ ધર્માસ્તિકાયની જેમ દેશ અને પ્રદેશો હોય છે તેના બે ભેદ કહ્યા છે : (૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ જીવાદિક છ દ્રવ્યોના નિવાસ લોકાકાશમાં જ હોય છે, અલોકાકાશમાં હોતો નથી. તેથી લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશો કહ્યા છે અલોકાકાશના અનંત પ્રદેશો કહ્યા છે, કારણ કે અલોકાકાશ અનંત છે. ‘અદ્વા’ નામ કાળનું વાચક છે. અદ્વા

ननु कदाचिद्वाच्यं लोकप्रसिद्धत्वात् स्वीकर्तव्यम्, धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ तु लोकप्रसिद्ध-
विषयगतौ कथं भवन्त्या विनि चेत् सत्यम्, धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायोरप्रत्यक्षतया प्रतीति-
विषयत्वाद्भावेऽपि नदीयकार्यस्य गतिस्थितिरूपस्य सर्वसमतत्वेन तद्व्यापारो तत्कारणयोर्धर्मास्ति-

અ. પત્ની તાત ખડો છે પમસ્તિભય અને અપમાન્નિશયનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ
 હવે રાત્રે તારો પડતો અગ્નિ અને સ્ત્રિમાં મદદ રૂપ થવાનું લેખનું કાવ્યે તો સ્પષ્ટ.

કાયાધર્માસ્તિકાયયોરપિ અનુમાનેન જ્ઞાતું શક્યત્વાત્ યથા ચક્ષુરાદીન્દ્રિયાણામપ્રત્યક્ષત્વેઽપિ રૂપાદિ વિજ્ઞાનરૂપકાર્યેણ ચક્ષુરાદીનાં જ્ઞાનં ભવતિ તથૈવ જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ ગતિસ્થિતિપરિણામપરિગ- તાનાં ગતિસ્થિત્યોઃ કારણતયા ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયયોરપિ સિદ્ધિર્ભવત્યેવેતિ ભાવઃ ।

અનેન ક્રમેણ અરૂપિ અજીવદ્રવ્યાણિ ધર્માધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયદેશપ્રદેશવિગિષ્ટ કાલા- રૂપાણિ નિરૂપિતાનિ યથાશાસ્ત્રમ્ । તદત્રોપસંહારવાક્યમ્ ‘સે તં અરૂવિ અજીવાભિગમે’ ઇતિ ॥

અરૂપ્યજીવં નિરૂપ્ય રૂપ્યજીવં નિરૂપયિતું પ્રદનયન્નાહ—‘સે કિં તં રૂવિ’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં રૂવિ અજીવાભિગમે’ અથ કોઽસૌ રૂપ્યજીવાભિગમઃ, ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-‘રૂવિ’ ઇત્યાદિ ‘રૂવિ અજીવાભિગમે ચડવ્વિદે પળ્લન્તે’ રૂપ્યજીવાભિગમશ્ચતુર્વિધઃ ચતુઃપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ-કથિતઃ

રૂપ હૈ વે સર્વં સંમત હૈ । અતઃ इनके द्वारा उनका अनुमान प्रमाण द्वारा सत्त्व माना गया है । जिस प्रकार से चक्षु आदि इन्द्रियों का अप्रत्यक्ष होने पर भी रूपादि के ज्ञान होने रूप कार्य से सद्भाव माना जाता है । उसी प्रकार से धर्माधर्मादि द्रव्यों का गतिस्थिति स्वभाव वाले जीव और पुद्गलों की गति और स्थिति में हेतु होने रूप कार्य से अनुमानप्रमाण द्वारा सद्भाव माना गया है । इस क्रम से शास्त्रानुसार अरूपि अजीव द्रव्य का धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय का और इनके देश प्रदेश का एवं काल द्रव्य का कथन किया—अब उपसंहार करते हैं—‘से तं अरूवि अजीवाभिगमे’ स एष अरूप्यजीवाभिगमः, यह अरूपीअजीवाभिगम कहा गया है ।

અરૂપી અજીવ દ્રવ્યકા નિરૂપણ કરકે અવ રૂપી અજીવ દ્રવ્ય કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ—‘સેકિં તં રૂવિ અજીવાભિગમે’ હે મદન્ત ! રૂપી અજીવ દ્રવ્ય કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ઉત્તર—‘રૂવિ અજીવાભિગમે ચડવ્વિદે પળ્લન્તે’ રૂપી અજીવાભિગમ ચાર પ્રકાર કા હૈ ।

સંમત છે. તેથી આ તેમના કાર્યો દ્વારા અનુમાન પ્રમાણથી તેમનું સર્વ (અસ્તિત્વ) સ્વીકારવામાં આવ્યું છે જેમ ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયો અપ્રત્યક્ષ હોવા છતાં પણ રૂપાદિનું જ્ઞાન થવા રૂપ કાર્ય દ્વારા તેમનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્યોનો, ગતિસ્થિતિ સ્વભાવવાળા હોયો અને પુદ્ગલોની ગતિ અને સ્થિતિમાં કારણરૂપ હોવાથી કાર્ય ને લીધે અનુમાન પ્રમાણ દ્વારા સદ્ભાવ માનવામાં આવ્યો છે. આ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુસાર અરૂપી અજીવ દ્રવ્યનું—ધર્માસ્તિકાયનું, અધર્માસ્તિકાયનું, આકાશાસ્તિકાયનું અને તેમના દેશ પ્રદેશોનું તથા કાળદ્રવ્યનું કથન કરવામાં આવ્યું. હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે—‘સે તં અરૂવિ અજીવાભિગમે’ આ પ્રકારનું અરૂપી અજીવાભિગમનું સ્વરૂપ છે. એટલે કે તેના દસ પ્રકારોનું વર્ણન અહીં પૂરું થાય છે

અરૂપી અજીવ દ્રવ્યોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર રૂપી અજીવ દ્રવ્યોનું નિરૂપણ કરે છે—‘સે કિં તં રૂવિ અજીવાભિગમે ?’ હે ભગવન્ ! રૂપી અજીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે—‘રૂવિ અજીવાભિમે ચડવ્વિદે

રૂપ્યજીવાનાં ચત્વારો ભેદા ભવન્તીતિ ભાવઃ । પ્રકરણભેદમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથા ‘સ્વંધા સ્વંધદેસા સ્વંધપ્પણસા પરમાણુપોગ્ગલ’ સ્કન્ધાઃ અવયવિનઃ સ્થૂલાઃ, સ્કન્ધ-દેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણુપુદ્ગલાઃ અવયવરૂપાઃ સૂક્ષ્માઃ સ્કન્ધા इत्यत्र बहुवचनं पुद्गलस्કन्धानામન્તરત્વં જ્ઞાપનાય ।

તદુક્તમ્—‘દ્વંધો ણં પુગ્ગલત્થિકાણ અણંતે’ દ્રવ્યતો દ્રવ્યરૂપેણ સ્વલ્લ પુગ્ગલસ્તિકાયઃ અનન્તો ભવતીતિજ્ઞાયા । સ્કન્ધાનામેવ સ્કન્ધત્વપરિણામમપરિત્યજતાં કેવલબુદ્ધિપરિકલ્પિતા દ્વચાદિ પ્રદેશાત્મકા વિભાગાસ્તે એવ સ્કન્ધદેશા इति कथ्यन्ते । इहापि बहुवचनमनन्तप्रदेशिक स्कन्धेषु स्कन्धदेशानामनन्तत्वज्ञापनायेति । સ્કન્ધપ્રદેશાઃ, સ્કન્ધાનામેવ સ્કન્ધત્વપરિણામ-મત્યજતાં યે પ્રકૃષ્ટા દેશા નિર્વિભાગા ભાગાસ્તે એવ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણવ इत्यर्थः, પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્કન્ધત્વપરિણામરહિતાઃ કેવલાઃ પરમાણવઃ इति ।

‘તે સમાસઓ પંચવિદ્ધા પન્નત્તા’ તે ઉપરિદર્શિતાઃ સ્કન્ધસ્કન્ધદેશસ્કન્ધપ્રદેશપરમાણવઃ

તં જહા’—જૈસે—‘સ્વંધા સ્વંધદેસા સ્વંધપ્પણસા પરમાણુપોગ્ગલા’ સ્કન્ધ ૧ સ્કન્ધદેશ ૨ સ્કન્ધ પ્રદેશ ૩ ઔર પરમાણુપુદ્ગલ ૪ इन में जो स्थूल अवयवी है वे स्कन्ध हैं तथा अवयव रूप जो सूक्ष्म पुद्गल हैं वे परमाणु हैं । સ્કન્ધો મેં અનન્તન્તા પ્રકટ કરને કે લિયે સ્કન્ધ ઇસ રૂપ સે વહુ-વચન કા પ્રયોગ કિયા હૈ ।

કહા મી હૈ—દ્વંધો ણં પુગ્ગલત્થિકાણ આણંતે’ સ્કન્ધરૂપ પરિણામ કા ત્યાગ કિયે વિના હી કેવલ બુદ્ધિ સે પરિકલ્પિત જો સ્કન્ધોં કે દ્વચાદિ પ્રદેશાત્મક વિભાગ હૈં વે સ્કન્ધદેશ હૈં । યે સ્કન્ધદેશ મી સ્કન્ધોં મેં અનન્ત હોતે હૈ । સ્કન્ધરૂપ પરિણામ કા ત્યાગ કિયે વિના હી જો સ્કન્ધોં કે નિર્વિભાગ ભાગ હૈ વે સ્કન્ધપ્રદેશ હૈં—સ્કન્ધત્વ પરિણામ સે રહિત જો કેવલ પરમાણુ-સ્વરૂપ દ્રવ્ય હૈ । વહ પરમાણુપુદ્ગલ હૈં ।

પણત્તે” રૂપી અજીવાભિગમ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. “તંજહા” તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(સ્વંધા, સ્વંધદેસા, સ્વંધપ્પણસા, પરમાણુપોગ્ગલા” (૧) સ્કન્ધ, (૨) સ્કન્ધદેશ, (૩) સ્કન્ધ-પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલ જે સ્થૂલ અવયવી છે તેમને સ્કન્ધ કહે છે, અવયવ રૂપ જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો છે તેમને પરમાણુ કહે છે. સ્કન્ધોમાં અનંતતા પ્રકટ કરવાને માટે “સ્કન્ધા” આ પ્રકારનો બહુવચનવાળો પ્રયોગ કરાયો છે. કહ્યું પણ છે કે—“દ્વંધો ણં પુગ્ગલત્થિકાણ અણંતે” સ્કન્ધ રૂપ પરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના માત્ર બુદ્ધિથી જ કલ્પવામાં આવેલા સ્કન્ધના બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોવાળા બે વિભાગ છે, તેમને સ્કન્ધદેશ કહે છે. સ્કન્ધોમાં તે સ્કન્ધદેશ પણ અનંત હોય છે સ્કન્ધ રૂપ પરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના જ સ્કન્ધોના બે નિર્વિભાગ ભાગો પડે છે, તેમને સ્કન્ધપ્રદેશો કહે છે. સ્કન્ધત્વ પરિણામથી રહિત એવું બે કેવળ પરમાણુ રૂપ દ્રવ્ય હોય છે, તેને પરમાણુપુદ્ગલ કહે છે. “તે સમાસઓ પંચવિદ્ધા

સમાસતઃ—સંક્ષેપેણ પञ्चविधाः—पञ्चप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः कथिताः प्रकारभेदमेव दर्शयति—‘तंजहा’
 तद्यथा ‘वण्णपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया फासपरिणया संठाणपरिणया’ वर्णपरिणताः,
 गन्धपरिणताः, रसपरिणताः, स्पर्शपरिणताः, संस्थानपरिणताः, ‘एवं ते पंच जहा पण्णवणाए’
 एवं ते—उपरि दर्शिताः पञ्च यथा येन रूपेण प्रज्ञापनाया प्रथमपदे प्रदर्शिता स्तथैवात्रापि ज्ञातव्याः
 तथाहि ‘तत्थ णं जे ते वण्णपरिणया ते पंचविहा पण्णत्ता’ तत्र खलु ये वर्णपरिणताः स्कन्धादय
 स्ते पञ्चविधाः—पञ्चप्रकारका भवन्ति ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कालवन्नपरिणया १, नलवीन्नपरिणया
 २, लोहियवन्नपरिणया ३, हालिदवन्नपरिणया ४, सुक्किल्लवन्नपरिणया ५, कालवर्णपरिणताः
 नीलवर्णपरिणताः, रक्तवर्णपरिणताः, पीतवर्णपरिणताः शुक्लवर्णपरिणताः ५ । मधुरादि पञ्चरस-
 परिणता, गन्धद्वयपरिणताः, कर्कशादचष्टविधस्पर्शपरिणता इत्यादीनां प्रज्ञापनाप्रकरणकथि-

‘ते समासओ पंचविहा पन्नत्ता’ ये स्कन्ध स्कन्ध देश स्कन्ध प्रदेश और परमाणु संक्षेप
 से पांच प्रकार के कहे गये हैं—‘तं जहा’ जैसे ‘वण्णपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया फास-
 परिणया संठाणपरिणया’ वर्ण परिणत गन्धपरिणत रस परिणत स्पर्श परिणत और संस्थान परिणत
 ‘एवं ते पंच जहा पण्णवणाए’ इस प्रकार जिस रूप से ये पांच प्रज्ञापना में प्रकट किये गये
 हैं उसी रूप से यहाँ पर भी जानना चाहिये अर्थात् ‘तत्थ णं जे वण्णपरिणया ते पंचविहा
 पन्नत्ता’ इनमें जो वर्ण परिणत स्कन्ध आदि हैं । वे कृष्णवर्णपरिणत नीलवर्णपरिणत
 रक्तवर्णपरिणत, हरिद्वर्ण परिणत एवं शुक्लवर्णपरिणत के भेद से पांच प्रकार के हैं । रस
 परिणतस्कन्ध आदि मधुररस परिणत आदि के भेद से पांच प्रकार के हैं । गंध परिणत स्कन्ध
 दो प्रकार के हैं । स्पर्शपरिणत स्कन्ध आदि कर्कशस्पर्शादि के भेद से आठ प्रकार के
 हैं । इत्यादि सब प्रज्ञापना सूत्रका कथन यहाँ संगृहीत हुआ है । ‘से तं रूवि अजीवाभिगमे’

पन्नत्ता” આ સ્કન્ધ, સ્કન્ધદેશ, સ્કન્ધપ્રદેશ અને પરમાણુના સંક્ષિપ્તમાં પાંચ પ્રકાર કહ્યા
 છે. “તંજહા” જેવાં કે... ..“વણ્ણપરિણયા, ગંધપરિણયા, રસપરિણયા, ફાસપરિણયા,
 સંઠાણપરિણયા” (૧) વણ્ણપરિણુત, (૨) ગંધપરિણુત, (૩) રસપરિણુત, (૪) સ્પર્શપરિણુત
 અને (૫) સંસ્થાનપરિણુત “एवं ते पंच जहा पण्णवणाए” प्रज्ञापनासूत्रમાં આ પાંચેની
 જેવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા અહીં પણ કરવી જોઈએ. એટલે કે
 “तत्थ णं जे वण्णपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता” તેમાં જે વણ્ણપરિણુત સ્કન્ધ આદિ છે
 તેમના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ છે —(૧) કૃષ્ણવણ્ણપરિણુત, (૨) નીલવણ્ણપરિણુત, (૩) રક્ત-
 વણ્ણપરિણુત, (૪) શુક્લવણ્ણપરિણુત અને (૫) હરિતવણ્ણપરિણુત રસપરિણુત સ્કન્ધ આદિના
 મધુરરસપરિણુત આદિ પાંચ ભેદ છે. ગંધપરિણુત સ્કન્ધ આદિના સુગંધપરિણુત અને દુર્ગંધ-
 પરિણુત રૂપ બે ભેદ છે સ્પર્શપરિણુત સ્કન્ધ આદિના કર્કશસ્પર્શપરિણુત આદિ આઠ ભેદ
 છે. આ પ્રકારનું પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “से तं रूवि अजीवा-

‘તીર્ણાં સંગ્રહઃ કર્તવ્યં હતિ । હૃદાનીં પ્રકરણાર્થમ્ ઉપસંહરન્નાહ—‘‘સે ત્તં રુવિ અજીવાભિગમે’’
 સોઽયં રુવ્યજીવાભિગમઃ । ‘સે ત્તં અજીવાભિગમે’ સોઽયમજીવાભિગમઃ કથિતં હતિ ॥ સૂ. ૫ ॥

અજીવાભિગમં સક્ષેપવિસ્તારાભ્યાં નિરૂપ્ય સમ્પ્રતિ જીવાભિગમં નિરૂપયિતુમાહ—‘સે કિંતં
 જીવાભિગમે’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘સે કિં તં જીવાભિગમે, જીવાભિગમે દુવિહે પન્નત્તે, તં
 જહાં સંસારસમાવન્નગ જીવાભિગમે ય અસંસારસમાવન્નગ જીવાભિગમે ય ।
 સે કિં તં અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે, અસંસારસમાવન્નગજીવા-
 ભિગમે દુવિહે પન્નત્તે, તં જહા—અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવા-
 ભિગમે ય, પરંપરસિદ્ધા સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ય । સે કિં તં અણ-
 તરસિદ્ધા સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે, અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગ-
 જીવાભિગમે પણ્ણસવિહે પન્નત્તે તં જહા તિત્થસિદ્ધા જાવ અણેગસિદ્ધા
 સે તં અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે સે કિં તં પરંપરસિદ્ધા-
 સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે, પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે
 અણેગવિહે પન્નત્તે—તં જહા—પદ્મસમયસિદ્ધાં દુસમયસિદ્ધાં જાવ
 અણંતસમયસિદ્ધાં, સે ત્તં પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે, સે
 ત્તં અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે’ ॥ સૂ. ૬ ॥

છાયા—અથ કોઽસૌ જીવાભિગમઃ ? જીવાભિગમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ તદ્યથા—સંસાર-
 સમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ, અથ કોઽસૌ અસંસારસમાપન્નક
 જીવાભિગમઃ, અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ, તદ્યથા—અનન્તરસિદ્ધા-
 સંસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ, પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ । અથ
 કોઽસૌ અનન્તરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમઃ અનન્તરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નકજીવા-

इस प्रकार यह रूपी अजीवाभिगम है ।’ ‘से त्त्तं अजीवाभिगमे’ इस प्रकार से यहाँ तक अजीवा-
 भिगम का कथन किया ॥ सू. ३-४-५ ॥

‘ભિગમે’ આ પ્રકારનું રૂપી અજીવાભિગમનું સ્વરૂપ છે. ‘‘સે ત્તં અજીવાભિગમે’’ આ પ્રકારે
 અહીં સુધી સૂત્રકારે અજીવાભિગમનું નિરૂપણ કર્યું છે ॥ સૂ. ૩-૪-૫ ॥

ભિગમઃ પञ्चदशविधः प्रज्ञप्त स्तद्यथा-तीर्थसिद्धा यावत् अनेकसिद्धाः । सोऽयमनन्तरसिद्धा-
संसारसमापन्नकजीवाभिगमः । अथ कोऽसौ परम्परसिद्धासंसारसमापन्नकजीवाभिगमः,
परम्परसिद्धासंसारसमापन्नकजीवाभिगमोऽनेकविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-प्रथमसमयसिद्धा°,
द्वितीयसमयसिद्धा° यावदनन्तसमयसिद्धा°, सोऽयं परम्परसिद्धासंसारसमापन्नकजीवा-
भिगम । सोऽयमसंसारसमापन्नकजीवाभिगमः ॥ सू० ६ ॥

ટીકા—અજીવાભિગમં નિરૂપ્ય સપ્રતિ જીવાભિગમં નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં
इत्यादि ‘से किं तं जीवाभिगमे’ अथ कोऽसौ जीवाभिगमः किं जीवस्य लक्षणं कियन्तश्च भेदा इति
પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ-‘જીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે’ જીવાભિગમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ યસ્ય કસ્યાપિ પદાર્થસ્ય
યાવન્લક્ષણં ન ક્રિયતે તાવત્તદ્વિભાગો ન સમવતિ વિભાગં પ્રતિ સામાન્યધર્મજ્ઞાનસ્ય કારણત્વાદતઃ
પ્રથમતો જીવાનાં લક્ષણં કર્તવ્યમ્ લક્ષણેન જીવસ્વરૂપેઽધિગતે સતિ તદનન્તરં તદીયવિભાગવિષ-
યકજિજ્ઞાસાસમવાત્ તત્રોપયોગવત્ત્વં જીવત્વમ્ इदं च लक्षणमेकेन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्त जीव-
वृत्ति तादृशो जीवो द्विविधो द्विप्रकारकः प्रज्ञप्तः—कथित इति प्रकारभेदमेव दर्शयति तं जहा’

સંક્ષેપ વિસ્તાર સે અજીવાભિગમ કા નિરૂપણ કરકે અવ જીવાભિગમકા સૂત્રકાર
વર્ણન કરતે હૈં । ‘સે કિં તં જીવાભિગમે’—इत्यादि सूत्र ६

ટીકાર્થ—‘સે કિં તં જીવાભિગમે’ હે ભદન્ત ! જીવાભિગમ કા ક્યા લક્ષણ હૈ ઓર
કિત્તને ઇસકે ભેદ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘જીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે’ જીવાભિગમ દો
પ્રકાર કા હૈ । જવ તક કિસી મી પદાર્થ કા લક્ષણ નહીં કિયા જાતા હૈ તવ તક ઇસકા
વિભાગ નહીં હોતા હૈ, ક્યોકિ વિભાગ કે પ્રતિ સામાન્ય ધર્મજ્ઞાન કારણ હોતા હૈ । અતઃ સર્વપ્રથમ
જીવોં કા લક્ષણ કહના ચાહિયે જવ લક્ષણ સે જીવસ્વરૂપ અધિગત હો જાતા હૈ તમી ઇસકે
વિભાગ કે સમ્બન્ધ કી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન હોતી હૈ । જો ઉપયોગ વાલા હોતા હૈ વહ જીવ હૈ ।
યહ જીવ કા લક્ષણ હૈ । યહ લક્ષણ એકેન્દ્રિય સે લેકર સિદ્ધ તક કે સમસ્ત જીવોં મેં પાયા જાતા

અજીવાભિગમનું સંક્ષિપ્તમાં નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર જીવાભિગમનું નિરૂપણ
કરે છે—“સે કિં તં જીવાભિગમે” इत्यादि....सूत्र ६

ટીકાર્થ—“સે કિં તં જીવાભિગમે ?” હે ભગવન્ ! જીવાભિગમનું લક્ષણ શું છે ? અને
તેના કેટલા ભેદ છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—‘જીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે’ જીવાભિગમના
બે પ્રકાર હતા છે જ્યાં સુધી કોઈ પણ પદાર્થનું લક્ષણ જાણવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી
તેના વિભાગ પાડી શકાતા નથી કારણ કે સામાન્ય લક્ષણનું જ્ઞાન જ વિભાગ પાડવામાં
મદદરૂપ બને છે. તેથી સૌથી પહેલાં જીવોના લક્ષણનું કથન થવું જોઈએ જ્યારે લક્ષણ
દ્વારા જીવના સ્વરૂપને જાણી લેવામાં આવે છે, ત્યારે જ તેના વિભાગ વિષયક જિજ્ઞાસા
ઉત્પન્ન થાય છે ઉપયોગ જીવનું લક્ષણ છે. આ લક્ષણ એકેન્દ્રિયથી લઈને સિદ્ધ પર્ય-
ન્તના સમસ્ત જીવોમાં જોવામાં આવે છે. આ પ્રકારે જીવનું લક્ષણ પ્રકટ કરીને સૂત્રકાર

હત્યાદિ તં જહા' તથા 'સંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે ય અસંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે' ય સસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ અસમારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ સસારી અસસારી ઇતિ મેદેન જીવો દ્વિભેદસ્તત્ર સંસરણં સંસારઃ નારકતિર્યઙ્મનુષ્યામરભવભ્રમણલક્ષણસ્તાદ્ગં સસાર સમ્યગેકીભાવે નાપ્તાઃ—પ્રાપ્તા યે જીવાસ્તે સંસારસમાપન્નકાઃ સસારવર્તિન इत्यर्थः સસારસમાપન્નકાશ્ચ તે જીવા ઇતિ સસારસમાપન્નકજીવાસ્તેપાં સસારસમાપન્નકજીવાનામભિગમ ઇતિ સંસારસમાપન્નકજીવાભિગમઃ । તથા ન સંસારોઽસંસારઃ સસારશ્ચ નારકતિર્યગ્નરામરભવભ્રમણલક્ષણ-સ્તદ્વિરોધી અસંસારઃ અત્ર સસારેણ સમસ્ય માનસ્ય ન શબ્દસ્ય વિરોધોઽર્થઃ તથા ચ સંસારપ્રતિ-પક્ષભૂતોઽસંસારો મોક્ષ इत्यर्थः તં મોક્ષાપરપર્યાયમ્ અસંસારં સમાપન્નકાઃ સમ્યગેકીભાવેન પ્રાપ્તા इत्यસંસારસમાપન્નકાઃ અસંસારસમાપન્નકાશ્ચ તે જીવાશ્ચેત્યસસારસમાપન્નકજીવાસ્તેપાં જીવાનામભિગમોઽસસારસમાપન્નક જીવાભિગમઃ । અત્રોભયત્રાપિ વિદ્યમાનં ચકારદ્વય સંસારસમાપન્નકાસંસારસમાપન્નકોભયેષામપિ જીવાનાં જીવત્વરૂપસામાન્યધર્મ પ્રતિ તુલ્યત્વં દર્શયતિ—

હૈ । જીવાભિગમ કે દો પ્રકાર યે હૈં 'સંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે ય અસંસારસમાપન્નગ જીવા-ભિગમેય' સસારસમાપન્નક જીવાભિગમ ઔર અસંમારસમાપન્નક જીવાભિગમ સંસારી ઔર અસસારી કે મેદ સે જીવ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । इनमें जो नारक तिर्यश्च मनुष्य और देव इस रूप ससार में अच्छी तरह प्राप्त है भ्रमण कर रहे हैं वे संसारी जीव हैं । इस संसारी जीवों का जो अभिगम है वह संसारसमापन्नकजीवाभिगम है । चतुर्गति रूप संसार से जो प्रतिपक्ष है वह असंसार है । यह अससार मोक्ष रूप है । इस मोक्ष रूप असंसार में जो जीव प्राप्त है वे अससारसमापन्नक हैं । इनका जो अभिगम है वह असंसारसमापन्नक जीवाभिगम हैं । यहाँ सूत्र में दो चकारों का पाठ आया है वह संसारसमापन्नक जीवों में और असंसारसमापन्नक जीवों में दोनों में जीवत्वरूप सामान्यधर्म के प्रति तुल्यता

જીવાભિગમના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર બતાવે છે—“સંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે ય, અસંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે ય” (૧) સંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ અને (૨) અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ. એટલે કે સંસારી અને અસંસારીના લેદથી બે પ્રકારના જીવો કહ્યા છે. નારક તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ રૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરનારા જીવોને સંસારી જીવો કહે છે. આ સંસારી જીવોનો જે અભિગમ છે તેને સંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ કહે છે. ચાર ગતિરૂપ સંસારના પ્રતિપક્ષતું નામ અસંસાર છે આ અસંસાર મોક્ષરૂપ છે. આ મોક્ષરૂપ અસંસારમાં પહોંચી ચુકેલા જીવોને અસંસારસમાપન્નક કહે છે. તેમનો જે અભિગમ છે તેનું નામ અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ છે આ સૂત્રમાં બે વાર 'ચ' નો પ્રયોગ કરીને સૂત્રકારે સંસારસમાપન્નક જીવોમાં અને અસંસાર સમાપન્નક જીવોમાં—બન્નેમાં—જીવત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મની બાબતમાં તુલ્યતા પ્રકટ કરી છે.

અર્થે ભાવઃ ઉપયોગવત્ત્વલક્ષણજીવત્વં યથા—સંસારિર્જીવેષુ વિદ્યતે તથા—મુક્તજીવેષ્વપિ વર્તતે એવેતિ ઉપયોગવત્ત્વ લક્ષણજીવત્વમુભયત્રાપિ સમાનરૂપમેવેતિ । સંસાર્યસસારિણોરુભયોરપિ જીવયોરુપયોગ-વત્ત્વાત્મક જીવત્વસ્ય સમાનતયા કથનેન બૌદ્ધમતં ન્યાયમતં ચ પ્રતિક્ષિત ભવતિ તથાહિ- બૌદ્ધોહિ ક્ષણિકવિજ્ઞાનરૂપં જીવમભ્યુપગચ્છતિ યાવત્સંસાર ક્ષણિકવિજ્ઞાનધારાસન્તાનરૂપેણ પ્રવહતિ તત્ત્વજ્ઞાનેન યદા સા ધારા વિચ્છિદ્યતે તદા વિજ્ઞાનધારા સમુચ્છેદરૂપા મુક્તિર્ભવતિ મુક્તજીવે વિજ્ઞાનં ન ભવતિ ઇતિ તન્મતં નિરાકૃતમાચાર્યેણ ઉભયોરેકરૂપત્વકથનેન યદા ઉપયોગમાત્રં જીવસ્ય-સ્વરૂપમ્ તદા કો હિ બુદ્ધિમાન્ પુરુષઃ સ્વવધાય પ્રયત્નં કુર્યાત્ સર્વોઽપિ કર્મસંપ્રાપ્તદુઃખં નિવર્તયિતુ યત્તતે ન તુ સ્વકીયસ્વરૂપવિનાશાય ક.પ્રેક્ષાવાન્ સ્વવિચ્છેદાય કુઠારં વ્યાપારયતિ યદિ મોક્ષે સ્વ-

પ્રકટ કરતા હૈ । અર્થાત્ ઉપયોગ લક્ષણ યુક્તતા જીવત્વ કા સામાન્ય લક્ષણ હૈ । યહ લક્ષણ જિસ પ્રકાર સે સસારી જીવોં મેં પાયા જાતા હૈ ડસી પ્રકાર સે વહ મુક્ત જીવોં મેં મી પાયા જાતા હૈ । અતઃ લક્ષણ કી તુલ્યતા ડોનોં મેં હૈ । ઇસ ઉપયોગ લક્ષણ કી તુલ્યતા કે કથન સે બૌદ્ધમત ઓર ન્યાયમત—નૈયાયિક મતકા નિરસન (સ્વખંડન) હો જાતા હૈ—જૈસે—બૌદ્ધ ને “ક્ષણિક વિજ્ઞાન રૂપ જીવ હૈ” ઇસા માના હૈ । જવતક સસાર હૈ—તવ તક ક્ષણિક વિજ્ઞાન ધારાસન્તાન રૂપ સે ચલતી રહતી હૈ । તત્ત્વજ્ઞાન સે વહ ધારા જવ વિચ્છિન્ન હો જાતી હૈ તવ વિજ્ઞાન ધારા કે સમુચ્છેદ હોને રૂપ મુક્તિ જીવ કી હો જાતી હૈ । મુક્તિ મેં મુક્ત જીવ કો જ્ઞાન નહીં રહતા હૈ । ઇસ બૌદ્ધ કી માન્યતા મેં અસમીચીનતા કહતે હુઅ આચાર્ય કહતે હૈ કિ જીવ કા લક્ષણ હી જવ ઉપયોગરૂપ હૈ તો કૌન બુદ્ધિમાન્ પુરુષ અપને હી વધ કે લિયે પ્રયત્ન કરેગા—સમસ્ત જીવ કર્મસંપ્રાપ્ત દુઃખ કો દૂર કરને કે લિયે પ્રયત્ન કરતે હૈ અપને સ્વરૂપ કો નષ્ટ કરને કે લિયે પ્રયત્ન નહીં કરતે હૈ । યદિ મોક્ષ મેં સ્વ—સ્વરૂપ હી નષ્ટ હો જાતા હો તો

એટલે કે ઉપયોગ લક્ષણસંપન્નતા જીવત્વનું સામાન્ય લક્ષણ છે. આ લક્ષણનો જેમ સંસારી જીવોમાં સદ્ભાવ હોય છે, એજ પ્રમાણે મુક્તજીવોમાં પણ સદ્ભાવ હોય છે. આ રીતે બંનેમાં લક્ષણની સમાનતા છે આ ઉપયોગલક્ષણની તુલ્યતાના કથન દ્વારા બૌદ્ધ-મત અને નૈયાયિકમતનું ખડન થઈ જાય છે. બૌદ્ધો એવું માને છે કે “ક્ષણિક વિજ્ઞાન રૂપ જીવ છે.” જ્યાં સુધી સંસાર છે ત્યાં સુધી ક્ષણિક વિજ્ઞાનધારા સન્તાનરૂપે ચાલુ રહે છે. તત્ત્વજ્ઞાન વડે જ્યારે તે ધારા વિચ્છિન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે વિજ્ઞાનધારાના સમુચ્છેદરૂપ મુક્તિની જીવને પ્રાપ્તિ થાય છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ મુક્ત જીવમાં જ્ઞાન રહી શકતું નથી. બૌદ્ધોની આ માન્યતા બરાબર નથી એવું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે આચાર્ય કહે છે કે—જેમ જીવ ઉપયોગરૂપ લક્ષણવાળો છે, તો કયો બુદ્ધિમાન્ પુરુષ પોતાના જ વધને માટે પ્રયત્ન કરશે ? સમસ્ત જીવો કર્મના ઉદયને લીધે જે દુઃખો આવી પડે છે. તેમને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે—કોઈ પણ જીવ પોતાના સ્વરૂપનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. જો મોક્ષમાં સ્વસ્વરૂપનો જ નાશ થઈ જતો હોય, તો તેની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્ન

સ્વરૂપમેવ નશ્યેત્ તદા કથં કેપામપિ મોક્ષાય પ્રયત્નઃ સ્યાદિતિ । एवं नैयायिका अपि आत्मगुणानां नवानां बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराणामत्यन्तोच्छेदार्थं कथं कोऽपि जीवः प्रयत्नं करिष्यति एवं क्रमेण उभयोरपि बौद्धनैयायिकयोर्मतम् आचार्येण समानरूपतया कथनेन खण्डितमिति एतद्विषये विशेषविचारस्तु अन्यत्र द्रष्टव्यः । सूत्रव्याख्यानमात्रप्रवृत्तेन मया विशेषतो नात्र विचारः कृत इति अत्रसूत्रे केवलान् अजीवान् जीवाश्चानुचार्याभिगम-शब्दसंबलित प्रश्नोऽभिगममन्तरेण प्रतिपत्ते रसंभवात् जीवाजीवादीनामभिगमगम्यताधर्मज्ञापनाय

ફિર ક્યોં उसकी प्राप्ति के लिये प्रयत्न किया जाय ?—जीव इसकी प्राप्ति के लिये प्रयत्न करते देखे जाते हैं—अतः यदि तुम्हारी मान्यतानुसार वहाँ स्व—आत्मा—का स्वरूप—विज्ञान नष्ट हो जाता हो तो फिर कौन बुद्धिमान् अपने स्वरूप के विनाश के लिये प्रयत्न करेगा ।

इसी प्रकार से नैयायिकों का भी ऐसा ही सिद्धान्त है कि बुद्धि, सुख, दुःख, इच्छा, द्वेष, प्रयत्न, धर्म, अधर्म और संस्कार इन नौ आत्मगुणों के अत्यन्त उच्छेद होने पर मुक्ति प्राप्त होती है सो यह सिद्धान्त भी विचार सगत नहीं है । क्योंकि ज्ञानादि जीव के निज स्वरूप है—। भला, इसके उच्छेद के लिये क्योँ कोई जीव प्रयत्न करेगा ? इस प्रकार जब ससारी जीव और मुक्त जीव में उपयोग रूप लक्षण से समानता है तो फिर बौद्ध एवं नैयायिक मत संमत मान्यता समीचीन नहीं हैं—यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दो चकारों का प्रयोग किया है । इस सम्बन्ध में किया गया विशेष विचार अन्यत्र है अतः वह वहाँ से जान लेना चाहिये यहाँ तो मैंने केवल सूत्र के सम्बन्ध में ही व्याख्या रूप से विचार किया है । विशेष रूप से नहीं । इस सूत्र में केवल—अजीवों का और केवल जीवों का उच्चारण किये

જ શા માટે કરવામાં આવે ? પરંતુ તેની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્ન કરતા જીવો જોવામાં આવે છે. તમારી માન્યતા અનુસાર જો ત્યાં સ્વ—આત્માના સ્વરૂપ—વિજ્ઞાનનો જ નાશ થઈ જતો હોય, તો કયો બુદ્ધિમાન માણસ પોતાના સ્વરૂપના વિનાશને માટે પ્રયત્ન કરશે ?

એજ પ્રમાણે નૈયાયિકોની એવી માન્યતા છે કે બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ, અને સંસ્કાર આ નવ આત્મગુણોનો સદંતર નાશ થવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે આ માન્યતા પણ સગત લાગતી નથી, કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણો જીવના નિજસ્વરૂપ છે શું તેના ઉચ્છેદને માટે કોઈ પણ જીવ પ્રયત્ન કરે ખરે ? આ પ્રકારે સંસારી જીવ અને મુક્તજીવમાં ઉપયોગરૂપ સામાન્ય લક્ષણની અપેક્ષાએ સમાનતા છે. તેથી બૌદ્ધ અને નૈયાયિકમતની ઉપર્યુક્ત માન્યતા બુદ્ધિગમ્ય નથી. એજ વાત પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં બે ચકારોનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને વિસ્તૃત વિવેચન અન્ય શાસ્ત્રગ્રંથોમાં કરવામાં આવ્યું છે, તો જિજ્ઞાસુ વાચકોએ તે ત્યાંથી વાંચી લેવું અહીં તો મેં માત્ર સૂત્રની સાથે સંબંધ ધરાવતી વાતનું જ વિવેચન સંક્ષિપ્ત રૂપે કર્યું છે—અહીં વિશેષ વિવેચન કર્યું નથી. આ સૂત્રમાં જીવોનું અને માત્ર

કૃતઃ । અયં ભાવઃ-જીવાજીવયોજ્ઞાનવિષયત્વજ્ઞાપનાય ઉભયત્રાપિ અભિગમશબ્દો યોજિતઃ
 एतावता जीवो ज्ञानविषयो न भवतीति अद्वैतवादिनां वेदान्तिनां मतं निराकृतं भवति यदि जीवो
 ज्ञेयो न भवेत् तदा तदीय स्वरूपस्याज्ञातत्वात् संसारनिवृत्तिनिरतिशयानन्दप्राप्त्यात्मकमोक्षं
 प्रति कस्यापि प्रवृत्तिरेव न स्यात् ततश्च मोक्षादि शास्त्रप्रणयन नैरर्थक्यमासादयेदिति, अतो-
 ऽभिगमशब्दो योजितः वस्तुतस्तु जीवस्य प्रकरणात् जीवाजीवभेद एव सर्वत्र ज्ञातव्यः, असंसार

વિના હી उनके साथ अभिगम शब्द को युक्त करके जो प्रश्न किया गया है वह अभिगम के
 विना उनकी प्रतिपत्ति नहीं हो सकती है इसी अभिप्राय से जीवाजीवादिकों में अभिगम
 गम्यता रूप धर्म के समझाने के लिये प्रश्न किया गया है । तात्पर्य यह है- जीव और अजीव में
 ज्ञान विषयता समझाने के लिये दोनों में अभिगम शब्द योजित हुआ है । एतावता जीव ज्ञान
 का विषय नहीं होता है" ऐसा जो अद्वैतवादी का मत है-वेदान्तियों का कथन है-वह निरा-
 कृत हो जाता है । क्योंकि यदि जीव को ज्ञेय न माना जाय-ज्ञान का वह विषय होता है-
 ऐसा स्वीकार न किया जाय-तो उसका जो स्वरूप है वह ज्ञात नहीं हो सकता है । स्वरूप
 ज्ञात हुए विना संसार की निवृत्ति रूप एवं निरतिशयानन्द की प्राप्ति रूप जो मोक्ष है उसके
 प्रति किसी भी जीव की प्रवृत्ति ही नहीं हो सकेगी । फिर मोक्षादि की प्राप्ति के निमित्त जो
 शास्त्र की रचना करने में आई है वह निरर्थक हो जावेगी । अतः वह व्यर्थ न हो इसलिये जीव
 और अजीव के साथ अभिगम शब्द को योजितकर उन्हें ज्ञान का विषय भूत कहा गया है ।

वस्तुतः-तो जीव का प्रकरण है । इसलिये सर्वत्र जीव और अजीव के भेद ही
 जानना चाहिये ।

અજીવોનું ઉચ્ચારણ કયાં વિના જ તેમની સાથે અભિગમ શબ્દને યુક્ત કરીને જે પ્રશ્ન
 કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે અભિગમ વિનાં તેમની પ્રતિપત્તિ (સાચું જ્ઞાન)
 થઈ શકતી નથી જીવ-અજીવાદિકેમાં અભિગમ્યતા રૂપ ધર્મને સમજાવવાને માટે તેમની સાથે
 અભિગમ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જીવ અને
 અજીવમાં જ્ઞાનવિષયતા સમજાવવાને માટે જ બંનેની સાથે અભિગમ શબ્દ જોડવામાં
 આવ્યો છે. તેથી "જીવ જ્ઞાનનો વિષય નથી," આ પ્રકારનો અદ્વૈતવાદીઓ-વેદાન્તીઓનો
 જે મત છે તેનું ખંડન થઈ જાય છે. કારણ કે જીવને જ્ઞેય-જ્ઞાનના વિષય રૂપ ન માનવામાં
 આવે, તો તેનું જે સ્વરૂપ છે તે જાણી શકાય નહીં. અને તેના સ્વરૂપને જાણ્યા વિના
 સંસારની નિવૃત્તિ રૂપ અને નિરતિશયાનન્દની પ્રાપ્તિ રૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ પણ
 જીવ પ્રવૃત્તિ જ ન કરે તો પણ મોક્ષાદિની પ્રાપ્તિને માટે જે શાસ્ત્રની રચના કરવામાં
 આવી છે, તે પણ નિરર્થક બની જાય. તે નિરર્થક ન બની જાય તે માટે જીવ અને
 અજીવની સાથે અભિગમ શબ્દને યોજિત કરીને તેમને જ્ઞાનના વિષયરૂપ પ્રકટ કરવામાં
 આવેલ છે. વસ્તુતઃ તો જીવનું જ આ પ્રકરણ છે, તેથી 'સર્વત્ર જીવ અને અજીવના ભેદ
 સમજવા જોઈએ.

સમાપન્નકજીવવિષયેઽલ્પવક્તવ્યત્વાત્ પ્રથમોપસ્થિતમપિ સંસારસમાપન્નકજીવાભિગમં સૂત્રં પરિત્યજ્ય પ્રથમતોઽસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં અસંસાર’ इत्यादि ‘સે કિં તં અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે’ અથ કોઽસૌ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમઃ અસંસારસમાપન્નકા જીવાઃ કિયન્તો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ ‘અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે’ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમો દ્વિવિધઃ—દ્વિપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞઃ—કથિત ઇતિ દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તંજહા’ इत्यादि, ‘તંજહા’ તથથા—‘અણંતરસિદ્ધા સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ય’ પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ય’ અનન્તરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ, પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમશ્ચ, અનન્તરસમયે સિદ્ધિમ્—મોક્ષં પ્રાપ્તા યે તે અનન્તરસિદ્ધાઃ, તથા પરમ્પરસિદ્ધા તથાચ-અનન્તરસિદ્ધપરમ્પરસિદ્ધભેદેન અસંસારસમાપન્નકા જીવા દ્વિપ્રકારકા ભવન્તીતિ । તત્રાનન્તરસિદ્ધાઃ કિયન્ત ઇતિ પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि ‘સે કિં તં

સૂત્ર મેં “સંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ ઓર અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમ” ઇસ રૂપ સે હી ભેદ પ્રદર્શિત કિયે ગયે હૈં । સા આગે કી વક્તવ્યતા ઇસી ક્રમ સે હોની ચાહિયે થી પરન્તુ સંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ સૂત્ર કો છોડકર જો મૂત્રકારને પહિલે અસંસારસમાપન્નક જીવ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરવાને કે હેતુ સે એસા કહા હૈ કિ—“સે કિં ત અસંસારસમાપન્ન-જીવાભિગમે” સો વહ અસંસાર સમાપન્નક જીવકે વિષય મેં વક્તવ્યતા અલ્પ હોને સે હી કહા હૈ—હે ભદન્ત ? અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ? અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે ‘અણંતરસિદ્ધાઽસંસારસમાવન્નગ-જીવાભિગમે ય પરંપર મિદ્ધાઽસંસાર સમાવન્નગજીવાભિગમ ય’ અનન્તરસિદ્ધઅસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ ઓર પરંપરસિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ અનન્તર સમય મેં જો

સૂત્રમાં—“સ સાર સમાપન્નક જીવાભિગમ અને અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ” આ પ્રકારના ભેદો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી પહેલાં સંસાર સમાપન્નક જીવોનું કથન થવું જોઈતું હતું, છતાં પણ અહીં અસંસાર સમાપન્નક જીવોની પ્રશ્નણા પહેલાં કરવાનું કારણ એ છે કે સંસાર સમાપન્નક જીવોની વક્તવ્યતા કરતાં અસંસાર સમાપન્નક જીવોની વક્તવ્યતા ઓછી છે.

પ્રશ્ન—‘સે કિં તં અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમે ?’ હે ભગવન્ ! અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?—તેના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે દુવિદ્દે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ! અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે “તંજહા” તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે.—“અણંતરસિદ્ધાઽસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ય, પરંપરસિદ્ધાઽસંસારસમાવન્નગ-જીવાભિગમે ય” (૧) અનન્તર સિદ્ધ અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ અને (૨) પરંપર

‘અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે’ અથ કોઽસૌ અનન્તરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવા-
ભિગમ ઇતિ પ્રશ્ન ઉત્તરયતિ ‘અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે પન્નરસવિહે પન્નત્તે’
અનન્તરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમઃ પચ્ચદશવિધઃ પચ્ચદશપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞત-કથિત ઇતિ ।
પચ્ચદશભેદમેવ દર્શયતિ—‘તંજહા’ ઇત્યાદિ, ‘તંજહા’ તથથા ‘તિત્થસિદ્ધા જાવ અણેગસિદ્ધા’
તીર્થસિદ્ધા યાવદનેકસિદ્ધાઃ અત્ર યાવત્પદેન ‘અતિત્થસિદ્ધા તિત્થગરસિદ્ધા અતિત્થગરસિદ્ધા
સયંબુદ્ધસિદ્ધા, પત્તેયબુદ્ધસિદ્ધા બુદ્ધબોહિયસિદ્ધા ઇત્થિલિંગસિદ્ધા પુરિસલિંગસિદ્ધા, નપુસગ-
લિંગસિદ્ધા, સલિંગસિદ્ધા, અન્નલિંગસિદ્ધા, ગિહિલિંગસિદ્ધા, ઇગસિદ્ધા, અતીર્થસિદ્ધાઃ, તીર્થકર-
સિદ્ધાઃ અતીર્થકરસિદ્ધાઃ સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધા. પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધા. બુદ્ધબોધિકસિદ્ધાઃ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધાઃ પુરુષલિંગ-
સિદ્ધાઃ નપુંસકલિંગસિદ્ધાઃ સ્વલિંગસિદ્ધાઃ અન્યલિંગસિદ્ધાઃ ગૃહિલિંગસિદ્ધાઃ એકસિદ્ધાઃ એતે અનન્તર-
સિદ્ધાઽસંસારસમાપન્નકા જીવા ભવન્તિ તેષામભિગમ ઇતિ । તત્ર તીર્થકરશાસને પ્રવૃત્તે સતિ યે સિદ્ધાઃ

મોક્ષ કો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈ—વે અનન્તર સિદ્ધ હૈ । ઓર જો પરમ્પરા સે મોક્ષ કો પ્રાપ્ત હુએ હૈ વે
પરમ્પરસિદ્ધ હૈ । “સે કિં તં અણંતરસિદ્ધા અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમે” હે ભદન્ત ?
અનન્તર સિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નકજીવાભિગમ કિતને પ્રકાર કા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—
“અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે પન્નરસવિહે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ? અનન્તર
સિદ્ધ અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ પન્દ્રહ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—“તં જહા” જો ઇસ
પ્રકાર સે હૈ—“તિત્થસિદ્ધા જાવ અણેગસિદ્ધા” તીર્થ સિદ્ધ યાવત્ અનેક સિદ્ધ યહાં યાવત્ શબ્દ
સે “અતિત્થસિદ્ધા તિત્થગરસિદ્ધા, અતિત્થગરસિદ્ધા, સયંબુદ્ધસિદ્ધા, પત્તેયબુદ્ધસિદ્ધા, બુદ્ધ-
બોહિયસિદ્ધા, ઇત્થિલિંગસિદ્ધા, પુરિસલિંગસિદ્ધા નપુંસગલિંગસિદ્ધા, સલિંગસિદ્ધા, અન્નલિંગ
સિદ્ધા, ગિહિલિંગસિદ્ધા ઇગસિદ્ધા” ઇસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તીર્થકર કે શાસન કે પ્રવૃત્ત

સિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમઅનન્તર સમયમાં જેમણે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી લીધી
છે એવાં જીવોને અનન્તર સિદ્ધ કહે છે. અને પરમ્પરાથી જેમણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે
એવા જીવોને પરમ્પર સિદ્ધ કહે છે.

પ્રશ્ન—“સે કિં તં અણંતરસિદ્ધા અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ? હે ભગવન્ !
અનન્તર સિદ્ધ અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર—“અણંતરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે પન્નરસવિહે પન્નત્તે” હે ગૌતમ !
અનન્તરસિદ્ધ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમ પદર પ્રકારનો કહ્યા છે “તંજહા” તે પ્રકારો
નીચે પ્રમાણે છે—“તિત્થસિદ્ધા જાવ અણેગસિદ્ધા” તીર્થસિદ્ધથી લઈને અનેક સિદ્ધ
પર્યંતના પદર પ્રકારો અહીં ગ્રહણ કરવા બોધ્યો. અહીં ‘યાવત્ (પર્યન્ત)’ પદ વડે
નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો બોધ્યો—“અતિત્થસિદ્ધા ૨, તિત્થગરસિદ્ધા ૩, અતિત્થગર-
સિદ્ધા ૪, સયંબુદ્ધસિદ્ધા ૫, પત્તેયબુદ્ધસિદ્ધા ૬, બુદ્ધબોહિયસિદ્ધા ૭, ઇત્થિલિંગસિદ્ધા ૮,
પુરિસલિંગસિદ્ધા ૯, નપુંસગલિંગસિદ્ધા ૧૦, સલિંગસિદ્ધા ૧૧, અન્નલિંગસિદ્ધા ૧૨,
ગિહિલિંગસિદ્ધા ૧૩, ઇગસિદ્ધા ૧૪”

સિદ્ધિ પ્રાપ્તા ભવન્તિ તે તીર્થસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે । અતીર્થસિદ્ધાઃ—તીર્થાનુત્પન્ના યે સિદ્ધા જાતાઃ તે અતીર્થસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે । તીર્થદ્વરસિદ્ધાઃ તીર્થદ્વરપદપ્રાપ્ત્યનન્તરં યે સિદ્ધા ભવન્તિ તે તીર્થદ્વરસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે इति તૃતીયઃ । અતીર્થકરસિદ્ધાઃ તીર્થકરપદમપ્રાપ્ત્યૈવ યે સિદ્ધા ભવન્તિ તે અતીર્થકરસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે તે ચ કેવલિનઃ । સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધાઃ યે પરોપદેશમન્તરેણ સ્વયમેવ જ્ઞાનમવાપ્ય સિદ્ધા ભવન્તિ તે સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે । યથા તીર્થકર મહાવીરાદય इति પञ્ચમઃ । પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધાઃ—યસ્ય કસ્યાપિ વસ્તુવિશેષસ્ય સંયોગં પ્રાપ્ય અનિત્યાદિ ભાવનયા સિદ્ધા ભવન્તિ તે પ્રત્યેકબુદ્ધાઃ કથ્યન્તે इति षष्ठઃ । બુદ્ધબોધિતસિદ્ધાઃ—યે ગુરુપદેશાદિના બોધં પ્રાપ્ય સિદ્ધા ભવન્તિ તે બુદ્ધબોધિતાઃ સિદ્ધાઃ કથ્યન્તે इति સપ્તમઃ । સ્ત્રીલિંગસિદ્ધાઃ—દ્રવ્યરૂપેણ સ્ત્રીલિંગે વર્તમાના યે જીવાઃ સિદ્ધિ પ્રાપ્નુવન્તિ તે સ્ત્રીલિંગસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે યથા મલ્લિનાથઃ इत्यષ્ટમઃ પુરુષલિંગસિદ્ધાઃ દ્રવ્યરૂપેણ પુરુષલિંગે વર્તમાનાઃ બોધમવાપ્ય સિદ્ધા ભવન્તિ તે પુરુષલિંગસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે इति નવમઃ ।

હોને પર જો સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં વે તીર્થસિદ્ધ હૈં તીર્થ મેં ઉત્પન્ન નહીં હોકર જો સિદ્ધિ હુએ હૈં વે અતીર્થ સિદ્ધિ હૈ । તીર્થકર પદ કો પ્રાપ્તિ કે અનન્તર જો સિદ્ધિ પદ કો પ્રાપ્ત હુએ હૈં તીર્થકર સિદ્ધિ હૈ । જો તીર્થકર પદ કો પ્રાપ્ત હુએ વિના હી સિદ્ધિ હુએ હૈં વે અતીર્થકર સિદ્ધિ હૈ—જૈસે કેવલી ભગવાન્ । જો દૂસરોં કે ઉપદેશ કે વિના સ્વયં હી જ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કર સિદ્ધિ હોતે હૈં વે સ્વયં બુદ્ધ સિદ્ધિ હૈ । જૈસે—તીર્થકર મહાવીર આદિ જિસ નિ સી વસ્તુ વિશેષ કે સંયોગ કો પ્રાપ્તકર જો અનિત્યાદિકી ભાવના સે સિદ્ધિ હોતે હૈં વે પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધિ હૈ । જો ગુરુ કે ઉપદેશ આદિ સે પ્રબુદ્ધ હોકર સિદ્ધિ હોતે હૈં વે બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધિ હૈ । જો દ્રવ્ય રૂપ સે સ્ત્રીલિંગ મેં વર્તમાન જીવ સિદ્ધિ હોતે હૈં વે સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધિ હૈ । જૈસે—મલ્લિનાથ । દ્રવ્યરૂપ સે પુરુષલિંગ મેં વર્તમાન જો જીવ સિદ્ધિ હોતે હૈં વે પુરુષલિંગસિદ્ધિ હૈ । નપુંસકલિંગ મેં વર્તમાન જો જીવ

(૧) તીર્થકર—તીર્થકરનું શાસન પ્રવૃત્ત થયા બાદ જેઓ સિદ્ધિ પામ્યા છે, તેમને તીર્થસિદ્ધ કહે છે (૨) અતીર્થસિદ્ધ—તીર્થમાં ઉત્પન્ન થયા વિના જેમણે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે તેમને અતીર્થસિદ્ધ કહે છે (૩) તીર્થકરસિદ્ધ—તીર્થકર પદની પ્રાપ્તિ કર્યા બાદ જેઓ સિદ્ધિ પામ્યા છે તેમને તીર્થકરસિદ્ધ કહે છે (૪) અતીર્થકર સિદ્ધ—તીર્થકર પદની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારને અતીર્થકર સિદ્ધ કહે છે—જેમકે કેવલી ભગવાન્ (૫) સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ—ખીજના ઉપદેશ વિના, પોતાની બાતે જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધિપદ મેળવનારને સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ કહે છે જેમકે તીર્થકર મહાવીર આદિ. (૬) પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ—કોઈ વસ્તુ વિશેષના સંયોગથી—અનિત્ય આદિ ભાવના વડે જેઓ સિદ્ધિ થાય છે તેમને પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ કહે છે. (૭) બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ—જેઓ ગુરુના ઉપદેશ આદિથી સિદ્ધિ થાય છે, તેમને બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ કહે છે. (૮) સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ—દ્રવ્યરૂપે સ્ત્રીલિંગમાં રહેલા જે જીવો સિદ્ધિ થાય છે, તેમને સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ કહે છે જેમકે મલ્લિનાથ (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ—દ્રવ્ય રૂપે પુરુષલિંગમાં ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરનાર જીવને

નપુંસકલિંગસિદ્ધાઃ નપુંસકલિંગે વોધમવાપ્ય સિદ્ધા ભવન્તિ તે નપુંસકલિંગસિદ્ધાઃ કથ્યન્તે इति दशमः । स्वलिङ्गसिद्धाः—स्वस्य—साधोर्यत् सदोरकमुखवલ्लिकारजोहरणादिलिङ्गं तत्र वर्तमाना ये सिद्धा भवन्ति ते स्वलिङ्गसिद्धाः कथ्यन्ते इत्येकादशः । अन्यलिङ्गसिद्धाः—अन्यस्य साध्वतिरिक्तस्य परिव्राजकः देलिङ्गे वर्तमानाः सिद्धाः ये भवन्ति ते अन्यलिङ्गसिद्धाः कथ्यन्ते इति द्वादशः । गृहिलिङ्गसिद्धाः—गृहिणां लिङ्गे वर्तमाना ये सिद्धिमासादयन्ति ते गृहिलिङ्गसिद्धा कथ्यन्ते इति त्रयोदशः । एकसिद्धाः—एकस्मिन् समये एके एव ये सिद्धा भवन्ति ते एकसिद्धाः कथ्यन्ते इति चतुर्दशः । अनेकसिद्धाः—एकस्मिन् समये सहैव अनेके सिद्धाः ये भवन्ति ते अनेकसिद्धाः कथ्यन्ते इति पञ्चदशः । एतद्विषये विशेषविचारो नन्दीसूत्रटीकायां ज्ञानचन्द्रिकायां द्रष्टव्य इति ।

પ્રકરણાર્થમુપસંહરતિ—‘સેત્તં’ इत्यादि, ‘सेतं अणंतरसिद्धा’ ते एते अनन्तरसिद्धा संसार-समापन्नकाः पञ्चदशभेदभिन्नाः कथिता इति ॥

‘સે કિં તં પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નગજીવાભિગમે’ અથ કોઽસૌ પરમ્પરસિદ્ધાસંસાર-સમાપન્નકજીવાભિગમઃ, પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવાઃ કિયન્તઃ કિં લક્ષણાશ્ચેતિ પ્રશ્નઃ,

સિદ્ધ હોતે હૈં વે નપુંસકલિંગસિદ્ધ હૈ । જો જીવ સાધુ કે લિંગ મેં—સદોરકમુસવલ્લિકા, રજોહરણ આદિ લિંગ મેં—વર્તમાન હોકર સિદ્ધ હોતે હૈં વે સ્વલિંગસિદ્ધ હૈ । સાધુવેષ સે અતિ-રિક્ત પરિવ્રાજક આદિ વેષ મેં વર્તમાન હોકર જો જીવ સિદ્ધ હોતે હૈં વે અન્યલિંગ સિદ્ધ હૈ । ગૃહસ્થો કે વેષ મેં રહકર જો સિદ્ધ હોતે હૈં વે ગૃહિલિંગ સિદ્ધ હૈ એકસમય મેં જો એક હી સિદ્ધ હોતે હૈં વે એકસિદ્ધ હૈ ઓર જો એકસમય મેં સાથ ૨ અનેક સિદ્ધ હોતે હૈં વે અનેક સિદ્ધ હૈ । ઇસ વિષય મેં વિશેષ વિચાર મેરી રચી હુઈ નન્દીસૂત્ર કી—જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામ કી ટીકા મેં—કિયા ગયા હૈ અતઃ વહાં સે જાનલેના ચાહિયે ‘સે તં અણંતરસિદ્ધા’ ઇસ પ્રકાર સે અનન્તરસિદ્ધ અસંસારસમાપન્નક જીવ પન્દ્રહ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ।

પુરુષલિંગ સિદ્ધ કહે છે (૧૦) નપુંસકલિંગમા ઉત્પન્ન થઈને જે જીવ સિદ્ધ થાય છે તેને નપુંસકલિંગ સિદ્ધ કહે છે. (૧૧) જે જીવો સાધુ પર્ચાયમા રહીને સદોરક મુહુર્તની, રજો-હરણ આદિ સાધુના ચિહ્ન ધારણ કરીને—સિદ્ધ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમને સ્વલિંગસિદ્ધ કહે છે (૧૨) સાધુ વેષ સિવાયના પરિવ્રાજક આદિ વેષ ધારણ કરીને જે જીવો સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરે છે તેમને અન્યલિંગ સિદ્ધ કહે છે (૧૩) ‘ગૃહિલિંગસિદ્ધા’ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જે સિદ્ધ થાય છે તે ગૃહિ લિંગ સિદ્ધ છે. (૧૪) એકસિદ્ધ—એક સમયમાં જે એક જ સિદ્ધ થાય છે, એવાં સિદ્ધોને એક સિદ્ધ કહે છે. (૧૫) અનેક સિદ્ધ—એક સમયમાં એક સાથે જ અનેક જીવો સિદ્ધ થાય છે તેમને અનેક સિદ્ધ કહે છે. આ વિષયનું વિસ્તૃત વિવેચન મેં લખેલી નન્દીસૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામની ટીકામાં કરવામાં આવ્યું છે, તો ત્યાંથી તે વાંચી લેવાની ભળામણ કરવામાં આવે છે “સે તં અણંતરસિદ્ધા” આ પ્રકારે પંદર પ્રકારના અનંતર સિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવોનું કથન અહીં પૂરું થાય છે.

ઉત્તરયતિ--‘પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે અણેગવિદ્દે પન્નત્તે’ પરમ્પરસિદ્ધાસંસાર સમાપન્નકજીવાભિગમોઽનેકવિધોઽનેકપ્રકારક’ પ્રજ્ઞપ્તઃ—કથિતઃ । અનેકવિધત્વમેવ દર્શયન્નાહ ‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથથા ‘પદમસમયસિદ્ધા દુસમયસિદ્ધા જાવ અણેગસમયસિદ્ધા પ્રથમસમયસિદ્ધા દ્વિતીયસમયસિદ્ધા યાવદનન્તસમયસિદ્ધા’, યાવત્પદેન ત્રિચતુઃપચ્ચમપદ્સપ્તમાષ્ટમ-નવમદશમસંખ્યાતાસંખ્યાતસમયસિદ્ધાનાં સંગ્રહો ભવતિ, તથા ચ પ્રથમસમયસિદ્ધાદારમ્ય અનન્ત સમયસિદ્ધભેદેન પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાપન્નકજીવા અનેકપ્રકારકા ભવન્તીતિભાવઃ । પરમ્પરજીવ-મુપસંહરન્નાહ—‘સે તં પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે’ સોઽયં પરમ્પરસિદ્ધાસંસાર-સમાપન્નકજીવાભિગમ इति । ‘સેત્તં અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે’ સોઽયં સંક્ષેપવિસ્તારામ્યામ્ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમ કથિત इति ભાવઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

“સે કિં તં પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે” હે મદન્ત ? પરમ્પરસિદ્ધ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમ—પરમ્પરસિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવ—કિતને હૈં ઔર ઉનકા કયા લક્ષણ હૈ ? ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે અણેગ વિદ્દે પણ્ણત્તે’ હે ગૌતમ ? પરમ્પરસિદ્ધ અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમ અનેક પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ “તં જહા” જૈસે—‘પદમસમયસિદ્ધા દુસમયસિદ્ધા જાવ અણંતસમયસિદ્ધા’ પ્રથમ સમય મૈં સિદ્ધ દૂસરે સમય મૈં સિદ્ધ યાવત્ અનન્ત સમય મૈં સિદ્ધ યહાં યાવત્પદ સે ત્રિસમય સિદ્ધ ચતુઃ સમય સિદ્ધ પંચમ સમય સિદ્ધ પષ્ટ સમય સિદ્ધ, સપ્તમ સમય સિદ્ધ અષ્ટમ સમય સિદ્ધ નવમ સમય સિદ્ધ દશમ સમય સિદ્ધ સંખ્યાત સમય સિદ્ધ અસંખ્યાત સમય સિદ્ધ ઇતિ સિદ્ધોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ પ્રથમ સમય સિદ્ધ સે લેકર અનન્ત સમય સિદ્ધોં તક કે ભેદ સે પરમ્પરસિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવ અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈં । “સે તં પરમ્પર સિદ્ધા-સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે” ઇસ પ્રકાર સે યહ પરમ્પરસિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિ-

પ્રશ્ન—‘સે કિં તં પરમ્પરસિદ્ધા સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે ?’

હે ભગવન્ ! પરમ્પર સિદ્ધ સંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ—પરમ્પર સિદ્ધ અસંસારી જીવોના કેટલા પ્રકાર છે ? અને તેમનું લક્ષણ કયું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—‘પરમ્પરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે અણેગવિદ્દે પણ્ણત્તે’ હે ગૌતમ ! પરમ્પર સિદ્ધ અસંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ અનેક પ્રકારનો કહ્યો છે. “તં જહા” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“પદમસમયસિદ્ધા, દુસમયસિદ્ધા, જાવ અણંતસમયસિદ્ધા”. (૧) પ્રથમ સમયમાં સિદ્ધ (૨) દ્વિતીય સમયમાં સિદ્ધ, ઇત્યાદિ અનંત સમય સિદ્ધ પર્યંતના જીવો અહીં “યાવત્ (પર્યંત) પદ વડે” ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુર્થ સમય સિદ્ધ, પંચમ સમય સિદ્ધ, પષ્ટ સમય સિદ્ધ, સપ્તમ સમય સિદ્ધ, અષ્ટમ સમય સિદ્ધ, નવમ સમય સિદ્ધ, દશમ સમય સિદ્ધ, સંખ્યાત સમય સિદ્ધ, અને અસંખ્યાત સમય સિદ્ધ” આટલા પ્રકારના સિદ્ધોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે પ્રથમ સમય સિદ્ધથી લઈને અનંત સમય સિદ્ધ સુધીના લેઢની અપેક્ષાએ પરમ્પર સિદ્ધ અસંસાર સમાપન્નક જીવો અનેક પ્રકારના હોય છે. “સે તં પરંપરસિદ્ધાસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે” આ પ્રકારનું પરમ્પરસિદ્ધ

સમ્પ્રતિ—સંસારસમાપન્નકજીવાભિગમં પ્રતિપાદયિતું પ્રશ્નયન્નાહ- 'સે કિં તં સંસાર-સમાવન્નગ' ઇત્યાદિ,

મૂલમ્—'સે કિં તં સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે, સંસારસમાવન્ન-
એસુ ણં જીવેસુ ઇમાઓ ણવ પઢિવત્તીઓ એવમાહિજ્જંતિ, તં જહા-એગે
એવમાહંસુ દુવિહા સંસારસમાવન્નગજીવા પન્નત્તા, એગે એવમાહંસુ તિવિહા
સંસારસમાવન્નગજીવા પન્નત્તા, એગે એવમાહંસુ ચઠ્ઠવિહા સંસારસમા-
વન્નગા જીવા પન્નત્તા, એગે એવમાહંસુ પંચવિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા
પન્નત્તા એણં અભિલાવેણં જાવ દસવિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા
પન્નત્તા' ॥ સૂ. ૭ ॥

છાયા—અથ કોડસૌ સંસારસમાપન્નકજીવાભિગમઃ, સંસારસમાપન્નકેષુ સ્વલુ જીવેષુ
ઇમાં નવ પ્રતિપત્તયઃ, પથમાખ્યાયન્તે, તદ્યથા-એકે એવમાહુઃ, દ્વિવિધાઃ સંસારસમા-
પન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, એકે એવમાહુ, ત્રિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, એકે
એવમાહંસુ-ચતુર્વિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, એકે એવમાહુઃ, પચ્ચવિધાઃ સંસાર-
સમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતા પત્તેનાભિલાપેન યાવદ્દશવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવા
પ્રજ્ઞતા ॥ સૂ. ૭ ॥

ટીકા—'સે કિં તં સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે' અથ કોડસૌ સંસારસમાપન્નક-
જીવાભિગમ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—'સંસારસમાવન્નએસુ' ઇત્યાદિ, 'સંસારસમાવન્નએ ણં જીવેસુ

ગમ હૈ । 'સેત્તં અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે' યહા તક સંક્ષેપ ઓર વિસ્તાર સે અસંસાર
સમાપન્નક જીવાભિગમ કહા હૈ ॥ સૂ. ૬ ॥

અવ સંસારસમાપન્નક જીવાભિગમ કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે કહતે હૈ—

'સે કિં તં સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે'—ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૭ ॥

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત । 'સે કિ તં સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે' વહ સંસારસમાપન્નક
જીવાભિગમ ક્યા હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ "સંસારસમાવન્નએસુ ણં જીવેસુ ઇમાઓ ણવ પઢિવ-

અસંસાર સમાપન્નક જીવાભિગમ સ્વરૂપ છે. "સે ત્ત અસંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે"
અહીં સુધીમાં અસંસારસમાપન્નકજીવાભિગમનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ. ૬ ॥
હવે સૂત્રકાર સંસારસમાપન્નક જીવાભિગમના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સે કિં તં સંસારસમાવન્નગજીવાભિગમે" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"સે કિં તં સંસાર-
સમાવન્નગજીવાભિગમે ?" હે ભગવન્ ! સંસારસમાપન્નક જીવાભિગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

इमाओ णव पडिवत्तीओ एवमाहिज्जंति' संसारसमापन्नकेषु खलु जीवेषु इमा नव प्रतिपत्तयः-
वक्ष्यमाणनवसख्याकप्रतिपत्तयः— द्विप्रत्यवतारमादौ कृत्वा ततो दशप्रत्यवतारं यावत् ये नव
प्रत्यवताराः तद्रूपा इत्यर्थः, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यायन्ते पूर्वाचार्यैरिति । अत्र नव
प्रतिपत्तीति कथनेन प्रणालिकया अर्थाख्यानं द्रष्टव्यम्, प्रतिपत्तौ सत्यामेव शब्दार्थे प्रवृत्तिकरणा-
दिति । प्रणालिकया अर्थाभिधानमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘एगे
एवमाहसु दुविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता’ एके आचार्याः एवमाख्यातवन्तः, यत्
द्विविधाः—द्विप्रकारकाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताःकथिता इति, संसारसमापन्नकजीवा
द्विप्रकारका भवन्तीति कस्याप्याचार्यस्य मतम्, ‘एगे एव माहंसु—तिविहा संसारसमावन्नगा
जीवा पन्नत्ता’ एके आचार्याः एव माख्यातवन्तो यत् त्रिविधाः—त्रिप्रकारकाः संसारसमापन्नका
जीवाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति । ‘एगे एवमाहंसु चउव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता’
एके आचार्या एवमाख्यातवन्तो यत् चतुर्विधाः—चतुःप्रकारकाः संसारसमापन्नकाः जीवाः प्रज्ञप्ताः

‘તીઓ એવ માહિજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ² સંસારસમાપન્નક જીવો મેં યે નૌ પ્રત્તિપત્તિયાં માન્યતાઈ—
દ્વિપ્રત્યવતારકો આદિ મેં કરકે દશ પ્રત્યવતાર તક પૂર્વાચાર્યોં ને કહીં હૈ જો હસ પ્રકાર સે
હૈ—‘એગે એવમાહંસુ—દુવિહા સંસારસમાવન્નગજીવા પન્નત્તા’ કોઈ-કોઈ આચાર્ય એસા કહતે
હૈં કિ સંસારસમાપન્નક જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈ—‘એગે એવમાહંસુ તિવિહા
સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા’ કોઈ ૨ આચાર્ય એસા કહતે હૈં કિ સંસારસમા-
પન્નક જીવ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ । ‘એગે એવમાહંસુ ચઉવ્વિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા
પન્નત્તા’ કોઈ ૨ આચાર્ય એસા કહતે હૈં કિ સંસારસમાપન્નક જીવ—સંસારીજીવ ચાર પ્રકાર
કે હોતે હૈ । ‘એગે એવમાહંસુ—પંચવિહા સંસારસમાવન્નગાજીવા પણત્તા’ કોઈ ૨ આચાર્ય એસા

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—‘સંસારસમાવન્નપસુ ણં જીવેસુ ઇમાઓ ણવ પડિવત્તીઓ એવ-
માહિજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! સંસાર સમાપન્નક જીવોના પ્રકાર વિષે નવ માન્યતાઓ—(તેમના
બે પ્રકારથી લઈને દસ પર્યંતના પ્રકાર હોવાની માન્યતાઓ પૂર્વાચાર્યોએ પ્રકટ કરી છે.)
છે જે નવ માન્યતાઓ નીચે પ્રમાણે છે “એગે એવમાહંસુ દુવિહા સંસારસમાવન્નગા
જીવા પન્નત્તા” કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે સંસાર સમાપન્નક જીવો બે પ્રકારના
હોય છે. “એગે એવમાહંસુ તિવિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા” કોઈ કોઈ આચાર્ય
એવું કહે છે કે સંસાર સમાપન્નક જીવો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. “એગે એવમાહંસુ ચઉ-
વ્વિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા” કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે સંસાર
સમાપન્નક જીવો ચાર પ્રકારના હોય છે. “એગે એવમાહંસુ પંચવિહા સંસારસમાવન્નગા
જીવા પણત્તા” કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે—સંસાર સમાપન્નક જીવો પાંચ પ્રકાર

कहते हैं कि संसारसमापन्नक जीव पांच प्रकारके होते हैं । “एएणं अभिलावेणं जाव दसविधा संसारसमावन्नगाजीवा पन्नत्ता” इस अभिलापसे इस प्रकारसे दस प्रकार तक संसारसमापन्नक जीव कहे गये हैं । यहां यावत् शब्द से ‘पङ्क्तिविधाः प्रज्ञप्ताः सप्तविधाः प्रज्ञप्ता अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः, नवविधाः प्रज्ञप्ताः’ इन प्रकारों का संग्रह हुआ है । यहां ‘एणे’ जो ऐसा कहा है सो उससे भिन्न मतावलम्बी आचार्यों का ग्रहण नहीं हुआ है किन्तु जैनमतावलम्बी ही आचार्यों का ग्रहण हुआ है । किन्तु इनकी मान्यताएँ पृथग् २ हैं इसलिये इन्हें पृथग् मतावलम्बी जैसा कहा गया जानना चाहिये । अतएव जो आचार्य—द्विप्रत्यवतार की विवक्षा में वर्तमान हैं और ऐसा कहते हैं कि संसारसमापन्नकजीव दो प्रकार के हैं उनसे भिन्न वे आचार्य हैं, जो संसारसमापन्नक जीव तीन प्रकार के हैं ऐसा कहते हैं । विवक्षा की भिन्नता से—द्विप्रत्यवतारविवक्षा की भिन्नता से त्रिप्रत्यवतारविवक्षा में भिन्नता आजाती है । इसलिये विवक्षावालों में भी कथंचित् भिन्नता आ जाती है ‘प्रतिपत्ति यह परमार्थ से अनुयोगद्वारा रूप

ના હોય છે “एषणं अभिलाषेणं जाव दसविधा संसारसमावन्तगा जीवा पन्तता” આ પ્રકારે સંસાર સમાપન્નક જીવોના દસ પર્યન્તના પ્રકારો સમજી લેવા. અહીં ‘જાવ’-પર્યન્ત પદવડે “पट्टविधाः, प्रज्ञप्ताः, सप्तविधा, प्रज्ञप्ताः, अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः, नवविधाः प्रज्ञप्ताः” આ સૂત્રપાઠ ગ્રહણ થયો છે એટલે કે કોઈ કોઈ આચાર્યે સંસાર સમાપન્નક જીવોના છ પ્રકાર કહ્યા છે, કોઈએ સાત કોઈએ આઠ, કોઈએ નવ અને કોઈએ દસ પ્રકાર કહ્યા છે. અહીં “एष” આ પદ દ્વારા જૈનમતને માનનારા આચાર્યોનો મત જ પ્રકટ થયો છે, અન્ય મતવાદી આચાર્યોની આ માન્યતા નથી, એમ સમજવું. પરંતુ જૈનમતાવલંબી આચાર્યોની માન્યતાઓ પણ જુદી જુદી છે, તેથી તેમને અહીં જુદા જુદા મતાવલંબી જેવાં કહ્યા છે તેથી જે આચાર્યો દ્વિપ્રત્યવતારમાં (જીવોના બે પ્રકારોમાં) માને છે તેઓ એવું કહે છે કે સંસારસમાપન્નક જીવો બે પ્રકારના છે. બીજા કોઈ કોઈ આચાર્યો એવી ભિન્ન માન્યતા ધરાવે છે કે સંસારસમાપન્નક જીવો ત્રણ પ્રકારના છે વિવક્ષાની ભિન્નતાને લીધે (માન્યતામાં ભેદ હોવાને કારણે)-દ્વિપ્રત્યવતાર (દ્વિવિધતા)ની વિવિક્ષા કરતાં ત્રિપ્રત્યવતારમાં ભિન્નતા હોવાને લીધે-વિવિક્ષાવાળાઓમાં (આ પ્રકારની માન્યતા ધરાવનારાઓમાં) પણ થોડી ભિન્નતા

જ્ઞાતવ્યમ્ । અત્ર યે એવ દ્વિવિધાસ્તે એવ ત્રિવિધાસ્તે એવ ચતુર્વિધા ઇતિ તેષાં જીવાનામનેકત્વમા-
વતયા તત્ તત્ ધર્મભેદેન તથા તથાઽભિધાનતા સંભવતિ નાન્યથા, એકાન્તતઃ તેષાં જીવાનામેવ
સ્વમાવત્વે વૈચિત્ર્યાભાવાત્ દ્વિત્રાઘભિધાનપ્રવૃત્તિરેવ ન સ્યાત્ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

સમ્પ્રતિ-એતા એવ પ્રતિપત્તૌઃ ક્રમેણ કથયિતું પ્રથમતઃ પ્રથમાં પ્રતિપત્તિ વિભાવયિપુરિદમાહ-
'તત્થ ણં' ઇત્યાદિ,

મૂલમ્—“તત્થ ણં જે એવ માહંસુ-દુવિહા સંસારસમાવન્નગા જોવા
પન્નત્તા તે એવમાહંસુ તંજહા-તસાચેવ થાવરા ચેવ । સે કિં તં થાવરા ?
થાવરા તિવિહા પન્નત્તા તં જહા-પુઢ્વોકાઇયા ય ૧ આઝ્કાઇયા ય ૨
વણસ્સઝ્કાઇયા ય ૩ સે કિં તં પુઢ્વીકાઇયા, પુઢ્વીકાઇયા દુવિહા પન્નત્તા
તંજહા-સુહુમપુઢ્વીકાઇયા ય બાયરપુઢ્વીકાઇયા ય । સે કિં તં સુહુમપુઢ્વી
કાઇયા ? સુહુમપુઢ્વીકાઇયા દુવિહા પન્નત્તા તંજહા-પજ્જત્તગા ય અપ-
જ્જત્તગા ય ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—તત્ર સ્વલ્પ યે પવમાહુ—દ્વિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ જીવાઃ પ્રજ્ઞતા
સ્તે પવમાહુઃ સ્તદ્યથા-ત્રસા પ્વ સ્થાવરા પ્વ । અથ કે તે સ્થાવરાઃ, સ્થાવરા-
સ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતા, તદ્યથા—પૃથિવીકાયિકાશ્ચ ૧, અગ્નિકાયિકાશ્ચ ૨, વનસ્પતિકા-
યિકાશ્ચ ૩ । અથ કે તે પૃથિવીકાયિકાઃ ? પૃથિવીકાયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તદ્યથા સૂક્ષ્મ-

હી હૈં જિનહેં એક આચાર્ય દો ભેદ રૂપ સે કહતા હૈં ઉનહેં હી દૂસરા કોઈ આચાર્ય ત્રીન ભેદ રૂપ
સે કહતા હૈં—સો ઇસકા કારણ યહ હૈં કિં જીવોં કે અનેક સ્વભાવ હૈં—અતઃ ઉન ઉન સ્વભાવોં
કે ભેદ કો લેકર ઇસ પ્રકાર કી માન્યતાઈ ઉનમેં સંભવિત હોતી હૈં । યદિ એકાન્ત રૂપ સે
જીવો કો એક સ્વભાવ વાલા હી માના જાવે તો ઇસ માન્યતા મેં ભિન્નતા આ હી નહીં સકતી
હૈં—અતઃ દ્વિપ્રકારતા ત્રિપ્રકારતા આદિ કે કથન મેં પ્રવૃત્તિ હી નહીં વનતી હૈં ॥ સૂ૦ ૭ ॥

આવી જાય છે. “પ્રતિપત્તિ” આ માન્યતા પરમાર્થની અપેક્ષાએ અનુયોગદ્વાર રૂપ જ છે, જેમને એક આચાર્ય બે ભેદ રૂપે પ્રકટ કરે છે અને બીજા કોઈ આચાર્ય તેમને જ ત્રણ ભેદ રૂપે પ્રકટ કરે છે આ પ્રકારે માન્યતામાં ભેદ પડવાનું કારણ એ છે કે જીવોના અનેક સ્વભાવ (લક્ષણ) હોય છે, તેથી આ પ્રકારના સ્વભાવભેદોને લીધે આ પ્રકારની જુદી જુદી માન્યતાઓ સંભવી શકે છે. જો એકાન્તતઃ જીવોને એક સ્વભાવવાળા માનવામાં આવે, તો આ માન્યતામાં ભિન્નતા સંભવી શકે જ નહીં, અને દ્વિવિધતા, ત્રિવિધતા આદિનું કથન જ થઈ શકે નહીં ॥ સૂ૦ ૭ ॥

પૃથિવીકાયિકાશ્ચ, વાદરપૃથ્વીકાયિકાશ્ચ, અથ કે તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ સૂક્ષ્મપૃથ્વી-
કાયિકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથથા-પર્યાસકાશ્ચ અપર્યાસકાશ્ચ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

ટીકા—‘તત્થ ણં’ તત્ર સ્વલ્લ-તત્ર-તેષુ નવસુ પ્રતિપત્તિષુ મધ્યે ‘જે એવમાહંસુ-દુવિહા
સંસારસમાપન્નગા જીવા પન્નત્તા’ યે દ્વિપ્રત્યવતારવિવક્ષાયાં વિધમાનાઃ એવમાહ્યાતવન્તઃ-દ્વિવિધાઃ
સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તા इति, ‘તે એવમાહંસુ’ તે એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ દ્વિવિધત્વ
ભાવનાર્થમ્ આહ્યાતવન્તઃ, કિમાહ્યાતવન્તસ્તત્રાહ-‘તં જહા’ इत्यादि ‘તં જહા’ તથથા-‘તસા-
ચેવ થાવરા ચેવ’ ત્રસાશ્ચૈવ સ્થાવરાશ્ચૈવ તત્ર ત્રસન્તિ-નિદાઘાદિ સંતપ્તા; સ્વસ્થાનાત્ સ્થાનાન્તરં
છાયાદિ સેવનાર્થં ગચ્છન્તીતિ ત્રસા સચરિણવો જીવાઃ, અનયા વ્યુત્પત્ત્યા ત્રસાઃ ત્રસનામકર્મોદય-
વર્તિનો જીવાઃ પરિગૃહીતાઃ ભવન્તિ । અથવા ત્રસન્તિ-ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યગ્ ચલન્તીતિ ત્રસાઃ-તેજો

અવ સૂત્રકાર ડન્હી આચાર્યો કી જીવ સમ્બન્ધી દો આદિ માન્યતાઓ મેં સે પ્રથમ જો
દ્વિપ્રત્યવતાર સમ્બન્ધી પ્રતિપત્તિ હૈ ઉસે પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્ર કહતે હૈ—

“તત્થ ણં જે એવમાહંસુ દુવિહા સંસારસમાપન્નગા જીવા પન્નત્તા-इत्यादि ॥ સૂ૦ ૮ ॥

ટીકાર્થ—‘તત્થ ણં’ ડન નૌ પ્રતિપત્તિયો કે બીચ મેં ‘જે એવમાહંસુ’ જો આચાર્ય ંસા
કહતે હૈ કિ સંસારસમાપન્નકજીવ દોપ્રકાર કે હૈ—‘તે એવમાહંસુ’ વે ડસ દૃષ્ટિ કો સાંમને રસ્
કર વહાં દ્વિવિધતા કા કથન કરતે હૈ—‘તસાચેવ થાવરાચેવ’ વહ દૃષ્ટિ હૈ ત્રસજીવ ંર
સ્થાવરજીવ સમ્બન્ધી અર્થાત્ ત્રસજીવ ંર સ્થાવરજીવ કે ભેદ સે સંસારસમાપન્નકજીવ દો
પ્રકાર કે હૈ-જો અપની ડચ્છા સે ચલતે ફિરતે હૈ । ગર્મી આદિ સે સન્તપ્ત હોકર ંક સ્થાન
સે છાયા આદિ કે સેવન કરને કે લિયે ડૂસરે સ્થાન પર જાતે હૈ વે ત્રસજીવ હૈ । ડસ પ્રકાર
ત્રસનામકર્મ કે ડદયવાલે જીવ ત્રસજીવ કહે ગયે હૈ । અથવા ંચે નીચે ંર તિરછે જો
ચલતે હૈ વે ત્રસજીવ હૈ । ડસ પ્રકાર કે કથન સે તેજ વાયુ ંર દ્વોન્દ્રિયાદિકજીવ સવ ત્રસજીવ

તે આચાર્યોની જીવના પ્રકારોને વિષે-એથી લઈને ઢસ સુધીના પ્રકારો હોવા વિષે-જે
માન્યતાઓ છે તેમાંથી જે દ્વિપ્રત્યવતાર સંબંધી પ્રતિપત્તિ છે (જે પ્રકાર હોવાની માન્યતા
છે) તેનું સૂત્રકાર હવે પ્રતિપાદન કરે છે—

“તત્થ ણં જે એવમાહંસુ દુવિહા સંસારસમાપન્નગા જીવા પન્નત્તા”-સૂ૦ ૮

ટીકાર્થ—‘તત્થ ણં’ તે નવ પ્રતિપત્તિઓ (માન્યતાઓ) માંની, “જે એવમાહંસુ” કેટલાક
આચાર્યોની એવી જે માન્યતા છે કે સંસારસમાપન્નક જીવોના જે પ્રકાર છે, “તે એવમાહંસુ”
તેઓ આ પ્રકારની માન્યતાને લીધે જીવોના જે પ્રકારો કહે છે—“તસા ચેવ થાવરા ચેવ”
તેમની દૃષ્ટિએ સંસારસમાપન્નક જીવોના આ જે લેઢ પડે છે-(૧) ત્રસ અને (૨) સ્થાવર.
જે જીવો પોતાની ઇચ્છાનુસાર હલનચલન કરી શકે છે-ગરમી આદિથી ત્રાસીને છાયા
આદિનું સેવન કરવા માટે બીજે સ્થળે જઈ શકે છે, તેમને ત્રસ જીવો કહે છે. આ રીતે
ત્રસ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને ત્રસજીવો કહેવાય છે. અથવા-જે જીવો જીંચે, નીચે અને

કાઈયા' પૃથિવીકાયિકાઃ અપ્કાયિકાઃ વનસ્પતિકાયિકાઃ । તત્ર પૃથિવીકાયઃ—શરીરં યેષાં તે પૃથિવીકાયાઃ તે એવ પૃથિવીકાયિકાઃ, આપો જલાનિ તા એવ કાયઃ—શરીરં યેષાં તે અપ્કાયાસ્તે એવાપ્કાયિકાઃ, વનસ્પતિર્લતાદિઃ સ એવ કાયઃ—શરીરં યેષાં તે વનસ્પતિકાયાસ્તે એવ વનસ્પતિકાયિકા ઇતિ । સર્વત્ર—પૃથિવીકાયાદિષુ બહુવચનં તત્ તેષાં જીવાનાં બહુત્વજ્ઞાપનાય, અત્ર સર્વ-ભૂતાનામાધારઃ પૃથિવીતિ પ્રથમતઃ પૃથિવીકાયિકાનાં ગ્રહણમ્ । તદનન્તરં પૃથિવીપ્રતિષ્ઠિતાપ્કાયિકાનાં કથનં કૃતમ્ । તદનન્તરમ્ 'જત્ય જલં તત્ય વર્ણં' ઇતિ સૈદ્ધાન્તિકવસ્તુ પ્રતિપાદનાર્થં વનસ્પતિકાયિકાનામિતિ કથનં કૃતમ્ ।

અત્ર ત્રિવિધત્વં સ્થાવરાણા તેજો વાયૂના લબ્ધ્વા સ્થાવરાણામપિ સતાં ગતિત્રસેષ્વન્ત-ર્ભવિવિવક્ષણાત્, તથા ચાન્યત્રાપિ કથિતમ્, "પૃથિવ્યમ્બુવનસ્પતયઃ, સ્થાવરાઃ" તેજો વાયુદ્વી

ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ—તં જહા' જૈસે 'પૃથ્વીકાઈયા આઝકાઈયા વર્ણસસઈકાઈયા' પૃથિવી કાયિક અપ્કાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક જિનજીવો કા પૃથિવી હી શરીર હોતા હૈ વે પૃથિવી-કાયિક હૈ, જિન જીવોકા જલ હી શરીર હોતા હૈ વે અપ્કાયિક હૈ । વનસ્પતિ લતા આદિ રૂપ હી જિન જીવો કા શરીર હોતા હૈ વે વનસ્પતિકાયિકજીવ હૈ । इन प्रत्येक पदों में जो बहुवचन का निर्देश हुआ है वह उनमें प्रत्येक में बहुता के प्रकट करने के लिये हुआ है, समस्त भूतो का आधार पृथिवी है इसी बात को लेकर सबसे पहिले पृथिवीकાયिको का ग्रहण किया गया है । इसके बाद पृथिवी प्रतिष्ठित अप्कાયिकोका और फिर 'जत्य जलं तत्य वर्णं' जहां जल होता है वहां वन होता है इस सैद्धान्तिक वस्तु के प्रतिपादन के निमित्त वनस्पतिकायिकों का कथन किया गया है ।

यहा स्थावरो में जो त्रिविवता का कथन किया गया है वह तेजस्कायिक और वायुकायिकजीवों को गति की अपेक्षा त्रस मानकर किया गया है । अर्थात् तेजस्कायिक और

"પૃથ્વીકાઈયા, આઝકાઈયા, વર્ણસસઈકાઈયા" (૧) પૃથ્વીકાયિક, (૨) અપ્કાયિક અને (૩) વનસ્પતિકાયિક. પૃથ્વી જ જેમનું શરીર છે, એવાં જીવોને પૃથ્વીકાયિક કહે છે. જળ જ જેનું શરીર છે, એવાં જીવોને અપ્કાયિક કહે છે. વનસ્પતિરૂપ જ જેમનું શરીર હોય છે, એવાં જીવોને વનસ્પતિકાયિક કહે છે. આ પ્રત્યેક પદમાં બહુવચનનું રૂપ આપવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રત્યેક પ્રકારના જીવોની સંખ્યા ઘણી જ વધારે છે. સમસ્ત ભૂતોનો (જીવોનો) આધાર પૃથ્વી છે, તેથી જ સૌથી પહેલાં પૃથ્વીકાયિકોની વાત કરી છે, ત્યારબાદ પૃથ્વી-પ્રતિષ્ઠિત અપ્કાયિકોની વાત કરી છે. "જત્ય જલં તત્ય વર્ણં" જ્યાં જળ હોય છે ત્યાં વન હોય છે, આ સૈદ્ધાન્તિક વસ્તુના પ્રતિપાદનને માટે અપ્કાયિકનું કથન કર્યા બાદ વનસ્પતિકાયિકનું કથન કરવામાં આવ્યું છે અહીં સ્થાવરોમા જે ત્રિવિધ પણાનું કથન કરવામા આવ્યું છે તે તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવોને ગતિની અપેક્ષાએ ત્રસ માનવામાં આવ્યા છે, તેથી જ અહીં ત્રસ જીવોના ત્રણ જ પ્રકાર બતાવવામાં આવ્યા છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ

ન્દ્રિયાદયશ્ચ ત્રસાઃ હિતિ ।’

તત્ર યથોદિષ્ટં નિર્દેશ હિતિ નિયમાત્ ત્રિપુ પૃથિવીકાયિકાદિપુ પ્રથમતઃ પૃથિવીકાયિકપ્રતિપાદનાયાહ—‘સે કિં તં પુઢવીકાઈયા’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિ પુઢવીકાઈયા’ અથ કે તે પૃથિવીકાયિકા હિતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘પુઢવીકાઈયા દુવિહા પન્નત્તા’ પૃથિવીકાયિકા દિવિધા દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ, દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—સુહુમપુઢવીકાઈયા ય વાયરપુઢવીકાઈયા ય’ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાશ્ચ વાદરપૃથિવીકાયિકાશ્ચ । તત્ર સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ સૂક્ષ્મા હિતિ કથ્યન્તે, તથા—વાદરનામકર્મોદયાત્ વાદરા હિતિ કથ્યન્તે, સૂક્ષ્મત્વં વાદરત્વ ચ કર્મોદયજનિતમ્, ન તુ વાદરામલકવત્ આપેક્ષિકં સૂક્ષ્મત્વ-

વાયુકાયિક યે યદપિ લઘ્વિકી અપેક્ષા સ્થાવર હૈં ફિર મી ઇન્હે ગતિકી—અપેક્ષા ત્રસ માના ગયા હૈં ઓર ઉનમૈં હી ઉનકે અન્તર્ભાવ હોનેકી વિવક્ષા હુઈ હૈં અન્યત્ર મી એસા હી કહા ગયા હૈં

‘પૃથિવ્યમ્બુવનસ્પતયઃ સ્થાવરાઃ તેજોવાયુદ્વીન્દ્રિયાદયાદયશ્ચ ત્રસાઃ’

જૈસા ઉદ્દેશ હોતા હૈં વૈસા હી નિર્દેશ હોતા હૈં ઇસ નિયમ કે અનુસાર અવ સૂત્રકાર સવ સે પહેલે ત્રીન પૃથિવી આદિ કો મૈં સે પૃથિવીકાયિક કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં—‘સે કિં તં પુઢવીકાઈયા’ ઇસમૈં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈં કિ—હે મદન્ત ? પૃથિવીકાયિક જીવ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈં ? ઉત્તર મૈં પ્રમુ કહતે હૈં—‘પુઢવીકાઈયા દુવિહા પન્નત્તા’ હૈં ગૌતમ ? પૃથિવીકાયિક જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—‘તંજહા’ જો ઇસ પ્રકારસે હૈં ‘સુહુમપુઢવીકાઈયા ય વાયરપુઢવીકાઈયા ય’ સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક ઓર વાદર પૃથિવીકાયિક સૂક્ષ્મનામકર્મ કે ઉદય સે જીવ-સૂક્ષ્મ ઓર વાદર નામકર્મ કે ઉદય સે જીવ વાદર કહલાતા હૈં । જીવોં મૈં સૂક્ષ્મતા ઓર વાદરતા

છે કે તેજસ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકો ને કે લઘ્વિકી અપેક્ષાએ સ્થાવર છે, છતાં પણ તેમને ગતિની અપેક્ષાએ ત્રસ માનવામાં આવ્યા છે. તેથી તેમનો સમાવેશ ત્રસજીવોમાં કરવામાં આવ્યો છે અન્યત્ર પણ એવું જ કહ્યું છે કે—

“પૃથિવ્યમ્બુવનસ્પતયઃ સ્થાવરાઃ, તેજોવાયુદ્વીન્દ્રિયાદયશ્ચ ત્રસાઃ”

જેવો ઉદ્દેશ હોય છે એવો જ નિર્દેશ હોય છે, આ નિયમ અનુસાર હવે સૂત્રકાર સૌથી પહેલાં પૃથ્વીકાયિક આદિ ત્રણ પ્રકારના સ્થાવરોમાંથી ‘પૃથ્વીકાયિકોનું’ પ્રતિપાદન કરે છે—

પ્રશ્ન—‘સે કિં તં પુઢવીકાઈયા ?’ હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“પુઢવીકાઈયા દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“સુહુમપુઢવીકાઈયા ય વાયરપુઢવીકાઈયા ય” (૧) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને (૨) વાદર પૃથ્વીકાયિક. સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયથી જીવ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે અને વાદર નામકર્મના ઉદયથી જીવ વાદર કહેવાય છે જીવોમાં સૂક્ષ્મતા અને વાદરતા કર્મોદયજનિત હોય છે.

વાદરત્વમ્ સૂક્ષ્માશ્ચ તે પૃથિવીકાયિકાશ્ચતે इति सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, वादराश्च ते पृथिवी
कायिकाश्च इति वादरपृथिवीकायिकाः, उभयात्रापि च शब्दौ स्वगतानेकभेदसूचनाय निर्दिष्टौ,
तत्र सूक्ष्माः सकललोकवर्त्तिनो भवन्ति वादरास्तु लोकैकदेशवर्त्तिनो भवन्तीति भावः । तत्र सूक्ष्म-
पृथिवीकायिकान् दर्शयितुमाह—‘से किं तं’ इत्यादि ‘से किं तं सुहुमपुढवीकाइया’ अथ
के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘सुहुमपुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता’ सूक्ष्म
पृथिवीकायिका द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, द्वैविध्यमेव दर्शयति —‘तं जहा’ इत्यादि,
‘तं जहा’ तद्यथा—‘पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य’ पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च, तत्र पर्याप्तिता धर्मवि-
शिष्टा पर्याप्ताः पर्याप्तिर्नाम आहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुर्जीवस्य शक्तिविशेषः । स च शक्ति-

કર્મોદયજનિત હૈ । વાદર-વેર ઓર આંવલે કી સૂક્ષ્મતા વાદરતા કે જૈસી વહ આપેક્ષિક નહીં હૈ ।
તથા ચ સૂક્ષ્મનામકર્મ કે ઉદય વાલે જો પૃથિવીકાયિક હૈ વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક હૈ ઓર વાદર
નામકર્મ કે ઉદય વાલે જો પૃથિવીકાયિક હૈ વે વાદર પૃથિવીકાયિક હૈ । યહાં જો દો ચકારો
કા પ્રયોગ હુઆ હૈ વહ સ્વસ્વગત અનેક ભેદો કો સૂચિત કરને કે લિયે હુઆ
હૈ । इनमें जो सूक्ष्मजीव है—वे तो सकललोकव्यापी होते हैं । और जो
वादरजीव हैं वे लोक के एकदेशवर्ती होते हैं । ‘से किं तं सुहुमपुढवी काइया’ सूक्ष्म
पृथिवीकायिक जीव कितने प्रकार के होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं “सुहुमपुढवी
काइया दुविहा पन्नत्ता” सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीव दो प्रकार के होते हैं—“तंजहा” वे इनके
दो प्रकार ये हैं—“पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य” एक पर्याप्तसूक्ष्म पृथिवी कायिक और दूसरे
अपर्याप्तक सूक्ष्म पृथिवीकायिक, जो पर्याप्तिता धर्मविशिष्ट है—वे पर्याप्त है अहारादिपुद्गलो को
ग्रहण करने की एवं उससे खल रस भोग रूपसे परिणमाने की जो जीव की शक्ति विशेष

ઔર અને આમળાની સૂક્ષ્મતા વાદરતાની જેમ આપેક્ષિક નથી. આ પ્રકારે સૂક્ષ્મ
નામકર્મના ઉદયવાળા જે પૃથ્વીકાયિકો છે, તેમને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો કહે છે, અને વાદર
નામકર્મના ઉદયવાળા જે પૃથ્વીકાયિકો છે, તેમને વાદર પૃથ્વીકાયિકો કહે છે. અહીં જે
બે ચકારનો પ્રયોગ થયો છે તે પ્રત્યેકના અનેક ભેદો દર્શાવવાને માટે થયો છે જે સૂક્ષ્મ
પૃથ્વીકાયિક જીવો છે, તેઓ તો સકળ લોકવ્યાપી હોય છે. જે વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો
છે, તેઓ લોકના એકદેશવર્તી હોય છે,

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કિં તં સુહુમપુઢવીકાઈયા ?” હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-
કાયિકોના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“સુહુમપુઢવીકાઈયા દુવિહા પણ્ણત્તા-તંજહા” હે ગૌતમ !
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે—“પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય”
(૧) પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક અને (૨) અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક

આહારાદિ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની અને તેનું ખલ રસ ભોગ રૂપે પરિણમન કરવાની

વિશેષ પુદ્ગલાનામુપચયાઞ્જાયતે, અયં ભાવઃ—ઉત્પત્તિદેશમાગતેન જીવેન પ્રથમતો યે પુદ્ગલ ગૃહીતા સ્તેષાં ગૃહીતપુદ્ગલાનાં તથા અન્યેષામપિ પુદ્ગલાનાં પ્રતિસમયં ગૃહ્યમાણાનાં જીવસપર્કાત્તત્તદ્રૂપતા જાતાનાં યઃ શક્તિવિશેષ આહારાદિપુદ્ગલસ્વરસરૂપતાપાદનકારણં યથોદરાન્તર્ગતાનાં પુદ્ગલવિશેષાણામાહારપુદ્ગલવિશેષાણામાહારપુદ્ગલસ્વરસરૂપતાપરિણમનહેતુઃ સા પર્યાપ્તિઃ. પદ્મપ્રકારા ભવતિ તથા—આહારપર્યાપ્તિઃ ૧, શરીરપર્યાપ્તિઃ ૨, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ ૩, પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિઃ ૪, ભાષાપર્યાપ્તિઃ ૫, મનપર્યાપ્તિઃ ૬, તત્ર યયા શક્ત્યા બાહ્યમાહારમાદાય સ્વરસરૂપતયા પરિણમયતિ સાહારપર્યાપ્તિઃ પ્રથમા ૧, યયા શક્ત્યા રસીભૂતમાહારં રસાસૃગ્માંસમેદોઽસ્થિમઞ્જાશુક્રલક્ષણસપ્તધાતુસ્વરૂપતયા પરિણમયતિ સા શરીરપર્યાપ્તિર્દ્વિતીયા ૨, યયા ધાતુરૂપતયા પરિણમિતમાહારમિન્દ્રિયતયા પરિણમયતિ સા ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિસ્તૃતીયા ૩. યયા પુનરુચ્છ્વાસપ્રાયોગ્ય-

હૈ ઉસકા નામ પર્યાપ્તિ હૈ । જીવ કે યહ શક્તિ વિશેષ પુદ્ગલોં કે ઉપચય સે હોતા હૈ । ભાવ યહ હૈ—કિ ઉત્પત્તિ સ્થાન મેં આયે હુએ જીવ કે દ્વારા જો પદિલે સે પુદ્ગલ ગૃહીત હુએ હોતે તથા ઔર જો પુદ્ગલ પ્રતિ સમય ગૃહીત હોતે રહતે હૈ. એવં જીવકે સંપર્ક સે જો તત્તદ્રૂપમેં પરિણત હો ચુકે હોતે હૈ ઉનમેં સે આહારાદિપુદ્ગલોં કો જો સ્વરસ ભાગરૂપ સે પરિણમાને કી જીવ કી શક્તિ વિશેષ હૈ વહી પર્યાપ્તિ હૈ । યહ પર્યાપ્તિ છહ પ્રકાર કી હોતી હૈ—આહારપર્યાપ્તિ ૧, શરીરપર્યાપ્તિ ૨, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ૩, પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ ૪, ભાષાપર્યાપ્તિ ૫, ઔર મનઃ પર્યાપ્તિ ૬, જિસ શક્તિ વિશેષકે દ્વારા બાહ્ય આહારકો ગ્રહણ કરકે જીવ ઉસે જો સ્વરસ રૂપસે પરિણમાતા હૈ વહ આહારપર્યાપ્તિ હૈ । જિસ શક્તિસે રસીભૂત આહારકો જીવ રસ રૂપ-રૂઝ-માંસ મેદ,—ચર્વી

જીવની જે વિશિષ્ટ શક્તિ છે, તે શક્તિનું નામ પર્યાપ્તિ છે. આ પર્યાપ્તિના ધર્મવાળા જીવોને પર્યાપ્તિ કહે છે પુદ્ગલોના ઉપચય વડે જીવમાં આ શક્તિવિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં આવેલા જીવના દ્વારા જે પુદ્ગલો પડેલેથી ગ્રહણ કરાયેલાં હોય છે, તથા ખીળાં જે પુદ્ગલો પ્રતિસમય ગૃહીત થતાં રહે છે, તથા જીવના સંપર્કથી જે પુદ્ગલો તે તે રૂપે (રસ આદિ રૂપે) પરિણત થઈ ચુકેલાં હોય છે, તેમાંથી આહારાદિ પુદ્ગલોને જે ખલ રસ ભાગ રૂપે પરિણુભાવવાની જે જીવની શક્તિવિશેષ છે, તેનું જ નામ પર્યાપ્તિ છે તે પર્યાપ્તિના નીચે પ્રમાણે છ પ્રકાર હોય છે—(૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ, (૩) ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) પ્રાણાતિપાત, (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ અને (૬) મનઃપર્યાપ્તિ

જે શક્તિવિશેષ વડે બાહ્ય આહારને ગ્રહણ કરીને જીવ તેને ખલ રસ રૂપે પરિણુભાવે છે, તે શક્તિવિશેષનું નામ આહારપર્યાપ્તિ છે. જે શક્તિ વડે રસીભૂત આહારને જીવ રસ રૂપે-લોહી, માંસ, મેદ ચર્વી, અસ્થિ મળમળ અને શુક્ર રૂપ સાત ધાતુઓમાં પરિણુભાવે છે, તે શક્તિને શરીર પર્યાપ્તિ કહે છે. જે શક્તિવિશેષ વડે જીવ ધાતુ રૂપે પરિણુમિત

વર્ગણાપુદ્ગલાન્ આદાય ઉચ્છ્વાસસ્વરૂપતયા પરિણમય્ય આલમ્બ્ય ચ મુચ્ચતિ સા ઉચ્છ્વાસ-
પર્યાપ્તિશ્ચતુર્થી ૪ । યયા તુ ભાષાપ્રયોગ્યાન્ પુદ્ગલાનાદાય ભાષાત્વેન પરિણમય્ય આલમ્બ્ય ચ
પરિત્યજતિ સા ભાષાપર્યાપ્તિઃ પશ્ચમી ૫ । યયા પુનર્મનઃપ્રયોગ્યવર્ગણાદલિકમાદાય મનસ્ત્વેન
પરિણમય્ય આલમ્બ્ય ચ મુચ્ચતિ સા મનઃપર્યાપ્તિઃ ષષ્ઠી ૬ । તા एताः पर्याप्त्यां यथाक्रमम्
एकेन्द्रियाणां सञ्ज्ञिवर्जानां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां च चतुःपञ्च षट् सख्यका भवन्ति । उत्पत्ति-
प्रथमसमये एव च ता एताः पर्याप्तयो यथायथ सर्वा अपि युगपन्निष्पादयितुमारभ्यन्ते, परन्तु
क्रमेण चेमाः पूर्णतां यान्ति—तथाहि—प्रथममाहारपर्याप्ति स्तदनन्तरं शरीरपर्याप्तिः, तदनन्तरमिन्द्रिय-
पर्याप्तिः, तदनन्तरं प्राणापानपर्याप्तिः, तदनन्तरं भाषापर्याप्तिः, ततो मनःपर्याप्तिरिति । एतासु

અસ્થિ, મજ્જા, ઔર શુક્ર રૂપ સાતધાતુઓ મેં પરિણમાતા હૈ વહ શરીરપર્યાપ્તિ હૈ । ૨ જિસ
શક્તિ વિશેષ સે જીવ ધાતુ રૂપસે પરિણમિત આહાર કો જો ઇન્દ્રિયરૂપ સે પરિણમાતા હૈ વહ
ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ હૈ ૩, જિસ શક્તિ વિશેષસે ઉચ્છ્વાસ પ્રાયોગ્યવર્ગણાપુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરકે ઔર
ઉચ્છ્વાસ રૂપસે પરિણમા કરકે ઉસે છોડતા હૈ વહ ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ હૈ ૪. જિસ શક્તિ કે
દ્વારા જીવ ભાષાયોગ્યપુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરકે ઔર ભાષારૂપ સે પરિણમા કરકે જો ઉન્હે
છોડતા હૈ વહ ભાષાપર્યાપ્તિ હૈ ૫. જિસ શક્તિ કે દ્વારા મનઃ પ્રયોગ્યમનોવર્ગણા કે દલિકો કો
ગ્રહણ કરકે મનરૂપ સે પરિણમાકર કે છોડતા હૈ વહ મનઃપર્યાપ્તિ હૈ ૬. इन छह पर्याप्तियों
में से एकेन्द्रिय जीव के चार पर्याप्तियां होती हैं दो इन्द्रियसे लेकर असंज्ञी पञ्चेन्द्रियके पांच
पर्याप्तियां होती हैं । और संज्ञीजीवके छह पर्याप्तियां होती हैं । इन पर्याप्तियों में से जिन
जिन जीवों के जो २ पर्याप्तियां होती हैं वे जीव उन २, अपनी २ योग्य पर्याप्तियों का एक
साथ ही निष्पादन करना प्रारम्भ करते हैं । परन्तु पूर्णता इनकी क्रम २ से ही होती है ।
जैसे—प्रथम आहार पर्याप्ति, बाद में शरीर पर्याप्ति, फिर इन्द्रिय पर्याप्ति, फिर स्वासोच्छ्वास

આહારને ઈન્દ્રિય રૂપે પરિણુમાવે છે, તે શક્તિનું નામ ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ છે. જે શક્તિ-
વિશેષ વડે જીવ ઉચ્છ્વાસપ્રાયોગ્ય વર્ગણાપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને અને ઉચ્છ્વાસ રૂપે પરિ-
ણુમાવીને તેમને જે છોડે છે, તે શક્તિનું નામ ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ છે જે શક્તિ વડે જીવ
ભાષાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને તેમને ભાષારૂપે પરિણુમાવીને તેમને છોડે છે, તે
શક્તિને ભાષાપર્યાપ્તિ કહે છે જે શક્તિ વડે જીવ મનઃપ્રાયોગ્ય મનોવર્ગણાના દલિકોને
ગ્રહણ કરીને તેમને મન રૂપે પરિણુમાવીને છોડે છે, તે શક્તિનું નામ મન પર્યાપ્તિ છે. આ
છ પર્યાપ્તિઓમાંથી ચાર પર્યાપ્તિઓનો એકેન્દ્રિય જીવોમાં સદ્ભાવ હોય છે, દ્વીન્દ્રિયથી
લઈને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તિના જીવોમાં પાંચ પર્યાપ્તિઓનો સદ્ભાવ હોય છે. અને
સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં છ પર્યાપ્તિઓનો સદ્ભાવ હોય છે. આ પર્યાપ્તિઓમાંની જે જે
પર્યાપ્તિઓનો જે જે જીવોમાં સદ્ભાવ કહ્યો છે, તે જીવો પોત પોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિઓનું
એક સાથે જ નિષ્પાદન કરવાનો પ્રારંભ કરે છે, પરંતુ ક્રમે ક્રમે તેમની પૂર્ણતાએ પહોંચે
છે. જેમકે પહેલાં આહાર પર્યાપ્તિ, ત્યાર બાદ શરીર પર્યાપ્તિ, ત્યાર બાદ ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ,

પર્યાપ્તિષુ આહારપર્યાપ્તિઃ, પ્રથમ સમય એવ નિષ્પદ્યતે, એતદન્યાઃ પર્યાપ્તિયસ્તુ પ્રત્યેકમન્તર્મૂર્ત્તકાલેન નિષ્પન્નાઃ ભવન્તીતિ । આહારપર્યાપ્તિઃ પ્રથમસમયે એવ નિષ્પદ્યતે ઇતિ જ્ઞાપનાય પ્રજ્ઞાપનાયામાહારપદે દ્વિતીયોદ્દેશકે ઇત્યં પ્રતિપાદિતમ્ ‘આહારપજ્જત્તીણ અપજ્જત્તણં મંતે ! કિં અહારણ અણાહારણ, ગોયમા ! નો અણાહારણ આહારણ’ ઇતિ, તત આહારપર્યાપ્ત્યા અપર્યાપ્તો વિગ્રહગતાવેવ ઉપપદ્યતે નતૂપમાનક્ષેત્રમાગતોઽપિ ઉપમાનક્ષેત્રે આગતસ્ય પ્રથમસમયે એવ આહારકત્વાત્ તત એક સામયિકી આહારપર્યાપ્તિ નિવૃત્તિરિતિ યદિ પુનરૂપપાતક્ષેત્રમાગતોઽપિ આહારપર્યાપ્ત્યા અપર્યાપ્તિ એવ ભવેત્તદા એવં સૂત્રં પઠેત્ ‘સિય આહારણ સિય અણાહારણ’ યથા શરીરાદિપર્યાપ્તિષુ ‘સિય આહારણ સિય અણાહારણ’ ઇતિ ॥

પર્યાપ્તિ, ફિર ભાષાપર્યાપ્તિ ઓર હસકે બાદ મનઃ પર્યાપ્તિ હસ ક્રમ સે યે પૂર્ણ હોતી હૈ । હન પર્યાપ્તિયોં મેં સે સર્વપ્રથમ પ્રથમ સમય મેં હી આહારપર્યાપ્તિનિષ્પન્ન હોતી હૈ । હસકે બાદ શરીરાદિ પર્યાપ્તિયોં મેં સે પ્રત્યેક પર્યાપ્તિ એક ૨ અન્તર્મૂર્ત્ત મેં નિષ્પન્ન હોતી હૈ । આહારપર્યાપ્તિ પ્રથમ સમય મેં હી નિષ્પન્ન હોતી હૈ । હસ બાત કો સમજ્ઞાને કે લિયે પ્રજ્ઞાપના કે આહાર પદ મે દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—“અહારપજ્જત્તીણ અપજ્જત્તણં મંતે કિં આહારણ આણાહારણ, ગોયમા । નો અણાહારણ આહારણ” આહાર પર્યાપ્તિ સે અપર્યાપ્તિ હુઆ જીવ જવ વિગ્રહ ગતિ મેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ । તવ તો વહ અનાહારક હી હોતા હૈ । ઓર જવ વહ ઉપાપાત્ત ક્ષેત્ર મેં આ જાતા હૈ તવ હસકે પ્રથમ સમય મેં હી આહારકતા રહતી હૈ હસલિયે આહારપર્યાપ્તિ કી નિવૃત્તિ એક સમયકી હોતી હૈ । યદિ વહ ઉપાત ક્ષેત્ર મેં આને પર મી આહારપર્યાપ્તિ સે અપર્યાપ્તિ હી હોતા હૈ તવ સૂત્ર યા પાઠ હસ પ્રકાર સે પઢના ચાહિયે —“સિય આહારણ સિય અણાહારણ” ।

ત્યારણાદ શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ, ત્યારણાદ ભાષા પર્યાપ્તિ અને ત્યારણાદ મનઃપર્યાપ્તિ, આ ક્રમે તે પૂર્ણ થાય છે. આ પર્યાપ્તિઓમાંની સૌથી પહેલી પર્યાપ્તિનું—આહાર પર્યાપ્તિનું નિષ્પાદન પ્રથમ સમયમાં જ થાય છે ત્યારણાદ શરીરાદિ પ્રત્યેક પર્યાપ્તિનું નિષ્પાદન એક એક અન્તર્મૂર્ત્તમાં થાય છે આહારપર્યાપ્તિનું નિષ્પાદન પ્રથમ સમયમાં જ થાય છે, આ વાતને સમજાવવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના દ્વિતીય ઉદ્દેશકના આહારપદમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“આહારપજ્જત્તીણ અપજ્જત્તણં મંતે કિં આહારણ અણાહારણ, ગોયમા ! નો અણાહારણ આહારણ” આહારપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તિ દશાવાળો જીવ જ્યારે વિગ્રહગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તો તે અનાહારક જ હોય છે, અને જ્યારે તે ઉપપાત ક્ષેત્રમાં આવી જાય છે ત્યારે તેના પ્રથમ સમયમાં જ આહારકતા રહે છે, તેથી આહારપર્યાપ્તિની નિવૃત્તિ એક સમયની હોય છે. જો તે ઉપપાતક્ષેત્રમાં આવવા છતાં પણ આહારપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તિ જ રહેતો હોય, તો સૂત્રનો પાઠ આ પ્રકારે વાંચવો જાઈ એ—“સિય આહારણ સિય અણાહારણ”

સર્વાસામેવ પર્યાપ્તીનાં પર્યાપ્તિ-સમાપ્તિકાલોઽન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણક એવ ભવતીતિ । પર્યાપ્તયો વિદ્યન્તે યેષાં તે પર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્તા એવ પર્યાપ્તકાઃ । યે પુનઃ સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિપરિસમાપ્તિવિકલાસ્તે અપર્યાપ્તાઃ, અપર્યાપ્તાઃ એવ અપર્યાપ્તકાઃ । તે અપર્યાપ્તકા દ્વિધા ભવન્તિ લઘ્વ્યા કરણૈશ્ચ તત્ર યે અપર્યાપ્તકા એવ મિથ્યન્તે તે લઘ્વ્યા અપર્યાપ્તકાઃ, યે પુનઃ કરણાનિ શરીરેન્દ્રિયાદીનિ ન તાવન્નિ-વર્તયન્તિ તત્કાલે, કિન્તુ કાલાન્તરે અવશ્યમેવ નિર્વર્તયિષ્યન્તિ તે કરણપર્યાપ્તાઃ ।

સમ્પ્રતિ શેષવક્તવ્યતાસંગ્રહાર્યં ગાથાદ્વયં ભવતિ

‘સરીરો’ગાદ્દળ સંઘયણ સંઠાળ કસાયં તદ્દ ય હંતિ સન્નાઓ
લેસિંદિયસમુઘાણ સન્ની^{૧૦} વેણેય પજ્જત્તી^{૧૧} ॥૧॥
દિ^{૧૨}દ્વોદંસણેનાણે^{૧૩} જોગુંવઓગે^{૧૪} તદ્દા કિમાદારે^{૧૫} ।
ઉવંચાયં^{૧૬} ઠિઈ સમુઘાણે^{૧૭} ચરણેગદારાગેઈ^{૧૮} ચેવ ॥૨॥

સમસ્ત હી પર્યાપ્તિયોં કા પર્યાપ્તિ -સમાપ્તિકાલ એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હી હોતા હૈ । જિનકે પર્યાપ્તિયાં હોતી હૈં વે પર્યાપ્તિ હૈ । પર્યાપ્તિ હી પર્યાપ્તક હૈ । જિનકે અપને ૨ યોગ્ય પર્યાપ્તિયોં કી પૂર્ણતા નહીં હોતી હૈ વે અપર્યાપ્તિ હૈ । અપર્યાપ્તિ હી અપર્યાપ્તક હૈં । યે અપર્યાપ્તક દો પ્રકાર કે હોતે હૈં—એક લઘ્વિસે અપર્યાપ્તક ઓર દૂસરે કરણ સે અપર્યાપ્તક । જો અપર્યાપ્તક અવસ્થામેં હી મરજાતે હૈ વે લઘ્વિ સે અપર્યાપ્તક હૈં । તથા જિનકી અમી તો કોઈ મી શરીર ઇન્દ્રિય આદિ પર્યાપ્તિયાં પૂર્ણ નહીં હુઈ હૈં કિન્તુ ભવિષ્યમેં નિયમ સે વે પૂર્ણ હો જાવેંગી એસા જીવ કરણ સે અપર્યાપ્તિ હૈ ।

અવ શેષ વક્તવ્યતા કો સંગ્રહ કરનેવાલી યે દો ગાથાં હૈ—

“સરીરોગાદ્દળ સંઘયણ સંઠાળકસાય તદ્દ ય હંતિ સન્નાઓ ।
લેસિંદિયસમુઘાણ સન્ની વેણેય પજ્જત્તી ॥૧॥

સઘણી પર્યાપ્તિઓનો પર્યાપ્તિસમાપ્તિકાળ એક આન્તર્મુહૂર્તનો જ હોય છે જે જીવોમાં પર્યાપ્તિઓ હોય છે, તેમને પર્યાપ્તિ કહે છે. પર્યાપ્તિને જ પર્યાપ્તક કહે છે. જે જીવોમાં પોત પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓની પૂર્ણતા હોતી નથી, તે જીવો અપર્યાપ્ત ગણાય છે. અપર્યાપ્તને જ અપર્યાપ્તક કહે છે. તે અપર્યાપ્તક જીવો બે પ્રકારના હોય છે—(૧) લઘ્વિની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તક અને (૨) કરણની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તક. જે જીવો અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં જ મરી જાય છે, તેમને લઘ્વિની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તક કહે છે, જે જીવોની શરીર ઇન્દ્રિય આદિ કોઈ પણ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થઈ ચુકેલી નથી, પણ ભવિષ્યમાં તે પર્યાપ્તિઓ અવશ્ય પૂર્ણ થવાની છે, એવા જીવને કરણની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તક કહે છે.

બાકીની વક્તવ્યતાનો સંગ્રહ કરનારી બે ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે—

સરીરોગાદ્દળ સંઘયણ સંઠાળકસાય તદ્દ ય હંતિ સન્નાઓ ।
લેસિંદિયસમુઘાણ સન્ની વેણેય પજ્જત્તી ॥૧॥

અર્થ.—પ્રથમતઃ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં શરીરાણિ વક્તવ્યાનિ^૧ તદનન્તરમગાહનાં, તતઃ સંહનનમ્^૨ તતઃ સંસ્થાનમ્^૩, કપાયા^૪, તદન્તરમ્, કતિ સંજ્ઞા^૫, ભવન્તીતિ વક્તવ્યમ્ તતો લેશ્યાઃ^૬, તદનન્તરમ્ ઇન્દ્રિયાણિ વક્તવ્યાનિ^૭, સમુદ્ઘાતાઃ^૮, તતઃ કિં સંજ્ઞિનો વા અસંજ્ઞિન ઇતિ વક્તવ્યમ્^૯. તતો વેદો વક્તવ્યઃ^{૧૦}, તતઃ પર્યાપ્તયો વક્તવ્યાઃ, અપર્યાપ્તયશ્ચ^{૧૧}, । તતો દૃષ્ટિઃ^{૧૨}, તતો દર્શનમ્^{૧૩}, તતો જ્ઞાનમ્^{૧૪}, તતો યોગઃ^{૧૫}, તત ઉપયોગઃ^{૧૬}, તથા-કિમાહારયન્તિ પૃથિવીકાયિકાઃ^{૧૭}, ઇતિ વક્તવ્યમ્, તત ઉપપાતો વક્તવ્યઃ^{૧૮}, તતઃ સ્થિતિઃ^{૧૯}, તતઃ સમુદ્ઘાતઃ^{૨૦}, તતઃ જ્યવનમ્^{૨૧}, તતો ગત્યાગતો^{૨૨}. ઇતિ, સર્વાણિ એતાનિ. ત્રયોવિંશતિ દ્વાગણિ ભવન્તિ ॥ સૂ. ૮ ॥

દિદ્ધીદંસણનાણે જોગુવઓગે તહા કિમાહારે ।

ઉવવાય ઠિઈ સમુગ્ધાણ ચવણગહરાગઈ ચેવ ॥૨॥

અર્થ—ઇસકા એમા હૈ—ઇમ ગાથાઓ દ્વારા યહાં સૂક્ષ્મજીવોં કે તેઈસ દ્વાર કહે ગયે હૈ— જો ઇમ પ્રકાર સે હૈ સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવોં કી શરીર સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૧, ઇનકી અવગાહના કી વક્તવ્યતા ૨ સંહનનકી વક્તવ્યતા ૩, સંસ્થાનકી વક્તવ્યતા ૪, કપાયો કી વક્તવ્યતા ૫, સંજ્ઞા સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૬, લેશ્યા સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૭, ઇનકી ઇન્દ્રિય સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૮, સમુદ્ઘાત સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૯ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૧૦, વેદ સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૧૧, પર્યાપ્તિકી વક્તવ્યતા, અપર્યાપ્તિકી વક્તવ્યતા ૧૨, દૃષ્ટિકી વક્તવ્યતા ૧૩, દર્શનકી વક્તવ્યતા ૧૪, જ્ઞાનકી વક્તવ્યતા ૧૫, યોગકી વક્તવ્યતા ૧૬, ઉપયોગકી વક્તવ્યતા ૧૭, પૃથિવીકાયિક, ક્યા આહાર કરતે હૈં એસી વક્તવ્યતા ૧૮, ઉપપાત કી વક્તવ્યતા ૧૯, સ્થિતિકી વક્તવ્યતા ૨૦ સમુદ્ઘાત કી વક્તવ્યતા ૨૧, જ્યવનકી વક્તવ્યતા ૨૨, ઔર ગતિ આગતિ કી વક્તવ્યતા ૨૩ । સૂત્ર ॥૮॥

દિદ્ધી દંસણનાણે જોગુવઓગે તહા કિમાહારે ।

ઉવવાય ઠિઈ સમુગ્ધાણ ચવણગહરાગઈ ચેવ ॥૨॥

આ ગાથાઓના ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

આ ગાથાઓ દ્વારા સૂક્ષ્મ જીવોના ૨૩ દ્વાર અહીં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે, જે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરની વક્તવ્યતા, (૨) તેમની અવગાહનાની વક્તવ્યતા, (૩) સંહનનની વક્તવ્યતા, (૪) સંસ્થાનની વક્તવ્યતા, (૫) કપાયોની વક્તવ્યતા, (૬) સંજ્ઞાવિષયક વક્તવ્યતા, (૭) લેશ્યા વિષયક વક્તવ્યતા, (૮) તેમની ઇન્દ્રિયો સંબંધી વક્તવ્યતા, (૯) સમુદ્ઘાત સંબંધી વક્તવ્યતા, (૧૦) સંજ્ઞી અસંજ્ઞી સંબંધી વક્તવ્યતા, (૧૧) વેદ સંબંધી વક્તવ્યતા (૧૨) પર્યાપ્તિક અપર્યાપ્તિક સંબંધી વક્તવ્યતા, (૧૩) દૃષ્ટિની વક્તવ્યતા, (૧૪) દર્શનની વક્તવ્યતા, (૧૫) જ્ઞાનની વક્તવ્યતા, (૧૬) યોગની વક્તવ્યતા, (૧૭) ઉપયોગની વક્તવ્યતા, (૧૮) પૃથ્વીકાયિકના આહાર સંબંધી વક્તવ્યતા, (૧૯) ઉપપાતની વક્તવ્યતા, (૨૦) સ્થિતિની વક્તવ્યતા, (૨૧) સમુદ્ઘાતની વક્તવ્યતા અને (૨૨) ગતિ આગતિની વક્તવ્યતા. ॥સૂત્ર ૮॥

तत्र प्रथमद्वारमधिकृत्याह—‘तेसि णं भंते’ इत्यादि,

मूलम्—‘तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरया पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता, तं जहा—ओरालिए तेयए कम्मए ३। तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलासंखेज्जइभागं ! तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणा पन्नत्ता गोयमा ! छेवट्टसंघयणा पन्नत्ता । तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! मसूरचंदसंठिया पन्नत्ता । तेसि णं भंते ! जीवाणं कई कसाया पन्नत्ता ? गोयमा ! चत्तारि कसाया पन्नत्ता । तं जहा—कोहकसाए १, माणकसाए २, मायाकसाए ३, लोभकसाए ४। तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सण्णा पन्नत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सण्णा पन्नत्ता, तं जहा—आहारसन्ना १, जाव परिग्गहसन्ना ४। तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! तिन्नि लेस्साओ पन्नत्ताओ, तं जहा—कण्हलेस्सा १ नीललेस्सा, २, काउलेस्सा ३, तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ इंदियाइं पन्नत्ताइं ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पन्नत्ते । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ समुग्घाया पन्नत्ता, तं जहा—वेयणासमुग्घाए १, कसाय-समुग्घाए २, मारणंतियसमुग्घाए ३। ते णं भंते ! जीवा किं सन्नी असन्नी ? गोयमा ! नो सन्नी असन्नी । ते णं भंते ! जीवा किं इत्थिय-वेयगा पुरिसवेयगा नपुंसगवेयगा ? गोयमा ! नो इत्थियवेयगा नो पुरिसवेयगा नपुंसगवेयगा । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ पज्जत्तीओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि पज्जत्तीओ पन्नत्ताओ, तं जहा—आहारप-

જ્જતી ૧, સરીરપજ્જતી ૨, ઇંદિયપજ્જતી ૩, આણાપાણુપજ્જતી ૪। તેસિ
 ણં મંતે ! જીવાણં કઢ અપજ્જતીઓ પન્નત્તાઓ ? ગોયમા । ચત્તારિ
 અપજ્જતીઓ પન્નત્તાઓ તં જહા-આહારઅપજ્જતી ૧, જાવ આણાપાણુ
 અપજ્જતી ૪ ॥ સૂ. ૯ ॥

છાયા—તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ
 શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથથા-ઔદારિકં તૈજસં કાર્મણમ્ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં
 કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાંગુલાસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ
 અંગુલાસંખ્યેયભાગમ્ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં શરીરાણિ કિં સંહનનાનિ પ્રજ્ઞતાનિ,
 ગૌતમ ! સેવાર્તસંહનનાનિ પ્રજ્ઞતાનિ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં શરીરાણિ કિં સંસ્થિ-
 તાનિ પ્રજ્ઞતાનિ, ગૌતમ ! મસૂરચન્દ્રસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞતાનિ । તેષાં યલુ ભદન્ત !
 જીવાનાં કતિ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્વારઃ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથથા-ક્રોધકપાયો
 માનકપાયો માયાકપાયો લોભકપાયઃ ૪ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ સઙ્ગાઃ
 પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તસ્રઃ સઙ્ગાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા-આહારસંજ્ઞા યાવત્ પરિગ્રહસઙ્ગા ।
 તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! તિસ્રો લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ,
 તથથા-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા ૩ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ
 ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ? ગૌતમ ! એકં સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞતમ્ । તેષાં યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં
 કતિ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા-વેદનાસમુદ્ઘાતઃ
 કપાયસમુદ્ઘાતો મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતઃ ૩ । તે યલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કિં સઙ્ગિનોઽસઙ્ગિનઃ ?
 ગૌતમ ! નો સઙ્ગિનોઽસઙ્ગિનઃ । તે યલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કિં સ્ત્રીવેદકાઃ, પુરુષવેદકાઃ,
 નપુંસકવેદકાઃ ? ગૌતમ ! નો સ્ત્રીવેદકાઃ નો પુરુષવેદકાઃ, નપુંસકવેદકાઃ । તેષાં યલુ
 ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ પર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તસ્રઃ પર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ૪,
 તથથા-આહારપર્યાપ્તિઃ, શરીરપર્યાપ્તિઃ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ, આનપ્રાણપર્યાપ્તિઃ ૪ । તેષાં
 યલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ અપર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તસ્રઃ અપર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ,
 તથથા-આહારપર્યાપ્તિયો યાવત્ આનપ્રાણપર્યાપ્તિય ॥ સૂ. ૯ ॥

ટીકા—(૧) શરીરદ્વારમ્—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ તેષાં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાનાં ‘ણં’
 યલુ વાક્યાલક્ષ્ણે જીવાનાં ભદન્ત ! પરમકલ્યાણયોગિન્ । ‘કઢ સરીરયા પન્નત્તા’ કતિ

(૧) પ્રથમદ્વાર કહેતે હૈ—

‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઢ સરીરયા પન્નત્તા’—ઇત્યાદિ । સૂ. ૯

(૧) હવે પ્રથમ દ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે —

“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઢ સરીરયા પન્નત્તા” ઇત્યાદિ— સૂત્ર ૯

શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ-કથિતાનિ इति गौतमस्य प्रश्नः, उत्तरं च भगवतो महावीरस्येति निर्वचन-
सूत्रात् प्रतीयते, यद्यपि चतुर्दशानां पूर्वविदां न किञ्चिदपि अविदितं भवति गौतमस्य तु विशेषतः
सर्वाक्षरसन्निपातिनः सभिन्नश्रोतसः सर्वोत्कृष्टलब्धिसमन्वितस्य तत्कथमयं प्रश्नो गौतमस्येति
कथ्यते तथापि शिष्यानुग्रहाय, तथाहि-जानन्नेव भगवान् गौतमः तीर्थकरेभ्यो ज्ञात्वा शिष्यान्
बोधयति तीर्थकरेषु तस्यातिशयश्रद्धोत्पादनायेति । अथवा-सम्भवति गौतमस्य स्वल्पोऽनाभोगः
छद्मस्थत्वादतो भगवन्तं पृच्छति-तदुक्तम्-

“नहि नामानाभोगश्छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति,
ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृतिकर्म” इति ।

ટીકાર્થ—હે ભદ્રન્ત । “તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં” એ સૂક્ષ્મકાયિકે જીવોકે “કઙ્
સરીરયા પન્નત્તા” કિતને શરીર હોતે હૈ ? એમા યહ પ્રશ્ન ગૌતમ કા હૈ ઓર ઉત્તર ભગવાન્
મહાવીર કા હૈ એસા નિર્વચન સૂત્ર સે જ્ઞાત હોતા હૈ ।

યદપિ ચૌદહ પૂર્વાધરોકો કુઠ્ઠ મી અવિદિત નહીં હોતા હૈ જો કિ ગૌતમ સ્વામી વિશેષ-
રૂપ સે સર્વાક્ષરસન્નિપાતી થે સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિવાલે થે, સર્વોત્કૃષ્ટલબ્ધિ સે સમન્વિત થે,
તો ફિર યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ એસા આપ કૈસે કહતે હો ?

શંકા ઠીક હૈ, પરન્તુ એસા હમ ઇમલિયે કહતે હૈ કિ જાનતે હુએ મી ભગવાન્ ગૌતમ ને
તીર્થકરો સે જાનકર શિષ્યોં કો સમજાને કે લિયે એસા પૂછા હૈ-ઇસકા મી કારણ યહ હૈ
શિષ્યોં કી તીર્થકરોં મેં અતિશય શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન હો જાવે । અથવા-ગૌતમ મેં છદ્મસ્થ હોને સે થોડા
સા મી અનાભોગ સંભવિત હો સકતા હૈ । ઇસલિયે ઝન્હોને ભગવાન્ સે પૂછા હૈ । કહા મી હૈ-

ટીકાર્થ—“તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ સરીરા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ ! તે સૂક્ષ્મકાયિક
જીવોને કેટલાં શરીર હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીનો આ પ્રશ્ન છે અને તેનો ઉત્તર આપનાર મહાવીર પ્રભુ છે, એવું
પ્રત્યુત્તર દ્વારા જાણી શકાય છે.

શંકા—ચૌદ પૂર્વાધરોને કોઈ પણ વાત અવિદિત હોતી નથી ગૌતમ સ્વામી ચૌદ
પૂર્વાધર હતા, તેઓ વિશેષ રૂપે સર્વાક્ષરસન્નિપાતી હતા, સંભિન્ન શ્રોતોલબ્ધિવાળા હતા,
સર્વોત્કૃષ્ટ લબ્ધિથી સંપન્ન હતા છતાં ગૌતમ સ્વામી આ પ્રશ્ન પૂછે છે એવું આપ કેવી
રીતે કહો છો ?

સમાધાન—શંકા ખરાબર છે- છતાં શંકાનો ખુલાસો આ પ્રમાણે સમજવો-પ્રશ્નમાં
પૂછવામાં આવેલી વાતને ગૌતમ સ્વામી જાણતા હતા, છતાં પણ તીર્થકર પાસેથી જ આ
પ્રશ્નોના જવાબ મેળવીને શિષ્યોને સમજાવવા માટે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, શિષ્યોને તીર્થકરોમાં
અતિશય શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ જાય, એવો પણ ઉદ્દેશ છે અથવા-ગૌતમસ્વામી છદ્મસ્થ
હતા, તે કારણે તેમનાં જ્ઞાનમાં અપૂર્ણતા સંભવી શકે છે, તેથી તેમણે સર્વજ્ઞ તીર્થકરને
આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तओ सरीरगा पन्नत्ता’ त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि—कथितानि भेदमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘ओरालिए, तेयए, कम्मए’ औदारिकं तैजस कर्मणम् । तत्रोदारं प्रधानम् प्राधान्यञ्चास्य तीर्थकर-गणधरशरीराण्यधिकृत्य, ततोऽन्यस्यानुत्तरदेवशरीरस्यापि अनन्तगुणहीनत्वात् यद्वा उदारं सातिरेक योजनसहस्रप्रमाणत्वात्—इतरशरीरापेक्षया बृहत्प्रधानम् बृहत्त्वाच्चस्य वैक्रियं प्रति भवधारणीयसहज-

‘નહિ નામાડનાભોગશ્ચ્છન્નસ્થસ્યેહ કસ્યચિન્નાસ્તિ ।

જ્ઞાનાવરણીયં હિ જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિકર્મ ॥૧૧॥

અર્થાત્—છન્નસ્થ કો આનમોગ (અજાનપના) ન હો એસા નહીં છે । ક્યોંકિ છન્નસ્થતા કે કારણ કહીં કહીં વિસ્મૃતિ હો હી સકતી છે કારણ કિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિ જન્ય હોતા છે । “સૂક્ષ્મકાયિકો કે કિતને શરીર હોતે હૈં ?” ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! “તઓ સરીરગા પન્નત્તા” સૂક્ષ્મકાયિક જીવો કે ત્રીન શરીર હોતે હૈં । ‘તં જહા’ જો ઇસ પ્રકાર સે છે—ઓરોલિયે,તેયએ, કમ્મએ” ઔદારિક શરીર, તૈજસ શરીર ઔર કાર્મણ શરીર ઉદાર નામ પ્રધાન કા છે. પ્રધાન જો શરીર છે વહ ઔદારિક શરીર છે. ઔદારિક શરીર મેં પ્રધાનતા જો કહી ગઈ છે વહ તીર્થકર ઔર ગણધરોં કે શરીર કી અપેક્ષા લેકર કે કહી ગઈ છે ક્યોંકિ ઇન્કે ઔદારિક શરીર હોતા છે । તથા અનુ-ત્તર દેવોં કા જો ઇસ શરીર સે ભિન્ન વૈક્રિયશરીર હોતા છે વહ ઇસસે અનન્ત ગુણ હીન હોતા છે । યદ્વા ઉદાર શબ્દ કા અર્થ સાતિરેક છે. ઔદારિક શરીર મેં જો સાતિરેકતા કહી ગઈ છે વહ ઇસકે પ્રમાણ કો લેકર કહી ગઈ છે. ક્યોંકિ ઇસમેં સાતિરેકતા સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર મેં રહે

કહ્યું પણ છે કે—“નહિ નામાડનાભોગશ્ચ્છન્નસ્થસ્યેહ કસ્યચિન્નાસ્તિ ।

જ્ઞાનાવરણીયં હિ જ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિકર્મ” ॥૧૧॥

એટલે કે છન્નસ્થમાં અનાભોગ (જ્ઞાનની અપૂર્ણતા) હોઈ શકે છે, કારણ કે છન્નસ્થતાને કારણે કયાંક વિસ્મૃતિ પણ થઈ જાય છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિજન્ય હોય છે “સૂક્ષ્મકાયિકોને કેટલા શરીર હોય છે ?” આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે—“તઓ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મકાયિક જીવોને ત્રણ શરીર હોય છે. “તંજહા” તે ત્રણ શરીરો નીચે પ્રમાણે સમજવા—‘ઓરોલિયે, તેયએ, કમ્મએ’ (૧) ઔદારિક, શરીર (૨) તૈજસ શરીર અને (૩) કર્મણશરીર. ઉદાર એટલે પ્રધાન (મુખ્ય) જે શરીર પ્રધાન હોય છે તેને ઔદારિક શરીર કહે છે. ઔદારિક શરીરમાં જે પ્રધાનતા કહી છે તે તીર્થ કર અને ગણધરોનાં શરીરની અપેક્ષાએ કહી છે, કારણ કે તેમને ઔદારિક શરીર હોય છે આ શરીર કરતા ભિન્ન એવું જે અનુત્તર દેવોનું વૈક્રિયશરીર હોય છે, તે તેના કરતાં અનેક ગણું હીન હોય છે અથવા—ઉદાર શબ્દનો અર્થ સાતિરેક પણ થાય છે ઔદારિક શરીરમાં જે સાતિરેકતા કહી છે તે તેના પ્રમાણની અપેક્ષાએ કહી છે કારણ કે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં રહેતા મહામત્સ્યના એક હબ્બર યોજન કરતાં પણ અધિક પ્રમાણ

શરીરાપેક્ષયા અન્યથોત્તરવૈક્રિયશરીરં યોજનલક્ષપ્રમાણમપિ લમ્યતે । ઉદારમેવ ઔદારિકમ્ તાદૃશંચ તચ્છરીરં ચ ઇત્યૌદારિકશરીરં પ્રધાનમ્ । તૈજસં તેજઃપુદ્ગલાનાં વિકારસ્તૈજસમ્ તત ઉષ્ણતાનુમેયચ્છિન્ન-મુક્તાહારપરિણમનકારણમ્ તતશ્ચ વિશિષ્ટતપઃસમુત્પન્નલઘ્વિવિશેષસ્ય પુદ્ગલસ્ય તેજોલેશ્યાઃસવિર્ભાવોઽપિ ભવતિ, તદુક્તમ્—

‘સવ્વસ્સ ઉમ્હસિદ્ધં રસાઈ આહારપાકજળગં ચ ।

તેયગલદ્ધિનિમિત્તં ચ તેયગં હોઈ નાયવ્વં ॥૧॥

સર્વસ્યૌષ્મ્યસિદ્ધં રસાદ્યાહારપાકજનકં ચ ।

તેજોલઘ્વિનિમિત્તં ચ તૈજસં ભવતિ જ્ઞાતવ્યમિતિચ્છાયા ॥

તથા કર્મણા જાતં શરીરં કાર્મણમ્, અયં ભાવઃ—કર્મપરમાણવ એવાત્મપ્રદેશૈઃ સહ ક્ષીરનીર-

હુણ મહામત્સ્ય કે કુલ્લ અધિક એક હજાર યોજન કે પ્રમાણવાળે ઔદારિક શરીર કી અપેક્ષા સે હૈ । અથવા—ઉદાર શબ્દ કા અર્થ વૃહત્ મી હૈ. યહ શરીર ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર કી અપેક્ષા વૃહત્ હૈ । ઉત્તરવૈક્રિયશરીર કી અપેક્ષા નહીં । ક્યોંકિ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કા પ્રમાણ એક લાલ યોજન કા હૈ । ઔદારિક યહ પ્રથમ શરીર હૈ. તેજઃ પુદ્ગલો કા જો વિકાર હૈ વહ તૈજસશરીર હૈ । યહ શરીર મેં ઉષ્ણતા સે અનુમેય હોતા હૈ, તથા મુક્ત આહાર કે પચાને મેં કારણ હોતા હૈ. તથા વિશિષ્ટ તપસ્યાકે પ્રભાવસે જિસ સાધુકે લઘ્વિ વિશેષ ઉત્પન્ન હો ગયા હૈ. એસે સાધુજન કો ઇસી શરીર કે પ્રભાવ સે તેજોલેશ્યા મી પ્રકટ હો જાતી હૈ કહા મી હૈ—

‘સવ્વસ્સ ઉમ્હસિદ્ધં રસાઈ આહારપાકજળગં ચ ।

તેયગલદ્ધિનિમિત્તં ચ તેયગં હોઈ નાયવ્વં ॥૧॥

જો શરીર કર્મ કે દ્વારા ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ કાર્મણ શરીર હૈ તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ ક્ષીર નીર કે જૈસા આત્મપ્રદેશોં કે સાથ પરસ્પર મેં સમ્બદ્ધ હુણ કર્મ પરમાણુ હી શરીર

વાળા ઔદારિક શરીર કરતાં પણ અતિરેકતા રહેલી છે અથવા ઉદાર શબ્દનો અર્થ બૃહત્ (વિશાળ) પણ થાય છે. ઔદારિક શરીરમાં ભવધારણીય વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ વધારે વિશાળતા છે, ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ વિશાળતા નથી, કારણ કે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ એક લાખ યોજનનું હોય છે. આ પ્રકારનું આ ઔદારિક શરીર નામનું પહેલું શરીર છે. તેજનાપુદ્ગલોનો જે વિકાર છે, તે તૈજસ શરીર છે. શરીરની ઉષ્ણતા વડે તેનો અનુભવ થાય છે, તથા જે આહાર ખાવામાં આવે છે તેના પાચનમાં તે મદદરૂપ થાય છે. તથા વિશિષ્ટ તપસ્યાનાં પ્રભાવથી જે સાધુમાં લઘ્વિ વિશેષની ઉત્પત્તિ થઈ ગઈ હોય છે, એવા સાધુમાં આ શરીરના જ પ્રભાવથી તેજોલેશ્યા પ્રકટ થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

‘સવ્વસ્સ ઉમ્હસિદ્ધં રસાઈ આહાર પાકજળગં ચ ।

તેયગલદ્ધિ નિમિત્તં ચ તેયગં હોઈ નાયવ્વં ॥૧॥

જે શરીર કર્મના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે, તે શરીરનું નામ કાર્મણશરીર છે. એટલે કે ક્ષીર નીરની જેમ આત્મપ્રદેશોની સાથે પરસ્પર લાગેલા કર્મપરમાણુઓ જ શરીર રૂપે પરિ-

વદ્ અન્યોન્યાનુગતાઃ સન્તઃ શરીરરૂપતયા પરિણતાઃ કર્મજં કર્મણં શરીરં કથ્યતે કર્મણો વિકારઃ
કાર્મણમિતિ, તદુક્તમ્ —

‘કર્મવિકારો કર્મણમટ્ટવિદ્ વિચિત્તકર્મનિષ્પન્નં ।

સર્વેસિં સરીરાણં કારણભૂયં મુણેયવ્વં’ ॥૧॥

કર્મવિકાર. કર્મણ મટ્ટવિધવિચિત્તકર્મનિષ્પન્નમ્ ।

સર્વેષાં શરીરાણાં કારણભૂતં જ્ઞાતવ્યમિતિચ્છાયા ॥

(૧) શરીરાણિ પચ્ચ ભવન્તિ ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસકાર્મણાહ્યાનિ, એતેષાં પચ્ચાનાં
શરીરાણાં મધ્યે ત્રીણિ શરીરાણિ ઔદારિકતૈજસકાર્મણાહ્યાનિ ભવન્તિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા-
નામ્ એતાનિ ત્રીણિ વિવિચ્ય દર્શિતાનિ—વૈક્રિયાહારકેતુ શરીરે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં ન સંભવતઃ,
ભવસ્વભાવત એવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં વૈક્રિયાહારકશરીરદ્વયલબ્ધિરહિતત્વાદિતિ શરીરદ્વારં સમાપ્તમ્ ।

(૨) અથાવગાહનાદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં’ इत्यादि, ‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં કે મહા-
લિયા સરીરોગાહના પન્નત્તા’ તેષાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત ? જીવાનાં કિયન્મહતી

રૂપ સે જો પરિણત હો જાતે હૈ. વે હી કર્મણ શરીર કહલાતે હૈ । “કર્મણો વિકારઃ કર્મ-
ણમ્” અતઃ યહ કર્મણ શરીર કર્મ કા હી એક વિકાર હૈ—કહા મી હૈ—

કર્મવિગારો કર્મણમટ્ટવિદ્ વિચિત્તકર્મનિષ્પન્નં,

સર્વેસિં સરીરાણ કારણભૂયં મુણેયવ્વં ॥૧॥

શરીર ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ ઓર કર્મણ કે ભેદ સે પાંચ હોતે હૈ
ઇનમેં સે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવોં કે ઔદારિક, તૈજસ ઓર કર્મણ યે ત્રીણ શરીર હોતે હૈ ।
વૈક્રિય આહારક યે દો શરીર ઇન્કે નહીં હોતે હૈ—ક્યોંકિ ભવકે સ્વભાવ કો લેકર ઇનમેં
વૈક્રિય ઓર આહારક શરીર કી લબ્ધિ નહીં હોતી હૈ । શરીરદ્વારસમાપ્ત ॥

(૨) અવગાહના દ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા
હે ભદન્ત ! ઇન સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવોં કે શરીર કી અવગાહના કિતની વડી કહી ગઈ

જુમે છે, અને તેમને જ કાર્મણ શરીર કહે છે. ‘કર્મણો વિકારઃ કર્મણમ્’ આ કાર્મણ
શરીર કાર્મણે જ એક વિકાર છે કહ્યું પણ છે કે—

‘કર્મવિગારો કર્મણમટ્ટવિદ્ વિચિત્તકર્મનિષ્પન્નં,

સર્વેસિં સરીરાણં કારણભૂયં મુણેયવ્વં ॥૧॥

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ આ પાંચ પ્રકારનાં શરીરો હોય છે.
સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોને ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ, આ ત્રણ શરીરો હોય છે. તેમને
વૈક્રિય અને આહારક શરીરો હોતા નથી, કારણ કે ભવના એવા સ્વભાવને લીધે તેમનામાં
વૈક્રિય અને આહારક શરીરની લબ્ધિ હોતી નથી. શરીરદ્વાર સમાપ્ત ॥૧॥

(૨) અવગાહના દ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા ?”
હે-ભગવન્ ! આ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરની અવગાહન કેટલી મોટી કહી છે ?

શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા—કથિતેતિ પ્રશ્ન, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ? ‘जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलासंखेज्जइभागं’ जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागम् उत्कर्षेणापि अङ्गुलासंख्येयभागम्, जघन्योत्कृष्टाम्यां शरीरावगाहनाङ्गुलासंख्येय-भागप्रमाणा भवतीति ।

(૩) ગતમવગાહનાદ્વાર સમ્પ્રતિ તૃતીયં સંહનનદ્વારમાહ ‘તેસિ ણં’ इत्यादि, ‘तेसि णं भंते ? जीवाणं सरीरा किं संघयणा पन्नत्ता’ तेषां खलु भदन्त ? सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवानां शरीराणि किं संहननानि—कीदृशसंहननयुक्तानि प्रज्ञतानि—कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ? ‘छेवट्टसंघयणा पणत्ता’ सेवार्त्तसंहननानि प्रज्ञतानि—कथितानि, संहननं नामास्थिनिचयरूपम् तत् पोढा, तद्यथा—वज्रऋषभनाराचम् ऋषभनाराचम् नाराचम् अर्द्धनाराचम् कीलिकासेवार्त्तच वज्रऋषभनाराचादिसंहननानां लक्षणंतु यथाशास्त्रमधिगन्तव्यम्, सेवार्त्तसंहननस्येदं लक्षणम्—सेवाम—अस्थिसंयोगमात्ररूपाम् आर्त्तं प्राप्तम्, यद्वा सेवया ऋतं व्याप्तं

हे ? उत्तर—में प्रभु कहते हैं—“गोयमा !” हे गौतम । “जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलासंखेज्जइभागं” सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवों के शरीर की अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट दोनो रूप से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण कही गई है ।

अवगाहना द्वार समाप्त । २।

સંહનનદ્વાર—“તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરા કિં સંઘયણા પન્નત્તા” हे भदन्त ! इन सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवों के शरीर कैसे संहननवाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा” हे गौतम । “छेवट्टसंघयणा पणत्ता” इनके शरीर सेवार्त्त संहननवाले होते हैं । हड्डियों का निचयरूप संहनन होता है । यह संहनन वज्रऋषभनाराच, ऋषभनाराच, नाराच, अर्द्धनाराच, कीलिका और सेवार्त्त के भेद से छ प्रकार का होता है. इनका लक्षण शास्त्रों के अनुसार जानना चाहिये—इसका अर्थ—जो सेवा अर्थात् हड्डियों के सम्बन्ध रूप सेवा को

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ । “જહન્નેણં અઙ્ગુલાસંખેજ્જઇ-ભાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલાસંખેજ્જઇભાગં” સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરની ઓછામાં ઓછી અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ કહી છે અને વધારેમાં વધારે અવગાહના પણ આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કહી છે. અવગાહનાદ્વાર સમાપ્ત । ૨।

(૩) સંહનનદ્વાર ‘તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં સરીરા કિં સંઘયણા પણ્ણત્તા ?’ હે ભગવન્ ! આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીર કેવાં સંહનનવાળાં હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ । “છેવટ્ટસંઘયણા પણ્ણત્તા” તેમનાં શરીર સેવાર્ત્ત સંહનનવાળાં હોય છે ? હાડકાનાં નિચયરૂપ સંહનન હોય છે તે સંહનના નીચે પ્રમાણે છ પ્રકાર છે—(૧) વજ્ર ઋષભનારાચ, (૨) ઋષભનારાચ, (૩) નારાચ, (૪) અર્ધ નારાચ, (૫) કીલિકા અને (૬) સેવાર્ત્ત આ સંહનના લક્ષણો. અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી વાંચી લેવા. સેવાર્ત્ત સંહનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—હાડકાઓના સંબંધરૂપ સેવાથી યુક્ત એવા

સેવાર્ત્તમ્ । અથવા ‘છેવટ્’ इत्यस्य छेदवृत्तम् इतिच्छाया, प्राकृते दकारलोपदर्शनात्, तत्र छेदानाम्—अस्थिपर्यन्तभागानां वृत्तं परस्परं संबन्धघट्टनालक्षणं वर्त्तन वृत्तिर्यत्र तत् छेदवृत्तम् ।

इदमित्थं स्वरूपकम्—यत्रास्थीनि परस्परं छेदेन वर्त्तन्ते न कीलिकामात्रेणापि तेषां बन्धो भवेत् तत् छेदवृत्तम् ।

इदं पष्ठं સેવાર્ત્તસંહનનં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવશરીરસ્ય ભવતીતિ । અયં ભાવઃ—યદપિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામસ્થ્યાદિકં ન ભવતિ તથાપિ ઔદારિકશરીરવતામસ્થ્યાત્મકસહનનેન યઃ શક્તિવિશેષ ઉપજાયતે સ એવ શક્તિવિશેષણામપિ જાયતે તતોઽસૌ ઉપચારાત્ સહનનમિતિ કથ્યતે, સ ચ શક્તિવિશેષોઽત્યન્તમલ્પીયાન્ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામપિ અસ્તિ ઔદારિકશરીરિત્વાત્, જઘન્યશ્ચ શક્તિવિશેષઃ સેવાર્ત્તસંહનનવિષય इति સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામપિ સેવાર્ત્તસંહનનં કથિતમિતિ, ગતં સંહનનદ્વાર તૃતીયમ્ ૩ इति ॥

પ્રાપ્ત હો વહ સેવાર્ત્ત કહલાતા હૈ । અથવા ‘છેવટ્’ શબ્દ કી છેદવૃત્ત છાયા મી હોતી હૈ હસકા અર્થ—છેદોં કા હડ્ડિયો કૈ પર્યન્ત ભાગો કા પરસ્પર સંબન્ધ રૂપ વર્તન જહાં હો વહ છેદવૃત્ત કહલાતા હૈ । હસ સંહનનકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—જિસ શરીર મેં હડ્ડિયાં આપસ મેં છેદ સે યુક્ત હોતી હૈ. કીલિકામાત્ર સે મી બન્ધ નહીં હોતા હૈ વહ છેદવૃત્ત સંહનન હૈ છહ સહનનો મેં સે છઠા સેવાર્ત્ત-છેદવૃત્ત સંહનન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોંકે હોતા હૈ, તાત્પર્ય યહ હૈ—યદપિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કૈ અસ્થિ આદિક નહીં હોતે હૈ કિન્તુ ઔદારિક શરીર વાલોં કૈ અસ્થ્યાત્મક સહનન હોને સે જો શક્તિવિશેષ હોતા હૈ વહ શક્તિવિશેષ હનકૈ મી હોતા હૈ, અતઃ ઉપચાર સે સહનન કહા જાતા હૈ યહ શક્તિવિશેષ અત્યન્ત અલ્પ યહાં હોતા

સંહનનનુ’ નામ સેવાર્ત્ત સંહનન છે. અથવા “છેવટ્” આ શબ્દની છાયા ‘છેદવૃત્ત’ થાય છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—છેદોનો—હાડકાની અંદરના ભાગોના પરસ્પરના સંબંધરૂપ વર્તન જ્યાં હોય છે તે સંહનનને છેદવૃત્ત અથવા સેવાર્ત્ત સંહનન કહેવાય છે.

આ સંહનનનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે—જે શરીરમાં હાડકામાં અરસ્પરસ છેદયુક્તતા હોય છે,—કીલિકા (ખીલી) વડે પણ તે હાડકાંઓનો બંધ થતો નથી, તે પ્રકારના સંહનનને છેદવૃત્ત સંહનન કહે છે. છ પ્રકારના સંહનનોમાંથી છટ્ટું છેદવૃત્ત સંહનન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોને હોય છે. જે કે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોમાં હાડકાં આદિનો સદ્ભાવ હોતો નથી, પરંતુ ઔદારિક શરીરવાળા જીવોમાં અસ્થિયુક્ત સંહનન હોવાથી. જે શક્તિવિશેષનો સદ્ભાવ હોય છે, તે શક્તિવિશેષનો સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોમાં પણ સદ્ભાવ હોય છે. તેથી ઔપચારિક રૂપે તેને અહીં સંહનન રૂપ કહેવામાં આવેલ છે. તે શક્તિ અહીં અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં હોય છે, પરંતુ તેમને પણ ઔદારિક શરીર તો હોય છે જ. તેથી સેવાર્ત્ત

(૪) સમ્પ્રતિ—ચતુર્થ સંસ્થાનદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા’ તેષાં સ્વલ્પ મદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવાનાં શરીરાણિ કિં સંસ્થિતાનિ—કીદૃશસંસ્થાનયુક્તાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘મસૂરચંદસંઠિયા પન્નત્તા’ મસૂરચન્દ્રસંસ્થિતાનિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવાનાં શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, મસૂરાણ્યસ્ય—ધાન્યવિશેષસ્ય યત્ ચન્દ્રાકૃતિદલં તદ્વત્ સંસ્થિતાનિ મસૂરદલચન્દ્રવત્ ગોલાકારસંસ્થાનસંસ્થિતાનીત્યર્થઃ ।

અર્થ ભાવઃ—અત્ર ચ જીવાનાં ષટ્ સંસ્થાનાનિ ભવન્તિ તાનિ ચ સમચતુરસ્ત્રાદીનિ વક્ષ્ય-માણલક્ષણાનિ, તેષામાધ્યાનિ પદ્મસંસ્થાનાનિ મસૂરચન્દ્રાકારે ન સંભવતિ । તલ્લક્ષણયોગાભાવાત્, તત્ત્વં મસૂરચન્દ્રાકારં સંસ્થાનં હુણ્ડનામાણ્ય જ્ઞાતવ્યમ્ । સર્વત્રાસસ્થિતત્ત્વરૂપં તલ્લક્ષણસદ્ભાવાત્ તેષાં જીવાનાં સંસ્થાનાન્તરાભાવાચ્चेति સંસ્થાનદ્વારમ્ । ગતં ચતુર્થ સંસ્થાનદ્વારમ્

હૈ. ક્યોકિં ઇનકે ઔદારિકશરીર હોતા કહા ગયા હૈ । ઇસીલિયે સેવાર્ત્તસહનન વિષયક જઘન્ય શક્તિવિશેષ ઇનકે હોતા હૈ અતઃ ઇનકે મી સેવાર્ત્તસહનન કહા ગયા હૈ, સહનનદ્વારા સમાપ્ત ॥૩॥

(૪) સંસ્થાનદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા” હે મદન્ત ! ઇન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવો કે કૌનસા સંસ્થાન કહા ગયા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! મસૂરચંદસંઠિયા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ? ઇનકા શરીર મસૂર ઓર ચંદ્ર કા જૈસા આકાર હોતા હૈ વૈસે હી આકાર વાલા હોતા હૈ ચન્દ્ર કે આકાર તથા મસૂર કી દાલ કા આકાર ગોલ હોતા હૈ ઊસીકે આકાર કા ઇનકે શરીર કા સંસ્થાન હોતા હૈ,

તાત્પર્ય યહ હૈ—સંસ્થાન સમચતુરસ્ત્ર આદિકે મેદ સે છ પ્રકાર કે હોતે હૈ—ઇનકા લક્ષણ સૂત્ર-કાર સ્વયં કહને વાલે હૈ ઇનમેં આદિકે પાંચ સંસ્થાન મસૂરચન્દ્રાકાર કે નહીં હોતે હૈ ક્યોકિં ઇનકા

સહનન વિષયક જઘન્ય શક્તિ વિશેષનો તેમનામાં પણ સદ્ભાવ હોય છે તેથી જ તેમને સેવાર્ત્ત સહનનવાળા કહેવામાં આવ્યા છે. સહનનદ્વાર સમાપ્ત ॥૩॥

(૪) સંસ્થાનદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા ?” હે ભગ-વન્ ! આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો કેવા સંસ્થાન (આકાર)વાળા હોય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “મસૂરચંદસંઠિયા પન્નત્તા” તેમના શરીરનો આકાર મસૂર અને ચન્દ્રના જેવો હોય છે. મસૂરનો આકાર ગોળ હોય છે, ચન્દ્રનો આકાર પણ મસૂર જેવો જ હોય છે. સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરનો આકાર પણ તેમના જેવો જ ગોળ હોય છે

સંસ્થાનના છ પ્રકાર કહ્યા છે સમચતુરસ્ત્ર, આદિ છ પ્રકારો અહીં સમજવા તેમનાં લક્ષણો સૂત્રકાર પોતે જ આગળ બતાવશે આ છ માંથી પહેલાં પાંચ સંસ્થાન મસૂર અને ચન્દ્રના જેવાં આકારના નથી, કારણ કે તેમનું કોઈ ખાસ નિયત લક્ષણ નથી. સૂક્ષ્મ

(૫) સમ્પ્રતિ-પશ્ચમં કષાયદ્વારમાહ-‘તેસિ ણં મંતે’ इत्यादि । ‘તેસિ ણં મંતે !
જીવાણં કઙ્ઠ કસાયા પન્નત્તા’ તેણાં સ્વલ્પ ભદન્ત । સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવાનાં કતિ કષાયાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતાઃ, તત્ર કષાયા નામ કષ્યન્તે-હિંસ્યન્તે પરસ્પરમસ્મિન્ જીવા इति કષઃ સંસારઃ
તાદૃશસંસારમયન્તે-ગચ્છન્તિ એભિઃ પ્રાણિન इति કષાયાઃ ક્રોધાદયો જીવાનાં પરિણામવિશેષાસ્તેણાં
કતિ ભવન્તીતિપ્રશ્નઃ, ‘ભગવાનાહ-ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ચત્તારિ
કસાયા પન્નત્તા’ ચત્વારઃ-ચતુઃસંખ્યકાઃ કષાયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતાઃ । ચાતુર્વિધ્યમેવ કષાયાણાં
દર્શયતિ-‘તં જહા’ इत्यादि ‘તં જહા’ તથથા-‘કોહકસાણ માણકસાણ માયા કસાણ લોભ
કસાણ’ ૪, ક્રોધકષાયો માનકષાયો માયાકષાયો લોભકષાયઃ ૪ । તત્ર ક્રોધઃ અપ્રતીતિ

કોઈ સ્વાસ નિયત લક્ષણ નહીં હૈ, અતઃ इनके शरीर का सस्थान मसूर चन्द्राकार जैसा हुंडसंस्थान
होता है, हुण्डसंस्थान का कहीं भी कोई स्वास नियत लक्षण नहीं होता है, अनियत लक्षण
होता है । उन जीवो के सेवार्त्तसंस्थान को छोडकर दूसरा सस्थान नहीं होता है ।

સંસ્થાનદ્વાર સમાપ્ત ॥૪॥

(૫) કષાયદ્વાર-“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ઠ કસાયા પન્નત્તા” હે ભદન્ત इन सूक्ष्म
પૃથ્વીકાયિક જીવોં કે કિતની કષાયેં હોતી કહી ગઈ હૈ ? જો આત્મા કે સ્વભાવકા ઘાત
કરતી હૈ વે કષાયેં હૈ । અથવા જિસમેં જીવ આપસમેં એક દૂસરેં કી હિંસા કરતે હૈં વહ કષ
હૈ, એસા કષ સંસાર હૈ, એસે સંસાર મેં જિનકે દ્વારા જીવ પ્રાપ્ત હોતે હૈ વે કષાય હૈં । યે કષાયેં
જીવોં કે ક્રોધાદિરૂપ પરિણામ વિશેષ હૈ । યે કષાયેં इन जीवों के चार होती है-जैसे-क्रोध
કષાય, માનકષાય, માયાકષાય, ઔર લોભકષાય યહી વાત-“ ગોયમા ! ચત્તારિ
કસાયા પન્નત્તા તં જહા-કોહકસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોહકસાણ ”

पृथ्वीकायिक जिवाना शरीरनो आकार (संस्थान) मसूर चंद्राकार जेवुं ‘हुंडसंस्थान’ होय
छे. हुंड संस्थानतुं कषाय पणुं कोई नियत लक्षण छोटुं नथी-अनियत लक्षण होय छे.
ते जिवाने सेवार्त्त संस्थान (सवायतुं कोई संस्थान छोटुं नथी. संस्थान द्वार समाप्त ॥४॥

(૫) કષાયદ્વાર-“તેસિ ણં જીવાણં કઙ્ઠ કસાયા પન્નત્તા” હે ભગવન્ ! આ સૂક્ષ્મ-
પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલા કષાય છે ? કષાયનો અર્થ-એવો આત્માના સ્વભાવનો ઘાત
કરે છે, તેમનું નામ કષાય છે અથવા-એમા જીવો અંદર એક બીજાની હિંસા કરે છે,
તેનું નામ ‘કષ’ છે. એવો કષ આ સંસાર છે. એવા સંસારમાં જેના દ્વારા જીવનું ભ્રમણ
થાય છે, તે વસ્તુનું નામ કષાય છે. જીવોના ક્રોધાદિ પરિણામ વિશેષો રૂપ આ કષાયો છે.
આ જીવોમાં ક્રોધકષાય, માનકષાય, માયાકષાય અને લોભકષાય, આચારે કષાયો હોય છે એજ
વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્ર દ્વારા સમજાવી છે-“ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પન્નત્તા-
તંજહા-કોહકસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોહકસાણ” અપ્રીતિ રૂપ પરિણામ

પરિણામવિશેષઃ, માનો ગર્વપરિણામઃ, માયા પરવચ્ચનાત્મિકા, લોભો ગાદ્ધર્ચલક્ષણઃ । इमे च क्रोधा-
दयश्चत्वार एतेषां मन्दपरिणामतया अनुपदर्शितबाह्यशरीरविकारा एवानाभोगतस्तथा तथा
वैचित्र्येण भवन्तो ज्ञातव्याः । गतं पञ्चमं कषायद्वारम् ।

(૬) અથ ષષ્ઠં સજ્ઞાદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે ?’ જીવાણં કઈ સન્ના
પન્નત્તા’ તેષાં સ્વલુ મદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવાનાં કત્તિસજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ
પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ચત્તારિ સન્નાઓ પન્નત્તાઓ’ ચત્તઃ
સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા., ચાતુર્વિધ્યમેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘આહાર-
સન્ના જાવ પરિગ્ગહસન્ના’ આહારસંજ્ઞાઃ યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞાઃ, યાવત્પદેન મયમૈથુનસજ્ઞયોઃ
પરિગ્રહઃ । તત્ર સજ્ઞાનં સજ્ઞા સા ચ દ્વિવિધા—જ્ઞાનરૂપા અનુભવરૂપા ચ, તત્ર જ્ઞાનરૂપા સજ્ઞા

इस सूत्र पाठ द्वारा समझाई गई है । अप्रीति परिणाम विशेष का नाम क्रोध है गर्व परिणा-
मका नाम मान है । पर को वचन करने का जो परिणाम है—वह माया है । गृहता
रूप जो परिणाम है वह लोभ है । ये कषाये' इन जीवो में मन्द परिणामरूप में होती
है अतः उनमें ये बाहर में शरीरादि विकार को प्रकट नहीं करती है । किन्तु अनाभोग-
रूप से ही ये वहां नानाकारी की विचित्रता रूप से होती रहती है । कषायद्वार समाप्त ।

(૬) સંજ્ઞાદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઈ સન્નાઓ પન્નત્તાઓ” હે મદન્ત !
સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવો કે કિતની સજ્ઞાઈ કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—“ગોયમા !
ચત્તારિ સન્નાઓ પણ્ણત્તાઓ । હે ગૌતમ । ચાર સજ્ઞાઈ કહી ગઈ હૈ । “તં જહા” જો ઇસ પ્રકાર
સે હૈ—આહારસન્ના જાવ પરિગ્ગહસન્ના ” આહારસજ્ઞા યાવત્ પરિગ્રહસજ્ઞા યહાં યાવત્ પદ
સે મયસંજ્ઞા ઔર મૈથુનસંજ્ઞા ઇન દો સજ્ઞાઓ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । સજ્ઞા દો પ્રકાર કી
હોતી હૈ—એક જ્ઞાનરૂપ આર દૂસરી અનુભવ રૂપ, જ્ઞાનરૂપસજ્ઞા, મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન, અવ-

વિશેષતુ' નામ ક્રોધ છે, ગર્વ પરિણામને માન કહે છે. અન્યને છેતરવા રૂપ જે પરિણામ
છે તેનું નામ માયા છે અને લાલસા રૂપ જે પરિણામ છે તેનું નામ લોભ છે. સૂક્ષ્મ-
પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં આ ચારે કષાયો મંદ પરિણામ રૂપે હોય છે, તેથી તેમના આ કષાયો
બાહ્ય શરીરાદિ વિકારોને પ્રકટ કરતા નથી, પરંતુ અનાભોગ રૂપે જ તેઓ ત્યાં વિવિધ
પ્રકારની વિચિત્રતા રૂપે વિદ્યમાન રહે છે. ॥૫॥

(૬) સંજ્ઞાદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! કઈ સન્નાઓ પન્નત્તાઓ ?, હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ-
પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલા પ્રકારની સજ્ઞાઓ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “ચત્તારિ સન્નાઓ પણ્ણત્તાઓ”
સજ્ઞાઓ ચાર કહી છે. “તંજહા” તે નીચે પ્રમાણે છે—“આહારસન્ના જાવ પરિગ્ગહસન્ના” (૧)
આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા અને (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા, (અહીં ‘યાવત્’
પદથી ભય સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે). સંજ્ઞા જે પ્રકારની હોય
છે—(૧) જ્ઞાન રૂપ અને (૨) અનુભવ રૂપ. જ્ઞાન રૂપ સંજ્ઞાના પાંચ ભેદ છે—મતિજ્ઞાન,

મતિશ્રુતાવધિમનઃપર્યયકેવલભેદાત્ પદ્યપ્રકારા ભવતિ, તત્ર કેવલસંજ્ઞા ક્ષાયિકી તદન્યાસ્તુ ક્ષાયોપશમિક્વ્યં । અનુભવસંજ્ઞાતુ સ્વકૃતાસાતાવેદનીયાદિકર્મવિપાકોદયજનિતા इह પ્રયોજનમનુભવસંજ્ઞયા, જ્ઞાનસંજ્ઞાયાસ્તુ પ્રયોજનદ્વારેણૈવ પરિગ્રહો ભવતીતિ । ચતસ્રપુ સંજ્ઞાસુ આહારસંજ્ઞા નામ આહારવિપયિણી અભિલાષા ક્ષુદ્રેદનીયપ્રભવા આત્મપરિણામવિશેષરૂપા एषા हि આહારસંજ્ઞા અસાતાવેદનીયોદયાદુપજાયતે । ભયસંજ્ઞા-ભયમોહવેદનીયોદયજનિત ત્રાસપરિણામરૂપા । મૈથુનસંજ્ઞા વેદોદયપ્રભવા મૈથુનાભિલાષરૂપા પરિગ્રહસંજ્ઞા-લોભમોહનીયોદયજનિતમૂર્છાપરિણામરૂપા इति एता अपि संज्ञाः सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामव्यक्तरૂપા एव प्रतिपत्तव्या इति षष्ठं संज्ञाद्वारम् ।

ધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન ઔર કેવલજ્ઞાન કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈ ઇનમેં કેવલજ્ઞાન સંજ્ઞા ક્ષાયિકી હૈ ઔર વાકી ચાર સંજ્ઞાએ ક્ષાયોપશમિકી હૈ । અપને દ્વારા કિયે ગયે આસાતાવેદનીય આદિ કર્મ કે વિપાકોદય સે અનુભવ સંજ્ઞા ઉત્પન્ન હોતી હૈ યહાં પ્રયોજન અનુભવ સંજ્ઞા સે હોતા હૈ । તથા પ્રયોજન દ્વારા હી જ્ઞાન સંજ્ઞાકા પરિગ્રહ હોતા હૈ । આહાર વિષયક જો અભિલાષા હૈ વહ જો કિ ક્ષુધાવેદનીય કર્મ કે ઉદય સે હોતી હૈ ઔર આત્મપરિણામ વિશેષરૂપ હોતી હૈ યહ આહારસંજ્ઞા હૈ । યહ આહારસંજ્ઞા અસાતાવેદનીય કર્મ કે ઉદય સે હોતી હૈ । ભયસંજ્ઞા ભય મોહ વેદનીય કે ઉદય સે હોતી હૈ ઔર યહ ત્રાસ પરિણામરૂપ હોતી હૈ । મૈથુનસંજ્ઞા વેદ કે ઉદય સે હોતી હૈ ઔર યહ મૈથુનસેવન કરનેકી અભિલાષારૂપ હોતી હૈ । પરિગ્રહસંજ્ઞા-લોભ મોહનીય કે ઉદય સે હોતી હૈ ઔર યહ મૂર્છાપરિણામરૂપ હોતી હૈ । યે સંજ્ઞાએ સૂક્ષ્મપૃથિવી કાયિક જીવોં કે અવ્યક્ત રૂપમેં હી હોતી હૈ । સંજ્ઞાદ્વાર સમાપ્ત ।

શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન. આ પાંચમાંની કેવલજ્ઞાન સંજ્ઞા ક્ષાયિકી છે અને બાકીની ચાર સંજ્ઞાઓ ક્ષાયોપશમિકી છે પોતાના દ્વારા કરાયેલા અસાતાવેદનીય આદિ કર્મના વિપાકોદયને લીધે અનુભવ સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં પ્રયોજન અનુભવ સંજ્ઞા સાથે છે. તથા પ્રયોજન દ્વારા જ જ્ઞાન સંજ્ઞાનો પરિગ્રહ થાય છે

આહાર વિષયક અભિલાષા કે જે ક્ષુધાવેદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જે આત્મપરિણામવિશેષ રૂપ હોય છે, તેનું નામ આહાર સંજ્ઞા છે. આ આહાર સંજ્ઞા અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે. ભય મોહવેદનીયના ઉદયથી ભયસંજ્ઞા થાય છે અને તે ત્રાસપરિણામ રૂપ હોય છે મૈથુન સંજ્ઞા વેદના ઉદયથી થાય છે અને તે મૈથુન સેવન કરવાની અભિલાષા રૂપ હોય છે. પરિગ્રહ સંજ્ઞા લોભમોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે મૂર્છા (લાલસા) પરિણામ રૂપ હોય છે. આ ચારે સંજ્ઞાઓ સૂક્ષ્મપૃથ્વી કાયિક જીવોમાં અવ્યક્ત રૂપેજ રહેલી હોય છે

(૭) અથ સપ્તમં લેશ્યાદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે? જીવાણં કહ્-લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ તેણાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં સ્વરૂપ ભવન્તે । જીવાનાં કતિલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોમયા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘તિન્નિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ તિન્નો લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘કળ્હલેસ્સા નીલલેસ્સા કાઝલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા, લિશ્યતિ—શિલ્પ્યતે કર્મણા સહાત્મા અનયા ઇતિ લેશ્યા કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસાહાય્યાદાત્મનઃ શુભાશુભપરિણામાત્મિકા ।

તદુક્તમ્—કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસાચિવ્યાત્ પરિણામો ય આત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં લેશ્યાશબ્દઃ પ્રવર્તતે ॥ ઇતિ ।

સા ચ લેશ્યા ષટ્ પ્રકારા ભવતિ તથથા—કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા શુક્લલેશ્યા ચ ૬ । એતાસાં લેશ્યાનાં સ્વરૂપં જમ્બૂફલમક્ષકષટ્પુરુષદૃષ્ટાન્તેન જ્ઞાતવ્યમ્ ।

(૭) લેશ્યાદ્વાર કથન—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ‘હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવો કે કિતની લેશ્યાએ કહી ગઈ છે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહ્યો છે—‘ગોયમા ! તિન્નિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ‘હે ગૌતમ ! આ જીવો કે આદિ કી ત્રીણ લેશ્યાએ હોતી છે—‘તંજહા’ જો આ પ્રકાર છે—‘કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા કાઝલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા ઓર કાપોતલેશ્યા જિસકે દ્વારા આત્મા કર્મ કે સાથ બંધાયેલા છે તે લેશ્યા છે તે લેશ્યા આદિ દ્રવ્ય કી સહાયતા સે સ્ફટિક મણિકી તરહ આત્માકે શુભ અશુભ પરિણામરૂપ હોતી છે—કહા મી છે—‘કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસાચિવ્યાત્’ ઇત્યાદિ

યહ લેશ્યા છ પ્રકાર કી હોતી છે—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા ઓર શુક્લલેશ્યા । આ લેશ્યાઓ કા સ્વરૂપ જામુનકો સ્નાનેવાલે છ પુરુષો કે દૃષ્ટાન્તસે જાના

(૭) લેશ્યાદ્વાર “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ?” હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્નને ઉત્તર—‘ગોયમા ! તિન્નિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ—તંજહા—કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાઝલેસ્સા’ હે ગૌતમ ! તે જીવોમાં નીચે પ્રમાણેની ત્રણ લેશ્યાઓનો સહલાવ હોય છે—(૧) કૃષ્ણલેશ્યા, (૨) નીલલેશ્યા, (૩) કાપોત લેશ્યા.

જેના દ્વારા આત્માનો કર્મની સાથે સંબંધ થાય છે, તેને લેશ્યા કહે છે—તે લેશ્યા કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી સ્ફટિક મણિકી જેમ આત્માના શુભઅશુભ પરિણામ રૂપ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—‘કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસાચિવ્યાત્’ ઇત્યાદિ આ લેશ્યાના નીચે પ્રમાણે છ પ્રકારો છે (૧) કૃષ્ણલેશ્યા, (૨) નીલલેશ્યા, (૩) કાપોત લેશ્યા, (૪) તેજો લેશ્યા, (૫) પદ્મ લેશ્યા અને (૬) શુક્લ લેશ્યા. આ લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ જાણુ આનારા છ પુરુષોના દૃષ્ટાન્તથી જાણી શકાય છે તે દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે—

‘પંથાઓ પરિભટ્ટા છપ્પુરિસા અડવીમજ્જભાગંમિ ।
 જંબૂતરુસ્સ હેટ્ટા પરોપ્પરં તે વિચિંતે તિ’ ॥૧॥
 નિમ્મૂલસંધસાલા ગોચ્છે પવકેય પડિય પડિયાઈ ।
 જહ ઇર્ણિ ભાવા તહ લેસ્સાઓ વિ નાયચ્ચા ॥૨॥
 છાયા—પથઃ પરિભ્રષ્ટાઃ પદ્મપુરુષા અટવી મધ્યભાગે ।
 જમ્બૂતરોરધસ્તાત્ પરસ્પરં તે વિચિન્વન્તિ ॥૧॥

નિર્મૂલં સ્કન્ધં શાખાન્ પ્રશાખાન્ ગુચ્છાન્ (છિત્વા) પક્વાનિ પતિતશટિતાનિ
 (ભક્ષયામઃ) યથૈતેષાં ભાવા સ્તથાલેશ્યા અપિ જ્ઞાતવ્યા ઇચ્છાયા ।

એકે વદન્તિ સમૂલો વૃક્ષઃ છેત્તવ્યઃ इति, અન્યઃ સ્કન્ધમાત્ર છેત્તવ્યમ્, તદન્યઃ—શાસ્ત્રા
 છેત્તવ્યા, ગુચ્છછેત્તવ્યમિતિ તદન્યઃ પક્વં પતિત ભક્ષણાર્થમિતિ પથો વદતિ એતદ્દૃષ્ટાન્તેન લેશ્યા

જા સકતા હૈ જૈસે—‘પંથાઓ પરિભટ્ટા છપ્પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

કોઈ છ પુરુષ રાસ્તા મૂલકર કિસી એક જંગલમેં આયે । વહાં પર વે એક જામુન કે વૃક્ષ
 કે નીચે બેઠ ગયે ઓર આપસ મેં ઇસ પ્રકાર સે વાત-ચીત કરને લગે જામુન ફલો સે લદા હુઆ
 હૈ—અતઃ એક કહને લગા—ઇસ વૃક્ષકો જડમૂલ સે ઉઘાડ દેના ચાહિયે તાકિ મનમાને જામુન
 ઘાયે જા સકે ?, દૂસરા કહને લગા પૂરા વૃક્ષ ઉઘાડને મેં કયા ફાયદા હૈ—ઇસે સ્કન્ધભાગ સે હી
 કાટ દેના ચાહિયે તાકિ શાખાં—પ્રશાખાં સબ ગિર જાવેગી ઓર ઉનમેં લગે હુએ જામુન
 યયેચ્છ ઘાયે જા સકેંગે ૨, તોસરા કહને લગા—સ્કન્ધ સે કાટને મેં અપને કો કોઈ લાભ
 નહીં હૈ—જિનશાખાઓ મેં જામુન લગે હુએ હૈ ઉન્હેં હી કેવલ કાટ લેના ચાહિયે ઇસસે અપને
 મનોરથ કી સિદ્ધિ હો જાવેગી ૩। ચૌથા કહને લગા—શાખાં વ્યર્થ મેં કયો કાટી જાવે
 કેવલ જામુન કે જો ગુચ્છે લટક રહે હૈ ઉન્હેં હી કાટ લિયા જાવે ઓર ધૂવ જામુન ઘાયા

‘પંથાઓ પરિભટ્ટા છપ્પુરિસા’ ઇત્યાદિ—

મૂલા પડેલા કેઈ છ પુરુષો કેઈ એક જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે એક
 જાંબુનું ઝાડ જોયું. તેઓ તે ઝાડની નીચે બેસીને આ પ્રમાણે વાતો કરવા લાગ્યા—જાંબુ
 પર ખૂબજ જાંબુ પાક્યાં છે એકે કહ્યું—આ ઝાડને જડમૂળમાંથી ઉખેડી નાખવું જોઈએ,
 તો જ આપણે તૃપ્તિ થાય એટલાં જાંબુ ખાઈ શકશું” બીજા પુરુષે કહ્યું—“આ ઝાડને જડ-
 મૂળમાંથી ઉખેડવાની શી જરૂર છે? તેને થડમાંથી જ કાપી નાખવું જોઈએ. એમ કરવાથી
 તેની શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ પડી જશે અને તેમની ઉપર લાગેલાં જાંબુ આપણે
 ઈચ્છા અનુસાર ખાઈ શકશું.”

ત્રીજા પુરુષે કહ્યું—“થડને કાપવાની શી જરૂર છે? જે શાખાઓ પર જાંબુ લાગ્યાં છે,
 તે શાખાઓને કાપી નાખવાથી આપણી અભિલાષા સિદ્ધ થશે”

ચોથા પુરુષે કહ્યું—“શાખાઓને કાપવાની શી જરૂર છે? જાંબુનાં જે ગુચ્છો ડાળીઓ
 પર લાગ્યાં છે, તેમને કાપી લેવાથી પણ આપણે તે જાંબુ ખાઈ શકીશું.”

જ્ઞાતવ્યેતિ—એતેષાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામતિસંક્લિષ્ટપરિણામત્વાદ દેવાનાં સૂક્ષ્મેષુ અનુત્પાદાન્વાદ્યા
એવ તિસ્રો લેશ્યાઃ કૃષ્ણનીલકાપોતાશ્યા ભવન્તીતિ સપ્તમં લેશ્યાદ્વારમ્ ॥

ગતં સપ્તમં લેશ્યાદ્વારમ્, અથાષ્ટમમિન્દ્રિયદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે’ જીવાણ, મિત્યાદિ ।

‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં કઙ્ક્રં ઇંદિયાઈં પન્નત્તાઈં’ તેષાં સ્વલ્પભદન્ત । સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક-
જીવાનાં કતીન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનીતિ, તત્રેન્દ્રિયં નામ ઇન્દનાદિન્દ્રઃ આત્મા સર્વોપ-
લબ્ધિરૂપપરમૈશ્વર્યયોગાત્ તસ્ય આત્મનો લિઙ્ગં ચિન્હં બોધકમિતિ ઇન્દ્રિયમ્, તદિન્દ્રિયં પશ્ચપ્રકારકમ્

જાવે । ૪, પાંચવાં કહને લગા—ગુચ્છે હી વ્યો કાટે જાવે— ઉસમેં જો પકે હુએ જામુન લગે
હૈં વે હી ગિરાકર સ્વા લિયે જાવે ૫, છઠા કહને લગા પકે હુએ જામુનો કો ગિરાનેસે તો કચ્ચે
જામુન મી ગિર જાયેંગે અતઃ જો યે પકે ૨ જામુન નીચે પડે હુએ હૈં ઉન્હેં હી ઉઠાકર સ્વા લેના
ચાહિયે ૬, ઇસ દૃષ્ટાન્ત સે પરિણામો કા જ્ઞાન હો જાતા હૈં ઓર ઇસી સે લેશ્યાઓ કે સ્વરૂપ
(ભાવ) મી જ્ઞાત હો જાતે હૈં । યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામવાલે
હોતે હૈં । દેવો કી ઇનમેં ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈં । ઇસલિયે યહાં આદિ કી યે ત્રીન—કૃષ્ણ, નીલ,
કાપોત—લેશ્યાએ હોતી હૈં । લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત ।

(૮) ઇન્દ્રિયદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ક્રં ઇંદિયાઈં પન્નત્તાઈં” હે
ભદન્ત ! ઇન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવો કે કિતની ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં । ઇન્દ્ર નામ આત્મા
કા હૈ—વ્યોંકિ સર્વોપલબ્ધિરૂપ એશ્વર્ય કા ઇસકે યોગ હૈ । ઇસલિયે ‘ઇન્દનાત્ ઇન્દ્રઃ’ એસી વ્યુત્પત્તિ
ઇસમેં ઘટિત હોજાતી હૈ । ઓસ આત્મા કા જો લિઙ્ગ—ચિહ્ન—હૈ વહ ઇન્દ્રિય હૈં યહ ઇન્દ્રિય પાંચ

‘પાંચમા પુરુષે કહ્યું—‘નાંબુના ગુચ્છાઓ કાપવાની શી જરૂર છે? ગુચ્છાઓમાંથી માત્ર
પાકાં નાંબુને જ તોડી લેવા જોઈએ’”

છઠ્ઠા પુરુષે કહ્યું—“પાકાં નાંબુને નીચે પાડવા જઈશું, તો કાચાં નાંબુ પણ નીચે
તૂટી પડશે, તે કરતાં જમીન પર પડેલા પાકાં નાંબુ જ આપણે વીણીને ખાવાં જોઈએ.”

આ દૃષ્ટાંત દ્વારા પરિણામોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે અને તેના દ્વારા લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ
(ભાવ) પણ જાણી શકાય છે

આ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા હોય છે. દેવલોકમાંથી
અવેલા જીવોની તેમાં ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેથી આ જીવોમાં પડેલી ત્રણ-કૃષ્ણ, નીલ
અને કાપોત-લેશ્યાઓનો જ સદ્ભાવ હોય છે લેશ્યા દ્વાર સમાપ્ત ॥૭૥॥

(૮) ઇન્દ્રિયદ્વાર—તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ક્રં ઇંદિયાઈં પન્નત્તાઈં ?” હે ભગવાન્ !
આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી ઇન્દ્રિયોહોય છે ? ઇન્દ્ર એટલે આત્મા, કારણ કે
સર્વોપલબ્ધિરૂપ એશ્વર્યથી તે સંપન્ન છે તેથી ‘ઇન્દનાત્ ઇન્દ્રઃ’ આ પ્રકારની તેની વ્યુત્પત્તિ
થાય છે. તે આત્માનું—જે લિંગ (ચિહ્ન) છે, તેનું નામ ઇન્દ્રિય છે. તે ઇન્દ્રિયના નીચે

શ્રોત્રેન્દ્રિયં ચક્ષુરિન્દ્રિયં રસનેન્દ્રિયં ગ્રાણેન્દ્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં ચ પુનરપિ ઇન્દ્રિયમેકૈકં દ્વિપ્રકારકં દ્રવ્યેન્દ્રિયં ભાવેન્દ્રિયં ચ દ્રવ્યેન્દ્રિયમપિ દ્વિપ્રકારકં નિર્વૃત્તિરૂપમુપકરણરૂપં ચ તત્ર નિર્વૃત્તિર્નામ પ્રતિવિશિષ્ટઃ સંસ્થાનવિશેષઃ । નિર્વૃત્તિરપિ દ્વિધા વાહ્યાઽઽમ્યન્તરા ચ, તત્ર વાહ્યા કર્ણપર્યટિકાદિરૂપા સા ચ વિચિત્રા ન પ્રતિનિયતરૂપતયા નિર્દેષ્ટું શક્યા તથાહિ—મનુષ્યસ્ય શ્રોત્રે નેત્રયોરુભયપાર્શ્વભાવિની, ભ્રુવૌ ચોપરિતનશ્રવણ વન્ધાપેક્ષયા સમે । વાનિનાં શ્રોત્રે નેત્રયો રુપરિ તીક્ષ્ણાગ્રભાગયુક્તે ભવતઃ ઇત્યાદિ, આમ્યન્તરા નિર્વૃત્તિસ્તુ સર્વેપામેકરૂપૈવ, આમ્યન્તરાં નિર્વૃત્તિમધિકૃત્યૈવ એતાનિ સૂત્રાણિ ભવન્તિ ‘સોઈંદિણં મંતે ! કિં સંઠાણસંઠિણં પન્નત્તે ? ગોયમા । કલંબુયા સંઠાણસંઠિણં પન્નત્તે, ચર્ક્ષિણદિ-

પ્રકાર કી હૈ—શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય રસનેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય । इनमें भी एक २ इन्द्रिय द्रव्येन्द्रिय और भावेन्द्रिय के भेद से दो दो प्रकार की है । द्रव्येन्द्रिय भी निर्वृत्ति और उपकरण के भेद से दो प्रकार की हैं । प्रतिविशिष्ट संस्थान विशेष का नाम निर्वृत्ति है । निर्वृत्ति भी बाह्य निर्वृत्ति और आभ्यन्तर निर्वृत्ति के भेद से दो प्रकार की होती है । कान की झिल्ली आदि रूप बाह्य निर्वृत्ति होती है । यह बाह्य निर्वृत्ति नाना प्रकार की होती है । अतः प्रतिनियत रूप से यह कही नहीं जा सकती है । जैसे—मनुष्य के श्रोत्र और उसके नेत्र की दोनों तरफ की भौहें ये दोनो कान के उपरितन वन्धकी अपेक्षा समान होती है । और घोड़ों के कान उनके दोनों नेत्रों के उपर तीक्ष्ण अग्रभागवाले होते हैं । इत्यादि आभ्यन्तर निर्वृत्ति सब जीवों की समान—एक रूप—ही होती है । ये सूत्र आभ्यन्तर निर्वृत्ति को लेकर ही कहे गये हैं—“सोईंदिणं मंते ! किं संठाणसंठिणं पणत्ते” हे भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रिय का आकार कैसा कहा गया है ? “गोयमा ! कलंबुया संठाणसंठिणं पणत्ते” हे गौतम ! कदम्बपुष्प के

પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર છે—(૧)શ્રોત્રેન્દ્રિય (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય, (૩) ગ્રાણેન્દ્રિય, (૪) રસનેન્દ્રિય, (૫)સ્પર્શેન્દ્રિય. તે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય નામના બન્ને ભેદ પડે છે દ્રવ્યેન્દ્રિયના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) નિર્વૃત્તિ અને (૨) ઉપકરણ પ્રતિવિશિષ્ટ સંસ્થાવિશેષનું નામ નિર્વૃત્તિ છે. નિર્વૃત્તિના પાંચ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે—(૧) બાહ્ય નિર્વૃત્તિ. (૨) આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિના કાનની ઝિલ્લી () આદિ રૂપ બાહ્યનિર્વૃત્તિ હોય છે. તે બાહ્યનિર્વૃત્તિ વિવિધ પ્રકારની હોય છે, તેથી તેને કોઈ ચોક્કસ રૂપ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. જેમ કે માણસના કાન અને તેની આંખોની બન્ને તરફની ભમરો, આ બન્ને કાનના ઉપરિના બન્ધની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, અને ઘોડાના કાન તેની બન્ને આંખો ઉપર તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા હોય છે.

સઘળા જીવોની આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ એક સરખી જ હોય છે. આસૂત્રો આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિનું જ પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—“સોઈંદિણં મંતે ! કિં સંઠાણસંઠિણં પણત્તે ?” હે ભગવન્ !

ણં મંતે । કિં સંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે ગોયમા મસૂરચંદસંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે ઘાણિંદિણ
ણં મંતે કિં સંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે । ગોયમા । અહમુત્તસંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે જિર્ઞિમ્મદિણ ણ
મંતે કિં સંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે, ગોયમા સુરપ્પસંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે ફાસિંદિણ ણં મંતે કિ
સંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે ગોયમા નાણાસંઠાણસંઠિણ પન્નત્તે’ ઇતિ ॥ અત્ર સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય વાહ્યા-
મ્યન્તરભેદો નાસ્તિ । ઉપકરણં નામ સ્વજ્ઞસ્થાનીયાયાઃ વાહ્યનિર્વૃત્તૈ ર્યા સ્વજ્ઞધારા સ્થાનીયા સ્વચ્છ-
તરપુદ્ગલસમુદાયરૂપા આમ્યન્તરનિર્વૃત્તિસ્તસ્યાઃ શક્તિવિશેષઃ । इदं चोपकरणरूपं द्रव्ये-
ન્દ્રિયમાન્તરનિર્વૃત્તૈઃ કથંચિદ્ ભિન્નં શક્તિશક્તિમતોઃ કથંચિદ્ ભેદાત્ કથંચિદ્ ભેદસ્તુ ઇત્યમ્—
વિદ્યમાનામપિ તસ્યામાન્તરનિર્વૃત્તૌ દ્રવ્યાદિનોપકરણસ્યોપધાતદર્શનાત્, તથાહિ—વિદ્યમાનાયામપિ
કદમ્બપુષ્પાદ્યાકારરૂપાયમાન્તરનિર્વૃત્તૌ કઠોરતરઘનગર્જનાદિના શક્તિવિનાશો શબ્દપરિ-
ચ્છેદાદર્શનાદિતિ । ભાવેન્દ્રિયમપિ દ્વિધા—લઘ્વિઃ ઉપયોગશ્ચ, તત્ર લઘ્વિઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિવિષયકઃ

સમાન શ્રોત્રેન્દ્રિયકા સંસ્થાન કહા ગયા હૈ । “ચર્ચિસ્વદિણં મંતે ! ઇત્યાદિ । ચક્ષુરિન્દ્રિય સે લેકર
સ્પર્શેન્દ્રિય તકકે સૂત્રોં કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ । સ્વજ્ઞસ્થાનીય વાહ્ય નિર્વૃત્તિ કી જો સ્વજ્ઞધારાસ્થાનીય સ્વચ્છ
તર પુદ્ગલરૂપ આમ્યન્તર નિર્વૃત્તિ હૈ । ઉસકા જો શક્તિવિશેષ હૈ । વહ ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય હૈ ।
યહ ઉપકરણરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય આન્તર નિર્વૃત્તિ સે કથંચિત્ ભિન્ન હોતી હૈ । ક્યોંકિ શક્તિ ઔર
શક્તિ માન મેં કથંચિત્ ભિન્નતા હોતી હી હૈ । ઉસમેં કથંચિત્ ભેદ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—કદમ્બ
પુષ્પાદિ કે આકાર રૂપ આન્તર નિર્વૃત્તિ કે હોતે હુએ મી અત્યન્ત કઠોર ઘનગર્જનાદિ સે શ્રવણ
શક્તિ કા નાશ હો જાને પર શબ્દજ્ઞાન કા અભાવ દેસા જાતા હૈ । ભાવેન્દ્રિય મી લઘ્વિ
ઔર ઉપયોગ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કો હોતી હૈ । ઉનમેં લઘ્વિભાવેન્દ્રિય શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિવિષયક
ઔર તદાવરણ ક્ષયોપશમરૂપ હોતી હૈ । ઔર અપને અપને વિષય મેં લઘ્વિકે અનુસાર આત્મા

શ્રોત્રેન્દ્રિયનો આકાર કેવો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! કલંબુયા સંઠાણસંઠિણ પણ્ણત્તે” હે ગૌતમ !
શ્રોત્રેન્દ્રિયનો આકાર કદંબ પુષ્પ સમાન કહ્યો છે.

પ્રશ્ન—‘ચર્ચિસ્વદિણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ચક્ષુરિન્દ્રિયથી લઈ ને સ્પર્શેન્દ્રિય સુધીનાં સૂત્રોનો
અર્થ સ્પષ્ટ છે

અર્જુનસ્થાનીય વાહ્યનિર્વૃત્તિની જે ખર્જુધારાસ્થાનીય સ્વચ્છતર પુદ્ગલ રૂપ આમ્યન્તર
નિર્વૃત્તિ છે તેની જે શક્તિવિશેષ છે, તેનું નામ ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે. આ ઉપકરણ રૂપ
દ્રવ્યેન્દ્રિય આન્તરનિર્વૃત્તિ કરતાં સહેજ ભિન્ન હોય છે, કારણ કે શક્તિ અને શક્તિમાનમાં
સહેજ ભિન્નતા હોય છે. તેમાં સહેજ ભેદ આ પ્રમાણે છે—કદંબપુષ્પના આકારવાળી વાહ્ય-
નિર્વૃત્તિનો સહાય હોવા છતાં પણ અત્યંત કઠોર ભેદગર્જના આદિ વડે શ્રવણશક્તિનો
નાશ થઈ જવાને લીધે શબ્દજ્ઞાનનો અભાવ થઈ જતો હોય છે ભાવેન્દ્રિય પણ લઘ્વિ
અને ઉપયોગના ભેદથી બે પ્રકારની હોય છે તેમાંની લઘ્વિભાવેન્દ્રિય શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ
વિષયક અને તદાવરણ ક્ષયોપશમ રૂપ હોય છે, પોત પોતાના વિષયમાં લઘ્વિ પ્રમાણે

તદાવરણક્ષયોપશમરૂપઃ, ઉપયોગઃ સ્વસ્વવિષયે લઘ્વ્યનુસારેણાત્મનઃ પરિચ્છેદવ્યાપારઃ । તત્ર યદપિ દ્રવ્યભાવભેદેનેન્દ્રિયમનેકપ્રકારકં ભવતિ તથાપિ ઇત્ર બાહ્યનિર્વૃત્તિરૂપમિન્દ્રિયમેવ પ્રશ્ન વિષયઃ તદેવાધિકૃત્ય વ્યવહારપ્રવૃત્તિર્દર્શનાત્, તથાહિ—વકુલાદયો વૃક્ષવિશેષાઃ પચ્ચેન્દ્રિયા इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः प्रतीयन्ते, तथापि वकुलादीनां पच्येन्द्रियव्यवहारो न भवति बाह्येन्द्रिय पञ्चकाभावादिति ।

ઉક્તઠ્ઠ—‘પંચિંદિઓ ઉ વ્વડલો, નરોવ્વ સવ્વવિસઓવલંભાઓ ।

તહવિ ન ભણ્ણઙ પંચિંદિયત્તિ વર્જિંઙ્ગદિયા ભાવા’ ॥૧॥

છાયા—પચ્ચેન્દ્રિયસ્તુ વકુલો નર इव सर्वविषयोपलम्भात् ।

તથાપિ ન ભણ્યતે પચ્ચેન્દ્રિય ઇતિ બાહ્યેન્દ્રિયાભાવાત્ ॥૧॥

इति बाह्येन्द्रियविषयक एव प्रश्नः, द्रव्येन्द्रियमधिकृत्यैव उत्तरयति भगवान्—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘एगे फासिंदिए पण्णत्ते, एकं स्पर्शेन्द्रियमेव सूक्ष्मपृथिवी-कायिकानां प्रज्ञप्तं कथितमिति अष्टममिन्द्रियद्वारम् ॥

કા જો જ્ઞાનવ્યાપાર હૈ વહ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય હૈ । ઉનમેં યદપિ દ્રવ્યરૂપ ઔર ભાવરૂપ ઇસ-પ્રકાર ઇન્દ્રિય અનેક પ્રકાર કી હોતી હૈ તૌ મી યહાં બાહ્યનિર્વૃત્તિ રૂપ ઇન્દ્રિય વિષય કા હી પ્રશ્ન હૈ અતઃ ઉસોકો અધિકૃતકરકે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ દેખી જાતી હૈ । જૈસે વકુલાદિવૃક્ષ વિશેષોં મેં પચ્ચેન્દ્રિય પ્રાણી મનુષ્ય કી તરહ પાંચોં ભાવેન્દ્રિયો કા વિજ્ઞાન અનુમાન સે પ્રતીત હોને પર મી ઉનમેં પાંચ બાહ્યેન્દ્રિયો કા અભાવ હોને સે પચ્ચેન્દ્રિયત્વ કા વ્યવહાર નહીં હોતા હૈ જૈસે કહા હૈ—‘પંચિંદિઓ ઉ’ ઇત્યાદિ । ઇસલિયે યહાં બાહ્યેન્દ્રિય વિષયક હી પ્રશ્ન હૈ । દ્રવ્યેન્દ્રિય કો હી અધિકૃત કરકે ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ ।—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એગે ફાસિંદિય પણ્ણતે’ ઉન સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવો કે કેવલ એક સ્પર્શેન્દ્રિય હી કહી ગઈ હૈ ।

यह इन्द्रियद्वार समाप्त हुआ ।

આત્માનો જે જ્ઞાન વ્યાપાર છે, તે ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે. જે કે દ્રવ્યરૂપ, ભાવરૂપ આદિ પ્રકારે ઇન્દ્રિયો અનેક પ્રકારની હોય છે, પરંતુ અહીં તો બાહ્યનિર્વૃત્તિ રૂપ ઇન્દ્રિયના સબંધમાં જ વાત ચાલી રહી છે, તેથી તેને જ અનુલક્ષીને વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ જેવામાં આવે છે. જેમકે બકુલાદિ વૃક્ષ વિશેષોમાં પચ્ચેન્દ્રિય પ્રાણી મનુષ્યની જેમ પાંચે ભાવેન્દ્રિયોનું વિજ્ઞાન અનુમાન દ્વારા અનુભવી શકાતું હોવા છતાં પણ તેમનામાં પાંચ બાહ્યેન્દ્રિયોનો અભાવ હોવાથી પચ્ચેન્દ્રિયત્વનો વ્યવહાર થતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—“પંચિંદિઓ ઉ” ઇત્યાદિ. તેથી અહીં બાહ્યેન્દ્રિયવિષયક જ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, એમ સમજવું દ્રવ્યેન્દ્રિયને જ અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે—“ગોયમા !” ઇત્યાદિ “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! ‘એગે ફાસિંદિય પણ્ણતે’ આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોમાં માત્ર એક સ્પર્શેન્દ્રિયનો જ સદ્ભાવ હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સમાપ્ત ॥૮॥

અથ નવમં સમુદ્ધાત દ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં કઠ્ઠસમુદ્ધાયા પન્નત્તા’ તેષાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલ્પ ભદન્ત । જીવાનાં ‘કઠ્ઠ સમુદ્ધાયા પન્નત્તા, તેષાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલ્પ ભદન્ત । કતિ—કિયત્સંખ્યકાઃ સમુદ્ધાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ કથિતાઃ, તત્ર સમુદ્ધાતાઃ સત્ત ભવન્તિ, તથાહિ—વેદનાસમુદ્ધાતઃ ૧, કષાયસમુદ્ધાતઃ ૨, મારણાન્તિકસમુદ્ધાતઃ ૩, વૈક્રિયસમુદ્ધાતઃ ૪, તૈજસસમુદ્ધાતઃ ૫, આહારકસમુદ્ધાતઃ ૬, કેવલિસમુદ્ધાતશ્ચ ૭ । તત્ર વેદનાયાઃ સમુદ્ધાતો વેદનાસમુદ્ધાતઃ સોડયં સમુદ્ધાતોડસાતા વેદનીયકર્માશ્રયઃ । કષાયેણ—કષાયોદયેન સમુદ્ધાતઃ કષાયસમુદ્ધાતઃ સ ચ કષાયચારિત્રમોહનીયકર્માશ્રયઃ । મરણે ભવો મારણઃ સ ચાસૌ સમુદ્ધાતશ્ચ મારણસમુદ્ધાતઃ । વૈક્રિયે પ્રારમ્ભમાણે સમુદ્ધાતો વૈક્રિયસમુદ્ધાતઃ સ ચ વૈક્રિય શરીરનામકર્માશ્રયઃ । તૈજસેન કારણભૂતેન સમુદ્ધાતઃ તૈજસ સમુદ્ધાતઃ તૈજસશરીરનામકર્માશ્રયઃ । આહારકે પ્રારમ્ભમાણે સમુદ્ધાતઃ આહારકસમુદ્ધાતઃ સચા-

(૧) અવ સમુદ્ધાતદ્વાર કહતે હૈ—“તેસિ ણં” ઇત્યાદિ । ‘તેસિ ણં મંતે જીવાણ કઠ્ઠ સમુદ્ધાયા પ્ણત્તા’ હૈ ભગવન્ ડન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કૈ કિતને સમુદ્ધાત હોતે હૈ ? ।

સમુદ્ધાત સાત હોતે હૈ જૈસે—વેદનાસમુદ્ધાત ૧, કષાયસમુદ્ધાત, ૨, મારણાન્તિકસમુદ્ધાત ૩, વૈક્રિયસમુદ્ધાત ૪, તૈજસસમુદ્ધાત ૫, આહારકસમુદ્ધાત ૬, ઓર કેવલિસમુદ્ધાત ૭ । ડનમેં વેદના કા સમુદ્ધાત વેદનાસમુદ્ધાત કહા જાતા હૈ યહ સમુદ્ધાત આશાતા વેદનીય-કર્મ કૈ આશ્રય વાલા હોતા હૈ ? । કષાય કૈ ડદય સે જો સમુદ્ધાત હોતા હૈ વહ કષાયસમુદ્ધાત હૈ, વહ કષાય ચારિત્રમોહનીય કર્મ કૈ આશ્રય સે હોતા હૈ ૨ । મરણ સમય મેં હોનેવાલા મારણાન્તિકસમુદ્ધાત હૈ ૩ । વૈક્રિય કૈ પ્રારંભ હોને પર જો સમુદ્ધાત હોતા હૈ વહ વૈક્રિયસમુદ્ધાત હૈ, યહ વૈક્રિય શરીર નામકર્મ કૈ આશ્રય સે હોતા હૈ ૪ । તૈજસ કૈ કારણ સે જો સમુદ્ધાત હોતા હૈ વહ તૈજસસમુદ્ધાત હૈ, યહ તૈજસ શરીર નામકર્મ કૈ આશ્રય વાલા હોતા હૈ ૫ ।

(૯) સમુદ્ધાત દ્વાર—“તેસિ ણં” ઇત્યાદિ—

પ્રશ્ન—તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઠ્ઠ સમુદ્ધાયા પ્ણત્તા । ડે લગવન્ ?” આ સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયિક ઓવોમાં કેટલા સમુદ્ધાત હોય છે ?

સમુદ્ધાત સાત પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) વેદના સમુદ્ધાત, (૨) કષાય સમુદ્ધાત, (૩) મારણાન્તિક સમુદ્ધાત, (૪) વૈક્રિય સમુદ્ધાત, (૫) તૈજસ સમુદ્ધાત, (૬) આહારક સમુદ્ધાત અને (૭) કેવલિ સમુદ્ધાત.

વેદના રૂપ જે સમુદ્ધાત છે, તેને વેદના સમુદ્ધાત કહે છે આ સમુદ્ધાત અશાતા-વેદનીય કર્મને કારણે થાય છે કષાયના ઉદયથી જે સમુદ્ધાત થાય છે, તે કષાય સમુદ્ધાત છે તે કષાયચારિત્ર મોહનીય કર્મને અધીન હોય છે મરણ સમયે થનારા સમુદ્ધાતને મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કહે છે વૈક્રિયને પ્રારંભ થતા જે સમુદ્ધાત થાય છે તેને વૈક્રિય સમુદ્ધાત કહે છે, તે વૈક્રિય શરીર નામકર્મને અધીન હોય છે તૈજસને કારણે જે સમુદ્ધાત થાય છે, તેને તૈજસ સમુદ્ધાત કહે છે. તે તૈજસ શરીર નામકર્મને અધીન હોય છે.

હારકશરીરનામકર્માશ્રયઃ । કેવલિનિ અન્તર્મુહર્તભાવિપરમપદે સમુદ્ઘાતઃ કેવલિસમુદ્ઘાતઃ । સમિતિ
 એકીભાવે ઉત્ પ્રાબલ્યે એકીભાવેન પ્રાબલ્યેન ઘાત ઇતિ સમુદ્ઘાતઃ, કેન સહ એકીભાવગમનમ્ તત્રો-
 ચ્યતે વેદનાદિભિઃ સહ । યદા આત્મા વેદનાદિસમુદ્ઘાતગતો ભવતિ તદા વેદનાધનુભવજ્ઞાનપરિ-
 ણત એવ ભવતિ નાન્યજ્ઞાનપરિણતઃ । પ્રાબલ્યેન ઘાતઃ કથં ભવતિ તત્રોચ્યતે—વેદનાદિસમુદ્ઘાત-
 પરિણત આત્મા બહૂન્ વેદનીયાદિ કર્મપુદ્ગલાન્ કાલાન્તરાનુભવયોગ્યાન્ ઉદીરણાકરણેનાદાય(આકૃષ્ય)
 ઉદયાવલિકાયાં નિક્ષિપ્ય અનુભૂયાનુભૂય નિર્જરયતિ આત્મપ્રદેશેભ્યઃ શાતયતિ । તત્ર પ્રથમ વેદના
 સમુદ્ઘાત ગતો જીવો વેદનીયકર્મપરમાણુપરિણતં કરોતિ, તથાહિ—વેદનાકરાલિત આત્મા સ્વપ્રદે-

આહારક શરીર કે પ્રારંભ હોને પર જો સમુદ્ઘાત હોતા હૈ વહ આહારક સમુદ્ઘાત હૈ,
 યહ આહાર શરીર નામકર્મ કે આશ્રય સે હોતા હૈ ૬। અન્તર્મુહર્ત મેં પ્રાપ્ત હોને વાલે પરમપદ
 મોક્ષકે સમય જો સમુદ્ઘાત હોતા હૈ વહ કેવલિસમુદ્ઘાત હૈ ૭। સમ્—એકીભાવ સે ઉત્—પ્રાબલ્ય
 સે જો ઘાત હૈ વહ સમુદ્ઘાત કહલાતા હૈ । યહ એકીભાવ કિસકે સાથ હોતા હૈ, સો કહતે
 હૈ વેદના આદિ કે સાથ હોતા હૈ । અર્થાત્ આત્મા જબ વેદના આદિ સમુદ્ઘાત કો પ્રાપ્ત હોતા
 હૈ તબ વહ એકીભાવ સે કેવલ વેદના આદિ કે અનુભવ જ્ઞાન મેં હી પરિણત હોતા હૈ કિન્તુ
 ઉસ સમય વહ આત્મા અન્ય અનુભવ જ્ઞાન મેં પરિણત નહીં હોતા હૈ । પ્રાબલ્ય સે ઘાત કૈસે
 હોતા હૈ ? ઉસકે ઉત્તર મેં કહતે હૈ—વેદના આદિ સમુદ્ઘાત પરિણત આત્મા બહુતર વેદનીયા-
 દિકર્મપુદ્ગલો જો કિ આગે કાલાન્તર મેં અનુભવનીય—અનુભવ મેં આનેવાલે હૈં અમી નહીં
 ઉન વેદનીયાદિ કર્મપુદ્ગલો કો ઉદીરણાદ્વારા ઝીંચ કર ઉદયાવલિકા મેં લાકર અનુભવ કરકે

આહારક શરીરનો પ્રારંભ થતા જે સમુદ્ઘાત થાય છે, તેનું નામ આહારક સમુદ્ઘાત
 છે, અને તે આહાર શરીર નામકર્મને અધીન હોય છે. અંતર્મુહૂર્તમાં પ્રાપ્ત થનાર પરમ-
 પદ મોક્ષને સમયે જે સમુદ્ઘાત થાય છે, તેને કેવલિ સમુદ્ઘાત કહે છે

“સમ્” એકાગ્ર ભાવથી, “ઉત્” પ્રબળતા પૂર્વક જે ઘાત થાય છે, તેનું નામ સમુ-
 દ્ઘાત છે. આ એકાગ્રભાવ કૈની સાથે થાય છે, તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—તે એકાગ્રભાવ
 વેદના આદિની સાથે થાય છે. એટલે કે આત્મા જ્યારે વેદના આદિ સમુદ્ઘાતથી યુક્ત
 થાય છે ત્યારે તે એકાગ્ર ભાવથી માત્ર વેદના આદિના અનુભવ જ્ઞાનમાં જ પરિણત થાય
 છે, એટલે કે ત્યારે તે આત્મા અન્ય અનુભવ જ્ઞાનમાં પરિણત થતો નથી.

પ્રબળતા પૂર્વક ઘાત કેવી રીતે થાય છે, તે હવે સમજાવવામાં આવે છે—

વેદના આદિ સમુદ્ઘાત પરિણત આત્મા, કાલાન્તરે અનુભવનીય (હાલમાં જેનું વેદન
 કરવાનું નથી પણ અમુક કાળ વ્યતીત થયા બાદ જેનું વેદન કરવાનું છે એવાં) વેદનીય
 આદિ કર્મપુદ્ગલોને ઉદીરણ દ્વારા ખેંચીને ઉદયાવલિકામાં લાવીને તેમનું વેદન કરીને
 તેમને ઘાત (નાશ) કરી નાખે છે—તેમને આત્મપ્રદેશોમાંથી અલગ કરી નાખે છે. તેનું
 નામ જ પ્રબળતા પૂર્વકનો ઘાત છે.

શાન્તાનન્તકર્મપરમાણુપરિવેષ્ટિતાન્ શરીરાદ્વહિરપિ પ્રક્ષિપતિ તૈશ્ચ પ્રદેશૈર્વદનજઘનાદિ છિદ્રાણિ કર્ણસ્કન્ધાઘન્તરાલાનિ ચ પરિપૂર્ય આયામતો વિસ્તરતશ્ચ શરીરમાત્રં ક્ષેત્રમભિવ્યાપ્ય અન્તર્મુહૂર્તં યાવદવસ્થિતો ભવતિ તસ્મિન્નન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણકાલે બહુનામસાતાવેદનીયકર્મપુદ્ગલાનાં પરિશાતં કરોતિ । કષાયસમુદ્ઘાતસમુદ્ઘાતઃ કષાયાસ્યચારિત્રમોહનીયકર્મપુદ્ગલાનાં પરિશાતં કરોતિ તથાહિ—કષાયોદયસમાકુલ આત્મા સ્વદેશાન્ વહિર્નિક્ષિપ્ય તૈર્વદનોદરાદિછિદ્રાણિ કર્ણસ્કન્ધાઘન્તરાલાનિ ચ પ્રપૂર્યાયામતો વિસ્તરતશ્ચ શરીરમાત્રં ક્ષેત્રમભિવ્યાપ્ય તિષ્ઠતિ તથાભૂતશ્ચ પ્રભૂત

उनका घात—परिशातन कर देता है आत्मप्रदेशो से अलग कर देता है यही यहां प्राबल्य से घात करना है । अब वेदना आदि समुदघातो का विवरण करते हैं—उनमें वेदनासमुदघात में रहा जीव वेदनीय कर्मपुद्गलोका परिशातन करता है, जैसे—वेदना से करालित—व्याप्त आत्मा अनन्तानन्त कर्मपरमाणुओ से परिवेष्टित अपने प्रदेशो को शरीर से बाहर निकालता है और उन प्रदेशों से वदन जघन आदि के छिद्रो को कर्ण और स्कन्ध आदि के अन्तरालों को भर देता है । भर कर फिर वह आयाम और विस्तार से शरीर मात्र क्षेत्र को चारो ओर से व्याप्त करके एक अन्तर्मुहूर्त तक अवस्थित रहता है । उस अन्तर्मुहूर्त प्रमाण काल में वह बहुत ही असातावेदनीय कर्म पुद्गलोंकी निर्जरा कर देता है । कषायसमुदघातसे समबहत हुआ जीव कषाय नामक चारित्र मोहनीय कर्मपुद्गलों की निर्जरा करता है । जब आत्मा कषायोदय से समाकुल हो जाता है तब वह अपने आत्मप्रदेशो को शरीर से बाहर निकालता है और उन प्रदेशो से वदन एवं उदर आदि के छिद्रों को एवं कर्ण स्कन्ध आदिके अन्तरालों को भर देता है । भर कर फिर वह आयाम और विस्तार की अपेक्षा शरीर प्रमाण क्षेत्र को चारों ओर से व्याप्त कर के

હવે સૂત્રકાર વેદના આદિ સમુદ્ઘાતોનું વર્ણન કરે છે—

વેદના સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ વેદનીય કર્મપુદ્ગલોનું પરિશાતન કરે છે—તેમને આત્મપ્રદેશોમાંથી અલગ કરે છે આ ક્રિયા આ રીતે થાય છે—વેદનાથી વ્યાપ્ત થયેલો આત્મા અનંતાનંત કર્મપુદ્ગલોથી વીંટળાયેલા પોતાના પ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે અને તે પ્રદેશો વડે વદન, જઘ આદિનાં છિદ્રોને તથા કર્ણ, સ્કન્ધ આદિના અંતરાલોને ભરી દે છે. ત્યાર બાદ તે આયામ અને વિસ્તારની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્રને ચારે તરફથી વ્યાપ્ત કરીને એક અંતર્મુહૂર્ત પર્યન્ત અવસ્થિત રહે છે. તે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળમાં તે આત્મા ઘણું જ અસાતાવેદનીય કર્મપુદ્ગલોની નિર્જરા કરી નાખે છે.

કષાય સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ કષાય નામક ચારિત્ર મોહનીય કર્મપુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. જ્યારે આત્મા કષાયના ઉદયથી વ્યાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે અને તે પ્રદેશો વડે વદન, ઉદર આદિનાં છિદ્રોને તથા કર્ણ, સ્કન્ધ આદિના અન્તરાલોને ભરી દે છે. ભરી દઈને આયામ અને વિસ્તારની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્રને ચારે તરફ વ્યાપ્ત કરી દઈને તે ત્યાં અવસ્થિત થઈ જાય

કપાયકર્મપુદ્ગલપરિશાતં કરોતિ । एवं मरणसमुदघातगतमायुःकर्मपुद्वलपरिशातं करोति ।
 वैक्रियसमुदघातगतो जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्वहिर्निष्कास्य शरीरविष्कम्भबाह्व्यमानमाया-
 मतः संख्येययोजनप्रमाणं दण्डं निसृजति, निसृज्य यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्व-
 लान् प्राग्वद्धान् शातयति । तैजसाहारकसमुदघातौ वैक्रियसमुदघातवदेव जातव्यौ । नवरं
 तैजससमुदघातगतो जीवः तैजसशरीरनामकर्मपुद्वलानां परिशातं करोति आहारकसमुदघात-
 गतस्तु जीवः आहारक शरीरनामकर्मपुद्वलानां निर्जरां करोति, केवलिसमुदघातसमुदघातस्तु केवली
 सदसद्वेदनीयशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्मपुद्वलानां परिशातं करोति । आधाः—पट्समुदघाताः
 प्रत्येकमात्रमौहर्त्तिकाः, केवलिसमुदघातस्तु अष्टसामयिको भवति । तदुक्तं प्रज्ञापनायाम्—

वहाँ अवस्थित हो जाता है । इस स्थितिवाला बना हुआ वह जीव बहुत अधिक कपाय कर्मपुद्गलों
 की निर्जरा कर देता है । इसी प्रकार मरण समुदघातगत जीव आयु कर्म पुद्गलों की निर्जरा करता
 है । वैक्रियसमुदघात गत जीव अपने आत्मप्रदेशों को शरीर से बाहर निकालकर उन्हें शरीर की
 चौड़ाई और मोटाई प्रमाण बनाता है तथा लम्बाई में संख्यातयोजनप्रमाण दण्ड के रूप में
 बनाता है । बनाकर फिर वह प्राग्वद् यथास्थूल वैक्रियशरीरनामकर्म के पुद्गलों की निर्जरा करता
 है । तैजस और आहारक समुदघात वैक्रियसमुदघात के जैसे ही होते हैं । परन्तु—तैजस समु-
 दघात से समवहत हुआ जीव तैजस शरीरनामकर्मके पुद्गलों का नाश करता है । और आहारक
 समुदघात से समवहत हुआ जीव आहारक शरीरनामकर्म के पुद्गलों की निर्जरा करता है । तथा
 केवलिसमुदघात से समवहत हुआ जीव—केवली—साता असाता वेदनीय के शुभाशुभ नामकर्म के
 उच्च नीच गोत्र कर्म के पुद्गलों का विनाश करता है । आदि के ६ समुदघातों में से प्रत्येक
 समुदघात का समय एक २, अन्तर्मुहूर्त्त का है । और केवलिसमुदघात का समय आठ समय का

છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં મુકાયેલો તે જીવ બહુ જ કપાય કર્મપુદ્ગલોની નિર્જરા કરી
 નાખે છે એ જ પ્રમાણે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ આયુકર્મપુદ્ગલોની
 નિર્જરા કરી નાખે છે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત યુક્ત જીવ પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી
 બહાર કાઢીને તેમને શરીરની પહોળાઈ અને લંબાઈ પ્રમાણે બનાવે છે તથા લંબાઈની
 અપેક્ષાએ સખ્યાત યોજનપ્રમાણ દડરૂપ બનાવે છે. ત્યાર બાદ તે પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલાં
 યથા સ્થૂલ વૈક્રિયશરીર નામકર્મનાં પુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. તૈજસ અને આહારક સમુ-
 દ્ઘાત વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની જેમ જ થાય છે. પરંતુ વિશિષ્ટતા એટલી જ છે કે તૈજસ સમુ-
 દ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ તૈજસ શરીર નામકર્મનાં પુદ્ગલોનોનાશ કરે છે અને આહાર-
 રક સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ આહારક શરીર નામકર્મનાં પુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે.
 કેવલિ સમુદ્ઘાતથી યુક્ત થયેલો જીવ (કેવળી) સાતા અસાતા વેદનીયનાં શુભાશુભ નામ-
 કર્મનાં અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મનાં પુદ્ગલોનો વિનાશ કરે છે પહેલાં છ સમુદ્ઘાતોમાંના
 પ્રત્યેક સમુદ્ઘાતનો સમય એક એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને કેવલિસમુદ્ઘાતનો સમય

‘વેયણાસમુઘાણં ભંતે ! કઙ્ગ સમઙ્ગ પન્નત્તે ? ગોયમા ! અસંખેજ્જસમઙ્ગ અંતો મુહુત્તે एवं जाव आहारसमुग्घाणं । केवलिसमुग्घाणं भंते ! कङ्ग समङ्ग पन्नत्ते ? गौयमा ! अट्ठसमङ्ग पन्नत्ते’—वेदनासमुद्घातः खलु भदन्त ! कतिसामयिकः प्रज्ञतः ? गौतम ! असंख्येयसामयिकोऽन्तर्मुहूर्तः, एवं यावदाहारकसमुद्घातः । केवलिसमुद्घातः खलु भदन्त । कतिसामयिकः प्रज्ञतः । गौतम ! अष्टसामयिकः प्रज्ञतः इतिच्छाया ॥ एवमनेक-प्रकारकसमुद्घातसंभवे सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां कतमः समुद्घात इत्याशयेन प्रश्नः कृतो गौत-मेनेति पूर्वपक्षाशय इति

भगवानाह—‘गौयमा ! इत्यादि ‘गौयमा ! हे गौतम । ‘तओ समुग्घाया पन्नत्ता’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकानामाद्याश्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘वैयणा समुग्घाणं कसायसमुग्घाणं मारणंतियसमुग्घाणं’ वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मार-णान्तिकसमुद्घातश्चेत्येते त्रय एव समुद्घाता भवन्तीति नवमं समुद्घातद्वारम् ।

है । प्रज्ञापना में ऐसा ही कहा है—“वैयणासमुग्घाणं भंते । कङ्गसमङ्ग पन्नत्ते ! गौयमा । असंखेज्जसमङ्ग अंतो मुहुत्ते एवं जाव आहारसमुग्घाणं केवलिसमुग्घाणं भंते । कङ्ग समङ्ग पन्नत्ते ? गौयमा अट्ठसमङ्ग पन्नत्ते” इस प्रकार अनेक प्रकारवाले समुद्घात के संभव होने पर सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीवों के कितने समुद्घात होते हैं ? ऐसे आशय को लेकर ही गौतम ने यह प्रश्न किया है । ऐसा पूर्व पक्ष का आशय है ।

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि ‘गौयमा’ हे गौतम ! “तओ समुग्घाया पन्नत्ता” सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीवों के आदि के तीन समुद्घात होते हैं ‘तं जहा’ जो इस प्रकार से हैं—‘वैयणासमुग्घाणं, कसायसमुग्घाणं मारणंतियसमुग्घाणं’ वेदना समुद्घात कषायसमुद्घात, मारणान्तिकसमुद्घात । समुद्घातद्वार समाप्त ।

આઠ સમયનો છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“વૈયણાસમુઘ્ગાણં ભંતે ! કઙ્ગ સમઙ્ગ પણ્ણત્તે ? ગોયમા ! અસંખેજ્જસમઙ્ગ અંતો મુહુત્તે एवं जाव आहारसमुग्घाणं । केवलिसमुग्घाणं भंते ! कङ्ग समङ्ग पण्णत्ते ? गौयमा ! अट्ठ-समङ्ग पण्णत्ते”

આ પ્રકારે છ પ્રકારના જે સમુદ્ધાતો છે, તેમાંથી સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલા સમુદ્ધાતો હોય છે, તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! તઓ સમુઘ્ગાયા પણ્ણત્તા—તંજહા” હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ સમુદ્ધાતોનો જ સંદર્ભ કહ્યો છે—“વૈયણાસમુ-ઘ્ગાણં, કસાયસમુઘ્ગાણં, મારણંતિયસમુઘ્ગાણં” (૧) વેદના સમુદ્ધાત, (૨) કષાયસમુદ્ધાત અને (૩) મારણાન્તિકસમુદ્ધાત. સમુદ્ધાતદ્વાર સમાપ્ત ॥૬॥

(૧૦) ગતં નવમં સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ । અથ દશમં સંજ્ઞિદ્વારમાહ— ‘તેળં ઇત્યાદિ ‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં સન્ની અસન્ની’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ જીવાઃ સ્વલ્ભદન્ત । કિં સંજ્ઞિનોઽસંજ્ઞિનો વા, તત્ર સંજ્ઞાન સંજ્ઞા અતીતાનાગતવર્તમાનભાવસ્ય પર્યાલોચનં સા વિદ્યતે યેષાં તે સંજ્ઞિનઃ વિશિષ્ટસ્મરણાદિરૂપમનોવિજ્ઞાનવન્ત ઇત્યર્થઃ । યથોક્તમનોવિજ્ઞાનવિકલ્પા અસંજ્ઞિન ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘નો સન્ની અસન્ની’ નો સંજ્ઞિન ઇમે જીવાઃ કિન્તુ અસંજ્ઞિનઃ વિલક્ષણમનોલ્બ્ધેરભાવાત્—હેતુવાદોપ-દેશેનાપિ ન સંજ્ઞિનઃ અભિસન્ધારણપૂર્વિકાયાઃ કરણશક્તેરભાવાત્ । નો સંજ્ઞિનઃ ‘પ્રતાવન્માત્ર કથનેનૈવ અસંજ્ઞિત્વસિદ્ધૌ અસંજ્ઞિન ઇતિ—કથન પ્રતિપેઘપ્રધાનો વિધિરિતિ જ્ઞાપયિતુમ્, પ્રતિ પાથસ્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકસ્ય સ્વભાવત એવ સાવચત્વાદિતિ દશમં સંજ્ઞિદ્વારમ્,

(૧૦) સંજ્ઞિદ્વાર—‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં સન્ની અસન્ની’ હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવી-કાયિક જીવ કયા સજ્ઞી હોતે હૈ યા અસજ્ઞી હોતે હૈ ? અતીત અનાગત ઔર વર્તમાન ભાવ કી જો પર્યાલોચના હૈ ઉસકા નામ સંજ્ઞા હૈ, યહ સંજ્ઞા જિનકો હોતી હૈ વે સજ્ઞી હૈ । વિશિષ્ટ સ્મરણાદિરૂપ જો મનોવિજ્ઞાન હૈ ઉસ મનોવિજ્ઞાનવાલે જો જીવ હૈ વે સંજ્ઞી હૈ । ઔર જો હસ મનોવિજ્ઞાન સે વિકલ હૈ વે અસંજ્ઞી હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ગોયમા નો સન્ની અસન્ની’ હે ગૌતમ । યે સજ્ઞી નહીં હોતે હૈ કિન્તુ અસજ્ઞી હોતે હૈ । ક્યોંકિ હનમેં વિલક્ષણ મનોલ્બ્ધિ કા અભાવ રહતા હૈ । હેતુવાદ કે ઉપદેશ સે મી સંજ્ઞાવાલે નહીં હોતે હૈ ક્યોંકિ અભિ-સન્ધારણ પૂર્વક કારણ શક્તિ કા હનમેં અભાવ રહતા હૈ । શંકા—‘નો સંજ્ઞિનઃ’ ઇત્તને માત્ર કહને સે હી હનમેં અસંજ્ઞિત્વ કી સિદ્ધિ હો જાતી હૈ ફિર અસંજ્ઞિનઃ એસા કથન ક્યોં કિયા ?

(૧૦) સંજ્ઞાદ્વાર—“તેળં મંતે ! જીવા કિં સન્ની અસન્ની ?”

હે લગવન્ ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સંજ્ઞી હોય છે, કે અસંજ્ઞી હોય છે ?

અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ભાવની જે પર્યાલોચના છે, તેનું નામ સંજ્ઞા છે. આ સંજ્ઞાનો જેમનામાં સહભાવ હોય છે તેમને સંજ્ઞી કહે છે.

વિશિષ્ટ સ્મરણાદિરૂપ મનોવિજ્ઞાનવાળા જે જીવો છે, તેમને સંજ્ઞી કહે છે, અને આ મનોવિજ્ઞાનથી રહિત જે જીવો છે, તેમને અસંજ્ઞી કહે છે.

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! નો સન્ની અસન્ની” હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો સંજ્ઞી હોતા નથી, પણ તેઓ અસંજ્ઞી જ હોય છે, કારણ કે તેમનામાં વિશિષ્ટ મનોલ્બ્ધિનો અભાવ હોય છે હેતુવાદના ઉપદેશ અનુસાર પણ તેમને સંજ્ઞાવાળા કહી શકાતા નથી, કારણ કે અભિસંધારણ પૂર્વક કરણ-શક્તિનો તેમનામાં અભાવ હોય છે.

શંકા—“નો સંજ્ઞિનઃ” “સંજ્ઞી હોતા નથી” આટલું જ કહેવાથી તેમનામાં અસંજ્ઞિત્વ સિદ્ધ થઈ જાય છે, છતાં પણ “અસંજ્ઞિનઃ” “અસંજ્ઞી હોય છે”, આ પ્રકારનું કથન શા માટે કર્યું છે ?

(૧૧) ગતં દશમ સંજ્ઞિદ્વારમ્ । અથૈકાદશં વેદદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ, ‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં ઇત્થિવેયગા પુરિસવેયગા નપુંસગવેયગા’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ સ્ત્રીભદન્ત । જીવાઃ કિં સ્ત્રીવેદકાઃ પુરુષવેદકાઃ નપુંસકવેદકા વા, સ્ત્રિયા વેદો યેષાંતે સ્ત્રી-વેદકાઃ એવં પુરુષવેદકાઃ નપુંસકવેદકા અપિ, તત્ર સ્ત્રિયાઃ પુરુષે અભિલાષઃ સ્ત્રી વેદકઃ, પુરુ-ષસ્ય સ્ત્રિયામભિલાષઃ પુરુષવેદકઃ, ઉભયોરપિ અભિલાષો નપુંસકવેદકઃ, ઇતિ પ્રશ્ન, મગવા-નાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । નો ઇત્થિવેયગા નો પુરિસવેયગા નપુંસગવેયગા’ નો સ્ત્રીવેદકા નો પુરુષવેદકાઃ કિન્તુ નપુંસકવેદકાઃ સંમૂર્ચ્છિમજીવત્વાત્, નારક-સંમૂર્ચ્છિમા નપુંસકવેદકા ઇતિ મગવદ્વચનમ્ ઇતિ એકાદશં વેદદ્વારમ્ ॥૧૧॥

ઉત્તર—એસા જો કથન કિયા હૈ વહ વિધિપ્રતિષેધ પ્રધાન વાલી બાત હોતી હૈ ઇસ બાત કો સમજાને કે લિયે કિયા હૈ । યહાં પ્રતિપાદ્ય જો સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવ હૈ વહ સ્વભાવતઃ હી સાવધયોગ વાલા હોતા હૈ । અતઃ—વહ અસંજીહી હોતા હૈ, સંજ્ઞિદ્વાર સમાપ્ત ।

(૧૧) વેદદ્વાર—‘તે ણં મંતે જીવા કિં ઇત્થિવેયગા પુરિસવેયગા નપુંસગવેયગા’ હે ભદન્ત । વે—સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ—વંચા સ્ત્રીવેદવાલે હોતે હૈં યા પુરુષ વેદવાલે હોતે હૈં ? યા નપુંસક વેદવાલે હોતે હૈં ? જિસ વેદ કે ઉદય સે પુરુષ કે સાથ રમણ કરને કી ઇચ્છા હોતી હૈ વહ સ્ત્રી વેદ હૈં ઓર જિસ વેદ કે ઉદય સે સ્ત્રી કે સાથ રમણ કરને કી ઇચ્છા હોતી હૈં વહ પુરુષ વેદ હૈં ઓર જિસ વેદ કે ઉદય મેં સ્ત્રી ઓર પુરુષ દોનો કે સાથ રમણ કરને કી ઇચ્છા હોતી હૈં વહ નપુંસક વેદ હૈં ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘નો ઇત્થિવેયગા નો પુરિસવેયગા નપુંસકવેયગા’ હે ગૌતમ યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ન સ્ત્રી વેદવાલે હોતે હૈં, ન પુરુષ વેદવાલે

ઉત્તર—એવું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે વિધિ પ્રતિષેધ પ્રધાન વાળી વાત હોય છે, તે વાતને સમજાવવા માટે કરવામાં આવ્યું છે અહીં જે જીવોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સ્વભાવતઃ જ સાવધયોગવાળા હોય છે, તેથી તેઓ અસંજી જ હોય છે, સંજીદ્વાર સમાપ્ત [૧૦]

(૧૧) વેદદ્વાર—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં ઇત્થિવેયગા પુરિસવેયગા, નપુંસગવેયગા !” હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સ્ત્રીવેદવાળા હોય છે, કે પુરુષવેદવાળા હોય છે, કે નપુંસક વેદવાળા હોય છે ? જે વેદના ઉદયથી પુરુષની સાથે રમણ(સંલોગ) કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તે વેદનું નામ સ્ત્રીવેદ છે જે વેદના ઉદયથી સ્ત્રીની સાથે રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તે વેદનું નામ પુરુષવેદ છે જે વેદના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેની સાથે રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તે વેદનું નામ નપુંસકવેદ છે ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“નો ઇત્થિવેયગા, નો પુરિસવેયગા, નપુંસકવેયગા” હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોતા નથી, પુરુષ વેદવાળા પણ હોતા નથી

(૧૨) ગતમેકાદશે વેદદ્વારમ્ । અથ દ્વાદશં પર્યાપ્તિદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તે સિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ તેણાં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત । જીવાનાં કતિ પર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ચત્તારિ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ ચતસ્રઃ, પર્યાપ્તયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ, ‘ત જહા’ તથા—‘આહારપજ્જત્તી’ આહારપર્યાપ્તિઃ, ‘સરીરપજ્જત્તી’ શરીરપર્યાપ્તિઃ ‘ઈંદિયપજ્જત્તી’ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ ‘આણપાણુપજ્જત્તી’ આનપાનપર્યાપ્તિઃ તા એતાશ્ચતસ્રઃ પર્યાપ્તયો ભવન્તિ ।

અથ પર્યાપ્તિદ્વારન્તર્ગતાં પર્યાપ્તિવિરોધિની મપર્યાપ્તિ દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ અપજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ તેણાં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત ।

હોતે હૈં, કિન્તુ નપુંસક વેદવાલે હોતે હૈં । ક્યોંકિ યે સમ્મૂર્છિમ જીવ હૈ । નારકજીવ ઔર સમ્મૂર્છિમ જન્મવાલે—જીવ નિયમ સે નપુંસક વેદ વાલે હી હોતે હૈં એસા ભગવાન્ કા આદેશ હૈ ।

૧૧ વાં વેદદ્વાર સમાપ્ત ।

(૧૨) પર્યાપ્તિદ્વાર—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ હે ભદન્ત ! હન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવોં કે કિતની પર્યાપ્તિયાં હોતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ હનકે ચાર પર્યાપ્તિયાં હોતી હૈ । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘આહારપજ્જત્તી’ આહારપર્યાપ્તિ ‘સરીરપજ્જત્તી’ શરીર પર્યાપ્તિ, ‘ઈંદિયપજ્જત્તી’ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ‘આણપાણુપજ્જત્તી’ આનપાન—સ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિ । ‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ અપજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ હે ભદન્ત ! પર્યાપ્તિદ્વાર કે અન્તર્ગત જો પર્યાપ્તિ વિરોધિની અપર્યાપ્તિયાં હૈં વે યહાં કિતની હોતી હૈ ? ઉત્તર મેં

પરન્તુ નપુંસકવેદવાળા જ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્મૂર્છિમ હોવા છે નારક હોવા અને સમ્મૂર્છિમ જન્મવાળા હોવા નિયમથી જ નપુંસકવેદવાળા હોય છે, એવો ભગવાનનો આદેશ છે. ૧૧ મું વેદદ્વાર સમાપ્ત

(૧૨) પર્યાપ્તિદ્વાર—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ !’ હે ભગવાન ! આ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક હોવામાં કેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય છે ? ઉત્તર—‘ગોયમા ! ચત્તારિ પજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! તેમનાં ચાર પર્યાપ્તિઓ હોય છે, ‘તં જહા’, જે નીચે પ્રમાણે છે—‘આહારપજ્જત્તી’ (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, ‘સરીરપજ્જત્તી’ (૨) શરીર પર્યાપ્તિ ‘ઈંદિયપજ્જત્તી’ (૩) ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ અને ‘આણપાણુ પજ્જત્તી’ (૪) આનપ્રાણુ (સ્વાસોચ્છવાસ) પર્યાપ્તિ

પ્રશ્ન—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ અપજ્જત્તીઓ પન્નત્તાઓ !’ હે ભગવાન ! પર્યાપ્તિદ્વારમાં જેમનો સમાવેશ થાય છે એવી પર્યાપ્તિ વિરોધિની અપર્યાપ્તિઓ, તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોમાં કેટલી હોય છે ?

जीवानां कति अपर्याप्तयः प्रज्ञप्ताः कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, गोयमा ! हे गौतम । ‘चत्तारि अपज्जत्तीओ पन्नत्ताओ’ चतस्रोऽपर्याप्तयः प्रज्ञप्ताः—कथिताः ‘तं जहा’ तद्यथा—‘आहारअपज्जत्ती जाव आणापाणु अपज्जत्ती’ आहारापर्याप्ति यावत् आनपानापर्याप्तिः, यावत्पदेन शरीरापर्याप्तिन्द्रियापर्याप्त्योर्ग्रहणम्, तथाचैताश्चतस्रोऽपर्याप्तयो, भवन्ति, इति द्वादशं पर्याप्तिद्वारम् ॥ १२ ॥ सू० ९ ॥

मूलम्—तेणं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छा दिट्ठी सम्मा मिच्छादिट्ठी ? गोयमा ! नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मा मिच्छा दिट्ठी । ते णं भन्ते ! जीवा किं चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी ओहिदंसणी केवलदंसणी ? गोयमा ! नो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो ओहीदंसणी नो केवलदंसणी । ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी नियमा दु अन्नाणी तं जहा—मइ अन्नाणी खुय अन्नाणी य । ते णं भंते ! जीवा किं मणयोगी वयजोगी काययोगी ? गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी । ते णं भंते ! जीवा किं सागारावउत्ता अणागारावउत्ता ? गोयमा ! सागारावउत्ता वि अणागारावउत्ता वि । ते णं भंते ! जीवा किं आहारमाहरेति ? गोयमा ! दब्बओ अणंतपणसाइं खेत्तओ असंखेज्जपणसो गाढाइं कालओ अन्नयरसमयट्ठिइयाइं भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं

प्रश्नु कहते हैं—हे ‘गोयमा’ हे गौतम ! “चत्तारि अपज्जत्तीओ पन्नत्ताओ” इनके चार अपर्याप्तियां होती हैं “तंजहा” जो इस प्रकार से है—“आहारअपज्जत्ती जाव आणापाणुअपज्जत्ती आहारापर्याप्ति यावत् आनपानापर्याप्ति, यहां यावत्पद से शरीरापर्याप्ति और इन्द्रियापर्याप्ति इन दो का ग्रहण हुआ है । १२ बारहवां पर्याप्तिद्वार समाप्त ।

उत्तर—“गोयमा !” हे गौतम ‘चत्तारि अपज्जत्तीओ पन्नत्ताओ’ तेभनामां चार अपर्याप्तियों को छोड़ के, “तंजहा” के नीचे प्रमाण है—“आहारअपज्जत्ती जाव आणापाणुअपज्जत्ती” (१) आहार अपर्याप्ति, (२) शरीर अपर्याप्ति, (३) इन्द्रिय अपर्याप्ति अने (४) स्वासोच्छ्वास अपर्याप्ति [बारहवां पर्याप्तिद्वार समाप्त]।

रसमंताइं फासमंताइं । जाइं भावओ वण्णमंताइं आहोरेति ताइं किं एग
वण्णाइं आहोरेति, दुवण्णाइं आहोरेति तीवण्णाइं आहोरेति चउ वण्णाइं
आहोरेति पंच वण्णाइं आहोरेति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च एग
वण्णाइं पि दु वण्णाइं पि तिवण्णाइं पि चउवण्णाइं पि पंच वण्णाइं पि
आहोरेति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालाइं पि आहोरेति जाव सुक्किलाइं
पि आहोरेति । जाइं वण्णओ कालाइं आहोरेति ताइं किं एगगुण-
कालाइं आहोरेति जाव अणंतगुणकालाइं आहोरेति ? गोयमा ! एग-
गुणकालाइं पि आहोरेति जाव अणंतगुणकालाइं पि आहोरेति, एवं
जाव सुक्किल्लिइं । जाइं भावओ गंधमंताइं आहोरेति ताइं किं एगगंधाइं
आहोरेति दुगंधाइं आहोरेति ? गोयमा ! ठाणमग्गं पडुच्च एगगंधाइं
पि आहोरेति दुगंधाइं पि आहोरेति विहाणमग्गणं पडुच्च सुब्भिगं-
धाइं पि आहोरेति दुब्भिगंधाइं पि आहोरेति । जाइं गंधओ सुब्भिगं-
धाइं आहोरेति ताइं किं एगगुणसुब्भिगंधाइं जाव अणंतगुणसुब्भिगंधाइं
आहोरेति ? गोयमा ! एगगुणसुब्भिगंधाइं पि आहोरेति जाव अणं-
तगुणसुब्भिगंधाइं पि आहोरेति । एवं दुब्भिगंधाइं पि । रसा जहा वण्णा ॥
जाइं भावओ फासमंताइं आहोरेति ताइं किं एगफासाइं आहोरेति,
जाव अट्ठफासाइं आहोरेति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च णा एगफासाइं
आहोरेति नो टुफासाइं आहोरेति नो तिफासाइं आहोरेति चउ फासाइं
आहोरेति पंच फासाइं पि जाव अट्ठ फासाइं पि आहोरेति, विहाण म-
ग्गणं पडुच्च कक्खडाइं पि आहोरेति जाव लुक्खाइं पि आहोरेति ।
जाइं फासओ कक्खडाइं आहोरेति ताइं किं एगगुणकक्खडाइं आहोरेति
जाव अणंतगुणकक्खडाइं आहोरेति ? गोयमा ! एगगुणकक्खडाइं पि
आहोरेति जाव अणंतगुणकक्खाडाइं पि आहोरेति, एवं जाव लुक्खा

णेयव्वा ॥ ताइं भंते ! किं पुट्ठाइं आहोरेतिं अपुट्ठाइं आहोरेति ? गोयमा
 पुट्ठाइं आहोरेति नो अपुट्ठाइं आहोरेति । ताइं भंते ? किं ओगाढाइं
 आहोरेति अणोगाढाइं आहोरेति ? गोयमा ! ओगाढाइं आहोरेति ।
 णो अणोगाढाइं आहोरेति ? ताइं भंते ! किं अणंतरोगाढाइं आहोरेति
 परंपरोगाढाइं अहोरेति ? गोयमा ! अणंतरो गाढाइं आहोरेति नो परं
 परोगाढाइं आहोरेति । ताइं भंते किं अणूइं आहोरेति बायसाइं आहोरेति !
 गोयमा ! अणूइं पि अहोरेति बायसाइं पि अहोरेति । ताइं भंते ! किं
 उड्ढ आहोरेति अहे आहोरेति तिरियं अहोरेति ? गोयमा ! उड्ढ पि
 आहोरेति अहे वि आहोरेति तिरियं पि अहोरेति । ताइं भंते किं आइं
 अहोरेति ! मज्झे अहोरेति पज्जवसाणे अहोरेति ? गोयमा आइं
 पि आहोरेति मज्झे वि आहोरेति पज्जवसाणे वि आहोरेति । ताइं
 भंते ! किं सविसए आहोरेति अविसए अहोरेति ? गाँयमा ! सवि
 सए आहोरेति नो अविसए आहोरेति । ताइं भंते ! किं आणु पुण्वि
 आहोरेति अणणुपुण्वि आहोरेति ? गोयमा ! आणुपुण्वि आहोरेति नो
 अणणुपुण्वि आहोरेति । ताइं भंते ! किं तिदिसि आहोरेति चउ दिसि आ-
 होरेति पंच दिसि आहोरेति छद्दिसि आहोरेति ? गोयमा ! निव्वघा-
 णं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं सिय पंचदिसिं ।
 उस्सणं कारणं पडुच्च वण्णओ कालाइं नीलाइं जाव सुक्किलाइं, गंधओ
 सुब्भिगंधाइं दुब्भिगंधाइं, रसओ तित्त जाव महुराइं, फासओ कक्खड
 मउय जाव निद्ध लुक्खाइं तेसिं पोरणे वण्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फा-
 सगुणे वि परिणामित्ता परिपालइत्ता पडिसाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता अण्णे
 अपुव्वे वण्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे उप्पाइत्ता आयसरीरओगाढे
 पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारमाहोरेति ॥ सू० १० ॥

छाया—ते खलु भदन्त ! जीवाः किं सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः गौतम ! नो सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः नो सम्यग् मिथ्यादृष्टयः । ते खलु भदन्त ! जीवा किं चक्षुर्दर्शनिनोऽचक्षुर्दर्शनिनोऽवधिदर्शनिनः केवलदर्शनिनः ? गौतम ! नो चक्षुर्दर्शनिनः अचक्षुर्दर्शनिनः नो अधिदर्शनिन नो केवलदर्शनिनः । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गौतम ! नो ज्ञानिन अज्ञानिनः, नियमाद्व्यघ्नानिनः तद्यथा — मत्त्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वचोयोगिनः काययोगिन ? गौतम ! नो मनोयोगिनो, नो वचोयोगिनः, काययोगिनः । ते खलु भदन्त जीवाः किं साकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम ! साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि । ते खलु भदन्त ! जीवाः किमाहारमाहरन्ति ? गौतम ! द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकानि क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि कालतोऽन्यतरन्मयस्थितिकानि भावतो वर्णवन्ति गन्धवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति । यदा भावतो वर्णवन्ति आहरन्ति तदा किम् एकवर्णानि आहरन्ति द्विवर्णानि आहरन्ति त्रिवर्णानि आहरन्ति चतुर्वर्णानि आहरन्ति पञ्चवर्णानि आहरन्ति ? गौतम ! स्थानमार्गणं प्रतीत्य एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि त्रिवर्णान्यपि चतुर्वर्णान्यपि पञ्चवर्णान्यपि आहरन्ति । विधानमार्गणं प्रतीत्य कालान्यपि आहरन्ति यावत् शुक्लान्यपि आहरन्ति । यदि वर्णतः कालानि आहरन्ति तदा किम् एकगुणकालानि आहरन्ति यावदनन्तगुणकालानि आहरन्ति ? गौतम ! एकगुणकालान्यपि आहरन्ति यादनन्तगुणकालान्यपि आहरन्ति एवं यावत् शुक्लान्यपि । यदि भावतो गन्धवन्ति आहरन्ति तदा किमेकगन्धानि आहरन्ति द्विगन्धानि आहरन्ति ? गौतम ! स्थानमार्गणं प्रतीत्य एकगन्धान्यपि आहरन्ति द्विगन्धान्यपि आहरन्ति, विधानमार्गणं प्रतीत्य सुरभिगन्धान्यपि आहरन्ति दुरभिगन्धान्यपि आहरन्ति । यदि गन्धतः सुरभिगन्धानि आहरन्ति तदा किम् एकगुणसुरभिगन्धानि आहरन्ति यावदनन्तगुणसुरभिगन्धानि आहरन्ति ? गौतम ! एकगुणसुरभिगन्धानि आहरन्ति यावदनन्तगुणसुरभिगन्धानि आहरन्ति । एवं दुरभिगन्धान्यपि । रसा यथा वर्णाः यदा भावतः स्पर्शवन्ति आहरन्ति तदा किम् एक-स्पर्शानि आहरन्ति यावदष्टस्पर्शानि आहरन्ति ? गौतम ! स्थानमार्गणं प्रतीत्य नो एकस्पर्शानि आहरन्ति, नो द्विस्पर्शानि आहरन्ति नो त्रिस्पर्शानि आहरन्ति चतुःस्पर्शानि आहरन्ति पञ्चस्पर्शानि आहरन्ति । विधानमार्गणं प्रतीत्य कर्कशान्यपि आहरन्ति यावद्रूक्षान्यपि आहरन्ति । यदा स्पर्शतः कर्कशानि आहरन्ति तदा किमेकगुणकर्कशानि आहरन्ति यावदनन्तगुणकर्कशानि आहरन्ति एवं यावद्रूक्षाणि नेतव्यानि । तानि भदन्त ! किं स्पृष्टानि आहरन्ति अस्पृष्टानि आहरन्ति ? गौतम ! स्पृष्टानि आहरन्ति नो अस्पृष्टानि आहरन्ति ? तानि भदन्त ! किम् अवगाढानि आहरन्ति अनवगाढानि आहरन्ति ? गौतम ! अवगाढानि आहरन्ति नो अनवगाढानि आहरन्ति । तानि भदन्त ! किम् अनन्तरावगाढानि आहरन्ति परम्परावगाढानि आहरन्ति गौतम ! अनन्तरावगाढानि आहरन्ति नो परम्परावगाढानि आहरन्ति तानि भदन्त ! किम् अणूनि आहरन्ति वादराणि आहरन्ति ? गौतम ! अणून्यपि आहरन्ति वादयण्यपि आहरन्ति तानि भदन्त ! किम् ऊर्ध्वमाहरन्ति, अध आहरन्ति, तिर्यगाहरन्ति ? गौतम ! ऊर्ध्वमपि आहरन्ति अधोऽपि आहरन्ति तिर्यगपि आहरन्ति । तानि भदन्त ! किमादौ आहरन्ति, मध्ये आहरन्ति पर्यवसाने आहरन्ति ?

गौतम ! आदावपि आहरन्ति, मध्येऽपि आहरन्ति पर्यवसानेऽपि आहरन्ति । तानि भदन्त ! किं सविषयाणि आहरन्ति अविषयाणि आहरन्ति ? गौतम ! सविषयाणि आहरन्ति नो अविषयाणि आहरन्ति । तानि भदन्त ! किमानुपूर्व्या आहरन्ति अनानुपूर्व्या आहरन्ति ? गौतम ! आनुपूर्व्या आहरन्ति नो अनानुपूर्व्या आहरन्ति । तानि भदन्त ! किं त्रिदिशि आहरन्ति चतुर्दिशि आहरन्ति पञ्चदिशि आहरन्ति षड्दिशि आहरन्ति ? गौतम ! निर्व्याघातेन षड्दिशि आहरन्ति, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशि स्यात् चतुर्दिशि स्यात् पञ्चदिशि । उत्सर्पणं कारणं प्रतीत्य वर्णतः कालानि नीलानि यावत् शुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धीनि, दुरभिगन्धीनि, रसतः तिक्त यावत् मधुराणि, स्पर्शतः कर्कशमृदुकस्निग्ध रूक्षाणि । तेषां पुराणान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् विपरिणमय्य परिपाल्य परिशाल्य परिविध्वस्य अन्यान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् उत्पाद्य आत्मशरीररावगाढान् पुद्गलान् सर्वात्मतया अहारमाहरन्ति ॥ सू० १०॥

टीका—अथ त्रयोदशं दृष्टिद्वारमाह—‘ते णं भंते’ । इत्यादि, ‘ते णं भंते’ ? जीवा किं ‘सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी’ ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः खलु भदन्त । जीवाः किं सम्यग्दृष्टयः, सम्यक्-समीचीना अविपरीता दृष्टिः सर्वज्ञप्रणीतवस्तुतत्त्वविषयिणी प्रतिपत्तिर्येषां ते सम्यग्दृष्टयः किम्, अथवा-मिथ्यादृष्टयः, मिथ्या-विपरीता विपर्यस्ता दृष्टिः-प्रतिपत्तिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयो वा एकान्तसम्यग्रूपमिथ्यारूपप्रतिपत्तिरहिता वा सूक्ष्मपृथिवीकायिका इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो सम्मद्दिट्ठी’ सूक्ष्मपृथिवीकायिका जीवाः सम्यग्दृष्टयो न भवन्ति किन्तु ‘मिच्छादिट्ठी’ मिथ्यादृष्टय इमे भवन्ति, एतेषां सास्वादनसम्यक्त्वस्यापि असंभवात् सम्य-

(१३) दृष्टिद्वार-‘ते णं भंते ! जीवा किं सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी, हे भदन्त ! वे सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव कया सम्यग्दृष्टि होते हैं—समीचीन—अविपरीत है दृष्टिसर्वज्ञ प्रणीत वस्तुतत्त्वविषयक प्रतिपत्ति जिन्हो की ऐसे होते हैं ? या मिथ्यादृष्टि, विपरीत है दृष्टि प्रतिपत्ति जिन्हों की ऐसे होते हैं ? या मिश्रदृष्टि होते हैं ? एकान्त सम्यग्रूप और मिथ्यारूप प्रतिपत्ति से रहित होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा नो सम्मद्दिट्ठी” हे गौतम ! ये सूक्ष्मपृथिवीकायिक एकेन्द्रियजीव सम्यग्दृष्टि नहीं होते हैं ‘नो सम्मामिच्छादिट्ठी’ मिश्र दृष्टि नहीं होते हैं किन्तु “मिच्छादिट्ठी” ये नियम से मिथ्यादृष्टि ही होते हैं ।

(१३) दृष्टिद्वार—“ते णं भंते ! जीवा किं सम्मद्दिट्ठी, मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी !” हे भगवन् ! सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीवो ‘शु’ सम्यग् दृष्टिवाणा होय छे, मिथ्या दृष्टिवाणा होय छे, के सम्यग्मिथ्या दृष्टिवाणा (मिश्रदृष्टि होय छे । सर्वज्ञ प्रणीत वस्तुतत्त्व विषयक अविपरीत समग्रजुथी युक्त जीवोने मिथ्यादृष्टि कडे छे जेज्यो जेकान्ततः सम्यग् रूप प्रतिपत्तिथी-समग्रजुथी रहित होय छे, तेभने मिश्रदृष्टि कडे छे ।

महावीर प्रभुने उत्तर—“गोयमा !” हे गौतम ! ‘नो सम्मद्दिट्ठी’ सूक्ष्म पृथिवीकायिक जेकेन्द्रिय जीवो सम्यग् दृष्टि पणु होता नथी, “नो सम्मामिच्छादिट्ठी” तेज्यो मिश्रदृष्टि पणु होता नथी, परन्तु “मिच्छादिट्ठी” नियमथी न मिथ्यादृष्टि होय छे ।

દૃષ્ટિત્વસ્ય પ્રતિપેધઃ । સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વવતાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકેત્પાદાભાવાત્ । એતે હિ અતિસંકલ્પિતપરિણામવન્તો ભવન્તિ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વપરિણામસ્તુ કિંચિત્ શુભો ભવતીતિ સૂક્ષ્મકાયિકમધ્યે સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વવતામુત્પાદો ન ભવતિ । કિમધિકેન । તેષાં નિરન્તરસંકલ્પિત-પરિણામસદ્ભાવાત્ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિત્વપરિણામોઽપિ નોત્પદ્યતે નાપિ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ-સન્ સૂક્ષ્મકાયિકમધ્યે સમુત્પદ્યતે મિશ્રદૃષ્ટિચવસ્થાયાં જીવસ્ય કાલાસંભવાત્, ઉક્તશ્ચ— ‘ન સમ્મ-મિચ્છો કુણ્ઠ કાલં’ इति, ન સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિઃ સન્ જીવઃ કાલં કરોતિ, इत्यत आह—‘नो सम्म-मिच्छादिद्वि’ नो सन्मिच्छादिद्वि—मिश्रदृष्टयो—मिश्रदृष्टयोऽपि एते न भवन्ति, इति दृष्टिद्वारम् ॥

(૧૪) અથ ચતુર્દશં દર્શનદ્વારમાહ—‘તે ણં ભંતે’ इत्यादि, ‘ते णं भंते ? जीवा किं चक्षुदंसणी—अचक्षुदंसणी—ओहिदंसणी केवलदंसणी’ ते सूक्ष्मपृथिवीकायिका

તાત્પર્યં યહૈ—સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કો સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ કી અસંભાવના હોને સે ફન્કે સમ્યક્ત્વ કા નિપેધ ક્રિયા ગયા હૈ, ક્યોંકિ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાલે જીવોં કી યહાં ઉત્પત્તિ હી નહીં હોતી હૈ । યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ અતિ સંકલ્પિત પરિણામ વાલે હોતે હૈં ઓર સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પરિણામ કુણ્ઠ શુભ હોતા હૈં ફસલિયે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવોં મેં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વાલો કી ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ । અધિક કયા કહા જાય—ફન્કે નિરન્તર સંકલ્પિત પરિણામો કા સદ્ભાવ હોને સે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપનેકા અર્થાત્ મિશ્રદૃષ્ટિ પનેકા પરિણામ મી ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ ઓર ન ફન મેં પૂર્વભવ મેં સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતા હુઆ વહાં સે કાલકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ક્યોંકિ મિશ્રદૃષ્ટિ અવસ્થા મેં જીવકાલ હી નહીં કરતા હૈ જૈસે-કહા હૈ—“नो सम्ममिच्छो कुण्ठ कालं” ફસલિયે સૂત્રકારને કહા હૈં કિ ‘न सम्ममिच्छादिद्वि’ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ મી નહીં હોતે હૈ ।

દૃષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત (૧૩)

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અસં-ભાવના હોવાને લીધે તેમનામાં સમ્યક્ત્વ સંભવી શકતું નથી તેનું કારણ એ છે કે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળા જીવોની સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ જ થતી નથી, સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો અતિ સંકલ્પિત પરિણામવાળા હોય છે, અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પરિણામ શુભ હોય છે, તેથી સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળા જીવોની ઉત્પત્તિ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોમાં થતી નથી, આ બાબતમાં અધિક શું કહું ! તેમનામાં નિરન્તર સંકલ્પિત પરિણામોનો સદ્ભાવ રહેતો હોવાથી, સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વ—મિશ્રદૃષ્ટિત્વ પરિણામ પણ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પૂર્વભવમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંપન્ન હોય એવો જીવ પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થતો નથી, કારણ કે મિશ્રદૃષ્ટિ અવસ્થામાં જીવ કાળ જ પામતો નથી કહું પણ છે કે—‘नो सम्ममिच्छो कुण्ठ कालं’ તેથી જ સૂત્રકારે કહું છે કે “नो सम्ममिच्छादिद्वि” સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોતો નથી, ॥ દૃષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ૧૩ ॥

ખલુ મદન્ત ! જીવાઃ કિં ચક્ષુર્દર્શનિનઃ અથવા અચક્ષુર્દર્શનિનઃ અવધિદર્શનિનો વા કેવલદર્શનિનો વા ? દર્શનં નામ સામાન્યવિશેષોભયાત્મકે જીવાદિપદાર્થે સામાન્યાવબોધઃ તદ્દર્શનં ચતુઃપ્રકારકમ્—ચક્ષુર્દર્શનમ્ અચક્ષુર્દર્શનમ્ અવધિદર્શનં કેવલદર્શનં ચ, તત્ર સામાન્યવિશેષોભયાત્મકે વસ્તુનિ ચક્ષુષા દર્શન રૂપસામાન્યપરિચ્છેદશ્ચક્ષુર્દર્શનમ્ । અચક્ષુષા ચક્ષુર્વર્જશેષેન્દ્રિયમનોર્ભિર્જનિતં દર્શનમચક્ષુર્દર્શનમ્, અવધિરેવ દર્શનમ્—રૂપિપદાર્થવિષયકં સામાન્યગ્રહણમવધિદર્શનમ્, કેવલમેવ દર્શનમ્—સકલજગદ્વાવિવસ્તુસામાન્યપરિચ્છેદરૂપં કેવલદર્શનમ્—તદત્ર એતેષુ દર્શનેષુ મધ્યે કતમદર્શન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—

(૧૪) દર્શનદ્વાર “તે જં મંતે । જીવા કિં ચક્ષુર્દંસણી અચક્ષુર્દંસણી ઓહિદંસણી કેવલદંસણી ” હે મદન્ત ! યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ કયા ચક્ષુર્દર્શનવાલે હોતે હૈ ? યા અચક્ષુર્દર્શનવાલે હોતે હૈ ? યા અવધિદર્શનવાલે હોતે હૈ ? યા કેવલ દર્શનવાલે હોતે હૈ ? જીવાદિ પદાર્થસામાન્ય વિશેષ દોનોં ધર્માત્મક હૈ સો ઇનકા જો સામાન્યાત્મક બોધ હોતા હૈ વહ દર્શન હૈ યહ દર્શન ‘ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન, અવધિદર્શન ઓર કેવલદર્શન’ કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ સામાન્યવિશેષરૂપ ઉભયધર્માત્મક વસ્તુ મેં જો ચક્ષુદ્વારા રૂપસામાન્ય કા ગ્રહણ હોતા હૈ વહ ચક્ષુર્દર્શન હૈ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય કે સિવાય ગેષ ઇન્દ્રિયોં દ્વારા ઓર મનદ્વારા જો સામાન્ય બોધ હોતા હૈ વહ અચક્ષુર્દર્શન હૈ । રૂપી પદાર્થ કે વિષય મેં જો અવધિજ્ઞાન હોને કે પહિલે સામાન્ય અવલોકન હોતા હૈ વહ અવધિદર્શન હૈ । સમ્પૂર્ણ જગત્ કી વસ્તુઓં કા જો સામાન્ય રૂપ સે જ્ઞાન હોતા હૈ વહ કેવલદર્શન હૈ । ઇન ચાર પ્રકાર કે દર્શનોં મેં કૌન સા દર્શન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કે હોતા હૈ એસા યહ પ્રશ્ન હૈ ઇસકે

(૧૪) દર્શનદ્વાર ‘તે જં મંતે ! જીવા કિં ચક્ષુર્દંસણી, અચક્ષુર્દંસણી, ઓહિદંસણી કેવલદંસણી ?’ હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ ચક્ષુર્દર્શનવાળો હોય છે ? કે અચક્ષુર્દર્શનવાળો હોય છે ? કે અવધિદર્શનવાળો હોય છે ? કે કેવલદર્શનવાળો હોય છે ? જીવાદિ પદાર્થમાં સામાન્ય અને વિશેષ, આ બંને ધર્મોનો સંઘાવ હોય છે. તેમના વિશેષ સામાન્ય બોધ થાય છે, તેનું નામ દર્શન છે, તે દર્શનના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે—(૧) ચક્ષુર્દર્શન, (૨) અચક્ષુર્દર્શન, (૩) અવધિદર્શન, અને (૪) કેવલદર્શન. સામાન્ય વિશેષ રૂપ બંને ધર્મવાળી વસ્તુના સામાન્ય રૂપનું ચક્ષુ દ્વારા જે ગ્રહણ થાય છે, તેનું નામ ચક્ષુર્દર્શન છે. ચક્ષુર્ઇન્દ્રિય સિવાયની ઇન્દ્રિયો દ્વારા અને મન દ્વારા જે સામાન્ય બોધ થાય છે, તેનું નામ અવધિદર્શન છે રૂપી પદાર્થોના વિષયમાં અવધિજ્ઞાન થયા પહેલાં જે સામાન્ય અવલોકન થાય છે, તેનું નામ અવધિદર્શન છે. આખા જગતની વસ્તુઓનું જે સામાન્ય રૂપે જ્ઞાન થાય છે તેનું નામ કેવલદર્શન છે. અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે આ ચારે પ્રકારનાં દર્શનોમાંથી કયાં કયાં દર્શનોનો સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોમાં સંઘાવ હોય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતો મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોચમા” હે ગૌતમ !

‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो चक्षुर्दंसणी’ नो चक्षुर्दर्शनिनः—सूक्ष्मपृथिवी-कायिकाश्चक्षुर्दर्शनवन्तो न भवन्ति चक्षुरिन्द्रियाभावात्, किन्तु—‘अचक्षुर्दंसणी’ अचक्षुर्दर्शनिनः—अचक्षुर्दर्शनवन्तो भवन्ति सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, अचक्षुर्दर्शनित्वमेतेषु स्पर्शनेन्द्रियापेक्षया भवतीति । ‘नो ओह्निदंसणी नो केवलदंसणी’ नो—न वा अवधिदर्शनिनो भवन्ति, नो—न वा केवलदर्शनिनो वा भवन्ति सूक्ष्मपृथिवीकायिकस्वभावत्वादेवेति गतं चतुर्दशं दर्शनद्वारमिति ॥१४॥

(૧૫) અથ પશ્ચદશં જ્ઞાનદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘ते णं मंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी’ ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवाः किं जानिनो भवन्ति अजानिनो वा भवन्तीति प्रश्नः भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो नाणी अन्नाणी’ सूक्ष्म-पृथिवीकायिकाः नो ज्ञानिनो भवन्ति किन्तु अज्ञानिन एव भवन्ति इति । अज्ञानित्वं चैतेषां मत्तज्ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનાપેક્ષયા ભવતિ, તદેવ દર્શયતિ—‘નિયમા દુ અન્નાણી’ નિયમાત્ દ્વચજ્ઞાનિ-

ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં “ગોયમા ! નો ચક્ષુર્દંસણી, નો ઓહ્નિદંસણી નો કેવલ-દંસણી અચક્ષુર્દંસણી” હે ગૌતમ ! યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ન ચક્ષુર્દર્શનવાલે હોતે હૈં, ન અવધિ દર્શનવાલે હોતે હે ઓર ન કેવલદર્શનવાલે હોતે હૈં કિન્તુ અચક્ષુર્દર્શનવાલે હોતે હૈં । ક્યોકિં ઇન્કે કેવલ ણક સ્પર્શન ઇન્દ્રિય હી હોતી હૈ અતઃ ઇસી અપેક્ષાસે ઇન્મે અચક્ષુર્દર્શન કા હોના કહા ગયા હૈ ॥ દર્શનદ્વારમમાત ॥

(૧૫) જ્ઞાનદ્વાર—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં નાણી, અન્નાણી” भदन्त ! ये सूक्ष्म पृथिवीकायिक जीव क्या ज्ञानी होते है ? या अज्ञानी होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! नो णाणी अन्नाणी “हे गौतम ! ये सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव ज्ञानी नहीं होते हैं किन्तु नियम से अज्ञानी ही होते हैं । इनमे अज्ञानिता मत्तज्ઞાન ઓર શ્રુતાજ્ઞાન કિં અપેક્ષા સે હૈ । યહી વાત “નિયમા દુઅન્નાણી, તં જહા મહઅન્નાણી સુય અન્નાણી

“नो चक्षुर्दंसणी, नो ओह्निदंसणी, नो केवलदंसणी, अचक्षुर्दंसणी” सूक्ष्मपृथ्वीकायिक लोको अक्षुर्दर्शनवाणा पणु ङोता नथी, अवधि दर्शनवाणा पणु ङोता नथी देवण दर्शनवाणा पणु ङोता नथी परन्तु अचक्षुर्दर्शनवाणा न ङोय छे. तेनुं ओरणु ओ छे કે તે લોવોને માત્ર સંપર્શોન્દ્રિયનો ન સદ્ભાવ હોય છે તે દષ્ટિઓ ન તે લોવોમાં અચક્ષુર્દર્શનનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. ॥ ઓહ્નિદંસુ દર્શનદ્વાર સમાત ॥

(૧૫) જ્ઞાનદ્વાર “તે ણ મંતે ! જીવા કિં નાણી, અન્નાણી ?” હે ભગવન્ ? સૂક્ષ્મપૃથ્વી કાયિક લોવો શું જ્ઞાની હોય છે ? કે અજ્ઞાની હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્નને ઉત્તર—“ગોયમા ! નો નાણી, અન્નાણી” હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયિક લોવો જ્ઞાની હોતા નથી, તેઓ નિયમથી ન અજ્ઞાની હોય છે તેમનામાં મત્તજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અજ્ઞાનતા હોય છે એવા વાત નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે—“નિયમા દુ અન્નાણી, તંજહા મહ અન્નાણી, સુયઅન્નાણી” અહીં મતિ-

એતે ભવન્તિ, અજ્ઞાનદ્વયમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘मद् अन्नाणी’ सुय अन्नाणी’ मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च भवन्ति एतदपि मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं च शेष जीव-बादरादिराशयेपेक्षया अत्यन्तमल्पीय इति ज्ञातव्यम् । तदुक्तम्—

सर्वनिकृष्टो जीवस्य दृष्ट उपयोगो हि वीरेण ।

सूक्ष्मनिगोदा पर्याप्तानां स च भवति विज्ञेयः ॥१॥

तस्मात्प्रभृति ज्ञानविवृद्धि दृष्टा जिनेन जीवानाम् ।

लब्धिनिमित्तैः करणैः कार्येन्द्रियवाग्मनो दृग्भिः ॥२॥ इति

गतं पञ्चदशं જ્ઞાનદ્વારમ્ ॥૧૫॥

“इस सूत्रपाठद्वारा समझाई गई है । यहाँ मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान शेष जीव बादर आदि राशि की अपेक्षा से अत्यन्त अल्प होता है—कहा भी है—

“सर्वनिकृष्टो जीवस्य दृष्टउपयोगो हि वीरेण । इत्यादि । अर्थात् भगवान् ने सबसे जघन्य अल्प उपयोग सूक्ष्मनिगोद अपर्याप्त जीवों के देखा है, इसलिये उनसे लेकर आगे आगे के जीवों के क्रमशः ज्ञान की अभिवृद्धि भगवान् ने देखी है वह अभिवृद्धि लब्धिनिमित्तक-काय इन्द्रिय वाणी मन और दृष्टि इन करणों—साधनों को लेकर क्रमशः अधिक-अधिक होती है । जैसे —केवल कायलब्धि वालों को जितना उपयोग (सबसे अल्प) होता है उनसे कुछ अधिक अभिवृद्धि इन्द्रियलब्धिवालों को होती है । इन्द्रिय वाणी मन और दृष्टि लब्धि वालों के लिये भी क्रमशः अधिकाधिक अभिवृद्धि समझलेनी चाहिये ॥२॥

જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ।

અજ્ઞાન અને શ્રુતાઅજ્ઞાન સિવાયના જીવો બાદર આદિ રાશિની અપેક્ષાએ અત્યંત અલ્પ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—

“सर्वनिकृष्टो जीवस्य दृष्टउपयोगो हि वीरेण” इत्यादि

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—સૂક્ષ્મ નિગોદ અપર્યાપ્ત જીવોમાં ભગવાને સૌથી અલ્પ પ્રમાણમાં ઉપયોગ લક્ષણનો સદ્ભાવ જોયો છે. ત્યાર બાદના—દ્વીન્દ્રિય આદિ—જીવોમાં ક્રમશઃ જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ ભગવાને દેખી છે. તે અભિવૃદ્ધિ લબ્ધિનિમિત્તકકાય ઈન્દ્રિય, વાણી, મન, અને દૃષ્ટિ, આ કરણો (સાધનો)ની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ અધિકને અધિક હોય છે જેમકે માત્ર કાયિકલબ્ધિવાળા જીવોમાં સૌથી અલ્પ માત્રમાં ઉપયોગ લક્ષણનો સદ્ભાવ હોય છે તેમના કરતાં અધિક અભિવૃદ્ધિ ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળામાં હોય છે, અને ઇન્દ્રિય, વાણી, મન અને દૃષ્ટિલબ્ધિવાળા જીવોમાં ક્રમશઃ વધારેને વધારે અભિવૃદ્ધિ સમજી લેવી ॥

પંદરમું જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ॥

(૧૬) અથ ષોડશં યોગદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘તે ણં મંતે ? જીવા કિં મળ-જોગી વયજોગી કાયજોગી’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ खलु भदन्त ? किं मनोयोगिनो भवन्ति अथवा वचोयोगिनो भवन्ति काययोगिनो वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘णो मणजोगी’ ‘नो वयजोगी कायजोगी’ नो मनोयोगिनः सूक्ष्म-पृथिवीकાયिका भवन्ति, नो—न वा वचोयोगिनो भवन्ति किन्तु काययोगिन एव केवलमेते भवन्ति, युज्यते जीवः कर्मफलोपभोगाय येन स योगः स च त्रिविधो मनोवाक्कायभेदात् तदेतेषु योगेषु मध्ये काययोगमात्रं सूक्ष्मपृथिवीकાયिकानां भवति न तु आद्यौ द्वौ योगौ इति, गतं षोडशं योगद्वारम् ॥१६॥

(૧૭) અથ સપ્તદશમુપયોગદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘તે ણં મંતે ? જીવા કિં સાગારોવઉત્તા અણાગારોવઉત્તા’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ खलु भदन्त । जीवाः किं साका-

(૧૬) યોગદ્વાર— “ તે ણ મંતે ! જીવા કિં મળજોગી, વયજોગી કાયજોગી ” હે ભદન્ત ! યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ કયા મનોયોગ વાલે હોતે હૈં ? યા વચોયોગવાલે હોતે હૈં ? યા કાયયોગવાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ— “ ગોયમા ” । હે ગૌતમ ! વે “ નો મળજોગી , નો વયજોગી કાયજોગી ” ન મનોયોગવાલે હોતે હૈં ન વચન યોગવાલે હોતે હૈં કિન્તુ કાયયોગવાલે હી હોતે હૈં । કર્મફલ કે ઉપભોગ કરને કે લિયે જીવ જિસકે દ્વારા યુક્ત હોતા હૈ વહ યોગ હૈ અર્થાત્ મન વચન કાય કી જો ક્રિયા હૈ ઉસકા નામ યોગ હૈ । યહ યોગ ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ । મનોયોગ વચનયોગ ઔર કાયયોગ । ઇનમેં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કો કેવલ કાયયોગ હી હોતા હૈ । આદિ કે દો યોગ નહીં હોતે । યોગદ્વાર સમાપ્ત ।

(૧૭) ઉપયોગદ્વાર— “ તે ણ મંતે ! જીવા કિં સાગારોવઉત્તા અણાગારોવઉત્તા ” હે ભદન્ત ! વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ કયા સાકારોપયોગવાલે હોતે હૈ ? યા અનાકારોપ-

(૧૬) યોગદ્વાર—“તે ણ મંતે ! જીવા કિં મળજોગી, વયજોગી, કાયજોગી ?” હે ભગવન્ ! આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો શું મનોયોગવાળા હોય છે ? કે વચનયોગવાળા હોય ? કે કાયયોગવાળા હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉપયોગ—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! નો મળજોગી, નો વયજોગી, કાયજોગી” તેઓ મનોયોગવાળા પણ હોતા નથી, વચનયોગવાળા પણ હોતા નથી, પરંતુ કાયયોગવાળા જ હોય છે કર્મફળને ઉપભોગ કરવાને માટે જીવ બેના દ્વારા યુક્ત હોય છે, તેનું નામ યોગ છે. આ યોગ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે—(૧) મનોયોગ, (૨) વચનયોગ અને (૩) કાયયોગ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોમાં માત્ર કાયયોગને જ સદ્ભાવ હોય છે, બાકીના બે યોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી ॥ સોળમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

(૧૭) ઉપયોગદ્વાર—“તે ણ મંતે ! જીવા કિં સાગારોવઉત્તા, અણાગારોવઉત્તા ?” હે ભગવન્ ! તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો શું સાકારોપયોગવાળા હોય છે ? કે અનાકારો-

રોપયુક્તાઃ—સાકારોપયોગવન્તો ભવન્તિ અથવા—અનાકારોપયુક્તાઃ—અનાકારોપયોગવન્તો ભવન્તિ, ઉપયુજ્યતે કર્મફલભોગાય આત્મા યેન સ ઉપયોગઃ સ ચ દ્વિવિધઃ સાકારોઽનાકારશ્ચ, તત્રાકારઃ પ્રતિવસ્તુ પ્રતિનિયતો ગ્રહણપરિણામઃ ‘આગારો ઓ વિસેસો’ (આકારસ્તુ વિશેષઃ) ઇતિ વચનાત્, સહ આકારો યસ્ય યેન વા સ સાકારઃ—જ્ઞાનપશ્ચકમજ્ઞાનત્રિકમ્, ઉક્તાકારરહિતોઽનાકારઃ, સ ચક્ષુર્દર્શનાદિકો દર્શનચતુષ્ટયાત્મકઃ, તદુક્તમ્—

જ્ઞાનાજ્ઞાને પઞ્ચ ત્રિવિકલ્પે સોઽષ્ટધા તુ સાકારઃ ।

ચક્ષુરચક્ષુરવધિકે વલ દૃગ્વિષયસ્ત્વનાકાર ઇતિ ॥

તદેતયોરુપયોગયોર્મધ્યે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં ક ઉપયોગો ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવા-
નાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘સાગારોવઉત્તા વિ અનાગારોવઉત્તા વિ’ સૂક્ષ્મ
પૃથિવીકાયિકજીવાઃ સાકારોપયુક્તાઃ—સાકારોપયોગવન્તોઽપિ ભવન્તિ, તથાઽનાકારોપયુક્તાઃ—

યોગ વાળે હોતે હૈ ? આત્મા કા ચૈતન્યાનુવિધાયી જો પરિણામ હૈ ઉસકા નામ ઉપયોગ
હૈ । યહ ઉપયોગ સાકારોપયોગ ઓર અનાકારોપયોગ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ ।
પ્રતિનિયત વસ્તુ કા જો ગ્રહણ કરને રૂપ વ્યાપાર હૈ વહ સાકાર ઉપયોગ હૈ ક્યોંકિ
“આગારો ઓ વિસેસો ” આકાર હી વિશેષ હૈ । એસા સિદ્ધાન્ત કા વચન હૈ । જ્ઞાનોપયોગ
આઠ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ— મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાન ઓર ત્રીન અજ્ઞાન, કહા મી હૈ —
“જ્ઞાનાજ્ઞાને પશ્ચત્રિવિકલ્પે, ઇત્યાદિ । દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકાર કા હૈ । ચક્ષુર્દર્શન
અચક્ષુર્દર્શન અવધિદર્શન ઓર કેવલદર્શન યહી અભિપ્રાય —“ ચક્ષુરચક્ષુરવિધિ ” ઇસ
શ્લોકાર્થ કા હૈ । ઇસ પ્રકાર જબ ઉપયોગ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ તો ફિર ઇન્કે બીચ
મેં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવોકે કૌનસા ઉપયોગ હોતા હૈ એસા યહ પ્રશ્ન હૈ । ઇસકે
ઉત્તર મેં પ્રશુ કહતે હૈ “ગોયમા” ! સાગારોવઉત્તા વિ અનાગારોવઉત્તા વિ” હે

ઉપયોગવાળા હોય છે ? આત્માનું ચૈતન્યાનુવિધાયી જે પરિણામ છે, તેનું નામ ઉપયોગ
છે. તે ઉપયોગના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પડે છે—(૧) સાકાર ઉપયોગ અને (૨) અનાકાર-
ઉપયોગ. પ્રતિનિયત વસ્તુનું ગ્રહણ કરવા રૂપ જે વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) છે, તેનું નામ સાકાર-
ઉપયોગ છે, કારણ કે “આગારો ઓ વિસેસો” “આકાર જ વિશેષ છે” એવું સિદ્ધાન્તનું કથન
છે. જ્ઞાનોપયોગ આઠ પ્રકારનો કહ્યો છે—મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાન રૂપ પાંચ પ્રકાર અને
ત્રણ અજ્ઞાન રૂપ ત્રણ પ્રકાર કહ્યું પણ છે કે—“જ્ઞાનાજ્ઞાને પશ્ચત્રિવિકલ્પે” ઇત્યાદિ

દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) ચક્ષુર્દર્શન, (૨) અચક્ષુર્દર્શન (૩) અવધિ-
દર્શન અને (૪) કેવલદર્શન એજ વાત નીચેના શ્લોકાર્થમાં પ્રકટ કરવામાં આવી છે—
“ચક્ષુરચક્ષુરવધિ” ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે બે પ્રકારના ઉપયોગમાંથી
સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કયા ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રશુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “સાગારોવઉત્તા
વિ અનાગારોવઉત્તા વિ” સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સાકારઉપયોગવાળા પણ હોય છે અને

અનાકારોપયોગવન્તોઽપિ ભવન્તીતિ તત્ર સાકારોપયુક્તાઃ મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનાપેક્ષયા, અનાકારોપયુક્તાસ્તુ અચક્ષુર્દર્શનોપયોગાપેક્ષયેતિ ગતં સત્તદશમુપયોગદ્વારમ્ ॥૧૭॥

(૧૮) અથાષ્ટાદશમાહારદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘તે ણં મંતે ? જીવા કિં આહારમાહરેતિ’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલ્પ મદન્ત । જીવાઃ કિમ્ આહારમ્—કીદૃશમાહાર માહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘દ્વ્વઓ અણંતપપ્સાઈં’ દ્રવ્યતો—દ્રવ્યસ્વરૂપપર્યાલોચનાયામ્ અનન્તપ્રાદેશિકાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, અનન્તાનામેવ ગ્રહણં ભવતિ અન્યથા—ગ્રહણાસમવાત્, નહિ સંખ્યાતપ્રદેશાત્મકા અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકાઃ સ્કન્ધા જીવસ્ય ગ્રહણપ્રાયોગ્યા ભવન્તીતિ । ‘સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્જપપ્સોગાઢાઈં’ ક્ષેત્રતોઽસંખ્યાત-

ગૌતમ ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવ સાકારોપયોગવાળે મી હોતે હૈ ઔર અનાકારોપયોગ વાળે મી હોતે હૈ । इन जीवों के मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान होते हैं यह बात पहले कही जा चुकी है । अतः इन्हीं दो अज्ञानों की अपेक्षा से उनमें साकारोपयोग का सद्भाव कहा गया है । तथा इनमें चक्षुर्दर्शन होता नहीं है—अचक्षुर्दर्शन होता है । अतः इस अपेक्षा से अनाकारोपयोगवाले भी होते हैं ॥ उपयोगद्वार समाप्त ॥

(૧૮) આહારદ્વાર—“તે ણં મંતે ! કિં આહારમાહરેતિ” હે મદન્ત ! વે સૂક્ષ્મ-પૃથિવીકાયિક જીવ કૈસા આહાર કરતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! દ્વ્વઓ અણંતપપ્સાઈં દ્વ્વાઈં આહરેતિ” વે દ્રવ્ય કી અપેક્ષા અનન્તપ્રદેશોવાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈ ઇસ કથન સે વે સંખ્યાત પ્રદેશોવાલે યા અસંખ્યાત પ્રદેશોવાલે દ્રવ્યોં કા આહાર નહીં કરતે હૈ ઇસા જાનના ચાહિયે ક્યોકિ જીવ કે ગ્રહણપ્રાયોગ્ય સંખ્યાતપ્રદેશવાલે સ્કન્ધ ઔર અસંખ્યાતપ્રદેશવાલે સ્કન્ધ હોતે હૈ । “સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્જપપ્સોગાઢાઈં”

અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ હોય છે આ જીવોમા મત્યજ્ઞાન (મતિ અજ્ઞાન) અને શ્રુત-અજ્ઞાન હોય છે, આ વાત તો પહેલાં કહેવામાં આવી ચુકી છે તેથી આ બે અજ્ઞાનોની અપેક્ષાએ તેમનામાં સાકાર ઉપયોગનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. તેમનામાં ચક્ષુર્દર્શન હોતું નથી, પણ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે તે કારણે તેમને અનાકાર ઉપયોગવાળા કહેવામાં આવ્યા છે.

॥ સત્તરમુ ઉપયોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

(૧૮) આહાર દ્વાર—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં આહારમાહરેતિ ?” હે ભગવન્ ! તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો કેવો આહાર કરે છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! દ્વ્વઓ અણંતપપ્સાઈં દ્વ્વાઈં આહરેતિ” હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેઓ અનંત પ્રદેશોવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે આ કથન દ્વારા એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરતા નથી, કારણ કે જીવના દ્વારા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ અને અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ હોય છે. “સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્જપપ્સોગાઢાઈં” ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેઓ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં

પ્રદેશાવગાદાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, ‘કાલઓ અન્નયરસમયદ્વિતિયાઈ’ કાલતઃ—કાલાપેક્ષ્યા અન્યતરસમયસ્થિતિકાનિ—જઘન્યસ્થિતિકાનિ મધ્યમસ્થિતિકાનિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, સ્થિતિરિતિ આહારયોગ્યસ્કન્ધપરિણામત્વેઽવસ્થાનં જ્ઞાતવ્ય મિતિ । ‘ભાવઓ વણ્ણ મંતાઈ ગંધમંતાઈ રસમંતાઈ ફાસમંતાઈ ભાવતો વર્ણવન્તિ ગન્ધવન્તિ રસવન્તિ સ્પર્શવન્તિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, પ્રતિપરમાણ્વેકૈકવર્ણગન્ધરસદ્વિસ્પર્ગસદ્ભાવાદિતિ । ‘જાઈ ભાવઓ વણ્ણમંતાઈ આહારેતિ’ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવતો વર્ણવન્તિ આહરન્તિ ‘તાઈ કિં એગવણ્ણાઈ આહારેતિ’ તાનિ કિં એક વર્ણાનિ આહરન્તિ, અથવા—‘દુવણ્ણાઈ આહારેતિ’ દ્વિવર્ણાનિ—દ્વિવર્ણવન્તિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, અથવા—‘તિવણ્ણાઈ આહારેતિ’ ત્રિવર્ણાનિ—વર્ણત્રયોપેતાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, અથવા—‘ચુવણ્ણાઈ આહારેતિ’ ચતુર્વર્ણાનિ—વર્ણચતુષ્કયુક્તાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, કિં વા ‘પંચવણ્ણાઈ આહારેતિ’ પંચવર્ણાનિ—વર્ણપંચકોપેતાનિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ સૂક્ષ્મપૃથિવીવીકાયિકા ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગ-

ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અસહ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુએ દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈ “કાલઓ અન્નયરસમયદ્વિતિયાઈ” કાલ કી અપેક્ષા કિસી એક સમય કી સ્થિતિવાલે, યા જઘન્યસ્થિતિવાલે, યા મધ્યમસ્થિતિવાલે યા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈં । આહાર કે યોગ્ય સ્કન્ધરૂપ પરિણામ મેં જો અવસ્થાન હૈ વહ સ્થિતિ હૈ । “ભાવઓ વણ્ણમંતાઈ, ગંધમંતાઈ રસમંતાઈ ફાસમંતાઈ” ભાવ કી અપેક્ષા વર્ણવાલે ગન્ધવાલે, રસવાલે ઓર સ્પર્શવાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈં ક્યોંકિ હર એક પરમાણુ મેં એક વર્ણ, એક ગન્ધ, એક રસ ઓર દો સ્પર્શોં કા સદ્ભાવ રહા કરતા હૈ “જાઈ ભાવઓ વણ્ણમંતાઈ આહારેતિ તાઈ કિં એગવણ્ણાઈ આહારેતિ” ભાવકી અપેક્ષા જિન વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈ વે ક્યા એક વર્ણવાલે હોતે હૈ “દુવણ્ણાઈ આહારેતિ તિવણ્ણાઈ આહારેતિ” યા દો વર્ણવાલે હોતે હૈં ? યા ત્રીન વર્ણવાલે હોતે હૈ, યા “ચુવણ્ણાઈ” ચાર વર્ણવાલે હૈ ? યા “પંચવણ્ણાઈ” પાંચ વર્ણવાલે હોતે હૈં । અર્થાત્ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ભાવકી

અવગાઢ (રહેલા) થયેલા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે “કાલઓ અન્નયરસમયદ્વિતિયાઈ” કાળની અપેક્ષાએ તેઓ કેઈ એક સમયની સ્થિતિવાળા, અથવા જઘન્ય સ્થિતિવાળા, અથવા મધ્યમ સ્થિતિવાળા અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે આહારને યોગ્ય સ્કન્ધ રૂપ પરિણામમાં જે અવસ્થાન છે, તેનું નામ સ્થિતિ છે. ‘ભાવઓ વણ્ણમંતાઈ ગંધમંતાઈ રસમંતાઈ ફાસમંતાઈ’ ભાવની અપેક્ષાએ તેઓ વર્ણુવાળાં, ગંધવાળાં, રસવાળાં અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, કારણ કે પ્રત્યેક પરમાણુમાં એક વર્ણુ, એક ગંધ, એક રસ અને જે સ્પર્શોનો સદ્ભાવ રહે છે

પ્રશ્ન—“જાઈ ભાવઓ વણ્ણમંતાઈ આહારેતિ તાઈ કિં એગવણ્ણાઈ આહારેતિ” ભાવની અપેક્ષાએ જે વર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે, તે શું એક વર્ણુવાળાં હોય છે, “દુવણ્ણાઈ આહારેતિ, તિવણ્ણાઈ આહારેતિ, ચુવણ્ણાઈ આહારેતિ, પંચવણ્ણાઈ આહારેતિ ? કે જે વર્ણુવાળા હોય છે ? કે ત્રણ વર્ણુવાળાં હોય છે ? કે ચાર વર્ણુવાળાં

વાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘ठाणमग्गणं पडुच्च एगवण्णाइंपि’ स्थान-
मार्गणं प्रतीत्य एकवर्णान्यपि आहरन्ति, तिष्ठन्ति विशेषपर्यायलक्षणानि अस्मिन्निति स्थानम्—
सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णमित्यादि, तस्य सामान्यात्मकस्थानस्य मार्गणम्—अन्वेषणमिति स्थान
मार्गणम् तत्प्रतीत्य—तदाश्रित्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येत्यर्थः । एकवर्णान्यपि—एकवर्णविशिष्टान्यपि
द्रव्याणि आहरन्ति ते जीवास्तथा ‘दुवण्णाइंपि’ द्विवर्णान्यपि—वर्णद्वयविशिष्टान्यपि आहरन्ति—
आहारं कुर्वन्ति, तथा—‘तिवण्णाइंपि’ त्रिवर्णान्यपि—वर्णत्रयविशिष्टान्यपि द्रव्याणि आहरन्ति
तथा—‘चउवण्णाइं पि पंचवण्णाइंपि आहारेंति’ चतुर्वर्णान्यपि पञ्चवर्णान्यपि द्रव्याणि स्थान-
मार्गणमाश्रित्याहरन्ति इति । आह्रियमाणानामनन्तप्रादेशिकस्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्व-
मित्यादि कथन व्यवहारनयमतापेक्षया कथितम्, निश्चयमताऽपेक्षया अनन्तप्रादेशिकस्कन्धो-

અપેક્ષા જિન વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હેં સો કયા વે એક વર્ણવાલે દ્રવ્યોં
કા આહાર કરતે હે ? યા દો વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કા અહાર કરતે હેં યા ત્રીન વર્ણવાલે
દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હે ? યા ચાર વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હેં યા પાંચ
વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હે ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હે—“ગોયમા ! ઠાણ-
મગ્ગણં પડુચ્ચ એગવણ્ણાઈંપિ” હે ગૌતમ ! વે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ સામાન્ય ચિન્તન કી
અપેક્ષા સે એકવર્ણવિશિષ્ટ દ્રવ્યોં કા મી અહાર કરતે હેં—તથા ‘દુવણ્ણાઈંપિ’ વર્ણદ્વયવિશિષ્ટ દ્રવ્યોં
કા મી વે આહાર કરતે હેં “તિવણ્ણાઈંપિ” વર્ણત્રયવિશિષ્ટદ્રવ્યોં કા મી વે આહાર કરતે હે
તથા “ચઉવણ્ણાઈંપિ પંચવણ્ણાઈંપિ આહારેંતિ” ચાર વર્ણવિશિષ્ટ એવં પાંચ
વર્ણ વિશિષ્ટ દ્રવ્યોં કા મી વે આહાર કરતે હે । યહાં આહ્રિયમાણ (હરણ ક્રિયે
જાનેવાલે) જો અનન્ત પ્રદેશો વાલે દ્રવ્ય હેં વે એક વર્ણવાલે દો વર્ણવાલે ત્રીન

હોય છે ? કે પાંચ વર્ણવાળાં હોય છે ? એટલે કે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો ભાવની અપેક્ષાએ જે
વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે તે શું એક વર્ણવાળાં હોય છે—એટલે કે તેઓ શું એક
વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? કે બે વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? કે ત્રણ વર્ણ-
વાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? કે ચાર વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? કે પાંચ
વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !
ઠાણમગ્ગણં પડુચ્ચ એગવણ્ણાઈં પિ” હે ગૌતમ ! સામાન્ય દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો
તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો એક વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, ‘દુવણ્ણાઈંપિ’ બે
વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, “તિવણ્ણાઈં પિ, ચઉવણ્ણાઈં પિ, પંચવણ્ણાઈં પિ
આહારેંતિ” ત્રણ વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, ચાર વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ
આહાર કરે છે અને પાંચ વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે. અહીં જે અનન્ત પ્રદેશો-
વાળાં આહ્રિયમાણ (અહણ કરતાં) દ્રવ્યો છે, તેઓ એક વર્ણવાળા, બે વર્ણવાળાં, ત્રણ
વર્ણવાળાં, ચાર વર્ણવાળા અથવા પાંચ વર્ણવાળાં હોય છે, આ પ્રકારનું જે કથન છે તે

સૂત્રીયાનપિ પશ્ચવર્ણ એવ ભવતીતિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ॥ ‘વિહાણમગ્ગણં પહુચ્ચ’ વિધાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય વિ-વિવિક્તમ્—ઇતરવ્યવચ્છિન્નં ધાનં—પોષણં સ્વરૂપસ્ય યત્ તદ્ વિધાનમ્, તત્પ્રતીત્ય—તદાશ્રિત્ય વિશેષચિન્તામાશ્રિત્યેત્યર્થઃ, કૃષ્ણો નીલ ઇત્યાદિ પ્રતિનિયતો વર્ણવિશેષ ઇતિ યાવત્ તસ્ય માર્ગણમ્—અન્વેષણં તત્પ્રતીત્ય—તદાશ્રિત્ય કાલવર્ણાન્યપિ આહરન્તીત્યાદિના અગ્રિમતનેન સમ્બન્ધઃ, ‘કાલાઈં પિ આહારેતિ જાવ સુક્કિલ્લાઈં પિ આહારેતિ’ કાલવર્ણાન્યપિ આહરન્તિ યાવચ્છુક્લવર્ણાન્યપિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ—અત્ર યાવત્પદેન નીલરક્તપીતાનાં સંગ્રહો ભવતીતિ । કાલવર્ણાન્યપિ ઇત્યાદિ કથનં વ્યવહારનયમતાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યમ્ નિશ્ચયમતાનુસારેણ તુ પશ્ચવર્ણાન્યેવ તાનિ દ્રવ્યાણિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાઈં વર્ણઓ કાલાઈં તાઈં કિં એગગુણકાલાઈં આહારેતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં આહારેતિ’ હે ભદન્ત । વર્ણતો યાનિ કાલાનિ—કૃષ્ણાનિ આહ-

વર્ણવાલે, ચાર વર્ણવાલે ઓર પાંચ વર્ણવાલે હોતે હૈં એસા જો કથન હૈ વહ વ્યવહાર નયકી અપેક્ષા સે હૈ । નિશ્ચય નયકો અપેક્ષા સે તો જો અનન્ત પ્રદેશોવાલા સ્કન્ધ હોતા વહ અતિશય અલ્પ ભી હોતા હૈ ઓર પાંચો વર્ણવાલા હી હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । “વિહાણ-મગ્ગણં પહુચ્ચ” તથા વિધાનમાર્ગણ કી વિશેષચિન્તન કી—અપેક્ષા કરકે—કૃષ્ણ’ નીલ ઇત્યાદિ પ્રતિનિયતિ વર્ણ વિશેષ કી અપેક્ષા કરકે—સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ કાલે વર્ણવાલે દ્રવ્યો કા ભી આહાર કરતે હૈ યાવત્ શુક્લવર્ણ વાલે દ્રવ્યો’ કા ભી આહાર કરતે હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે નીલ રક્ત—લાલ ઓર પીત ઇનવર્ણો કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । “કાલે વર્ણવાલે દ્રવ્યો’ કા આહાર કરતે હૈ । ઇત્યાદિરૂપ સે જો કહા ગયા હૈ વહ વ્યવહારનય કે અનુસાર કહા ગયા હૈ । ક્યોંકિ નિશ્ચયનય કે અનુસાર તો પાંચો હી વર્ણો’ વાલે વે દ્રવ્ય હોતે હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ગૌતમ પૂછતે હૈં “જાઈં વર્ણઓ કાલાઈં તાઈં કિં એગગુણકાલાઈં આહારેતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં આહારેતિ” યદિ વે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ

વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ કરવામા આવ્યું છે. નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ તો જે અનન્ત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ હોય છે, તે અતિશય અલ્પ પણ હોય છે અને પાંચે વર્ણોવાળા જ હોય છે, એમ સમજવું ‘વિહાણમગ્ગણં પહુચ્ચ’ તથા વિધાન માર્ગણની અપેક્ષાએ—વિશેષ ચિન્તનની અપેક્ષાએ—તો તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો કાળા વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, નીલ વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, લાલ વર્ણવાળા દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, પીળા વર્ણવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને શુક્લ વર્ણવાળા દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે. “કાળા વર્ણવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે”, ઇત્યાદિ જે કથન કરવામા આવ્યું છે તે વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે નિશ્ચય નય અનુસાર તો તે દ્રવ્યો પાંચે વર્ણનાં હોય છે, એમ સમજવું જોઈએ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“જાઈં વર્ણઓ કાલાઈ તાઈં કિં એગગુણકાલાઈં આહારેતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં આહારેતિ ?” હે ભગવન્ ! જે તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો વર્ણની

રન્તિ તાનિ કિમેકગુણકાલાનિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણકાલાનિ આહરન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન દ્વિત્રાધારમ્યાસંખ્યાતગુણકાનીત્યેતત્પર્યન્તગ્રહણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એકગુણકાલાઈં પિ આહારેતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં પિ આહારેતિ’ એકગુણકાલાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણકાલાન્યપિ આહરન્તિ અત્ર યાવત્પદેન દ્વિગુણકાલા-દારમ્ય અસંખ્યાતગુણકાલાન્તગ્રહણં ભવતિ ઇતિ । ‘એવં જાવ સુક્કિલ્લાઈંપિ’ એવ યાવત્ શુક્લા-ન્યપિ એકગુણનીલાન્યપિ આહરન્તિ, એવમનન્તગુણનીલાન્યપિ આહરન્તિ, એકગુણરક્તાન્યપિ આહરન્તિ, યાવદનન્તગુણરક્તાન્યપિ આહરન્તિ, એકગુણપીતાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણપીતા-

વર્ણ કી અપેક્ષા કૃષ્ણ વર્ણ વાલે દ્રવ્ય કા આહાર કરતે હૈં તો કયા વે એક ગુણ વાલે-એક ગુણે કાલ વર્ણ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં ? યા યાવત્ અનન્તગુણિત કાલ વર્ણ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં ? યહાં યાવત્ પદ સે ‘દ્વિત્રિ આદિ ગુણિત કૃષ્ણ વર્ણ વાલે દ્રવ્યો સે લેકર અસંખ્યાત ગુણિત કૃષ્ણ વર્ણ વાલે દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં’ એસા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં ? “ ગોયમા ! એક ગુણકાલાઈં પિ આહારેતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં પિ આહારેતિ ” હે ગૌતમ ॥ વે એક ગુણવાલે કૃષ્ણવર્ણવિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈં યાવત્ અનન્ત ગુણિત કૃષ્ણ વર્ણ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા મી આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે “દ્વિગુણ કાલ સે લેકર અસંખ્યાત ગુણ કાલ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા મી વે આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં” એસા પાઠ સમજાયા ગયા હૈ “એવં જાવ સુક્કિલ્લાઈં” ઇસી પ્રકાર સે એક ગુણ નીલ સે લેકર યાવત્ અનન્તગુણ નીલ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા મી આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં એક ગુણરક્ત વર્ણ સે લેકર યાવત્ અનન્તગુણ રક્ત સે યુક્ત દ્રવ્યો કા મી વે આહાર ગ્રહણ કરતે હૈ એક ગુણ પીત સે લેકર યાવત્ અનન્ત ગુણ પીત સે યુક્ત દ્રવ્યો કા મી વે આહાર કરતે હૈં, ઓર એક

અપેક્ષાએ કાળા વર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, તો શું તેઓ એક ગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, કે બેથી લઈને દસ ગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, સંખ્યાત, અસંખ્યાત એને અનંતગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! એકગુણકાલાઈં પિ આહારેતિ, જાવ અણંતગુણ કાલાઈં પિ આહારેતિ” હે ગૌતમ ! તેઓ એક ગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, બેથી લઈને દસ ગણી, સંખ્યાત ગણી. અસંખ્યાત ગણી અને અનંત ગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે આ રીતે અહીં એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે તેઓ ગમે તેટલા ગણી કાળાવર્ણુવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર ગ્રહણ કરે છે “એવં જાવ સુક્કિલ્લાઈં” એજ પ્રમાણે તેઓ એક ગણીથી લઈને અનંત ગણી નીલ દ્રવ્યોનો પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે, એજ પ્રમાણે એક ગણી રાતાવર્ણુવાળા દ્રવ્યોથી લઈને અનંત ગણી રાતાવર્ણુ-

ન્યપિ આહરન્તિ, એકગુણશુક્લિમાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણશુક્લિમાન્યપિ આહરન્તિ । ‘જાઈ ભાવઓ ગંધમંતાઈ આહારેંતિ તાઈ કિ એગંગંધાઈ આહારેંતિ-દુગંધાઈ આહારેંતિ’ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવતો ગન્ધવન્તિ આહરન્તિ તાનિ કિમેકગન્ધાનિ આહરન્તિ અથવા-દ્વિગન્ધાનિ-ગન્ધદ્વયવિશિષ્ટાનિ આહરન્તીતિ પ્રશ્ન, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘ઠાણ મગ્ગણં પહુચ્ચ એગંગંધાઈપિ આહારેંતિ દુગંધાઈ પિ આહારેંતિ’ સ્થાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય સામાન્ય-ચિન્તામાશ્રિત્ય એકગન્ધાન્યપિ આહરન્તિ, દ્વિગન્ધાન્યપિ-ગન્ધદ્વયવિશિષ્ટાન્યપિ આહરન્તીતિ । એતદ્વ્યવહારનયમતાનુસારેણ કથિતમ્ નિશ્ચયનયમતાનુસારેણ સર્વસ્યાપિ દ્રવ્યસ્ય દ્વિવિધગન્ધવત્ત્વાદિતિ । ‘વિદ્વારમગ્ગણં પહુચ્ચ સુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ દુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ’ વિધાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય-વિશેષચિન્તામાશ્રિત્ય તુ સુરભિગન્ધાન્યપિ આહરન્તિ, તથા-દુરભિગન્ધા-

ગુણ શુક્લ સે લેકર યાવત્ અનન્ત ગુણ શુક્લ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા મી વે આહાર કરતે હૈં । “જઈ ભાવઓ ગંધમંતાઈ દવ્વાઈ આહારેંતિ, તાઈ કિ એગંગંધાઈ આહારેંતિ, દુગંધાઈ આહારેંતિ,” યદિ ભાવ કી અપેક્ષા વે ગંધ યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં તો કયા વે એક ગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં ? અથવા દો ગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં । ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં “ગોયમા ! ઠાણમગ્ગણં પહુચ્ચ એગંગંધાઈ પિ આહારેંતિ, દુગંધાઈ પિ આહારેંતિ” હે ગૌતમ ! સામાન્ય વિચાર કી અપેક્ષા સે વે એક ગન્ધ વાલે દ્રવ્યોં કા મી આહાર કરતે હૈં ઓર દો ગન્ધ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈં । યહ કથન વ્યવહારનય કે મતકે અનુસાર હૈં । નિશ્ચયનય કે મત કે અનુસાર તો સમસ્ત હી દ્રવ્ય દો પ્રકાર કી ગંધ વાલે હોતે હૈં । “વિદ્વારમગ્ગણં પહુચ્ચ સુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ, દુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ,” વિશેષ વિચાર કી અપેક્ષા સે વે સુરભિગન્ધયુક્તદ્રવ્યોં કા મી આહાર કરતે હૈં ઓર દુરભિગન્ધયુક્ત દ્રવ્યોં કા મી વે આહાર કરતે હૈં । “જઈ

વાળા દ્રવ્યોનો પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે. એજ પ્રમાણે એક ગણાથી લઈને અનંત ગણા પીળાવણીવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર પણ તેઓ ગ્રહણ કરે છે, અને એક ગણાથી લઈને અનંત ગણા શુકલતાવાળા દ્રવ્યોનો પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—‘જઈ ભાવઓ ગંધમંતાઈ દવ્વાઈ આહારેંતિ, તાઈ કિ એગંગંધાઈ આહારેંતિ, દુગંધાઈ આહારેંતિ ?’ ને તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ ગંધયુક્ત દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, તો શું તેઓ એક ગંધવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? તે બે ગંધ વાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર - “ગોયમા ! ઠાણમગ્ગણ પહુચ્ચ એગંગંધાઈ પિ આહારેંતિ, દુગંધાઈ પિ આહારેંતિ” હે ગૌતમ ! સામાન્ય દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો તેઓ એક ગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, અને બે ગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર પણ કરે છે. આ કથન વ્યવહાર નયના મત અનુસાર કરવામાં આવ્યું છે. નિશ્ચય નયના મતાનુસાર તો બધા દ્રવ્યો બે પ્રકારના ગંધવાળાં હોય છે “વિદ્વારમગ્ગણં પહુચ્ચ સુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ, દુભિગંધાઈ પિ આહારેંતિ” વિશેષ વિચારની દૃષ્ટિએ તો તેઓ સુરભિ ગંધ વાળાં (સુગંધયુક્ત) દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, અને દુરભિગંધવાળાં (દુર્ગંધયુક્ત) દ્રવ્યોનો પણ

ન્યપિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તીતિ 'જાઈ ગંધઓ સુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ તાઈં કિં એગુણ-સુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ જાવ અણંતગુણસુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ' યાનિ ગન્ધતઃ સુરભિગંધાનિ તાનિ કિમેકગુણસુરભિગંધાનિ આહરન્તિ યાવત્ અનન્તગુણસુરભિગંધાનિ આહરન્તિ અત્ર યાવત્પ-
 દેન એકગુણસુરભિગંધાદારમ્બ્ય અસંખ્યાતગુણસુરભિગંધપર્યન્તસ્ય સગ્રહો ભવતિ, ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા ! હે ગૌતમ ? એગુણસુઘ્નિગંધાઈં પિ આહારેતિ જાવ અણંતગુણસુઘ્નિગંધાઈં પિ આહારેતિ' એગુણસુરભિગંધાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્ત-
 ગુણસુરભિગંધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવાઃ, અત્ર યાવત્પદેન દ્વિગુણ-સુરભિગંધાદારમ્બ્ય અસંખ્યાતગુણસુરભિગંધાન્તસ્ય સગ્રહો ભવતીતિ । 'એવં દુરભિગંધાઈં પિ' એવ સુરભિગંધપ્રકરણે યથા કથિતં તથૈવ દુરભિગંધમાશ્રિત્યાપિ વક્તવ્યમ્, તથાહિ—યદિ ગન્ધતો

ગંધઓ સુઘ્નિગંધાઈં આહારેતિ, તાઈં કિં એગુણસુઘ્નિગંધાઈં આહારેતિ, જાવ અણંતગુણસુઘ્નિગંધાઈં આહારેતિ, ” યદિ વે ગંધ કી અપેક્ષા સુરભિગંધ યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં તો ક્યા વે એકગુણ સુરભિગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં યા યાવત્ અનન્ત ગુણ સુરભિ ગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે એકગુણ સુરભિગંધ સે લેકર અસંખ્યાતગુણ સુરભિગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં । એસા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈં ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“ગોયમા ! એગુણસુઘ્નિગંધાઈ પિ આહારેતિ, જાવ અણંતગુણસુઘ્નિગંધાઈં પિ આહારેતિ,” “હે ગૌતમ ! વે એકગુણ સુરભિગંધ વાલે દ્રવ્યોં કા ભી આહાર કરતે હૈં ઓર યાવત્ અનન્ત ગુણ સુરભિગંધવાલે દ્રવ્યો કા ભી આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે “દ્વિગુણ સુરભિગંધ સે લેકર અસંખ્યાતગુણ સુરભિગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં ॥ એસા પાઠ સંગૃહીત હુઆ હૈં “ એવં દુરભિગંધાઈં પિ ” સુરભિગંધ કે પ્રકરણ

આહાર કરે છે, ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન “જદ્ ગંધઓ સુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ, તાઈં કિં એગુણસુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ, જાવ અણંતગુણસુઘ્નિગંધાઈ આહારેતિ” ને તેઓ ગંધની અપેક્ષાએ સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે તો શું તેઓ એક ગણી ગંધવાળા સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, કે બેથી લઈને દસ ગણી, સંખ્યાત ગણી, અસંખ્યાત ગણી, કે અનંત ગણી સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રશ્નનો ઉત્તર—“ગોયમા ! એગુણસુઘ્નિગંધાઈં પિ આહારેતિ, જાવ અણંતગુણ સુઘ્નિગંધાઈં પિ આહારેતિ” હે ગૌતમ તેઓ એક ગણી સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, બેથી લઈને દસ ગણી સુરભિગંધવાળા દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, સંખ્યાત ગણી સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, અસંખ્યાત ગણી સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને અનંત ગણી સુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે. ‘એવં દુરભિગંધાઈ પિ’ એવું જ કથન દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોના વિષે પણ સમજી લેવું એટલે કે

દુરભિગન્ધાન્યપિ આહરન્તિ તાનિ કિમેકગુણદુરભિગન્ધાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણદુરભિગન્ધાન્યપિ આહરન્તીતિ ભાવ' । 'રસા જહા વળ્ણા' રસા યથા વર્ણા, વર્ણવદેવ રસેઽપિ સર્વા વક્તવ્યતા મણિનવ્યા । તથાહિ—હે મદન્ત ૨ યાનિ ભાવતો રમવન્તિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ એક રસાનિ આહરન્તિ યાવત્પજ્જરસાનિ આહરન્તિ, ગૌતમ ૨ સ્થાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય એક રસાન્યપિ દ્વિરસામ્યપિ યાવત્પજ્જરસાન્યપિ આહરન્તિ વિધાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય તિક્તાન્યપિ મધુરાદીન્યપિ આહ-

મે જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન ઇસ દુરભિગંધ કો આશ્રિત કરકે મી કહલેના ચાહિયે । યદિ વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ગન્ધ કી અપેક્ષા દુરભિગન્ધ વાલે દ્રવ્યો કા ગ્રહણ કરતે હૈ તો ક્યા વે એક ગુણ વાલે દુરભિગન્ધ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈ ? યા યાવત્ અનન્તગુણવાલે દુરભિગન્ધ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈ ? તો ઇસ સમ્બન્ધ મેં પ્રમુ કહતે હૈ હે ગૌતમ ! વે એક ગુણ વાલે દુરભિગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈ । યહાં પર મી યાવત્ શબ્દ સે “દ્વિગુણ સુરભિ ગંધ સે લેકર અસંખ્યાત ગુણ સુરભિગંધ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈ, એસા પાઠ સગૃહીત હુઆ હૈ “રસા જહા વળ્ણા” વર્ણ કે સવન્ધ મેં જૈસી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વૈસી હી વક્તવ્યતા રસ કે સવન્ધ મેં મી કહલેની ચાહિયે જૈસે હે મદન્ત ! યદિ વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ભાવ કી અપેક્ષા રસ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈ તો ક્યા વે એક રસ વાલે દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈ યા યાવત્ પાંચ રસ વાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! સામાન્યતયા વિચાર કરને કી અપેક્ષા સે તો વે એક રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈ ઓર દો રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈ ત્રીન રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈ,

એ તેઓ દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર ગ્રહણ કરે છે, તો શુ એક ગણી દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર ગ્રહણ કરે છે, કે એ થી લઈને અનંત પર્યંત દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તેઓ એક ગણી દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, એથી લઈને દસ ગણી દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, સંખ્યાત અસંખ્યાત, અને અનંત ગણી દુરભિગંધવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે. ‘રસા જહા વળ્ણા’ વર્ણના સળધમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન રસના વિષયમાં પણ સમજી લેવું રસના વિષયમાં આ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરો બનશે ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—હે ભગવાન ! એ તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો ભાવની અપેક્ષાએ રસયુક્ત દ્રવ્યોનો આહાર કરતા હોય, તો શુ તેઓ એક રસવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, કે એ રસવાળાં, કે ત્રણ રસવાળાં, કે ચાર રસવાળાં, કે પાંચ રસવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તેઓ સામાન્ય દષ્ટિએ વિચારવામાં આવે, તો એક રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, બે રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, ત્રણ રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, ચાર રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને

રન્તિ, હે ભદન્ત ? યાનિ તિક્તાદીનિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ એકગુણતિક્તાદીનિ યાવદનન્તગુણતિક્તા-
દીનિ આદિપદેન કટુકપાયામ્લમધુરરસેષ્વપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ઇતિ । ‘જાઈં ભાવઓ ફાસમંતાઈં
આહારેન્તિ તાઈં કિં એગફાસાઈં આહારેન્તિ જાવ અટ્ટફાસાઈં આહારેન્તિ’ હે ભદન્ત ? યદા
સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવા, યાનિ ભાવતઃ સ્પર્શવન્તિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ એકસ્પ-
ર્શાનિ આહરન્તિ યાવદપ્રસ્પર્શાનિ આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા !

ચાર રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈં ઓર પાંચ રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી આહાર કરતે હૈં ।
તથા—જવ વિશેષ કી અપેક્ષા સે વિચાર કિયા જાતા હૈં તો તિક્ત રસ વાલે દ્રવ્યો કા મી વે આહાર
કરતે હૈં , કટુ રસ વાલે કપાય રસ વાલે અમ્લ-સ્વદે રસ વાલે ઓર મધુર રસ વાલે દ્રવ્યો કા
મી વે આહાર કરતે હૈં । હે ભદન્ત જિન તિક્તાદિ રસ વિશિષ્ટ દ્રવ્યો કા વે આહાર કરતે
હૈં વે દ્રવ્ય કયા એક ગુણ તિક્તાદિ રસ વાલે હોતે હૈં યા યાવત્ અનન્ત ગુણ તિક્ત ઓર રસ-
વાલે હોતે હૈં ? તો ઇસ સમ્બન્ધ મેં જૈસા ઉત્તર એક ગુણ કૃષ્ણ આદિ વર્ણ વાલે આહાર કે પ્રકરણ
મેં દિયા ગયા હૈં વૈસા હી વહ સવ કથન યહાં પર મી સમજલેના ચાહિં, ઇસી પ્રકાર પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર
એક ગુણ કટુ રસ આદિરસો વાલે આહાર કે સમ્બન્ધ મેં જાન લેના ચાહિં । ‘જાઈં ભાવઓ
ફાસમંતાઈં આહારેન્તિ, તાઈં કિં એગફાસાઈં જાવ અટ્ટફાસાઈં’ હે ભદન્ત ! જવ સૂક્ષ્મ-
પૃથિવીકાયિક જીવ ભાવ કી અપેક્ષા જિન સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યો કા આહાર ગ્રહણ કરતે હૈં વે કયા એક
સ્પર્શ વાલે હોતે હૈં યા યાવત્ આઠ સ્પર્શ વાલે હોતે હૈં । ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં— ‘ગોયમા !

પાંચ રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે ને વિશેષની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે,
તો તેઓ તિક્ત (તીખા) રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, કટુ (કડવા) રસવાળાં દ્રવ્યોનો
પણ આહાર કરે છે, કપાય (તુરા) રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, ખાટા રસવાળાં
દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને મધુર રસવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન હે ભગવન્ ! જે તિક્તાદિ રસયુક્ત દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે
છે, તે દ્રવ્યો શુ એક ગણાં તિક્ત આદિ રસયુક્ત હોય છે, કે બેથી લઈને અનંત ગણાં
તિક્તાદિ રસ યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર—એક ગણી કાળાશ આદિ વર્ણવાળા આહારના સંબંધમાં જેવો
ઉત્તર આપવામા આવ્યો છે, એવો જ ઉત્તર તિક્તાદિ રસોના વિષયમાં પણ સમજી લેવો
જોઈએ. એટલે કે તેઓ એક ગણીથી લઈને અનંત ગણી તિક્તા, કટુતા, કપાયતા, ખટાશ
અને મધુરતાવાળા દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—‘જાઈં ભાવઓ ફાસમંતાઈ આહારેન્તિ, તાઈ કિં એગફાસાઈં
જાવ અટ્ટ ફાસાઈ !’ હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો ભાવની અપેક્ષાએ જે સ્પર્શ-
વાળાં દ્રવ્યોનો આહાર ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શુ એક સ્પર્શવાળાં હોય છે, કે બેથી લઈને
આઠ સ્પર્શવાળાં હોય છે ?

હે ગૌતમ ? ‘ઠાણમગ્ગણં પહુચ્ચ’ સ્થાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય—સામાન્યચિન્તામાશ્રિત્ય ‘નો એગ્ગાસાઈં આહારેતિ નો દુફાસાઈં આહારેતિ નો તિફાસાઈં આહારેતિ’ નો એકસ્પર્શવિશિષ્ટદ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, નો નવા દ્વિસ્પર્શયુક્તદ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, ન વા ત્રિસ્પર્શયુક્તદ્રવ્યાણિ આહરન્તિ કિન્તુ ‘ચહાસાઈં પિ આહારેતિ, પંચાસાઈં પિ આહારેતિ જાવ અટ્ઠાસાઈં પિ આહારેતિ’ ચતુઃ સ્પર્શાન્યપિ આહરન્તિ, પઞ્ચસ્પર્શયુક્તદ્રવ્યાણ્યપિ આહરન્તિ, યાવદષ્ટસ્પર્શયુક્તાન્યપિ આહરન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન ષટ્સત્તમયો ગ્રંહણં ભવતિ, ‘વિહાણમગ્ગણં પહુચ્ચ કક્કલ્હાઈં પિ આહારેતિ’ વિધાનમાર્ગણં પ્રતીત્ય તુ કર્કશાન્યપિ આહરન્તિ ‘જાવ લુક્કાઈં પિ આહારેતિ’ યાવદ્ રૂક્ષાણ્યપિ આહરન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન મૃદુગુરુલઘુશીતોષ્ણસ્નિગ્ધાના સમ્રહો ભવતિ, इति भावः ।

‘ઠાણમગ્ગણં પહુચ્ચ’, સામાન્ય વિચારની અપેક્ષા તો વે “નો એગ્ગાસાઈં આહારેતિ નો દુફાસાઈં આહારેતિ, નો તિફાસાઈં આહારેતિ” હે ગૌતમ ! ન એક સ્પર્શ વાળે હોતે હૈ ન દો સ્પર્શ વાળે હોતે હૈં ઓર ન ત્રીન સ્પર્શ વાળે હોતે હૈ અર્થાત્ વે ન એક સ્પર્શ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈ ન દો સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં ઓર ન ત્રીન સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈ, કિન્તુ “ચહાસાઈં પિ આહારેતિ પંચ ફાસાઈં પિ આહારેતિ જાવ અટ્ઠાસાઈં પિ આહારેતિ” વે ચાર સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં પાંચ સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા મી આહાર કરતે હૈ યાવત્ આઠ સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા મી આહાર કરતે હૈ । યહાં યાવત્પદસે “છહ સ્પર્શોં” સે એવં સાત સ્પર્શોં સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં” એસા કહા ગયા હૈ । “વિહાણમગ્ગણં પહુચ્ચ કક્કલ્હાઈં પિ આહારેતિ” વિધાન માર્ગણાં કો આશ્રિત કરકે કર્કશસ્પર્શ વાળે પુદ્ગલોં કા મી વે આહાર કરતે હૈ “જાવ લુક્કાઈં પિ આહારેતિ” યાવત્ રૂક્ષસ્પર્શવાળે પુદ્ગલોં કા મી આહાર કરતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે મૃદુ ગુરુ લઘુ શીત, ઉષ્ણ ઓર

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! ઠાણમગ્ગણં પહુચ્ચ” સામાન્ય વિચારની અપેક્ષાએ તો તેઓ “નો એગ્ગાસાઈં આહારેતિ, નો દુફાસાઈં આહારેતિ, નો તિફાસાઈં આહારેતિ” એક સ્પર્શવાળાં પણ હોતાં નથી, બે સ્પર્શવાળાં પણ હોતાં નથી, ત્રણ સ્પર્શવાળાં પણ હોતાં નથી, એટલે કે તેઓ એક, બે અથવા ત્રણ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરતાં નથી, પરંતુ “ચહાસાઈં પિ આહારેતિ, પંચ ફાસાઈં પિ આહારેતિ, જાવ અટ્ઠા ફાસાઈં પિ આહારેતિ” તેઓ ચાર સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, પાંચ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ કરે છે, છ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર પણ કરે છે, સાત સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને આઠ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે “વિહાણમગ્ગણં પહુચ્ચ કક્કલ્હાઈં પિ આહારેતિ” વિશેષ દષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે, તો તેઓ કર્કશ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોનો આહાર પણ કરે છે, “જાવ લુક્કાઈં પિ આહારેતિ” મૃદુ સ્પર્શવાળાં, ગુરુ સ્પર્શવાળાં, લઘુસ્પર્શવાળાં, શીત સ્પર્શવાળાં, ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોનો આહાર પણ કરે છે.

‘જાઈં ફાસઓ કક્કલડાઈં આહારેંતિ તાઈં કિં ઇગુણકક્કલડાઈં આહારેંતિ જાવ અણં-
તગુણકક્કલડાઈં આહારેંતિ’ હે ભદન્ત ! યાનિ સ્પર્શતઃ કર્કશાનિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ એક-
ગુણ કર્કશાનિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણકર્કશાનિ આહરન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન દ્વિગુણકર્કશાદારમ્ય
અસંખ્યાતગુણકર્કશપર્યન્તાનાં સંગ્રહો ભવતિ इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘એગુણકક્કલડાઈં પિ આહારેંતિ જાવ અણંતગુણકક્કલડાઈં પિ
આહારેંતિ’ એકગુણકર્કશાન્યપિ આહરન્તિ યાવદનન્તગુણકર્કશાન્યપિ આહરન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન
દ્વિગુણકર્કશાદારમ્યાસંખ્યાતગુણકર્કશાન્ટાનાં સંગ્રહો ભવતીત્યુત્તરમ્, ‘એવં જાવ લુક્ષા નેયન્વા’
એવમ્-કર્કશવદેવ યાવદ્રૂક્ષાણ્યપિ જ્ઞાતવ્યાનિ, અત્ર યાવત્પદેન મૃદુગુરુલઘુશીતોષ્ણસ્નિગ્ધાનાં

સ્નિગ્ધ ઇન સ્પર્શોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જાઈં ફાસઓ કક્કલડાઈં આહારેંતિ તાઈં કિં એગ-
ગુણકક્કલડાઈં આહારેંતિ જાવ અણંતગુણકક્કલડાઈં આહારેંતિ” યદિ વે સ્પર્શ કી અપેક્ષા
કર્કશ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં તો ક્યા એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા
આહાર કરતે હૈં યા યાવત્ અનન્તગુણ કર્કશ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં ? યાવત્
પદ સે દ્વિગુણ કર્કશ સ્પર્શ સે લેક્કર અસંખ્યાત ગુણકર્કશ સ્પર્શ તક કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ઇસ પ્રશ્ન
કે ઉત્તર મેં પ્રશુ કહતે હૈં । “ગોયમા એગુણકક્કલડાઈં પિ આહારેંતિ જાવ અણંત-
ગુણકક્કલડાઈં પિ આહારેંતિ” હે ગૌતમ ! વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શ
વાલે દ્રવ્યોં કા બી આહાર કરતે હૈં યાવત્ અનન્ત ગુણ કર્કશ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા બી
આહાર કરતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે દ્વિગુણ કર્કશ સ્પર્શ સે લેકર અસંખ્યાત ગુણ
કર્કશ સ્પર્શ સે યુક્ત દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘એવં જાવ લુક્ષા નેયન્વા’ કર્કશ
સ્પર્શ કે જૈસે હી યાવત્ રૂક્ષ સ્પર્શ કા બી કથન કર લેના ચાહિયે । યહાં
યાવત્પદ સે મૃદુ ગુરુ લઘુ, ગીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઇન સ્પર્શોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । સ્પર્શ કી અપેક્ષા

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-‘જાઈં ફાસઓ કક્કલડાઈં આહારેંતિ, તાઈં કિં એગુણકક્કલ-
ડાઈં આહારેંતિ, જાવ અણંતગુણકક્કલડાઈં આહારેંતિ ?’ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ સ્પર્-
શવાળા જે દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે, તે દ્રવ્યો શું એક ગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા હોય
છે, કે બેથી લઈને અનંત ગણાં કર્કશ સ્પર્શવાળાં હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્નનો ઉત્તર-‘ગોયમા ! એગુણકક્કલડાઈં પિ આહારેંતિ, જાવ અણંતગુણ-
કક્કલડાઈં પિ આહારેંતિ’ હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો એક ગણા કર્કશ સ્પર્શવાળાં
દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, બેથી લઈને દસ ગણાં કર્કશ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર
કરે છે, અસંખ્યાત ગણાં કર્કશ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, અસંખ્યાત ગણાં
કર્કશ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને અનંત ગણાં કર્કશ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો
પણ આહાર કરે છે “એવં જાવ લુક્ષા નેયન્વા” કર્કશ સ્પર્શના જેવું જ કથન મૃદુ, ગુરુ લઘુ શીત,
ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોના વિષયમાં પણ સમગ્ર લેવું જેમ કે પ્રશ્ન-સ્પર્શની અપે-

સંપ્રહો ભવતિ, હે ભદન્ત ? યાનિ સ્પર્શતઃ મૃદૂનિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ એકગુણમૃદૂનિ યાવદનન્ત-
ગુણમૃદૂનિ આહરન્તિ હે ગૌતમ ! એકગુણમૃદૂન્યપિ આહરન્તિ, યાવદનન્તગુણમૃદૂન્યપિ આહરન્તિ,
એવં ગુરુલ્લઘુશીતોષ્ણસ્નિગ્ધરૂક્ષેષ્વપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘તાઈ મંતે ! કિં પુઢાઈ આહારેતિ અપુઢાઈ
આહારેતિ’ હે ભદન્ત ? યાનિ પૂર્વોક્તાનિ એકગુણકર્કશાદીનિ યાવત્-અનન્તગુણકર્કશાદીનિ
આહરન્તિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા સ્તાનિ કિં સ્પૃષ્ઠાનિ આત્મપ્રદેશસ્પર્શવિષયાણિ આહરન્તિ અથવા
અસ્પૃષ્ઠાનિ આત્મપ્રદેશસ્પર્શવિષયાણિ આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ? ‘પુઢાઈ આહારેતિ નો અપુઢાઈ આહારેતિ’ સ્પૃષ્ઠાનિ આત્મપ્રદેશસ્પર્શવિષયાણ્યેવ

જિન એક મૃદુ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈ તો કયા વે એક ગુણ મૃદુ સ્પર્શ વાલે
દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈ ? યા યાવત્ અનન્ત ગુણ મૃદુ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-હે ગૌતમ ! વે એક ગુણ મૃદુ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કા મી આહાર
કરતે હૈ યાવત્ અનન્તગુણિત મૃદુ સ્પર્શવાલે દ્રવ્યોં કા મી વે આહાર કરતે હૈ । इसी प्रकार
गुरु लघु शीत उष्ण स्निग्ध रूक्ष स्पर्शों में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये । हे भदन्त !
यदि वे सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव पूर्वोक्त एक गुणित कर्कशादि स्पर्श वाले द्रव्यों को यावत्
अनन्त गुणित कर्कशादि स्पर्श वाले द्रव्यों को आहार रूप से ग्रहण करते हैं-तो “ताई मंते किं
पुढाई आहारैति अपुढाई आहारैति” हे भदन्त ! पूर्वोक्त वे क्या उनके आत्मप्रदेशों से
स्पृष्ट होते हैं तब वे उन्हें आहार रूप से ग्रहण करते हैं ? या वे उनके आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट
नहीं होते हैं तब उन्हें वे आहार रूप से ग्रहण करते हैं ? उत्तर में प्रश्न कहते हैं-गोयमा ।
पुढाई आहारैति नो अपुढाई आहारैति’ हे गौतम ! वे सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव जिन एक

ક્ષાએ જે એક મૃદુ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે, તે દ્રવ્યો શું એકગણા
મૃદુ સ્પર્શવાળાં હોય છે, કે બેથી લઈને અનંત ગણાં મૃદુ સ્પર્શવાળાં હોય છે ? મહા-
વીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! તેઓ એક ગણા મૃદુ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર પણ કરે
છે, બેથી લઈને દસ ગણાં મૃદુ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે અને અસંખ્યાત
અને અનંત મૃદુ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો પણ આહાર કરે છે, એવું જે કથન ગુરુ, લઘુ, શીત,
ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોના વિષે પણ સમજી લેવું ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ !
જો તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો એક ગણાથી લઈને અનંત ગણાં કર્કશાદિ સ્પર્શવાળાં
દ્રવ્યોનો આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે, તો “તાઈ મંતે ! કિં પુઢાઈ આહારેતિ, અપુઢાઈ આહાર-
રેતિ ?” શું જ્યારે તે દ્રવ્યો તેમના આત્મપ્રદેશો સાથે સ્પૃષ્ટ હોય, ત્યારે તેઓ તેમને
આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે ? કે જ્યારે તે દ્રવ્યો તેમના આત્મપ્રદેશો સાથે સ્પૃષ્ટ ન હોય,
ત્યારે તેમને આહાર રૂપે કરે છે ?

આહરન્તિ નો અસ્પૃષ્ટાનિ આહરન્તીતિ । આત્મપ્રદેશૈઃ સંસ્પર્શનમ્ આત્મપ્રદેશાવગાઢક્ષેત્રાદ્બહિરપિ સંભવતીત્યતઃ પુનઃ પ્રશ્નયન્નાહ—‘તાઈં મંતે ? ઓગાઢાઈં આહારેતિ અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ યાનિ મદન્ત ? સ્પૃષ્ટાનિ આહરન્તિ તાનિ કિમ્ અવગાઢાનિ—આત્મપ્રદેશૈઃ સહૈકક્ષેત્રાવસ્થાયીનિ અથવા અનવગાઢાનિ આત્મપ્રદેશક્ષેત્રાદ્ બહિરવસ્થિતાનિ આહરન્તીતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ઓગાઢાઈં આહારેતિ નો અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ અવગાઢાનિ આહરન્તિ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા નો—ન તુ અનવગાઢાનિ આત્મપ્રદેશાવગાઢક્ષેત્રાદ્ બહિરવસ્થિતાનિ આહરન્તીતિ । ‘તાઈં મંતે ! કિં અણંતરોગાઢાઈં આહારેતિ પરંપરોગાઢાઈં આહારેતિ’ યાનિ મદન્ત ? દ્રવ્યાણિ અવગાઢાનિ આહરન્તિ, તાનિ કિમ્ અનન્તરાવગાઢાનિ આહ-

ગુણિત કર્કશાદિ સ્પર્શ વાલે યા યાવત્ અનન્તગુણિત કર્કશાદિ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હેં વે એક ગુણિત કર્કશાદિસ્પર્શવાલે દ્રવ્ય યા યાવત્ અનન્ત ગુણિત કર્કશાદિ સ્પર્શવાલે દ્રવ્ય અને આત્મપ્રદેશોં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હેં અસ્પૃષ્ટ નહીં હોતે હેં “તાઈં મંતે ઓગાઢાઈં આહારેતિ અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ હે મદન્ત ! જો આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સંસ્પૃષ્ટ હોતે હેં અનેકા રહના આત્મપ્રદેશાવગાઢ ક્ષેત્ર સેં વાહર મો સંભવિત હો સકતા હે અતઃ ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હે કિ હે મદન્ત ! જો કર્કશાદિસ્પર્શવાલે દ્રવ્ય સ્પૃષ્ટ હોતે હેં ઓર અનેકા વે આહાર કરતે હેં તો વ્યાં વે દ્રવ્ય આત્મપ્રદેશોં કે સાથ એક ક્ષેત્રાવસ્થાયી રૂપ સે અવગાઢ હોતે હેં ? અથવા—આત્મપ્રદેશાવગાઢી ક્ષેત્ર સે વાહર અવસ્થિત હોતે હેં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હે ‘ગોયમા ઓગાઢાઈં આહારેતિ ણો અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ હે ગૌતમ ! વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકર્જીવ પૂર્વોક્ત વિશેષણવાલે અવગાઢ દ્રવ્યોં કા હી આહાર કરતે હેં અનવગાઢ દ્રવ્યોં કા આહાર નહીં કરતે હેં । “તાઈં કિં

તેનો ઉત્તર આપના મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા પુઢાઈં આહારેતિ, નો અપુઢાઈં આહારેતિ’ હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક છવે ને એક ગુણિત કર્કશાદિ સ્પર્શવાળાં અથવા બેથી લઈને અનંત ગુણિત કર્કશાદિ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, તે એક ગુણિતથી લઈને અનંત ગુણિત પર્યાંતના કર્કશાદિ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યો તેમના આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ હોય છે, અસ્પૃષ્ટ હોતાં નથી ને દ્રવ્યો આત્મપ્રદેશોની સાથે સંસ્પૃષ્ટ હોય છે, તેમનું રહેવાનું સ્થાન આત્મપ્રદેશાવગાઢ ક્ષેત્રની બહાર પણ સંભવી શકે છે. તેથી હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“તાઈં મંતે ! ઓગાઢાઈં આહારેતિ’ અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ હે મગવન્ ! ને કર્કશાદિ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યો સ્પૃષ્ટ હોય છે તેમનો તેઓ ને આહાર કરે છે, તો શું તે દ્રવ્યો આત્મપ્રદેશોની સાથે એક ક્ષેત્રાવસ્થાયી રૂપે અવગાઢ આત્મપ્રદેશાવગાઢી ક્ષેત્રની બહાર અવસ્થિત (રહેલાં) હોય છે ?

તેનો ઉત્તર આપના મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! ઓગાઢાઈં આહારેતિ, ણો અણોગાઢાઈં આહારેતિ’ હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક છવે પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળાં અવગાઢ દ્રવ્યોનો ન આહાર કરે છે, અનવગાઢ દ્રવ્યોનો આહાર કરતા નથી. ગૌતમ સ્વા-

રન્તિ, પરમ્પરાવગાઢાનિ આહારન્તિ અયમર્થઃ—યેષુ આત્મપ્રદેશેષુ યાનિ દ્રવ્યાણિ અવ્યવધાનેનાવગાઢાનિ—સ્થિતાનિ તૈરાત્મપ્રદેશે સ્તાન્યેવ દ્રવ્યાણિ આહરન્તિ, અથવા—પરમ્પરાવગાઢાનિ—એક દ્વિત્રા-વાત્મપ્રદેશે વ્યવહિતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ‘अणंतरोगाढां आहारंति नो परंपरोगाढां आहारंति’ अनन्तरावगाढानि आह्रन्ति नो—नतु परम्परावगाढानि आह्रन्तीति ।

‘તાઈ મંતે ! કિં અણૂં આહારંતિ વાયરાઈ આહારંતિ’ યાનિ મદન્ત ! અનન્તરાવગાઢાનિ આહરન્તિ તાનિ મદન્ત ! અનન્તપ્રાદેશિકાનિ દ્રવ્યાણિ કિમ્ અણૂનિ—સ્તોકાનિ આહરન્તિ અથવા—વાદરાણિ—પ્રમૂતપ્રદેશોપચિતાનિ આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’

મંતે ! અણંતરોગાઢાઈ આહારંતિ પરંપરોગાઢાઈ આહારંતિ” હે મદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક-જીવ જિન અવગાઢ હુણ દ્રવ્યો કા આહાર કરતે હૈ વે દ્રવ્ય અનન્તરાવગાઢ હોકર અનેકે આહાર કે વિષય વનતે હૈ ? યા પરમ્પરાવગાઢ હોકર અનેકે આહાર કે વિષય વનતે હૈ ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જિન આત્મપ્રદેશો મેં જો આહરણીય દ્રવ્ય અવ્યવધાન રૂપ સે સ્થિત હોતે હૈ અન્હોં આત્મપ્રદેશો સે વ્યવહિત હોતે હૈ અનેકા મી જો આહરણ કરના હૈ વહ પરંપરાવગાઢ આહરણ હૈ । ઇસ પ્રકાર કે ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—ગોયમા ! અણંતરોગાઢાઈ આહરંતિ નો પરંપરોગાઢાઈ આહરંતિ” હે ગૌતમ ! જો દ્રવ્ય અનન્તરાવગાઢ હોતે હૈ અન્હે હી વે આહાર રૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈ પરમ્પરાવગાઢ દ્રવ્યો કો આહારરૂપ સે વે ગ્રહણ નહીં કરતે હૈ । “તાઈ મંતે કિ અણૂંપિ આહારંતિ વાયરાઈ આહારંતિ” હે મદન્ત ! જિન અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યો કા વે આહાર કરતે હૈ વે અનન્ત પ્રદેશિક દ્રવ્ય વ્યા અણુ થોડે રૂપ મેં આહાર રૂપ સે અનેકે દ્વારા ગૃહીત હોતે હૈ ? યા પ્રમૂત પ્રદેશોપચિત દ્રવ્ય આહાર રૂપ સે ગૃહીત હોતે હૈ ?

મીનો પ્રશ્ન—“તાઈ કિં મંતે ! અણંતરોગાઢાઈ આહારંતિ, પરંપરોગાઢાઈ આહારંતિ ?” હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો ને અવગાઢ થયેલાં દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, તે શું અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? કે પરમ્પરાવગાઢ દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ? અનન્તરાવગાઢ આહરણુનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે આત્મપ્રદેશોમા જે આહરણીય દ્રવ્ય (આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્ય) અવ્યવધાન રૂપે રહેલું હોય છે, એજ આત્મપ્રદેશો દ્વારા એજ દ્રવ્યોનું જે આહરણુ (ગ્રહણ) કરાય છે, તેનું નામ અનન્તરાવગાઢ આહરણુ છે અને જે એક જે આદિ આત્મપ્રદેશો વડે વ્યવહિત હોય છે, તેમનું જે આહરણુ કરાય છે, તેનું નામ પરંપરાવગાઢ આહરણુ છે, આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! અણંતરોગાઢાઈ આહરંતિ, નો પરંપરોગાઢાઈ આહરંતિ” હે ગૌતમ ! જે દ્રવ્યો અનન્તરાવગાઢ હોય છે, તેમને જ તેઓ આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે પરંપરાવગાઢ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન—“તાઈ મંતે ! કિં અણૂં આહારંતિ, વાયરાઈ આહારંતિ ?” હે ભગ-વન્ ! જે અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે, તે અનન્ત પ્રદેશિક દ્રવ્યો શું

હે ગૌતમ ! ‘અણૂંપિ આહારેંતિ વાયરાંપિ આહારેંતિ’ અગ્નિ-સ્તોકાન્યપિ આહરન્તિ અથવા-વાદરાણિ—પ્રભૂતદેશોપચિતાન્યપિ આહરન્તિ, હ્રાણુત્વવાદરત્વકથનં તેષામેવાહારયોગ્યાનાં સ્કન્ધાનાં પ્રદેશસ્તોકબાહુલ્યાપેક્ષયેતિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ ॥ ‘તાં મંતે ! કિં ઉદ્ઘં આહારેંતિ અહે આહારેંતિ તિરિયં આહારેંતિ’ યાનિ ભદન્ત ! અણૂંપિ આહરન્તિ વાદરાણ્યપિ આહરન્તિ તાનિ ભદન્ત ! કિમૂર્ધ્વમ્—ઊર્ધ્વપ્રદેશસ્થિતાનિ આહરન્તિ અથવા—અધઃ—અધઃપ્રદેશસ્થિતાનિ આહરન્તીતિ—અથવા તિર્યગ્પ્રદેશસ્થિતાનિ આહરન્તિ, અત્રોર્ધ્વાધસ્તિર્યક્ત્વં યાવતિ ક્ષેત્રે સૂક્ષ્મપૃથિવી-કાયિકોઽવગાઢસ્તાવત્યેવ ક્ષેત્રે તદપેક્ષયા ઊર્ધ્વાધસ્તિર્યક્ત્વં જ્ઞાતવ્યમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘उद्घंपि आहारेंति अहेवि आहारेंति, तिरियंपि

उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! अणूंपि आहारेंति वायरांपि आहारेंति” हे गौतम ! थोड़े रूप में भी वे द्रव्य उनके द्वारा गृहीत होते हैं और प्रभूत प्रदेशोपचित द्रव्य भी उनके द्वारा गृहीत होते हैं । यहां जो अणुत्व और वादरत्व का जो कथन किया गया है वह उन्हीं आहार योग्य स्कन्धों के प्रदेशों की स्तोकता और बाहुल्यता की अपेक्षा से कहा-गया है ऐसा जानना चाहिये “तां किं उद्घं आहारेंति अहे आहारेंति तिरियं आहारेंति” हे भदन्त ! अणुरूप में और वादर रूपमें जिन द्रव्यों को वे आहार के रूप में ग्रहण करते हैं वे क्या ऊर्ध्व प्रदेश में स्थित होते हैं ? या अधः प्रदेश में स्थित होते हैं ? या तिर्यक् प्रदेश में स्थित होते हैं ? यहां ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्ता जितने क्षेत्र में सूक्ष्मपृथिवीकायिक अवगाढ हैं उतने ही क्षेत्र में उस अपेक्षा से जाननी चाहिये । इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा उद्घंपि आहारेंति अहे वि आहारेंति तिरियंपि आहारेंति” हे गौतम !

આણુ રૂપે-થોડા જ પ્રમાણમાં તેમના દ્વારા આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાય છે ? કે બાદર રૂપે-અધિક પ્રમાણમાં-તેમના દ્વારા આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ગોયમા ! અણૂં પિ આહારેંતિ, વાયરાહ પિ આહારેંતિ” હે ગૌતમ ! તે દ્રવ્યો તેમના દ્વારા અદ્ય પ્રમાણમાં પણ ગ્રહણ કરાય છે અને પ્રભૂત પ્રદેશોપચિત દ્રવ્યો પણ તેમના દ્વારા ગ્રહણ કરાય છે અહીં બે આણુત્વ (અદ્યત્વ) અને બાદરત્વ (અધિકત્વ)નું કથન કરવામાં આંચું છે તે એજ આહાર યોગ્ય સ્કન્ધાના પ્રદેશોની અદ્યતા અને બહુતાની અપેક્ષાએ કરવામાં આંચું છે; એમ સમજવું જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—તાહ કિં ઉદ્ઘં આહારેંતિ, અહે આહારેંતિ, તિરિયં આહારેંતિ” હે ભદન્ત ! અદ્ય રૂપે અથવા અધિક રૂપે બે દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે, તે દ્રવ્યો ઊર્ધ્વ પ્રદેશમાં રહેલાં હોય છે ? કે અધઃ પ્રદેશમાં રહેલાં હોય છે ? કે તિર્યક્ પ્રદેશમાં રહેલાં હોય છે ?

અહીં જેટલાં ક્ષેત્રમાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો અવગાઢ છે, એટલા જ ક્ષેત્રમાં એ અપેક્ષાએ ઊર્ધ્વ અધઃ અને તિર્યક્તા સમજવી જોઈએ

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! ઉદ્ઘંપિ

‘આહારેતિ’ ઊર્ધ્વમપિ આહરન્તિ ઊર્ધ્વપ્રદેશાવગાઢાન્યપિ આહરન્તીત્યર્થઃ, અધોઽપિ આહરન્તિ અધઃ પ્રદેશાવગાઢાન્યપિ આહરન્તીત્યર્થઃ, તિર્યગપિ આહરન્તિ તિર્યક્પ્રદેશાવગાઢાન્યપિ આહરન્તીતિ ભાવઃ ॥ ‘તાઈ મંતે ! કિં આઈ આહારેતિ મજ્ઞે આહારેતિ પજ્જવસાણે આહારેતિ’ યાનિ ભદન્ત ! ઊર્ધ્વમપિ આહરન્તિ અધોઽપિ આહરન્તિ । તિર્યગપિ આહરન્તિ તાનિ ક્વલુ ભદન્ત ! આદૌ આહરન્તિ મધ્યે આહરન્તિ પર્યવસાને આહરન્તિ, અયમર્થઃ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવા અનન્તપ્રાદેશિકાનિ દ્રવ્યાણિ અન્ત-મુહૂર્તકાલં યાવદુપભોગોપચિતાનિ ગૃહ્ણન્તિ તત્ર કિમુપભોગોપચિતકાલસ્યાન્તમુહૂર્તપ્રમાણસ્ય આદૌ-પ્રથમસમયે આહરન્તિ અથવા-મધ્યમે-મધ્યમસમયે આહરન્તિ-ચદ્વા પર્યવસાને-પર્યવસાન-સમયે આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘आदिपि’

વે અણુરૂપ મેં યા વાદર રૂપ મેં રહે હુએ આહાર યોગ્ય દ્રવ્ય ઊર્ધ્વપ્રદેશ સ્થિત મી હોતે હૈ અધઃ પ્રદેશ સ્થિત મી હોતે હૈ ઔર તિર્યક્ પ્રદેશ સ્થિત મી હોતે હૈ । અતઃ એસે હી ડન દ્રવ્યોં કા વે આહાર કરતે હૈ । “તાઈ મંતે ! કિં આઈ આહારેતિ મજ્ઞે આહારેતિ પજ્જવસાણે આહારેતિ” હે ભદન્ત ! જિન ઊર્ધ્વપ્રદેશાવગાઢ અધઃપ્રદેશાવગાઢ ઔર તિર્યક્ પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્યોં કા વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ આહાર કરતે હૈ સો કયા વે ડનકા આદિ મેં આહાર કરતે હૈ ? યા મધ્ય મેં આહાર કરતે હૈ ? યા અન્ત મેં આહાર કરતે હૈ ? તાત્પર્ય ડસ કથન કા એમા હૈ કિ-સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ અનન્ત પ્રદેશોં વાલે દ્રવ્યોં કો ઁક અન્તમુહૂર્ત કાલ તક ગ્રહણ કરતે હૈ । સો યહ ઉપભોગોપચિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરને કા કાલ ઁક અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ કા હોતા હૈ-અતઃ ડન દ્રવ્યોં કો વે ડસ કાલ કે આદિ મેં-પ્રથમ સમય મેં-આહત કરતે હૈ અથવા મધ્ય મેં આહત કરતે હૈ યા અન્ત સમય

આહારેતિ, આહે વિ આહારેતિ, તિરિયંપિ આહારેતિ” હે ગૌતમ ! તે આણુરૂપ અથવા આદર રૂપે રહેલુ આહાર યોગ્ય દ્રવ્ય ઊર્ધ્વ પ્રદેશમાં પણ રહેલું હોય છે. અધઃ પ્રદેશમાં પણ રહેલું હોય છે અને તિર્યક્ પ્રદેશમાં પણ રહેલું હોય છે તેથી એવાં જ તે દ્રવ્યોનો તેઓ આહાર કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન -“તાઈ મંતે ! કિં આહ આહારેતિ, મજ્ઞે આહારેતિ, પજ્જવસાણે આહારેતિ !” હે ભગવન્ ! જે ઊર્ધ્વપ્રદેશાવગાઢ, અધઃ પ્રદેશાવગાઢ અને તિર્યક્ પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્યોનો તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકો આહાર કરે છે, તે આહાર શુ તેઓ આદિમાં (પ્રારંભે) કરે છે, કે મધ્યમાં આહાર કરે છે, કે અન્તે આહાર કરે છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો અનન્ત પ્રદેશોવાળાં દ્રવ્યોને એક અન્તમુહૂર્તકાળ સુધી ગ્રહણ કરે છે. એટલે કે તે આહાર યોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાનો કાળ એક અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે. તે અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે તેઓ તે દ્રવ્યોને આ અન્તમુહૂર્ત-પ્રમાણ કાળની આદિમાં-પ્રથમ સમયમાં-ગ્રહણ કરે છે ? કે મધ્ય સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ? કે અન્ત સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ?

આહારેતિ મજ્ઞેવિ આહારેતિ પજ્જવસાણે વિ આહારેતિ' આદાવપિ—ઉપભોગોપચિત્કાલસ્ય—અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણસ્ય આદાવપિ--સમયે આહરન્તિ । મધ્યેડપિ મધ્યસમયેડપિ આહરન્તિ । પર્યવસાનેડપિ—ઉપભોગોપચિત્કાલસ્યાન્તર્મુહૂર્ત-પ્રમાણસ્યાન્તિમસમયેડપિ આહરન્તીતિ ભાવઃ । 'તાઈ મંતે ! કિં સવિસણ આહારેતિ અવિસણ આહારેતિ' યાનિ ભદન્ત ! આદાવપિ મધ્યેડપિ પર્યવસાનેડપિ આહરન્તિ, તાનિ ભદન્ત ! કિં સ્વવિપયાણિ—સ્વોચિતાહારયોગ્યાનિ આહરન્તિ, અથવા અવિપયાણિ—સ્વોચિતાહારાયોગ્યાનિ આહરન્તીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सविसण आहारैति नो अविसण आहारैति' स्वविषयाणि-स्वोचिताहारयोग्यानि आहरन्ति, नो अविषयाणि-स्वोचिताहारायोग्यानि आहरन्तीति ॥ 'ताई मंते ! किं अणुपुण्वि आहारैति अणुपुण्वि आहारैति' यानि भदन्त ! स्वविषयाणि आहरन्ति । तानि भदन्त ! किम् आनुपूर्व्या आहरन्ति

में आहत करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! आदिपि आहारैति मज्झे वि आहारैति पज्जवसाणे वि आहारैति' हे गौतम ! वे उपभोगोचित द्रव्यों के ग्रहण करने के काल के—एक अन्तर्मुहूर्त के—प्रथम समय में भी मध्य के समय में भी और अन्त के समय में भी उन द्रव्यों का आहरण करते हैं । 'ताई मंते ! किं सविसण आहारैति अविसण आहारैति' हे भदन्त ! जिन द्रव्यों का ये अन्तर्मुहूर्त के आदि-मध्य और अन्त में आहरण करते हैं वे द्रव्य क्या स्वोचित आहार के योग्य हैं इसलिए वे उनका आहरण करते हैं ? या वे जो स्वोचित आहार—के योग्य नहीं हैं ऐसे भी द्रव्यों का आहरण करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! सविसण आहारैति नो अविसण आहारैति' हे गौतम ! वे स्वोचित आहार के योग्य हुए ही द्रव्यों का आहरण करते हैं, स्वोचित आहार के अयोग्य हुए द्रव्यों का आहरण नहीं करते हैं । 'ताई मंते ! किं अणुपुण्वि आहारैति अणुपुण्वि आहारैति' हे—भदन्त ! वे उन स्वोचितआहार के योग्य हुए द्रव्यों

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! આદિપિ આહારેતિ, મજ્ઞે વિ આહારેતિ, પજ્જવસાણે વિ આહારેતિ” હે ગૌતમ ! તેઓ તે ઉપભોગોચિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાના કાળના—એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળના પ્રથમ સમયમાં પણ તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. મધ્ય સમયમાં પણ ગ્રહણ કરે છે અને અન્તિમ સમયમાં પણ ગ્રહણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“તાઈ મંતે ! કિં સવિસણ આહારેતિ, અવિસણ આહારેતિ ?” હે ભગવન્ ! જે દ્રવ્યોને તેઓ અન્તર્મુહૂર્તના આદિ મધ્ય અને અન્તિમ સમયમાં ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શુ સ્વોચિત આહારને યોગ્ય હોવાને કારણે તેમના દ્વારા ગ્રહણ કરાય છે, કે સ્વોચિત આહારને યોગ્ય ન હોય એવા દ્રવ્યોને પણ તેઓ ગ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! સવિસણ આહારેતિ નો અવિસણ આહારેતિ” હે ગૌતમ ! તેઓ સ્વોચિત આહારને યોગ્ય દ્રવ્યોને જ ગ્રહણ કરે છે, સ્વોચિત આહારનો દ્રવ્યોને જ ગ્રહણ કરે છે, સ્વોચિત આહારને યોગ્ય ન હોય એવાં દ્રવ્યોને તેઓ ગ્રહણ કરતા નથી.

અથવા અનાનુપૂર્વ્યા આહરન્તિ 'અણાણુપુર્વિ' इति सूत्रे द्वितीया तृतीयाविभक्तैरर्थे ज्ञातव्या प्राकृतत्वादिति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा, हे गौतम ! 'आणुपुर्वि आहारंति नो अणाणुपुर्वि आहारंति' आनुपूर्व्या आह्रन्ति नो—न तु अनानुपूर्व्या आह्रन्ति ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकास्तानि द्रव्याणीति भगवत उत्तरम्, आनुपूर्व्या एवोर्ध्वतिर्यग् अधोदिशि वा यथासन्नमाह्रन्ति नतु अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् वा दिशि आह्रन्तीति भावः ॥ 'ताइं भंते ! किं तिदिंसि आहारंति चउदिंसि आहारंति पंचदिंसि आहारंति छद्दिंसि आहारंति' यानि भदन्त ! आनुपूर्व्या आह्रन्ति तानि भदन्त ! किं त्रिदिशि । तिस्रो दिशाः समाहृता इति त्रिदिक् तत्र व्यवस्थितानि द्रव्याणि आह्रन्ति किम् ? अथवा चतुर्दिशि पंचदिशि षड्दिशि व्यव-

કા જો આહરણ કરતે હૈં સો ક્યા વે ડનકા આનુપૂર્વી—સે આહરણ કરતે હૈં ? યા અનાનુપૂર્વી સે આહરણ કરતે હૈં ? । ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“આણુપુર્વિ આહારંતિ ણો અણાણુપુર્વિ આહારંતિ” હે ગૌતમ ! વે ડન દ્રવ્યોં કા આહરણ આનુપૂર્વી સે કરતે હૈ અનાનુપૂર્વી સે નહીં કરતે હૈ । આનુપૂર્વી—અર્થાત્ યથાઽઽસન્ન—જૈસા જૈસા નજદીક હો વૈસા—વૈસા—કમશઃ પાસ—પાસ કા આહરણ કરતે હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ઊર્ધ્વપ્રદેશસ્થિત અધઃ પ્રદેશસ્થિત એવં તિર્યક્ પ્રદેશસ્થિત સ્વોચિત આહાર કે યોગ્ય-દ્રવ્યોં કા આહરણ આનુપૂર્વી સે હી કરતે હૈ અનાનુપૂર્વી સે નહીં કરતે હૈં ।

“તાઈં ભંતે કિં તિદિસિં આહારંતિ ચઉદિસિં આહારંતિ—પંચદિસિં આહારંતિ છદ્દિસિં આહારંતિ” હે ભદન્ત ! જિન દ્રવ્યો કા વે આનુપૂર્વી સે આહરણ કરતે હૈ ક્યા વે દ્રવ્ય ત્રીન દિશાઓ મેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં ? યા ચાર દિશાઓ મેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં ? યા પાંચ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“તાઈં ભંતે ! કિં આણુપુર્વિ આહારંતિ અણાણુપુર્વિ આહારંતિ ?” હે ભગવન્ ! તેઓ તે સ્વોચિત આહારને યોગ્ય દ્રવ્યોનું શું આનુપૂર્વીથી આહરણ (અહરણ) કરે છે ? કે અનાનુપૂર્વીથી આહરણ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર ‘આણુપુર્વિ આહારંતિ, ણો અણાણુપુર્વિ આહારંતિ’ હે ગૌતમ ! તેઓ આનુપૂર્વી અનુસાર જ તે દ્રવ્યોનું આહરણ કરે છે, અનાનુપૂર્વી અનુસાર તેમનું તેઓ આહરણ કરતાં નથી. આનુપૂર્વી અનુસાર અહરણ કરવાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—“યથાઽઽસન્ન” પહેલાં સૌથી પાસેનાં દ્રવ્યોનું, ત્યાર પછી તે દ્રવ્યોની પાસેના દ્રવ્યોનું, આ રીતે ક્રમશઃ પાસે પાસેનાં દ્રવ્યોનું આહરણ કરે છે—આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયિક જીવો ઊર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યક્ પ્રદેશમાં રહેલાં સ્વોચિત આહારને યોગ્ય દ્રવ્યોનું આહરણ આનુપૂર્વીથી જ કરે છે, અનાનુપૂર્વીથી કરતા નથી,

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“તાઈં ભંતે ! કિં તિદિસિં આહારંતિ ચઉદિસિં આહારંતિ, પંચદિસિં આહારંતિ, છદ્દિસિં આહારંતિ !” હે ભગવન્ ! જે દ્રવ્યોનું તેઓ આનુપૂર્વીથી આહરણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શું ત્રણ દિશાઓમાં રહેલાં હોય છે ? કે ચાર દિશાઓમાં રહેલાં

સ્થિતાનિ આહરન્તિ કિં ? इह लोकनिष्कुटपर्यन्ते जघन्यपदेऽपि जीवावगाहक्षेत्रं त्रिदिग् व्यवस्थितमेव प्राप्यते न तु द्विदिग् व्यवस्थितमेकदिग् व्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश्याभ्यैव प्रश्नः कृत इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘निष्वाघाणं छद्दिसि’ निर्व्याघातेन पङ्क्तिदिशम् । व्याघातो नाम प्रतिबन्धः सचात्रालोकाकाशेन प्रतिस्खलनम्—व्याघातस्याभावो निर्व्याघातम् । निर्व्याघाते सति पङ्क्तिदिशम्—व्याघाताभावे नियमात् पङ्क्तिदिशि व्यवस्थितानि पङ्क्त्यो दिग्भ्यः समागतानि द्रव्याणि आहરन्ति ‘वाघायं पङ्क्तुच्च’ व्याघातं प्रतीत्य प्रतिबन्धे अलोकाकाशेन प्राप्ते तु—‘सिय तिदिस्’ स्यात्—कदाचित् त्रिदिशि त्रिदिग्भ्य आगतानि द्रव्याणि आहरन्ति ‘सिय चउद्दिसि सिय पंचदिस्’ स्यात् चतुर्दिश स्यात् पञ्चदिशि । अत्रेयं भावना—अत्र खलु लोकनिष्कुटे पर्यन्ते अधस्य प्रतरान्येयकोणा—

दिशाઓં મેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં યા છહ દિશાઓં મેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં ? જઘન્ય પદ મેં મી જીવાવગાહ ક્ષેત્ર ત્રીન દિશાઓ મેં વ્યવસ્થિત હુઆ હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ । દો દિશાઓ મેં વ્યવસ્થિત યા એક દિશા મેં વ્યવસ્થિત હુઆ પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈં । સલિયે પ્રશ્નકારને ત્રીન દિશા કો લેકર હી એસા પ્રશ્ન ક્રિયા હૈ । સિસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં—“ગોયમા ! નિસ્વા-ઘાણં છદ્દિસિ” હે ગૌતમ ! યદિ પ્રતિબન્ધ કા અભાવ રહતા હૈ તો ઉસ સ્થિતિ મેં યે જીવ ત્રીન સે છહોં દિશાઓં મેં સ્થિત દ્રવ્ય કો આહાર રૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । “વાઘાયં પઙ્ક્તુ-ચ્ચ સિય તિદિસિ સિય ચઉદ્દિસિ સિય પંચદિસિ” તથા વ્યાઘાત કી અપેક્ષા સે યે કદાચિત્ ત્રીન દિશાઓં સે કદાચિત્ ચાર દિશાઓ સે ઓર કદાચિત્ પાંચ દિશાઓં સે આગત દ્રવ્યોં કો આહાર રૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈ । યહા સિસ કથન કી ભાવના સિસ પ્રકાર હૈ ?

કોઈ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ લોક નિષ્કુટ કે પર્યન્તભાગ અધસ્તન મેં પ્રતર કી આગ્નેય કોણ મેં સ્થિત હૈં । તવ વહાં ઉસકે નીચે અલોકાકાશ સે વ્યાપ્ત હોને સે વહાં અધો

હોય છે ? કે પાંચ દિશાઓમાં રહેલા હોય છે ? કે છ દિશાઓમાં રહેલાં હોય છે ? ઓછામાં ઓછું ત્રણ દિશાઓમાં જ જીવાવગાહ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે, તે એક દિશામાં અથવા બે દિશામાં વ્યાપ્ત થયેલું જોવામાં આવતું નથી, તેથી અહીં ત્રણ આદિ દિશાઓ ના સંબંધમાં જ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવેલ છે,

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! નિસ્વાઘાણં છદ્દિસિ” હે ગૌતમ ! ને પ્રતિબંધનો અભાવ રહેતો હોય, તો તે સ્થિતિમાં જીવ છ એ દિશાઓમાં રહેલાં દ્રવ્યોને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે “વાઘાય પઙ્ક્તુચ્ચ સિય તિદ્દિસિ, સિય ચઉદ્દિસિ, સિય, પંચદિસિ” પણ વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમાંથી, ક્યારેક ચાર દિશાઓમાંથી, અને ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાંથી મળતાં દ્રવ્યોને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

કોઈ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ લોક નિષ્કુટના પર્યન્ત ભાગમાં અધસ્તન પ્રતરના અગ્નિકોણમાં રહેલો છે ત્યારે તેની નીચેનો ભાગ અલોકાકાશથી વ્યાપ્ત હોવાને કારણે ત્યાં

વસ્થિતો યદા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકો વર્તતે તસ્યાઘસ્તાત્ અલોકેન વ્યાપ્તત્વાત્ અધોદિક્ પુદ્ગલાનામભાવઃ આગ્નેયકોણાવસ્થિતત્વાત્ પૂર્વદિક્ પુદ્ગલાભાવો દક્ષિણદિક્ પુદ્ગલાભાવઃ, એવમધઃપૂર્વદક્ષિણરૂપાણાં તિસૂણાં દિશામલોકેન વ્યાપ્તત્વાત્ તા દિશોઽપાસ્ય યાઃ પરિશિષ્ટા ઊર્ધ્વપશ્ચિમોત્તરારૂપાઃ દિશસ્તુ અન્યાહતાઃ નાલોકેન વ્યાપ્તા इति, તામ્ય આગતાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । યદા પુનઃ સ એવં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકો જીવઃ પશ્ચિમાં દિશમનુસૃત્ય વર્તતે તદા પૂર્વદિશાઽપિ અધિકા જાતા દ્વે ચ દિશૌ દક્ષિણાઘસ્ત્યરૂપે અલોકેન વ્યાહતે इति સ ચતુર્દિગ્મ્ય આગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ । યદા પુનઃ સ એવ પૃથિવીકાયિકો જીવ ઊર્ધ્વં દ્વિતીયાદિ પ્રતરગતપશ્ચિમદિશમવલમ્બ્ય તિષ્ઠતિ તદા અઘસ્ત્યાપિ દિગ્ અધિકા પ્રાપ્યતે કેવલં દક્ષિણૈવૈકા દિક્ પર્યન્તવર્તિની અલોકેન વ્યાહ-

દિક્ સમ્બન્ધી પુદ્ગલો કા અભાવ હૈ । તથા આગ્નેય કોણ મેં અવસ્થિત હોને સે પૂર્વ દિશા કે ઔર દક્ષિણ દિશા સે મી પુદ્ગલો કા અભાવ હૈ । ઇસ પ્રકાર અધો દિશા પૂર્વદિશા ઔર દક્ષિણદિશા યે ત્રીન દિશાએં અલોક સે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ ઇન ત્રીનોં કો છોડકર બાકી જો ઊર્ધ્વ પશ્ચિમ ઔર ઉત્તર દિશાએં હૈ વે અલોક સે વ્યાપ્ત નહીં હૈ । અતઃ ઇન ત્રીન દિશાઓ સે બાયે હુએ પુદ્ગલોં કા આહાર કરતા હૈ । ઔર જબ ફિર વહી સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ પશ્ચિમ દિશા મેં વર્તમાન હોતા હૈ તબ વહાં ડસકે પૂર્વ દિશા ઔર અધિક હો જાતી હૈ ઔર દક્ષિણ દિશા ઔર અધોદિશા યે દો દિશાએં અલોકાકાશ સે વ્યાહત હો જાતી હૈ ઇસકે કારણ વડ કેવલ ચાર દિશાઓ સે ઊર્ધ્વદિશા, પૂર્વ દિશા, પશ્ચિમ દિશા ઔર ઉત્તર દિશા ઇન ચાર દિશાઓ સે આહાર પુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરતા હૈ । તથા—જબ ફિર વહ પૃથિવીકાયિક જીવ ડપર કે દ્વિતીયાદિ પ્રતર ગત પશ્ચિમ દિશા કો આશ્રય કરકે રહતા હૈ—તબ ડસકે અધો-

અધોદિશા સંબંધી પુદ્ગલોનો અભાવ હોય છે તથા અગ્નિકોણમાં તે જીવ રહેલો હોવાને કારણે પૂર્વ દિશાના અને દક્ષિણ દિશામાં પુદ્ગલોનો પણ અભાવ રહે છે, આ રીતે અધોદિશા, પૂર્વદિશા અને દક્ષિણ દિશા, આ ત્રણ દિશાઓ અલોકથી વ્યાપ્ત હોવાને કારણે આ ત્રણ દિશાઓ સિવાયની બે દિશાઓ બાકી રહે છે તે દિશાઓ—ઊર્ધ્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાઓ અલોકથી વ્યાપ્ત નથી, તેથી તેઓ તે ત્રણ દિશાઓમાંથી આવેલાં પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, અને જ્યારે એજ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ પશ્ચિમ દિશામાં સ્થિત (રહેલો) હોય છે, ત્યારે તે ઉપરની ત્રણ દિશાઓ ઉપરાંત પશ્ચિમ દિશામાંથી આવેલાં પુદ્ગલોનો પણ આહાર કરે છે. તે સ્થિતિમાં દક્ષિણ દિશા અને અધોદિશા, આ બે દિશાઓ અલોકાકાશથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, તેથી તે માત્ર ચાર દિશાઓમાંથી—ઊર્ધ્વ દિશા, પૂર્વદિશા, પશ્ચિમ દિશા અને ઉત્તર દિશામાંથી—આહારને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે તથા જ્યારે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ ઉપરના દ્વિતીયાદિ પ્રતરગત પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય કરીને રહે છે ત્યારે ઉપરની

તેતિ પञ્ચદિગાગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તીતિ ॥ ‘ઉસ્સણ્ણં કારણં પહુચ્ચ’ ‘ઉસણ્ણં’ इति देशीयः शब्दः
 ततः ‘उस्सण्णं’ इति प्रायेण कारणविशेषं प्रतीत्य-आश्रित्य ‘वण्णओ कालाई नीलाई जाव
 सुक्किल्लाई’ वर्णतः-वर्णपेक्षया कालानि नीलानि यावच्छुक्लानि । कालादारभ्य यावच्छुक्लवर्णविशि
 ष्टानि द्रव्याणि । तथा-‘गंधओ सुब्भिगंधाई दुब्भिगंधाह’ गन्धतः सुरभिगन्धीनि दुरभिगन्धीनि
 ‘रसओ तित्त जाव महुराई’ रसतः तिक्त यावन्मधुराणि, तथा-“फासओ कक्खडमउय जाव
 निद्धलुक्खाई’ स्पर्शतः कर्कशमृदुक यावत् स्निग्धरूक्षाणि तथा-‘तेसिं’ तेषामाहार्यमाणानां
 पुद्गलानाम् । ‘पोराणे वण्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे’ पुराणान्-पूर्वस्थितान् वर्णगुणान्

दिशा एक अधिक हो जाती है, केवल एक पर्यन्तवर्तिनी दक्षिण दिशा ही अलोक से व्या
 रहती है अतः वह जीव ऐसी स्थिति में चार पहले की और पांचवीं अधोदिशा, इस प्रकार
 पांच दिशाओं से अर्थात् ऊर्ध्वदिशा से पूर्वदिशा से पश्चिम दिशा से उत्तर दिशा से
 अधोदिशा से आये हुए पुद्गलों को ग्रहण करता है ।

“उस्सण्ણં કારણં પહુચ્ચ” ‘ઉસ્સણ્ણં’ यह देशी शब्द प्रायः अर्थ में आया है इस
 लिये ‘उस्सण्णं’ प्रायः करके कारण “विशेष को लेकर वे जीव” “वण्णओ” वर्ण से
 “कालाई नीलाई जाव सुक्किल्लाई” कृष्ण, नील यावत् रक्त पीत शुक्ल वर्ण वाले पुद्गलों का
 आहार करते हैं । तथा “गंधओ” गंध-से “सुब्भिगंधाई दुब्भिगंधाई” सुरभिगंध वाले
 एवं दुरभिगंध वाले पुद्गलों का आहार करते हैं । “रसओ तित्त जाव महुराई” रस से-
 तिक्त यावत् कटुक, कषाय, अम्ल मधुर रस से युक्त पुद्गलों का-आहार करते हैं । “फासओ
 कक्खडमउय जाव निद्धलुक्खाई” स्पर्श से कर्कश मृदुक यावत् गुरु लघु शीत उष्ण
 स्निग्ध रूक्ष स्पर्श वाले पुद्गलों का आहार करते हैं । तथा-“तेसिं पोराणे वण्णगुणे”

ચાર દિશાઓ ઉપરાત અધોદિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને પણ તે ગ્રહણ કરે છે આ સ્થિતિમાં
 તે માત્ર પર્યન્તવર્તિની દક્ષિણ દિશા જ અલોકથી વ્યાહત રહે છે, તેથી આ પરિસ્થિતિમાં
 તે જીવ ઉર્ધ્વ, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને અધો દિશામાંથી આવેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

‘ઉસણ્ણં કારણં પહુચ્ચ’ ‘ઉસ્સણ્ણં’ આ દેશી ગામઠી શબ્દ પ્રાયઃ-ઘણું કરીને એ
 અર્થમાં આવેલ છે, ‘ઉસ્સણ્ણ’ ઘણું કરીને કારણ વિશેષને લઈને તે જીવને ‘વણ્ણઓ’ વર્ણથી
 ‘કાલાઈ નીલાઈ જાવ સુક્કિલ્લાઈ’ ? કૃષ્ણ નીલ, યાવત્, લાલ પીળાં ધોળા વર્ણવાળા
 પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે તથા ગંધઓ ગંધથી ‘સુબ્ભિગંધાઈ દુબ્ભિગંધાઈ’ સુગંધવાળા
 અને દુર્ગંધવાળા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે ‘રસઓ તિત્ત જાવ મધુરાઈ રસથી તિક્ત યાવત
 કટુ કષાય અમ્લ, અને મધુર રસથી યુક્ત પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે ફાસઓ કક્કલ્લડમઉય
 જાવ નિદ્ધલુક્ખાઈ સ્પર્શથી કર્કશ, મૃદુ યાવત્ ગુરુ લઘુ શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષસ્પર્શ
 વાળા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે તથા ‘તેસિં પોરાણે વણ્ણગુણે’ તેમના વર્ણ રૂપ ગુણોને,

ગન્ધગુણાન્ રસગુણાન્ સ્પર્શગુણાન્ ‘ત્રિપરિણામહત્તા પરિપાલહત્તા પરિસાહહત્તા પરિવિદ્ધં-સહત્તા’ પરિગમ્ય પરિપાલ્ય પરિસાલ્ય પરિવિધ્વસ્ય એતાનિ ચત્વાર્યપિ પદાનિ એકાર્થકાનિ વિનાશાર્થપ્રતિપાદકાનિ ત્રિભિન્નદેશજવિનયાનુગ્રહાર્થોપાત્તાનિ, એતાન્ વર્ણાદિગુણાન્ આહિ-યમાણપુદ્ગલે વર્તમાનાન્ વિનાશય ‘અન્ને અપુવ્વે વણ્ણગુણે ગંધગુણે જાવ ફાસગુણે ઉપ્પાહત્તા અન્યાન્-પૂર્વાવસ્થિતવર્ણાદિગુણભિન્નાન્ અપૂર્વાન્-વિલક્ષણાન્ વર્ણગુણાન્ ગન્ધગુણાન્ રસગુણાન્ સ્પર્શગુણાન્ ઉત્પાદય ‘આત્તસરીરોગાઢા’ આત્મશરીરાવગાઢાન્ સ્વશરીરક્ષેત્રાવસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ ‘સવ્વપણયા’ સર્વાત્મતયા સર્વેરેવાત્મપ્રદેશૈઃ, ‘આહારમાહારેતિ’ આહારમ્-આહાર-રૂપાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા इति । ગતમષ્ટાદશમાહારદ્વારમ્ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

અથૈકોનવિંશતિતમસુત્પાદદ્વારમાહ-‘તે ણં ભંતે ! જીવા इत्यादि ।

મૂલમ્—‘તે ણં ભંતે’ જીવા કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, કિં નેરહ્ણ હિંતો ઉવવજ્જંતિ । તિરિક્ખમણુસ્સદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! નો નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ । તિરિક્ખજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ । મણુસ્સે હિંતો ઉવવજ્જંતિ, નો દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ । તિરિક્ખજોણિય પજ્જત્તા-

इनके वर्ण रूप गुणों को, गन्धरूप गुणों को रस रूप गुणों को और स्पर्श रूप गुणों को “त्रिपरिणामहत्ता” परिपालहत्ता, परिसाहहत्ता परिविद्धंसहत्ता” विशेषरूप से परिणमा करके अर्थात् आह्रियमाण पुद्गलों में इन वर्तमान वर्णादि गुणों को नष्ट करके और “अन्ने अपुव्वे वण्णगुणे” गंधगुणे फासगुणे उप्पाहत्ता” इन से भिन्न अन्य अपूर्व-विलक्षण-वर्ण गुणों को, गंध गुणों को रस गुणों को-एवं स्पर्श गुणों को उनमें उत्पन्न करके” “आतसरीरोगाढा” उन्हें स्वशरीर रूप से परिणमाने के लिए “सव्वपणया” समस्त आत्मप्रदेशों द्वारा “आहारमाहारेति” आहाररूप से ग्रहण करते हैं ।

૧૮ વાં આહારદ્વાર સમાપ્ત ॥

ગંધરૂપ ગુણોને રસ રૂપ ગુણોને અને સ્પર્શ રૂપ ગુણોને ‘ત્રિપરિણામહત્તા, પરિપાલહત્તા, પરિસાહહત્તા, પરિવિદ્ધંસહત્તા’ વિશેષ રૂપે પરિણુભાણીને અર્થાત્ આહ્રિય માણુ પુદ્ગલોમાં આ વર્તમાન વર્ણાદિગુણોનો નાશ કરીને અને ‘અન્ને અપુવ્વે વણ્ણ ગુણે ગન્ધ ગુણે ફાસગુણે ઉપ્પાહત્તા’ તેનાથી બુદ્ધાભીજ્ઞ અપૂર્વ-વિલક્ષણુ-વર્ણુગુણોને ગંધગુણોને રસગુણોને અને સ્પર્શ ગુણોને તેનામાં ઉત્પન્ન કરીને ‘આત્તસરોરોગાઢા’ તેને સ્વશરીર પણાથી પરિણુભાવવ માટે ‘સવ્વ સ્પૃણ વાણ’ સધણા આત્મ પ્રદેશો દ્વારા ‘આહારમાહારેતિ’ આહાર પણાથી ગૃહણુ કરે છે,

અહારમ્ આહાર દ્વાર સમાપ્ત

पज्जत्तेहिंतो असंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो उववज्जंति । मणुस्सेहिंतो
 अकम्मभूमिगअसंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो उववज्जंति । वक्कंती उव-
 वाओ भाणियव्वो । तेसिणं भंते । जीवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ।
 गोयमा । जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ॥ तेणं भंते ।
 जावा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ।
 गोयमा । समोहया वि मरंति, असमोहया वि मरंति । ते णं भंते । जीवा
 अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति किं नेरइएसु उववज्जंति
 तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति । मणुस्सेसु उववज्जंति देवेसु उववज्जंति ।
 गोयमा । ना नेरइएसु उववज्जंति । तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु
 उववज्जंति, नो देवेसु उववज्जंति । किं एगिंदिएसु उववज्जंति जाव
 पंचिंदिएसु उववज्जंति । गोयमा ! एगिंदिएसु उववज्जंति जाव पंचिंदिय
 तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति असंखेज्जवासाउयवज्जेसु पज्जत्तापज्ज-
 त्तएसु उववज्जंति मणुस्सेसु अकम्मभूमिग अंतरदीवग असंखेज्जवासा-
 उयवज्जेसु पज्जत्तापज्जत्तएसु उववज्जंति ॥ ते णं भंते ! जीवा कइगइया
 कइ आगइया पन्नत्ता । गोयमा । दुगइया दुआगइया परित्ता असंखेज्जा
 पन्नत्ता समणाउसा ! सेत्तं सुहुमपुढवीकाइया' ॥सू० ११॥

छाया — ते खलु भदन्त ! जीवा. कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्म-
 नुष्यदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ! गौतम ! नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते,
 मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते । नो देवेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकपर्याप्तापर्याप्तेभ्योऽसंख्येयवर्षायु-
 ष्कवर्जेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्योऽकर्मभूकिसंख्येयवर्षायुष्कवर्जेभ्य उत्पद्यन्ते व्युत्क्रा-
 न्त्युपपातो भणितव्यः । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?
 गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्त्तम् । ते खलु भदन्त ! जीवाः मारणा-
 न्तिकसमुद्घातेन किं समवहता प्रियन्ते असमवहता प्रियन्ते ? गौतम ! समवहता अपि

ત્રિયન્તે । અસમવહતા અપિ ત્રિયન્તે । તે સ્લુ ભદન્ત ! જીવાઃ અનન્તરમુદ્ધૃત્ય કુત્ર ગચ્છન્તિ કુત્રોત્પદ્યન્તે કિં નૈરયિકેપૂત્પદ્યન્તે તિર્યગ્યોનિકેપૂત્પદ્યન્તે મનુષ્યેપૂત્પદ્યન્તે દેવેપૂત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! નો નૈરયિકેપૂત્પદ્યન્તે તિર્યગ્યોનિકેપૂત્પદ્યન્તે મનુષ્યેપૂત્પદ્યન્તે નો દેવેપૂત્પદ્યન્તે । કિમેકેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે યાવત્પજ્જેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે ? ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે યાવત્પજ્જેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેપૂત્પદ્યન્તે, અસંખ્યેયવર્ણાયુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકેપૂત્પદ્યન્તે મનુષ્યેષુ અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાસંખ્યેયવર્ણાયુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકેપૂત્પદ્યન્તે । તે સ્લુ ભદન્ત ! જીવાઃ કતિગતિકાઃ કત્યાગતિકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! દ્વિગતિકાઃ દ્વ્યાગતિકાઃ પરીતા અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ શ્રમણાયુગ્મન્ ! તે પ્તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ ॥૧૧॥

ટીકા — ગતમષ્ટાદશમાહારરૂપમ્. અધુના એકોનવિંશતિતમમુપપાતદ્વારં દર્શયન્નાહ— ‘તે ણં’ इत्यादि, ‘તે ણં મંતે’ । જીવા કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્લુ ભદન્ત । સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવાઃ કુત—કેમ્યો જીવેમ્ય ઉદ્ધૃત્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકતયા ઉત્પદ્યન્તે ‘કિં નેરઇર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ખમણુસ્સદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં નૈરયિકેમ્ય ઉદ્ધૃત્યોત્પદ્યન્તે અથવા તિર્યગ્યોનિકેમ્ય ઉદ્ધૃત્ય મનુષ્યેમ્યો વા દેવેમ્યો વા ઉદ્ધૃત્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકતયા સમુત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાનહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘નો નેરઇર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ’ નો નૈરયિકેમ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે નારકાણાં તત્રોત્પાદાભાવાત્,

(૧૧) વાં ઉપપાતદ્વાર—“તેણં મંતે । જીવા કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ—इत्यादि सूत्र ११—

ટીકાર્થ — हे भदन्त ! ये सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीव सूक्ष्मपृथिवीकायिकरूप से कहाँ से मर करके उत्पन्न होते हैं ? “किं नेरइर्णितो उववज्जंति, तिरिक्खमणुस्स-देवेर्हितो उववज्जंति” क्या नैरयिक जीव मरकर—सूक्ष्मपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यग्योनिकजीव मरकर सूक्ष्मपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्य मरकर सूक्ष्मपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं ? या देव मरकर सूक्ष्म-पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं — “गोयमा !

ઓગણીસમુ ઉપપાતદ્વાર

‘તે ણં મંતે ! જીવા કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો સૂક્ષ્મ—પૃથ્વીકાયિક પણામાં કયાંથી મરીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં નેરઇર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ખમણુસ્સદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ શું નૈરયિક જીવો મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યગ્યોનિક જીવો મરીને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્ય મરીને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવ મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! નો નેરઇર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ”

કિન્તુ 'તિરિક્ષજોણિર્દિતો ઉવવજ્જંતિ મણુસ્સેદિતો ઉવવજ્જંતિ' તિર્યગ્યોનિકેમ્ય આગત્યોત્પદન્તે મનુષ્યેભ્યો વાઽઽગત્યોત્પદન્તે 'નો દેવેદિતો ઉવવજ્જંતિ' નો દેવેમ્ય આગત્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકરૂપેણોત્પદન્તે इति देवानां तन्मध्ये उत्पादाभावात् इति, 'તિરિક્ષજોણિયપજ્જત્તાપજ્જત્તેદિતો અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ' યદા તિર્યગ્ યોનિકેમ્ય આગત્યોત્પદન્તે તદા તિર્યગ્ યોનિકપર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકેભ્યોઽસદ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેભ્ય એવોત્પદન્તે યદા મનુષ્યેભ્યઃ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા ઉત્પદન્તે તદા 'મણુસ્સેદિતો અકમ્મ-ભૂમિગઅસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ' મનુષ્યેભ્યોઽકર્મભૂમિકાસદ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેભ્ય એવ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ સમુત્પદન્તે 'વક્કંતી ઉવવાઓ માણિયન્ત્રો' વ્યુત્ક્રાન્ત્યુ

નો નેરઙ્કર્દિતો ઉવવજ્જંતિ" હે ગૌતમ ! નૈરયિક મરકર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ કિન્તુ "તિરિક્ષજોણિર્દિતો ઉવવજ્જંતિ, મણુસ્સેદિતો ઉવવજ્જંતિ" તિર્યગ્યો-નિક જીવ મરકર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઔર મનુષ્ય મરકર સૂક્ષ્મ-પૃથિવોકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં કિન્તુ "નો દેવેદિતો ઉવવજ્જંતિ" દેવ ચ્યવ કર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ "તિરિક્ષજોણિયપજ્જત્તા-પજ્જત્તેદિતો અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ" જવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકરૂપ સે તિર્યચ્ચ યોનિક જીવ મરકર ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો ઉનમેં જો અસહ્યાતવર્ષ કી આયુ વાલે મોગભૂમિ કે તિર્યચ્ચ હૈ વે મરકર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં । કિન્તુ કર્મભૂમિજ તિર્યચ્ચ હી ચાહે વે પર્યાપ્તક હોં ચાહે અપર્યાપ્તક હોં મરકર સૂક્ષ્મપૃથિવી-કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । તથા —મણુસ્સેદિતો અકમ્મભૂમિયઅસંખેજ્જવાસાઉય-વજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ" જવ મનુષ્યોં મેં સે મરકર જીવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં—તવ વહાં પર મી અકર્મભૂમિ કે અન્તર દ્વીપ કે ઔર અસહ્યાન વર્ષ આયુ વાલે

હે ગૌતમ નૈરયિક મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ "તિરિક્ષ-જોણિર્દિતો ઉવવજ્જંતિ મણુસ્સેદિતો ઉવવજ્જંતિ" તિર્યગ્યોનિકેમ્ય મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વી-કાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ 'નો દેવેદિતો ઉવવજ્જંતિ' દેવ સ્થવીને સૂક્ષ્મપૃથ્વી કાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી "તિરિક્ષજોણિયપજ્જત્તાપજ્જત્તેદિતો અસંખેજ્જવાસાઉય-વજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ" જ્યારે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્ણાથી તિર્યગ્યોનિકેમ્ય મરીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓમાં જે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા ભોગ-ભૂમિના તિર્યગ્ય છે, તેઓ મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ કર્મભૂમિ જે તિર્યગ્યો જે ચાહે તેઓ પર્યાપ્તક હોય ચાહે અપર્યાપ્તક હોય મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા "મણુસ્સેદિતો અકમ્મભૂમિય અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેદિતો ઉવવજ્જંતિ" જ્યારે મનુષ્યોમાંથી મરીને જીવ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ત્યાં પણ્ણ કર્મ ભૂમિના અંતરદ્વીપના અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મ ભૂમિના મનુષ્યોને

પપાતો મળિતવ્યઃ, વ્યુત્ક્રાન્ત્યાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય પષ્ઠે વ્યુત્ક્રાન્તિપદે ચ ઉપપાતઃ પ્રોક્તઃ સોઽત્રાપિ મળિતવ્યઃ । પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણસ્યાયં ભાવઃ—સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવાઃ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કાન્ તિરશ્ચો વર્જયિત્વા અન્યેભ્યઃ પર્યાપ્તેભ્યોઽપર્યાપ્તેભ્યો વા તિર્યગ્ભ્ય આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે મનુષ્યેભ્યઃ ઇતિ—અકર્મભૂમિજાન્ અન્તરદ્વીપજાન્ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કર્મભૂમિજાંશ્ચ મનુષ્યાન્ વર્જયિત્વા શેષેભ્યઃ પર્યાપ્તેભ્યોઽપર્યાપ્તેભ્યો વા મનુષ્યેભ્ય આગત્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ સમુત્પદ્યન્તે ઇતિ ।

एकोनविंशतितममुपपातद्वारम् ॥ १९ ॥

ગતમેકોનવિંશતિતમમુપપાતદ્વારમ્, અધુના વિંશતિતમં સ્થિતિદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’ તેપાં ચલ્લ મદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેના-

કર્મ ભૂમિ કે મનુષ્યોં કો છોડકર શેષ પર્યાપ્તક હો ચાહે અપર્યાપ્તક હો દોનો પ્રકાર કે મનુષ્યોં સે આકર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ અર્થાત્ અકર્મભૂમિ કે ઔર અન્તરદ્વીપ કે તથા અસંખ્યાત વર્ષ આયુ વાલે કર્મભૂમિ કે મનુષ્ય સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ । “વક્કંતો ઉવ્વાઓ માણિયવ્વો” ઇસ પ્રકાર સે જૈસે કિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે વ્યુત્ક્રાન્તિ પદ સે કહા ગયા હૈં વૈસા હી યહાં પર મી કહ લેના ચાહિયે ॥ ૧૯ વાં ઉપપાતદ્વાર સમાપ્ત ॥

(૨૦) વાં સ્થિતિદ્વાર—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા” હે મદન્ત ! ઊન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કો સ્થિતિ કિતને કાલ કો કહો ગયો હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ —“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં” હે ગૌતમ ! ઊન જીવોં કો સ્થિતિ જઘન્ય સે મી એક અન્તર્મુહુત્ત કહી ગઈ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ઠ

છોડીને બાકીના પર્યાપ્તક હોય અથવા અપર્યાપ્તક હોય બન્ને પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી મરીને સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક પણ્થી ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ અકર્મ ભૂમિના અને અંતર દ્વીપના તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના મનુષ્ય સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક પણ્થી ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘વક્કંતો ઉવ્વાઓ માણિયવ્વો’ આ રીતે જેમકે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૬૭માં વ્યુત્ક્રાન્તિ પદમાં કહેલામાં આવેલ છે. એ જ પ્રમાણે અહિયાં પણ કહેવું જોઈ એ

૧૯ મુ ઉપપાતદ્વાર સમાપ્ત સૂ. ૧૦

વીસ મુ સ્થિતિ દ્વાર—

“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” ઇત્યાદિ

હે ભગવન્ તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? અ. પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે—“ગાયમા જહન્નેણં અંતો મુહુત્ત ઉવ્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્ત” હે ગૌતમ ! આ જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ એક અંતર્મુહુત્તની

ન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવાનામ્ તથોત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણૈવેતિ ।
યથાપિ ઉભયત્રાપિ અન્તર્મુહૂર્ત કથિતમ્, તથાપિ—જઘન્યપદાત્ ઉત્કૃષ્ટપદમધિકં જ્ઞાતવ્યમ્ ઇતિ ।

ગતં વિશતિતમં સ્થિતિદ્વારમ્ । અથૈકવિંશતિતમં સમવહતદ્વારં વિચિન્તયિતુમાહ—‘તે જં
મંતે ! જીવા મારણતિયસમુદ્ઘાણં કિં સમોદ્યા મરંતિ અસમોદ્યા મરંતિ’ તે સ્વહ
મદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવાઃ કિં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા સન્તઃ પ્રિયન્તે અથવા
મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેનાસમવહતા એવ પ્રિયન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? સમોદ્યા વિ મરંતિ, અસમોદ્યા વિ મરંતિ’ સમવહતા અપિ પ્રિયન્તે,
તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા સ્તથા અસમવહતા અપિ પ્રિયન્તે, એતેષામુભયથાપિ મરણસમવાદિત્યેક-
વિશતિતમ સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ ॥

સે મી એક અન્તર્મુહૂર્ત કી કહીં ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર સે જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત
કી હી કહી ગયી હૈ પરન્તુ ફિર મી ડસ અન્તર્મુહૂર્ત મેં જઘન્ય પદ સે ઉત્કૃષ્ટ પદ અધિક
જાનના ચાહિયે ।

(૨૦) વાં સ્થિતિદ્વાર સમાપ્ત ।

(૨૧) વાં સમુદ્ઘાતદ્વાર—‘તે જં મંતે ! જીવા મારણતિયસમુદ્ઘાણં કિં સમોદ્યા
મરંતિ અસમોદ્યા મરંતિ’ હે મદન્ત ! વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવ ક્યા મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત સે
સમવહત હોકર મરતે હૈ—યા વિના મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કિયે મરતે હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રમુ કહતે
હૈ “ગોયમા ! સમોદ્યા વિ મરંતિ અસમોદ્યા વિ મરંતિ” હે ગૌતમ ! વે મારણાન્તિકસમુ-
દ્ઘાત કરકે મી મરતે હૈ ઔર મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત કિયે વિના મી મરતે હૈ । ક્યોંકિ હન
કા મરણ દોનો પ્રકાર સે મી હો સકતા હૈ । ૨૧ વાં સમુદ્ઘાતદ્વાર સમાપ્ત ।

કહેલી છે આ રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક અતર્મુહૂર્તની જ કહેવામાં આવી છે.
તો પણ તે અતર્મુહૂર્તમાં જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટપદ અધિક સમજવું

॥૨૦ વીસમું સ્થિતિદ્વાર સમાપ્ત ॥

એકવીસ ૨૧ મું સમુદ્ઘાત દ્વાર

“તે જં મંતે ! જીવા મારણતિયસમુદ્ઘાણં કિં સમોદ્યા મરંતિ અસમોદ્યા
મરંતિ” હે ભગવન્ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવો શું મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને
મરે છે ? કે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના મરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—“ગોયમા ! સમોદ્યા વિ મરંતિ અસમોદ્યા વિ મરંતિ” હે ગૌતમ ! તેઓ
મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યાવિના પણ મરે
છે કેમકે—તેઓનું મરણ બન્ને પ્રકારે થઈ શકે છે.

॥૨૧ એકવીસમું સમુદ્ઘાત દ્વાર સમાપ્ત ॥

ગતમેકવિંશતમં સમવહતદ્વારમ્ ! અધુના દ્વાવિંશતિતમં ચ્યવનદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે !
 ઇત્યાદિ, ‘તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ગચ્છંતિ, કહિં ઉવ્વજ્જંતિ’ તે સૂક્ષ્મ-
 પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ? જીવા અનન્તરમુદ્વૃત્ય—નિઃસૃત્ય ક ગચ્છન્તિ—કાં ગતિં પ્રાપ્નુવન્તિ
 તથા ક—કુત્રાધિકરણે ઉત્પદન્તે, એતાવતા જીવસ્ય ગમનધર્મકતા પર્યાયાન્તરમાશ્રિત્યોત્પત્તિધર્મકતા-
 ચ પ્રતિપાદિતા, તેન યે જીવસ્ય વ્યાપકત્વમનુત્પત્તિધર્મકત્વચ્ચૈકાન્તેન અમ્યુપગચ્છન્તિ તે નિરાકૃતા-
 ભવન્તિ, સર્વથા વ્યાપકત્વેડનુત્પત્તિધર્મકત્વે ચ આત્મન એતાદશપ્રશ્નાનાં સમવાદિતિ, ‘કિં નેરહ્ણસુ
 ઉવ્વજ્જંતિ, તિરિક્ખજોણિણસુ ઉવ્વજ્જંતિ, મણુસસેસુ ઉવ્વજ્જંતિ, દેવેસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ કિં
 સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકેભ્ય ઉદ્વૃત્ય નૈરયિકેપૂત્પદન્તે અથવા તિર્યગ્યોનિકેપૂત્પદન્તે, અથવા મનુષ્યે-
 પૂત્પદન્તે, યદ્વા દેવેપૂત્પદન્તે इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ?
 ‘નો નેરહ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકા જીવા સ્તત ઉદ્વૃત્ય નો નૈરયિકેપૂત્પદન્તે કિન્તુ
 ‘તિરિક્ખજોણિણસુ ઉવ્વજ્જંતિ મણુસસેસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોનિકેપૂત્પદન્તે તથા મનુષ્યેપૂત્પદન્તે

(૨૨) વાં ચ્યવનદ્વાર—‘તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ગચ્છંતિ કહિં
 ઉવ્વજ્જંતિ ’’ હે ભદન્ત ! વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકપર્યાય કો છોડ
 કર કહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ અર્થાત્ કિસ ગતિ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈ ?

હસ પ્રકાર કે પ્રશ્નસે જીવ કી ગમન ધર્મકતા રૂપ પર્યાયાન્તર કો આશ્રિત કરકે એવં ઉત્પત્તિ
 રૂપ ધર્મકતાકા પ્રતિપાદન કરને સે જો જીવકો એકાન્તસે વ્યાપક ઔર અનુત્પત્તિધર્મવાલા માનતે
 હૈં વહ ઉનકી માન્યતા નિરાકૃત હો જાતી હૈ ક્યોંકિ સર્વથા વ્યાપકતા મેં એવં અનુત્પત્તિ
 ધર્મકતા મેં એસા પ્રશ્ન આત્મા કે સમ્બન્ધ મેં ઝઠ હી નહીં સકતા ।

કયા વે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવ ‘નેરહ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?
 યા ‘તિરિક્ખજોણિણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા—‘મણુસસેસુ
 ઉવ્વજ્જંતિ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા ‘દેવેસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?

આવીસમું ૨૨ ચ્યવન દ્વાર

‘તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ગચ્છંતિ કહિં ઉવ્વજ્જંતિ’ હે ભગવન્ તે
 સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવ—સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકપર્યાયને છોડીને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ કય
 ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે ?

આ રીતના પ્રશ્નથી જીવના ગમન ધર્મક પશ્ચાદ્ધ પર્યાયાન્તરનો આશ્રય કરીને અને
 ઉત્પત્તિરૂપ ધર્મપશ્ચાત્તુ પ્રતિપાદન કરવાથી જ્યેષ્ઠો જીવને એકાન્તરૂપથી વ્યાપક અને અનુત્પત્તિ
 —(ઉત્પન્ન ન થવું તે) રૂપ ધર્મવાળો માને છે, તે તેઓની માન્યતા પરાસ્ત થઈ જાય છે.
 કેમકે—સર્વથા વ્યાપક પશ્ચામાં અને અનુત્પત્તિ ધર્મપશ્ચામાં આત્માના સંબંધમાં આવે
 પ્રશ્ન જ ઊઠી શકતો નથી.

શું તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવે ‘નેરહ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
 અથવા ‘તિરિક્ખજોણિણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા

‘નો દેવેસુ ઉવવજ્જંતિ’ નો દેવેપૂત્પદ્યન્તે ‘કિં ઇર્ગિદિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ જાવ પંચિદિયતિરિ-
ક્ખજોણિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ? તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકા સ્તત ઉદ્વૃત્ય યદિ-તિર્યગ્ગ્યો-
નિકેપૂત્પદ્યન્તે, તદા કિમેકેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે યાવત્પજ્જ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકેપૂત્પદ્યન્તે, યાવત્પદેન દ્વીન્દ્રિ-
યાદિ ચતુરિન્દ્રિયાન્તાનાં સમ્રહો ભવતિ, ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ? ‘ઈર્ગિદિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ જાવ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ’ તે
સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકા જીવા સ્તત ઉદ્વૃત્ય એકેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિય યાવત્પ-
જ્જ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકેપૂત્પદ્યન્તે કથમૂત્તેપુ યાવત્પજ્જ્વેન્દ્રિયેપૂત્પદ્યન્તે તત્રાહ—‘અસંસેજ્જવાસાણ

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! नो नेरइण्णसु उववज्जंति’ हे गौतम ! वे सूक्ष्म-
पृथिवीकायिक जीव मरकर नैरयिकों में उत्पन्न नहीं होते हैं किन्तु “तिरिक्खजोणिण्णसु
उववज्जंति” तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं । “मणुस्सेसु” मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं ?
“नो देवेषु उववज्जंति” वे सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीव मर कर देवों में उत्पन्न नहीं
होते हैं । “किं एर्गिदिण्णसु उववज्जंति जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिण्णसु उववज्जंति”
हे भदन्त ! यदि ये सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव मरकर तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं तो
क्या वे एकेन्द्रियतिर्यज्ज्वो में उत्पन्न होते हैं ? या दोइन्द्रियतिर्यज्ज्वो में उत्पन्न होते हैं ? या तेइ-
न्द्रियतिर्यज्ज्वो में उत्पन्न होते हैं ? या चौइन्द्रियतिर्यज्ज्वो में उत्पन्न होते हैं ? या पञ्चेन्द्रियति-
र्यज्ज्वो में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वे सूक्ष्मपृथिवीकायिक-

“મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જંતિ” મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા “દેવેસુ ઉવવજ્જંતિ” દેવોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! નો નેરઇણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ”
હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી પરંતુ
“તિરિક્ખજોણિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ” તિર્યગ્ગ્ય યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે “મણુસ્સેસુ” મનુષ્યોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. “નો દેવેસુ ઉવવજ્જંતિ” તથા તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવો મરીને દેવોમાં
ઉત્પન્ન થતા નથી. “કિં ઇર્ગિદિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ જાવ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ”
હે ભગવન્ જો આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને તિર્યગ્ગ્ય યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો,
“મણુસ્સેસુ” મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “નો દેવેસુ ઉવવજ્જંતિ” તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક
જીવો મરીને દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી “કિં ઇર્ગિદિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ જાવ પંચિદિયતિ-
રિક્ખજોણિણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ” હે ભગવન્ જો આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને તિર્યગ્ગ્ય
યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા
બે ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે તે ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે
ચૌ ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને, અસંખ્યાત

વજ્જેસુ પજ્જત્તાપજ્જત્તણ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ' અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તિકેષુ યાવત્ પજ્જેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષૂત્પદ્યન્તે, તે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકા સ્તત ઉદ્ભવ્યેતિ । હે ભદન્ત ? યદિ મનુષ્યેષૂત્પદ્યન્તે તદા—‘મણુસ્સેસુ અકમ્મભૂમિગાંતરદીવગા અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ પજ્જત્તાપજ્જત્તણ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ’ મનુષ્યેષુ અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તિકેષુ સમુત્પદ્યન્તે ઇતિ ગતં દ્વાવિંશતિતમં વ્યવનદ્વારમિતિ ॥૨૨॥

(૨૨) ત્રયોવિંશતિતમં ગત્યાગતિદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ,

‘તે ણં મંતે ! જીવા કઙ્ગા કઙ્ગા આગાયા પન્નત્તા’ તે સ્વલ્પ ભદન્ત ? સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકા જીવા કતિ ગતિકાઃ, કતિ ગતયો યેષાં તે કતિ ગતિકાઃ, તથા—કત્યાગતગતિકાઃ, કતિમ્યો-

જીવ મરકર અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક ભોગભૂમિ કે તિર્યઞ્ચો કો છોડકર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકો સે લેકર પજ્જેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકો મે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । યદિ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવ મરકર યદિ મનુષ્યો મે ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો “મણુસ્સેસુ અકમ્મભૂમિગાંતરદીવગા અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ પજ્જત્તા પજ્જત્તણ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ” અસંખ્યાત વર્ષ કો આયુવાલે અકર્મભૂમિજ મનુષ્યો કો છોડકર અકર્મભૂમિ કે તથા—અન્તર દ્વીપકે ઓર અસંખ્યાતવર્ષ આયુવાલે ભોગભૂમિ કે મનુષ્યો કો છોડકર અન્ય પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક મનુષ્યો મે ઉત્પન્ન હોતે હૈ અર્થાત્ યે અકર્મભૂમિજમનુષ્યો મેં ઇવં અન્તર દ્વીપજ મનુષ્યો મેં તથા અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્કભોગભૂમિજ મનુષ્યો મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ કિન્તુ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષ આયુવાલે કર્મભૂમિજ મનુષ્યો મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । ૨૨વાં વ્યવનદ્વાર સમાપ્ત ।

(૨૩) વાં ગત્યાગતિ દ્વાર—‘તે ણં મંતે ! જીવા કઙ્ગા કઙ્ગા આગાયા પન્નત્તા’ હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ કિતની ગતિવાલે ઓર કિતને આગતિ વાલે હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં

વર્ષની આયુષ્ય વાળા ભોગભૂમિના તિર્યઞ્ચોને છોડીને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યઞ્ચોનિકેથી લઈને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા (પંચેન્દ્રિય) તિર્યઞ્ચોનિકેમાં ઉત્પન્ન થાય છે દ્રીશી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને જો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો “મણુસ્સેસુ અકમ્મભૂમિગાંતરદીવગા અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ પજ્જત્તાપજ્જત્તણ્ણસુ ઉવ્વજ્જંતિ” અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોને છોડીને અકર્મ ભૂમિના તથા અંતરદ્વીપના અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા ભોગભૂમિના મનુષ્યોને છોડીને બીજા પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ તેઓ અકર્મ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં તથા અંતર દ્વીપમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા ભોગભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે

॥ ૨૨ બાવીસમું વ્યવન દ્વાર સમાપ્ત ॥

તેથીસ ૨૩મું ગત્યાગતિદ્વાર—

‘તે ણં મંતે ! જીવા કઙ્ગા કઙ્ગા આગાયા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ તે સૂક્ષ્મપૃથ્વી-

ગતિમ્બ્ય આગતિઃ—આગમનં યેષાં તે ગત્યાગતિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—
 ‘ગોયમા’ ! इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘દુ ગઈયા દુ આગઈયા પન્નત્તા’ દ્વિગતિકા દ્વિચાગ-
 તિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા, તત્ર દ્વિગતિકા—તિર્યઙ્મનુષ્યરૂપગતિદ્વયગમનશીલાઃ, તત્ત ઉદ્ઘ-
 ત્તાનાં નરકગતૌ દેવગતૌ ચોત્પાદામાવાદિતિ । દ્વિચાગતિકા—તિર્યઙ્મનુષ્યરૂપગતિદ્વયાદાગમ-
 નશીલાઃ નરકગતે દેવગતેશ્ચાગતાનાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકેષૂત્પત્તેરભાવાત્ । ‘પરિત્તા અસંખેજ્જા
 પન્નત્તા સમણાઉસો’ ‘પરિત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણઃ અસંખ્યેયા અસંખ્યાતલોકાકાશપ્રમાણ
 ત્વાત્ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ, મયા અન્યૈશ્ચાપિ તીર્થકરૈઃ, હે શ્રમણ ? હે આયુષ્મન્ ? ગૌતમ ? ‘સેત્તં
 સુહુમપુઢવીકાઈયા’ તે એતે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ કથિતા इति ।

इति त्रयोविंशतितमं गत्यागतिद्वारम् ॥ २३ सू० ११॥

પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! દુ ગઈયા દુ આગઈયા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! યે સૂક્ષ્મપૃથિવી-
 કાયિક જીવ દો ગતિ વાલે હોતે હૈ અર્થાત્ તિર્યચ્ચગતિ ઔર મનુષ્ય ગતિ इन दो गति वाले
 होते है अर्थात् इन दो गतियों में जानेवाले होते है क्योकि नरकगति और देवगति में
 वहां से निकले हुए सूक्ष्मपृथिवीकायिको का उत्पाद नहीं होता है इसलिये वे द्विगतिक कहे
 गये है तथा सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव का नरकगति और देवगति से आना होता नहीं
 है वे तिर्यञ्च और मनुष्य गति इन दो गतियों से ही आते है । इसलिये वे द्विआगतिक
 कहे गये है । “परित्ता असंखेज्ज पन्नत्ता समणाउसो” हे श्रमण हे आयुष्मन् गौतम !
 ये प्रत्येक शरीरवाले होते हैं । असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण होने से असंख्यात कहे
 गये है । ‘से त्तं सुहुमपुढवीकाइया’ इस प्रकार के ये सूक्ष्मपृथिवीकायिक है । यह तेइसवां
 गत्यागतिद्वार समाप्त २३ यह सूक्ष्मपृथिवीकायिक का प्रकरण समाप्त ॥ सू० १० ॥

કાયિક જીવો કેટલી ગતિવાળા અને કેટલી આગતિવાળા હોય છે ? ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે
 કે—“ગોયમા ! દુ ગઈયા દુ આગઈયા પન્નત્તા” હે ગૌતમ આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો
 બે ગતિવાળા હોય છે અર્થાત્ તિર્યચ્ચગતિ અને મનુષ્યગતિ આ બે ગતિવાળા હોય છે.
 એટલે કે આ બે ગતિઓમાં જનારા હોય છે. કેમ કે ત્યાંથી નીકળેલા સૂક્ષ્મકાયિકોને
 ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) નરકગતિમા અને દેવ ગતિમાં થતો નથી તેથી તેઓ બે ગતિવાળા કહે-
 વાય છે. તથા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવનું નરક ગતિ અને દેવગતિથી આવવું થતું નથી
 તેઓ તિર્યચ્ચ અને મનુષ્ય ગતિ આ બેગતિઓમાંથી જ આવે છે તેથી તેઓ “દ્વિ આગતિ”
 વાળા કહેવાય છે. “પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા સમણાઉસો” હે શ્રમણ હે આયુષ્મન્
 ગૌતમ ! આ જીવો પ્રત્યેક શરીરવાળા હોય છે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ વાળા
 હોવાથી અસંખ્યાત કહેલા છે ‘સે ત્ત સુહુમપુઢવીકાઈયા’ આવા પ્રકારના આ સૂક્ષ્મ
 પૃથ્વી કાયિકો છે ॥સૂ ૧૦॥

આ તેવીસ ૨૩મું ગત્યાગતિદ્વાર સમાપ્ત

॥ આ રીતે આ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોનું પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

उक्ताः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, अतः परं वादरपृथिवीकायिकान् दर्शयितुं प्रश्नयन् आह-
'से किं तं वायरपुट्वीकाइया' इत्यादि ।

मूलम्—'से किं तं वायरपुट्वीकाइया, वायरपुट्वीकाइया
दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-सण्हावायरपुट्वाकाइया य खरबायरपुट्वी-
काइया य । से किं तं सण्हावायरपुट्वीकाइया ? सण्हावायरपुट्वी-
काइया सत्तविहा पन्नत्ता, तं जहा-कण्हमट्टिया-भेओ जहा-पण्णवणाए
जाव ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य ।
तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीग्गा पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ सरीग्गा
पन्नत्ता, तं जहा-ओरालिए तेयए कम्मए, तं चेव सब्बं, नवरं चत्तारि
लेस्साओ अवसेसं जहा-सुहुमपुट्वीकाइयाणं, आहारा जाव नियमा
छदिसिं, उववाओ तिरिक्खजाणियमणुस्सदेवेहिंतो, देवेहिं जाव
साहम्मेसाणेहिंतो, ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं बावीसं वास-
सहस्साइं । ते णं भंते ! जीवा मरणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति
असमोहया मरंति ? गोयमा ! समोहयावि मरंति असमोहया वि मरंति ।
ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं
नेरइसु उववज्जंति ? पुच्छा, न । नेरइएसु उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएसु
उववज्जंति मणुस्सेसु उववज्जंति नो देवेसु उववज्जंति तं चेव जाव
असंखेज्जवासाउयवज्जेसु । ते णं भंते ! जीवा कइ गइया कइ आगइया
पन्नत्ता ? गोयमा ! दु गइया ति आगइया परित्ता असंखेज्जा य समणा-
उसो ! सेत्तं वायरपुट्वीकाइया । सेत्तं पुट्वीकाइया ॥सू० १२॥

छाया—अथ के ते वादरपृथिवीकायिकाः, वादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा — श्लक्ष्णवादरपृथिवीकायिकाश्च खरबादरपृथिवीकायिकाश्च । अथ के ते

શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ, શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ સપ્તવિધાઃ પ્રજ્ઞતા, તથથા-
કૃષ્ણમૃત્તિકા મેદો યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં યાવત્ તે સમાસતો દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા-
પર્યાપ્તકાશ્ચાપર્યાપ્તકાશ્ચ । તેષાં ચલુ ભદન્ત । જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ
ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ તથથા-ઔદારિકં તૈજસં કાર્મણમ્, તદેવ સર્વમ્ ।
નવરં ચતસ્રો લેશ્યાઃ, અવશેષં યથા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામ્ આહારો યાવત્ નિયમાત્
પદ્દિશિ । ઉપપાતસ્તિર્યગ્યોનિકમનુષ્ય દેવેભ્યઃદેવેભ્યો યાવત્ સૌધર્મેશાનેભ્યઃ । સ્થિતિઃ
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્ત્રાણિ । તે ચલુ ભદન્ત ! જીવાઃ મારણા-
ન્તિકસમુદ્ઘાતેન કિં સમવહતાઃ મ્રિયન્તે અસમવહતા મ્રિયન્તે ? ગૌતમ ! સમવહતા અપિ
મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે । તે ચલુ ભદન્ત ! જીવા અનન્તરમુદ્ઘત્ય ધ્રુવ ગચ્છન્તિ
ક્વોત્પચન્તે કિં નૈરચિકેષ્ટપચન્તે ? પૃચ્છા, નો નૈરચિકેષ્ટપચન્તે તિર્યગ્યોનિકેષ્ટપચન્તે
મનુષ્યેષ્ટપચન્તે નો દેવેષ્ટપચન્તે, તદેવ યાવત્ અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ । તે ચલુ ભદન્ત !
જીવાઃ કતિગતિકાઃ, કત્યાગતિકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! દ્વિગતિકાઃ ત્રિગતિકાઃ પરીતા અસં-
ખ્યેયાશ્ચ શ્રમણાયુષ્મન્ ! તે પતે વાદરપૃથિવીકાયિકા તે પતે પૃથિવીકાયિકા । સૂ.૦૧૨॥

ટીકાઃ—‘સે કિં તં વાયરપુઢવીકાઈયા’ અથ કે તે વાદરપૃથિવીકાયિકાઃ વાદર-
પૃથિવીકાયિકાનાં કિયન્તો મેદો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘વાયરપુઢવીકાઈયા દુવિહા
પન્નત્તા’ વાદરપૃથિવીકાઈયા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિનાઃ, મેદદ્વયમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ,
‘તં જહા’ તથથા ‘સઠ્ઠવાયરપુઢવીકાઈયા ય ચરવાયરપુઢવીકાઈયા ય’ શ્લક્ષ્ણવાયર-
પૃથિવીકાયિકાશ્ચ ચરવાયરપૃથિવીકાઈયાશ્ચ, તત્ર શ્લક્ષ્ણા ચૂર્ણિતલોષ્ટાદિસમાના મૃદુપૃથિવીતત્ત્વ-

અવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકોં કા કથન કરકે સૂત્રકાર વાદરપૃથિવીકાયિકોં કથન કરતે હૈ—
‘સે કિં તં વાયરપુઢવીકાઈયા’—ઇત્યાદિ । સૂત્ર ૧૧ ॥

હે ભદન્ત ! વાદરપૃથિવીકાયિકોં કે કિતને મેદ હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—
“વાયરપુઢવીકાઈયા દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! વાદરપૃથિવીકાયિક દો પ્રકાર કે
હોતે હૈ— “તં જહા” જૈસે—“સઠ્ઠવાયરપુઢવીકાઈયા ય ચરવાયરપુઢવીકાઈયા ય”
શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિક ઔર ચરવાદરપૃથિવીકાયિક ઇન મેં જો ચૂર્ણિત લોષ્ટાદિ કે
સમાન મૃદુ પૃથિવી તદૂપ જો જીવ હૈ વે શ્લક્ષ્ણ વાદરપૃથિવીકાયિક જીવ હૈ । યદપિ ચૂર્ણિત

હવે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોનું કથન કરીને સૂત્રકાર વાદરપૃથ્વીકાયિકોનું કથન કરે છે—
“સે કિં તં વાયરપુઢવીકાઈયા” ઇત્યાદિ.

હે ભગવન્ વાદર પૃથ્વીકાયિકોના કેટલા ભેદ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે—વાયરપુઢવીકાઈયા દુવિહા પન્નત્તા ॥ હે ગૌતમ ! વાદરપૃથ્વીકાયિકો બે
પ્રકારના હોય છે, તં જહા ॥ તે આ પ્રમાણે છે,—“સઠ્ઠવાયરપુઢવીકાઈયા ય ચરવાયર-
પુઢવીકાઈયા ય” શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથ્વીકાયિક અને અરવાદરપૃથ્વીકાયિક આમાં બે ભેદો

રૂપા જીવા અપિ લક્ષણયા શ્લક્ષ્ણા ઇતિ કથ્યન્તે, શ્લક્ષ્ણાશ્ચ તે વાદરપૃથિવીકાયિકાશ્ચેતિ શ્લક્ષ્ણવાદર-
પૃથિવીકાયિકાઃ, યદ્વા શ્લક્ષ્ણા ચાસૌ વાદરપૃથિવી ચેતિ શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવી, સા કાયઃ—શરીરં યેષાં
તે શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયાસ્તે એવ શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ । સ્વરા નામ પૃથિવીસંઘાતવિશેષં
કાઠિન્યવિશેષં વા પ્રાપ્તા, તદાત્મકજીવા અપિ લક્ષણયા સ્વરા ઇતિ વ્યપદિશ્યન્તે, સ્વરાશ્ચ તે
વાદરપૃથિવીકાયિકાશ્ચેતિ સ્વરવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ । તદેવં મેદદ્વયં ભવતિ વાદરપૃથિવીકાયિકાના-
મિતિ । તત્ર શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાનાં મેદં જ્ઞાતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં
તં સળ્હવાયરપુઢવીકાઙ્યા’ અથ કે તે શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ, તેષાં કિયન્તો મેદા ઇતિ
પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘સત્તવિહા પન્નત્તા’ સત્તવિધાઃ—સત્તપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ શ્લક્ષ્ણવાદર-
પૃથિવીકાયિકા, ‘તં જહા’ તથથા—‘કળ્હમટ્ટિયા’ કૃષ્ણમૃતિકા કૃષ્ણરૂપા મૃતિકા એવં નીલ-
મૃતિકા એવ લોહિતહારિદ્રશુક્લમેદા અપિ વક્તવ્યાઃ । ‘મેઓ જહા પળ્ણવયાએ’ એતેષાં જીવાનાં

લોપ્ટાદિ કે જૈસી મૃદુ પૃથિવી હોતી હૈ એસી પૃથિવી જિન જીવોં કા કાય હોતી હૈ વે જીવ
મી લક્ષણા સે શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિક કહ દિયે ગયે હૈ । જો સંઘાતવિશેષ ઓર કાઠિન્ય-
વિશેષ કો લિયે હુઐ પૃથિવી હૈ વહ સ્વરપૃથિવી હૈ યહ સ્વરપૃથિવી જિન જીવોં કા કાય હૈ
વે સ્વરવાદરપૃથિવીકાયિક જીવ હૈ । યહાં પર મી જો સ્વર પૃથિવીકાય વાલે જીવો કો સ્વર
વાદરપૃથિવીકાયિક જીવ કહા ગયા હૈ વહ મી લક્ષણા સે કહા ગયા હૈ એસા જાનના
ચાહિયે । અવ ગૌતમ શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકોં કે મેદો કો જાનને કે લિયે પ્રમુ સે એસા
પૂછતે હૈ -- “ સે કિં તં સળ્હવાયરપુઢવીકાઙ્યા ” હૈ મદન્ત ! શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવી-
કાયિક જીવ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ “ સત્તવિહા પન્નત્તા ”
હૈ ગૌતમ ? યે સાત પ્રકાર કે હોતે હૈ “ તંજહા ” જૈસે—“કળ્હમટ્ટિયા” કૃષ્ણમૃતિકા “ મેઓ

લોપ્ટ કહેતા પથર સરખા મૃદુ-કોમળ પૃથ્વી-તદ્રૂપ જે જીવ છે, તે શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથ્વી-
કાયિક જીવ છે. જેકે દળેલા પથર વિગેરેના જેવી કોમળ પૃથ્વી હોય છે એવી પૃથ્વી જે
જીવોની કાય-કાયા શરીર હોય છે, તે જીવો પણ લક્ષણાથી શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથ્વીકાયિક કહ્યા
છે જે સંઘાતવિશેષ અને કાઠિન્ય-કઠણ પણ વાળી પૃથ્વી છે તે અર પૃથ્વી છે. આ અર
પૃથ્વી જે જીવોની કાયા-શરીર રૂપ છે તેઓ અરવાદરપૃથ્વીકાયિક જીવ છે અહિંયાં
પણ જે અરપૃથ્વીકાયવાળા જીવોને અર વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો એ પ્રમાણે કહ્યા છે,
તે પણ લક્ષણાથી કહ્યા છે તેમ સમજવું

હવે ગૌતમ સ્વામી શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથ્વીકાયિકોના ભેદોને જાણવા માટે પ્રભુ ને
પૂછે છે કે—“સે કિં ત સળ્હવાયરપુઢવીકાઙ્યા” હે ભગવન્ શ્લક્ષ્ણ વાદર પૃથ્વીકાયિક
જીવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! સત્ત-
વિહા પળ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! શ્લક્ષ્ણ વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો સાત પ્રકારના કહેવામાં
આવ્યા છે, “તં જહા” તે આ પ્રમાણે સમજવા જેમકે—“કળ્હમટ્ટિયા” કૃષ્ણ મૃત્તિકા—

યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ભેદઃ કથિતઃ તથૈવ ઇહાપિ ભેદો જ્ઞાતવ્યઃ । કિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં વક્તવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા તં જહા પજ્જત્તગા ય અપ-
જ્જત્તગા ય’ યાવત્તે સમાસતો દ્વિવિદ્યાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ તથથા—પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચ, એતદન્તં પ્રજ્ઞાપના-
પ્રકરણં વક્તવ્યમ્, પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં ચેત્થમ્—‘કિન્હમદ્વિયા નીલમદ્વિયા લોહિયમદ્વિયા હાલિ-
દમદ્વિયા સુવિકલ્લમદ્વિયા પંડુમદ્વિયા પળગમદ્વિયા સેત્તં સળ્હવાયરપુઢવીકાઙ્યા । સે કિં
તં સ્વરવાયરપુઢવીકાઙ્યા ? સ્વરવાયરપુઢવીકાઙ્યા અળેગવિદ્યા પન્નત્તા તં જહા—

પુઢવી ય સક્કરા વાલુયા ય ઉવલે સિલા ય લોણૂસે ।

તંવા ય તણય સીસય રુપ્પ સુવળ્ણે ય વયરે ય ॥૧॥

હરિયાલે હિંણુલ્ણ, મનોસિલા સાસગંજળપવાલે ।

અઢ્ઢપડલઢ્ઢવાલુય વાયરકાણ મણિવિદ્યાણા ॥૨॥

ગોમેજ્જણ ય રુયણ, અંકે ફલિદે ય લોહિયવસે ય ।

મરગય મસારગલ્લે, ધુજમોયમે ઇંદનીલે ય ॥૩॥

ચંદણ ગેરુય હંસે, પુલ્લણ સોગંધિણ ય વોદ્ધવ્વે ।

ચંદપ્પમ વેરુલિણ જલકંતે સ્વરકંતે ય ॥૪॥

જે યાવળ્ણે તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા તંજહા—પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય’ ॥

કૃષ્ણમૃત્તિકા નીલમૃત્તિકા લોહિતમૃત્તિકા હારિદ્રમૃત્તિકા શુક્લમૃત્તિકા પાણ્ડુમૃત્તિકા પનક-
મૃત્તિકા તદેતે શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકા । અથ કે તે સ્વરવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ ? સ્વરવાદરપૃથિવી-
કાયિકા અનેકવિદ્યા પ્રજ્ઞાતાઃ તથથા—

જહા પળ્ણવળાણ ” અનેકે ભેદ જૈસે પ્રજ્ઞાપના મેં “ જાવ તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા તંજહા
પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય ” યાવત્ત વે સક્ષેપ સે પર્યાપ્તક ઓર અપર્યાપ્તક કે ભેદ સે દો પ્રકાર
કે હૈં, હસ સૂત્ર તક કહે ગયે હૈં વૈસે હી વે સવ યહાં પર મી સૂત્ર કહ લેના ચાહિયે । વહ પ્રજ્ઞા-
પનાપ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈં—“ કળ્હમદ્વિયા ” ઇત્યાદિ ટીકા સે સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । હન
સૂત્રોં કી ટીકા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર સે હી જાન લેના ચાહિયે, તાત્પર્ય હસ કથન કા યહી હૈં કિ શ્લક્ષ્ણ

કાળી મટિવાળા વિગેરે “સેઓ જહા પન્નવળાણ” પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં આ શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વી
કાયિકેના ભેદો જે રીતે કહ્યા છે એમકે—“જાવ તે સમાસઓ દુવિદ્યા પળ્ણવળાણ તં જહા પ-
જ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય” યાવત્ત તેઓ સંક્ષેપથી પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી જે
પ્રકારના છે, આ સૂત્રપાઠ સુધી જે રીતે વર્ણવ્યા છે એજ પ્રમાણે તે બધાં ભેદો અહિયાં
પણ સૂત્રરૂપે કહેવા ભેદ એ તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ આ નીચે પ્રમાણે છે—“કળ્હ મદ્વિ-
યા’ ઇત્યાદિ” કથન ટીકાથી સમજ્ઞ લેવું, આ સૂત્રોની ટીકા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાંથીજ સમજ્ઞ લેવી.

પૃથિવી ચ શર્કરા વાલુકા ચ ઉપલઃ શિલા ચ લવણમ્ ડપઃ ।

તામ્રશ્ચ ત્રપુ સીસકં રુપ્યં સુવર્ણશ્ચ વજ્રશ્ચ ॥૧॥

હરિતાલો હિઙ્ગુલકો મનઃશિલા સાસકમંજનં પ્રવાલઃ ।

અભ્રપટલમ્બ્રવાલુકા વાદરકાયે મણિવિધાનાનિ ॥૨॥

ગોમેદકશ્ચ રુચકોડઙ્કઃ સ્ફટિકશ્ચ લોહિતાક્ષશ્ચ ।

મરકતો મસારગલ્લો ભુજમોચક ઇન્દ્રનીલશ્ચ ॥૩॥

ચન્દનો ગૈરુકો હંસઃ પુલકઃ સૌગન્ધિકશ્ચ વોદ્ધવ્યઃ ।

ચન્દ્રપ્રભો વૈદ્યર્યઃ જલકાન્તઃ સૂર્યકાન્તશ્ચ ॥૪॥

યે ચાન્યે તથાપ્રકારાસ્તે સમાસતો દિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા—પર્યાપ્તકાશ્ચાપર્યાપ્ત-
કાશ્ચેતિ છાયા ।

પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણસ્થસૂત્રાણાં ટીકા અત્ર ન કૃતા, પાઠકૈઃ પ્રજ્ઞાપના એવ દ્રષ્ટવ્યા । તદયમર્થઃ
શ્લક્ષ્ણવાદરપૃથિવીકાયિકાઃ સપ્તપ્રકારકા ભવન્તિ તે ચ કૃષ્ણમૃત્તિકાદ્યાઃ પનકમૃત્તિકાન્તાઃ ।

તત્ર કૃષ્ણાદિમૃત્તિકાઃ કૃષ્ણાદિમૃત્તિકારૂપાઃ પાણ્ડુમૃત્તિકા નામ દેશવિશેષે યા ધૂલી-
રૂપા સતી પાણ્ડુ ઇતિ પ્રસિદ્ધા તદાત્મકા જોવા અપિ અભેદોપચારાત્ પાણ્ડુમૃત્તિકા ઇત્યુક્તાઃ ।
પનકમૃત્તિકા—પનકો નામ નદ્યાદિપૂરપ્લાવિતે દેશે નદ્યાદિપૂરેડપગતે સતિ યો ભૂમૌ શ્લક્ષ્ણમૃદુરૂપો
જલ્મલોડપરપર્યાય. પઙ્ક. સ ઇતિ । તદાત્મકા જોવા અપિ ઉપચારાત્ તત્તદ્રૂપા ઇતિ । સ્વરવાદર-
પૃથિવીકાયિકાશ્ચાનેકપ્રકારા ભવન્તિ, તે ચ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રતો જ્ઞાતવ્યાઃ । એતદાશયેનૈવ કથિતં
ભેદો યથા પ્રજ્ઞાપનાયામિતિ ।

વાદરપૃથિવીકાયિક જીવ કૃષ્ણ નીલ લોહિત હારિદ્ર શુક્લ પાણ્ડુ ઔર પનકમૃત્તિકા કે ભેદ
સે સાત પ્રકાર કે હૈ ઔર સ્વર વાદરપૃથિવીકાયિક જીવ અનેક પ્રકાર કે હૈ । શર્કરા વાલુકા આદિ
સૂર્યકાન્ત મણિ તક સૂત્ર મેં કહે ગયે હૈ ફિર મી હનકે સિવાય હસ પ્રકાર કે દૂસરે સ્વરવાદરપૃથિવી-
કાયિક હૈં વે સવ સક્ષેપ સે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત કે ભેદ સે દો પ્રકર કે હોતે હૈં । પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં કહા
ગયા હૈ અતઃ હસી આશય સે “ભેદો યથા પ્રજ્ઞાપનાયામ્” એસા સૂત્રકાર ને કહા હૈ વહ સવ
વહાં સે જાન લેવે ।

આ કથનતુ તાત્પર્ય એજ છે કે—શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિક ભુવો કૃષ્ણ, ૧ નીલ, ૨
લોહિત (લાલ)૩, હારિદ્ર (પીળા)૪, શુક્લ (સફેદ)૫, પાંડુ ૬, અને પનકમૃત્તિકા ૭ ના ભેદથી
સાત પ્રકારના થાય છે અને અરબાદરપૃથ્વીકાયિક ભુવો અનેક પ્રકારના છે, તે શર્કરા
વાલુકા વિગેરે સૂર્યકાન્ત મણિ સુધી સૂત્રમાં કહ્યા છે તો પણ તે સિવાય આ રીતે બીજા
પણ અરબાદરપૃથ્વીકાયિકો છે, તે બધા સક્ષેપથી પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી
બે પ્રકારના હોય છે તે બધા ભેદોનું કથન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં સૂત્રકારે કહેલ છે તેથી જ
“ભેદો યથા પ્રજ્ઞાપનાયામ્” આ પ્રમાણે અહિયાં સૂત્રકારે કહેલ છે. તેથી તે તમામ ભેદો
જણાસુઓએ ત્યાંથી સમજી લેવા.

સમ્પ્રતિ-વાદરપૃથિવીકાયિકાનામવગાહનાદિદ્વાર્વિંશતિદ્વારકલાપં દર્શયિતુમાહ—‘તેસિ
ળં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ળં મંતે ! જીવાળં કઙ્ સરીરગા પન્નત્તા’ તેણાં શ્લક્ષણસ્વર—
વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલ્લ મદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ઇતિ પ્રશ્ન, ભગવાનાહ—
‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તઓ સરીરગા પન્નત્તા’ ત્રીણિ શરીરાણિ
પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનિ, ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—ઓરાલિણ
તેયણ કમ્મણ’ ઔદારિકમ્ તૈજસં કાર્મણમેતચ્છરીરત્રયં ભવતિ વાદરપૃથિવીકાયિકાના-
મિતિ । ‘તં ચેવ સવ્વં’ તદેવ સર્વં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં યદેવાવગાહનાદિકં યથા કથિતં
તથૈવ સર્વમવગાહનાદિકં ષષ્ઠસંજ્ઞિદ્વારપર્યન્તં વાદરપૃથિવીકાયિકાનામપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । કેવલં
સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાપેક્ષયા સપ્તમે લેશ્યાદ્વારે યદ્વૈલક્ષણ્યમસ્તિ વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં તદર્શયતિ—
‘નવરં’ ઇત્યાદિના, ‘નવરં ચત્તારિ લેસ્સાઓ’ નવરં કેવલમત્ર વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં ચત્તસો-
લેશ્યાઃ—કૃષ્ણનીલકાપોતતેજોરૂપા ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।

અવ સૂત્રકાર વાદર પૃથિવીકાયિકજીવોં કે અવગાહના આદિ રૂપ ઇન સત્ત્વકા વિવેચનરૂપ
શેષ વાઈસ દ્વારોં કા કથન કરતે હૈં—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈં—“તેસિ ળં મંતે !
જીવાળં કઙ્ સરીરા પન્નતા” હે મદન્ત ! ઊન શ્લક્ષણ એવં સ્વર વાદર પૃથિવીકાયિકજીવોં
કે કિતને શરીર કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ “ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા”
હે ગૌતમ ! ઊન શ્લક્ષણ એવં સ્વર વાદર પૃથિવીકાયિકોં કે ત્રીન શરીર કહે ગયે હૈં । “તં જહા”
જૈસે—“ઓરાલિણ, તેયણ, કમ્મણ” ઔદારિક તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીર “તંચેવ સવ્વં” તથા—
સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકોં કા જો અવગાહના—આદિ સજ્ઞાદ્વાર તક કે છહ દ્વારોં કા વર્ણન જૈસા
કહા હૈ ઊસી પ્રકાર સે વહ સત્ત્વ અવગાહનાદિક વાદરપૃથિવીકાયિકોં કે મી જાનલેના
ચાહિણ । ‘અવ સાતવાં લેશ્યાદ્વાર કહતે હૈં । ‘નવરં ચત્તારિ લેસ્સાઓ’ પરન્તુ વિશેષતા
કેવલ એસી હૈ કિ વાદરપૃથિવીકાયિકજીવોં કી ચાર લેશ્યાણ્—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા,

હવે સૂત્રકાર વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોની અવગાહના આદિ આ બધાના વિવેચનરૂપ
બાકીના બાવીસ દ્વારોનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું
છે કે—“તેસિ ળં મંતે ! જીવાળં કઙ્ સરીરા પન્નત્તા” હે ભગવન્ તે શ્લક્ષણ અને ખર
વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના કેટલા શરીરો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
“ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! તે શ્લક્ષણ અને ખર વાદરપૃથ્વી-
કાયિકોના ત્રણ પ્રકારના શરીર હોય છે “તં જહા” જેમકે—“ઓરાલિણ” તેયણ, કમ્મણ’
ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ શરીર ‘તં ચેવ સવ્વં’ તથા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોની અવ-
ગાહના વિગેરે સજ્ઞા દ્વાર મુખીના છ દ્વારોનું વર્ણન જે રીતે કરેલ છે એજ પ્રમાણે તે અવ-
ગાહના વિગેરે સધળું કથન વાદરપૃથ્વી કાયિકોનું પણ સમજવું.

હવે સાતમાં લેશ્યાદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે —“નવર ચત્તારિ લેસ્સાઓ” પરંતુ
વિશેષ ઠેવળ એટલુંજ છે કે—વાદરપૃથ્વીકાયિક જીવોને ચાર લેશ્યાઓ એટલે કે—

કથમત્ર તેજોલેશ્યા ભવતીતિ ચેત્ इत्थम्—વ્યન્તરાદય ईशानपर्यन्तदेवा भवनविमानादौ अति-
મૂર્છ્યા સ્વકીયરત્નકુણ્ડલાદૌ અપિ સમુત્પદ્યન્તે તે ચ દેવાસ્તેજોલેશ્યાવન્તો ભવન્તિ યાદૃશ-
લેશ્યાયાં જીવો મ્રિયતે તાદૃશલેશ્યાવત્યગ્રેऽપિ ઉત્પદ્યતે ‘જલ્લેસ્સે મરઙ્ગ તલ્લેસ્સે ઉવવજ્જઙ્ગ’ ઇતિ
વચનાત્, રત્નકુણ્ડલાદયશ્ચ પૃથિવીરૂપાઃ, તતઃ ક્રિયત્કાલપર્યન્તમ્ અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં તેજોલેશ્યા-
વન્તોઽપિ અવાપ્યન્તે ઇતિ વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં ચતસ્રો લેશ્યા ભવન્તીતિ કથિતમિતિ ॥

‘અવસેસં જહા સુહુમપુઢવીકાઙ્યાણં’ અવશેષં લેશ્યાતિરિક્તાષ્ટમેન્દ્રિયદ્વારાદારમ્ય
સપ્તદશોપયોગદ્વારપર્યન્તં દ્વારજાતં યથાસૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં કથિતં તથૈવ સર્વમત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

(૧૮) અષ્ટાદશમાહારદ્વારમાહ—‘આહારો જાવ નિયમા છદ્ધિસિં’ આહારો યાવત્
નિયમાત્ પઢ્ધિદિશિ વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં લોકમધ્યે એવોપપાતસંભવેન આહારો નિયમતઃ

કાપોતલેશ્યા ઔર તેજોલેશ્યા—હોતી હૈ । યહાં તેજોલેશ્યા કૈસે હોતી હૈ ? એસી આગંકા નહીં
કરની ચાહિયે ક્યોંકિ વ્યન્તરાદિક દેવ તથા ईशान देवलोक तक के देव भवन विमान आदि
में अतिमूर्च्छा के वश से व्यवकर अपने ही रत्नकुण्डल आदिको में भी उत्पन्न हो जाते हैं—
જૈસી લેશ્યા મેં જીવ મરતા હૈ વૈસી લેશ્યા વાલે મેં વહ આગે મી ઉત્પન્ન હોતા હૈ—“જલ્લેસ્સે
મરઙ્ગ તલ્લેસ્સે ઉવવજ્જઙ્ગ” એસા સિદ્ધાન્ત કા કથન હૈ । રત્નકુણ્ડલ આદિ પૃથિવીરૂપ
હૈ । ઇસસે કુલ્લકાલ તક તેજોલેશ્યા વાલે મી અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં પાયે જાતે હૈ । ઇસ પ્રકાર
વાદરપૃથિવીકાયિકોં કે ચાર લેશ્યાઈ હોતી હૈ એસા કહા ગયા હૈ ।

“અવસેસં જહા સુહુમપુઢવીકાઙ્યાણં” ઇસ લેશ્યાકથન સે અતિરિક્ત ઔર સબ-
ઈન્દ્રિય સમુદ્ઘાત સે લેકર ઉપયોગ પર્યન્ત સત્રહ દ્વારો કા કથન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકો કે જૈસા
હૈ વૈસા જાનના ચાહિયે । અઠારહવાં આહાર દ્વાર હૈ—જૈસે—“આહારો જાવ નિયમા છદ્ધિસિં”

કૃષ્ણ, લેશ્યા ૧, નીલ લેશ્યા ૨, કાપોત લેશ્યા ૩, અને તેજો લેશ્યા ૪. આ ચાર લેશ્યાઓ
હોય છે તો અહિયા તેજો લેશ્યા કેવી રીતે થાય છે ? આ રીતની શકા કરવી નહીં. કેમકે
વ્યન્તર વિગેરે દેવો તથા ईशानदेव लोक सुधीना देव, ભવન, વિમાન વિગેરેમાં—અતિમૂર્છા
વશાત્ અયવીને પોતાનાજ રત્નકુંડલ વિગેરેમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જેવી લેશ્યામાં
જીવ મરે છે, એવી લેશ્યાવાળામાં તે ઉત્પન્ન થાય છે. “જલ્લેસ્સે મરઙ્ગ તલ્લેસ્સે ઉવવજ્જઙ્ગ”
આ પ્રમાણે સિદ્ધાંતકારનું કથન છે. રત્નકુંડલ વિગેરે પૃથ્વીરૂપ છે તેથી કંઈક કાલસુધી અપ-
ર્યાપ્તાવસ્થામાં તેજોલેશ્યાવાળા પણ હોય છે. આ રીતે બાહર પૃથ્વીકાયિકોને ચારલેશ્યાઓ
હોય છે, તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

“અવસેસં જહા સુહુમપુઢવીકાઙ્યાણં” આ લેશ્યા સંબંધી કથન સિવાયનું બાકીનું
ઈન્દ્રિય સમુદ્ઘાતથી લઈને ઉપયોગના કથન સુધીના સત્તર ૧૭ દ્વારોનું કથન સૂક્ષ્મપૃથ્વી
કાયિકોની જેમ છે તેમ સમજવું અઠારમું આહારદ્વાર છે. જેમકે—“આહારો જાવ નિયમા

પડ્દિગ્મ્યઃ આગતાનાં પુદ્ગલાનાં ભવતિ, સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકપ્રકરણે કિં સ્પૃષ્ઠાનિ આહારન્તિ અસ્પૃષ્ઠાનિ આહરન્તિ ? इत्यादिकं कथितं तत्सर्वं यावत्पदलब्धमिहापि वक्तव्यमेव, तथाहि—
 સ્પૃષ્ઠાનિ આહરન્તિ નો અસ્પૃષ્ઠાનિ આહરન્તીત્યાદિકમ્ કેવલમેતદેવ વૈલક્ષણ્યમ્ યત તત્ર વ્યાઘાતા-
 ભાવે સતિ પડ્દિગ્મ્ય આગતાનામ્ પુદ્ગલાનામાહારો ભવતિ, વ્યાઘાતે સતિ ત્રિદિશિ ચતુર્દિશિ
 પદ્મદિશિ આહરન્તીત્યાદિકં, તત્ર લોકચરમાન્તેઽપિ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનામુત્પાદસમભવાત્, અત્ર તુ
 તથા ન વક્તવ્યમિતિ ॥

(૧૯) एकोनविंशतितममुपपातद्वारम्—‘उववाओ तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिंतो’
 ઉપપાતો વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં તિર્યગ્યોનિકમનુષ્યદેવેભ્યો ભવતિ, ‘દેવેહિંતો જાવ સોહમ્મે-

इनका आहार नियम से छह दिशाओ से आगत पुद्गल द्रव्यो का होता है । क्योंकि वादर
 पृथिवीकायिको का उपपात लोक के मध्य में होता है । अतः यहाँ व्याघात का सद्भाव
 नहीं हो सकता है । सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवों के प्रकरण में “वे स्पृष्ट पुद्गल द्रव्यों का
 आहार करते हैं ? या अस्पृष्ट पुद्गल द्रव्यों का आहार करते हैं ? इत्यादि सब कथन जैसा
 कहा गया है—वैसा ही वह सब यहाँ पर भी कर लेना चाहिये यही बात यहाँ यावत्पद से
 प्रकट की गई है तथा च-ये स्पृष्ट पुद्गल द्रव्यो का ही आहार करते हैं—अस्पृष्टों का नहीं
 सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवो का उत्पाद लोक के चरमान्त में भी संभवित होता है इसलिए वे
 व्याघात के अभाव में छह दिशाओ से भी आगत पुद्गलद्रव्यो का आहार करते हैं, तथा
 व्याघात के सद्भाव में कदाचित् तीन दिशाओ से कदाचित् चार दिशाओ से कदाचित् पांच
 दिशाओ से आहार करते हैं पर यहां पर यह बात नहीं है ।

उन्नीसवां उपपात द्वार—तिर्यग्योनि से मरे हुए जीव, मनुष्य योनि से मरे हुए जीव
 एवं देवयोनि से च्यवे हुए जीव वादरपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न हो सकते हैं—

છદ્ધિસિ” એમનો આહાર નિયમથી છ દિશાઓથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો હોય છે
 કેમકે—વાદર પૃથ્વીકાયિકોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તિ લોકની મધ્યમાં હોય છે. તેથી અહિયાં
 વ્યાઘાતનો સંભવ હોઈ શકતો નથી. સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના પ્રકરણમાં તેઓ સ્પૃષ્ટ
 પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે ઇત્યાદિ સઘળું કથન ત્યાં જેવી રીતે કહેવામાં આવેલ છે.
 એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું જાઈએ. એજ વાત અહિયાં યાવત્પદ
 થી પ્રગટ કરવામાં આવી છે, જેમકે—તેઓ સ્પૃષ્ટ પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે અસ્પૃ-
 ષ્ટોનો નહીં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોનો ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ લોકના ચરમાન્તમાં પણ સંભ-
 વિત હોય છે તેથી તેઓ વ્યાઘાતના અભાવમાં છ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો
 પણ આહાર કરે છે તથા વ્યાઘાત હોય ત્યારે કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓમાંથી કોઈ વાર ચાર
 દિશાઓમાંથી કોઈ વાર પાંચ દિશાઓમાંથી આહાર કરે છે. પરંતુ અહિયાં આ વાત નથી.

ઓગણીસમું ઉપપાત-ઉત્પત્તિ દ્વાર—તિર્યગ્યોનિકોમાંથી મરેલા જીવો, મનુષ્યયોનિ-
 માંથી મરેલા જીવો, અને દેવયોનિમાંથી ચ્યવેલા જીવો વાદર પૃથ્વી કાયિક પણાથી ઉત્પન્ન

સાનેહિ' યદિ દેવેભ્યો વાદરપૃથિવીકાયિકાનામુપપાતો ભવતિ તદા વ્યન્તરાદારમ્ય યાવત્ સૌધર્મેશાનપર્યન્તેભ્યો ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ ॥ વિંશતિતમં સ્થિતિદ્વારમ્—'ઠીઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં જઘન્યા સ્થિતિરન્તર્મુહુત્તમાત્રપ્રમાણા ભવતિ, 'ઉવ્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈ' ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાણિ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રપ્રમાણોત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ વાદરપૃથિવીકાયિકાનામ્, સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાનાં તુ જઘન્યોત્કૃષ્ટામ્યાં સ્થિતિરન્તર્મુહુત્તપ્રમાણૈવ કથિતા, इह तूत्कर्षपदे वैलक्षण्यमत उभयोः प्रकरणयोर्वैलक्षण्यमिति । एकविंशतितमं समुद्धातद्वારम्—'ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति' ते वादरपृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! जीवाः कि मारणान्तिकसमुद्धातेन किं समवहताः सन्तो म्रियन्ते, अथवा असमवहता एव म्रियन्ते ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'समोहया वि मरंति असमोहया वि मरंति' ते वादरपृथिवीकायिका

દેવો મેં મી સવ દેવ નહીં કિન્તુ "જાવ સોહમ્મેસાનેહિતો" વ્યન્તર સે લેકર સાધર્મ ઔર ईशान तक के देव ही च्यव कर वादरपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न हो सकते हैं इसीलिये इनकी उत्पत्ति देवो से तिर्यञ्चो से और मनुष्यो से कही गई है । बीसवां स्थिति द्वार—"ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं" स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है और "उव्कोसेणं वावीसं वाससहस्साई" उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की है । सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीवो की तो उत्कृष्ट स्थिति एक ही अन्तर्मुहूर्त्त की कही है । और जघन्यस्थिति भी एक ही अन्तर्मुहूर्त्त की कही गई है । इक्कीसवां समुद्धातद्वार—"ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति, असमोहया मरंति" हे भदन्त ! ये वादर पृथिवीकायिकजीव क्या मारणान्तिकसमुद्धात से समवहत होकर मरते है अथवा मारणान्तिक समुद्धात से असमवहत होकर मरते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! समो-

થઈ શકે છે દેવોમાં પણ સધળા દેવો નહીં પરંતુ "જાવ સોહમ્મેસાનેહિતો" વ્યન્તર દેવથી લઈને સૌધર્મ અને ઈશાન દેવ સુધીના દેવજ અથવા વાદરપૃથ્વીકાયિક પણથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેથીજ તેમની ઉત્પત્તિ દેવોમાંથી તિર્યંચોમાંથી અને મનુષ્યો માંથી કહેલી છે

બીસમું સ્થિતિ દ્વાર—"ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં" તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહુત્તની છે. અને "ઉવ્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈ" ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની છે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકજીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તો એકજ અંતર્મુહુત્તની કહી છે.

એકવીસમું સમુદ્ધાત દ્વાર—"તે ણં ભંતે જીવા મારણંતિયસમુગ્ગાણં કિં સમોહયા મરંતિ અસમોહયા મરંતિ" હે ભગવન્ આ વાદરપૃથ્વીકાયિક જીવો શું મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી સમવહત થઈને એટલે કે-સમુદ્ધાત કરીને મરે છે ? અથવા મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી અસમવહત-અર્થાત્ સમુદ્ધાત કર્યા વિના મરે છે ?

મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે ઉભામ્યામપિ તેષાં મરણં ભવતિ નાત્ર સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઽપેક્ષ્યા કિમપિ વૈલક્ષણ્યમિતિ ભાવઃ ।

દ્વાવિંશતિતમં ચ્યવનદ્વારમ્—‘તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિતા કહિં ગચ્છંતિ કહિં ઉવ્વજ્જંતિ કિં નેરહણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ પુચ્છા’ તે સ્વલ્લ મદન્ત ! વાદરપૃથિવીકાયિક-જીવા અનન્તરમુદ્વૃત્ય ક ગચ્છન્તિ કોત્પચન્તે કિં નૈરયિકેપૂત્પચન્તે યદ્વા તિર્યગ્યોનિકેપૂત્પચન્તે યદ્વા મનુષ્યેપૂત્પચન્તે દેવેષુ વા સમુત્પચન્તે ! ઇતિ પુચ્છા સગૃહ્યતે ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો નેરહણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ વાદરપૃથિવીકાયિકા ઇત ઉદ્વૃત્ય નો નૈરયિકેપૂત્પચન્તે—નારકગતિં ન પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ, કિન્તુ ઇત ઉદ્વૃત્તાઃ સન્તઃ ‘તિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ મણુસ્સેણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પચન્તે

હયા વિ મરંતિ, અસમોહયા વિ મરંતિ’ હે ગૌતમ ! યે વાદરપૃથિવીકાયિકજીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે સમવહત હોકર મી મરતે હૈં ઓર મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત સે અસમવહત હોકર મી મરતે હૈં । હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકજીવ મી મરતે હૈં ।

વાઈસવાં ચ્યવનદ્વાર—‘તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિતા કહિં ગચ્છંતિ કહિં ઉવ્વજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! યે વાદરપૃથિવીકાયિકજીવ મરકર કહાં જાતે હૈં ? કહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ! કયા યે નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! નો નેરહણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! યે વાદર પૃથિવીકાયિકજીવ મરકર નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં, ‘નો દેવેણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ દેવોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં કિન્તુ—‘તિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ મણુસ્સેણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યક્ષોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ‘તં ચેવ જાવ

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! સમોહયા વિ મરંતિ અસમોહયાવિ મરંતિ” હે ગૌતમ ! આ બાદરપૃથ્વીકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે, એજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવો પણ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તથા કર્યા વિના એમ બન્ને પ્રકારથી મરે છે.

બાવીસમું ચ્યવનદ્વાર—“તે ણં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિતા કહિં ગચ્છંતિ કહિં ઉવ્વજ્જંતિ” હે ભગવન્ આ બાદરપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને કયાં જાય છે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? શુ તેઓ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! નો નેરહણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ” હે ગૌતમ ! આ બાદરપૃથ્વીકાયિક જીવો મરીને નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘નો દેવેણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ ‘તિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવ્વજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘તં ચેવ જાવ અસંખેજ્જવાસાડયવજ્જેહિં

મનુષ્યેષુ વા સંસૃત્પદ્યન્તે, 'નો દેવેસુ ઉવવજ્જન્તિ' નો-ન વા દેવેષુત્પદ્યન્તે વાદરપૃથિવીકાયિકા ઇત ઉદ્વૃત્ય નારકગતિં દેવગતિં વા ન પ્રાપ્નુવન્તિ કિન્તુ તિર્યગ્ગતિં વા મનુષ્યગતિં વા પ્રાપ્નુવન્તી-
ત્યાશયઃ । 'તં ચેવ જાવ અસંસ્થેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ' તદેવ યાવત્ અસંસ્થેયવર્ષાયુષ્ક
વર્જેષુ 'તં ચેવ' ઇતિ તદેવ યથા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકપ્રકરણે કથિતં તદ્વદેવાત્રાપિ વોદ્યમ્ ।

તત્પ્રકરણં ચેત્થમ્—'જઈ તિરિક્ખજોણિણસુ ઉવવજ્જન્તિ' કિં ઇગિંદિણસુ ઉવવજ્જન્તિ
જાવ પંચિંદિણસુ ઉવવજ્જન્તિ ? ગોયમા ! ઇગિંદિણસુ ઉવવજ્જન્તિ જાવ પંચિંદિયતિરિક્ખ-
જોણિણસુ ઉવવજ્જન્તિ અસંસ્થેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ પજ્જત્તાપજ્જત્તણસુ ઉવવજ્જન્તિ મણુસસેસુ
અકમ્મમ્મૂમગ અંતરદીવગઅસંસ્થેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ પજ્જત્તાપજ્જત્તણસુ ઉવવજ્જન્તિ ॥
અર્થં ભાવઃ—યદિ તિર્યગ્ગ્યોનિકેપૃત્પદ્યન્તે તદા કિમેકેન્દ્રિયેષુત્પદ્યન્તે દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિ-
યેષુવોત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયેષુ દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયેષુત્પદ્યન્તે અસંસ્થ્યાતવર્ષા-
યુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તકેષુ અપર્યાપ્તકેષુ સંસૃત્પદ્યન્તે યદિ મનુષ્યેષુત્પદ્યન્તે તદા અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકા-
સંસ્થ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકેષુ સંસૃત્પદ્યન્તે ઇતિ ।

ત્રયોવિંશતિતમં ગત્યાગતિદ્વારમ્—'તે ણં મંતે ! જીવા કઈ ગઈયા કઈ આગઈયા' તે
સ્વહ મદન્ત ! વાદરપૃથિવીકાયિકા જીવાઃ કતિ ગતિકાઃ કતિ આગતિકાઃ કેષુ કેષુ સ્થાનેષુ
એતેષાં ગમન મવતિ, કર્માત્ કર્માત્ સ્થાનાદેતેષામાગમનં મવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા'

અસંસ્થેજ્જવાસાઉયવજ્જેહિ તં ચેવ' વહ ડસી પ્રકાર હૈ જૈસા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક મેં કહા હૈ
જૈસે—અસંસ્થ્યાત વર્ષ આયુવાલે ભોગ ભૂમિક મનુષ્યો કો છોડકર અન્ય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સવ
મનુષ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । તેઈસવાં ગત્યાગતિદ્વાર—'તે ણં મંતે ? જીવા કઈ ગઈયા કઈ
આગઈયા' હૈ મદન્ત ? હે વાદર પૃથિવીકાયિકજીવ કતિગતિક મરકર કિતની ગતિયો મેં
જાને વાલે હોતે હૈ ઓર કતિ આગતિક કિતની ગતિયો સે આનેવાલે હોતે હૈ અર્થાત્ મરકર
કિસ ૨ ગતિમેં જાતે હૈ ? ઓર કિસ ૨ ગતિ સે આકર યહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હિસકે ઉત્તર

તં ચેવ" જે પ્રમાણે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવના સંબંધમાં કથન કરવામા આવ્યું છે, એજ
પ્રમાણેતું કથન સમજવું અર્થાત્ અસંસ્થ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા લોગ ભૂમિના મનુષ્યોને
છોડીને બાકીના બીજા પર્યાપ્તક અથવા અપર્યાપ્તક બધા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

તેવીસમું ગત્યાગતિદ્વાર—'તે ણં મંતે ! જીવા કઈ ગઈયા કઈ આગઈયા' હે ભગવન્
તે બાહર પૃથ્વીકાયિક જીવ મરીને કેટલી ગતિયોમાં જવાવાળા હોય છે ? અને કેટલી
ગતિયોમાંથી આવવાવાળા હોય છે ? અર્થાત્ મરીને કઈ કઈ ગતિમાં જાય છે ? અને કઈ
કઈ ગતિમાંથી આવીને અહિયાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुग्इया' द्विगतिकाः द्वयोः स्थानयो र्गतिर्विद्यते येषां ते द्विग-
तिकाः, बादरपृथिवीकायिकत उद्बृत्य तिर्यङ्मनुष्येष्वेव गमनात् 'ति आगइया' त्र्यागतिकाः
त्रिभ्यः स्थानेभ्य स्तिर्यङ्मनुष्यदेवेभ्य आगमनात् त्र्यागतिकाः बादरपृथिवीकायिका भवन्तीति ॥
'परित्ता असंखेज्जा य समणाउसो' हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! परीत्य-प्रत्येकशरीरिणोऽसंखे-
याश्च-असंखेयलोकाकाशप्रमाणत्वादिति । 'से तं वायरपुढवीकाइया' ते एते बादरपृथिवी-
कायिकाः सक्षेपविस्तराभ्यां कथिताः । 'से तं पुढवीकाइया' ते एते पृथिवीकायिकाः सूक्ष्म-
बादरपृथिवीकायिकाः प्रतिपादिता इति ॥सू० १२॥

कथिताः पृथिवीकायिकाः अतःपरम् अण्कायिकान् दर्शयितुमाह—'से किं तं
आउक्काइया' इत्यादि,

मूलम् :—‘से किं तं आउक्काइया, आउक्काइया दुविहा पन्नत्ता’
तंजहा-सुहुम आउक्काइया य वायर आउक्काइया य सुहुम आउक्काइया

में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ? दुग्इया ति आगइया’ हे गौतम ! ये बादरपृथिवीकायिकजीव
मरकर तिर्यङ्मगति, और मनुष्यगति में जाते हैं—किन्तु नरक गति और देवगति में नहीं जाते
हैं इसलिये ये द्विगति कहलाते हैं और तीन गतियों से मरकर जीव यहाँ—बादरपृथिवीकायिक
रूप से उत्पन्न होते हैं—अर्थात् तिर्यङ्गति से, मनुष्यगति से और देवगति से मरकर जीव यहां
जन्म लेते हैं इसलिये ये त्र्यागतिक—तीन आगतिवाले कहलाते हैं । ‘परित्ता असंखेज्जा य
समणाउसो’ हे श्रवण ! आयुष्मन् ! प्रत्येक शरीर असंख्यात लोकाकाश प्रमाण होने से असं-
ख्यात है । ‘सेत्तं वायरपुढवीकाइया’ इस प्रकार सक्षेप और विस्तार से बादर पृथिवी
कायिकों का वर्णन किया, ‘सेत्तं पुढवीकाइया’ वे ये पृथिवीकायिकजीव हैं अर्थात् यह
सूक्ष्म और बादर पृथिवीकायिक का वर्णन समाप्त हुआ । सूत्र ॥१२॥

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! દુ ગદ્યા તિ આગદ્યા” હે ગૌતમ
આ બાદર પૃથ્વી કાયિક જીવ મરીને તિર્યંચ ગતિ અને મનુષ્યગતિમાં જાય છે પરંતુ નરક-
ગતિ અને દેવગતિમાં જતા નથી તેથીજ તેઓ દ્વિગતિ અટલે કે બે ગતિવાળા કહેવાય છે.
અને ત્રણ ગતિયોથી મરીને જીવ અહિયાં બાદરપૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.
અર્થાત્ તિર્યંગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિથી મરીને જીવ અહિયાં જન્મ લે છે. તેથી
‘ત્ર્યાગતિક’ ત્રણ પ્રકારની આ ગતિ-આવવાની ગતિવાળા કહેવાય છે “પરિત્તા અસંખે-
જ્જા ય સમણાઉસો” હે શ્રમણ અ.યુષ્મન્ પ્રત્યેક શરીર વાળા જીવના પ્રદેશો અસંખ્યાત
લોકાકાશ પ્રમાણ હોવાથી અસંખ્યાત કહ્યા છે “સે સં વાયરપુઢવીકાઇયા” આ રીતે સંક્ષેપ
અને વિસ્તારથી બાદરપૃથ્વીકાયિકોનું વર્ણન કર્યું છે “સે સં પુઢવીકાઇયા” તે આ પૃથ્વી-
કાયિક જીવ છે અર્થાત્ આ સૂક્ષ્મ અને બાદરપૃથ્વીકાયિકનું વર્ણન થયું. સ. ૧૧

दुविहा पन्नत्ता तंजहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं
 कइ सरीरया पन्नत्ता गोयमा ! तओ सरीरया पन्नत्ता तंजहा ओरालिए
 तेयए कम्मए जहेव सुहुमपुढवीकाइयाणं । नवरं थिबुगसंठिया पन्नत्ता
 सेसं तं चेव जाव दुगइया दुआगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता । सेत्तं
 सुहुम आउक्काइया । से किं तं बायर आउक्काइया, बायर आउक्काइया
 अणेगविहा पन्नत्ता तंजहा-ओसाहिमे जाव जे यावन्ने तहप्पगारा
 ते समासओ दुविहा पन्नत्ता तंजहा- पज्जत्ता य अपज्जत्ता य तं चेव
 सव्वं, नवरं थिबुगसंठिया चत्तारि लेस्साओ आहारो नियमा छद्दिस्सि,
 उववाओ तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिं, ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं
 उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं, सेसं तं चेव जहा बायरपुढवीकाइया
 जाव दुगइया ति आगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो !
 सेत्तं बायर आउक्काइया । सेत्तं आउक्काइया' ॥ सू० १३॥

छाया—अथ के ते अण्कायिकाः, अण्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूक्ष्मा-
 ण्कायिकाश्च बादराण्कायिकाश्च । सूक्ष्माण्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पर्याप्ताश्चा-
 पर्याप्ताश्च । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि, ? गौतम ! त्रीणि
 शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-औदारिकं तैजर्सं कर्मणं यथैव सूक्ष्मपृथिवीकायिकानाम् ।
 नवरं स्तिबुकसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः शेषं तदेव यावद् द्विगतिकाः द्वयागतिकाः । परीता
 असंख्येयाः प्रज्ञप्ताः, ते पते सूक्ष्माण्कायिकाः । अथ के ते बादराण्कायिकाः बादराण्कायिकाः
 अनेकविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-अवस्थाय हिमं च ये चान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो
 द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च, तदेव सर्वम् । नवरं स्तिबुकसंस्थिताः,
 अतस्रो लेइयाः, आहारो नियमात् षड्दिशि, उपपात स्तिर्यगूयोनिकमनुष्यदेवेभ्यः ।
 स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्राणि शेषं तदेव यथा बादरपृथिवीकायिकाः
 यावद् द्विगतिकाः द्वयागतिकाः परीता असंख्येया प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! ते पते
 बादराण्कायिकाः । ते पते अण्कायिकाः ॥ सू० १३ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં આઉક્કાઝ્યા’ અથ કે તે અપ્કાયિકાઃ જીવા ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગ-
વાનાહ—‘આઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા’ અપ્કાયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ, દૈવિધ્યમેવ
દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘સુહુમ આઉક્કાઝ્યા ય વાયર આઉક્કા-
ઝ્યા ય’ સૂક્ષ્માપ્કાયિકાશ્ચ વાદરાપ્કાયિકાશ્ચ તત્ર સૂક્ષ્માપ્કાયિકાઃ સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ ઇમે
ચ સર્વલોકવ્યાપિનઃ, વાદરાપ્કાયિકાઃ વાદરનામકર્મોદયાત્ વાદરાઃ વાદરાપ્કાયિકા ઘનોદ-
ધ્યાદિ ભાવિનઃ, ‘સુહુમ આઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા’ સૂક્ષ્માપ્કાયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ‘તં
જહા’ તથથા—‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચ અપર્યાપ્તાશ્ચ ‘તેસિ ણં મંતે ? કઙ્ઘ સરીરા
પન્નત્તા’ તેપાં—સૂક્ષ્માપ્કાયિકાનાં સ્વલ્પ મદન્ત ! કતિ-કિયત્સહ્યકાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ—

પૃથ્વીકાયિકો કા વર્ણન કરકે અવ અપ્કાયિકો કા વર્ણન ક્રિયા જાતા હૈ—

‘સે કિં તં આઉક્કાઝ્યા—ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—હે મદન્ત ! અપ્કાયિક જીવ કિતને પ્રકારકે હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે
હૈ—‘આઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા’ હૈ ગૌતમ ? અપ્કાયિક જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈ, ‘તં
જહા’ જૈસે—‘સુહુમઆઉક્કાઝ્યા ય વાયરઆઉક્કાઝ્યા ય’ સૂક્ષ્મઅપ્કાયિક ઔર વાદર
અપ્કાયિક, જિન અપ્કાયિક જીવો કે સૂક્ષ્મ નામ કર્મ કા ઉદય હોતા હૈ વે સૂક્ષ્મઅપ્કાયિક ઔર
જિન અપ્કાયિકજીવો કે વાદર નામકર્મકા ઉદય હોતા હૈ વે વાદર અપ્કાયિક જીવ કહ-
છાતે હૈ । સૂક્ષ્મઅપ્કાયિકજીવ સર્વલોક વ્યાપી હોતે હૈ ઔર વાદર અપ્કાયિકજીવ ઘનો-
દધિ આદિકો મેં રહતે હૈ । इनमें ‘સુહુમ આઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા’ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક
જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ‘તં જહા’ જૈસે—સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત ઔર સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત ‘તેસિં
મંતે ! કઙ્ઘ સરીરા પન્નત્તા’ હૈ મદન્ત ? સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવો કે કિતને શરીર કહે ગયે

પૃથ્વીકાયિકેનું વણ્ણન કરીને હવે અપ્કાયિક જીવેનું વણ્ણન કરવામાં આવે છે—સે
કિં તં આઉક્કાઝ્યા” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ અપ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘આઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા’ હૈ ગૌતમ અપ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે.—‘સુહુમઆઉક્કાઝ્યા ય વાયર આઉક્કાઝ્યા ય’ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને વાદર અપ્કાયિક—એટલે કે—જે અપ્કાયિક જીવોના સૂક્ષ્મ નામ કર્મનો ઉદય હોય છે તેઓ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકો છે અને જે અપ્કાયિક જીવોના વાદર નામકર્મનો ઉદય હોય છે, તેઓ વાદર અપ્કાયિક જીવ કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવો સર્વ લોકમાં વ્યાપેલા હોય છે. અને વાદર અપ્કાયિક જીવો ઘનોદધિ વિગેરેમાં રહે છે તેઓમાં “સુહુમઆઉક્કાઝ્યા દુવિહા પન્નત્તા” સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તં જહા” જેમકે—

કથિતાનીતિ શરીરદ્વારે પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तओ सरीरा पन्नत्ता’ त्रीणि शरीराणि सूक्ष्माप्कायिकानां जीवानां प्रज्ञप्तानि कथितानि, त्रैविध्यमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘ओरालिए तेयए कम्मए’ औदारिकं तैजसं कर्मणं चेति त्रिप्रकारकं शरीरं सूक्ष्माप्कायिकानां भवतीति । ‘जहेव सुहुमपुढवीकाइयाणं’ यथैव सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवानामवगाहनादिद्वाराणि कथितानि तथैव सूक्ष्माप्कायिकानामपि तानि द्वाराणि तेनैव रूपेण वक्तव्यानीति । सूक्ष्मपृथिवीकायिकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं सूक्ष्माप्कायिकानां तदर्शयति—‘नवरं’ इत्यादिना, ‘नवरं त्रिवुगसंठिया पन्नत्ता’ नवरं स्तिवुकसस्थिताः—बुद्बुदसंस्थानसस्थिताः—सूक्ष्माप्कायिकाः—सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां मसूरचन्द्रसंस्थानं कथितमेतस्य सूक्ष्माप्कायिकस्य स्तिवुकसंस्थानमेतावानेवोभयो भेदः, ‘सेसं तं चेव जाव दुगइया दुआगइया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता’ ‘सेसं तं चेव’ शेषम्—एतदन्यत् शरीरावगाहनासंहननकपायसंज्ञालेख्येन्द्रियसमुद्घातसंज्ञिवेदपर्याप्तिदृष्टिदर्शनज्ञानयोगोपयोगाहारोपपातस्थिति-

है : उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ? तओ सरीरा पन्नत्ता’ हे गौतम ‘सूक्ष्म अप्कायिक जीवों के तीन शरीर कहे गये हैं—‘तं जहा’—जैसे—‘ओरालिए, तेयए, कम्मए’ औदारिक तैजस और कर्मण ‘जहेव सुहुमपुढवीकाइयाणं’ सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीवों के जैसे—अवगाहनादिद्वार कहे जा चुके हैं वैसे ही वे सूक्ष्म अप्कायिकजीवों के भी कहलेना चाहिये, “नवरं त्रिवुगसंठिया पन्नत्ता” परन्तु उनकी अपेक्षा इनके संस्थान में अन्तर है वह इस प्रकार से है कि सूक्ष्म पृथिवीकायिकों का संस्थान मसूर और चन्द्र के जैसा गोल कहा गया है परन्तु इस सूक्ष्म अप्कायिकों का संस्थान—स्तिवुक—बुद्बुद—के जैसा कहा गया है । बाकी का और सब अवगाहना २, संहनन ३, कपाय ५, संज्ञा ६, लेख्या ७, इन्द्रिय ८, समुद्घात ९, संज्ञी १०, वेद ११, पर्याप्ति १२, दृष्टि १३, दर्शन १४, ज्ञान १५, योग

સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત “તેસિ ણં મંતે ! કહ સરીરા પન્નત્તા” હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોને કહેલા શરીરો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોના ત્રણ શરીરો કહેલા છે.

“તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે—“ઓરારિય, તેયપ કમ્મપ” ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ “જહેવ સુહુમપુઢવીકાઇયાણં” સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવોના અવગાહનાદિ દ્વારો જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણેના અવગાહનાદિ અપ્કાયિક જીવોના પણ સમજવા. ‘નવરં ત્રિવુગસંઠિયા પન્નત્તા’ પરંતુ તેમના કરતાં આ અપ્કાયિક જીવોના સંસ્થાનદ્વારમાં અંતર પડે છે તે આપ્રમાણે છે. સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોનું સંસ્થાન મસૂર અને ચંદ્રના જેવું ગોળ કહેલ છે. પરંતુ આ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકોનું સંસ્થાન—સ્તિબુક—બુદ્ધ બુદ્ધ એટલે કે પાણીના પરપોટા જેવું કહેલ છે બાકીના અવગાહના વિગેરે એટલે કે અવગાહના ૧, સંહનન ૨, કપાય ૩, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૫, ઈન્દ્રિય ૬, સમુદ્ઘાત ૭, સંજ્ઞી ૮, વેદ ૯ પર્યાપ્તિ ૧૦, દૃષ્ટિ ૧૧, દર્શન ૧૨, જ્ઞાન ૧૩, યોગ ૧૪, ઉપયોગ ૧૫, આહાર ૧૬, ઉપપાત ૧૭, સ્થિતિ

સમવદ્વત્તચ્યવનગત્યાગતિદ્વારપર્યન્તં સર્વમપિ તદેવ—સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકપ્રકરણં વક્તવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, યાવત્ દ્વિગતિકાઃદ્વિગતિકાઃ પરીતાઃ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસદ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ પર્યન્તમ્ । ‘સે તં સુહુમ આઊક્કાઈયા’ તે એતે સૂક્ષ્માપ્કાયિકાઃ શરીરાદિ ગત્યાગતિદ્વારાન્તદ્વારૈર્વિવિચ્ય કથિતા ઇતિ ॥

સૂક્ષ્માપ્કાયિકાન્નિરૂપ્ય બાદરાપ્કાયિકાન્નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં વાયરઆઊક્કાઈયા’ અથ કે તે બાદરાપ્કાયિકા બાદરનામકર્મોદયાત્ બાદરાસ્તે કિયન્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—વાયર આઊક્કાઈયા અણેગવિહા પન્નત્તા’ બાદરાપ્કાયિકા

૧૬, ઉપયોગ ૧૭, આહાર ૧૮, ઉપપાત ૧૯, સ્થિતિ ૨૦, સમવહત ૨૧, ચ્યવન ૨૨, ગત્યાગતિ, इन द्वारो सम्बन्धी कथन जैसा सूक्ष्म पृथिवीकायिको के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही इनके सम्बन्ध में भी कहलेना चाहिये, यही बात “सेसं तं चेव जाव दुगइया दु आगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता” इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है—कि सस्थान द्वार से अतिरिक्त और सब अवगाहनादि द्वारगत यहां सूक्ष्मपृथिवीकायिकप्रकरण के जैसे ही है । ये भी द्विगतिक और द्विआगतिक होते है । प्रत्येक शरीरी असंख्यात होते है । ‘सेत्तं सुहूम आउक्काइया’ इस प्राकर से सूक्ष्म अप्कायिक जीवों का यह कथन समाप्त हुआ ।

સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવો का निरूपण करके अब बादर अप्कायिक जीवों का निरूपण सूत्र कार करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘से किं तं बादरआउक्काइया’ हे भदन्त ? बादर नामकर्मोदयवाले वे बादर अप्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘वायर आउक्काइया अणैगविहा पन्नत्ता’ हे गौतम ? बादर अप्का-

૧૮, સમવહત ૧૯, ચ્યવન ૨૦ ગત્યાગતિ ૨૧ આ દ્વારો સંબંધી કથન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ અપૂકાયિક સૂક્ષ્મ જીવોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું એજ વાત—‘સેસં તં ચેવ જાવ દુગઈયા દુઆગઈયા પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા’ આ સૂત્ર પાઠદ્વારા કહેલ છે. કે-સંસ્થાન દ્વારના કથન સિવાય બાકીના અવગાહના વિગેરે તમામ દ્વાર સંબંધી કથન અહિયાં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકોના પ્રકરણમાં કદા અનુસાર જ છે, આ સૂક્ષ્મ અપૂકાયિક જીવપણે જે ગતિમાંથી આવવા વાળા હોય છે પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત હોય છે. “સે તં સુહુમ આઊક્કાઈયા” આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપૂકાયિક જીવોનું કથન છે.

સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે બાદર અપ્કાયિક જીવોનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“સે કિં તં બાદર આઊક્કાઈયા” હે ભગવન્ બાદર નામ કર્મોદયવાળા તે બાદર અપ્કાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“વાયર આઊક્કાઈયા અણેગવિહા પણત્તા” હે

અનેકવિધાઃ—અનેકપ્રકારાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા इति । અનેકવિધત્વમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादिना ‘तं जहा’ तद्यथा—‘ओसा हिमे जाव जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता’ अवश्यायो हिमं यावद् येचान्ये तथाप्रकारास्ते समासतः—संक्षेपेण द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः—‘तं जहा’ तद्यथा—‘पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य’ पर्याप्त काश्चापर्याप्तकाश्च । अत्र यावत्पदेन—‘महिया करगे हरतण सुद्धोदए सीओदए खट्टोदए खारोदए अंविलोदए लवणोदए वरुणोदए खोरोदए खोओदए रसोदए’ एतेषां संग्रहः कर्तव्यः, तत्र ‘ओसा’ अवश्यायः ‘हिमे’ हिमम्—(वरफ) इति लोक प्रसिद्धम्, ‘महिया’ महिका पौषादि मेघगर्भमासेषु वाष्पवत्सूक्ष्मवर्षणम् ‘करगे’ कटको घनोपलः (ओला) इति लोकप्रसिद्धः ‘हरतणू’ हरतनुः यः खलु पृथिवीमुद्भिद्य शाल्याद्यङ्कुरतृणाप्रादिषु बद्धो विन्दु-

યિકજીવ અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ? ॥ ‘તં જહા’ જૈસે—‘ઓસા હિમે જાવ જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા’ અવશ્યાય—ઓસ, હિમ, યાવત્ इसी प्रकार के और भी जो है वे सब बादर अप्कायिकजीव हैं—ये बादर अप्कायिकजीव संक्षेप से दो प्रकार के हैं—‘तं जहा’—जैसे ‘पज्जत्तगा य अपज्जत्तगाय’ पर्याप्तक और अपर्याप्तक यहाँ ‘ओसा-हिमे जाव’ में जो यह यावत्पद आया है उससे ‘महिया, करगे, हरतणू सुद्धोदए, सीओ-दए, खट्टोदए, खारोदए, अंविलोदए, लवणोदए, खोरोदए, खोओदए, रसोदए’ इन सब अप्कायिको का संग्रह हुआ है, इनमें अवश्याय नाम ओसका है, हिमनाम बर्फ का है, मेघके पौषादि गर्भ मास में बाष्प—भाप के जैसी जो सूक्ष्मवर्षा होती है उसका नाम महिका (धूंवर) है ओले का नाम करक है जो पृथिवी को फोड़कर शाली आदि के अंकुर पर और तृणा-दिके अग्रभागपर जो विन्दु जैसा बंध जाता है उसका नाम हरतनु है, मेघ से वर्षा हुआ

ગૌતમ ! બાદર અપ્કાયિક જીવો અનેક પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે

“ઓસા હિમે જાવ જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા” અવશ્યાય —ઓસ, હિમ, યાવત્ એ પ્રમાણેના બીજા પણ જેઓ છે, તે બધા બાદર અપ્કાયિક જીવો છે. આ બાદર અપ્કાયિક જીવો સંક્ષેપથી બે પ્રકારના છે. “તં જહા”, જેમકે “પજ્જત્તગાય અપજ્જત્તગાય” પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક અહિયાં “ઓસા હિમે જાવ” આ વાક્યમાં બે આ યાવત્ પદ આવેલું છે. તેનાથી “મહિયા, કરગે, હરતણૂ, સુદ્ધોદપ, સીઓદપ, સ્વટ્ટોદપ, સ્વારોદપ, અવિલોદપ, લવણોદપ, સ્વોરોદપ, સ્વોઓદપ, રસોદપ,” આ તમામ અપ્કાયિકોને સંગ્રહ થયો છે. તેમા અવશ્યાય એટલે ઓસ, હિમ એટલે બફ થાય છે મેઘને પૌષ વિગેરે ગર્ભમાસમાં બાષ્પ—બાફ વરાળના જેવો ધુમ્મલ જે સૂક્ષ્મ જીણો વર્ષાદ થાય છે ધુમ્મલા તેને મહિકા કહે છે, ઓલા—વર્ષાદ સાથે જે કરાઓ પડે છે તેને “કરકા કહે છે, શાલી વિગેરેના અકુર, ઉપર અને તૃણ—ઘાસ વિગેરેના અથ્ર ભાગ પર જે પાણીના ટીપા જેવું બની જાય

રિવ ઉપજાયતે 'શુદ્ધોદણ' શુદ્ધોદકં મેઘવિનિર્મુક્તં નદ્યાદિ ગતં વા । એતચ્ચ રસસ્પર્શાદિ ભેદા-
દનેકપ્રકારકં ભવતિ, તદેવ અનેકભેદત્વં દર્શયતિ—'સીઓદણ' શીતોદકં યથા હિમાલયાદિ-
પર્વતગતમ્ । 'સ્વદ્દોદણ' સ્વદ્દોદકમ્ સ્વભાવત એવ ઈષદમ્લોદકં યથા ધાત્રીફલાદિગત જલમ્
'સ્વારોદણ' ક્ષારોદકમ્ ઈષલ્લવણપરિણામં યથા ક્વચિત્ કૂપાદૌ 'અંબિલોદણ' અમ્લોદકમ્ ।
સ્વભાવત એવ અતીવામ્લપરિણામમ્—યથા જમ્બીરાદિ જલમ્ । 'લવણોદણ' લવણોદકં યથા
લવણસમુદ્રે । 'વરુણોદણ' વરુણોદકમ્—વારુણોદધિ જલમ્ 'ક્ષીરોદણ' ક્ષીરોદકં યથા
ક્ષીરસમુદ્રે 'ક્ષોઓદણ' ક્ષોદોદકમિશ્વરસસમુદ્રે । 'રસોદણ' રસોદકં પુષ્કરવરસમુદ્રાદિષુ,
યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ રસસ્પર્શાદિભેદાત્ ધૃતોદકાદયો વાદરાષ્કાયિકા સ્તે સર્વેઽપિ વાદરા-
ષ્કાયિકતયા જાતવ્યાઃ તે ચ સંક્ષેપતો દ્વિપ્રકારકાઃ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચ ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યમ્ ।
'તં ચેવ સર્વં' તદેવ સર્વમ્ । વાદરાષ્કાયિકજીવાનાં સ્વલુ ભદન્ત ! કતિ શરીરાણીત્યાદિ

અથવા તાલાવ આદિ મેં રહા હુઆ જો જલ હૈ વહ શુદ્ધોદક હૈ, યહ રસ ઔર સ્પર્શ આદિ
કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ, જૈસે—શીતોદક—હિમાલય આદિ પર્વત કા જલ, સ્વદ્દો-
દક—સ્વદ્દાજલ—સ્વભાવતઃ કુછ—કુછ અમ્લરસ વાલા જલ જૈસે આંવલે આદિ કા રસ રૂપ જલ,
સ્વારોદક—સ્વારાપાની સ્વારે કુઆ આદિ કા જલ, અંબ્લોદક સ્વભાવતઃ અતીવ અમ્લપરિણામવાળા
જલ જૈસે—જમ્બીર આદિકા રસ રૂપ જલ, લવણોદક—લવણ સમુદ્ર કે જૈસા સ્વારાજલ,
વરુણોદક વારુણસમુદ્રકાજલ, ક્ષીરોદક—ક્ષીર સમુદ્ર કા જલ, ક્ષોદોદક ક્ષીરસસમુદ્ર કા
જલ, રસોદક—પુષ્કરવર સમુદ્ર આદિ કા જલ યે સવ જલ તથા હસી પ્રકાર કે જો
ઔર મી રસસ્પર્શ આદિ કે ભેદ સે ધૃતોદક આદિ જલ હૈ વે સવ વાદર અષ્કાયિક
હૈ । યે વાદર અષ્કાયિક મી સંક્ષેપ સે પર્યાપ્તક ઔર અપર્યાપ્તક કે ભેદ સે દો પ્રકાર
કે કહે ગયે હૈ । 'તં ચેવ સર્વં' इनका सव कथन वादरपृथिवीकायिक के जैसा ही जानना
चाहिये—अर्थात् 'वादर अष्कાયिक जीवों के कितने शरीर होते हैं' इत्यादि शरीर

છે, તેને હરતનું કહે છે. મેઘમાંથી પડેલ વર્ષાદ અથવા તલાવ નદી વિગેરેમાં રહેલા પાણીને
'શુદ્ધોદક' કહે છે. આ પાણી રસ અને સ્પર્શના લેદથી અનેક પ્રકારનું હોય છે, જેમકે—
શીતોદક—હિમાલય વિગેરે પર્વતમાંથી નીકળતું પાણી, ડુંડુ પાણી, અદ્દોદક—આટું પાણી—સ્વભાવથી
જ કંઈક કંઈક ખટાશ રસ મિશ્રિત પાણી, જેમકે આંમળા વિગેરેના રસરૂપ પાણી ખારોદક—
ખારું પાણી, ખારા કુવા વિગેરેનું પાણી, અલ્લોદક—સ્વભાવથી અત્યંત અમ્લ—ખટાશ વાળું
પાણી. જેમકે—જમ્બીર લીંબૂ વિગેરેનાં રસરૂપ પાણી લવણોદક—લવણસમુદ્રના જેવું ખારું પાણી,
વરુણોદક વારુણ સમુદ્રનું પાણી, ખીરોદક—ક્ષીરસમુદ્રના જેવું પાણી, ક્ષોદોદક—ધણી (શેલડી)
રસના જેવું મીઠું પાણી, રસોદક—પુષ્કર સમુદ્ર વિગેરેનું પાણી, આ બધા પ્રકારનું પાણી તથા
આવા પ્રકારનું બીજું જે ધૃતોદક વિગેરે પ્રકારનું પાણી છે. તે બધું બાદર અષ્કાયિક કહેવાય
છે. આ બાદર અષ્કાયિક પણ સંક્ષેપથી પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના લેદથી બે પ્રકારનું કહેલ
છે "તં ચેવ સર્વં" આ સંખંધી સઘળું કથન બાદર પૃથ્વીકાયિકના સંખંધમાં જે કથન
પહેલાં કર્યું છે, એ જ પ્રમાણે સમજવું. અર્થાત "બાદર અષ્કાયિક જીવોને કેટલા શરીર

શરીરાદિદ્વારાણાં પ્રસ્તાવે વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં યથા શરીરદ્વારાદારમ્ય ગત્યાગતિદ્વારપયંત કથિતં તથૈવ સર્વં દ્વારજાતમિહાપિ વાદરાપ્કાયિકેઽપિ વક્તવ્યમ્, તથાહિ—શરીરાણિ કતીતિ પ્રશ્નસ્ય ત્રીણિ ઔદારિકતૈજસકાર્મણાનિ, ઇત્યુત્તરમ્, ।

एवमवगाहनादिकमपि तथैव वक्तव्यमिति । पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तददर्शयति—‘नवरं’ इत्यादि, नवरम्-केवलम्-संस्थानलेश्या—ऽऽहारो-पपातस्थितिषु वैलक्षण्यं वर्तते, तदेव दर्शयति—‘थिवुगसंठिया’ इत्यादि, ‘थिवुगसंठिया’ स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वादराप्कायिकानां शरीराणि, तत्र वादरपृथिवीकायिकानां मसूरचन्द्रसंस्थानम् इह तु स्तिबुकसंस्थानम् । ‘चत्तारि लेस्साओ’ चतस्रः—कृष्णनीलकापोततैजमाख्या लेश्या भवन्ति वादराप्कायिकानामिति । आहारो नियमात् पइदिजि पइदिग्भ्य आगतान् पुद्रलान् आहरन्ति लोकमध्ये एव वादराप्का-

દારોં કે પ્રસ્તાવ મે વાદર પૃથિવીકાયિકોં કે જૈસા-જૈસા શરીરદ્વાર સે લેકર ગત્યા-ગતિ દ્વાર તક કહા ગયા હૈ વૈસા ૨ સવ દ્વારોં કા કથન વાદર અપ્કાયિકોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનનાં ચાહિયે । જૈસે શરીર ઇન્કે કિતને હોતે હૈં ? તો ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ઇસા કહનાં ચાહિયે કિ ઇન્કે ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ યે ત્રીન શરીર હોતે હૈ । ઇસી પ્રકાર સે અવગાહના આદિ કે સમ્બન્ધ મેં ભી કથન કહા ગયા જાનનાં ચાહિયે । પરન્તુ ઇન વાદર અપ્કાયિકોં કે કથન મેં જો ભિન્નતા હૈ વહ “નવરં” ઇસ શબ્દ દ્વારા દિસલાઈ જાતી હૈ અર્થાત્ વાદર પૃથિવીકાયિકોં કી અપેક્ષા ઇનમેં સંસ્થાન લેશ્યા આહાર ઉપ-પાત ઔર સ્થિતિ, ઇન દ્વારો મેં ભિન્નતા હૈ વહી દિસલાયા જાતા હૈ—“થિવુગસંઠિયા” ઇન્કે શરીર કા સંસ્થાન પાની કે વુલ વુલા કે જૈસા હૈ । “ચત્તારિ લેસ્સાઓ” ઇન્કે કૃષ્ણ, નીલ કાપોત ઔર તૈજસ યે ચાર લેશ્યાઈ હોતી હૈ “આહારો નિયમા છદિસિં”

હોય છે ?” ઇત્યાદિ શરીર દ્વારના કથનમાં બાદર પૃથ્વીકાયિકોના કથન પ્રમાણે શરીર દ્વારથી લઈને ગત્યાગતિ દ્વાર સુધી કહેલ છે, એજ પ્રમાણે બીજા બધા જ દ્વારોનું કથન અપ કાયિકોના સંબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ—બાદર અપ્કાયિકોનો શરીર કેટલા પ્રકારના છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવું કહેવું જોઈએ કે—તેને ઔદારિક તૈજસ, અને કાર્મણ એ રીતે ત્રણ પ્રકારના શરીરો હોય છે. એજ પ્રમાણે અવગાહના વિગેરેના સંબંધમાં પણ બાદર પૃથ્વીકાયિકના સંબંધમાં કહ્યા પ્રમાણે બાદર અપ્કાયિકોનું કથન પણ સમજવું પરંતુ આ બાદર અપ્કાયિકોના કથનમાં જે બુદ્ધિ પાળું છે, તે “નવર” આ શબ્દ દ્વારા કહેવામાં આવેલ છે અર્થાત્ બાદર પૃથ્વીકાયિકો કરતાં આ બાદર અપ્કાયિકોમાં સંસ્થાન, લેશ્યા આહાર, ઉપપાત (ઉત્પત્તી) અને સ્થિતિ આ પાંચ દ્વારોના કથનમાં વિશેષ પાળું છે, તે જ કહેવામાં આવે છે—“થિવુગસંઠિયા” બાદર અપ્કાયિકોના શરીરનું સંસ્થાન પાણીના બુદ્ધ બુદ્ધ એટલે કે પરપોટા જેવું છે, “ચત્તારી લેસ્સાઓ” બાદર અપ્કાયિકોને કૃષ્ણ નીલ, કાપોત, અને તૈજસ આ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે, “આહારો નિયમા છદિસિં”

યિકાનાં સ્થિતેઃ । ‘ઉવવાઓ તિરિક્ખજોણિયમણુસ્સદેવેહિંતો’ ઉપપાતઃ તિર્યગ્યોનિક મનુષ્યદેવેભ્યઃ, ત્રિગતિમ્ય એતસ્યાગમન ભવતીતિ । ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્વોસેણં સત્તવાસસહસ્સાઈં’ સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્કર્ષેણ સપ્તવર્ષસહસ્રાણિ । ‘સેસં તં ચેવ જહા વાયરપુઢવીકાઈયા’ ઝેષમ્—સસ્થાનલેશ્યાSSહારોપપાતસ્થિતિવ્યતિરિક્તં તદેવ—યથા બાદર-પૃથિવીકાયિકાનાં તથૈવ સર્વં જાતવ્યમ્ ક્રિયત્પર્યન્તમ્, તત્રાહ—જાવ દુગઈયા તિઆગઈયા પરિત્તા અસંલેજ્જા પન્નત્તા’ યાવદ્ દ્વિગતિકા ત્ર્યાગતિકા પરીતા અસલ્યેયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, વાદરાપ્કા-

इनका आहार नियम से छ दिशाओं से आगत पुद्गलद्रव्यों का होता है । क्योंकि इनका सद्भाव लोक के मध्यमें ही कहा गया है । उववाओ तिरिक्खजोणियमणु-स्सदेवेहिंतो” इनका उत्पाद तिर्यग्गतिमनुष्यगति एवं देवगति इन तीन गतियों से होता है । अर्थात् इस तीन गतियों के जीव बादर अप्कायिक रूप से उत्पन्न होते हैं । “ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उव्वोसेणं सत्तवाससहस्साईं” इनकी जघन्यस्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की होती है और उत्कृष्टस्थिति सात हजार वर्ष की होती है । इससे अति-रिक्त और सब कथन बादर पृथिवीकायिकों के ही जैसा है । यही बात—“सेसं तं चैव जहा वायरपुढवीकाइया” इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है । इस प्रकार बादर पृथि-वीकायिकजीवों के कथन से इन बादर अप्कायिकजीवों के कथन में सस्थान लेश्या आहार उपपात और स्थिति को लेकर अन्तर है । बाकी के कथन में अन्तर नहीं हैं । ओर सब कथन बादर पृथिवीकायिकों के जैसा ही है । कहां तक सो कहते हैं “जाव दुगईया ति आगईया परिता असंलेज्जा पन्नत्ता” यावत् ये बादर अप्कायिक जीव द्विगतिक और त्र्यागतिक होते हैं । ये प्रत्येक शरीरी असल्येयात है । बादर अप्कायिक

તેમને આહાર નિયમથી છ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોને હોય છે કેમકે—તેમને સદ્ભાવ-વિધમાન પણું લોકની મધ્યમાં જ કહેલ છે “ઉવવાઓ તિરિક્ખજોણિયમણુસ્સ દેવેહિંતો” તેમને ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ,) તીર્થ ત્ર ગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ આ ત્રણ ગતિ-યોમાંથી થાય છે અર્થાત્ આ ત્રણગતિયો વાળા જીવો બાદર અપ્કાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્વોસેણ સત્તવાસસહસ્સાઈં’ તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સાતહજાર વર્ષની હોય છે, આ કથન મિવાયતુ બાકીનું બીજું સઘળું કથન બાદર પૃથ્વીકાયિકોના કથન પ્રમાણે જ છે. એ જ વાત “સેસં તં ચેવ જહા વાયરપુઢવીકાઈયા” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ રીતે બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના કથનથી આ બાદર અપ્કાયિક જીવોના કથનમાં સંસ્થાન, લેશ્યા, આહાર, ઉપપાત અને સ્થિતિના સંબંધમાં ફેરફાર છે, બાકીના દ્વારોના કથનમાં કંઈ જ ફેરફાર નથી એટલે કે બાકીનું સઘળું મ્થન બાદર પૃથ્વીકાયિકોના કથન પ્રમાણે જ છે. કયા સુધિનું કથન બાદર પૃથ્વીકાયિકોની બરાબર છે ? એ બાબતમાં સૂત્રકાર કહે છે કે—

યિકત ઉદ્વૃત્યતિર્યઙ્મનુષ્યેષ્વેવ ઉત્પન્નંતે અતો હિ દ્વિગતિકાઃ તિર્યઙ્મનુષ્યદેવેભ્ય આગત્યાત્રો-
ત્પન્નંતેઽતસ્ત્ર્યાગતિકાઃ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસસ્યાતાથૈતે પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘સમણાઉસો’ હે શ્રમણ ! હે
આયુષ્મન્ ! ‘સેત્તં વાયેર આઉવ્કાઈયા’ તે એતે વાદરાખ્કાયિકા કથિતાઃ ‘સેત્તં આઉવ્કાઈયા’ તે
એતે અખ્કાયિકાઃ ॥સૂ. ૧૩॥

ઉક્તા અખ્કાયિકાઃ સમ્પ્રતિ વનસ્પતિકાયિકાન્ અભિધાતું પ્રશ્નયન્નાહ ‘સે કિં તં વણ-
સ્સઈવ્કાઈયા’ इत्यादि ।

મૂલમ્—‘સે કિં તં વણસ્સઈવ્કાઈયા, વણસ્સઈવ્કાઈયા દુવિહા
પન્નંત્તા તંજહા સુહુમવણસ્સઈવ્કાઈયા ય, વાયરવણસ્સઈવ્કાઈયા ય । સે કિ
તં સુહુમવણસ્સઈવ્કાઈયા સુહુમવણસ્સઈવ્કાઈયા દુવિહા પન્નંત્તા, તં જહા-
પજ્જત્તગા ય-અપજ્જત્તગા ય, તહેવ, નવરં અણિત્થત્થસંઠાણસંઠિયા, દુગ્ગઈયા
દુઁઘાગ્ગઈયા અપરિત્તા અણંતા, અવસેસં જહા સુહુમપુઢ્વીકાંઈયાણં,
સે તં સુહુમવણસ્સઈવ્કાઈયા । સે કિં તં વાયરવણસ્સઈવ્કાઈયા ? વાયર-
વણસ્સઈવ્કાઈયા દુવિહા પન્નંત્તા, તંજહા-પત્તેયસરીરવાયરવણસ્સઈવ્કાઈયા
ય સાહારણંસરીરવાયરવણસ્સઈવ્કાઈયા ય । સે કિં તં પત્તેયસરીરવાયર-

સે મરકર જીવ તિર્યઙ્ચ ઔર મનુષ્યો મેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ । इसलिये इन्हें द्विगतिक-
कहा गया है । तथा-तिर्यङ्च, मनुष्य और देव इन तीन से आकरके जीव इनमें उत्पन्न
होता है अतः ये त्र्यागतिक कहे गये हैं । इस प्रकार हे-श्रमण ! आयुष्मन् ! यह बादर
अण्कायिको के सम्बन्ध में कथन है । इस कथन से “से त्तं आउव्काईया” अण्का-
यिकजीवो के सम्बन्धका कथन समाप्त हो जाता है । ॥सूत्र १३॥

“જાવ દુગ્ગઈયા તિ આગઈયા પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નંત્તા” યાવત્ આ બાદર અખ્કા-
યિક જીવ દ્વિગતિક—એ ગતિવાળા એટલે કે એ ગતિમાં જવાવાળા અને ‘ત્ર્યાગતિક’ ત્રણ
ગતિમાંથી આવવાવાળા હોય છે. આ પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત છે, બાદર અખ્કાયિક
પણામાંથી મરીને જીવ તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેમને ‘દ્વિગ-
તિક’ એ ગતિવાળા કહેલા છે તથા તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવ આ ત્રણ ગતિમાંથી આવીને
જીવ બાદર અખ્કાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેઓને “ત્ર્યાગતિક” ત્રણ ગતિથી
આવવા વાળા કહેલા છે આ રીતે હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! આ બાદર અખ્કાયિકોના સંબંધમાં
કથન કર્યું છે. “સે ત્તં આઉવ્કાઈયા” આ પ્રમાણેના આ બાદર અખ્કાયિકોના સંબંધનું
કથન બાણુપું. ॥સૂ. ૧૩॥

वणस्सइकाइया ? पत्तेयसरीखायखणस्सइकाइया दुबालसविहा पन्नत्ता,
तंजहा—रुक्खा गुच्छा गुम्मा लता य वल्ली य, पव्वगा चेव ।

तणवल्लयहरियओसहि जलरुहकुहणा य बोद्धव्वा ॥१॥ से
किं तं रुक्खा-रुक्खा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-एगट्टिया य बहु-वीया य ।
से किं तं एगट्टिया ? एगट्टिया अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा—निंबं
जंबु जाव पुण्णागणागरुक्खसीवणिण तहा असोणे य । जे यावन्ने तहप्प-
गारा, एतेसि णं मूलावि असंखेज्जजीवया, एवं कंदा खंधा तया साला
पवाला पत्ता पत्तेय जीवा, पुप्फाईं अणेगजीवाईं, फला एगट्टिया,
सेत्तं एगट्टिया । से किं तं बहुवीया, बहुवीया अणेगविहा पन्नत्ता,
तं जहा अत्थियत्तेंदुयउंवरकविट्ठे आमलकफणसदाडिक्खणग्गोहकाउंवरी-
तिलयलउयलोद्धे धवे, जे यावन्ने तहप्पगारा एतेसि णं मूलावि
असंखेज्जजीवया जाव फला बहुवीयगा सेत्तं बहुवीयगा, सेत्तं रुक्खा । एवं
जहा पण्णवणाए तहा भाणियव्वं । जाव जे यावन्ने तहप्पगारा सेत्तं कुहणा,

“नाणाविहसंठाणा, रुक्खाणं एगजीवया पत्ता ।

खंधो वि एगजीवो, तालसरलनालीएरीणं” ॥१॥

जह सगलसरिसवाणं पत्तेयसरीखाणं० गाहा ॥२॥

“जहवा तिलसकलिय”० गाहा ॥३॥

से तं पत्तेयसरीखायखणस्सइकाइया” ॥सू० १४॥

छाया—अथ के ते वनस्पतिकायिकाः ? वनस्पतिकायिकाः द्विविधाः प्रक्षप्ताः—
तद्यथा सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च वाद्भवनस्पतिकायिकाश्च । अथ के ते सूक्ष्मवनस्पतिका-
यिकाः ? सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः द्विविधाः प्रक्षप्ताः तद्यथा पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च
तथैव । नवरमनित्थंस्थलंस्थानसंस्थिताः, द्विगतिकाः द्विधागतिकाः अपरीताः अनन्ताः,
अवशेषं यथा सूक्ष्मपृथिवीकायिकानाम् ते एते सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः ॥

અથ કે તે વાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ ? વાદરવનસ્પતિકાયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાશ્ચ સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાશ્ચ । અથ કે તે પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ ? પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ દ્વાદશવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા—

વૃક્ષા ગુચ્છા ગુલ્મા લતાશ્ચ વલ્લ્યશ્ચ, પર્વગાશ્ચૈવ । તૃણવલયહરિતૌષધિજલ રુહકુહણાશ્ચ ચોદ્ધવ્યાઃ ॥ અથ કે તે વૃક્ષાઃ ? વૃક્ષાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—પકાસ્થિકાશ્ચ बहुबीजाश्च । અથ કે તે પકાસ્થિકાઃ, પકાસ્થિકા અનેકા અનેકવિધા પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—નિમ્યામ્રજસ્તુ યાવત્ પુન્નાગનામવૃક્ષાઃ શ્રીપર્ણી તથાऽશોકશ્ચ, યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ પતેષાં મૂલાન્યપિ અસંખ્યેયજીવકાનિ, પર્વં કન્દાઃ સ્કન્ધાઃ ત્વચ શાલાઃ પ્રવાલાઃ પત્રાણિ પ્રત્યેકજીવાઃ, પુષ્પાણ્યનેકજીવાનિ, ફલાનિ પ્કાસ્થિકાનિ, તે પતે પકાસ્થિકાઃ । અથ કે તે बहुबीजाः, बहुबीजा અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા—આસ્થિકતેન્દુક-ઉદુમ્બરકપિત્થામલકફનસદાડિમન્યગ્રોધકાકોદુમ્બરીતિલકલકુચ લોધ્રા ધવ, યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ, પતેષાં खलु મૂલાન્યપિ અસંખ્યેયજીવકાનિ યાવત્ ફલાનિ बहुबीजाकानि, તે પતે बहुबीजाः તે પતે વૃક્ષાઃ । एवं यथा प्रज्ञापनायां तथा भणितव्यम्, यावत् ये चान्ये तथाप्रकाराः । તે પતે કુહણા નાનાવિધસંસ્થાના વૃક્ષાણા મેકજીવકાનિ પત્રાણિ । સ્કન્ધોऽપિ एकजीव स्ताल सरलनारिकेलानाम् ॥૧॥ યથા સકલસર્પપાણાં પ્રત્યેકશરીરકાણાં નાથા ॥૨॥ યથા વા તિલશ્કુલિકા૦ ગાથા ॥૩॥ તે પતે પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકા ॥ સૂ૦ ૧૪ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા’ અથ કે તે વનસ્પતિકાયિકાઃ, વનસ્પતિઃ—હરિતકાયઃ—તૃણવૃક્ષગુચ્છગુલ્મલતાદિઃ સ એવ કાયઃ—શરીરં યેષાં તે વનસ્પતિકાયા સ્તે એવ વનસ્પતિકાયિકા સ્તે કીદૃશાઃ ક્રિયદ્વેદપ્રમેદવન્તઃ ? હિતિ પ્રશ્નઃ ઉત્તરમાહ—‘વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા દુવિદ્ધા’

અપ્કાયિકો કા કથન કર અવ સૂત્રકાર વનસ્પતિકાયિકો કા કથન કરતે હૈ—‘સે કિં તં વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા’ ઇત્યાદિ । ॥સૂત્ર—૧૪॥

ટીકાર્થ—હરિતકાય તૃણ, વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા આદિ કા નામ વનસ્પતિ હૈ । યહ વનસ્પતિ હી જિન જીવો કા શરીર હોતા હૈ વે વનસ્પતિકાય હૈ । યે વનસ્પતિકાય હી વનસ્પતિકાયિક હૈ । યે વનસ્પતિકાયજીવ કિતને મેદ પ્રમેદ વાલે હોતે હૈ ? એસા યહ પ્રશ્ન હૈ ।

અપ્કાયિકેતુઁ કથન કરીને હવે સૂત્રકાર વનસ્પતિકાયિકેતુઁ કથન કરે છે—‘સે કિં તં વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—હરિતકાય તૃણ, વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વિગેરેતુ નામ વનસ્પતિ છે. આ વનસ્પતીજ ને જીવો ના શરીર રૂપે હોય છે, તેતુ નામ વનસ્પતિકાય છે. આ વનસ્પતિકાય જ વનસ્પતિકાયિક કહેવાય છે. આ વનસ્પતિકાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના ભેદ-પ્રભેદ વાળા હોય છે ? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને પૂછવાથી તેના

પન્નત્તા' વનસ્પતિકાયાિકજીવા દ્વિવિધા:-દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતા ઇતિ । દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ-
'તં જહા' ઇત્યાદિ, 'તં જહા' તથથા-'સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા ય વાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા ય'
સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયાિકાશ્ચ વાદરવનસ્પતિકાયાિકાશ્ચ, સૂક્ષ્મત્વં સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ વાદરત્વં વાદર-
નામકર્મોદયાત્ ન તુ સૂક્ષ્મત્વમલ્પત્વ વાદરત્વં ચ સ્થૂલત્વં વાદરકપિત્થયોરિવેતિ । 'સે કિં તં સુહુમ-
વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા' અથ કે તે સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયાિકાઃ, ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-'સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા
દુવિહા પન્નત્તા' સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયાિકા દ્વિવિધા:-દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા:-કથિતાઃ,
'તં જહા' તથથા-પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય પર્યાપ્તકાશ્ચ અપર્યાપ્તકાશ્ચ 'તહેવ' તથૈવ-અન્ય-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—“वणस्सङ्काङ्काया दुविहा पन्नत्ता” हे गौतम । वनस्पतिकायिक-
जीव दो प्रकार के कहे गये हैं—“तंजहा” जैसे “सुहूमवणस्सङ्काङ्काया य, वायरवणस्स-
ङ्काङ्काया य” सूक्ष्मवनस्पतिकायिक और वादरवणस्पतिकायिक जिन वनस्पतिकायिक जीवों के
सूक्ष्म नामकर्म का उदय होता है वे सूक्ष्मवनस्पतिकायिक हैं और जिनवनस्पतिका-
यिकों के वादर नामकर्म का उदय होता है वे वादर वनस्पतिकायिक हैं । यह सूक्ष्म-
ता अल्पत्व, और वादरता स्थूलता वादर और कपित्थ के जैसा सापेक्ष नहीं है । किन्तु
सूक्ष्मत्व और वादरत्व नाम कर्म के अधीन है ।

‘से किं तं सुहूमवणस्सङ्काङ्काया’ हे भदन्त । सूक्ष्मवनस्पतिकायिकजीवों के
कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“सुहूमवणस्सङ्काङ्काया दुविहा पन्नत्ता” सूक्ष्म-
वनस्पतिकायिक जीव दो प्रकार के कहे गये हैं । “तं जहा” जैसे—“पज्जत्तगो य अप-
ज्जत्तगो य” पर्याप्तक और अपर्याप्तक “तहेव” इस सम्बन्ध में गरीर आदि द्वारों का
कथन सूक्ष्म पृथिवीकायिक के प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये । सूक्ष्म पृथिवीका-

ઉત્તરમાં ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ કહે છે--વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા, 'દુવિહા પન્નત્તા'—હે ગૌતમ
વનસ્પતિકાયાિક જીવો બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલા છે 'તં જહા' તે બે પ્રકારના આ પ્રમાણે
સમજવા—“સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા ય, વાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા ય” સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયાિક અને
વાદરવનસ્પતિકાયાિક જે વનસ્પતિ યાયાિક જીવોને સૂક્ષ્મ નામ કર્મને ઉદય હોય છે. તેઓ
સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિક કહેવાય છે અને જે વનસ્પતિકાયાિક જીવોને વાદર નામ કર્મને ઉદય
થાય છે, તેઓ વાદર વનસ્પતિકાયાિક કહેવાય છે આ સૂક્ષ્મપણુ, અલ્પપણુ અને વાદર
જી-સ્થૂલપણુ બોર અને કપિત્થ-કોઠાની જેમ અપેક્ષા વાળું હોતું નથી પરંતુ સૂક્ષ્મત્વ
અને વાદરત્વ નામકર્મને આધીન છે

‘સે કિં તં સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા’ હે ભગવાન્ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિક જીવોના કેટલા
પ્રકારના ભેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—સુહુમવણસ્સઙ્કાઙ્કાયા દુવિહા
પન્નત્તા’ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિક જીવ બે પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે-
“પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય” પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક “તહેવ” આ સૂક્ષ્મવનસ્પતિકા જીવોના

ત્સર્વ શરીરાદિચ્યવનપર્યન્તદ્વારજાતં તથૈવ—સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકપ્રકરણવદેવ બોધ્યમ્, કેવલં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાપેક્ષયા સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકાનાં સંસ્થાને યદ્દૈલક્ષણ્યં તત્સ્વયમેવ દર્શયતિ સૂત્ર-કારઃ—‘ળવરં અણિત્થસ્થસંઠાણસંઠિયા’ નવર કેવલમ્ ણ્ણ શરીરાણિ અનિત્થંસ્થસંસ્થાન-સસ્થિતાનિ, ઇત્થં તિષ્ઠતીતિ ઇત્થંસ્થં ન ઇત્થંસ્થમિતિ અનિત્થંસ્થમ્, અનિયતાકારમિત્યર્થઃ, તત્ત્વ-સંસ્થાનમિતિ અનિત્થસ્થસંસ્થાનં તેન યુક્તાનિ—,ઇતિ અનિત્થંસ્થસંસ્થાનસસ્થિતાનિ તેષાં શરીરા-ણીતિ । સંસ્થાનાતિરિક્તં સર્વં દ્વારજાતં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘દુગ્ધયા દુઆ-ગ્ધયા અપરિત્તા અણંતા’ દ્વિગતિકાઃ સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકતઃ ઉદ્ભવ્ય તિર્યઙ્મનુષ્યગતૌ એવ ગમ્મનાદ દ્વિગતિકાઃ સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકાઃ, દ્વચાગતિકાઃ—દ્વાભ્યાં તિર્યઙ્મનુષ્યાભ્યામાગતિ— આગમનં યેષાં તે દ્વચાગતિકાઃ, તિર્યઙ્મનુષ્યાભ્યામેવાત્ર સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકેષ્વાગમના-

યિક જીવો કી અપેક્ષા ઇન્કે સંસ્થાન મેં કેવલ યહી વિશેષતા હૈ કિ ઇન્કે શરીર કા સંસ્થાન અનિ-ત્થંસ્થ હોતા હૈ । અર્થાત્ ઇન્કે ‘શરીર કા નિયત સંસ્થાન નહીં હોતા હૈ અનિયત આકારવાલે ઇન્કે શરીર હોતે હૈ । ક્યોંકિ જિસમેં યહ એસે હી આકાર વાલા હૈ ઇસ પ્રકાર નિયત આકાર વચ્ચા કી પ્રતીતિ હોતી હૈ વહ ઇત્થંસ્થ સંસ્થાન હૈ । ઇસે વિપરીત અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન હૈ । ઇસ સંસ્થાન વાલે સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવો કે શરીર હોતે હૈ । સંસ્થાન કે અતિરિક્ત બાકી કે સબ દ્વારોં કા કથન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક કે પ્રકરણ મેં જૈસા કિયા હૈ વૈસા હી હૈ । “દુગ્ધયા દુઆગ્ધયા અપરિત્તા અણંતા” સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિક સે મરકર જીવ તિર્યજ્ચ ઔર મનુષ્ય ઇન દો મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । અતઃ યે દ્વિગતિક હૈ । તથા ઇન સૂક્ષ્મવનસ્પતિ કાયિકોં મેં તિર્યજ્ચ ઔર મનુષ્ય ગતિ સે હી આયે હુએ જીવો કા ઉત્પાદ હોતા હૈ અતઃ યે

સંબંધમા શરીર વિગેદે દ્વારોનુ કથન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક જીવના સંબંધમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજાવેલું સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાય વાળા જીવો કયાં આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયના સંસ્થાનદ્વારમાં કેવળ એજ વિશેષતા છે કે—આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવોનું સંસ્થાન ‘અનિત્થંસ્થ’ હોય છે. અર્થાત્ આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયિકોનું સંસ્થાન કોઈ નિયત-નિશ્ચિત હોતું નથી. અનિયત આકાર વાળા તેમના શરીરો હોય છે. કેમકે જેમાં તે પ્રવેશે તેવા જ આકારવાળા તેઓ હોય છે આ પ્રકારે નિયત આકારની પ્રતીતિ—આત્રી થાય છે, તે ‘ઇત્થંસ્થ’ સંસ્થાન કહેવાય છે અને આનાથી ભિન્ન હોય તે ‘અનિત્થંસ્થ’ સંસ્થાન હોય છે. સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયિક જીવોના શરીરો આ ‘ઇત્થંસ્થ’ સંસ્થાન વાળા હોય છે

સંસ્થાન દ્વારના કથન સિવાય બાકીના સઘળા દ્વારોનુ કથન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે છે, “દુગ્ધયા દુઆગ્ધયા અપરિત્તા અણંતા” સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવ મરીને તિર્યંચ અને અને મનુષ્ય આ બે ગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેઓને “દ્વિગતિક” જે ગતિમાં જવાવાળા કહ્યા છે તથા આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિમાંથી આવેલા જીવોની જ ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી તેઓ ને “દ્વચાગતિક” બે ગતિમાંથી આવવા વાળા કહેલા છે. ‘અપરિત્તા’ આ સૂક્ષ્મ

દિતિ ॥ ‘અપરિત્તા’ અપ્રત્યેકશરીરિણઃ અનન્તકાયિકા इत्यर्थः, अतएव ‘अणंता’ अनन्ताः प्रजप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ‘अवसेसं जहा पुढ्वीकाइयाणं’ अवशेषं यथा पृथिवीकायिकानाम्, अवशेषम्—‘नवरं’ इत्यादिना यत् कथितं तदतिरिक्तं शरीरादिद्वारजातं तत् सर्वं यथा पृथिवीकायिकानां कथितं तथैव सूक्ष्मवनस्पतिकायिकानामपि । ‘से तं सुहुमवणस्सइ-काइया’ ते एते सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः भेदैर्द्वारादिभिश्च निरूपिता इति ॥

‘से किं तं वायरवणस्सइकाइया’ अथ के ते बादरवनस्पतिकायिकाः बादरवनस्पतिकायिका किं रूपकाः कियद्वेदाश्चेति प्रश्नः, उत्तरयति ‘वायरवणस्सइकाइया दुविहा पणत्ता’ बादरवनस्पतिकायिकाः द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रजप्ताः—कथिता इति । द्वैविध्यमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—पत्तेयसरीरवायरवणस्सइकाइया य साधारणसरीरवायरवणस्सइ-

દ્વાગતિક—દો આગતિ વાલે હોતે હૈં “અપરિત્તા” યે અપ્રત્યેક શરીરી હે અતएव इन्हें अनन्त कहा गया है । हे श्रमण ! आयुष्मन् ! “अवसेसं जहा पुढ्वीकाइयाणं” जैसा सूक्ष्म-पृथिवीकायिक जीवो के सम्बन्ध में कहा गया है । वैसा ही बाकी के सब शरीरादि द्वारों का कथन इन सूक्ष्म वनस्पतिकायिकों के सम्बन्ध में जानना चाहिये । ‘संत्तं’ सुहुमवणस्सइ-काइया” इस प्रकार से इन सूक्ष्म वनस्पतिकायिकों के भेदों को लेकर और द्वारों को लेकर कथन किया गया है ।

“સે કિં તં વાયરવણસ્સइकाइया” હે મદન્ત ! બાદરવનસ્પતિકાયિકોં કે કિતને ભેદ હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં—“વાયર વણસ્સइकाइया દુવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! બાદર વનસ્પતિકાયિક દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । “તં જહા” જૈસે—“પત્તેય સરીરવાયરવણસ્સइकाइया ય સાહારણમરીરવાયર વણસ્સइकाइયા ય” પ્રત્યેક શરીર બાદર

વનસ્પતિકાયિક એવ -અપ્રત્યેક શરીરી હોય છે. પ્રત્યેક શરીરી હોતા નથી. અર્થાત આ સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિક એવો અનંત કાયવાળા હોય છે તેથીજ તેઓને અનંત કહેલા છે હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! “અવસેસં જહા પુઢ્વીકાઈયાણં” સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એવાના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિક એવાના બાકીના શરીર વિગેરે સઘળા ઠારોનું કથન સમજવું. ‘સે તં સુહુમવણસ્સइ-કાઈયા” આ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક એવાના ભેદો સંબંધી અને દ્વારો સંબંધી કથન કર્યું છે.

“સે કિં તં વાયરવણસ્સइकाइया” ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્ બાદર વનસ્પતિ કાયિકોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— ‘વાયરવણસ્સइकाइया દુવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! બાદર વનસ્પતિકાયિક એવો જે પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે—પત્તેયસરીરવાયરવણસ્સइकाइયા ય સાહારણ-

કાઙ્યા ય । પ્રત્યેકશરીરબાદરવનસ્પતિકાયિકાશ્ચ સાધારણશરીરબાદરવનસ્પતિકાયિકાશ્ચ ઉભયત્રાપિ
ચ--શબ્દૌ સ્વગતાનેકમેદવોધકૌ, તત્ર પ્રત્યેકશરીરાસ્તે યેષાં શરીરં વિભિન્નમ્, સાધારણશરીરાશ્ચ તે
યેષામનેકેષામેકમેવ શરીરં વ્યવસ્થિતં ભવેદિતિ । ‘સે કિં તં પત્તેયસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્યા’
અથ કે તે પ્રત્યેકશરીરબાદરવનસ્પતિકાયિકા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયન્તિ ‘પત્તેયસરીરવાયરવણસ્સઙ્કા-
કાઙ્યા દુવાલસવિહા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરબાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ દ્વાદશવિધાઃ--દ્વાદશ-
પ્રકારાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ--કથિતા ઇતિ, દ્વાદશમેદાનેવ દર્શયતિ--‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—

રુક્ષા ગુચ્છા ગુમ્મા, લતા ય વલ્લી ય પવ્વગા ચેવ ।

તળવલયહરિયઓસહિ-જલરુહકુહળા ય બોદ્ધવ્યા ॥૧॥

છાયા—વૃક્ષા ગુચ્છા ગુલ્માનિ લતાશ્ચ વલ્લીયશ્ચ પર્વકાશ્ચૈવ ।

તળવલયહરિતોપધિજલરુહકુહળાશ્ચ બોદ્ધવ્યાઃ ॥૨॥

તત્ર વૃક્ષા અન્તઃસારવન્તઃ આમ્રાદયઃ, ગુચ્છાઃ--વૃતાકી પ્રમૃતયઃ ગુલ્માનિ--નવમાલિકા
પ્રમૃતીનિ, લતાઃ--ચમ્પકલતાદયઃ, યેષાં સ્કન્ધપ્રદેશે વિવક્ષિતોર્ધ્વશાખાવ્યતિરેકેણાન્યત્ શાખાન્તરં

વનસ્પતિકાયિક ઓર સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક । યહાં સૂત્ર મેં જો દો ચકારો
કા પ્રયોગ ક્રિયા ગયા હૈ વહ સ્વગત અનેક મેદો કો પ્રકટ કરને કે લિયે ક્રિયા ગયા હૈ ।
જિનકે શરીર ભિન્ન ૨ હોતે હૈં વે પ્રત્યેક શરીરી હૈં । ઓર જિનકા એક હી શરીર હોતા
હૈ--અર્થાત્ અનેક જીવોં કા જો એક શરીર હોતા હૈ એસે વે જીવ સાધારણ શરીરી હૈં ।
ઇનમેં હૈ મદન્ત ! પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ કિતને પ્રકાર કે હૈ ? ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈ--“પત્તેયસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્યા દુવાલસવિહા પન્નત્તા” હૈ ગૌતમ !
પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક બારહ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં તં જહા” જૈસે—

“રુક્ષા ગુચ્છા, ગુમ્મા, લતા ય, ઇત્યાદિ । મોતર મેં જિનકેં સાર હોતા હૈ એસે

સરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્યા ય’ પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક અને સાધાર-
ણ શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક અહિંયાં સૂત્રમાં જે બે ચકારોનો પ્રયોગ થયો છે, તે
તેઓના અનેક પ્રકારના હોવા બતાવવા કરેલ છે. તેમ સમજવું જેઓના ભિન્ન ભિન્ન શરીરો
હોય છે, તેઓ પ્રત્યેક શરીરી કહેવાય છે અને જેઓનું શરીર એકજ હોય છે—
અર્થાત્ અનેક જીવોનું જે એકજ શરીર હોય છે એવા તે જીવો સાધારણ શરીરી કહેવાય
છે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે—હે ભગવન્ આમાં પ્રત્યેક શરીરી બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવો
કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--“પત્તેયસરીરવાયર-
વણસ્સઙ્કાઙ્યા દુવાલસવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક ૧૨
બાર પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે સમજવા--“રુક્ષા, ગુચ્છા, ગુમ્મા
લતા ય,” ઇત્યાદિ

જેની અંદર સાર રહેલ હોય એવા આંખા વિગેરેને ‘વૃક્ષ’ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે,

ન નિર્ગચ્છન્તિ તા લતા इति व्यवहियन्ते यथा चम्पकादयः, वल्लयः—कुष्माण्डप्रभृतयः, पर्वकाः—ईक्ष्वादयः, तृणानि—कुशकाशादोनि, वलयानि—कदल्यादीनि येषां त्वग् भवेत् लयाकारेण व्यवस्थितानि तानि वलयानि, हरितानि तन्दुलीयकवस्तुलप्रभृतीनि ‘तांदलिया’ बथुआ, इति लोकप्रसिद्धानि ओषधयः फलपाकान्ता. फलपाकेन ये शुष्यन्ति ते यथा—शालिगोधूमादयः, जले रुहन्तीति जलरुहा, उदकावकपनकादयः कमलजातीयाः प्रत्येकशरीरवनस्पतिविशेषाः न तु पनकेति नीलण-फूलणनाम्ना प्रमिद्धा वनस्पतिः, तस्याः साधारणशरीरवत्त्वात्, कुहणा भूमिस्फोटाभिधानाः

આમ આદિ વૃક્ષ શબ્દ સે ગૃહીત હુએ હૈ । વૃન્તાકી આદિ જો વનસ્પતિ હૈ વે ગુચ્છ શબ્દસે, નવમાલિકા આદિ વનસ્પતિ ગુલ્મ શબ્દ સે, ચમ્પકલતા આદિ વનસ્પતિ લતા શબ્દ સે, જિનકે સ્કન્ધ પ્રદેશ મેં વિવક્ષિત ઉર્ધ્વશાખા કે સિવાય ઓર શાખાએ નહીં નિકલતી વે લતાએ હૈ । કુષ્માન્ડ આદિ વનસ્પતિયાં વલ્લી શબ્દસે, ઈક્ષુ આદિ વનસ્પતિ પર્વક શબ્દ સે, કુશ, કાશ આદિ તૃણ શબ્દ સે, કદલી-કેલે આદિ વનસ્પતિ વલય શબ્દ સે, જિનકી છાલ વલય કે આકાર સે વ્યવસ્થિત હોતી હૈ વે વલય હૈ । તાન્દલીયા બથુઆ કી ભાજી આદિ વનસ્પતિ હરિત શબ્દ સે, શાલિ ગોધૂમ આદિ ઓષધિ શબ્દ સે, જલમેં ઝાગનેવાલી વનસ્પતિ જલરુહ શબ્દ સે ઓર ભૂમિ કો ફોડકર જો સ્વતઃ સ્વભાવ સે ઉત્પન્ન હોને વાલી વનસ્પતિ હૈ વે કુહણ શબ્દ સે લીં ગઈ હૈ । ઇન મેં જલરુહ કા અર્થ ઉદક-અવક પનક ક્રિયા ગયા હૈ । યે સબ કમલ જાતિ કે પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિ વિશેષ હૈ । પનક સે જો નીલણ ફૂલણ લી જાતી હૈ વહ અર્થ યહાં નહીં લિયા જાયગા ક્યોંકિ નીલણ ફૂલણ સાધારણ શરીર વનસ્પતિ હૈ વહ પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિ નહીં હૈ । કુહણા કા અર્થ ભૂમિ-

વંતાકી-રીંગણી વિગેરે જે વનસ્પતિ છે તે ‘ગુચ્છા’ શબ્દથી અપકલતા વિગેરે વનસ્પતિ ‘લતા’ શબ્દથી જેના સ્કંધ પ્રદેશમાં એક ઉર્ધ્વ શાખા સિવાય બીજી શાખાઓ નીકળતી નથી તે લતાઓ કહેવાય છે. કુષ્માંડ (કોળું) વિગેરે વનસ્પતિયો વલ્લી શબ્દથી, ઈક્ષુ, (શેલડી) વિગેરે વનસ્પતિયો ‘પર્વક’ શબ્દથી કુશ, કાશ વિગેરે વનસ્પતિ તૃણ શબ્દથી ‘કદલી કેળ વિગેરે વનસ્પતિયો ‘વલય’ શબ્દથી જેની છાલ વલયના આકારથી વ્યવસ્થિત હોય છે તે ‘વલય’ કહેવાય છે. તાંદલીયા ‘બથુઆ’ ની ભાજી વિગેરે વનસ્પતિ ‘હરિત’ શબ્દથી શાલી (ડાંગર) ગોધૂમ (ઘટ્ટુ) વિગેરે ‘ઓષધિ’ શબ્દથી પાણીમાં ઊગવાવાળી વનસ્પતિ ‘જલરુહ’ શબ્દથી અને જમીનને ફાડીને જે પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થવાવાળી વનસ્પતિ છે, તે ‘કુહણ’ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે. આમાં ‘જલરુહ’ નો અર્થ-ઉદક, અવક અને પનક એ પ્રમાણે કરેલ છે, આ બધી કમલ જાતની પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિ વિશેષ છે.

પનક શબ્દથી જે ‘નીલણ’ ફૂલણ, લેવાય છે, તે અર્થ અહિયાં લેવામાં આવતો નથી. ફેમકે—નીલણ, ફૂલણ, સાધારણ શરીર વનસ્પતિ છે. તે પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિ નથી,

આયકાયપ્રમૃતય', ન તુ ભૂમિસ્ફોટશબ્દેન છત્રાકમ્ (સાંપ કા છત્ર) ગૃહ્યતે તસ્ય સાધારણ-
શરીરવત્વાત્ । 'સે કિં તં રુક્ષા' અથ કે તે વૃક્ષાઃ કેષામભિધાનં વૃક્ષ ઇતિ કિયદ્વેદાશ્ચ
વૃક્ષા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—'રુક્ષા દુવિહા પન્નત્તા' વૃક્ષા દિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—
કથિતાઃ । ભેદદ્વયમેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિ, 'તં જહા' તથા—'એગદ્વિયા ય વહુવીયા
ય' એકસ્થિકાશ્ચ વહુવીજાશ્ચ, તત્ર યસ્ય ફલસ્યામ્યન્તરે એકમેવ બીજં ભવેત્ તસ્યેકાસ્થિકં
ઇતિ નામ ભવતિ યથા નિમ્વાદિઃ, યસ્ય ચ ફલસ્યામ્યન્તરે અનેકાનિ બીજાનિ ભવન્તિ તસ્ય
વહુવીજક ઇતિ નામ ભવતિ યથા—અસ્થિકતિન્દુકપ્રમૃતયઃ—'સે કિં તં એગદ્વિયા' અથ કે તે
એકાસ્થિકાઃ, ઉત્તરયતિ—'એગદ્વિયા અણેગવિહા પન્નત્તા' એકાસ્થિકા વૃક્ષાઃ અનેકવિધાઃ—
અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા અનેકવિધભેદાનેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિ, 'તં જહા'
તથા—નિં વંવજંબુ જાવ પુણ્નાગરુક્ષા, સીવળ્ણી તદ્વા અસોમે ય ॥૧॥

સ્ફોટ ક્રિયા હૈ અર્થાત્ ભૂમિ કો ફોડકર નિકલનેવાલા જો સાપ કા છત્ર કહલાતા હૈ
વહ અર્થ યહાં નહીં લિયા જાયગા ક્યોકિ વહ ભી સાધારણ શરીર વનસ્પતિ હૈ । યહ
તો પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાય હૈ જો આયકાય આદિ નામ સે કહલાતા હૈ । "રુક્ષા
"દુવિહા પન્નત્તા" વૃક્ષ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—"તં જહા" જૈસે—"એગદ્વિયા ય વહુવી-
યા ય" જિનકે ફલ કે ભીતર કેવલ એક બીજ હોતા હૈ એસે ફલવાલે વૃક્ષ એકાસ્થિક
હૈ—જૈસે—નીમકા વૃક્ષ આદિ તથા જિનકે ફલો કે ભીતર અનેક બીજ હોતે હૈ એસે ફલ
વાલે વૃક્ષ વહુવીજ હૈ—જૈસે—અસ્થિક તિન્દુક આદિકે વૃક્ષ "સે કિં તં એગદ્વિયા" હૈ
ભદન્ત ! એકાસ્થિક વૃક્ષ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—"એ
દ્વિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા" હૈ ગૌતમ ! એકાસ્થિક વૃક્ષ અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈ "તં જહા",
જૈસે 'નિવંજંબુ જાવ પુણ્નાગનાગરુક્ષા સીવળ્ણી તદ્વા અસોમે ય' નીમકા વૃક્ષ, આમકા

'ફલ' નો અર્થ ભૂમિસ્ફોટન એ પ્રમાણે કર્યો છે. અર્થાત્ જમીનને ફોડીનેનીકળવા યળી
વનસ્પતિ કે જે સાપનું છત્ર એ પ્રમાણે કહેવાય છે, તે અર્થ અહિયાં લેવામાં આવેલો
નથી કેમકે તે પણ સાધારણ શરીર વનસ્પતિ છે આ તો પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાયનું
કથન ચાલે છે. 'આયકાય' એ નામથી કહેવાય છે

"રુક્ષા દુવિહા પન્નત્તા" વૃક્ષો બે પ્રકારના કહ્યા છે "તં જહા" તે આ પ્રમાણે સમજવા—
"એગદ્વિયા ય વહુવીયા ય" જેના ફલની અંદર કેવળ એકજ બી હોય તેવા ફળવાળા
વૃક્ષો એકસ્થિક છે. જેમકે—લીમડાના વૃક્ષો વિગેરે. તથા જેના ફલોની અંદર અનેક બી
હોય તેવા ફળવાળા વૃક્ષોને બહુ બીજક—બહુ બીવાળા કહે છે જેવી રીતે અસ્થિક, તેંદુક
વિગેરે વૃક્ષ વિશેષો.

"સે કિં તં એગદ્વિયા" હે ભગવન્ એકસ્થિક વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નનો
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"એગદ્વિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા" હે ગૌતમ ! એકસ્થિક વૃક્ષો
અનેક પ્રકારના હોય છે. "તં જહા" જેમકે—"નિવંજંબુ જાવ પુણ્નાગનાગરુક્ષા સિવળ્ણિ"

નિમ્વામ્રજમ્બુ યાવત્ પુન્નાગવૃક્ષાઃ, શ્રીપર્ણી તથા અશોકશ્ચ ॥૧॥

તત્ર નિમ્બવૃક્ષઃ પ્રસિદ્ધઃ, આમ્રવૃક્ષોઽપિ પ્રસિદ્ધઃ એવ, જમ્બુવૃક્ષઃ પ્રસિદ્ધઃ, યાવત્પદેન કોશામ્રાદાયઃ પ્રજ્ઞાપનોક્તા ગ્રાહ્યા, પુન્નાગઃ-પુષ્પવૃક્ષવિશેષઃ, નાગવૃક્ષોઽપિ પુષ્પવૃક્ષવિશેષ એવ, 'સીવર્ણી' શ્રીપર્ણી અયં વૃક્ષઃ 'તદ્વા' તથા-અસોમે ય' અશોકશ્ચ વૃક્ષવિશેષઃ પ્રસિદ્ધ એવ, તદુક્તં ગાથાત્રયં પ્રજ્ઞાપનોક્તમ્—

"નિવં-જંબુ-કોસં-સાલ-અંકુલ-પીલૂ-સેલૂ ય ।

સલ્લહ-મોયહ-માલુય-વડલ-પલાસે-કરજે ય ॥૧॥

પુત્તજીવ્યઽરિદ્ધે, વિહેલ્લે દરિડે ય મિલ્લાલે ।

ઉંવે-નરિયા-લીરિણિ-વોધવ્વે માયહ-પિયાલે ॥૨॥

પૂઝ્યનિવકરંજે સુણ્હા તદ્વા સીસવા ય અસણે ય ।

પુન્નાગ-નાગવૃક્ષા સીવર્ણી તદ્વા અસોમે ય" ॥૩॥ ઇતિ

આસામર્થઃ પ્રજ્ઞાપનાયામેવ દ્રષ્ટવ્યઃ । 'જે યાવન્ને તદ્વાપગારા' યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ નિમ્વાદિવૃક્ષસદૃશા સ્તેઽપિ એકાસ્થિકવૃક્ષરૂપતયા પ્રત્યેતવ્યાઃ । 'એસિ ણં મૂલા વિ અસંખેજ્જ જીવયા' એતેપાં નિમ્વાદિવૃક્ષાણાં મૂલાન્યપિ અસંખ્યેયજીવકાનિ સંખ્યેયજીવવિશિષ્ટાનિ ભવન્તીતિ । 'એવં કંદા સંધા તથા સાલા પવાલા' એવં નિમ્વાદિવૃક્ષાણાં કંદાનિ સ્કન્ધાઃ ત્વક્-શાલાઃ

વૃક્ષ. જામુનકા વૃક્ષ, યાવત્ પુન્નાગ કા વૃક્ષ, નાગવૃક્ષ ઓર અશોક વૃક્ષ યે સવ વૃક્ષ પુષ્પ વૃક્ષ વિશેષ હૈ । યદ્વા યાવત્પદસે-કોશામ્ર સે લેકર અસન વૃક્ષ તક જો ટીકા મૈં ત્રીન ગાથાઓ મૈં કહે ગયે હૈ વે યદ્વા ગૃહીત હુએ હૈં જો પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મૈં કહે ગયે હૈ તથા હસી પ્રકાર સે "જે યાવન્ને તદ્વાપગારા" ઓર મી હસી પ્રકાર કે કિ જિન વૃક્ષોં કે ફલોં મૈં એક હી ગુઠલી નિકલતા હૈ એસે ફલ વાલે વૃક્ષ મી એકાસ્થિક પદ સે ગૃહીત હો જાતે હૈ । 'એસિ ણં મૂલા વિ અસંખેજ્જ જીવયા' હન નીમ આદિ વૃક્ષોં કે મૂલ-જડે-અસંખ્યાતે જીવોં સે વિશિષ્ટ હોતે હૈં । તથા "એવં કંદા, સંધા, તથા સાલા, પવાલા" હન વૃક્ષોં કે કંદ સ્કન્ધ

તદ્વા અસોમે ય" લી ખડાતુ ઝાડ, આંખાતુ ઝાડ, બાળુના ઝાડ યાવત્ પુન્નાગના ઝાડ, નાગવૃક્ષ, અને અશોક વૃક્ષ આ બધા પુષ્પ વૃક્ષ વિશેષ છે અહિયા યાવત્ પદથી 'કોશામ્ર થી લઈને અસન વૃક્ષ સુધીના ટીકામા ત્રણ ગાથાઓથી કહ્યા છે, તે બધા વૃક્ષો અહિયાં શ્રદ્ધા કરાયા છે તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જે કહેલા છે તે તથા 'જે યાવન્ને તદ્વાપગારા' બીજા પણ જે એવા પ્રકારના કે જે વૃક્ષાના ફળોમાં એકજ ગોઠલી નીકળે એવા ફળવાળા વૃક્ષો પણ એકસ્થિક પદથી શ્રદ્ધા કરાયા છે

"એસિ ણં મૂલા વિ અસંખેજ્જ જીવયા" આ લીખડા વિગેરે ઝાડોના મૂળ પણ અસંખ્યાત હોવાવાળા હોય છે તથા "એવં કંદા, સંધા, સાલા પવાલા," એજ પ્રમાણે આ

પ્રવાલા અસંખ્યેયજીવાઃ ‘પત્તા પત્તેયજીવા’ પત્રાણિ ચ પ્રત્યેકજીવાનિ—એકેકજીવવિશિષ્ટાનિ ભવન્તિ ‘પુષ્પાઈ અળેગજીવાઈ’ પુષ્પાણિ અનેકજીવાનિ ‘ફલા એગટ્ટિયા’ નિમ્બામ્રાદિવૃક્ષાણાં ફલાનિ એકાસ્થીનિ ભવન્તિ, એતેપાં ફલે એકમેવ વીજં ભવતિ હતિ । ‘સે તં એગટ્ટિયા’ તે એતે નિમ્બાદયો વૃક્ષા એકાસ્થિકા. કથિતા હતિ ।

‘સે કિં તં વહુવીયા’ અથ કે તે વહુવીજા—અનેકવીજવન્તો વૃક્ષાઃ કે હતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘વહુવીયા અળેગવિહા પન્નત્તા’ વહુવીજાઃ—અનેકવીજવન્તો વૃક્ષાઃ અનેકવિધાઃ—અનેકપ્રકારા પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । ‘તં જહા’ તથા ‘અત્થિય તેંદુય ઉંવર કવિટ્ટે’ અસ્થિકઃ તેન્દુકઃ ઉદુમ્બર. કપિત્થઃ સર્વે એતે વૃક્ષવિશેષા. લોકપ્રસિદ્ધાઃ ‘આમલગપણસદાડિમ-પગ્ગોધકાઉંવરીયતિલયલુચ્ચલોદ્ધે ધવે’ આમલકપનસદાડિમન્યપ્રોધકાકોદુમ્બરીયતિલકલકુચ-લોધ્રા ધવ.. તે ડમે વહુવીજવૃક્ષવિશેષા ‘લોકપ્રસિદ્ધાઃ અત્ર આમલકશબ્દેન ‘આમલા’ હતિ લોક

ત્વચા ગાઘા, પ્રવાલ (કોપલ) યે સવ અસંખ્યાત જીવો વાલે હોતે હૈ । ઓર ‘પત્તા પત્તે ય જીવા’ હનકે પત્તે પ્રત્યેક જીવ વાલે હોતે હૈ અર્થાત્ હનકે એક ૨ પત્ર મેં અલગ ૨ એક-એક જીવ હોતા હૈ એસે હોતે હૈ । તથા—“પુષ્પાઈ અળેગજીવાઈ” પુષ્પ અનેક જીવો સે યુક્ત હોતે હૈ । “ફલી એગટ્ટિયા” હનકે ફલો મેં કેવલ એક ગુઠલી હોતી હૈ “સેતં એગટ્ટિયા”, હસ પ્રકાર સે નિમ્બ આદિ વૃક્ષ એકાસ્થિક કહે ગયે હૈ “સે કિં તં વહુવીયા” હે મદન્ત । વહુવીજ વૃક્ષ કોન ૨ સે હૈ ૨ ગૌતમ । “વહુવીયા અળેગવિહા પન્નત્તા” વહુવીજ વૃક્ષ અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ “તં જહા” જૈસે—‘અત્થિય તેંદુય ઉંવર કવિટ્ટે’ અસ્થિક, તેન્દુ ઉંવર કેથ । યે વૃક્ષ અનેક હૈ જિનકે ફલો—મેં અનેક વીજ હોતે હૈ । એસે ડમી પ્રકાર સે આમલક, પનસ દાડિમ—અનાર ન્યપ્રોધ—વટ કા વૃક્ષ કાકોદુમ્બરીય, તિલક, લકુચ ઓર લોધ્ર યે સવ વૃક્ષ મી વહુવીજક વૃક્ષ હૈ । તથા

વૃક્ષોના કન્દ, રકંધ, (થડ) ત્વચા (છાલ) શાખા (ડાળ) પ્રવાળ (ફુપળ) આ બધા અસંખ્યાત જીવો વાળા હોય છે તેમજ “પત્તા પત્તેય જીવા” તેના પત્ર-પાન પ્રત્યેક જીવ વાળા હોય છે. અર્થાત્ તેના એક એક પાનમાં જૂદા જૂદા એક એક જીવો હોય છે તેવા હોય છે. “ફલી એગટ્ટિયા” તેના ફળોમાં કેવલ એકજ ગોઠલી-ખી હોય છે. તથા ‘પુષ્પાઈ અળેગ જીવાઈ’ તેના પુષ્પો અનેક જીવો વાળા હોય છે “સે તં એગટ્ટિયા” આ પ્રમાણે લીમડાના વૃક્ષ વિગેરેને એકસ્થિક કહ્યા છે.

“સે કિં તં વહુવીયા” હે ભગવન્ બહુવીજાના વૃક્ષો કયા કયા છે ? ‘ગૌયમા હે ગૌતમ । વહુવીયા અળેગવિહા પન્નત્તા’ બહુવીજવાળા વૃક્ષો અનેક પ્રકારના કહેલા છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે—“અત્થિય તેંદુય, ઉંવર કવિટ્ટે” અસ્થિક તિંદુક, ઉમરડો, કેંઠા વિગેરે આ વૃક્ષો જેના ફળોમાં અનેક ખીલે હોય છે તેવા એટલે કે અનેક ખીવાળા હોય છે. એ જ પ્રમાણે તેના જેવા બહુવીજવાળા આમલક, પનસ, (ફણસ) દાડમ, અનાર (દ્રાક્ષ) વડનુ ઝાઠ કાકોદુમ્બરીય, (વૃક્ષવિશેષ) તિલક, લકુચ, અને લોધ્ર (રોહડો) આ બધા વૃક્ષો

પ્રસિદ્ધવૃક્ષો ન ગ્રાહ્યઃ અસ્ય એકાસ્થિકત્વાત્ અતઃ આમલકશબ્દેન વહુવીજવૃક્ષવિશેષસ્તદન્યો ગૃહ્યતે (લકુચ) (વડહલ) इति પ્રસિદ્ધો ગૃહ્યતે, અયમપિ વહુવીજવૃક્ષવિશેષઃ, ‘જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા’ યે ચાન્યે તથાપ્રકારા. કપિત્થાદિ સદૃશા વૃક્ષા ઉપલભ્યન્તે તેઽપિ વહુવીજ-વૃક્ષતયૈવ પ્રતિપત્તવ્યાઃ । ‘एएसि णं मूलावि असंखेज्जजीविया जाव फला बहुवीयगा’ एतेषाम् अस्थिकतेन्दुकादीनां वृक्षाणां मूलान्यपि असंख्येयजीवाधिकरणानि भवन्ति यावत्पदेन कन्दादारभ्य पुष्पपर्यन्ता. संगृह्यन्ते ते पूर्ववद् वाच्यानि, तथाहि—कन्दादयः प्रवालान्ता असंख्येयजीवा भवन्ति, पत्राणि प्रत्येकजीवानि ‘से त्तं बहुवीयगा’ ते एते वहुवीजका वृक्षा. कथिताः । ‘से त्तं रुक्खा’ ते एते वृक्षाः सामान्यतः कथिता इति । ‘एवं जहा

“ધવે” ધવ નામ કા વૃક્ષ વિશેષ મી વહુવીજ વૃક્ષ હૈ । યહાં આમલક શબ્દ સે લોક પ્રસિદ્ધ આમલે કા વૃક્ષ નહીં લિયા જાતા હૈ ક્યોંકિ યહ એકાસ્થિક—એક વીજ વાલા હોતા હૈ । યહ આમલક એક વહુવીજ વૃક્ષ વિશેષ હૈ । હસી પ્રકાર લકુચ શબ્દ સે લોકપ્રસિદ્ધ (લીંચી) નામ કે ફલ વાલા વૃક્ષ નહીં લિયા જાતા હૈ લકુચ કો વડહલ કહતે હૈ અતઃ યહાં વડહલ નામ કા વૃક્ષ લિયા જાતા હૈ । હસી પ્રકાર “જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા” જો ઔર મી હન્હીં વૃક્ષોં કે જૈસે વૃક્ષ હોતે હૈ વે સવ મી વહુવીજ વૃક્ષોં મેં ગિને ગયે હૈ “एएसि मूला वि असंखेज्जजीविया जाव फला बहुवीयगा” इन वहुवीज वृक्षों के मूल असंख्यात जीवों से अधिष्ठित होते हैं यावत् इनके फल बहुत बीज वाले होते हैं । યહાં યાવત્પદ સે કન્દ સે લેકર પ્રવાલ પર્યન્ત—કન્દ, સ્કન્ધત્વક્, શાખા પ્રવાલ તક—કે પદ ગૃહીત હુએ હૈ । અતઃ યે સવ અસંખ્યાત જીવ વાલે હોતે હૈ ઔર પત્ર એક જીવ વાલે હોતે હૈ । ‘से त्तं बहुवीयगा’ इस प्रकार से ये वहुबीज वृक्ष कहे गये हैं । ‘से त्तं रुक्खा,, दोनो प्रकार के वृक्षों का भेद

બહુબીજવાળા હોવાથી બહુબીજક કહેવાય છે અહિયાં આમલક એ શબ્દથી લોક પ્રસિદ્ધ આમળાનું ઝાડ ગ્રહણ કરેલ નથી. કેમ કે તે એકાસ્થિક—એક બીજવાળા હોય છે આ આમલક તે એક બહુબીજવાળું વૃક્ષ વિશેષ છે એજ પ્રમાણે લકુચ શબ્દથી લોકપ્રસિદ્ધ ‘લીંચી’ નામના ફલવાળાવૃક્ષને ગ્રહણ કરેલ નથી લકુચને ‘બડહલા કહે છે. તેથી અહિયાં ‘લકુચ’ શબ્દથી બડહલ નામનું વૃક્ષ ગ્રહણ કરેલ છે એજ પ્રમાણે ‘જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા’ મા ઉપર વર્ણવેલ વૃક્ષો સિવાયના બીજા જે આ વૃક્ષોના જેવા વૃક્ષો હોય છે તે બધા જ બહુબીજ વૃક્ષોમા ગણેલા છે “एएसि मूला वि असंखेज्जजीविया जाव फला बहुवीयगा” આ બહુબીજવાળા વૃક્ષોના મૂળ અસંખ્યાત જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે યાવત્ તેના ફલો બહુ બીજવાળા હોય છે અહિયાં યાવત્ પદથી કદથી લઈને પ્રવાલ પર્યન્ત સ્કન્ધ, સ્કન્ધ, ત્વક્ (છાલ) શાખા (ડાલ) પ્રવાલ (કુંપળ) સુધીના પદો ગ્રહણ કરાયા છે. તેથી એ બધા અસંખ્યાત જીવવાળા હોય છે અને પાન એક જીવવાળા હોય છે “से त्तं बहुवीयगा” આ રીતે આ બહુ બીજવાળા વૃક્ષનું કથન કર્યું છે “से त्तं रुक्खा” આ રીતે એક બીજ, અને બહુબીજ બન્ને પ્રકારના વૃક્ષોના ભેદ સાથે અહિયાં કથન

પણવળાણ તદા માણિયવ્વં જાવ જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સે ત્તં કુહળા' એવં યથા—યેન રૂપેણ પ્રજ્ઞાપનાયાં ભેદાસ્તથા મણિતવ્યા', ક્રિયત્પર્યન્તં તત્રાહ—'જાવ' ઇત્યાદિ, 'જાવ જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સે ત્તં કુહળા' યાવત્, અત્ર યાવત્પદેન ગુચ્છગુલ્મલતાવલ્લી પર્વકતૃણવલ-યહરિતૌષધિજલરુહાણાં સંગ્રહો ભવતિ એતેષાં વૃક્ષગુચ્છગુલ્માદીનાં સવિસ્તરં વર્ણનં પ્રજ્ઞાપનાયાઃ પ્રથમપદે વિલોકનીયમ્, યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ ગુચ્છગુલ્માદિસદૃશાઃ પ્રત્યેકશરીરવાદર-વનસ્પતિકાયિકા ભવેયુ સ્તેડપ્યત્ર સંગ્રાહ્યા. । 'સેત્તં કુહળા' કુહળા પ્રકરણાન્તં વક્તવ્ય-મિતિ । એવાં પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાનાં કીટગં સંસ્થાનમિતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ ગાથાભિઃ—'ળાણાવિહસંઠાણા' ઇત્યાદિ 'ળાણાવિહસંઠાણા રુક્ખાણં' નાનાવિધસંસ્થા-નાનિ—અનેકપ્રકારકાણિ સંસ્થાનાનિ ભવન્તિ વૃક્ષાણામિતિ, 'તાલસરલનાલિણી' તાલસરલનારિકેલીનાં વૃક્ષાણામ્ 'એગજીવયા પત્તા' પત્રાણિ એકજીવાનિ પત્રાણામ્ એક એવ જીવો ભવતીત્યર્થઃ । 'સંધા વિ એગજીવા' સ્કન્ધા અપિ એક જીવાઃ, કેષામિત્યાહ— 'તાલસરલનાલિણી' તાલસરલનારિકેલાનામ્ એવાં વૃક્ષે એકજીવસ્તદીયસ્કન્ધોડપિ

સહિત સ્વરૂપ યહાં તક પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ । 'એવં જદા પળવળાણ તદા માણિયવ્વં જાવ જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સેત્તં કુહળા' ઇસ પ્રકાર ઇન્કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં સવિસ્તર ભેદ કહે ગયે હૈ સો ગુચ્છ ગુલ્મલતા વલ્લી પર્વક તૃણવલયહરિત ઓષધિ જલરુહ હળા કુપ્રકરણ તક કે વે સબ ભેદ યહાં પર મી કહ લેના ચાહિએ । ઇસી પ્રકાર ઇન્હીં વૃક્ષો કે સદૃશ ઔર મી જો વૃક્ષ હોં વે સબ ઇન્હીં પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાયિક વૃક્ષોં મેં ગર્ભિત કર લેના ચાહિએ "ળાણા-વિહસંઠાણા રુક્ખાણં" ઇન વૃક્ષજીવોં કે સંસ્થાન અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈં । 'એગજીવયા પત્તા' ઇન વૃક્ષોં કે પત્તે એક જીવ વાલે કહે ગયે હૈ । અર્થાત્ હર એક વૃક્ષ કા જુદા ૨ એક ૨ જીવ હોતા હૈ । 'સંધા વિ એગજીવા' સ્કન્ધ મેં મી એક જીવ હોતા હૈ કિન વૃક્ષો કા સો કહતે હૈં "તાલ સરલનાલિણી" તાલ સરલ નારિકેલ । ઇન વૃક્ષોં કા

કથું છે "એવં જદા પળવળાણ તદા માણિયવ્વં જાવ જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સે ત્તં કુહળા' આ પ્રમાણે આ વૃક્ષોના લેદો પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં સવિસ્તર રીતે કહેલ છે, તે લેદો ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વલ્લી, પર્વક, તૃણવલય હરિત ઓષધી, જલરુહ, કુહળા, ના પ્રકરણ સુધીના તે બધા જ લેદો અહિયા પણ સમાજીલેવા આજ રીતે આ વૃક્ષોની સરખા ખીજ પણ જે વૃક્ષો હોય તે બધા આજ વૃક્ષોની તુલ્ય પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાય વૃક્ષોમાં સમાવેશ કરી લેવો. 'ળાણાવિહસંઠાણા રુક્ખાણં' આ વૃક્ષરૂપી વનસ્પતિકાય જીવોનું સંસ્થાન અનેક પ્રકારનું હોય છે "એગજીવયા પન્નપત્તા" આ વૃક્ષોના પાન એક જીવવાળા કહેા છે. અર્થાત્ દરેક વૃક્ષોના પાનમાં જૂદા જૂદા એક એક જીવ હોય છે. "સંધા વિ એગજીવા" સ્કન્ધમાં પણ એક જીવ હોય છે. કયા વૃક્ષોના સ્કન્ધમાં એક જીવ હોય છે ? એ

एकजीव इति । ननु यदि वृक्षादीनां मूलादयो यदि प्रत्येकमनेकप्रत्येकजीवाधिष्ठितास्ततः कथमेकखण्डशरीराकाश उपलभ्यन्ते तत्राह—‘जह’ इत्यादि ‘जह सगल सरिसवाणं० पत्तेयसरीराणं० गाहा० इयं गाथा सपूर्णा यथा—

‘जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्माणं वट्टियावट्टी ।

पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघाया” ॥१॥

यथा सकलसर्पपाणां श्लेषमिश्राणां वलितावर्त्ती ।

प्रत्येकशरीराणां तथा भवन्ति शरीरसंघाताः ॥२॥

यथा श्लेषद्रव્યમिश્રિતાનાં સકલસર્પપાણાં વર્તી—એકરૂપા—એકાકારા ભવતિ તથૈવ—અન્યૈવ ઉપમયા પ્રત્યેકગરીરિણાં જીવાનાં શરીરસંઘાતાઃ પૃથક્ પૃથક્ સ્વસ્વાવગાહનાવન્તો

પ્રત્યેક કા એક ૨ જીવ હોતા હૈ ઔર इनके स्कन्ध का भी एक २ जीव होता है । शंका—यदि वृक्षादिको के मूलादिक प्रत्येक, अनेक प्रत्येक जीवों से युक्त है तो फिर ये एक अखण्ड-शरीरगकार रूप से क्यों प्रतीत होते हैं ? अनेक खण्ड शरीराकार रूप में प्रतीत होना चाहिए । उत्तर—में प्रभु दृष्टान्त कहते हैं ‘जहसगलसरिसवाणं पत्तेयसरीराणं’ यह गाथा इस प्रकार है—‘जहसगलसरिसवाणं सिलेसमिस्माणं वट्टियावट्टी । पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघाया ॥१॥ जिस श्लेष द्रव्यसे मिश्रित हुए सर्पों की गोली एक रूप—एक आकार वाली होती है उसी प्रकार से प्रत्येक शरीर जीवों के शरीरसंघात पृथक् पृथक् स्व-स्व अवगाहना वाले होते हैं । तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार से अनेक सरसों के दाने स्निग्ध द्रव्य से जब मिलकर एक लड्डू आदि के रूप में हो जाते हैं—तब वे एकपिण्ड होकर भी अपनी २ अवगाहना में उसमें

સંબંધમા સૂત્રકાર કહે છે કે—‘તાલસરલનાલિપરીણં’ તાલસરલ, નારીકેળ-નારીએરી આ પ્રત્યેક વૃક્ષોમાં એક એક જીવ હોય છે અને તેના સ્કંધોમાં પણ એક એક જીવ હોય છે શંકા—જે વૃક્ષાદિકોના મૂલ વિગેરે પ્રત્યેક અનેક પ્રત્યેક જીવોથી યુક્ત હોય છે તે પછી એક અખંડ શરીરાકાર પણાથી કેમ દેખાય છે ? અનેક અંડ શરીરાકાર પણાથી તે દેખાવા જોઈએ

ઉત્તર--આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ દૃષ્ટાંત સાથે કહે છે કે—“જહસગલસરિ-સવાણં, પત્તેયસરીરાણં” આ ગાથા આ નીચે પ્રમાણે છે

“જહ સગલસરિસવાણં સિલેસમિસ્સાણં વટ્ટિયા વટ્ટી । પત્તેયસરીરાણં, તહહોંતિ સરીરસંઘાયા” ॥૧॥

જે શ્લેષ દ્રવ્ય પદાર્થથી મિશ્રિત થયેલ સર્પવોનીગોળી એક રૂપ અને એક આકારવાળી હોય છે, એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક શરીરી જીવોના શરીરસંઘાત જૂદા જૂદા સ્વ સ્વ અવગાહના વાળા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે રીતે અનેક સરસવોના દાણા સ્નિગ્ધ-ચિકણા પદાર્થમાં મળીને એક લાડુ, વિગેરે પ્રકારથી એક રૂપ ણની જાય છે, ત્યારે તે એક પિંડ રૂપ હોવા છતાં પણ પોત પોતાની અવગાહનમાં તેમાં જૂદા જૂદા દેશવાળા થઈને રહે

भवन्ति, अयं भावः-यथा अनेकेऽपि सर्पपाः स्निग्धद्रव्येण मिश्रिता एकपिण्डवाच्या भवन्तोऽपि सर्वेऽपि सर्पपाः तस्मिन् पिण्डे भिन्न-भिन्नदेशे तिष्ठन्ति तथा-पिण्डात्मकैकवृक्षे रागद्वेषोपचितं तथाविधं स्वकर्मश्लेषद्रव्यस्थानीयम्, प्रत्येकशरीराः सकलसर्पपस्थानीयाः, पृथक् पृथक् वृक्ष-देशे स्कन्धमूलादौ तिष्ठन्ति तथा च अनेकत्र विद्यमाना अपि एकाकारेणाभान्ति, 'सगल सरिसवाणं' इत्यत्र सकलपदग्रहणं विविक्तत्वप्रतिपत्त्या पृथक्-पृथक् स्वस्वावगाहवतां प्रत्येकशरीराणां विविक्तत्वप्रतिपत्त्यर्थमिति । अत्रैव दृष्टान्तमपि भवति 'जहवा तिलसक्कुलिया गाहा' यथा वा तिलशकुलिका, तिलपर्पटिका, इत्यपि पाठः, यथा तिलप्रधाना पिष्टमयी अपूपिका 'तिलपापडी' इति प्रसिद्धा बहुभिस्तिलैः संहता संघातमापन्ना सती पृथक्-पृथक् स्व

भिन्न २ देश वाले होकर रहते हैं उसी प्रकार पिण्डात्मक एक वृक्ष में प्रत्येक शरीर वाले नाना जीव रागद्वेष से उपार्जित अपने २ कर्मरूप श्लेष द्रव्य से युक्त होकर पृथक् २ स्कन्ध मूल-दिरूप वृक्ष देश में रहते हैं । इस प्रकार से यद्यपि वे अनेक जगह रहते हैं फिर भी एक आकार से प्रतीतिपथ में आते हैं । दूसरा दृष्टान्त भी इस प्रकार से है—“जह वा तिलसक्कुलिया” जैसे-तिल प्रधान पिष्टमयी अपूपिका-तिलपपड़ी अनेक तिलो से मिश्रित होती हुई भी एक कहलाती है परन्तु फिर भी उसमें तिल अलग २ अपनी २ अवगाहना मे रहे हुए है इसी प्रकार प्रत्येक शरीर जीवो के शरीर संघातभी कथञ्चित् एक रूप हो कर भी पृथक् २ अपनी २ अवगाहना में रहते हैं ‘दुगइया ति आगइया’ ये यहां से मर कर तिर्यञ्च और मनुष्य गति में ही जाते हैं इसलिए द्विगतिक-दो गति वाले कहे गये हैं तथा तिर्यञ्च मनुष्य और देव गति से निकलकर यहां उत्पन्न होते हैं इसलिये ये त्र्यागतिक-तीन आगति वाले कहे गये हैं, यहां पुष्पादि शुभ स्थानो में देवो की भी उत्पत्ति होती है । “परित्ता असंखेज्जा,

છે એ જ પ્રમાણે પિંડરૂપ એક વૃક્ષમા પ્રત્યેક શરીરવાળા અनेક જીવો રાગદ્વેષથીઉપાર્જિત પોત પોતાના કર્મ રૂપ શ્લેષ-દ્રવ્ય-પદાર્થથી યુક્ત થઈને પૃથક્ પૃથક્ સ્કન્ધ મૂલ, વિગેરે રૂપે વૃક્ષદેશમાં રહે છે. એજ પ્રમાણે જો કે તેઓ અनेક સ્થળે રહે છે તો પણ એક આકારથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે હવે આ સંબંધમાં ખીજું દૃષ્ટાંત બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છેકે—“જહા વા તિલસક્કુલિયા” જેવીરીતે તલ પ્રધાન લોટવાળી અપૂષ્પિકા-તલપાપડી, તે જેમ અनेક તલ થી મળેલી હોય છે તો પણ એકજ કહેવાય છે છતાં પણ તેમાંના તલ બુદાબુદા પોત પોતાની અવગાહનામાં રહેલા છે એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક શરીરો જીવો ના શરીરસંઘાત પણ કથંચિત્ એક રૂપ થઈને પણ પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાની અવગાહનામાં રહે છે “દુગइया ति आगइया” તેઓ અહિંથી મરીને તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિ-મા જ નીચ છે, તેથી દ્વિગતિક-બે ગતિવાળા કહેલા છે. તથા તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમાંથી નીકળી ને અહિયાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેઓને ‘ત્ર્યાગતિક’ ત્રણ આગતિ વાળા કહ્યા છે. અહિયાં પુષ્પ વિગેરે શુભસ્થાનોમાં દેવોની પણ ઉત્પત્તિ થાય છે. “परित्ता

સ્વાવગાહતિલામિકા ભવતિ, તિલપર્પટિકા નામ્ના કથञ्चિદેકરૂપા ચ, તથાऽનયૈવ ઉપમયા પ્રત્યેક શરીરિણાં જીવાનાં શરીરસંઘાતાઃ કથञ्ચિદેકરૂપા પૃથક્-પૃથક્ સ્વસ્વાવગાહનાવન્તશ્ચ ભવન્તીતિ ॥સૂ. ૧૪ ॥

પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયિકા જીવા નિરૂપિતાઃ, સમ્પ્રતિ સાધારણવનસ્પતિકાયિકજીવાન્ પ્રતિપાદયિતુમાહ,— ‘સે કિં તં સાહારણં’ इत्यादि, ।

મૂલમ્—‘સે કિં તં સાહારણસરીસ્વાયસ્વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા ! સાહારણસરીસ્વાયસ્વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા અણેગવિહા પન્નત્તા, તં જહા—આલુણ મૂલણ સિંગવેરે હિરિલિ સિરિલિ સિસ્સિરિલિ કિઢ્ઠિયા છિરિયા છીર-વિરાલિયા કણ્ઠકંદે વજ્જકંદે સૂરણકંદે સ્વલ્લૂઢે કિમિરાસિ ભદ્-મોત્થા હરિદ્ધા લોહિણી ણીહૂ (થીરહૂ) થિભુગા અસ્સકણી સીહકણી સિઝંઢી મૂસંઢી જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા । તં જહા—પજ્જત્તગા ય । અપજ્જત્તગા ય । તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્કા સરીરગા પન્નત્તા । ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા, તં જહા ઓરા-લિણે તેયણ કમ્મણ । તહેવ જહા વાયર પુઢ્ઠવીકાઙ્કાયાણં, નવરં સરીરો-ગાહણા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંસ્વેજ્જઙ્કાયાણં ઉક્કોસેણં સાઙ્કેરગજોયણ-સહસ્સં, સરીરગા અણિત્થંત્થસંઠિયા । ટિઠ્ઠિં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કો-સેણં દસવાસસહસ્સાઙ્કાં જાવ દુગ્ગાયા તિઆગાયા પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા-અપરિત્તા અણંતા પન્નત્તા સમણાઉસો ! । સે ત્તં સાહારણવાયસ્વણસ્સઙ્કા ઙ્કાઙ્કાયા । સે ત્તં વાયર વણસ્સઙ્કાઙ્કાયા । સે ત્તં થાવરા’ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

ये प्रत्येक शरीरिणस्यात होते हैं । ‘से तं पत्तेयसरीरवायस्वणस्सङ्काङ्काया’ इस प्रकार से यहां तक ये प्रत्येक शरीर वाले बादर वनस्पतिकायिक जीव प्रतिपादित हुए हैं ॥ सूत्र १३॥

અસંસ્વેજ્જા” આ પ્રત્યેક શરીરિ અસંજ્યાત્ હોય છે, “સે ત્તં પત્તેયસરીરવાયસ્વણસ્સઙ્કા ઙ્કાઙ્કાયા” આ પ્રમાણે અહિ મુખીના આ પ્રત્યેકશરીરવાળા બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, ॥સૂત્ર ૧૩॥

છાયા—અથ કે તે સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ ? સાધારણશરીરવાદર-
વનસ્પતિકાયિકા અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા—આલુકમ્ મૂલકમ્ શૃંગ્લવેરં હિરિલિઃ સિરિલિઃ
સિાસ્સરિલિઃ, કિટ્લિકાક્ષીરિકા ક્ષીરવિડાલિકા કૃષ્ણકન્દમ્ વજ્રકન્દમ્ સૂરણકન્દમ્ ચલ્લટમ્
કૃમિરાશિઃ, ભદ્રમુસ્તા હરિદ્રા લૌહી, સ્નુહિઃ, સ્તિભુકા, અશ્વકર્ણી, સિંહકર્ણી, સિંડંબી,
મુષ્ઠી યે ચાન્યે તથાપ્રકારા તે સમાસતો દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા—પર્યાપ્તકાષ્ઠા-
પર્યાપ્તકાષ્ઠા । તેષાં ચલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ
શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—ઔદારિકમ્ તૈજસમ્ કાર્મણમ્ તથૈવ યથા—વાદરપૃથિવી-
કાયિકાનામ્ । નવરં શરીરાવગાહના જઘન્યેનાંગુલસ્યાસંચ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ સાતિરેક-
યોજનસહસ્રમ્ । શરીરાણિ અનિત્યંસ્થસંસ્થિતાનિ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુદ્ધર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ
દશવર્ષસહસ્રાણિ । યાવદ્ દ્વિગતિકાઃ ત્રિગતિકા પરીતા અસંચ્યેયાઃ, અપરીતા અનન્તાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ શ્રમણાયુષ્મન્ ! તે પતે સાધારણવાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ તે પતે વાદર વનસ્પતિ-
કાયિકાઃ । તે પતે સ્થાવરાઃ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા’ અથ કે તે સાધારણ-
શરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાઃ, એતેષાં કિં લક્ષણં કિયન્તથ્થ મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘સાધા-
રણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા અણેગવિદા પન્નત્તા’ સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકા અને-
કવિધાઃ—અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ, સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિનામકમોદયાત્ સાધા-

અબ સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકજીવો કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ ઇસમેં ગૌતમ
ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—“સે કિં તં સાધારણસરીર૦” ઇત્યાદિ ।

‘સે કિં તં સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા’—ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—“સે કિં તં સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા” હે ભદન્ત ! જો સાધા-
રણ શરીર વાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ હૈં ઉનકા ક્યા લક્ષણ હૈ ધૌર કિતને ઉનકે મેદ
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—“સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા અણેગવિદા
પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સાધારણશરીર વાદરવનસ્પતિકાયિકજીવ અનેક પ્રકાર કે કહે

હવે સાધારણ શરીર વાદર વનસ્પતિકાયિક જીવો તું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, આ
સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“સે કિં તં સાધારણસરીર” ઇત્યાદિ
“સે કિં તં સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા” ॥ ઇત્યાદિ હે ભગવાન્ જે
સાધારણ શરીર વાદર વનસ્પતિ જીવ છે તેમના શું લક્ષણો છે ! અને તેના કેટલા ભેદો
છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તર માં પ્રભુ કહે છે કે—“સાધારણસરીરવાયરવણસ્સઙ્કાઙ્કા અણે-
ગવિદા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સાધારણશરીર વાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ અનેક પ્રકારના

गये हैं । इन जीवों के साधारण शरीर बादरवनस्पतिनामकर्मका उदय होता है अतः ये साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिकजीव कहलाते हैं । “तं जहा” ये अनेक प्रकार के इस प्रकार से हैं— “आलुए, मूलए, ” आलु, मूला, “सिंगवेरे” अदरस, “हिरिलि” हिरिली “सिरिलि” सिरिली “सिस्सिरिलि” सिरस्सिरिली “किट्टिया” किट्टिका “छिरिया” क्षीरिका, “छिरविरालिया” क्षीरविडालिका, “कण्ठकंदे” कृष्णनन्द “वज्जकंदे” वज्रकन्द “सूरणकंदे” सूरणकन्द ‘खल्लुडे’ खल्लुट ‘किमिरासी’ किमिराशि भद्र-मोत्था, भद्रमोत्था “हलिदा” “हल्दी” “लोहिणी” लोही, “णीहू” स्नुहि—थुवर, “थिभु” स्तिभु, “अस्सकण्णी” अश्वकर्णी, सिंढकण्णी, “सिंढकर्णी” “सिउंढी, “मूसंढी” मूषंढी, ये सब साधारणवनस्पतिकायिक के भेद हैं—इनमें कितनेक तो लोक में प्रसिद्ध हैं और कितनेक भिन्न २ देशों में प्रसिद्ध हैं । “जे यावन्ने तदप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता” इसी प्रकार से जो और भी इन्हीं के समान हो वे भी ग्रहण कर लेना चाहिये ।

કહેલા છે, આ જીવોને સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ નામકર્મ નો ઉદય થાય છે, જેથી એ સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવો કહેવાય છે, 'તં જહા' આ અનેક પ્રકારો આ પ્રમાણે સમજવા, જેમકે—'આલ્પ, મૂલ્પ' આલુ (ખટાકા) મૂળા 'સિંગવેરે' આદુ 'હિરિલિ' હિરિલી, 'સિરિલિ' સિરિલી, 'સિસ્સિરિલિ' સિસ્સિરિલિ 'કિદ્દિયા' કિદ્દિકા 'છિરિયા' ક્ષીરિકા 'છિરિયા'લિયા ક્ષીરવિડાલિકા 'કળ્હકંદ' કૃષ્ણકંદ 'વજ્જકંદે' વજ્જકંદ 'સૂરણ-કંદે' સૂરણકંદ 'ચલ્લુદે' ખલ્લુટ 'કિમિરાસી' કિમિરાસી, 'મહમોત્યા' ભદ્રમોત્યા 'હલિદા' હલદર 'લોહારી' લૌહી, 'ળીદ્દ' સ્તુહિ થુવર' ધિમુ' સ્તિભુ 'અસ્સકળ્ણી' અશ્વકર્ણી 'સીદ્દ-કળ્ણી' સિંહકર્ણી 'સીંઝંટી સીંઝંટી મૂસંઢી' મૂપંઢી આગધા સાધારણ વનસ્પતિકાયિકના લેદો છે, આમાં કેટલાક તો લોકમા પ્રસિદ્ધ છે, અને કેટલાક જૂદાજૂદા દેશોમાં પ્રસિદ્ધ છે, જે યાવન્ને તદ્દગ્ગારા તે સમાસજો દુવિદ્યા પન્નત્તા' એજ પ્રમાણે ધીજા પણ જે આના જેવા

સ્પતિકાચિકતયા જ્ઞાતવ્યાઃ । તે આલુકાદયઃ સર્વેઽપિ સાધારણશરીરવનસ્પતિકાચિકાઃ સમા-
સતઃ સંક્ષેપેણ દ્વિવિધા દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । પ્રકારદ્વયં દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि,
‘તં જહા’ તથથા પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય’ પર્યાપ્તકાશ્ચાપર્યાપ્તકાશ્ચ, તત્ર પર્યાપ્તિવિશિષ્ટાઃ
પર્યાપ્તાઃ તદ્રહિતા અપર્યાપ્તકા इति । સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાચિકાનાં શરીરાદિદ્વાર-
ચિન્તનાય પ્રશ્નયન્નાહ—‘તેસિ ણં’ इत्यादि, ‘તેસિ ણં’ મંતે ! જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા’
તૈષાં સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાચિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતા-
નીતિ પ્રશ્ન, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘તઓ સરીરગા પન્નત્તા’
ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ—કથિતાનિ, ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથથા-
‘ઓરાલિષ્ તેયણ્ કમ્મણ્’ ઔદારિકં તૈજસ કાર્મણશ્ચ શરીરત્રિતયં ભવત્યેષામિતિ । ‘તહેવ
જહા વાયરપુઢવીકાહ્યાણં’ તથૈવ યથા વાદરપૃથિવીકાચિકાનાં શરીરાદિદ્વારાણિ યથા વાદ-
રપૃથિવીકાચિકજીવાનાં કથિતાનિ તથૈવ—તેનૈવ રૂપેણ વાદરવનસ્પતિકાચિકાનામપિ તાનિ સર્વાણિ

ये साधारण वनस्पतिकायिक संक्षेप से दो प्रकार के कहे गये है—“तं जहा” जो ऐसे है
“पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य” एक पर्याप्तक और दूसरे अपर्याप्तक जो पर्याप्ति से युक्त होते
हैं वे पर्याप्तक और जो पर्याप्त नहीं होते हैं वे अपर्याप्तक हैं । ‘तेसि णं मंते ! जीवाणं
कह् सरीरगा पन्नत्ता हे भदन्त ! इन साधारण वनस्पतिकायिकों के कितने शरीर कहे
हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं— ‘गोयमा ! तओ सरीरगा पन्नत्ता’ हे गौतम ! इन साधारण
वनस्पतिकायिकों के तीन शरीर कहे गये हैं— ‘तं जहा’ जो इस प्रकार से है— ओरा-
लिष्, तेयण्, कम्मण्. औदारिक, तैजस और कर्मण “तहेव जाव वायरपुढवीकाह्याणं”
जिस प्रकार से शरीरादिद्वार वादर पृथिवीकायिकजीवों के प्रकरण में कहे गये है, उसी
प्रकार से वे सब वादरवनस्पतिकायिकों के भी कह लेना चाहिये यहां लेश्याद्वार में

હોય તેપણુ સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં ગ્રહણ કરીલેવા, આ સાધારણ વનસ્પતિકાચિક સંક્ષે-
પથી બે પ્રકારના કહેલા છે, ‘તં જહા’ જે આ પ્રમાણે છે—‘પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય’ એક
પર્યાપ્તક અને બીજા અપર્યાપ્તક પર્યાપ્તિથી યુક્ત જે હોયતે પર્યાપ્તક અને જે પર્યાપ્ત ન હોય
એટલે પૂરા પર્યાપ્ત ન હોય તે અપર્યાપ્તક ‘ તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા’
હે ભગવન્ આ સાધારણ વનસ્પતિકાચિકોને કેટલા શરીર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ? આ સાધારણ વનસ્પતિ-
કાચિકોના ત્રણ પ્રકારના શરીરો કહેલા છે, ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે સમજવા, ‘ઓરાલિષ્,
તેયણ્, કમ્મણ્’ ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ ‘તહેવ જાવ વાયરપુઢવીકાહ્યાણં’ આદર
પૃથ્વીકાચિકોના પ્રકરણમાં આદરપૃથ્વીકાચિકોના શરીર વિગેરે દ્વારોતું જે પ્રમાણે કથનકથું
છે, એજ પ્રમાણે તે સઘળા દ્વારોતું કથન આ આદરવનસ્પતિકાચિકોના સંબંધમાં પણ
સમજી લેવા તાત્પર્ય એ છે, કે—અહિયાં લેશ્યાદ્વારમાં સાધારણ શરીર આદર વનસ્પતિકાચિકોને

દ્વારાણિ જ્ઞાતવ્યાનીતિ । અત્ર લેશ્યાદ્વારે સાધારણશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાનાં લેશ્યાસ્તિષ્ઠ એવ ભવન્તિ, પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાનાં પર્યાપ્તાવસ્થાયાં તુ લેશ્યાસ્તિષ્ઠ એવ ભવન્તિ કિન્તુ અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં દેવાગમનસંભવાચ્ચતસ્રો લેશ્યા અપિ ભવન્તીતિ વિવેકઃ । વાદરપૃથિવીકાયિકા-પેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તત્સ્વયમેવ દર્શયતિ—‘ળવરં’ इत्यादि, ‘ળવરં’ નવરં કેવલમ્, અવગાહના-સંસ્થાનસ્થિતિપુ વિશેષ —વૈલક્ષણ્ય વર્તતે તદેવ દર્શયતિ—સરીરોગાદ્વાજા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંસ્થે-જ્જહાગં ઉક્કોસેણ સાદરેગજોયણસહસ્સં, વાદરવનસ્પતિકાયિકાનાં શરીરાવગાહના જઘન્યે-નાદ્ગુલ્યાસંસ્થેયમાગમ્ । ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકયોજનસહસ્રમ્ । તચ્ચ સાતિરેકયોજનસહસ્રમવ-ગાહનામાનં પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યમ્, તચ્ચ—એકસ્ય જીવસ્ય વાદ્ધ-દ્વીપેષુ વલ્લ્યાદીના, સમુદ્રગોતીર્થેષુ પદ્મનાલાદીનાં ભવતિ । જઘન્યોત્કર્ષાભ્યામદ્ગુલાસં-સ્થેયમાગપ્રમાણ સાતિરેકયોજનસહસ્રપ્રમાણા ચ શરીરાવગાહના પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિ-કાયિકાનામેવ ભવતિ ઇષાં સાધારણશરીરવનસ્પતિકાયિકાનાં તુ શરીરાવગાહના જઘન્યત ઉત્ક-

સાધારણ શરીર વાદરવનસ્પતિકાયિકોં કો ત્રીન હી લેશ્યાઈં હોતી હૈ પ્રત્યેક શરીર વન-સ્પતિ કો પર્યાપ્તાવસ્થા મેં તો ત્રીન હી લેશ્યાઈં હોતી હૈં કિન્તુ उनके અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં દેવોં કે આગમન કી સંભાવના સે ચાર લેશ્યાઈં હોતી હૈં યહ તાત્પર્ય હૈ । ‘ળવરં’ પરન્તુ ‘સરીરોગાદ્વાજા-જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહાગં ઉક્કોસેણ સાદરેગજોયણસહસ્સં’ વાદરપૃથિવીકાયિક-જીવોં કી અપેક્ષા इनके कथन में यह विशेषता है कि वादरवनस्पतिकायिकों की शरीरावगाहना जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से कुछ अधिक एक हजार योजन की होती है । यह उत्कृष्ट शरीरावगाहना प्रत्येक शरीर वાદરવનસ્પતિ કાયિક કી અપેક્ષા સે જાનના ચાહિયે યહ જો એક જીવ કી—કહી હૈ સો વહ વાદ્ધ દ્વીપોં કે જો વલ્લી આદિ હૈ उनकी अपेक्षा कही गई है तथा समुद्र गोतीर्थों में जो पद्मनालादिक है उनकी

ત્રણજી લેશ્યાઓ હોય છે પ્રત્યેકશરીર વનસ્પતિકાયિકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવોના આગ-મનની સંભાવનાથી ચાર લેશ્યાઓ હોય છે,

‘ળવરં’ બાદર પૃથ્વીકાયિકોનાં કરતા આ બાદર વનસ્પતિકાયિકોના કથનમાં જે વિશેષ પણું છે તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે સરીરોગાદ્વાજા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહાગં ઉક્કોસેણ સાદરેગજોયણસહસ્સં’ બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવોના કથનકરતાં આ બાદર વન-સ્પતિકાયિક જીવોના કથનમાં જે વિશેષતા છે હે—બાદરવનસ્પતિકાયિકોના શરીરની અવગા-હના જઘન્યથી આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે એક હજાર યોજન હોય છે—આ ઉત્કૃષ્ટ શરીરની અવગાહના પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિકોની અપેક્ષાએ સમજવી, જે આ અવગાહના એક જીવની કહી છે, તે બાદ્ધદ્વીપોની જે વલ્લી-વેલ વિગેરે છે, તેની અપેક્ષાથી કહી છે, તથા સમુદ્ર ગોતીર્થોમાં જે પદ્મનાલ વિગેરે છે, તેની અપેક્ષાઓથી કહે

ર્વતશ્ચાપિ અઙ્ગુત્વસ્યાસંઘ્યેયમાગપ્રમાણૈવ ભવતિ નાધિકૈતિ માવઃ । તથા—‘સરીરગા અણિત્થં-
ત્થસંઠિયા’ શરીરાણિ અનિત્થંસ્થસંસ્થિતાનિ—વાદરવનસ્પતિકાયાિકાનાં શરીરાણિ અનિત્થંસ્થસંસ્થાન
યુક્તાનિ ભવન્તીત્યર્થઃ ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં દસવાસસહસ્સાઈ’ વાદર વન-
સ્પતિકાયાિકાનાં સ્થિતિઃ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તપ્રમાણા ભવતિ—ઉત્કર્ષેણ તુ દશવર્ષસહસ્રપ્રમાણા ભવ-
તીતિ । इयं स्थितिरपि प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायािकापेक्षयैव ज्ञातव्या, साधारणशरीरवादर-
वनस्पतिकायािकानां स्थितिर्जघन्योत्कृष्टाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणैव भवतीति तात्पर्यार्थः । ‘जाव दुगइया
ति आगइया’ यावद्विगतिका त्रयागतिकाः वादरवनस्पतिकायािका ज्ञातव्याः, यावत्पदेन शरीरा-

અપેક્ષા કહી गई है ऐसा जानना चाहिये । बाकी साधारण शरीरवनस्पतिकायिकों की अवगाहन्त
तो जघन्य और उत्कृष्ट दोनों प्रकार से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण ही होती है इससे
अधिक नहीं होती है ऐसा भाव है “सरीरगा अणित्थंत्थसंठिया” वादरवनस्पतिकायिक जीवों
के शरीर हैं वे अनित्थंस्थ संस्थान वाला है—नियत संस्थान वाले नहीं हैं । “ठिई जहन्नेणं अंतो
मुहुत्तं, उव्वकोसेणं दसवाससहस्साई” स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की है और
उत्कृष्ट से दस हजार वर्ष की है यह स्थिति भी प्रत्येक शरीर वनस्पतिकायकी अपेक्षा से ही
जाननी चाहिये इस साधारण शरीर वनस्पतिकायकी स्थिति तो क्या जघन्य क्या उत्कृष्ट दोनों
प्रकार से अन्तर्मुहूर्तप्रमाण ही होती है, यह तात्पर्य है “जाव दुगइया तिआगइया” ये तिर्यञ्च
और मनुष्यो में उत्पन्न होते हैं अतः द्विगतिक तथा तिर्यञ्च मनुष्य और देवगति से आकर जीव
इनमें उत्पन्न होते हैं इसलिये ये त्रयागतिक तीन आगतिक वाले कहे गये हैं । क्योंकि पुष्पादि
शुभस्थानों में देवो की उत्पत्ति होती है । यहां भी यह जो तीन गति से अनेक रूप

છે તેમ સમજવું બાકી સાધારણ શરીર વનસ્પતિ કાયિકોની અવગાહના તો જઘન્ય અને
ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારથી આંગળીના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણજ હોય છે. તેનાથી વધારે હોતી
નથી. તેવો ભાવ સમજવો.

“સરીરગા અણિત્થંત્થ સંઠિયા” બાદર વનસ્પતિકાયાિક જીવોના જે શરીરો છે, તે
અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન વાળા છે એટલે કે નિયત સંસ્થાનવાળા હોતા નથી. “ઠિઈ જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં દસવાસસહસ્સાઈ” તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની
છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ હજાર વર્ષની છે આ સ્થિતિ પણ પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાયાિક
જીવની અપેક્ષાથી બાણવી. આ સાધારણ શરીર વનસ્પતિકાયાિકોની સ્થિતિ જઘન્ય અથવા
ઉત્કૃષ્ટ એમ બન્ને પ્રકારની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણજ હોય છે આ કથનનું એજ તાત્પર્ય છે.

“જાવ દુગइया ति आगइया” આ બાદર વનસ્પતિકાયાિક જીવોની ઉત્પત્તિ ત્રિયંચ
અને મનુષ્યોમાં થાય છે. તેથી તેને દ્વિગતિક એટલે કે બે ગતિવાળા કહેલા છે તેમજ
તિર્યંચ મનુષ્ય અને કેવ ગતિમાંથી આવીને જીવો આ બાદર વનસ્પતિકાયાિકોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે. તેથી તેને “ત્રયાગતિકા ત્રણ ગતિથી આવવાવાળા કહ્યા છે. કેમકે પુષ્પ વિગેરે શુભ

અગાહના-સંસ્થાન-સ્થિતિ દ્વારાતિરિક્તાનિ સર્વાણ્યપિ દ્વારાણિ સંપ્રાહ્યાણિ તાનિ વાદરપૃથિવી-કાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યાનિ, ગત્યાગતિદ્વારં તુ સ્વયમેવ દર્શિતમ્, તત્ર દ્વિગતિકાઃ તિર્યઙ્મનુષ્ય-ગતૌ ગમનાત, ત્ર્યાગતિકાઃ તિર્યઙ્મનુષ્યદેવેભ્ય આગમનાત્ પુષ્પાદિશુભવનસ્પતિષુ દેવાનામપ્યુત્પત્તિ-ર્ભવતીતિ । इदं त्र्यागतिकत्वं प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकानधिकृत्यैव प्रोक्तम्, अन्यथा--साधारणशरीरवनस्पतिकायिकेषु देवानामागमनाभावाद् एते द्व्यागतिका एव भवन्ति तिर्यङ्मनુष्येति गतिद्वयादेवागत्यात्र समुत्पद्यन्ते । सूत्रे तु प्रत्येक-साधारणेति द्वयमधिकृत्य विवक्षितमिति भावः । ‘परित्ता असंखेज्जा अपरित्ता अणंता पण्णत्ता समणाउसो’ परीताः प्रत्येक शरीरिणः असं-ख्येयाः अपरीता अप्रत्येकशरीरिणोऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ? हे आयुष्मन् ? उपसंहरन्नाह--‘सेत्त’ इत्यादि, ‘से त्तं साधारणसरीरवायरवणस्सइकाइया’ ते एते साधारणशरीर वादर वनस्पति

કથન હૈ વહ ભી પ્રત્યેકશરીરવનસ્પતિ કો લેકર હી કથન ક્રિયા હૈ અન્યથા સાધારણ શરીરવનસ્પતિ મેં દેવ કે આને કા નિપેધ હૈં હસસે યહ સાધારણ શરીર વનસ્પતિકાય તિર્યશ્ચ મનુષ્યરૂપ દો ગતિ સે આને વાલે હોને કે કારણ યે દો આગતિ વાલે હી હોતે હૈં । સૂત્ર મેં પ્રત્યેક શરીરવનસ્પતિકાય ઔર સાધારણશરીરવનસ્પતિકાય इन दोनों को साथ लेकर विवक्षा की है । यहाँ यावत्पद से शरीर अवगाहना संस्थान और स्थितिद्वार के सिवाय सब द्वार संगृहीत होते हैं, वे सर्व द्वार वादरपृथिवीकायિક के प्रकरण में जिस रूप से कहे गये हैं वैसे ही यहाँ पर भी कहलेना चाहिये देवो की उत्पत्ति पुष्प आदि शुभवनस्पति में ही हो जाती है इस कारण उन्हें त्र्यागतिक प्रकट किया गया है । “परित्ता असंखेज्जा-अपरित्ता अणंता पण्णत्ता” ये प्रत्येक शरीर असंख्यात और अप्रत्येक शरीर अनंत कहे गये हैं । हे श्रमण । आयुष्मन् । “से त्तं साधारणसरीरवायरवणस्सइकाइया” इस प्रकार

સ્થાનોમાં દેવોની પણ ઉત્પત્તિ હોય છે. અહિયાં પણ જે આ ત્રણ ગતિથી અનેક પણાનું કથન છે, તે પણ પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિને લઈને જ કથન કરેલ છે અન્યથા સાધારણ શરીર વનસ્પતિમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને તેથીજ આ સાધારણ શરીર વનસ્પતિ-કાય તિર્યંચ અને મનુષ્ય જે ગતિથી આવનારા હોવાથી તેઓ જે આગતિવાળા જ હોય છે

સૂત્રમાં પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાય અને સાધારણ શરીર વનસ્પતિકાય આ બંનેની એક સાથે વિવક્ષા કરી છે અહિયાં યાવત્પદથી શરીર, અવગાહના, સંસ્થાન, અને સ્થિતિ દ્વાર શિવાય બધા જ દ્વારોનો સંગ્રહ થયેલો છે. એ બધા દ્વારો વાદર પૃથ્વીકાયિકોના કથનમાં જે પ્રમાણે કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. દેવોની ઉત્પત્તિ પુષ્પ વિગેરે શુભ વનસ્પતિમાં થાય છે. તેથી તેઓને “ત્ર્યાગતિકત્રણ ગતિથી આવવાવાળા એ પ્રમાણે કહેલ છે “પરિત્તા અસંખેજ્જા અપરિત્તા અણંતા પણ્ણત્તા” આ પ્રત્યેક શરીર અસંખ્યાત અને અપ્રત્યેક શરીર અનંત કહેલા છે, હે શ્રમણ ! હે આયુષ્યમન્ “સે ત્તં સાધારણસરીર વાયરવણસ્સઇ કાઇયા”

कायिका निरूपिता । 'सेत्तं वायरवणस्सइकाइया' ते एते बादरवनस्पतिकायिकाः कथिताः ।
'से त्तं थावरा' ते एते स्थावरजीवाः निरूपिता इति ॥सू० १५॥

पृथिव्यव्वनस्पतिकायिकरूपान् स्थावरान् निरूप्य त्रसप्रतिपादनार्थं प्रश्नयन्नाह—
'से किं तं तसा' इत्यादि ।

मूलम्—'से किं तं तसा ? तसा तिविहा पन्नत्ता तं जहा—तेउ-
काइया वाउकाइया ओराला तसा पाणा । से किं तं तेउक्काइया, तेउ-
क्काइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—सुहुमतेउक्काइया य वायरतेउक्का-
इया य । से किं तं सुहुमतेउकाइया सुहुमतेउकाइया जहा सुहुम-
पुढविकाइया । नवरं सरीरगा सूईकलावसंठिया । एगगइया दुआगइ-
या परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता, सेसं तं चेव, सेत्तं सुहुमतेउक्काइया
से किं तं वायरतेउक्काइया, वायरतेउक्काइया अणेगविहा पन्नत्ता,
तं जहा—इंगाले जाले मुम्मुरे जाव सूस्कंतमणिनिस्सिए, जे यावन्ने-
तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता. तं जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्त-
गा य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता, गोयसा ! तओ सरो-
रगा पन्नत्ता, तं जहा—ओरालिए, तेयए कम्मए, सेसं तं चेव सरीरगा
सूईकलावसंठिया, तिन्नि लेस्सा, ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
तिन्नि राइंदियाइं तिरियमणुस्सेहिंतो उववाओ सेसं तं चेव एगगइया
दुआगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता. सेत्तं तेउक्काइया, ॥सू० १६॥

से यह साधारण शरीर वादर वनस्पतिकायिक का वर्णन हुआ 'से त्तं वायरवणस्सइकाइया'
इस प्रकार बादरवनस्पतिकायिक भी निरूपित किये गये हैं । 'से त्तं थावरा' इनके निरूपित
होने पर स्थावरों का निरूपण हो गया । ॥सू० १५॥

आ रीते आ साधारण शरीर आदरवनस्पतिकायिकोत्तुं पणुं न थयुं, "से त्त वायरवण-
स्सइकाइया" आ रीते आदर वनस्पतिकायिक ओवोत्तुं निरूपणुं करवाभां आओयुं छे "से
त्तं थावरा" अने ओण प्रभाणुं स्थावर वनस्पतिकायिक ओवोत्तुं पणुं निरूपणुं समणुं देवुं.
॥ सू. १५ ॥

છાયા—અથ કે તે ત્રસાઃ, ત્રસાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા-તેજસ્કાયિકાઃ વાયુકાયિકા ઔદારિકાસ્ત્રસાઃ પ્રાણાઃ । અથ કે તે તેજસ્કાયિકાઃતેજસ્કાયિકાઃ ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાશ્ચ વાદરતેજસ્કાયિકાશ્ચ । અથ કે તે સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાઃ, ? સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકા યથાસૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકાઃ । નવરં શરીરાણિ સૂચોકલાપસંસ્થિતાનિ । પદગતિકા દ્વયાગતિકાઃ પરીતા અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, શેષ તદેવ । તે પતે સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાઃ । અથ કે તે વાદરતેજસ્કાયિકાઃ, વાદરતેજસ્કાયિકાઃ અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-અક્કારો જ્વાલા મુર્મુરો યાવત્ સૂર્યકાન્તમણિનિશ્ચિતઃ યે ચાન્યે તથાપ્રકારાસ્તે સમાસતો દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા-પર્યાપ્તકાશ્ચાપર્યાપ્તકાશ્ચ । તેષાં ધ્રુવ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-ઔદારિકં તૈજસં કાર્મણમ્ શેષં તદેવ । શરીરાણિ સૂચોકલાપસંસ્થિતાનિ, તિસ્રો લેશ્યાઃ । સ્થિતિઃ જઘન્યેનાન્તર્મુદ્ધર્ષમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ રાત્રિદિવાનિ, તિર્યંહમનુષ્યેભ્ય ઉપપાતઃ, શેષં તદેવ, પદગતિકા દ્વયાગતિકાઃ પરીતા અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । તે પતે તેજસ્કાયિકાઃ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં તસા’ અથ કે તે ત્રસાઃ, ત્રસન્તિ-અભિસન્ધિપૂર્વકં વા ઝર્ચ્વમધ્વ-સ્તિર્યગ્ વા ચલન્તીતિ ત્રસાઃ-ત્રસનામકર્મોદયવર્તિનો જીવાસ્તે કિયન્ત્વમ્મિતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-‘તસા તિવિદ્ધા પન્નત્તા’ ત્રસાઃ-ત્રસનામકર્મોદયવર્તિનો જીવાસ્તિવિદ્ધાઃ ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ-કથિતાઃ । ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ-‘તં જદ્ધા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જદ્ધા’ તદ્યથા-‘તેઉકાઙ્કા વાઉકાઙ્કા ઓરાલા તસા, તેજસ્કાયિકાઃ વાયુકાયિકાઃ, ઉદારા-ઔદારિકાસ્ત્રસાઃ પ્રાણા, તેજઃ-અગ્નિરેવ

પૃથિવી અપ્પ ઓર વનસ્પતિકાયિક રૂપ સ્થાવરોં કા નિરૂપણ કરકે અવ ત્રસ જીવોં કા કથન કરને કે લિયે ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—

‘સે કિં તં તસા—ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થઃ—“સે કિં તં તસા” હે ભદન્ત ! વે ત્રસ જીવ કિતને પ્રકાર કે હૈ ? તથા ત્રસ જીવ કિન્હે કહતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ-કહતે હૈ—જો અગ્ની ઇચ્છા કે અનુસાર અથવા વિના ઇચ્છાકે ઝર્ચ્વ અથઃ તિર્યક્ ચલતે હૈ વે ત્રસ હૈં એસે યે ત્રસ જીવ “તિવિદ્ધા પન્નત્તા” ત્રિ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । ‘તં જદ્ધા’ જૈસે ‘તેઉકાઙ્કા, વાઉકાઙ્કા ઓરાલા તસા પ્રાણા’ તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક ઓર ઔદારિક ત્રસ પ્રાણી જિન જીવોં

પૃથ્વી, અપ્પ અને વનસ્પતિકાયિક રૂપ સ્થાવરોં નિરૂપણ કરીને હવે ત્રસજીવોં કથન કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કિં તં તસા” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—“સે કિં તં તસા” હે ભગવન્ ત્રસજીવોં કેટલા પ્રકારના કદ્ધા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—જેઓ પોતાની ઇચ્છા વિના જ ઉર્ધ્વ-ઉપર અથઃ-નીચે અને તિર્યગ્-વાંકચુકા ગાદે છે, તે ત્રસજીવોં કહેવાય છે. આવા આ ત્રસજીવોં “તિવિદ્ધા પન્નત્તા” ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે “તં જદ્ધા” તે આ પ્રમાણે છે “તેઉકાઙ્કા, વાઉકાઙ્કા, ઓરાલા તસા પ્રાણા” તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને ઔદારિક ત્રસ પ્રાણી

શરીરં યેષાં તે તેજસ્કાયાઃ તેજસ્કાયા એવ તેજસ્કાયિકાઃ, એવં વાયુરેવ શરીરં યેષાં તે વાયુકાયિકાઃ ઉદારાઃ—સ્ફારાઃ, ઉદારા એવ આંદારિકાઃ પ્રત્યક્ષત એવ સ્પષ્ટત્રસત્વનિબન્ધનાભિ-
સન્ધિપૂર્વકગતિલિઙ્ગતયા સમુપલમ્બ્યમાનત્વાત્, ત્રસાઃ, ત્રસન્તિ—ઉષ્માઘમિતપ્તાઃ સન્તો વિવ-
ક્ષિતસ્થાનાત્ ઉદ્વિજન્તિ ગચ્છન્તિ ચ છાયાઘાસેવનાર્થં સ્થાનાન્તરં યે તે ત્રસાઃ, પ્રાણાઃ દ્વીન્દ્રિયા-
દયો જીવાઃ કથ્યન્તે તે ત્રસા દ્વીન્દ્રિયાદયઃ ઔદારિકત્રસાઃ કથ્યન્તે । ત્રિવિધત્રસેષુ પ્રથમતઃ
તેજસ્કાયિકપ્રતિપાદનાયાઽઽહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં તેઽવકાઙ્યા’ અથ કે તે તેજ-
સ્કાયિકાઃ, તેજસ્કાયિકાનાં કિં લક્ષણ કિયન્તશ્ચ મેદા ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ ‘તેઽવકાઙ્યા દુવિહા-
પન્નન્તા’ તેજસ્કાયિકા જીવા દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ । પ્રકારદ્વયમેવ દર્શયતિ
‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘સુહુમતેઽવકાઙ્યા ય વાયરતેઽવકાઙ્યા ય’ સૂક્ષ્મ-
તેજસ્કાયિકાશ્ચ વાદરતેજસ્કાયિકાશ્ચ, તત્ર સૂક્ષ્મત્વં વાદરત્વં ચ સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્

કા શરીર તૈજસ રૂપ હોતા હૈ વે તૈજસ્કાયિક હૈ ઇસી પ્રકાર સે વાયુકાયિકો કે સમ્બન્ધ
મેં ખી જાનના ચાહિયે યે ત્રસ નામકર્મ કે ઉદયવર્ત્તી હોતે હૈ ઔદારિક ત્રસ પ્રત્યક્ષ સે
હી સ્પષ્ટ રૂપ સે ત્રસત્વ કી કારણભૂત જો અભિસન્ધિ પૂર્વક ગતિ રૂપ લિઙ્ગ હૈ ડસસે
પ્રતીતિ કોટિ મેં આતે હૈ । જો ઉષ્મા આદિ સે દુઃખિત હોકર જો વિવક્ષિત સ્થાન સે છાયા
આદિ કે સેવન કરને કે લિયે દૂસરે સ્થાન પર જાતે હૈ વે ત્રસ હૈ । યે ઔદારિક ત્રસ
પ્રાણ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ કહે જાતે હૈ । દ્વીન્દ્રિય સે લેકર પન્ચેન્દ્રિય તક કે સમસ્ત જીવ ઔદા-
રિક ત્રસ પ્રાણ કહે ગયે હૈ । ‘સે કિં તં તેઽવકાઙ્યા’ હે મદન્ત ! તૈજસ્કાયિક કા ક્યા
લક્ષણ હૈ ઔર કિતને ઇનકે મેદ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘તેઽવકાઙ્યા દુવિહા પન્નન્તા’
હે મદન્ત ! તૈજસ્કાયિક દો પ્રકાર કહે ગયે હૈ—‘તં જહા’ જૈસે—‘સુહુમ તેઽવકાઙ્યા ય
વાયરતેઽવકાઙ્યા ય’ સૂક્ષ્મ તૈજસ્કાયિક ઔર વાદર તેજસ્કાયિક, ઇનમેં સૂક્ષ્મનામકર્મ

જે જીવોના શરીર તૈજસ રૂપ હોય છે, તેઓને તૈજસ્કાયિક કહ્યા છે. આ જીવો ત્રસનામ
કર્મના ઉદયવર્તિ હોય છે. ઔદારિક ત્રસ પ્રત્યક્ષ થીજ-સ્પષ્ટ પણથી ત્રસત્વના કારણભૂત
જે અભિસન્ધિ પૂર્વકની ગતિરૂપ લિંગ (ચિહ્ન) છે તેનાથી પ્રતીત થાય છે. જેઓ ઉષ્મા—
ગરમી વિગેરેથી દુઃખી થઈને વિવક્ષિત સ્થાનમાંથી છાયા વિગેરેનું સેવન કરવા માટે ખીજ
સ્થાન પર જાય છે તે ત્રસજીવો કહેવાય છે. આ ઔદારિક ત્રસ પ્રાણ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ કહે-
વાય છે એટલે કે જે ઇન્દ્રિય વિગેરે જીવો ત્રસ પ્રાણ કહેવાય છે. જે ઇન્દ્રિય વાળા જીવોને
ઔદારિક ત્રસ પ્રાણ કહ્યા છે.

‘સે કિં તં તેઽવકાઙ્યા’ હે ભગવન્ તૈજસ્કાયિક જીવોનું શું લક્ષણ છે ? અને તેના
કેટલા ભેદો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે—‘તેઽવકાઙ્યા દુવિહા
પન્નન્તા’ હે ગૌતમ ! તૈજસ્કાયિક જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે
છે ‘સુહુમતેઽવકાઙ્યા ય વાયરતેઽવકાઙ્યા ય’ સૂક્ષ્મ તૈજસ્કાયિક અને વાદર તૈજસ્કા-
યિક તેમાં સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મપણું, અને વાદર નામકર્મના ઉદયથી વાદરપણું

વાદરનામકર્મોદયાચ્ચ ન તુ સૂક્ષ્મત્વમ્—અલ્પત્વમ્, વાદરત્વં ચ સ્થૂલત્વં વદરામલકવત્ । ઊભ-
યત્રાપિ ચ—શબ્દો સ્વગતાનેકભેદસૂચકાવિતિ ‘સે કિં તં સુહુમતેઽવકાશ્યા’ અથ કે તે સૂક્ષ્મ-
તેજસ્કાયિકાઃ इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—પૂર્વાતિદેશેન—‘સુહુમતેઽવકાશ્યા જહા સુહુમપૃથ્વીકાશ્યા’
સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાઃ યથા—યેન રૂપેણ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાઃ કથિતાસ્તેનૈવ રૂપેણ જ્ઞાતવ્યાઃ ।
સસ્થાનદ્વારં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાપેક્ષ્યા યદ્ વૈલક્ષણ્યં તત્સ્વયમેવ દર્શયતિ—‘નવરં’ इत्यादिना,
‘નવરં સરીરગા સૂઙ્કલાવસંઠિયા’ નવરં કેવલં સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાનાં શરીરાણિ સૂચીક-
લાપસસ્થાનસસ્થિતાનિ ભવન્તિ । એતદતિરિક્તં સર્વમપિ સહનનાદિકં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક-
વદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । જ્યવનદ્વારે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકાઃ અનન્તરમુદવૃત્ય તિર્યક્ષુ મનુષ્યેષુ ચ ઉત્પદ્યન્તે,

કે ઉદય સે સૂક્ષ્મતા ઔર વાદરનામકર્મ કે ઉદય સે વાદરતા હૈ સૂક્ષ્મતા—અલ્પતા ઔર
વાદરતા—સ્થૂલતા, વદર ઔર આમલક કી જૈસી इनमें નહીં હૈ । યહાં દો ચકાર અપને ૨
અનેક ભેદો કો સૂચન કરને કે લિયે પ્રયુક્ત હુએ હૈ । ‘સે કિં તં સુહુમતેઽવકાશ્યા’ હે
મદન્ત ! સૂક્ષ્મ તૈજસ્કાયિકો કા વર્ણન—કૈસા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—હે ગૌતમ !
“સુહુમતેઽવકાશ્યા જહા પૃથ્વીકાશ્યા” જિસ રૂપ સે સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકો કા નિરૂપણ
કિયા ગયા હૈ ઁસી રૂપ સે इनका भी निरूपण जानना चाहिये संस्थानद्वार में ही સૂક્ષ્મ-
પૃથ્વીકાયિકો કી અપેક્ષા એસી મિન્નતા હૈ કિ “નવરં સરીરગા સૂઙ્કલાવસંઠિયા”
इनके शरीर सूचिकलाप (सूइयों का पिण्ड) के जैसे सस्थान वाले है । इस અન્તર કે અતિરિક્ત
ઔર સવ સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક કે જૈસા હો જાનના ચાહિયે । જ્યવનદ્વાર મેં સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક
વહાં સે ઉદ્વર્તિત હોકર તિર્યશ્ચ ઔર મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ, એસા કહા હૈ કિન્તુ ઁસ પ્રકરણ

કહ્યું છે. સૂક્ષ્મતા—અલ્પપણું અને વાદરતા—સ્થૂલ પણું, ઔર અને આમળાની માફક આમાં
નથી. સૂત્રમાં બે ચકાર કહ્યા છે, તે પોત પોતાના અનેક ભેદોનું સૂચન કરવા માટે પ્રયુક્ત કર્યા છે

“સે કિં તં સુહુમતેઽવકાશ્યા” હે લગવન્ સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોનું વર્ણન કેવું છે ?
અર્થાત્ સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકના કેટલાભેદ કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને
કહે છે કે—“સુહુમતેઽવકાશ્યા જહા પૃથ્વીકાશ્યા” જે પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોનું કથન
કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોનું પણ કથન સમજ લેવું
કેવળ સસ્થાન દ્વારના કથનમાજ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકજીવોના કથન કરતા વિશેષતા છે તે
એવી રીતે કે—“નવરં સરીરગા સૂઙ્કલાવસંઠિયા” તેમના શરીર સૂચિકલાપ (સોઈના
શુદ્ધા) જેવા સસ્થાન વાળા છે. આ અંતર સિવાય બીજું બધું જ કથન સૂક્ષ્મપૃથ્વીકા-
યિકોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું.

જ્યવન દ્વારમાં—સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક ત્યાંયા ઉદ્વર્તિત થઈને એટલે કે—ત્યાંથી નીકળીને
તિર્યચ અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહ્યું છે. પરંતુ આ પ્રકરણમાં સૂક્ષ્મ તેજસ્કા-
યિક કેવળ તિર્યચ ગતિમાજ ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે—તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક માંથી

ઉપસંહરન્નાહ—‘સે ત્તં’ इत्यादि, ‘સે ત્તં’ सुहुमतेउक्काइया’ ते एते सूक्ष्मतेजस्कायिका निरूपिता इति भावः ॥

સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાનિરૂપ્યં વાદરતેજસ્કાયિકાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્ આહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि, ‘સે કિં તં વાયરતેઉક્કાઈયા’ अर्थ के ते वादरतेजस्कायिका इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘वाय-रतेउक्काइया अणेगविहा पणत्ता’ वादरतेजस्कायिका अनेकविधाः—अनेकप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, अनेकविधत्वेमेव दर्शयति ‘तं जहा’ इत्यादिना, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘इंगाले जालेमुम्मुरे जाव सूरकंत मणिनिस्सिते’ इंगालः (अङ्गारो वा) ज्वाला मुर्मुरो यावत्सूर्यकान्तमणिनिश्चितः, अत्र यावत्पदेनैतेषां ग्रहणं तथाहि—‘इंगाले जाले मुम्मुरे अच्छी अलाए सुद्धागणी उक्का विज्जू असणी निग्घाए संघरिससमुट्ठिए’ अङ्गारो ज्वाला मुर्मुरोऽर्चिर्गलातं शुद्धाग्निरुल्का विद्युदशनिर्निर्घातः सङ्घर्षममुत्थित इतिच्छाया । तत्र अङ्गारो विगतधूमजालोऽतिशयेन जाज्वल्यमानः काष्ठादिः

સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકો કાં વર્ણન કરકે અને વાદરતેજસ્કાયિકો કાં વર્ણન ક્રિયા જાતા હૈ—
“સે કિં તં વાયરતેઉક્કાઈયા હે મદન્ત ! વાદરતેજસ્કાયિકો કા કયા સ્વરૂપ હૈ ઔરે યે કિતને પ્રકાર કે હૈ ”—ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“વાયરતેઉક્કાઈયા અણેગવિહા પણત્તા” હૈ ગૌતમ વાદરતેજસ્કાયિક—અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । “તં જહા” જૈસે—“इंगाले, जाले, मुम्मुरे, जाव सूरकंतमणिनिस्सिए” अङ्गार, ज्वाला, मुर्मुरावस्थापन्न अग्नि, यावत् सूर्यकान्तमणि से निर्गत अग्नि यहाँ यावत् पद से इन वादर तेजस्कायिको का ग्रहण हुआ है “इंगाले जाले, मुम्मुरे, अच्छी अलाए, सुद्धागणी उक्का विज्जू असणी निग्घाए संघरिससमुट्ठिए” इनमें जो अग्नि धूम से रहित होती है और विज्जुल जाज्वल्यमान होती है वही अंगार रूप से कहा गयी है वहि की जो शिखा है वह अथवा दीप की जो शिखा

પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સમજવું “સે ત્તં સુહુમતેઉક્કાઈયા” આ પ્રમાણે આ સધળું કથન સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોનું કહ્યું છે.

સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોનું વર્ણન કરીને આ બાદર તેજસ્કાયિકોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.—“સે કિં તં વાયરતેઉક્કાઈયા” હે ભદન્ત ! બાદર તેજસ્કાયિકો કેટલા પ્રકારના છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“વાયરતેઉક્કાઈયા અણેગવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! બાદર તેજસ્કાયિક છુંવે અનેક પ્રકારના કહ્યા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે સમજવા “इंगाले, जाले, मुम्मुरे, जाव सूरकंतमणिनिस्सिए” अंगार, ज्वाला, मुर्मुरावस्थावाणो अग्नि यावत् सूर्यकान्त मणिनिभांथी नीकणेल आग्नि अस्थिथा यावत् पदर्थी आ नीचे ज्वालवामां आवेल બાદર તેજસ્કાયિકો શ્રદ્ધા કરાયા છે, “इंगाले जाले, मुम्मुरे, अच्छी, अलाए. सुद्धागणी, उक्का, विज्जू, असणी, निग्घाए, संघरिससमुट्ठिए,” આમાં ધુમાડા વિનાની જે અગ્નિ હોય છે, અને એકદમ તેજસ્વી હોય છે તેને અંગાર રૂપથી કહી છે અગ્નિની જે શિખા છે, તે અથવા દિવાની જે શિખા છે, તે જ્વાલા કહે

‘જાલે’ જ્વાલા—વહ્નિસંબદ્ધશિશ્વા દીપશિશ્વા ત્રા ‘મુમ્મુરે’ મુર્મુરઃ—મલિનીભૂતેઽગ્નૌ ભસ્માન્વિતો વહ્નિકણઃ
‘અચ્ચી’ અર્ચિઃ—વહ્ન્યસંબદ્ધા જ્વાલા ‘અલાઈ’ અલાતમુલ્મુકમ્ ઝલત્કાષ્ટમિત્યર્થઃ । ‘સુદ્ધાગ્ની’
શુદ્ધાગ્નિઃ, તાપિતાયઃપિણ્ડાદૌ । ‘ઉલ્કા’ ઉલ્કા—વિલક્ષણતૃણપુષ્પગતા એકદિશાતો દિગન્તરં
પ્રતિ ગચ્છન્તી વિલક્ષણતેજોમાલા વા । ‘વિઙ્ગૂ’ વિઘ્નુત્—અનિવ્ધના મેઘાદિજનિતા । ‘અસળી’
અશનિઃ—ઈન્દ્રવજ્ર ઇતિ લોકરૂઢઃ । ‘નિગ્ધાઈ’ નિર્ઘાતો વૈક્રિયાશનિપાતઃ । ‘સંઘર્ષસમુ-
દિઈ’ સંઘર્ષસમુત્થિતઃ—અરણ્યાદિકાષ્ટનિર્મથનજનિતઃ । ‘સૂરકંતમણિનિસ્સિઈ’ સૂર્યકાન્ત-
મણિનિશ્રિતઃ પ્રસ્રસૂર્યકરસ્પર્શે સતિ સૂર્યકાન્તમણેઃ સકાશાત્ જાયમાનોઽગ્નિઃ સૂર્યકાન્તમણિ-
નિઃશ્રિત ઇતિ । ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ યે ચાન્યે અક્ષારાઘતિરિક્તાઃ તથાપ્રકારા અક્ષારાદિસદૃશા—

હૈ વહ જ્વાલા હૈ ભસ્મયુક્ત અગ્નિ કે ખીતર જો અગ્નિકણ હોતા હૈ વહ મુર્મુરબાદર અગ્નિ-
કાયિક હૈ, જો જ્વાલા વહ્નિ સે સંબદ્ધ નહીં હોતી હૈ વહ અર્ચિ હૈ કિસી કાષ્ઠલ્ખણ્ડ મેં
અગ્નિલગાકર જો ડસે ચારોં તરફ ફિરાને પર ગોલ ચક્કર સા પ્રતીત હોતા હૈ વહ ઝલ્મુક હૈ
તાપિત અયઃપિણ્ડ આદિ મેં પ્રવિષ્ટ અગ્નિશુદ્ધાગ્નિ હૈ તૃણ પુષ્પ કે ખીતર સિલગતી હુઈ જો
અગ્નિ હૈ વહ અથવા એક દિશા સે દૂસરી દિશા કી ઓર જાતી હુઈ જો વિલક્ષણ તેજોમાલા
હૈ વહ ઝલ્કા હૈ વિના ઇન્ધન કે મેઘ આદિ સે જનિત જો પ્રકાશપુંજ જૈસી અગ્નિ હૈ વહ
વિઘ્નુત હૈ, ઇન્દ્રવજ્ર કા નામ અશનિ હૈ વિક્રિયાજન્ય જો અશનિપાત હૈ વહ નિર્ઘાત હૈ । રગડ
સે જો અગ્નિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ—અરણિ કાષ્ઠ આદિ કી રગડ સે જો અગ્નિ જંગલ આદિ મેં ઉત્પન્ન
હો જાતી હૈ વહ સંઘર્ષ સમુત્થિત અગ્નિ હૈ । પ્રસ્રસૂર્ય કી કિરણોં કે સ્પર્શ હોને પર જો
સૂર્યકાન્તમણિ સે અગ્નિ નિકલતી હૈ વહ સૂર્યકાન્તમણિનિશ્રિત અગ્નિ હૈ તથા—‘જે યાવન્ને-

વાય છે. ભસ્મવાળા અગ્નિની અંદર જે અગ્નિકણ હોય છે, તેને મુર્મુર બાદર અગ્નિકાયિક
કહેવ છે. જે જ્વાલા અગ્નિના સંબંધ વાળી ન હોય તેને અર્ચિ કહેવાય છે. કોઈ લાકડા
ના ટુકડામાં અગ્નિ લગાવીને તેને ચારે તરફ ફેરવવાથી જે ગોળ-ચક્કર જેવું દેખાય છે,
તે ઝલ્મુક કહેવાય છે તપાવેલા લોખંડના પિંડ વિગેરેમાં પ્રવેશેલ અગ્નિ શુદ્ધાગ્નિ કહે-
વાય છે. ઘાસના ઢગલામાં સળગતી જે અગ્નિ છે, તે અથવા એક દિશામાંથી બીજી દિશા
માં જતી એવી વિલક્ષણ જે તેજોમાંળા છે, તેને ઝલ્કા કહેવાય છે. બળતણ વિના મેઘ
વિગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રકાશ સમૂહ જેવી જે અગ્નિ છે, તે વિઘ્નુત (વીજળી) કહેવાય
છે. ઇન્દ્રના વજ્રનું નામ ‘અશની’ છે વિક્રિયાથી જે અશનિપાત થાય છે. તે નિર્ઘાત કહે-
વાય છે, રગડવાથી એટલે કે વસ્તુના ઘસવાથી જે અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે ચક્રમક
અથવા અરણિના કાષ્ટને ઘસવાથી જંગલ વિગેરેમાં જે અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંઘર્ષ
થી થયેલ અગ્નિને ‘સંઘર્ષ’ સમુત્થિત અગ્નિ કહેવાય છે. અખરસૂર્યના કિરણોના સ્પર્શથી સૂર્ય-
કાન્ત મણિ વિગેરેમાંથી જે અગ્નિ નીકળે છે, તે સૂર્યકાન્ત મણિ નિશ્રિત અગ્નિ કહેવાય છે.
તથા “જે યાવન્ને તહપ્પગારા” આ કહેલ અગ્નિના ભેદો સિવાય જે આવા પ્રકારની અગ્નિ

સ્તેऽપિ વાદરતેજસ્કાયિકતયા પ્રતિપત્તવ્યાઃ । ‘તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા’ તે ઉપર્યુક્તા અદ્ધારાદયઃ તથા અદ્ધારાદિભિન્ના અદ્ધારાદિસદૃશાશ્ચ તેજસ્કાયિકાસ્તે સર્વે સમાસતઃ સંક્ષેપેણ દ્વિવિદ્યા-દ્વિપ્રકારકા. પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતાઃ । પ્રકારદ્વયમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા-‘પઙ્ગજત્તા ય અપઙ્ગજત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચ, પર્યાપ્તધર્મવિશિષ્ટા અપર્યાપ્તધર્મ વિશિષ્ટાશ્ચેત્યર્થઃ ।

વાદરતેજસ્કાયિકાનાં શરીરાદિદ્વારજાતં નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્ આહ-‘તેસિ ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણ કઙ્ સરીરગા પન્નત્તા’ તેણાં વાદરતેજસ્કાયિકાનાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ-કથિતાનીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગાતમ ! ‘તથો સરીરગા પન્નત્તા’ ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા તથથા-ઓરાલિણ્ તેયણ્ કમ્મણ્’ ઔદારિકં તૈજસં કાર્મણં ચ ‘સેસં તં ચેવ’ શેષમ્-શરીરદ્વારાતિરિક્તમવગાહનાસંહનનદ્વારં તદેવ પૃથિવીકાયિકપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । પૃથિવીકાયિકાપેક્ષયા યદંશે વૈલક્ષણ્યં તત્સ્વયમેવ દર્શયતિ-‘સરીરગા સૂડકલાવસંઠિયા’

તહપ્પગારા” જો ઔર મી ઇન સે અતિરિક્ત ઇસી પ્રકાર કી અગ્નિયાં હૈ વે સવ અગ્નિયાં મી વાદર તૈજસ્કાયિક હૈ યે વાદર તેજસ્કાયિક “તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા” સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । યે વાદર તેજસ્કાયિક, ચાહે અંગારાદિરૂપ હો-ચાહે ડનસે ભિન્ન પ્રકાર કે હો યે સવ પ્રયાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત કે ભેદ સે દો ભેદવાલે કહે ગયે હૈ-તેસિ ણં મંતે ! જીવાણ કઙ્સરીરગા પન્નત્તા’ હે ભદન્ત । ડન વાદરતેજસ્કાયિકો કે કિતને શરીર હોતે હૈ ?—

ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ-“ગોયમા ! તથો સરીરગા પન્નત્તા” ઇનકે તોન શરીર કહે ગયે હૈ-“તં જહા” જૈસે-“ઓરાલિણ્, તેયણ્, કમ્મણ્” ઔદારિક શરીર, તૈજસશરીર, ઔર કાર્મણશરીર, “સેસં તં ચેવ” શરીરદ્વાર સે અતિરિક્ત અવગાહના ઔર સહનન દ્વાર પૃથિવી-કાયિક કે પ્રકરણ જૈસે હી હૈ, પરન્તુ ઇનકા શરીર ઔર સંસ્થાન જુદા પ્રકાર કા હોતા હૈ

હોય તે તમામ અગ્નિયો પણ બાદર તેજસ્કાયિક અગ્નિ કહેવાય છે. આ બાદર તેજસ્કાયિક અગ્નિ “તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા” સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલ છે, આ બાદર તેજસ્કાયિક આડે અંગાર વિગેરે રૂપે હોય અથવા તેનાથી ભિન્ન પ્રકારના હોય તે સઘળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના કહ્યા છે “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણ કઙ્ સરીરગા પન્નત્તા” હે ભગવન્ આ બાદર તેજસ્કાયિકોને કેટલા શરીરો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા ! તથો સરીરગા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! આ બાદર તેજસ્કાયિકોના ત્રણ પ્રકારના શરીરો કહ્યા છે “તજહા” તે આ પ્રમાણે છે “ઓરાલિણ્, તેયણ્, કમ્મણ્”, ઔદારિક, શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર, “સેસં તં ચેવ” શરીર દ્વારના કથન સિવાય અવગાહના દ્વાર અને સંહનનદ્વારનું કથન પૃથ્વીકાયિકોના પ્રકરણમાં-પ્રમાણે સમજવું. પરંતુ આ બાદર તેજસ્કાયિકોના શરીરદ્વાર અને સંસ્થાન દ્વાર પૃથ્વીકાયિક-

વાદરતેજસ્કાયિકાનાં શરીરાણિ સૂચીકલાપસંસ્થિતાનિ, સૂચીકલાપઃ—સૂચીપુજ્ઞઃ તદ્વત્ સંસ્થિતાનિ—સૂચીકલાપસંસ્થાનયુક્તાનિ ભવન્તિ । ‘તિન્નિ લેસ્સા’ તિન્નો લેશ્યાઃ—કૃષ્ણનીલ કાપોતાલ્યા ભવન્તિ વાદરતેજસ્કાયિકાનામ્ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં તન્નિ રાઈંદિ ૧૩’ વાદરતેજસ્કાયિકાનાં સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો જઘન્યેનાન્તર્મુહૂત્તં ભવતિ ઉત્પેક્ષણ તુ ત્રીણિ રાત્રિદિવાની, પૃથિવીકાયિકાનાં તુ જઘન્યોત્કર્ષાભ્યાં સ્થિતિરન્તર્મુહૂત્તંપ્રમાણૈવ કથિતા અત્રતૂત્કર્ષાંશે ભેદો ભવતિ, इति ‘તિરિયમણુસ્સેહિંતો ઉવવાઓ’ વાદરતેજસ્કાયિકાનામુપપાતસ્તિર્યદ્ મનુષ્યેભ્યો ભવતિ તિર્યદ્મનુષ્યાભ્યામુદ્વૃત્ત્યાડત્ર ગચ્છન્તીત્યર્થઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષમ્—સંસ્થાનસ્થિત્યુપપાતાતિરિક્તં દ્વારજાતં સર્વમપિ તદેવ યથા વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં કથિતં તેનૈવ રૂપેણ જ્ઞાતવ્યમ્ ‘एगगइया दुआगइया’ એકગતિકા દ્વાગતિકા વાદરતેજસ્કાયિકા ભવન્તિ, इतउदवृत्य केवलं तिर्यग्गतावेव गच्छन्ति मनुष्यगतौ गमनं न भवति । यत इतउदवृत्यैकस्थामेव तिर्यग्गतौ गच्छन्ति

જैसे “સરીરગા સૂઈં કલાવસંઠિયા” વાદરતેજસ્કાયિકો કે શરીર સૂચિકલાપ નામક સંસ્થાન સે યુક્ત હોતે હૈ । ફિર લેશ્યાસ્થિતિ ઓર ઉપપાત મેં ભી વિલક્ષણતા હૈ જૈસે—“તિન્નિ-લેસ્સાઓ” इनमें कृष्ण, नील, कापोत ये तीन लेश्याएँ होती है “ठिई जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उवकोसेणं तिन्नि राईंदियाई” इनकी स्थिति जघन्य एक अन्तर्मुहूर्त की होती है और उत्कृष्ट से तीन रात दिन की होती है । सूक्ष्म पृथिवीकायिकजीवों की स्थिति तो जघन्य और उत्कृष्ट से केवल एक अन्तर्मुहूर्त की ही कही गई है । परन्तु यहाँ उत्कृष्ट अंश में भेद हैं । “तिरियमणुस्सेहिंतो उववाओ” વાદર તેજસ્કાયિકો કા ઉત્પાદ તિર્યશ્ચ ઓર મનુષ્ય ગતિ સે મર કર આયે હુણ જીવો સે હી હોતા હૈ । “સેસં તં ચેવ” લેશ્યાસ્થિતિ ઓર ઉપપાત સે અતિરિક્ત સવ દ્વાર જૈસે વાદર પૃથિવીકાયિક કે પ્રકરણ મેં પ્રકટ કિયે ગયે હૈ વૈસે હી યહાં પર ભી જાનના ચાહિયે । યે “एगगइया दुआगइया” એકગતિક હોતે હૈ

કોથી બુદ્ધ પ્રકારનું હોય છે. જેમકે—“સરીરગા સૂઈં કલાવસંઠિયા” વાદર તેજસ્કાયિકોનું શરીર સૂચિકલાપ-સોઈના ભારા-ગુરુતા નામના સંસ્થાન વાળું હોય છે. આ સિવાય લેશ્યાદ્વાર, સ્થિતિદ્વાર, અને ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) દ્વારમા પણ ભિન્નતા છે જેમકે—“તિન્નિ લેસ્સાં” આ વાદર તેજસ્કાયિકોને કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોત એ ત્રણજ લેશ્યાઓ હોય છે. “ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં તિન્નિ રાઈંદિયાઈ” તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂત્તની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ રાત્રિ દિવસની હોય છે પરંતુ પૃથ્વીકાયિક જીવોની સ્થિતિ તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કેવળ એક અંતર્મુહૂત્તની જ કહેલી છે પરંતુ અહિયાં ઉત્કૃષ્ટ અશમા ભેદ છે “તિરિયમણુસ્સેહિંતો ઉવવાઓ” વાદર તેજસ્કાયિકોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તિ તિર્યચ અને મનુષ્ય ગતિથી મરીને આવેલા જીવોમાંથીજ હોય છે “સેસં તં ચેવ” લેશ્યા દ્વાર સ્થિતિદ્વારના કથન સિવાયનું બધાજદ્વારોનું કથન વાદર પૃથ્વીકાયિકોનું જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું સમજવું આ “एगगइया दुआगइया” એક ગતિમાં જવા-વાળા એટલે કે તેઓ મરીને કેવળ એક તિર્યચ ગતિમાં જવા વાળા હોય છે. મનુષ્ય

અતઃ એકગતિકા ઇમે કથ્યન્તે इति भावः । द्वयागतिकाः द्वाभ्यां तिर्यङ् मनुष्याभ्यामागच्छन्ती-
त्यतो द्वयागतिकाः, बादरतेजस्कायिकास्तिर्यङमनुष्यગતિત્વં इहा गच्छन्तीति । ‘परित्ता असं-
खेज्जा पन्नत्ता’ प्रत्येकशरीरिणोऽसंख्याताः प्रज्ञप्ताः कथिता इति । प्रकरणमुपसंहरन्नाह—
‘सेत्तं इत्यादि, ‘सेत्तं’ तेउक्काइया’ ते एते बादरतेजस्कायिका कथिता स्तथा सामान्यतस्तेज-
स्कायिका निरूपिता इति ॥सू० १६॥

કથિતાસ્તેજસ્કાયિકા સમ્પ્રતિ વાયુકાયિકાનભિધાતુમાહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि ।

મૂલમ્—‘સે’કિં તં વાઉક્કાઇયા ? વાઉક્કાઇયા દુવિહા પન્નત્તા.
તં જહા સુહુમવાઉક્કાઇયા ય. વાયરવાઉક્કાઇયા ય । સુહુમ વાઉક્કાઇયા
જહા-તેઉક્કાઇયા. નવરં સરીરા પઢાગસંઠિયા. એગગઇયા દુઆગઇયા.
પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા । સેત્તં સુહુમવાઉક્કાઇયા । સેકિં તં વાયર-
વાઉક્કાઇયા ? વાયરવાઉક્કાઇયા અણેગવિહા પન્નત્તા, તં જહા પાઈળવાએ
પઢીળવાએ, એવં જે યાવન્ને તહપ્પગારા, તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા,
તં જહા—પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય । તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્કસારાગા
પન્નત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ સરીરગા પન્નત્તા તં જહા—ઓરાલિએ વડ-

अर्थात् ये मरकर केवल एक तिर्यञ्च गति में ही जाते हैं मनुष्य गति में नहीं क्योंकि—
‘सत्तमि महि नेरइया’ इत्यादि, आगम का वचन पहले कहे गये हैं । अतः ये किसी ही
एक तिर्यगति में जाते हैं इसलिये इन्हे एकगतिक कहा गया है । द्वयागतिक ये इसलिये
कहे गये हैं कि ये इस रूप से तिर्यञ्च और मनुष्य गति से आये हुए जीवों में से उत्पन्न
होते हैं । ‘परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता’ प्रत्येक शरीरी असंख्यात कहे गये हैं । ‘सेत्तं ते-
उक्काइया’ इस प्रकार से बादर तेजस्कायिकों का निरूपण हुआ इस की समाप्ति होते ही सामान्य
रूप से तेजस्कायिकों का निरूपण समाप्त हुआ । सूत्र ॥१६॥

ગતિમા જતા નથી. કેમકે—‘સત્તમિ મહિ નેરइया’ ઇત્યાદિ આગમનુ વચન
પહેલા કહ્યું છે તેથી એ આગમવચન પ્રમાણે તેઓ કેઈપણ એક તિર્યંચ ગતિમાં
જાય છે તેથી તેઓને ‘એકગતિક’ કહેલા છે. દ્વયાગતિક-તેઓને એ ગતિથી આવ-
નારા એ માટે કહ્યા છે કે—તેઓ તિર્યંચ અને મનુષ્ય આ બે ગતિમાંથી આવેલા જીવો
માંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ‘પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત કહ્યા
છે. ‘સે ત્તં વાઉક્કાઇયા’ આ પ્રમાણે બાદર તેજસ્કાયિકોનું નિરૂપણ કર્યું છે આ બાદર
તેજસ્કાયિકોના કથનની સમાપ્તિ થતાં જ સામાન્ય પણાથી તેજસ્કાયિકોનું કથન સમાપ્ત
થયું. ॥સૂ० ૧૬॥

વિવિધ, તેય, કમ્મ, સરીસા પડાગસંઠિયા, ચત્તારિ સમુદ્ધાયા, વેયના-સમુદ્ધાયા । કસાયસમુદ્ધાયા મારણાંતિયસમુદ્ધાયા વેઝવિય સમુદ્ધાયા । આહારો નિવ્વાધાણં છદ્ધિસિ, વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચહ્ધિસિ સિય પંચદિસિં । ઉવવાઓ દેવમણુયનેરૂણુ નત્થિ । ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં-ઉક્કોસેણં તિન્નિ વાસસહસ્સાઈ, સેસં તં ચેવ, ઇગગઈયા દુ આગ-ઈયા, પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા સમણાઉસો ! સેત્તં વાયર વાઉક્કાઈયા, સેત્તં વાઉક્કાઈયા” ॥સૂ૦ ૧૭॥

છાયા—અથ કે તે વાયુકાયિકાઃ ? વાયુકાયિકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્ધથા-સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાશ્ચ વાદરવાયુકાયિકાશ્ચ । સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાઃ યથા તેજસ્કાયિકાઃ । નવરં શરીરાણિ પતાકાસંસ્થિતાનિ ઇકગતિકા દ્વિયાગતિકાઃ પ્રત્યેકે અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તે પતે સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાઃ । અથ કે તે વાદરવાયુકાયિકાઃ ? વાદરવાયુકાયિકાઃ અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્ધથા-પ્રાચીનવાતઃ પ્રતીચીનવાતઃ, પવં યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ, તે સમાસતો દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચ । તેવાં ચ્છલુ ભદન્ત । જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ? ગૌતમ ! ચત્તારિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ, તદ્ધથા-ઔદારિકં વૈક્રિયં, તૈજસં કાર્મણં, શરીરાણિ પતાકાસંસ્થિતાનિ । ચત્તારઃ સમુદ્ધાતાઃ, વેદનાસમુદ્ધાતાઃ, કપાયસમુદ્ધાતા મારણાન્તિકસમુદ્ધાતા વૈક્રિયસમુદ્ધાતાઃ । આહારો નિવ્વાધાતેન પહ્ધિસિ, વ્યાધાતં પ્રતીત્ય સ્યાત્ ત્રિદિશિ, સ્યાત્ ચતુર્દિશિ, સ્યાત્ પઞ્ચ-દિશિ । ઉપપાતો દેવમણુજનૈરયિકેષુ નાસ્તિ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણ વર્ષસહસ્રાણિ । શેષં તદેવ । ઇકગતિકા દ્વિયાગતિકાઃ પરીતા અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ શ્રમણા યુષ્મન્ । તે પતે વાદરવાયુકાયિકાઃ । તે પતે વાયુકાયિકાઃ ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

ટીકાઃ—‘સે કિં તં વાઉક્કાઈયા’ અથ કે તે વાયુકાયિકાઃ, વાયુકાયિકાનાં કિં લક્ષણં ક્રિયન્તશ્ચ મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘વાઉક્કાઈયા દુવિદા પન્નત્તા’ વાયુકાયિકજીવાઃ

તેજસ્કાયિકોં કો કહ કર અબ વાયુકાયિકોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

“સે કિં તં વાઉક્કાઈયા—ઈત્યાદિ । સૂત્ર ૧૬”

‘સે કિં તં વાઉક્કાઈયા’ હે ભદન્ત । વાયુકાયિકોં કા કયા લક્ષણ હૈ ઓર इनके कितने भेद हैं ? उत्तर—में प्रभु कहते हैं—“वाउक्काइया दुविदा पन्नत्ता” हे गौतम । वायु-

તેજસ્કાયિકોં કથન કરીને હવે સૂત્રધાર વાયુકાયિકોં નિરૂપણ કરે છે —“સે કિં તં વાઉક્કાઈયા” ઇત્યાદિ.

ટીકાથ—“સે કિં તં વાઉક્કાઈયા” હે ભગવન્ આ વાયુકાયિકોં શું લક્ષણ છે ? અને તેઓના કેટલા ભેદ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—

દ્વિવિધા:-દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ કથિતાઃ, વાયુરેવ કાયઃ શરીર યેષાં તે વાયુકાયાઃ વાયુકાયા એવ વાયુકાયિકા સ્તે ચ દ્વિપ્રકારકા ભવન્તીત્યુત્તરમ્ । દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા-સુહુમવાઝકાઙ્યા ય વાયરવાઝકાઙ્યા ય’ સૂક્ષ્મવાયુકાશ્ચ વાદરવાયુકાયિકાશ્ચ સૂક્ષ્મત્વં વાદરત્વં ચ તાદૃશનામકર્મોદયાત્ । તત્ર સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાન્ દર્શયિતુમાહ-‘સુહુમં’ ઇત્યાદિ, ‘સુહુમવાઝકાઙ્યા’ જહા સુહુમતેઝકાઙ્યા’ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકા યથા સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાઃ, યથા સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાનાં શરીરાદિ ચ્યવનાન્તદ્વારાણિ કથિતાનિ તથૈવ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાનામપિ તાનિ દ્વારાણિ તથૈવ વક્તવ્યાનિ । કેવલં યદંશે વૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ-‘ળવરં’ ઇત્યાદિ, ‘ળવરં સરીરા પઢાગસંઠિયા’ નવર કેવલં સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાનાં શરીરાણિ પતાકાસસ્થાનયુક્તાનિ ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યમ્ । અન્યત્સર્વં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । ‘એગગઙ્યા દુઆગઙ્યા’ એકગતિકા દ્વિચાગતિકાઃ, સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાત્ ઉદ્ભવત્ય તિર્યગ્ ગતિમાત્રે ગમનાદેકગતિકા, તથા તિર્યઙ્મનુષ્યગતિમ્ય ઉદ્ભવત્ય સૂક્ષ્મવાયુકાયિકે આગમનાદ્દ્વિચાગતિકાઃ

કાયિક દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-વાયુ હી જિન જીવો કા શરીર હોતા હૈ વે વાયુકાય હૈં ઓર વાયુકાય હી વાયુકાયિક હૈં । યે હસ પ્રકાર સે દો પ્રકાર કે હૈં-“સુહુમવાઝકાઙ્યા ય વાયર વાઝકાઙ્યા ય” સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક ઓર વાદર વાયુકાયિક યહાં પર મી સૂક્ષ્મતા ઓર વાદરતા સૂક્ષ્મ ઓર વાદર નામકર્મ કે અધીન હૈં इनमें ‘સુહુમવાઝકાઙ્યા જહા સુહુમતેઝકાઙ્યા’ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકોં કા વર્ણન સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોં કે જૈસા હી હૈં. અતઃ સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકોં કે જિસ પ્રકાર સે શરીરાદિ ચ્યવનાન્ત દ્વાર વર્ણિત હુએ હૈં. ડસી પ્રકાર સે इनके મી યે દ્વાર વર્ણિત કર લેના ચાહિયે. પરન્તુ “સરીરા પઢાગસંઠિયા” इनके શરીર પતાકા કે જૈસે આકાર વાલે હોતે હૈં. વાકી કા ઓર સવ કથન સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકોં કે જૈસે હી હૈં । “એગગઙ્યા દુઆગઙ્યા” યે જીવ એક ગતિક હોતે હૈં, ક્યોંકિ સૂક્ષ્મવાયુકાયિક સે ઉદ્ભૂત હુએ જીવ કેવલ એક તિર્યગ્ગતિ મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । તથા તિર્યઙ્ચ ઓર મનુષ્ય ગતિ સે

“વાઝકાઙ્યા દ્વિચહા પળ્ળન્તા” હે ગૌતમ વાયુકાયિક હુવા બે પ્રકારના કહ્યા છે. “તં જહા” તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે “સુહુમ વાઝકાઙ્યા ય વાયર વાઝકાઙ્યા ય” સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને બાદર વાયુકાયિક અહિયાં પણ સૂક્ષ્મ પણ અને બાદર પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર નામકર્મ ને અધીન છે તેમ સમજવું. તેમાં “સુહુમ વાઝકાઙ્યા જહા સુહુમ તેઝકાઙ્યા” સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોનું વર્ણન સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોના કથન પ્રમાણે જ છે. તેથી સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોના શરીર દ્વારથી લઈને ચ્યવનદ્વાર સુધીનું બે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોના તે બધાજ દ્વારોનું કથન સમજવું પરંતુ “સરીરા પઢાગસંઠિયા” તેઓનું શરીર પતાકા-ધ્વજ્જના આકાર જેવું હોય છે તે આ કથન સિવાય બાકીનું સઘળું કથન સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય હોવાના કથન પ્રમાણે છે તેઓ “એગગઙ્યા દુઆગઙ્યા” આ હોવા એક ગતિવાળા હોય છે, કેમકે સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકો માંથી નીકળેલા હોવા કેવળ એક તિર્યગ્ગતિમાં જ

સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાઃ કથ્યન્તે इति । ‘परित्ता असंखेज्जा’ प्रत्येकशरीरिणोऽसंख्याताः सूक्ष्मवायु-
कायिकाः प्रज्ञाताः । सूक्ष्मवायुकायिकानुपसंहरन्नाह—‘सेत्तं’ इत्यादि, ‘सेत्तं सुहुमवाउक्काइया’
ते एते सूक्ष्मवायुकायिकाः कथिता इति ॥

સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાનિરૂપ્ય વાદરવાયુકાયિકાનિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि,
‘से किं तं वायरवाउक्काइया’ अथ के ते वादरवायुकायिकाः, वादरवायुकायिकानां किं लक्षणं
कियन्तश्चभेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘वायरवाउक्काइया’ अणेगविहा पन्नत्ता’ वादरवायु-
कायिकाः जीवा अनेकविधा—अनेकप्रकारकाः प्रज्ञाताः—कथिता । अनेकविधत्वमेव दर्शयति—
‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘पाईणवाए पडीणवाए’ प्राचीनवातः प्रतीचीनवातः
‘एवं जे यावन्ने तहप्पगारा’ एवम्—प्राचीनादिवातवदेव ये चान्ये—प्राचीनवातसदृशास्तथा
प्राचीनवातभिन्ना ये वायवः ते सर्वेऽपि वादरवायुकायिकतया ज्ञातव्याः, यथा—दक्षिणवातः,
उत्तरवात इत्यादि, ‘ते समासओ दुविहा पन्नत्ता’ ते पूर्वोक्ताः प्राचीनादिवाताः समासतः—

उद्धृत हुए जाव ही इस अवस्था में आकर उत्पन्न होते हैं । इसलिये इन्हें द्वायागतिक कहा गया
है । “परित्ता असंखेज्जा” प्रत्येक शरीरी असंख्यात होते हैं । “सेत्तं सुहुमवाउक्काइया
इसप्रकार से यह सूक्ष्म वायुकायिकों का निरूपण है ।

વાદર વાયુકાયિકોં કા નિરૂપણ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“સે કિં તં વાયરવાઉક્કાઇયા”
हे भदन्त ! वादरवायुकायिकों का क्या लक्षण है और कितने इनके भेद है ? उत्तर में प्रभु कहते
हैं—“वायरवाउक्काइया अणेगविहा पन्नत्ता” हे गौतम ! वादरवायुकायिक जीव अनेक
प्रकार के कहे गये हैं । “तं जहा” जैसे ‘पाईणवाए पडीणवाए’ प्राचीन वायु प्रतीचीन वायु
इसी प्रकार “जे यावन्ने तहप्पगारा” जो और भी प्राचीन आदि वायु के जैसे तथा प्राचीन
आदि वायु से भिन्न वायु है वे सब वादर वायुकायिक रूप से ही माने गये हैं । जैसे—दक्षिण-
वायु, उत्तर वायु इत्यादि. “ते समासओ दुविहा पन्नत्ता” ये सब वायु संक्षेप से दो प्रकार के

ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તિર્થાંથ અને મનુષ્ય ગતિમાંથી નીકળેલા જીવોના આ અવસ્થામાં
આવીને ઉત્પન્ન થાય તે, તેથી તેઓને ‘દ્વાયાગતિક’ બે ગતિમાંથી આવવાવાળા કહેલા છે.
‘परित्ता असंखेज्जा’ प्रत्येकशरीरी असंख्यात होय છે ‘से तं सुहुमवाउक्काइया’ આ પ્રમાણે
આ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવોનું નિરૂપણ છે.

બાદર વાયુકાયિકોં નિરૂપણ આ પ્રમાણે છે.— ‘સે કિં તં વાયરવાઉક્કાઇયા’
गौतम स्वामी प्रभुने पूछे છે કે હે ભગવન્ બાદર વાયુકાયિક જીવોનું શું લક્ષણ છે ? અને
તેના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“વાયર વાઉ-
ક્કાઇયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! બાદર વાયુકાયિક જીવો અનેક પ્રકારના કહેલા
છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે પાડીણવાપ પડીણવાપ” પ્રાચીન વાયુ પ્રતીચીન
વાયુ વિગેરે “જે યાવન્ને તહપ્પગારા” બીજા પણ જે પ્રાચીન વાયુ વિગેરેના જેવા

સક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ- કથિતાઃ । ‘તં જહા’ તથથા—‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચ અપર્યાપ્તાશ્ચ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તભેદેન દ્વિવિધા ભવન્તીત્યર્થઃ । વાદરવાયુકાયિકવિષયે પ્રજ્ઞાપનાયામેવં કથિતમ્ તથાહિ—‘સે કિં તં વાયરવાઉક્કાહ્યા ? વાયરવાઉક્કાહ્યા અણેગવિદ્ધા પન્નત્તા તં જહા પાઈણવાપ્ પડીણવાપ્ દાહિણવાપ્ ઉદીણવાપ્ ઉક્કાવાપ્ અહેવાપ્ તિરિયવાપ્ વિદિસિવાપ્ વાઉઞ્ઞામે વાઉક્કલિયા મંડલિયાવાપ્ ઉક્કલિયાવાપ્ ગુંજાવાપ્ ઝંજાવાપ્ સંવટ્ટગવાપ્ ઘણવાપ્ તણુવાપ્ સુદ્ધવાપ્ જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા । તં જહા—પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય इत्यादि, । एषां व्याख्या—‘પાઈણવાપ્’ યો વાયુઃ પૂર્વદિશ સમાગચ્છતિ, સ પ્રાચીનવાતઃ, એવ પશ્ચિમદિશાત આગચ્છતિ યઃ સ પ્રતીચીનવાતઃ, દક્ષિણદિશાતઃ આગચ્છતિ યઃ સ દક્ષિણવાતઃ, ય ઉત્તરદિશાત આગચ્છતિ સ ઉદીચીનવાતઃ, ઊર્ધ્વમુદ્ગચ્છન્ યો વાતિ સ ઊર્ધ્વવાત, એવમધોવાતવાતાવપિ તિર્યગ્ વક્તવ્યૌ । વિદિગ્મ્યો

કહે ગયે હૈ—“તં જહા” જૈસે—“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્ત વાયુકાયિક ઔર અપર્યાપ્ત વાયુકાયિક વાદર વાયુકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં એસા કહા ગયા હૈ—“સે કિં તં વાયરવાઉક્કાહ્યા” વાયરવાઉક્કાહ્યા અણેગવિદ્ધા પન્નત્તા “તં જહા—પાઈણવાપ્, પડીણવાપ્, દાહિણવાપ્ ઉદીણવાપ્, ઉદ્ધવાપ્, અહેવાપ્, તિરિયવાપ્’ વિદિસિવાપ્, વાઉઞ્ઞામે, વાઉક્કલિયા, મંડલિયાવાપ્, ઉક્કલિયાવાપ્, ગુંજાવાપ્, ઝંજાવાપ્’ સંવટ્ટગવાપ્, ઘણવાપ્, તણુવાપ્, સુદ્ધવાપ્, જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા—તં જહા પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય” જો વાયુ પ્રાચી—પૂર્વ દિશા સે આતા હૈ વહ પ્રાચીન વાયુ હૈ, હસી પ્રકાર જો વાયુ પ્રતીચી—પશ્ચિમ દિશા સે આતા હૈ વહ પ્રતીચીન વાયુ હૈ । જો વાયુ દક્ષિણ દિશા સે આતા હૈ વહ દક્ષિણ વાયુ હૈ, જો ઉત્તર દિશા સે આતા હૈ વહ ઉદીચીન વાયુ હૈ । જો વાયુ ઊપર

પણુ પ્રાચીન વાયુથી બીજા પ્રકારના વાયુઓ છે, તે બધાને બાદર વાયુ કાયિકે પણુથી જ માનેલા છે જેમકે દક્ષિણ વાયુ, ઉત્તર વાયુ વિગેરે “તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા” આ બધા વાયુ સંક્ષેપ થી બે પ્રકારના કહ્યા છે ‘તં જહા’ તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે સમજવા ‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્ત વાયુકાયિક અને અપર્યાપ્ત વાયુકાયિક બાદર વાયુકાયિક ના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં એવું કહ્યું છે કે—“સે કિં તં વાયરવાઉક્કાહ્યા, વાયરવાઉક્કાહ્યા અણેગવિદ્ધા પન્નત્તા” તં જહા” પાઈણવાપ્, પડીણવાપ્, દાહીણવાપ્, ઉદીણવાપ્, ઉદ્ધવાપ્, અહેવાપ્ વિદિસિવાપ્, વાઉઞ્ઞામે, વાઉક્કલિયા, મંડલિયાવાપ્, ઉક્કલિયાવાપ્, ગુંજાવાપ્, ઝંજાવાપ્, સંવટ્ટગવાપ્, ઘણવાપ્ તણુવાપ્, સુદ્ધવાપ્, જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા—‘તં જહા’ પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય” આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ બાદર વાયુ કાયિકોનુ શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે હે ગૌતમ ! બાદરવાયુકાયિકો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે, તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે જે વાયુ પ્રાચી કહેતા પૂર્વ દિશામાંથી આવે છે, તે પ્રાચીન વાયુ કહેવાય છે અને એજ પ્રમાણે જે વાયુ પ્રતીચી—પશ્ચિમ દિશામાંથી આવે છે, તે વાયુ પ્રતીચીન વાયુ છે જે વાયુ દક્ષિણ દિશામાંથી આવે છે તે વાયુ દક્ષિણવાયુ કહેવાય છે, જે વાયુ ઉત્તર

ય આગચ્છતિ સ વિદિગ્વાતઃ । ‘વાઉન્નામે’ વાતોદ્ગમઃ, અનવસ્થિતો વાતોદ્ગમઃ, ‘વાઉન્કલિયા’ વાતોત્કલિકા યો નીચૈર્ગચ્છતિ સ વાયુર્વાતોત્કલિકા કથ્યતે, ‘મંડલિયાવાણ’ મળ્ડલિકાવાતઃ—મૂલત આરમ્ભ્ય પ્રચુરતરાભિર્મળ્ડલિકાભિર્મિશ્રિતો મળ્ડલાકારો વાતઃ, ‘ગુંજાવાણ’ ગુન્જાવાતઃ યો ગુન્જન્ શબ્દં કુર્વન્ વાતિ સ૦ તથા, ‘શંસાવાણ’ શંસાવાતઃ, સઘૃષ્ટિકો વાતઃ અશુભનિષ્કુરો વા વાતઃ, ‘સંવટ્ટગવાણ’ સંવર્ત્તકવાતઃ તૃણાદિસંવર્ત્તનસ્વભાવો વાતઃ, યુગાન્તકાલભાવી વા વાતઃ પ્રલયકાલભાવીત્યર્થઃ ‘જુગંત સરિસં સંવટ્ટવાયં વિઝવ્વિઝ્ઞ’ इति वचनात् ‘घणवाण’ घनवात—घनपरिणामो वातो रत्नप्रभा पृथिव्याद्यधोदेशे विद्यमानः । ‘तणुवाण’ तनुवातः विरलपरिणामः घनवातस्याधः स्थितः । ‘सुद्धवाण’ शुद्धवातो मन्दस्तिमितः ‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ ये चान्ये तथाप्रकाराः, ये वायवः उपरोक्तवायुभिन्नाः उपरोक्तवातसदृशाश्च ते

મં બહતા હૈ વહ ઊર્ધ્વ વાયુ હૈ, જો વાયુ નીચે કી ઓર બહતા હૈ વહ અધોવાયુ હૈ । જો વાયુ તિરજા બહતા હૈ વહ તિર્યગ્ વાયુ હૈ । વિદિશાઓં સે જો વાયુ આતા હૈ વહ વિદિગ્વાયુ હૈ । જો વાયુ અનવસ્થિત હોતા હૈ વહ વાતોદ્ગમ વાયુ હૈ નીચે કી ઓર જાતા હુઆ વાયુ ઉત્કલિકાવાત હૈ પ્રચુર મંડલિકાઓં સે મિશ્રિત હોકર મળ્ડલાકાર જો વાયુ હૈ વહ મળ્ડલિકાવાત હૈ । શબ્દ કરતા હુઆ જો વાયુ બહતા હૈ વહ ગુન્જાવાત હૈ । ઘૃષ્ટિ કે સમય જો વાયુ ચલતા હૈ વહ ઘૃષ્ટિ સે મિશ્રિત વાયુ શંસાવાત હૈ । યુગ કે અન્ત મેં પ્રલયકાલ મેં જો વાયુ ચલતા હૈ વહ સંવર્ત્તક વાયુ હૈ—જૈસે કહા હૈ—‘જુગંતસરિસં સંવટ્ટવાયં વિઝવ્વિઝ્ઞ’ इति रत्नप्रभा पृथिवी आदि के अधोदेश में जो घनपरिणाम वाला वात है वह घनवात है । घनवात के अधोदेश में रहा हुआ जो वात है वह तनुवात है । मन्द स्तिमित वायु का नाम शुद्ध वात है । तथा इसी प्रकार के जो और भी

દિશાઓથી આવે છે, તે વાયુ ઉદ્ધીચીન વાયુ કહેવાય છે જે વાયુ ઉપર વાયુ તે ઉર્ધ્વવાયુ કહેવાય છે અને જે વાયુ નીચેની તરફ વાયુ છે, તે વાયુ અધો વાયુ કહેવાય છે જે વાયુ તિરજો (વાંકો ચુકો) વાયુ છે, તે તિર્યગ્ વાયુ કહેવાય છે. વિદિશાઓમાંથી જે વાયુ આવે છે તે વિદિગ્ વાયુ કહેવાય છે જે વાયુ અનવસ્થિત—અસ્થિર હોય છે તે વાયુ વાતોદ્ગમવાયુ કહેવાય છે નીચેની તરફ જતો વાયુ ઉત્કલિકા વાયુ કહેવાય છે. અનેક મંડલિકાઓથી મિશ્રિત થઈને મંડલાકાર જે વાયુ વાયુ છે, તેને મંડલિકા વાયુ કહેવાય છે. શબ્દ કરતો થતો જે વાયુ વહે છે, તે ગુન્જવાત કહેવાય છે વર્સાદ ના સમયે જે વાયુ આવે છે, તે વર્સાદથી મિશ્રિત થયેલો વાયુ શંસાવાત કહેવાય છે. યુગના અંતમાં એટલે પ્રલયકાળમાં જે વાયુ આવે છે, તે સંવર્ત્તક વાયુ કહેવાય છે. જેમકે કહ્યું છે કે—“જુગંત-સરિસં સંવટ્ટવાયં વિઝવ્વિઝ્ઞ” इति. रत्न प्रभा विगेरे पृथ्वीना अधो भागमां घन परिणाम वाणो જે વાયુ છે તે ઘનવાત કહેવાય છે. ઘનવાતના નીચેના પ્રદેશમાં રહેલો જે વાયુ છે, તે તનુવાત કહેવાય છે. મન્દ-સ્તિમિત વાયુનું નામ શુદ્ધ વાયુ કહેવાય છે.

सर्वे वायुकायिकतया प्रतिपत्तव्याः । 'ते समासओ द्विविहा पन्नत्ता तं जहा-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य' ते उपरोक्ता वाताः समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च ॥

सम्प्रति बादरवायुकायिकानां शरीरादि द्वारचिन्तनाय प्रश्नयन्नाह—'तेसि णं भंते ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि कथितानीति शरीरद्वारे प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि सरीरगा पन्नत्ता' चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि—कथितानि 'तं जहा' तद्यथा—'ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए' औदारिकं वैक्रियं तैजसं कर्मणं च, एतच्छरीरचतुष्टयं बादरवायुकायिकानां वैक्रियशरीरस्याधिकस्यापि सभवादिति, । 'सरीरगा पडागसंठिया' शरीराणि बादरवायुकायिकानां पताका संस्थानसंस्थितानि भवन्ति । 'चत्तारि समुग्घाया, वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मरणांतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए'

वात है तथा इनसे भिन्न जो और भी वायु है वे सब वायुकायिक है । ये—वायुकायिक जीव पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के हैं ।

अब बादर वायुकायिकों के शरीरादि द्वारों के विषय में गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—
“ते सिणं भंते” ! जीवाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता” हे भदन्त ! इन बादर वायुकायिकों के कितने शरीर होते हैं ‘ ऐसा यह शरीरद्वार में गौतम का प्रश्न है—इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं
“गोयमा ! चत्तारि सरीरगा पन्नत्ता” हे गौतम ! बादर वायुकायिकों के चार शरीर होते हैं
“तं जहा” जैसे—“ओरालिए वेउव्विए, तेयए, कम्मए” औदारिक, वैक्रिय, तैजस, और कर्मण यहां बादर वायुकायिक जीवों के एक वैक्रिय शरीर अधिक कहा गया है । क्योंकि उसकी यहां सभावना है । “सरीरगा पडागसंठिया” : इन बादर वायुकायिक जीवों के शरीर संस्थान पताका के जेसा-होता है । “चत्तारि समुग्घाया” इनके चार समुद्घात होते हैं जिनके

આ કહેલ પ્રકારથી બીજા પણ બે વાયુઓ હોય છે ત બધા વાયુકાયિકો જ કહેવાય છે. આ વાયુ કાયિકજીવો, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના થાય છે

હવે બાદર વાયુકાયિકોના શરીર વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—“તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કહ સરીરગા પન્નત્તા” હે ભગવન્ આ બાદર વાયુ-કાયિકોના કેટલા શરીરો હોય છે ? આ પ્રમાણે આ શરીર દ્વારના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વા-મીને પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! ચત્તારિ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! બાદર વાયુકાયિકોને ચાર શરીર હોય છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે—“ઓરાલિય, વેઉવ્વિય, તેયય, કમ્મય,” ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ. અહિંયાં બાદર વાયુકાયિક જીવોને એક વૈક્રિય શરીર અધિક કહેલ છે. કેમકે અહિંયાં તેની સંભાવના છે. “સરીરગા પડાગસંઠિયા” આ બાદર વાયુકાયિક જીવોને શરીરનું સંસ્થાન પતાકા-ધનના જેવું હોય છે. “ચત્તારિ સમુગ્ધાયા” આ વાયુકાયિક જીવોને

વાદરવાયુકાયિકાનાં ચત્વારઃ સમુદ્ઘાતા ભવન્તિ તથથા-વેદનાસમુદ્ઘાતઃ પ્રથમઃ ૧, કષાયસ-
મુદ્ઘાતો દ્વિતીયઃ ૨, મારણન્તિકસમુદ્ઘાત સ્ત્રીતીયઃ ૩, વૈક્રિયસમુદ્ઘાતસ્ચ ચતુર્થઃ ૪, ।
'આહારો નિવ્વાધાણં છદ્ધિસિં' વાદરવાયુકાયિકાનામાહારો નિવ્યાધાતેન ષઢ્ઢિદિશિ લોક-
મધ્યે સ્થિતત્વાત્ । 'વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચડદિસિં મિય પંચદિસિં' વ્યાધાતં
પ્રતીત્ય-વ્યાધાતમપેક્ષ્ય તુ સ્યાત્-કદાચિત્ ત્રિદિશિ, ત્રિદિગ્મ્યઃ આગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ,
સ્યાત્-કદાચિત્ ચતુર્દિશિ, સ્યાત્-કદાચિત્ પશ્ચદિશિ વ્યાધાતો લોકનિષ્કુટરૂપં, વાદર-
વાયુકાયિકાનાં લોકનિષ્કુટાદૌ અપિ સમવાદિતિ । ઉવવાઓ દેવમણ્યનેરહ્ણસુ નત્થિ'
વાદરવાયુકાયિકાનામુપપાતો દેવમનુજનૈરયિકેષુ નાસ્તિ ન ભવતિ, કેવલં તિર્યગ્ ગતાવેવોપપાતો
ભવતીતિ ॥ 'ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં તિન્નિ વાસસહસ્સાઈ' સ્થિતિઃ આયુષ્કાલો
વાદરવાયુકાયિકાનાં જઘ્ન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ ત્રીણિ વર્ષસહસ્રાણિ ભવતીતિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષં

નામ યે હૈ-વેદના સમુદ્ઘાત, કષાયસમુદ્ઘાત, મારણાતિકસમુદ્ઘાત ઔર વૈક્રિય સમુદ્ઘાત
'આહારો નિવ્વાધાણં છદ્ધિસિં' ઇન વાદર વાયુકાયિક જીવોં કા આહાર વ્યાધાત કૈ અભાવ
મૈં છહો દિશાઓં મૈં સે આગત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા હોતા હૈ । ક્યોંકિ યે લોક કૈ મધ્ય મૈં સ્થિત
હોતે હૈં । "વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચડદિસિં, સિય પંચદિસિં" ઔર જવ
વ્યાધાત હોતા હૈં ઉસ સમય ઇનકા આહાર કદાચિત્ ત્રીણ દિશાઓં સે કદાચિત્ ચાર દિશાઓં
સે, ઔર કદાચિત્ પાંચ દિશાઓં મૈં સે આગત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા હોતા હૈં । વહાં વ્યાધાત
લોક નિષ્કુટ રૂપ હી હૈં । ક્યોંકિ વાદરવાયુકાયિક લોકનિષ્કુટ આદિ મૈં મી પાયે જાતે
હૈં । "ઉવવાઓ દેવમણ્યનેરહ્ણસુ નત્થિ" ઇનકા ઉત્પાદ દેવ, મનુષ્ય ઔર નૈરયિક
ઇનમૈં નહીં હોતા હૈં । કેવલ તિર્યગ્ગતિ મૈં હી હોતા હૈં । "ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં
તિન્નિ વાસસહસ્સાઈ" ઇન વાદર વાયુકાયિક જીવો કી સ્થિતિ જન્ય સે ંક અન્તર્મુહૂત્ત કી
હોતી હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ હજાર વર્ષ કી હોતી હૈં । "સેસં તં ચેવ" શરીર, સંસ્થાન, સમુદ્ઘાત,

આર સમુદ્ઘાતો હોય છે, જે ના નામો આ પ્રમાણે છે વેદના સમુદ્ઘાત ૧, કષાય સમુદ્ઘાત
૨, મારણાંતિક સમુદ્ઘાત ૩, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત "આહારો નિવ્વાધાણં છદ્ધિસિં" આ
આ વાયુકાયિક જીવોનો આહાર વ્યાધાતના અભાવમાં છ એ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ
દ્રવ્યોનો હોય છે. કેમકે-આ લોકની મધ્યમાં રહેલા છે "વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં
સિય ચડદિસિં, સિય પંચદિસિં" અને જ્યારે વ્યાધાત થાય છે, તે વખતે એમનો આહાર
કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓથી અને કોઈ વાર ચાર દિશાઓમાંથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશા-
ઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો હોય છે ત્યાં વ્યાધાતના લોક નિષ્કુટ રૂપ છે. કેમકે
વાદર વાયુકાયિક લોક નિષ્કુટ [વગેરેમાં] પણ મળી આવે છે. 'ઉવવાઓ દેવમણ્ય નેરહ-
ણસુ નત્થિ' તેઓનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ દેવ, મનુષ્ય, અને નૈરયિકોમાં થતો નથી કેવળ
તિર્યગ્ગતિમાં જ હોય છે "ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં તિન્નિ વાસસહસ્સાઈ"
આ વાદર વાયુકાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘ્ન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ
થી ત્રણ હજાર વર્ષની હોય છે. "સેસં તં ચેવ" શરીર, સંસ્થાન, સમુદ્ઘાત આહાર,

શરીરકપાયસંસ્થાનાહારોપપાતસ્થિતિવ્યતિરિક્તાનિ સર્વાણ્યપિ દ્વારાણિ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યાનિ ઇતિ । ‘**એગગઈયા દુઆગઈયા**’ એકગતિકા દ્વ્યાગતિકા વાદરવાયુકાયિકા ભવન્તિ, કેવલં તિર્યગ્ગતાવેવ ગચ્છન્તિ, આગચ્છન્તિ ચ તિર્યઙ્ મનુષ્યગતિમ્યોઽત એવ એકગતિકા દ્વ્યાગતિકા ભવન્તાનિ । ‘**પરિત્તા અસંખેજ્જા સમણાસો**’ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંખ્યેયા પ્રજ્ઞપ્તા વાદરવાયુકાયિકા, હે શ્રમણ ! હે આયુષ્મન્ ! ઇતિ । સમ્પ્રતિ—પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ ‘**સે ત્તં**’ ઇત્યાદિ, ‘**સે ત્તં વાયરવાઠ્ઠકાઈયા**’ તે એતે અનન્તરોક્તા વાદરવાયુકાયિકા જીવા નિરૂપિતાઃ । ‘**સે ત્તં વાઠ્ઠકાઈયા**’ તે એતે સામાન્યતો વાયુકાયિકા નિરૂપિતા ઇતિ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

॥ સમાપ્તં તેજસ્કાયિકવાયુકાયિકપ્રકરણમ્ ॥

આહાર ઉત્પાદ ઔર સ્થિતિ, ડનકે સિવાય સવ દ્વારોં કા કથન યહાં સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કે પ્રકરણ મેં કહે ગયે દ્વારોં કે જૈમા હી હૈ । યે “**એગ ગઈયા, દુઆગઈયા**” એક ગતિક ઔર દ્વ્યાગતિક હોતે હૈં । ક્યોકિ યે હસ પર્યાય સે છૂટને પર સીધે એક તિર્યઙ્ચગતિ મેં હી જન્મ લેતે હૈં । ઔર વહાં તિર્યઙ્ચ ઔર મનુષ્ય ગતિ ડન દો ગતિયોં સે સીધે ઓકર જન્મ ધારણ કરતે હૈં । “**પરિત્તા અસંખેજ્જા સમણાસો**” હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! પ્રત્યેક શરીરોવોદર વાયુકાયિક અસંખ્યાત હૈ । અવ હસ પ્રકરણ કા ઉપસહાર કરતે હુએ પ્રભુ કહતે હૈં—“**સે ત્તં વાયરવાઠ્ઠકાઈયા**” હે ગૌતમ ! હસ પ્રકાર સે યે વોદર વાયુકાયિક નિરૂપિત હુએ હૈં । હસકે નિરૂપિત હો જાને પર “**સે ત્તં વાઠ્ઠકાઈયા**” સામાન્ય રૂપ સે વાયુકાયિક નિરૂપિત હો જાતે હૈં ॥ સૂત્ર ૧૬ ॥

॥ તેજસ્કાયિક ઔર વાયુકાયિક કા પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

ઉત્પાદ અને સ્થિતિ આટલા સિવાય બાકીના બીજા તમામદ્વારોનું કથન આ બાદર વાયુકાયિકોના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોના સંબંધમાં પણ સમજવું આ બાદર વાયુકાયિકોને “**એગગઈયા, દુઆગઈયા**” એક ગતિવાળા અને ‘દ્વ્યાગતિક-એટલે કે એક ગતિમાં જનારા તથા જે ગતિમાંથી આવવા વાળા હોય છે કેમકે—તેઓ આ પર્યાયથી છૂટ્યા પછી સીધા એક તિર્યંચ ગતિમાં જ જન્મલે છે. અને આ બાદર વાયુકાયિક પાણમાં તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિ આ જે ગતિઓમાંથી સીધા જ આવીને જન્મ ધારણ કરે છે “**પરિત્તા અસંખેજ્જા સમણાસો**” હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ પ્રત્યેક શરીરો બાદર વાયુકાયિક અસંખ્યાત છે

હવે આ પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રભુ કહે છે કે—“**સે ત્તં વાયરવાઠ્ઠકાઈયા**” હે ગૌતમ ! આ રીતે આ બાદર વાયુકાયિકોનું નિરૂપણ કર્યું છે આ નિરૂપણ થવાથી “**સે ત્તં વાઠ્ઠકાઈયા**” આ સામાન્ય રૂપે વાયુકાયિકોનું નિરૂપણ સંપૂર્ણ થાય છે. ॥ સૂ. ૧૬ ॥

॥ તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકનું પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

निरूपिता वायुकायिकास्त्रसाः सम्प्रति औदारिकत्रसजीवानभिधातुं प्रश्नयन्नाह—‘से किं तं’ इत्यादि ।

मूलम्—‘से किं तं ओसला तसा पाणा ? ओसला तसा पाणा चउव्विहा पन्नत्ता तंजहा—बेंदिया तेंदिया चउरिंदिया पांचेंदिया । से किं तं बेंदिया ? बेंदिया अणेगविहा पन्नत्ता तंजहा—पुला-किमिया जाव समुहलिक्खा जे यावन्ने तहप्पगारा, ते सप्पासओ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । ‘तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरगा पन्नत्ता तंजहा—ओसल्लिए तेयए कम्मए । तेसि णं भंते ! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभाणं उक्कोसेणं बारसजोयणाइं । छेवइसंघयणा । हुंडसंठिया । चत्तारिकसाया । चत्तारि सण्णाओ । तिन्नि लेस्साओ । दोइंदिया । तओसमुग्धाया । वेयणा कसाया मारणंतिया । नो सन्नी असन्नी । णपुंसगवेयगा । पंचपज्जत्तीओ पंच अपज्जत्तीओ । सम्मदिट्ठी वि मिच्छा दिट्ठि वि । नोसम्मामिच्छा दिट्ठी । नो ओहिदंसणी णो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी । णो केवलदंसणी । ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ? नाणी वि अन्नाणीवि जे नाणी ते नियमा दुण्णाणी, तंजहा—आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी य । जे अन्नाणी ते नियमा दुअन्नाणि मइ अन्नाणी य सुय अन्नाणी य । णो मणजोगा वयजोगी कायजोगी, सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । आहारो नियमा छदिसिं । उववाओ तिरियमणुस्सेसु नेरइयदेव असंखेज्जवासाउय वज्जेसु । ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं । समो हया वि मरंति असमोहया वि मरंति । कहिं गच्छंति नेरइय देव असंखे-

જ્જ વાસાઉવજ્જેસુ । દુગઇયા દુઆગઇયા । પરિત્તા અસંસેજ્જા સેતં
વેદિયા' ॥સૂ. ૧૮॥

છાયા—અથ કે તે ઉદારા સ્વસાઃ પ્રાણાઃ ? ઉદારા સ્વસાઃ પ્રાણાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞ-
પ્તાસ્તથથા-દ્વીન્દ્રિયા સ્ત્રીન્દ્રિયાશ્ચતુર્વિન્દ્રિયાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ । અથ કે તે દ્વીન્દ્રિયાઃ, દ્વીન્દ્રિયા
અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તા પુલાકક્રમિકા યાવત્ સમુદ્રલિક્ષાઃ । યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ । તે સમાસતો
દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા-પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચ । તેપાં ચલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ
શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથથા-ઔદારિકં તૈજસં
કાર્મણમ્ । તેપાં ચલુ ભદન્ત ! જીવાનાં કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ !
જઘન્યેનાંગુલાસંલ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનાનિ । સેવાર્ત્તસંહનનાનિ, હુણ્ડસંસ્થિ-
તાનિ, ચત્ત્વારઃ કપાયાઃ, ચત્ત્વરં સંજ્ઞાઃ । તિસ્સો લેશ્યાઃ । દ્વે હિન્દ્રિયે । ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ,
વેદનાકપાયમારણાન્તિકાઃ । નો સંજ્ઞિન, અસંજ્ઞિનઃ, નપુંસકવેદકાઃ । પચ્ચપર્યાપ્તયઃ પચ્ચા-
પર્યાપ્તયઃ । સમ્યગ્દષ્ટપ્રયોઽપિ મિથ્યાદષ્ટપ્રયોઽપિ નો સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટપ્રયઃ । નો અવધિદર્શ-
નિનઃ નો ચક્ષુર્દર્શનિનઃ અચક્ષુર્દર્શનિનો નો કેવલદર્શનિનઃ । તે ચલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કિં
જ્ઞાનિઃ ? જ્ઞાનિનઃ, ગૌતમ ! જ્ઞાનિનોઽપિ અજ્ઞાનિનોઽપિ । યે જ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ દ્વિજ્ઞાનિનઃ
તથથા-આભિનિવોધિકજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનશ્ચ । યે અજ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ દ્વ્યજ્ઞાનિનઃ,
મત્યજ્ઞાનિનઃ, શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ । નો મનોયોગિનઃ વચોયોગિનઃ કાયયોગિનઃ । સાકારોપ-
યુક્તા અપિ અનાકારોપયુક્તા અપિ । આહારો નિયમાત્ ષડ્દિશિ । ઉપપાતસ્તિર્યગ્
મનુષ્યેષુ નૈરયિકદેવાસંસ્થાતવર્ણયુષ્કવર્જેષુ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુદ્ધર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશ-
સંઘત્સરાન્ । સમવહતા અપિ પ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ પ્રિયન્તે । ક્વ ગચ્છન્તિ નૈરયિક-
દેવાસંસ્થાતવર્ણયુષ્કવર્જેષુ ગચ્છન્તિ । દ્વિગતિકાઃ દ્વયાગતિકાઃ, પરીતા અસંસ્થાતા
તે પતે દ્વીન્દ્રિયાઃ ॥સૂ. ૧૮॥

ટીકા—‘સે કિં તં ઓરાલા તસા પાણા’ અથ કે તે ઔદારિકાસ્વસાઃ પ્રાણા—જીવાઃ,
તત્રોદારાઃ, ઉદારા એવૌદારિકાઃ ત્રસાઃ પ્રાણાઃ, એતાદશનામકર્મોદયાત્ તે કિયન્તઃ કિં લક્ષણં

વાયુકાયિકોં કા નિરૂપણ કરકે અવઔદારિક ત્રસ પ્રાણિયોં કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ—
હસમેં ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—“સે કિં તં ઓરાલા તસા પાણા—ઇત્યાદિ ॥સૂ. ૧૯॥

ટીકાર્થઃ—“સે કિં તં ઓરાલા તસા પાણા” હે ભદન્ત ! જો ઔદારિકશરીર
નામકર્મ કે ઉદયવાલે ઔદારિક ત્રસ જીવ હૈં વે કિતને હૈં ઓર હનકા કયા લક્ષણ

વાયુકાયિકોં નિરૂપણ કરીને હવે ઔદારિક ત્રસ પ્રાણિયોં નિરૂપણ કરવામા આવે
છે. આ સંબંધમા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કિં તં ઓરાલા તસા પાણા”
ઇત્યાદિ હે ભગવન્ બેઓ. ઔદારિક શરીર, નામ કર્મના ઉદયવાળા એક ત્રસ હવે છે
તે કેટલા પ્રકારના છે ? અને તેના શું લક્ષણો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ

ચ તેષામિતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘ઓરાલા તસા પાળા ચડવિહા પન્નત્તા’ ઔદારિકા લ્હસાઃ પ્રાણા-
શ્વતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ । ચાતુર્વિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—
‘વેંદિયા તેંદિયા ચડરિંદિયા’ પંચિંદિયા’ દ્વીન્દ્રિયાલ્હસાઃ ત્રીન્દ્રિયાલ્હસાઃ, ચતુરિન્દ્રિયા લ્હસાઃ,
પચ્ચેન્દ્રિયાલ્હસાઃ । તત્ર દ્વે સ્પર્શનરસનરૂપે ઇન્દ્રિયે યેષાં તે દ્વીન્દ્રિયાઃ કૃમિગણ્ડોલકાદયઃ, ત્રીણિ—
સ્પર્શનરસનગ્રાણરૂપાણિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે ત્રીન્દ્રિયાઃ પિપીલિકાદયઃ । ચત્વારિ—સ્પર્શનરસન
ગ્રાણચક્ષુ રૂપાણિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે ચતુરિન્દ્રિયાઃ મશકમશ્ચિકાદયઃ । પચ્ચ સ્પર્શનરસનગ્રાણ-
ચક્ષુઃ શ્રોત્રરૂપાણિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે પચ્ચેન્દ્રિયાઃ મનુષ્યપશ્વાદયઃ । તત્ર દ્વીન્દ્રિયાન્ વિશેષતઃ
પ્રતિપાદયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ ‘સે કિં તં વેંદિયા’ અથ કે તે દ્વીન્દ્રિયાઃ દ્વીન્દ્રિ-
યાણાં કિં લક્ષણં કિયન્તશ્ચ ભેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘વેંદિયા અળેગવિહા પન્નત્તા’ દ્વીન્દ્રિ-
યત્રસજીવા અનેકવિધાઃ—અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ । અનેકવિધત્વમેવ દર્શયતિ—‘ત

હૈ’ । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—“ओराला तसा पाणा चडविह पन्नत्ता” हे गौतम ।
औदारिकत्रस-जीव चार प्रकार के कहे गये हैं—“तं जहा” जैसे—“वेंदिया तेंदिया चड-
रिंदिया पंचिंदिया” दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय चौइन्द्रिय, और पचचेन्द्रियत्रस, दोइन्द्रियजीवों के
स्पर्शन और रसना ये दोइन्द्रियां होती है कृमि गण्डोलक आदि द्वीन्द्रियजीव हैं । स्पर्शन,
रसना और घ्राण ये तीन इन्द्रियां जिन जीवों को होती हैं वे तेइन्द्रियजीव है जैसे—चिउटी
आदि स्पर्शन, रसना, घ्राण, और चक्षु ये चार इन्द्रियां जिन जीवों को होती हैं वे—चौइन्द्रिय-
जीव हैं, जैसे—मच्छर, मक्खी आदि । स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और कर्ण ये पांच इन्द्रियां
जिन जीवों को होती है वे पंचेन्द्रिय जाव हैं जैसे—मनुष्य पशु आदि “से किं त वेइंदिया”
हे भदन्त । दो इन्द्रियजीवों का क्या लक्षण है और इनके कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते
हैं—“वेइंदिया अणैगविह पणत्ता” हे गौतम । द्वीन्द्रियत्रसजीव अनेक प्रकार के होते

સ્વામીને કહે છે કે—“ઓરાલા તસા પાળા ચડવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! ઔદારિક ત્રસજી-
વો ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે સમજવા “વેંદિયા, તેંદિયા,
ચડરિંદિયા, પંચિંદિયા” બે ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચૌ ઇન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય ત્રસ, બે દ્વિઇન્દ્રિય
વાળા જીવોને સ્પર્શન અને રસના આ બે ઇન્દ્રિયો હોય છે, કૃમિ, ગંડોલક વિગેરે ઇન્દ્રિય
જીવો કહેવાય છે, સ્પર્શન, રસના, અને ઘ્રાણ (નાક) આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જે જીવોને હોય
છે, તેઓ ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા જીવો કહેવાય છે. જેમકે—કીડી વિગેરે સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ
(નાક) અને નેત્ર આ ચાર ઇન્દ્રિયો જે જીવોને હોય છે, તેઓ ચૌ ઇન્દ્રિય જીવો કહેવાય
છે જેમકે—મચ્છર, માખી, વગેરે તથા સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, નેત્ર અને કાન આ પાંચે
ઇન્દ્રિયો જે જીવોને હોય છે, તેઓ પંચેન્દ્રિય જીવો કહેવાય છે જેમકે—માણસ, પશુ વિગેરે
“સે કિં તં વેંદિયા” હે ભગવન્ બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવોના શુ લક્ષણો છે ? અને તેના
કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“વેંદિયા અળેગવિહા પણત્તા”

જહા' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा—'पुला किमिया जाव समुद्रलिक्खा' पुलाकृमिका यावत् समुद्र लिक्षाः, अत्र यावत्करणात् इत्थं परिपूर्णपाठो विज्ञेयः—'पुला किमिया कुच्छिकिमिया गंडूल्गा गोलोमा नेउरा सोमगला वंसीमुहा सुइमुहा, गोजलोया जलोया जलाउया संखा संखणगा धुल्ला खुल्लागुलया खंधा वराडा सोत्तिया कल्लुया कसा एगतोवत्ता दुहतो वत्ता नंदियावत्ता संवुक्का माइवाहा सिप्पि संपुडा चंदणा समुद्रलिक्खा' इति, तत्र 'पुलाकिमिया' पायुप्रदेशोद्धवाः कृमयः 'कुच्छिकिमिया' कुक्षौ समुत्पन्नाः लघुकृमयः 'गंडूल्गा' गण्डोलकाः, तत्रैव समुत्पन्नाः किञ्चिद् बृहत्कायाः कृमयः 'गुडोला' इति प्रसिद्धाः 'गोलोमा' गवां लोमनि सज्जाता गोलोमकाः । 'नेउरा' इत्यत आरभ्य समुद्रलिक्षान्ता सर्वेऽपि द्वीन्द्रिया यथाशास्त्रं विविच्य स्वयमेव विज्ञेयाः । 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चान्ये तथाप्रकाराः, उपर्युक्तद्वीन्द्रिय

हैं—“तं जहा” जैसे—“पुला किमिया जाव समुद्रलिक्खा” पुला कृमिका यावत् समुद्रलिक्षा । यहाँ यावत्पद से ऐसा पूरा पाठ गृहीत हुआ जानना चाहिये—“पुलाकिमिया, कुच्छिकिमिया, गण्डूल्गा, गोलोमा, नेउरा, सोमगला, वंसीमुहा, सुइमुहा, गोजलोया, जलोया, जला-उया, संखा, संखणगा, धुल्ला, खुल्ला, वराडा, सोत्तिया, मोत्तिया, कल्लुया, वासा, एगतोवत्ता, दुहतोवत्ता, नंदियावत्ता, संवुक्कामाइवाहासिप्पिसंपुडाचंदणा समुद्रलिक्खा” पायु प्रदेश में-गुदा प्रदेश में जो कृमि उत्पन्न होते हैं वे “पुलाकिमिय” शब्द से गृहीत हुए हैं । जो लघुकृमि उदर में उत्पन्न होते हैं वे कुच्छिकिमि” हैं । गण्डोलक उदर में ही उत्पन्न होनेवाले कुछ बड़े कृमि जो-गंडोलानाम से प्रसिद्ध हैं । जो गायो के रोम में जीव उत्पन्न हो जाते हैं वे गोलोमक हैं । ये सब द्वीन्द्रियजीव हैं । “नेउर” से लेकर तथा “समुद्र लिक्षा” तक के समस्त जीव भी द्वीन्द्रिय हैं और इनका वर्णन शास्त्रानुसार जानलेना चाहिये । इसी प्रकार के जो और भी जीव हैं जो इन्हीं दो इन्द्रिय जीवों के जैसे होते हैं जैसे-मृतक

હે જોતમ ! બે ઇન્દ્રિયએ વાત્રસ જીવો અનેક પ્રકારના હોય છે “તં જહા” જે આ પ્રમાણે છે - “પુલાકિમિયા જાવ સમુદ્રલિક્ખા” પુલાકૃમિક યાવત્ સમુદ્ર લિક્ષ, અહિયાં યાવત્પદ આ નાજ પ્રમાણેના સંપૂર્ણ પાઠ શ્રવણ કરાયો છે. તેમ સમજવું “પુલાકિમિયા, કુચ્છિકિમિયા, કણ્ડૂલ્ગા ગોલોમા, નેઊરા, સોમગલા, વંસીમુહા, સુઈમુહા, ગોજલોયા, જલોયા જલ-ઉયા, સંખા, સંખણગા, ધુલ્લા, ખુલ્લા, વરાડા, સોત્તિયા, મોત્તિયા, કલ્લુયા, વાસા, ઇગતોવત્તા, દુહતોવત્તા, નંદિયાવત્તા, સંવુક્કામાહવાહા, સિપ્પિ સંપુડા ચંદણા, સમુદ્રલિક્ખા” વાયુ પ્રદેશમાં-ગુદાપ્રદેશમાં જે કૃમિયો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને “પુલા મિકિયા કહ્યા છે પેટમાં જે લઘુ કૃમિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ‘કુચ્છિકિમિય’ કહેવાય છે પેટમાં જ ઉત્પન્ન થતા વાળા અને ઘાણુમાં થતા વાળા કંઈકે મોટા કૃમિને ‘ગંડોલક’ નામથી કહે છે ગાયોના રોમમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને “ગોલોમક” કહેવાય છે આ બધા જ બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવો છે “નેઊર” થી લઈને તથા ‘સમુદ્રલિક્ષા’ સુધીના બધા જ જીવો દ્વીન્દ્રિય જીવો કહેવાય છે. અને તે બધાનું વર્ણન શાસ્ત્ર પ્રમાણે સમજી લેવું

સમાનાઃ મૃતકશરીરસમુદ્ભૂતકૃમ્યાદયસ્તે સર્વે દ્વીન્દ્રિયતયા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । ‘તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા’ તે—દ્વીન્દ્રિયાઃ સમાસતઃ—સક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ‘તં જહા’ તથથા—‘પજ્જ-ત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચાપયાપ્તાન્ત્વેતિ ।

સમ્પ્રતિ શરીરદ્વારમધિકૃત્યાહ—‘તેસિં ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ઘ સરી-રગા પન્નત્તા’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયાણાં સ્વલ્લ ભદન્ત ! જીવાણાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તઓ સરીરગા પન્નત્તા’ ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનિ ‘ત જહા’ તથથા—‘ઓરાલિણ્ તેયણ્ કમ્મણ્’ ઔદારિકં તૈજસં કાર્મ-ણમ્ । ‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પન્નત્તા’ તેષાં સ્વલ્લ ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયજીવાણાં કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞપ્તેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંગુલસંસ્થેજ્જહાગં ઉક્કોસેણં વારસજોયણાં’ જઘન્યેનાં-

શરીર આદિ મેં કૃમિ હોતે હૈં વે સબ મો દો- દ્વિન્દ્રિયજીવ હૈં । યે દ્વીન્દ્રિયજીવ સક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—“પજ્જત્તગા ય અપ્પજ્જત્તગા ય” એક પર્યાપ્તકદ્વીન્દ્રિયજીવ ઓર દૂસરે અપર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય જીવ “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ઘ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ભદન્ત ! ઇન દ્વીન્દ્રિયજીવોં કે કિતને શરીર કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતેહૈં—ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયજીવોં કે ત્રીણ શરીર કહે ગયે હૈં—તં જહા” જૈસે—“ઓરાલિણ્, તેયણ્, કમ્મણ્” ઔદારિક શરીર, તૈજસશરીર ઓર કાર્મણશરીર “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા” હે ભદન્ત ! ઇન દ્વીન્દ્રિયજીવોં કે શરીર કી અવગાહના કિતની વડી કહી ગઈ હૈ ? “ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહા ભાગં ઉક્કોસેણં વારસજોયણાં” હે ગૌતમ ! ઇન્કે શરીર કી અવગાહના જઘન્ય સે

જોઈએ. આજ પ્રમાણે આવા પ્રકારના બીજા પણ જે જીવો હોય, કે જેઓ આવાજ બે દ્વિન્દ્રિય જીવોની જેવા હોય છે, જેમકે—મરેલા શરીર વિગેરેમાં કૃમિ હોય છે, તે બધા બે દ્વિન્દ્રિય જીવ કહેવાય છે આ બે દ્વિન્દ્રિય જીવો સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલા છે. તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. “પજ્જત્તગા ય અપ્પજ્જત્તગા ય” એક પર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય જીવો અને બીજા અપર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય જીવો. ‘તેસિ ણં મંતે જીવાણં કઙ્ઘ સરીરગા પણ્ણત્તા” ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે—હે ભગવન્ આ દ્વીન્દ્રિય જીવોને કેટલા પ્રકારના શરીરો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! તઓ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! બે દ્વિન્દ્રિય વાળા જીવોને ત્રણ શરીરો કહેલા છે. “તં જહા” જેમકે—ઓરાલિણ્, તેયણ્ કમ્મણ્,” ઔદારિક, શરીર, તૈજસ શરીર, અને કાર્મણ શરીર, “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ આ દ્વીન્દ્રિય વાળા જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહા ભાગં ઉક્કોસેણં વારસજોયણાં” હે ગૌતમ ! તેઓના શરીરની

ગુલસ્યાસહ્યેયભાગમુક્ષેણ દ્વાદશયોજનાનિ એતત્પ્રમાણા શરીરાવગાહના ભવતિ—દ્વીન્દ્રિયાણામિતિ । ‘હેવદ્દસંઘયણા’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં શરીરાણિ સર્વાર્ત્તસંહનનયુક્તાનિ ભવન્તીતિ । ‘હુંડસંઠિયા’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં શરીરાણિ હુણ્ડસંસ્થાનસંસ્થિતાનિ ભવન્તીતિ । હુણ્ડસમ્થનંચ અવ્યવસ્થિતા ક્ષાવયવે પ્રસિદ્ધમ્ ‘ચત્તારિ કસાયા’ ચત્તારઃ કષાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાહ્યા ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિય જીવાના મિતિ । ‘ચત્તારિસન્નાઓ’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં તિષ્ઠઃ સજ્ઞાઃ—આહારભયમૈથુન પરિગ્રહાહ્યા ભવન્તિ ।

લેશ્યાદ્વારે- ‘તિન્નિ લેસ્સાઓ’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાના તિષ્ઠો લેશ્યાઃ કૃષ્ણ નીલ કાપોતાહ્યા ભવન્તિ ।

દ્વિન્દ્રિયદ્વારે—‘દો ઇંદિયા’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં દ્વે સ્પર્શનરસને ઇન્દ્રિયે ભવતિ એતિ । સમુદ્ઘાતદ્વારે—‘તઓ સમુઘાયા વેયણા કસાયમારણંતિયા’ તેષાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં ત્રયઃ દ્વઘદ્ઘાતાઃ વેદનાકષાયમારણાન્તિકા ભવન્તીતિ । સજ્ઞિદ્વારે—‘નોસન્ની અસન્ની’ તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ નો સંજ્ઞિનો ભવન્તિ કિન્તુ અસંજ્ઞિનો ભવન્તીતિ । વેદદ્વારે—‘ળપુંસગવેયગા’ તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ નો સ્ત્રી વેદકાઃ

અહ્લુલ કે અસહ્યાત વે ભાગ પ્રમાણ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વારહ યોજન પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । “હેવ-દ્દસંઘયણા” इनका सहनन सेवार्त्त होता है । “हूंडसंठिया” ये द्वीन्द्रियजीव हूंडकसंस्थान-वाले होते हैं । जिनके अंगों के अवयव ठीक नहीं होते हैं उनको हुडसंस्थान वाले कहा जाता है

“चत्तारिकसाया” इनके क्रोध, मान, माया, और लोभ ये चार कषायें होती हैं । “चत्तारि सन्नाओ” इनके चार संज्ञाएँ, आहार, भय, मैथुन और परिग्रह—ये चार संज्ञाएँ होती हैं । लेश्याद्वार में इनके “तिन्नि लेस्साओ” तीन लेश्याएँ होती हैं । दो इन्द्रियाँ होती हैं । “तओ समुघाया” वेदना कषाय और मारणान्तिक ये तीन समुदघात होते हैं । “णो सण्णी असण्णी” ये दो इन्द्रियजीव सज्जी नहीं होते हैं किन्तु असंज्जी होते हैं । वेदद्वार में ये—“णपुंसगवेयगा” नपुंसकवेदवाले ही होते हैं । स्त्री वेदवाले और पुरुष वेद वाले नहीं

અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાત લાગ પ્રમાણની અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર યોજન પ્રમાણની કહેલી છે “હેવદ્દ સંઘયણા” તેમનું સંહનન સેવાર્ત્ત હોય છે “હુંડસંઠિયા” આ દ્વીન્દ્રિય જીવો હુંડક સંસ્થાન વાળા હોય છે. જેમના શરીર અવયવો બરોબર ન હોય તે હુંડ સંસ્થાનાળા કહેવાય છે. “ચત્તારિ કસાયા” તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાયો હોય છે “ચત્તારિ સન્નાઓ” તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ આ પ્રકારના ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં તેઓને “તિન્નિ લેસ્સાઓ” ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે બે ઇન્દ્રિયો હોય છે. “તઓ સમુઘાયા” વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક આ ત્રણ સમુદ્ઘાત તેઓને હોય છે. “જો સણ્ણી અસણ્ણી” આ બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવો સંજ્ઞી હોતા નથી પણ અસંજ્ઞી હોય છે.

વેદનાદ્વારમાં—“ળપુંસગવેયગા” નપુંસકવેદ વાળા જ હોય છે. સ્ત્રીવેદવાળા અને

ન વા પુરુષવેદકા ભવન્તિ કિન્તુ કેવલં નપુંસકવેદકા એવ ભવન્તીતિ । પર્યાપ્તિદ્વારે—‘પંચ પજ્જત્તીઓ પંચ અપજ્જત્તીઓ’ પચ્ચ પર્યાપ્તયઃ પચ્ચાપર્યાપ્તયો ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિયાણામિતિ ।

દષ્ટિદ્વારે—‘સમ્મદિટ્ઠીવિ મિચ્છાદિટ્ઠિ વિ નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી’તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ સમ્યગ્ દષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ મિથ્યાદષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ ન તુ સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટયઃ (મિશ્રદષ્ટયઃ) ભવન્તીતિ ।

અત્રૈવં જ્ઞાતવ્યમ્—યથા ઘંટાયાં વાદિતાયાં મહાન્ શબ્દઃ સંજાયતે તત ઉત્તરકાલં ક્રમશો હીયમાનોઽન્તે લાલામાત્રં ભવતિ । એવં ઘંટાલાલાન્યાયેન અવસાને કિञ્ચિત્સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ-મવશિષ્ટં ભવેત્ તાદૃશાઃ સન્તઃ કેચિત્ દ્વીન્દ્રિયેષુ સમુપધન્તે, તેષામપર્યાપ્તાવસ્થાયાં ક્રિયત્કાલમાસ્વા-દનમાત્ર સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વં સંભવેત્ અતસ્તે સમ્યગ્દષ્ટય ઇત્યુક્તમ્, શેષકાલે મિથ્યાદષ્ટિસ્તેષા મતો મિથ્યાદષ્ટય ઇત્યુક્તમ્ તથાભવસ્વભાવતયા તાદૃશપરિણામાયોગાત્ તેન સમ્યગ્ મિથ્યા-

હોતે હૈ । “પર્યાપ્તિદ્વાર મેં—“પંચ પજ્જત્તીઓ પંચ અપજ્જત્તીઓ” યે પાંચ પર્યાપ્તિવાલે હોતે હૈં ઓર પાંચ અપર્યાપ્તિવાલે હોતે હૈ । દષ્ટિદ્વાર મેં—“સમ્મદિટ્ઠી વિ મિચ્છાદિટ્ઠી વિ” યે દ્વીન્દ્રિયજીવ સમ્યગ્દષ્ટિ મી હોતે હૈં ઓર મિથ્યાદષ્ટિ મી હોતે હૈં । પર “નો સમ્મામિચ્છા-દિટ્ઠી” યે મિશ્રદષ્ટિ નહીં હોતે હૈ । યહાં એસા જાનના ચાહિયે—જૈસે ઘંટા કે બજને પર મહાન્ શબ્દ હોતા હૈ, વહ ઉસકે ઉત્તર કાલ મેં ક્રમ ૨ સે હીયમાન હોતા હુઆ અન્ત મેં વહ શબ્દ ઘંટા કી લાલા—લટકણ તક હી રહ જાતા હૈ, ઇસ પ્રકાર ઘંટા લાલાન્યાય સે અવ-સાન મેં—મૃત્યુ સમય મેં જીવ કે આસ્વાદન માત્ર સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ અવશિષ્ટ રહ જાતા હૈ, એસી અવસ્થા મેં મરકર કંઈ એક જીવ દ્વીન્દ્રિય મેં ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં અતઃ ઉનકે અપર્યાપ્તા-વસ્થા મેં કુછ કાલ તક—સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ રહના હૈ, ઇસલિયે વે સમ્યગ્દષ્ટિ કહે ગયે હૈ । શેષકાલ મેં વે મિથ્યાદષ્ટિ હોતે હી હૈ અતઃ વે મિથ્યાદષ્ટિ મી કહે ગયે હૈં કિન્તુ ઉસ પ્રકાર કે ભવસ્વભાવ સે, તથાવિધ પરિણામોં કા ઉનકો યોગ નહીં હોતા હૈ ઇસ કારણ સે વે સમ્યગ્

પુરુષવેદ વાળા હોતા નથી. પર્યાપ્તિદ્વારમાં ‘પંચપજ્જત્તીઓ પંચ અપજ્જત્તીઓ’ તેઓ પાંચ પર્યાપ્તિયોવાળા હોય છે, અને પાંચ અપર્યાપ્તિયોવાળા હોય છે દષ્ટિદ્વારમાં—“સમ્મદિટ્ઠી વિ મિચ્છાદિટ્ઠી વિ” આ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો સમ્યગ્દષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને મિથ્યા-દષ્ટિવાળા પણ હોય છે પરંતુ “નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી” તેઓ મિશ્ર દષ્ટિવાળા હોતા નથી. અહિયાં એવું સમજવું જોઈએ—જેમ ઘંટ વાગતા પહેલાં મોટો અવાજ થાય છે તે તેના પછીના સમયમાં કેમ કેમથી ઘટતો ઘટતો છેવટે એ શબ્દ ઘંટની લાલા-લટકણ સુધી જ રહી જાય છે. આ રીતે ‘ઘંટ લાલા’ ન્યાયથી અવસાન સમયે એટલે કે મરણકાળે જીવના આસ્વાદન માત્ર સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ બાકી રહે છે. એવી અવસ્થામાં મરીને કેટલાકજીવો બે ઇન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તેથી તેઓની અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કેટલાક કાળ સુધી સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ રહે છે. તેથી તેઓને સમ્યગ્દષ્ટિ કહેલા છે. શેષ પછીના કાળમાં મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. તેથી તેઓને મિથ્યાદષ્ટિ પણ કહેલા છે પરંતુ તેવા પ્રકારના અવ-

દૃષ્ટયઃ, इत्युक्तम्, सम्यग् मिथ्यादृष्टिः सन् जीवा न तत्रोत्पद्यन्ते तदवस्थायां जीवस्य मरणा-
संभवात्, तदुक्तम्—‘न सम्ममिच्छो कुण्ड कालं’ इति वचनात् । दर्शनद्वारे—‘नो ओहिदंसणी
नो चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी नो केवलदंसणी’ ते द्वीन्द्रियजीवा नो अवधिदर्शिनो भवन्ति
न वा चक्षुर्दर्शिनो भवन्ति किन्तु अचक्षुर्दर्शिनः स्पर्शनरसनेन्द्रियापेक्षया भवन्ति तथा नो
केवलदर्शिनो भवन्तीति । ज्ञानद्वारमाह—‘ते णं भंते ’ जीवा किं नाणी अन्नाणी’ ते द्वीन्द्रि-
यजीवाः खलु भदन्त ! किं ज्ञानिनो भवन्ति अज्ञानिनो वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—
‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णाणी वि अण्णाणी वि’ ते द्वीन्द्रियजीवा
ज्ञानिनोऽपि भवन्ति सास्वादनसम्यक्वापेक्षया तथा अज्ञानिनोऽपि भवन्तीति । ‘जे णाणी ते
नियमा दुण्णाणी’ ये ज्ञानिनो भवन्ति ते नियमात् द्विज्ञानिनो भवन्ति, ‘तं जहा’ तद्यथा—
‘आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी य’ आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च । अपर्याप्तावस्थायां मति-

મિથ્યાદૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ હોતે હુણે વહાં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થા મેં જીવ
કી મૃત્યુ હી નહીં હોતી હૈ ક્યોંકિ શાસ્ત્ર મેં ઉસકા નિષેધ હૈ જૈસે—“ન સમ્મમિચ્છો કુણ્ડ-
કાલં” સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કાલ નહીં કરતા હૈ । દર્શનદ્વાર મેં યે “નો ઓહિદંસણી નો
ચક્ખુદંસણી, અચક્ખુદંસણી નો કેવલદંસણી” ન અવધિદર્શની હોતે હૈ, ન ચક્ષુ દર્શની
હોતે હૈ, કિન્તુ અચક્ષુદર્શની હોતે હૈ । ઇસી સે યે કેવલદર્શની મી નહીં હોતે હૈ ઇન્હે જો
અચક્ષુદર્શની કહા હૈ--વહ સ્પર્શન ઓર રસના ઇન દો ઇન્દ્રિયો કી અપેક્ષા સે કહા હૈ । હે ભદન્ત !
યે જ્ઞાનદ્વાર મેં વે ક્યા “નાણી અન્નાણી” જ્ઞાની હોતે હૈ ? અથવા અજ્ઞાની હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
કહતે હૈ—“નાણી વિ અણ્ણાણી વિ” હે ગૌતમ । યે જ્ઞાની મી હોતે હૈ ઓર અજ્ઞાની મી હોતે હૈ
જ્ઞાની હોતે હૈ તો વે નિયમ સે દો જ્ઞાનવાલે હોતે હૈ—“તં જહા” જૈસે—“આભિણિબોહિયનાણી

સ્વભાવથી તથાવિધ પરિણામોનો એમને યોગ થતો નથી. આ કારણથી તેઓ સમ્યગ્મિથ્યા-
દૃષ્ટિ—એટલેકે મિશ્રદૃષ્ટિ રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થામાં હોવું
મૃત્યુ જ થતું નથી. કેમકે શાસ્ત્રમાં તેનો નિષેધ છે જેમ કે—“ન સમ્મમિચ્છો કુણ્ડ
કાલં” સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા હોવો કાળ કરતા નથી. અર્થાત્ મરણ પામતા નથી.

દર્શનદ્વારમાં—તેઓ “નો ઓહિદંસણી નો ચક્ખુદંસણી અચક્ખુદંસણી નો કેવલ-
દંસણી” અવધી દર્શન વાળા હોતા નથી તથા ચક્ષુદર્શનવાળા પણ હોતા નથી પરંતુ
અચક્ષુદર્શની હોય છે. તથા તેઓ કેવલદર્શનવાળા પણ હોતા નથી. તેઓને જે ‘અચક્ષુ
દર્શની કહ્યા છે તે સ્પર્શન અને રસના આ બે ઈન્દ્રિયોની અપેક્ષાથી કહેલા છે હવે ગૌતમ
સ્વામી જ્ઞાનદ્વારના સંબંધમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—“નાણી અન્નાણી” હે ભગવન્ તેઓ જ્ઞાની
હોય છે ? કે અજ્ઞાની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—
“નાણી વિ અણ્ણાણિ વિ” હે ગૌતમ ! તેઓ જ્ઞાની પણ હોય છે અને અજ્ઞાની પણ હોય
છે. “જે નાણી તે નિયમા દુણ્ણાણી” ને તેઓ જ્ઞાની હોય તો તેઓ નિયમથી બે જ્ઞાનવાળા

શ્રુતજ્ઞાનદ્વયમાત્રસ્યૈવ ભાવાત્ ‘જે અન્નાણી તે નિયમાદુઅન્નાણી’ યે તુ દ્વીન્દ્રિયા અજ્ઞાનિન સ્તે તુ નિયમાત્ દ્વચજ્ઞાનિનો ભવન્તિ તથથા—‘મદ્અન્નાણી ય સુચઅન્નાણી ય’ મત્યજ્ઞાનિનશ્ચ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ મતિશ્રુતાદ્યા જ્ઞાનદ્રવ્યસ્યૈવ ભાવાત્ । યોગદ્વારે—‘ળો મળજોગી વચ-જોગી કાયજોગી’ તે દ્વીન્દ્રિયજીવા નો મનોયોગિનો ભવન્તિ કિન્તુ વચોયોગિનઃ સુવ્યક્તવચોયોગ-સદ્ભાવાત્ તથા કાયયોગિનશ્ચ ભવન્તિ ।

અથોપયોગદ્વારે—‘સાગારોવઉત્તા વિ અણાગારોવઉત્તા વિ’ તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ સાકારોપયોગવન્તોઽપિ ભવન્તિ તથા અનાકારોપયુક્તા અપિ—અનાકારોપયોગવન્તોઽપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ આહારદ્વારે—‘આહારો નિયમા છદ્ધિર્સિ’ દ્વીન્દ્રિયજીવાનામાહારસ્તુ નિયમાત્ ષડ્દિશિ ષડ્મ્યો દિગ્મ્ય આગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ ત્રસનાડચા મધ્યે એવ દ્વીન્દ્રિયાણાં સદ્ભાવાદિતિ । ઉપપાતદ્વારે—

સુચનાણી ય” આભિનિબોધિક જ્ઞાની ઔર શ્રુતજ્ઞાની આભિનિબોધિક ઔર શ્રુત્ત્વ ઇન દો જ્ઞાનોં સે યુક્ત હોતે હૈં । ‘જે ણાણી તે ણિયમા દુણ્ણાણી । યદિ યે જ્ઞાની હોતે હૈં તો વે નિયમ સે દો જ્ઞાન વાલે હોતે હૈં—“તં જદ્ધા” જૈસે “આભિનિબોધિયનાણી સુચનાણી ય” આભિનિબોધિક જ્ઞાની ઔર શ્રુતજ્ઞાની આભિનિબોધિક ઔર શ્રુત્ત્વ ઇન દો જ્ઞાનોં સે યુક્ત હોતે હૈં । સો યે દો જ્ઞાન ઇન્કે અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં હોતે હૈં । “જે અન્નાણી તે નિયમા દુઅન્નાણી” જો યે દો અજ્ઞાનવાલે હોતે હૈં તો યે ઉસ સમય “મદ્ અન્નાણી ય સુચ અન્નાણી ય” મત્યજ્ઞાન ઔર શ્રુતાજ્ઞાનવાલે હોતે હૈં । યોગદ્વાર મેં યે “ળો મળજોગી વચજોગી કાયજોગી” મનોયોગી નહીં હોતે હૈં કિન્તુ વચનયોગી—ઇન્કે વચોયોગ કા અવ્યક્તરૂપ સે સદ્ભાવ હોતા હૈં ઔર કાયયોગી હોતે હૈં । ઉપયોગદ્વાર મેં યે—સાગારોવઉત્તા વિ અણાગારોવઉત્તા વિ” સાકારોપયોગવાલે ભી હોતે હૈં ઔર અનાકારોપયોગવાલે ભી હોતે હૈં । આહારદ્વાર મેં યે—‘આહારો નિયમા છદ્ધિર્સિ’ નિયમ સે છદ્ધિ દિશાઓ મેં સે આગત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા આહાર કરતે હૈં । -ક્યોકિ દ્વીન્દ્રિયો કા સદ્ભાવ ત્રસ નામોં કે મધ્યમેં કહા ગયા હૈં ।

હોય છે “તં જદ્ધા” જેમકે “આભિનિબોધિયનાણી સુચનાણી ય” આભિનિબોધિક જ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની. અર્થાત્ તેઓ આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આ બે જ્ઞાનવાળા હોય છે. આ બે જ્ઞાન તેઓની અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. “જે અન્નાણી તે નિયમા દુઅન્નાણી” જે અજ્ઞાનવાળા હોય છે, તો તે બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. જેમકે—“મદ્ અન્નાણી ય સુચ અન્નાણીય” મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન આ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે યોગદ્વારમાં “ળો મળજોગી વચજોગી કાયજોગી” તેઓ મનોયોગવાળા હોતા નથી. પરંતુ વચન યોગવાળા એટલે કે તેઓમાં વચન યોગનો અવ્યક્ત રૂપે સદ્ભાવ હોય છે, તથા કાયયોગવાળા હોય છે.

ઉપયોગદ્વારમાં તેઓ “સાગારોવઉત્તા વિ અણાગારોવઉત્તા વિ” સાકારોપયોગવાળા પણ હોય છે અને અનાકારોપયોગવાળા પણ હોય છે

આહારદ્વારમાં “આહારો નિયમા છદ્ધિર્સિ” નિયમથી છએ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલદ્રવ્યો નો તેઓ આહાર કરે છે કેમ કે દ્વીન્દ્રિયોનો સદ્ભાવ ત્રસ જીવોમાં કહેલો છે.

‘ઉવવાઓ તિરિયમણુસેસુ નેરઇયદેવઅસંખેજ્જવાસાડયવજ્જેસુ’ દ્વીન્દ્રિયજીવાનામુપપાત ત્તિર્યહ્ મનુષ્યેષુ નૈરયિકદેવાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ ભવતિ તિર્યહ્મનુષ્યગતાવેવ દ્વીન્દ્રિયા ઉત્પદ્યન્તે ન તુ નારકદેવાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કેષુ દ્વીન્દ્રિયાણામુત્પત્તિર્ભવતીતિ ભાવઃ । સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં વારસસંવચ્છરાઈ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલઃ દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં જઘન્યેન અન્તમુહૂર્ત-માત્રં ભવતિ ઉત્કર્ષેણ તુ દ્વાદશસંવત્સરપર્યન્તં ભવતીતિ । સમવહતદ્વારે—‘સમોહયા વિ મરંતિ અસમોહયા વિ મરંતિ’ તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે તથા અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે इति । ચ્યવનદ્વારે—‘કર્હિં ગચ્છંતિ’ હે ભદન્ત । તે દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ દ્વીન્દ્રિયગતિતઃ અનન્તરમુદ્વૃત્ય ક—કસ્મિન્ સ્થાને ગચ્છન્તિ ? ઉત્તરયતિ—‘નેરઇય દેવ અસંખે-જ્જવાસાડય વજ્જેસુ ગચ્છંતિ’ નૈરયિકદેવાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ તિર્યહ્મનુષ્યેષુ ગચ્છન્તિ,

ઉપપાતદ્વાર મેં “ઉવવાઓ તિરિયમણુસેસુ નેરઇયદેવઅસંખેજ્જવાસાડયવજ્જેસુ” इन दो इन्द्रियजीवोंका उपपात—जन्म—तिर्यश्च और मनुष्यों में—इन दो ही गतियों में—होता है नारक और देव में नहीं होता है, मनुष्यों में भी असंख्यात वर्ष की आयु वाले मनुष्यों में इनका जन्म नहीं होता है “स्थितिद्वार में—” ठिई जहन्नेणं अंतोमुहत्तं उव्कोसेणं वारस संवच्छराइ” इनकी स्थिति जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त की होती हैं और उत्कृष्ट से बारह वर्ष की होती हैं । समवहतद्वार में—ये समवहता वि मरंति असमवहता वि मरंति” मारणान्तिक समुदघात से समवहत होकर भी मरते हैं और मारणान्तिकसमुदघात से असमवहत होकर भी मरते हैं । “च्यवनद्वार में कर्हिं गच्छंति” हे भदन्त । ये द्वीन्द्रियजीव द्वीन्द्रिय गति से उद्वृत्त होकर किस स्थान पर जाते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! “नेरइय देव असंखेज्जवासाडयवज्जेसु गच्छंति” ये द्वीन्द्रियजीव द्वीन्द्रियगति से उद्वृत्त होकर नैरयिकोंमें देवों में और असख्यात वर्ष की

ઉપપાતદ્વારમાં “ઉવવાઓ તિરિયમણુસેસુ નેરઇય દેવ અસંખેજ્જવાસાડય વજ્જેસુ” આ બે ઇન્દ્રિય વાળાજીવોનો ઉપપાત—ઉત્પત્તિ તિર્યચ્ અને મનુષ્યોમાં અર્થાત્ આ બે ગતિઓમાં જ હોય છે નારક અને દેવોમાં તેમની ઉત્પત્તિ હોતી નથી તથા મનુષ્યોમાં પણ અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્ય વાળા મનુષ્યોમાં તેઓનો જન્મ થતો નથી.

સ્થિતિદ્વારમાં—“ઠિઈ જહ્ણણેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં વારસસંવચ્છરાઈ” તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બારવર્ષની હોય છે.

સમવહતદ્વારમાં—‘સમવહતા વિ મરંતિ અસમવહતાવિ મરંતિ’ તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને—સમવહત થઈને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી અસમવહત એટલે કે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યાવિના પણ મરે છે.

ચ્યવનદ્વારમાં—“કર્હિં ગચ્છંતિ” હેભગવન્ આ બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવો બે ઇન્દ્રિયપણથી મરીને કયાસ્થાન પરજાય છે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! નેરઇય દેવ અસંખેજ્જવાસાડયવજ્જેસુ ગચ્છંતિ’ આ બે ઇન્દ્રિય વાળા જીવો બે ઇન્દ્રિય

द्वीन्द्रियत उद्बृत्य द्वीन्द्रियजीवा स्तिर्यङ्मनुष्यगतिष्वेव उत्पद्यन्ते इति भावः । गत्यागतिद्वारे—
‘दुगइया दुआगइया’ द्वीन्द्रियजीवाः द्विगतिकाः द्विचागतिकाश्च भवन्ति, द्वीन्द्रियतो मृत्वा तिर्यङ्-
मनुष्यगतिषु गच्छन्ति अतो द्विगतिकाः, तथा—तिर्यङ्मनुष्येभ्यो मृत्वा द्वीन्द्रियेषु आगच्छन्ति
अतो द्विचागतिका इति भावः । ‘परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो’ प्रत्येक शरीरिणोऽसं-
ख्याताः, घनीकृतलोकस्य या ऊर्ध्वाधः आगता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽसंख्येययोजनकोटिकोटी
प्रमाणाकाशसूचीगतप्रदेशराशिप्रमाणाः तावत्प्रमाणत्वात् असंख्याता इत्युक्तमिति भावः ।
प्रज्ञप्ताः—कथिता. हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह—‘से त्तं वेइंदिया’ ते एते
द्वीन्द्रियजीवा निरूपिता इति ॥ सू० १८ ॥

आयु वाले मनुष्यो में जन्म नहीं लेते है किन्तु तिर्यञ्च गति और संख्यात वर्षवाली मनुष्यगति,
इन दो गतियों में ही उत्पन्न होते है । गत्यागति द्वार में— ये दोइन्द्रियजीव “दुगइया दुआगइया
द्विगतिक होते हैं अर्थात् द्वीन्द्रिय से उद्बृत्त होकर ये तिर्यञ्च और मनुष्य इन दो गतियों में ही
जाते है और द्विचागतिक होते है अर्थात्—तिर्यञ्च और मनुष्य इन दो गतियों से आकर ही जीव
इनमे उत्पन्न होता है । ‘परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो’ हे श्रमण ! आयुष्मन्
ये प्रत्येक शरीरी असख्यात होते हैं । क्योंकि घनीकृत लोककी जो ऊर्ध्व अध आयत एक प्रदेशो
वाली श्रेणियाँ है वे असख्यात योजन कोटाकोटी प्रमाण आकाश सूचिगत प्रदेशराशिप्रमाण है
सो ये प्रत्येक शरीरी इतने प्रमाण है । इसलिये असख्यात कहे गये है, प्रकरणार्थ का उपसंहार—
करते हुए अब सूत्रकार कहते हैं—“से त्तं वेइंदिया” इस प्रकार से है गौतम !
द्वीन्द्रियजीव निरूपित हुए है ॥ सूत्र १८ ॥

गतिमांथी नीकणा ने नेरयिकेमां देवेमा अने असंख्यात वर्षनी आयुष्यवाणा मनुष्येमां
जन्मलेता नथी. परंतु तिर्यंय गति अने संख्यात वर्षनी आयुष्यवाणा मनुष्येमां आ
ये गतियेमां ज उत्पन्न थाय छे.

गत्यागतिद्वारमां—आ ये धीन्द्रियवाणा एवे “दुगइया दुआगइया” ये गतिवाणा
होय छे. अर्थात् ये धीन्द्रिय पण्णाथी नीकणीने आ तिर्यंय अने मनुष्य आ ये गतियेमां
ज जाय छे. अने द्विचागतिक होय छे. अर्थात् तिर्यंय अने मनुष्य आ ये गतियेमांथी
आवीने ज एव आ द्वीन्द्रिय पण्णामां जन्म ले छे “परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणा-
उसो” हे श्रमण आयुष्मन् आ प्रत्येक शरीरी असंख्यात होय छे केम के-घन रूपे करेला
लोकिनी जे ऊर्ध्व-उपरनी अध-नीचेनी आयत प्रदेशोवाणी श्रेणीये. छे. ते मधी
असंख्यात योजन कोटाकोटी प्रमाण आकाश सूचिगत प्रदेश राशि प्रमाण छे. तो ये
प्रत्येक शरीरी आटला प्रमाणवाणा छे तेथा तेजोने असंख्यात कहा छे.

प्रकरणार्थने उपसंहार करता हवे सूत्रकार कहे छे के-‘से त्तं वेइंदिया’ आरीते छे
गौतम द्वीन्द्रिय एवां उ निरूपण कयुं छे ॥ सू० १८ ॥

निरूपिता द्वीन्द्रियजीवाः, अथ त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियान् निरूपयितुमाह—‘से किं तं तेइंदिया’ इत्यादि ।

मूलम्—‘से किं तं तेइंदिया तेइंदिया अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा-ओवइया रोहिणिया जाव हत्थिसोंडा, जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । तहेव जहा बेइंदियाणं, नवरं सरीरोगाहणा, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं । तिन्नि इंदिया, ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूण पण्ण राइंदिया, सेसं तहेव दुगइया दुआगइया, परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता, सेत्तं तेइंदिया ॥

‘से किं तं चउरिंदिया चउरिंदिया अणेगविहा पन्नत्ता तंजहा—अंधिया पुत्तिया जाव गोमयकीडा जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता तंजहा पज्जत्ता य यपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सराणा पन्नत्ता गोयमा ! तओ सरीणा पन्नत्ता तंचेव । णवरं सरीरोगाहणा उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं । इंदिया चत्तारि । चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी । ठिई उक्कोसेणं छम्मासा । सेसं जहा तेइंदियाणं जाव असंखेज्जा पन्नत्ता, सेत्तं चउरिंदिया” ॥सू० १९॥

छाया—अथ के ते त्रीन्द्रियाः, त्रीन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ता तद्यथा ओवतिका रोहिणिका यावत् हस्तिशुण्डाः ये चान्ये तथाप्रकारा ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा पर्याप्तकाश्चापर्याप्तकाश्च । तथैव यथा द्वीन्द्रियाणाम् नवरं शरीरावगाहना उत्कर्षेण तिस्रो गव्यूतयः । त्रीणि इन्द्रियाणि । स्थिति र्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पकोनपञ्चाशद्वात्रिदिवम् । शेषं तथैव, द्विगतिका द्वयागतिकाः, परीता असंख्येयाः प्रज्ञप्ताः । ते एते त्रीन्द्रियाः ॥

अथ के ते चतुरिन्द्रियाः, चतुरिन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—अन्धिकाः पुत्तिकाः यावद् गोमयकीटाः, ये चान्ये तथाप्रकारा स्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि तदेव । नवरं शरीरावगाहना उत्कर्षेण चतस्रो गव्यू-

તયઃ । ઇન્દ્રિયાણિ ચત્વારિ । ચક્ષુર્દર્શનિનોઽચક્ષુર્દનિનઃ । સ્થિતિરુત્કર્ષેણ પ્ણમાસાન્ । શેપં યથા ત્રીન્દ્રિયાણાં યાવદસંસ્યયેયા પ્રજ્ઞતાઃ । તે પતે ચતુરિન્દ્રિયાઃ ॥સૂ૦ ૧૯॥

ટીકા—‘સે કિં તં તેઈંદિયા’ અથ કે તે ત્રીન્દ્રિયાઃ, ત્રીન્દ્રિયાણાં કિં લક્ષણં કિયન્તશ્ચ ભેદા इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—‘તેઈંદિયા અણેગવિહા પન્નત્તા’ ત્રીન્દ્રિયાઃ અનેકવિધા.—અનેક પ્રકારાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા’ । અનેકવિધત્વમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘ઓવડ્યા રોહિણિયા જાવ હત્થિસોંહા’ યાવત્પદેન ત્રીન્દ્રિયાણાં પ્રકારસ્તુ પ્રજ્ઞાપનાયાં દ્રષ્ટવ્યઃ તથાહિ—‘કુંથૂપિવીલિયા ઉદંસગા ઉદેહિયા ઉક્કલિયા ઉપ્પાયા ઉપ્પાહા—તણાહારા કટ્ઠાહારા પત્તાહારા માલુયા તળવેંટયા પુપ્ફવેંટયા ફલવેંટયા વીયવેંટયા તેંબુરણમિંજિયા તઉસીમિંજિયા કપ્પાસટ્ઠિમિંજિયા હિલ્લિયા ક્ષિલ્લિયા ક્ષિંગિરા કિંગિરિયા વાહુયા લહુયા સુભગા સોવત્થિયા, સુયવેંટા ઇંદકાઈયા ઇંદગોવયા તુરુતુંવગા કોત્થલવાહગા જૂયા હાહાહલા પિસુયા સયવાઈયા ગમ્મહી હત્થિસોંહા । इति । एते च त्रीन्द्रियाः केचिद् अति प्रसिद्धाः केचिद्देशविशेषतो ज्ञातव्याः ‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ ये चान्ये तथाप्रकाराः—

અવ સૂત્રકાર તેઈન્દ્રિય ઓર ચૌઈન્દ્રિયજીવોં કા નિરૂપણ કરતે હૈં—ઈસમૈં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—“સે કિં તં તેઈંદિયા—ઈત્યાદિ । સૂત્ર ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—“સે કિં તં તેઈંદિયા” હે ભદન્ત । તેઈન્દ્રિય જીવોં કા ક્યા લક્ષણ હૈ ? ઓર ઇન્દ્રિય કિત્તને ભેદ હૈં ? ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“તેઈંદિયા અણેગવિહા પ્ણત્તા” હે ગૌતમ । તેઈન્દ્રિય જીવ અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, “તં જહા” જૈસે—“ઓવડ્યા, રોહિણિયા, જાવ હત્થિસોંહા” યહાં યાવત્પદ સે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા પાઠ ઇન્દ્રિય વિષય મૈં જાન લેના ચાહિયે જો ટીકા મૈં દિયા ગયા હૈ । “ઓવડ્યા, રોહિણિકા” સે લેકર હસ્તિશુન્ડ તક કે જીવ તેઈન્દ્રિય જીવ હૈં । ઇન્દ્રિય કિત્તનેક પ્રસિદ્ધ હૈં ઓર કિત્તનેક દેશવિશેષ સે જાન લેને કે હૈ । “જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા” તથા ઇન્દ્રિય જીવોં જૈસે ઓર ઓ

હવેસૂત્રકાર તે ઇન્દ્રિય અને ચૌઈન્દ્રિય જીવોં નુ નિરૂપણ કરે છે.—આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન ને એવું પૂછે છે કે—“સે કિં તં તે ઇંદિયા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં તેઈંદિયા” હે ભગવાન તેઈન્દ્રિય જીવોંનું શું લક્ષણ છે ? અને તેના કેટલા ભેદોકહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામી ને કહે છે કે—“તેઈંદિયા અણેગવિહા પ્ણત્તા” હે ગૌતમ તે ઇન્દ્રિય જીવોં અનેક પ્રકાર ના કહેલા છે, “તંજહા” તે આપ્રમાણે છે, “ઓવડ્યા, રોહિણિયા, જાવ હત્થિસોંહા” અહિયાં યાવત્પદથી આ વિષયનો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનોપાઠ સમજાવેલો છે જે પાઠ આસૂત્રની ટીકામાં આપવામાં આવ્યો છે તે પાઠ “ઓવડ્યા, રોહિણિકા” થી લઈ ને હસ્તિશુન્ડના કથન સુધીના જીવ તેઈન્દ્રિય જીવ છે અને તેમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે. અને કેટલાક દેશવિશેષ થી સમજાવેલા. “જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પ્ણત્તા” તથા આનાજ નેવા બીજા.

एतत्सदृशा अन्येऽपि त्रीन्द्रियाः, 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' ते उपर्युक्ता स्त्रीन्द्रिया. सर्वेऽपि समासतः—संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञाताः, 'तं जहा' तद्यथा 'पज्जत्ता य अपज्जत्ता य' पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च 'तद्देव जहा वेदियाणं' तथैव यथा द्वीन्द्रियाणाम् शरीरद्वारादारभ्य गत्यागतिद्वारपर्यन्तं तथैवात्रापि निरूपणीयम् यथा—द्वीन्द्रियजीवप्रकरणे निरूपितमिति । किन्तु द्वीन्द्रियप्रकरणापेक्षया त्रीन्द्रियप्रकरणे यद्वैलक्षण्यम् तददर्शयति—'नवरं' इत्यादिना 'नवरं सरीरोगाहणा उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' नवरं त्रीन्द्रियजीवानां शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागप्रमिता द्वीन्द्रियवदेव उत्कर्षेण तु तिन्नो गन्धूतयः । 'तिन्नि इंदिया' त्रीन्द्रियजीवानां स्पर्शनरसनघ्राणरूपाणि त्रीणीन्द्रियाणि भवन्तीति । ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं एगूणपण्णराइंदिया, त्रीन्द्रियजीवानां स्थितिः—आयुष्यकालो जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण तु एकोनपञ्चाशद्वात्रिदिवं भवतीति । 'सेसं तद्देव' शेषम् अवगाहनेन्द्रियस्थि-

જો જીવ હૈં વે સવ તેહન્દ્રિય જીવ સક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે હૈં, “તં જહા” જૈસે—“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્તક ઔર અપર્યાપ્તક “તદ્દેવ જહા વેદિયાણં” શરીરદ્વાર સે લેકર ગત્યાગતિ દ્વાર તક કા ઇનકા વર્ણન જૈસા દ્વીન્દ્રિય કે પ્રકરણ મેં ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી કર લેના ચાહિય, પરન્તુ દ્વીન્દ્રિય કે પ્રકરણ કી અપેક્ષા ત્રીન્દ્રિય કે પ્રકરણ મેં જો વિલક્ષણતા હૈ વહ પ્રકટ કરતે હૈં—“નવરં” ઇત્યાદિ । “નવરં સરીરોગાહણા ઉક્કોસેણં તિન્નિ-ગાઉયાઈ” દ્વીન્દ્રિયજીવોં કી તરહ ઇન તેહન્દ્રિયજીવોં કી જઘન્ય અવગાહના અઙ્ગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઇનકી ત્રીન કોગકી હૈ । “તિન્નિ ઇંદિયા” ઇનકે સ્પર્શન, રસના ઔર ઘ્રાણ યે ત્રીન ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં । “ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં એગૂણપણ્ણરાઈંદિયા” ઇનકી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સં ૪૯ ઉનચાસ દિન રાત કી હોતી હૈ । “સેસં તદ્દેવ” અવગાહના, ઇન્દ્રિય ઔર

પણુ જે જીવો છે, તે સઘળા તેહ દ્વિય જીવો સમજવા તેહ દ્વિય જીવો સંક્ષેપ થી જે પ્રકારના છે. “તં જહા” તે જે પ્રકારે આપ્રમાણે છે. ‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક, “તદ્દેવ જહા વેદિયાણં” શરીર દ્વારથી લઈને ગત્યાગતિક દ્વારસુધીનું તેઓનું વર્ણન જે પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિયજીવોના પ્રકરણમાં કયું છે. એજ પ્રમાણેનું સમજ લેવું પરંતુ જે ઈન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ આ તેન્દ્રિય જીવોના પ્રકરણમાં જે વિલક્ષણપણું—જુદાઈ છે તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—નવરં સરીરોગાહણા ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઉયાઈ” જે ઈન્દ્રિય જીવોની જેમ આ ત્રણ ઈન્દ્રિય વાળા જીવોની જઘન્ય અવગાહના આંશળના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણની છે અને તેની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણકોસની છે

“તિન્નિ ઇંદિયા” તેઓને સ્પર્શ રસના, (જીભ) અને ઘ્રાણ (નાક) આ ત્રણ ઈન્દ્રિયો હોય છે “ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં એગૂણપણ્ણરાઈંદિયા” તેમની સ્થિતિ

ત્યતિરિક્તં સર્વં તથૈવ-દ્વીન્દ્રિયપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘દુગ્ધ્યા દુઆગ્ધ્યા’ ત્રીન્દ્રિયજીવાઃ દ્વિગતિકા દ્વ્યાગતિકા ભવન્તિ તિર્યઙ્મનુષ્યગતૌ ગચ્છન્તિ તથા તિર્યઙ્મનુષ્યેભ્ય એવ આગચ્છન્તીતિ ‘પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । ત્રીન્દ્રિયપ્રકરણમુપસંહરન્નાહ-‘સે તં તેંદિયા’ તે એતે ત્રીન્દ્રિયા જીવા નિરૂપિતાઃ, ઇતિ ॥

નિરૂપિતાસ્ત્રીન્દ્રિયજીવાઃ, સમ્પ્રતિ ચતુરિન્દ્રિયજીવાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ-‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં ચૌરિંદિયા’ અથ કે તે ચતુરિન્દ્રિયજીવા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-‘ચૌરિંદિયા અણેગવિહા પન્નત્તા’ ચતુરિન્દ્રિયજીવા અનેકવિધાઃ-અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતા ઇતિ । અનેકવિધત્વમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા-અંધિયા પુત્તિયા

સ્થિતિ કે અતિરિક્ત ઔર જો શરીર, સંહનન આદિ દ્વાર હૈં વે સબ દ્વીન્દ્રિય કે પ્રકરણ કે જૈસે હી હૈં । યે તેંદ્રિય જીવ ‘દુગ્ધ્યા, દુઆગ્ધ્યા’ દ્વિગતિક ઔર દ્વ્યાગતિક હોતે હૈં । ક્યોકિ યે ઇસ પર્યાય સે જવ ઉદ્ભૂત હોતે હૈં તો તિર્યઙ્ચ ગતિ યા મનુષ્ય ગતિ ઇન દો હી ગતિયો મેં જાતે હૈં । તથા ઇનમેં તિર્યઙ્ચ ગતિ ઔર મનુષ્ય ગતિ સે આયે હુએ જીવ હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઇસલિયે યે દ્વ્યાગતિક હોતે હૈં । ‘પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા’ યે પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર તેંદ્રિયજીવો કા કથન કરકે અવ સૂત્રકાર ઇસ પ્રકરણ કા ઉપસંહાર કરતે હૈં-‘સે તં તેંદિયા’ ઇસ પ્રકાર સે તેંદ્રિયજીવોં કા યહ નિરૂપણ કિયા હૈં ।

અવ ચૌંદ્રિયજીવોં કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ-‘સે કિં તં ચૌરિંદિયા’ હે ભદન્ત ! ચૌંદ્રિયજીવોં કા ક્યા લક્ષણ હૈ ઔર કિતને ઇન્કે ભેદ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હૈં-ગૌતમ ! ‘ચૌરિંદિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા’ ચૌંદ્રિયજીવ અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-‘અંધિયા પુત્તિયા, જાવ ગોમયકીડા’ અન્ધિકા, પુત્રિકા યાવત્, ગોમ-

જઘન્યથી એક અંતર્મુદ્ધૂતની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણ પચાસ રાતદિવસની હોય છે ‘સેસં તહેવ’ અવગાહના ઇન્દ્રિય. અને સ્થિતિદ્વારના કથન સિવાય બાકીના જે શરીર સંહનન. વિગેરે દ્વારો છે. તેમજા બે ઇન્દ્રિયાણા જીવોના કથન પ્રમાણેજ છે. આ તેંદ્રિય જીવો ‘દુગ્ધ્યા દુઆગ્ધ્યા’ દ્વિગતિક અને દ્વ્યાગતિક હોય છે. કેમ કે-તેઓ આ પૃથ્વીમાંથી જ્યારે નીકળે છે, તો તિર્યંચગતિ અને મનુષ્યગતિ આ બેજ ગતિમાંથી આવેલ જીવ જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેમને દ્વ્યાગતિક કહેલા છે.

‘પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા’ આ પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત હોય છે આપ્રમાણે તે ઇન્દ્રિય જીવોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર આપ્રકરણનો ઉપસંહાર કરે છે. ‘સેત્તં તેંદિયા’ આ રીતે તેંદ્રિય જીવોનું આ નિરૂપણ કયું છે.

હવે ચૌંદ્રિય જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છેકે-‘સે કિં તં ચૌરિંદિયા’ હે ભગવન્ ચૌંદ્રિય જીવોનું શું લક્ષણ છે ? અને તેના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ‘ચૌરિંદિયા અણેગવિહા પણ્ણત્તા’ ચૌંદ્રિય જીવો અનેક પ્રકારના કહ્યા છે.-‘તં જહા’ તે

જાવ ગોમયકીડા, અન્ધિકા: પુત્રિકા યાવદ્ ગોમયકીટા:; ઇત્ર યાવત્પદેન-પ્રજ્ઞાપનોક્તા: સર્વે પ્રાહ્યા:; તથાહિ-ગાથા-‘અંધિયપુત્તિયમચ્છિય-મસગા કીડે તદા પર્યંગે ય ।

દંકુણકુક્કુડકુક્કુહ, નંદાવત્તેય સિંગિરટે ॥૧॥

પત્તા નીલપત્તા લોહિયપત્તા હાલિદ્વપત્તા સુવિકલ્લપત્તા ચિત્તપક્ષા વિચિત્તપક્ષા ઓઢંજલિયા જલચરિયા ગમ્ભીરા ણીલિયા તંતવા અચ્છિરોડા અચ્છિપેઠા સારંગા નેઝરા દોલા ભમરા ભરિલી જરુલા તોટ્ટા વિચ્છુયા પત્તવિચ્છુયા છાણવિચ્છુયા જલવિચ્છુયા પિયં ગાલા ક્ષણગા’ એતદન્તાનાં પ્રજ્ઞાપનોક્તાનાં સંપ્રહો ભવતિ, તત્ર ‘મચ્છિયા’ મક્ષિકા: મશકા: કીટા: પતક્ષા: દંકુણા: કુક્કુટા: કુક્કુટા: નન્દાવર્ત્તા: સિંગિરિટા: કૃષ્ણપત્રા: નીલપત્રા: હારિદ્રપત્રા: શુક્લપત્રા: ચિત્રપક્ષા: વિચિત્રપક્ષા: ઓઘાજ્જલિકા: જલચારિકા: ગમ્ભીરા: નીલિકા: તંતવા: અક્ષિરોડા: અક્ષિપ્રેક્ષા: સારંગા:; નૂપુરા:; દોલા: ભ્રમરા: ભરિલય:જરુલા તોટ્ટા: વૃશ્ચિકા: પત્રવૃશ્ચિકા: ગોમયવૃશ્ચિકા: જલવૃશ્ચિકા પ્રિયક્ષ્ણલાકનકા:; ઇતિ, યથાદેશમવગન્તવ્યા: । ‘જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા’ યે ચાન્થે તથા પ્રકારા-અન્ધિકાદિજીવસદ્દશા: અન્ધિકાદિજીવભિન્નાશ્ચ તે સર્વે ચતુરિન્દ્રિયા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । ‘તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા’ તે ઉપર્યુક્તાશ્ચતુરિન્દ્રિયજીવા: સમાસત:—સંક્ષેપેણ દ્વિવિદ્ધા: દ્વિપ્રકારકા: પ્રજ્ઞપ્તા:-કથિતા. ‘તં જદ્દા’ તથથા-‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચેતિ ।

સમ્પ્રતિ-શરીરાદિદ્વારમધિકૃત્ય પ્રશ્નયન્નાહ-‘તેસિ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં કડ્ડસરીરગા પન્નત્તા’ તેણાં ચતુરિન્દ્રિયાણાં સ્વલ્લભદન્ત ’ જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞ-

યકીટ યહાં યાવત્પદ સે-પ્રજ્ઞાપના કા પાઠ જ્ઞાન લેના ચાહિયે જો ટીકા મેં દિયા ગયા હૈ-અન્ધિકા પુત્રિકા મક્ષિકા-મશક આદિ ગોમયકીટ પર્યન્ત કે જીવ જો પ્રજ્ઞાપના મેં કહે ગયે હૈં વે સવ ચૌદિન્દ્રિયજીવ હૈં । ઇનમેં કિતનેક નામ તો અતિ સ્પષ્ટ હૈં ઓર કિતનેક નામ દેશ વિદેશ સે જ્ઞાનને યોગ્ય હૈં । તથા ઇસી પ્રકાર કેજો ઓર મી જીવ હૈં વે તથા જો ઇનસે ભિન્ન હે સવ હી ચૌદિન્દ્રિયજીવ “સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા” સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । “તં જદ્દા” જૈસે -“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્ત “તેસિ ણ મંતે ! જીવાણં કડ્ડ સરીરગા પન્નત્તા” હે ભદન્ત । ઇન ચૌદિન્દ્રિયજીવોં કે કિતને શરીર

આ પ્રમાણે છે “અંધિયા, પુત્તિયા. જાવ ગોમયકીડા”, અન્ધિકા, પુત્રિકા યાવત્ ગોમય કીડા અસ્થિયાં યાવત્પદથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ વિષયમાં કહેલો પાઠ સમજી લેવો કે જે પાઠ સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. અન્ધિકા, પુત્રિકા, મક્ષિકા (માખી) મશક-મચ્છર વિગેરે ગોમય કીટ સુધીનાં જીવો કે જે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલા છે, તે બધા ચૌદિન્દ્રિય જીવો છે. તેમાં કેટલાક નામો તો ઘણા જ સ્પષ્ટ છે. અને કેટલાક નામો દેશ-વિદેશ થી સમજી લેવા. તથા આ પ્રમાણેના બીજા પણ જે જીવો છે, તે બધા જ ચૌદિન્દ્રિય જીવો છે બધા ચૌદિન્દ્રિય જીવો—“સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા” સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા છે. “તં જદ્દા” તે આ પ્રમાણે સમજવા “પજ્જત્તગા ય, અપજ્જત્તગા ય” પર્યાપ્તિક અને અપર્યાપ્તિક “તેસિ

પ્તાનિ—કથિતાનીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ - 'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ? 'तओ सरीरगां पन्नत्ता' चतुरिन्द्रियजीवानां त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि 'तं चेव' तदेव—द्वीन्द्रियवदेव औदारिकं तैजसं कर्मणम् । अवगाहनादिद्वारे वैलक्षण्यं विधत्ते तदर्जयति—'नवरं' इत्यादिना, 'नवरं सरीरोगाहणा उक्कोसेण चत्तारि गाउयाइं' नवरं केवलं शरीरावगाहना चतुरिन्द्रियजीवानां चतस्रो गन्व्यूतयः, जघन्या शरीरावगाहना तु अंगुलासंख्येयभागप्रमाणैवेति । 'इंदिया चत्तारि' इन्द्रियाणि स्पर्शनरसनाघ्राणचक्षुरूपाणि चत्वारि भवन्ति चतुरिन्द्रियजीवानाम् अतएव एतेषां चतुरिन्द्रिय इति नाम भवति । दर्शनद्वारे—'चक्खुदंसणी अचक्खुदंसणी' चक्षुरिन्द्रियजीवा चक्षुर्दर्शनिनोऽपि भवन्ति अचक्षुर्दर्शनिनोऽपि भवन्तीति । स्थितिद्वारे—'ठिई उक्कोसेण छम्मासा' चतुरिन्द्रियजीवानां स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण तु षण्मासान् इति । 'सेसं जहा तेइंदियाणं जाव असंखेज्जा पन्नत्ता' शेषम्—शरीरावगाहनेन्द्रियदर्शनस्थितिद्वारातिरिक्तं सर्व संस्थानादिद्वारजातं यथा त्रीन्द्रियाणां कथितं तथैव चतुरिन्द्रियाणामपि ज्ञातव्यम् कियत्पर्यन्तं

होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! इनके “तओ सरीरगा पन्नत्ता” तीन शरीर होते हैं “तं चेव” वे तीन शरीर औदारिक, तैजस और कर्मण हैं । अवगाहना द्वार में इनके शरीरकी अवगाहना जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से चार कोश प्रमाण होती है । “इंदिया चत्तारि” इनके इन्द्रियां—स्पर्शन, रसना, घ्राण और चक्षु इस प्रकार से चार होती है । इसी कारण इनका नाम चौइन्द्रियजीव ऐसा हुआ है । दर्शनद्वार में इनके दो दर्शन होते हैं—चक्षु दर्शन भी होता है और अचक्षु दर्शन भी होता है । स्थितिद्वार में “ठिई उक्कोसेण छम्मासा” इनकी स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की होती है और उत्कृष्ट स्थिति इनकी छहमास की होती है । “सेसं जहा तेइंदियाणं जाव असंखेज्जा पन्नत्ता” इस प्रकार शरीर अवगाहना इन्द्रिय दर्शन स्थिति

णં મંતે જીવાણં કહ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ આ ચૌધંદ્રિય જીવોને કેટલા શરીરો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તેઓને “તઓ સરીરગા પન્નત્તા” ત્રણ શરીરો હોય છે “તં ચેવ” તે ત્રણ પ્રકાર—ઔદારિક શરીર, તૈજસ અને કાર્મણ એ પ્રમાણેના છે. અવગાહના દ્વારમાં તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્ય થી તે આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી ચાર કોશ પ્રમાણની છે.

“इंदिया चत्तारि” તેઓની ઇંદ્રિયો સ્પર્શન રસના, ઘ્રાણ અને ચક્ષુ આ પ્રમાણે ચાર હોય છે. તેજ કારણથી તેઓનું નામ ચૌધંદ્રિય જીવ એ પ્રમાણેનું છે.

દર્શનદ્વારમાં—તેઓને ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન આ પ્રમાણેના બે દર્શનો હોય છે સ્થિતિદ્વારમાં “ठिई उक्कोसेण छम्मासा” તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી તેઓની સ્થિતિ છમાસની હોય છે ‘सेसं जहा तेइंदियाणं जाव असंखेज्जा पण्णत्ता’ આ પ્રમાણે શરીર, અવગાહના ઇંદ્રિય, દર્શન સ્થિતિ આદ્યો

ત્રીન્દ્રિયવદ્ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, યાવદ્ અસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ અત્ર યાવત્પદેન સંઘ-
નનાદિદ્વારજાતસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । ત્રીન્દ્રિયવદેવ એતાનિ સર્વાણિ દ્વારાણિ વિવિચ્ય વક્તવ્યા-
નીતિ । પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ—‘સેત્તં ચઉરિંદિયા’ તે એતે ચતુરિન્દ્રિયજીવા નિરૂપિતા
ઇતિ ॥ સૂ. ૧૯ ॥

ઉક્તાશ્ચતુરિન્દ્રિયાઃ સમ્પ્રતિ પઞ્ચેન્દ્રિયાન્ પ્રતિપાદયિતુમાહ—

મૂલમ્—‘સે કિં તં પંચિંદિયા, પંચિંદિયા ચઉવિહા પન્નત્તા, તંજહા-
નેરહયા તિરિસ્સવજોણિયા મણુસ્સા દેવા । સે કિં તં નેરહયા નેરહયા સત્તવિહા
પન્નત્તા તંજહા-સ્યણપ્પમાપુઢવી નેરહયા જાવ અહેસત્તમપુઢવી નેરહયા,
તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા, તંજહા-પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય । તેસિ ણં
મંતે ! જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા ? ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા,
તંજહા-વેઉવિહા તેયણ કમ્મણ । તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા
સરીરોગાહણા પન્નત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા સરીરોગાહણા પન્નત્તા તંજહા-ભવ
ધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેઉવિયા ય, તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા
જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જો ભાગો-ઉક્કોસેણં પંચધણુસયાદં ।
તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેઉવિયા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંસેજ્જહ્ ભાગં
ઉક્કોસેણં ધણુસહસ્સં । તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરા કિં સંઘયણી

इन द्वारों के सिवाय और जो संस्थान आदि द्वार हैं वे सब प्रत्येक शरीरी पर्यन्त तेइ-
न्द्रियजीवों के प्रकरण में जिस रूप से प्रतिपादित किये गये हैं वैसे ही इस चौइन्द्रिय के
प्रकरण में भी प्रतिपादित कर लेना चाहिये, ये प्रत्येक शरीरी असंख्यात होते हैं । अब प्रकरणार्थ
का उपसंहारकरते हैं “से तं चउरिंदिया” इस प्रकार से ये चौइन्द्रियजीव निरूपित हुए
हैं । सूत्र ॥ १९ ॥

ના કથન સિવાય બીજા જે સંસ્થાન વિગેરે દ્વારો છે, તે બધા પ્રત્યેક શરીરી પર્યંત તેઇ દ્વિય
જીવોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યા છે, એજ પ્રમાણે આ ચૌઇ દ્વિયોના પ્રકરણમાં
પણ પ્રતિપાદન કરીદેવું. આ પ્રત્યેક શરીરી જીવો અસંખ્યાત હોય છે

હવે સૂત્રકાર આ પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે—“સે ત્તં ચઉરિંદિયા” આ
પ્રમાણે આ ચૌઇ દ્વિય જીવોનું નિરૂપણ કર્યું છે ॥ સૂ. ૧૯ ॥

पन्नत्ता ? गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी णेवट्ठी, णेव छिरा णेव
 ण्हारु णेव संघयणमत्थि जे पोग्गला अणिट्ठा अकंता अप्पिया असुहा
 अमणुण्णा अमणामा तेसं संघातत्ताए परिणमंति । तेसि णं भंते !
 जीवाणं सरीरा किंसंठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता तंजहा—भव-
 धारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य , तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंड-
 संठिया । तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते विहुंडसंठिया पन्नत्ता ।
 चत्तारि कसाया । चत्तारि सन्नाआ । तिन्नि लेस्साओ । पंचिदिया ।
 चत्तारि ससुग्घाया आइल्ला । सन्नी वि असन्नी वि । णपुंसगवेयगा । छ
 पज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ । तिविहा दिट्ठी । तिन्नि दंसणा । णाणी वि
 अन्नाणी वि, जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी, तंजहा—आभिणिबोहिय-
 नाणी सुयनाणी ओहिनाणा, जे अन्नाणी ते अत्थेगइया दुअन्नाणी,
 अत्थेगइया तिअन्नाणी, जे य दुअण्णाणी ते नियमा मइ अन्नाणी सुय
 अन्नाणी य जे ति अन्नाणी ते नियमा मइ अन्नाणी य सुय अन्ना
 णीय विभंग नाणी य । तिविहे जोगे । दुविहे उवजोगे । छद्दिसिं आहारो
 ओसण्णं कारणं पडुच्च वण्णओ कालाइं जाव आहारमाहारेति । उववाओ
 तिरियमणुस्सेहिंतो । ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं
 तेत्तीसं सागरोवमाइं । दुविहा मरंति । उव्वट्टणा भाणियव्वा जओ
 आगया, णवरं संमुच्छिमेसु पडिसेहो । दुगइया दुआगइया परित्ता असं
 खेज्जा पन्नत्ता समणाउसो ? से तं नेइया” ॥ सू० २० ॥

छाया—अथ के ते पञ्चेन्द्रियाः ? पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्विधाः प्रक्षप्ताः तद्यथा-
 नैरयिका स्तिर्यग्योनिका मनुष्या देवाः । अथ के ते नैरयिकाः ? नैरयिकाः सप्तविधाः
 प्रक्षप्ताः , तद्यथा-रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका यावत् अधःसप्तमपृथिवी नैरयिकाः, ते

समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां किति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वैक्रियं तैजसं कामं णम् तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ? गौतम ! द्विविधा शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता, तद्यथा-भवधारणीया च उत्तरवैक्रियिकी च तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येय भागम्, उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि । तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रियिकी सा जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागमुत्कर्षेण धनुःसहस्रम् । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संहननानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पण्णां संहननानामसंहनिन नैवास्थीनि नैव शिराः नैव स्नायूनि नैव संहननमस्ति । ये पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमाः, -तेषां शरीरसङ्घाततया परिणमन्ति । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियिकाणि च, तत्र-खलु यानि तानि भवधारणीयानि तानि हुण्डसंस्थितानि, तत्र खलु यानि तानि उत्तरवैक्रियिकाणि तान्यपि हुण्डसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि । चत्वारः कपायाः । चतस्रः संज्ञाः । तिस्रो-लेइयाः । पञ्चेन्द्रियाणि । चत्वारः समुद्रघाता आदिमाः । संज्ञिनोऽपि असंज्ञिनोऽपि, नर्पुंसकवेदकाः, पटूपर्याप्तयः पट् अपर्याप्तयः । त्रिविधा दृष्टयः । त्रीणि दर्शनानि । ज्ञानिनोऽपि अज्ञानिनोऽपि, ये ज्ञानिनस्ते नियमात् त्रिज्ञानिनः, तद्यथा आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिन अवधिज्ञानिनः । ये अज्ञानिनस्ते अस्त्येकके द्वयज्ञानिनः, अस्त्येकके त्रयज्ञानिनः ये च द्वयज्ञानिनस्ते नियमान्मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च, ये त्रयज्ञानिनस्ते नियमान्मत्यज्ञानिनश्च श्रुताज्ञानिनश्च विभङ्गज्ञानिनश्च । त्रिविधो योगः । द्विविध उपयोगः । पट् दिशि आहारः, 'ओसण्णं'-प्रायः कारणं प्रतीत्य वर्णत कालान् पुद्गलान् यावदाहारमाहारन्ति । उपपातस्तिर्यङ् मनुष्येभ्य स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागारोपमाणि । द्विविधा प्रियन्ते । उद्धर्तना भणितव्या यत आगताः, नवरसंमूर्च्छिमेषु प्रतिषेधः । द्विगनिका द्वयागतिकाः परीता असख्याताः प्रज्ञप्ताः श्रमणा-युष्मन् ! ते पते नैरयिकाः ॥सू० २०॥

टीका—‘से किं तं पंचिदिया’ अथ के ते पञ्चेन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रियाणां किं लक्षणं कियन्तश्च भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘पंचिदिया चउद्विहा पन्नत्ता’ पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्विधाः

अब पञ्चेन्द्रिय जीवों का निरूपण किया जाता है—

“से किं तं पंचिदिया, इत्यादि । सूत्र ॥२०॥

टीकार्थ—‘से किं तं पंचिदिया’ हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियों का क्या लक्षण है और

उवे पञ्चेन्द्रिय एवेणु निइपणु करवाभां आवे छे.—“से किं तं पंचिदिया” इत्यादि

टीकार्थ—“से किं तं पंचिदिया” हे भगवान् पञ्चेन्द्रिय एवेणुं शुं लक्षणं छे-?

ચતુઃપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ, પચ્ચ-સ્પર્શનરસનગ્રાણચક્ષુઃશ્રોત્રાત્મકાનિ પરિપૂર્ણાનિ
ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે પચ્ચેન્દ્રિયજીવાઃ કથ્યન્તે । તેષાં ચતુર્વિધત્વમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि
‘તં જહા’ તથથા—‘નેરહ્યા’ નૈરયિકા, તત્ર અયતિ—પ્રાપ્નોતિ ઇષ્ટફલં કર્મ તત્ નિર્ગતં ચેભ્યસ્તે
નિરયાઃ—નરકાવાસાઃ તેષુ નરકાવાસેષુ ભવા ઇતિ નૈરયિકાઃ સર્વતઃ કષ્ટફલભોક્તારઃ ।
‘તિરિક્ષ્વજોણિયા’ તિર્યગ્યોનિકાઃ—તિર્યગ્ યોનિસમુદ્રવાઃ ‘મણુસ્સા’ મનુષ્યાઃ ‘દેવા’ દેવાઃ
દીવ્યન્તિ ઇતિ દેવાઃ । તેષુ નૈરયિકાન્ પ્રતિપાદયિતુ પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि ‘સે કિં
તં નેરહ્યા, અથ કેતે નૈરયિકા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘નેરહ્યા સત્તવિદ્ધા પન્નત્તા’ નૈરયિકાઃ
સત્તવિદ્ધાઃ સત્તપ્રકારકા. પ્રજ્ઞપ્તાઃ । તં જહા તથથા—‘રયણપ્પમા પુઢવી નેરહ્યા જાવ અહેસત્તમ-

इनके कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! ‘पंचिन्द्रिया चउच्चिहा पन्नत्ता’
पञ्चेन्द्रियजीवों के स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और कर्ण ये पांच इन्द्रियां होती हैं । इसी
कारण ये पञ्चेन्द्रिय कहलाते हैं । इसके चार प्रकार ऐसे हैं—“नेरह्या” नैरयिकजीव,
“तिरिक्खजोणिया” तिर्यग्योनिक जीव, “मणुस्सा” मनुष्य जीव और “देवा” देव इनमें
जो नरकावासों में रहते हैं वे नैरयिक हैं । जहां से इष्टफल संपादक कर्म निर्गत हो गया
होता है अर्थात् सुखका लेश भी जहां होता नहीं है ऐसे स्थानका नाम निरयहै । इन
नरकावास रूप निरयों में जो होते हैं—रहते हैं—वे नैरयिक जीव हैं । ये नैरयिक सब प्रकार
से कष्टप्रद फलों के ही भोक्ता होते हैं । जो जीव तिर्यञ्चगति में जन्म धारण करते हैं वे
तिर्यग्योनिक जीव हैं । मनुष्य और देव प्रसिद्ध हैं ।

इन में प्रथम नैरयिकों का निरूपण करते हैं—“से किं तं नेरह्या” इत्यादि—
“से किं तं नेरह्या” हे भदन्त । नैरयिक जीव कितने प्रकार के हैं ? उत्तर में प्रभु कहते
हैं—हे गौतम ! “नेरह्या सत्तविहा पन्नत्ता” नैरयिक सात प्रकार के हैं “तं जहा” जैसे—

અને તેના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રમાણેના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે
કે—હે ગૌતમ ! “પંચિન્દ્રિયા ચઉચ્ચિહા પણ્ણત્તા” પંચેન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ
ચક્ષુ અને કાન આ પ્રમાણેની પાંચ ધન્દ્રિયો હોય છે, તેથીજ તેઓ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે
તેના ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—“નેરહ્યા” નૈરયિક જીવો “તિરિક્ષ્વજોણિયા” તિર્ય-
ગ્યોનિકજીવ, “મણુસ્સા” મનુષ્ય જીવ અને “દેવા” દેવ તેમા જેઓ નરકાવાસોમાં રહે છે,
તે નૈરયિક કહેવાય છે જ્યાંથી ઇષ્ટફલ સંપાદક કર્મ નિર્ગત થઈગયું હોય છે તેનું નામ
નિરય છે, આ નરકાવાસ રૂપ નિરયોમાં જે હોય છે અર્થાત્ રહે છે, તે નૈરયિક જીવો છે.
આ નૈરયિકો બધીરીતે કષ્ટપ્રદ ફલોનેજ ભોગવનારા હોય છે જે જીવો તિર્યંચ ગતિમાં
જન્મધારણ કરે છે, તેઓ તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો છે મનુષ્ય અને દેવો પ્રસિદ્ધ જ છે.
આમાં પહેલાં નૈરયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—“સે કિં તં નેરહ્યા” ઇત્યાદિ
ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવાન “સે કિં તં નેરહ્યા” નૈરયિક જીવો કેટલા
પ્રકારના છે ? અને તેના શું ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે
કે—હે ગૌતમ ! “નેરહ્યા સત્તવિદ્ધા પણ્ણત્તા” નૈરયિક જીવો સાતપ્રકારના કહેલા છે.—

પુઢવી નેરહ્યા' રત્નપ્રભાપૃથિવીનૈરયિકા યાવત્ અઘઃસપ્તમપૃથિવી નૈરયિકાઃ, અત્ર યાવત્પદેન શર્કરાપ્રભા વાલુકાપ્રભા પઢ્કપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા પૃથિવીનારકાણાં સગ્રહો ભવતીતિ । 'તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા, તે સપ્તાપિ નારકાઃ સમાસતઃસંક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'તં જહા' તથથા—'પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય' પર્યાપ્તાઃચાપર્યાપ્તાઃચેતિ । નારકજીવાનાં દ્વારાણિ પ્રદર્જયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—'તેસિ ણં' ઇત્યાદિ, 'તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા' તેષાં નારકાણાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનીતિ પ્રથમશરીરદ્વારે પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'તઓ સરીરગા પન્નત્તા' ત્રીણિ-ત્રિપ્રકારકાણિ શરીરાણિ નારકજીવાનાં પ્રજ્ઞપ્તાનીતિ । ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિ, 'તં જહા' તથથા—'વેઉઙ્ઘિણ્ણ, તેયણ્ણ કમ્મણ્ણ' વૈક્રિયં તૈજસ કાર્મણં ચેત્યેતચ્છરીરત્રિતયં ભવતીતિ ભવપ્રત્યયાદેવ વૈક્રિયશરીર ભવતિ નવૌદારિકં ભવતિ તૈજસં કાર્મણં તુ સર્વજીવસાધારણં તદસ્યાપિ ભવત્યેવેતિ પ્રથમં શરીરદ્વારમ્ ॥

'રયણપ્પમાપુઢવી નેરહ્યા જાવ અહેસત્તમપુઢવીનેરહ્યા' રત્નપ્રભાપૃથિવી નૈરયિક યાવત્ અઘઃસપ્તમ પૃથિવી નૈરયિક । યહાં યાવત્ શબ્દ સે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પઢ્કપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા ઇન પૃથિવિયો કે નારકોં કા સગ્રહ હુઆ હૈ । યે સાતોં હી નારક "સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા" સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—"તં જહા" જસે—"પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય" પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત "તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા" હે ભદન્ત ! ઇન નારક જીવોં કે કિતને શરીર કહે ગયે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—"ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા" હે ગૌતમ । ઇન્કે ત્રીન શરીર કહે ગયે હૈ—"તં જહા" કે ત્રીન શરીર યે હૈ—"વેઉઙ્ઘિણ્ણ, તેયણ્ણ, કમ્મણ્ણ" વૈક્રિય શરીર, તૈજસશરીર, ઔર કાર્મણ શરીર । ઇન્કે ભવપ્રત્યય સે વૈક્રિય શરીર હોતા હૈ । ઔદારિક આદિ શરીર નહીં હોતે હૈ । તથા તૈજસ ઔર કાર્મણ યે દો શરીર સર્વ જીવ સાધારણ હોતે હૈ ઇસલિયે ઇન્કે ભી હોતે હૈ । અવગાહના

"તં જહા" તે સાતપ્રકારો આ પ્રમાણે છે.—"રયણપ્પમા પુઢવી નેરહ્યા જાવ અહે સત્તમ પુઢવી નેરહ્યા" રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક યાવત્ અઘ સપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક અહિયાં યાવત્ શબ્દથી શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પઢ્કપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા આ પૃથ્વીયોના નારકોના સંગ્રહ થયો છે આ સાતે નારકો—"સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા" સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા છે "તં જહા" તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે "પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય" પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક "તેસિ ણં મંતે જીવાણં કહ્ સરીરગા પન્નત્તા" હે ભગવાન આ નારક છવો ને કેટલા શરીરો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે —"ગોયમા ! તઓ સરીરગા પન્નત્તા" હે ગૌતમ ! તેઓને ત્રણ શરીરો કહેલા છે. "તં જહા" તે ત્રણ શરીરો આ પ્રમાણે છે "વેઉઙ્ઘિણ્ણ, તેયણ્ણ, કમ્મણ્ણ, વૈક્રિય શરીર, તૈજસ શરીર, અને કાર્મણ શરીર, તેઓને ભવપ્રત્યયથી વૈક્રિય શરીર હોય છે. ઔદારિક વિગેરે શરીર હોતા નથી તથા તૈજસ અને કાર્મણ આ બે શરીર સર્વ જીવ સાધારણ હોય છે. તેથી તે તેમને પણ હોય છે.

અથ અવગાહનાદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહના પન્નત્તા’ તેષાં નારકાણાં સ્વલ્પ મદન્ત ! જીવાનાં કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞપ્તેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા સરીરોગાહના પન્નત્તા’ દ્વિવિધા—દ્વિપ્રકારકા શરીરાવગાહના નારકજીવાનાં પ્રજ્ઞપ્તા કથિતા, દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેઉવ્વિયા ય’ ભવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રયિકી ચ, તત્ર ભવો જન્મ ધાર્યતે યયા અવગાહનયા સા ભવધારણીયા ભવપ્રત્યયિકી ઉત્પાદસમયભાવિનીત્યર્થઃ અપરા તુ-ભવાન્તરવૈરિનારકપ્રતિઘાતનાર્થમુત્તરકાલે યા વિચિત્રરૂપા વૈક્રયિકી અવગાહના સા ઉત્તર-વૈક્રયિકી । ‘તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા’ તત્ર દ્વયોર્મધ્યે સ્વલ્પ યા સા ભવધારણીયા શરીરાવગાહના ‘સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગો’ સા જઘન્યેનાંગુલસ્યાસસ્યેયભાગ-

દ્વાર મેં—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરો-ગાહના પન્નત્તા” હે મદન્ત ? ઇન જીવોં કે શરીર કી અવગાહના કિતની વડી હોતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“ગોયમા ! દુવિહા સરીરોગાહના પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! શરીરાવ-ગાહના દો પ્રકાર કી, કહી ગઈ હૈ ‘તં જહા’ જૈસે—‘ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેઉવ્વિયા ય’ “એક ભવધારણીય શરીરાવગાહના ઔર દૂસરી ઉત્તરવૈક્રયિકી શરીરાવગાહના । જિસ—અવ-ગાહના કે દ્વારા જન્મ ધારણ કિયા જાતા હૈ—વહ ભવધારણીય ભવ કે પ્રભાવ સે હોને વાલી અર્થાત્ ઉત્પાદ સમય મેં હોને વાલી અવગાહના હૈ । ઔર ઉત્તરવૈક્રયિકી અવગાહના જો ભવા-ન્તર કે વૈરીમૂત નારક કો મારને કે લિયે ઉત્તરકાલ મેં ધારણ કી જાતી હૈ વહ હૈ । યહ વિચિત્ર રૂપા હોતી હૈ । “તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસં-સ્થેજ્જહમાગો” ભવધારણીય શરીરાવગાહના—જઘન્ય સે અઙ્ગુલ કે અસંસ્થાતવે ભાગ પ્રમાણ

અવગાહનાદ્વાર સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ આ જીવોને શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! દુવિહા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! તેમની શરીરાવગાહના એ પ્રકારની કહેલી છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણેના છે. “ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેઉવ્વિયા ય” એક ભવ-ધારણીય શરીરાવગાહના અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના જે અવગાહના દ્વારા જન્મ ધારણ કરવામાં આવે છે. તે ભવધારણીય ભવના પ્રભાવથી થવાવાળી અર્થાત્ ઉત્પાદ-ઉત્પ-ત્તિના સમયે થવાવાળી અવગાહના છે. અને ઉત્તરવૈક્રિયની અવગાહના જે ભવાન્તરના વૈરી રૂપ નારકને મારવામાટે ઉત્તરકાળમાં ધારણ કરવામાં આવે છે તે છે. આ અવગાહના વિચિત્ર રૂપ હોય છે. “તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થે-જ્જહમાગો” ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંસ્થાત માં ભાગપ્રમાણ

પ્રમાણા સા ચોપપાતકાલે જ્ઞાતવ્યા તથા પ્રયત્નભાવાત્, ‘ઉક્કોસેણં પંચધણુસયાઈ’ ઉક્ક-
ર્ષેણ સા શરીરાવગાહના પચ્ચધનુ.શતાનિ । इदञ्चोत्कर्षतः प्रमाणं सप्तमपृथिवीमधिकृत्य
જ્ઞાતવ્યમ્, પ્રતિપૃથિવ્યુત્કૃષ્ટાઽવગાહના પ્રમાણં ત્વેવં જ્ઞાતવ્યમ્ (૧) પ્રથમપૃથિવ્યાં ષઢ્ગુલાધિકાનિ
પાદોનાઽધનૂંપિ (૨) દ્વિતીયપૃથિવ્યાં સાર્દ્ધપચ્ચદશધનૂંપિ । (૩) તૃતીયસ્યાં સપાદૈકત્રિશદ્ધ-
નૂંપિ । (૪) ચતુર્થ્યાં સાર્દ્ધદ્વાષષ્ટિઃ ધનૂંપિ । (૫) પચ્ચમ્યાં સપાદશતધનૂંપિ । (૬) ષષ્ઠ્યાં
સાર્દ્ધત્રિશતધનૂંપિ । (૭) સપ્તમ્યાં પચ્ચધનુઃશતાનીતિ સૂત્રે પ્રોક્તમેવ ।

નૈરયિકાણાં ભવધારણીયશરીરસ્યોત્કૃષ્ટાવગાહનાકોષ્ટકમિદમ્—

પૃથિવીસર્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
ધનુ પ્રમાણમ્	૭૥૥૬અં	૧૫૥૧૨અં.	૩૧।	૬૨॥	૧૨૫	૨૫૦	૫૦૦

‘તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં’ તત્ર દ્વયોર-
વગાહનયોર્મધ્યે યા સા ઉત્તરવૈક્રયિકી દ્વિતીયાવગાહના સા જઘન્યેનાઢ્ગુલસ્ય સંખ્યેયભાગપ્રમાણા

હોતી હૈ । ઔર “ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈ” ઉત્કૃષ્ટ સે પાંચ સૌ ધનુષ પ્રમાણ હોતી
હૈ । જઘન્ય અવગાહના ઉપપાતકાલ મેં હોતી હૈ । ઔર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સપ્તમ પૃથિવી મેં હોતી
હૈ । હરેક પૃથિવીગત નૈરયિક જીવોં કી ભવધારણીય શરીર કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કા
પ્રમાણ હસ પ્રકાર હૈ—પ્રથમપૃથિવી મેં નૈરયિકોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૌને આઠ ધનુષ ઔર
છઠ્ઠ અંગુલ કી હોતી હૈ । ૧। દૂસરી પૃથિવી મેં સાઢા પન્દ્રહ ધનુષ ઔર વારહ અંગુલ કી હોતી
હૈ ૨, તીસરી પૃથિવી મેં સવાઠ્ઠકતીસ ધનુષ કી હોતી હૈ ૩, ચૌથી પૃથિવી મેં સાઢાબાસઠ
ધનુષ કી હોતી હૈ ૪, પાંચવીં પૃથિવી મેં સવાસૌ ધનુષ કી હોતી હૈ ૫, છઠી પૃથિવી મેં ઢાઠ
સૌ ધનુષ કી હોતી હૈ ૬, ઔર સાતવીં પૃથિવી મેં પાંચસૌ ધનુષ કી હોતી હૈ જો સૂત્ર મેં હી
કહી ગઈ ૭, “તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં”

વાળી હોય છે. અને “ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ પ્રમાણવાળી
હોય છે જઘન્ય અવગાહના ઉપપાત કાળમાં હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતમી
પૃથ્વીમાં હોય છે. દરેક પૃથ્વીમાં રહેલ નૈરયિક જીવોની ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહનાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ પૃથ્વીમાં નૈરયિકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પોણા
આઠ ધનુષ અને છ આંગળની હોય છે. ૧.૧૧૥ પીછ પૃથ્વીમાં સાડા પંદર ધનુષ અને બાર
આંગળની હોય છે । ૨। ત્રીજી પૃથ્વીમાં સવા એકત્રીસ ધનુષની હોય છે. ૩। ચોથી
પૃથ્વીમાં સાડા બાસઠ ધનુષની હોય છે. ૪। પાંચમી પૃથ્વીમાં સવાસો ધનુષની હોય છે,
૫, છઠી પૃથ્વીમાં ઢાઠસો ધનુષની હોય છે । ૬। અને સાતમી પૃથ્વીમાં પાંચસો ધનુષની
હોય છે. કે જે સૂત્રમાં કહી છે. ‘તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહન્નેણં
અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં’ ઉત્તરવૈક્રયિકી શરીરાવગાહના જઘન્યથી આંગળના સંખ્યા-

નત્વસંખ્યેયભાગપ્રમિતા તથાસ્વભાવસદ્ભાવાત્ । 'ઉવકોસેણં ધણુસહસ્સં' ઉત્કર્ષેણ ઉત્તર-
વૈક્રયિકી શરીરાવગાહના ધનુઃસહસ્રપ્રમાણા ભવતિ, હ્યમપિ સપ્તમપૃથિવીમધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યા ।
પ્રતિપૃથિવ્યા ઉત્કૃષ્ટા ઉત્તરવૈક્રયિકી શરીરાવગાહનાત્વેવં જ્ઞાતવ્યા—(૧) પ્રથમપૃથિવ્યા દ્વાદશાંગુ-
લાધિકાનિ પન્ચદશધનૂંષિ । (૨) દ્વિતીયપૃથિવ્યાં સપાદૈકવિંશદ્ધનૂંષિ । (૩) તૃતીયસ્યાં સાર્દ્ધ
દ્વિષષ્ઠિધનૂંષિ । (૪) ચતુર્થ્યાં સપાદશતધનૂંષિ । (૫) પશ્ચમ્યાં સાર્દ્ધ દ્વિશતધનૂંષિ । (૬) ષષ્ઠ્યાં પશ્ચ
ધનુઃશતાનિ । (૭) સપ્તમ્યાં ધનુઃસહસ્રમિતિ સૂત્રે પ્રોક્તમેવ ॥

નૈરયિકાણામુત્તરવૈક્રયિકશરીરસ્યોત્કૃષ્ટાવગાહના કોષ્ઠકમિદમ્—

પૃથિવીસંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
ધનુ.સંખ્યા	૧૫॥૧૨અં.	૩૧।	૬૨॥	૧૨૫	૨૫૦	૫૦૦	૧૦૦૦

અથ તૃતીયં સંહનનદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં સરીરા કિં સંઘયણી પન્નત્તા’
તેષાં નારકાણાં સ્વલ્પ મદન્ત । જીવાનાં શરીરાણિ કિં સહનનાનિ—કીદશસંહનનયુક્તાનિ પ્રજ્ઞતાનિ
ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘હ્રુણં સંઘયણાણં અસંઘ-

ઉત્તર વૈક્રિયિકી, શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ, અસ-
ખ્યાત ભાગ પ્રમાણ નહીં હોતી હૈ । ક્યોંકિ હિસ અવગાહના કા એસા હી સ્વભાવ હોતા હૈ ।
“ઉવકોસેણં ધણુસહસ્સં” ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાતવીં પૃથિવી મેં યહ એક હજાર ધનુષ પ્રમાણ
હોતી હૈ । શેષ પૃથિવિયો કે નૈરયિકોં કી ઉત્તર વૈક્રયિકી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હિસ પ્રકાર હૈ—
પ્રથમ પૃથિવી મેં સાઢા પન્દર ધનુષ ઓર બારહ અંગુલ ૧, દૂસરી મેં સવા ઇકતીસ ધનુષ ૨,
ત્રીસરી મેં સાઢા વાસઠ ધનુષ ૩, ચોથી મેં એકસૌ પચીસ ધનુષ ૪, પાંચવીં મેં ઢાઈ સૌ ધનુષ
૫, છઠી મેં પાંચ સૌ ધનુષ ૬, ઓર સાતવીં પૃથિવી મેં એક હજાર ધનુષ કી નૈરયિકોં કી
ઉત્તર વૈક્રિયિક શરીર કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોતી હૈ—વહ સૂત્ર મેં હી કહી ગઈ હૈ ૭, “તેસિ
ણં મંતે ! જીવાણં સરીરા કિં સંઘયણી પણ્ણત્તા” હે મદન્ત ? હન નારક જીવો કે શરીર

તમાં ભાગપ્રમાણની હોય છે. અસંખ્યાતભાગપ્રમાણ વાળી હોતી નથી. “ઉવકોસેણં ધણુ-
સહસ્સં” અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતમી પૃથ્વીમાં આ અવગાહના એક હજાર ધનુષ પ્રમાણની
હોય છે બાકીની પૃથ્વીઓના નૈરયિકોની ઉત્તર વૈક્રિયિક ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આ પ્રમાણે છે
પહેલી પૃથ્વીમાં સાડા પંદર ધનુષ અને બાર આંગળ થીજી પૃથ્વીમાં સવા એકત્રીસ
ધનુષ, ત્રીજી પૃથ્વીમાં સાડા બાસઠ ધનુષ ૩ ચોથી પૃથ્વીમાં એકસો પચીસ ધનુષ ૪,
પાંચમી પૃથ્વીમાં અઢીસો ધનુષ, ૫, છઠીમાં પાંચસો ધનુષ, ૬, અને સાતમી પૃથ્વીમાં
એક હજાર ધનુષની નૈરયિકોના ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય છે એ
વાત સૂત્રમાં જ કહી છે. “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણ સરીરા કિં સંઘયણી પણ્ણત્તા” હે
ભગવન્ તે નારક જીવોના શરીર કયા સંહનન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

યળી' ષળાં સંહનનાનામન્યતમેનાપિ સંહનનેન નારકજીવાના શરીરાણિ અસંહનનાનિ—સંહનન રહિતાનિ તેષાં શરીરાણિ ભવન્તીત્યર્થઃ સૂત્રે 'સંઘયળી' ઇત્યર્થઃ પુંસ્ત્વનિર્દેશઃ પ્રાકૃતત્વાત્ । કસ્માત્ સંહનનરહિતાનિ તેષાં શરીરાણિ ભવન્તીતિ ચેત્તત્રાહ—'ળેવટ્ટી' ઇત્યાદિ, તેષાં નારકશરીરાણામ્ અસ્થીનિ નૈવ ભવન્તિ 'ળેવ છિરા' નૈવ શિરાઃ—નાડચો ન ભવન્તિ તદીયશરીરે 'ળેવ ળ્હારુ' નૈવ સ્નાયવઃ—અસ્થિવન્ધની શિરાઃ સ્નાયુઃ કથ્યતે તા અપિ ન ભવન્તિ ઇતિ, 'ળેવ સંઘયળમત્થિ' નૈવ સંહનનમસ્તિ,

અયં ભાવઃ—અસ્થિનિચયાત્મકમેવ સંહનનમ્ અતોઽસ્થ્યાઘભાવાત્ સંહનનરહિતાનિ નારકશરીરાણિ ભવન્તિ । મુખ્યવૃત્ત્યાઽસ્થિનિચયાત્મકમેવ સહનનં ભવતિ કિન્તુ યદપિ પૂર્વમેકેન્દ્રિયજીવાનાં

કિસ સંહનન વાલે હોતે હૈ—ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—'ગોયમા ? છળહં સંઘયળાળં અસંઘયળી' હે ગૌતમ ! નારક જીવોં કે શરીર છહ સંહનનો મેં સે કિસી ઢી સહનન વાલે નહીં હોતે હૈ । અર્થાત્ ઇનકે શરીર સંહનન રહિત હોતે હૈ ।

ઇનકે શરીર સંહનન રહિત ઇસલિયે હોતે હૈ કિ ઇનમેં હડિયાં નહીં હોતી હૈ યહી વાત "ળેવટ્ટી" સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । "ળેવ છિરા" ઇનમેં શિરાણેં નાડિયાં ઢી નહીં હોતી- હૈ "ળેવ ળ્હારુ" ઇસમેં સ્નાયુણેં-હડિયોં કો બાંધને વાલી નાડિયાં ઢી નહીં હોતી હૈ । ઇસી-લિયે "ળેવ સંઘયળમત્થિ" ઁનકે શરીર કો સંહનન વિહીન કહા ગયા હૈ । તાત્પર્ય ઁસા હૈ—અસ્થિયોં કે સમૂહ કા નામ હી સંહનન હૈ । પરન્તુ યહ સવ નારક જીવ કો હોતા નહીં હૈ । ઇસી કારણ ઇન્હે અસંહનન વાલે કહા ગયા હૈ । મુખ્ય વૃત્તિ સે અસ્થિયોં કા નિચય રૂપ હી સહનન હોતા હૈ—પરન્તુ ફિર જો પહિલે ઁકેન્દ્રિય જીવોં કો સેવાર્ત્ત સહનન વાલા કહા ગયા હૈ વહ ઔદારિક

કહે છે કે—'ગોયમા ! છળહં સંઘયળાળં અસંઘયળી' હે ગૌતમ ! નારક જીવોના શરીર છ સંહનનોમાંથી કોઈ પણ સંહનન વાળા હોતા નથી. અર્થાત્ તેઓના શરીર સહનન રહિત હોય છે.

તેઓના શરીર સંહનન વિનાના હોવાનું કારણ એ છે કે તેઓમાં હાડકા હોતા નથી. એજ વાત "ળેવટ્ટી" આ સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે "ળેવ છિરા" તેઓમાં શિરાઓ અટલે કે નાડીયોપણુ હોતી નથી, "ળે વળ્હારુ" તેઓમાં સ્નાયુઓ—હાડકાને બાંધવાવાળી નાડીયોપણુ હોતી નથી તેથી "ળેવ સંઘયળમત્થિ" તેઓના શરીરો ને સહનન વિનાના કહેલ છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અસ્થિયો—હાડકાના સમૂહનું નામજ સંહનન છે. પરંતુ તે બધા નારક જીવોને હોતા નથી. તેજ કારણથી તેઓને અસંહનન વાળા કહ્યા છે. મુખ્ય વૃત્તિથી અસ્થિયો—હાડકાના નિચય-સમૂહ રૂપજ સંહનન હોય છે. તેપણ પહેલાં એક ઈન્દ્રિય વાળા જીવોને સેવાર્ત્ત સહનન વાળા જ કહ્યા છે, તે ઔદારિક શરીરના સંબંધના સદ્ ભાવથી કહેલ છે. તેથી તેઓમાં સહનનપણુ ઔપચારિક જ છે. વાસ્તવિક નથી તથા પ્રજ્ઞાપના

સેવાર્ત્તસંહનનં કથિતં તદપિ ઔદારિકશરીરસમ્બન્ધમાત્રમપેક્ષ્યૌપચારિકમેવ । દેવાનામપિ યત્પ્રજ્ઞા-
પનાદૌ વજ્રસંહનનવત્ત્વં કથ્યતે તદપિ ગૌણવૃત્ત્યૈવ, તથાહિ—અત્ર ચ્ચલુ મનુષ્યલોકે ચક્રવર્ત્યાદિ
વિંશિષ્ટવજ્રઋષભનારાચસંહનનવતઃ સકલશેષમનુષ્યજનાસાધારણા યાદૃશી શક્તિઃ તતોઽધિકતરા
દેવાનાં પર્વતોત્પાટનાદિવિષયા શક્તિઃ શ્રૂયતે ન ચ તેષાં શરીરસંક્લેશઃ । ઇત્યેવં તે દેવા અપિ
વજ્રસંહનનિસાદૃશ્યેન વજ્રસંહનનિનઃ કથિતાઃ ન પુનઃ પરમાર્થતો દેવાસ્તે સહનનિનો ભવન્તિ,
સુત્રે અસ્થિનિચયાત્મકમેવ સહનનમિત્યભિધાનાત્ ઇતિ, તતો નારકાણામસ્થ્યાદ્યભાવાત્ સહનનાઽભાવ
એવ ભવતિ । યદ્યેવં તર્હિ સંહનનાનામભાવે શરીરબન્ધઃ કથમુપપદ્યતે ? ઉપભોગાયતનત્વેન શરીર-
વ્યવહારસ્યોપલમ્ભાદિતિ ।

શરીર કે સમ્બન્ધ કે સદ્ભાવ સે કહા ગયા હૈ અતઃ ઉનમેં સંહનનવત્તા ઔપચારિક હી હૈ—વાસ્ત-
વિક નહીં । તથા જો પ્રજ્ઞાપના આદિ મેં દેવોં કો વજ્ર—સંહનનવાલા કહા ગયા હૈ વહ મી ગૌણ-
વૃત્તિ સે હી કહા હૈ । ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ઇસ મનુષ્ય લોક મેં વજ્ર ઋષભનારાચ સંહ-
નન વાલે ચક્રવર્તી આદિ કી જો શક્તિ હોતી હૈ વહ સમસ્ત શેષ મનુષ્યો કી અપેક્ષા અસા-
ધારણ હોતી હૈ । પરન્તુ ઇનકી અપેક્ષા મી પર્વતો કો ઉઘાડ ને રૂપ અધિક શક્તિ દેવો કી
હોતી હૈ એસા સુના જાતા હૈ તથાપિ ઉનકો શ્રમ નહીં હોતા હૈ । ઇસલિએ વજ્રસંહનન કી સદ-
શતા કો લેકર દેવોં કો વજ્ર સંહનની કહ દિયા ગયા હૈ, વાસ્તવ મેં વે સંહનન વાલે નહીં
હોતે હૈ । ક્યોકિ શાસ્ત્ર મેં અસ્થિનિચય કો હી સંહનન કહા હૈ । નારકો કે મી અસ્થિ આદિ
કે અભાવ સે સંહનન કા અભાવ હી હોતા હૈ । યહાં એસા કહના ચાહિયે કિ સહનન કે
અભાવ મેં શરીર બન્ધ કેસે હો સકતા હૈ । ક્યોકિ ઉપભોગ કા આયતન હોને સે હી શરીર કા
વ્યવહાર હોતા હૈ । યહાં ઉત્તર મેં કહતે હૈ—ઇસમે કોઈ દોષ નહીં હૈ । તથાવિધ—ઉસ પ્રકાર

સૂત્ર વિગેરેમાં જે દેવોને આ સંહનન વાળા કહેલા છે, તેપણુ ગૌણ વૃત્તિથીજ કહેલા છે.
તેનું કારણ એ છે કે—આ મનુષ્ય લોકમાં વજ્ર ઋષભ, નારાય સંહનન વાળા ચક્રવર્તી
વિગેરેની જે શક્તિ હોય છે. તે સઘળા શેષ મનુષ્યોની અપેક્ષાથી અસાધારણ હોય છે.
પરંતુ—તેઓની અપેક્ષાથી પણ પર્વતોને ઉખાડવારૂપ અધિક શક્તિ દેવોની હોય છે. તેમ
સાંભળવામાં આવે છે તો પણ તેઓને શ્રમ થતો નથી તેથી વજ્ર સંહનનની સમાનતા
ને લઈને દેવો ને વજ્ર સંહનની—વજ્ર સંહનન વાળા કહેલા છે. વાસ્તવિકરીતે તેઓ સંહ-
નન વાળા હોતા નથી કેમ કે શાસ્ત્રમાં અસ્થિનિચય—હાડકાના સમૂહનેજ સંહનન કહેલ
છે. નારકોને પણ હાડકા વિગેરેના અભાવથી સંહનનો અભાવજ હોય છે. અહિયાં એવું
કહેવું જોઈએ કે—સંહનન ના અભાવમાં શરીર બધ કેવીરીતે થઈ શકે છે ? કેમ કે
ઉપભોગના આવવાથીજ શરીરનો વ્યવહાર થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે

અત્રાહ—ન કશ્ચિદ્દોષ, તથાવિધપુદ્ગલસ્કન્ધવત્ શરીરબંધ ઉપપદ્યતે એવ અતएવાહ—‘જે પુગ્ગલા અણિદ્વા અકંતા અપ્પિયા અસુમા અમણુણા અમણામા’ એ પુદ્ગલા અણિદ્વા:—મન સ ઇચ્છામતિક્રાન્તા: તત્ર કિશ્ચિત્ કમનીયમપિ કેષાંચિદનિષ્ટં ભવતિ અત આહ—‘અકંતા’ અકાન્તા: ન કાન્તા ઇત્યકાન્તા:—અકમનીયા. અત્યન્તાશુભવર્ણયુક્તવાત્ । અતएવ અપ્રિયાસ્તે પુદ્ગલા દર્શનાપાતકાલેઽપિ ન પ્રિયવુદ્ધિમુત્પાદયન્તીતિ ભાવ: । અશુમા: અશુભરસગન્ધસ્પર્શાત્મકવાત્ । અમનોજ્ઞા:—મનસ આહ્વાદહેતવો ન ભવન્તિ, વિપાકતો દુ:સ્વોત્પાદકવાદિતિ । અમનોઽમા:, ન કદાચિદપિ તે ઉપભોગ્યતયા જીવાનાં મનાંસિ પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થ: । ‘તેસિ ણં સંઘાયત્તાए પરિણમંતિ’ તે ઇત્યંભૂતા અણિદ્વાદિદુર્ગુણોપેતા: પુદ્ગલા તેષાં નારકજીવાનાં શરીરસઘાતતયા તથારૂપશરીરપરિણતિભાવેન પરિણમન્તિ—પરિણામ પ્રાપ્નુવન્તીતિ તેષાં શરીરબંધોપપત્તિર્ભવતીતિ સંહનનદ્વારમ્ ।

કે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કો તરહ શરીર બંધ હો હી જાતા હૈ, ઇસલિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—“જે પુગ્ગલા અણિદ્વા, અકંતા, અપ્પિયા, અસુમા, અમણુણા, અમણામા” જો પુદ્ગલ અણિદ્વા હૈ—મનકી ઇચ્છા કે બાહર હૈ, અકાન્ત હૈ—સુહાવને નહીં હૈ, અકમનીય હૈ—અત્યન્ત અશુભવર્ણ સે યુક્ત હૈ । એત એવ અપ્રિય હૈ—દિશ્વતે હી જો પ્રિય વુદ્ધિ કે ઉત્પાદક નહીં હૈ, અશુભ રસ ગંધ સ્પર્શ વાલે હૈ, અમનોજ્ઞ હૈ—મન કો આનન્દ દાયક નહીં હૈ કિન્તુ વિપાક કાલ મેં દુ:સ્વોત્પાદક હૈ. અમનોઽમા હૈ—જન્તુઓ કો ઉપભોગ કે લિયે જો કમીં મીં ઉનકે મન કો રુચિકર નહીં હૈં એસે વે પુદ્ગલ “તેસિ ણં સંઘાયત્તાए પરિણમંતિ” ઉન નારક જીવોં કે શરીર સઘાત રૂપ સે—ઉસ પ્રકાર કે શરીર કી પરિણતિ કે રૂપ સે—પરિણામ કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર ઉનકા શરીર બંધ હો જાતા હૈ । સહનનદ્વાર સમાપ્ત,

છે કે—તેમાં કોઈ પણ દોષ નથી, તથાવિધ—તેવા પ્રકારના પુદ્ગલસ્કંધોની જેમ શરીરનો બંધ થઈ જાય છે. તેથી સૂત્રકાર કહે છે કે—“જે પુગ્ગલા, અણિદ્વા, અકંતા, અપ્પિયા, અસુમા, અમણુણા, અમણામા” જે પુદ્ગલો અણિદ્વા છે, એટલે કે મનની ઇચ્છાની બહાર છે અકાન્ત છે એટલેકે સોહામણી નથી, અકમનીય છે. એટલે કે અત્યંત અશુભ વર્ણુ વાળા છે. અને તેથીજ અપ્રિય છે એટલે કે—દેખતાં જ જે પ્રિયબુદ્ધિ જનક નથી. અશુભરસ ગંધ સ્પર્શ વાળા છે મનોજ્ઞ છે મનને આનંદદાયક નથી પરંતુ વિપાક કાળમાં દુ:ખ ઉપન્ન કરાવનારા છે. અમનોઽમા છે—એટલે કે—જન્તુઓને ઉપભોગ માટે જેઓ કોઈ પણ વખતે તેઓના અનને રુચિકર નથી. એવા તે પુદ્ગલો ‘તેસિ ણં સંઘાયત્તાए પરિણમંતિ’ એ નારક જીવોના શરીરના સઘાતરૂપથી અર્થાત્ તેવા પ્રકારના શરીરની પરિણતિના રૂપમાં પરિણમને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આરીતે તેઓનો શરીર બંધ થઈ જાય છે આ સંહનનદ્વાર સમાપ્ત

અથ ચતુર્થ સંસ્થાનદ્વારમાહ—‘તેસિ ણં’ ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા’ તેષા નારકાણાં સ્વલુ મદન્ત ? જીવાનાં શરીરાણિ કિં સંસ્થિતાનિ—કીદશ-સંસ્થાનયુક્તાનિ પ્રજ્ઞતાનિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા પન્નત્તા’ દ્વિવિધાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ‘તં જહા’ તથથા—‘મવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડ-વ્વિયા ય’ મવધારણીયાનિ ચ શરીરાણિ ઉત્તર વૈકુર્વિકાણિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે મવધારણિજ્જા તે હુંડસંઠિયા’ તત્ર—તયોર્દ્વયોઃ શરીરયોર્મધ્યે સ્વલુ યાનિ તાનિ શરીરાણિ મવધારણીયાનિ તાનિ હુણ્ડ સંસ્થિતાનિ—હુણ્ડસંસ્થાનયુક્તાનિ મવન્તિ । તથાહિ—મવધારણીયાનિ તેષાં નારકાણાં શરીરાણિ મવસ્વમાવત એવ નિર્મૂલવિલુપ્તપક્ષોત્પાટિતસકલગ્રીવાદિરોમપક્ષિશરીરકવદતિવીમત્સહુણ્ડ—

સંસ્થાન દ્વાર કહતે હૈ “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા હે મદન્ત ! ઇન નારક જીવો કે શરીર વૈસે સંસ્થાન સે યુક્ત હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ— “ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા, હે ગૌતમ ! નારક જીવો કે શરીર દો પ્રકાર કે કહે હૈ— “તં જહા જૈસે—‘મવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય’ એક મવધારણીય શરીર, ઔર દૂસરા ઉત્તર વૈક્રિયિક શરીર, ઇન મેં “જે તે મવધારણિજ્જા” જો મવધારણીય શરીર હૈ “તે હુંડ સંઠિયા” વે સબ હુણ્ડક સંસ્થાન વાલે હોતે હૈ । વ્યોકિ ઇન નારકોં કે યે મવધારણીય શરીર સ્વમાવ સે હી ઇસ પક્ષી કે શરીર કી ઠરહ હોતે હૈ કિ જિનકી દોનોં પંસ વિલકુલ મૂલ સે ડલાડ લિયે ગયે હો ઔર ગ્રીવા રોમ આદિ જિસકે શરીર સે નિકાલ દિયે ગયે હોં એસા પક્ષી જૈસે દેસને મેં અતિ વીમત્સ લગતા હૈ ઇસી પ્રકાર સે યે નારકી મી શરીર મેં એસે હી વીમત્સ પ્રતીત હોતે હૈ । ઇનકે શરીર કી રચના ઇસ સંસ્થાન મેં વિલકુલ વેડોલ હોતી હૈ ।

હવે સંસ્થાનદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે—તેમા ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—“તેસિ ણ મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા” હે લગવન્ આ નારકલુવોના શરીર કેવા સંસ્થાન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! નારકલુવોના શરીર બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “મવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” એક મવધારણીય શરીર અને બીજું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર તેમા બે “જે તે મવધારણિજ્જા” બે મવધારણીય શરીર છે, ‘તે હુંડસંઠિયા’ તે બધા હુંડક સંસ્થાન વાળા હોય છે કેમકે—તે નારકોનું આ મવધારણીય શરીર સ્વભાવથી જ તે પક્ષીના શરીર જેવું હોય છે, કે જેની બન્ને પાંખો બિલકુલ મૂળમાંથી ઉખાડીલેવામા આવી હોય તેમજ ગ્રીવા રોમ વિગેરે જેના શરીરમાંથી કહાડીનાખવામાં આવેલા હોય એવા પક્ષિ જેવામાં જેમ અત્યન્ત બિલત્સ—અરાબ બિહામણા લાગે છે, તેજ પ્રમાણે આ નારકીયો પણ શરીરથી એવા જ બિહામણા દેખાય છે. તેઓના શરીરની રચના આ સંસ્થાનમાં બિલકુલ બેડોળ હોય છે. તથા બે “ઉત્તરવેડવ્વિયા તે

સસ્થાન્વન્તીતિ । ‘તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેઉવ્વિયા તે વિ હુણ્ડસંઠિયા પન્નત્તા’ તત્ર રુલુ યાનિ તાનિ ઉત્તરવૈકુર્વિકાણિ તાન્યપિ હુણ્ડસસ્થિતાનિ ઉત્તરવૈકુર્વિકાણિ શરીરાણિ યથપિ શુભાન્યેવ વયં વિકુર્વિપ્પ્યામ ઇત્યભિપ્રાયેણ વિકુર્વિતુમારમન્તે તથાપિ તેષાં તાનિ શરીરાણિ અત્યન્તાશુભ તથાવિધનામકર્મોદયાત્ અતીવ શુભતરાણ્યેવ ભવન્તીત્યતરતાન્યપિ હુણ્ડસંસ્થિતાન્યેવેતિ ગતં ચતુર્થં સંસ્થાનદ્વારમ્ ॥

અથ પઞ્ચમં કષાયદ્વારમાહ—‘ચત્તારિ’ ઇત્યાદિ, ‘ચત્તારિ કસાયા’ નારકજીવાનાં ક્રોધમાનમાયાલોભાદ્યાશ્ચત્વારઃ કષાયા ભવન્તીતિ ગતં પઞ્ચમં કષાયદ્વારમ્ ॥

અથ ષષ્ઠ સંજ્ઞાદ્વારમાહ—‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ નારકજીવાનાં ચત્ત્રઃ આહારભયમૈથુન-પરિગ્રહાદ્યાઃ સંજ્ઞા ભવન્તીતિ ગતં સંજ્ઞાદ્વારમ્ ॥

તથા—જો ‘ઉત્તરવેઉવ્વિયા તે વિ હુણ્ડસંઠિયા પન્નત્તા’ જો ઉત્તરવૈક્રિય શરીર હોતા હૈં વહ મી હુંડક સંસ્થાન વાલા હી હોતા હૈં યથપિ ઉત્તરવૈક્રિયિક શરીર કી જવ યે વિકુર્વણા કરતે હૈં તવ યે એસા હી વિચાર કહતે હૈં કિ હમ શુભ હી વિક્રિયા કરેંગે પરન્તુ અત્યન્ત તથાવિધ અશુભ નામ કર્મ કે ઉદય સે ઇન્કે ઇસ શરીર કી અતીવ અશુભતર હી વિક્રિયા હોતી હૈં । અતઃ યે મી હુણ્ડક સંસ્થાન વાલે હોતે હૈં । સંસ્થાનદ્વાર સમાપ્ત ।

પાંચવાં દ્વાર—‘ચત્તારિ કસાયા’ નારક જીવોં કે ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ યે ચાર કષાયે હોતી હૈં । કષાયદ્વારસમાપ્ત ।

છઠા સંજ્ઞા દ્વાર—‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ ઇન નારક જીવોં કે આહાર ભય મૈથુન ઓર પરિ-ગ્રહ યે ચાર સંજ્ઞા હોતી હૈં । સંજ્ઞાદ્વાર સમાપ્ત ।

‘વિ હુણ્ડસંઠિયા પન્નત્તા’ ઉત્તરવૈક્રિય શરીરવાળા હોય છે, તે પણ હુંડક સંસ્થાનવાળા જ હોય છે. જો કે—ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની જગ્યાએ તેઓ વિકુર્વણા કરે છે, ત્યારે તેઓ એવો જ વિચાર કરે છે કે—અમે શુભ વિક્રિયા જ કરીશું. પરંતુ અત્યંત તથાવિધ અશુભ નામ કર્મના ઉદયથી તેઓના આ શરીરની અત્યંત અશુભતર વિક્રિયા જ હોય છે. તેથી તેઓ પણ હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે.

સંસ્થાનદ્વાર સમાપ્ત

પાંચમા કષાયદ્વારનું કથન કરતાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ચત્તારિ કસાયા’ નારકજીવોને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચાર કષાયો જ હોય છે. કષાયદ્વાર સમાપ્ત થયું સંજ્ઞાદ્વાર—‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ આ નારકજીવોને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે સંજ્ઞાદ્વાર સમાપ્ત.

સપ્તમં લેશ્યાદ્વારમાહ—‘તિન્નિ લેસ્સાઓ’ નારકજીવાનાં તિન્નો લેશ્યાઃ કૃષ્ણનીલ-કાપોતાર્યા ભવન્તીતિ । તત્ર આદ્યોર્દ્વયોઃ રત્નપ્રભાશર્કરાપ્રભાપૃથિવ્યોઃ કાપોતલેશ્યા ભવતિ, તૃતીયાયાં નારકપૃથિવ્યાં કેષુચિન્નરકાવાસેષુ કાપોતલેશ્યા ભવતિ કેષુચિન્નરકાવાસેષુ નીલલેશ્યેતિ કાપોતનીલેતિલેશ્યાદ્વયં ભવતિ, ચતુર્થ્યાં નારકપૃથિવ્યાં નીલલેશ્યા ભવતિ, પઞ્ચમ્યાં નારક-પૃથિવ્યાં કેષુચિન્નરકાવાસેષુ નીલલેશ્યા ભવતિ, કેષુચિન્નરકાવાસેષુ કૃષ્ણલેશ્યેતિ નીલકૃષ્ણેતિ લેશ્યાદ્વયં ભવતિ । ષષ્ઠ્યાં નારકપૃથિવ્યાં તમાભિધાનાયાં કૃષ્ણલેશ્યા ભવતિ । સપ્તમ્યાં નારક-પૃથિવ્યાં તુ પરમકૃષ્ણલેશ્યા ભવતીતિ તદુક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તૌ—

‘કાઝય દોસુ તડ્યાણ મીસિયા નીલિયા ચઝત્થીણ ।

પંચમિયાણ મીસા કળ્હા તત્તો પરમકળ્હા’ ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—કાપોતી ચ દ્વયોઃ તૃતીયસ્યાં મિશ્રા નીલા ચ ચતુર્થ્યામ્ ।

પઞ્ચમ્યાં મિશ્રાઃ કૃષ્ણાઃ તતઃ પરમકૃષ્ણા ઇતિચ્છાયા

ઇતિ સપ્તમં લેશ્યાદ્વારમ્ ।

સાતવા લેશ્યા દ્વાર—‘તિન્નિ લેસ્સાઓ’ નારક જીવોં કે કૃષ્ણ, નીલ ઓર કાપોત યે ત્રીન લેશ્યાઈં હોતીં હૈં । ઇનમેં આદિ કી જો રત્નપ્રભા ઓર શર્કરાપ્રભા પૃથિવી હૈ વહાં કાપોત લેશ્યા હોતી હૈ । ત્રીસરી નારક પૃથિવી મેં કિતનેકનરકાવાસો મેં કાપોત લેશ્યા હોતી હૈ ઓર કિતનેક નરકાવાસો મેં નીલલેશ્યા હોતી હૈ । ચતુર્થ નારક પૃથિવી મેં નીલ લેશ્યા હોતી હૈ । પાંચવી પૃથિવી મેં કિતનેક નરકાવાસો મેં નીલલેશ્યા હોતી હૈ, ઓર કિતનેક નર-કાવાસો મેં કૃષ્ણલેશ્યા હોતી હૈ । છઠી નારક પૃથિવી તમા નામ કી ડસ મેં કૃષ્ણ લેશ્યા હોતી હૈ ઓર સાતવીં નારક પૃથિવી મેં પરમ કૃષ્ણલેશ્યા હોતી હૈ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ મેં કહા હૈ—

‘કાઝય દોસુ તડ્યાણ મીસિયા નીલિયા ચઝત્થીણ’ ઇત્યાદિ । લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત ।

સાતમું લેશ્યાદ્વાર—“તિન્નિ લેસ્સાઓ” નારકજીવોને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે. તેમાં આદિની જે રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા પૃથિવીયો છે, ત્યાં કાપોતલેશ્યા હોય છે ત્રીજી નારક પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકાવાસોમાં કાપોતલેશ્યા હોય છે અને કેટલાકમાં નીલલેશ્યા હોય છે. ચોથી નારક પૃથ્વીમાં નીલલેશ્યા હોય છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નરકાવાસોમાં નીલલેશ્યા હોય છે. અને કેટલાક નરકાવાસોમાં-કૃષ્ણલેશ્યા હોય છે છઠી તમ નામની નારકપૃથ્વીમાં કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે અને સાતમી નારક પૃથ્વીમાં પરમ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે

વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું છે કે—“કાઝય દોસુ તડ્યાણ મીસિયા નીલિયા” ચઝત્થીણ’ ઇત્યાદિ.

‘લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત’

અષ્ટમિન્દ્રિયદ્વારમાહ—‘પંચિન્દિયા’ તેષાં નારકજીવાનાં પञ्च—સ્પર્શનરસનગ્રાણચક્ષુઃશ્રોત્રા-
હ્યાનિ પञ્ચેન્દ્રિયાણિ ભવન્તીતિ ગતમિન્દ્રિયદ્વારમ્ ।

નવમં સમુદ્ઘાતદ્વારમાહ—‘ચત્તારિ સમુગ્રાયા આદિલ્લા’ ચત્વારઃ સમુદ્ઘાતાઃ આઘાઃ, ‘વેદના
કષાયમારણાન્તિકૃત્ત્વૈક્રિયાહ્યાઃ—નારકજીવાનાં ભવન્તીતિ સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ ॥ દશમં સંજ્ઞિદ્વાર-
માહ ‘સન્ની વિ અસન્ની વિ’ તે નારકજીવાઃ સંજ્ઞિનોઽપિ અસંજ્ઞિનોઽપિ, તત્ર ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકેમ્યો
યે સમુત્પન્નાસ્તે સંજ્ઞિનઃ, યે તુ સંમૂર્ચ્છિમેમ્ય આગત્યોત્પન્નાસ્તે અસંજ્ઞિનઃ । તે ચાસંજ્ઞિનઃ
રત્નપ્રભાયામેવ સમુત્પન્નન્તે ન તુ પરતો નરકાન્તરે અનાશયાશુભક્રિયાયા દારુણાયા અપ્યનન્તર-
વિપાકિન્યા એતાવન્માત્ર ફલકત્વાત્ અતએવોક્તમ્—

આઠવાં ઇન્દ્રિયદ્વાર—‘પંચિન્દિયા’ इन नारक जीवों के स्पर्शन, रसना, घ्राण चक्षु और
कर्ण ये पांच इन्द्रियां होती है । इन्द्रियद्वार समाप्त ।

સમુદ્ઘાત દ્વાર—‘ચત્તારિ સમુગ્રાયા આદિલ્લા’ । નારક જીવોં કે આદિ કે ચાર
સમુદ્ઘાત હોતે હૈં—उनके नाम ये हैं—वेदना, कषाय, मारणान्तिक, और वैक्रिय ।

સમુદ્ઘાતદ્વાર સમાપ્ત ।

દસવાં સંજ્ઞિદ્વાર—‘સન્નીવિ અસન્ની વિ’ वे नारकजीव संज्ञीभी होते है और असंज्ञी भी
होते हैं, इनमें जो गर्भज जीवों से मरकर नारकी होते हैं वे सज्ञी होते है और जो सम्मूर्च्छन
जीवों से आकार उत्पन्न होते हैं, वे असंज्ञी होते हैं । ये असंज्ञी रत्नप्रभा में ही उत्पन्न होते
हैं । उसके आगे अन्य नरकों में नहीं । क्योंकि विना आशय के जो अशुभ दारुण क्रिया भी
होती है उसका विपाक एतावन्मात्र फल वाला होता है, अर्थात् रत्नप्रभा तक ही ले जाने

આઠમું ઇન્દ્રિયદ્વાર—“પંચિન્દિયા” આ નારકજીવોને સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ ચક્ષુ,
અને કર્ણ આ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે ઇન્દ્રિયદ્વાર સમાપ્ત

સમુદ્ઘાતદ્વાર—“ચત્તારિ સમુગ્રાયા આદિલ્લા” નારકજીવોને-આદિના ચાર સમુદ્ઘા-
ધાતો હોય છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. વેદના સમુદ્ઘાત ૧ કષાય સમુદ્ઘાત ૨ મારણાન્તિક
સમુદ્ઘાતક અને વૈક્રિયસમુદ્ઘાત ૪, સમુદ્ઘાતદ્વાર સમાપ્ત.

દસમું સંજ્ઞિદ્વાર—“સન્નિવિ અસન્નિ વિ” તે નારકજીવો સંજ્ઞી પણ હોય છે, અને
અસંજ્ઞી પણ હોય છે. તેમાં જેઓ ગર્ભજ જીવોમાંથી મરીને નારકી થયેલ હોય છે, તેઓ
સંજ્ઞી કહેવાય છે. અને જેઓ સમ્મૂર્ચ્છન જીવોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ
અસંજ્ઞી કહેવાય છે. આ અસંજ્ઞીજીવો રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેની આગળના
બીજા નરકોમાં ઉત્પન્નથતા નથી નેકે આશય વિના જે અશુભ દારુણ ક્રિયા પણ હોય
છે, તેનો વિપાક માત્ર એવા ફળવાળો જ હોય છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પર્યંતજ લઈ

‘અસન્ની યલ્લ પઢમં દોચ્ચં વ સરીસવા તદ્યં પક્ષી ।

સીહા જંતિ ચઉત્થિ ઉરગા પુણ પંચમિં પુઢવિં ॥૧॥

છઢિં ય ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિં ।

એસો પરમોવવાઓ વોદ્ધવ્વો નરયપુઢવીસુ ॥૨॥

છાયા—અર્સંજ્ઞન યલ્લ પ્રથમાં દ્વિતીયાં ચ સરીસૃપાસ્તૃતીયાં પક્ષિણઃ ।

સિંહા યાન્તિ ચતુર્થીં મુરગા. પુન. પઞ્ચમીં પૃથિવીમ્ ॥૧॥

ષર્પીં ચ સ્થિયઃ મત્સ્યાઃ મનુષ્યાશ્ચ સત્તમીં પૃથિવીમ્ ।

પષ પરમ ઉત્પાદો વોદ્ધવ્વો નરકપૃથિવીષુ ॥૨॥

इति संज्ञिद्वारम् ॥

एकादशं वेदद्वारमाह—‘णपुंसगवेदा’ नारकजीवा नपुंसकवेदा भवन्ति न तु पुरुषवेदाः स्त्रीवेदा वा भवन्तीति वेदद्वारम् ॥

द्वादशं पर्याप्तिद्वारमाह—‘छ पज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ’ तेषां नारकजीवानां षट्पर्याप्तय षड्पर्याप्तयश्च भवन्तीति पर्याप्तिद्वारम् ॥

त्रयोदशं दृष्टिद्वारमाह—‘तिविहा दिट्ठी’ ते नारकजीवा त्रिविधदृष्टयो भवन्ति तद्यथा—सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्चेति दृष्टिद्वारम् ।

વાલા હોતા હૈ—આગે નહીં । સો હી કહા હૈ—“અસન્ની યલ્લ પઢમં” ઇત્યાદિ ।

સંજ્ઞિદ્વાર સમાપ્ત ।

ગ્યારહવાં વેદદ્વાર—‘ણપુસગવેદા’ નારકજીવ કેવલ નપુસક વેદવાલે હી હોતે હૈ પુરુષવેદ ઓર સ્ત્રી વેદવાલે નહીં હોતે હૈ । વેદદ્વાર સમાપ્ત ।

બારહવાં પર્યાપ્તિદ્વાર ‘છ પજ્જત્તીઓ છ અપજ્જત્તીઓ’ યે નારકજીવ છહ પર્યાપ્તિવાલે ઓર છહ અપર્યાપ્તિ વાલે હોતે હૈ । પર્યાપ્તિદ્વાર સમાપ્ત ॥

તેરહવાં દ્રષ્ટિદ્વાર—‘તિવિહા દિટ્ઠી’ ઇન નારકજીવો કે ત્રીન પ્રકાર કી દ્રષ્ટિયાં હોતી હૈ—જૈસે—એક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, દુસરી મિથ્યાદ્રષ્ટિ ઓર ત્રીસરી મિશ્રદ્રષ્ટિ । તાત્પર્ય કહને કા

જવાવાળા હોય છે. તેનાથી આગળ નહીં કહ્યું છે કે—‘અસન્નિ યલ્લ પઢમં, ઇત્યાદિ

॥ સંજ્ઞિદ્વાર સમાપ્ત ॥

અગિયારમું વેદદ્વાર—“ણપુસગવેદા” નારકજીવો કેવળ નપુસક વેદવાળા જ હોય છે. પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદવાળા હોતા નથી વેદદ્વાર સમાપ્ત !

બારમું પર્યાપ્તિદ્વાર—“છ પજ્જત્તીઓ છ અપજ્જત્તીઓ” આ નારકજીવો છપર્યાપ્તિવાળા અને છ અપર્યાપ્તિવાળા હોય છે પર્યાપ્તિદ્વાર સમાપ્ત.

તેરમું દ્રષ્ટિદ્વાર—“તિવિહા દિટ્ઠી” આ નારક જીવો ને ત્રણ પ્રકારની દ્રષ્ટિઓ હોય છે, જેમ કે—એક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, બીજી મિથ્યાદ્રષ્ટિ, અને ત્રીજી મિશ્રદ્રષ્ટિ કહેવાનું તાત્પર્ય

અથ ચતુર્દશ દર્શનદ્વારમાહ—‘તિન્નિ દંસણા’ તેષાં નારકજીવાનાં ત્રીણિ દર્શનાનિ ભવન્તિ તથથા—ચક્ષુર્દર્શનમ્ અચક્ષુર્દર્શનમ્ અવધિદર્શનમ્ ચેતિ દર્શનદ્વારમ્ ॥

પચ્ચદશં જ્ઞાનદ્વારમાહ—‘ળાણી વિ અન્નાણી વિ’ તે નારકજીવા જ્ઞાનિનોડપિ ભવન્તિ, અજ્ઞાનિનોડપિ ભવન્તીતિ । ‘જે ળાણી તે નિયમા તિન્નાણી’ તત્ર યે નારકા જ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ ત્રિજ્ઞાનિનો ભવન્તિ । જ્ઞાનત્રયવત્ત્વમેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘આભિણિ-વોદ્ધિયનાણી’ આભિણિવોધિકજ્ઞાનિનઃ । ‘સુયનાણી’ શ્રુતજ્ઞાનિનઃ, ‘ઓહિનાણી’ અવધિજ્ઞાનિન-ચેતિ ‘જે અન્નાણી તે અત્યેગઈયા દુઅન્નાણી અત્યેગઈયા તિઅન્નાણી’ તત્ર યે નારકા અજ્ઞાનિનશ્ચ અસ્ત્યેકકે દ્વચ જ્ઞાનિનોડસ્ત્યેકકે ત્ર્યજ્ઞાનિનઃ, ‘જે ય દુઅન્નાણી તે નિયમા મડ-

યહ હૈ ફિ યે નારકજીવ સમ્યગ્દષ્ટિ મી હોતે હૈ । મિથ્યાદષ્ટિ મી હોતે હૈ ઓર મિશ્રદષ્ટિ મી હોતે હૈ । દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ।

ચૌદહવા દર્શનદ્વાર—‘તિન્નિ દંસણા’ ઁન નારકજીવોં કે તીન દર્શન હોતે હૈ—જૈસે—ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન, ઓર અવધિદર્શન, દર્શનદ્વાર સમાપ્ત ।

પન્દ્રહવાં જ્ઞાનદ્વાર—‘ળાણી વિ અન્નાણી વિ’ વે નારક જીવ જ્ઞાની મી હોતે હૈ ઓર અજ્ઞાની મી હોતે હૈ ‘જે નાણી તે નિયમા તિન્નાણી’ જો નારક જ્ઞાની હોતે હૈ ઁનકે નિયમ સે તીન જ્ઞાન હોતે હૈ ‘તં જહા’ જૈસે—આભિણિવોદ્ધિયનાણી’ આભિણિવોધિક જ્ઞાન, ‘સુયનાણી’ શ્રુતજ્ઞાન ‘ઓહિનાણી’ અવધિજ્ઞાન—ઁસ પ્રકાર ઁન તીન જ્ઞાનોં સે યે ત્રિજ્ઞાની હોતે હૈ । ‘જે અન્નાણી તે અત્યેગઈયા દુઅન્નાણી, અત્યેગઈયા તિઅન્નાણી’ જો યે અજ્ઞાની હોતે હૈ તો કોઈ ૨ દો અજ્ઞાનવાલે હોતે હૈ ઓર કોઈ ૨ તીન અજ્ઞાનવાલે હોતે હૈ ।

એ છે કે—નારક ઁવેા સમ્યગ્દષ્ટિવાળા પણુ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિવાળા પણુ હોય છે. અને મિશ્રદષ્ટિવાળા પણુ હોય છે દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત.

ચૌદમું દર્શનદ્વાર—“તિન્નિ દંસણા” આ નારક ઁવેાને ત્રણુ દર્શન હોય છે. તે ત્રણુ દર્શનો આ પ્રમાણે છે અશ્રુદર્શન ૧, અચક્ષુદર્શન ૨ અને અવધિદર્શનક,
દર્શનદ્વાર સમાપ્ત.

પંદરમું જ્ઞાનદ્વાર—‘ળાણી વિ અન્નાણી વિ’ તે નારક ઁવેા જ્ઞાની પણુ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણુ હોય છે. ‘જે નાણી તે નિયમા તિન્નાણી’ જે નારક ઁવેા જ્ઞાની હોય છે, તે નિયમથી ત્રણુ જ્ઞાન વાળા હોય છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘આભિણિવોદ્ધિય નાણી’ આભિણિવોધિક જ્ઞાન ૧ ‘સુયનાણી’ શ્રુતજ્ઞાન ‘ઓહિનાણી’ અવધિજ્ઞાન આરીતે આ નારકેા ત્રણુ જ્ઞાનવાળા હોય છે ‘જે અન્નાણી તે અત્યેગઈયા દુઅન્નાણી’ અત્યે-ગઈયા તિઅન્નાણી’ જે આમા અજ્ઞાની હોય છે તેમા કોઈ કોઈ જે અજ્ઞાનવાળા હોય છે, અને કોઈ કોઈ ત્રણુ અજ્ઞાનવાળા હોય છે ‘જે ય દુઅન્નાણી તે નિયમા મડઅન્નાણી

અન્નાણી સુયઅન્નાણીય'તત્ર યે ચ નારકા અસંજ્ઞિનસ્તેઽપર્યાપ્તાવસ્થાયાં નિયમાદ્વચ્ચજ્ઞાનિનઃ મત્યજ્ઞા-
નિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ । 'જે તિ અન્નાણી તે નિયમા મઙ્અન્નાણી ય સુયઅન્નાણીય વિભંગના-
ણીય' તત્ર યેચ નારકાઃ ત્ર્યજ્ઞાનિનસ્તે નિયમાન્મત્યજ્ઞાનિનશ્ચ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ વિભક્તજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ ।
અત્રાયં ભાવઃ—યે નારકા અસંજ્ઞિનસ્તે અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં દ્વચ્ચજ્ઞાનિનઃ અસંજ્ઞિભ્યો હિ ઉત્પદ્યમાનાનાં
તેષાં તથાવિધવોધમાન્દ્યાદ અપર્યાપ્તાવસ્થાયામવ્યક્તાવધેરપિ પ્રાપ્ત્યસદ્ભાવાત્ । પર્યાપ્તાવસ્થાયાં તુ
ત્ર્યજ્ઞાનિનઃ, સંજ્ઞિનસ્તૂભયાવસ્થાયામપિ ત્ર્યજ્ઞાનિન એવેતિ જ્ઞાનદ્વારમ્ ॥

ષોડશં યોગદ્વારમાહ—'તિવિદ્દે જોગે' નારકજીવાનાં ત્રિવિધો યોગો ભવતિ, તદ્વથા—
મનોયોગો વાગ્ યોગ. કાયયોગશ્ચેતિ, યોગદ્વારમ્ ॥

‘જે ય દુઅન્નાણી તે નિયમા મઙ્અન્નાણી સુયઅન્નાણી ય’ જો નારક દો અજ્ઞાનવાળે હોતે
હૈં વે નિયમ સે મત્યજ્ઞાનવાળે ઓર શ્રુતઅજ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । ઓર જો નરક ત્રીન અજ્ઞાનવાળે
હોતે હૈં વે—વે નિયમ સે મત્યજ્ઞાનવાળે, શ્રુતઅજ્ઞાનવાળે ઓર વિભંગજ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ જો નારક અસંજ્ઞી હોતે હૈં વે અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં દો અજ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । ક્યોંકિ અસંજ્ઞિયો સે
આકર ઉત્પન્ન હોને વાળે જો નારક હોતે હૈં અને તથાવિધવોધ કી મન્દતા સે અપર્યાપ્તા-
વસ્થા મેં અવ્યક્ત અવધિ કી ભી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈં ઇસલિયે વે અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં દો અજ્ઞાન
વાળે કહે ગયે હૈં ઓર પર્યાપ્તાવસ્થા મેં અસંજ્ઞી ત્રીન અજ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । સંજ્ઞી નારકી તો
પર્યાપ્તાઽપર્યાપ્ત દોનોં અવસ્થાઓં મેં ભી ત્રીન અજ્ઞાનવાળે હી હોતે હૈં । જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ।

સોલહવાં યોગદ્વાર—‘તિવિદ્દે જોગે’ નારક જીવોં કો ત્રીન પ્રકાર કા યોગ હોતા
જૈસે—મનોયોગ, વચનયોગ ઓર કાયયોગ । યોગદ્વાર સમાપ્ત ।

સુયઅન્નાણી ય’ જે નારકો એ પ્રકારના અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેઓ નિયમથી ભતિ
અજ્ઞાનવાળા અને શ્રુતાજ્ઞાનવાળા હોય છે. અને જે નારકો ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે
તેઓ નિયમથી ભતિ અજ્ઞાનવાળા શ્રુત અજ્ઞાનવાળા અને વિભંગ જ્ઞાનવાળા હોય છે
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે નારકો અસંજ્ઞી હોય છે. તેઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં
એ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. કેમ કે—અસંજ્ઞિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થવાવાળા જે નારકો
હોય છે, તેઓને તથાવિધ બોધની મહત્તાથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અવ્યક્ત અવધિની પણ
પ્રાપ્તિ થતિ નથી તેથી તેઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં એ અજ્ઞાનવાળા કહેલા છે અને પર્યાપ્તા-
વસ્થામાં અસંજ્ઞી ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે, સંજ્ઞી નારકી તો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત
બંને અવસ્થામાં ત્રણ અજ્ઞાનવાળા જ હોય છે. જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત.

સોળમું યોગદ્વાર—‘તિવિદ્દે જોગે’ નારક જીવોને ત્રણ પ્રકારનો યોગ હોય છે. જેમ
કે—મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. યોગદ્વાર સમાપ્ત.

સત્તદશમુપયોગદ્વારમાહ—‘દુવિદ્દે ઉવજોગે’ નારકજીવાનાં દ્વિવિધ ઉપયોગો ભવતિ, તથા—
સાકારોપયોગઃ અનાકારોપયોગઃ ચેત્યુપયોગદ્વારમ્ ॥

અષ્ટાદશમાહારદ્વારમાહ—‘છદ્ધિસિં આહારો’ નારકજીવાનાં ષડ્દિશિ આહારો ભવતિ, લોકમધ્યે નારકજીવાનામવસ્થાનેન લોકનિષ્કુટરૂપપ્રતિબન્ધકાભાવાત્ ષડ્દિગ્મ્યઃ આગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તિ નારકા इति । ‘ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ’ ઓસન્નં’ इति પ્રાયોઽર્થે દેશીશબ્દસ્તેન પ્રાયેણ—સામાન્યેન કારણં પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય ‘વણ્ણઓ કાલાઈં જાવ આહારમાહારેતિ’ વર્ણતઃ કાલાનિ યાવદાહારમાહરન્તિ અત્ર યાવત્પદેન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્યાષ્ટાદશાહારપદપ્રથમોદેશકપાઠો ગ્રાહ્યઃ, સ ચેત્થમ્—‘નીલાઈં’ ગંધઓ દુબ્ધિગંધાઈં, ‘રસઓ તિત્તકહુયાઈં’ ફાસઓ કવ્વહુગુરુયસીય-લુક્કાઈં, તેસિં પોરાણે વણ્ણગુણે ગંધગુણે રસગુણે ફાસગુણે વિપરિણામઈત્તા પરિપીલઈત્તા પરિવિદ્ધંસઈત્તા અણ્ણે અપુવ્વ વણ્ણગુણે ગંધગુણે રસગુણે ફાસગુણે ઉપ્પાઈત્તા આયસરીરસ્વેત્તોગાદે પોગ્ગલે સવ્વપણયા’ इति સંગ્રહામ્ । અયં ભાવઃ—નારકાઃ સામાન્યેન કારણમાશ્રિત્ય વર્ણતઃ વર્ણમા-

સત્રહવાં ઉપયોગ દ્વાર—“દુવિદ્દે ઉવજોગે” નારક જીવો કે દો પ્રકાર કા ઉપયોગ હોતા હૈ સાકાર ઉપયોગ ઔર અનાકાર ઉપયોગ । ઉપયોગદ્વાર સમાપ્ત ।

અઠારહવાં આહારદ્વાર—‘છદ્ધિસિં આહારો’ નારક જીવો કા આહાર છહ દિશાઓ મેં સે આગત પુદ્ગલ દ્રવ્યો કા હોતા હૈ ક્યોંકિ નારકજીવો કા અવસ્થાન લોક કે મધ્ય મેં હોતા હૈ ઇસસે લોકનિષ્કુટરૂપ પ્રતિબન્ધક કા અભાવ રહતા હૈ—અતઃ વે છહ દિશાઓ સે આગત પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈ । “ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ” પ્રાયઃ કારણ કો આશ્રિત કરકે વે ‘વણ્ણઓ કાલાઈં જીવ આહારમાહારેતિ’ વર્ણ સે કાલે વર્ણવાલે પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે યહાં પ્રજ્ઞાપના કે અઠાઈસવાં આહાર પદકે પહેલે ઉદેશ કા પાઠ ગ્રહણ કરના ચાહિયે જો ટીકા મેં દિયા ગયા હૈ ઇસકા અર્થ—નારકજીવ વર્ણ સે

સત્તમું ઉપયોગદ્વાર—‘દુવિદ્દે ઉવજોગે’ નારક જીવોને સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ આ બે પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે.

ઉપયોગદ્વાર સમાપ્ત.

અઠારમું આહારદ્વાર—“છદ્ધિસિં આહારો” નારક જીવોનો આહાર છદ્ધિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો હોય છે. કેમકે નારક જીવોનું અવસ્થાન—રહેઠાણ લોકની મધ્યમાં હોય છે. તેથી લોક નિષ્કુટરૂપ પ્રતિબંધકનો અભાવ રહે છે. તેથી તેઓ છ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલો નો આહાર કરે છે. ‘ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ’ પ્રાયઃ કારણ નો આશ્રય કરીને તેઓ ‘વણ્ણઓ કાલાઈં જાવ આહારમાહારેતિ’ વર્ણથી કાળાવર્ણવાળા પુદ્ગલો નો આહાર કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અઠ્યાવીસમાં આહાર પદના પહેલા ઉદ્દેશનો પાઠ થયેલો કરવો જોઈએ. કે જે પાઠ ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. તેનો અર્થ—નારક જીવ વર્ણથી કાળા અને નીલવર્ણ એમ બે વર્ણવાળા આહારપુદ્ગલો

શ્રિત્યકાલાન્ નીલાન્ પુદ્ગલાન્ । આહરન્તિ । ગન્ધમાશ્રિત્ય દુરભિગન્ધાન્, રસમાશ્રિત્ય તિત્તકટુકાન્, સ્પર્શમાશ્રિત્ય કર્કશ-ગુરુકશીત-રૂક્ષાન્ પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । શેષોઽર્થઃ પૂર્વવત્ । इत्याहारद्वारम् ॥

एकोनविंशतितममुपपातद्वारमाह—‘उववाओ तिरियमणुस्सेहिंतो’ नारकजीवानामुपपातः तिर्यङ् मनुष्येभ्यः तत्र पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्येभ्योऽसंख्यातवर्षायुष्कवर्जेभ्य इति वक्तव्यमित्युपपातद्वारम् ॥

विंशतितमं स्थितिद्वारमाह—‘ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साई’ नारकजीवानां स्थितिः

કાલે ઔર નીઝે इन दो वर्ण वाले आहार पुद्गलों का ग्रहण करते हैं इसी प्रकार गन्ध की अपेक्षा दुरभि गन्धवाले रस की अपेक्षा तिक्त कटुक, स्पर्श की अपेक्षा कर्कश गुरु शीत और रूक्ष इन चार स्पर्शवाले आहार पुद्गलों का ग्रहण करते हैं उन गृहीत आहार पुद्गलों में पुराने वर्णगन्ध रस और स्पर्श के गुण होते हैं उनको अन्य परिणामवाले बनाकर दूर कर परिश्रुति कर और उनका विध्वंसकर—नाशकर उनमें अन्य अपूर्व, वर्ण गुण, गन्ध गुण, रस गुण, और स्पर्श गुणों को उत्पन्न करके अपने शरीर क्षेत्र में अवगाह ऐसे आहार पुद्गलों का सर्वात्मा से आहार करते हैं ॥ आहारद्वार समाप्त ।

उन्नीसवां उपपात द्वार—‘उववाओ तिरियमणुस्सेहिंतो’ नारक जीवो का उपपात तिर्यञ्चो से और मनुष्यो से होता है । अर्थात् पञ्चेन्द्रिय पर्याप्त तिर्यञ्च मनुष्यो से होता है । परन्तु असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यञ्च मनुष्यो में से नहीं होता है । उपपातद्वार समाप्त ।

અહણુ કરે છે. એજ રીતે ગન્ધની અપેક્ષાથી દુરભીગન્ધ-એટલે કે દુર્ગન્ધવાળા, રસની અપેક્ષાથી તીજો, કડવો. સ્પર્શની અપેક્ષાથી કર્કશ, ગુરુ શીત અને રૂક્ષ આ ચાર પ્રકારના સ્પર્શવાળા આહારપુદ્ગલો અહણુ કરે છે. તે અહણુ કરેલા આહાર પુદ્ગલોમાં જુના વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શના ગુણ હોય છે તેમને બીજા પરિણામ વાળા બનાવીને એટલેકે દૂર કરીને પરિશ્રુતિ કરીને અને તેનો વિધ્વંસ નાશ કરીને તેમાં બીજા અપૂર્વ વર્ણગુણ, ગંધ ગુણ, રસગુણ, અને સ્પર્શગુણોને ઉત્પન્ન કરીને પોતાના શરીરમાં અવગાતએવા આહાર પુદ્ગલોનો સર્વપ્રકારથી આહાર કરે છે.

॥ આહારદ્વાર સમાપ્ત ॥

એગણીસમું ઉપપાતદ્વાર—‘उववाओ तिरियमणुस्सेहिंतो’ नारक जीवो का उपपात तिर्यञ्चोમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી હોય છે અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યંચ મનુષ્યોમાંથી થતો હોય છે પરંતુ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા, તિર્યંચ મનુષ્યોમાંથી થતો નથી

॥ ઉપપાત દ્વાર સમાપ્ત ॥

—આયુષ્યકાલઃ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયચ્ચિન્નસાગરોપમાણિ ॥

एकविंशतितमं समवहतद्वारमाह—‘दुविद्वा मरंति’ द्विविधा म्रियन्ते इमे नारकजीवाः, मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता अपि म्रियन्ते तथा—असमवहता अपि म्रियन्ते इति स्थितिद्वारम् ।

દ્વાવિંશતિતમં ચ્યવનદ્વારમાહ—‘ઉવ્વટ્ટુણા માણિયવ્વા જઓ આગયા’ ઉદ્વર્તનેતિ ચ્યવનં સા મણિતવ્યા યત આગતાઃ પ્રજ્ઞાપનાયાઃ ષષ્ઠે વ્યુત્ક્રાન્તિપદે યથા નારકાણામુદ્વર્તના કથિતા તથૈવાત્રાપિ વક્તવ્યા, નરકાદુદ્વૃત્ય સંજ્ઞીપજ્વેન્દ્રિયતિર્યઙ્મનુષ્યેશ્વસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કવર્જિતેષુ

बीसवां स्थिति द्वार—‘ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं’ नारक जीवों की स्थिति जघन्य से दस हजार वर्ष की होती है और ‘उक्कोसेणं’ उत्कृष्ट से ‘तेत्तीसं सागरोवमाइं’ तैत्तीस सागरोपम की होती है । स्थिति द्वारसमाप्त ।

इक्कीसवां समवहत द्वार—‘दुविद्वा मरंति’ ये नारक जीव मारणान्तिक समुद्घात से समवतह होकर भी मरते हैं और असमवहत होकर भी मरते हैं । समवहतद्वार समाप्त ।

बाईसवां उद्वર્तना—(च्यवन) द्वार—‘उव्वट्टुणा माणियव्वा’ प्रज्ञापना के छठवें व्युत्क्रान्ति पद में जैसी—नारकों की उद्वर्तना कही गई है उसी प्रकार से वह यहां पर भी कह लेनी चाहिये । तात्पर्य यह है कि नारक पर्याय से निकल कर नारक जीव असंख्यात वर्षायुष्क तिर्यञ्च और मनुष्यों को छोड़कर संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्यों में ही उत्पन्न होते हैं । ‘नवरं

વીસમું સ્થિતિદ્વાર— ‘ઠિઈ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં’ નારક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસહજાર વર્ષની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં’ તૈત્તીસ સાગરોપમની હોય છે

॥ સ્થિતિદ્વાર સમાપ્ત ॥

એકવીસમું સમવહતદ્વાર—‘દુવિદ્વા મરંતિ’ આ નારક જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-થઈને પણ મરે છે અને અસમવહત થઈને પણ મરે છે. અર્થાત્ સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે અને સમુદ્ઘાત કર્યા વિના પણ મરે છે.

બાવીસમું ઉદ્વર્તના (ચ્યવન) દ્વાર—‘ઉવ્વટ્ટુણા માણિયવ્વા’ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા વ્યુત્ક્રાન્તિકપદમાં નારકોની ઉદ્વર્તના જે રીતે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે તે અહિયાં પણ સમજ લેવી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક પર્યાયથી નીકળી તે જીવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા, તિર્યંચ અને મનુષ્યોને છોડીને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં

ગચ્છન્તીતિભાવઃ । ‘નવર સંમુચ્છિમેસુ પહિસિદ્ધો’ નવરં કેવલં સંમૂર્ચ્છિમેષુ પ્રતિષેધો વક્તવ્ય
હિનિ (ઉદ્વર્તના—ચ્યવનદ્વારમ્) ।

ત્રયોવિંશતિતમં ગત્યાગતિદ્વારમાહ—‘દુગદ્યા દુઆગદ્યા’ દ્વિગતિકાઃ દ્વયોસ્તિર્યઙ્
મનુષ્યયોનારકજીવાનાં ગતિર્ભવતીત્યતો દ્વિગતિકાઃ, દ્વ્યાગતિકાઃ દ્વાભ્યાં તિર્યઙ્મનુષ્યાભ્યાં
નરકગતૌ આગમનં ભવતીત્યતો દ્વ્યાગતિકાઃ । ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા સમણાઉસો’
પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંસ્થાતા—પ્રજ્ઞતાઃ હે શ્રમણ ! હે આયુષ્મન્ ! ઇતિ ! પ્રકરણમુપસંહરન્નાહ-
‘સેત્તં’ ઇત્યાદિ, ‘સેત્તં નેરદ્યા’ તે એતે નૈરયિકાઃ શરીરાદિદ્વારૈર્નિરૂપિતા ઇતિ ॥ સૂ૦ ૨૦ ॥

કથિતા નારકાઃ સંપ્રતિ તિર્યક્પઞ્ચેન્દ્રિયાન્ વક્તુમાહ—‘સે કિં તં ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—‘સે કિં તં પંચિંદિયતિરિસ્વજોણિયા ? પંચિંદિય-
તિરિસ્વજોણિયા દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સંમુચ્છિમપંચિંદિયતિરિસ્વ-
જોણિયા ય ગબ્ભવક્કંતિય પંચિંદિયતિરિસ્વજોણિયા ય । સે કિં તં સંમુ-

સમ્મુચ્છિમેસુ પહિસિદ્ધો’ પરન્તુ સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યો મેં ઉત્પન્ન હોને કા નિષેધ હૈ અર્થાત્ સંમૂ-
ર્ચ્છિમો મેં નારક જીવ ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ । ઉદ્વર્તના—ચ્યવનદ્વાર સમાપ્ત ।

ગત્યાગતિદ્વાર—‘દુગદ્યા દુઆગદ્યા’ તિર્યઙ્ચ ઔર મનુષ્યો મેં હી નારક જીવો કી
ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ઇસલિયે યે દ્વિગતિ હૈ, તથા યે નારક તિર્યઙ્ચ ઔર મનુષ્યો મેં સે હી બાકર
જન્મ ધારણ કરતે હૈ ઇસલિયે યે દ્વ્યાગતિક હૈ । ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા સમણાઉસો’
હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! પ્રત્યેક શરીર અસંસ્થાત કહે ગયે હૈ । બવ પ્રકરણાર્થ કા ઉપસંહાર
કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ ‘સે ત્તં નેરદ્યા’ ઇસ પ્રકાર સે યહ નારકોં કે સમ્બન્ધ મેં
શરીરાદિ દ્વારો કો લેકર વિવેચન કિયા ગયા હૈ । સૂત્ર ॥ ૨૦ ॥

જ ઉત્પન્ન થાય છે. “નવરં સંમુચ્છિમેસુ પહિસિદ્ધો” પરંતુ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન
થવાનો નિષેધ છે અર્થાત્ સંમૂર્ચ્છિમોમાં નારક જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી

॥ ઉદ્વર્તના—ચ્યવનદ્વાર સમાપ્ત ॥

ગત્યાગતિદ્વાર—“દુગદ્યા દુઆગદ્યા” તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં જ નારક જીવોની
ઉત્પત્તિ થાય છે તેથી તેઓ દ્વિગતિક—બે ગતિવાળ કહેવાય છે તથા આ નારક જીવો
તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાંથી જ આવીને જન્મ ધારણ કરે છે તેથી તેઓ દ્વ્યાગતિક—બે
ગતિથી આવવાવાળા કહેવાય છે. “પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પણ્ણત્તા સમણાઉસો” હે શ્રમણ !
આયુષ્મન્ ! પ્રત્યેક શરીર અસંસ્થાત કહેલા છે.

હવે પ્રકરણાર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—“સેત્તં નેરદ્યા” આ રીતે આ
નારકોના સંબંધમાં શરીર વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં વિવેચન કર્યું છે ॥ સૂ૦ ૨૦ ॥

च्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ? संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया
 तिविहा पन्नत्ता तं जहा-जलयरा थलयरा खहयरा । से किं तं जलयरा ?
 जलयरा पंचविहा पन्नत्ता तं जहा-मच्छगा कच्छभा मगरा गाहा सुंसु-
 मारा । से किं तं मच्छा ? एवं जहा पण्णवणाए जाव सुंसुमारा एगागारा
 पन्नत्ता, जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा
 पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । तेसि णं भंते ! जावाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता ?
 गोयमा ! तओ सरीरगा पन्नत्ता तं जहा-ओरालिए तेयए कम्मए ।
 सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयण-
 सहस्सं । छेवट्टसंघयणी । हुडसंठिया । चत्तारि कसाया । सन्नाओ चत्तारि ।
 लेस्साओ तिन्नि । इंदिया पंच । समुग्घाया तिन्नि । णो सन्नी असन्नी ।
 णपुंसगवेयगा । पज्जत्तीओ अपज्जत्तीओ य पंच । दो दिट्ठीओ । दो
 दंसणा । दो नाणा दो अन्नाणा । दुविहे जोए दुविहे उवजोए । आहारो
 छदिसिं । उववाओ तिरियमणुस्सेहिंतो नो देवेहिंतो नो नेरइएहिंतो
 तिरिएहिंतो असंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो अकम्मभूमग अंतरदीवग-
 असंखेज्जवासाउयवज्जेहिंतो मणुस्सेहिंतो ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेणं पुव्वकोडी । मारणंतियसमुग्घाएणं दुविहा वि मरंति । अणंतरं
 उव्वट्ठित्ता कहिं०, नेरइएसु वि तिरिक्खजोणिएसु वि मणुस्सेसु वि देवेसु वि
 नेरइएसु स्यणप्पभाए, सेसेसु पडिसेहो । तिरिएसु सव्वेसु उव्वज्जंति,
 संखेज्जवासाउएसु वि असंखेज्जवासाउएसु वि, चउप्पएसु पक्खीसु वि
 मणुस्सेसु सव्वेसु वि, कम्मभूमिएसु नो अकम्मभूमिएसु, अंतरदीवएसु-

वि संखेज्जवासाउएसु वि असंखेज्जवासाउएसु वि, देवेसु जाव वाण-
मंतरा । चउगइया दुआगइया परिता असंखेज्जा पन्नत्ता । से तं जलयर-
संमुच्छिम पंचिदिय तिरिक्खा ॥ सू २१ ॥

छाया—अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्य-
ोनिकाश्च । अथ के ते संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, संमूर्च्छिमपञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिका स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—जलचराः स्थलचराः खेचराः । अथ के ते
जलचराः, जलचराः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—मत्स्याः कच्छपा मकराः ग्राहाः शिशु-
माराः । अथ के ते मत्स्याः, एवं यथा प्रज्ञापनायां यावत् शिशुमारा एकाकाराः प्रज्ञप्ताः,
ये चान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च । तेषां
खलु भदन्त ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि,
तद्यथा—औदारिकं तैजसं कर्मणम् । शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम्,
उत्कर्षेण योजनसहस्रम् । सेवार्त्तसंहननिनः । हुण्डसंस्थिताः । चत्वारः कषायाः ।
संज्ञा अपि चतस्रः, लेश्या स्तिस्रः, इन्द्रियाणि पञ्च । समुद्धातास्त्रयः । नो संज्ञिनो-
ऽसंज्ञिनः । नपुंसकत्रेदा । पर्याप्तयोऽपर्याप्त्यश्च पञ्च । द्वे दृष्टी । द्वे दर्शने । द्वे ज्ञाने, द्वे
अज्ञाने । द्विविधो योगः । द्विविध उपयोग । आहारः षड् दिशि । उपपातस्तिर्यङ्ः
मनुष्येभ्यो नो देवेभ्यो नो नैरयिकेभ्यः, तिर्यग्भ्योऽसंख्येयवर्षायुष्कवर्जेभ्यः । अकर्म-
भूमिकान्तरद्वीपकासंख्येयवर्षायुष्कवर्जेभ्यो मनुष्येभ्यः । स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम्
उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । मारणान्तिकसमुद्धातेन द्विविधा अपि म्रियन्ते । अनन्तरमुद्-
द्वृत्य क०, नैरयिकेष्वपि तिर्यग्योनिकेष्वपि मनुष्येष्वपि देवेष्वपि । नैरयिकेषु रत्नप्रभायाम्,
शेषेषु प्रतिषेधः । तिर्यग्युः सर्वेष्वपि उत्पद्यन्ते संख्येयवर्षायुष्केषु अपि असंख्येय-
वर्षायुष्केष्वपि चतुष्पदेषु पक्षिष्वपि मनुष्येषु सर्वेषु अपि कर्मभूमिकेषु नो अकर्मभूमिकेषु
अन्तरद्वीपकेष्वपि संख्येयवर्षायुष्केष्वपि असंख्येयवर्षायुष्केष्वपि । देवेषु यावद्दानव्य-
न्तराः । चतुर्गतिका, द्वयागतिकाः, परीताः असंख्याताः प्रज्ञप्ता । ते पते जलचरसंमू-
च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यः ॥ सू० २१ ॥

टीका—‘से किं तं पंचिदियतिरिक्खजोणिया’ अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-
योनिका जीवा इति प्रश्नः, उत्तरयति—पंचिदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता’ पञ्चे-

ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ કથિતા ઇતિ, દૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘સંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ય’ સંમૂર્ચ્છિ-મપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચ ‘ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ય’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચ, તત્ર સમૂર્ચ્છનં સંમૂર્ચ્છઃ—માતાપિતૃસંયોગમન્તરેણૈવ યઃ પ્રાણિનામુત્પાદ-સ્તેન સમુત્પન્ના ઇતિ સંમૂર્ચ્છિમાઃ, સંમૂર્ચ્છિમાશ્ચ તે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચેતિ સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિકાઃ તથા માતાપિતૃસંયોગાદુત્પત્તિર્યેષાં તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાશ્ચ તે પચ્ચે-ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા ઇતિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા ઇતિ । તત્ર સમૂર્ચ્છિમપચ્ચે-

નારકોં કા વર્ણન કરકે અવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં કહતે હૈ—

“સે કિં તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” ઇત્યાદિ । સૂ. ૨૦

ટીકાર્થ—“સે કિં તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” હે ભદન્ત પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોં કા ક્યા લક્ષણ હૈ ઔર ઇન્કે કિતને મેદ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“પંચિદિયતિરિક્ષજો-ણિયા દુવિદ્યા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ “તં જહા ”જૈસે “સંમુચ્છિમ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ય ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયપંચિદિયતિરિક્ષ-જોણિયા ય” સમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક ઔર ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-નિક માતા પિતા કે સંયોગ કે વિના હી જો પ્રાણિયોં કા ઉત્પાદ હૈ વહ સંમૂર્ચ્છિમ હૈ ઇસ સંમૂર્ચ્છન સે જો ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે સંમૂર્ચ્છિમ હૈ । એસે સંમૂર્ચ્છિમ જો પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિક હૈ વે સંમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હૈ તથા -માતા પિતા કે સંયોગ સે જિનકી ઉત્પત્તિહોતી હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જો પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રા-

નારકોંનું વણુન કરીને હવે સૂત્રકાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના સંબંધમા કથન કરે છે છે—“સે કિં તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” હે ભગવન્ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનું શું લક્ષણુ છે. ? અને તેના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા દુવિદ્યા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યુ શ્વ યે પ્રકારના કહેલા . છે “તં જહા” તે યે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે—‘સંમુચ્છિમપંચિદિય-તિરિક્ષજોણિયા ય, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ય’ સમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક માતા પિતાના સંયોગ વિનાજ જે પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે સંમૂર્ચ્છિમ કહેવાય છે આ સંમૂર્ચ્છિમથી જે શ્વ ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સંમૂર્ચ્છિમ કહેવાય છે. એવા સંમૂર્ચ્છિમ જે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકો છે. તેઓ સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક છે. તથા માતાપિતાના સંયોગથી જેમની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક કહેવાય છે જેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિક શ્વે છે, તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિક કહેવાય છે.

ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાહ—‘સે કિં તં સંમુર્ચ્છિમ૦’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં સંમુર્ચ્છિમપંચિદિય-તિરિક્ષજોણિયા’ અથ કે તે સંમૂર્ચ્છિમપञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘સંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા તિવિહા પન્નત્તા’ સંમૂર્ચ્છિમપञ्चेन्द्रियतिर्यग્યોનિકા ત્રિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ ભેદત્રયમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘જલયરા’ જલચરા, જલે ચરન્તિ-ગચ્છન્તિ યે તે જલચરા—મત્સ્યાદયઃ ‘થલ-યરા’ સ્થલચરાઃ—ગોમહિષ્યાદયઃ ‘સ્વહયરા’ લેચરાઃ—કપોતાદિપક્ષિણઃ । જલચરાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં જલયરા’ અથ કે તે જલચરાઃ, જલચરજીવાનાં કિયન્તો ભેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘જલયરા પંચવિહા પન્નત્તા’ જલચરજીવાઃ પञ्चविधाः—પશ્ચપ્રકારિકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ । ‘તં જહા’ તથથા ‘મચ્છગા કચ્છમા મગરા ગાહા સુંસુમારા’ મત્સ્યકાઃ કચ્છપાઃ મકરાઃ ગ્રાહા શિશુમારકાઃ । ‘સે કિં તં મચ્છા’ અથ પશ્ચસું

ન્તિક- પञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक हैं । “से किं तं समुच्छिमपंचिदियतिरिक्षजोणिया” हे भदन्त ! संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं “समुच्छिमपंचिदियतिरिक्षजोणिया तिविहा पणत्ता” हे गौतम ! संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव तीन प्रकार के होते हैं “तंजहा” जैसे “जलयरा, थलयरा, स्वहयरा” जलचर, थलचर और लेचर जो जल में चलते हैं वे जलचर हैं जैसे—मत्स्य आदि स्थल में जो चलते हैं वे स्थलचर हैं जैसे—गाय मैस आदि आकाश में जो चलते हैं वे लेचर हैं जैसे कपोत आदि पक्षी “से किं तं जलयरा” हे भदन्त ! जलचरजीवों का क्या लक्षण है और कितने उनके भेद हैं । उत्तर में प्रभु कहते हैं “जलयरा पंचविहा पणत्ता” हे गौतम ! जलचर जीव पांच प्रकार-के-कहे गये हैं—“तंजहा” जैसे “मच्छगा कच्छमा मगरा गाहा सुंसुमारा”

“સે કિં તં સંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” હે ભગવન્ સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“સંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા તિવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકજીવ ત્રણ પ્રકારના કહેવા છે ‘તં જહા’ તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે,—‘જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા’ જલચર, થલચર, અને જેચર, જે જીવો પાણીમાં ચાલે છે. તેઓ જલચર કહેવાય છે જેમ કે—માછલા વિગેરે સ્થલમાં ચેટલે કે જમીન પર જે જીવો ચાલે છે તેઓ સ્થલચર કહેવાય છે જેમ કે—ગાય, ભેસ વિગેરે, તથા આકાશમાં જે જીવો ચાલે છે. તેઓ જેચર જીવો કહેવાય છે જેમ કે—કબૂતર વિગેરે પક્ષી

ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—“સે કિં તં જલયરા” હે ભગવન્ જલચર જીવો નાં શું લક્ષણો છે ? અને તેના ભેદો કેટલા કહેલા છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જલયરા પંચવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! જલચર જીવો પાંચ પ્રકારના કહેલા છે. ‘તં જહા’ તે પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે “મચ્છગા, કચ્છમા, મગરા, ગાહા સુંસુમારા”

જલચરેષુ મધ્યે કે તે મત્સ્યાઃ, इति प्रश्नः, उत्तरयति प्रज्ञापनातिदेशेन—‘एवं जहा’ इत्यादि, ‘एवं जहा पणवणाए जाव’ एवम्—उक्तप्रकारेण मत्स्यादीनां शिशुमारपर्यन्तानां जलचराणां भेदो यथा प्रज्ञापनायां—प्रज्ञापनानामकसूत्रस्य प्रथमपदे कथितस्तथैव इहापि वक्तव्यः, कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं वक्तव्यं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव’ तावत् पर्यन्तं वक्तव्यं यावत् ‘सुंसुमारा एगागारा पणत्ता से तं सुंसुमारा’ इति पर्यन्तम्, प्रज्ञापनाप्रकरणं चेत्यम्—‘मच्छा अणेगविहा पणत्ता तं जहा—सण्ढमच्छा खवल्लमच्छा जुंगमच्छा विज्झडियमच्छा हेलियमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गागरा वडा वटगरागव्भया तिमी-तिर्मिगिला णक्का तंदुलमच्छा कणिककमच्छा सलिसत्थिया मच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा. जे यावन्ने तहप्पगारा से तं मच्छा । से किं तं कच्छभा ? कच्छभा

મત્સ્ય કચ્છપ મગર ગ્રાહ ઔર શિશુમારક “સે કિં તં મચ્છા” હે મદન્ત પાંચ જલચરોં કે વીચ મેં મત્સ્યોં કે કિતને ભેદ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં “એવં જહા પણવણાણ જાવ સે તં સુંસુમારા” પ્રજ્ઞાપના કે પ્રથમ પદ મેં જિસ રૂપ સે મત્સ્ય ,કચ્છપ, મગર, ગ્રાહ શિશુમારોં કે ભેદ કહે ગયે હૈં ઉસી રૂપ સે ઊન પાંચોં જલચરોં કે ભેદ યહાં પર મી કહ લેના ચાહિયે ‘જાવ’ યાવત્ ‘સે ત્ત સુંસુમારા’ હમ પદ તક વહ પ્રજ્ઞાપના પ્રકરણ પૂરા ટીકા મેં દિયા ગયા હૈ—‘મચ્છા’ ઊસકા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—મત્સ્ય અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે સ્નિગ્ધમત્સ્ય, સ્વલ્લમત્સ્ય, જુંગમત્સ્ય, વિજ્ઞાડિક મત્સ્ય, હેલિતમત્સ્ય, મગરીમત્સ્ય, રોહિતમત્સ્ય, હલીસાગર-મત્સ્ય, ગાગરા વહા, વટકરાગવ્ભયમત્સ્ય, તિમિ તથા તિર્મિગલમત્સ્ય, ણક્કમત્સ્ય, તન્દુલમત્સ્ય, કણિકકમત્સ્ય, સાલિસ્વસ્તિકમત્સ્ય, પતાકામત્સ્ય, પતાકાતિપતાકામત્સ્ય, હનકા સ્વરૂપ

મત્સ્ય, કચ્છપ (કાચળો) મકર-મધર ગ્રાહ અને શિશુમારક “સે કિં તં મચ્છા” હે ભગ-વાન્ પાંચ પ્રકારના જલચરો પૈકી મત્સ્યોના કેટલા પ્રકારના ભેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“એવં જહા પણવણાણ જાવ સે તં સુંસુમારા” પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં જે પ્રકારથી મત્સ્ય, માછલા, કચ્છપા-કાચળા, મધર ગ્રાહ અને શિશુમારોના ભેદો કહેલા છે, એજ પ્રમાણે તે પાંચે પ્રકારના જલચરોના ભેદો અહિયાં કહેવા બોધાયે. ‘જાવ’ યાવત ‘સે ત્ત સુંસુમારા’ આ પદ સુધીના જલચરો ગ્રહણ કરવા તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ છે.

“મચ્છા” આ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. મત્સ્ય અનેક પ્રકારના કહેલા છે. જેમ કે—સ્નિગ્ધ મત્સ્ય—ખવલ્લ મત્સ્ય જુંગમત્સ્ય, વિજ્ઞાડિમમત્સ્ય, હેલિત મત્સ્ય, મગરી-મત્સ્ય, રોહિતમત્સ્ય, હલીસાગરમત્સ્ય, ગાગરા વટા, વટકરા ગણભયમત્સ્ય, તિમિ તથા તિર્મિગલમત્સ્ય, છુક્કમત્સ્ય, તંદુલમત્સ્ય, કણિકમત્સ્ય સાલિસ્વસ્તિકમત્સ્ય પતાકામત્સ્ય પતાકાતિપતાકામત્સ્ય, આ બધા મત્સ્યોનું સ્વરૂપ અને નામો લોકાન્યવહારથી જ સમજી લેવા.

દુવિહા પન્નત્તા તં જહા—અટ્ઠિકચ્છમા ય મંસલકચ્છમા ય, સે તં કચ્છમા । સે કિં તં ગાહા ? ગાહા પંચવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા, દિલ્લી, વેઢગા, મુદ્ધયા, પુલયા, સીમાગારા સેત્તં ગાહા, । સે કિં તં મગરા ? મગરા દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા—સોંડમગરા ય મદ્દમગરા ય, સે તં મગરા । સે કિં તં સુંસુમારા ! સુંસુમારા ણગારા પણ્ણત્તા સે તં સુંસુમારા' ઇતિ ।

ઔર नाम लोक से ही जानलेना चाहिये । 'जे यावन्ने तहप्पगारा' तथा जो इन मत्स्यों के जैसे हैं एवं इन मत्स्यों से भी जो भिन्न हैं वे सब भी मत्स्य ही हैं ऐसा जानना चाहिये । यह मत्स्यों का वर्णन हुआ । हे भगवन् कच्छप कितने प्रकार वे होते हैं—प्रभु कहते हैं—कच्छप, अस्थिकच्छप और मांसलकच्छप ऐसे दो प्रकार के होते हैं यह कच्छपों का वर्णन हुआ । गौतम पूछते हैं, हे भगवान् प्राह कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् कहते हैं—प्राह दिली, वेष्टक, मूर्द्धज, पुलक और सीमाकार ऐसे पाँच प्रकार के होते हैं । यह प्राहों का वर्णन हुआ । फिर गौतम पूछते हैं, हे भगवान् मगर कितने प्रकार के होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं मगर दो प्रकार के कहे गये हैं जैसे—सोड (शुण्डा) मगर और मट्ट (मृष्ट) मगर ? यह मगरों का वर्णन हुआ । अब गौतम सिंसुमारों के सम्बन्ध में पूछते हैं—हे भगवान् सिंसुमार कितने प्रकार के हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम सिंसुमार एकाकार—एक ही प्रकार के कहे

‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ तथा બીજા પણુ જે આ માછલાઓની જેવા હોય અગર આ મત્સ્યોથી જુદા પ્રકારના હોય, તે બધાજ મત્સ્યોજ છે. તેમ સમજવું.

આ મત્સ્યોનું વર્ણન પુરૂં થયું.

હવે ગૌતમસ્વામી કાચબાઓના ભેદો જાણવાની ઇચ્છાથી તેના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ કચ્છપ-કાચબા કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—કાચબાઓ અસ્થિ કચ્છપ અને માંસકચ્છપ એરીતે બે પ્રકારના હોય છે,

આ કાચબાઓનું કથન પૂર્ણ થયું.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી ‘પ્રાહ’ ના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે, કે- હે ભગવન્ ‘પ્રાહ’ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—પ્રાહ, દિલીવેષ્ટક, મૂર્ધજ પુલક, અને સીમાકાર આ પ્રમાણે પાચ પ્રકારના હોય છે.

પ્રાહોનું વર્ણન પુરૂં થયું.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—મધરો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! મધરો સોંડશુંડા મધર અને મટ્ટ મધર એ પ્રમાણેના બે ભેદવાળા હોય છે આ મધરોનું વર્ણન થયું.

હવે ગૌતમસ્વામી સિંસુમારોના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ સિંસુમાર કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! સિંસુમાર એકાકાર—એકજ પ્રકારના હોય છે. “આ સિંસુમારોનું કથન થયું.”

એતેષાં વ્યાख्या પ્રજ્ઞાપનાતોઽવગન્તવ્યા इति । ‘जे यावन्ने तदहप्पगारा’ ये चान्ये तथाप्रकाराः कथितसदृशाः जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका भवन्ति ‘ते समासओ दुविहा पन्नत्ता’ ते सर्वे समासतः—संक्षेपेण द्विविधाः, प्रज्ञप्ताः—कथिताः । ‘तं जहा’ तद्यथा—‘पज्जत्ता य अपज्जत्ता य’ पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्चेति । सम्प्रति—जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां शरीरादिद्वारमभिधातुमाह— ‘तेसि ण’ इत्यादि, ‘तेसि णं भંते ! जीवाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता’ तेषां जलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां खलु भदन्त ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि, इति प्रश्न, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तओ सरीरा पन्नत्ता’ त्रीणि शरीराणि तेषां जलचराणां प्रज्ञप्तानि कथितानीति ‘तं जहा’ तद्यथा— ‘ओरालिए तेयए कम्मए’ औदारिकं तैजसं कर्मणमिति शरीरत्रितयं भवति । ‘सरीरोगाहणा’

गये हैं यह सिंसुमारों का कथन हुआ । इन सब जलचर संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों का वर्णन सविस्तर प्रज्ञापना सूत्र के प्रज्ञापना नामक प्रथम पद के इस प्रकरण की टीका में देख लेना चाहिये । “जे यावन्ने” जो इस प्रकार के दूसरे भी जलचर जीव है । “ते समासओ-दुविहा पन्नत्ता” ये सब मत्स्यादि जलचर संक्षेप से दो प्रकार के होते हैं—“तं जहा” जैसे—“पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य” एक तो पर्याप्त और दूसरे अपर्याप्त ।

अब जलचर संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों के शरीरादिद्वारों का कथन करते हैं—“तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरगा पणत्ता” हे भदन्त ! उन जलचर संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के कितने शरीर कहे गये हैं ? उत्तर—में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! तओ सरीरगा पणत्ता” हे गौतम ! उन जलचरों के तीन शरीर कहे गये हैं—“तं जहा” जो इस प्रकार से हैं—“ओरालिए, तेयए, कम्मए । औदारिक, तैजस और कर्मण “सरीरो-

આ બધા જલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રજ્ઞાપના નામના પહેલા પદમાં સવિસ્તર આપેલ છે જે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પાઠ સંસ્કૃત ટીકામાં આપ્યો છે, તે તેમાંથી સમજી લેવું

‘જે યાવન્ને’ આ પ્રકારના બીજા પણ જે જલચર જીવો છે, ‘તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા’ આ બધા મત્સ્ય વિગેરે જલચર સંક્ષેપથી બે પ્રકારના હોય છે ‘ત જહા’ તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—“પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય” એક પર્યાપ્ત અને બીજો અપર્યાપ્ત.

હવે જલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો ના શરીર વિગેરે દ્વારાનું કથન કરવામાં આવે છે—“તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં કહ સરીરગા પણત્તા” હે ભગવન્ તે જલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના કેટલા શરીરો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! તઓ સરીરા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! જલચરોના ત્રણ શરીરો કહેલા છે ‘તં જહા’ જે આ પ્રમાણે છે. “ઓરોલિય, તેયપ

તેષાં જલચરજીવાનાં શરીરાવગાહના 'જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાં' જઘન્યનાકુલસ્યા-
 ડસંસ્થેયમામમ્, 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કર્ષેણ 'જોયણસહસ્સં' યોજનસહસ્રમ્ સહસ્રયોજનપરિમિતા
 ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના તેષાં મત્સ્યાદિજલચરાણામિતિ ભાવઃ । 'હેવટ્ટસંઘયણી' સેવાર્ત્તસંહનનિનઃ
 જલચરજીવાનાં શરીરાણિ સેવાર્ત્તસંહનનયુક્તાનિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । 'હુંડસંઠિયા' હુન્ડસંસ્થિતાનિ
 જલચરાણાં, શરીરાણિ હુન્ડસંસ્થાનયુક્તાનિ ભવન્તીતિ । 'ચત્તારિ કસાયા' જલચરાણાં ક્રોધમાન-
 માયાલોભાદ્યા શ્વત્વારઃ કષાયા ભવન્તીતિ । 'સણ્ણાઓ ચત્તારિ' સંજ્ઞા આહારભયમૈથુનપરિ-
 પ્રહાદ્યાશ્વત્ત્વો ભવન્તીતિ । 'લેસ્સાઓ તિન્નિ' લેશ્યાસ્તિસ્નઃ કૃષ્ણનીલકાપોતાદ્યાઃ
 'ઈંદિયા પંચ' ઇન્દ્રિયાણિ સ્પર્શનરસનગ્રાણચક્ષુઃશ્રોત્રાત્માકાનિ પચ્ચાપિ ભવન્તીતિ । 'સમુઘાયા
 તિન્નિ' સમુદઘાતાશ્ચયઃ જલચરસમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં વેદનાકષાયમાર-
 ãાનતિકાશ્ચયઃ સમુદઘાતા ભવન્તીતિ ભાવઃ । 'નો સન્ની અસન્ની' एते સંમૂર્ચ્છિમજલચર

ગાહના' હે ગૌતમ ઇન જલચર જીવોં કે શરીર કી અવગાહના "જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસં-
 ખેજ્જહમાં' જઘન્ય સે અંગુલ કે-અસંસ્થાતવે માગ પ્રમાણ ઔઁ 'ઉક્કોસેણં જોયણમહ-
 સ્સં' ઉત્કૃષ્ટ સે ઇક હજાર યોજન પ્રમાણ હોતી હૈ । 'હેવટ્ટસંઘયણી' ં સેવાર્ત્ત સંહનન
 વાલે હોતે હૈ "હુંડસંઠિયા" ઇનકે શરીર હુન્ડક સંસ્થાન વાલે હોતે હૈ "ચત્તારિ કસાયા"
 ઇનકે ક્રોધ, માન, માયા ઔર લોભ ઇનકો ચાર કષાયેં હોતી હૈ । "સણ્ણાઓ ચત્તારિ"
 આહાર ભય મૈથુન ઔર પરિપ્રહ યે ચાર સંજ્ઞાએં હોતી હૈ । "લેસ્સાઓ પંચ" ઇનકે કૃષ્ણ નીલ
 કાપોત તેજ પદ્મ, યે પાંચ લેશ્યાયેં હોતી હૈ । "ઈંદિયા પંચ" ઇન્દ્રિયાં પાંચ હોતી હૈ, સ્પર્શન,
 રસના, ગ્રાણ ચક્ષુ ઔર 'કર્ણ' યે પાંચોં હી ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈ । 'સમુઘાયા તિન્નિ' ઇન જલચર
 સમૂર્ચ્છિમ જીવોં કે વેદના, કષાય ઔર મારણાન્તિક યે ત્રીન સમુદઘાત હોતે હૈ । 'નો મન્ન'

કમ્મપ" ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ "સરીરોગાહના" અ જલચર જીવાના શરી
 રોની અવગાહના "જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાં" જઘન્યથી એક આંશળના અસં-
 ખ્યાત ભાગ પ્રમાણની કહી છે અને "ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં" ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર
 યોજન પ્રમાણની હોય છે

"હેવટ્ટસંઘયણી" તેઓ સેવાર્ત્ત સંહનનવાળા હોય છે. 'હુંડસંઠિયા' તેઓના
 શરીર હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે 'ચત્તારિ કસાયા' તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને
 લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે. "સણ્ણાઓ ચત્તારિ" તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન, અને
 પરિપ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. 'લેસ્સાઓ પંચ" તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ,
 અને પદ્મ એ પાંચ પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય છે.

'ઈંદિયા પંચ" તેઓને પાંચ ઈન્દ્રિયો હોય છે સ્પર્શન, રસના, ગ્રાણ (નાક)
 નેત્ર, અને શ્રોત્ર. (કાન) એ પાંચજ ઈન્દ્રિયો હોય છે. "સમુઘાયા તિન્નિ" આ
 જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવોને વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક આ ત્રણ સમુદઘાતો હોય

પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવાઃ નોસંજ્ઞિનો ભવન્તિ સંમૂર્ચ્છિમતયા સમનસ્કલ્પાભાવાત્ અપિતુ અસંજ્ઞિનો ભવન્તિ । ‘ળપુંસગવેયા’ નપુંસકવેદા દ્વમે ભવન્તિ, ન તુ સ્ત્રીપુરુષવેદા ઇતિ ॥ ‘પઞ્જત્તીઓ અપઞ્જત્તીઓ ય પંચ’ એતેપાં પર્યાપ્તયોઽપર્યાપ્તયશ્ચ પઞ્ચ, પઞ્ચ ભવન્તિ મનઃ—પર્યાપ્તેરભાવાત્ । ‘દો દિદ્ધીઓ’ દ્વે દૃષ્ટી, સમ્યગ્દૃષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ મિથ્યાદૃષ્ટયોઽપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘દો દસણા’ દ્વે દર્શને એતે ચક્ષુર્દર્શનિનોઽચક્ષુર્દર્શનિનશ્ચ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘દો નાણા’ દ્વે જ્ઞાને ભવતઃ મતિજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનશ્ચેતે ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘દો અન્નાણા’ દ્વે અજ્ઞાને, તે મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘દુવિદ્દે જોગે’ દ્વિવિધો યોગઃ વાગ્યોગ કાયયોગશ્ચેતેપાં ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘દુવિદ્દે ઉવજોગે’ દ્વિવિધ ઉપયોગઃ, સાકારોપયોગાનાકારોપયોગદ્વયવન્ત એતે ભવન્તીતિ ભાવઃ ‘આહારો છદ્દિસિં’ આહારઃ ષડ્ દિશિ

અમણ્ણી’ યે સંજ્ઞી નહીં હોતે અસંજ્ઞી હોતે હૈં અસંજ્ઞી હોને કે કારણ ઇનકા સંમૂર્ચ્છિમ હોના હૈ । ક્યોકિ સંમૂર્ચ્છિમ જીવોં કે મન નહીં હોતા હૈ । ‘ળપુંસગવેયા’ યે સઽ નપુંસક વેદ વાલે હીં હોતે હૈ । સ્ત્રી વેદ વાલે ઓર પુરુષ વેદ વાલે યે નહીં હોતે હૈં । ‘પઞ્જત્તીઓ અપઞ્જત્તીઓ પંચ’ ઇન જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવોં કે પાંચ પર્યાપ્તિયાં ઓર પાચ અપર્યાપ્તિયાં હોતી હૈં । ડનકે મન,પર્યાપ્તિકા અભાવ રહતા હૈ “દો દિદ્ધીઓ” યે જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મીં હોતે હૈં ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિ મીં હોતે હૈ । “દો દસણા” ઇનકે ચક્ષુર્દર્શન ઓર અચક્ષુર્દર્શન યે દો દર્શન હોતે હૈં । “દો નાણા” મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન એસે દો જ્ઞાન ઇનકે હોતે હૈં । “દો અન્નાણા” દો અજ્ઞાન મત્યજ્ઞાન ઓર શ્રુતાજ્ઞાન—એસે દો અજ્ઞાન ઇનકે હોતે હૈં—“દુવિદ્દે જોગે” કાય યોગ ઓર વચન યોગ એસે દો યોગ ઇનકે હોતે હૈં । “દુવિદ્દે ઉવજોગે” યે સાકાર ઉપયોગ ઓર અનાકાર ઉપયોગ ઇન-દો ઉપયોગો વાલે હોતે હૈં । “આહારો છદ્દિસિં” ઇનકા આહાર છઠ્ઠ દિશાઓ

છે ‘નો સન્ની અસન્ની’ તેઓ સંજ્ઞી હોતા નથી પણ અસંજ્ઞી હોય છે. અસંજ્ઞી હોવાના કારણે તેઓનું સંમૂર્ચ્છિમ પણ છે કેમકે સંમૂર્ચ્છિમ હોવાને મન હોતું નથી ‘ળ પુંસગવેયા’ તેઓ બધા નપુસક વેદવાળાજ હોય છે. તેઓ સ્ત્રીવેદવાળા અને પુરુષ વેદવાળા હોતા નથી ‘પઞ્જત્તીઓ અપઞ્જત્તીઓ પંચ’ આ જલચર સંમૂર્ચ્છિમ હોવાને પાચ પર્યાપ્તિયો અને પાચ અપર્યાપ્તિયો હોય છે. તેઓને મનઃપર્યાપ્તિનો અભાવ હોય છે ‘દો દિદ્ધીઓ’ આ જલચર સંમૂર્ચ્છિમ હોવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ વાળાપણુ હોય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે ‘દો દસણા’ તેઓને ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એ પ્રમાણે ના બે દર્શનો હોય છે ‘દો નાણા’ મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન એ પ્રમાણેના બે જ્ઞાન તેમને હોય છે ‘દો અન્નાણા’ તેમને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન એ રીતે બે અજ્ઞાન હોય છે ‘દુવિદ્દે જોગે’ તેમને કાયયોગ અને વચનયોગ એ પ્રમાણેના બે યોગો હોય છે. ‘દુવિદ્દે ઉવજોગે’ તેઓ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એ પ્રમાણે ના બે ઉપ-

લોકમધ્યે એવ એતેષામવસ્થાનાત્ ષડ્દિગ્મ્ય આગતાન્ પુદ્ગલાનાહરન્તીતિ ભાવઃ । ‘ઉવવાઓ તિરિયમણુસ્સેહિતો’ ઉપપાતસ્તિર્યઙ્મનુષ્યેમ્ય આગત્યાત્ર સમુત્પદ્યન્તે इति ભાવ. ‘નો દેવેહિતો નો નેરહ્મિતો’ નો દેવેમ્યો નો નૈરયિકેમ્યઃ, દેવનારકામ્યામુદ્વૃત્ય અત્ર નોત્પદ્યન્તે इति ભાવઃ । ‘તિરિહ્મિતો અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેહિતો’ યદિ તિર્યગ્મ્ય ઉપ- પાતસ્તદા અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યસ્તિર્યગ્મ્ય એવાત્રોપપાતો ભવતીતિ । ‘અકમ્મભૂમગ- અંતરદીવગઅસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેહિતો મણુસ્સેહિતો’ અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપાસંખ્યેય- વર્ષાયુષ્કેમ્યો મનુષ્યેમ્ય, યદિ સંમૂર્છિમજલચરજીવાના મનુષ્યેમ્ય ઉપપાતો ભવતિ તદા અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યો મનુષ્યેમ્ય ઉપપાતો ભવતીત્યેવ વક્તવ્ય- મિતિ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જલચરસંમૂર્છિમપઞ્ચેન્દ્રિયજીવાનાં સ્થિતિર્જઘન્યે- નાન્તર્મુહુર્તમ્ । ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટી । ‘મારણંતિયસમુદ્ધાણં દુવિદ્ધા-

સે આગત પુદ્ગલ દ્રવ્યો કા હોતા હૈ । ક્યોંકિ યે લોક કે મધ્ય મેં હી રહતે હૈ । ‘ઉવવાઓ તિરિયમણુસ્સેહિતો’ તિર્યક્ષ્ણ ઔર મનુષ્યો મેં સે આયે હુએ જીવ इन जलचरों में उत्पन्न होते है । ‘नो देवेहितो नो नेरह्मिहितो’ इनमें देवों से और नैरयिकों में से आये हुए जीव उत्पन्न नहीं होते हैं । ‘तिरिह्मिहितो असंखेज्जवासाउयवज्जेसु’ जो तिर्यञ्चों से आते है वे असंख्यात वर्षायुष्कतिर्यञ्चों से आये हुए जीव यहां उत्पन्न नहीं होते हैं । ‘अकम्मभूमगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयवज्जेहितो मणुस्सेहितो’ इसी प्रकार यदि मनुष्यो में से आये हुए जीवों से इनका उपपाद होता है तो इनमें अकर्म भूमिक अन्तरद्वीप के मनुष्य जो कि असंख्यात वर्ष की आयुवाले होते हैं उत्पन्न नहीं होते हैं । ‘ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं’ इन जलचर संमूर्च्छिमजीवों की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की होती है और ‘उक्कोसेणं पुव्वकोडी’ उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटिकी होती है । ‘मारणं-

યોગવાળ હોય છે. ‘આહારો છદ્ધિસિ’ તેઓના આહાર છદ્ધિશાઓમાથી આવેલા પુદ્- ગલ દ્રવ્યો નો હોય છે. કેમ કે તેઓ લોકની મધ્યમાં રહે છે. ‘ઉવવાઓ તિરિયમણુસ્સે- હિતો’ તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાથી આવેલા જીવો આ જલચરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘નો દેવેહિતો નો નેરહ્મિહિતો’ તેઓમા દેવોમાથી અને નૈરયિકોમાંથી આવેલા જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘તિરિહ્મિતો અસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેસુ’ જેઓ તિર્યંચોમાંથી આવે છે તેઓ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક તિર્યંચોમાંથી આવેલા જીવો અહિંયા ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘અક- મ્મભૂમગઅંતરદીવગઅસંખેજ્જવાસાઉયવજ્જેહિતો મણુસ્સેહિતો’ એજ પ્રમાણે જે મનુ- ષ્યોમાં થી આવેલા જીવોમાથી તેઓનો ઉપપાત—ઉત્પત્તિ થાય તો તે અકર્મભૂમિજ અંતરદ્વીપના મનુષ્યો કે જેઓ અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા હોય છે. તેમાંથી થતી નથી. ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ આ જલચર સંમૂર્છિમ જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહુર્તની હોય છે. અને ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કૃષ્ઠથી એક પૂર્વ કોટીની

મરંતિ' મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન દ્વિવિધા અપિ પ્રિયન્તે—इमे जलचरसमूच्छिमा मारणान्तिक-समुदघातेन समवहता अपि प्रियन्ते असमवहता अपि प्रियन्ते इति भावः । च्यवनद्वारमाह—
'अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं' अनन्तरमुद्धृत्य क० हे भदन्त ! इमे जलचरसमूच्छिमाः इत उद्धृत्य क्व गच्छन्ति कोत्पद्यन्ते किं नैरयिकेषु तिर्यग्गक्षु मनुष्येषु देवेषु वा गच्छन्तीति प्रश्नः, उत्तरयति 'नेरइएसु वि' इत्यादि, 'नेरइएसु वि' हे गौतम ! जलचरसमूच्छिमा इत उद्धृत्य नैरयिकेष्वपि गच्छन्ति तथा 'तिरिक्खजोणिएसु वि' तिर्यग्योनिकेष्वपि गच्छन्ति 'मणुस्सेसु वि' मनुष्येष्वपि गच्छन्ति, 'देवेषु वि' देवेष्वपि गच्छन्तीति भावः । 'नेरइएसु रयणप्पभाए' जलचरसमूच्छिमा इत उद्धृत्य यदि नरकेषु गच्छन्ति तदा रत्नप्रभांनरके एव गच्छन्ति नान्यत्र नरके

તિયસમુગ્ધાપણં દુવિદ્ધા મરંતિ' યે જલચર સમૂચ્છિમ જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે સમવહત હોકર મી મરતે હૈં ઓર અસમવહત હોકર મી મરતે હૈં । 'અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિતા કહિં' યે જલ-
ચર સમૂચ્છિમ જીવ જલચર પર્યાય કો છોડકર કહા ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? કયા યે નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા મનુષ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! યે સમૂચ્છિમ જલચર જીવ મરકર "નેરइएसु वि" નૈરયિકોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । "तिरिक्खजोणिएसु वि" તિર્યગ્યો-
નિકોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । "मणुस्सेसु वि" મનુષ્યો મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । "देवेषु वि" ઓર દેવોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યે સમૂચ્છિમ જલચર જીવ જલચર કી પર્યાય કો છોડકર યદિ નરકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો "नेरइएसु रयणप्पभाए" વહા વે રત્નપ્રભા નામક પ્રથમ નરક મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં અન્ય દ્વિતીયાદિ નરકોં મેં ઉત્પન્ન નહોં હોતે હૈં । અર્થાત્ અસંજી—

હોય છે. "મારણંતિયસમુદ્ઘાપણં દુવિદ્ધા મરંતિ" આ જલચર સમૂચ્છિમ જીવો માર-
ણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત—અર્થાત્ સમુદ્ઘાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક
સમુદ્ઘાતથી અસમવહત આઘાત પ્રાપ્તકર્યા વિના પણ મરે છે. 'અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિતા કહિં' જલ-
ચર સમૂચ્છિમ જીવ જલચર પર્યાય ને છોડી ને કયા ઉત્પન્ન થાય છે ? શું તેઓ નૈર-
યિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યગ્યોનિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે
કે—હે ગૌતમ ! આ સમૂચ્છિમ જલચર જીવો મરીને 'નેરइएसु वि' નૈરયિકોંમાં પણ
ઉત્પન્ન થાય છે. 'तिरिक्खजोणिएसु वि' તિર્યગ્યોનિકોંમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'मणुस्सेसु
वि' મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે 'देवेषु वि' દેવોંમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ
સમૂચ્છિમ જલચર જીવો જલચરની પર્યાયને છોડીને જો નરકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો
'नेरइएसु रयणप्पभाए' ત્યાં તેઓ રત્નપ્રભા નામના પહેલા નરકમાં જ ઉત્પન્ન થાય
છે. અન્ય બીજા વિગેરે નરકોંમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. અર્થાત્ અસંજી જીવ પ્રથમ નરક

ગચ્છન્તિ ઇત એવોચ્યતે ‘સેસેસુ પડિસેહો’ શેષેષુ રત્નપ્રમાનરકાતિરિક્તનરકેષુ પ્રતિપેધો વક્તવ્યઃ, ઇત ઉદઘૃત્ય નરકે ગચ્છન્તિ તદા રત્નપ્રમાયામેવ કેવલ નાન્યત્રેતિ ભાવઃ । ‘તિરિણ્ણ સવ્વેસુ ઉવવજ્જન્તિ’ જલચરસંમૂર્ચ્છિમા ઇત ઉદઘૃત્ય યદિ તિર્યગ્ક્ષુ ઉત્પદ્યન્તે તદા સર્વેષ્વપિ તિર્યગ્ક્ષુત્પદ્યન્તે ન કુત્રાપિ પ્રતિપેધ ઇત્યર્થઃ । ‘સંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ’ સંઘેયવર્ષાયુષ્કતિર્યગ્ક્ષુવપિ ઉત્પદ્યન્તે ‘અસંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ’ અસંઘ્યાતવર્ષાયુષ્વપિ તિર્યગ્ક્ષુ જલચરસંમૂર્ચ્છિમા સમુત્પદ્યન્તે ઇતિ । ‘ચઉપ્પણ્ણસુ વિ’ ચતુષ્પદેષ્વપિ ઉત્પદ્યન્તે, ‘પક્કહીસુ વિ’ પક્ષિષ્વપિ ઇમે જલચર-સંમૂર્ચ્છિમાઃ ઇત સમુદ્ઘૃતા સન્તઃ સમુત્પદ્યન્તે । ‘મણ્ણસેસુ સવ્વેસુ કમ્મભૂમિસુ’ ઇમે જલચર-સંમૂર્ચ્છિમા ઇત ઉદઘૃત્ય યદિ મનુષ્યેષુ ઉત્પદ્યન્તે તદા સર્વેષ્વપિ કર્મભૂમિકમનુષ્યેષુત્પદ્યન્તે ‘નો અકમ્મભૂમિણ્ણસુ’ ન અકર્મભૂમિકેષુ મનુષ્યેષુત્પદ્યન્તે । ‘અંતરદીવણ્ણસુ વિ’ અંતરદ્વીપેષ્વપિ

જીવ પ્રથમ નરક તક હી જા સકતે હૈ । યહી વાત “સેસેસુ પડિસેહો”- ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । ઇસ પ્રકાર રત્નપ્રમા સે અતિરિક્ત નરકો મેં ઇસકા ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ । “તિરિ-ણ્ણ સવ્વેસુ વિ ઉવવજ્જન્તિ” તિર્યજ્વોં મેં સબ પ્રકારકે તિર્યજ્વોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ તિર્યજ્વોં મેં કહીં પર મી ઉત્પન્ન હોને કા પ્રતિપેધ નહીં હૈ । ઇતઃ યે સમસ્ત તિર્યજ્વોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । “સંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ” સંઘ્યાત વર્ષ કી આયુ વાલે તિર્યજ્વોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । “અસંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ” અસંઘ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે તિર્યજ્વોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । “ચઉપ્પણ્ણસુ વિ” ચતુષ્પદોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ-“પક્કહીસુ વિ” પક્ષિયોં મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ “મણ્ણસેસુ સવ્વેસુ કમ્મભૂમિસુ” સમસ્તકર્મભૂમિ કે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । પર “નો અકમ્મભૂમિણ્ણસુ” યે જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ, અકર્મભૂમિ કે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ । “અંતરદીવણ્ણસુ વિ” અંતર દ્વીપજ મનુષ્યોં મેં યે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । યાહે વે સંઘ્યાત વર્ષ

સુધી જ જઈ શકે છે એજ વાત ‘સેસેસુ પડિસેહો’ આ સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરી છે આ રીતે રત્નપ્રમા શિવાયના નરકોમાં તેઓનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ થતો નથી ‘તિરિણ્ણ સવ્વેસુ વિ ઉવવજ્જન્તિ’ તિર્યંચોના કોમાં બધાજ પ્રકારની તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તિર્યંચોમાં કયાંય પણ ઉત્પન્ન થવાનો નિપેધ કરેલ નથી, તેથી તેઓ સઘળા તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ‘સંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ’ સંજ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘અસંઘેજ્જવાસાઉણ્ણસુ વિ’ અસંજ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે ‘ચઉપ્પણ્ણસુ વિ’ ચતુષ્પદોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે “પક્કહીસુ વિ” પક્ષીઓમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે ‘મણ્ણસેસુ સવ્વેસુ કમ્મભૂમિસુ’ સઘળા કર્મભૂમિના મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ‘નો અકમ્મભૂમિણ્ણસુ’ આ જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ, અકર્મ ભૂમિના મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. “અંતરદીવણ્ણસુ વિ” અંતરદ્વીપજ મનુષ્યોમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે યાહે તો તેઓ સંજ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા હોય કે અસંજ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા હોય તેજ વાત બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—“સંઘેજ્જવાસા-

મનુષ્યેષુ ઉત્પદ્યન્તે । ‘સંઘિજ્જવાસાઉણ્ણુ વિ’ સંઘ્યાતવર્ષાયુષ્કેષ્વપિ મનુષ્યેષુ સમુત્પદ્યન્તે । ‘અસંઘિજ્જવાસાઉણ્ણુ વિ’ અસંઘ્યાતવર્ષાયુષ્કેષ્વપિ મનુષ્યેષુ સમુત્પદ્યન્તે । યદિ એતેષાં મનુષ્યેષુ ભવતિ ઉપપાતસ્તદા કેવલમકર્મભૂમિકમનુષ્યં પરિત્યજ્ય સર્વમનુષ્યેષ્વેવોપપાતો ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ‘દેવેસુ જાવ વાણમંતરા’ યદિ જલચરસંમૂર્ચ્છિમજાવાનાં દેવેષુત્પત્તિર્ભવતિ તદા યાવદ્ વાનવ્યન્તર-દેવેષ્વેવોત્પત્તિર્ભવતિ યાવત્પદમાહાત્મ્યાત્ ભવનવાસિષુ વાનવ્યન્તરદેવેષુત્પત્તિર્ભવતીતિ ભાવઃ । ગત્યાગતિદ્વારે-‘ચતુર્ગતિયા’ ચતુર્ગતિકા નારકતિર્યઙ્મનુષ્યદેવેષુ એતે ગન્તારો ભવન્તીત્ય-તથાચતુર્ગતિકા ઇતિ કથ્યન્તે । ‘દુઆગઈયા દ્વ્યાગતિકાઃ, તિર્યઙ્મનુષ્યેભ્ય એવ કેવલં જલચર ગતી આગમન ભવતિ ઇત્યતો દ્વ્યાગતિકા ઇતિ કથ્યન્તે ઇતિ ભાવ । ‘પરિત્તા અસંઘેજ્જા પન્નત્તા’

કી અસંઘ્યાતવર્ષ કી આયુ વાલે હો હસી કો કહતે હૈ—‘સંઘિજ્જવાસાઉણ્ણુ વિ’ સંઘ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે મનુષ્યોં મેં બી યે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । “અસંઘિજ્જવાસાઉણ્ણુ વિ” અસંઘ્યાત વર્ષ કી આયુ વાલે મનુષ્યોં મેં બી યે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યદિ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો કેવલ યે અકર્મભૂમિ કે મનુષ્યોં કો છોડકર સર્વ મનુષ્યોં મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । “દેવેસુ જાવ વાણમંતરા” યદિ યે જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો યે ભવનવાસિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । ઔર વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હો સકતે હૈ । ઇનકે સિવાય ઊપર કે દેવોં મેં નહીં જા સકતે હૈ ક્યોંકિ વહાં અસંજી આયુ કા અભાવ હૈ । ગત્યાગતિ દ્વાર મેં યે જલચર સંમૂર્ચ્છિમજીવ ‘ચતુર્ગતિકાઃ’ ચારો ગતિયોં મેં જા સકતે હૈ । નરકગતિ મેં બી જા સકતે હૈ, તિર્યઙ્ચ ગતિ મેં બી જા સકતે હૈ, મનુષ્યગતિ મેં બી જા સકતે હૈ ઔર દેવગતિ મેં બી જા સકતે હૈ । તથા -‘દ્વ્યાગતિકાઃ’ ઇનકા આગમન તિર્યઙ્ચ ઔર મનુષ્ય ઇન દોં મેં સે હી આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । ઇસલિયે યે દ્વ્યાગતિક કહલાતે હૈ । ‘પરિત્તા અસં-

ઉપણ્ણુ વિ’ સંઘ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે “અસં-ઘેજ્જવાસાઉણ્ણુ વિ” અસંઘ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો કેવળ તેઓ અકર્મ ભૂમિના મનુષ્યોને છોડીને બધાજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ‘દેવેસુ જાવ વાણમંતરા’ જો તેઓ જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ ભવનવાસી દેવોમાં અને વાનવ્યન્તર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ને શિવાય ના બીજા દેવોમાં થઈ શકતા નથી કેમ કે—ત્યાં અસંજી આયુનો અભાવ છે

ગત્યાગતિદ્વારમાં આ જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવ ચતુર્ગતિકાઃ ચારે ગતિયોમાં જઈ શકે છે અર્થાત્ તિર્યઙ્ચગતિમાં જઈ શકે છે, નરકગતિમાં પણ જઈ શકે છે, મનુષ્ય ગતિમાં પણ જઈ શકે છે અને દેવગતિમાં પણ જઈ શકે છે તથા તેઓ ‘દ્વ્યાગતિકા’ તેઓનું આગમન તિર્યઙ્ચ અને મનુષ્ય એ બેગતિ માથીજ હોય છે, અર્થાત્ એ બે માંથી આવીને જલચર સંમૂર્ચ્છિમ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ દ્વ્યાગતિક કહેવાય છે.

સંમૂચ્છિમજલચરપજ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ કથિતાઃ સમ્પ્રતિ સંમૂચ્છિમસ્થલચરપજ્વેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકાન્ પ્રદર્શયિતુમાહ-‘સે કિં તં’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘સે કિં તં થલચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા, થલચર-
સંમુચ્છિમ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા દુવિહા પન્નત્તા તં જહા-ચઉપ્પ-
યથલચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા, પરિસપ્પથલચરસંમુચ્છિમ
પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા । સે કિં તં થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમ-
પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ? થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિ-
ક્ષજોણિયા ચઉવ્વિહા પન્નત્તા, તં જહા ઇગ્ગુરુ દુગ્ગુરુ ગંડીપયા
સણ્ણયા જાવ જે યાવન્ને તહ્ણગારા, તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા
તં જહા-પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય । તઓ સરીરગા ઓગાહણા જહન્નેણં
અંગુલસ્સ અસંખેજ્જાભાગં ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં । ઠિઈ જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ચઉરાસીતિવાસસહસ્સાઈ, સેસં જહા જલ-
ચરાણં જાવ ચઉગઇયા દુઆગઇયા પરિત્તા અસંખેજ્જા પન્નત્તા સેત્તં
થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

‘સે જલચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષા’ આ પ્રકાર સે યે જલચર સંમૂચ્છિમપજ્વેન્દ્રિયતિ-
ર્યગ્યોનિકા જીવ ભેદ પ્રભેદ સહિત શરીરાદિ દ્વારોંકો લેકર નિરૂપિત કિયે ગયે હૈં ॥ સૂ. ૨૧ ॥

‘પરિત્તા અસંખેજ્જા પણ્ણત્તા’ અહિયાં પ્રત્યેક શરીરી-અસંખ્યાત કહ્યા છે. હે શ્રમણ
આયુષ્મન્ ‘સે તં જલચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષા’ આ પ્રમાણે આ જલચર સંમૂ-
ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકા જીવોના ભેદ પ્રભેદ સાથે શરીરાદિ દ્વારોંકો નિરૂપણ
કર્યું છે ॥ સૂ. ૨૧ ॥

છાયા—અથ કે તે સ્થલચરસંમૂર્ચ્છિમપञ्ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા, સ્થલચરસં-
મૂર્ચ્છિમપञ्ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તદ્યથા-ચતુષ્પદસ્થલચરસંમૂ-
ર્ચ્છિમપञ्ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચ પરિસર્પસ્થલચરસંમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચ ।
અથ કે તે સ્થલચરચતુષ્પદસંમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ, સ્થલચરચતુષ્પદસંમૂ-
ર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞતાસ્તદ્યથા પક્ષુરા દ્વિચુરા ગંડીપદાઃ
સનસ્થપદાઃ યાવદ્ એ ચાન્યે તથાપ્રકારાસ્તે સમાસતો દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતાસ્તદ્યથા પર્યાતા-
પ્રચાપર્યાતાશ્ચ । ગ્રીણિ શરીરાણિ, અવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયભાગમુત્કર્ષેણ
ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વમ્ । સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્-ઉત્કર્ષેણ ચતુરશીતિવર્ષસહસ્રાણિ । શેપં
યથા-જલચરાણાં યાવત્ ચતુર્ગતિકાઃ દ્વિયાગતિકાઃ પ્રત્યેકેઽસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તે પતે
સ્થલચરચતુષ્પદસંમૂર્ચ્છિમતિર્યગ્યોનિકાઃ ॥ સૂ૦ ૨૨ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ અથ કે તે સ્થલ-
ચરસંમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા, ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—‘થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિય-
તિરિક્ષજોણિયા દુવિદા પન્નત્તા’ સ્થલચરસંમુર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ દ્વિવિધા—
દ્વિપ્રકારકોઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ ‘દ્વિવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ ‘તં જહા’ તદ્યથા—
‘ચતુષ્પદથલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ ચતુષ્પદસ્થલચરસંમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિ-

અવ સૂત્રકાર સમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં કા કથન કરતે હૈં—

“સે કિં તં થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” ઇત્યાદિ । ॥ સૂ૦ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—“સે કિં તં થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા” હે ભદન્ત !
સ્થલચર સમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવ કિતને પ્રકાર કે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—
“થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા દુવિદા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સ્થલચર
સમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવ દો પ્રકાર કે હૈ ? “તં જહા” જૈસે—‘ચતુષ્પદથ-
લચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ ચતુષ્પદથલચરસંમૂર્ચ્છિમપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ,

હવે સૂત્રકાર સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર પञ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકેાનુ નિરૂપણ કરતા નીચે
પ્રમાણેનુ સૂત્ર કહે છે—‘સે કિં તં થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘સે કિં તં થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ હે ભગવન્
સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવો-કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘થલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા દુવિદા પન્નત્તા’
હે ગૌતમ ! સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ બે પ્રકારના કહેલા છે. ‘તં
જહા’ તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે—‘ચતુષ્પદથલચરસંમુર્ચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષ
જોણિયા’ ચતુષ્પદ-સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ અને ‘પરિસર્પથલ-

ર્યગ્યોનિકાઃ તથા—‘પરિસપ્થલચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વજોણિયા’ પરિસર્પસ્થલચર-સંમૂર્ચ્છિમપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચ, તથા ચ ચતુષ્પદપરિસર્પભેદાત્ સ્થલચરા દ્વિવિધા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘સે કિં તં થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વજોણિયા’ અથ કે તે સ્થલચરચતુષ્પદસંમૂર્ચ્છિમપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા ઇતિ ચતુષ્પદાઃ કિં લક્ષણાઃ કિયન્તશ્ચ ભેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વજોણિયા ચઉવ્વિહા પ્ણત્તા’ સ્થલચરચતુષ્પદસંમૂર્ચ્છિમપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાશ્ચતુર્વિધાઃ—ચતુઃપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ, ઇતિ । ચાતુર્વિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘एगखुरा दुखुरा गंडीपया सणप्फया जाव’ एकखुरा द्विखुरा गण्डीपदाः सनखपदा यावत् । અત્ર યાવત્પદેન પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં સંગૃહીતં ભવતિ, પ્રજ્ઞપનાસૂત્રસ્ય પ્રથમપદે ચતુષ્પદસ્થલ-ચરસ્ય યથા ભેદો વર્ણિતસ્તથૈવ અત્રાપિ સ ભેદો વર્ણયિતવ્ય, તથાહિ—‘एगखुरा दुखुरा गंडीपया

और “परिसपथलचरसंमुच्छिमपंचिदयतिरिक्वजोणिया” परिसर्पस्थलचरसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकजीव, इस चतुष्पद और परिसर्प के भेद से स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव दो प्रकार के होते हैं । “से किं तं थलचरचउप्पयसंमुच्छिमपंचिदयतिरिक्वजोणिया” हे भदन्त ! ये स्थलचर चतुष्पद समूर्च्छिमपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव कितने भेद वाले होते हैं उत्तर में प्रमु कहते हैं—“थलचरचउप्पयसंमुच्छिमपंचिदयतिरिक्वजोणिया चउ व्विहा पणत्ता” हे गौतम । स्थलचर चतुष्पदसंमूर्च्छिमपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव चार प्रकार के कहे गये हैं । “तं जहा” वे इस प्रकार से हैं—“एगखुरा, दुखुरा, गण्डी-पया, सणप्फया जाव” एक खुरवाले, दो खुरवाले, गण्डीपद, और सनखपद यहाँ यावत्पद से प्रज्ञापना का प्रकरण संगृहीत हुआ है । अतः प्रज्ञापनासूत्र के प्रथम पद में चतुष्पद स्थल-चर, के भेद जिस प्रकार से वर्णित हुए हैं उसी प्रकार से यहाँ पर ग्रहण कर लेना चाहिए । वह प्रज्ञापना का प्रकरण टीका में संग्रह किया गया है उनका अर्थ इस प्रकार से है—इनमें

ચરસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વજોણિયા’ પરિસર્પ સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ આ ચતુષ્પદ અને પરિસર્પ ના ભેદથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ બે પ્રકારના કહેા છે

‘સે કિં તં થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વજોણિયા’ હે ભગવન્ આ સ્થલચર ચતુષ્પદ સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવો ના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે—‘થલચરચઉપ્પયસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્વ-જોણિયા ચઉવ્વિહા પ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! સ્થલચર ચતુષ્પદ સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્ય-ગ્યોનિક જીવો ચાર પ્રકારના કહેલા છે. ‘તં જહા’ તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. ‘एग-खुरा, दुखुरा, गंडीपया, सणप्फया जाव’ એક ખરી વાળા, બે ખરીવાળા, ગંડીપદ અને સનખપદ, અહિયાં યાવત્ પદથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો આ પ્રકરણ ને લગતો પાઠ સંબ્રહીત

સળપ્પયા, સે કિં તં ઇગ્ગુરા ઇગ્ગુરા અણેગવિહા પન્નત્તા, તં જહા-અસ્સા અસ્સતરા ઘોડગા ગદ્ધમા ગોરક્ષુરા કંદલગા સિરિકંદલગા આવત્તગા જે યાવન્ને તહપ્પગારા સે ત્તં ઇગ્ગુરા । સે કિં તં દુક્ખુરા દુક્ખુરા અણેગવિહા પન્નત્તા તં જહા ઉદ્ધા ગોળા ગવયા રોજ્ઞા, પસયા મહિસા મિયા સંવરા વરાહા અયા ઇલ્લગ્ગુસરમ્મચમરકુરંગ્ગોકળ્લમાઈ, જે યાવન્ને તહપ્પગારા સેત્તં દુક્ખુરા । સે કિં તં ગંડીપયા, ગંડીપયા અણેગવિહા પન્નત્તા તં જહા હ્થી હ્થિ-પૂયળયા, મંકુળહ્થી ય્વગ્ગી ગંડા જે યાવન્ને તહપ્પગારા, 'સે ત્તં ગંડીપયા ।' સે કિં તં સળપ્પયા સળપ્પયા અણેગવિહા પન્નત્તા, તં જહા, સીહા વગ્ધા દીવિયા અચ્છા તરચ્છા પરસ્સરા સિયાલા વિડાલા સુળગા કોલસુળગા કોકંતિયા સસગા ચિત્તગા ચિલ્લલગા જે યાવન્ને તહપ્પગારા, સે ત્તં સળપ્પયા' એકુરા દિસુરા ગળ્લીપદા. સનલ્પદા. । અથ કે તે એકુરા:, એકુરા અનેકવિધા: પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા-અશ્વા અશ્વતરા ઘોટકા: ગર્દભા: ગોરક્ષરા: કન્દલકા: શ્રીકન્દલકા ધાવર્ત્તકા:, યે ચાન્યે તથાપ્રકારા:, તે એતે એકુરા: । અથ કે તે દિસુરા:, દિસુરા અનેકવિધા: પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા-ઉપ્પા ગોળા ગવયા વરાહા: અજ્જેલકરુરુશરમ્મચમરકુરંગ્ગોકળ્લદય: યે ચાન્યે તથાપ્રકારા: તે એતે દિસુરા: । અથ કે તે ગળ્લીપદા:, ગળ્લીપદા અનેકવિધા: પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા-હસ્તિનો હસ્તિપૂતનકા: મંકુળહસ્તિન: ય્વગ્ગિન' ગંડા (ગેંદા) યે ચાન્યે તથાપ્રકારા:, તે એતે ગળ્લીપદા: । અથ કે તે સનલ્પદા:, સનલ્પદા અનેકવિધા: પ્રજ્ઞપ્તા: તથથા સિંહા: વ્યાગ્રા: દ્વીપિકા અચ્છાસ્તરક્ષા: પરાસરા: શૃગાલા: વિડાલા શુનકા:, કોલશુનકા: કોકંતિકા: શશકા: ચિત્રકા: ચિલ્લલકા:, યે ચાન્યે તથાપ્રકારા:, તે એતે સનલ્પદા:, ઇતિચ્છયા ॥ તત્ર પ્રતિપદમેક એવં યુરો યેષાં તે એકુરા અશ્વાદયો જ્ઞાતવ્યા:, એતેષામેકયુરત્વાત્ । પ્રતિપદં દ્વૌ યુરૌ યેષાં તે દિસુરા: યથા-ઉપ્પ-ગો-ગવય-મહિષાદય: . એતેષાં પ્રત્યેકપદં દ્વૌ દ્વૌ યુરૌ ભવત: ગળ્લીવ-સુવર્ણકારસ્યોપકરણ-

જિનકે એક યુર હોતે હૈં વે એક યુરવાલે જાનવર અશ્વ આદિ હોતે હૈં । જિનકે દો યુર હોતે હૈં વે દિસુરવાલે જાવનર ઝૂંટ, ગાય, રોજ્ઞ મહિષ આદિ હૈં । જિનકે પૈર ગંડી-સુવર્ણકાર કે ઇરળ જેસા-ગોલ આકાર વાલે હોતે હૈં વે ગળ્લીપદ જાનવર હસ્તિ આદિ હૈં । જિનકે લમ્બે ૨ તીક્ષ્ણ

થયેલ છે તેથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવો ના ભેદો જેરીતે વર્ણવવામાં આવેલા છે. એજ પ્રમાણે તે બધા ભેદો અહિયાં સમજી લેવા આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.-તેઓમાં જેને એક ખરી હોય છે, તેઓ એક ખરીવાળા જાનવર કહેવાય છે. જેમ કે ઘોડા વિગેરે એક ખરીવાળા હોય છે. જેઓને બે ખરી હોય છે તે બે ખરીયો વાળા જાનવર કહેવાય છે. જેમ કે-ગાય, ભેંસ, ઉંટ, વિગેરે જેઓના પગ ગંડી-એટલે કે સોની ની એરણુ જેવા ગોળ આકારના હોય છે, તેઓ ગંડીપદ જાનવર કહેવાય છે. જેમ કે હાથી વિગેરે

વિશેષઃ । (ઇરણ) ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધઃ તદ્વત્ ગોલાકારપાદૌ યેષાં તે ગણ્ડીપદાઃ. યથા હસ્તિ-
પ્રમૃતયઃ । સનસ્ત્રૌ-દીર્ઘદીર્ઘતસ્તીક્ષ્ણનસ્ત્યુક્તૌ પાદૌ યેષાં તે સનસ્ત્રપદાઃ. યથા સિંહવ્યાઘ્રા-
દયઃ. સનસ્ત્રસૂત્રે દ્વીપકચિત્રકાદયઃ આરણ્યકપશુવિશેષા જ્ઞાતવ્યા. એતદન્યે લોકતો જ્ઞાતવ્યાઃ ॥
સૂત્રસ્થાઃ યાવત્પદગ્રાહ્યાસ્તથાપ્રકારા અન્યેઽપિ ચ સર્વે નિરૂપિતાઃ અતઃપરં સૂત્રાક્ષરાણ્યેવ
વિવૃણુવઃ ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ યે ચાન્યે-એકચુરાદિભિન્ના એકચુરાદિસદ્દશાશ્ચ તે સર્વેઽપિ
એકચુરાદિવદેવ ચતુષ્પદત્વેન પ્રત્યેતવ્યાઃ । ‘તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા’ તે એકચુરાદયઃ
સંક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ--દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ--કથિતાઃ. ‘તં જહા’ તથથા ‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’
પર્યાપ્તાશ્ચ અપર્યાપ્તાશ્ચ ॥

અથૈતેષાં શરીરાદિદ્વારવિષયે કથયતિ--‘તઓ સરીરગા’ ત્રીણિ શરીરાણિ--ઔદારિક--
તૈજસ--કાર્મણાણ્યાનિ ‘ઓગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જહામં’ અવગાહના જઘન્યેન

નસ્ત્ર યુક્ત પૈર હોતે હૈ વે સનસ્ત્રપદ જાનવર સિહ વ્યાઘ્ર આદિ હૈ । સનસ્ત્રપદ સૂત્ર મેં દ્વીપક
ચિત્રક આદિ જો જાવનર કહે ગયે હૈ યે હૈ યે જગલી જાનવર હૈ । તથા ઇનસે ભિન્ન જો
ઔર જાનવર હૈ વે લોક સે જાન લેના ચાહિયે તથા “જે યાવન્ને તહપ્પગારા” ઇસી પ્રકાર સે
જો ઔર મી એક ચુરવાલે જાનવર હો--જો કિ ઇન પરિગણિત એક ચુરવાલે જાનવરોં કે જૈસે હી
હો તથા ઇનસે ભિન્ન હો એક ચુરાદિવાલે જૈસે હો તો વે મી એક ચુરાદિવાલોં કે જૈસે હી
ચતુષ્પદ મેં હી અન્તર્ભૂત કર લેના ચાહિયે “તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા” યે એક ચુરાદિક-
ચતુષ્પદ સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ--“તં જહા” જૈસે “પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય”
પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત અવ ઇનકે શરીર આદિ દ્વારોં કા કથન કરતે હૈ ઇનકે “તઓ સરીરગા”
ત્રીન શરીર હોતે હૈ--જિનકે નામ ઔદારિક, તૈજસ ઔર કાર્મણ હૈ “ઓગાહણા જહન્નેણં

છે. તથા જેઓના પગ લાળા લાળા નખવાળા હોય છે, તેઓ સનખપદ જાનવર કહેવાય
છે, જેમ કે--સિંહ, વાઘ વિગેરે. સૂત્રમાં સનખપદ જાનવરોમાં દ્વીપક--દ્વીપકો ચિત્રક
વિગેરે કહ્યા છે. આ બધા જંગલમાં રહેનારા જંગલી જાનવરો છે. તથા આ ઉપર કહ્યા
શિવાયના જે બીજા જાનવરો છે તે લોક વ્યવહાર થી સમજી લેવા. તથા ‘જે યાવન્ને તહ-
પ્પગારા’ આજ પ્રમાણે બીજા પણ જે એકચુરવાળા જાનવર હોય કે જેઓ આ ઉપર
ગણાવેલા એકચુર જાનવરોની જેવાજ હોય તથા તેઓથી જૂદા પ્રકાર ના હોય પણ એક
ચુરવાળા હોય તો તેઓ પણ એક ચુરવાળા જાનવરોની જેમજ ચતુષ્પદોમાંજ સમાવી
લેવા બોધ્યે ‘તે સમાસઓ દુવિહા પણ્ણત્તા’ આ એક ચુરાદિ પશુઓ સંક્ષેપથી બે
પ્રકારના કહેલા છે ‘તં જહા’ તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે ના સમજવા --‘પજ્જત્તા ય અપજ્જ-
ત્તા ય’ એક પર્યાપ્ત અને બીજા અપર્યાપ્ત

હવે તેઓના શરીર વિગેરે દ્વારોતું કથન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે--‘તઓ
સરીરગા’ તેઓને ત્રણ પ્રકારના શરીરો હોય છે. તે ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ્ય એ

અંગુલસ્યાસંખ્યેયભાગપ્રમાણા, 'ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં' ઉત્કર્ષેણ ગબ્યૂતપૃથક્ત્વમ્—દ્વિકો-
શાદારમ્ય નવકોશપર્યન્તમ્ । 'ટિઈ જહ્ણનેણં અંતો મુહુત્તં' સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂત્તમ્ 'ઉક્કો-
સેણં ચઉરાસીહ્વાસસહસ્સાઈ' ઉત્કર્ષેણ ચતુરશોતિવર્ષસહસ્રાણિ । 'સેસં જહા જલયરાણં'
શેષમ્—અવગાહનાસ્થિતિવ્યતિરિક્તં સર્વં દ્વારજાતં ધ્યવનદ્વારપર્યન્તં યથા જલચરાણાં જલચર-
સંમૂર્ચ્છિમપજ્વેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાનાં પ્રકરણે યથા કથિતં તથૈવાત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્, કિયત્પર્યન્ત-
મિત્યાહ—'જાવ ચઉગડયા દુઆગડયા' યાવત્ ગત્યાગત્યાગતિદ્વારમ્ ચતુર્ગતિકા દ્વાચાગતિકા એતે
સ્થલચરસંમૂર્ચ્છિમપજ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા ભવન્તીતિ । તાનિ સર્વાણિ દ્વારાણિ અત્ર પ્રદર્શ્યન્તે 'તઓ
સરીરગા' ત્રીણિ શરીરગણિ—ઔદારિકતૈજસકાર્મણાનિ સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરાણાં ભવન્તીતિ ॥

અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં' અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ
ઔર 'ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં' ઉત્કર્ષ સે સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરજીવો કી અવગાહના ગબ્યૂત
પૃથક્ત્વ અર્થાત્ દો ગબ્યૂત—દો કોશ સે લેકર નૌકોશ પ્રમાણ કી હોતી હૈ । "ટિઈ જહ્ણનેણં
અંતો મુહુત્તં' इनकी स्थिति—आयुष्यकाल जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त की होती है किन्तु "उक्को-
सेणं चउरासीह्वाससहस्साई' उत्कृष्टस्थिति चौरासी हजार वर्षों की होती है । 'सेसं जहा
जलयराणं' शेष—बाकी के अवग्राहना और स्थितिके सिवाय सब शरीर आदि द्वारसमूह
अवग्रहणपर्यन्त जलचरसंमूर्च्छिमपज्वेन्द्रियतिर्यग्योनिकों के प्रकरण में जैसा कहा है वैसा
ही यहाँ पर भी समझलेना चाहिये ये 'चउगडया दुआगडया' चारगति वाले और दो आग-
तिवाले होते हैं, अब शरीरादि सब द्वार यहाँ प्रदर्शित किये जाते हैं इनके शरीर द्वार में औदा-

પ્રમાણેના ત્રણ શરીરો સમજવા. 'ઓગાહના જહ્ણનેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં' તેઓની
અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને 'ઉક્કો-
સેણં ગાઉયપુહુત્તં' ઉત્કર્ષથી સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર જીવોની અવગાહના ગબ્યૂત
પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે કોશોથી લઈને નવ ગાવસુધીની હોય છે. 'ટિઈ જહ્ણનેણં અંતો
મુહુત્તં' તેઓની સ્થિતિ (આયુષ્યકાળ) જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તની હોય છે, અને 'ઉક્કો-
સેણં ચઉરાસીહ્વાસસહસ્સાઈ' ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (આયુષ્ય કાળ) ચોર્યાસી હજારવર્ષ સુધીની
હોય છે.

'સેસં જહા જલયરાણં' આ કથન શિવાય એટલે કે અવગાહના અને સ્થિતિ દ્વારના
કથન શિવાય બાકીના શરીર વિગેરે સઘળા દ્વારો તે અવગ્રહણ દ્વાર પર્યન્ત જલચર સંમૂર્ચ્છિમ
પજ્વેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાના પ્રકરણમાં બે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ
સમજ લેવા આ ચતુષ્પદો 'ચઉગડયા દુઆગડયા' ચાર ગતિવાળા અને બે આગતિ-
વાળા એટલે કે—ચાર ગતિઓમાંજવાવાળા અને બે ગતિથી આવવા વાળા હોય છે

હવે શરીર વિગેરે સઘળા દ્વારોનું કથન કરવામાં આવે છે.—શરીર દ્વારમાં—તેઓના
શરીર ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ આ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ૧; અવગાહના દ્વારમાં—

અવગાહનાદ્વારે—જલચર પ્રકરણાદ વિશેષઃ સ ચેત્થમ્—ઓગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્થેજ્જ-
 ર્માગં' શરીરાવગાહના જઘન્યેનાદ્ગુલસ્યાસંસ્થેયમાગં ભવત્તિ સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરાણામ્,
 'ઉવકોસેણં ગાઉયપુહુત્ત' ઉત્કર્ષેણ તુ શરીરાવગાહના ચતુષ્પદસ્થલચરાણાં ગવ્યૂતપૃથક્ત્વં
 દ્વિગવ્યૂતાદારમ્ય નવગવ્યૂત (ક્રોશ) પર્યન્તમિતિ ॥

સંહનનદ્વારે—સેવાર્ત્તસંહનનં ભવતિ જલચરવત્ ॥ સંસ્થાનદ્વારે—હુણ્ડસંસ્થાનસંસ્થિતાનિ
 ચતુષ્પદાનાં શરીરાણિ ભવન્તિ ॥ કષાયદ્વારે—ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઝ્યાઃ કષાયા ભવન્તિ ॥
 સંજ્ઞાદ્વારે—આહારમયમૈથુનપરિગ્રહાઝ્યાશ્ચત્ત્વઃ સંજ્ઞા ભવન્તિ ॥ લેશ્યાદ્વારે—કૃષ્ણનીલકાપોતાઝ્યા-

રિક તૈજસ ઔર કાર્મણ યે ત્રીન શરીર હોતે હૈ ૧ અવગાહનાદ્વાર મેં વિલક્ષણતા હૈ વહ ઇસ
 પ્રકાર સંમૂર્ચ્છિમ ઇન ચતુષ્પદસ્થલચરો કી અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંસ્થ્યાતવે' માગ
 પ્રમાણ હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ- દ્વિગવ્યૂત (દો કોસ) સે લેકર નૌ ગવ્યૂત તક
 કી હોતી હૈ ૨ । સહનન દ્વાર મેં ઇન્કે સેવાર્ત્ત સહનન હોતા હૈ ૩ । સંસ્થાનદ્વાર
 મેં ઇન્કે શરીર હુણ્ડ સંસ્થાનવાલે હોતે હૈ ૪ । કષાયદ્વાર મેં ઇન્કે ક્રોધ, માન,
 માયા ઔર લોભ યે ચાર કષાયેં હોતી હૈ ૫ । સંજ્ઞાદ્વાર મેં ઇન સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચરો
 કો આહાર, મય, મૈથુન ઔર પરિગ્રહ યે ચાર સંજ્ઞાઈ હોતી હૈ ૬ લેશ્યાદ્વાર મેં ઇન્કે કૃષ્ણ, નીલ,
 કાપોત યે ત્રીન લેશ્યાઈ હોતી હૈ ૭ । ઇન્દ્રિયદ્વાર મેં ઇન્કે સ્પર્ગન રસના, ગ્રાણ ચક્ષુ ઔર
 કર્ણ યે પાંચ ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈ ૮ । સમુદ્ઘાત દ્વાર મેં ઇન સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદો કે વેદના, કષાય ઔર
 મારણાન્તિક યે ત્રીન સમુદ્ઘાત હોતે હૈ ૯ । સંજ્ઞાદ્વાર મેં યે સંજ્ઞી નહીં હોતે હૈ કિન્તુ અસંજ્ઞી
 હોતે હૈ ક્યોંકિ ઇન્કો મન નહીં હોતા હૈ ૧૦ । વેદદ્વાર મેં—યે નિયમ સે નપુંસક વેદવાલે હી

વિલક્ષણ પાણું હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે. સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર ચતુષ્પદોની અવગાહના
 જઘન્યથી આગળના અસંખ્યાતમાં સાગ પ્રમાણ વાળી હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
 ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ-અર્થાત્ દ્વિગવ્યૂત—એ ગાઉથી લઈને નવગવ્યૂત નવ ગાઉસુધીની હોય
 છે. ૨, સંહનન દ્વારમાં—તેઓને સેવાર્ત્ત સંહનન હોય છે. ૩, સંસ્થાનદ્વારમાં તેઓના
 શરીર હુંડ સંસ્થાન વાળા હોય છે. ૪, કષાય દ્વારમાં—તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને
 લોભ આ ચાર કષાયો હોય છે. ૫, સંજ્ઞાદ્વારમાં આ સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચરોને આહાર,
 મય, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે ૬, લેશ્યાદ્વારમાં તેઓને
 કૃષ્ણ, નીલ કાપોત એ પ્રમાણેની ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે ૭, ઇન્દ્રિયદ્વારમાં તેઓને
 સ્પર્શન, શ્રોત્ર-ચક્ષુ ગ્રાણ રસના આ પાંચ પ્રકાર ની ઇન્દ્રિયો હોય છે. ૮, સમુદ્ઘાત
 દ્વારમાં આ સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદોને વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ
 સમુદ્ઘાતો હોય છે. ૯, સંજ્ઞાદ્વારમાં તેઓ સંજ્ઞી હોતા નથી. પરંતુ અસંજ્ઞી
 હોય છે. કેમ કે તેઓને મનહોતું નથી. ૧૦' વેદદ્વારમાં તેઓ નિયમથી નપું-

સ્તિસ્તો લેશ્યા ભવન્તિ । ઇન્દ્રિયદ્વારે--પદ્મ--સ્પર્શનરસનગ્રાણચક્ષુઃશ્રોત્રાત્મકાનિ ઇન્દ્રિયાણિ ભવન્તિ । સમુદ્ઘાતદ્વારે--વેદનાકષાયમારણાન્તિકાલ્પયઃ સમુદ્ઘાતા ભવન્તિ સંજ્ઞાદ્વારે-નો સંજ્ઞિનો ભવન્તિ સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદાઃ, અપિતુ અસંજ્ઞિનો ભવન્તિ મનસોઽભાવાદિતિ ॥ વેદદ્વારે-નપુંસકવેદા ભવન્તિ, ઇતિ । પર્યાપ્તિદ્વારે-પદ્મ પર્યાપ્તયઃ પદ્મચાપર્યાપ્તયશ્ચ ભવન્તિ ॥

દષ્ટિદ્વારે-સમ્યગ્દષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ મિથ્યાદષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ ઇતિ ॥ દર્શનદ્વારે-દ્વે દર્શને ભવતઃ--ચક્ષુર્દર્શિનોઽચક્ષુર્દર્શિનિનશ્ચ ભવન્તિ સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરા ઇતિ ॥ જ્ઞાનદ્વારે-દ્વે જ્ઞાને-દ્વે અજ્ઞાને-મતિજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનસ્તથા મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ । યોગદ્વારે-દ્વિવિધો યોગો ભવતિ વાગ્યોગિનઃ કાયયોગિનશ્ચ ભવન્તિ ॥ ઉપયોગદ્વારે-દ્વિવિધ ઉપયોગો ભવતિ સાકારોપયોગશ્ચાનાકારોપયોગશ્ચ ॥

આહારદ્વારે-આહારો નિયમાત્ પદ્મ દિશિ-પદ્મ દિગ્મ્ય આદ્યતાન પુદ્ગલાન્ આહરન્તિ । ઇતિ ॥ ઉપપાતદ્વારે-ચતુષ્પદાનામુપપાતસ્તિર્યદ્મનુષ્યેમ્યો નો દેવેમ્યો ન વા નૈરયિકેમ્યઃ, તત્ર યદિ

હોતે હૈં ૧૧ । પર્યાપ્તિદ્વાર મેં યે પાંચ પર્યાપ્તિવાલે ઔર પાંચ અર્યાપ્તિવાલે હોતે હૈં ૧૨ । દષ્ટિ-દ્વાર મેં યે ચતુષ્પદ સમ્યગ્દષ્ટિ ભી હોતે હૈં ઔર મિથ્યાદષ્ટિ ભી હોતે હૈં ૧૩ ।

દર્શનદ્વાર મેં-इनके चक्षुर्दर्शन और अचक्षुर्दर्शन ये दो दर्शन होते हैं-१४, ज्ञानद्वार मેं-इनके मतिज्ञान और श्रुतज्ञान ये दो ज्ञान होते हैं । अज्ञान मેं इनके मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान ये दो अज्ञान होते हैं-१५, योगद्वार मેं इनके वाग् योग और काययोग ये दो योग होते हैं-१६, उपयोगद्वार मેं इनके साकार उपयोग और अनाकार उपयोग ये दो उपयोग होते हैं-१७, आहारद्वार मેं इनका आहार नियमतः छह दिशाओं से आगत पुद्गल-द्रव्यों का होता है-१८, उपपातद्वार मેं इन चतुष्पदों का उपपात तिर्यश्च और मनुष्यों मેं से होता है देवों मેं से और नैरयिकों मેं से नहीं होता है । यदि तिर्यश्चों मેं से होता है तो

સક વેદવાળા જ હોય છે ૧૧, પર્યાપ્તિદ્વારમાં તેઓ પાંચ પર્યાપ્તિ વાળા અને પાંચ અપર્યાપ્તિ વાળા હોય છે. ૧૨. દષ્ટિદ્વારમાં આ ચતુષ્પદો સમ્યગ્દષ્ટિવાળા પણ હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિવાળા પણ હોય છે. ૧૩, દર્શનદ્વારમાં-તેઓને ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એમ બે દર્શન હોય છે ૧૪, જ્ઞાનદ્વારમાં-તેઓને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન હોય છે. અને અજ્ઞાનમાં તેઓને મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે ૧૫, યોગદ્વારમાં તેઓને વાગ્યોગ અને કાય યોગ એ બે યોગ હોય છે ૧૬, ઉપયોગ દ્વારમાં તેઓને સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એ બે ઉપયોગ હોય છે. ૧૭, આહાર દ્વારમાં તેઓને આહાર નિયમથી છ એ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો હોય છે ૧૮, ઉપપાત દ્વારમાં-આ ચતુષ્પદ જીવોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો માથી હોય છે. દેવોમાંથી અને નૈરયિકોમાંથી હોતી નથી બે તિર્યંચોમાંથી

તિર્યગ્મ્ય સ્તદા અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યઃ । યદિ મનુષ્યેમ્ય સ્તદા અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાઽ-
સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્ય આગતાનાં સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદાનામુપપાતો ભવતિ, ॥

સ્થિતિદ્વારે—જલચરાપેક્ષયા વૈલક્ષણ્યં સ્વયમેવ સૂત્રકારેણૈવ પ્રદર્શિતમ્, તથાહિ—સ્થિતિ—
આયુષ્યકાલઃ, સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરાણાં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમાત્રમ્, ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિશ્ચતુરશીતિ
વર્ષસહસ્રાણિ ॥

સમવહતદ્વારે—એતે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા અપિ પ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ
પ્રિયન્તે । ધ્યવનદ્વારે—હતઃ ઉદ્ભૂત્ય નૈરયિકેષુ તિર્યક્ષુ મનુષ્યેષુ દેવેષ્વપિ ગચ્છતિ । યદિ નૈરયિકેષુ
ગચ્છન્તિ, તદા રત્નપ્રભાયામેવ નાન્યત્ર દ્વિતીયાદિપૃથિવીષુ અતઃજલચરપ્રકરણે કથિતમ્—
'સેસેસુ પહિસેહો' ઇતિ । તિર્યક્ષુ સર્વત્ર સંખ્યેયાસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કેષ્વપિ, ચતુષ્પદેષુ પક્ષિષ્વપિ

અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે તિર્યજ્જ્વો મેં સે નહીં હોતા હૈ, વાકી કે સબ તિર્યજ્જ્વો મેં સે
હોતા હૈ યદિ મનુષ્યો મેં સે હોતા હૈ તો અકર્મભૂમિક, અન્તરદ્વીપક અસંખ્યાતવર્ષાયુક્ત
મનુષ્યો મેં સે નહીં હોતા હૈ । શેષ મનુષ્યો મેં સે હોતા હૈ—૧૯, સ્થિતિદ્વાર—મેં જલચર જીવો
કી અપેક્ષા જો વિલક્ષણતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર હૈ ઇનકી જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી
હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌરાસી હજાર વર્ષ કી હોતી હૈ—૨૦, ધ્યવનદ્વાર—મેં સંમૂર્ચ્છિમ
સ્થલચરચતુષ્પદપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિક જીવ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત સે સમવહત હોકર મી મરતે
હેં અસમવહત હોકર મી મરતે હેં—૨૧, ઇનમેં સે ઉદ્ભૂત હુણ જીવ નૈરયિકો મેં તિર્યજ્જ્વો
મેં મનુષ્યો મેં ઓર દેવો મેં જાતે હેં । યદિ નરક મેં જાતે હેં તો રત્નપ્રભા નામ કે પ્રથમ
નરક મેં હી જાતે હેં । અન્ય દ્વિતીયાદિ નરકો મેં નહીં જાતે હેં । યદિ યે તિર્યજ્જ્વો મેં જાતે
હેં તો સમસ્ત તિર્યજ્જ્વો મેં સંખ્યાત અસંખ્યાત વર્ષ આયુવાલો મેં દોનો મેં મી જાતે હેં । ઓર ચતુ

હોય છે. તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા તિર્યજોમાંથી હોતી નથી. બાકીના સઘળા
તિર્યજોમાંથી થાય છે જો તેઓની ઉત્પત્તિ મનુષ્યોમાંથી હોય છે, તે અકર્મભૂમિજ,
અંતરદ્વીપ જ અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક મનુષ્યોમાંથી હોતી નથી. ૧૯ સ્થિતિદ્વારમાં—જલચર
જીવોની અપેક્ષાએ જે વિલક્ષણપણું છે, તે આ પ્રમાણે છે.—તેમની જઘન્ય સ્થિતિ એક
અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચોર્યાશી હજાર વર્ષની હોય છે. ૨૦. ધ્યવ
નદ્વારમાં—સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર ચતુષ્પદ પંચેન્દ્રિય તિર્યજોચોનિકજીવ મારણાન્તિક સમુદ્-
ઘાતથી સમવહત થઈને પણ મરે છે અને સમવહત—એટલે કે આઘાત પ્રાપ્ત કર્યા વિના
પણ મરે છે. ૨૧. તેમાંથી ઉદ્ભૂત (નીકળેલા) થયેલા જીવો નૈરયિકોમાં, તિર્યજોમાં,
મનુષ્યોમાં અને દેવોમાં જાય છે જો નરકમાં જાય તો તે રત્નપ્રભા નામના પહેલા નરકમાં
જાય છે. તે સિવાયના બીજા, ત્રીજા, વિગેરે નરકોમાં જતા નથી. જો તેઓ તિર્યજોમાં
જાય છે, તો સઘળા તિર્યજોમાં એટલે કે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળામાં

સમુત્પદ્યન્તે, મનુષ્યેષુ તદા કર્મભૂમિકેષુ સર્વેષુ, નો અકર્મભૂમિકેષુ । અન્તરદ્વીપેષુ સંસ્થેયવર્ષા યુક્તેષ્વપિ અસંસ્થેયવર્ષાયુક્તેષ્વપિ સમુત્પદ્યન્તે । યદિ દેવેષુત્પદ્યન્તે તદા ભવનપતિવાળમન્તરેષુ એવ, તતઃપરં નોત્પદ્યન્તે ભવનપતિવાળવ્યન્તરાતિરિક્તેષુ દેવેષુ અસંજ્ઞાયુક્તસ્યાભાવાત્ । ‘ચુગ્ગા’ ચતુર્ગતિકાઃ સ્થલચરચતુષ્પદા ભવન્તિ ઇતિ, ચતસ્રપુ નારકતિર્યક્મનુષ્યદેવગતિષુ સંમૂર્છિમચતુષ્પદાદ ઉદ્વૃત્ય ગમનાત્ ચતુર્ગતિકા ઇતિ કથ્યન્તે । ‘દુઆગા’ દ્વ્યાગતિકાઃ સંમૂર્છિમસ્થલચરચતુષ્પદા, તિર્યક્મનુષ્યેભ્ય એવ ઉદ્વૃત્ય અત્ર સંમૂર્છિમસ્થલચરચતુષ્પદયોનો આગમનાત્ દ્વ્યાગતિકા ઇતિ કથ્યન્તે । ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્ઞા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંસ્થાતાઃ પ્રજ્ઞતા—કથિતા ઇતિ ॥ ‘સે ત્તં થલચરચતુષ્પયસંમુર્છિમપંચિદિયતિરિક્તજોણિયા,

ષ્પદો મેં તથા પક્ષિયો મેં મી જાતે હેં । યદિ યે મનુષ્યો મેં જાતે હે તો યે કર્મભૂમિક મનુષ્યો મેં હી જાતે હેં અકર્મભૂમિક મનુષ્યો મેં નહીં । અન્તરદ્વીપો મેં મી સંસ્થાતવર્ષ કી આયુવાલો મેં મી ઓર અસંસ્થાત વર્ષ કી આયુવાલો મેં મી જાતે હેં । યદિ દેવો મેં જાતે હેં તો ભવનવાસી દેવો મેં ઓર વાનવ્યન્તરદેવો મેં હી જાતે હે, ઇનસે અતિરિક્ત આગે કે દેવલોકો મેં નહીં જાતે હેં ક્યોંકિ વહાં અસંજ્ઞી આયુષ્ક કા અભાવ હે—૨૨, ગત્યાગતિદ્વાર મેં—યે સ્થલચરચતુષ્પદ જીવ “ચુગ્ગા” યે યહાં સે નિકલકર નારક તિર્યક્ મનુષ્ય ઓર દેવ, ઇન ચારો ગતિયો મેં જાતે હેં ઇસલિયે, યે ચતુર્ગતિક કહલાતે હેં । “દુઆગા” સ્થલચર ચતુષ્પદ દ્વ્યાગતિક હોતે હેં—અર્થાત્ તિર્યક્ ઓર મનુષ્યો મેં સે ઉદ્વૃત્ત હોકર જીવ યહાં સંમૂર્છિમ સ્થલચર ચતુષ્પદ યોનિ મેં આતે હેં—૨૩, “પરિત્તા અસંસ્થેજ્ઞા પન્નત્તા” પ્રત્યેક શરીર ઇનમેં અસંસ્થાત કહે ગયે હેં । “સે ત્તં થલચરચતુષ્પયસંમુર્છિમપંચિદિયતિરિક્તજો-

એમ બન્નેમાં જાય છે. અને ચારપગાઓમાં અને પક્ષિયોમાં પણ જાય છે જો તેઓ મનુષ્યોમાં જાય તો તેઓ કર્મભૂમિવાળા મનુષ્યોમાં જ જાય છે અકર્મભૂમિક મનુષ્યોમાં નહિ. અન્તરદ્વીપોમાં પણ સંજ્ઞાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાં પણ જાય છે, અને અસંજ્ઞાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાં પણ જાય છે જો તેઓ દેવોમાં જાય છે, તો ભવનવાસી દેવોમાં અને વાનવ્યન્તર દેવોમાં જ જાય છે તે શિવાયના આગળના દેવલોકમાં જતા નથી, કેમકે—ત્યાં અસંજ્ઞી આયુષ્યનો અભાવ છે ૨૨ ગત્યાગતિદ્વારમાં—આ સ્થલચર ચતુષ્પદજીવો “ચુગ્ગા” તેઓ અહિંથી નીકળીને નરકગતિ, તિર્યચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ આ ચારે ગતિયોમાં જાય છે. તેથી તેઓ ‘ચતુર્ગતિક કહેવાય છે. “દુ આગા” સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવો દ્વ્યાગતિક—બે ગતિથી આવવાવાળા હોય છે અર્થાત્ તેઓ તિર્યચો અને મનુષ્યોમાંથી ઉદ્ભવત થઈને—નીકળીને અહિંયાં આ સંમૂર્છિમ સ્થલચર ચતુષ્પદયોનીમાં આવે છે. ૨૩

“પરિત્તા અસંસ્થેજ્ઞા પન્નત્તા” પ્રત્યેક શરીર તેઓમાં અસંજ્ઞાત કહેલા છે. ‘સે ત્તં થલચરચતુષ્પયસંમુર્છિમપંચિદિયતિરિક્તજોણિયા’ આ રીતે આ સ્થલચર ચતુષ્પદ સંમૂ-

ते एते स्थलचरचतुष्पदसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः एकखुरद्विखुरगण्डीपदसनखपदान्ताश्च-
त्वारः सर्वद्वारैर्निरूपिता इति ॥सू० २१॥

स्थलचरचतुष्पदसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूप्य स्थलचरपरिसर्पसंमूर्च्छिम-
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूपयितुमाह—‘से किं तं’ इत्यादि ।

सूत्रम्—‘से किं तं थलयरपरिसप्पसंमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्ख-
जोणिया ? थलयरपरिसप्पसंमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा
पन्नत्ता. तं जहा—उरगपरिसप्पसंमुच्छिमा भुयगपरिसप्पसंमुच्छिमा य ।
से किं तं उरगपरिसप्पसंमुच्छिमा ? उरगपरिसप्पसंमुच्छिमा चउव्विहा
पन्नत्ता तंजहा-अही, अयगरा, आसालिया, महोरगा । से किं तं अही ?
अही दुविहा पन्नत्ता तंजहा दव्वीकरा मउलिणो य । से किं तं दव्वीकरा ?
दव्वीकरा अणेगविहा पन्नत्ता-तं जहा-आसीविसा जाव से तं दव्वीकरा । से
किं तं मउलिणो मउलिणो अणेगविहा पन्नत्ता तंजहा दिव्वा गोणसा जाव
से तं मउलिणो, से तं अही । से किं तं अयगरा ? अयगरा एगाकारा पन्नत्ता ।
से तं अयगरा । से किं तं आसालिया ? आसालिया जहा पण्णवणाए सेत्तं
आसालिया । से किं तं महोरगा ? महोरगा जहा पण्णवणाए सेत्तं महो-
रगा । जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्ज-
त्ता य अप्पज्जत्ता य तंचेव । णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखे-
ज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं । ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं,
उक्कोसेणं तेवण्णं वाससहस्साइं । सेसं जहा जलयराणं । जाव चउ-

णिया” इस प्रकार से ये स्थलचर चतुष्पद समूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक एक खुर से
लेकर सनखपद तक चार प्रकार के सर्वद्वारो द्वारा निरूपित किये गये हैं ॥सू० २१॥

स्थिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक ओक थुरथी लधने सनखपद सुधीना आदे प्रकारना अधा
दादेथी निरूपित कया छे. ॥सू० २१॥

गइया दुआगइया, परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता । सेत्तं उरगपरिसप्पा ॥
 से किं तं भुयगपरिसप्पसंमुच्छिमथलयरा ? भुयगपरिसप्पसंमुच्छिमथल-
 यरा अणेगविहा पन्नत्ता तं जहा-गोहा णउला जाव जे यावन्ने तहप्प-
 गारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य ।
 सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखज्जइभागं, उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ।
 ठिई उक्कोसेणं बायालीसं वाससहस्साइं । सेसं जहा-जलयराणं
 जाव चउगइया दुआगइया । परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता, से तं भुयग-
 परिसप्पसंमुच्छिमा, से तं थलयरा ॥ सेकिंतं खहयरा ? खहयरा चउव्विहा
 पन्नत्ता तं जहा चम्मपक्खी, लोमपक्खी समुग्गपक्खी वितत-
 पक्खी । से किं तं चम्मपक्खी ? चम्मपक्खी अणेगविहा पन्नत्ता तं जहा
 वग्गुली जाव जे यावन्ने तहप्पगारा, सेत्तं चम्मपक्खी । से किं तं लोमपक्खी
 लोमपक्खीअणेगविहा पन्नत्ता । तं जहा-ढंका कंका जे यावन्ने तहप्पगारा,
 सेत्तं लोमपक्खी । से किं तं समुग्गपक्खी ? समुग्गपक्खी एगागारा पन्नत्ता
 जहा पण्णवणाए । एवं विततपक्खी जाव जे यावन्ने तहप्पगारा, ते
 समासओ दुविहा पन्नत्ता तं जहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य । णाणत्तं
 सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागं । उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ।
 ठिई उक्कोसेणं वावत्तरिं वाससहस्साइं, सेसं जहा जलयराणं जाव चउगइया
 दुआगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता । सेत्तं खहयरसंमुच्छिमतिरिक्ख-
 जौणिया । सेत्तं संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजौणिया ॥ सू० २२ ॥

छाया—अथ के ते स्थलचरपरिसर्पसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? स्थल-
 चरपरिसर्पसंमुच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रवृत्ताः, तद्यथा उरःपरिसर्प-

प्रमेयद्योतिका टीका प्रति० १ स्थलचरपरिसर्पसंमूर्च्छिम पं० ति० जीवनिरूपणम् २५१

संमूर्च्छिमाः, भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमाः । अथ के ते उरःपरिसर्पसंमूर्च्छिमाः ? उरःपरिसर्प-
संमूर्च्छिमाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-अहयः, अजगराः, आसालिकाः, महोरगाः अथ के ते
अहयः ? अहयो द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-दर्वीकराः मुकुलिनश्च । अथ के ते दर्वीकराः ?
दर्वीकरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा आशीविषाः यावत् ते पते दर्वीकराः । अथ के ते
मुकुलिनः ? मुकुलिनोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-दिव्या गोणसा यावत् ते पते मुकुलिनः ।
ते पते अहयः । अथ के ते अजगराः ? अजगरा पकाकाराः प्रज्ञप्ताः, ते पते अजगराः । अथ
के ते आसालिकाः ? आसालिका यथा प्रज्ञापनायाम् । ते पते आसालिकाः ॥ अथ के ते
महोरगाः ? महोरगा यथा प्रज्ञापनायाम् । ते पते महोरगाः । ये चान्ये तथाप्रकारा
स्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च तदेव । नवरं शरीराव-
गाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागम्, उत्कर्षेण योजनपृथक्त्वम् । स्थिति र्जघन्येनान्त-
र्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रिपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि । शेषं यथा, जलचराणाम्, यावच्चतुर्गतिका
द्वयागतिकाः, परीता असंख्याताः प्रज्ञप्ताः, ते पते उरःपरिसर्पाः । अथ के ते भुजपरि-
सर्पसंमूर्च्छिमस्थलचराः ? भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमस्थलचरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-
गोधा नकुला यावद् येचान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्या-
प्ताश्चापर्याप्ताश्च । शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागम् उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम् ।
स्थिति र्त्कर्षेण द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि । शेषं यथा जलचराणां यावच्चतुर्गतिका द्वया-
गतिकाः । परीता असंख्याताः प्रज्ञप्ताः, ते पते भुजपरिसर्पसंमूर्च्छिमाः । ते पते स्थल-
चराः । अथ के ते खेचराः ? खेचराश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा चर्मपक्षिणः, लोमपक्षिणः
समुद्रकपक्षिणः विततपक्षिणः । अथ के ते चर्मपक्षिणः, चर्मपक्षिणोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा-वग्गुलिनो यावद् येचान्ये तथाप्रकारा, ते पते चर्मपक्षिणः ॥ अथ के ते लोम-
पक्षिणः ? लोमपक्षिणोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-ढङ्का कंकाः ये चान्ये तथाप्रकाराः
ते पते लोमपक्षिणः । अथ के ते समुद्रकपक्षिणः ? समुद्रकपक्षिण पकाकाराः प्रज्ञप्ताः
यथा प्रज्ञापनायाम् । एवं विततपक्षिणो यावद् ये चान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो
द्विविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च । नानात्वम् शरीरावगाहना जघन्येना-
ङ्गुलासंख्येयभागम् उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम् । स्थिति र्त्कर्षेण द्वासप्ततिवर्षसहस्राणि,
शेषं यथा जलचराणाम् । यावत् चतुर्गतिका द्वयागतिकाः परीता असंख्याताः प्रज्ञप्ताः ।
ते पते खेचरसंमूर्च्छिमतिर्यग्योनिकाः, ते पते संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ॥२२॥

टीका—‘से किं तं थलयरपरिसर्पसंमूर्च्छिमपञ्चिदिय तिरिक्ख जोणिया’ अथ के ते
स्थलचरपरिसर्पसंमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘थलयरपरिसर्प’

સંમુચ્છિમા દુવિદ્યા પન્નત્તા' સ્થલચરપરિસર્પસમૂચ્છિમજીવાઃ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ કથિતાઃ, દૈવિચ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથથા-‘ઉરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા’ ઉરઃપરિસર્પસંમૂચ્છિમા, ઉરસા—વક્ષસ્થલેન પરિસર્પન્તિ—ગચ્છન્તિ ચે તે ઉરઃપરિસર્પાઃ સર્પાદયઃ । ‘ભુયપરિસપ્પસંમુચ્છિમા’ ભુજપરિસર્પસમૂચ્છિમાઃ, ભુજાભ્યાં પરિસર્પન્તિ—ગચ્છન્તીતિ ભુજ-પરિસર્પા સ્તાદ્દશાશ્ચ તે સમૂચ્છિમા इति ભુજપરિસર્પસંમૂચ્છિમાઃ ગોધાદયઃ, તથા ચ—ઉરઃપરિ-સર્પભુજપરિસર્પમેદેન સ્થલચરપરિસર્પસંમૂચ્છિમાઃ દ્વિવિધા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘સે કિં તં ઉરગપરિસપ્પસંમુચ્છિમા’ અથ કે તે ઉરઃપરિસર્પસંમૂચ્છિમાઃ ? इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—

સ્થલચર ચતુષ્પદોં કા નિરૂપણ કરકે અવ સમૂચ્છિમસ્થલચરપરિસર્પોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ—“સે કિં તં થલચરપરિસપ્પસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—“સે કિં તં થલચરપરિસપ્પસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” હે ભદન્ત ! સ્થલચર પરિસર્પ સંમૂચ્છિમપંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ કિતને પ્રકાર કે કહે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“થલચરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા દુવિદ્યા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સ્થલ-ચર પરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકજીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—“તં જહા” જો હસ પ્રકાર સે હે, ‘ઉરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા ભુયપરિસપ્પસંમુચ્છિમા’ એક ઉરઃપરિસર્પસંમૂચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય ઔર દૂસરે ભુજપરિસર્પ સંમૂચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય જો છાતી સે સરક કર ચલતે હૈ—અર્થાત્ છાતી કે બલ પર ચલતે હૈ એસે વે ઉરઃપરિસર્પ સંમૂચ્છિમ તિર્યગ્પંચેન્દ્રિય જીવ હૈ । તથા જો હાથોં કે સહારે સે ચલતે હૈ વે ભુજપરિસર્પસંમૂચ્છિમતિર્યગ્પંચેન્દ્રિય જીવ હૈ । “સે કિં તં ઉરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા” હે ભદન્ત ! વે ઉરઃપરિસર્પસંમૂચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-

સ્થલચર ચતુષ્પદોં નિરૂપણ કરીને હવે સંમૂચ્છિમ સ્થલચર પરિસર્પોં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે “સે કિં તં થલચરપરિસપ્પ સંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” इत्यादि.

ટીકાર્થ—“સે કિં તં થલચરપરિસપ્પસંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” इत्यादि.

હે ભગવન્ સ્થલચર પરિસર્પ સંમૂચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકજીવ કેટલા પ્રકારના છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“થલચરપરિસપ્પ-સંમુચ્છિમા દુવિદ્યા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સ્થલચર પરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકજીવ બે પ્રકારના કહેલા છે. “તં જહા” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. “ઉર પરિસપ્પસંમુચ્છિમા ભુયપરિસપ્પસંમુચ્છિમા” એક ઉરઃપરિસર્પ સંમૂચ્છિમ પંચેન્દ્રિય અને બીજા ભુજ પરિસર્પ સંમૂચ્છિમ પંચેન્દ્રિય. જેઓ છાતીથી સરકીને આવે છે, અર્થાત્ છાતીના બળથી આવે છે તેવા જીવો ઉરઃ પરિસર્પ સંમૂચ્છિમ તિર્યગ્પંચેન્દ્રિય જીવ છે. તથા જેઓ હાથોની સહાયથી આવે છે, તેઓ ભુજપરિસર્પ સંમૂચ્છિમ તિર્યગ્પંચેન્દ્રિય જીવ છે. “સે કિં તં ઉર-પરિસપ્પસંમુચ્છિમા” હે ભગવન્ તે ઉરઃ પરિસર્પ સંમૂચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—ઉરગપરિસપ્પસંમુચ્છિમા ચઉ-

‘ઉરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા ચઠ્ઠિવિહા પન્નત્તા’ ઉર:પરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમાશ્વતુર્વિધા શ્વતુપ્રકારકા: પ્રજ્ઞતા:-કથિતા: । ચતુર્મેદાન્ દર્શયતિ-‘તં જહા’ , ઇત્યાદિ ‘તં જહા’ તથથા-‘અહી અયગરા આસાલિયા મહોરગા’ અહય:-સર્પવિશેષા:, અજગરા:-સ્થૂલકાયા: સર્પવિશેષા:, આસાલિકા:-સર્પવિશેષા એવ, મહોરગા અપિ સર્પવિશેષા એવેતિ । અહે: સ્વરૂપં મેદં ચ જ્ઞાતું પ્રશ્નયન્નાહ-‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં અહી’ અથ કે તે અહય: ? ઇતિ પ્રશ્ન:, ઉત્તરયતિ-‘અહી દુવિહા પન્નત્તા’ અહયો દ્વિવિધા:-દ્વિપ્રકારકા: પ્રજ્ઞતા:-કથિતા:, દ્વૈવિધ્યં દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘દઘ્વીકરા મહુલિણોય’ દર્વીકરા: મુકુલિનશ્ચ, તત્ર દર્વી-ફળા તત્કરણશીલા યે તે દર્વીકરા:, તથા મુકુલમ્-ફળાવિરહયોગ્યા શરીરાવયવવિશેષાકૃતિ: સા-વિધતે યેષાં તે મુકુલિન: ફળાકરણશક્તિરહિતા ઇત્યર્થ: । ‘સે કિં તં દઘ્વીકરા’ અથ કે તે દર્વીકરા ઇતિ-પ્રશ્ન:, ઉત્તરયતિ-‘દઘ્વીકરા અણેગવિહા પન્નત્તા’ દર્વીકરા: સર્પા અનેકવિધા:-અનેકપ્રકારકા: પ્રજ્ઞતા:-કથિતા:, અનેકમેદં દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા-‘આસીવિસા જાવ સેત્તં દઘ્વીકરા’ આસીવિષા યાવત્ તે એતે દર્વીકરા: અત્ર યાવત્પદેન

નિક્ક જીવ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? ઉત્તર-મેં પ્રમુ કહતે હૈ- “ઉરપરિસપ્પસંમુચ્છિમા-ચઠ્ઠિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ઉર:પરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમતિર્યગ્યોનિક્ક જીવ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ-“તં જહા” વે અનેકે ચાર પ્રકાર યે હૈ-“અહી, અયગરા, આસાલિયા, મહોરગા” અહિ-સર્પવિશેષ, અજગર-સ્થૂલ શરીર વાલે સર્પ વિશેષ, આસાલિક-સર્પ વિશેષ ઓર મહોરગ “સે કિં તં અહી” હે મદન્ત ! સર્પવિશેષ રૂપ જો અહિ હૈ વે કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? “અહી દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સર્પવિશેષ રૂપ અહિ દો પ્રકાર કે હોતે હૈ । “તં જહા” જૈસે “દઘ્વીકરા મહુલિણો ય” દર્વીકર ઓર મુકુલી અને જિનકો ફળા હોતી હૈ વે દર્વીકર ઓર જિનકો ફળા નહીં હોતી હૈ વે મુકુલી હૈ । “સે કિં તં દઘ્વીકરા” હે મદન્ત ! દર્વીકર સર્પ કે કિતને મેદ હૈ ? “દઘ્વીકરા અણેગવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દર્વીકર કે અનેક મેદ હૈ । “તં જહા” જૈસે-“આસીવિસા જાવ સે તં દઘ્વી-

વિહા પન્નત્તા હે ગૌતમ ! ઉર:પરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમ તિર્યગ્યોનિક્ક જીવો ચાર પ્રકારના હોય છે “તં જહા” તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.-“અહી, અયગરા, આસાલિયા, મહોરગા” અહિ-સર્પવિશેષ અજગર, સ્થૂલ શરીરવાળો સર્પવિશેષ આસાલિક-સર્પવિશેષ, અને મહોરગ, “સે કિં તં અહી” હે ભગવન્ સર્પવિશેષમાં જે અહિ નામના સર્પ છે, તે કેટલા પ્રકારના હોય છે ? “અહી દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! સર્પવિશેષરૂપ અહી બે પ્રકારના હોય છે ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. “દઘ્વીકરા, મહુલિણાય” એક દર્વીકર અને બીજા મુકુલી, તેમાં જેઓને ક્ષણ હોય છે તેઓ દર્વીકર કહેવાય છે, અને જેમને ક્ષણ હોતી નથી તેઓ મુકુલી કહેવાય છે. “સે કિં તં દઘ્વીકરા” હે ભગવન્ દર્વીકર સર્પના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? “દઘ્વીકરા અણેગવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દર્વીકરે અહિ અનેક પ્રકારના હોય છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે, “આસીવિસા જાવ સેત્તં દઘ્વીકરા” આસીવિષ વિગેરે

પ્રજ્ઞાપનાયા. પ્રથમં જીવપ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં દ્રષ્ટવ્યમ, તથાહિ—‘આસીવિસા’ દિટ્ઠીવિસા, ઉગ્ગ-
વિસા, ભોગવિસા, તયાવિસા લાલાવિસા, નિસ્સાસવિસા, કણ્ઠસપ્પા, સેયસપ્પા, કાગોદરા
દુબ્બપુપ્પા કોલાહા સેલેસયા’ । આશીવિષા દટ્ઠિવિષા ઉગ્રવિષા ભોગવિષાઃ ત્વગ્વિષાઃ લાલાવિષાઃ
નિઃશ્વાસવિષાઃ કૃષ્ણસર્પાઃ શ્વેતસર્પાઃ કાકોદરાઃ દુરભિપુષ્પાઃ કોલાહાઃ શૈલેશયા ઇતિચ્છાયા ।
તત્ર આગીવિષા—આશ્યો દંપ્પા તાસુ વિપં ગરલં યેષાં તે આશીવિષાઃ, તદુક્તમ્—

‘આસીદાઢા તગ્ગયવિસા આસીવિસા મુણેયવ્વા’ આશી દંપ્પા સ્તદગતં વિપં યેષાં તે
આગીવિષા ડન્નેતન્ન્યા । શેપં સર્વં પ્રજ્ઞાપનાતોઽવસેયમ્ । દર્વીકરાઃ આશીવિષાદયઃ સર્પાઃ
કથિતા ॥ ‘સે કિં તં મડલિણો’ અથ કે તે મુકુલિનઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘મડલિણો

કરા’ આસીવિષાદિ યહા યાવત્પદ સે પ્રજ્ઞાપના કા સમસ્ત પ્રકરણ ઇસ સમ્બન્ધ કા ગ્રહણ
હુઆ હૈ—વહ ટીકા મેં દિયા ગયા હૈ ડસકા અર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—આશીવિષ—જિનકી
દાઢ મેં વિષ હોતા હૈ એસે સર્પ આશીવિષ કહલાતે હૈ જૈસે—કહા હૈ—“આસી દાઢા તગ્ગય-
વિસા આસીવિસા મુણેયવ્વા” આશી નામ દાઢા હૈ ડનેમેં જિનકો વિષ હોતા હૈ ડને આશી-
વિષ જાનના ડાહિયે । દટ્ઠિવિષ—જિનકી દટ્ઠિ મેં વિષ હોતા હૈ વે સર્પ । ઉગ્રવિષ—જિનકા વિષ
બહુત અધિક ઉગ્ર—જહરીલા—હોતા હૈ એસે સર્પ । ભોગવિષ—જિનકે શરીર મેં વિષ બહુત
અધિક ઉગ્ર—જહરીલા—હોતા હૈ એસે સર્પ, ત્વગ્ વિષ—જિનકી ચમડી મેં વિષ હોતા હૈ
વે સર્પ, લાલા વિષ—જિનકી લાર મેં વિષ હોતા હૈ એસે સર્પ, નિઃશ્વાસ વિષ
જિનકી શ્વાસ મેં વિષ હોતા હૈ એસે સર્પ તથા—કૃષ્ણસર્પ, શ્વેતસર્પ, કાકોદર, દુરભિપુષ્પ,
કોલાહ ઓર શૈલેશ્ય યે સબ દર્વીકર સર્પ કે ભેદ હૈ । ઇન ભેદોં કો લેકર દર્વીકર
સર્પ કે અનેક ભેદ હો જાતે હૈ । “સે કિં તં મડલિણો” હૈ મદન્ત મુકુલીસર્પ

અહિયાં યાવત્ પદથી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનો સઘળો પાઠ આ વિષયને લગતો ગ્રહણ કર્યો છે.
અને તે પાઠ ટીકામાં બતાવવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આશીવિષ—જેની
દાઢમાં વિષ હોય છે, તેવા સર્પો આશીવિષ કહેવાય છે. જેમકે—“આસીદાઢા તગ્ગયવિસા,
આસીવિસા મુણેયવ્વા” આશીનામ દાઢ છે તે દાઢમાં જેઓને ઝેર હોય છે, તેઓ આશી-
વિષ કહેવાય છે દટ્ઠિવિષ—જેઓની દટ્ઠિમાં વિષ હોય તેવા સર્પો, ઉગ્રવિષ એટલે કે જેમનું
વિષ ઘણું વધારે હોય અને ઝેરીલું હોય એવા સર્પો, ભોગવિષ—જેઓના શરીરમાં ઘણું
વધારે વિષ હોય એવા સર્પો ભોગ વિષ કહેવાય છે ત્વગ્વિષ—જેઓની ચામડીમાં વિષ
હોય છે. એવા સર્પો ત્વગ્ વિષ કહેવાય છે લાલાવિષ—જેઓની લાળમાં વિષ હોય છે, એવા
સર્પો લાલાવિષ કહેવાય છે ‘નિઃશ્વાસ વિષ—જેઓના શ્વાસમાં વિષ હોય છે. એવા સર્પો
નિ શ્વાસ કહેવાય છે. તથા કૃષ્ણસર્પ, શ્વેતસર્પ, કાકોદર. દુરભિપુષ્પ, કોલાહ અને શૈલેશ્ય
આ બધા દર્વીકર સર્પના ભેદો છે આ ભેદોને લઈને દર્વીકર સર્પો અનેક પ્રકારના
કહેવાય છે.

અળેગવિહા પન્નત્તા' મુકુલિનઃ—સર્પવિશેષા અનેકવિધાઃ—અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ, 'તં જહા' તથા—'દિવ્વા ગોણસા જાવ સેત્તં મહલિણો' દિવ્યા ગોણસા યાવત્ તે એતે મુકુલિનઃ કથિતાઃ, અત્રાપિ યાવત્પદેન પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણમુન્નેયમિતિ 'સેત્તં અહી' તે એતે અહયઃ—સર્પવિશેષાઃ કથિતા ઇતિ ॥ અહેર્ભેદાન્ નિરૂપ્ય અજગરભેદાન્ નિરૂપયિતુ પ્રશ્નયન્નાહ—'સે કિં તં' ઇત્યાદિ, 'સે કિં તં અયગરા' અથ કેતે અજગરાઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—'અયગરા' એગાગારા પન્નત્તા' અજગરા એકાકારા એકપ્રકારકા એવ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ તે એતે અજગરા નિરૂપિતા ઇતિ । 'સે કિં તં આસાલિયા' અથ કેતે આસાલિકાઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—'આસાલિયા જહા પળ્લવણા' આસાલિકા યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં કથિતા રતથૈવ જ્ઞાતવ્યાઃ, તત્રહિ—

કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? "મહલિણો અળેગવિહા પન્નત્તા" હે ગૌતમ ! મુકુલી સર્પ અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈ । "તં જહા" જૈસે—દિવ્વા ગોણસા જાવ સેત્તં મહલિણો" દિવ્ય, ગોણસા આદિ, યહાં યાવત્પદ સે પ્રજ્ઞાપના કા પ્રકરણ ઇસ સમ્બન્ધ મેં ગૃહીત હુઆ હૈ । "સેત્તં અહી" ઇસ પ્રકાર સે યહાં તક કા કથન સર્વ "અહી" કે સમ્બન્ધ મેં કહા ગયા જાતનાં ચાહિયે । અબ સૂત્રકાર અજગર કે ભેદોં કો પ્રકટ કરતે હૈ—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—"સે કિં તં અયગરા" હે ભદન્ત ! અજગર કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? "અયગરા એગાગારા, પન્નત્તા" હે ગૌતમ ! અજગર એક પ્રકાર કે હી હોતે હૈ । "સે કિં તં આસાલિયા" હે ભદન્ત ! આસાલિક સર્પ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—"આસાલિયા જહા પળ્લવણા" હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ—વૈસા હી યહાં ઇન આસાલિકોં કે સમ્બન્ધ મેં કહ લેના ચાહિયે । ઇસ પ્રકરણ કા ભાવ એસા

"સે કિં તં મહલિણો" હે ભગવન્ મુકુલી સર્પ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? "મહલિણો અળેગવિહા પળ્લવણા" હે ગૌતમ ! મુકુલીસર્પ અનેક પ્રકારના હોય છે. "તં જહા" તે આ પ્રમાણે છે—'દિવ્વા ગોણસા જાવ સેત્તં મહલિણો' દિવ્ય, ગોણસા, વિગેરે અહિયાં યાવત્પદથી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું આ સંબંધને લગતું પ્રકરણ ગ્રહણ કરાયું છે.

"સેત્તં અહી" આ રીતે આટલા સુધીનું સંબંધ કથન 'અહી' ના સંબંધમાં કહેલ છે. તેમ સમજવું

હવે સૂત્રકાર 'અજગર' ના ભેદો પ્રકટ કરે છે—આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"સે કિં તં અયગરા" હે ભગવન્ અજગર કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—"અયગરા એગાગારા પળ્લવણા" હે ગૌતમ ! અજગર એક પ્રકારના હોય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે—"સે કિં તં આસાલિયા" હે ભગવન્ આસાલિક સર્પ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે "આસાલિયા જહા પળ્લવણા" હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ વિષયમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં આ આસાલિકોના સંબંધમાં સમજ લેવું તે પ્રકરણ નો

પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણમ્ 'સે કિં તં આસાલિયા ? કહિ ણં મંતે ! આસાલિયા સંમૂચ્છંતિ' इत्यादि
पाठः प्रज्ञापनातोऽवसेयः, तदर्थश्चेत्थम्—

एते आसालिकाः अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु निर्व्याघातेन व्याघातहेतुकं सुष-
मादिरूप दुष्पमदुष्पमादिरूपं च कालं वर्जयित्वा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, व्याघातं पूर्वोक्तं प्रतीत्य
व्याघातमाश्रित्य पञ्चसु महाविदेहेषु एतावता त्रिंशत्सु अकर्मभूमिषु—हैमवत—हरिवर्ष—रम्यकवर्ष—
हैरण्यवर्षोत्तरकुरुदेवकुरुल्लेषु एते आसालिका नोत्पद्यन्ते, इति विज्ञेयम् । तथा—चक्रवर्तिनः
बलदेवाः वासुदेवाः माण्डलिकाः महामाण्डलिकाः, एतेषां स्कन्धावारेषु सैन्यशिबिरेषु ग्रामनगरखेट-
कर्षटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाकराश्रमराजधानीनां निवेशेषु ग्रामादीनां जनसमूहस्थानेषु एतेषां

हे-हे भदन्त ! आसालिका का क्या स्वरूप है और वह कहाँ संमूर्च्छित होते हैं ? हे गौतम !
वे आसालिक ढाईद्वीप रूप मनुष्यक्षेत्र के भीतर संमूर्च्छित होते हैं—अर्थात् संमूर्च्छन जन्म
से उत्पन्न होते हैं—निर्व्याघाताभाव को लेकर अर्थात् व्याघात सुषमसुषमादिरूप तथा
दुष्पम दुष्पमादि रूप काल उसके अभाव में वे पन्द्रह कर्मभूमियों में संमूर्च्छित होते हैं । अर्थात्
पाँच भरत पाँच ऐरवत और पाँच विदेह इन पन्द्रह कर्मभूमियों में उत्पन्न होती है । एवं
पूर्वोक्त रूप व्याघात को लेकर वे सुषमसुष्पम दुष्पमदुष्पम आदि काल रूप व्याघात की
अपेक्षा से वे पाँच महाविदेहों में तथा चक्रवर्ती के स्कन्धावारों में—कटकाँ में, बलदेव के स्कन्धा-
वारों में, वासुदेव के स्कन्धावारों में माण्डलिक के स्कन्धावारों में, महामाण्डलिक के स्कन्धा-
वारों में (सेनाकापडाव) ग्रामनिवेशों में—ग्राम के जनसमूह के पडाव में नगर में खेट में कर्षट में मडम्ब
में, द्रोणमुखमें, पत्तननिवेशों में, आकर-स्नानमें आश्रममें, राजधानी में और इन्हीं के निवेशों में,

ભાવ આ પ્રમાણે છે. ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે ને—કે લગવન્ આસાલિકે ના કેટલા ભેદો
છે ? અને તેઓ કયાં સંમૂચ્છિત થાય છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે
છે કે—હે ગૌતમ તે આસાલિકો ઢાઈ દ્વીપરૂપ મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર સંમૂચ્છિત થાય છે.
અર્થાત્ સંમૂચ્છન પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. નિર્વ્યાધાત ભાવને લઈને અર્થાત્ વ્યાધાત સુષમ
સુષમાદિરૂપ તથા દુષ્પમ દુષ્પમાદિરૂપ કાલ ના અભાવમાં તેઓ પંદર કર્મભૂમિઓમાં
સંમૂચ્છિત થાય છે અર્થાત્ પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, અને પાંચ વિદેહ આ પંદર કર્મ-
ભૂમિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા પહેલાં કહેલ વ્યાધાત ને લઈને તેઓ સુષમ સુષ્પમ
દુષ્પમ દુષ્પમ વિગેરે કાળ રૂપ વ્યાધાતની અપેક્ષાથી તેઓ પાંચ મહાવિદેહોમાં તથા ચક્ર-
વર્તિના સ્કન્ધાવારોમાં એટલે કે કટકોમાં. તથા બલદેવના સ્કન્ધાવારોમાં, વાસુદેવના સ્કન્ધા-
વારોમાં માણ્ડલિકાના સ્કન્ધાવારોમાં ગ્રામનિવેશોમાં ગ્રામના જન સમૂહના પડાવમાં નગર
નિવેશોમાં ખેટ નિવેશોમાં કર્ષટ નિવેશોમાં, મડમ્બ નિવેશોમાં, દ્રોણમુખ નિવેશોમાં.
પત્તન નિવેશોમાં, આકર-ખાણના નિવેશોમાં આશ્રમ નિવેશોમાં, રાજધાનીના નિવેશોમાં,

સ્ત્રલેવ વિનાશોપુ વિનાશસમયેષુ અત્ર સ્ત્રલ આસાલિકાઃ સંમૂર્ચ્છન્તિ, તે જઘન્યેન અઙ્ગુલ-
સ્યાસંઘ્યેયભાગમિતયાઽવગાહનયા ઇયમવગાહના, ઇષામુત્પત્તેઃ પ્રથમસમયવિષયા જ્ઞાતવ્યા,
ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનપ્રમિતયા અવગાહનયા તદનુરૂપં ચ સ્ત્રલ વિષ્કમ્ભવાહલ્યેન ભૂમિં દલિત્વા
તત્ર સંમૂર્ચ્છન્તિ, અતઃ અસંજ્ઞિનો મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, એતેષાં સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વસ્યાપિ અભાવાત્ ।
અજ્ઞાનિનઃ-મતિશ્રુતાદિજ્ઞાનરહિતાઃ, અન્તર્મુહૂર્તાદ્વાયુષ એવ કાલં કુર્વન્તિ, એતે આસાલિકાઃ
એતાદશસ્વરૂપાઃ કથિતા ઇતિ । ‘સે તં આસાલિયા’ તે એતે આસાલિકાઃ સમ્યગ્ નિરૂપિતા
ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણાર્થઃ ॥

આસાલિકાન્ નિરૂપ્ય મહોરગાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ-‘સે કિં તં મહોરગા’ અથ
કે તે મહોરગાઃ ? ઇતિ મહોરગવિપયકઃ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-‘મહોરગા જહા પ્ણવણા’ મહોરગા
યથા પ્રજ્ઞાપનાયામ્, પ્રજ્ઞાપનાયાં યથા મહોરગાણાં મેદાદિ નિરૂપિતં તથૈવાત્રાપિ મન્તવ્યમ્, પ્રજ્ઞા-
પનાપ્રકરણં ચેત્થમ્-‘સે કિં તં મહોરગા મહોરગા અણેગવિહા પન્નત્તા તં જહા-અત્થેગઈયા

અર્થાત્ વિનાશ કી ઉપસ્થિતિમેં આસાલિકા સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈં, અર્થાત્ ઇન સવ સ્થાનોમેં આસાલિક
સંમૂર્ચ્છિત જન્મ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈં । ઇસકી અવગાહના જઘન્ય સે અઙ્ગુલ કે અસંઘ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ
હોતી હૈં । યહ અવગાહના ઇન્કે ઉત્પાદન કે પ્રથમ સમય કી હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે બારહ યોજન કી
હોતી હૈં । અપને અનુરૂપ હી વિષ્કમ્ભ ઔર વાહલ્ય સે-લમ્બી જોહી ભૂમિ કો વિદારક વહાં વે
સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈં યે અસંજ્ઞી હોતે હૈં મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં । ઔર અજ્ઞાની હોતે હૈં વે એક અન્તર્મુહૂર્ત
કી આયુ કો લેકર સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈં યે આસાલિકા ગર્ભજ નહીં હોતે હૈં કિન્તુ સંમૂર્ચ્છિત જન્મવાલે
હી હોતે હૈં । મનુષ્ય ક્ષેત્ર કે ખીતર હી યે સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈં । મનુષ્યક્ષેત્ર કે બાહર નહીં । મનુષ્યક્ષેત્ર
મેં ભી યહ સર્વત્ર ઉત્પન્ન નહીં હોતે કિન્તુ અઢાઈદ્વીપ મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં એતાવત્તા યહ
લવણસમુદ્ર મેં ઔર કાલોદધિસમુદ્ર મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।

અને તેનાજ વિનાશોમાં અર્થાત્ વિનાશની ઉપસ્થિતિમાં આસાલિકો સંમૂર્ચ્છિત થાય છે.
અર્થાત્ આ સઘળા સ્થાનોમાં આસાલિક સંમૂર્ચ્છિત જન્મથી ઉત્પન્ન થાય છે તેની અવ-
ગાહના જઘન્યથી આગળના અસંજ્ઞાત ભાગ પ્રમાણની હોય છે આ અવગાહના તેમના
ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓની અવગાહના બાર યોજનની
હોય છે પોતાને મનુષ્ય વિષ્કંભ અને બાહલ્યથી-વિશાળ ભૂમિને વિદારીને ત્યાંથી સંમૂ-
ર્ચ્છિત થાય છે. તેઓ અસંજ્ઞી હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ વાળા હોય છે અને અજ્ઞાની હોય છે
તેઓ એક અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યને લઈને સંમૂર્ચ્છિત થાય છે આ આસાલિકો ગર્ભજ
હોતા નથી. પરંતુ સંમૂર્ચ્છિત જન્મવાળા હોય છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર જ તેઓ સંમૂ-
ર્ચ્છિત થાય છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર નહીં. મનુષ્યક્ષેત્રમાં પણ તેઓ બધે જ ઉત્પન્ન
થતા નથી પરંતુ અઢાઈ દ્વીપમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેઓ લવણસમુદ્રમાં અને
કાલોદધિ સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમ સમજવું.

અંગુલં પિ અંગુલપુહુત્તયા વિ વિઢ્ઠિથિ પિ-વિઢ્ઠિથિપુહુત્તયા વિ ર્યણિ પિ-ર્યણિપુહુત્તયા વિ કુચ્છિ પિ કુચ્છિપુહુત્તયા વિ ધણુહં પિ ધણુહપુહુત્તયા વિ ગાઉયં પિ ગાઉયપુહુત્તયા વિ 'જોયણં પિ જોયણપુહુત્તયા વિ જોયણસયં પિ જોયણસયપુહુત્તયા વિ તે ણં થલે જલે જાયા જલે વિ ચરંતિ તે ણથિ ઇહ' વાહિરણસુ દીવસમુદ્દેસુ હવંતિ જે યાવન્ને તહપ્પગારા" અથ કે તે મહોરગા, મહોરગા અનેકવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા-સન્યેકકે અઙ્ગુલમપિ અઙ્ગુલપૃથક્ત્વકા અપિ વિતસ્તિગપિ વિતસ્તિપૃથક્ત્વકા અપિ રત્નિરપિ રત્નિપૃથક્ત્વકા અપિ, કુક્ષિરપિ કુક્ષિપૃથક્ત્વકા અપિ ધનુરપિ ધનુપૃથક્ત્વકા અપિ, ગવ્યૂતમપિ ગવ્યૂતપૃથક્ત્વકા અપિ યોજનમપિ યોજનપૃથક્ત્વકા અપિ, યોજનશતમપિ યોજનશતપૃથક્ત્વકા અપિ, તે સ્થલે સ્થલે જલે જાતાઃ જલેઽપિ ચરંત, તે ન સન્તીહ, વાહ્યેષુ દ્વીપસમુદ્રેષુ ભવન્તિ, યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ, તે એતે મહોરગા ઇતિચ્છાયા ।

અથ વ્યાख्या 'સે કિં તં મહોરગા' અથ કે તે મહોરગા, ઉત્તરયતિ-‘મહોરગા અણેગ વિઢ્ઠા પન્નત્તા’ મહોરગાઃ-અનેકવિધાઃ-અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતાઃ, મહાન્તશ્ચ તે ડરગા ઇતિ-મહોરગા, વિશાલકાયસર્પાદિત્યર્થ, તેપામનેકત્વં દર્શયતિ-‘તં જઢ્ઠા’ તથથા-‘અત્યેગાદયા અંગુલં પિ’ અસ્યેકકે અંગુલમપિ કેચન મહોરગા ઇત્યંભૂતા યે અંગુલમપિ અંગુલં યાવદપિ પ્રમાણેન, અત્ર ‘અપિ’ શબ્દેન અંગુલપ્રમાણાત્-કેચિન્ન્યૂના અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, અંગુલપ્રમાણા અપિ ઇત્યર્થ, શરીરા-

અવ મહોરગ કા વર્ણન કરતે હૈં-“સે કિં તં મહોરગા” ઇત્યાદિ । “સે કિં તં મહોરગા” હે ભદન્ત ! મહોરગ કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મૈં પ્રમુ કહતે હૈં :- “મહોરગા જઢ્ઠા પ્પણવણાપ્” હે ગૌતમ ! પ્રજાપના મૈં મહોરગોં કા ભેદ દ્વારા જૈસા-નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ વૈસા હી વહ યહા પર ભી કર લેના યાહિયે । પ્રજાપના કા વહ પ્રકરણ ટીકા મૈં દિયા ગયા હૈ ડસકા અર્થ હમ પ્રકાર સે હૈ- ગૌતમ ને જવ પ્રમુ સે ઇસા પૂછા કિ હે ભદન્ત ! મહોરગ-કિતને પ્રકાર કે હૈ ? તથા-હનકા સ્વરૂપ કયા હૈ ? ઉત્તર-મૈં પ્રમુ કહતે હૈ- હે ગૌતમ ! મહોરગ અનેક પ્રકાર કે હૈ, વઢે વઢે જો સાંપ હૈં ડનકા નામ મહોરગ હૈં । ડનકા શરીર વહુત હી વિશાલ હોતા હૈં । ડનમૈં કિતનેક મહોરગ ઇસે હોતે હૈં જો ઇક અઙ્ગુલ કી અવગાહના વાલે હોતે હૈં । યહાં

હવે સત્રકાર મહોરગ સર્પોતું વર્ણન કરે છે. તેમા ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-“સે કિં તં મહોરગા” હે ભગવન્ મહોરગ સર્પોના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-“મહોરગા જઢ્ઠા પ્પણવણાપ” હે ગૌતમ ! પ્રજાપના સૂત્રમાં મહોરગોના ભેદો બતાવતા જે પ્રમાણેનું નિરૂપણ કરેલ છે એ પ્રમાણે તે સઘણું નિરૂપણ અહિયાં સમજી લેવું પ્રજાપના સૂત્રનું તે પ્રકરણ ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તેના અર્થ આ પ્રમાણે છે-ગૌતમસ્વામી એ બ્યારે પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન્ મહોરગો કેટલા પ્રકારના છે ? તથા તેનું શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! મહોરગો અનેક પ્રકારના હોય છે. મોટામાં મોટા જે સર્પો હોય છે, તેને મહોરગો કહેવાય છે. તેઓના શરીરો ઘણા જ વિશાળ હોય છે. તે પૈકી કેટલાક મહોરગો એવા હોય

વગાહનયા ભવન્તીત્યર્થઃ । અત્રાઙ્ગુલમ્ ઉચ્છ્રાયાઙ્ગુલં જ્ઞાતવ્યમ્ શરીરપ્રમાણસ્યાગ્રે વક્ષ્યમાણત્વાત્ ।
 ‘અંગુલપુહુત્તયા વિ’ કેચન મહોરગા અઙ્ગુલપૃથક્ત્વકા અપિ દ્વચઙ્ગુલાદારમ્ય નવાઙ્ગુલપર્યન્ત-
 પ્રમાણે પૃથક્ત્વશબ્દ પારિભાષિકઃ, અઙ્ગુલપૃથક્ત્વં શરીરાવગાહના યેષામસ્તિ इत्यઙ્ગુલપૃથક્ત્વકાઃ,
 કેચિદ્ એકાઙ્ગુલાદુપરિ નવાઙ્ગુલપ્રમાણાવગાહનાવન્તોઽપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, ‘વિહત્થિ પિ’
 વિતસ્તિરપિ વિતસ્તિં યાવત્ પ્રમાણેન કેચન મહોરગા વિતસ્તિપ્રમાણા અપિ શરીરાવગાહનયા
 ભવન્તિ વિતસ્તિદ્વાદશાઙ્ગુલપ્રમાણા ભવતીતિ । ‘વિહત્થિપુહુત્તયા વિ’ કેચન વિતસ્તિપૃથક્ત્વકા
 અપિ શરીરાવગાહનયા ભવન્તિ, ‘રયણિં પિ’ રત્નિમપિ, કેચન રત્નિમપિ રત્નિપ્રમાણા અપિ શરીરા-
 વગાહનયા ભવન્તિ, દ્વિવિતસ્તિપ્રમાણા રત્નિરિતિ । ‘રયણિપુહુત્તયા વિ’ રત્નિપૃથક્ત્વકા અપિ
 કેચન । ‘કુર્ચિહ પિ’ કુક્ષિમપિ કુક્ષિ યાવત્ પ્રમાણેન, કુક્ષિપ્રમાણાઃ કેચન મહોરગાઃ શરીરા-

અઙ્ગુલ સે ઉચ્છ્રાયાઙ્ગુલ જાનના । વ્યોકિ શરીર કા પ્રમાણ સ્વયં સૂત્રકાર બાગે કહને વાલે હૈં ।
 કિતનેક મહોરગ એસે હોતે હૈ, જિનકે શરીર કી દો અઙ્ગુલ સે લેકર નૌ અઙ્ગુલ તક કી અવગાહના
 હોતી હૈ । પૃથક્ત્વ શબ્દ પારિભાષિક હૈ । યહ દો અંગુલ સે લેકર નૌ અઙ્ગુલ તક કી અવ-
 ગાહના કા યહાં બોધક હૈ । કિતનેક મહોરગ એસે હોતે હૈ કિ જિનકી શરીરાવગાહના વિતસ્તિ
 દ્વાદશ અઙ્ગુલ પ્રમાણ હોતી હૈ । કિતનેક મહોરગ એસે હોતે હૈ કિ જિનકી શરીરાવગાહના
 વિતસ્તિ પૃથક્ત્વ દો વિતસ્તિ સે લેકર નૌ વિતસ્તિ તક કી હોતી હૈ—કિતનેક મહોરગ એસે
 હોતે હૈં કિ જિનકી શરીરાવગાહના એક રત્નિપ્રમાણ હોતી હૈ કિતનેક મહોરગ એસે હોતે હૈ
 કિ જિનકી શરીરાવગાહના દો રત્નિ સે લેકર નૌ રત્નિ તક કી હોતી હૈ । રત્નિ દો વિતસ્તિ
 ૨૪ અઙ્ગુલ કી હોતી હૈ અર્થાત્ એક હસ્તપ્રમાણ કા નામ રત્નિ હૈં । કિતનેક મહોરગ એસે
 મી હોતે હૈં જો શરીરાવગાહના સે કુક્ષિ પ્રમાણ—દો હાથ કે હોતે હૈં । કિતનેક મહોરગ

છે કે—જેઓ. એક આગળની અવગાહનાવાળા હોય છે. અહિયા આંગળથી ઉચ્છ્રાય આંગળ
 સમજવું કેમકે શરીરનું પ્રમાણ સૂત્રકાર પોતે જ આગળ કહેશે કેટલાક મહોરગો એવા
 હોય છે કે—જેઓના શરીરોની અવગાહના બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ સુધીની હોય
 છે. પૃથક્ત્વ શબ્દ પારિભાષિક છે આ પૃથક્ત્વ શબ્દ બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ
 સુધીની અવગાહના નો અહિયાં બોધ કરાવે છે કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે, કે જેના
 શરીરની અવગાહના વિતસ્તિ એટલે કે બાર આંગળ પ્રમાણની હોય છે કેટલાક મહોરગો
 એવા હોય છે કે—જેઓના શરીરની અવગાહના વિતસ્તિ પૃથક્ત્વ એટલે કે બે વિતસ્તિથી
 લઈને નવ વિતસ્તિ સુધીની હોય છે કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે—જેઓના શરીરની
 અવગાહના એક રત્નિ પ્રમાણ હોય છે. કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે—જેમના શરીરની
 અવગાહના બે રત્નિથી લઈને નવ રત્નિ સુધીની હોય છે. રત્નિ બે વિતસ્તિ એટલે કે
 ચોવીસ આગળની હોય છે. અર્થાત્ એક હાથ જેટલા પ્રમાણનું નામ રત્નિ છે. કેટલાક
 મહોરગો એવા પણ હોય છે, જેઓના શરીરની અવગાહના કુક્ષિપ્રમાણ—એટલે કે બે

વગાહનયા ભવન્તિ, કુક્ષિર્દિહસ્તપ્રમાણા ભવતિ । ‘કુક્ષિપુહ્તયા વિ’ કુક્ષિપૃથક્ત્વકા અપિ કેચન મહોરગા ભવન્તીતિ, ‘ધણુદંપિ’ કેચન મહોરગા ધનુગપિ શરીરાવગાહનયા ભવન્તીતિ, હસ્તચતુષ્ટય-પ્રમાણં ધનુર્ભવતીતિ । ‘ધણુદપુહ્તયા વિ’ ધનુ પૃથક્ત્વકા અપિ કેચન મહોરગા । ‘ગાડંવિ’ ગન્યૂતમપિ કેચન મહોરગાઃ શરીરાવગાહનયા ભવન્તિ, દ્વિધનુઃ મહાપ્રમાણં ગન્યૂતમ્ । ‘ગાડય-પુહ્તયા વિ’ ગન્યૂતપૃથક્ત્વકા અપિ કેચન મહોરગા ભવન્તીતિ, ‘જોયણ પિ’ યોજનમપિ યોજન-પ્રમાણા અપિ કેચન મહોરગા શરીરાવગાહનયા ભવન્તિ, ચત્વારિ ગન્યૂતાનિ યોજનં ભવતિ । ‘જોયણપુહ્તયા વિ’ યોજનપૃથક્ત્વકા અપિ કેચન મહોરગા ભવન્તીતિ, ‘જોયણમયંપિ’ યોજન-શતમપિ કેચન મહોરગા શરીરાવગાહનયા ભવન્તિ । ‘જોયણસયપુહ્તયા વિ’ યોજનશતપૃથક્ત્વકા

ऐसे होते हैं जो कुक्षिपृथक्त्व तक की अवगाहना वाले होते हैं । “धणुदंपि” कितनेक महोरग ऐसे होते हैं जो एक धनुष चार हस्त-के होते हैं । चार हाथ का एक धनुष होता है । “धणुदपुहत्तिया वि” कितनेक महोरग ऐसे होते हैं जो दो धनुष से लेकर नौ धनुष तक की अवगाहना वाले होते हैं । कितनेक महोरग ऐसे होते हैं जो ‘गाडं वि’ एक कोश की अवगाहना वाले होते हैं । दो हजार धनुष का एक कोश होता है कितनेक महोरग ऐसे होते हैं जो दो कोश की अवगाहना से लेकर नौ कोश तक की अवगाहना वाले होते हैं । कितनेक महोरग ऐसे होते हैं—जो एक योजन की अवगाहना वाले होते हैं । चार कोश का एक योजन होता है । कितनेक महोरग ऐसे भी होते हैं जो दो योजन की अवगाहना से लेकर नौ योजन तक की अवगाहना वाले होते हैं । कितने महोरग ऐसे भी होते हैं जो एकसौ योजन की अवगाहनावाले होते हैं । एवं कितनेक महोरग ऐसे होते हैं जो दोसौ योजनकी अवगाहना से लेकर नौ सौ योजन

હાથના હોય છે. કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે, કે જેઓ કુક્ષિ પૃથક્ત્વ સુધીની અવ-ગાહનાવાળા હોય છે. “ધણુદંપિ” કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે-જેઓના શરીરની અવગાહના એક ધનુષ અર્થાત્ ચાર હાથની હોય છે. ચાર હાથનું એક ધનુષ પ્રમાણકહેવા છે. “ધણુદપુહત્તિયા વિ” કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે-જેઓ બે ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ સુધીની અવગાહનાવાળા હોય છે કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે જેઓ “ગાડંવિ” એક કોસ—એક ગાઉની અવગાહનાવાળા હોય છે બે હસ્તર ધનુષ પ્રમાણનો એક કોસ થાય છે. કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે-જેઓ બે કોસની અવગાહનાથી લઈને નવ કોસ સુધીની અવગાહનાવાળા હોય છે. કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે જેઓ એક યોજનની અવગાહનાવાળા હોય છે ચાર કોસનો એક યોજન કહેવાય છે. કેટલાક મહોરગો એવા પણ હોય છે કે-જેઓ બે યોજનની અવગાહનથી લઈને નવયોજન

અપિ કેચન મહોરગા ભવન્તીતિ 'તે જં થલે જાયા' તે-પૂર્વોક્તાઃ સ્થલ મહોરગાઃ સ્થલે-પૃથિવ્યાં જાતા-સમુત્પન્નાઃ સન્તઃ 'જલે વિ ચરંતિ' જલેઽપિ ચરન્તિ-ગચ્છન્તિ 'થલે વિ ચરંતિ' સ્થલેઽપિ ચરન્તિ તથા સ્વભાવત્વાદિતિ । યથેવં વિધાસ્તે મહોરગા સ્તદા કથમિહ ન દ્રશ્યન્તે તત્રાહ- 'તે જાતિયિ ઇહ' તે-પૂર્વોક્તા મહોરગા ઇહ-મનુષ્યક્ષેત્રે ન સન્તિ-ન વિદ્યન્તે કિન્તુ-'બાહિરણ દીવ-સમુદેસુ હવંતિ' બાહ્યેષુ-મનુષ્યક્ષેત્રાદતિરિક્તેષુ દ્વીપસમુદ્રેષુ ભવન્ત્યતોઽત્ર ન દ્રશ્યન્તે-ઇતિ । 'જે યાવન્ને તહપ્પગારા' યે ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ-એતદન્યેઽપિ-એતન્મહોરગ સદશા ભવેયુ સ્તેઽપિ પ્રાહ્યા । 'સે તં મહોરગા' તે એતે મહોરગા નિરૂપિતા ઇતિ । 'તે સમાસઓ દુવિદ્ધા પન્નત્તા' તે ઉક્તા અદ્વાદયો મહોરગાન્તાઃ સમાસતઃ-સક્ષેપેણ દ્વિવિદ્ધાઃ-દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતા-

પર્યન્ત કી અવગાહના વાલે હોતે હૈ । યે મહોરગ યથપિ "થલે જાયા વિ" સ્થલ મેં-પૃથિવી મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ફિર મી યે "જલે વિ ચરંતિ" જલ મેં મી ચલતે હૈ 'થલે વિચરંતિ' ઓર થલ મેં મી ચલતે હૈ । ક્યોંકિ હન કા એસા હી સ્વભાવ હોતા હૈ । "તે જાતિયિ ઇહ-બાહિરણસુ દીવસમુદેસુ હવંતિ" હસ પ્રકાર કે યે મહોરગ જો હસ મનુષ્ય ક્ષેત્ર મેં નહીં દિસતે હૈ ઉસકા કારણ ઉનકા યહા પર નહીં હોના હૈ ક્યોંકિ યે તો મનુષ્ય-ક્ષેત્ર સે અતિરિક્ત બાહ્યદ્વીપ ઓર સમુદ્રો મેં હોતે હૈં યહ પ્રજ્ઞાપના કે પાઠ કા અર્થ હુઆ ।

અવ સૂત્રસ્થ પાઠ કહા જાતા હૈ-"સે તં મહોરગા" હસ પ્રકાર સે યહાં તક મહોરગો કે સમ્બન્ધ મેં યહ કથન કિયા । હસી પ્રકાર સે "જે યાવન્ને તહપ્પગારા" જો ઓર મી અહિ આદિ કે જૈસે સર્પ હોં વે મી અહિ આદિ રૂપ સે હી જાનના ચાહિયે । યે ઉક્ત અહિ આદિ "સમાસઓ દુવિદ્ધા" સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-"તં જહા" જૈસે-પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા

સુધીના અવગાહનાવાળા હોય છે કેટલાક મહોરગો એવા હોય છે કે જેઓ એકસો થોડા-નની અવગાહનાવાળા હોય છે. તથા કેટલાક મહોરગો એવા પણ હોય છે કે જેઓ બસો થોડાનથી લઈને નવસો થોડાન પર્યન્તની અવગાહનાવાળા હોય છે આ મહોરગો જો કે "થલે જાયાવિ" સ્થલમાં-પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો પણ તેઓ "જલે વિ ચરંતિ" જલમાં પણ આવે છે. "થલે વિ ચરંતિ" અને સ્થળમાં પણ આવે છે કેમકે તેઓને સ્વભાવ જ એવા પ્રકારના હોય છે. "તે જાતિયિ ઇહ-બાહિરણસુ દીવસમુદેસુ હવંતિ" આવા પ્રકારના આ મહોરગો કે જેઓ આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં દેખાતા નથી તેનું કારણ તેમનું ત્યાં અવિદ્યમાન પણ છે કેમકે-આતો મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બીજા બાહ્યદ્વીપ અને સમુદ્રોમાં હોય છે. આ પ્રમાણે આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાઠનો અર્થ છે

હવે સૂત્રસ્થ પાઠ કહેવામાં આવે છે - "સે તં મહોરગા" આ પ્રમાણે મહોરગોનું કથન કરેલ છે. એ જ રીતે "જે યાવન્ને તહપ્પગારા" બીજાપણ જે અહિ વિગેરે ની જેવા સર્પો હોય તેઓપણ અહિ વિગેરે રૂપે સમજવા આ ઉપર કહેલ અહિ વિગેરે "સમાસઓ દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા" સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા છે "તં જહા" તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે "પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય" એક પર્યાપ્તક અને બીજા અપર્યાપ્તક પર્યાપ્તક ગુણુ વિશિષ્ટ અહિ

‘તં જહા’ તથા—‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્વાપર્યાપ્તાએતિ । ‘તં ચેવ’ તદેવ, યદ્ ભેદાદિકં યસ્ય કથિતં તદતિરિકં શરીરાદિદ્વારજાતં તદેવ જલચરજીવાનાં યેન રૂપેણ શરીરાદિ દ્વારજાત કથિતં તત્સર્વં તથૈવ—ઉરઃપરિસર્પસમૂર્જિતમસ્થલચરપજ્જેન્દ્રિયાણામપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । જલચરાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્ય તદર્શયતિ—‘ળવરં’ ઇત્યાદિના, ‘ળવરં સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલાસંખેજ્જહમાગં’ નવર કેવલમ્ ઉર.પરિસર્પસ્થલચગણા શરીરાવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલાસખ્યેયમાગમ્ ‘ઉક્કોસેણં જોયણપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષેણ શરીરાવગાહના યોજનપૃથક્ત્વમ્ । દ્વિયોજનાદારમ્ય નવયોજનપ્રમાણા શરીરાવગાહના ભવતીતિ ભાવ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ સ્થિતિ—આયુષ્કાલ ઇષામુરઃપરિમર્ષણા જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ ‘ઉક્કોમેણ તેવણં વાસસહસ્સાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રિપશ્ચાશદ્વર્પમહલાણિ ‘સેસં જહા જલયરાણ’ ઝેપં-શરીરાવગાહના સ્થિતિમ્યા મતિરિકં શરીરાદિચ્યવનદ્વારપર્યન્ત દ્વારજાત યથા જલચરાણા કથિતં તથૈવ સર્વ મિહાપિ વક્ત-

ય” પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત, પર્યાપ્ત ગુણ વિશિષ્ટ અહિ આદિક, પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્તતા ગુણ વિશિષ્ટ અહિ આદિક અપર્યાપ્ત કહે જાતે હૈ “તં ચેવ ળવરં સરીરોગાહના જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં, ઉક્કોસેણં જોયણપુહુત્તં” જિસ રૂપ સે જલચર જીવોં ક પ્રકરણ મેં શરીરાદિ દ્વારોં કા કથન કિયા ગયા હૈ, ઁસી રૂપ સે ઉર.પરિસર્પ સમૂર્જિતમસ્થલચરપજ્જેન્દ્રિયોં કે સમ્બન્ધ મેં ઢી વહ સવ શરીરાદિ દ્વારકથન કર લેના ચાહિયે, પરન્તુ જલચર પ્રકરણ કી અપેક્ષા જો ઇસમેં ભિન્નતા હૈ વહ ઁસી હૈ કિ ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર જીવોં કી શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે યોજન પૃથક્ત્વ—દો યોજન સે લેકર નૌ યોજન તક કી હોતી હૈ “ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” સ્થિતિ—આયુષ્ક કાલ—ઇનકા—ઉર.પરિસર્પોં કા—જઘન્ય સે ઁક અન્તર્મુહર્ત કી હૈ ઔર ‘ઉક્કોસેણં તેવણં વાસસહસ્સાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે તેપન ૫૩ હજાર વર્ષ કી હૈ “સેસં જહા જલયરાણં જાવ ચઁગ્ગા ઇયા ઢુઆગાઇયા” ઇસ પ્રકાર શરીરાવગાહના ઔર સ્થિતિ સે અતિરિક્ત ચ્યવનદ્વાર પર્યન્ત કે સવ

વિગેરે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તક ગુણ વિશિષ્ટ અહિ વિગેરે અપર્યાપ્ત કહેવાય છે “તં ચેવ ળવરં સરીરોગાહના જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગ, ઉક્કોસેણ જોયણપુહુત્તં” જલચર-જીવોના પ્રકરણમા જે પ્રમાણે શરીર વિગેરે દ્વારોનું કથન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે ઉરઃપરિસર્પ સંમૂર્જિતમસ્થલચર પંચેન્દ્રિયો નાસંખંધમાં પણ તે શરીર વિગેરે સઘળા દ્વારોનું કથન સમજાવેલું પરંતુ જલચરોના પ્રકરણકરતાં આમા જે ભિન્નપણું છે, તે એવી રીતનું છે કે—ઉરઃપરિસર્પસ્થલચર જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમાભાગ પ્રમાણની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી યોજન પૃથક્ત્વ અર્થાત્ જે યોજનથી લઈને નવયોજનસુધીની હોય છે, “ઠિઈ જહળ્ણેણં અંતોમુહુત્તં” તેઓની સ્થિતિ—આયુષ્યકાળ ઉરઃપરિસર્પોની જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્તની છે અને “ઉક્કોસેણં તેવણં વાસસહસ્સાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી તેપન ૫૩ વર્ષની છે “સેસં જહા જલયરાણં જાવ ચઁગ્ગા ઇયા ઢુઆગાઇયા”

વ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તં જલચરપ્રકરણમત્ર અનુસન્ધેયં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ ચઊગડ્યા દુઆગડ્યા’ યાવચ્ચતુર્ગતિકા દ્વચાગતિકાઃ, ઊરઃપરિસર્પેભ્ય ડદ્વૃત્ય ચતસૃષ્વપિ ગતિષુ નારક-તિર્યઙ્મનુષ્યદેવેષુ ગમનાચ્ચતુર્ગતિકાઃ, તથા—તિર્યઙ્મનુષ્યેભ્ય ડદ્વૃત્ય ઊર પરિસર્પેષુ આગમનાદ્ દ્વચા-ગતિકા ઇતિ । ‘પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા પન્નત્તા’ પરીતાઃ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । ‘સે તં ઊરગપરિસર્પા’ તે એતે ઊરપરિસર્પાઃ સ્થલચરાઃ સમૂર્ચ્છિમા નિરૂપિતા ઇતિ ॥

ઊરઃપરિસર્પસમૂર્ચ્છિમસ્થલચરાન્નિરૂપ્ય ભુજપરિસર્પસમૂર્ચ્છિમસ્થલચરાન્નિરૂપયિતું પ્રશ્ન-યન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમથલચરા’ અથ કે તે ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરા, મુજામ્યાં પરિસર્પન્તિ—ગચ્છન્તિ ચે તે ભુજપરિસર્પાઃ તે કિં લક્ષણાઃ

દ્વાર જૈસે જલચરો કે કહે ગયે હૈ વૈસે હી વે સબ યહાં પર મો કહ લેના ચાહિયે । “યે ચાર ગતિકં ઔર દો આગતિકં હોતે હૈ—ક્યોકિ ઊરઃ પરિસર્પોં સે મરકર જીવ ચારોં ગતિયો મેં નરક ગતિ મેં તિર્યગ્ગતિ મેં મનુષ્ય ગતિ મેં ઔર દેવગતિ મેં જન્મ ધારણ કરસકતે હૈ તથા તિર્યગ્ચ ઔર મનુષ્યો મેં સે મરકર આયા હુઆ જીવ ઊરઃપરિસર્પોં મેં જન્મ લેતે હૈ” હિસ ગત્યાગતિ દ્વાર તંક કથિત કર લેના ચાહિયે । “પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા પન્નત્તા” પ્રત્યેક શરીરી અસંખ્યાત કહે ગયે હૈ । ‘સે તં ઊરગપરિસર્પા’ હિસ પ્રકાર સે ઊરઃપરિસર્પ સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિમનિરૂપિત કિયે હૈ” ।

અવ સૂત્રકાર ઊરઃપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરોં કા નિરૂપણ કરકે ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમો કા નિરૂપણ કરતે હૈ ‘સે કિં તં ભુજગપરિસર્પ’ ઇત્યાદિ ।

“સે કિં તં ભુજગપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમથલચરા” હે મદન્ત । જો મુજાઓં સે સરકતે હૈ—ચલતે હૈ—વે ગોધાનકુલાદિ ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરજીવ કિતને પ્રકાર કે હૈ ? તથા

આ રીતે શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિના કથનશિવાય અવનદ્વારસુધીના બધા જ દ્વારોનું કથન જલચરોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે તે તમામદ્વારો અહિયાંપણ સમજાવેલા. તેઓ ચાર ગતિક-એટલેકે ચાર ગતિમાં જવાવાળા અને એ આગતિક-એ ગતિથી આવવાવાળા હોય છે. કેમકે—ઊરઃપરિસર્પોથી મરીને જીવ નરકગતિમાં, તિર્યગ્ગતિમાં, મનુષ્યગતિમાં, અને દેવ ગતિમાં એમ ચારે ગતિમાં જન્મ ધારણ કરી શકે છે. તથા તિર્યગ્ચ અને મનુષ્યોમાંથી મરીને આવેલાજીવ ઊર પરિસર્પોમાં જન્મ લે છે. આ ગત્યાગતિ કદાર સુધી કથન સમજાવેલું નેહએ “પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા પણ્ણત્તા” પ્રત્યેક શરીરી અસં-ખ્યાત કહેલા છે. “સે તં ઊરગપરિસર્પા” આ પ્રમાણે આ ઊર. પરિસર્પ સ્થલચર સંમૂર્ચ્છિ-મોનું નિરૂપણ કરેલ છે.

હવે સૂત્રકાર ઊરઃપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચરોનું નિરૂપણ કરીને ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમોનું નિરૂપણ કરે છે — ‘સે કિં તં ભુજગપરિસર્પ’ ઇત્યાદિ ગૌરમસ્વામી ભુજપરિસર્પના સંબંધમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—સે કિં તં ભુજગપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમથલચરા’ હે મગવન્ જેઓ ભુજઓથી સરકે છે, એટલેકે ચાલે છે, તેવા ગોધા-વૈ નકુલ, નૌખિયા

કિયદ્ભેદાશ્ચેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘**ભુજપરિસપ્સંમુચ્છિમથલયરા અણેગવિહા પન્નત્તા**’
 ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરા અનેકવિધાઃ—અનેકપ્રકરકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ ‘તં જહા’
 તથથા—‘**ગોહા નહલા જાવ**’ ગોધા નકુલા યાવત્ । અત્ર યાવત્પદેન પ્રજ્ઞાપનાયા યે ભેદાઃ
 કથિતાઃ ‘**સરટા**’ इत्यादय स्ते एवेहापि वक्तव्याः । अत्र गोधाख्यस्थलचरो जन्तुविशेषः
 (गोह) इति प्रसिद्धं नकुला, प्रसिद्धाः, अन्ये सरटादयो लोकाद् देशविशेषाद्वा ज्ञातव्याः ।
 ‘**जे यावन्ने तदप्पगारा**’ ये चान्ये तथाप्रकाराः येऽपि गोधा नकुलादिभिन्नाः तत्सदृशाः

इनका क्या लक्षण है ? उत्तर में प्रमु कहते हैं—“**भुजपरिस्पसंमुच्छिमथलयर अणेग-
 विहा पण्णत्ता**” है गौतम । भुजपरिस्पसंमूर्च्छिमस्थलचर जीव अनेक प्रकार के कहे
 गये हैं, “तं जहा” जैसे “**गोहा नउला जाव**” गोधा, नकुल आदि यहां याव-
 त्पद से प्रज्ञापना में जो भेद कहे गये हैं वे ही सब यहां वक्तव्य हुए हैं ।
 प्रज्ञापना के पाठ का भाव इस प्रकार से हैं—गोधा-गोह यह स्थलचर जन्तु विशेष
 हैं नकुल-नेवला यह प्रसिद्ध स्थलचर विशेष जीव हैं सर्प का और इसका आपस में जन्मजात
 वैर होता है यह सर्प को देखते ही उसे पकड़ लेता है और उसके टुकड़े टुकड़े कर देता है ।
 सरट को हिन्दी में गिरघौला कहते हैं यह बैठे बैठे अपने मस्तक को हिलाया डुलाया करता
 है । यह पेड़ आदि पर चिपका रहता है—“**घरोलिया**” यह देशविशेष का प्रसिद्ध शब्द
 है, गुजरात में इसे खिसकोली कहते हैं और हिन्दी में इसे गिलहरी कहते हैं । “**विषंभर**”
 को हिन्दी में “**विसभरा**” कहते हैं । यह मकान में दीवाल पर चिपका रहता है । रात्रि में
 प्रकाश के पास आये हुए पतंगादिको का यह भक्षण करता हैं इनके अतिरिक्त और जो शब्द

વિગેરે ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર જીવ કેટલા પ્રકારના કહેલાછે ? તથા તેના
 લક્ષણો શું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“**ભુજપરિસપ્સંમુચ્છિમથલયરા અણે-
 ગવિહા પણ્ણત્તા**” છે ગૌતમ । ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ સ્થલચર જીવો અનેક પ્રકારના કહે-
 લાછે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “**ગોહા નહલા જાવ**” ઘો, નોળીયા વિગેરે અહિંયાં
 યાવત્પદથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જે ભેદો કહેલાછે, તે તમામ ભેદો સમજી લેવાં પ્રજ્ઞાપના
 સૂત્રના પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—ગોધા-ઘો આ સ્થલચર જન્તુવિશેષ છે.
 નકુલ-નોળીયા આ પણ પ્રસિદ્ધ સ્થલચર વિશેષજીવ છે. સર્પને અને આ નોળીયાને જન્મ-
 થીજાવેર હોય છે. સર્પને દેખીનેજ આ નોળીયા તેને પકડીલે છે. અને સર્પના ટુકડે
 ટુકડા કરીનાળે છે. સરટ-કાચડો, આ કાચડો ખેઠા ખેઠા માથું હલાવે છે, અને તે ઝાડ
 વિગેરે પર ચોંટી રહે છે. ઘરોલિયા” આ દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ શબ્દ છે, ગુજરાતમાં
 ખિસકોલી કહે છે, અને હિંદીમાં તેને ‘ગિલહરી’ કહે છે “**વિષંભર**” ને હિંદીમાં “**વિષ-
 મરા**” કહે છે અને તે મકાનની દિવાલો-લીંતોમાં ચોંટિરહે છે જેને ગુજરાતીમાં ‘ઘરોલી’
 કહે છે. તે રાત્રે પ્રકાશથી આવેલ પતંગો વિગેરેને આઈ બાય છે. આ શિવાયના બીજા જે

લોકે ઉપલબ્ધ્યન્તે તે સર્વે ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમપञ्चेन्द्रियतिर्यग्ચોનિકતયા વેદિતવ્યાઃ ।
 ‘તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા’ તે ગોધાનકુલાદયો ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમપञ्चेन्द्रियतिર्यग्-
 ચોનિકાઃ સમાસતઃ—સંક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞામાઃ—કથિતા ઇતિ । ‘તં જહા’ તથથા—
 ‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચેતિ । ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરજીવાનાં મેદો-
 પમેદાનુપદર્શ્ય શરીરાદિદ્વારકલાપં દર્શયિતુમાહ—‘સરીરોગાહણા’ ઇત્યાદિ, ગોધાનકુલાદિ-
 ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમજીવાનાં ‘સરીરોગાહણા જહન્નેણં અંગુલાસંસ્થેજ્જહમાગં’ શરીરા-
 વગાહના જઘન્યેનાહ્ગુલાસંસ્થેયભાગપ્રમાણા ભવતિ ‘ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષેણ
 ગોધાદિજીવાનાં શરીરાવગાહના ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । દ્વિધનુષોરારમ્ય નવધનુઃપ્રમાણા શરીરાવગા-
 હના ભવતીતિ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલઃ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્
 ‘ઉક્કોસેણં વાયાલીસં વાસસહસ્સાઈ’ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિ દ્વિચત્વારિંશદ્વર્ષસહસ્રાણિ ભવન્તીતિ ।

હૈ વે લોકભાષા સે યા દેશવિશેષ સે જાને જા સકતે હૈં । “જે યાવન્ને તહપ્પગારા”
 તથા—ઇનસે ઔરે ભી જો જીવ ભિન્ન હૈં, પર વે નકુલાદિ જૈસે હૈં તો વે સબ ભી ભુજપરિસર્પ
 સંમૂર્ચ્છિમ પञ્चेन्द्रियतिर्यग्ચોનિક રૂપ સે હી જાનના ચાહિયે । “તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા”
 યે જો ગોધા નકુલ આદિ ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ પञ્चेन्द्रिय તિર્યગ્ચોનિક જીવ હૈં વે સંક્ષેપ સે દો
 પ્રકાર કહે ગયે હૈં—“તં જહા” જૈસે— “પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” એક પર્યાપ્ત ઔરે દૂસરે
 અપર્યાપ્ત ઇસ પ્રકાર સે ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમસ્થલચરજીવોં કે મેદોં કો ઔરે ઉપમેદોં કો દિખલા
 કર અવ સૂત્રકાર ઇનકે શરીરાદિ દ્વારોં કો પ્રકટ કરને કે લિયે કહતે હૈં—“સરીરોગાહણા”
 ઇત્યાદિ ઇનકી શરીરાવગાહના—જહન્નણં અંગુલાસંસ્થેજ્જહમાગં” જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંસ્થયાતવેં
 ભાગ પ્રમાણ હૈં ઔરે ‘ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષ સે ધનુષ પૃથક્ત્વ હૈ—દો ધનુષ સે લેકર
 નૌ ધનુષ તક કી હૈ । “ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વાયાલીસં વાસસહસ્સાઈ”

શબ્દોહોય તે લોકભાષાથી અથવા દેશવિશેષથી સમજી લેવા “જે યાવન્ને તહપ્પગારા” તથા
 આનાથી જે ભિન્નજીવો છે, પણ તે નકુલ—નોળીયા જેવા હોય તો તે બધા જ ભુજપરિસર્પ
 સંમૂર્ચ્છિમ પञ્चेन्द्रिय તિર્યગ્ચોનિક પણથી જ સમજવા. “તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા”
 જે આ ઘો, નોળીયા વિગેરે ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ પञ્चेन्द्रिय તિર્યગ્ચોનિક જીવ છે,
 તેઓ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા છે. “તં જહા” તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે સમજવા.
 “પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” એક પર્યાપ્ત અને બીજા અપર્યાપ્ત આ રીતે ભુજપરિસર્પ સંમૂ-
 ર્ચ્છિમ સ્થલચર જીવોના લેદો અને ઉપલેદો બતાવીને હવે સૂત્રકાર તેઓના શરીર વિગેરે
 દ્વારાનું કથન કરતાં કહે છે કે—“સરીરોગાહણા” ઇત્યાદિ તેઓના શરીરની અવગાહના
 “જહન્નેણં અંગુલાસંસ્થેજ્જહમાગં” જઘન્યથી એક આંગળના અસંજ્યાત ભાગ પ્રમાણની છે.
 અને “ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં” ઉત્કર્ષથી ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. એટલેકે બે ધનુષથી લઈને નવ
 ધનુષ સુધીની છે “ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વાયાલીસં વાસસહસ્સાઈ” તેમની

‘સેસં જહા જલયરાણં’ શેષમ્-શરીરાવગાહનાસ્થિતિવ્યતિરિક્તં સર્વં દ્વારજાતમ્ । યથા જલચરાણામ્ । જલચરસંમૂર્ચ્છિમાનાં યથા કથિતં તથૈવ ભુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમગોધાનકુલા-
 દીનામપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તં જલચરવત્ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ-‘જાવ ચઊગદ્યા દુઆગદ્યા’
 યાવચ્ચતુર્ગતિકા દ્વચાગતિકાઃ, ગત્યાગતિદ્વારપર્યન્તં જલચરવદેવ ભુજપરિસર્પસ્થલચરાણામપિ
 જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘ચઊગદ્યા’ ચતુર્ગતિકાઃ, ભુજપરિસર્પસ્થલચરેભ્ય ઉદ્ભૂત્ય નારકતિર્યઙ્મનુષ્યદે-
 વગતિપુ ગમનાત્ । ‘દુ આગદ્યા’ દ્વચાગતિકાઃ તિર્યઙ્મનુષ્યેભ્ય ઉદ્ભૂત્ય ભુજપરિસર્પેષુ આગમ-
 નાત્ । ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણો ભુજપરિસર્પ ગોધાનકુલાદયોઽસંસ્થાતાઃ

યહાં સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બયાલીસ હજાર વર્ષ કી હૈ । ‘સેસં જહા જલયરાણં’ હસ પ્રકાર શરીરાવગાહના ઓર સ્થિતિ સે અતિરિક્ત શરીરાદિ દ્વારોં કા કથન જલચર સમૂર્ચ્છિમ જીવોં કે પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી ઇન ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ ગોધા નકુલ આદિકોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી હૈ જલચર જીવોં કા પ્રકરણ યહાં “જાવ ચઊગદ્યા, દુ આગદ્યા” હસ સૂત્ર તક કા ગ્રહણ કરના ચાહિયે, અતઃ જલચર જીવોં કે ગત્યાગતિ દ્વાર પર્યન્ત યહ પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ તો યે ભુજપરિસર્પ સ્થલચર જીવ અપની હસ પર્યાય કો છોડ કર જવ ગત્યન્તર મેં જાતે હૈં તો યે સીધે ચારો ગતિયોં મેં જા સકતે હૈં-નરકગતિ મેં ભી યે જા સકતે હૈં તિર્યચ્ચગતિ મેં ભી યે જા સકતે હૈં મનુષ્યગતિ મેં ભી યે જા સકતે હૈં ઓર દેવ ગતિ મેં ભી યે જા સકતે હૈં ઇસલિયે યે ચતુર્ગતિક કહલાતે હૈં તથા તિર્યચ્ચ ઓર મનુષ્યોં મેં સે ઉદ્ભૂત હુઆ જીવ સીધા યહાં દૂસરા જન્મ લે સકતા હૈ । હસ પ્રકાર યે દ્વચાગતિક ભી કહે હૈં । “પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા” પ્રત્યેક શરીરી જો ગોધાનકુલ આદિ ભુજપરિસર્પ સ્થલ-

સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બેતાલીસ હજાર વર્ષની છે. “સેસં-જહા જલયરાણં” આ રીતે શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિદ્વારના કથન શિવાય શરીર વિગેરે દ્વારાતું કથન જલચર સંમૂર્ચ્છિમ જીવો ના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે તેજ પ્રમાણે આ ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ ઘો, નોળિયા, વિગેરેના સંબંધમાં સમજાવેલું અને તે જલચર જીવોતું પ્રકરણ અહિંયાં “જાવ ચઊગદ્યા દુ આગદ્યા” આ સૂત્ર-પાઠ સુધી તે કથન ગ્રહણ કરવું જેથી જલચર જીવોના ગત્યાગતિદ્વાર સુધી આ પ્રકરણ ગ્રહણ થલ છે તેમ સમજવું આ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર જીવ આ પર્યાયને છોડીને જ્યારે ગત્યન્તર-બીજગતિમાં જાય છે. તો તેઓ સીધા ચારે ગતિયોમાં જઈ શકે છે મનુષ્યગતિમાં પણ જઈ શકે છે. અને દેવગતિમાં પણ જઈ શકે છે. તેથી તેઓ ચાર ગતિવાળા કહેવાય છે. તથા તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યોમાંથી નીકળીને જીવ સીધા આ ભુજપરિ-સર્પોમાં જન્મ લે છે. આ રીતે આ દ્વચાગતિક-બે ગતિથી આવવાવાળા એ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે. “પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા-પન્નત્તા” પ્રત્યેકશરીરી કે જે ઘો નોળિયા વિગેરે ભુજ

પ્રજ્ઞતાઃ કથિતા इति । સંપ્રતિ પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ—‘સે તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે તં ઘ્રુયપરિસર્પ-સંમુર્ચ્છિમા’ તે એતે ઘ્રુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમપ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ નિરૂપિતા इति । ‘સે તં થલયરા’ તે એતે સ્થલચરજીવા ઘ્રુજપરિસર્પાન્તા નિરૂપિતા इति ॥

અથ લેચરાનિરૂપયિતુમાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં સ્વહયરા’ અથ કે તે લેચરા જીવાઃ इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘સ્વહયરા ચઽવિવિહા પન્નત્તા’ લેચરા જીવાશ્ચતુર્વિધાઃ—ચતુષ્પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, ‘તં જહા’ તથા—‘ચમ્મપક્કલી’ ચર્મપક્ષિણઃ ચર્મમયૌ પક્ષૌ વિદેતે યેષાં તે ચર્મપક્ષિણઃ ‘લોમપક્કલી’ લોમપક્ષિણઃ—લોમયુક્તૌ પક્ષૌ इति લોમપક્ષૌ તૌ વિદેતે યેષાં તે લોમ પક્ષિણઃ—હંસ મયૂરાદયઃ । ‘સમુદ્ગપક્કલી’ સમુદ્ગપક્ષિણઃ સમુદ્ગવત્ સંપુટવત્ પક્ષૌ યેષાં તે તથા ગચ્છતામપિ પક્ષૌ સઙ્કુચિતૌ એવ તિષ્ઠતઃ તાદૃશપક્ષવન્તઃ સમુદ્ગપક્ષિણઃ ‘વિતતપક્કલી’

ચર જીવ હૈ વે અસંખ્યાત કહે ગયે હૈ । “સે તં ઘ્રુયપરિસર્પસંમુર્ચ્છિમા” ઇસ પ્રકાર સે યહ વર્ણન ઘ્રુજપરિસર્પસંમૂર્ચ્છિમપ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો કા કહા ગયા હૈ । ઇસ વર્ણન કે સમાપ્ત હોને પર ‘સે તં થલયરા’ યહ સ્થલચર ચતુષ્પદ ઔર સ્થલચર પરિસર્પ ઇન મુખ્ય દો મેદોં દ્વારા સ્થલચરો કા નિરૂપણ હો ગયા ।

જલચરોં ઔર સ્થલચરો કા વર્ણન કરકે—અવ સૂત્રકાર લેચરો કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં સ્વહયરા’ હે મદન્ત ! લેચર જીવ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહેતે હૈ—‘સ્વહયરા ચઽવિવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! લેચર જીવ ચાર પ્રકાર કે હોતે હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે—‘ચમ્મપક્કલી’ ચર્મપક્ષી—જિનકે પંચ ચર્મ રૂપ હો હોતે હૈ વે ચર્મપક્ષી કહે ગયે હૈ, ‘લોમ પક્કલી’ લોમપક્ષી—જિનકે પંચ રોમ યુક્ત હોતે હૈ વે લોમ પક્ષી હૈ । ‘સમુદ્ગપક્કલી’ ડહતે હુપ્ મી જિન પક્ષિયો કે દોનો પંચ સંકુચિત રહતે હૈ એસે પક્ષી સમુદ્ગપક્ષી કહલાતે હૈ । ‘વિતત

પરિસર્પ’ સ્થલચર એવ છે, તે અસંખ્યાત કહેલા છે. “સે તં ઘ્રુયપરિસર્પસંમુર્ચ્છિમા” આ રીતે આ ભુજપરિસર્પ સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોનુ વર્ણન કરેલ છે. “સે તં થલયરા” આ રીતે આ સ્થલચર ચતુષ્પદ અને સ્થલચર પરિસર્પ આ મુખ્ય બે લેદોદ્ધારા સ્થલચરોનું નિરૂપણ સમાપ્ત થયું ?

જલચરો અને સ્થલચરોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ખેચર એવોનું નિરૂપણ કરે છે.—ખેચર સંબંધી કથન બાણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—“સે કિં તં સ્વહયરા” હે ભગવન્ ખેચર—આકાશગામી એવો કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“સ્વહયરા ચઽવિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ખેચર એવો ચાર પ્રકારના હોય છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “ચમ્મપક્કલી” ચર્મ પક્ષી જેની પાંખ ચર્મ રૂપ જ હોય છે, તે ચર્મ પક્ષી કહેવાય છે. “લોમપક્કલી” લોમ પક્ષી જેઓની પાંખો રૂવાટા વાળી હોય છે તે લોમપક્ષી કહેવાય છે. “સમુદ્ગપક્કલી” ઉડતા ઉડતા પણ બે પક્ષિઓની બંને પાંખો, સંકુચિત રહે છે તેવા પક્ષીઓ સમુદ્ગ પક્ષી કહેવાય છે “વિતતપક્કલી” જેમની બંને પાંખ હંમેશાં

વિતતપક્ષિણઃ, વિતતૌ-નિયમસંકુચિતૌ પક્ષૌ વિતતપક્ષૌ તૌ વિશેતે ચેષાં તે વિતતપક્ષિણઃ
 સર્વદા પ્રસાગ્નિપક્ષવન્તઃ इत्यर्थ इति । तत्र सर्वप्रथमं चर्मपक्षिणो निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह—
 ‘से किं तं’ इत्यादि, ‘से किं तं चम्मपक्खी’ अथ के ते चर्मपक्षिण इति प्रश्नः, उत्तर-
 यति—‘चम्मपक्खी’ अणेगविहा पन्नत्ता’ चर्मपक्षिणोऽनेकविधाः प्रजप्ताः—कथिता इति ।
 ‘तं जहा’ तद्यथा—‘वग्गुली जाव जे यावन्ने तहप्पगारा’ वग्गुलिनो यावत् ये चान्ये तथा
 प्रकारास्ते सर्वेऽपि चर्मपक्षिरूपतया प्रतिपत्तव्याः, अत्र यावत्पदेनात्रापि प्रजापनाप्रकरणं पठित
 व्यम्, । एतेषा स्वरूपं लोकेत एवावगन्तव्यमिति ॥ ‘से तं चम्मपक्खी’ ते एते उपरि
 दर्शिता वग्गुलिप्रभृति पक्षिणश्चर्मपक्षिरूपतया ज्ञातव्या इति ॥

अथ लोमपक्षिणो निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह—‘से किं तं लोमपक्खी’ अथ के ते
 लोमपक्षिण इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘लोमपक्खी अणेगविहा पन्नत्ता’ लोमपक्षिणोऽनेक-

પક્ષી’ તથા જિનકે દોનો પંથ હમેશા ફેંટે હુા રહતે હૈ—કમી સકુચિત નહીં હોતે હૈ—વે વિતતપક્ષી હૈ
 इस प्रकार खेचर पक्षियों के सम्बन्ध में सामान्य रूप से जानकारी प्राप्त कर अब गौतम इसी
 विषय में विशेष रूप से जानकारी प्राप्त करने के लिये प्रभु से ऐसा पूछते हैं—“से किं तं
 ‘चम्मपक्खी’ हे भदन्त ! वे चर्मपक्षी कितने प्रकार के होते हैं—उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘चम्म-
 पक्खी अणेगविहा पन्नत्ता’ हे गौतम ! चर्मपक्षी अनेक प्रकार के कहे गये हैं—‘तं जहा’ जैसे—
 ‘वग्गुलीजाव जे यावन्ने तहप्पगारा’ वग्गु—यावत् और भी इसी प्रकार के अनेक जीव हों,
 यहा यावत्पद से ‘जलोया अडिल्ला’ भारुंडपक्खी जीवजीवा समुद्वायसा कण्णत्तिया
 पक्खि विरालिया” इन प्रजापना पठित खेचर जीवों का संग्रह हुआ है। इन सब का स्वरूप
 लोक से ही जानने के योग्य है ‘से तं चम्मपक्खी’ इस प्रकार का यह सब कथन चर्मपक्षियों
 के सम्बन्ध में कहा है। ‘से किं तं लोमपक्खी’ हे भदन्त ! लोमपक्षी कितने प्रकार है ? उत्तर में प्रभु

ફેલાવેલી રહે છે તેઓ વિતતપક્ષી કહેવાય છે. આ રીતે ખેચર-આકાશમાં ફરનારા પક્ષીઓના
 સંબંધમાં સામાન્ય પણાથી સમજાણમેળવીને હવે ગૌતમ સ્વામી આ સંબંધમાં વિશેષ
 પણાથી સમજાણમેળવવા માટે પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કિં તં ચમ્મપક્કલી” હે ભગવન્
 તે ચર્મપક્ષીઓ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ચમ્મ
 પક્કલી અણેગવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ચર્મપક્ષી અનેક પ્રકારના કહેલા છે. “તં જહા’
 તે આ પ્રમાણે છે. “વગ્ગુલો જાવ જે યાવન્ને તહપ્પગારા” વદ્ગુલી યાવત્ બીજા પણ
 આના જેવા અનેક છવેા હોય તે બધા સમજાવેલા અહિયાં યાવ-પદથી “જલોયા, અડિલ્લા,
 મારુંડપક્કલી, જીવજીવા, સમુદ્વાયસા કણ્ણત્તિયા પક્કિવિરાલિયા” આ પ્રજાપના સૂત્રમાં
 કહેલા પાઠ પ્રમાણે ખેચર-આકાશમાંથી છવેાનો સંગ્રહ થયેા છે. આ તમામ પક્ષીઓનું
 સ્વરૂપ લોકવ્યવહારથી સમજાવેલું ‘સે તં ચમ્મપક્કલી” આ પ્રમાણેનું આ તમામ કથન
 ચર્મપક્ષીઓના સંબંધમાં કહ્યું છે હવે લોમપક્ષીના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે
 કે—“સે કિં તં લોમપક્કિ” હે ભગવન્ લોમપક્ષી કેટલા પ્રકારના કહેલા છે, ? આ પ્રશ્નના

વિધાઃ-અનેકપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-કથિતાઃ, અત્ર લોમયુક્તૌ પક્ષૌ ઇતિ લોમપક્ષૌ તૌ વિદ્યેતે યેષાં તે લોમપક્ષિણ ઇતિ । અનેકવિધત્વં દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથા-‘ઢઢ્કા કંકા જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ ઢઢ્કા કઢ્કાઃ યે ચાન્યે-ઢઢ્કકઢ્કોતિરિક્તા તથાપ્રકારાઃ ઢઢ્કાદિસદ્દશાસ્ત્રે સર્વેઽપિ લોમપક્ષિતયા જ્ઞાતવ્યાઃ । લોમપક્ષિવિષયેઽપિ પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણ-મનુસ્મરણીયમ્ । ‘સે તં લોમપક્ષી’ તે એતે ઢઢ્કાદયો લોમપક્ષિણો નિરૂપિતા ઇતિ ॥

કહતે હૈં-‘લોમ પક્ષી અણેગવિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ । લોમપક્ષી અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે-‘ઢંકા, કંકા, જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ ઢઢ્ક, કઢ્ક, ગૃહ પક્ષી-તથા ઇસી પ્રકાર કે ઔર મી પક્ષી યે સબ લોમપક્ષી રૂપ સે જાનના ચાહિયે । લોમપક્ષીયો કે સમ્બન્ધ મેં પ્રજ્ઞાપના પ્રકરણ જો ટીકા મેં દિયા ગયા ડસકા ભાવ ઇસ પ્રકાર સે હૈ- ‘ઢઢ્ક, કઢ્ક-ગીધ, કુરર-પક્ષિવિશેષ વાયસ કૌવા ચક્રવાક-ચક્રવા હંસ કલહંસ-વતલ રાજહંસ-પોતહંસ આદિ-વતકકી જાત, સોડી-બક-બગલા-વારિપ્લવ-જલકાગ બલાગા-બગલેકી એક જાતિ ક્રૌંચ-સારસ. મસર-મસૂર. મયૂર સપ્તહસ્ત. ગહર પુણ્ડરીક કાગ-બહા કૌવા કાર્મિજુય વંજુલક. તીતર વર્તક-બટેર લાવક બટેર કી એક જાતિ કપોત-કબૂતર કપિંજ્જલ ચાતક પારાવત-કબૂતર વિશેષ. ચિત્રક વિશા. કુકુટ-મુર્ગા શુક-તોતા. વહીં-મયૂર કી જાતિ. મદન શાલાકા-મૈનાપક્ષી કોકિલ. ઔર શ્લક્ષ્ણ વરિલ્લક આદિ ઇનમેં કિતનેક લોમ પક્ષી તો પ્રસિદ્ધ હૈં ઔર કિતનેક દેશ વિશેષ સે જાનને કે હૈં । ‘સે તં લોમપક્ષી’ ઇસસે યહ સબ કથન લોમપક્ષી કે સમ્બન્ધ મેં કિયા ગયા હૈ ।

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘લોમપક્ષી અણેગવિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! લોમપક્ષી અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે.-‘ઢંક કક જે યાવણે તહપ્પગારા’ ઢંક કક-ગીધ પક્ષી. તથા આનાબેવા બીજા પક્ષીયો આબધા પક્ષીયો લોમ પક્ષી તરીકે સમજવા. લોમપક્ષીઓના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું જે પ્રકરણ ટીકામાં આપેલ છે. તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે. ઢઢ્ક કઢ્ક-ગીધ પક્ષી. કુરર-પક્ષિવિશેષ વાયસ-કાગડો, ચક્રવાક, પક્ષિવિશેષ હંસ, કલહંસ, વતલ-બતક, રાજહંસ પોતહંસ, આડબતકનીળત, સોડી, બગલા, વારિપ્લવ-પાણીમાંરહેનાર કાગડો, બલાગા-બગલાની એકબીજા કૌચ, સારસ, મસર-મસૂર, મયૂર-મોર, સપ્તહસ્ત, ગહર પુંડરીક, કાગ-મોટો કાગડો, કાજિંજૂય, વંજુલક, તીતર-તેતર, વર્તક-પક્ષિ-વિશેષ. લાપક-બટેરની એકબીજા, કપોત-કબૂતર, કપિંજ્જલ, ચાતક, પારાવત-કબૂતરની એકબીજા, ચિત્રક, વિશા, કુકુટ-મરઘા, શુક-પોપટ, બહિં-મોરનીએકબીજા, મદનશલાકા-મેના, કોકિલ-કૌચલ અને શ્લક્ષ્ણ વરિલ્લક વિગેરે આમાં કેટલાક લોમપક્ષીઓ પ્રસિદ્ધ જ છે. અને કેટલાક દેશવિશેષથી સમજાવેલા. ‘સેત્તં લોમપક્ષી’ આરીતે આ સઘળું કથન લોમપક્ષીના સંબંધમાં કરેલું છે

સમુદ્ગપક્ષિણાં સ્વરૂપં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ-સે કિં તં' इत्यादि, 'से किं तं समुग्गपक्खी' अथ के ते समुद्गपक्षिण इति प्रश्नः, उत्तरयति—'समुग्गपक्खी एगागारा पन्नत्ता जहा पणवणाए' समुद्गपक्षिणः एकाकारा-एकप्रकारका एव प्रज्ञाताः-कथिता यथा प्रज्ञापनायाम् । तथा च प्रज्ञापनाप्रकरणम्—'से किं तं समुग्गपक्खी ? समुग्गपक्खी एगागारा पन्नत्ता । ते णं नत्थि इहं वाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति से तं समुग्गपक्खी' अथ के ते समुद्गपक्षिणः ? समुद्गपक्षिण एकाकाराः प्रज्ञाताः, ते स्वछ न सन्ति इह । बाह्येषु द्वीपसमुद्देशु ते भवन्ति ते एते समुद्गपक्षिणो निरूपिता इति ॥

विततपक्षिणो निरूपयितुमतिदिशति—'एवं' इत्यादि, 'एवं विततपक्खी जाव' एवं यथा समुद्गपक्षिणः प्रज्ञापनाप्रकरणान्निरूपिता स्तथैव विततपक्षिणोऽपि निरूपयितव्या. प्रज्ञापनासूत्रपाठस्तु इत्थं तथाहि—'से किं तं विततपक्खी ? विततपक्खी एगागारा पन्नत्ता

સમુદ્ગપક્ષી કે સમ્બન્ધ મેં કથન હસ પ્રકાર સે હૈ ? 'સે કિં તં સમુગ્ગપક્ષી' હે ભદન્ત ! સમુદ્ગપક્ષી કિતને પ્રકાર કે હૈ—ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! 'સમુગ્ગપક્ષી-એગાગારા પણવણા' સમુદ્ગપક્ષી પ્રજ્ઞાપના કે કથનાનુસાર એક હી પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—પ્રજ્ઞાપના કા વહ પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—'સે કિ તં સમુગ્ગપક્ષી ? સમુગ્ગપક્ષી એગાગારા પન્નત્તા, તે ણં નત્થિ હં વાહિરેસુ દીવસમુદ્દેસુ ભવંતિ' યે સમુદ્ગપક્ષી એક હી પ્રકાર કે હોતે હૈ । ઓર યે યહાં મનુષ્ય ક્ષેત્ર મેં નહીં હોતે હૈ—કિન્તુ વાહર કે દ્વીપસમુદ્રો મેં હોતે હૈ । હસ પ્રકાર સે સમુદ્ગપક્ષી કથન કર કે અંબ સૂત્રકાર વિતત પક્ષીયો કા નિરૂપણ કરતે હૈ—'એવં વિતતપક્ષી જાવ' જિસ પ્રકાર સે પ્રજ્ઞાપના કા પ્રકરણ કો ઠેકર સમુદ્ગપક્ષી નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે વિતતપક્ષીયો કા મી નિરૂપણ કરલેના ચાહિયે૦ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા પાઠ હસ પ્રકાર સે હૈ—'સે કિં તં વિતતપક્ષી ?

હવે સમુદ્ગપક્ષીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—'સે કિં તં સમુગ્ગપક્ષી' હે ભગવન્ સમુદ્ગપક્ષી કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે હે ગૌતમ ! "સમુગ્ગપક્ષી એગાગારા પણવણા" સમુદ્ગપક્ષી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે એક જ પ્રકારના કહેલા છે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું તે પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે "સે કિં તં સમુગ્ગપક્ષી સમુગ્ગપક્ષી એગાગારા પણવણા" તે ણં નત્થિ હં વાહિરેસુ દીવસમુદ્દેસુ ભવંતિ" આ સમુદ્ગપક્ષીયો એક જ પ્રકારના હોય છે અને તે અહિયાં મનુષ્યક્ષેત્રમાં હોતા નથી, પરંતુ બહારના દ્વીપસમુદ્રોમાં હોય છે આરીતે સમુદ્ગપક્ષીનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર વિતત પક્ષીયોનું નિરૂપણ કરે છે 'એવં વિતતપક્ષી જાવ' જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રકરણમાં સમુદ્ગપક્ષીનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, એ જ પ્રમાણે વિતત પક્ષીયોનું નિરૂપણ પણ સમજી લેવું. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનો તે પાઠ આ પ્રમાણે છે.—"સે કિં તં વિતત-

તે ણં નત્થિ इहं, बाहिरएसु दीवसमुद्देशु भवन्ति से तं विततपक्खी' अथ के ते विततपक्षिणः, वितत पक्षिणः एकाकाराः—एकप्रकाराः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, ते खलु विततपक्षिणो न सन्ति इह—मनुष्य-क्षेत्रे, किन्तु बाह्येषु—मनुष्यक्षेत्रातिरिक्तेषु द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति ते एते विततपक्षिणः । 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चान्ये तथाप्रकारा स्तत्सदृशा स्ते सर्वेऽपि खेचराश्चर्मपक्ष्यादि रूपतया प्रतिपत्तव्याः । 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' ते पूर्वोक्ता इमे सर्वे पक्षिणः समासतः—संक्षेपेण द्विविधा.—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति, 'तं जहा' तथा 'पज्जत्ता य अपज्जत्ता य' पर्याप्ताश्च अपर्याप्ताश्चेति । चर्मपक्षिलोमपक्षिसमुद्रगपक्षि विततपक्षिणां शरीरादि च्यवनान्त-द्वाराणि जलचरवदेव ज्ञातव्यानि, केवलं शरीरावगाहनास्थिति जलचरापेक्षया विलक्षणे ज्ञातव्ये

विततपक्खी एगागारा पन्नत्ता—ते णं नत्थि इहं, बाहिरएसु दीवसमुद्देशु भवन्ति, से तं विततपक्खी' इस का सारांश ऐसा है कि जब गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा कि—हे भदन्त । विततपक्षी कितने प्रकार के हैं—तब प्रभु ने उनसे ऐसा कहा कि हे गौतम ! विततपक्षी एक ही प्रकार के हैं—और ये यहां मनुष्य क्षेत्र में नहीं होते हैं किन्तु बाहर के द्वीप-और समुद्रों में ही होते हैं । तथा—“जे यावन्ने तहप्पगारा” इन्हीं के जैसे जो और भी पक्षी हो वे सब भी पक्षियों में ही परिगणित हो जाते हैं । 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' ये पूर्वोक्त समस्त पक्षी संक्षेप से दो प्रकार के कहे गये हैं—'तं जहा' जैसे—पज्जत्ता य अपज्जत्ता य' पर्याप्त और अपर्याप्त ये चर्म पक्षी, लोम पक्षी समुद्रगक पक्षी और वितत-पक्षी पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं इनके शरीरद्वार से लेकर च्यवन द्वार तक का समस्त द्वारों का कथन जलचर जीवों के प्रकरण के जैसा ही है ऐसा जानना चाहिये । परन्तु जलचर जीवों के प्रकरण की अपेक्षा—इनके प्रकरण कथन में जो भिन्नता है वह इनकी शरीरावगाहना में और स्थिति में है जो इस प्रकार से है—'णाणत्तं—सरीरागाहणा

पक्खी विततपक्खी एगागारा पण्णत्ता ते णं नत्थि इह, बाहिरएसु दीवसमुद्देशु भवन्ति से तं विततपक्खी' आ पाठने। सारांश आ प्रमाणे છે જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન વિતતપક્ષી કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ત્યારે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે—હે ગૌતમ ! વિતતપક્ષી એકજ પ્રકારના કહેલ છે અને તે અહિયાં મનુષ્યક્ષેત્રમાં હોતા નથી પરંતુ બહારના દ્વીપ અને સમુદ્રોમાં જ હોય છે. તથા “જે યાવન્ને તહપ્પગારા” આ વિતતપક્ષીના જેવા બીજા જે પક્ષિયો હોય તે સઘળા પક્ષિયો ની ગણિત્રીમાં આવી જાય છે “ તે સમાસઓ દુવિહા પણ્ણત્તા” આ પહેલા કહેલા સઘળા પક્ષિયો સંક્ષેપથી બે જ પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે સમજવા “પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. આ ચર્મપક્ષી, લોમ-પક્ષી, સમુદ્રગકપક્ષી, અને વિતતપક્ષી, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેઓના શરીરદારથી લઈને ચ્યવનદ્વાર સુધીના બધા જ દ્વારોનું કથન જલચરજીવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. પરંતુ જલચરજીવો

તદેવ દર્શયતિ—‘ળાણત્તં’ ઇત્યાદિ, ‘ળાણત્તં’ નાનાત્વં મેદઃ જલચરાપેક્ષયા શરીરાવગાહના સ્થિત્યોઃ ‘સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલાસંસ્થેઞ્જભાગં’ શરીરાવગાહના સ્થેચરાણાં જઘન્યે-નાદ્ગુલાસંસ્થેયમાગમ્ ‘ઉક્કોસેણં ધણુપુહત્તં’ ઉત્કર્ષેણ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । દ્વિધનુરામ્ય નવધનુઃપર્યન્તમ્ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહત્તં’ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો જઘન્યેનાન્તમુર્હર્ત્તમ્, ‘ઠિઈ ઉક્કોસેણં વાવત્તરિં વાસસહસ્સાઈં’ સ્થેચરાણામુત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલઃ દ્વાસપતિ વર્ષ સહસ્રાણિ । અવગાહનાસ્થિત્યો વિષયે યથાક્રમં ગાથાદ્વયં દર્શયતિ—

‘જોયળ સહસ્સ ગાઉય, પુહત્ત તત્તો ય જોયળપુહત્તો ।

દોળંપિ ધણુપુહત્તં સંમુચ્છિમવિયયપવ્વહી ણં ॥૧॥

સંમુચ્છપુવ્વકોડી ચરુરાસીઈં ભવે સહસ્સાઈં ।

તે વળ્લા વાયાલા વાવત્તરિ મેવ પવ્વહી ણં ॥૨॥

વ્યાખ્યા—સંમૂર્છિમાનાં જલચરાણાં મુકૃષ્ટા શરીરાવગાહના યોજનસહસ્રપ્રમાણા ભવતિ સંમૂર્છિમાનાં ચતુષ્પદાનાં ગવ્યૂતપૃથક્ત્વં ભવતિ, તત્ત ઉરઃપરિસર્પાણામુકૃષ્ટા શરીરાવગાહના યોજન-

જહન્નેણં અંગુલાસંસ્થેઞ્જભાગં, ઉક્કોસેણં ધણુપુહત્તં’ યહાં નાનાત્વ—મેદ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસદ્યાત્તવે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ધનુષ પૃથક્ત્વ હૈ—દો ધનુષ સે લેકર ૯ નૌ ધનુષ તક હૈ ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહત્તં ઉક્કોસેણં વાવત્તરિં વાસસહસ્સાઈં’ સ્થિતિ ઇસકી જઘન્ય સે ંક અન્તર્મુર્હર્ત્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વહત્તર હજાર વર્ષ કી હૈ । ઇસ વિષય મેં—દો ગાથાઈં—

‘જોયળસહસ્સ’ ઇત્યાદિ । ‘સંમુચ્છપુવ્વકોડી’ ઇત્યાદિ । ઇનકી વ્યાખ્યા—સંમૂર્છિમ જલચર જીવોં કી ઉત્કૃષ્ટ સે શરીરાવગાહના ંક હજાર યોજન કી હોતી હૈ । સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદોં કી ઉત્કૃ-

ના પ્રકરણુ કરતાં આ પ્રકરણુમાં જે લિન્ન પણું છે, તે તેઓના શરીરદ્વાર અવગાહના દ્વારમા અને સ્થિતિ દ્વારમાં છે જે આ પ્રમાણે છે.—‘ળાણત્તંસરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલાસંસ્થે-ઞ્જભાગં ઉક્કોસેણં ધણુપુહત્તં’ અહિયાં નાનાત્વ— જુદાપણું આ પ્રમાણે છે. આ પક્ષિ-ઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષપૃથક્ત્વ છે એટલે કે—જે ધનુષથી લઇને નવ ધનુષ સુધીની છે. “ઠિઈ જહ-ળ્નેણં અંતો મુહત્તં ઉક્કોસેણ વાવત્તરિ વાસસહસ્સાઈં” તેમનીસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંત-ર્મુહર્ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બોંતેરહજાર વર્ષની છે. આ સળધમાં જે ગાથાઓ નીચે પ્રમાણેની કહેલ છે —‘જોયળસહસ્સ’ ઇત્યાદિ “સંમુચ્છપુવ્વકોડી” ઇત્યાદિ તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.—સ મૂર્છિમ જલચરજીવોના શરીરનીઅવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર થોજનની હોય છે સ મૂર્છિમ ચતુષ્પદોની અવગાહના ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ હોય છે. ઉરઃ પરિસર્પોની

પૃથક્ત્વપ્રમાણા ભવતિ—‘દોળહપિ’ દ્વયાનાં—સંમૂર્ચ્છિમભુજગપક્ષિણાં—સંમૂર્ચ્છિમભુજપરિસર્પપક્ષિરૂપાણાં પ્રત્યેકં ધનુઃ પૃથક્ત્વમુત્કૃષ્ટા શરીરાવગાહના ભવતીતિ । તથા સંમૂર્ચ્છિમાનાં જલચરાણામુત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પૂર્વકોટિપ્રમાણા ભવતિ, સંમૂર્ચ્છિમાનાં ચતુષ્પદાનાં ચતુરશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ, ઊરઃપરિસર્પાણાં ત્રિપ-
શ્ચાશ્વદ્વર્ષસહસ્રાણિ ભુજપરિસર્પાણાં દ્વાચત્વારિંશદ્વર્ષસહસ્રાણિ, પક્ષિણાં દ્વાસપ્તતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ભવતીતિ ।
‘સેસં જહા જલયરાણં’ શેષમ્ શરીરાવગાહનાસ્થિત્યતિરિક્તં સર્વં શરીરાદિચ્યવનાન્તદ્વારજાતમ્, છેચરાણાં જલચરવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તં જલચરવદ્ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ’ યાવત્
‘ચઊગડ્યા દુઆગડ્યા’ ચતુર્ગતિકાઃ દ્વ્યાગતિકાઃ, એતે છેચરાઃ નારકતિર્યઙ્મનુષ્યદેવેષુ ગમનાચ્ચતુર્ગતિકાઃ તિર્યઙ્મનુષ્યેભ્ય ઉદ્દૃત્ય છેચરેષ્વાગમનાદ્ દ્વ્યાગતિકા ઇતિ ।

ષ્ટાવગાહના ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ હોતી હૈ । ઊરઃપરિસર્પોં કી ઉત્કૃષ્ટ સે શરીરાવગાહના યોજન પૃથ-
ક્ત્વ હોતી હૈ । તથા સંમૂર્ચ્છિમ—ભુજપરિસર્પોં કી ઓર છેચરોં કી ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના
પ્રત્યેક કી ધનુઃપૃથક્ત્વ હોતી હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ જલચરો કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ
હોતી હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદોં કી ચોરાસી હજાર વર્ષોં કી હોતી હૈ । ઊરઃપરિસર્પોં કી તેપન
હજાર વર્ષોં કી હોતી હૈ । ભુજપરિસર્પોં કી વચાલીસ હજાર વર્ષોં કી હોતી હૈ ઓર પક્ષિયોં
કી બહત્તર હજાર વર્ષોં કી હોતી હૈ ।

‘સેસં જહા જલયરાણં’ શરીરાવગાહના ઓર સ્થિતિ સે અતિરિક્ત સમસ્ત શરીરાદિચ્ય-
વનાન્તદ્વાર તક કા કથન ઇન છેચરોં કે પ્રકરણ મેં જલચર જીવોં કે જૈસા હી જાનના
ચાહિયે । ‘જાવ ચઊગડ્યા દુઆગડ્યા’ યાવત્ ચારગતિક ઓર દો આગતિક હોતે હૈ ।
છેચર જબ અપની પર્યાય સે છૂટતે હૈ તો યે સીધે નરકગતિ મેં ભી જા સકતે હૈ, તિર્યઙ્ચ-
ગતિ મેં ભી જા સકતે હૈ, મનુષ્યગતિ મેં ભી જા સકતે હૈ ઓર દેવગતિ મેં ભી જા સકતે હૈ ।
ઇસલિયે ચતુર્ગતિક હૈ । તથા—તિર્યઙ્ચ ઓર મનુષ્યોં મેં સે મરા હુઆ જીવ સીધા છેચર જીવોં મેં

ઉત્કૃષ્ટથી શરીરાવગાહના યોજન પૃથક્ત્વની હોય છે. તથા સંમૂર્ચ્છિમ ભુજપરિસર્પોની
અને ખેચરોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દરેકની ધનુષ્પૃથક્ત્વની હોય છે સંમૂર્ચ્છિમ જલચરોની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદોની ચોરાસીહજાર વર્ષોની
હોય છે ઊરઃપરિસર્પોની તેપનહજાર વર્ષોની હોય ભુજપરિસર્પોની બેતાલીસહજાર
વર્ષોની હોય છે અને પક્ષિયોની સ્થિતિ બોતેર હજાર વર્ષોની હોય છે.

“સેસં જહા જલયરાણં” શરીરાવગાહના અને સ્થિતિના કથન કરતાં સઘળા દ્વારે એટ-
લેકે શરીરદ્વારથી લઈને ચ્યવનદ્વાર સુધીનું આ ખેચરે સંબંધી કથન જલચરજીવોના સંબં-
ધમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું. “જાવ ચઊગડ્યા દુઆગડ્યા” યાવત્ ચાર ગતિવાળા અને
બે આગતિવાળા હોય છે ખેચરે જ્યારે પોતાનો પર્યાયથી છૂટે છે. ત્યારે તેઓ સીધા
નરકગતિ માં પણ જઈ શકે છે, તિર્યંચગતિમાં પણ જઈ શકે છે, મનુષ્યગતિમાં પણ જઈ
શકે છે, અને દેવગતિમાં પણ જઈ શકે છે. તેથી તેઓ ચતુર્ગતિક કહેવાય છે તથા

તતશ્ચ ગત્યાગતિપર્યન્તં સર્વમપિ દ્વારજાતં જલચરવદેવ લેચરાણામપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘પરિત્તા અસંલેજ્જા પન્નત્તા, પ્રત્યેકશરીરધારિણ હમે લેચરા અસંલેયાતાઃ પ્રજ્ઞન્તા—કથિતા ઇતિ ॥
 ‘સે ત્તં લહયરસંમુલ્લિમતિરિક્લજોણિયા’ તે એતે લેચરસંમુલ્લિમતિરિગ્યોનિકા નિરૂપિતાઃ ।
 ‘મે ત્તં સંમુલ્લિમપંચિદિયતિરિક્લજોણિયા’ તે એતે સંમુલ્લિમપચ્ચેન્દ્રિયતિરિગ્યોનિકાઃ
 મેદપ્રમેદૈ નિરૂપિતા ઇતિ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

નિરૂપિતા સંમુલ્લિમપચ્ચેન્દ્રિયતિરિગ્યોનિકાઃ સમ્પ્રતિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાન્ પચ્ચેન્દ્રિય-
 તિરિગ્યોનિકાન નિરૂપયિતુ પ્રશ્નયન્નાહ—સે કિં તં ગભવકંતિયં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—‘સે કિં તં ગભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્લજોણિયા ?
 ગભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્લજોણિયા તિવિહા પન્નત્તા તં જહા—જલયરા,
 થલયરા, લહયરા । સે કિં તં જલયરા જલયરા પંચાવિહા પન્નત્તા તં જહા—
 મલ્લહા, કલ્લહા, મગરા, ગાહા, સુંસુમારા, સલ્લેસિં મેદો માણિયલ્લો તહેવ
 જહા પળળવળાણ જાવ જે યાવન્ને તહળ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા
 તં જહા—પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય । તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં કલ્લ સરીગ્ગા
 પન્નત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ સરીગ્ગા પન્નત્તા તં જહા—ઓરાલિણ વલ્લ-
 લિણ તેયણ કમ્મણ । સરીરોગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જલ્લહાણં,
 ઉલ્લોસેણં જોયણસહસ્સં । લલ્લિહસંઘયણી પન્નત્તા તં જહા—વલ્લોસમનારા-
 યસંઘયણાં, ઉસમનારાયસંઘયણી, નારાયસંઘયણી, અલ્લનારાયસંઘ-

ઉત્પન્ન હો સકતા હૈ । હસ પ્રકાર યે દ્વચાગતિક કહે ગયે હૈ । ‘પરિત્તા અસંલેજ્જા પન્નત્તા’
 પ્રત્યેક શરીરધારી યે લેચર અસંલેયાત કહે ગયે હૈ । ‘સે ત્તં લહયરસંમુલ્લિમતિરિક્લ-
 જોણિયા’ હસ પ્રકાર સે લેચર સંમુલ્લિમ તિરિગ્યોનિક જીવોં કા નિરૂપણ કિયા હૈ ‘સે ત્તં સંમુ-
 લ્લિમપંચિદિયતિરિક્લજોણિયા’ હનકે નિરૂપિત હો જાને પર યહ મેદ પ્રમેદોં સહિત
 સંમુલ્લિમપંચેન્દ્રિયતિરિગ્યોનિક પ્રકળ સમાત હુઆ ॥સૂ. ૨૨॥

તિયથ અને મનુષ્યોમાથી મરીને સીધા આ ખેચર જીવોમાં ઉત્પન્નથાય છે તેથી
 તેઓને દ્વચાગતિક કહેલા છે “પરિત્તા અસંલેજ્જા પળળત્તા” પ્રત્યેક શરીરધારી આ
 ખેચરો અસંલેયાત કહેલા છે “સેત્તં લહયરસંમુલ્લિમતિરિક્લજોણિયા” આ પ્રકારથી
 ખેચર સંમુલ્લિમ તિરિગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કહ્યું છે. “સેત્તં સંમુલ્લિમપંચિદિય
 તિરિક્લજોણિયા” આરીતે લેદ પ્રલેદો સહિત સંમુલ્લિમ પચ્ચેન્દ્રિય તિરિગ્યોનિક-
 જીવોનું નિરૂપણ થયું છે. ॥સૂ. ૨૨॥

यणी, कीलियासंघयणी सेवट्टसंघयणी । छव्विहसंठिया पन्नत्ता,
तंजहा—समचउरंससंठिया णग्गोधपरिमंडल संठियासाइसंठिया खुज्जसं-
ठिया वामणसंठिया हुंडसंठिया । चत्तारि कसाया, सण्णाओ चत्तारि छ ले-
स्साओ पंच इंदिया, पंच समुग्घाया आदिल्ला । सन्नी नो असन्नी,
तिविहवेया छ पज्जत्तीओ छ अपज्जत्तीओ, दिट्ठी तिविहा वि तिण्णि
दंसणा णाणी वि अन्नाणी वि जे नाणी ते अत्थेगइया दुण्णाणी
अत्थेगइया तिन्नाणी, जे दुन्नाणी ते नियमा आभिणिबोहियनाणी
य सुयनाणी य, जे तिन्नाणी ते नियमा आभिणिबोहियनाणी
सुयनाणी ओहिनाणी । एवं अन्नाणी वि, जोगो तिविहो । उवओगे
दुविहे । आहारो छदिसिं उववाओ नेरइएहिंतो जाव अहे सत्तमा,
नेरइएहिंतो तिरिक्खजोणिएहिंतो सव्वेहिंतो असंखेज्जवासाउयवज्जे
हिंतो मणुस्सेहिंतो अकम्मभूमग अंतरदीवगअसंखेज्जवासाउयवज्जे-
हिंतो देवेहिंतो जाव सहस्सारा । ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्व-
कोडी दुविहा वि मरंति । अणंतरं उव्वट्ठित्ता नेरइएसु जाव अहेसत्तमा,
तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु सव्वेसु देवेसु जाव सहस्सारा । चउगइया चउ-
आगइया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता, से तं जलयरा ” ॥ सू० २४ ॥

छाया—अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्द्योतिकाः ? गर्भव्युत्क्रान्तिक
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानिक्का स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—जलचराः स्थलचराः खेचराः । अथ
के ते जलचराः, जलचराः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा मत्स्याः कच्छपाः मकराः ग्राहाः
शिशुमाराः, सर्वेषां भेदो भणितव्य स्तथैव यथा प्रज्ञापनायां यावत् ये चान्ये तथाप्रकारा-
स्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां
कतिशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—औदारिकं वैक्रियं
तैजसं कार्मणम् । शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् ।
षड्विधसहननिनः प्रज्ञप्ता तद्यथा—वज्रक्रषभनाराचसंहनिनः, क्रषभनाराचसंहननिन-
नाराचसंहननिनः, अर्द्धनाराचसंहननिनः, कीलिकासंहननिन, सेवार्त्तसंहननिन । षड्विध-

સંસ્થિતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદ્વથા સમચતુરસસંસ્થિતાઃ, ન્યગ્રોઘપરિમળદલસંસ્થિતાઃ, સાદિસંસ્થિતાઃ
કુબ્જસંસ્થિતાઃ વામનસંસ્થિતાઃ, હુણ્ડસંસ્થિતાઃ । ચત્વાર કપાયા, સંજ્ઞાશ્ચત્ત્વર । લેશ્યાઃ
પદ્ । પચ્ચેન્દ્રિયાણિ । પચ્ચ સમુદ્ઘાતાઃ આધ્યા, સંધિનો નો અસંધિન, ત્રિવિધવેદા,
પદ્ પર્યાસયઃ પદપર્યાસય. દ્વય સ્ત્રિવિધા અપિ, ગ્રાણિ દર્શનાનિ, જ્ઞાનિનોડપિ અજ્ઞાનિ-
નોડપિ યે જ્ઞાનિન સ્તે સન્ત્યેકકે દ્વિજ્ઞાનિન, સન્ત્યેકકે ત્રિજ્ઞાનિન, યે દ્વિજ્ઞાનિનસ્તે
નિયમાત્ આભિનિવોધિકજ્ઞાનિન.શ્ચ. શ્રુતજ્ઞાનિન. યે ત્રિજ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ આભિ-
નિવોધિકજ્ઞાનિન. શ્રુતજ્ઞાનિનઃ અવધિજ્ઞાનિનઃ । પવમજ્ઞાનિનોડપિ યોગસ્ત્રિવિધ, ઉપયોગો
દ્વિવિધ. । આહારઃ પદ્દિશિ, ઉપપાતો નૈરયિકેભ્યો યાવદધ. સત્તમી, નૈરયિકેભ્ય. તિર્ય-
ગ્યોનિકેભ્યઃ સર્વેભ્ય. અસંખ્યેયવર્ણાયુષ્કવર્જેભ્ય. મનુષ્યેભ્ય અકર્મભૂમિકાન્તરહીપકા-
સંખ્યેયવર્ણાયુષ્કવર્જેભ્ય. દેવેભ્યો યાવત્ સહસ્રારા. । સ્થિતિર્જઘન્યેતાન્તર્મુહૃત્તૈમ્
ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિ, દ્વિવિધા અપિ ત્રિયન્તે અનન્તરમુદ્વૃત્ય નૈરયિકેષુ યાવદધ.સત્તમી,
તિર્યગ્યોનિકેષુ મનુષ્યેષુ સર્વેષુ દેવેષુ યાવત્ સહસ્રારા, ચતુર્ગતિકા. ચતુરાગતિકા
પરીતા અસંખ્યાતા પ્રજ્ઞતાઃ, તે પતે જલચરા ॥ સુ. ૨૪ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા’ અથ કે તે ગર્ભવ્યુત્કા-
ન્તિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ । ગર્ભવ્યુત્કાન્તિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં કિં લક્ષણં કિયન્તશ્ચ
મેદા इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા તિવિહા પન્નત્તા’
ગર્ભવ્યુત્કાન્તિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ ત્રિવિધા ત્રિપ્રકામકા. પ્રજ્ઞતા—કથિતાઃ ‘તંજહા’ તદ્વથા

સમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો કા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર ગર્ભજપચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકો કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં ગબ્ભવકંતિય પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા—ઇત્યાદિ ॥ સુ. ૨૩ ॥

ટીકાર્થ—“સે કિં તં ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” હે ભદન્ત ।
ગર્ભવ્યુત્કાન્તિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો કા કયા લક્ષણ હૈ ઓર કિતને ઇન્કે મેદ હૈ ? ઉત્તર
મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા તિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ।
ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવ તોન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—“તં જહા” જો ઇસ પ્રકાર

સમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિક જીવોનુ નિરૂપણ કરે છે.—“સે કિં તં ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખ-
જોણિયા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા” હે ભગવન્ ગર્ભ-
વ્યુત્કાન્તિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકજીવોનુ શુ લક્ષણ છે ? અને તેના લેહો કેટલા કહેલા છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગબ્ભવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા તિવિહા-
પણ્ણસા” હે ગૌતમ ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકજીવો ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે. તં જહા”

‘જલયરા થલયરા સ્વહયરા’ જલચરાઃ સ્થલચરાઃ સ્થલચરાઃ, તત્ર જલે ચરન્તિ—ગચ્છન્તીતિ જલચરાઃ, એવં સ્થલચરાઃ સ્થલચરા અપિ જ્ઞાતવ્યાઃ ‘સે કિં તં જલયરા’ અથ કે તે જલચરાઃ ? इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘जलयरा पंचविहा पन्नत्ता’ जलचराः पञ्चविहाः पञ्चप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति । ‘तं जहा’ तद्यथा—‘मच्छा’ मत्स्याः ‘कच्छभा’ कच्छपाः कूर्माः ‘मगरा’ मकराः ‘गाहा’ ग्राहाः ‘सुसुमारा’ शिशुमाराः ते एते पञ्च जलचराः ।

‘सव्वेसिं भेदो भाणियव्वो तहेव जहा पणवणाए’ सर्वेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राह-
शिशुमाराणामवान्तरभेदो भणितव्यस्तथैव तेनैवપ્રકારેण યથા પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રે કથિતઃ ।

एते मत्स्यादिभेदा अत्रैव समूर्च्छिमजलचरप्रकरणाज्ज्ञातव्या इति ॥ कियत्पर्यन्तं प्रज्ञा-
पनाप्रकरणमत्राध्येतव्यं तत्राह सूत्रकारः ‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव जे यावन्ने तहप्पगारा’
यावद् ये चान्ये तथाप्रकाराः—कथितं मत्स्यादि सदृशास्ते सर्वेऽपि मास्यादिजलचरतया प्रति-

‘સે હૈ—‘જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા’ જલચર, સ્થલચર, ઓર સ્થલચર જો જલ મેં રહેતે હૈં વે જલચર, જો સ્થલ પર ચલતે હૈં વે સ્થલચર ઓર જો આકાશ મેં ઉડતે હૈં વે સ્થલચર હૈં । “સે કિં તં જલયરા” હે ભદન્ત ! જલચર કિતને પ્રકાર કે હૈં ? “જલયરા પંચવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! જલચર પાંચ પ્રકાર કે હૈં “તં જહા” જૈસે—“મચ્છા કચ્છભા, મગરા, ગાહા, સુસુમારા” મચ્છ, કચ્છપ, મકર, ગ્રાહ ઓર શિશુમાર “સવ્વેસિં ભેદો ભાણિયવ્વો તહેવ જહા-પણવણાએ” પ્રજ્ઞાપના મેં इन सबका—मत्स्य, कच्छप, मकर, ग्राह और शिशुमार के भेद का जैसा कथन किया गया है वैसा ही यहां पर भी कहलेना चाहिये । ये सब मत्स्यादिके भेद यहां पर समूर्च्छिम जलचर प्रकरण से जान लेना चाहिये और प्रज्ञापनासूत्र का इस सम्बन्ध में प्रकरण “जाव जे यावन्ने तहप्पगारा” इस सूत्र तक का ही यहां ग्रहण करना चाहिये । मत्स्यादि जलचर रूप से माने गये गर्भज जीव ‘समासओ

તે ત્રણ પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. “જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા” જલચર, સ્થલચર, અને સ્થલચર. જે જલમાં રહે છે તેવા જીવો જલચર કહેવાય છે. સ્થળ કહેતા જમીનપર જે જીવો રહે છે, તે સ્થલચર કહેવાય છે અને જે જીવો આકાશમાં ઉડે છે, તેવા જીવો સ્થલચર કહેવાય છે. ‘સે કિં તં જલયરા’ હે ભગવાન જલચર જીવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જલયરા પંચવિહા પણત્તા” હે ગૌતમ ! જલચર જીવો પાંચ પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “મચ્છા, કચ્છભા, મગરા, ગાહા સુસુમારા,” મચ્છ—માછલાં કચ્છપ—કાચળા, મકર—મધર, ગ્રાહ અને શિશુમાર “સવ્વેસિં ભેદો ભાણિયવ્વો તહેવ જહા પણવણાએ” પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ મત્સ્ય, કચ્છપ, મકર, ગ્રાહ અને શિશુમાર એળધાના જે પ્રમાણે ભેદો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ તે તમામભેદો સમજીલેવાં આ મત્સ્ય વિગેરેનાભેદો અહિયાં સમૂર્ચ્છિમ જલચર પ્રકરણમાંથી સમજીલેવા. અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું આ સંબંધનું પ્રકરણ “જાવ જે યાવન્ને તહપ્પગારા” કથન પર્યંત જ અહિયાં ગ્રહણ કરવું. મત્સ્ય વિગેરે જલચર પણાથી માનેલા ગર્ભ જ જીવો

પત્તવ્યા., 'તે સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા' તે મત્સ્યાદયઃ સમાસત. —સંક્ષેપેણ દિવિધા.—
દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા— કથિતા । 'તં જદ્દા' તથથા 'પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય' પર્યાપ્તાશ્ચ
અપર્યાપ્તાશ્ચ ॥

ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરજીવાના શરીરાદિદ્વારજાતં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—'તેસિ ણં
મંતે' इत्यादि. 'તેસિ ણં મંતે ? જીવાણં' તેપાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરાણાં સ્વલ્લ મદન્ત ।
મત્સ્યાદિજીવાનામ્ 'કદ્દ સરીરગા પન્નત્તા' કતિ—કિયત્સંખ્યકાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—
इति प्रश्न ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! चत्वारि सरीरगा पन्नत्ता
चत्वारि शरीराणि प्रज्ज्ञप्तानि कथितानि, "तं जद्दा" तथथा—'ओराळिए वेउव्विए तेयए कम्मए'
औदारिकं वैक्रियं गर्भव्युत्क्रान्तिकानां वैक्रियशरीरस्यापि सभवात् , तैजस कर्मणं चेति चत्वारि
शरीराणि भवन्तीति ? ।

દુવિદ્યા પન્નત્તા" સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ "તં જદ્દા" જૈસે—"પજ્જત્તા ય અપ-
જ્જત્તા ય" પર્યાપ્તગર્ભજજલચર ઓર અપર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર । જિનકે અપની ૨ યોગ્ય
પર્યાપ્તિયાં પૂર્ણ હો જાતી હૈ વે પર્યાપ્ત ઓર જિનકે કોઈ મી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ નહીં હોતી હૈ વે
અપર્યાપ્ત કહળાતે હૈ । ઇનકે શરીરાદિ દ્વારો કો જાનને કે લિયે ગૌતમ પ્રમુ સે પૂછતે હૈ—
"તેસિ ણં મંતે જીવાણં કદ્દ સરીરગા પન્નત્તા ?" હે મદન્ત । ઇન ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જલ-
ચર જીવોં કે કિતને શરીર હોતે હૈ । મગવાન્ કહતે હૈ—"ગોયમા ! ચત્તારિ સરીરગા પન્નત્તા"
ઇન ગર્ભજ જલચર જીવોં કે ચાર શરીર કહે ગયે હૈ—"તં જદ્દા" જૈસે—"ઓરાલિય, વેઉ-
વ્વિય તેયય, કમ્મય" ઔદારિક, વૈક્રિય તૈજસ ઓર કાર્મણ ગર્ભજ સ્થલચર જીવોં કે વૈક્રિય
શરીર મી સમવિત હો સકતા હૈ । ઇસલિય યહા વૈક્રિય શરીર કો લેકર ચાર શરીર પ્રકટ

"સમાસઓ દુવિદ્યા પન્નત્તા" સંક્ષેપથી મે પ્રકારના કહેલા છે. તં જદ્દા" જે જે પ્રકારે
આ પ્રમાણે છે. "પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય" પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ
જલચર જેવાને પોત પોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ જાય છે તેઓ પર્યાપ્ત કહેવાય છે,
અને જેઓને પર્યાપ્તિ પૂર્ણ હોતી નથી. તેઓ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે. હવે તેના શરીર
વિગેરે દ્વારોને જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી પ્રભુ ને પૂછે છે કે—"તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં
કદ્દસરીરગા પન્નત્તા" હે ભગવન્ આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જલચર જેવાને કેટલા શરીરો હોય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"ગોયમા ! ચત્તારિ સરીરગા પન્નત્તા"
આ ગર્ભજ જલચર જેવાને ચાર શરીરો કહ્યા છે "તં જદ્દા" તે આ પ્રમાણે છે. "ઓરા
લિય, વેઉવ્વિય, તેયય, કમ્મય," ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ, ગર્ભજ સ્થલચર
જેવાને વૈક્રિયશરીર પણ સભવી શકે છે. તેથી અહિયાં વૈક્રિય શરીરને લઈને ચાર શરીરો

अवगाहनाद्वारे—‘सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागं’ गर्भव्युत्क्रान्तिक जलचरजीवानां शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागप्रमिता भवति ‘उक्कोसेणं जोयण सहस्सं’ उत्कर्षेण शरीरावगाहना योजनसहस्रपरिमिता भवति इति २

संहननद्वारे—‘छन्विहा संघयणी पन्नत्ता’ षड्विधसंहननिनः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा— ‘वइरोसभनारायसंघयणी’ वज्रऋषभनाराचसंहननिनः १, ‘उसभनारायसंघयणी’ ऋषभनाराच-संहननिनः २, ‘नारायसंघयणी’ नाराचसंहननिनः ३, ‘अद्धनाराय संघयणी’ अर्द्धनाराच संहननिनः ४, ‘कीलियासंघयणी’ कीलिका संहननिनः ५, ‘सेवट्ट संघयणी’ सेवार्त्त संहननिनः ६, एवं षट् संहननिनः गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरा भवन्तीति । ६।

एतेषां षण्णां संस्थानानां नामस्वरूपप्रतिपादिके द्वे गाथे प्रोच्येते—

‘वज्जरिसहनारायं १, पढमं बीयं च रिसहनारायं २ ।

नाराय ३, मद्धनारायं ४, कीलिया ५ तह य छेवट्टं ६, ॥१॥ इति ॥

किये गये है । अवगाहनाद्वार में इसके “सरीरोगाहणा” शरीर की अवगाहना “जहन्ने णं अंगुलस्स असंखेज्जइभागा” जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है । तथा—“उक्कोसेणं” उत्कर्ष से “जोयणसहस्सं” एक हजार योजन प्रमाण होती है । संहनन द्वार में—“छन्विहा संघयणी पन्नत्ता” ये छह प्रकार के संहनन वाले होते हैं । “तं जहा”—जैसे—ये “वइरोसभनाराय संघयणी” वज्र ऋषभ नाराच संहनन वाले भी होते हैं । “उसभनारायसंघयणी” ऋषभनाराच संहनन वाले भी होते हैं “नाराय संघयणी” नाराच संहनन वाले भी होते हैं । “अद्धनाराय संघयणी” अर्द्धनाराच संहनन वाले भी होते हैं । “कीलिया संघयणी” कीलिका संहनन वाले भी होते हैं और “सेवट्ट संघयणी” सेवार्त्त संहनन वाले भी होते हैं । इस प्रकार से ये गर्भज जलचर जीव छह संहनन वाले होते हैं । इन संहननों के स्वरूप को कहने वाली ये दो गाथाएँ हैं—

कह्या छे. अवगाहना द्वारमां—तेओने “सरीरोगाहणा” शरीरनी अवगाहना “जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागा” जघन्यथी आंगणना असंख्यातमां लागप्रमाणुनी डोय छे. तथा “उक्कोसेणं” उत्कर्षथी “जोयणसहस्सं” ओक डण्ढर येजन प्रमाणुनी डोय छे, संहननद्वारमां “छन्विहा संघयणी पणत्ता” तेओ छ प्रकारना संहननवाणा डोय छे. “तंजहा” ते छ प्रकारे आ प्रमाणे छे.—“वइरोसभनारायसंघयणी” वज्ज, ऋषभ नाराय संहननवाणा पणु डोय छे, “उसभनारायसंघयणी” ऋषभ नाराय संहननवाणा पणु डोय छे, “नारायसंघयणी” नाराय संहननवाणा पणु डोय छे “अद्धनारायसंघयणी” अर्द्धनाराय संहननवाणा पणु डोय छे. “कीलियासंघयणी” कीलीका संहननवाणा पणु डोय छे. अने “सेवट्टसंघयणी” सेवार्त्त संहननवाणा पणु डोय छे आ रीते आ गल्ले जलयर ओवे छ संहननवाणा डोय छे. आ संहननोनु स्वइय अताववावाणी छे गाथाओ नीचे प्रमाणुनी

રિસહો ય હોઝ પટ્ટો, વજ્જં પુણ કીલિયા મુણેયન્વા ।

ઉભયો મઙ્કલ વંધો, નારાયં તં વિયાણાહિ ॥૨॥ ઇતિ ॥

છાયા—વજ્રઋષભનારાચં પ્રથમં દ્વિતીયં ચ ઋષભનારાચમ્ ।

નારાચમર્દનારાચં, કીલિકા તથા ચ સેવાર્તમ્ ॥૧॥

ઋષભશ્ચ ભવતિ પટ્ટો, વજ્રં પુનઃ કીલિકા જ્ઞાતવ્યા ।

ઉભયતો મર્કટ બન્ધ નારાચં તદ્ વિજ્ઞાનીહિ ॥૨॥ ઇતિ ॥

“વજ્જરિસહ૦” ઇત્યાદિ, ‘રિસહો ય’ ઇત્યાદિ ।

જિસકે દ્વારા શરીર પુદ્ગલ દૃઢતા કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ઉસકા નામ સંહનન હૈં યહ સંહનન હૃદ્ધિયોં કી રચના વિશેષ રૂપ હોતા હૈં અથવા શક્તિ વિશેષ રૂપ હોતા હૈં । યહ સંહનન છદ્ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં । ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં—પહલા—૧ વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનન (૧), હસ સંહનન મૈં વજ્રનામ કી હઙ્કી કીલક કે આકાર કી હોતી હૈં ઓર હસકે ઉપર એક હઙ્કી એસી હોતી હૈં જો પરિવેષ્ટન પટ્ટ કી આકૃતિ કે જૈસી હોતી હૈં, હસકા નામ ઋષભ હૈં । તથા દોનોં તરફ જો મર્કટ બન્ધ હોતા હૈં ઉસકા નામ નારાચ હૈં, તથા ચ દોનોં તરફ જો મર્કટબન્ધ સે બંધી હુઈ એવં પટ્ટકી આકૃતિ જૈસી તૃતીય હઙ્કી સે પરિવેષ્ટિત હુઈ એસી દો હૃદ્ધિયોં કે ઉપર જો હન તીનો હૃદ્ધિયોં કો વહુત અધિક દૃઢ કરને કે લિયે કીલે કી જૈસી ગદી હુઈ હઙ્કી રહતી હૈં કિ જિસકા નામ વજ્ર અસ્થિ હૈં એસી વિશેષ રચના જિસ શરીર મૈં હોતી હૈં વહ વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હૈં । તાત્પર્ય હસ કથન કા કેવલ યહી હૈં કિ જિસ શરીર કે વેષ્ટન

છે.—“વજ્જરિસહ” ઇત્યાદિ “રિસહો ય” ઇત્યાદિ જેનાથી શરીર પુદ્ગલ દૃઢ અને તેનું નામ સંહનન છે આસસનન હાડકાના રચના વિશેષ રૂપ હોય છે. અથવા શક્તિ વિશેષ રૂપ હોય છે, આ સંહનના છ પ્રકાર કહેવાય છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે પહેલા સંહનનનું નામ વજ્ર-ઋષભનારાચ છે. બીજા સંહનનનું નામ ઋષભનારાચ છે ત્રીજા સંહનનનું નામ નારાચ છે. ચોથા સંહનનનું નામ અર્ધનારાચ છે. પાંચમાં સંહનનનું નામ ‘કીલિકા’ છે. અને છઠ્ઠા સંહનનનું નામ ‘સેવાર્ત’ સંહનન છે. આ છ સંહનનો છે. ॥૧॥ આ સંહનનોનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે.—ઋષભ એ નામ, પટ્ટનું છે, કીલિકા એ નામનું વજ્ર છે, અને જે બન્ને બાબુથી મર્કટ બંધવાળું હોય છે તેનું નામ ‘નારાચ’ છે. ॥૨॥ આ રીતે જે સંહનન હોય તે વજ્રઋષભનારાચ સંહનન છે તથા બન્ને બાબુ મર્કટના બંધથી બંધાયેલ અને પટ્ટની આકૃતિ જે ત્રીજા હાડકાથી વીંટળાયેલ એવા જે હાડકાઉપર જે એ ત્રણે હાડકાને ઘણું વધારે મજબૂત કરવા માટે ખીલાની જેમ લાગેલ રહે કે જેનું નામ વજ્ર છે આ રીતની વિશેષ રચના જે શરીરમાં હોય તે વજ્રઋષભ નારાચસંહનન છે તાત્પર્ય આ કથનનું એ છે કે—જે શરીરનું વેષ્ટન ખીલા અને હાડકા વજ્ર મય હોય છે, એજ વજ્ર

સંસ્થાનદ્વારે—‘હ્રિવિહા સંઠિયા પન્નત્તા’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરાઃ ષડ્વિધસંસ્થિતાઃ ષડ્વિધેન-ષડ્વિધસંસ્થાનેન સસ્થિતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતાઃ । ષડ્વિધત્વમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’

કીલેં ઓર હઢિયાં વજ્રમય હોતી હૈ વહી વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હૈ । વ્યવહાર મેં મી જિસ-પ્રકાર દો કાષ્ઠોં કે ફલકોં કોં જોડ્ઢને કે લિયે પહિલે તો લોહે કી પંચ સે ઝન્હેં જકડ્ડ દિયા જાતા હૈ ઓર ડસ પંચ કે ડપર વિશેષ મજબૂતી કે લિયે કીલેં ઠોક દી જાતી હૈ । ઇસ પ્રકાર કી રચના જિસ શરીર મેં હઢિયોં કી હોતી હૈ વહી વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હૈ ।

દૂસરા સંહનન-ઋષભનારાચ સંહનન હૈ-ઇસ સંહનન મેં વજ્રનામ કી અસ્થિ નહીં હોતી હૈ । કેવલ ઋષભ ઓર નારાચ હી હોતે હૈ-તૃતીય સંહનન નારાચ હૈ-ઇસ સંહનન મેં વજ્ર ઓર ઋષભ યે દોનોં નહીં હોતે હૈ કેવલ નારાચ-ઉભયતઃ મર્કટબન્ધ-હી હોતા હૈ । ચતુર્થ-સંહનન અર્ધનારાચ હૈ-ઇસ સંહનન મેં ઇક તરફ તો નારાચ હોતા હૈ ઓર દૂસરી ઓર વજ્ર રહતા હૈ । પાંચવાં-સંહનન હૈ કીલિકા-ઇસ સંહનન મેં હઢિયાં વજ્ર નામ કી કીલિકા માત્ર સે બંધી હુઈ રહતી હૈ । છટ્ટા-સંહનન હૈ સેવાર્ત-ઇસ સંહનન મેં હઢિયાં ઇક દૂસરી હઢી કે કોને સે મિલી જુલી રહતી હૈ યહ સંહનન તૈલ લગાના, તૈલ સે માલીસ કરના થકાવટ હોને પર વિશ્રામ કરના આદિ રૂપ પરિશીલતા કી અપેક્ષા રક્ષતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહ છહ સંહનનોં કા વર્ણન હૈ ।

સંસ્થાનદ્વાર મેં-‘હ્રિવિહા સંઠિયા પન્નત્તા’ ગર્ભજ જલચર જીવો કે છહોં પ્રકાર કે

ઋષભનારાચસંહનન કહેવાય છે વ્યવહારમાં પાણુ જેરીતે બેકાષ્ટ ખંડાને જાડેવા માટે પહેલાં લોખંડના પાંચથી તેને જકડી લેવામાં આવે છે અને તે પાંચ ઉપર વધારે પ્રકારની મજબૂતી માટે ખીલા મારવામાં આવે છે. આવા રચના જે શરીરના હાડકાની હોય છે એજ વજ્રઋષભનારાચસંહનન કહેવાય છે. ?

ખીજુ સંહનન ઋષભનારાચ છે આ સંહનનમાં વજ્ર નામનું હાડકું હોતું નથી કેવળ ઋષભ અને નારાચ જ હોય છે ત્રીજુ સંહનન નારાચ છે આ સંહનનમાં વજ્ર અને ઋષભ એ બન્ને હોતા નથી. કેવળ નારાચ-ઉભયત મર્કટ બંધજ હોય છે.

ચોથું સંહનન અર્ધનારાચ છે. આ સંહનનમાં એક-તરફ નારાચ હોય છે અને ખીજી તરફ વજ્ર હોય છે. પાંચમાં સંહનનનું નામ કીલીકા છે. આ સંહનનમાં હાડકા વજ્ર નામના ખીલાથી બંધાઈ રહે છે છટ્ટુ સંહનન સેવાર્ત છે આ સંહનનમાં હાડકા એક ખીજાના ખૂણાથી મળીને રહે આ સંહનન તેલ લગાવવું તેલ માલીસ કરવી થાક લાગેત્યારે આરામ કરવા રૂપ પરિશીલતાની અપેક્ષા રાખે છે આ રીતે આ છ સંહનનનું વર્ણન છે

સંસ્થાનદ્વારમાં “હ્રિવિહા સંઠિયા પન્નત્તા” ગર્ભજ જલચર જીવો છએ પ્રકારના

इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा—'समचउरंससंठिया' समचतुरस्रसंस्थिताः, समाः यथावस्थित-
प्रमाणाऽविसवान्निन्यश्चतस्रोऽन्नयश्चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः चतुष्कोणशरीरावयवरूपाः यत्र तत्
समचतुरस्रं संस्थानं प्रथमं तेन संस्थिताः । 'णगगोधपरिमंडलसंठिया' न्यग्रोधपरिमण्डल-
संस्थिताः न्यग्रोधवत् परिमण्डलं यस्य तन्न्यग्रोधपरिमण्डलम्, यथा न्यग्रोधवृक्ष उपरि सम्पूर्ण-
प्रमाणोऽधस्तु अल्पप्रमाणः, तथा यत् संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णं नाभेरधस्तु न संपूर्णं अपितु हीनं
तत् न्यग्रोधपरिमण्डलं द्वितीयं संस्थानं तेन संस्थिताः । 'साइसंठिया' सादिसंस्थिताः, आदिरु-
त्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागः, आदिना—नाभेरधस्तनदेहभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन सह
वर्तते इति सादिः उत्सेधबहुलमित्यर्थः,

અત્ર યદપિ સર્વમેવ શરીરમાદિના સહ વર્તેતે એવ તથાપિ સાદિત્વવિશેષણસ્ય સાર્થક્યા-
ન્યથાઽનુપપત્યા વિલક્ષણ એવ કશ્ચિત્ પ્રમાણલક્ષણોપપન્નઆદિરિહ ગૃહ્યતે, અતએવોત્સેધબહુલમિતિ

સંસ્થાન હોતે હૈ ।- જૈસે—“સમચઉરંસસંઠિયા” સમચતુસ્ર સંસ્થાન વાલે ૧, “નગ્ગો-
ધપરિમંડલસંઠિયા” ન્યગ્રોધ પરિમણ્ડલસંસ્થાન વાલે ૨, “સાઈસંઠિયા” સાદિ સંસ્થાન
વાલે ૩ “ખુજ્જસંઠિયા” કુખ્જ સંસ્થાન વાલે ૪ “વામણ સંઠિયા” વામન સંસ્થાન વાલે ૫
“ઔર હુંડ સંઠિયા” હુન્ડક સંસ્થાન વાલે હોતે હૈ, ૬ જિસ—સંસ્થાન મેં શારીરિક અવયવ
ચતુષ્કોણ યથાવસ્થિત પ્રમાણ કે અનુસાર હોતે હૈ વહ સમચતુસ્ર સંસ્થાન હૈ ।

જિસ સંસ્થાન મેં શરીર કા આકાર ન્યગ્રોધ વટ વૃક્ષ કે જૈસે ઊપર મેં તો સમ્પૂર્ણ
પ્રમાણોપેત્ત હોતા હૈ ઔર નીચે મેં હીન પ્રમાણ વાલા હોતા હૈ એસા વહ સંસ્થાન ન્યગ્રોધ
પરિમણ્ડલ સંસ્થાન હૈ, ઇસ સંસ્થાન મેં નાભિ સે ઊપર તક તો અવયવ સમ્પૂર્ણ આકાર વાલે
હોતે હૈ ઔર નીચે કે અવયવ ત્રીન હોતે હૈ ।૨। નાભિ સે નીચે કા જો ભાગ હૈ વહ આદિ
હૈ । ઇસ નાભિ સે નીચે કે દેહ ભાગ રૂપ આદિ સે જો શરીર કા આકાર યુક્ત હોતા હૈ વહ
સાદિ સંસ્થાન હૈ । યદપિ વિચાર કિયા જાય તો—સમસ્ત શરીર હી આદિ સે યુક્ત હૈ । અતઃ

સંસ્થાનવાળા હોય છે. જેમકે—“સમચઉરંસસંઠિયા” સમચતુસ્ર સંસ્થાનવાળા ૧,
“નગ્ગોધપરિમંડલસંઠિયા” ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા ૨, “સાઈસંઠિયા” સાદિ
સંસ્થાનવાળા ૩, “ખુજ્જસંઠિયા” કુખ્જ સંસ્થાનવાળા ૪, “વામણ સંઠિયા” વામન
સંસ્થાનવાળા ૫, અને “હુંડસંઠિયા” હુંડ સંસ્થાનવાળા ૬, હોય છે. જે સંસ્થાનમાં
શરીરના અવયવો ચતુષ્કોણ યથાવસ્થિત પ્રમાણ અનુસાર હોય છે, તે સમચતુસ્ર
સંસ્થાન કહેવાય છે ૧ જે સંસ્થાનમાં શરીરનો આકાર ન્યગ્રોધ કહેતાં વડના ઝાડના
જેવો ઉપર તો સંપૂર્ણ પ્રમાણવાળો હોય અને નીચે હીન-ઓછા પ્રમાણવાળો હોય તેવા
સંસ્થાનને “ન્યગ્રોધપરિમંડલ” સંસ્થાન કહેવાય છે. આ સંસ્થાનમાં દુટીથી ઉપર સુધીના
અવયવોતો સંપૂર્ણ આકારવાળા હોય છે, અને નીચેના અવયવો હીન-ન્યૂન હોય છે. ૨
નાભીથી નીચેનો જે ભાગ છે, તે આદિ છે. આ નાભીથી નીચેના દેહ ભાગરૂપ આદિથી જે
શરીરનો આકાર યુક્ત હોય છે, તે સાદિ સંસ્થાન છે, જે કે વિચાર કરવામાં આવે તો

કથ્યતે, અયં ભાવઃ—યત્ સંસ્થાનં નામેરઘોદેશે પ્રમાણોપપન્નમુપરિ ચ હીનં તત્ તૃતીયં સાદિ-
સંસ્થાનં તેન સંસ્થિતાઃ । ‘સ્વુજ્જસંઠિયા’ કુબ્જસંસ્થિતાઃ, યત્ર શિરો ગ્રીવાહસ્તપાદાદિકં ચ
યથોક્તપ્રમાણલક્ષણોપેતં ભવેત્ ઊર ઉદરાદિકં ચ મળ્ડલમ્—અવનતોન્નતં ભવેત્ તત્ કુબ્જસંસ્થાનં
ચતુર્થં તેન સંસ્થિતાઃ ॥ ‘વામણસંઠિયા’ વામનસંસ્થિતાઃ યત્રોરઃ ઉદરાદિકં પ્રમાણલક્ષણયુક્તં
ભવેત્ હસ્તપાદાદિકં તુ હીનં હ્રસ્વં ચ ભવતિ, તદ્ વામનં પચ્ચમસંસ્થાનં તેન સંસ્થિતાઃ । ‘હુંડ
સંઠિયા’ હુન્ડસંસ્થિતાઃ, યત્ર સર્વેઽપિ શરીરાવયવાઃ, સ્વસ્વલક્ષણરહિતા ભવેયુ સ્તદ્ હુન્ડ-
સંસ્થાનં ષઠં તેન સંસ્થિતા ઇતિ, અત્ર સંસ્થાનાનાં નામલક્ષણપ્રતિપાદકં ગાથાદ્વયં પ્રોચ્યતે—

इस सादित्व विशेषण की सार्थकता की अन्यथा उपपत्ति न होने के कारण विलक्षण
ही प्रमाण लक्षण वाला आदि यहां ग्रहण किया जाता है यहां ऐसा कथन जानना चाहिये
कि जो संस्थान नाभि से अधो देश में तो प्रमाणोपेत होता है और नाभि से ऊपर में
हीन अर्थात् न्यूनाधिक होता है ऐसा जो संस्थान होता है वह सादि संस्थान है, इस
संस्थान में नाभि से नीचे के अवयव विस्तृत होते हैं और नाभि से ऊपर के अवयव संकु-
चित होते हैं । ३। ‘कुब्जसंठिया’ इस संस्थान में शिर और ग्रीवा एवं हाथ पांव आदि अवयव
तो यथोक्त प्रमाणोपेत होते हैं पर छाती और पेट आदि अवयव मण्डल रूप—यथोक्त प्रमाणो
पेत नहीं—होते हैं । अर्थात् इस संस्थान में छाती या पीठ में कूबड़ निकल आती है । ऐसे
संस्थान को कुब्ज संस्थान कहा गया है ४। जिस संस्थान में छाती और पेट आदि अवयव तो
प्रमाणोपेत हों पर हाथ पैर आदि प्रमाणोपेत न हो—हीन—हो वह वामन संस्थान है ५।
जिस संस्थान में शारीरिक समस्त अवयव अपने २ लक्षण से विहीन हों—वह हुण्डक

સ પૂર્ણ શરીર જ આદિથી યુક્ત છે, તેથી આ સાદિત્વ વિશેષણનું સાર્થક પણું અન્યથા ઉત્પન્ન
ન થવાને કારણે અહિયાં વિલક્ષણ જ પ્રમાણ લક્ષણવાળું આદિ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે
અહિયાં એવું કથન સમજવું કે—જે સંસ્થાન નાભિના નીચેના ભાગમાં તો પ્રમાણોપેત
હોય અને નાભીની ઉપર હીન—અર્થાત્ ન્યૂનાધિક હોય એવા સંસ્થાનને સાદિસંસ્થાન કહેવાય
છે. આ સંસ્થાનમાં નાભીની નીચેના અવયવો વિસ્તૃત—વિસ્તારવાળા હોય છે અને નાભીની
ઉપરના અવયવ સંકુચિત હોય છે. ૩,

“સ્વુજ્જસંઠિયા” કુબ્જ સંસ્થાનમાં માથું અને ગળું તથા હાથ, પગ વિગેરે અવયવો
તો ખરેખર પ્રમાણયુક્ત હોય છે, પરંતુ છાતી અને પેટ વિગેરે અવયવો મંડલરૂપ—ખરેખર
પ્રમાણવાળા હોતા નથી, અર્થાત્ આ સંસ્થાનમાં છાતી અગર વાંસામાં કૂબડ—ખૂંધ નીકળી
આવે છે, તેવા સંસ્થાનને ‘કુબ્જ સંસ્થાન કહેવામાં આવે છે ૪, જે સંસ્થાનમાં છાતી
અને પેટ વિગેરે અવયવો ખરેખર પ્રમાણયુક્ત હોય, પરંતુ હાથ, પગ વિગેરે અવયવો
ખરેખર પ્રમાણયુક્ત ન હોય અર્થાત્ હીન—ન્યૂનાધિક હોય તેવા સંસ્થાનને ‘વામન સંસ્થાન
કહેવાય છે ૫. જે સંસ્થાનમાં શરીરના સઘળા અવયવો પોતપોતાના લક્ષણોથી હીન હોય

‘સમચરસં નગોહપડિ મંડલે સાહુજ્જવામણે ।
 હુંદે વિ ચ સંઠાળે જીવાણં છમ્મુણેયવા’ ॥૧॥
 તુલ્લં વિત્થલ્લવહુલં, ઉસ્સેદ્ધવહું ચ મહહ કોટ્ઠં ચ ।
 હેઠિલ્લ કાયમહહં સન્વત્થા સંઠિયં હુંદં ॥૨॥

છાયા—સમચતુરસં ન્યગ્રોધપરિમળ્લં સાદિકુઞ્જં વામનમ્
 હુન્ડમપિ ચ સંસ્થાનં જીવાનાં પદ્ જ્ઞાતવ્યાનિ ॥૧॥
 તુલ્યં વિસ્તરવહુલ મુત્સેધવહુલં ચ મહહ કોટ્ઠં ચ ।
 અધસ્તન કાયમહહં સર્વત્રા સંસ્થિતં હુન્ડમ્ ॥૨॥ इतिच्छाया

एतैः षड्भिरेव संस्थानैः संस्थिता गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचरजीवा भवन्तीति संस्थानद्वारम् ॥४॥

કપાયદ્વારે—‘ચત્તારિ કસાયા’ ચત્વાર કપાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાદ્યા ભવન્તીતિ
 કપાયદ્વારમ્ ॥૫॥

સંજ્ઞાદ્વારે—‘સળ્ળાઓ ચત્તારિ’ સંજ્ઞાશ્રતસ્ર આહારભયમૈથુનપરિગ્રહાદ્યા ભવન્તીતિ
 સંજ્ઞાદ્વારમ્ ॥૬॥

લેશ્યાદ્વારે—‘છલેસ્સાઓ’ લેશ્યાઃ પદ્-કૃષ્ણનીલકાપોતતૈજસપદ્મશુક્લાદ્યા ભવન્તીતિ
 લેશ્યાદ્વારમ્ ॥૭॥

સંસ્થાન હૈ ૬। ये गर्भव्युत्क्रान्तिक जलचर जीव इन छहों संस्थान वाले होते हैं यहां संस्थानों के नाम और लक्षण को प्रतिपाद करने वाली दो गाथाएँ हैं—“समचउरंस” इत्यादि ।

‘તુલ્લં વિત્થલ્લ’ इत्यादि । इनका अर्थ उपर आचुका है ।

કપાયદ્વાર મેં—‘ચત્તારિ કસાયા’ इन गर्भज जलचर जीवों को क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषायें होती हैं । संज्ञाद्वार में “सળ્ળાઓ ચત્તારિ” इनको आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चार संज्ञाएँ होती है । लेश्याद्वार में—“छ लेश्याઓ” इनको

તેવા સંસ્થાનને ‘હુ ૩૪’ સંસ્થાન કહેવાય છે. ૬, આ ગર્ભ જ બ્યુત્ક્રાન્તિક જલચર છવે આ છએ સંસ્થાનવાળા હોય છે. આ સંસ્થાનો અને તેના નામો ષતાવનારી યે ગાથાઓ આ નીચે પ્રમાણેની છે.—‘સમચરસં’ ઇત્યાદિ ‘તુલ્લં વિત્થલ્લ’ ઇત્યાદિ આ ગાથાઓનો અર્થ ઉપરના કથનમાં આવી જાય છે.

કપાયદ્વારમાં—‘ચત્તારિ કસાયા’ આ ગર્ભ જ જલચર છવેને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચાર કષાયો હોય છે

સંજ્ઞાદ્વારમાં—‘સળ્ળાઓ ચત્તારિ’ તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ આ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં—‘છલેસ્સાઓ’ તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ,

ઇન્દ્રિયદ્વારે—‘પંચ ઇંદિયા’ પञ्च-શ્રોત્રચક્ષુર્ધાનરસનસ્પર્શનાઘ્યાનિ ઇન્દ્રિયાણિ ભવન્તીતિ ઇન્દ્રિયદ્વારમ્ ॥૮॥

સમુદ્ઘાતદ્વારે—‘પંચ સમુઘાયા આદિલ્લા’ સમુદ્ઘાતાઃ પञ્ચ આઘા વેદનાકષાય-મારણાન્તિકૈવૈક્રિયતૈજસાઘ્યા ભવન્તીતિ સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ ॥૯॥

સંજ્ઞિદ્વારે—‘સંણી નો અસંણી’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરજીવાઃ સંજ્ઞિનો ભવન્તિ નત્વસંજ્ઞિનો ભવન્તિ તેષાં મનસઃ સદ્ભાવાત્, ઇતિ સંજ્ઞાદ્વારમ્ ॥૧૦॥ વેદદ્વારે—‘તિવિહવેયા’ ઇમે જલચરજીવા સ્ત્રિવિધવેદા સ્ત્રિપ્રકારકવેદવન્તઃ સ્ત્રીપુનપુંસકવેદા ભવન્તીતિ વેદદ્વારમ્ ॥૧૧॥

પર્યાપ્તિદ્વારે—‘છપ્પજ્જત્તીઓ છ અપ્પજ્જત્તીઓ’ જલચરજીવાનાં ષટ્ પર્યાપ્તિયઃ ષટ્ અપર્યાપ્તિયશ્ચ ભવન્તીતિ પર્યાપ્તિદ્વારમ્ ॥૧૨॥ દૃષ્ટિદ્વારે—‘દિટ્ઠી તિવિહા વિ’ દૃષ્ટ્યસ્ત્રિવિધા અપિ સમ્યગ્દૃષ્ટિર્મિથ્યાદૃષ્ટિર્મિશ્રદૃષ્ટિશ્ચેતિ તિસોઽપિ દૃષ્ટ્યો ભવન્તીતિ દૃષ્ટિદ્વારમ્ ॥૧૩॥ દર્શન-

કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ, પદ્મ ઓર શુક્લ યે છહો લેશ્યાઈં હોતી હૈં । ઇન્દ્રિય દ્વાર મેં इनको “पंच इंदिआ” कर्ण, चक्षु, घ्राण, रसन, स्पर्शन—ये पांच इन्द्रियां होती हैं । समुद्घात द्वाર मેं “पंच समुघाया आदिल्ला” इनके आदि के वेदना, कषाय मारणान्तिक, वैक्रिय और तैजस ये पांच समुद्घात होते हैं । संज्ञिद्वार मેं ये ‘संण्णी नो असंण्णी’ संज्ञी ही होते हैं असंज्ञी नहीं होते हैं । क्योंकि गर्भज जलचर जीवां को मन का सद्भाव होता है । वेदद्वार मેं “तिविहा वेदा” ये जलचर जीव तीनों वेद वाले होते हैं—स्त्री वेदवाले भी होते हैं, और पुरुष वेद वाले भी होते हैं, नपुंसक वेद वाले भी होते हैं । पर्याप्तिद्वार मેं—इनको “छ प्पज्जत्तीओ, छ अपज्जत्तीओ” छह पर्याप्तियां—होती है और छह अपर्याप्तियां होती हैं । अपनी अपनी योग्य पर्याप्तिकी ही पूर्णता नहीं होनी यही अपर्याप्तता है । दृष्टिद्वार मેं “दिट्ठी तिविहा वि” ये सम्यग्दृष्टि भी होते हैं, मिथ्यादृष्टि भी होते हैं और मिश्र

પદ્મ અને શુક્લ આ છએ લેશ્યાઓ હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વારમાં તેઓને “પંચ ઇંદિઆ” કાન, ચક્ષુ, ઘ્રાણુ—નાક, રસના, સ્પર્શન આ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે. સમુદ્ઘાતદ્વારમાં—“પંચ-સમુઘાયા આદિલ્લા” તેમને આદિના વેદના, કષાય, મારણાન્તિક, વૈક્રિય, અને તૈજસ આ પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે સંજ્ઞિદ્વારમાં “સંણી નો અસંણી” સંજ્ઞી જ હોય છે, અસંજ્ઞી હોતા નથી. કેમકે—ગર્ભજ જલચર જીવોને ‘મન’ હોય છે વેદદ્વારમાં—“તિવિહા વેદા” આ જલચર જીવો ત્રણ વેદવાળા હોય છે એટલે કે—સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોય છે, પુરુષ વેદવાળા પણ હોય છે અને નપુસક વેદવાળા પણ હોય છે પર્યાપ્તિદ્વારમાં—તેઓને “છપ-જ્જત્તીઓ છ અપ્પજ્જત્તીઓ” છ પર્યાપ્તિયો હોય છે, અને છ અપર્યાપ્તિયો હોય છે, પોતા પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન હોય તે અપર્યાપ્તિ કહેવાય છે. દૃષ્ટિદ્વારમાં—“દિટ્ઠી-તિવિહા વિ” તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને સમ્યગ્મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. એટલે કે ત્રણ પ્રકારની દૃષ્ટિવાળા હોય છે.

દ્વારે—‘તિણિ દંસણા’ ત્રીણિ દર્શનાનિ—ચક્ષુરચક્ષુરવધ્યાસ્યાનિ ભવન્તીતિ દર્શનદ્વારમ્ ॥૧૪॥
 જ્ઞાનદ્વારે—‘નાણી વિ અન્નાણી વિ’ इमे जलचरजीवा ज्ञानिनोऽपि भवन्ति अज्ञानिनोऽपि भवन्ति,
 तत्र ‘जे नाणी ते अत्ये गइया दुन्नाणी’ ये जलचरजीवाः ज्ञानिनस्ते सन्त्येकके द्विज्ञानिनो
 भवन्ति, ‘अत्येगइया तिन्नाणी’ सन्त्येकके त्रिज्ञानिनः अवधिज्ञानस्यापि केषाञ्चित्सद्भावात् ।
 ‘जे दुन्नाणी ते नियमा आभिणिबोहियनाणी य सुयनाणी य’ तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते निय-
 मात् आभिनिबोधिकज्ञानिनश्च भवन्ति श्रुतज्ञानिनश्च भवन्तीति । ‘जे तिन्नाणी ते नियमा
 आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी’ तत्र ये त्रिज्ञानिनस्ते नियमात् आभिनिबोधिक-
 ज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनः अवधिज्ञानिनश्च भवन्तीति । ‘एवं अन्नाणी वि’ एवमज्ञानिनोऽऽपि भवन्तीति,
 तत्र ये अज्ञानिनस्ते केचन द्व्यज्ञानिनो भवन्ति सन्त्येकके त्र्यज्ञानिनो भवन्ति केषाञ्चिद
 विभङ्गस्यापि सभवात् तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमतो मत्तज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च

દષ્ટિ મી હોતે હૈં । દર્શનદ્વાર મેં “તિણિ દંસણા” હસકો ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન ઔર
 અવધિર્દર્શન યે તીનો દર્શન હોતે હૈં , જ્ઞાન દ્વાર મેં— નાણી વિ અન્નાણી વિ’ યે જ્ઞાની મી હોતે
 હૈ ઔર અજ્ઞાની મી હોતે હૈં । “જે નાણી તે અત્યેગइया दुन्नाणी” યદિ યે જ્ઞાની હોતે
 હૈં તો હનમેં કિતનેક મતિજ્ઞાની ઔર શ્રુતજ્ઞાની એસે દો જ્ઞાન વાલે હોતે હૈં ઔર કિતનેક
 “તિન્નાણી” ત્રિજ્ઞાની—મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની ઔર અવધિજ્ઞાની એસે ત્રીન જ્ઞાનવાલે હોતે હૈં
 ક્યોંકિ કિન્હીં ૨ ગર્ભજ જલચર જીવો કો અવધિજ્ઞાન કા મી સદ્ભાવ પાયા જાતા હૈ । યહો
 વાત—“જે દુન્નાણી તે નિયમા આભિણિવોહિયનાણી ય સુયનાણી ય, જે તિન્નાણી તે
 નિયમા આભિણિવોહિયનાણી, સુયનાણી ઓહિનાણી” હન સૂત્રપાઠો દ્વારા પ્રકટ કી
 ગઈ । “एवं अन्नाणी वि” इसी प्रकार से जो गर्भज जलचर जीव अज्ञान वाले होते हैं—
 तो इन में कितनेक दो अज्ञान वाले—मतिअज्ञानवाले और श्रुतअज्ञान वाले—होते हैं और
 कितनेक तीन अज्ञान वाले—मतिअज्ञान वाले, श्रुतअज्ञान वाले और विभंग ज्ञान वाले होते हैं ।

દર્શનદ્વારમાં—“તિન્નિ દંસણા” તેઓને અક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અને અવધિદર્શન
 એ ત્રણે દર્શન હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં—“નાણી વિ અન્નાણી વિ” તેઓ જ્ઞાની પણ
 હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે “જે નાણી તે અત્યેગइया दुन्नाणी अत्येगइया
 तिन्नाणी” તેઓ જે જ્ઞાની હોય છે તો કેટલાક મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન-
 વાળા હોય છે. અને કેટલાક મતિજ્ઞાનવાળા, શ્રુતજ્ઞાનવાળા અને અવધિજ્ઞાનવાળા
 એમ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે, કેમકે—કેઈ કેઈ ગર્ભજ જલચર જીવોને અવધિજ્ઞાનનો
 સદ્ભાવ હોય છે એ જ વાત “જે દુન્નાણી તે નિયમા આભિણિવોહિયનાણી ય સુયનાણી
 ય, જે તિન્નાણી તે નિયમા આભિણિવોહિયનાણી, સુયનાણી, ઓહિનાણી” આ સૂત્રપાઠ
 દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. “एवं अण्णाणी वि” આજ પ્રમાણે જે ગર્ભજ જલચર
 જીવ અજ્ઞાનવાળા હોય છે, તો તેમાં કેટલાક મતિ અજ્ઞાન, અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે

ભવન્તીતિ । અત્રાવધિવિભક્તૌ ચ સમ્યગ્દૃષ્ટિમિથ્યાદૃષ્ટિમેદેન જ્ઞાતવ્યૌ સમ્યગ્દૃષ્ટેરવધિઃ, મિથ્યાદૃષ્ટેશ્ચ વિભક્તૈરિતિ વિપરીતોઽવધિરેવ વિભક્તઃ પ્રોચ્યતે સમ્યગ્ દૃષ્ટે જ્ઞાનં મિથ્યાદૃષ્ટે-વિપર્યાસઃ” ઇતિ ॥૧૫॥

યોગદ્વારે—‘જોગે તિવિહે’ યોગઃ—કાયયોગો વચનયોગો મનોયોગશ્ચેતિ ત્રિવિધોઽપિ જલચરાણાં યોગો ભવતીતિ યોગદ્વારમ્ । ૧૬॥ ઉપયોગદ્વારે—‘ઉવજોગે દુવિહે’ ઉપયોગો દ્વિવિધોઽપિ સાકારોપયોગશ્ચ અનાકારોપયોગશ્ચેતિ ઉપયોગદ્વારમ્ । ॥૧૭॥ આહારદ્વારે—‘આહારો છદિસિં’ આહારઃ ષડ્દિશિ જલચરજીવાનાં લોકમધ્યે વિદ્યમાનત્વેન ષડ્દિગમ્ય આગતાન્ આહારપુદ્ગલાન્ આહરન્તીતિ આહારદ્વારમ્ ॥૧૮॥

ઉપપાતદ્વારે—‘ઉવવાઓ નેરફહિંતો જાવ અહે સત્તમા’ જલચરજીવાનામુપપાતો નૈર-યિકેમ્યો યાવદધસન્તમી પૃથિવી વર્ત્તતે તાવત્પર્યન્તેમ્યો નૈરયિકેમ્યો ભવતિ । અયં ભાવઃ—ગર્ભવ્યુ-

યહાં જો સમ્યદૃષ્ટિ હોતે હૈં ઉનકો અવધિજ્ઞાન હોતા હૈં ઓર જો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં ઉનકો વિભંગ જ્ઞાન હોતા હૈં જૈસે—કહા હૈં—સગ્દૃષ્ટે જ્ઞાનં મિથ્યાદૃષ્ટે વિપર્યાસઃ” —યોગદ્વાર મેં ‘જોગે તિવિહે’ ગર્ભજ જલચર તિર્યશ્ચોં કો મનોયોગ, વચનયોગ ઓર કાયયોગ યહ ત્રીનો પ્રકાર કા યોગ હોતા હૈં । ઉપયોગદ્વાર મેં—‘ઉવજોગે દુવિહે’ દોનો પ્રકાર કા ઉપયોગ ઉનકો હોતા હૈં—સાકાર ઉપયોગ મી હોતા હૈં ઓર અનાકાર ઉપયોગ મી હોતા હૈં । આહાર દ્વાર મેં—‘આહારો છદિસિં’ ઉનકા આહાર છહ દિશાઓં સે આગત પુદ્ગલોં કા હોતા હૈં । ક્યોંકિ ગર્ભજ જલચર જીવ લોક કે મધ્ય મેં હી વિદ્યમાન હોતે હૈં—ઇસલિયે વે છહો દિશાઓં મેં સે આગત પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં । ઉપપાત દ્વાર મેં (ઉત્પન્ન હોના) પહલી નરક સે લેકર સાતવીં નરક તક સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ‘ઉવવાઓ નેરફહિંતો જાવ અહે સત્તમા’ જલચર જીવોં કા ઉપપાત નૈરયિકોં સે લેકર યાવત્ સાતવીં પૃથિવી તક

અજ્ઞાનવાળા હોય છે, અને કેટલાક મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારના અજ્ઞાનવાળા હોય છે, તેઓને અવધિજ્ઞાન હોય છે. અને જેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા હોય છે, તેઓને વિભંગજ્ઞાન હોય છે કહ્યું છે કે—“સમ્યદૃષ્ટેજ્ઞાનં મિથ્યાદૃષ્ટેવિપર્યાસઃ”

યોગદ્વારમાં—“જોગે તિવિહે” ગર્ભજ જલચર તિર્યચોંને મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એમ ત્રણ પ્રકારનો યોગ હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં “ઉવજોગે દુવિહે” તેઓને બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ હોય છે. એટલે કે—સાકાર ઉપયોગ પણ હોય છે, અને અનાકાર ઉપયોગ પણ હોય છે

આહારદ્વારમાં—“આહારો છદિસિં” તેઓને આહાર છએ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલોનો હોય છે. કેમકે—ગર્ભજ જલચર જીવલોકની મધ્યમાં જ વિદ્યમાન છે. તેથી તેઓ છએ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે. ઉપપાતદ્વારમાં—“ઉવવાઓ નેરફહિંતો જાવ અહેસત્તમા” જલચર જીવોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તિ નૈરયિકાથી લઈને એટલે કે પહેલા નરકથી લઈને યાવત્ સાતમા નરક સુધા કહેલ છે.

‘ક્રાન્તિકજલચરજીવા’ સર્વગતિમ્ય આગત્ય અત્રોત્પન્નંતે તત્ર યદિ નૈરયિકેમ્ય ઉપપાતસ્તદા રત્ન-
પ્રભાત આરમ્ય તમસ્તમા પૃથિવીપર્યન્તેમ્યઃ સપ્તપૃથિવીમ્યોઽપિ ઉપપાતો ભવતીતિ । ‘તિરિક્ષ્ણ-
જોણિર્દિતો સર્વેદિતો અસંસ્થેજ્જવાસાઉચવજ્જેદિતો’ તિર્યગ્યોનિકેમ્યઃ સર્વેમ્યોઽસંસ્થેય-
વર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યઃ, યદિ તિર્યગ્યોનિકેમ્ય ઉપપાતો ભવતિ તદા અસંસ્થેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યઃ સર્વેમ્ય
એવ તિર્યગ્યોનિકેમ્ય ઉપપાતો ભવતીતિ । ‘મણુસ્સેદિતો અકમ્મભૂમગ-અંતરદીવગઅસંસ્થેજ્જવાસાઉ-
ચવજ્જેદિતો’ મનુષ્યેમ્યઃ અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાસંસ્થેયવર્ષાયુષ્કવર્જેમ્યઃ, યદિ જલચરાણાં મનુ-
ષ્યેમ્ય ઉપપાતો ભવતિ તદા અકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકાસંસ્થેયવર્ષાયુષ્કવર્જિતમનુષ્યેમ્ય એવોપ-
પાતો ભવતીતિ । ‘દેવેદિતો જાવ સહસ્સારા’ દેવેમ્યો યાવત્ સહસ્રારાઃ, યાવત્ સહસ્રારદેવ-
લોકદેવા વર્તન્તે તાવત્પર્યન્તદેવેમ્ય इत्यर्थः, યદિ દેવેમ્ય ઉપપાતો ભવતિ તદા સૌધર્માદારમ્ય

સે હોતા હૈ । તાત્પર્યેં ઇસ કથન કા એસા હૈ—ગર્ભજ જલચર જીવ- સર્વ ગતિયોં મેં-સે આકર
કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં—યદિ યે નૈરયિકાં મેં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો રત્નપ્રભા સે લેકર
તમસ્તમા જો સાતવીં પૃથિવી હૈ, વહાં કે નૈરયિકોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ । યદિ તિર્યગ્
યોનિક જીવોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ તો ‘તિરિક્ષ્ણજોણિર્દિતો સર્વેદિતો અસંસ્થેજ્જ-
વાસાઉચવજ્જેદિતો’ અસંસ્થાત વર્ષાયુષ્કતિર્યગ્યોનિકોં કો છોડ કર વાકી કે સમસ્ત કર્મભૂ-
મિજ તિર્યક્ષોં મેં ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ । યદિ મનુષ્યોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ
તો “મણુસ્સેદિતો અકમ્મભૂમગઅંતરદીવગઅસંસ્થેજ્જવાસાઉચવજ્જેદિતો” અકર્મભૂમિ કે
એવં અન્તરદ્વીપોં કે મનુષ્યોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ ક્યોંકિ યે સવ અસંસ્થાત-
વર્ષ કી આયુવાળે હોતે હૈં અસંસ્થાતવર્ષ કી આયુવાળોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોના નિષિદ્ધ કહા
ગયા હૈ । અતઃ ઇનકે સિવાય ઔર સવ મનુષ્યોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ “દેવેદિતો
જાવ સહસ્સારા” યદિ દેવોં મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ તો સૌધર્મ સે લેકર સહસ્રાર તક

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે - ગર્ભજ જલચર જીવ બધી જ ગતિયોમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે, રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમસ્તમા કે જે સાતમી પૃથ્વી છે, ત્યાંના
નૈરયિકોમાંથી તેઓનો ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ થાય છે જે તિર્યગ્યોનિકોમાંથી તેઓનો ઉત્પાદ-
ઉત્પત્તિ હોય તો “તિરિક્ષ્ણજોણિર્દિતો, સર્વેદિતો અસંસ્થેજ્જવાસાઉચવજ્જેદિતો”
અસંસ્થાત વર્ષાયુષ્ક તિર્યગ્યોને છોડીને બાકીના કર્મભૂમિના સઘળા તિર્યગ્યોમાં તેઓનો
ઉત્પાત હોય છે. “મણુસ્સેદિતો અકમ્મભૂમગઅંતરદીવગઅસંસ્થેજ્જવાસાઉચવજ્જેદિતો”
અકર્મભૂમિના અને અંતરદ્વીપોનાં મનુષ્યોમાં તેમનો ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ થતો નથી. કેમકે—
આ બધા અસંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાળા હોય છે, અસંસ્થાત વર્ષની આયુષ્કવાળા
ઓમાંથી તેમનો ઉત્પાત થવાનો નિષેધ કરેલ છે. તેથી તેના શિવાયના બાકીના સઘળા
મનુષ્યોમાંથી તેમનો ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ થાય છે. “દેવેદિતો જાવ સહસ્સારા” જે દેવોમાંથી

સહસ્રારપર્યન્તેભ્યઃ સૌધર્મેશાનસનત્કુમારમાહેન્દ્રબ્રહ્માલન્તકમહાશુકસહસ્રારિત્યષ્ટમ્યો દેવેભ્ય આગતાનાં જીવાનાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિજલચરેષુ ઉપપાતો ભવતિ, તતઃ પરમાનતપ્રાણતાદિદેવાનામત્રોત્પાતઃ, તતઃ પરસ્પરદેવેષુ પ્રતિષેધો જ્ઞાતવ્યઃ, હતિ ઉપપાતદ્વારમ્ ॥૧૧॥

સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિર્ઈ જહ્ણનેણં અંતો મુહુત્તં’ જલચરજીવાનાં સ્થિતિઃ આયુષ્યકાલો જઘન્યે-
નાન્તમુહુત્તં ભવતિ । ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપ્રમાણા ભવતીતિ સ્થિતિદ્વારમ્ ॥

સમવહતદ્વારે—‘દુવિહા વિ મરંતિ’ દ્વિવિધા અપિ મ્રિયન્તે જલચરજીવાઃ મારણાન્તિકસમુ-
દ્ધાતેન સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે હતિ સમવહતદ્વારમ્ ॥૨૧॥

ચ્યવનદ્વારે—‘અણંતરં ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહણ્ણસુ જાવ અહે સત્તમા’ જલચરજીવા જલચરેભ્ય
ઉદ્વૃત્ય ચતસૃષ્વપિ ગતિષુ ગચ્છન્તિ તત્ર યદિ નૈરયિકેષુ ગચ્છન્તિ તદા રત્નપ્રભાત આરમ્ભ યાવદધઃ

અર્થાત્ સૌધર્મ ૧, ઈશાન ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેન્દ્ર ૪, બ્રહ્મ ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક ૭, ઔર સહસ્રાર ૮, ઇન આઠ દેવલોકો કે દેવો મેં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોતા હૈ આગે કે આનત પ્રાણત આદિ દેવલોકોં કે દેવોં મેં સે નહીં હોતા ક્યોંકિ આગે કે દેવોં સે ઇનકા ઉત્પાદ હોના નિષિદ્ધ કહા ગયા હૈ । સ્થિતિદ્વાર મેં—‘ઠિર્ઈ જહ્ણનેણં અંતો મુહુત્તં’ ઇન જલચર જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તમુહુત્તં કી હોતી હૈ ઔર “ઉક્કોસેણં પુવ્વ-
કોડી” ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી હોતી હૈ । યે “દુવિહા વિ મરંતિ” દોનોં પ્રકાર સે—મારણાન્તિક સમુદ્ધાત સે સમવહત હોકર ભી ઔર નહીં સમવહત હોકર ભી મરતે હૈં ।
ચ્યવન દ્વાર મેં—“અણંતરં ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહણ્ણસુ જાવ અહેસત્તમા” યે ગર્ભજ જલચર જીવ જબ જલચર જીવ કી પર્યાય સે ઉદ્વૃત્ત હોકર યદિ યે નૈરયિકોં મેં જન્મ લેતે હૈં તો પ્રથમ

તેમનો ઉત્પાત થાય છે, તો સૌધર્મ દેવલોકથી લઈને સહસ્રાર દેવલોકસુધી અર્થાત્ સૌધર્મ ૧ ઇશાન ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેન્દ્ર ૪, બ્રહ્મ ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક ૭, અને સહસ્રાર ૮, આ આઠ દેવલોકના દેવોમાંથી તેમનો ઉત્પાત થાય છે તેથી આગળના એટલે કે આનત, પ્રાણુત વિગેરે દેવલોકમાંથી તેમનો ઉત્પાત થતો નથી કેમકે—ઉપર કહેલ સૌધર્મથી સહ-
સ્રાર દેવલોકની આગળના દેવલોકમાંથી તેમની ઉત્પત્તિનો નિષેધ કરેલ છે. સ્થિતિદ્વારમાં—
“ઠિર્ઈ જહ્ણનેણં અંતોમુહુત્તં” આ જલચર જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતમુહુત્તંની હોય છે અને “ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી” ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટીની હોય છે “દુવિહા વિ મરંતિ” તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી સમવહત થઈને અને સમવહત થયા વિના એમ બન્ને પ્રકારથી મરે છે. એટલે કે મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી આઘાત પ્રાપ્ત કરીને પણ મરે છે, અને આઘાત પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ મરે છે.

ચ્યવનદ્વારમાં—“અણંતરં ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહણ્ણસુ જાવ અહે સત્તમા” આ ગર્ભજ જલચર જીવ જ્યારે જલચર પર્યાયથી ઉદ્વૃત્ત થઈને એટલે કે તેમાંથી નીકળીને જો તેઓ નૈરયિકોંમાં જન્મ ધારણ કરે છે, તો પહેલી પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોંમાં જન્મ

સપ્તમી પૃથિવીપર્યન્તનારકેષુ ગચ્છન્તીતિ । ‘તિરિક્ષ્વજોણિષ્ણુ’ જલચરજીવાઃ યદિ ઇત ઉદ્વૃત્ય તિર્યગ્યોનિકેષુ ગચ્છન્તિ તદા સર્વેધ્વપિ તિર્યગ્ યોનિકેષુ ગચ્છન્તીતિ । ‘મણુસ્સેસુ સન્વેસુ’ મનુષ્યેષુ સર્વેષુ જલચરજીવા ઇત ઉદ્વૃત્ય ગચ્છન્તીતિ । ‘દેવેસુ જાવ સહસ્સારે’ દેવેષુ યાવત્ સહસ્રારઃ, યદિ જલચરજીવા ઇત ઉદ્વૃત્ય દેવગતિં ગચ્છન્તિ તદા સૌધર્માદારમ્ય સહસ્રારદેવપર્યન્તેષુ અષ્ટવિધ-દેવેષ્વેવ ગચ્છન્તિ ન તતઃપરમાનતપ્રાણતાદિદેવેષુ ॥ ગત્યાગતિદ્વારે—‘ચડગઈયા ચડઆગઈયા’ ચતુર્ગતિકાશ્ચતુરાગતિકા, ઇત ઉદ્વૃત્ય ચતુર્પુ નારકતિર્યગ્ મનુષ્યદેવેષુ ગમનં ભવતીતિ અતશ્ચતુર્ગતિકાઃ, ચતુર્મ્યો નારકતિર્યગ્મનુષ્યદેવેભ્ય ઉદ્વૃત્યાત્રાગમનં ભવતીત્યતશ્ચતુર્ગતિકાઃ, ચતુર્મ્યો નારકતિર્યગ્મનુ-ષ્યદેવેભ્ય ઉદ્વૃત્યાત્રાગમનં ભવતીત્યતશ્ચતુરાગતિકાઃ જલચરાઃ કથ્યન્તે ઇતિ ॥ ‘પરિત્તા અસંલેખજા પન્નત્તા’ પરીત્તા અસંલેખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, પ્રત્યેકશરીરિણ ઇમે અસંલેખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ,

પૃથિવી સે લગાકર સાતવીં પૃથિવીં તક કે નૈરયિકોં મેં જન્મ લે સકતે હૈ “તિરિક્ષ્વજોણિષ્ણુ મણુસ્સેસુ સન્વેસુ” યદિ તિર્યગ્યોનિક જીવોં મેં યે જન્મ લેતે હૈં તો સમસ્ત તિર્યગ્યોનિક-જીવોં મેં યે જન્મ લે સકતે હૈં ઓર યદિ યે મનુષ્યોં મેં જન્મ લેતે હૈં તો સમસ્ત મનુષ્યો મેં જન્મ લે સકતે હૈં । તથા યદિ યે દેવોં મેં જન્મ લેતે હૈં તો “દેવેસુ જાવ સહસ્સારો” સૌધર્મ દેવલોક સે લેકર સહસ્રાર આઠવે દેવ-લોક તક કે-દેવોં મેં યે જન્મ લે સકતે હૈં । ઇસસે આગે કે આનત પ્રાણત આદિ દેવલોકોં મેં ઇનકા જન્મ નિષિદ્ધ કહા ગયા હૈ—ક્યોંકિ સહસ્રારદેવલોક સે આગે ઇનકા ગમન નહીં હોતા હૈ । “ચડગઈયા ચડઆગઈયા” યે ગર્ભજ જલચર જીવ મરકર નારક તિર્યગ્, મનુષ્ય ઓર દેવ ઇન ચારોં ગતિયોં મેં જા સકતે હૈ । તથા—ચારો ગતિયોં મેં સે આયે હુણ જીવોં કા ગર્ભજ જલચર જીવ રૂપ સે ઉત્પાદ હો સકતા હૈ । ઇસ પ્રકાર યે ચતુર્ગતિક ઓર ચતુરાગતિક હોતે હૈં । “પરિત્તા અસંલેખજા

ધારણ કરી શકે છે “તિરિક્ષ્વજોણિષ્ણુ મણુસ્સેસુ સન્વેસુ” ને તિર્યગ્યોનિક જીવોમાં તેઓ જન્મ લે છે, તો સધળા તિર્યગ્યોનિકોમાં જન્મ ધારણ કરી શકે છે અને ને મનુષ્યોમાં જન્મ લે તો સધળા મનુષ્યોમાં જન્મ લઈ શકે છે તથા ને તેઓ દેવોમાં જન્મ લે છે, તો ‘દેવેસુ જાવ સહસ્સારો’ સૌધર્મ દેવલોકથી લઈને સહસ્રાર એટલે કે આઠમા દેવલોક સુધીના દેવોમાં તેઓ જન્મ લે છે તેથી આગળના આનત, પ્રાણત, વિગેરે દેવલોકમાં તેઓનો જન્મ થવાનો નિષેધ કરેલ છે કેમકે સહસ્રાર દેવલોકથી આગળ તેઓનું ગમન થતું નથી “ચડ ગઈયા ચડ આગઈયા” આ ગર્ભજ જલચર જીવો મરીને નારક, તિર્યગ્, મનુષ્ય અને દેવ આ ચારે ગતિયોમાં જઈ શકે છે તથા—ચારે ગતિયોમાંથી આવેલા જીવોનો ગર્ભજ જલચર જીવ પણાથી ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ—થઈ શકે છે, આ રીતે તેઓ ચતુર્ગતિક-અને ચતુરાગતિક કહેલા છે “પરિત્તા અસંલેખજા પણ્ણત્તા” અહિંયાં પ્રત્યેક શરીરી

હે શ્રમણ ! હે આયુષ્મન્ ! ઇતિ । ઉપસંહારમાહ—‘સે તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે તં જલચરા’ તે એતે ગર્ભ-
વ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરજીવાઃ લક્ષણમેદામ્યાં નિરૂપિતા ઇતિ ભાવઃ ॥સૂ૦ ૨૩॥

ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરજીવાન્ સમેદાન્ નિરૂપ્ય સંમ્પ્રતિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસ્થલચરજીવાન્
તથૈવ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સેર્કિં તં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—‘સેર્કિં તં થલચરા ? થલચરા દુવિહા પન્નત્તા તંજહા—ચઉ-
પ્પયા ય પરિસપ્પા ય । સેર્કિં તં ચઉપ્પયા ? ચઉપ્પયા ચઉવ્વિહા પન્નત્તા તંજહા
એગ્ગુરા સોચેવ મેદો જાવ જે યાવન્ને તહપ્પગારા તે સમાસઓ દુવિહા
પન્નત્તા, તંજહા—પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા યા ચત્તારિ સરીરા, ઓગાહણા જહ
ન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જહામં ઉક્કોસેણં છગાઉયાદં, ઠિદ્દિ ઉક્કોસેણં તિન્નિ
પલિઓવમાદં । નવરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા નેરહણસુ ચઉત્થપુઢવિં ગચ્છંતિ સેસં જહા
જલચરાણં જાવ ચઉગાઇયા ચઉઆગાઇયા પરિત્તા અસંસેજ્જા પન્નત્તા સેતં
ચઉપ્પયા । સેર્કિં તં પરિસપ્પા ? પરિસપ્પા દુવિહા પન્નત્તા તંજહા ઉપ-
રિસપ્પા ય ભુયપરિસપ્પા ય । સેર્કિં તં ઉપરિસપ્પા ? ઉપરિસપ્પા તહેવ આસા-
લિયવજ્જો મેદો માણિયવ્વો તિન્નિ સરીરા ઓગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ
અસંસેજ્જહા મં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં । ઠિદ્દિ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં
ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢી । ઉવ્વટ્ઠિત્તા નેરહણસુ જાવ પંચમં પુઢવિં તાવ ગચ્છંતિ
તિરિક્કમણ્ણસેસુ સવ્વેસુ દેવેસુ જાવ સહસ્સારા । સેસં જહા જલચરાણં
જાવ ચઉ ગાઇયા ચઉ આગાઇયા પરિત્તા અસંસેજ્જા પન્નત્તા, સેતં ઉપરિસપ્પા ।
સેર્કિં તં ભુયપરિસપ્પા મેઓ તહેવ ચત્તારિ સરીરા ઓગાહણા જહન્ને-

પન્નત્તા” પ્રત્યેક શરીર અસંખ્યાત કહે ગયે હૈ । इस प्रकार से हे श्रमण ! आयुष्मन् ! गर्भज
जलचर जीवों का निरूपण उनके लक्षण और भेदों को लेकर के किया है ॥सू० २३॥

કહેવાય છે અને અસંખ્યાત કહ્યા છે આરીતે હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગર્ભજ જલચર જીવોનું
નિરૂપણ તેના લક્ષણો અને ભેદો બતાવીને કરવામાં આવ્યું છે. ॥સૂ૦ ૨૩॥

પં અંગુલાસંઘેજ્જહ માગં ઉકોસેણ ગાઉયપુહત્તં, ટિઈં જહન્નેણં અંતોમુહત્તં
ઉકોસેણં પુવ્વકોડી સેસેસુ ઠાણેસુ જહા ઉરપરિસપ્પ, ણવરં દોચ્ચં પુઢવિં
ગચ્છંતિ, સેતં ભુયપરિસપ્પા પન્નત્તા સેતં થલયરા' ॥ સૂ. ૨૪ ॥

છાયા—અથ કે તે સ્થલચરાઃ ? સ્થલચરા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા ચતુષ્પદાશ્ચ
પરિસર્પાશ્ચ । અથ કે તે ચતુષ્પદાઃ, ચતુષ્પદાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથથા—પ્રકચુરા સ પથ મેદો
યાવદ્ યે ચાન્યે તથાપ્રકારા તે સમાસતો દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા સ્તથથા—પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તશ્ચ ।
ચત્વારિ શરીરાણિ અવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંઘ્યેય ભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પદ્મગવ્યૂતાનિ,
સ્થિતિઃ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, નવરમુદ્ઘૃત્ય નૈરથિકેષુ ચતુર્થી પૃથિવીં ગચ્છન્તિ
શેષં યથા જલચરાણાં યાવચ્ચતુર્ગતિકા શ્વતુરાગતિકાઃ પરીતા અસંઘ્યેયા. પ્રજ્ઞતાઃ, તે
પતે ચતુષ્પદાઃ । અથ કે તે પરિસર્પાઃ ? પરિસર્પા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા—ઉરઃપરિસર્પાશ્ચ
ભુજપરિસર્પાશ્ચ । અથ કે તે ઉરઃપરિસર્પા ? ઉરઃપરિસર્પાસ્તથેવ, આસાલિકવર્જો
મેદો ભણિતવ્યઃ । ત્રીણિ શરીરાણિ અવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંઘ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ
યોજનસદ્દશમ્ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તમુહર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ, ઉદ્ઘૃત્ય નૈરથિકેષુ યાવદ્
પચ્ચમીં પૃથિવીં તાવદ્ ગચ્છન્તિ તિયંગશ્ચ મનુષ્યેષુ સર્વેષુ દેવેષુ યાવત્સદ્દસારઃ, શેષ
યથા જલચરાણાં યાવચ્ચતુર્ગતિકા શ્વતુરાગતિકાઃ પરીતા અસંઘ્યેયા. પ્રજ્ઞતાઃ, તે પતે ઉરઃ
પરિસર્પાઃ । અથ કે તે ભુજપરિસર્પાઃ ? મેદસ્તથેવ ચત્વારિ શરીરાણિ, અવગાહના
જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંઘ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્, સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તમુહર્ત્તમ્,
ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ, શેષેષુ સ્થાનેષુ યથોરઃપરિસર્પાઃ, નવરં દ્વિતીયાં પૃથિવીં ગચ્છન્તિ,
તે પતે ભુજપરિસર્પા. પ્રજ્ઞતાઃ, તે પતે સ્થલચરાઃ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં થલયરા’ અથ કે તે સ્થલચરા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા इति પ્રસ્નઃ, ઉત્તર-
યતિ—‘થલયરા દુવિદા પન્નત્તા’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસ્થલચરજીવાઃ દ્વિવિધા દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।

સમેદ ગર્ભજ જલચર જીવો કા નિરૂપણ કરકે અજ સૂત્રકાર ગર્ભજ સ્થલચર જીવો કા
નિરૂપણ કરતે હૈં—ઈસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—

સે કિં તં થલયરા “ઈત્યાદિ । સૂત્ર” ૨૪”

ટીકાર્થ—“સે કિં થલયરા” હે મદન્ત ! ગર્ભજસ્થલચરો કા લક્ષણ ક્યા હૈ ઔર
અનેકે મેદ કિતને હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુકહતે હૈ—“થલયરા દુવિદા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ગર્ભજ-

લેદ સહિત ગર્ભજ જલચર જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ગર્ભજ સ્થલચર
જીવોનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—

“સે કિં તં થલયરા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં થલયરા” હે ભગવન્ ! ગર્ભજ સ્થલચર જીવોના શું લક્ષણ
છે ? અને તેના કેટલા લેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“થલયરા

મેદદ્વયં દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा ‘चउप्पया य परिसप्पा य’ चतुष्पदाश्च परिसर्पाश्च, चत्वारः पादाः येषां ते चतुष्पदाः उरसा भुजाभ्यां परिसर्पन्ति ते परिसर्पाः ‘से किं तं चउप्पया’ अथ के ते चतुष्पदाः चतुष्पदानां किं लक्षणं कियन्तश्च भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘चउप्पया चउव्विहा पन्नत्ता’ चतुष्पदाश्चतुर्विधाश्चतुष्प्रकारकाः—प्रज्ञप्ताः कथिताः ॥ चातुर्विध्यं दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘एग खुरा’ एकखुराः एक एव खुरो येषां ते एकखुरा अश्वाश्चत्तरादयः ‘सो चेव भेदो’ स एव भेदः प्रकारो ज्ञातव्यः, यो हि संमूर्च्छिमस्थलचराणां कथितः । संमूर्च्छिमस्थलचरप्रकरणं सर्वं मत्र वाच्यमिति भावः ।

कियत्पर्यन्तं संमूर्च्छिमस्थलचरचतुष्पदप्रकरणमत्र ज्ञातव्यं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव-जे यावन्ने तहप्पगारा’ यावद् ये चान्ये तथाप्रकारास्ते सर्वेऽपि चतुष्पदतया प्रतिपत्तव्याः, एतत्पर्यन्तं संमूर्च्छिमस्थलचरचतुष्पदप्रकरणमिह ज्ञातव्यमिति । ‘ते समासभो दुविहा पन्नत्ता’

स्थलचर जीव दो प्रकार के कहे गये है ‘तं जहा—’ जैसे—‘चउप्पया य परिसप्पा य’ चतुष्पद और परिसर्प जिनके चारपाद होते है वे चतुष्पद है । और जो छाती से या दोनो भुजाओं से चलते है वे परिसर्प हैं । “से किं तं चउप्पया” है—भदन्त ! चतुष्पदो का क्या लक्षण है और इनके कितने भेद है ? उत्तर में प्रभु कहते है—“चउप्पया चउव्विहा पन्नत्ता” है—गौतम ! चतुष्पद चार प्रकार के कहे गये है । तं जहा” जैसे—“एक खुरा, सो चेव भेदो” एक खुरवाले जैसा भेद कथन समूर्च्छिम स्थलचरो का किया जा चुका है वैसा ही भेद कथन यहां पर भी करलेना चाहिये कहां तक कथन करना चाहिये ? उसपर कहते हैं—“जाव” इत्यादि यावत् यहां तक कि—“जे यावन्ने तहप्पगारा” इन से भिन्न इस

‘दुविहा पणत्ता’ है गौतम ! गलબજ સ્થલચર જીવો બે પ્રકારના કહેલા છે “તં જહા” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે —“ચउप्पया य परिसप्पा य” એક ચતુષ્પદ અને બીજા પરિસર્પ જેઓને ચાર પગ હોય છે તેઓ ચતુષ્પદ કહેવાય છે. અને જેઓ છાતીના બળથી અથવા બન્ને ભુજાઓથી ચાલે છે, તેઓ પરિસર્પ કહેવાય છે. “સે કિં તં ચउप्पया” હે ભગવન્ ચતુષ્પદ જીવોના શું લક્ષણો છે ? અને તેના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ચउप्पया चउव्विहा पणत्ता” હે ગૌતમ ! ચતુષ્પદ જીવો ચાર પ્રકારના કહેલા છે. “તં જહા” તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે — “एगखुरा सो चेव भेदो” એક ખરીવાળા વિગેરે ભેદોનું જે પ્રમાણે સંમૂર્च्छिम સ્થલચરોના પ્રકરણમાં કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેના ભેદો અહિંયાંપણ સમજાવેલા. તે સમૂર્च्छिम સ્થલચરોનું કથન કયા સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ તે માટે કહે છે કે—“जाव” इत्यादि यावत् त्यां सुधी के “जे यावन्ने तहप्पगारा” आनाथी जुहा पण आवा प्रकरणा

તે હમે પૂર્વોક્તાઃ સમેદા શ્વતુષ્પદાઃ સમાસતઃ—સંક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા
 હતિ । સમાસતો દ્વૈવિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથા ‘પજ્જત્તા ય અપજ્જ-
 ત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચાપર્યાપ્તાશ્ચેતિ ॥

સમ્પ્રતિ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસ્થલચરચતુષ્પદજીવાના શરીરાદિદ્વારજાતં દર્શયન્નાહ—‘ચત્તારિ
 સરીરા’ ઇત્યાદિ, ‘ચત્તારિ સરીરા’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસ્થલચરજીવાનાં ચત્તારિ ઔદારિકવૈક્રિય-
 તૈજસકાર્મણાદ્યાનિ શરારાણિ ભવન્તીતિ શરીરદ્વારમ્ ।

અવગાહનાદ્વારે—‘ઓગાહણા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-
 સ્થલચરચતુષ્પદજીવાનાં શરીરાવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ ‘ઉવ્વકોસેણ છ માડયાઈ’

પ્રકાર કે દૂસરે મી સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવ હૈં વે મી હ્નહોં મેં જાનલેના ચાહિયે “તે સમાસઓ
 દુવિહા પન્નત્તા” વે સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવ સક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે પ્રતિપાદિત હુણ હૈં “તં
 જહા”-જૈસે-“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત પર્યાપ્તિનામકર્મ કે ઉદયવાળે
 જીવ પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્તિ નામ કર્મ કે ઉદય વાળે જીવ અપર્યાપ્તિ કહેગયે હૈં ।

અવ સૂત્રકાર ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસ્થલચર ચતુષ્પદ જીવોં કે શરીરાદિ દ્વારકા નિરૂપણ કરતે હૈં
 હસમેં ગૌતમ ને પ્રમુસે એસા પૂછા હૈકિ હે ભગવન્ ! ઇન ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક સ્થલચર ચતુષ્પદજીવોં કો
 કિતને શરીર હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં—‘ચત્તારિ સરીરા’ ઇત્યાદિ । ઔદારિક-વૈક્રિય-
 તૈજસ-ઔર કાર્મણ કે મેદસે ચાર પ્રકાર કે શરીર હનકા કહે ગણ હૈં । યહ શરીરદ્વાર હૈ ।

‘ઓગાહણા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં’ શરીરાવગાહના હનકા જઘન્ય

ખીલ્લ પણ સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવો હોય, તેઓ પણ આના જોવાજ સમજી લેવા જોઈએ
 “તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા” તે સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવો સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા
 છે, “તં જહા” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે સમજવા. “પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્ત અને
 અપર્યાપ્ત પર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવો પર્યાપ્ત કહેવાય છે, અને અપર્યાપ્તિ નામ-
 કર્મ ના ઉદય વાળા જીવો અપર્યાપ્ત કહેવાય છે

હવે સૂત્રકાર ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક સ્થલચર ચતુષ્પદ જીવોના શરીર વિગેરે દ્વારેનું નિરૂપણ
 કરે છે તેમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ ! આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક સ્થલ-
 ચર ચતુષ્પદ જીવોને કેટલા શરીરો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુગૌતમ સ્વામીને કહે છે
 કે—‘ચત્તારિ સરીરા’ ઇત્યાદિ ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ ને કાર્મણ ના લેહથી તેઓને ચાર
 પ્રકારના શરીરો કહેલા છે, આ રીતે આ શરીરદ્વારનું કથન સમાપ્ત થયું છે.

અવગાહનાદ્વારે—‘ઓગાહણા જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં’ તેઓના શરીરની
 અવગાહના જઘન્ય થી એક આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણની હોય છે. તથા

ઉત્કર્ષેણ શરીરાવગાહના ષડ્ગવ્યૂતપ્રમાણા ભવતીત્યવગાહનાદ્વારમ્ इति ॥ સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિઈ ઉવ્કો-
સેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ સ્થલચરવતુષ્પદજીવાનાં સ્થિતિઃ—આયુષ્કાલો જઘન્યેનાન્તમુહૂર્તમ્

ઉત્કર્ષેણ તુ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ ભવતીતિ સ્થિતિદ્વારમ્ ॥

‘નવરં ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહપ્પસુ ચઉત્થપુઢવિં ગચ્છંતિ’ નવરં જલચરાપેક્ષયા સ્થલચરાણામેતદ્વૈલક્ષણ્યં
યત્ इति ઉદ્વૃત્ય નરકેષુ ગચ્છન્તિ તદા ચતુર્થપૃથિવીપર્યન્તમેવ ગચ્છન્તિ, ન તતઃ પરતઃ । ‘સેસં-
જહા જલયરાણં’ શેષં શરીરાવગાહનાસ્થિત્યુદ્વર્તનાતિરિક્તં સમવહતપર્યન્તં દ્વારજાતં યથા ગર્ભવ્યુત્ક્રા-
ન્તિકજલચરજીવાનાં કથિતં તથૈવ સ્થલચરાણામપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તં જલચરપ્રકરણમિહ જ્ઞાતવ્યં

સે એક બહુલ કે અસહ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ, તથા—‘ઉવ્કોસેણં છ ગાડયાઈ’ ઉત્કર્ષ
સે इनकी शरीरावगाहना छद्गव्यून् प्रमाण होती है, यह अवगाहनाद्वार है ।

‘ઠિઈ ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ इनकी स्थिति—आयुष्काल जघन्यसे अन्त
मुहूर्त प्रमाण की होती है, उत्कर्षसे तो तीन पल्योपमकी होती है, यह स्थिति द्वार है ।
‘नवरं उव्वट्टित्ता नेरहपसु चउत्थपुढविं गच्छंति’ जलचर की अपेक्षा स्थलचरों में यही
विलक्षणता है कि ये यहाँ से निकल कर नरकोंमें जाते है तो चतुर्थ पृथिवी तक ही जाते हैं,
किन्तु उनसे आगे नहीं जाते हैं ।

‘સેસં જહા જલયરાણં’ શેષ—શરીરદ્વાર—અવગાહના દ્વાર—સ્થિતિ દ્વાર—ઉદ્વર્તના—
નિકલના દ્વાર કે અતિરિક્ત ઔર સવ દ્વારોં કા કથન ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જલચરજીવોં કે જૈસા
સ્થલચરોંકોં મી સમાન સમજના ચાહિણ ।

‘ઉવ્કોસેણં છ ગાડયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ ના શરીર ની અવગાહના છગવ્યૂત પ્રમાણની
હોય છે.

આ રીતે અવગાહનાદ્વારનું કથન છે.

સ્થિતિદ્વાર—‘ઠિઈ ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ તેઓની સ્થિતિ—આયુષ્કાળ જઘન્ય
થી અંતમુહૂર્ત પ્રમાણની હોય છે ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે.

આ રીતે સ્થિતિદ્વાર કહેલ છે.

ઉદ્વર્તના દ્વાર ‘નવરં ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહપ્પસુ ચઉત્થપુઢવિં ગચ્છંતિ’ જલચર જીવોની અપે-
ક્ષાએ સ્થલચર જીવોમાં એજ વિલક્ષણપણુ—જુદાઈ છે કે આ સ્થલચરો અહિથી
નીકળી ને નારકોમાં જાય તો એથી પૃથ્વી સુધી જ જાય છે પરંતુ તેનાથી આગળ જતા
નથી ‘સેસં જહા જલયરાણં’ શેષ—શરીરદ્વાર અવગાહનાદ્વાર સ્થિતિદ્વાર ઉદ્વર્તનાદ્વાર શિવા-
ચના બીજા બધા જ દ્વારોનું કથન ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જલચર જીવોના કથન પ્રમાણે આ સ્થલ-
ચર જીવો પણ સમજવા.

તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, જાવ ચડગદ્યા ચડઆગદ્યા’ યાવચ્ચતુર્ગતિકાશ્ચતુરાગતિકા ઇતિ ગત્યા-ગતિદ્વારપર્યન્તમિહ જાતવ્યમિતિ । ‘ચડગદ્યા ચડઆગદ્યા’ ચતુર્ગતિકાઃ સ્થલચરજીવા સ્તથા ચતુરાગતિકાશ્ચેતિ નારકતિર્યઙ્મનુષ્યદેવેષુ ગમનાત્ ચતુર્ગતિકા, તથા નારકતિર્યઙ્મનુષ્યદેવેષ્ય ઉદ્ભૂત્યાત્રાગમનાત્ ચતુરાગતિકા ભવન્તીતિ । ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણોઽસં-સ્થાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ । ચતુષ્પદપ્રકરણમુપસંહરન્નાહ—‘સે તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે તં ચઉપ્પયા’ તે एते ચતુષ્પદા મેદપ્રમેદાભ્યાં નિરૂપિતા ઇતિ ।

સ્થલચરાણાં પ્રથમમેદં ચતુષ્પદં નિરૂપય દ્વિતીયમેદં પરિસર્પં નિરૂપયિતુ પ્રશ્નયન્ બ્રાહ્—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં પરિસપ્પા’ અથ કે તે પરિસર્પાઃ ? ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—‘પરિ-

ક્રિયત્પર્યન્ત જલચર પ્રકરણ યહાં લેનાચાહિણ, વહી વાત કહતે હેં ‘જાવ’ ઇત્યાદિ । ‘જાવ ચડગદ્યા ચડઆગદ્યા’ યહાં તક—ગત્યાગતિદ્વારપર્યન્ત જલચર પ્રકરણ સમજના ચાહિણ । ‘ચડગદ્યા ચડઆગદ્યા’ યે સ્થલચર જીવ, નારક તિર્યઙ્ મનુષ્ય દેવ ઇન ચારો લોકમેં ગમન કરને કે કારણ ચતુર્ગતિક કહલાતે હેં । તથા—નારક તિર્યઙ્ મનુષ્ય દેવ ઇન ચારો લોક સે નિકલ કર યહાં આતે હેં ઇસલિણ ચતુરાગતિક કહલાતે હેં ।

‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્નત્તા’ યે સ્થલચર પ્રત્યેક શરીરી જીવ, અસંસ્થાત કહેગયે હેં । ચતુષ્પદ પ્રકરણ કા ઉપસંહાર કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હેં ‘સે તં ચઉપ્પયા’ યે ચતુષ્પદ જીવ, મેદ પ્રમેદો સે નિરૂપિત કિણ ।

અવ સૂત્રકાર સ્થલચરોં કે પ્રથમ મેદ રૂપ ચતુષ્પદ કા નિરૂપણ કરકે દ્વિતીય મેદ જો પરિ-સર્પ હેં ઇસકા નિરૂપણ કરતે હેં—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ઇસા પૂછા હે “સે કિં તં પરિસપ્પા” હે મદન્ત ! પરિસર્પોં કા લક્ષણ કયા હેં ઔર કિતને ઇનકે મેદ હેં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં—“પરિસપ્પા

એ જલચર પ્રકરણ કયાં સુધીનું અહિં ચક્રણ કરવું જોઈએ ? એ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં સૂત્રકાર ‘જાવ’ ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘જાવ ચડગદ્યા ચડઆ-ગદ્યા’ આ સ્થલચરજીવો નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ આ ચારગતિમાં જવા વાળા હોવાથી ચતુર્ગતિક કહેવાય છે તથા નારક તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવ આ ચાર ગતિ થી નીકળીને અહીંયાં આવવા વાળા હોવાથી ‘ચતુરાગતિક’ કહેવાય છે ‘પરિત્તા અસંસ્થેજ્જા પન્ન-ત્તા’ આ સ્થલચર જીવો પ્રત્યેક શરીરી અસંસ્થાત કહ્યા છે. હવે ચતુષ્પદ પ્રકરણ નો ઉપ-સહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—‘સે તં ચઉપ્પયા’ આ રીતે લેદ પ્રલેદથી ચતુષ્પદ જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

હવે સૂત્રકાર સ્થલચરોના પહેલા લેદ રૂપ ચતુષ્પદ જીવોનું નિરૂપણ કરીને તેનો બીજો લેદ જે પરિસર્પ છે. તેનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એક પૂછે છે કે—“સે કિં તં પરિસપ્પા” હે ભગવન્ પરિસર્પોના શું લક્ષણો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

સપ્પા દુવિહા પન્નત્તા' પરિસર્પાઃ દિવિધાઃ દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ । મેદદ્વયમેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિ, 'તં જહા' તથથા—ઉરપરિસપ્પા ય ભુજપરિસપ્પા ય' ઉરઃ પરિસર્પાશ્ચ ભુજપરિસર્પાશ્ચ તત્ર—ઉરસા—ઉરો હૃદયબલેન યે પરિસર્પન્તિ—ગચ્છન્તિ તે ઉરઃપરિસર્પાઃ તથા ભુજામ્યાં પરિસર્પન્તિ યે તે ભુજપરિસર્પાઃ । તત્ર પ્રથમમ્ ઉરઃપરિસર્પં વિશેષતો નિરૂપયિતું પ્રશ્ન-યન્નાહ—'સે કિં તં' ઇત્યાદિ, 'સે કિં તં' ઉરપરિસપ્પા' અથ કે તે ઉરઃપરિસર્પાઃ ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—'સંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પાતિદેશેન—'ઉરપરિસપ્પા તહેવ' ઉરઃપરિસર્પાસ્તથૈવ—તેનૈવ રૂપેણ નિરૂપણીયાઃ યથા—સંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પપ્રકરણે નિરૂપિતાઃ । સંમૂર્ચ્છિમપ્રકર-ણાત્ યદ્ વૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ—આસાલિયવજ્જો મેદો માણિયવ્વો' આસાલિકવર્જો મેદો મણિ-તવ્યઃ, તત્રોરપરિસર્પાણામ્ આસાલિકોઽપિ કથિતઃ, અત્ર તુ આસાલિકમેદો ન વર્ણયિતવ્યઃ,

દુવિહા પન્નત્તા હે ગૌતમ ! પરિસર્પં દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં 'તં જહા' જો હસ પ્રકાર સે હૈ 'ઉરપરિસપ્પા ય ભુજપરિસપ્પા ય' એક ઉરઃપરિસર્પં ઓર દૂસરે ભુજપરિસર્પં હન મેં જો છાતી કે બલ સે ચલતે હૈં વે ઉરઃપરિસર્પં હૈં ઓર જો ભુજો કે બલ સે ચલતેહૈં વેં ભુજપરિસર્પં હૈં હે મદન્ત । "સે કિં તં ઉરપરિસપ્પા" ઉરઃપરિસર્પં કા કયા લક્ષણ હૈ ઓર કિતને હનકે મેદ હૈં ? સંમૂર્ચ્છિમ ઉરઃપરિસર્પં કે અતિદેશ દ્વારા હનકે મેદ કહતે હૈં—"ઉરપરિસપ્પા તહેવ" હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ ઉરઃપરિસર્પં પ્રકરણ મેં જિસ રૂપ સે ઉરઃપરિસર્પં નિરૂપિત હુએ હૈં હસી રૂપ સે યહાં પર મો હન ગર્ભજ ઉરપરિસર્પોં કા નિરૂપણ કરલેના ચાહિયે પરન્તુ "આસાલિયવજ્જો મેદો માણિયવ્વો" હસ પ્રકરણ સે હસ પ્રકરણ મેં જો વિશેષતા હૈ વહ એસી હૈ કિ યહાં પર આસા-લિક કા વર્ણન નહીં કરના ક્યોંકિ આસાલિક—સંમૂર્ચ્છિમ હો હોતે હૈ । ગર્ભજ નહીં હોતે આસાલિક યહ ઉરપરિસર્પોં કા એક મેદ હૈ હસી કારણ હસે યહાં વર્જિત કહા ગયા હૈ ।

પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“પરિસપ્પા દુવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! પરિસર્પં બે પ્રકારના કહેલા છે, “તં જહા” તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. “ઉરપરિસપ્પા ય ભુજપરિસ-પ્પા ય” એક ઉરઃપરિસર્પં અને બીજા ભુજપરિસર્પં, તેમાં બેઓ છાતીના બળથી ચાલે છે, તેઓ ઉરઃપરિસર્પં છે, અને બેઓ હાથના બળથી ચાલે છે, તેઓ ભુજપરિસર્પોં છે. હે ભગવન્ “સે કિં તં ઉરપરિસપ્પા” ઉરઃપરિસર્પંના શું લક્ષણ છે ? અને તેના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? સંમૂર્ચ્છિમ ઉરઃપરિસર્પં ના અતિદેશ દ્વારા પ્રભુ કહે છે કે—“ઉરપરિસપ્પા તહેવ” હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ ઉરઃપરિસર્પં ના પ્રકરણમાં બે પ્રમાણે ઉરપરિસર્પોંનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ આ ગર્ભજ ઉરઃપરિસર્પોંનું નિરૂપણ સમજાવેલું પરંતુ “આસાલિયવજ્જો મેદો માણિયવ્વો” તે પ્રકરણના કથન કરતાં આ પ્રકરણમાં બે વિશેષ પણુ છે તે એટલું જ છે કે—અહિયાં આસાલિકનું વર્ણન કરવાનું નથી કેમ કે—આસાલિકે સંમૂર્ચ્છિમ જ હોય છે ગર્ભજ હોતા નથી આસા-લિક એ ઉરપરિસર્પોંનો એક ભેદ છે તેજ કારણથી તેને અહિ વર્ણવત કહેલ છે.

યત આસાલિકઃ સંમૂર્ચિમ એવ ભવતિ ન તુ કદાચિદપિ આસાલિકો ગર્ભજો ભવતીતિ । સંમૂર્ચિમોરઃપરિસર્પપ્રકરણાદ્ યદ્ વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ—‘ચત્તારિ સરીરગા’ इत्यादि, गर्भव्युत्क्रान्तिकोर.परिसर्पाणाम् ‘चत्तारि सरीरगा’ चत्वारि औदारिकवैक्रिय तैजसकर्मणानि शरीराणि भवन्तीति शरीरद्वारम् ।

અવગાહનાદ્વારે—‘અવગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં’ ગર્ભજોરઃપરિસર્પાણાં શરીરાવગાહના જઘન્યેનાહુલસ્યાસંખ્યેયમાગં ભવતિ તથા—‘ઉવ્વકોસેણં જોયણસહસ્સં’ ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્રં ભવતીત્યવગાહનાદ્વારમ્ ॥

સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ ગર્ભજોર.પરિસર્પાણાં સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો જઘન્યેનાન્તર્મુહુત્તં ભવતીતિ । ‘ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિ, ગર્ભજોર.પરિસર્પાણામાયુષ્યકાલ. ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટી પરિમિતો ભવતીતિ સ્થિતિદ્વારમ્ ॥ ઉદ્વર્તનાદ્વારેડપિ જહ્નચરાપેક્ષ્યા વૈલક્ષણ્યં દર્શયતિ—‘ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહ્પસુ જાવ પંચમિ પુઢવિ ગચ્છંતિ’ इमे गर्भजस्थलचरोरःपरिसर्पा इत ऊद्वृत्य नैरयिकेषु यदा गच्छन्ति तदा रत्नप्रभास्य प्रथमपृथिवीत आरभ्य यावत्पञ्चमी पृथिवी धूमप्रभानाम्नी तावत्पर्यन्तं गच्छन्ति । ‘तिरिक्खमणुस्सेસु सव्वેसु’

અવ્વ ઇન્કે શરીરાદિ દ્વારોં કા કથન કરતે હૈ—“ચત્તારિ સરીરગા” ગર્ભજ ઉર.પરિસર્પોં કે ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ ઔર કાર્મણ યે ચાર શરીર હોતે હૈ “ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં” અવગાહના ઇન્કી જઘન્ય સે એક અહ્ગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ તથા “ઉવ્વકોસેણં જોયણસહસ્સં” ઉત્કર્ષ—ઉત્ક્રષ્ટ સે એક હજાર યોજન કી હોતી હૈ ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી’ ઇન્કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહુર્ત કી ઔર ઉત્ક્રષ્ટ સે એક પૂર્વ કોટિકી હોતી હૈ ઉદ્વર્તના દ્વારમેં મી જહ્નચરોં કી અપેક્ષા વિલક્ષણના એસી હૈ કિ યે “ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહ્પસુ જાવ પંચમિ પુઢવિ તાવ ગચ્છંતિ” યે સ્થલચર ઉરઃપરિસર્પ અપની ઇસ પર્યાય કો જવ છોડતે હૈં ઔર જવ નૈરયિકોં મેં જાતે હૈં તો યહ પ્રથમ પૃથિવી સે લેકર પાંચવીં પૃથ્વી તક કે નૈરયિકોં મેં જાતે હૈં

હવે તેઓના શરીર વિગેરે દ્વારોં કથન કરવામાં આવે છે. “ચત્તારિ સરીરગા” ગર્ભજ ઉરઃપરિસર્પોને—ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ આ ચાર શરીરો હોય છે. “ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગ” તેઓની અવગાહના જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણની હોય છે. તથા “ઉવ્વકોસેણં જોયણસહસ્સં” ઉત્ક્રષ્ટથી એક હજાર યોજનની હોય છે “ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી” તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહુર્તની અને ઉત્ક્રષ્ટથી એક પૂર્વકોટીની હોય છે. ઉદ્વર્તનાદ્વારમાં પણ જલચર જીવોના કરતાં એવું લિન્નપણું—શુદ્ધ છે કે—“ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહ્પસુ જાવ પંચમિ પુઢવિ તાવ ગચ્છંતિ” આ સ્થલચર ઉરઃપરિસર્પ જ્યારે પોતાના આ પર્યાયને છોડે છે, અને જ્યારે નૈરયિકોમાં જાય છે, તો તેઓ પહેલી પૃથ્વી થી લઈને પાંચમી પૃથ્વી સુધીના નૈરયિકોમાં જાય છે. તે પછીના નરકોમાં જતા નથી. “તિરિક્ક-

इमे जीवा गर्मजोरपरिसर्पा इत ऊद्बृत्य यदि तिर्यग्गतिषु मनुष्यगतिषु च गच्छन्ति तदा सर्वेषु तिर्यक्षु सर्वेषु च मनुष्येषु गच्छन्ति न कुत्रापि प्रतिषेधः । ‘देवेसु जाव सहस्रारा’ देवेषु यावत् सहस्रारा, इमे गर्मजस्थलचरोरपरिसर्पा इत ऊद्बृत्य यदि देवेषु गच्छन्ति तदा सहस्रारदेवपर्यन्तदेवेष्वेव गच्छन्ति न-ततः परत आनतप्राणतादिषु गमनं भवतीति । ‘सेसं जहा जलयराणं’ शेषम्-शरीरद्वारावगाहनाद्वारस्थितिद्वारोद्धर्तनाद्वारातिरिक्तं सर्वं द्वार-जातं गर्मजजलचरजीववदेव ज्ञातव्यमिति ॥ कियत्पर्यन्तं जलचरप्रकरणवदत्र ज्ञातव्यं तत्राह-‘जाव चउगइया’ इत्यादि । ‘जाव चउगइया चउ आगइया’ यावच्चतुर्गैतिकाश्चतुरागतिका-एते उरःपरिसर्पा इत ऊद्बृत्या नैरयिक तिर्यङ् मनुष्य देवगतिषु गच्छन्तीत्यतश्चतुर्गैतिकाः, तथा नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवेभ्य उद्बृत्यात्र आगच्छन्तीत्यतश्चतुरागतिका. कथ्यन्ते इति । ‘परित्ता

आगे के नरको में नहीं जाते है । ‘तिरिक्खमणुस्सेसु सव्वेसु’ और ये सब तिर्यग्योनिको में जाते है तो समस्त तिर्यग्योनिकों में जाते है, और जब ये मनुष्यों में जाते है तो समस्त मनुष्यों में जाते हैं यहां कहीं पर भी इनके जाने में प्रतिबन्ध-निषेध नहीं है । “देवेसु जाव सहस्रारा” और जब ये देवों में जाते हैं तो प्रथम देवलोक से लेकर सहस्रार तक के अर्थात् आठवें देवलोक तक के देवों में जाते है आगे के देवों में नहीं जाते । “सेसं जहा जलयराणं” इस प्रकार शरीरद्वार अवगाहनाद्वार, स्थितिद्वार और उद्धर्तना (निकलना) द्वार के अतिरिक्त और सब द्वारो का कथन यहां गर्मज जलचर जीव के प्रकरण में जैसा इनका कथन किया गया है-वैसा ही जानना चाहिये ‘जाव’ यावत् “चउ गइया चउ आगइया” ये चतुर्गैतिक, और चतुरागतिक होते हैं । ये उरःपरिसर्प यहां से उद्बृत्त होकर नैरयिको में भी जा सकते हैं, तिर्यग्योनिको में भी जा सकते हैं, मनुष्यों में भी जा सकते हैं और देवो में भी जा सकते हैं ।

મણુસ્સેસુ સવ્વેસુ” અને જ્યારે તેઓ તિર્યગ્યોનિકોમાં જાય છે, તો સઘળા તિર્યગ્યોનિકોમાં જઈ શકે છે અને જ્યારે તેઓ મનુષ્યોમાં જાય છે, તો સઘળા મનુષ્યોમાં જાય છે. અહિયાં, ક્યાંય પણ તેમને જવાનો પ્રતિબંધ-નિષેધ થયેલ નથી. “દેવેસુ જાવ સહ-સ્સારા” અને જ્યારે તેઓ દેવોમાં જાય છે, તો પહેલાદેવલોકથી લઈને સહસ્રાર સુધીના અર્થાત્ આઠમા દેવલોક સુધીના દેવોમાં જાય છે તેથી આગળના દેવોમાં જતા નથી, “સેસં જહા જલયરાણં” આ રીતે શરીરદ્વાર, અવગાહનાદ્વાર, સ્થિતિદ્વાર અને ઉદ્ધર્તના દ્વારના કથન શિવાયના બાકીના બધા દ્વારોનું કથન ગર્મજ જલચર જીવોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં સમજી લેવું.

“જાવ” યાવત્ “ચઉગઇયા ચઉઆગઇયા” આ ચારગતિ વાળા અને ચાર આગતિ-વાળા હોય છે. આ ઉરઃ પરિસર્પો અહિંથી એટલેકે ઉરઃ પરિસર્પ પણાથી ઉદ્ભવતથઈતને-નીક-ળીને નૈરયિકોમાં પણ જાય છે, તિર્યગ્યોનિકોમાં પણ જાય છે, મનુષ્યોમાં પણ જાય છે, અને દેવોમાં પણ જઈ શકે છે. આ રીતે ચારે ગતિયોમાના જીવો અહિંયા આવી શકે છે.

અસંખેડજા પન્નત્તા' પ્રત્યેકશરીરિણ હમેઽસંખ્યાતઃ પ્રજ્ઞાઃ-કથિતા इति ।

સમ્પ્રતિ ગર્ભજસ્થલચરોરઃપરિસર્પપ્રકરણમુપસંહન્નાહ-‘સે તં ઉરપરિસર્પા’ તે एते गर्भ-
व्युत्क्रान्तिकोरःपरिसर्पा लक्षणभेदाभ्यां निरूपिता इति भावः ॥

ऊरःपरिसर्पान् निरूप्य भुजपरिसर्पान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-‘से किं तं’ इत्यादि,
‘से किं तं भुजपरिसर्पा’ अथ के ते भुजपरिसर्पाः भुजाभ्यां परिसर्पणशीला ये ते भुजपरि-
सर्पास्ते कियन्तः १ इति प्रश्नः, उत्तरयति-संमूर्च्छिमभुजसर्पातिदेशेन-‘भेदो तद्देव’ इति,
भेदस्तथैव यथा संमूर्च्छिमभुजपरिसर्पाणां भेदः कथित स्तैनैव रूपेण गर्भजस्थलचरभुजपरि-
सर्पाणामपि भेदो ज्ञातव्य इति, ॥

सम्प्रति-भुजपरिसर्पाणां शरीरादिद्वाराणि दर्शयति-‘चत्वारि’ इत्यादि, तत्र प्रथमतः
प्रथमं शरीरद्वारमाह-‘चत्वारि शरीरगा’ चत्वारि शरीराणि गर्भजस्थलचरभुजपरिसर्पाणां चत्वारि
औदारिकवैक्रियतैजसकार्मणशरीराणि भवन्तीति शरीरद्वारम् ॥

इसी प्रकार से चारो गतियों के जीव यहां आ सकते हैं । “परित्ता असंखेडजा पन्नत्ता” यहाँ
प्रत्येक शरीरी असंख्यात कहे गये है । “से तं उरपरिसर्पा” इस प्रकार से यहां तक का यह
प्रकरण गर्भज उरःपरिसर्पों का निरूपित हुआ है ।

उरः परिसर्पों का निरूपण करके अब सूत्रकार भुजपरिसर्पों की प्ररूपणा करते हैं इसमें
गौतम ने प्रश्नु से ऐसा पूछा है “से किं तं भुजपरिसर्पा” हे भदन्त ! भुजपरिसर्पों का क्या
लक्षण है और कितने इनके भेद हैं ? उत्तर में सूत्रकार कहते हैं-“भेदो तद्देव” जिस रूप से
संमूर्च्छिम भुजपरिसर्पों का भेद कहा है उसी रूप से गर्भजस्थलचर भुजपरिसर्पों का भी भेद
जानलेना चाहिये ।

अब भुजपरिसर्पों के शरीरादि द्वारों का निरूपण किया जाता है “चत्वारि शरीरगा”
इन भुजपरिसर्पों के शरीरद्वार में चार शरीर होते कहे गये हैं-औदारिक शरीर, वैक्रिय शरीर,

“परित्ता असंखेडजा पणत्ता” आ प्रत्येક અસંખ્યાત શરીરવાળા કહેલા છે. “સે તં ઉર
પરિસર્પા” આ રીતે અહિં સુધીનુ આ કથન ગર્ભજ ઉર. પરિસર્પોના સંબંધમાં કહેલ છે.

ઉર.પરિસર્પોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ભુજપરિસર્પોનું નિરૂપણ કરે છે.-આ
ભુજપરિસર્પોના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે-“સે કિં તં ભુજપરિસર્પા” હે
ભગવન્ ભુજપરિસર્પોનું શું લક્ષણ છે ? અને તેના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે “ભેદો તદ્દેવ” જે પ્રમાણે સંમૂર્ચ્છિમ ભુજપરિ-
સર્પોના ભેદોનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે ગર્ભજ સ્થલચર ભુજપરિસર્પોનું કથન પણ
સમજ લેવું

હવે ભુજપરિસર્પોના શરીર વિગેરે દ્વારોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.-“ચત્તારિ
સરીરગા” આ ભુજપરિસર્પોના શરીરદ્વારમાં તેઓને ચાર શરીરો હોય છે. તે આ પ્રમાણે
સમજવા. ઔદારિક શરીર ૧, વૈક્રિય શરીર ૨, તૈજસ શરીર ૩, અને કાર્મણ શરીર ૪,

અવગાહનાદ્વારમાહ—‘ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલાસંખેજ્જહાગં’ ગર્ભજભુજપરિ-
સર્પજીવાનાં શરીરાવગાહના જઘન્યેનાંગુલાસંખ્યેયમાગપ્રમાણા ભવતીતિ । ‘ઉવ્વકોસેણં ગાઉયપુહત્તં’
ઉત્કર્ષેણ શરીરાવગાહનાગવ્યૂત પૃથક્ત્વં દ્વિગવ્યૂતાદારમ્ય નવગવ્યૂતપર્યન્તં ભવતીતિ અવગાહનાદ્વારમ્ ॥

સ્થિતિદ્વારમાહ—‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો ભુજપરિસર્પાણાં
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતીતિ સ્થિતિ-
દ્વારમ્ । શરીરશરીરાવગાહનાસ્થિતિદ્વારાતિરિક્તદ્વારેષુ ગર્ભજભુજપરિસર્પાણાં ગર્ભજોર.પરિસર્પવદેવ
જ્ઞાતવ્ય મિત્યાશયેનાહ—‘સેસેસુ’ इत्यादि, ‘સેસેસુ ઠાણેસુ જહા ઉરપરિસપ્પા’ શેષેષુ-
શરીરશરીરાવગાહનાસ્થિતિદ્વારાતિરિક્તસ્થાનેષુ ગત્યાગતિપર્યન્તેષુ યથોર.પરિસર્પાઃ યેન પ્રકારેણોરઃ-
પરિસર્પાણામેતાનિ દ્વારાણિ કથિતાનિ તથૈવ ભુજપરિસર્પાણામપિ તાનિ દ્વારાણિ જ્ઞાતવ્યાનીતિ ॥
કેવલં ભુજપરિસર્પાણામ્ ઉરઃપરિસર્પાપેક્ષયા યદ્ ઉદ્વર્તનાદ્વારે વૈલક્ષણ્યં ભવતિ તત્ સ્વયમેવ
દર્શયતિ—‘નવરં’ इत्यादि, ‘નવરં દોચ્ચં પુઢવિં ગચ્છંતિ’ નવરં ગર્ભજભુજપરિસર્પાં इत

તૈજસ શરીર ઓર કાર્મણ શરીર અવગાહનાદ્વાર મેં इनकी “ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जहभागं” શરીરાવગાહના જઘન્ય સે તો અંગુલ કે અસંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
“ગાઉય પુહત્તં” ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ હોતી હૈ—દો કોશ સે લેકર નો કોશ તક કી હોતી હૈ । સ્થિતિદ્વાર
મેં इनकी સ્થિતિ “जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं” જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈ ઓર “ઉવ્વકો
સેણં પુવ્વકોડી” ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વ કોટિકી હોતી હૈ । ‘સેસેસુ ઠાણેસુ જહા ઉરપરિસપ્પા’
इस प्रकार शरीर, शरीरावगाहना एव स्थिति, इन द्वारों के सिवाय सब द्वारों का कथन
जैसा गर्भज उरः परिसर्पों के प्रकरण में किया गया हैं—वैसा ही यहाँ पर भी—इन गर्भज भुज परि-
सर्पों के सम्बन्ध में कर लेना चाहिये उरः परिसर्पों की अपेक्षा जो इन भुज परिसर्पों के उद्वर्तना
(निकलना) द्वार में भिन्नता है वह इस प्रकार “नवरं दोच्चं पुढविं गच्छंति” भुजपरिसर्प अपनी

અવગાહનાદ્વારમાં—“ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલાસંખેજ્જહાગં” તેઓના શરીરની અવ-
ગાહના જઘન્યથી એક આંગળનાં અસંખ્યાતમાં ભાગની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી “ગાઉય-
પુહત્તં” ગવ્યૂત પૃથક્ત્વની હોય છે એટલે કે એક ગવ્યૂતથી લઈને નવ ગવ્યૂત સુધીની હોય
છે; સ્થિતિદ્વારમાં—તેઓની સ્થિતિ “जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं” જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની
હોય છે, અને “ઉવ્વકોસેણ પુવ્વકોડી” ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટીની હોય છે. “સેસેસુ
ઠાણેસુ જહા ઉરપરિસપ્પા” આ રીતે શરીર, શરીરાવગાહના અને સ્થિતિ આ દ્વારોના
કથન શિવાય બધા જ દ્વારોનું કથન અહિયાં જે રીતે ગર્ભજ ઉર.પરિસર્પના પ્રકરણમાં
કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ—આ ગર્ભજ ભુજપરિસર્પોના સંબંધમાં
સમજાવેલું ઉરઃપરિસર્પો કરતાં આ ભુજપરિસર્પોના ઉદ્વર્તનાદ્વારના કથનમાં જે બુદ્ધાઈ
છે, તે આ પ્રમાણેની છે. —“नवरं दोच्चं पुढविं गच्छंति” भुजपरिसर्पों न्यारे पोतानी पयाय

ઉદ્વૃત્ય દ્વિતીયાં શર્કરાપ્રમાપૃથિવીં ગચ્છન્તિ, ઊરઃ પરિસર્પાઃ નરકે પશ્ચમીં પૃથિવીં ગચ્છન્તિ, મુજપરિસર્પાસ્તુ નરકે દ્વિતીયામેવ પૃથિવીં ગચ્છન્તિ इत्यनयो भेदः । अन्यत्सर्वं મુજપરિસર્પાણા-મુરઃપરિસર્પવદેવ ભવતીતિ । મુજપરિસર્પપ્રકરણમુપસંહરન્નાહ—‘સેત્તં મુજપરિસર્પા પન્નત્તા’ તે એતે મુજપરિસર્પાઃ મેદપ્રમેદામ્યાં પ્રજ્ઞતાઃ—પ્રરૂપિતા इति । स्थलचरमुपसंहरन्नाह—‘से तं खलयरा’ તે એતે સ્થલચરા મેદપ્રમેદામ્યાં નિરૂપિતા इति ॥સૂ૦ ૨૪॥

ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાન્ જલચરાન્ સ્થલચરાંશ્ચ નિરૂપ્ય સમ્પ્રતિ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાન્ સ્થલચરાન્ નિરૂપયિતુ પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં સ્વહયરા’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘સે કિં તં સ્વહયરા ? સ્વહયરા ચઽવિહા પન્નત્તા તં જહા-
ચમ્પપક્ષી, તદ્દેવ મેદો, ઓગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જઇમાગં
ઉક્કોસેણં ધણુપુહત્તં । ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં-ઉક્કોસેણં પલિઓ-
વમસ્સ અસંસેજ્જઇમાગો ! સેસં જહા જલયરાણં । નવરં જાવ તચ્ચં પુઢવિં
ગચ્છન્તિ જાવ સે તં સ્વહયરા ગમ્ભવક્કંતિયપંચિંદિયતિરિક્સજોણિયા ।
સે તં તિરિક્સજોણિયા ॥સૂ૦ ૨૫॥

પર્યાય કો જબ છોડતે હૈં ઔર જબ નરકોં મેં જાતે હૈં તો યે દ્વિતીય જો શર્કરા પૃથિવી હૈ વહોં
તક જાતે હૈં આગે નહીં જાતે હૈં । ઊરઃ પરિસર્પતો પશ્ચમી પૃથિવી તક જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર ઇન
દોનોં મેં કેવલ નરક ગતિ મેં જાને કી અપેક્ષા—ભિન્નતા હૈ ઔર સબ પ્રકરણ ઊરઃપરિસર્પોં કે
જૈસા હો હૈ ઇસ પ્રકાર સે “સે તં મુજપરિસર્પા પન્નત્તા” યહાં તક કા યહ પ્રકરણ મુજ
પરિસર્પોં કા ડનકે મેદ પ્રમેદોં કો ઢેકર કહા હૈ । “સે તં સ્વહયરા” ઇસ પ્રકરણ કી સમાપ્તિ
હોતે હી સ્થલચર જીવોં કા ડનકે મેદ પ્રમેદોં સહિત વહ પ્રકરણ સમાપ્ત હો જાતા હૈ ॥સૂ૦ ૨૪॥

છોડે છે, અને જ્યારે નારકામાં જાય છે, તો તેઓ બીજી જે શર્કરા પૃથ્વી છે, ત્યાંના
નારકામાં જાય છે, તેથી આગળ જતા નથી ઊરઃપરિસર્પોં તો પાચમી પૃથ્વી સુધી જાય
છે આ રીતે આ બન્નેના કથનમાં કેવળ નરકગતિમાં જવાની ણાળતમાં બુદ્ધિ પાણું કહેલ
છે બાકીનું તમામ કથન ઊરઃપરિસર્પોંના કથન પ્રમાણે જ છે. આ રીતે “સે તં મુજપરિ-
સર્પા પન્નત્તા” આ કથન સુધીનું આ પ્રકરણ બુજપરિસર્પોંના લેહ પ્રલોહો સહિત કહેલ છે.
“સેત્તં સ્વહયરા” આ પ્રમાણે સ્થલચર જીવોના લેહો અને પ્રલેહો સહિતનું તેમના સંબં-
ધનું આ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું. ॥સૂ૦ ૨૪॥

છાયા—અથ કે તે ક્ષેચરા ? ક્ષેચરાચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞતાસ્ત થા ચર્મપક્ષિણ સ્તથૈવ મેદઃ । અવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંચ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ધનુઃ પૃથક્ત્વમ્ । સ્થિતિ-જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ પર્યોપમસ્યાસંચ્યેયભાગા । શેષં યથા જલચરાણામ્ । નવરં યાવત્ તૃતીયાં પૃથિવીં ગચ્છન્તિ, યાવત્તે પતે ક્ષેચરગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપજ્જ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્-યોનિકા । તે પતે તિર્યગ્યોનિકાઃ ॥સૂ. ૨૫॥

ટીકા—‘સે કિં તં સ્વહયરા’ અથ કે તે ક્ષેચરાઃ ૨ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્ષેચરાણાં કિં-લક્ષણં કિયન્તશ્ચ મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ—‘સ્વહયરા ચડવિહા પન્નત્તા’ ક્ષેચરજીવાચતુર્વિધાઃ ચતુઃપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ । ચતુર્વિધમેદમેવ દર્શયતિ—સંમૂર્ચ્છિમક્ષેચરાતિદેશેન ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘ચમ્પપક્ષી તદેવ મેદો’ ચર્મપક્ષિણ સ્તથૈવ મેદઃ, યથા સંમૂર્ચ્છિમક્ષેચરાણાં ચત્વારઃ—ચર્મપક્ષિ—લોમપક્ષિ—સમુદ્ગપક્ષિવિતતપક્ષિરૂપા મેદાઃ પ્રદર્શિતા સ્તથૈવ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્ષેચરાણામપિ ચત્વારો મેદા જ્ઞાતવ્યાઃ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્ષેચરજીવાનાં શરીરાદિદ્વારનિરૂપણં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । ગર્ભજજલચરાપેક્ષયા યદંશે વૈલક્ષણ્યં

ગર્ભજ જલચરો એવં સ્થલચરો કા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર ગર્ભજ ક્ષેચરો કા નિરૂપણ કરતે હૈ—ઇસ મેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ—“સે કિં તં સ્વહયરા” ઇત્યાદિ । સૂત્ર ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—“સે કિં તં સ્વહયરા” હે મદન્ત ! ગર્ભજ ક્ષેચરો કા કયા લક્ષણ હૈ ઔર કિતને ઇન્કે મેદ હૈ ? સંમૂર્ચ્છિમ ક્ષેચરો કે અતિદેશ સે સૂત્રકાર કહતે હૈ—“સ્વહયરા ચડવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ક્ષેચર જીવ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—“તં જહા” જૈસે—“ચમ્પપક્ષી તદેવ મેદો” ચર્મપક્ષી આદિ પહિલે સંમૂર્ચ્છિમ ક્ષેચરો કે ચાર પ્રકાર ઔર ઊન્કે મેદ પ્રકટ કિયે જા ચુકે હૈ ઊસી પ્રકાર સે ગર્ભજ ક્ષેચરો કે મી વે હી ચાર પ્રકારકે મેદ હોતે હૈ એસા જાનના ચાહિયે ।

અવ ઇન ગર્ભજ ક્ષેચર જીવો કે શરીરાદિ દ્વારો કા વર્ણન, ગર્ભજજલચરજીવો કે પ્રક-

ગર્ભજ જલચરો અને સ્થલચરોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ગર્ભજ ખેચરોનું નિરૂપણ કરે છે.—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—

“સે કિં તં સ્વહયરા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સે કિં તં સ્વહયરા” હે ભગવન્ ગર્ભજ ખેચરોના શું લક્ષણો છે ? અને તેના ભેદો કેટલા કહેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર જીવોના અતિદેશથી પ્રશ્ન કહે છે કે—“સ્વહયરા ચડવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ખેચરજીવો ચાર પ્રકારના કહેલા છે.—“તં જહા” જેમકે—“ચમ્પપક્ષી તદેવ મેદો” ચર્મપક્ષી વિ પહેલા સંમૂર્ચ્છિમ ખેચરોના ચાર પ્રકારો અને તેના ભેદો પ્રકટ કર્યા છે, એજ પ્રમાણે ગર્ભજ ખેચરોના પણ ચાર પ્રકારના ભેદો હોય છે તેમ સમજવું.

આ ગર્ભજ ખેચર જીવોના શરીર વિગેરે દ્વારોનું વર્ણન, ગર્ભજ જલચર જીવોના

તાવન્માત્રં दर्शयति—‘ओगाहणा’ इत्यादि, ‘ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ गर्भव्युत्क्रान्तिकखेचराणां शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासख्येयभागप्रमाणा भवति । ‘उक्को-
सेणं धणुपुहुत्तं’ उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वम्, द्विधनुरारम्य नवधनुः पर्यन्ता उत्कृष्टावगाहना भवतीति
शरीरावगाहनद्वारम् ॥ स्थितिद्वारे—‘ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ स्थितिर्जघन्येन गर्भजखेचराणां
भवति अन्तर्मुहूर्त्तम्, ‘उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागो’ उत्कर्षेण पल्योपमस्या-
सख्येयभागप्रमाणोत्कृष्टा स्थितिः—आयुष्यकालो भवतीति ।

अवगाहना स्थित्योर्विषये इमे द्वे गाथे भवतः—

‘जोयणसहस्स छग्गाउयाइ तत्तोय जोयणसहस्सं ।

गाउयपुहुत्तभुयगे धणुयपुहुत्त च पक्खौसु ॥१॥

गब्भंमि पुव्वकोडी तिन्निय पलिओवमाइं परमाउं ।

उरभुयग पुव्वकोडी पलिय असंखेज्जभागो य’ ॥२॥

रण में जैसा इन द्वारों का वर्णन किया गया है वैसा ही जानना चाहिये परन्तु गर्भज बलचरों की अपेक्षा जितने अंश में भिन्नता है वह “ओगाहणा” आदि सूत्र द्वारा यहाँ प्रदर्शित की गई है—जैसे—“ओगाहणा” इत्यादि ।

“ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं” अवगाहना यहाँ जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और “उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं” उत्कृष्ट से धनुष पृथक्त्व होती है अर्थात् दो धनुष से लेकर नौ धनुष तक होती है. स्थितिद्वार में—ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागो” यहाँ स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है ।

પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે શરીર વિગેરે દારોનું કથન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે સમજવું. પરંતુ ગર્ભજ જલચરોના કરતાં જેટલા અંશમાં જુદા પાણું છે, તે “ઓગાહણા” વિગેરે સૂત્રાંશ દ્વારા અહિયાં બતાવવામાં આવેલ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે

ઓગાહણા જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં” અવગાહના અહિયાં જઘન્યથી એક આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને “ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્ત” ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વની હોય છે. એટલે કે બે ધનુષથી લઇને નવ ધનુષ સુધીની હોય છે. સ્થિતિદ્વારમાં—“ઠિઈ જહણેણં અંતોમુહુત્ત” ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇભાગો” સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અવગાહના અને સ્થિતિદ્વારના સખંધમાં અહિયાં આ નીચે પ્રમાણેની બે ગાથાઓ કહી છે.

યોજનસહસ્રં ષડ્ગવ્યૂતાનિ, તતશ્ચ યોજનસહસ્રમ્ ।

ગવ્યૂતપૃથક્ત્વં ભુજગે ધનુઃપૃથક્ત્વં ચ પક્ષિણુ ॥૧॥

ગર્ભે પૂર્વકોટિઃ ત્રીણિ ચ પલ્યોપમાનિ પરમાયુઃ ।

ઉરો ભુજગપૂર્વકોટિઃ પલ્યોપમાસંલ્લેયભાગાશ્ચ ॥૨॥ ઇતિચ્છાયા,

ગાથયોરયમર્થો બોધ્યઃ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાનામેવ જલચરાણામુત્કૃષ્ટાવગાહના યોજનસહસ્રમ્ ચતુષ્પદાનાં ષડ્ગવ્યૂતાનિ, ઉરઃ પરિસર્પાણાં યોજનસહસ્રમ્, ભુજપરિસર્પાણાં ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્, પક્ષિણાં ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ તથા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાનાં જલચરાણામુત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પૂર્વકોટિઃ, ચતુષ્પદાનાં ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ ઉરગાણાં ભુજગાનાં ચ પૂર્વકોટિઃ, પક્ષિણાં પલ્યોપમાસંલ્લેયભાગમિતિ ॥ ‘સેસં જહા જલયરાણં’ શેષમ્—અવગાહનાસ્થિત્યતિરિક્તં શરીરસંહનનાદિદ્વારજાતં યથા ગર્ભજજલચરાણાં કથિતં તથૈવ સર્વમિહાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । ‘નવરં જાવ તચ્ચં પુઢવિં ગચ્છંતિ’ નવરં—કેવલં યાવત્

અવગાહના ઓર સ્થિતિ કે વિષય મેં યહાં યે દો ગાથાં હૈ—

“જોયણસહસ્ર” ઇત્યાદિ । ‘ગર્ભમિ’ ઇત્યાદિ ।

इन दो गाथाओं का अर्थ इस प्रकार से है—गर्भजजलचरों की उत्कृष्ट अवगाहना एक हजार योजन की होती है. चतुष्पदों की छह गव्यूति प्रमाण होती है उरःपरिसर्पों की एक हजार योजन की होती है भुजपरिसर्पों की गव्यूत पृथक्त्व होती है. पक्षियों की धनुः पृथक्त्व होती है । तथा गर्भज जलचरों की उत्कृष्ट स्थिति एक पूर्वकोटि की होती है. चतुष्पदों की तीन पल्योपम की होती है. उरः परिसर्पों की एवं भुजपरिसर्पों की पूर्वकोटिकी होती है और पक्षियों की पल्योपम के असख्यातवें भाग प्रमाण होती है. “सेसं जहा जलयराणं” इस प्रकार अवगाहना और स्थिति के अतिरिक्त शरीर संहनन आदि द्वारों की प्ररूपणा यहां गर्भज जलचरों के जैसी ही कर लेना चाहिये “नवरं जाव” विशेषता यह है कि गर्भजजल-

“જોયણસહસ્ર” ઇત્યાદિ ‘ગર્ભમિ’ ઇત્યાદિ.

આ બે ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—ગર્ભજ જલચરોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજનની હોય છે ચતુષ્પદવાળા જીવોની અવગાહના છ ગવ્યૂતિ પ્રમાણની હોય છે. ઉર પરિસર્પોની અવગાહના એક હજાર યોજનની હોય છે. ભુજપરિસર્પોની અવગાહના ગવ્યૂત પૃથક્ત્વની હોય છે. પક્ષિઓની અવગાહના ધનુષ્પૃથક્ત્વની હોય છે. તથા ગર્ભજ જલચરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની હોય છે ચતુષ્પદોની અવગાહના ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. ઉર પરિસર્પોની અને ભુજપરિસર્પોની અવગાહના એક પૂર્વકોટિની હોય છે. અને પક્ષિઓની અવગાહના પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની હોય છે. “સેસં જહા જલયરાણં” આ રીતે અવગાહના અને સ્થિતિદ્વારના કથન શિવાય શરીરદ્વાર-સંહનન-દ્વાર વિગેરે સઘળા દ્વારોનું કથન અહિયાં ગર્ભજ જલચર જીવોના કથન પ્રમાણેનું સમજવું. “નવરં જાવ” વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે—ગર્ભજ જલચરજીવો અહિથી ઉદ્ભવત

તૃતીયાં પૃથિવીં ગચ્છન્તિ । અર્થં ભાવઃ—પતેપામુદ્વર્તના તૃતીયપૃથિવ્યા આરમ્ય મહસ્તારદેવપર્યન્તમ્ ભવતિ
પતન્મધ્યે સર્વેષુ જીવસ્થાનેષુ સમુત્પાદો ભવતીતિ । નરકેપૂત્પાદવિપયે ગાથાદ્વયમ્, તથાહિ—

‘અસળ્ણીં સ્વલુ પઢમં દોચ્ચં ચ સરીસવા તડ્યં પવ્વહી ।

સીઠ્ઠાં જંતિ ચડ્ડિં, ઉરગા પુણ પંચમિં પુઢવિં’ ॥૧॥

છઢ્ઠિં ચ ઇત્થિયા ઉ, મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિં ॥

एसो परमुववाओ, वोद्धव्वो नरयपुढवीसु” ॥૨॥

અસંજ્ઞિનઃ સ્વલુ પ્રથમાં દ્વિતીયાં ચ સરીસૃપા સ્તૃતીયાં પક્ષિણઃ ।

સિઠ્ઠા યાન્તિ ચતુર્થીં ભુજગાઃ પુનઃ પઠ્ઠમીં પૃથિવીમ્ ॥૧॥

पष्टीं च स्त्रियः मत्स्या मनुजाश्च सप्तमीं पृथिवीम् ।

एषः परमोपपातो वोद्धव्यो नरकपृथिवीषु ॥ इतिच्छाया ॥ अर्थस्थ्यागम्यः ॥

‘જાવ’ યાવત્ અત્ર યાવત્પદેન ગત્યાગતિદ્વારપર્યન્તસ્ય સપ્રહઃ । તચ્ચ ગત્યાગતિદ્વારમ્

ચર યહાં સે ઉદ્વૃત્ત હોકર નરક મેં પ્રથમ પૃથિવી સે લેકર સાતવીં પૃથિવી તક જાતે હેં ઓર
યે “તચ્ચં પુઢવિં ગચ્છન્તિ” થલચર ઉદ્વૃત્ત હોકર પ્રથમ પૃથિવી સે લેકર તૃતીય પૃથિવી તક
હી જાતે હેં આગે નહીં જાતે હેં । નરકો મેં ઉત્પાદકે વિપય મેં યે દો ગાથાં હેં—

“અસળ્ણી” ઇત્યાદિ । ‘છઢ્ઠિં ચ’ ઇત્યાદિ ।

इन दो गाथाओ का अर्थ इस प्रकार से है—असंज्ञी जीव प्रथम नरक तक जाते हैं.
सरीसृप द्वितीय नरक तक जाते हैं पक्षी तृतीय नरक तक जाते हैं सिंह चतुर्थ नरक तक
जाते हैं । भुजग पांचवें नरक तक जाते हैं—स्त्री छठवें नरक तक जाती है. मत्स्य तन्दुलमत्स्य—
और मनुष्य सातवें नरक तक जाते है ।

“જાવ” યાવત્ યહાં યાવત્પદ સે ગત્યાગતિ દ્વાર તક કા સપ્રહ હુઆ હૈ. યહ ગત્યા-

થઈને ઓટલે કે—ગર્ભજ જલચર પશુમાંથી નીકળીને પહેલી પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી
સુધીના નરકમાં જાય છે અને આ સ્થલચર ‘તચ્ચં પુઢવિં ગચ્છન્તિ’ સ્થલચર પશુમાંથી નીક-
ળીને પહેલી પૃથ્વીથી લઈને ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જ જાય છે. તેથી આગળ જતા નથી.

નરકોમાં ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ થવાના સંબંધમાં આ નીચે જણાવેલ જે ગાથાઓ કહી
છે—‘અસળ્ણી’ ઇત્યાદિ “છઢ્ઠિં ચ” ઇત્યાદિ.

આ બન્ને ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અસંજ્ઞીજીવ પહેલા નરક સુધી જાય છે.
સરીસૃપ-સર્પ બીજા નરક સુધી જાય છે પક્ષી ત્રીજા નરક સુધી જાય છે. સિંહ ચોથા નરક
સુધી જાય છે ભુજગ પાંચમાં નરક સુધી જાય છે. સ્ત્રી છઠા નરક સુધી જાય છે. મત્સ્ય-
તન્દુલમત્સ્ય અને મનુષ્ય એ સાતમા નરક સુધી જાય છે

‘જાવ’ યાવત્ અહિં યાવત્પદથી ગત્યાગતિદ્વારનો સંબંધ થયેલ છે. આ ગત્યાગતિ-

જલચરવદેવ ભાવનીયમ્, ચતુર્ગતિકાઃ ચતુરાગતિકાઃ ‘સે તં સ્વહયરગભવવકંતિયપંચિ-
દિયતિરિક્ષજોણિયા’ યાવત્ તે એતે સ્વેચરગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ નિરૂપિતાઃ
પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંસ્થાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રકરણાર્થમુપસંહરતિ—‘સે તં તિરિક્ષજોણિયા’ તે એતે-
તિર્યગ્યોનિકાઃ મેદપ્રમેદામ્યાં નિરૂપિતા इति ॥ સૂ૦ ૨૬ ॥

પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવા નિરૂપિતાઃ, સમ્પ્રતિ મનુજપ્રતિપાદનાય—આહ—‘સે કિં તં
મણુસ્સા’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘સે કિં તં મણુસ્સા ? મણુસ્સા દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સંમુ-
ચ્છિમમણુસ્સા ય ગભવવકંતિયમણુસ્સા ય । કહિ ણં મંતે ? સંમુચ્છિમ-
મણુસ્સા સંમુચ્છંતિ ગોયમા ! અંતો મણુસ્સસ્થેત્તે જાવ કરંતિ । તેસિ ણં મંતે !
જીવાણં કઙ્ઘ સરીરણા પન્નત્તા ? ગોયમા ! તિન્નિ સરીરણા પન્નત્તા ।
તં જહા—ઓરાલિણે તેયણે કમ્મણે, સેત્તં સંમુચ્છિમમણુસ્સા । સે કિં તં
ગભવવકંતિયમણુસ્સા ? ગભવવકંતિયમણુસ્સા તિવિહા પન્નત્તા । તં
જહા કમ્મભૂમયા, અકમ્મભૂમયા, અંતરદીવયા । એવં મણુસ્સ મેદો
માણિયવ્વો જહા પણ્ણવણાણે તહા ણિસ્વસેસં માણિયવ્વં જાવ છુમ-
ત્થા યે કેવલી ય તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા પજ્જત્તા ય

ગતિદ્વાર મી યહાં જલચર જીવોં કે જૈસા હી માવિત કરના ચાહિયે. હસ પ્રકાર યે ગર્ભજ
સ્વેચર જીવ ચતુર્ગતિક ઓર ચતુરાગતિક હોતે હૈ । “સે તં સ્વહયરગભવવકંતિય પંચિદિય-
તિરિક્ષજોણિયા” હસ પ્રકાર સે યે સ્વેચર ગર્ભજ તિર્યગ્પંચેન્દ્રિય નિરૂપિત કિયે ગયે હૈં, યહાં
પ્રત્યેક શરીરી અસંસ્થાત કહે ગયે હૈં । “સે તં તિરિક્ષજોણિયા” હસ પ્રકાર સે યે તિર્યગ્યો-
નિક જીવ મેદ ઓર પ્રમેદો સે યહાં તક નિરૂપિત કિયે ગયે હૈ । સૂત્ર ॥૨૫॥

દ્વાર પણુ અહિયાં જલચરજીવોના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું આ રીતે આ ગર્ભજ પેચર
જીવો. આર ગતિમાં જનારા અસે આર ગતિથી આવવાવાળા હોય છે. ‘સે તં સ્વહયરગભ-
વવકંતિયપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ આ રીતે પેચર ગર્ભજ તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિય જીવોનું
નિરૂપણ થયું છે. અહિયાં પ્રત્યેક શરીરધારી અસંસ્થાત કહેલા છે “સે તં તિરિક્ષજોણિયા”
આ પ્રમાણે અહિં પર્યન્ત લેદ પ્રલેદો સાથે તિર્યગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં
આવ્યું છે. ॥સૂ૦ ૨૫॥

अपज्जत्ता य तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सरीरगा पन्नत्ता ? गोयमा !
 पंच सरीरा पन्नत्ता । तं जहा—ओरालिए जाव कम्मए । सरीरोगाहणा
 जहन्नेणं अंगुलासंखेज्जइभागे, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं । छच्च वि सं-
 धयणा । छ संठाणा । ते णं भंते ! जीवा किं कोहकसाई जाव लोभकसाई
 अकसाई ? गोयमा ! सव्वे वि । ते णं भंते ! जीवा किं आहारसन्नो-
 वत्ता जाव लोभसन्नोवत्ता नोसन्नोवत्ता गोयमा ! सव्वे वि । ते णं
 भंते ! जीवा किं कण्हलेस्सा य जाव अलेस्सा ? गोयमा ! सव्वे
 वि । सोइंदियोवत्ता जाव नो इंदियोवत्ता विं, सत्त समुग्घाया,
 तं जहा—वेयणासमुग्घाए जाव केवलिसमुग्घाए । सन्नी वि नो
 सन्नी नो असन्नी वि, इत्थियवेया वि जाव अवेया वि, पंच पज्जत्ती,
 तिविहा वि दिट्ठी, चत्तारि दंसणा, णाणीवि अन्नाणी वि । जे नाणी ते
 अत्थेगइया दुण्णाणी, अत्थेगइया तिन्नाणी, अत्थेगइया चउण्णाणी,
 अत्थेगइया एग णाणी, जे दुण्णाणी ते नियमा आभिणिवोहियणाणी
 सुयणाणी य । जे तिण्णाणी ते आभिणिवोहियणाणी सुयणाणी ओहि-
 नाणी य अहवा आभिणिवोहियणाणी सुयणाणी मणपज्जवनाणी
 य, ये चउण्णाणी ते नियमा आभिणिवोहियणाणी सुयणाणी ओहि-
 नाणी मणपज्जवनाणी य, जे एगनाणी ते नियमा केवलनाणी एवं
 अन्नाणी वि दुअन्नाणी ति अन्नाणी । मणजोगी वि वइ जोगीवि
 कायजोगी वि, अजोगी वि, दुविहे उवओगे । आहारो छद्दिसिं उव-
 वाओ नेरइएहिं अहे सत्तम वज्जेहिं तिरिक्ख जो णिएहिं उववाओ असं-
 खेज्जवासाउयवज्जेहिंतो मणुएहिंतो अकम्मभूमगअंतरदीवगअसं-

खेज्जवासाउ य वज्जेहिंतो देवेहिंतो ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्का-
सेणं तिन्नि पलिओवमाइं, दुविहा वि मरंति, उव्वट्ठित्ता नेरइयादिसु
जाव अणुत्तरोववाइएसु, अत्थेगइया सिज्झंति जाव अंतं करंति । ते
णं भंते ! जीवा कइ गइया कइ आगइया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच गइया
चउ आगइया । परित्ता संखेज्जा पन्नत्ता से तं मणुस्सा ॥सू० २७॥

छाया—अथ के ते मनुष्याः ? मनुष्या द्विविधाः प्रज्ञताः तद्यथा-संमूर्च्छिमनु
ष्याश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च । कुत्र खलु भदन्त ! संमूर्च्छिमनुष्याः संमूर्च्छन्ति ?
गौतम ! अन्तर्मेनुष्यक्षेत्रं यावत्कुर्वन्ति । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति शरीराणि प्रज्ञ
प्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-औदारिकं तैजसं कर्मणं च ।
ते एते संमूर्च्छिमनुष्याः । अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः ? गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्या
स्त्रिविधाः प्रज्ञतास्तद्यथा-कर्मभूमका अकर्मभूमका अन्तरद्वीपजाः । एवं मनुष्यभेदो भणि-
तव्यो यथा प्रज्ञापनायां तथा निरवशेषं भणितव्यं यावत् छद्मस्थाश्च केवलिनश्च । ते
समासतो द्विविधाः प्रज्ञता स्तद्यथा पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां
कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-औदारिकं याव-
त्कर्मणम् । शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागम् उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि ।
षडपि संहननानि, षड् संस्थानानि । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं क्रोधकषायिनो याव-
ल्लोभकषायिनोऽकषायिनः ? गौतम ! सर्वेऽपि । ते खलु भदन्त ! जीवाः किमाहार
संज्ञोपयुक्ता यावत् लोभसंज्ञोपयुक्ताः नो संज्ञोपयुक्ताः, गौतम ! सर्वेऽपि । ते खलु
भदन्त ! जीवाः किं कृष्णलेइयाश्च यावदलेइयाः । ? गौतम ! सर्वेऽपि । श्रोत्रेन्द्रियो
पयुक्ता यावन्नो इन्द्रियोपयुक्ता अपि । सप्त समुद्घाताः तद्यथा-वेदनासमुद्घातो यावत्केव-
लिसमुद्घातः । संज्ञिनोऽपि नो संज्ञिनोअसंज्ञिनोऽपि । स्त्रीवेदका अपि यावदवेदका
अपि, पञ्च पर्याप्तयः । त्रिविधा अपि दृष्टयः । चत्वारि दर्शनानि । ज्ञानिनोऽपि अज्ञा-
निनोऽपि, ये ज्ञानिनस्ते अस्त्येकके द्विज्ञानिनः, अस्त्येकके त्रिज्ञानिनः, अस्त्येकके
चतुर्ज्ञानिनः, अस्त्येकके एकज्ञानिनः । ये द्विज्ञानिनस्ते नियमात् आभिनिबोधिक
ज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च । ये त्रिज्ञानिनस्ते आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनः अव-
धिज्ञानिनश्च । अथवा आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च । ये
चतुर्ज्ञानिनस्ते नियमात् आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्य-
वज्ञानिनश्च । ये एकज्ञानिनस्ते नियमात् केवलज्ञानिनः । एवमज्ञानिनोऽपि । द्वयज्ञा-

નિન સ્વચ્છાનિનઃ । મનો યોગિનોઽપિ વચ્ચો યોગિનોઽપિ કાયયોગિનોઽપિ । અયોગિનો-
ઽપિ । દ્વિવિધ ઉપયોગઃ । આહારઃ પદ્મ દિશિ । ઉપપાતો નૈરચિકૈભ્યોઽધઃ સપ્તમવર્જેભ્યઃ,
તિર્યગ્યોનિકૈભ્ય ઉપપાતોઽસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેભ્યઃ' મનુષ્યેભ્યોઽકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકા
સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેભ્યઃ, દેવેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુદ્ધર્ત્તમુત્કર્ષેણ ત્રીણિ
પલ્યોપમાનિ । દ્વિવિધા અપિ પ્રિયન્તે । ઉદ્વૃત્ય નૈરચિક્ષાદિપુ યાવદનુચ્છરોપપાતિકેષુ,
અસ્ત્યેકકે સિધ્યન્તિ યાવદન્તં કુર્વન્તિ । તે ચલુ ભદન્ત ! જીવાઃ કતિગતિકાઃ કત્યા
ગતિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! પञ्चગતિકાચતુરાગતિકાઃ પરીતાઃ સંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
તે પતે મનુષ્યાઃ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ટીકા — ‘સે કિં તં મણુસ્સા’ અથ કે તે મનુષ્યાઃ કતિ પ્રકારકાઃ મનુષ્યા ભવન્તીતિ
પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘મણુસ્સા દુવિદ્ધા પન્નત્તા’ મનુષ્યા દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા
इति । દ્વૈવિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથા—‘સંમુચ્છિમમણુસ્સા ય’ સમૂ-
ર્ચિમમનુષ્યાશ્ચ ‘ગઘ્ભવકકંતિયમણુસ્સા ય’ ગર્ગચ્યુત્કાન્તિકમનુષ્યાશ્ચ, તથા ચ—સમૂર્ચિમ-
ગર્મજમેદેન મનુષ્યા દ્વિવિધા ભવન્તીત્યર્થઃ । સમૂર્ચિમમનુષ્યાણામુત્પત્તિવિષયે પ્રશ્નયન્નાહ—
‘કહિ ણં મંતે ! इत्यादि, ‘કહિ ણં મંતે’ ક—કુત્ર—કસ્મિન્ સ્થાને ચલુ ભદન્ત । ‘સંમુચ્છિમ-
મણુસ્સા સંમુચ્છંતિ’ સમૂર્ચિમમનુષ્યાઃ સમૂર્ચંતિ—સમુત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—
‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘અંતો મણુસ્સસેવે જાવ કરેતિ’ અન્તર્મનુષ્ય-

પञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवो का निरूपण समाप्त करके अब सूत्रकार मनुष्यों का निरूपण
करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“से किं तं मणुस्सा—इत्यादि । सूत्र ॥ २६ ॥

ટીકાર્થ — “સે કિં તં મણુસ્સા” હે ભદન્ત ! મનુષ્ય કિતને પ્રકાર કે હોતે હે ?
ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હે—“મણુસ્સા દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! મનુષ્ય દો પ્રકાર કે હોતે હે.
“તં જહા” જૈસે—“સંમુચ્છિમમણુસ્સા ય ગઘ્ભવકકંતિયમણુસ્સા ય” એક સમૂર્ચિમ મનુષ્ય
ઔર दूसरे गर्मज मनुष्य “कहि णं मंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति” હે ભદન્ત !
સમૂર્ચિમ મનુષ્ય કહાં પર સંમૂર્ચિત—ઉત્પન્ન હોતે હે ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હે—“અંતો મણુસ્સ-

પ એન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરે
છે. આ સ બ ધ માં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—“સે કિં તં મણુસ્સા” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—“સે કિં તં મણુસ્સા” હે ભગવન્ મનુષ્યો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“મણુસ્સા દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! મનુષ્યો બે
પ્રકારના હોય છે “તં-જહા” તે આ પ્રમાણે છે ‘સંમૂર્ચિમમણુસ્સા ય ગઘ્ભવકકંતિય-
મણુસ્સા ય’ એક સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય અને બીજા ગર્મજ મનુષ્ય “કહિ ણં મંતે ! સંમૂર્ચિમ-
મણુસ્સા” સંમુચ્છંતિ હે ભગવન્ સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય કયા સંમૂર્ચિત—ઉત્પન્ન થાય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“અંતોમણુસ્સસેવે જાવ કરેતિ” અહિયાં યાવત્પદ્ધતી સંપૂર્ણ

ક્ષેત્રે યાવત્કુર્વન્તિ અત્ર યાવત્પદેન—इत्थं संपूर्णः पाठो ज्ञातव्यः, 'अंतो मणुस्सखेत्ते पणलीसाए जोयणसयसहस्सेसु अइढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु पन्नरससु कम्म भूमिसु' तीसाए अकम्मभूमिसु' छप्पणाए' अंतरदीवेसु गव्वभवकंतियमणुस्साणं चेव उच्चारेषु वा पासवणेषु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा सोणि-एसु वा सुक्केसु वा सुक्कपोगलपरिसाढेसु वा ववगयजीवकलेवरेसु वा इत्थीपुरिस संजोगेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असुइढाणेसु' एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असन्ती मिच्छद्विटी सव्वાદિં પજ્જત્તીદિં અપજ્જત્તગા અંતોમુહુત્તાઉયા ચેવ કાલં કરેતિ इति, ॥

(અન્તર્મનુષ્યક્ષેત્રે પચ્ચત્ત્વારિશતિ યોજનશતસહક્ષેપુ અર્ધતૃતીયેષુ દ્વીપસમુદ્રેષુ પચ્ચ દશસુ કર્મભૂમિષુ ત્રિશત્યકર્મભૂમિષુ પદ પચ્ચાશતિ અન્તરદ્વીપેષુ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામે-વોચ્ચારેષુ વા પ્રસ્રવણેષુ વા ખેલેષુ વા સિંઘાણકેષુ વાતેષુ વા પિત્તેષુ વા શોણિતેષુ વા-શુક્રેષુ વા શુક્રપુદ્ગલપરિશાટેષુ વા કુગતજીવકલેવરેષુ વા સ્ત્રીપુરુષસંયોગેષુ વા નગર-નાલિકાસુ વા સર્વેષ્વેવાશુચિસ્થાનેષુ અત્ર સ્વલુ સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાઃ સંમૂર્ચ્છન્તિ અહ્ગુલસ્યા

खेत्ते जाव करेति" यहां यावत्पद से सपूर्ण पाठ गृहीत हुआ हैं—वह पाठ टीका में समग्र किया गया है उसका अर्थ इस प्रकार है—पैतालीस लाख योजन प्रमाण यह मनुष्य लोक है. इसमें अढाई द्वीप समुद्र प्रमाण जो यह मनुष्य क्षेत्र है उसमें ही ये समूर्च्छिम मनुष्य उत्पन्न होते हैं जैसे पन्द्रह कर्मभूमियों में तीस अकर्मभूमियो छप्पन्न अन्तर द्वीपो में ये समूर्च्छिम मनुष्य उत्पन्न होते हैं। ये गर्मज के उच्चार १ मल में प्रस्रवण २ पेशाव में, खेल—कफ में, ३ सिंघाण—नाक के मैल में, ४ वमनमें, ५ पित्त में, ६ शोणित—खून में, ७ शुक्र—वीर्य में, ८ शुक्र पुद्गलो, के परिसटन ९ में, १० मरे हुए जीव के कलेवरो में, ११ स्त्री पुरुष के संयोग में, १२ नगर की नालियो में, १३ एवं समस्त अशुचिस्थानो में, १४ ये समूर्च्छिम मनुष्य उत्पन्न

પાઠ ગ્રહણ થયેલ છે. તે પાઠ ટીકામાં આપેલ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—પિસ્તાળીસ લાખ યોજન પ્રમાણ આ મનુષ્ય લોક એટલે કે મધ્યલોક છે તેમાં અઢાઈ દ્વીપ સમુદ્ર પ્રમાણ જે આ મનુષ્યક્ષેત્ર છે, તેમાં જ આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે પદર કર્મ-ભૂમિયોમાં ત્રીસ અકર્મભૂમિયોમાં, છપ્પન અંતરદ્વીપોમાં આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ગર્ભજના ઉચ્ચાર—મળમાં, પ્રસ્રવણ—પેસાળમાં ૨, ખેલ—કફમાં ૩, સિંઘાણ—નાકના મેલમાં ૪ વમન—ઉલટીમાં ૫, પિત્તમાં ૬, શોણિતમાં ૭, શુક્ર—વીર્યમાં ૮, શુક્રપુદ્ગલોનાં પરિશટનમાં ૯, પંચેન્દ્રિય મરેલ જીવોના કલેવરોમાં ૧૦, સ્ત્રીપુરુષના સંયોગમાં ૧૧, નગરની નળીયોમાં ૧૨, અને બધા જ અશુચિ—અપવિત્ર સ્થાનોમાં ૧૩, આ સંમૂર્ચ્છિમ

સંઘ્યેયભાગતયા શરીરાવગાહનયા અસંજ્ઞિનો મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સર્વાભિ પર્યાપ્તિભિરપર્યાપ્તિકા અન્તર્મુહર્તાયુક્તા એવ કાલં કુર્વન્તીતિચ્છાયા) ॥

તેપાં સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં શરીરાદિદ્વારજાતં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘તેસિ ણં મંતે’
 ઇત્યાદિ, ‘તેસિ ણં મંતે’ તેપાં સમૂર્ચ્છિમાનાં સ્વલ્પ મદન્ત ? ‘જીવાણં કઙ્ઘ સરીરગા પન્નત્તા’
 જીવાનાં મનુષ્યાણાં કતિ—કિયત્સંઘ્યકાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનીતિ શરીરદ્વારે પ્રશ્ન,
 મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘તિન્નિ સરીરગા પન્નત્તા’ ત્રીણિ
 શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘ઓરાલ્લિણ
 તેયણ કમ્મણ’ ઔદારિક તૈજસં કાર્મણમ્, એતચ્છરીરત્રયમેવ ભવતિ સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં
 સંમૂર્ચ્છિમત્વાદેવેતિ શરીરદ્વારમ્ । શરીરાવગાહના જઘન્યોત્કર્ષામ્યામઙ્ગુલાસંઘ્યેયભાગપ્રમાણા ।

હોતે હૈં । ડનકી શરીરાવગાહના અંગુલ કે અસંઘ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈં. યે અસંજ્ઞી—મન
 રહિત—હોતે હૈં મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં છ પર્યાપ્તિયો મેં સે કોઈ મી પર્યાપ્તિ ઇનકી પૂર્ણ નહીં હોતી
 હૈં અતઃ યે અપર્યાપ્ત હી હોતે હૈં ઇનકી આયુ એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હી હોતી હૈં ઇસકે વાદ યે મર
 જાતે હૈં । ઇન્હે લઘ્વપર્યાપ્તક કહા ગયા હૈં ।

ઇન સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો કે શરીરાદિદ્વાર ઇસ પ્રકાર સે હૈં “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કઙ્ઘ
 સરીરગા પન્નત્તા” હે મદન્ત ! ઇન સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં કે કિતને શરીર હોતે હૈં ! તવ પ્રમુ ને
 ગૌતમ સે કહા—“ગોયમા ! તિન્નિ સરીરગા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ઇન સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં
 કો ત્રીન શરીર હોતે હૈં “તં જહા” જૈસે—“ઓરાલ્લિણ, તેયણ, કમ્મણ” ઔદારિક તૈજસ
 ઔર કાર્મણ ઇનકી શરીરાવગાહના જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અંગુલ કે અસંઘ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ
 હોતી હૈં સંહનન સંસ્થાન કપાય, લેશ્યા, યે દ્વાર યહાં દ્વીન્દ્રિય પ્રકરણ મેં જૈસે યે પ્રતિપાદિત

મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓના શરીરની અવગાહના એક આંગળના અસંખ્યાત ભાગ
 પ્રમાણની હોય છે. તેઓ અસંજ્ઞી મન વિનાના હોય છે. મિથ્યા દૃષ્ટિવા હોય છે. તેઓને
 છ પર્યાપ્તિયો પૈત્રી એક પણ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ હોતી નથી તેથી તેઓ અપર્યાપ્ત જ હોય છે.
 તેનું આયુષ્ય એક અન્તર્મુહર્ત્તનું જ હોય છે, તે પછી તેઓ મરી જાય છે તેઓને લઘ્વ
 પર્યાપ્તક કહેલા છે. એટલે કે લઘ્વિ-અપર્યાપ્તક કહ્યા છે.

આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોના શરીર વિગેરે દ્વારે આ પ્રમાણે છે—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં
 કઙ્ઘ સરીરગા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ ! આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને કેટલા શરીરો હોય છે ?
 આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્રણ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! તિન્નિ સરીરગા પન્નત્તા”
 હે ગૌતમ ! આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને ત્રણ શરીરો હોય છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે
 છે—“ઓરાલ્લિણ, તેયણ, કમ્મણ” ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ, તેઓના શરીરની અવગા-
 હના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટી એક આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની હોય છે સંહ-
 નન, સંસ્થાન, કપાય, લેશ્યા, આ દ્વારોનું કથન જે પ્રમાણે જે ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના પ્રક-
 રણમાં કહ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું અહિયાં પણ સમજી લેવું.

સંહનનસંસ્થાનકષાયલેશ્યાદ્વારાણિ યથા દ્વીન્દ્રિયાણામ્ । ઇન્દ્રિયદ્વારે પञ्ચેન્દ્રિયાણિ । સંજિદ્વારં વેદદ્વારં ચ દ્વીન્દ્રિયવદેવ ।

પર્યાપ્તિદ્વારે—પञ्ચાપર્યાપ્તયઃ । દૃષ્ટિદર્શનજ્ઞાનયોગોપયોગદ્વારાણિ યથા પૃથિવી-કાયિકાનામ્ । આહારો યથા—દ્વીન્દ્રિયાણામ્ । ઉપપાતો નૈરયિકદેવ તેજોવાય્વસસંખ્યાતવર્ષા-યુષ્કવર્જેભ્યઃ । સ્થિતિર્જઘન્યોત્કર્ષાભ્યામન્તર્મુહૂર્તમાત્રપ્રમાણા નવરં જઘન્યપદાદુત્કૃષ્ટમધિકં જ્ઞાત-વ્યમ્ । મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે । અનન્તરમુદ્વૃત્ય નૈરયિકદેવાસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેષુ શેષેષુ સ્થાનેષુ ઉત્પદ્યન્તે, ગત્યાગતિદ્વારે—દ્વ્યાગ-

હુણ હૈ વૈસે હી જાનના ચાહિયે । ઇન્દ્રિયદ્વાર મેં इनके पांचो इन्द्रियां होती हैं । संजिद्वार और वेदद्वार द्वीन्द्रिय प्रकरण में कहे अनुसार यहां जानना चाहिये । पर्याप्तिद्वार—મેં પાંચ અપર્યાપ્તિ વાલેં હોતે હૈ । દૃષ્ટિદ્વાર, દર્શનદ્વાર જ્ઞાનદ્વાર, યોગદ્વાર, और उपयोगद्वार ये सब द्वार पृथिवीकायिक जीवों के प्रकरण में कहे गये अनुसार यहां जानना चाहिये आहारद्वार में इनका आहार द्वीन्द्रिय जीवो के जैसा होता है । उपपात इनका नैरयिक, देव, तेज, वायु और असंख्यात वर्षायुष्क इनको छोड़कर शेष जीवों से होता है स्थिति—इनकी जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त की ही होती है परन्तु जघन्य के अन्तर्मुहूर्त की अपेक्षा उत्कृष्ट का अन्तर्मुहूर्त अधिक है । ये मारणान्तिक समुदघात से समवहत होकर भी मरते हैं और उससे नहीं सम-वहत होकर भी मरते हैं । ये अपनी पर्याय छोड़कर नैरयिक, देव और असंख्यात वर्ष की आयु वाले स्थानों को छोड़कर शेष स्थानों में उत्पन्न होते हैं । गत्यागति द्वार में—ये तिर्यञ्च

ઇન્દ્રિયદ્વારમાં—તેઓને પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે. સંજિદ્વાર અને વેદદ્વારનું કથન જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. અર્થાત્ અસંખી હોય છે. અને વેદમાં ન પુસક વેદવાળા હોય છે. પર્યાપ્તિકદ્વારમાં—તેઓ પાંચ અપર્યાપ્તિવાળા હોય છે. દૃષ્ટિદ્વાર, દર્શનદ્વાર, જ્ઞાનદ્વાર યોગદ્વાર, અને ઉપયોગદ્વાર આ દ્વારોનું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે અહિયાં સમજ લેવું. આહારદ્વારમાં—તેઓનો આહાર જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના જેવો હોય છે. તેઓનો ઉપપાત—ઉત્પત્તિ નૈરયિક, દેવ, તેજ, વાયુ, અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા એટલાને છોડીને બાકીના જીવમાંથી થાય છે. તેમની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તનીજ હોય છે પરંતુ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત અધિક છે. તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને એટલે કે આઘાત પ્રાપ્ત કરીને પણ મરે છે, અને સમવહત થયા વિના એટલે કે આઘાત પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ મરે છે તેઓ પોતાની પર્યાયને છોડીને નૈરયિક, દેવ, અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સ્થાનોને છોડીને બાકીના સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ગત્યા-

તિકા દ્વિગતિકાસ્તિર્યદ્મનુપ્યગત્યપેક્ષયા । પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞતા ઇતિ ! રપસંહર-
ન્નાહ—‘સે ત્તં સંમુચ્છિમમણુસ્સા’ તે એતે સંમૂર્ચ્છિમમનુપ્યાઃ મેદૈર્દારૈશ્ચ પ્રરુપિતા ઇતિ સંમૂર્ચ્છિમ
મનુપ્યપ્રકરણમ્ ।

સંમૂર્ચ્છિમમનુપ્યાન્ નિરૂપ્ય ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુપ્યાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં
તં ગઢ્મભવકંતિયમણુસ્સા’ અથ કે તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુપ્યાઃ ગર્ભજમનુપ્યાઃ કીદશાઃ
ક્રિયન્તશ્ચ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘ગઢ્મભવકંતિયમણુસ્સા તિવિદ્ધા પન્નત્તા’ ગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિકમનુપ્યા સ્ત્રિવિદ્ધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ । ત્રૈવિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’
ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથા—‘કમ્મભૂમયા’ કર્મભૂમકાઃ—કર્મ ભૂમૌ સમુત્પદમાનાઃ કર્મભૂમકા
ઇતિ તત્ર કર્મ—કૃપિ વાણિજ્યાદિ, યદ્વા કર્મ મોક્ષાનુષ્ઠાનમ્ । કર્મ પ્રધાના ભૂમિર્યેષાં તે કર્મભૂમાઃ

एवं मनुष्य इन दो गति और दो ही आगति की अपेक्षा से द्विगतिक और दो आगतिक होते हैं । यहां प्रत्येक शरीरी असंख्यात कहे गये हैं । “सेत्तं संमुच्छिममणुस्सा” इस प्रकार से संमूर्च्छिम मनुष्यो का द्वारों को लेकर निरूपण किया है । संमूर्च्छिम मनुष्य प्रकरण समाप्त

अब सूत्रकार गर्भज मनुष्यों का निरूपण करते हैं—इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—
“से किं तं गड्मभवकंतियमणुस्सा” हे भदन्त ! गर्भज मनुष्य कैसे और कितने होते हैं ? उत्तर
में प्रश्न कहते हैं—“गड्मभवकंतियमणुस्सा तिविद्धा पन्नत्ता” हे गौतम ! गर्भज मनुष्य तीन
प्रकार के होते हैं—“तं जहा” जैसे—‘कम्मभूमया अकम्मभूमया, अंतरदीवजा’ कर्म
भूमिक, अकर्मभूमिक, और अन्तर द्वीपज जो मनुष्य कर्मभूमि में उत्पन्न हुए हैं वे कर्मभूमिक
मनुष्य है । कृपि वाणिज्यादि का नाम कर्म है । अथवा मोक्ष की प्राप्ति का जो अनुष्ठान है वह

ગતિદ્વારમાં—તેઓ તિર્યંચ અને મનુષ્ય આ બે ગતિ અને બેજ આગતિની અપેક્ષાથી બે
ગતિક એટલે કે બે ગતિમાં જન્માવાળા અને દ્વિગતિક એટલે બે ગતિથી આવવાવાળા
હોય છે આ પ્રત્યેક અસંખ્યાત શરીરી કહેલા છે, “સે ત્તં સંમુચ્છિમમણુસ્સા” આ રીતે
સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો સંબંધી કથન દ્વારે સહિત કહ્યું છે.

સંમૂર્ચ્છિમ પ્રકરણ સમાપ્ત

હવે સૂત્રકાર ગર્ભજ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરે છે,—આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું
પૂછે છે કે—“સે કિં તં ગઢ્મભવકંતિયમણુસ્સા” હે ભગવન્ ગર્ભજ મનુષ્યો કેટલા
અને કેવા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—ગઢ્મભવકંતિય
મણુસ્સા તિવિદ્ધા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારના કહયા છે. “તં
જહા” તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. “કમ્મભૂમયા, અકમ્મભૂમયા, અંતરદીવજા” કર્મ-
ભૂમિક, અકર્મભૂમિક, અને અંતરદ્વીપજ બે મનુષ્ય કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તે કર્મ
ભૂમિજ મનુષ્ય કહેવાય છે કૃપિ—ખેતિ, વાણિજ્ય,—વ્યાપાર વિગેરેનું નામ કર્મ છે. અથવા

તે એવું કર્મભૂમકાઃ ‘અકર્મભૂમયા’ અકર્મભૂમકાઃ અકર્મભૂમ્યાં જાતાં ઇત્યર્થઃ, એવું કર્મ-કૃષિવાણિજ્યાદિ, મોક્ષાનુષ્ઠાનં વા તાદૃશ કર્મવિકલા ભૂમિ વિંદ્યતે યેષાં તે અકર્મ ભૂમાસ્તે એવું અકર્મભૂમકાઃ । ‘અંતરદીવજા’ અંતરદ્વીપજાઃ, અત્ર અંતરશબ્દો મધ્યવાચી તથા ચાન્તરે-લવણસમુદ્રસ્ય મધ્યે યેદ્વીપા સ્તેઅંતરદ્વીપાઃ અંતર દ્વીપે જાતાઃ-સમુત્પન્નાઃ યે તે અંતરદ્વીપજા મનુષ્યા ઇતિ તે એતે ત્રિપ્રકારકા ગર્ભજમનુષ્યાઃ । ‘એવં મણુસ્સ મેદો ભાણિયવ્વો’ એવમુક્તપ્રકારેણ મનુષ્યાણાં ગર્ભજાનાં મેદઃ-પ્રકારઃ મણિતવ્યો વક્તવ્યઃ, અત્ર કુત્રત્યો મનુષ્યમેદોઽત્ર મણિતવ્યઃ ? તત્રાહ-‘જહા પણ્ણવણાપ તહા નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’ યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ગર્ભજમનુષ્યમેદાઃ કથિતાસ્તથૈવ તેનૈવ રૂપેણ નિરવશેષં યથા મહેત્ તથા મણિતવ્યં વક્તવ્યમિતિ । કિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં વક્તવ્યમ્ । તત્રાહ-‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ છુડમત્થા ય કેવલી ય’ યાવત્ છદ્મસ્થાશ્ચ કેવલિનશ્ચૈતપર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં વક્તવ્યમિતિ । પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં ચ ગર્ભજમનુષ્યસમ્બન્ધિકં પ્રજ્ઞાપનાયામેવ દ્રષ્ટવ્યમ્ । વિસ્તૃતત્વાન્નાત્ર વિત્રિ-

કર્મ હૈં જિન જીવો કી એસે કર્મો કી પ્રધાનતાવાલી ભૂમિ હૈં વે કર્મભૂમિક મનુષ્ય હૈં । કર્મભૂમિ કે સિવાય જો અકર્મ ભૂમિ મેં ઉત્પન્ન હુએ હૈં વે જીવ અકર્મ ભૂમક હૈં અકર્મ ભૂમિ મેં કૃષિ વાણિ-જ્યાદિ રૂપ કર્મ અથવા મુક્તિ પ્રાપ્તિ કે યોગ્ય કર્મ નહીં હોતા હૈં । અંતર શબ્દ મધ્યવાચી હૈં તથા ચ અંતર મેં-લવણસમુદ્ર કે મધ્ય મેં જો દ્વીપ હૈં વે અંતરદ્વીપ હૈં ઇન અંતરદ્વીપોં મેં જો મનુષ્ય ઉત્પન્ન હુએ હૈં વે અંતરદ્વીપજ હૈં । ઇસ પ્રકાર સે ગર્ભજ મનુષ્ય ૩ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈં “એવં મણુસ્સ મેદો-ભાણિયવ્વો” ઇસ પ્રકાર સે ગર્ભજ મનુષ્યોં કે મેદ “જહા પણ્ણવ-ણાપ તહા નિરવસેસં ભાણિયવ્વં” જૈસે કિ વે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર મેં કહે ગયે હૈં વૈસે હી યહાં સંપૂર્ણ રૂપ સે કહ લેના ચાહિએ યાવત્ “છુડમત્થા ય કેવલી ય” યાવત્ વે છદ્મસ્થ અૌર કેવલી હોતે હૈં ઇસ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે પ્રકરણ તક પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા ગર્ભજમનુષ્ય સંબન્ધી પ્રકરણ વહીં પ્રજ્ઞાપના

મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જે અનુષ્ઠાન-આરાધના છે તે કર્મ છે. આવા કર્મોની પ્રધાનતાવાળી જે જીવોની ભૂમિ છે, તે કર્મ ભૂમિજ મનુષ્ય છે. કર્મભૂમિના શિવાય જેઓ અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે. તે જીવો અકર્મભૂમિજ કહેવાય છે. અકર્મભૂમિમાં કૃષિ-વાણિજ્ય રૂપ કર્મ, અથવા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય કર્મનો અભાવ હોય છે. અંતર શબ્દ મધ્ય વાચક છે. અંતરમાં એટલે કે-લવણસમુદ્રની મધ્યમાં જે દ્વીપો છે, તે અંતરદ્વીપ કહેવાય છે, આવા અંતરદ્વીપોમાં જે મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. તે અંતરદ્વીપજ કહેવાય છે, આ રીતે ગર્ભજ મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. “એવં મણુસ્સ મેદો ભાણિયવ્વો” આ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યોના ભેદો “જહા પણ્ણવણાપ તહા નિરવસેસં ભાણિયવ્વં” જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞા-પના સૂત્રમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણે સંપૂર્ણ રીતે કથન આપ્યા પછી સમજી લેવું, યાવત્ “છુડમત્થા ય કેવલી ય” તેઓ છદ્મસ્થ અને કેવલી હોય છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આ કથન પછી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ગર્ભજ મનુષ્ય સંબન્ધી પ્રકરણ ત્યાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જોઈ લેવું.

તિકા દ્વિગતિકાસ્તિર્યદ્મનુષ્યગત્યપેક્ષયા । પ્રત્યેકશરીરિણોઽસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞતા ઇતિ ! ટપસંહર-
ન્નાહ—‘સે તં સંમુચ્છિમમણુસ્સા’ તે એતે સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાઃ મેદૈર્દ્વારૈશ્ચ પ્રરૂપિતા ઇતિ સંમૂર્ચ્છિમ
મનુષ્યપ્રકરણમ્ ।

સમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાન્ નિરૂપ્ય ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં
તં ગઽભવવકંતિયમણુસ્સા’ અથ કે તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાઃ ગર્ભજમનુષ્યાઃ કીદશાઃ
કિયન્તશ્ચ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘ગઽભવવકંતિયમણુસ્સા તિવિહા પન્નત્તા’ ગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિકમનુષ્યા સ્ત્રિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા ઇતિ । ત્રૈવિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’
ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘કમ્મભૂમયા’ કર્મભૂમકાઃ—કર્મ ભૂમૌ સમુત્પદ્યમાનાઃ કર્મભૂમકા
ઇતિ તત્ર કર્મ—કૃષિ વાણિજ્યાદિ, યદ્વા કર્મ મોક્ષાનુષ્ઠાનમ્ । કર્મ પ્રધાના ભૂમિર્યેષાં તે કર્મભૂમાઃ

एवं मनुष्य इन दो गति और दो ही आगति की अपेक्षा से द्विगतिक और दो आगतिक होते हैं । यहां प्रत्येक शरीरी असख्यात कहे गये हैं । “सेतं संमुच्छिममणुस्सा” इस प्रकार से संमूर्च्छिम मनुष्यो का द्वारों को लेकर निरूपण किया है । संमूर्च्छिम मनुष्य प्रकरण समाप्त

अब सूत्रकार गर्भज मनुष्यो का निरूपण करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—
“से किं तं गऽभववकंतिमणुस्सा” हे भदन्त ! गर्भज मनुष्य कैसे और कितने होते हैं ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं—“गऽभववकंतिमणुस्सा तिविहा पन्नत्ता” हे गौतम ! गर्भज मनुष्य तीन
प्रकार के होते हैं—“तं जहा” जैसे—‘कम्मभूमया अकम्मभूमया, अंतरदीवजा’ कर्म
भूमिक, अकर्मभूमिक, और अन्तर द्वीपज जो मनुष्य कर्मभूमि में उत्पन्न हुए हैं वे कर्मभूमिक
मनुष्य है । कृषि वाणिज्यादि का नाम कर्म हैं । अथवा मोक्ष की प्राप्ति का जो अनुष्ठान है वह

ગતિદ્વારમાં—તેઓ તિયં ચ અને મનુષ્ય આ બે ગતિ અને બેજ આગતિની અપેક્ષાથી બે
ગતિક એટલે કે બે ગતિમાં જવાવાળા અને દ્વયાગતિક એટલે બે ગતિથી આવવાવાળા
હોય છે આ પ્રત્યેક અસંખ્યાત શરીરી કહેલા છે, “સે તં સંમુચ્છિમમણુસ્સા” આ રીતે
સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો સંબંધી કથન દ્વારા સહિત કહ્યું છે.

સંમૂર્ચ્છિમ પ્રકરણ સમાપ્ત

હવે સૂત્રકાર ગર્ભજ મનુષ્યોનું નિરૂપણ કરે છે,—આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું
પૂછે છે કે—“સે કિં તં ગઽભવવકંતિયમણુસ્સા” હે ભગવન્ ગર્ભજ મનુષ્યો કેટલા
અને કેવા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—ગઽભવવકંતિય
મણુસ્સા તિવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારના કહયા છે. “તં
જહા” તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. “કમ્મભૂમયા, અકમ્મભૂમયા, અંતરદીવજા” કર્મ-
ભૂમિક, અકર્મભૂમિક, અને અંતરદ્વીપજ જે મનુષ્ય કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તે કર્મ
ભૂમિજ મનુષ્ય કહેવાય છે કૃષિ—એતિ, વાણિજ્ય,—વ્યાપાર વિગેરેનું નામ કર્મ છે. અથવા

અવગાહનાદ્વારે—‘ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઈભાગં’ ગર્ભજમનુ-
ષ્યાણાં શરીરાવગાહના જઘન્યેનાહુલસ્યાસંખ્યેયભાગપ્રમાણા ભવતિ ‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઉયાઈ’
ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ ગર્ભજમનુષ્યાણાં શરીરાવગાહનોત્કર્ષેણ ત્રિગવ્યૂતપ્રમાણા ભવતીત્યર્થઃ ।

સહનનદ્વારે—‘છચ્ચેવ સંઘયણા’ ષઢેવ વજ્રઋષભાદિ સંહનનાનિ ભવન્તીતિ ॥ સંસ્થા-
નદ્વારે ‘છસ્સંઠાણા’ ષટ્ સંસ્થાનાનિ સમચતુરસ્રન્યગ્રોધાદીનિ ભવન્તિ ।

કષાયદ્વારે—‘તે ણં મંતે !’ इत्यादि, ‘ते णं मंते ! जीवा’ ते खलु भदन्त ! गर्भज
मनुष्यजीवाः ‘किं कोहकसाई जाव लोहकसाई अकसाई’ किं क्रोधकषायिणो यावत्

તૈજસશરીર ઔર કાર્મેણ શરીર યે પાંચ શરીર હોતે હૈં । ક્યોંકિ મનુષ્યોં મેં સર્વભાવો કે હોને
કી સમ્ભાવના રહતી હૈ । અવગાહના દ્વાર મેં—“ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખે-
જ્જઈ ભાગં” इन गर्भज मनुष्यों की शरीरावगाहना जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवे भाग
प्रमाण होती है और “उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाई” उत्कृष्ट से तीन कोश तक की होती है ।
સંહનન દ્વાર મેં—છચ્ચેવ સંઘયણા” इनके वज्रऋषभ आदि छहों संहनन होते हैं । સંસ્થાન દ્વાર
મેં—“છ સંઠાણા” સમચતુરસ્ર આદિ છહોં સંસ્થાન હોતે હૈં । કષાય દ્વાર મેં इन गर्भज मनुष्य
के क्रोध कषाय भी होता है, मान कषाय भी होता है माया कषाय भी होता है, और लोभ
कषाय भी होता है । યહી બાત યહાં પર “તે ણં મંતે ! જીવા કિં કોહકસાઈ ‘જાવ લોભ
કસાઈ અકાસાઈ” इस सूत्रपाठ द्वारा इस प्रकार से पूछी गई है कि हे भदन्त ! वे गर्भ
मनुष्य क्या क्रोध कषाय वाले होते हैं ? यावत् लोभ कषाय वाले होते हैं ? या कषाय से रहित

ત્રણે શરીરો અહણ કરાયા છે. આ રીતે ગર્ભજ મનુષ્યોના ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર,
આહારક શરીર, તૈજસ શરીર, અને કાર્મેણ શરીર આ પાંચ શરીરો હોય છે કેમકે—
મનુષ્યોમાં સર્વભાવો હોવાની સંભાવના હોય છે. અવગાહનાદ્વારમાં “ઓગાહના જહન્નેણં
અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઈભાગં” આ ગર્ભજ મનુષ્યના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી એક
ઓગાહના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને “ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઉયાઈ”
ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉ સુધીની હોય છે. સંહનનદ્વારમાં—“છચ્ચેવ સંઘયણા” તે આને વજ્ર
ઋષભ, વિગેરે છએ સંહનન હોય છે,

‘સંસ્થાનદ્વારમાં—“છ સંઠાણા” સમચતુરસ્ર વિગેરે છએ સંસ્થાનો હોય છે. કષાય-
દ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્યોને ક્રોધ કષાય પણ હોય છે, માન કષાય પણ હોય છે, માયા
કષાય પણ હોય છે, અને લોભકષાય પણ હોય છે એજ વાત અહિયાં “તે ણં મંતે !
જીવા કિં કોહકસાઈ જાવ લોભકસાઈ, અકસાઈ” આ સૂત્રપાઠદ્વારા આ પ્રમાણે પૂછ-
વામાં આવેલ છે.—હે ભગવન્ તે ગર્ભજ મનુષ્યો શુ ક્રોધ કષાયવાળા હોય છે ? યાવત્
લોભ કષાયવાળા હોય છે ? અથવા કષાય વિનાના હોય છે ? અહિયાં યાવત્પદથી માન

માનમાયાલોભકપાયિણોઽકપાયિણો વા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि. ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વે વિ’ સર્વેઽપિ—એતે સર્વકપાયવન્તો ભવન્તિ, અયં ભાવ.—ગર્ભજમનુષ્યાઃ ક્રોધકપાયવન્તોઽપિ ભવન્તિ યાવત્ લોભકપાયવન્તોઽપિ ભવન્તિ તથા—અકપાયિણોઽપિ વીતરાગ-મનુષ્યાણામકપાયિત્વાદિતિ કપાયદ્વારમ્ ॥

સંજ્ઞાદ્વારે—‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં આહારસન્નોવઉત્તા જાવ લોભસન્નોવઉત્તા નોસન્નોવઉત્તા’ તે સ્વલ્પ મદન્ત ! જીવાઃ કિમાહારસંજ્ઞોપયુક્તા યાવદ્ લોભસંજ્ઞોપયુક્તા નો સંજ્ઞોપયુક્તાઃ હે મદન્ત ! ગર્ભજમનુષ્યાઃ કિમાહારસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ કિં વા મયમૈથુનપરિગ્રહ-ક્રોધમાનમાયાલોભસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ । નો સંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વે વિ’ સર્વેઽપિ તે ગર્ભજમનુષ્યા આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ યાવત્ લોભસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ । તથા નો સંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તીતિ । તત્ર નો સંજ્ઞોપયુક્તાશ્ચ નિશ્ચયતયા વીતરાગમનુષ્યાઃ વ્યવહારતસ્તુ સર્વે એવ ચારિત્રધારિણઃ, લોકોત્તરચિત્ત-

હોતે હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે માન, માયા ઇન દો કપાયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા હૈ “ગોયમા ! સવ્વેવિ” હે—ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્ય ક્રોધકપાયવાલે મી હોતે હૈ, યાવત્-લોભ કપાયવાલે મી હોતે હૈ—તથા કપાય સે રહિત મી હોતે હૈ—ક્યોંકિ વીતરાગ મનુષ્યોં કે કપાય કા અભાવ હો જાતા હૈ । સંજ્ઞાદ્વાર મેં—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં આહારસન્નોવઉત્તા જાવ લોભસન્નોવઉત્તા નોસનોવઉત્તા” ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! યે ગર્ભજમનુષ્ય કયા આહારસંજ્ઞોપયુક્ત હોતે હૈં ? યાવત્ લોભસંજ્ઞોપયુક્ત હોતે હૈ ? પ્રમુ ને ઇસ વિષય મેં એસા ઉત્તર દિયા હૈ—“ગોયમા ! સવ્વે વિ” યે ગર્ભજ મનુષ્ય જવ સંજ્ઞા વાલે હોતે હૈં આહાર સંજ્ઞોપયુક્ત મી હોતે હૈં, મય સંજ્ઞોપયુક્ત મી હોતે હૈં મૈથુન સંજ્ઞોપયુક્ત મી હોતે હૈં । ઔર ક્રોધમાન માયા લોભ સંજ્ઞોપયુક્ત મી હોતે હૈં । નિશ્ચયનય સે જો વીતરાગ મનુષ્ય હૈં

અને માયા આ બે કપાયો ગ્રહણ કરાયેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! સવ્વેવિ” હે ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્ય ક્રોધ કપાયવાળા પણ હોય છે, યાવત્ લોભ કપાયવાળા પણ હોય છે. અને કપાય વિનાના પણ હોય છે. કેમ કે—વીતરાગ મનુષ્યોને કપાયનો અભાવ હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં આહારસન્નોવઉત્તા જાવ લોભસન્નોવઉત્તા નો સન્નોવઉત્તા” આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ આ ગર્ભજ મનુષ્યો શું આહારસંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે ? યાવત્ લોભ સંજ્ઞોપયુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! સવ્વેવિ’ આ ગર્ભજ મનુષ્યો જ્યારે સંજ્ઞાવાળા હોય છે, ત્યારે આહાર સંજ્ઞાવાળા પણ હોય છે, અથવા સંજ્ઞા વાળા પણ હોય ને, મૈથુન સંજ્ઞાવાળા પણ હોય છે. અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સંજ્ઞાવાળા પણ હોય છે. નિશ્ચય નયથી જેઓ વીતરાગ મનુષ્યો છે, તેઓ

લાભાત્ તે ઓઘલોકેતિ સંજ્ઞાદ્વયં ચાશ્રિત્ય દશભિઃ સંજ્ઞાભિરપિ વિપ્રમુક્તા ભવન્તીતિ વિપ્રમુક્તવાત્ इति ।

તદુક્તમ્—‘નિર્વાણસાધકં સર્વં જ્ઞેયં લોકોત્તરાશ્રયમ્-।

સંજ્ઞાઃ લોકાશ્રયાઃ સર્વા ભવાઙ્કુરજલં પરમ્ ॥૧॥ इति ।

લેશ્યાદ્વારે—‘તે ણં મંતે !’ इत्यादि, ‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં કણ્હલેસ્સા ય જાવ અલેસ્સા’ તે સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવાઃ કિં કૃષ્ણલેશ્યાશ્ચ યાવદ્ અલેશ્યાઃ, અત્ર યાવત્પદેન નીલ કાપોતતેજઃપદ્મશુક્લલેશ્યાનાં સંગ્રહસ્તથા ચ—હે ભદન્ત ! इमे મનુષ્યાઃ કિં કૃષ્ણલેશ્યા ભવન્તિ, નીલ લેશ્યા વા, કાપોતલેશ્યા વા, તૈજસલેશ્યા વા, પદ્મલેશ્યા વા, શુક્લ-

નહીં હોતે હૈં । તથા—વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે જિતને મી ચારિત્રધારી હૈં વે સંજ્ઞોપયુક્તનહીં હોતે હૈં । ક્યોંકિ ઇન્હેં લોકોત્તર—અલૌકિક—ચિત્ત—જ્ઞાન કા લાભ હો જાતા હૈ—યે ચારિત્રધારી ઓઘસંજ્ઞા ઓર લોભ સંજ્ઞા કો મિલાકર દશ ૧૦, પ્રકાર કી મી સંજ્ઞા સે વિપ્રમુક્ત—સર્વથા રહિત—હોતે હૈં । તદુક્તમ્—

‘નિર્વાણસાધકં સર્વં જ્ઞેયં લોકોત્તરાશ્રયમ્,

સંજ્ઞા લોકાશ્રયાઃ સર્વા ભવાઙ્કુરજલં પરમ્ ॥૧॥”

જિતને મી નિર્વાણસાધક અનુષ્ઠાન હૈ વહ સર્વ અલૌકિક હોતા હૈ ઓર સંજ્ઞાં લોકાશ્રિત હોતી હૈ અતઃ ચારિત્રધારી વ્યવહાર સે સંજ્ઞોપયુક્ત નહીં માને ગયે હૈ । લેશ્યાદ્વારમેં—પ્રમુ સે ગૌતમ ને એસા પૂછા હૈ—‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં કણ્હલેસ્સા ય જાવ અલેસ્સા’ હે ભદન્ત ! વે ગર્ભજ મનુષ્ય ક્યા કૃષ્ણલેશ્યા વાલે હોતે હૈં યા યાવત્ અલેશ્યા વાલે હોતે હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે નીલ કાપોત, તેજ, પદ્મ ઓર શુક્લ ઇન લેશ્યાઓં કા પ્રહણ હુઆ હૈ—તથા ચ હે ભદન્ત ! યે ગર્ભજ મનુષ્ય ક્યા કૃષ્ણલેશ્યા વાલે

સંજ્ઞોપયુક્ત હોતા નથી તથા વ્યવહાર નેયની અપેક્ષાએ જે કોઈ ચારિત્રધારી છે. તેઓ સંજ્ઞોપયુક્ત હોતા નથી. કેમ કે—તેઓને લોકોત્તર—અલૌકિક ચિત્ત—જ્ઞાનનો લાભ થઈ ગય છે. આ ચારિત્રધારી ઓઘસંજ્ઞા, અને લોભ સંજ્ઞા એ બે સંજ્ઞાઓ મેળવીને દશે પ્રકારની સંજ્ઞાઓથી વિપ્રમુક્ત એટલે કે સર્વથા રહિત હોય છે.

“તદુક્ત— મનિર્વાણસાધકં સર્વં જ્ઞેયં લોકોત્તરાશ્રયમ્

સંજ્ઞા લોકાશ્રયાઃ સર્વા, ભવાઙ્કુર જલં પરમ્ ॥૧॥

નિર્વાણ કહેતાં મોક્ષ સાધક જે કોઈ અનુષ્ઠાનો છે, તે બધા અલૌકિક હોય છે, અને સંજ્ઞાઓ લોકાશ્રિત હોય છે. અતઃ ચારિત્ર ધારીને વ્યવહારથી સંજ્ઞોપયુક્ત માનવામાં આવ્યા નથી. લેશ્યાદ્વારમાં—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“તે ણં મંતે ! જીવા કિં કણ્હલેસ્સા ય જાવ અલેસ્સા” હે ભગવન્ તે ગર્ભજ મનુષ્યે શું કૃષ્ણલેશ્યા વાળા હોય છે ? અથવા યાવત્ અલેશ્યાવાળા હોય છે ? અહિયાં યાવત્પદથી નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુક્લ આ લેશ્યાઓ ગ્રહણ થયેલ છે. એટલે કે—ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્

લેશ્યા વા । લેશ્યારહિતા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । सव्वे वि’ सर्वेऽपि—सर्वलेश्यावन्तोऽपि मनुष्याः कृष्णलेश्यावन्तोऽपि भवन्ति । नील-लेश्यावन्तोऽपि भवन्ति कापोतलेश्यावन्तोऽपि भवन्ति । तेजोलेश्यावन्तोऽपि भवन्ति । पद्म-लेश्यावन्तोऽपि भवन्ति । शुक्ललेश्यावन्तोऽपि भवन्ति । अलेश्याः—लेश्यारहिता अपि भवन्ति । तत्रालेश्याः सिद्धाः परमशुक्लध्यायिनोऽयोगिकेवलिन इति लेश्याद्वारम् ॥

इन्द्रियद्वारे—‘सोइंदियोवउत्ता जाव नो इंदियोवउत्ता वि’ मनुष्या’ श्रोत्रेन्द्रियो-पयुक्ता यावत् नो इन्द्रियोपयुक्ता अपि यावत्पदेन-रसनघ्राणचक्षुःस्पर्शनेन्द्रियाणां संग्रहः तथा च पञ्चेन्द्रिययुक्ता अपि भवन्ति । नो इन्द्रिययुक्ता अपि भवन्ति । तत्र नो इन्द्रियोप-

होते है ? या नीललेश्या वाले होते हैं ? या कापोतलेश्या वाले होते हैं ? या तैजसलेश्या वाले होते है ? या पद्मलेश्या वाले होते हैं ? या शुक्ललेश्या वाले होते हैं । या लेश्यारहित होते हैं उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! सव्वे वि” ये समस्त गर्भज मनुष्य कृष्णलेश्या वाले भी होते हैं नीललेश्या वाले भी होते हैं, कापोतलेश्या वाले भी होते हैं तेजो लेश्या वाले भी होते हैं पद्मलेश्या वाले भी होते है, शुक्ललेश्या वाले भी होते है और लेश्यारहित भी होते हैं । इनमें अलेश्यावाले सिद्ध होते है, और परमशुक्ल ध्यानवाले अयोगि केवली भी अलेश्य होते हैं । इन्द्रिय द्वार में-ये गर्भज मनुष्य—“सोइंदियोवउत्ता जाव नोइंदियोवउत्तावि” श्रोत्रेन्द्रियों से युक्त भी है यावत् नोइन्द्रिय से युक्त भी होते है यहां यावत्पद से “रसन-घ्राण-चक्षु-स्पर्शन-इन चार इन्द्रियों का ग्रहण हुआ है तथा च ये गर्भज मनुष्य पांचों इन्द्रियों से युक्त भी होते हैं और नो इन्द्रिय से युक्त भी होते हैं । इनमें नो इन्द्रियो-

આ ગર્ભજ મનુષ્યો શુ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે ? કે નીલ લેશ્યાવાળા હોય છે અથવા કાપોતિક લેશ્યાવાળા હોય છે કે તૈજસ લેશ્યાવાળા હોય છે ? અથવા પદ્મલેશ્યાવાળા હોય છે ? અથવા શુક્લ લેશ્યાવાળા હોય છે ? કે લેશ્યાવિનાના એટલે કે અલેશ્ય હોય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીન કહે છે કે—“ગોયમા ! સવ્વેવિ” હે ગૌતમ આધળા ગર્ભજ મનુષ્યો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પણ હોય છે નીલલેશ્યાવાળા પણ હોય છે, કાપોતલેશ્યા-વાળા પણ હોય છે તેજો લેશ્યાવાળા પણ હોય છે પદ્મલેશ્યાવાળા હોય છે, શુક્લલેશ્યાવાળા પણ હોય છે. અને લેશ્યાવિનાનાપણુ હોય છે તેઓમાં સિદ્ધ પુરૂષો અલેશ્ય-એટલે કે લેશ્યા વિનના હોય છે અને પરમ શુક્લધ્યાનવાળા અયોગી કેવલીયોપણુ લેશ્યાવિનાના હોય છે. ઈન્દ્રિયદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્યો “સોઈંદિયોવઉત્તા જાવ નોઈંદિયોવઉત્તા વિ” શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળા પણ હોય છે, યાવત નોઈંદ્રિયવાળા પણ હોય છે અહિયાં યાવત પદ્ધતી રસના-જીભ, ઘ્રાણ-નાક, ચક્ષુ, સ્પર્શન આ ચાર ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરાઈ છે. આ ગર્ભજ મનુષ્ય પાંચેઈંદ્રિયવાળા, પણ હોય છે, અને નોઈંદ્રિયવાળા પણ હોય છે. આ ગર્ભજ

યુક્તાઃ કેવલિનઃ, યદપિ કેવલિનામપિ સિદ્ધેઃ પૂર્વમિન્દ્રિયાણિ ભવન્ત્યેવ તથાપિ તદુપયોગ-
ભાવેન તે કેવલિનો નો ઇન્દ્રિયોપયુક્તા એવ ભવન્તીતિ ઇન્દ્રિયદ્વારમ્ ॥

સમુદ્ઘાતદ્વારે—‘સત્ત સમુઘાયા’ સપ્ત સમુદ્ઘાતા ભવન્તિ ‘તં જઠા’ તથથા—‘વેયણા
સમુઘાણ જાવ કેવલિસમુઘાણ’ વેદનાસમુદ્ઘાતો યાવત્ કેવલિસમુદ્ઘાતઃ, અત્ર—યાવત્પદેન
કષાયમારણાન્તિકવૈક્રિયાહારકતૈજસસમુદ્ઘાતાનાં સંગ્રહો ભવતીતિ । સમુદ્ઘાતસંગ્રાહિકા ચેયં
ગાથા—

‘વેયણકસાયમારણંતિણ ય વેડવ્વિણ ય આહારે ।

તેયકેવલિ ય સમુઘાણ, સત્તસમુઘાયા ઇમે મણિયા’ ॥૧॥

વેદનાકષાયોમારણાન્તિકશ્ચ । વૈક્રિયકશ્ચાહારકઃ ।

તૈજસઃ કેવલિનઃ સમુદ્ઘાતઃ. સપ્ત સમુદ્ઘાતા ઇમે મણિતાઃ ઇતિચ્છાયા ॥

ઇતિ સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ ॥

સંજીદ્વારે—‘સન્ની વિ નો સન્ની નો અસન્ની વિ’ મનુષ્યાઃ સંજિનોડપિ ભવન્તિ નો

પયુક્ત કેવલી હોતે હૈ । યદપિ કેવલિયો’ કે ભી સિદ્ધિ પ્રજ્ઞપ્તિ સે પહિલે ઇન્દ્રિયાં તો હોતી
હી હૈં ફિર ભી વે ઇનકા કુછ ભી ઉપયોગ નહીં કરતે હૈં અતઃ ઇન્હેં નોઇન્દ્રિયોપયુક્ત
કહા ગયા હૈ । સમુદ્ઘાતદ્વારમેં સત્ત સમુઘાયા “સમુદ્ઘાત સાત હોતે હૈ—“વેયણાસમુ-
ઘાણ જાવ કેવલિસમુઘાણ” વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ કેવલિસમુદ્ઘાત યહાં યાવત્પદ સે
કષાય, મારણાન્તિક, વૈક્રિય આહારક, તૈજસ ઇન સમુદ્ઘાતો’ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । સમુદ્ઘાત
કો કહનેવાલી યહ ગાથા હૈ—” ‘વેયણકસાયમારણંતિણ ય’ ઇત્યાદિ

અર્થાત્ સમુદ્ઘાત સાત ઇસ પ્રકાર સે હૈ—વેદનાસમુદ્ઘાત ૧, કષાયસમુદ્ઘાત ૨, મારણા-
ન્તિકસમુદ્ઘાત ૩, વૈક્રિયસમુદ્ઘાત ૪, આહારકસમુદ્ઘાત ૫, તૈજસસમુદ્ઘાત ૬, ઔર
કેવલિસમુદ્ઘાત૭, સંજી દ્વાર મેં—“સન્ની વિ નો સન્ની નો અસન્ની વિ” યે ગર્ભજ મનુષ્ય સંજી

મનુષ્યોમાં કેવલીયો નોઇન્દ્રિયવાળા હોય છે જોકે કેવલીયોને પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્તિની પહેલાં
ઇન્દ્રિયો તો હોય છે, તો પણ તેઓ તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ કરતા નથી તેથી તેઓને
નોઇન્દ્રિયવાળા કહ્યા છે સમુદ્ઘાતદ્વારમાં—“સત્ત સમુઘાયા” તેઓને સાત સમુદ્ઘાતો
હોય છે “વેયણાસમુઘાણ જાવ કેવલિસમુઘાણ” વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ કેવલિ સમુદ્ઘાત
અહિયાં યાવત્પદથી કષાય, મારણાન્તિક વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ આ સમુદ્ઘાતો ગ્રહણ કરાયા
છે. અહિયાં સમુદ્ઘાતના સંબંધમાં સમુદ્ઘાતોનો કહેવાવાળી આગાથા છે—‘વેયણકસાય-
મારણંતિણ’ ઇત્યાદિ. અર્થાત્ સાત સમુદ્ઘાતો આ પ્રમાણે છે.—વેદના સમુદ્ઘાત ૧ કષાય
સમુદ્ઘાત ૨, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત ૩ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત ૪. આહારક સમુદ્ઘાત ૫,
તૈજસ સમુદ્ઘાત ૬, અને કેવલિસમુદ્ઘાત ૭, સંજીદ્વારમાં—“સન્ની વિ નો સન્નો નો અસન્ના

સંજ્ઞિનો નો અસંજ્ઞિનોઽપિ ભવન્તિ તત્ર નો સંજ્ઞિનો અસંજ્ઞિનઃ કેવલિનિ ઇતિ સંજ્ઞિદ્વારમ્ ॥

વેદદ્વારે—‘ઇતિયવેયાવિ જાવ અવેયા વિ’ સ્ત્રી વેદા અપિ યાવત્ પુરુષવેદા અપિ નપુંસકવેદા અપિ અવેદકા અપિ ભવન્તીતિ । તત્ર અવેદાઃ સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ ગુણસ્થાનવર્તિન ઇતિ વેદદ્વારમ્ ॥ પર્યાપ્તિદ્વારે—‘પંચ પઞ્જત્તી’ પઞ્ચપર્યાપ્તિયો ભવન્તિ મનુષ્યાણાં તથા પઞ્ચાપર્યાપ્તિયોઽપિ ભવન્તિ, ભાષામન પર્યાપ્તિયોરેકત્વેન વિવક્ષણાદિતિ પર્યાપ્તિદ્વારમ્ ॥

દષ્ટિદ્વારે—‘તિવિદ્વા વિ દિદ્વી’ ત્રિવિધા અપિ દષ્ટયો ભવન્તિ તથા—કેચિત્ સમ્યગ્ દષ્ટયઃ કેચિન્મિથ્યાદષ્ટયઃ કેચિત્ સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટયઃ ઇતિ દષ્ટિદ્વારમ્ ॥

મી હોતે હૈં ઓર નોસજી નોઅસજી મી હોતે હૈં । નો સંજી નો અસંજી એસા જો કહા ગયા હૈ વહ ક્વલિયોં કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ । વેદદ્વાર મેં યે ગર્ભજ મનુષ્ય “ઇતિયવેયા વિ-જાવ અવેયાવિ” સ્ત્રી વેદવાલે મી હોતે હૈ, પુરુષવેદવાલે મી હોતે હૈ ઓર નપુંસક વેદવાલે મી હોતે હૈ તથા વિના વેદ કે મી હોતે હૈં । વેદ કા ઉદય નૌવે ગુણસ્થાન તક રહતા હૈ દસવેં સૂક્ષ્મ સંપરાય આદિ ગુણસ્થાનો મેં વેદ કા ઉદય નહીં રહતા હૈ ઇસલિયે યહાં અવેદક મો હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ “પર્યાપ્તિદ્વાર મેં યે ગર્ભજ મનુષ્ય ‘પંચ પઞ્જત્તી’ પાંચ પર્યાપ્તિવાલે હોતે હૈ તથા પાંચ અપર્યાપ્તિ વાલે મી હોતે હૈં । પર્યાપ્તિયાં યદપિ છહ પ્રકાર કી હોતી હૈ, પર યહાં જો પાંચ પર્યાપ્તિયોં વાલે હોતે હૈ—એસા જો કહા ગયા હૈ વહ ભાષા ઓર મનપર્યાપ્તિ મેં એક સાથ વાંધનેમેં એકતા હૈ ઇસ વિવક્ષા સે કહા ગયા હૈ । દષ્ટિદ્વાર મેં યે ગર્ભજ મનુષ્ય “તિવિદ્વા વિ દિદ્વી” ત્રીનો પ્રકાર કે દષ્ટિ વાલે હોતે હૈં જૈસે કોઈ ૨ સમ્યગ્દષ્ટિ મી હોતે હૈં કોઈ ૨ મિથ્યાદષ્ટિ મી હોતે હૈં ઓર કોઈ ૨ મિશ્રદષ્ટિ મી હોતે

વિ” આ ગર્ભજ મનુષ્ય સંજી પણ હોય છે, નો સંજી પણ હોય છે અને નો અસંજી પણ હોય છે. નો સંજી અને નોઅસંજી એવું બે કથન કહ્યું છે, તે કેવલિયોની અપેક્ષાએ કહેલ છે વેદદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્ય “ઇતિયવેયા વિ જાવ અવેયા વિ” સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોય છે. પુરુષવેદવાળા પણ હોય છે અને નપુંસક વેદવાળા પણ હોય છે તથા વેદ વિનાના પણ હોય છે. વેદનો ઉદય નવમા ગુણસ્થાન સુધી રહે છે. દસમા સૂક્ષ્મસંપરાય વિગેરે ગુણસ્થાનોમાં વેદનો ઉદય રહેતો નથી, તેથી અહિયાં અવેદક પણ હોય છે. એવું કહેવામાં આવેલ છે.

પર્યાપ્તિદ્વારમાં આ ગર્ભજ મનુષ્ય “પંચ પઞ્જત્તી” પાંચ પર્યાપ્તિવાળા હોય છે. અને પાંચ અપર્યાપ્તિવાળા પણ હોય છે જો કે પર્યાપ્તિયો છ પ્રકારની હોય છે, પરંતુ અહિયાં પાંચ પર્યાપ્તિયોવાળા હોય છે આમ બે કહેવામાં આવ્યું છે તે ભાષાપર્યાપ્તિ અને મન-પર્યાપ્તિમાં અલેક્ષની વિવક્ષાથી તેમ કહેલ છે

દષ્ટિદ્વારમાં આ ગર્ભજ મનુષ્ય “તિવિદ્વા વિ દિદ્વી” સમ્યક્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, અને સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ એમ ત્રણે પ્રકારની દષ્ટિવાળા હોય છે

દર્શનદ્વારે—‘ચત્તારિ દંસણા’ મનુષ્યાણાં ચત્વારિ દર્શનાનિ ભવન્તિ તથા—ચક્ષુર્દર્શનિનઃ, અચક્ષુર્દર્શનિનઃ, અવધિદર્શનિનઃ, કેવલદર્શનિનસ્તે ભવન્તીતિ દર્શનદ્વારમ્ ॥

જ્ઞાનદ્વારે—‘જ્ઞાણી વિ અન્નાણી વિ’ મનુષ્યા જ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ અજ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તીતિ । ‘જે નાણી તે અત્યેગદ્યા દુન્નાણી’ તત્ર યે મનુષ્યા જ્ઞાનિનસ્તે અસ્યેકકે દ્વિજ્ઞાનિનઃ, ‘અત્યેગદ્યા તિણ્ણાણી’ અસ્યેકકે ત્રિજ્ઞાનિનઃ, ‘અત્યેગદ્યા ચડણાણી’ અસ્યેકકે ચતુર્જ્ઞાનિનઃ, ‘અત્યેગદ્યા ઇગ્ગણાણી’ અસ્યેકકે એકજ્ઞાનિનઃ । ‘જે દુણ્ણાણી’ તત્ર સ્વલ્લ યે દ્વિજ્ઞાનિનઃ ‘તે નિયમા આભિણિવોહિયનાણી સુચનાણી ય’ યે દ્વિજ્ઞાનિનો મનુષ્યાસ્તે નિયમાત્ આભિનિવોધિક-જ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તીતિ ‘જે તિન્નાણી તે આભિણિવોહિયનાણી સુચનાણી ઓહિનાણી તત્ર સ્વલ્લ યે મનુષ્યા ત્રિજ્ઞાનિનો જ્ઞાનત્રયવન્તસ્તે નિયમતઃ આભિનિવોધિકજ્ઞાનિનઃ, શ્રુતજ્ઞાનિનો-અવધિજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ, ‘અહવા આભિણિવોહિયનાણી સુચનાણી મળપજ્જવનાણી ય’ અથવા

હૈં । દર્શનદ્વાર મેં યે ગર્ભજ મનુષ્ય—“ચત્તારિ દંસણા” ચાર દર્શન ચક્ષુર્દર્શનવાલે મી હોતે હૈં અચક્ષુર્દર્શનવાલે મી હોતે હૈ, અવધિદર્શનવાલે મી હોતે હૈં । ઓર કેવલદર્શનવાલે મી હોતે હૈં । જ્ઞાનદ્વાર મેં યે ગર્ભજ મનુષ્ય “જ્ઞાણી વિ અન્નાણી વિ” જ્ઞાની મી હોતે હૈ, ઓર અજ્ઞાની મી હોતે હૈં । “જે નાણી તે અત્યેગદ્યા દુન્નાણી” યદિ યે જ્ઞાની હોતે હૈં । તો ઇનમેં કિતનેક દો જ્ઞાનવાલે હોતે હૈ કિતનેક “તિણ્ણાણી” ત્રીન જ્ઞાનવાલે હોતે હૈ “અત્યેગદ્યા ચડણાણી” કિતનેક ચાર જ્ઞાનવાલે હોતે હૈ “અત્યેગદ્યા ઇગ્ગણાણી” ઓર કિતનેક એક જ્ઞાનવાલે હોતે હૈં । ઇનમેં જો “દુણ્ણાણી” દો જ્ઞાનવાલે હોતે હૈ વે નિયમ સે આભિનિવોધિક જ્ઞાની ઓર શ્રુત-જ્ઞાની હોતે હૈં “જે તિણ્ણાણી તે આભિણિવોહિયનાણી, સુચનાણી ઓહિનાણી” જો ત્રીન જ્ઞાન વાલે હોતે હૈં વે આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાલે શ્રુતજ્ઞાનવાલે ઓર અવધિજ્ઞાનવાલે હોતે હૈ । ‘અહવા—આભિણિવોહિયનાણો, સુચનાણો, મળપજ્જવનાણી’ અથવા આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાલે

દર્શનદ્વારમાં આ ગર્ભજ મનુષ્ય—“ચત્તારિ દંસણા” ચક્ષુર્દર્શનવાળા પણ હોય છે, અચક્ષુર્દર્શનવાળા પણ હોય છે, અને અવધિદર્શનવાળા પણ હોય છે જ્ઞાનદ્વારમાં આ ગર્ભજ મનુષ્યો—“જ્ઞાણી વિ અન્નાણી વિ” જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે ‘જે નાણી તે અત્યેગદ્યા દુન્નાણી’ તેઓમાં જે જ્ઞાની હોય છે તેમાં કેટલાક બે જ્ઞાનવાળા અને કેટલાક “તિન્નાણી” ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે “અત્યેગદ્યા ચડનાણી” તથા કેટલાક ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે. અને “અત્યેગદ્યા ઇગ્ગણાણી” કેટલાક એક જ્ઞાનવાળા હોય છે. અને તેઓમાં જેઓ “દુણ્ણાણો” બે જ્ઞાનવાળા હોય છે, તેઓ નિયમથી આભિ-નિવોધિક જ્ઞાનવાળા અને શ્રુતજ્ઞાનવાળા હોય છે, “જે તિન્નાણી તે આભિણિવોહિયનાણી, સુચનાણી, ઓહિનાણી” જેઓ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે તેઓ આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા, શ્રુતજ્ઞાનવાળા, અને અવધિ જ્ઞાનવાળા હોય છે “અહવા—આભિણિવોહિયનાણી, સુચનાણી, મળપજ્જવનાણો” અથવા આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા શ્રુતજ્ઞાનવાળા અને મનઃપય-

યે મનુષ્યા સ્ત્રિજ્ઞાનિનસ્તે આભિનિવોધિકજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનો મનઃપર્યવજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તીતિ, અવધિજ્ઞાનમન્ત્રેણાપિ મનઃપર્યવજ્ઞાનસ્ય સમવાદિતિ । ‘જે ચડનાળી તે ગિયમા આભિણિવોહિયનાળી સુયનાળી ઓહિનાળી મળપડ્જવનાળી ય’ યે તુ મનુષ્યાઃ ચતુર્જ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ આભિનિવોધિકજ્ઞાનિનો ભવન્તિ શ્રુતજ્ઞાનિનો ભવન્તિ અવધિજ્ઞાનિનો ભવન્તિ તથા મનઃપર્યવજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘જે ઇગનાળી તે નિયમા કેવલનાળી’ યે મનુષ્યા એકજ્ઞાનિનસ્તે નિયમતઃ કેવલજ્ઞાનિન એવ ભવન્તિ કેવલજ્ઞાનસદ્ભાવે તદિતરજ્ઞાનાપગમાત્ કેવલલોકપ્રાદુર્ભાવે તદિતરક્ષુદ્રાલોકાનાં મત્યાદીનામભાવ એવ ભવતીતિ, અત એક જ્ઞાનવાનેવ સ ભવતીતિ, । નનુ કેવલજ્ઞાનોત્પત્તૌ કથં મત્યાદિજ્ઞાનાન્તરાણામભાવ યાવતા યાનિ મત્યાદિજ્ઞાનાનિ સ્વીયસ્વીયાવરણક્ષયોપશમેન

શ્રુતજ્ઞાનવાળે ઓર મનઃપર્યવજ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । ક્યોંકિ અવધિજ્ઞાન કે બિના મી મનઃપર્યવજ્ઞાન હો જાતા હૈ । “ જે ચડ નાળી તે ગિયમા આભિણિવોહિયનાળી સુયનાળી ઓહિનાળી મળપડ્જવનાળી ય ” જો ગર્ભજ મનુષ્ય ચાર જ્ઞાનવાળે હોતે હૈં વે નિયમ સે આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળે હોતે હૈ, શ્રુત જ્ઞાનવાળે હોતે હૈં, અવધિજ્ઞાનવાળે હોતે હૈ, ઓર મનઃપર્યવજ્ઞાનવાળે હોતે હૈ । “જે ઇગનાળી તે નિયમા કેવલનાળી” જો એક જ્ઞાનવાળે હોતે હૈ વે નિયમ સે એક કેવલ જ્ઞાનવાળે હી હોતે હૈં । ક્યોંકિ કેવલ જ્ઞાનવાળે કે સદ્ભાવ મેં દૂસરે જ્ઞાનો કા સદ્ભાવ નહીં રહતા હૈ વે વિલીન હો જાતે હૈં । ડસી પ્રકાર કેવલલોક કે પ્રાદુર્ભાવ હોને પર ડસસે ભિન્ન ક્ષુદ્રાલોકવાળે મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનો કા અભાવ હી હો જાતા હૈ ડસલિયે કેવલી કેવલ એક કેવલ જ્ઞાનવાળા હી હોતા હૈ ।

શંકા—કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને પર મત્યાદિ રૂપ દૂસરે જ્ઞાનો કા અભાવ કૈસે હો સકતા હૈ ક્યોંકિ જો મત્યાદિ જ્ઞાન અપને ૨ આવરણ કે ક્ષયોપશમ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે મત્યા-

વજ્ઞાનવાળા હોય છે. કેમકે—અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્તજ્ઞાન વિના પણ મન પર્યવજ્ઞાન થઈ જાય છે. ‘જે ચડનાળી તે ગિયમા આભિણિવોહિયનાળી સુયનાળી ઓહિનાળી મળપડ્જવનાળી ય’ જે ગર્ભજ મનુષ્યે આરજ્ઞાનવાળ હોય છે, તેઓ નિયમથી આભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા હોય છે શ્રુતજ્ઞાનવાળા હોય છે અવધિ જ્ઞાનવાળા હોય છે અને મન પર્યવજ્ઞાનવાળા પણ હોય છે એ રીતે ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે. ‘જે ઇગનાળી તે નિયમા કેવલનાળી’ જે એ એક જ્ઞાન વાળા હોય છે, તેઓ નિયમથી એક કેવળ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે. કેમકે કેવળજ્ઞાન ના અસ્તિત્વ પણામાં ખીજા જ્ઞાનોનું અસ્તિત્વ પણું રહેતું નથી અર્થાત્ તે તેમાં વિલીન થઈ જાય છે એજ પ્રમાણે કેવલલોક નો પ્રાદુર્ભાવ થાય ત્યારે તેનાથી જુદા ક્ષુદ્રાલોકવાળા મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનોનો અભાવ જ થઈ જાય છે તેથી કેવલીએ કેવળ એક કેવળ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે.

શંકા—કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મતિજ્ઞાન વિગેરે ખીજા જ્ઞાનોનો અભાવ કેવી રીતે થઈ જાય છે ? કેમ કે જે મત્યાદિજ્ઞાન પોતપોતાના આવરણના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન

પ્રાદુર્ભવન્તિ તાનિ મતિશ્રુતાદીનિ સ્વસ્વ સમસ્તાવરણવિલયે સુતરામેવ પ્રાદુર્ભવેયુશ્ચારિત્રપરિણામવત્,
તદુક્તમ્—‘આવરણદેસવિગમે, જાઈં વિઝ્જંતિ મહિસુયાઈંણિ ।

આવરણસન્નવિગમે કહ તાઈં ન હોંતિ જીવસ્સ’ ॥૧॥

આવરણદેશવિગમે યદિ તાનિ ભવન્તિ મતિશ્રુતાદીનિ ।

સર્વાવરણવિગમે કથં તાનિ ન ભવન્તિ જીવસ્યેતિચ્છાયા ॥

इति चेद् अत्रोच्यते—यथा जात्यस्य मरकतादिमणे र्मलोपेतस्य यावत्पर्यन्तं समूलमला-
पगमो न भवति तावत्पर्यन्तं यथा यथा देशतो मलापगमस्तथा तथा देशतस्तस्य मणे रभि-
व्यक्तिर्जायते सा चाभिव्यक्तिः क्वचित्कदाचित् कथञ्चिद् भवतीत्यनेकप्रकारा भवति तथैव

દિજ્ઞાન અપને અપને સમસ્ત આવરણોં કે વિલય હો જાને પર અપને આપ હી ચારિત્ર
પરિણામ કે જૈસે પ્રકટ હોંગે હી જૈસે કહા હૈ—“આવરણદેસવિગમે” ઇત્યાદિ । અર્થાત્
દેશતઃ જ્ઞાનાવરણ કે વિગમ હોને પર જબ મત્યાદિ જ્ઞાન પ્રકટ હોતે હૈં તો ફિર જબ પૂર્ણ રૂપ
સે અપને અપને આવરણોં કા વિગમ હો જાવેગા તો ફિર વે ક્યોં નહીં જીવ કે રહેંગે અવશ્ય રહેંગે,

ઉત્તર—ऐसी यह आशंका ठीक नहीं है—क्योंकि जिस प्रकार स्वभावतः शुद्ध भी
मरकत आदि मणि मलादि पर्याय से युक्त हुआ अशुद्ध अवस्थावाला रहता है और कालान्तर
में जैसा २ उसका मूल अंशतः दूर होता जाता है वैसे २ वह अपनी आंशिक २ निर्मलता में
आता रहता है और जब वह मलादि पर्याय से सर्वथा रहित हो जाता है तो वह अपनी पूर्ण
निर्मलता में जो कि उसकी स्वभाव रूप है आ जाता है । यहां जो आंशिक निर्मलता अभि-
व्यक्ति है वह एक प्रकार की नहीं है किन्तु अनेक प्रकार की है परन्तु स्वभाविक जो निर्मलता

થાય છે, તેમ ત્યાદિજ્ઞાનો પોતપોતાના સઘળા આવરણો નો વિલય થઈ જાય ત્યારે પોતે
પોતાની મેળેજ ચારિત્ર પરિણામની જેમ પ્રગટ થશે જ. જેમ કહ્યું છે કે—“આવરણદેસવિ-
ગમે” ઇત્યાદિ અર્થાત્ દેશતઃ જ્ઞાનાવરણની સમાપ્તિ થતાં જ્યારે મતિજ્ઞાનવિગેરે પ્રગટ થાય
છે, તો પછી પૂર્ણરીતે પોતાપોતાના આવરણની સમાપ્તિ થઈ જશે તો પછી તેઓ જીવને
કેમ નહીં રહે ? અર્થાત્ અવશ્ય રહેશે.

ઉત્તર—આ ઉપર પ્રમાણેની શંકા યોગ્ય નથી કેમકે—જેમ સ્વભાવથી શુદ્ધ એવા
મરકત વિગેરે મણિયો મલ વિગેરે પર્યાયવાળા થતાં અશુદ્ધ અવસ્થા વાળા બને છે. અને
કાલાન્તરે જેમ જેમ અંશતઃ તે મેલ દૂર થતો જાય છે, તેમ તેમ તે પોતાની આંશિક
આંશિક નિર્મળ પણામાં આવતા રહે છે. અને જ્યારે તે મલાદિ પર્યાયથી બિલકુલ છૂટિ-
જાય છે ત્યારે તે પોતાના પૂર્ણ નિર્મળપણામાં કે જે તેના સ્વભાવ સિદ્ધ છે, તેમાં આવી
જાય છે અર્થાત્ મેલ દૂર થતાં તે સ્વાભાવિક શુદ્ધ રીતે સ્પષ્ટ દેખાઈ છે. અહિંયાં જે
આંશિક નિર્મળતા કહી છે તે એક પ્રકારની નથી પરંતુ અनेक પ્રકારની હોય છે. પરંતુ

જીવસ્યાપિ સકલકાલકલાકલાપાવલમ્બિ સકલપદાર્થસાર્થપરિચ્છેદકરણૈકપારમાર્થિકસ્વરૂપસ્યાપિ કર્માવરણમરુપટલતિરોહિતસ્ય યાવત્પર્યન્તં ન સકલકર્માત્મકમલવિનાશસ્તાવત્પર્યન્તં યથા યથા દેશતઃ કર્મમલાપગમો ભવતિ તથા તથા તસ્ય જીવસ્ય પદાર્થવિજ્ઞપ્તિરુદ્ભવતિ, સા ચ કદાચિત્ કથજ્ઞિન્દ્ર ધનેકપ્રકારા ભવતિ ।

તદુક્તમ્—‘મલવિદ્મમણે વ્યક્તિ ર્થાઽનેકપ્રકારતઃ ।

કર્મવિદ્ધાત્મવિજ્ઞપ્તિ સ્તથાઽનેકપ્રકારતઃ ॥૧૧॥

સાચાનેકપ્રકારતા મતિશ્રુતાદિભેદરૂપાઽવસેયા, તતશ્ચ યથા મરકતાદિમણેઃ સકલ મલાપગમે સકલાસ્પષ્ટદેશવ્યક્તિવ્યવચ્છેદેન પરિસ્ફુટરૂપા એકાભિવ્યક્તિઃ સમુપજાયતે, એવમેવ જીવસ્યાપિ

હૈ વહ એક હો પ્રકાર કી હૈ इसी प्रकार जीव का भी ससार भर के समस्त पदार्थों को हस्ता-मलकवत् युगपत् जानने का स्वभाव है यही उसकी परमार्थिक शुद्धता है परन्तु शुद्धता रूप स्वभाव कर्मावरण रूप मल से तिरोहित हो रहा है—मलिन हो रहा है—सो जब तक सकल कर्मरूप मलका विनाश नहीं हो जाता है तब तक यह समस्त पदार्थों का युगपत् हस्तामलकवत् ज्ञान नहीं बन पाता है अतः जिस किसी निमित्तादि के वश से जैसे २ उस कर्मरूप आवरण का मलका-अंशतः २ विगम होता रहता है वैसा २, इस जीव को अंशतः अंशतः पदार्थ प्रकाशक विज्ञप्ति उत्पन्न होती रहती है यह विज्ञप्ति एक प्रकार की नहीं होती है अनेक प्रकार की होती है कभी यह विज्ञप्ति उसको मतिज्ञान रूप कहलाती है कभी श्रुतज्ञानादिरूप कहलाती है जैसे—कहा है—‘मलविद्वमणे व्यक्ति’ इत्यादि ।

अतः यह मानना चाहिये कि—जिस प्रकार से मलोपेत मणिकी अंशतः मलापगम में अंशतः अभिव्यक्ति होती है और पूर्णरूप से मलापगम में पूर्ण अभिव्यक्ति होती है उसी प्रकार

સ્વાભાવિક જે નિર્મલતા છે, તે એકજ પ્રકારની છે એજ પ્રમાણે સંસાર ભરના સઘળા પદાર્થો ને હસ્તામલકવત્ એકી સાથે જાણીલેવાનો જીવનોપણુ સ્વભાવ છે એજ તેની પાર-માર્થિક શુદ્ધતા છે પરન્તુ શુદ્ધતારૂપ સ્વભાવ કર્માવરણ રૂપ મળથી ઢાકાઈ જાય છે અર્થાત્ મલીન થઈ જાય છે તે જ્યાં સુધી સકલકર્મરૂપ મલનો વિનાશ થતો નથી, ત્યાં સુધી આ સઘળા પદાર્થોનો એકી સાથે હસ્તામલકવત્ જાણી શકાતા નથી. તેથી કોઈપણ નિમિત્ત વશાત્ જેમ જેમ એ કર્મરૂપ આવરણનો—મલનો અંશત નાશથતો જાય છે તેમ તેમ આ જીવને અંશત અંશતઃ પદાર્થને પ્રકાશ કરનાર વિજ્ઞપ્તિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતી રહે છે. આ વિજ્ઞપ્તિ એક પ્રકારની હોતી નથી પણ અનેક પ્રકારની હોય છે કોઈ વખત આ વિજ્ઞપ્તિ તેના મતિજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે કોઈવાર શ્રુતજ્ઞાનાદિરૂપ કહેવાય છે જેમ કહ્યું છે કે—‘મલ-વિદ્વમણેવ્યક્તિ’ ઇત્યાદિ તેથી એ માનવું જોઈએ કે—જેમ મલવાળા મણિના અંશત મલ દૂરથવાથી અંશતઃ સ્પષ્ટતા થાય છે, અને સંપૂર્ણ પણેથી મલ દૂર થવાથી સંપૂર્ણ શુદ્ધતા

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રપ્રભાવેણ નિઃશેષાવરણપ્રણાશાવશેષદેશજ્ઞાનવ્યવચ્છેદરૂપાઽપિ પરિસ્ફુટા સકલવ-
સ્તુપર્યાયપ્રપञ्चस्य हस्तामलकवत् साक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरुद्भवति ।

અતિ પરિસ્ફુટૈકરૂપાભિવ્યક્તિત્વેનૈવ—(અજ્ઞાનિનઃ) હત્યુક્તમ્ ।

તદુક્તમ્—‘યથા જાત્યસ્ય રત્નસ્ય નિઃશેષમલહાનિતઃ ।

સ્ફુટૈકરૂપાઽભિવ્યક્તિ વિજ્ઞપ્તિ સ્તદ્વદાત્મનઃ ॥૧॥ ઇતિ ॥

‘एवं अन्नाणी’ एवं જ્ઞાનિવદેવ અજ્ઞાનિનોઽપિ ‘દુ અન્નાણી તિ અન્નાણી’ દ્વચજ્ઞા-
નિન રચ્યજ્ઞાનિન, તત્ર યે દ્વચજ્ઞાનિન સ્તે નિયમતો મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તિ યે તુ
ચ્ય જ્ઞાનિનસ્તે મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનો વિભન્નજ્ઞાનિનશ્ચ ભવન્તીતિ ॥

યોગદ્વારે—‘મણજોગી વિ વચજોગી વિ કાયજોગી વિ અજોગી વિ’ હમે મનુષ્યા

સે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ઔર તપ રૂપ રત્ન ચતુષ્ટય કે પ્રભાવ સે જવ સમ્પૂર્ણ આવરણ કા વિનાશ
હો જાતા હૈ તવ વાકી કે પદાર્થ કે એકદેશ કો જાનને વાલે મત્યાદિ જ્ઞાનો કા વ્યવચ્છેદ
વિલીનીકરણ—હો જાતા હૈ—હમસે અતિ પરિસ્ફુટ ઔર સકલવસ્તુ પર્યાય પ્રકાશક વિજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાન—
કૈવલ્ય—ઉદ્ભૂત હો જાતી હૈ । જૈસે કહા હૈ—“યથા જાત્યસ્ય રત્નસ્ય” ઇત્યાદિ ।

“एवं अन्नाणी” ગર્ભજ મનુષ્ય જિસ પ્રકાર જ્ઞાની હોતે કહે ગયે હૈં उसी प्रकार वे अज्ञानी
भी होते हैं । “दु अन्नाणी ति अन्नाणी” ये दो अज्ञानवाले भी होते हैं और तीन अज्ञान-
वाले भी होते हैं । जो दो अज्ञानवाले होते हैं वे नियम से मति अज्ञानवाले और श्रुतअज्ञान
वाले होते हैं और जो तीन अज्ञानवाले होते हैं वे मति अज्ञानवाले, श्रुत अज्ञानवाले और विभंगज्ञा-
नवाले होते हैं । योगद्वारमें—ये गर्भज मनुष्य “मणजोगी वि, वचजोगी वि, काय जोगी वि,
अजोगी वि” मनोयोगी भी होते हैं, वचन योगी भी होते हैं और काय योगी भी होते हैं तथा

થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર અને તપરૂપ રત્નચતુષ્ટયના પ્રભાવથી જ્યારે
સંપૂર્ણ આવરણનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે બાકીના પદાર્થના એક દેશને બાજીનારા મત્યાદિ
જ્ઞાનોનો વ્યવચ્છેદ—વિલીનીકરણ થઈ જાય છે. તેથી અત્યંત શુદ્ધ અને સકલવસ્તુ પર્યાયને
પ્રકાશકરનાર વિજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાન અર્થાત કૈવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જેમ કહેલ છે કે—“યથા
જાત્યસ્ય રત્નસ્ય” ઇત્યાદિ

“एवं अन्नाणी” જે પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યને જ્ઞાની હોવાનું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે
તેઓ અજ્ઞાનીપણુ હોય છે “दुअन्नाणी ति अन्नाणी” તેઓ બે અજ્ઞાનવાળા પણ હોય છે,
અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા પણ હોય છે જેઓ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે, તેઓ નિયમથી મતિ-
અજ્ઞાનવાળા અને શ્રુત અજ્ઞાનવાળા હોય છે અને જેઓ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેઓ
મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભંગ જ્ઞાનવાળા હોય છે

યોગદ્વારમા—આ ગર્ભજ મનુષ્ય “મણજોગી વિ વચજોગી વિ, કાયજોગી વિ અજોગી
વિ” મનોયોગવાળા પણ હોય છે, વચનયોગવાળા પણ હોય છે અને કાયયોગવાળા પણ

મનોયોગિનોડપિ ભવન્તિ તથા વચોયોગિનોડપિ ભવન્તિ કાયયોગિનોડપિ ભવન્તિ । કેચન અયો-
ગિનોડપિ ભવન્તીતિ ।

તત્ર યે ચાયોગિનસ્તે શૈલેશીમવસ્થા પ્રતિપન્ના જ્ઞાતવ્યા હિતિ યોગદ્વારમ્ ॥

ઉપયોગદ્વારે—‘દુવિદ્ધો ઉવજોમે’ દ્વિવિદ્ધો ઉપયોગઃ મનુષ્યાણાં ગર્ભજાનાં સાકારોપ
યોગોડપિ ભવતિ અનાકારોપયોગોડપિ ભવતીતિ, ઉપયોગદ્વારમ્ ॥

આહારદ્વારે—‘આહારો છદ્ધિસિ’ આહારઃ પદ્ધિદિશિ, ગર્ભજમનુષ્યાણાં લોકમધ્યે
एवावस्थानेन लोकनिष्कृटरूपाहारप्रतिबन्धकाभावात् नियमतः पद्भ्यो दिग्भ्य आगताहार-
પુદ્ગલાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ ભાવઃ । ઉપપાતદ્વારે—‘ઉવવાઓ નેરહર્પહિં અહે સત્તમવજ્જેહિં’
उपपातो नैरयिकेभ्योऽधःसप्तमवर्जेभ्यः, મનુષ્યાણામુપપાતશ્ચતુર્ગતિમ્ય એવ ભવતિ । તત્ર યદિ

કોઈ ૨ અયોગી મો હોતે હૈં—અયોગી વે હી હોતે હૈં જો શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ।
ઉપયોગદ્વારમે—“દુવિદ્ધે ઉવજોમે” ઇન ગર્ભજ મનુષ્યો મેં સાકાર ઉપયોગ મી હોતા હૈ ઔર
અનાકાર ઉપયોગ મી હોતા હૈ આહારદ્વારમે ઇન ગર્ભજ મનુષ્યોં કા આહાર છદ્ધિ દિશાઓ
મેં સે આગત પુદ્ગલદ્રવ્યોં કા હોતા હૈ ક્યોકિ યે ગર્ભજ મનુષ્ય લોક કે વીચ મેં હી હોતે
હૈં ઇસલિયે ઇન્હે આહાર કો પ્રાપ્તિ મેં કિસી મી પ્રકાર કા પ્રતિબન્ધ—અલોક કા પ્રતિબન્ધ—
નહીં હોતા હૈં ઉસકા અભાવ રહતા હૈં । ઇસલિયે નિયમતઃ છહોં દિશાઓં સે આગત આહાર-
પુદ્ગલોં કા ઇન્કે ગ્રહણ હોતા રહતા હૈં । ઉપપાતદ્વારમે “ઉવવાઓ નેરહર્પહિં અહે સત્તમ-
વજ્જેહિં” ઇન ગર્ભજ મનુષ્યોં કે ઉત્પાદ સાતવી પૃથિવીં કે નૈરયિકોં કો છોડકર શેષ છ
નરકોં કે નારકિયો મેં સે હોતા હૈં તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ મનુષ્યોં કા ઉત્પાદ ચતુર્ગતિ
કે જીવોં મેં સે હોતા હૈં જન્ન યહ નૈરયિકો મેં સે હોતા હૈં તો સાતવીં નરક કે નૈરયિકોં સે

હોય છે તથા કોઈ કોઈ અયોગી પણ હોય છે અયોગી તેઓ જ હોય છે કે-એઓ શીલેશી
અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે

ઉપયોગદ્વારમાં—“દુવિદ્ધો ઉવજોમે” આ ગર્ભજ મનુષ્યો માં સાકાર ઉપયોગ પણ
હોય છે, અને અનાકાર ઉપયોગ પણ હોય છે. આહારદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્યો નો
આહાર છએ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલદ્રવ્યો નો હોય છે. કેમકે આ ગર્ભજ મનુષ્ય
લોક ની મધ્યમાં જ હોય છે. તેથી તેઓને આહાર પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો
પ્રતિબંધ—અટલેકે—અલોક સંબંધી પ્રતિબંધ—રૂકાવટ થતો નથી. તેનો અભાવ રહે છે તેથી
નિયમતઃ છએ દિશાઓમાંથી આવેલા આહાર પુદ્ગલો તેઓને ગ્રહણ થતા રહે છે. ઉપપા-
તદ્વારમાં—“ઉવવાઓ નેરહર્પહિં અહે સત્તમવજ્જેહિં” આ ગર્ભજ મનુષ્યોનો ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ)
સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકોને છોડીને બાકીના છએ નરકોના નારકિયો માંથી થાય છે. કહેવાનું
તાત્પર્ય એ છે કે-મનુષ્યોનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ ચારગતિવાળા જીવોમાંથી થાય છે જ્યારે
નૈરયિકોમાંથી ઉત્પાદ થાય છે, ત્યારે સાતમી નરકના નૈરયિકોને છોડીને બાકી ના છએ નર-

નૈરયિકેભ્ય ઉપપાતો ભવતિ તદા સપ્તમનરકવર્જેભ્ય એવ ભવતિ, તદુક્તમ્—

‘સત્તમમહિનેરહ્યા, તેજ્જવાઝઅણંતરુવ્વટ્ઠા !

નવિ પાવે માણુસ્સં તહેવ અસંખેજ્જવાસાણા સઠ્ઠે’ ॥

સપ્તમમહીનૈરયિકાઃ તેજસ્કાયિકા વાયુકાયિકા અનન્તરદવૃત્તા ।

નૈવ પ્રાપ્નુવન્તિ માનુષ્યં તથૈવાસહ્યેયવર્ષાયુષ્કા સર્વે ॥ ઇતિચ્છાયા

યદિ મનુષ્યાણામુપપાતસ્તિર્યગ્યોનિકેભ્યો ભવતિ ‘તિરિક્ખજોણિણ્ઠિતો ઉવવાઓ’ તિર્યગ્યોનિકેભ્યો મનુષ્યાણામુપપાતસ્તદા—‘અસંખેજ્જવાસાણાવજ્જેહિ’ અસહ્યેયવર્ષાયુષ્કવર્જેભ્ય એવ તિર્યગ્યોનિકેભ્યો ભવતીતિ । ‘મણુસ્સેહિ અકમ્મભૂમગઅંતરદીવગઅસંખેજ્જવાસાણાવજ્જેહિ’ યદિ મનુષ્યેભ્ય એવ ઉપપાતો ભવતિ મનુષ્યાણાં તદા—અકર્મભૂમ કાન્તર-

इनका उत्पाद नहीं होता है—क्योंकि सातवीं नरक का नारकी मरकर नियम से तियेच्च की पर्याय में जन्म लेता है सोही कहा —“सत्तममहिनेरह्या” इत्यादि ।

सातवीं नरक का नारकी तथा तेजस्कायिक एवं वायुकायिक मरकर मनुष्य नहीं होता है तथा असंख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्य एवं तिर्यञ्च भी मनुष्य गति में उत्पन्न नहीं होते हैं यदि “तिरिक्खजोणिण्ठितो उववाओ” मनुष्यों का उत्पाद तिर्यग्योनिक जीवों में से होता है तो “असंखेज्जवासाणवज्जेहि” असंख्यात वर्ष की आयुवाले भोग भूमिया तिर्यग् जीवों में से नहीं होता है क्योंकि ये जीव सब मरकर देव गति में ही जन्म लेते हैं बाकी के तिर्यग्योनिकजीवों में से इनका उत्पाद होता है ‘मणुस्सेहि’ यदि मनुष्यों में से इनका उत्पाद होता है तो असंख्यात वर्ष का आयुवाले अकर्मभूमि भोग भूमि के मनुष्यों में से एवं अन्तर द्वीपज मनुष्यों में से इनका उत्पाद नहीं होता है केवल कर्मभूमिज मनुष्यों में से

કેના નૈરયિકોમાંથી થાય છે. એટલેકે સાતમી નરકના નૈરયિકો માંથી તેઓની ઉત્પત્તિ મનુષ્યોમાં થતી નથી. કેમકે—સાતમી નરકના નારકીયો મરીને નિયમથી તિર્યચ નીપર્યાય માં જન્મ લે છે. એજ કહ્યું છે કે—“સત્તમમહિનેરહ્યા” ઇત્યાદિ

સાતમા નરકના નારકી તથા તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક એ ત્રણ મરીને મનુષ્ય થતા નથી. તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને તિર્યચ પણ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી જો “તિરિક્ખજોણિણ્ઠિતો ઉવવાઓ” મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ તિર્યગ્યો નિવાળ જીવોમાંથી થાય તો “અસંખેજ્જવાસાણાવજ્જેહિ” અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા ભોગભૂમિયા તિર્યગ્ જીવોમાંથી થતી નથી કેમકે—એ જીવોમરીને દેવગતિમાં જ જન્મ લે છે. એટલે કે—તેશિવાચના બાકીના તિર્યગ્યોનિવાળા જીવોમાંથી તેમની ઉત્પત્તિ થાય છે “મણુસ્સેહિ” જો મનુષ્યો માંથી તેમનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ થાય તો અસંખ્યાત વર્ષની આયુ-ષ્યવાળા અકર્મભૂમિ ભોગભૂમિના મનુષ્યોમાંથી તથા અંતરદ્વીપજ મનુષ્યોમાંથી તેમનો ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ થતો નથી કેવળ કર્મભૂમિવાળા મનુષ્યોમાંથી તેઓ ની ઉત્પત્તિ થાય છે,

દ્વીપકાસંસ્થાતવર્ષાયુઃકર્ણેભ્યો મનુષ્યેભ્ય એવ ભવતીતિ । ‘દેવેર્હિ સર્વેર્હિ’ દેવેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ, યદિ દેવેભ્ય ઉપપાતો ભવતિ મનુષ્યાણાં તદા સર્વદેવેભ્યોઽનુત્તરોપપાતિકદેવપર્યન્તેભ્યો ભવતીત્યુપપાતદ્વારમ્ ॥

સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ મનુષ્યાણાં સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા ભવતિ, ‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્લ્યોપમાનિ—ત્રિપલ્લ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિ ભવતીતિ સ્થિતિદ્વારમ્ ॥ ‘દુવિહા વિ મરંતિ’ સમુદ્ઘાતમધિકૃત્ય મરણચિન્તાયાં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે ।

ઉદ્વર્તનાદ્વારે—‘ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહ્યાદિસુ જાવ અણુત્તરોવવાહપ્પસુ’ અનન્તરમુદ્વૃત્ય નૈરયિકાદિષુ, યાવદનુત્તરોપપાતિકેષુ । इत उद्वृत्य सर्वेषु नैरयिकेषु सर्वेषु तिर्यग् योनि-
કેષુ સર્વેષુ મનુષ્યેષુ સર્વેષુ દેવેષુ અનુત્તરોપપાતિકપર્યવસાનેષુ ગચ્છન્તીત્યર્થઃ, ‘અત્યેગહ્યા

इनका उत्पाद होता है । “देवेर्हि सर्वेर्हि” यदि देवों में से इनका उत्पाद होता है तो समस्त देवों में से इनका उत्पाद होता है स्थितिद्वार में—इन गर्भज मनुष्यों की स्थिति “जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाई” जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से तीन पल्ल्योपम की है समवहत द्वार से ये गर्भज मनुष्य “दुविहा वि मरंति” मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर भी मरते हैं, और मारणान्तिक समुद्घात से नहीं समवहत होकर भी मरते हैं । उद्वर्तन निकलना द्वार में—ये गर्भज मनुष्य “उव्वट्टित्ता नेरह्यादिसु जाव अणुत्तरोववाहप्पसु” जब अपनी पर्याय को छोड़कर परगति में जन्म धारण करते हैं तो ये नरकों में भी जन्म धारण कर सकते हैं समस्त तिर्यग्योनिकों में भी जन्म धारण कर सकते हैं, सर्व मनुष्यों में भी जन्म धारण कर सकते हैं और अनुत्तरोपपात्तिक के समस्तदेवों में भी जन्म धारण

‘દેવેર્હિ સર્વેર્હિ’ જો તેમની ઉત્પત્તિ દેવોમાંથી થાય છે, તો સઘળા દેવોમાંથી તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે.

સ્થિતિદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્યની સ્થિતિ “જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ” જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્લ્યોપમની છે સમવહતદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્ય “દુવિહા વિ મરંતિ” મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને એટલેકે આઘાત પ્રાપ્ત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહતથયાવિના એટલેકે આઘાત પ્રાપ્ત થયાવિના પણ મરે છે. ઉદ્વર્તનદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્ય “ઉવ્વટ્ટિત્તા નેરહ્યાદિસુ જાવ અણુત્તરોવવાહપ્પસુ” જ્યારે પોતાની પર્યાયને છોડીને અન્ય ગતિમાં જન્મધારણ કરે છે, તો તેઓ નારકોમાં પણ જન્મધારણ કરે છે, સઘળા તિર્યગ્યોનિકોમાં પણ જન્મધારણ કરી શકે છે, સર્વ મનુષ્યોમાં પણ જન્મ ધારણ કરી શકે છે.

સિજ્ઞંતિ જાવ અંતં કરેતિ' અસ્ત્યેકકે સિધ્ધ્યન્તિ યાવદન્તં કુર્વન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન 'બુજ્ઞંતિ-મુચ્ચંતિ પરિનિવ્વાયંતિ સવ્વદુઃખાણં' બુધ્યન્તે મુચ્યન્તે પરિનિર્વાન્તિ સર્વદુઃસ્વાનામિત્ય-ન્તસ્ય પ્રહણં ભવતિ, તથા ચ અસ્ત્યેકકે સિદ્ધ્યન્તિ-પરિનિષ્ઠિતાર્થા ભવન્તિ સિદ્ધિ પ્રાપ્નુવન્તી-ત્યર્થઃ બુધ્યન્તે-નિરાવરણત્વેન સમસ્તપદાર્થજાતબોધયુક્તા ભવન્તિ, મુચ્યન્તે-અષ્ટવિધકર્મભિ-ર્મુક્તા ભવન્તિ । પરિનિર્વાન્તિ-કર્મસન્તાપાપગમેન શીતલીમૂતા ભવન્તિ, અતએવ સર્વદુઃસ્વાનાં શરીરમાનસમેદાનામન્તં-વિનાશં કુર્વન્તિ ઇતિ ।

ગત્યાગતિદ્વારે—'તે ણં મંતે ! જીવા' તે સ્વલ્પ ભદન્ત । જીવાઃ—ગર્ભજમનુષ્યાઃ 'કઙ્ગ ગઈયા કઙ્ગ આગઈયા પન્નત્તા' કતિગતિકાઃ કત્યાગતિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગ-વાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પંચ ગઈયા ચરુરાગઈયા' ઇમે મનુષ્યાઃ

કર સકતે હૈં । “અત્યેગઈયા સિજ્ઞંતિ જાવ અંતં કરેતિ” કિતનેક મનુષ્ય એસે મી હોતે હૈં જો ડસી મવ સે સિદ્ધ હોજાતે હૈં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતે હૈં યહાં યાવત્પદ સે “બુજ્ઞંતિ, મુચ્ચંતિ, પરિનિવ્વાયંતિ, સવ્વદુઃખાણં” ઇન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । ઇન પદોં કા અર્થ એસા હૈં કિ કિતનેક ગર્ભજ મનુષ્ય એસે હોતે હૈં ઈ જો ડસી મવ સે “સિજ્ઞંતિ” સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરલેતે હૈં અર્થાત્ કૃત-કૃત્ય હો જાતે હૈં “બુદ્ધ્યન્તે” નિરાવરણ હોનેસે કેવલા-લોક સે સમસ્ત પદાર્થોં કો જાનેલેતે હૈં “મુચ્યન્તે” જ્ઞાનાવરણીયાદિસમસ્ત કર્મોં સે છૂટ જાતે હૈં “પરિનિર્વાન્તિ” કર્માગ્નિ કે સંતાપ સે રહિત હોકર શીતલીમૂત હો જાતે હૈં । અતએવ યે શારીરિક એવં માનસિક સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત-વિનાશ કર દેતે હૈં । ગત્યાગતિ-દ્વાર મેં—યે ગર્ભજ મનુષ્ય કૈસે હોતે હૈં—ઇસ બાત કો ગૌતમ ને પ્રમુ સે “તે ણં મંતે” ! જીવા કઙ્ગગઈયા કઙ્ગ આગઈયા પન્નત્તા” ઇસ સૂત્ર દ્વારા-પૂછા હૈં—હે મદન્ત । યે ગર્ભજ મનુષ્ય કતિ

“અત્યેગઈયા સિજ્ઞંતિ જાવ અંતં કરેતિ” કેટલાક મનુષ્યો’ એવા પછુ હોય છે કે જેઓ એજ ભવમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત-નાશ કરીદે છે. અહિયાં યાવત્પદથી “બુજ્ઞંતિ, મુચ્ચંતિ, પરિનિવ્વાયંતિ, સવ્વદુઃખાણં” આપદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોનો અર્થ એવો છે કે—કેટલાક મનુષ્યો એવા હોય છે કે—જેઓ આજ ભવમાં સિજ્ઞંતિ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી લે છે અર્થાત્ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. “બુદ્ધ્યન્તે” નિરાવરણ હોવાથી કેવલાલોકથી સઘળા પદાર્થને જાણીલે છે, “મુચ્યન્તે” જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે સઘળા કર્મોથી છૂટીજાય છે. “પરિનિર્વાન્તિ” કર્મરૂપી અગ્નિના સંતાપથી રહિતથઈને શીતલીમૂત થઈ જાય છે અતએવ શારીરિક અને માનસિક સમસ્તદુખોનો અંત-નાશ કરી દે છે.

ગત્યાગતિદ્વારમાં—આ ગર્ભજ મનુષ્ય કેવા હોય છે ? એ વાત ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને “તે ણં મંતે જીવા કઙ્ગગઈયા કઙ્ગ આગઈયા પન્નત્તા” આ સૂત્રદ્વારા પૂછેલ છે. ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—હે ભગવન્ આ ગર્ભજ મનુષ્ય ‘કતિગતિક’ એટલે કે કેટલી ગતિમાં જવાવાળા અને ‘કતિ આગતિક’ એટલે કે કેટલી ગતિમાંથી આવવાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

પંચગતિકાઃ મનુષ્યેમ્ય ઉદ્વૃત્ય નારકતિર્યહ્મનુષ્યદેવસિદ્ધિરૂપાસુ પંચસુ ગતિષુ ગમનાત્ ।
તથા—ચતુર્મ્યો નારકતિર્યહ્મનુષ્યદેવેમ્ય ઉદ્વૃત્ય મનુષ્યેષુ આગમનાત્ પંચગતિકાશ્ચતુરાગ-
તિકાઃ કથ્યન્તે । ‘પરિત્તા સંસ્થેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેકશરીરિણઃ સંસ્થાતાઃ—સંસ્થાતકોટિ પ્રમાણ-
ત્વાત્ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા इति ।

સમ્પ્રતિ—ગર્ભજમનુષ્યપ્રકરણમુપસંહરન્નાહ—‘સે તં મણુસ્સા’ તે—ઉપર્યુક્તાઃ ગર્ભજમનુષ્યાઃ
શરીરાદિ ગત્યાગતિદ્વારૈર્નિરૂપિતા इति ॥સૂ૦ ૨૭॥

ગર્ભજમનુષ્યાન્ નિરૂપ્ય દેવાન્ નિરૂપયિતુમાહ—‘સે કિં તં દેવા’ इत्यादि ।

મૂલમ્—‘સે કિં તં દેવા ? દેવા ચઉવિહા પન્નત્તા, તં જહા—ભવણ-
વાસી । વાણમંતરા—જોડસિયા । વેમાણિયા । સે કિં તં ભવણવાસી ? ભવણ-
વાસી દસવિહા પન્નત્તા । તં જહા—અસુરા જાવ થણિયા । સે તં ભવણ-
વાસી । સે કિં તં વાણમંતરા ? વાણમંતરા દેવમેદો સવ્વો માણિયવ્વો
જાવ તે સામસઓ દુવિહા પન્નત્તા । તં જહા—પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય ।

ગતિક ઔર કતિભાગતિક હોતે હૈ ‘ઉત્તર મેં પ્રમુન કહા હૈ—“ગોયમા ! પંચ ગહયા ચઠરાગહયા”
યે ગર્ભજ મનુષ્ય પાચગતિયોં મેં જાને વાલે હોતે હૈં ઔર ચાર ગતિયોં સે આયે હુએ હોતે હૈં
“પાંચ ગતિયોં મેં જાને વાલે હોતે હૈં” ઇસકા ભાવ એસા હૈ કિ યે નારકતિર્યશ્ચ, મનુષ્ય
દેવ ઔર સિદ્ધિગતિ મેં જાતે હૈં । ઔર યહાં યે નારકતિર્યશ્ચ, મનુષ્ય ઔર દેવ ગતિરૂપ ચાર
ગતિયોં સે આકર જન્મલેતે હૈં ઇસલિએ ચતુરાગતિક હોતે હૈં । “પરિત્તા સંસ્થેજ્જા પન્નત્તા”
પ્રત્યેક શરીરી સંસ્થાત કોટિ પ્રમાણ હોને સે સંસ્થાત કહેગયે હૈં । “સેત્તં મણુસ્સા” ઇમ
પ્રકાર સે શરીરાદિ સે લેકર ગત્યાગતિ દ્વારોં તક કહા ગયા યહ મનુષ્યોં કા પ્રકરણ સમાપ્ત
હુઆ । સૂ૦ ૨૬ ॥

કહે છે કે ‘ગોયમા ! પંચ ગહયા ચઠરાગહયા’ આ ગર્ભજ મનુષ્ય પાંચ ગતિયોંમા જવા
વાળા હોય છે, અને ચાર ગતિયોંમાંથી આવવાવાળા હોય છે ‘પાંચ ગતિયોંમાં જવાવાળા
હોય છે’ એનો ભાવ એ છે કે તેઓ નારકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ અને
સિદ્ધિગતિમાં જાય છે. અને નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવગતિરૂપ ચાર ગતિયોંમાંથી
આવીને આ ગર્ભજ મનુષ્યોંમાં જન્મ લે છે. તેથી તેઓને ચતુરાગતિક કહ્યા છે. ‘પરિત્તા
સંસ્થેજ્જા પન્નત્તા’ પ્રત્યેક શરીરી સંસ્થાત કોટિ પ્રમાણુવાળા હોવાથી સંસ્થાત કહેલા છે.
“સે તં મણુસ્સા” આ પ્રમાણે શરીરદ્વાર વિગેરે દ્વારોંથી લઇને ગત્યાગતિદ્વાર સુધી કહેલા
આ મનુષ્ય સંબંધી પ્રકરણ સંપૂર્ણ થયું ॥સૂ૦ ૨૬॥

तओ सरीरा, वेउव्विए तेयए कम्मए । ओगाहणा दुविहा-भवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य । तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं
अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । उक्कोसेणं सत्त रयणीओ । उत्तरवेउ-
व्विया जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसय-
सहस्सं । सरीरगा छण्हं संघयणाणं असंघयणी । णेवट्ठी णेव छिरा ।
णेव ण्हारू णेव संघयणमत्थि । जे पोग्गला इट्ठा कंता जाव तेसिं संघा-
यत्ताए परिणमंति । किं संठिया ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता । तं जहा-
भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ।
ते णं समचउरंससंठिया पन्नत्ता । तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते णं
नाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता । चत्तारि कसाया, चत्तारि सण्णा, छल्ले-
स्साओ, पंचइंदिया, पंचसमुग्घाया, सन्नी वि असन्नी वि । इत्थिवेया
वि । पुरिसवेया वि । णो णपुंसगवेया । अपज्जत्ती पज्जत्तीओ पंच । दिट्ठी
तिन्नि, तिन्नि दंसणा, णाणी वि । अन्नाणी वि । जे नाणी ते नियमा,
तिण्णाणी अन्नाणी भयणाए । तिविहे जोगे, दुविहे उवओगे,
आहारो नियमा छदिसिं, ओसन्नं कारणं पडुच्च वण्णओ हालिदसुक्कि-
ल्लाइं जाव आहास्महारेति । उववाओ तिरियमणुस्सेहिं । ठिई जहन्ने-
णं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । दुविहा वि
मरंति । उव्वट्ठित्ता नो नेरइएसु गच्छंति तिरियमणुस्सेसु जहासंभवं,
नो देवेसु गच्छंति । दुगइया दुआगइया । परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता ।
से तं देवा, से तं पंचेदिया । से तं ओराला तसा पाणा ॥सू० २८॥

છાયા—અથ કે તે દેવાઃ ? દેવાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞતા સ્તથથા-ભવનવાસિનઃ ઘાન-વ્યન્તરા જ્યોતિષ્કાઃ વૈમાનિકાઃ । અથ કે તે ભવનાસિનઃ, ભવનવાસિનો દશવિધા પ્રજ્ઞતા સ્તથથા-અસુરા યાવત્સ્તનિતાઃ । તે પતે ભવનવાસિનઃ । અથ કે તે વાનવ્યન્તરાઃ, વાનવ્યન્તરાદિદેવમેદસ્સર્વોઽપિ ભણિતવ્યો યાવત્ તે સમાસતો દ્વિવિધા. પ્રજ્ઞતા. તથથા-પર્યાસાશ્ચાપર્યાસાશ્ચ । ગ્રીણિ શરીરાણિ-વૈકુર્વિકં તૈજસં કાર્મણમ્ । અવગાહના દ્વિવિધા ભવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયિકી ચ । તત્ર ચલુ યા સા ભવધારણીયા સા જઘન્યેન અદ્ભુગુલ-સ્યાસંઘ્રયેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ સપ્ત રત્નયઃ । ઉત્તરવૈક્રિયિકી જઘન્યેન અદ્ભુગુલાસંરયેય ભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ યોજનશતસહસ્રમ્ । શરીરાણિ પળ્ળાં સંહનનાનામસંહનનાનિ, નૈવા-સ્થીનિ નૈવ શિરાઃ નૈવ સ્નાયવઃ, નૈવ સંહનમસ્તિ । યે પુદ્ગલા દૃષ્ટા. કાન્તાઃ યાવત્તેષાં સંઘાતતથા પરિણમન્તિ । કિં સંસ્થિતાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથથા-ભવધાર-ણીયાનિ ચ ઉત્તર વૈક્રિયિકાણિ ચ । તત્ર ચલુ યાનિ તાનિ ભવધારણીયાનિ તાનિ ચલુ સમચતુરસ્રસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞતાનિ । તત્ર ચલુ યાનિ તાનિ ઉત્તરવૈક્રિયિકાણિ ચલુ તાનિ નાનાસંસ્થાનસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞતાનિ । ચત્વારઃ કપાયાઃ, ચતસ્રઃ સંઘાઃ, પદ્મલેશ્યાઃ, પદ્મેન્દ્રિ-યાણિ, પશ્ચ સમુદ્ઘાતાઃ, સંઘ્નિનોઽપિ, અસંઘ્નિનોઽપિ । સ્ત્રીવેદા અપિ પુરુષવેદા અપિ । નો નપુંસકવેદાઃ । પર્યાસયોઽપર્યાસયઃ પદ્મ ચ । દૃષ્ટ્યસ્તિસ્રઃ । ગ્રીણિ દર્શનાનિ, જ્ઞાનિનોઽપિ, અજ્ઞાનિનોઽપિ, યે જ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ ત્રિજ્ઞાનિનઃ, અજ્ઞાનિનો ભજનયા । ત્રિવિધો યોગઃ, દ્વિવિધ ઉપયોગઃ, આહારો નિયમાત્ પદ્મદિશિ । અવસન્નં કારણં પ્રતીત્ય વર્ણતો હારિદ્ર-શુક્લિમાનિ યાવદાહારમાહરન્તિ । ઉપપાતસ્તિર્યદ્મનુષ્યેભ્યઃ સ્થિતિર્જઘન્યેન દશવર્ષ-સહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમાણિ । દ્વિવિધા અપિ પ્રિયન્તે, ઉદ્વૃત્ય નો નૈરયિકેષુ ગચ્છન્તિ તિર્યદ્મનુષ્યેષુ યથાસમ્ભવમ્, નો દેવેષુ ગચ્છન્તિ । દ્વિગતિકાઃ દ્વાગતિકા । પરીતા અસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તે પતે દેવાઃ । તે પતે પદ્મેન્દ્રિયાઃ, તે પતે ઔદારિકા સ્ત્રસાઃ પ્રાણાઃ ॥સૂ. ૨૮॥

ટીકા—‘સે કિં તં દેવા’અથ કે તે દેવાઃ ? દેવાનાં ક્રિયન્તો મેદા इति પ્રશ્ન, ઉત્તર-યતિ—‘દેવા ચઉન્વિહા પન્નત્તા’ દેવાશ્ચતુર્વિધાઃ-ચતુષ્પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતા, દ્યોતનાત્ વિલક્ષણ—

ગર્ભજ મનુષ્યોં કા નિરૂપણ કરકે અવ્ર સૂત્રકાર દેવોં કા નિરૂપણ કરતે હૈં—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“से किं तं देवा”इत्यादि । सूत्र ॥२७॥

ટીકાર્થઃ—“સે કિં તં દેવા” હે ભદન્ત ! દેવોં કે દિત્તને મેદ હૈં । ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—“દેવા ચઉન્વિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દેવોં કે ચાર મેદ કહે ગયે હૈં । જિનકા

ગર્ભજ મનુષ્યોં નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દેવોં નિરૂપણ કરે છે. તેમા ગૌતમ-સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘સે કિં તં દેવા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—“સે કિં તં દેવા” હે ભગવન ! દેવોના કેટલા ભેદો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘દેવા ચઉન્વિહા પળ્ળત્તા’ હે ગૌતમ ! દેવોના ચાર ભેદો કહેલા છે

પ્રકાશવત્વાત્ શોભમાના યે ભવન્તિ તે દેવા, તે ચ દેવાશ્ચત્વાર इति, મેદ ચતુષ્ટયમેવ દર્શયતિ 'તં જહા' इत्यादि, 'તં જહા' તથા 'ભવણવાસી વાણમંતરા જોહસિયા વેમાણિયા' ભવનવાસિનઃ વાનવ્યન્તરાઃ જ્યોતિષ્કાઃ વૈમાનિકાઃ, તથા ચ ભવનવાસિવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકમેદેન દેવાશ્ચતુર્વિધા ભવન્તીતિ । તત્ર પ્રથમોદિષ્ટભવનવાસિમેદજ્ઞાનાય પ્રશ્નયન્નાહ—'સે કિં તં' इत्यादि 'સે કિં તં ભવનવાસી' અથ કે તે ભવનવાસિનો દેવાઃ ? इति પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—'ભવણવાસી દસવિહા પન્નત્તા' ભવનવાસિનો દેવાઃ દશવિધાઃ—દશપ્રકારકા પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતા इति । તદશ—વિષત્વં દર્શયતિ—'તં જહા' इत्यादि, 'તં જહા' તથા—'અસુરા જાવ થણિયા' અસુરાઃ—અસુરકુમારા ૧ યાવત્ સ્તન્તિઃ સ્તનિતકુમારાઃ ૧૦, યાવત્પદેણ નાગકુમારા.૨, સુવર્ણકુમારા.૩, વિદ્યુત્કુમારાઃ ૪, અગ્નિકુમારાઃ ૫, દ્વોપકુમારાઃ ૬, ઉદધિકુમારાઃ ૭, દિક્કુમારાઃ ૮, વાયુકુમારાઃ ૯, એતેષાં દ્વિતીયાદારમ્ય નવમપર્યન્તાનામસુરકુમારાણાં સંપ્રહો ભવતીતિ ।

ભવનવાસિનષુપસહરન્ આહ—'સે તં ભવનવાસી' તે એતે અસુરકુમારાદયો ભવનવાસિ-દેવા નિરૂપિતા इति । વાનવ્યન્તરાદિકત્રિવિધદેવમેદાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—'સે કિં તં'

શરીર વિલક્ષણ પ્રકાશવાળા હોતા હૈં ઓર કાન્તિ યુક્ત હોને સે જો સુન્દર લગતે હૈં વે દેવ હૈં । ઇન દેવોં કે "તં જહા" વે ચાર મેદ ઇસ પ્રકાર સે હૈં—"ભવણવાસી વાણમંતરા, જોહસિયા, વેમાણિયા" ભવનવાસી ૧, વાનવ્યન્તર ૨, જ્યોતિષ્ક ૩, ઓર વૈમાનિક ૪, "સે કિં તં ભવણવાસી" હે મદન્ત ! ભવનવાસી દેવોં કે કિતને મેદ હૈં ! ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં— "ભવણવાસી, દસવિહા પન્નત્તા" હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દશ પ્રકાર કે કહેલયે હૈં— "તં જહા" જૈસે—"અસુરા જાવ થણિયા" અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર યહાં યાવત્પદ સે નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુત્કુમાર ૪, અગ્નિકુમાર ૫, દ્વીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિક્કુમાર ૮, વાયુકુમાર ૯, ઇન કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । ઇસપ્રકાર સે "સે તં ભવણવાસી" ભવનવાસી દેવોં કા યહ નિરૂપણ હૈં ? સે કિં તં વાણમંતરા"

જેમનું શરીર વિલક્ષણ પ્રકાશવાળું હોય છે, અને કાંતિ યુક્ત હોવાથી જે સુંદર લાગે છે, તેઓ દેવ કહેવાય છે તે દેવો ચાર પ્રકારના છે. "તં જહા" તે ચાર લેહો આ પ્રમાણે છે. "ભવણવાસી વાણમંતરા જોહસિયા વેમાણિયા" ભવનવાસી ૧, વાનવ્યન્તર ૨, જ્યોતિષ્ક ૩ અને વૈમાનિક ૪, "સે કિં તં ભવણવાસી" હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવોના કેટલા લેહો કહ્યા છે, ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—"ભવણવાસી દસવિહા પન્નત્તા" હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દસ પ્રકારના કહ્યા છે. "ત જહા" તે આ પ્રમાણે છે.—"અસુરા જાવ થણિયા" અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર અહિયાં યાવત્પદથી નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુત્કુમાર ૪, અગ્નિકુમાર ૫, દ્વીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિશાકુમાર ૮, વાયુકુમાર ૯, આટલા ગ્રહણ કરાયા છે "સે તં ભવણવાસી" આ રીતે ભવનવાસી દેવોનું નિરૂપણ કર્યું છે "સે કિં

इत्यादि, 'से किं तं वाणमंतरा' अथ के ते वानव्यन्तराः वने भवा वानाः वानाश्च ते व्यन्तरा-
श्चेति वानव्यन्तरास्ते कियन्त इति प्रश्नः, उत्त'यति—'देवभेदो सव्वो भाणियव्वो' देवभेदः
सर्वोऽपि भणितव्यो यथा प्रज्ञापनासूत्रे कथित स्तथैव अत्रापि वक्तव्यः, कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापना
प्रकरणं वक्तव्यम् । तत्राह—'जाव' इत्यादि. 'जाव' यावत्—यावत् पर्यन्तं वानव्यन्तरादारभ्य
वैमानिकप्रकरणं परिपूर्णं पठ्यते तावत्पर्यन्तमित्यर्थः वानव्यन्तराः किन्नरकिंपुरुषमहोरग-
गन्धर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचभेदेनाष्टविधाः, । एवं ज्योतिष्का. पञ्चविधाः चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्र-
तारा रूपाः । वैमानिका. द्विविधाः कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च । तत्र कल्पोपपन्नाः सौधर्मा-
द्यच्युतान्तदेवलोकसम्बन्धिनो द्वादशविधाः । कल्पातीता द्विविधाः प्रैवेयका अनुत्तरोपपातिकाश्च ।
प्रैवेयका अधस्तनाधस्तनादिभेदभिन्ना नवविधाः । अनुत्तरोपपातिका विजयवैजयन्तजयन्ता-
पराजितसर्वार्थसिद्धमेदात् पञ्चविधा इति । 'ते समासओ दुविधा पन्नत्ता' ते समामनो द्वि

हे भदन्त ! वानव्यन्तर देવ કિતને પ્રકાર કે હૈ ? હૈ ગૌતમ ! “વાણમંતરાદિભેદો સવ્વો
ભાણિયવ્વો” વાનવ્યન્તર સે લેકર વૈમાનિક દેવ પર્યન્ત કે ભેદ સમસ્ત જૈસા પ્રજાપના
સૂત્ર મેં કહા ગયા હૈ વૈમા હી યહાં પર મી વહના ચાહિયે ।

જૈસે— પિશાચ ૧ ભૂત ૨ યક્ષ ૩ રાક્ષસ ૪ કિન્નર ૫, કિંપુરુષ ૬, મહોરગ ૭,
ગન્ધર્વ ૮, હમ પ્રકાર આઠ પ્રકાર કે હોતે હૈ । ૨ । જ્યોતિષિક દેવ ચન્દ્ર ૧, સૂર્ય ૨,
ગ્રહ ૩, નક્ષત્ર ૪, તારારૂપ ૫, હસ પ્રકાર પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ । વૈમાનિક
દેવ કલ્પોપપન્ન ઓર કલ્પાતીત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ, ઊનમેં કલ્પોપન્ન
દેવ સૌધર્મ સે લેકર અચ્યુત પર્યન્ત વારહ પ્રકાર કે હોતે હૈ । કલ્પાતીત દેવ
પ્રૈવેયક ઓર અનુત્તરોપપાતિક કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ । ઊન મેં પ્રૈવેયક દેવ અધસ્ત-
નાધસ્તન આદિકે ભેદ સે નૌ પ્રકાર કે હોતે હૈ । ઓર અનુત્તરોપપાતિક દેવ—વિજય વૈ જયન્ત-
જયન્ત અપરાજિત ઓર સર્વાર્થસિદ્ધ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકારકે હોતે હૈ ૪ । હસ પ્રકાર ભવન-

તં વાણમંતરા” હે ભગવન્ વાનવ્યન્તરદેવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? હે ગૌતમ !
“વાણમંતરાદિ ભેદો સવ્વો ભાણિયવ્વો” વાનવ્યન્તરથી લઈને વૈમાનિક દેવ પર્યન્તના
સમસ્ત ભેદો કે જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ છે એજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ કહેવા
જોઈએ. જેમકે—કિન્નર ૧, કિંપુરુષ ૨, મહોરગ ૩, ગન્ધર્વ ૪, યક્ષ ૫, રાક્ષસ ૬, ભૂત ૭,
અને પિશાચ ૮. આ પ્રમાણે વાનવ્યન્તર દેવો આ આઠ પ્રકારના હોય છે.

જ્યોતિષિકદેવ—ચન્દ્ર ૧, સૂર્ય ૨, ગ્રહ ૩, નક્ષત્ર ૪, તારા ૫, આ રીતે પાંચ પ્રકારના
હોય છે । વૈમાનિકદેવ કલ્પોપપન્નક અને કલ્પાતીતના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં
કલ્પોપપન્નકદેવ સૌધર્મકલ્પથી લઈને અચ્યુતકલ્પ પર્યન્તના બાર પ્રકારના હોય છે કલ્પાતીત
દેવ પ્રૈવેયક અને અનુત્તરોપપાતિકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં પ્રૈવેયકદેવ અધ-
સ્તનાધસ્તન વિગેરેના ભેદથી નવ પ્રકારના હોય છે, અને અનુત્તરોપપાતિકદેવ વિજયવૈજ-

વિધાઃ પ્રજ્ઞતા, તે ભવનવાસિત આરમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તા દેવાઃ સમાસતઃ-સંક્ષેપેણ દ્વિવિધાઃ-દ્વિ પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-કથિતાઃ દ્વૈવિધ્યં દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તંજહા’ તથથા-‘પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય’ પર્યાપ્તાશ્ચ અપર્યાપ્તાશ્ચેતિ । દેવાનામપર્યાપ્તત્વમુત્પત્તિકાલે એવ જ્ઞાતવ્યં ન તુ અપર્યાપ્તિનામકર્મોદયાત્, તદુક્તમ્—

‘નારયદેવાતિરિય મણુયગમ્ભજા જે અસંખેજ્જવાસાઠ ।

एए उ अपज्जत्ता, उववाए चेव बोद्धव्वा’ ॥૧॥ इति,

નારકા દેવા સ્તિર્યદ્મનુજા ગર્ભજા યે અસહ્યેયવર્ષાયુષ્કાઃ ।

एते त्वपर्याप्ता उपपाते एव बोद्धव्याः, इतिच्छाया ॥

સમ્પ્રતિ—તેષાં દેવાનાં શરીરાદિદ્વારાણિ નિરૂપયિતું પ્રથમં શરીરદ્વારમાહ-‘તઓ સરીરા’ ઇત્યાદિ, ‘તઓ સરીરા’ ત્રીણિ શરીરાણિ તેષાં ભવનવાસિપ્રમૃતિવૈમાનિકાન્તદેવાનાં ત્રીણિ

પતિ આદિકે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કે દેવોં કા પ્રજ્ઞાપનોક્ત વર્ણન સમજ લેના ચાહિયે કહાં તક ! હસકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં-“જાવ” ઇત્યાદિ, “જાવ” યાવત્ યહાં તક અર્થાત્ ચાર પ્રકાર કે દેવોં કે વર્ણન પર્યન્ત કહના ચાહિયે । અવ સૂત્રકાર હન દેવોં કે ભેદ કે વિષય મેં કહતે હૈં-“તે સમાસઓ દુવિહા પન્નત્તા” ભવનવાસી આદિ દેવ જો સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-“તં જહા” વે હસ પ્રકાર સે હૈં-“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્તિ ઔર અપર્યાપ્તિ દેવોં મેં અપર્યાપ્તતા ઉત્પત્તિકાલ મેં હી જાનની ચાહિયે કિન્તુ અપર્યાપ્તિનામકર્મ કે ઉદય સે નહીં જૈસ કઠા હૈ-“નારયદેવાતિરિય” ઇત્યાદિ ।

નારક, દેવ, તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય ગર્ભજ ઔર અસહ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે અકર્મભૂમિકે મનુષ્ય યે સવ ઉપપાત કાલ મેં હી અપર્યાપ્તિ જાનના ચાહિયે ॥૧॥

અવ સૂત્રકાર હન દેવોં કે શરીરાદિ દ્વારોં કા વર્ણન કરતે હૈં-હન દેવોં કે “તઓ

યન્ત-જ્યન્ત અપરાણત અને સર્વોર્થ સિદ્ધના લેદ્ધી પાંચ પ્રકારના હોય છે. ૪ આ રીતે ભવનપતિ વિગેદેના લેદ્ધી ચાર પ્રકારના દેવોનુ વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજ લેવું. તે કથન કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું ? તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-“જાવ” ઇત્યાદિ “જાવ” યાવત્ આ કથન સુધી અર્થાત્ ચાર પ્રકારના દેવોના વર્ણન પર્યન્ત સમજ લેવું.

હવે સૂત્રકાર આ દેવોના લેદ્ધોના સળંઘમાં કહે છે કે-‘તે સમાસઓ દુવિહા પણ્ણત્તા’ ભવનપતિ આદિદેવ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે-“પજ્જત્તા ય અપજ્જત્તા ય” પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિ દેવોમાં અપર્યાપ્તિ પણું ઉત્પત્તિ કાળમાં જ સમજવું પરંતુ અપર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી નથી જેમ કહ્યું છે કે-“નારયદેવાતિરિય” ઇત્યાદિ નારક, દેવ, તિર્યચ, મનુષ્ય, ગર્ભજ અને અસહ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અકર્મભૂમિના મનુષ્ય આ બધા ઉત્પત્તિ કાળમાં અપર્યાપ્તિ સમજવા. ॥૧॥

હવે સૂત્રકાર આ દેવોના શરીર વિગેરે દ્વારોનું વર્ણન કરે છે.-આ દેવોને “તઓ

ત્રીણ્યેવ શરીરાણિ ભવન્તીતિ । કાનિ ત્રીણિ શરીરાણિ તત્રાહ—‘વેડવ્વિણ્’ ત્યાદિ, વેડવ્વિણ્ તેયણ્ કમ્મણ્’ વૈક્રિયિકમ્—લઘ્વ્યાદિવિક્રિયાજનિતમેકં શરીરમ્, તૈજસમ્, કાર્મર્ણમ્ તથા ચ—વૈક્રિયતૈજસકાર્મર્ણભેદાત્ ત્રિવિધં શરીરં દેવાનાં ભવતીતિ શરીરદ્વારમ્ ॥ અવગાહનાદ્વારે—‘ઓગાહના દુવિદ્ધા’ અવગાહના શરીરાવગાહના દેવાનાં દ્વિવિધા—દ્વિપ્રકારકા પ્રજ્ઞતા કથિતા તથા—‘ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય’ ભવધારણીયા પ્રથમાઽવગાહના, દ્વિતીયા ઉત્તર-વૈક્રિયિકી ચ । ‘તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા’ તત્ર-તયો રવગાહનયોર્મધ્યે સ્વલ્પ યા સા—ભવધારણીયા શરીરાવગાહના, ‘સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં’ સા જઘન્યેનાદ્વલસ્યા સંખ્યેયમાગમ્ અંગુલસંખ્યેયમાગપ્રમાણેત્યર્થઃ । ‘ઉક્કોસેણં સત્તરયણીઓ’ ઉત્કર્ષેણ સપ્ત-હસ્તપ્રમાણા ભવતીત્યર્થઃ । ઉત્તરવેડવ્વિયા જહન્નેણં અંગુલ સંખેજ્જહમાગં’ ઉત્તર વૈક્રિયિકી શરીરાવગાહના જઘન્યેનાદ્ગુલસંખ્યેયમાગપ્રમાણા ભવતિ । ‘ઉક્કોસેણં જોયણસયસહસ્સં’

સરીરા” ત્રીણ શરીર હોતે હૈં । “વેડવ્વિણ્ તેયણ્, કમ્મણ્” વૈક્રિય, તૈજસ ઔર કાર્મણ લઘ્વ્યાદિ વિક્રિયા સે ઉત્પન્ન જો શરીર હૈ વહ વૈક્રિય શરીર હૈ । અવગાહનાદ્વાર મેં—ઇન દેવોં કી શરીરાવગાહના “ઓગાહના દુવિદ્ધા” કે અનુસાર દો પ્રકાર કી હોતી હૈ । “ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” એક ભવધારણીય શરીરાવગાહના ઔર દૂસરી ઉત્તર વૈક્રિયિકી શરીરાવગાહના “તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા” ઇનમેં જો ભવધારણીય શરીરાવગાહના હૈ વહ ‘જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં’ જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ । ઔર “ઉક્કોસેણં” “ઉત્કૃષ્ટ સે ‘સત્ત રયણીઓ’ સાત હાથ પ્રમાણ હોતી હૈ । “ઉત્તરવેડવ્વિયા જહન્નેણં અંગુલ સંખેજ્જહમાગં” ઉત્તર વૈક્રિયિકી જો શરીરાવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ । ઔર “ઉક્કોસેણં જોયણ-સયસહસ્સં” ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાસ યોજન પ્રમાણ હૈ । “સંહનનદ્વાર મેં—“સરીરાગા છળ્લં

સરીરા” ત્રણ પ્રકારના શરીરો હોય છે “વેડવ્વિણ્ તેયણ્, કમ્મણ્,” વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ્ લઘ્વી લિંગેરે વિક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ જે શરીર છે, તે વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે.

અવગાહનાદ્વારમાં—આ દેવોના શરીરની અવગાહના “ઓગાહના દુવિદ્ધા” આ કથન પ્રમાણે બે પ્રકારની હોય છે તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે સમજવા “ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તર-વેડવ્વિયા ય” એક ભવધારણીય શરીરાવગાહના અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના “તત્થ ણ જા સા ભવધારણિજ્ઞા” તેમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે તે “જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં” જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં લાગપ્રમાણની હોય છે અને “ઉક્કોસેણં” ઉત્કૃષ્ટથી “સત્ત રયણીઓ” સાત હાથ પ્રમાણ હોય છે. “ઉત્તરવેડવ્વિયા જહન્નેણં અંગુલ સંખેજ્જહમાગં” ઉત્તરવૈક્રિયિકી જે શરીરાવગાહના છે, તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાત લાગ પ્રમાણવાળી છે. અને “ઉક્કોસેણં જોયણસયસહસ્સં” ઉત્કૃષ્ટથી

ઠક્કર્ષેણ યોજનશતસહસ્રમ્, ઉત્તરવૈક્રિયિકી શરીરાવગાહના ઉત્કર્ષતો લક્ષયોજનપ્રમાણા ભવ-
તીતિ અવગાહના દ્વારમ્ ॥

સંહનનદ્વારે—‘સરીરગા છળહં સંઘયણાણં અસંઘયણી’ દેવાનાં શરીરાણિ ષણ્ણં સંહન-
નાનાં મધ્યેઽસંહનનાનિ—સંહનનરહિતાનિ ભવન્તીત્યર્થઃ । કુતો દેવાનાં શરીરાણિ સંહનનરહિતાનિ
ભવન્તિ તત્રાહ—‘જેવટ્ટી’ ઇત્યાદિ, ‘જેવટ્ટી’ નૈવાસ્થીનિ ‘જેવ છિરા’ નૈવ શિરાઃ ‘જેવ પઠારૂ’ નૈવ
સ્નાયવઃ, અતસ્તેષામ્ ‘જેવ સંઘયણમત્થિ’ નૈવ સંહનનમસ્તિ, યતો દેવાનાં શરોરેષુ ન વિઘન્તેઽસ્થીનિ
નૈવ વિઘન્તે શિરાઃ, નાપિ સ્નાયવઃ સંહનમસ્થિનિચયાત્મકમેવાતોઽસ્થ્યાદીનામભાવાત્ ન દેવ-
શરીરે સંહનનાનિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । નનુ અસ્થ્યાદિવિલક્ષણસમુદાયસ્યૈવ શરીરમિતિ સંજ્ઞા ભવતિ
તદત્રાસ્થ્યાઘભાવાત્ કથં દેવાનાં શરીરમિતિ વ્યપદેશઃ તત્રાહ—‘જે પોગ્ગલા’ ઇત્યાદિ, ‘જે પોગ્ગલા
ઈદ્ધા કંતા જાવ તે તેસિં સંઘાયત્તાણ પરિણમંતિ’ યે પુદ્ગલા ઇદ્ધાઃમનસ ઇચ્છામાપન્નાઃ, તત્રા

સંઘયણાણં અસંઘયણી” દેવો કે શરીર છહ સંહનનો સે હી રહિત હોતે હૈ । સસલિયે
અસહનની કહે ગયે હૈ । ઇનકે શરીર સંહનનો સે રહિત સસલિયે હોતે હૈ કિ યે “જેવટ્ટી”
હટ્ટી સે વિહીન હોતે હૈ । “જેવ છિરા” ઇન મેં શિરાઈ નહીં હોતી હૈ “જેવ પઠારૂ” ઇનમેં
સ્નાયુઈ નહીં હોતી હૈ । સસલિયે “જેવ સંઘયણમત્થિ” ઇનમેં અસ્થિયો કે નિચય રૂપ જો
સંહનન હૈ વહ નહીં હૈ ।

શંકા—જો અસ્થિ આદિકોં કા વિલક્ષણ સમુદાય રૂપ હોતા હૈ ઁસી કી શરીર ઁસી
સંજ્ઞા હોતી હૈ । તો ફિર જવ દેવોં કે અસ્થિ હટ્ટી—આદિ કા સમૂહ હી નહીં હોતા ફિર ઁનકે
શરીર હૈ ઁસા વ્યપદેશ કૈસે હો સકતા હૈ ।

તો ઁસ શંકા કો દૂર કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—“જે પોગ્ગલા, ઇદ્ધા,
કંતા જાવ તે તેસિં સંઘાયત્તાણ પરિણમંતિ” જો પુદ્ગલ ઇદ્ધ—મનકી ઇચ્છા કો રુચતે હૈ—અર્થાત્

એકલાખ યોજન પ્રમાણની છે. આ એક લાખ યોજન અવગાહનાવાળા આલિયોગ્ય બાતિ-
નાદેવ બ્યારે ઐરાવત હાથીનું રૂપ ધારણ કરે છે. ત્યારની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

સંહનનદ્વારમાં । “સરીરગા છળહં સંઘયણાણં અસંઘયણી” દેવાના શરીર છ સંહનો
વિનાના જ હોય છે. તેથી તેઓને અસંહનની કહ્યા છે. તેઓના શરીર સંહનનો વિનાના
એટલા માટે કહેલ છે કે—તેમને ‘જેવટ્ટી’ હાડકા હોતા નથી. ‘જેવ છિરા’ તેઓમાં
શિરાઓ એટલે કે નાડીયો હોતી નથી. ‘જેવ પઠારૂ’ તેઓને સ્નાયુઓ હોતા નથી.
તેથી ‘જેવ સંઘયણમત્થિ’ તેઓમાં અસ્થિ કહેતાં હાડકના સમૂહરૂપ જે સંહનન હોય
છે, તે હોતું નથી.

શંકા—હાડકા વિગેરેના વિલક્ષણ સમુદાય રૂપ જે હોય છે, તેને શરીર એવી સંજ્ઞા
કહેલ છે. તો પછી તેઓને શરીર છે, એવો વ્યપદેશ કેવી રીતે થઈ શકે છે?

આ શંકાના સમાધાન માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—‘જો પોગ્ગલા, ઇદ્ધા, કંતા, જાવ તે
તેસિં સંઘાયત્તાણ પરિણમંતિ’ જે પુદ્ગલો ઇદ્ધ, મનની ઇચ્છાને રૂચે છે, અર્થાત્ ઇચ્છાના

કાન્તમપિ કેષાંચિદિદં ભવતિ તત્રાહ—કાન્તાઃ પુદ્ગલાઃ, કાન્તાઃ—કમનીયાઃ શુભવર્ણોપેતત્વાત્
યાવત્પદેન—‘પ્રિયા મણુન્ના મણામા’ પ્રિયા મનોજ્ઞા મનોઽમા એતેપાં સંગ્રહો ભવતિ, તત્ર યત એવ
કાન્તાસ્તે પુદ્ગલા અત એવ પ્રિયાઃ સદૈવાત્મનિ પ્રિયબુદ્ધિમુત્પાદયન્તિ તથા શુભાસ્તે પુદ્ગલાઃ
શુભરસગન્ધસ્પર્શાત્મિકત્વાત્ મનોજ્ઞા વિપાકેઽપિ સુખજનકતયા મનઃપ્રહ્લાદહેતુત્વાત્ મનોઽમાઃ
સદૈવ ભોજતયા જન્તૂનાં મનાંસિ ભમન્તિ—આપ્નુવન્તીતિ હત્યમૂતાસ્તે પુદ્ગલાસ્તેપાં દેવાનાં સંઘાત-
તયા શરીરરૂપેણ પરિણમન્તિ, અયં ભાવઃ—યદપિ અસ્થ્યાદીનાં શરીરકારણાનામભાવાત્ ન શરીરો-
ત્પાદસંભાવના તથાપિ દેવશરીરાવચ્છેદેન કર્મોપસ્થાપિતભોગાન્યથાનુપપત્ત્યા ઇષ્ટત્વાદિગુણા-
ન્વિતાઃ પુદ્ગલાઃ દેવશરીરાકારતયા પરિણતા ભવન્તીતિ ॥

इच्छा के विषयभूत होते हैं एवं शुभवर्णोपेत होने से जो कमनीय होते हैं, यावत् जो
प्रिय होते हैं मनोज्ञ होते हैं, और मनोम होते हैं ऐसे पुद्गल उन देवों के शरीर रूप से परि-
णमते हैं। वे पुद्गल जिस कारण से कान्त होते हैं इसी कारण से वे प्रिय—सदा आत्मा में
प्रिय बुद्धिके उत्पादक होते हैं, तथा शुभ गन्ध, शुभ रस, और शुभ स्पर्शात्मक होने से वे
पुद्गल शुभ होते हैं। मनोज्ञ ये इसलिये होते हैं—कि विपाक के समय में भी ये सुखजनक
होने से मन को आनन्द दायक होते हैं। मनोऽम ये इसलिये होते हैं कि ये सदैव भोग्य
होने से देवों के मन को रुचिकर होते हैं। यह है—शरीर के कारणभूत अस्थि आदिकों
का देवों के शरीर में यद्यपि अभाव है अतः वहां शरीर के उत्पाद की संभावना नहीं हो
सकती है। परन्तु फिर भी देव शरीर के द्वारा वहां कर्मोपस्थापित भोगों की अन्यथानुप-
पत्ति द्वारा अर्थात् कर्मोपस्थापित भागों की उपपत्ति अन्यथा न हो इससे माना जाता है कि
इष्टत्वादिगुणोपेत पुद्गल ही देवों के शरीर रूप से परिणत होते हैं—देव अपनी २, पर्याय
में शुभाशुभ कर्म के अनुसार भोगों को भोगते हैं और यह भोगों का भोगना बिना शरीर

વિષયભૂત હોય છે, અને શુભ વર્ણોથી યુક્ત હોવાથી જે કમનીય અર્થાત્ સુંદર હોય છે,
યાવત્ જે પ્રિય હોય છે, મનોજ્ઞ હોય છે, અને મનોમ હોય છે, એવા પુદ્ગલો તે દેવોના
શરીરરૂપે પરિણમે છે. તે પુદ્ગલો જે કારણથી કાન્ત હોય છે એજ કારણથી તે પ્રિય સદા
આત્મામાં પ્રિય બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે તથા શુભ ગંધ શુભ રસ, અને શુભ
સ્પર્શાત્મક હોવાથી તે પુદ્ગલો શુભ હોય છે તે મનોજ્ઞ એ માટે હોય છે કે—વિપાકના
સમયે પણ આ સુખ જનક હોવાથી મનને આનંદ દેનાર હોય છે તે મનોમ એ માટે
હોય છે કે—તે હમેશાં ભોગ્ય હોવાથી દેવોના મનને રુચિકર હોય છે શરીરના કારણભૂત
હાડકા વિગેરેના દેવોના શરીરમાં બેકે અભાવ છે, તેથી ત્યાં શરીરના ઉત્પન્ન થવાની
સંભાવના થઈ શકતી નથી પરંતુ દેવશરીરદ્વારા અર્થાત્ કર્મોપસ્થાપિત ભોગોની ઉપપત્તિ
અન્યથા ન થાય તેથી માનવામાં આવે છે કે—ઈષ્ટ તત્વ વિગેરે ગુણોવાળા પુદ્ગલો જ
દેવોના શરીરરૂપે પરિણમે છે દેવ પોતપોતાની પર્યાયમાં શુભાશુભ કર્મોનુસાર ભોગોને

સંસ્થાનદ્વારે—‘કિં સંઠિયા’ કિં સંસ્થિતાનિ હે ભદન્ત । દેવાનાં શરીરાણિ કીદૃશસંસ્થાન-સંસ્થિતાનીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ -‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘દુવિહા પન્નત્તા’ દ્વિવિધાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । શરીરદ્વિવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય’ ભવ ધારણીયાનિ ચોત્તરવૈક્રિયિકાણિ ચ । “તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્જા” તત્ર-તયોર્દ્વયોઃ શરીરયોર્મધ્યે સ્વલ્લ યાનિ તાનિ શરીરાણિ ભવધારણીયાનિ ‘તે ણં સમચતુરસસંઠિયા પન્નત્તા’ તાનિ સ્વલ્લ ભવધારણીયાનિ શરીરાણિ સમચતુરસસંસ્થાનસંસ્થિ-તાનિ—સમચતુરસનામકસંસ્થાનેન યુક્તાનિ ભવન્તીતિ । ‘તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવ્વિયા’ તત્ર સ્વલ્લ યાનિ તાનિ શરીરાણિ ઉત્તરવૈક્રિયિકાણિ ‘તે ણં નાણા સંઠાણસંઠિયા પન્નત્તા’ તાનિ સ્વલ્લ શરીરાણિ નાના સંસ્થાનસંસ્થિતાનિ અનેકપ્રકારકસંસ્થાનયુક્તાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—કથિતાનિ દેવાનામ્ ઇચ્છાવશત એવાનેકપ્રકારકશરીરપ્રાદુર્ભાવાદિતિ સંસ્થાનદ્વારમ્ ॥

કે હોતા નહીં હૈ અતઃ યહ માનના ચાહિયે કિં વહાં શરીર કે કારણભૂત અસ્થ્યાદિકો કે અભાવ મેં ભી ઇષ્ટત્વાદિ ગુણાન્વિત પુદ્ગલ સંઘાત હી ઉનકે શરીર રૂપ સે પરિણત હોતે હૈ ।

સંસ્થાનદ્વાર મેં—“કિં સંઠિયા” હે ભદન્ત । દેવોં કેં શરીર કિસ સંસ્થાન વાલે હોતે હૈ ? હે ગૌતમ । દેવોં કે શરીર “દુવિહા પન્નત્તા” દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ‘તં જહા’ જૈસે—“ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” ભવધારણીય શરીર ઔર ઉત્તરવૈક્રિય શરીર “તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્જા” ઇન મેં જો ભવધારણીય શરીર હૈં વે તો “સમચતુરસસંઠિયા પન્નત્તા” સમચતુરસસંસ્થાન વાલે કહે ગયે હૈ ઔર જો “ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” ઉત્તર વૈક્રિય શરીર હૈ “તે ણં નાણાસંઠિયા” વે અનેક પ્રકાર કે સંસ્થાનવાલે હૈં । ક્યોંકિ દેવોં કી ઇચ્છા કે વશ સે હી અનેક પ્રકાર કે શરીરોં કા પ્રાદુર્ભાવ હો જાયા કરતા હૈ । ઇસલિયે ઇનકા નિયત સંસ્થાન નહીં હોતા હૈ ।

ભોગવે છે અને આ ભોગોનુ ભોગવવું તે શરીર વિના બનતું નથી. તેથી જ એમ માનવું બેઠું છે કે—ત્યાં શરીરના કારણભૂત હાડકા વિગેરેના અભાવમાં પણ ઇષ્ટત્વાદિ ગુણોથી યુક્ત પુદ્ગલ સંઘાત જ તેમના શરીરરૂપે પરિણમે છે.

સંસ્થાનદ્વારમાં—“કિં સંઠિયા” હે ભગવન્ દેવોના શરીરો કયા સંસ્થાનવાળા હોય છે ? ઉત્તરમાં પણ કહે છે કે—હે ગૌતમ । દેવોના શરીરો “દુવિહા પન્નત્તા” બે પ્રકારના કહ્યા છે. “તં જહા” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. “ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” ભવધારણીય શરીર અને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, ‘તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્જા’ તેમાં જે ભવ-ધારણીય શરીર છે, તે તો “સમચતુરસસંઠિયા પન્નત્તા” સમચતુરસ સંસ્થાનવાળા કહેલ છે. અને જે ઉત્તરવેડવ્વિયા ય” ઉત્તર વૈક્રિય શરીર છે, “તે ણં નાણાસંઠિયા” તે અનેક પ્રકારના સંસ્થાનવાળા છે કેમકે દેવોની ઇચ્છાને વશ થઈને જ અનેક પ્રકારના શરીરોનો પ્રાદુર્ભાવ થઈ જાય છે. તેથી તેઓનું નિયત સંસ્થાન હોતું નથી

કપાયદ્વારે—‘ચત્તારિ કસાયા’ ચત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઝ્યાઃ કપાયા દેવાનાં ભવન્તીતિ કપાયદ્વારમ્ ॥

સંજ્ઞાદ્વારે—‘ચત્તારિ સન્ના’ ચત્તઃ—આહારમયમૈથુનપરિગ્રહાઝ્યાઃ સંજ્ઞા દેવાનાં ભવન્તીતિ સંજ્ઞાદ્વારમ્ ॥ લેશ્યાદ્વારે—છલેસ્સા પદ્—કૃષ્ણનીલકાપોતતૈજસપદ્મશુક્લાઝ્યા લેશ્યા ભવન્તિ દેવાના-મિતિ લેશ્યાદ્વારમ્ ॥ ઇન્દ્રિયદ્વારે—‘પંચ ઇંદિયા’ પદ્મ—સ્પર્શનરસનત્રાણચક્ષુઃ શ્રોત્રાત્મકાનીન્દ્રિયાણિ ભવન્તિ દેવાનામિતિન્દ્રિયદ્વારમ્ ॥ સમુદ્ઘાતદ્વારે—‘પંચ સમુઘાયા’ પદ્મ સમુદ્ઘાતાઃ દેવાનાં વેદનાકપાયમારણાન્તિકવૈક્રિયતૈજસસમુદ્ઘાતસમવાદિતિ સમુદ્ઘાતદ્વારમ્ ॥

સંજ્ઞિદ્વારે—‘સન્ની વિ અસન્ની વિ’ તે દેવાઃ સંજ્ઞિનોઽપિ ભવન્તિ અથ ચાસંજ્ઞિનોઽપિ નૈરયિકવદ્ ભવન્તીતિ સંજ્ઞિદ્વારમ્ ॥

વેદદ્વારે—‘ઈત્થિવેયા વિ પુરિસવેયા વિ નો નપુંસકવેયા’ તે દેવાઃ સ્ત્રીવેદકા અપિ ભવન્તિ પુરુષવેદકા અપિ ભવન્તિ નો નપુંસકવેદકા ભવન્તીતિ વેદદ્વારમ્ ॥ પર્યાપ્તિદ્વારે—‘પઞ્જત્તી

કપાય દ્વાર મેં—“ચત્તારિ કસાયા” હન દેવોં કે ચારોં ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ કપાયેં હોતી હેં । સંજ્ઞાદ્વાર મેં “ચત્તારિ સન્ના” હનકે આહાર, મય, મૈથુન ઓર પરિગ્રહ યે ચામે હી સંજ્ઞાએં હોતી હેં । લેશ્યાદ્વાર મેં—“છલેસ્સા” હનકે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તૈજસ, પદ્મ, ઓર શુક્લ યે છહ લેશ્યાએં હોતી હેં । ઇન્દ્રિયદ્વાર મેં—હનકે “પંચ ઇંદિયા” કર્ણ—ચક્ષુ—ધ્રાણ—રસના—સ્પર્શ યે પાંચોં ઇન્દ્રિયા હોતી હે । સમુદ્ઘાતદ્વાર મેં—હનકે “પંચ સમુઘાયા” પાંચ—વેદના, કપાય, મારણાન્તિક, વૈક્રિય, તૈજસ—સમુદ્ઘાત હોતે હેં । સંજ્ઞિદ્વાર મેં યે “સન્ની વિ અસન્ની વિ” સંજ્ઞી મો હોતે હે ઓર અસંજ્ઞી મો હોતે હે અર્થાત્ કિત્તનેક ઉત્પત્તિકાલ મેં અસંજ્ઞી હોતે હેં । વેદદ્વાર મેં—યે “ઈત્થિયવેયા વિ પુરિસવેયા વિ નો નપુંસકવેયા” સ્ત્રી વેદ વાલે મો હોતે હેં, પુરુષ વેદ વાલે મો હોતે હેં, પર નપુંસક વેદવાલે નહીં હોતે હેં

કપાયદ્વારમા—“ચત્તારિ કસાયા” તે દેવોને ક્રોધ કપાય ૧, માનકપાય ૨, માયા-કપાય ૩, અને લોભકપાય ૪, આ ચારે કપાયો હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં—“ચત્તારિ સન્ના” તેઓને આહાર સંજ્ઞા, લયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, અને પરિગ્રહસંજ્ઞા આ ચારે સંજ્ઞાઓ હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં—“છલેસ્સા” તેઓને કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તૈજસ-લેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુક્લલેશ્યા આ છ લેશ્યાઓ હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વારમાં તેઓને “પંચ ઇંદિયા” કર્ણ—ક.ન, ચક્ષુ, ધ્રાણ—નાક, રસના—જીભ અને સ્પર્શ આ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે. સમુદ્ઘાતદ્વારમાં—પંચ “સમુઘાયા” વેદના સમુદ્ઘાત, કપાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, અને તૈજસ સમુદ્ઘાત આ પાંચ સમુદ્ઘાતો તેઓને હોય છે. સંજ્ઞિદ્વારમાં—તેઓ “સન્ની વિ અસન્ની વિ” સંજ્ઞી પણ હોય છે, અને અસંજ્જી પણ હોય છે. વેદદ્વારમાં—તેઓ “ઈત્થિયવેયા વિ પુરિસવેયા વિ નો નપુંસકવેયા” સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોય છે. પુરુષવેદવાળા પણ હોય છે. પરંતુ નપુંસકવેદવાળા હોતા નથી.

અપજ્જતીઓ પંચ' દેવાના પચ્ચ પર્યાપ્તિયો ભવન્તિ પચ્ચ ચાપર્યાપ્તિયો ભવન્તીતિ પર્યાપ્તિદ્વારમ્ ॥

દૃષ્ટિદ્વારે—‘દિટ્ઠી તિન્નિ’ દૃષ્ટયસ્તિષ્ઠઃ, કેચન દેવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટયો ભવન્તિ. કેચન મિથ્યા-
દૃષ્ટયો ભવન્તિ કેચન સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયો ભવન્તીતિ દૃષ્ટિદ્વારમ્ ॥ દર્શનદ્વારે—‘તિન્નિ દંસણા’-
ત્રીણિ દર્શનાનિ ચક્ષુર્દર્શનાનિ અચક્ષુર્દર્શનાનિ અવધિદર્શનાનિ ચ દેવાનાં ભવન્તીતિ દર્શનદ્વારમ્ ॥

જ્ઞાનદ્વારે—‘જાણી વિ અન્નાણી વિ’ તે દેવા જ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ, અજ્ઞાનિનોઽપિ
ભવન્તીતિ । અયં વિકલ્પોઽસંજ્ઞિમધ્યવિષયો ભવતિ । ‘જે નાણી તે નિયમા તિણ્ણાણી અણ્ણાણી
ભયણયા’ તત્ર યે જ્ઞાનિનઃ તે નિયમાત્ ત્રિજ્ઞાનિનઃ, અજ્ઞાનિનશ્ચ ભજનયા, અયં ભાવઃ—યે જ્ઞાનિનસ્તે
નિયમાત્ ત્રિજ્ઞાનિન સ્તથથા—અભિનિબોધિકજ્ઞાનિનઃ શ્રુતજ્ઞાનિનોઽવધિજ્ઞાનિનશ્ચ । તથા તત્ર
યે અજ્ઞાનિનસ્તે અસ્ત્યેકકે દ્વચજ્ઞાનિન. અસ્ત્યેકકે ત્ર્યજ્ઞાનિનઃ તત્ર યે દ્વચજ્ઞાનિનસ્તે નિયમાન્મત્ય-
જ્ઞાનિનઃ, શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચ યે ત્ર્યજ્ઞાનિનસ્તે નિયમાત્ મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનો વિભક્તજ્ઞાનિનશ્ચ,

પર્યાપ્તિદ્વાર મેં—“પજ્જત્તી અપજ્જત્તીઓ પંચ” યે પાંચ પર્યાપ્તિ વાળે ઔર પાંચ અપર્યાપ્તિ
વાળે હોતે હૈં । યહાં ભાષા ઔર મનઃપર્યાપ્તિ મેં અભેદ કી વિવક્ષા કી ગઈ હૈ । ઇસલિયે
“પાંચ પર્યાપ્તિ” એસા કહા હૈ । દૃષ્ટિદ્વાર મેં—“દિટ્ઠી તિન્ની” કિતનેક દેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ
હોતે હૈં, કિતનેક દેવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈ, કિતનેક દેવ મિશ્રદૃષ્ટિ હોતે હૈં । દર્શનદ્વાર
મેં—“તિન્નિ દંસણા” ઇન્કે ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુ દર્શન ઔર અવધિદર્શન યે ત્રીન દર્શન હોતે
હૈં । જ્ઞાનદ્વાર મેં—“જાણી વિ અન્નાણી વિ” યે જ્ઞાની ભી હોતે હૈં ઔર અજ્ઞાની ભી હોતે
હૈં । “જે નાણી તે નિયમા તિણ્ણાણી અણ્ણાણી ભયણયા” ઇનમેં જો જ્ઞાની
હોતે હૈં તો વે નિયમ સે ત્રીન જ્ઞાનવાળે હોતે હૈં । મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન ઔર
અવધિજ્ઞાન યે ત્રીન જ્ઞાન ઇન્કો હોતે હૈં । ઔર જો ઇનમેં ભજના સે અજ્ઞાની હોતે હૈં

પર્યાપ્તિદ્વારમાં ‘પજ્જત્તી અપજ્જત્તીઓ પંચ’ તેઓ પાંચ પર્યાપ્તિવાળા અને પાંચ અપ-
ર્યાપ્તિવાળા હોય છે. અહિયાં ભાષા અને મન પર્યાપ્તિમાં અભેદની વિવક્ષા કહી છે તેથી જ
‘પાંચ પર્યાપ્તિ’ તેમ કહેલ છે. દૃષ્ટિદ્વારમાં—“દિટ્ઠી તિન્ની” કેટલાક દેવો સમ્યક્ દૃષ્ટિ-
વાળા હોય છે, કેટલાક દેવો મિથ્યાદૃષ્ટિ વાળા હોય છે, અને કેટલાક દેવો મિશ્ર દૃષ્ટિ-
વાળા હોય છે

દર્શનદ્વારમાં—“તિન્નિ દંસણા” તેઓને ચક્ષુ દર્શન અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન
આ ત્રણ દર્શનો હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં ‘જાણી વિ અણ્ણાણી વિ’ તેઓ જ્ઞાની પણ હોય
છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. “જે જાણી તે નિયમા તિણ્ણાણી અણ્ણાણી ભયણયા”
તેમાં જેઓ જ્ઞાની હોય છે, તેઓ નિયમથી મતિ જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન, એ
ત્રણ જ્ઞાન વાળા હોય છે. અને જેઓ અજ્ઞાની હોય છે તેઓમાં ભજનથી કેટલાક
અજ્ઞાન વાળા હોય છે, અને કેટલાક જે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. જેઓ જે અજ્ઞાન વાળા

અર્થ ચ દ્વચજ્ઞાનિનશ્ચ ત્ર્યજ્ઞાનિનશ્ચેતિ વિકલ્પઃ અસંજ્ઞિમધ્યાદ્ યે દેવા ઉત્પદ્યન્તે તાન્ આશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્યમ્ इति જ્ઞાનદ્વારમ્ ॥ યોગદ્વારે—‘તિવિદે જોગે’ ત્રિવિધો યોગઃ દેવાનાં મનોવચન-કાયાત્મકછિપ્રકારકોડપિ યોગો ભવતીતિ યોગદ્વારમ્ ॥ ઉપયોગદ્વારે—‘દુવિદે ઉવજોગે’ દ્વિવિધ ઉપયોગઃ, દેવાનાં સાકારોપયોગશ્ચ ભવતિ તથાઽનાકારોપયોગશ્ચાપિ ભવતીત્યુપયોગદ્વારમ્ ॥ આહારદ્વારે—‘આહારો નિયમા છદિર્સિ’ દેવાનામાહારો નિયમાત્ પદ્દિશિ, લોકમધ્યેઽવસ્થા-નાત્ । ‘ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ વણ્ણઓ હાલિદ્ધસુક્કિલ્લાઈં જાવ આહારમાહરેતિ’ ઓસન્નં પ્રાયઃ કારણં પ્રતીત્ય—પ્રાયશઃ કારણમાશ્રિત્ય વર્ણતો હારિદ્રજુક્લાન આહારપુદ્ગલાન્ યાવદા-હારમાહરન્તિ દેવાઃ, યાવત્પદેન—ગંધઓ સુઘ્નિગંધાઈં, રસઓ અંવિલમહુરાઈં. ફાસઓ મઉય

इनमें कितनेक दो अज्ञानवाले और कितनेक तीन अज्ञान वाले होते हैं । इनमें जो दो अज्ञानवाले हैं वे नियम से मत्तज्ज्ञान श्रुतज्ञान वाले होते हैं । और जो तीन अज्ञान वाले होते हैं वे नियम से मत्तज्ज्ञान वाले श्रुत अज्ञान वाले और विभंगज्ञान वाले होते हैं । ऐसा यह जो अज्ञानी होने का दो प्रकार का विकल्प है वह जो देव असंज्ञियों में से आकर के उत्पन्न होते हैं उनकी अपेक्षा से हैं । योग द्वार में—‘तृविदे जोगे’ इनके मनोयोग वचनयोग और काययोग ऐसे तीनों योग होते हैं । उपयोग द्वार में—‘दुविदे उवजोगे’ इनको दोनो प्रकार का उपयोग होता है । साकार उपयोग भी होता है और अनाकार उप-योग भी होता है आहार द्वार में—‘आहारो नियमा छदिसि’ इनका आहार नियम से लोक के मध्य में इन्हें स्थित होने के कारण छहो दिशाओं में से आगत पुद्गलों का होता है । ‘ओसन्नं कारणं पडुच्च वण्णओ हल्लिदसुक्किल्लाईं जाव आहारमाहरेंति प्रायः कारण को लेकर ये वर्णकी अपेक्षा हारिद्रवर्ण वाले शुक्ल वर्ण वाले पुद्गलों का

હોય છે તેઓ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન વાળા હોય છે, અને જેઓ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે, તેઓ મતિ અજ્ઞાનવાળા શ્રુત અજ્ઞાન વાળા અને વિભંગ જ્ઞાન વાળા હોય છે એવી રીતે અજ્ઞાની હોવાના સળંગમાં જે આ બે પ્રકારોનો વિકલ્પ છે, તે બે દેવ અસંજ્ઞિયા-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓની અપેક્ષાથી કહેલ છે યોગદ્વારમાં—‘તિવિદે જોગે’ તેઓને મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાય યોગ, એવા ત્રણે યોગ હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં—‘દુવિદે ઉવજોગે’ તેઓમાં સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એમ બે પ્રકારના ઉપ-યોગ હોય છે આહારદ્વારમાં—‘આહારો નિયમા છદિર્સિ’ તેઓનો આહાર નિયમશ્રી લોકની મધ્યમાં તેઓ રહેલા હોવાથી છ એ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલોનો હોય છે. ‘ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ વણ્ણઓ હાલિદ્ધસુક્કિલ્લાઈ જાવ આહારમાહરેતિ’ પ્રાયઃ કારણને લઈને તેઓ વર્ણની અપેક્ષા હાલિદ્ર-કહેતા પીળા વર્ણવાળા, શુકલ વર્ણવાળા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે. અહિયાં યાવત્પદથી બે પદોનો સંગ્રહ થાય છે, તે પાઠ દીક્ષામાં બતાવ્યો

लहय-निद्धुण्हाइं पोग्गलाइं, तेसिं पोराने वण्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विप्परि-
णामइत्ता परिपीडइत्ता परिसाडइत्ता परिविद्धंसईत्ता अण्णे अपुण्वे वण्णगुणे गंधगुणे रस-
गुणे फासगुणे उप्पाइत्ता आयसरीरखेतोगाढे पोग्गले सव्वप्पणयाए' इत्येषः पाठः सम्राट् ।

अयं भावः—गन्धतः सुरभिगन्धान्, रसतोऽम्लमधुरान्, स्पर्शतो मृदुक-लघुक-स्निग्धो-
गान् पुग्दलान् तेषां पुराणान् वर्णगुणान्, गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् विपरिणमय्य
परिपीडय परिशात्य परिविध्वस्य अन्यान् अपूर्वान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान्
उत्पाद्य आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुग्दलान् सर्वात्मतया आहारमाहरन्ति, इति आहारद्वारम् ।

उपपातद्वारे—‘उववाओ तिरियमणुस्सेहि’ उपपातो देवानां तिर्यङ्मनुष्येभ्यो देवाना-
मुपपातः संज्ञयसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग् गर्भजमनुष्येभ्य एव भवति न तु शेषस्थानेभ्य इत्यर्थ इत्युप-
पातद्वारम् ॥

आहार करते हैं । यहाँ यावत्तद से समग्र किया जाने वाले पाठ का टीका में
समग्र किया गया है उसका तात्पर्य यह है कि—देव वर्ण की अपेक्षा हरिद्रवर्ण
और शुक्ल वर्ण वाले आहार पुद्गलों का ग्रहण करते हैं एवं गंध की अपेक्षा सुरभि
गंधवाले, रस की अपेक्षा खट्टे और मधुर रस वाले, स्पर्श की अपेक्षा मृदु लघु
स्निग्ध और उष्ण स्पर्श वाले आहारपुद्गलों का ग्रहण करते हैं, फिर वे देव उनके
पहले वाले वर्ण गंध रस और स्पर्श के गुणों का विपरिणमन परिपीडन परिशाटन और
परिविध्वंसन करके अर्थात् पहले के वर्णादि को विनष्ट करके अन्य वर्ण गन्ध रस स्पर्श के
गुणों को उत्पन्न करके अपने शरीर के क्षेत्र में अवगाढ—रहे हुए पुद्गलों का सर्वात्मपने
से आहार करते हैं । उपपात द्वार में इनका उपपात “तिरियमणुस्से” संज्ञी, पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यञ्चो में से और गर्भज मनुष्यों में से ही होता है बाकी के स्थानों से नहीं होता ।

छे, तेने अर्थ ओवे छे के—देव, वणुनी अपेक्षाथी हरिद्रा-पीणा वणुवाणा, अने शुक्ल-
वणुवाणा आहार पुद्गलोंने अहणु करे छे. अने गंधनी अपेक्षाथी सुरभि ओटवे के
सुगंध वाणा, रसनी अपेक्षाथी आटा अने मधुर रस वाणा, स्पर्शनी अपेक्षाओ मृदु,
लघु स्निग्ध अने उष्ण स्पर्शवाणा आहार पुद्गलोंने अहणु करे छे. पछी ते देव तेमना
पडेलांना वणु, गंध, रस अने स्पर्शना गुणोनु विपरिणमन, परिपीडन, परिशाटन
अने परिविध्वंसन करीने अर्थात् पडेलांना वणु विगरेने विनाश करीने अन्य वणु, गंध
रस अने स्पर्शना गुणोने उत्पन्न करीने पोताना शरीरना क्षेत्रमां अवगाढ—रडेला पुद्ग-
लोने उत्पन्न करीने पोताना शरीरना क्षेत्रमां अवगाढ—रडेला पुद्गलोने सर्वात्मपणाथी
ओटवे के सर्वप्रकारथी आहार करे छे.

उपपातद्वारमां—तेओने उपपात—‘तिरियमणुस्से’ संज्ञी, अमंजी पञ्चेन्द्रिय तिर्य-
ञ्चोमांथी अने गर्भज मनुष्यो मांथीज थाय छे आकीना स्थानोमांथी यतो नथी स्थिति-

સ્થિતિદ્વારે—‘ઠિર્ઠિ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ’ દેવાનાં સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલો જઘન્યેન દશવર્ષમહાણિ ‘ઉવકોસેણં તેત્તીસ સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયલ્લિશત્સાગરોપમાણિ જઘન્યો-ત્કર્ષામ્યાં સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રપ્રમાણા ત્રયલ્લિશત્સાગરપ્રમાણા ચેત્યર્થઃ, इति સ્થિતિદ્વારમ્ ॥

સમવહતદ્વારે ‘દુવિદ્ધા વિ મરંતિ’ દ્વિવિધા અપિ મિત્રિયન્તે મારણાન્તિકમસુદ્ધાતેન સમવહતા અપિ અસમવહતા અપિ इति ભાવઃ ॥

इति સમવહતદ્વારમ્ ॥

ઉદ્વર્તનાદ્વારે—‘ઉવ્વટ્ટિત્તા નો નેરહણસુ ગચ્છંતિ’ ઇમે દેવાઃ દેવેભ્ય ઉદ્વૃત્ય નો નૈર-યિકેપુ ગચ્છન્તિ, કિન્તુ ‘તિરિયમણુસેસુ જહાસંભવં’ તિર્યહ્મનુષ્યેપુ યથાસંભવં ગચ્છન્તિ દેવાઃ, ‘નો દેવેસુ ગચ્છંતિ’ નો—ન વા દેવેપુ ગચ્છન્તિ, અયં ભાવઃ—દેવા દેવેભ્ય ઉદ્વૃત્ય યથા-સંભવં તિર્યક્ષુ મનુષ્યેષ્વેવ ગચ્છન્તિ ન તુ નૈરયિકેપુ વેતિ, દેવેપુ વેતિ ઉદ્વર્તનાદ્વારમ્ ॥

ગત્યાગતિદ્વારે—‘દુગડયા દુઆગડયા’ દ્વિગતિકા દ્વચાગતિકાઃ તિર્યહ્મનુષ્યેષ્વેવ ગમ-નાત્ દ્વિગતિકાઃ, તિર્યગ્મ્યો મનુષ્યેભ્યશ્ચાગમનાત્ દ્વચાગતિકા ભવાન્ત દેવાઃ । ‘પરિત્તા અસં-

સ્થિતિદ્વાર મેં—“ઠિર્ઠિ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ” ઇનકી સ્થિતિ જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી હોતી હૈ ઔર “ઉવકોસેણં તેત્તીસ સાગરોવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટ સે તેત્તીસ સાગરોપમ કી હોતી હૈ । સમવહતદ્વાર મેં—“દુવિદ્ધા વિ મરંતિ” યે મારણાન્તિક સમુદ્ધાત્ સે સમવહત-હોકર ભી મરતે હૈ, સમવહત નહીં હોકર ભી મરતે હૈ, “ઉવ્વટ્ટિત્તા નો નેરહણસુ ગચ્છં-તિ” ઉદ્વર્તનાદ્વાર મેં યે દેવ, દેવ પર્યાયસેઉદ્વૃત્ત હોકર નૈરયિકોં મેં નહીં જાતે હૈ કિન્તુ “તિરિયમણુસેસુ જહાસંભવં” કિન્તુ યથાસંભવ તિર્યશ્ચ ઔર મનુષ્યોં મેં જાતે હૈ । “નો દેવેસુ ગચ્છંતિ” દેવ મરકર દેવોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-દેવ મરકર યથાસંભવ મનુષ્ય ઔર તિર્યશ્ચોં મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ નૈરયિક ઇવં દેવોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ । ગત્યાગતિદ્વાર મેં યે દેવ “દુગડયા દુઆગડયા” દ્વિગતિક હોતે હૈ ઔર દ્વચાગતિક હોતે હૈ અર્થાત્ દો ગતિ સે આતે હૈ ઔર

દ્વારમાં “ઠિર્ઠિ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ” તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની હોય છે અને “ઉવકોસેણં તેત્તીસ સાગરોવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી તેત્તીસ ૩૩ સાપરોપમની હોય છે સમવહત દ્વારમાં—“દુવિદ્ધા વિ મરંતિ” તેઓ મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી સમવહત થઈને પણ મરે છે, અને સમવહત યથા વિના પણ મરે છે. “ઉવ્વટ્ટિત્તા નો નેરહણસુ ગચ્છંતિ” ઉદ્વર્તના દ્વારમાં એ દેવ, દેવપર્યાયથી ઉદ્વૃત્ત થઈને એટલે કે દેવપણામાંથી નીકળીને નૈરયિકોમાં જતા નથી, પરંતુ “તિરિયમણુસેસુ જહાસંભવં” યથાસંભવ તિર્યચ અને મનુષ્યોમાં જાય છે. “નો દેવેસુ ગચ્છંતિ” દેવ મરીને દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—દેવ મરીને યથાસંભવ મનુષ્યો અને તિર્યચોમાં

સ્વેજ્જા પન્નત્તા' પ્રત્યેકશરીરિણો દેવા અસંખ્યાતાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ કથિતા इति ॥ દેવાનુપસંહરન્નાહ—
'સે ત્તં દેવા' તે એતે મેદપ્રમેદભિન્ના દેવા નિરૂપિતા इति । પञ્ચેન્દ્રિયાનુપસંહરન્નાહ 'સે ત્તં
પંચિદિયા' તે એતે પञ્ચેન્દ્રિયનૈરયિકતિર્યઙ્મનુષ્યરૂપચતુષ્ટયમેદયુક્તા નિરૂપિતા इति । 'સે ત્તં
ઓરાલા તસા પાણા' તે એતે ઔદારિકા ત્રસાઃ પ્રાણા નિરૂપિતા इति ॥ સૂ૦ ૨૭

સમ્પ્રતિ—સ્થાવરભાવસ્ય ત્રસભાવસ્ય ચ ભવસ્થિતિકાલમાનપ્રતિપાદનાર્થમાહ—'થાવરસ્સ
ળં મંતે' इत्यादि, ।

મૂલમ્—'થાવરસ્સ ળં મંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા ? ગોયમા !
જહન્નેળં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેળં બાવીસં વાસસહસ્સાઈ ઠિઈ પન્નત્તા । તસ-
સ્સ ળં મંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા ? ગોયમા ! જહન્નેળં અંતો-
મુહુત્તં ઉક્કોસેળં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ ઠિઈ પન્નત્તા । થાવરે ળં મંતે થાવર-
ત્તિ કાલઓ કેવન્ચિરં હોઈ, ગોયમા ! જહન્નેળં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેળં
અણંતં કાલં અણંતાઓ ઉસપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ, કાલઓ, સ્વેત્તઓ,

દો ગતિ મેં જાતે હૈં તિર્યશ્ચ ઔર મનુષ્ય કી પર્યાય મેં હી દેવ ચ્યવ કર જાતે હૈં
તિર્યશ્ચ ઔર મનુષ્યો મેં સે આયે હુએ જીવ હી યહાં દેવ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન
હોતે હૈં ઇસલિએ દ્વિગતિક ઔર દ્વ્યાગતિક કહે ગયે હૈં । “પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા પન્નત્તા”
યહાં પ્રત્યેક શરીરી દેવ અસંખ્યાત હોતે હૈં । “સે ત્તં દેવા” ઇસ પ્રકાર યહાં તક
મેદ પ્રમેદ સહિત દેવોં કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈં “સે ત્તં પંચિદિયા” ઇસ નિરૂપણ
સમાપ્ત હોતે હી પञ્ચેન્દ્રિય જીવોં કા નિરૂપણ મી પૂરા હો જાતા હૈં । “સે ત્તં ઓરાલા
તસા પાણા” ઇસ પ્રકાર સે યે ઔદારિક ત્રસ જીવ કહે ગયે હૈં । સૂત્ર ” ૨૭

જ ઉત્પન્ન થાય છે નૈરયિક અને દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી ગત્યાગતિદ્વારમાં આ દેવો
“દુગ્ધયા દુ આગ્ધયા” દ્વિગતિક હોય છે, અને દ્વ્યાગતિક હોય છે. અર્થાત્ બે ગતિમાંથી
આવે છે, અને બે ગતિમાં જાય છે દેવ ચ્યવીને તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યની પર્યાય માંજ જાય
છે, અને તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યોમાંથી આવેલા જીવોજ આ દેવની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે.
છે તેથી દ્વિગતિક અને દ્વ્યાગતિક કહ્યા છે. “પરિત્તા અસંસ્વેજ્જા પન્નત્તા” આ પ્રત્યેક દેવ
અસંખ્યાત શરીરવાળા હોય છે. “સે ત્તં દેવા” આ રીતે અહિં સુધી ભેદ પ્રભેદ સાથે
દેવોનું નિરૂપણ કર્યું છે. “સં ત્તં પંચિદિયા” આ નિરૂપણ સમાપ્ત થતા પંચેન્દ્રિય જીવોનું
નિરૂપણ પૂરું થાય છે. “સે ત્તં ઓરાલા તસા પાણા” આ રીતે ઔદારિક ત્રસ જીવોનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

अणंता लोया, असंखेज्जा पुग्गलपरियट्ठा, ते णं पुग्गलपरियट्ठा आवलि-
याए असंखेज्जइभागो । तसे णं भंते ! तसत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?
गोयमा ! जहन्नेणं अंतो सुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखे-
ज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तआ असंखेज्जा
लोया । थावरस्स णं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ? जहा तससंचिट्ठ-
णाए । तसस्स णं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो । एएसि णं भंते ! तसाणं थावराण य
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?
गोयमा ! साव्वत्थोवा तसा, थावरा अणंतगुणा, सेत्तं दुविहा संसार-
समावण्णगा जीवा पन्नत्ता । दुविह पडिवत्ती समत्ता ॥सू० २८॥

छाया—स्थावरस्य खलु भदन्त ? कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ?
जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ त्रसस्य खलु
भदन्त ? कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ? जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् । उत्कर्षेण त्रयस्त्रि-
शत्सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता । स्थावरः खलु भदन्त ? स्थावर इति कालतः किय-
च्चिरं भवति ? गौतम ? जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेणानन्तं कालम् । अनन्ता उत्सर्पिण्यव-
सर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोका असंख्याता पुद्गलपरावर्त्ताः । ते खलु पुद्गल-
परावर्त्ता आवलिकाया असंख्येयभागः । त्रसः खलु भदन्त ? त्रस इति कालतः किय-
च्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् । उत्कर्षेणासंख्येयं कालम् । असंख्याता
उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालतः, क्षेत्रतोऽसंख्यता लोकाः ॥ स्थावरस्य खलु भदन्त ! कियन्तं
कालमन्तरं भवति ? यथा त्रससंस्थितो त्रसश्च खलु भदन्त ? कियन्तं कालमन्तरं भवति ?
गौतम ? जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण वनस्पतिकालः । पत्तेपां खलु भदन्त ? त्रसानां
स्थावराणां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा, तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम !
सर्वस्तोका स्वप्ताः स्थावरा अनन्तगुणाः । ते पते द्विविधाः संसारसमापन्नकाः जीवाः
प्रज्ञप्ताः । द्विविधप्रतिपत्तिः समाप्ता । सू० २८॥

टीका—‘थावरस्स णं भंते !’ स्थावरस्य—स्थावरनामकमोदयापन्नस्य जीवस्य खलु
भदन्त ! ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कियन्तं कालं स्थिति—आयुष्यकालं, प्रज्ञप्ता—कथि-

अब सूत्रकार स्थावर भावकी और त्रस भाव की भवस्थितिरूप कालमानका प्रति

हुवे सूत्रकार स्थावर लावनी अने त्रसलावनी स्थितिइय कालमाननुं प्रतिपादन

તેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘અવકોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં ઠિઈં પન્નત્તા’ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિ વર્ષ-સહસ્રાણિ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા કથિતા, સ્થિતેર્દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રકથનં તુ પૃથિવીકાયિકમધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યમ્, અપ્કાયિકાદેઃ સ્થાવરકાયસ્યોત્કર્ષતઃ. એતદ્વાત્યા ભવસ્થિતેરભાવાદિતિ ॥ ‘તસસ્સ ણં મંતે’ ત્રસસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત ! ત્રસસ્ય—ત્રસનામકર્મોદયયુક્તસ્ય જીવસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’ ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ—ભવસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ ! હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્, ‘અવકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ઠિઈં પન્નત્તા’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયવિંશત્સાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતા, એતદ્ધ સ્થિતિકાલકથનં દેવનારકાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યમ્, અન્યસ્ય ત્રસકાય-

પાદન કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘થાવરસ્સ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

થાવરસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા૦ ઇત્યાદિ ॥સુ૦ ૨૮॥

ટીકાર્થ—ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘થાવરસ્સ ણં’ મંતે !, સ્થાવર” નામ કર્મ કે ઉદયવાલે સ્થાવર જીવ કી “કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા” કિતને કાલ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ “ગોયમા” હે ગૌતમ ! “જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” સ્થાવર જીવ કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી ઓર “અવકોસેણં” ઉત્કૃષ્ટ સે “વાવીસં વાસસહ-સ્સાઈં” બાઈસ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ, યહ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૃથિવીકાયિક કી લક્ષ્ય કરકે કહી ગઈ હૈ, ક્યોંકિ અપ્કાયિક આદિ સ્થાવર જીવો કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઇતની નહીં હૈ “તસસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” હે મદન્ત ! ત્રસ જીવ કી ત્રસ નામ કર્મ કે ઉદય વાલે જીવ કી—ભવસ્થિતિ કિતની કહી ગઈ હૈ ? “ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં અવકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં” હે ગૌતમ ! ત્રસનામ કર્મ કે ઉદયવાલે ત્રસ જીવ કી ભવસ્થિતિ જઘન્ય

કરવા માટે સૂત્ર કહે છે. ‘થાવરસ્સ ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે— “થાવરસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” સ્થાવર નામકર્મના ઉદયવાળા સ્થાવર જીવની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે— “ગોયમા” હે ગૌતમ “જહન્નેણં અંતો-મુહુત્તં” સ્થાવર જીવની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને “અવકોસેણં” ઉત્કૃષ્ટથી ‘વાવીસં વાસસહસ્સાઈં’ બાવીસ હજાર વર્ષની કહી છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૃથ્વીકાયિક ને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવી છે. કેમકે—અપ્કાયિક વિગેરે સ્થાવર જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી નથી. “તસસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ ત્રસ જીવની—ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા જીવની ભવ સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? “ગોયમા જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં અવકોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં” હે ગૌતમ ! ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા જીવની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્તીસં સાગરોપમની કહે-

સ્થોત્તર્યંત. યનાદપ્રમાણકભવન્થિતેરમભવાદિતિ । અતઃ પરં સ્થાવરત્રસજીવયોરેવ કાયસ્થિતિ-
 કાલમાહ—‘થાવરેણ ભંતે’ ઇત્યાદિ, ‘થાવરેણ ભંતે’ સ્થાવરજીવ સ્વલ્પ ભદન્ત । ‘થાવરત્તિ
 કાલઓ કેવલ્લિચરં હોતિ’ સ્થાવર ઇતિ—સ્થાવર ઇત્યનેન રૂપેણ સ્થાવરત્વેનેતિ ભાવઃ કાલતઃ
 દ્વિચલ્લિચરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણ
 અંતોમુદ્દુત્તં’ જવન્યેનાન્તર્મુહર્તમાત્રં સ્થાવરત્વેન રૂપેણ સ્થાવરો ભવતીતિ । ‘ઉવકોસેણ
 અણંતં કાલં’ ઇત્યપ્તોઽનન્ત કાલમ્ । અમુમનન્તં કાલં કાલક્ષેત્રામ્યાં નિરૂપયતિ—‘અણંતાઓ
 ઉસ્સપ્પિણીઓમપ્પિણીઓ કાલઓ’ અનન્તા ઉત્સપ્પિણ્યવસપ્પિણ્યઃ કાલતઃ, ‘સ્વેત્તઓ અણંતા
 ળોયા’ હેત્તનોઽનન્તા ળોકાઃ, અયં ભાવઃ—યથા કલ્પનયા અનન્ત લોકેષુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશ-

મે પણ અન્તર્મુહર્ત કરી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેતીસ સાગરોપમ કી કહી गई है । इतनी बड़ी
 स्थिति का देवभव और नारकभव की अपेक्षा से कथन किया गया है । मनुष्यभव और तिर्यक्ष
 भव की अपेक्षा से नती क्योंकि वहा इतनी बड़ी स्थिति उत्कृष्ट मनुष्यतिर्यञ्च की नहीं होती है.
 यहा भी उत्कृष्ट से स्थिति केवल तीन ही पन्थोपम की होती है । स्थावर एवं त्रस जीव की
 कायस्थिति का कथन करने हैं—“थावरे णं भंते ! थावरत्ति कालओ केवच्चिरं होई”
 हे भगवन् ! यह जीव स्थावर है इस रूप से कितने काल तक रहता है ? “गोयमा !
 जहन्नेणं अंतो मुदुत्तं उवकोसेणं अणंत कालं” गौतम ! जघन्य से तो यह जीव स्थावर
 रूप में एक अन्तर्मुहर्त तक रहता है और उत्कृष्ट से अनन्त काल तक रहता है । यह वनस्पति-
 जालिक को कायस्थिति का अपेक्षा से कथन है. इस उत्कृष्ट कायस्थिति में ‘अणंताओ उस्स
 पिणीओमपिणीओ’ अनन्त उतसपिणी काल और अनन्त अवसपिणी काल व्यतीत हो जाते
 हैं । “स्वेत्तओ अणंता लोया” तथा क्षेत्र की अपेक्षा अनन्त लोक समाप्त हो जाते हैं । तात्पर्य
 यहने का यह है कि स्थावर जीव स्थावरकाय में इतने काल तक रह सकता है. क्षेत्रही अपेक्षा

याभा भवती છે આટલી મોટી સ્થિતિનું કથન દેવભવ અને નારક ભવની અપેક્ષાથી ઠરેલ
 છે, મનુષ્યભવની અને તિર્યચ ભવની અપેક્ષાથી ઠરેલ નથી. કેમકે—ત્યાં એટલી મોટી
 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મનુષ્ય અને તિર્યચની હોતી નથી. ત્યાં તો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેવળ ત્રણ
 પદ્ધતિઓમાં જ હોય છે “થાવરેણ ભંતે ! થાવરત્તિ કાલઓ કેવલ્લિચરં હોઈ” છે ભગવન્
 આ છવ રૂપેય છે, એ નીને કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? “ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુદ્દુત્તં
 ઉવકોસેણં અણંત કાલ” છે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો આ છવ સ્થાવર પદ્ધતિથી એક
 અંતર્મુહર્ત સુધી રહે છે. અનેક ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત કાળ સુધી રહે છે. આ કથન વનસ્પતિ
 દ્વારા કરી છે. સ્થિતિની અપેક્ષાથી ઠરેલ છે આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં “અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓ-
 મપ્પિણીઓ” અનન્ત ઉત્સપિણી કાળ અને અનન્ત અવસપિણી કાળ વીતી જાય છે.

‘સ્વેત્તઓ અણંતા લોયા’ તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અનન્તલોક સમાપ્ત થઈ જાય છે.

સ્તેષાં પ્રતિસમયમેકૈકાપહારેણ યાવત્યોઽનન્તા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યો ભવન્તિ તાવત્ય ઇતિ ।
 एतासामेव पुद्गलपरावर्ततो मानमाह—‘असंखेज्जा पुग्गलपरियट्ठा’ असंख्याताः पुग्गदल-
 परावर्त्ता. असंख्येयेषु पुद्गलपरावर्त्तेषु क्षेत्रत इति पदसान्निध्यात् क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तेषु यावत्यः
 संभवन्ति अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः तावत्य इति भावः । इह असंख्येयम् असंख्येयभेदात्मकम्
 अतः पुद्गलपरावर्त्तगतमसंख्येयत्वं निर्धारयति—‘ते णं’ इत्यादि, ‘ते णं पुग्गलपरियट्ठा आव-
 लियाए असंखेज्जइ भागो’ ते खल पुद्गलपरावर्त्ताः आवलिकाया असंख्येयो भागः, आवलि-

અનન્ત લોક સમાપ્ત હો જાતે હૈં इसका भाव यह है कि अनन्त लोको में जितने आकाश प्रदेश होते हैं उन प्रदेशों का एक एक समय में आहार करने पर जितनी अनन्त उत्सर्पिणियाँ और अनन्त अवसर्पिणियाँ होती हैं उतनी अनन्त उत्सर्पिणियो अवसर्पिणियो तक यह जीव स्थावरकाय में रहता है । इन अनन्त उत्सर्पिणियो में और अवसर्पिणियो में “असंखेज्जा पुग्गलपरियट्ठा” असंख्यात पुग्गदल परावर्त हो जाते हैं. यहां क्षेत्र की अपेक्षा पुग्गदल परावर्त गृहीत हुए है । इस प्रकार क्षेत्र पुद्गल परावर्तों में जितनी अनन्त उत्सर्पिणियाँ और अवसर्पिणियाँ सम्भवित होती है उतनी अनन्त उत्सर्पिणियो और अवसर्पिणियो तक स्थावर जीव स्थावरकाय में रह सकता है । “असंख्यात पुद्गल परावर्त हो जाते है” इसका तात्पर्य ऐसा है कि ‘ते णं पुग्गलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जइभागो’ आवलिका के असंख्यातवें भाग में जितने समय होते है इतने पुद्गल परावर्त उन अनन्त उत्सर्पिणियो में और अवसर्पिणियो में होते है । यह कथन वनस्पति

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સ્થાવર જીવ સ્થાવરકાયમાં એટલા કાળ સુધી રહી શકે છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંતલોક સમાપ્ત થઈ જાય છે ! એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે—અનંત લોકોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે. તે પ્રદેશોનો એક એક સમયમાં અપહાર કરવામાં આવે તો જેટલી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અને અનંત અવસર્પિણિયો હોય છે, તેટલી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અવસર્પિણિયો સુધી આ જીવ સ્થાવર કાયમાં રહે છે. આ અનંત ઉત્સર્પિણિયોમાં અને અવસર્પિણિયોમાં “અસંખેજ્જા પુગ્ગલપરિયટ્ઠા” અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત ગ્રહણ થયેલ છે અહિંયાં ક્ષેત્રની અપેક્ષા પુદ્ગલ પરાવર્ત ગ્રહણ થયેલ છે આ રીતે પુદ્ગલ પરાવર્તોમાં જેટલી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયો સંભવિત હોય છે, તેટલી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયો સુધી સ્થાવર જીવ સ્થાવર કાયમાં રહી શકે છે. ‘અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઈ જાય છે, તેમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે “તે ણં પુગ્ગલપરિયટ્ઠા આવલિયાએ અસંખેજ્જઇભાગો’ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા સમયો હોય છે, તેટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત તે અનંત ઉત્સર્પિણિયોમાં અને અવસર્પિણિયોમાં હોય છે. આ કથન વનસ્પતિ જીવની કાય-

કાયા અસંખ્યેયતમે ભાગે યાવન્તઃ સમયાઃ તાવત્પ્રમાણા ઇત્યર્થઃ । એતદ્વચ્ચ કથનં વનસ્પતિકાય-
સ્થિતિમદ્ધીકૃત્ય જ્ઞાતવ્યમ્ ન તુ પૃથિવ્યઞ્કાયસ્થિતિમપેક્ષ્ય, પૃથિવ્યઞ્કાયિકયોઃ કાયસ્થિતેઃ ઉત્ક-
ર્ષેણાપિ અસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપ્રમાણત્વાત્ । તથાચોક્તં પ્રજ્ઞાપનાયામ્—‘પુદ્ગલીકાઙ્કણં ભંતે !
પુદ્ગલીકાઙ્કયત્તિ કાલઓ કેવલ્લિચર હોઙ્ક ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં અસં-
સ્વેજ્જં કાલં અસંસ્વેજ્જાઓ ઉસ્પિણીઓસપ્પિણીઓ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્જા લોયા
એવં આઉવ્કાઙ્ક(પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક ઇતિ કાલત. કિયલ્લિચરં
ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહુત્તમ્ ઉત્કર્ષેણાસંખ્યેયં કાલમ્ અસંખ્યેયા ઉત્સર્પિણ્યવ-
સર્પિણ્યઃ કાલત, ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયા લોકાઃ । એવમ્કાયિકેઽપિ ઇતિલ્લેખાયા) અત્ર—જીવાભિગમે
વનસ્પતિકાયસ્ય યા કાયસ્થિતિ કથિતા તદનુરૂપૈવ કાયસ્થિતિ પ્રજ્ઞાપનાયામપિ કથિતા ॥

ઉક્તં ચ તત્ર—‘વણસ્સઙ્કાઙ્કણં ભંતે ! વણસ્સઙ્કાયત્તિ કાલઓ કિયલ્લિચરં હોઙ્ક ?
ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં અણંત કાલં, અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિ-
ણીઓ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા, અસંસ્વિજ્જા પુગ્ગલપરિયટ્ઠા આવલિયાએ, અસંસ્વે-

જીવ કી કાયસ્થિતિ કી અપેક્ષા સે જાનને કા હૈં. પૃથિવીકાયિક ઔર અપ્કાયિક જીવ કી સ્થિતિ-
કી અપેક્ષા સે નહીં । ક્યોકિ પૃથિવીકાયિક ઔર અપ્કાયિક જીવોકી કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સે
મી અસલ્યાત ઉત્સર્પિણી ઔર અવસર્પિણી પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ, પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં એસા હી
કહા ગયા હૈ—‘પુદ્ગલીકાઙ્કણં ભંતે’ ઇત્યાદિ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકજીવ પૃથિવીકાયિક-
રૂપ સે કિતને કાલતક રહતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા હૈ કિ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક
જીવ પૃથિવીકાયિક રૂપ સે જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહુત્ત તક રહતા હૈ’ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે
અસલ્યાત ઉત્સર્પિણી ઔર અવસર્પિણી કાલ તક રહતા હૈ । તથા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અસલ્યાત
લોક તક રહતા હૈ ઇસી પ્રકાર કા કથન અપ્કાયિક મેં મી જાનના ચાહિયે । યહા જીવાભિગમ
મેં વનસ્પતિકાયિકોં કી જો કાયસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । ઇસીકે અનુરૂપ કાયસ્થિતિ પ્રજ્ઞાપના મેં
મી કહી ગઈ હૈ. જૈસે—‘વણસ્સઙ્કાઙ્કણં ભંતે’ ઇત્યાદિ અર્થ પૂર્વોક્ત હોં હૈ જો યહ વનસ્પતિ-

સ્થિતિની અપેક્ષાથી સમજવાનું છે. પૃથ્વીકાયિક અને અપ્કાયિક જીવની સ્થિતિની અપેક્ષાથી
સમજવાનું નથી કેમકે પૃથ્વીકાયિક અને અપ્કાયિક જીવોની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી પણ
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી પ્રમાણની કહેલ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં એજ
પ્રમાણે કહેલ છે “પુદ્ગલીકાઙ્કણં ભંતે” ઇત્યાદિ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિક
પણથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ !
પૃથ્વીકાયિકજીવ પૃથ્વીકાયપણથી જઘન્યથી તો એક અન્તર્મુહુત્ત સુધી રહે છે અને
ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ સુધી રહે છે તથા
ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોક સુધી રહે છે આજ પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિકના
સંબંધમાં પણ સમજવું અહિયાં આ જીવાભિગમમાં વનસ્પતિકાયિક જીવોની જે કાયસ્થિતિ
કહી છે, એજ પ્રમાણેની કાયસ્થિતિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ કહેલ છે. જેમકે—‘વણસ્સઙ્કાઙ્ક-

‘જ્જઙ્ ભાગો) ઇતિ ષ્છાયાસ્પદૈવ । યોડયં વનસ્પતિકાયસ્ય કાયસ્થિતિકાલઃ કથિતઃ સ સાંવ્યવહારિકજીવાનધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યઃ, અસાંવ્યવહારિકજીવાનાં તુ કાયસ્થિતિરનાદિરેવ જ્ઞાતવ્યા તથા—

ચોક્તમ્—‘અત્થિ અણંતા જીવા જેહિં ન પત્તો તસાઈ પરિણામો ।

તે વિ અણંતાણંતા નિગોયવાસં અણુવસંતિ’ ॥

સન્ત્યનન્તા જીવા યૈર્ન પ્રાપ્તસ્ત્રસાદિ પરિણામઃ ।

તેપ્યનન્તાનન્તા નિગોદવાસમનુવસન્તિ ॥ ઇતિષ્છાયા

સા પિ તેષાં સાંવ્યવહારિકરાશિજીવાનામનાદિઃ કાયસ્થિતિઃ કેષાંચિદનાદિરનન્તા યે જીવાઃ કદાચિદપિ અસાંવ્યવહારિકજીવરાશૌ ન નિપતિષ્યન્તિ । કેષાંચિદિયં કાયસ્થિતિઃ અનાદિઃ સાન્તા, યે જીવાઃ અસાંવ્યવહારિકજીવરાશૌ રુદ્ધૃત્ય સાંવ્યવહારિકજીવરાશૌ સમાગમિષ્યન્તીતિ ॥

કાયિકોં કા કાયસ્થિતિ કાલ કહા હૈ વહ સાંવ્યવહારિક જીવો કો લેકર કહા ગયા હૈ । એસા જાનના ચાહિયે ક્યોંકિ અસાંવ્યવહારિક જીવોં કી તો કાયસ્થિતિ અનાદિરૂપ હી હોતી હૈ તથાચોક્તમ્—‘અત્થિ અણંતા જીવા’ ઇત્યાદિ । એસે મી અનન્તાનન્તજીવ અમીતક હૈ કિ જિન્હાંને ત્રસાદિ પર્યાય કો પ્રાપ્ત નહીં કિયા હૈ અર્થાત્ નિત્યનિગોદ સે જો અમી તક વ્યવહાર-રાશિ મેં નહીં આયે હૈ, એસે જીવ હી યહાં અસાંવ્યવહારિક પદસે પ્રકટ કિયે ગયે હૈ । ઇનકી અનાદિરૂપ કાયસ્થિતિ હૈ । પર યહ અનાદિરૂપ કાયસ્થિતિ કિતનેક જીવોં કી એસી હોતી હૈ કિ જિનકી અનાદિ અનન્તરૂપ હોતી હૈ ઔર કિતનેકજીવોં કી એસી હોતી હૈ કિ જિનકી યહ અનાદિ સાન્તરૂપ હોતી હૈ અનાદિ અનન્તરૂપ સ્થિતિ જિનકી હોતી હૈ એસે વે જીવ તો કમી મી ડસ અસાંવ્યવહારિક જીવરાશિ સે નિકલકર વ્યાવહારિક જીવરાશિ મેં નહીં આવેંગે । તથા જિનકી અનાદિ સાન્તરૂપ સ્થિતિ હોતી હૈ વે નિત્ય નિગોદ સે અસાંવ્યવહારિક જીવરાશિ સે—નિકલકર નિયમ સે વ્યાવહારિક જીવ રાશિ મેં આવેંગે ।

યાજ્ઞં મંતે !” ઇત્યાદિ આનો, અર્થ પહેલા કહ્યા પ્રમાણેજ છે. આ વનસ્પતિ કાયિક જીવોનો જે કાયસ્થિતિનો કાળ કહ્યો છે, તે સાંવ્યવહારિક જીવોને લઈને કહેલ છે. તેમ સમજવું. કેમકે—અસાંવ્યવહારિક જીવોની કાયસ્થિતિ તો અનાદિરૂપજ હોય છે, તથાચોક્તમ્—“અત્થિ અણંતા જીવા” ઇત્યાદિ એવા પણ અનંતાનંત જીવો અત્યાર સુધી છે, કે જેઓએ ત્રસાદિ પર્યાય પ્રાપ્ત કરેલ નથી અર્થાત્ નિત્ય નિગોદથી જેઓ અત્યાર સુધી વ્યવહાર રાશિમાં આવ્યા નથી, એવા જીવોજ ‘અસાંવ્યાવહારિક’ પદથી પ્રગટ કર્યા છે. તેઓની કાય-સ્થિતિ અનાદિરૂપ છે. પરંતુ આ અનાદિરૂપ કાયસ્થિતિ કેટલાક જીવોની એવી હોય છે, કે જેની અનાદિ અનંતરૂપ હોય છે. અને કેટલાક જીવો એવા હોય છે, જેની આ કાય-સ્થિતિ અનાદિ સાંતરૂપ હોય છે. જેની સ્થિતિ અનાદિ અનંતરૂપ હોય છે એવા તે જીવો કોઈ પણ અસાંવ્યાવહારિક જીવરાશિમાંથી નીકળીને વ્યાવહારિક જીવરાશિમાં આવશે નહીં તથા જેની સ્થિતિ અનાદિ સાંતરૂપ હોય છે, તેઓ નિત્ય નિગોદથી અસાં-વ્યાવહારિક જીવરાશિમાંથી નીકળીને નિયમથી વ્યવહારિક જીવરાશિમાં આવશે.

સમ્પ્રતિ—ત્રસકાયસ્ય જીવસ્ય કાયસ્થિતિમાહ—‘તસે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘तसे णं मंते ! तसत्ति कालओ केवच्चिरं होइ’ त्रसः खलु भदन्त ! त्रसइति—त्रसइत्येवं रूपेण कालतः कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अतो मुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् ‘उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ उत्कर्षेणाऽसंख्येयं कालम् ‘असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणी कालओ’ असंख्याता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः ‘खेत्तओ असंखेज्जा लोगा’ क्षेत्रतोऽसंख्येया लोकाः, असंख्येयेषु लोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशा विद्यन्ते तेषां प्रतिसमयमेकैकापहारे यावद्योऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति भावः । एतावत्प्रमाणा कायस्थितिर्गतित्रसं तेजस्कायिकं वायुकायिकं चाधिकृत्य ज्ञातव्या, ।

उक्तञ्च प्रज्ञापनासूत्रे—‘तेउक्काइए णं મંતે? તેઉક્કાઈત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં

અવ ત્રસકાયિક જીવકી કાયસ્થિતિ પ્રકટ કી જાતી હૈ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“तसे णं मंते ! तसत्ति कालओ केवच्चिरं होइ” हे भदन्त ! त्रसजीव त्रसकाय में कितने कालतक रहता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ हे गौतम ! जीव त्रसकाय में कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त तक और अधिक से अधिक असंख्यात कालतक रहते हैं इसमें “असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ” असंख्यात उत्सर्पिणियां और अवसर्पिणियां समाप्त हो जाती हैं । तथा क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात लोको में जितने प्रदेश होते हैं उन्हें एक एक समय में एक एक निकालने पर जितनी असंख्यात उत्सर्पिणियां और अवसर्पिणियां होती हैं उतने कालतक यह जीव त्रसकाय में रह सकता है । इतनी यह कायस्थिति गतित्रस तेजस्कायिक और वायुकायिक को लक्ष्यकरके कही गई है । ऐसा जानना चाहिये जैसे—प्रज्ञापना सूत्र में कहा है—“तेउक्काइए णं મંતે ! इत्यादि

હવે ત્રસકાયિક જીવોની કાયસ્થિતિ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“તસે ણં મંતે ! તસત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ ત્રસજીવ ત્રસકાય પણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્ત ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં” હે ગૌતમ જીવ ત્રસકાયપણામાં ઓછામાં ઓછું એક અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ પર્યંત રહે છે. તેમાં “અસંખેજ્જાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ કાલઓ” અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અવસર્પિણીયો સમાપ્ત થઈ જાય છે તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષા થી અસંખ્યાત લોકોમાં જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેને એક એક સમયમાં એક એક બહાર કહાડવામાં આવે ત્યારે જેટલી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અવસર્પિણીયો હોય છે, એટલા કાળ સુધી આ જીવ ત્રસકાય પણામાં રહી શકે છે. આટલી આ કાયસ્થિતિ ગતિ-ત્રસ તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક જીવને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું. જેમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“તેઉક્કાઈપ ણં મંતે” ! इत्यादि आनो अर्थ पहेलां

હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં અસંખેજ્જાઓ ઉસ્સપ્પિ-
ળીઓસપ્પિળીઓ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અસંખેજ્જા લોગા । એવં વાઉવ્કાઈયાવિ’
અર્થઃ પૂર્વવદેવ, કિન્તુ ન લબ્ધિત્રસમધિકૃત્ય; લબ્ધિત્રસજીવસ્ય કાયસ્થિતેરુત્કર્ષતોઽપિ સાતિરેક-
સાગરોપમસહસ્રદ્વયપ્રમાણત્વાત્ ।

તદુક્તં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રે લબ્ધિત્રસવિષયે—‘તસકાણં ણં મંતે ? તસકાયત્તિ કાલઓ કિય-
ચ્ચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં દો સાગરોવમસહસ્સાઈ સંખે-
જ્જવાસમબ્બહિયાઈ’ (ત્રસકાયઃ સ્વલુ મદન્ત ! ત્રસકાય ઇતિ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ,
ગૌતમ ? જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ સાગરોપમસહસ્રદ્વયં સંસ્થેયવર્ષામ્યધિકમ્) ઇતિ ॥

સમ્પ્રતિ—સ્થાવરત્વસ્યાઽન્તરમાહ—‘થાવરસ્સ ણં મંતે ! ઇત્યાદિ, ‘થાવરસ્સ ણં મંતે !’
સ્થાવરજીવસ્ય સ્વલુ મદન્ત ? પુનઃ સ્થાવરભવપ્રહણે ‘કેવઈયં કાલં અંતરં હોઈ’ કિયન્તં કાલ-
મન્તરં—વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘જહા’ ઇત્યાદિ, ‘જહા તસસંચિટ્ટુણાણ’ યથા ત્રસ-
સંસ્થિતૌ, જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમન્તરં ભવતિ ઉત્કર્ષેણ કાલતોઽસંસ્થેયા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યઃ, ક્ષેત્ર-

અર્થ પહેલે આચુકા હૈ । કિન્તુ લબ્ધિત્રસ કો લક્ષ્ય કરકે નહોં કહો ગઈ હૈ । ક્યોંકિ લબ્ધિત્રસજીવ
કી કાયસ્થિતિકા ઉત્કૃષ્ટકાલ સાતિરેક—કુલ અધિક દો હજાર સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ જૈસે
પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં કહા હૈ—‘તસકાણં ણં મંતે ! તસકાયત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ઇત્યાદિ ।
ઇસકા અર્થ પૂર્વ મેં આચુકા હૈ ।

અવ સૂત્રકાર સ્થાવરજીવકા અન્તર—વિરહ—કાલ પ્રકટ કરતે હૈ—‘થાવરસ્સ ણં મંતે ! કેવ-
ઈયં કાલં અંતરં હોઈ’ ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—સ્થાવર જીવ કે ફિર સ્થાવરત્વકી
પ્રાપ્તિ મેં કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘જહા તસસંચિટ્ટુણાણ’
હે ગૌતમ ! જૈસા ત્રસ કી સંસ્થિતિ મેં જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્તકા અન્તર હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
કાલ કી અપેક્ષા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કા અન્તર હોતા હૈ તથા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા

કહેવામાં આવી ગયેલ છે. પરંતુ લબ્ધિ ત્રસને ઉદ્દેશીને કહેલ નથી કેમકે—લબ્ધિ
ત્રસ જીવની કાયસ્થિતિને ઉત્કૃષ્ટ કાળ સાતિરેક—એટલે કે—કંઈક અધિક બે હજાર સાગ-
રોપમનો કહેવામાં આવેલ છે. જેમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે— ‘તસકાણં ણં મંતે !
તસકાયત્તિ કાલઓ કિયચ્ચિરં હોઈ’ ઇત્યાદિ આનો અર્થ પહેલા કહેવામાં આવી ગયેલ છે.

હવે સ્થાવર જીવના અન્તર—વિરહ—કાળ સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. આમાં ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે— ‘થાવરસ્સ ણં મંતે કેવઈય કાલ અંતર હોઈ’ સ્થાવર
જીવનો પુનઃ સ્થાવરપણાની પ્રાપ્તિમાં કેટલા કાળનું અન્તર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર
માં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે— ‘જહા તસસંચિટ્ટુણાણ’ હે ગૌતમ ! જેમ ત્રસની
સંસ્થિતિમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્તનું અન્તર હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળની અપેક્ષાથી
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીનું અન્તર હોય છે, તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અસં-

તોડમંદયેયા લોકાઃ, દયેત્રાવત્પ્રમાણમન્તરં તેજસ્કાયિકવાયુકાયિકમધ્યગમનેનાવસાતવ્યમ્
 ધન્યત્ર ગતાવેતાવત્પ્રમાણમ્યાન્તરસ્યાસંભવાદિતિ ॥ 'તસસ્સ ણં મંતે ! ત્રસસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત !
 જોવસ્ય પુનત્રમમવપટ્ટયે 'કેવડયં કાલં અંતરં હોઈ' કિયન્તં કાલમન્તર મવતીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તર-
 વતિ—'જહન્નેણં અંતો મુદ્દુત્ત' ત્રસસ્ય જગન્નેનાન્તમુહર્તમન્તરં મવતિ 'ઉવકોસેણં વણસ્સડ્કાલો,
 વ ઈણં વનસ્પતિકાલો વલ્લય, સંવેવમ્—'ઉવકોસેણં અણંતમણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓ—
 સપ્પિણીઓ કાલઓ, સેવણો અણંતા લોગા, અસંસેવજા પોગલપરિયટ્ટા, તે ણં પોગલ-
 પરિયટ્ટા ત્રાવણિયાપ્પ અસંસેવજાભાગો ।

(અર્કર્પણાનન્તાનન્તા ડમપિણ્યવમપિણ્ય. કાલતઃ, ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકાઃ અસદ્યેયાઃ પુગ્દલ-

અસદ્યેયાત લોકો મેં જિતન પ્રદેશ હોતે હેં અનેં એક ૨ સમય મેં નિકાલને પર જિતની અસં-
 દ્યેયાત ડમપિણિયા ઓર અવસર્પિણિયા હોતી હેં ઉતને કાલ કા અન્તર હોતી હેં इतना अधिक
 તો જન્તર યહાં પ્રકટ કિયા ગયા હેં વહ તેજસ્કાયિક ઓર વાયુકાયિક કે વીચ મેં इनके
 જાને મેં ઘટ્ટા ગયા હેં એમા જાનના ચાહિયે ક્યોંકિ इनके दूसरी जगह जाने पर इतने अधिक
 પ્રમાણવાળા અન્તરકાલ અસમવિત હેં । "તસસ્સ ણં મંતે ! કેવડયં કાલં અંતરં હોઈ" હે
 નદ-ન ! પ્રવસાવજા કિતન કાઠ કા અન્તર હોતા હેં ? અર્થાત્ ત્રસપર્યાય કો છોડકર પુનઃ
 ડમ પ્રસ પર્યાય કા પ્રાપ્તિ મેં કિતને કાલ કા સમય લગતા હેં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હેં—“જહ-
 ન્નેણં અંતો મુદ્દુત્તં ઉવકોસેણં વણસ્સડ્કાલો” હે ગૌતમ ! યહાં જઘન્ય સે અન્તર એક અન્ત-
 મુહર્ત તો હોતા હેં ઓર ડહુટ મેં અન્તર વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણ હોતા હેં વહ इस
 પ્રશ્ન મેં—“ઉવકોસેણં અણંતમણંતાઓ” ક્યાદિ । ઉત્કર્ષ સ અનન્તાનન્ત ડમપિણી અવસર્પિ-
 ણીયાં ય ડ કો અપેક્ષા હો જાતો હેં, ઓર ક્ષેત્ર કો અપેક્ષા અનન્ત લોક પ્રમાણ उनमें अस-

અપાત દોઢેમા જેટલા પ્રદેશ હેંય છે. તને એક એક સમયમા બહાર કહાડવામાં જેટલી
 અસંખ્યાત અસર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયો ધાય છે. જેટલા કાળનું અંતર હોય છે.
 આટલું અધિક અંતર અદિયા અપાવ્યું છે, તે તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકની વચમાં તેઓના
 કાયથી કાળ હેં. તેમ જમનપુ. દેમદે—તેઓ બીજે સ્થળે જાય તો આટલા અધિક પ્રમાણ
 વાળો અતન્તર પણ અસંખ્યાત છે. “તસસ્સ ણં મંતે ! કેવડયં કાલં અંતરં હોઈ” હે ભગવન
 તને જોવાને જેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? અર્થાત્ ત્રસપર્યાયને છોડીને ફરીથી તે ત્રસ-
 પર્યાય પ્રાપ્ત કરવામા જેટલા કાળનો સમય લાગે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે
 હે—જહન્નેણં અંતો મુદ્દુત્તં ઉવકોસેણં વણસ્સડ્કાલો” હે ગૌતમ ! અદિયાં જઘન્યથી
 ક્ષેત્ર અંતરમુહર્તનું અંતર હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર વનસ્પતિ કાળ પ્રમાણ
 હોય છે તે આ પ્રમાણે જમનપુ.—“ઉવકોસેણં અણંતમણંતાઓ” ક્યાદિ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટથી
 અનન્તાનન્ત ડમપિણી અવસર્પિણિયો કાળની અપેક્ષાથી થઈ જાય છે, અને ક્ષેત્રની
 અપેક્ષાથી અનન્તાનન્ત પ્રમાણ કાળ હેં જેમા અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઈ જાય છે. તે

પરાવર્તાઃ । તે સ્વલુ પુદ્ગલપરાવર્તા આવલિકાયાઃ અસંખ્યેયભાગ ઇતિ ॥ એતાવત્પ્રમાણજ્વાન્તરં વનસ્પતિકાયમધ્યગમનેન જ્ઞાતવ્યમ્ । અન્યત્ર ગતાવેતાવતોઽન્તરસ્યાલભ્યમાનત્વાદિતિ ॥

સમ્પ્રતિ—એતેષામલ્પબહુત્વમાહ—‘एएसि णं’ ઇત્યાદિ, ‘एएसि णं भंते’ એતેષાં સ્વલુ ભદન્ત ‘तसाणं थावराण य’ ત્રસાનાં ત્રસનામકર્મોદયાપન્નાનાં સ્થાવરાણાં સ્થાવરનામકર્મોદયાપન્નાનાં ચ ‘कयरे कयरेहिंतो’ કતરે કતરેમ્યઃ ‘अप्पा वा बहुया वा’ અલ્પા વા બહુકા વા ‘तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા એતયો સ્ત્રસસ્થાવરજીવયોર્મધ્યે કસ્યાપેક્ષયા કસ્યા-લ્પાધિકત્વમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘गोयमा’ ઇત્યાદિ, ‘गोयमा’ હે ગૌતમ ! ‘सव्वत्थोवा तसा’ સર્વસ્તોકાઃ, ત્રસાઃ—ત્રસજીવાઃ સર્વાપેક્ષયા અલ્પાઃ । અસંખ્યાતત્વમાત્રપ્રમાણત્વાત્ ત્રસાનામિતિ

હ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત્ત હો જાતે હૈં વે પુદ્ગલપરાવર્ત્ત આવલિકા કે અસંખ્યાતર્વે ભાગમેં જિતને સમય હોતે હૈં ઉત્તને પ્રમાણ કે હોતે હૈં યહ વનસ્પતિ કાલ કે પ્રકરણ મેં સ્પષ્ટકર દિયા ગયા હૈં । ઇત્તને પ્રમાણ કાલ કા યહ અન્તર ઉસે વનસ્પતિકાયિક જીવકી પર્યાય પ્રાપ્તિ કરલેને સે હો જાતા હૈં । ક્યોંકિ ઔર દૂસરી પર્યાય કી પ્રાપ્તિ મેં ઇતના અધિક અન્તર અલભ્ય હોતા હૈં—નહીં આતા હૈં ।

અવ સૂત્રકાર ઇન્કે અલ્પ બહુત્વકા કથન કરતે હૈં—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં—“एएसि णं भंते ! तसाणं थावराण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” હે ભદન્ત ! ઇન ત્રસ ઔર સ્થાવર જીવો કે બીચ મેં કૌન જીવ કિનકી અપેક્ષા અલ્પ હૈં ? કૌન કિનકી અપેક્ષા બહુત હૈં ! કૌન કિનકી અપેક્ષા તુલ્ય વરાવર હૈં ? ઔર કૌન કિનકી અપેક્ષા વિશેષાધિક હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“गोयमा ! सव्वत्थोवा तसा हे गौतम ! सबसे कम तो त्रस जीव हैं । क्यौंकि त्रसजीवों का प्रमाण केवल असंख्यात

પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જોડલો સમય હોય છે, એટલા પ્રમાણનું હોય છે. આ વનસ્પતિકાળના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. એટલા પ્રમાણ કાળનું આ અંતર તેને વનસ્પતિકાયિક જીવની પર્યાય પ્રાપ્ત કરી લેવાથી થઈ જાય છે કેમકે—ખીજ કોઈ પર્યાયની પ્રાપ્તિમાં આટલું અધિક અંતર અલભ્ય હોય છે—અર્થાત્ આટલું અંતર આવતું નથી,

હવે સૂત્રકાર તેઓના અલ્પ બહુત્વ પાણનું કથન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“एएसि णं भंते ! तसाणं थावराण य कयरे कयरेहिंतो ! अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” હે ભગવન્ આ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની વચ્ચે કયા જીવે કયા જીવોની અપેક્ષાથી અલ્પ છે ? કયા જીવોની અપેક્ષાથી વધારે છે ? કયા જીવે કયા જીવોની અપેક્ષાથી તુલ્ય—બરાબર છે ? અને કયા જીવે કયા જીવોની અપેક્ષાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“गोयमा ! सव्वत्थो वा तसा” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા ત્રસજીવો છે. કેમકે—ત્રસજીવોનું પ્રમાણ કેવળ અસં-

ભાવઃ । ‘થાવરા અનંતગુણા’ સ્થાવરજીવા અનન્તગુણાઃ, ત્રસાપેક્ષયા સ્થાવરજીવા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીત્યર્થઃ । અજઘન્યોત્કૃષ્ટાનન્તાનન્તસંખ્યાપરિમાણત્વાદિતિ ॥ સમ્પ્રતિ પ્રકરણમુપ-સહરન્નાહ-‘સેત્તં’ इत्यादि, ‘સેત્તં દુવિદ્ધા સંસારસમાવણ્ણગા જીવા પણ્ણત્તા’ તે એતે દ્વિવિદ્ધાઃ દ્વિપ્રકારકાઃ સ્થાવરત્રસમેદભિન્નાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ સંસારિત્વધર્મયુક્તાઃ જીવાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ-નિરૂ-પિતા इति ॥સૂ૦ ૨૮॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलालापक-प्रवि-शुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्भाषक-वादिमानमर्दक शाहुच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्तजैन-शास्त्राचार्य, पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारी-जैनशास्त्राचार्य-जैनधर्म दिवाकर पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितजीवाभिगमसूत्रस्य प्रमेयद्योति-काख्यायां व्याख्यायां द्विविधा नाम प्रथमा प्रतिपत्ति. समाप्ता ॥१॥

હી કહા ગયા હૈ । इनकी अपेक्षा “थावरा अनंतगुणा” स्थावर जीव अनन्त गुणे अधिक हैं । क्योंकि ये अजघन्योत्कृष्ट रूप से अनन्तानन्त संख्यावाले कहे गये हैं । अब प्रकरण का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-“सेत्तं दुविद्धान् संसारसमावण्णगा जीवा पण्णत्ता” इस प्रकार पूर्वोक्त कथन के अनुसार संसारसमापन्नक जीव संसारी जीव-त्रस और स्थावर के भेद से दो प्रकार के कहे गये हैं इन्हीं का प्रथम प्रतिपत्ति में स्पष्ट रूप से निरूपण किया है । इस प्रकार से जीवाजीवाभिगमसूत्र की यह दो प्रकार की प्रतिपत्ति समाप्त हुई ।

श्रीजैन शास्त्राचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराज विरचित ‘जीवा-भिगमा सूत्र की प्रमेयद्योतिका व्याख्या में ‘द्विविधा नामकी प्रथम प्रतिपत्ति समाप्त ॥१॥

ખ્યાત જ કહેલ છે તેના કરતાં “થાવરા અનંતગુણા” સ્થાવર જીવ અનંતગુણા અધિક છે કેમકે-એ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પણાથી અનંતાનંત સંખ્યાવાળા કહ્યા છે.

હવે પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-“સે ત્તં દુવિદ્ધા સંસારસમાવણ્ણ-ગા જીવા પણ્ણત્તા” આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સંસાર સમાપન્નક જીવ-એટલે કે-સંસારીજીવ-ત્રસ અને સ્થાવરના ભેદથી બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે પ્રથમ પ્રતિ-પત્તિમાં આ બધાનું સ્પષ્ટ પણે નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે જીવાજીવાભિગમ સૂત્રની આ બે પ્રકારની પ્રતિપત્તિ સમાપ્ત થઈ

શ્રી જૈન શાસ્ત્રાચાર્ય-જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વિરચિત ‘જીવાભિગમ’ સૂત્રની પ્રમેય દ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યા માં ‘દ્વિવિધા’ નામની પ્રથમ પ્રતિપત્તિ સમાપ્ત ॥૧॥

॥ अथ त्रिविधाख्या द्वितीया प्रतिपत्तिः ।

द्विविधा प्रतिपत्ति निरूपिता, सम्प्रति त्रिविधा प्रतिपत्तिरारम्भते, तत्र चैदमादिमं सूत्रम्—
तत्थं जे ते एवमाहंसु' इत्यादि ।

मूलम्—‘तत्थ जे ते एवमाहंसु त्रिविहा संसारसमावण्णणां
जीवा पन्नत्ता, ते एव माहंसु-तं जहा-इत्थी पुरिसा णपुंसगा से किं
तं इत्थीओ ? इत्थीओ तिधाओ पन्नत्ता, तं जहा-तिरिक्खजोणि-
त्थीओ मणुस्सित्थीओ देवित्थीओ ! से किं तं तिरिक्खजोणित्थीओ ?
तिरिक्खजोणित्थीओ त्रिविहाओ पन्नत्ता तं जहा-जलयरीओ थल
यरीओ खहयरीओ । से किं तं जलयरीओ ? जलयरीओ पंचविहाओ
पन्नत्ताओ तं जहा मच्छीओ जाव सुंसुमारीओ से किं तं थलयरीओ ।
थलयरीओ दुविहाओ पन्नत्ताओ तं जहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य
से किं तं चउप्पदीओ ? चउप्पदीओ चउव्विहाओ पन्नत्ताओ, तं जहा
एगखुरीओ जाव सणप्फईओ । से किं तं परिसप्पिणीओ परिसप्पिणी-
ओ दुविहा पन्नत्ता तं जहा-उरपरिसप्पिणीओ य भुयपरिसप्पिणीओ
य । से किं तं उरपरिसप्पिणीओ ? उरपरिसप्पिणीओ त्रिविहाओ
पन्नत्ताओ, तं जहा-अहीओ अयगरीओ महोरगीओ, सेत्तं उर-
परिसप्पिणीओ । से किं तं भुयपरिसप्पिणीओ ? भुयपरिसप्पिणीओ
अणेगविहाओ पन्नत्ताओ तं जहा-गोहीओ णउलीओ सेधाओ
सेलीओ सरडीओ सेरिंधीओ ससाओ खाराओ पंचलोइयाओ चउप्प-
इयाओ मूसियाओ मुगुंसियाओ घरोलियाओ गोल्हियाओ जान्हि-
याओ विरच्चिरालियाओ सेत्तं भुयपरिसप्पिणीओ । से किं तं खहयरीओ ?

खहयरीओ चउविहाओ पन्नत्ताओ, तं जहा चम्मपक्खिणीओ जाव
 विययपक्खिणीओ से तं खहयरीओ । से तं तिस्खिजोणित्थीओ ।
 से किं तं मणुस्सित्थीओ मणुस्सित्थीओ तिविहाओ पन्नत्ता तं
 जहा-कम्मभूमियाओ अकम्मभूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं
 तं अंतरदीवियाओ ? अंतरदीवियाओ अट्ठावीसइविहाओ पन्नत्ता-
 ओ तं जहा-एगूरूपाओ आभासियाओ जाव सुद्धदंतीओ से तं
 अंतरदीवियाओ । से किं तं अकम्मभूमियाओ ? अकम्मभूमियाओ
 तीसविहाओ पन्नत्ताओ तं जहा- पंचसु हेमवएसु पंचसु एरणवएसु
 पंचसु हस्सिवासेसु पंचसु रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरासु पंचसु
 उत्तरकुमारासु । से तं अकम्मभूमियाओ । से किं तं कम्मभूमियाओ ?
 कम्मभूमियाओ पण्णरसविहाओ पन्नत्ताओ तं जहा-पंचसु भरद्देसु
 पंचसु एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु । से तं कम्मभूमगमणुस्सित्थीओ । से तं
 मणुस्सित्थीओ । से किं तं देवित्थीओ, देवित्थीओ चउव्विहा पन्नत्ता
 तं जहा भवणवासिदेवित्थीओ वाणमंतरदेवित्थीओ, जोइसिय-
 देवित्थीओ वेमाणियदेवित्थीओ । से किं तं भवणवासिदेवित्थीओ ?
 भवणवासि देवित्थीओ दसविहा पन्नत्ता तं जहा असुक्कुमारभव-
 णवासिदेवित्थीओ जाव थणियकुमारभवणवासिदेवित्थीओ ।
 से तं भवणवासिदेवित्थीओ । से किं तं वाणमंतरदेवित्थीओ ? वाणमं-
 तरदेवित्थीओ अट्ठ विहाओ पन्नत्ताओ तं जहा-पिसायवाणमंतर-
 देवित्थीओ जाव गंधव्ववाणमंतरदेवित्थीओ से तं वाणमंतर

देवित्थीओ । से किं तं जोइसियदेवित्थीओ ? जोइसिय देवित्थीओ पंच-
विहाओ पणत्ता तं जहा चंदविमाणजोइसियदेवित्थीओ सू० गह०-
नक्खत्त० ताराविमाणजोइसियदेवित्थीओ । से तं जोइसियदेवित्थीओ
से किं तं वेमाणियदेवित्थीओ ? वेमाणियदेवित्थीओ दुविहाओ पन्नत्ता
तं जहा-सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थीओ ईसाण कप्प वेमाणिय देवित्थी-
ओ सेत्तं वेमाणियदेवित्थीओ ॥ सू० १ ॥

छाया—तत्र ये ते पवमाहु स्त्रिधाः संसारसमाप्नन्का जीवाः प्रज्ञप्तास्ते पवमाहु
स्तद्यथा स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाः । अथ कास्ता स्त्रियः ? स्त्रिय स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा-तिर्यग्योनिकस्त्रियः मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियः । अथ कास्ता स्तिर्यग्योनिक-
स्त्रियः ? तिर्यग्योनिकस्त्रियः त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-जलचर्यं स्थलचर्यं खेचर्यं ।
अथ कास्ता जलचर्यं ? जलचर्यं पञ्चविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-मत्स्यो यावत् शिशु-
मार्यः । अथ कास्ताः स्थलचर्यः ? स्थलचर्यो द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-चतुष्पद्यश्च परि-
सर्पिण्यश्च । अथ काश्चतुष्पद्य ? चतुष्पद्यश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा पक्षुर्वा यावत्
सनखपद्य । अथ कास्ताः परिसर्पिण्य ? परिसर्पिण्यो द्विविधा प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-उर-
परिसर्पिण्यश्च भुजपरिसर्पिण्यश्च । अथ कास्ता उरःपरिसर्पिण्य ? उरःपरिसर्पिण्य स्त्रि-
विधाः प्रज्ञप्ता तद्यथा-अह्य अजगर्यो महोरग्य, ता पता उरपरिसर्पिण्य अथ कास्ता
भुजपरिसर्पिण्य ? भुजपरिसर्पिण्योऽनेकविधा प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-गोधिका नकुल्यः सेधा
शैलक्य सरदय सैरन्ध्रः शशा खारा पञ्चलौकिकाश्चतुष्पदिका मूपिकाः मुगुंसिका
गृहगोधिका गोल्लिका योधिका विरचिरालिका, ता पता भुजपरिसर्पिण्य । अथ
कास्ता खेचर्यं ? खेचर्यश्चतुर्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा चर्मपक्षिण्यो यावत् विनतपक्षिण्य स्ता
पताः खेचर्यं ता पता स्तिर्यग्योनिका । अथ कास्ता मनुष्यस्त्रियः ? मनुष्यस्त्रिय
स्त्रिविधा प्रज्ञप्ता कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरद्वीपकाः अथ कास्ता अन्तरद्वी-
पिका ? अन्तरद्वीपिका अष्टाविंशतिविधाः प्रज्ञप्ताः पकोठकिका आभासिका यावत्
शुद्धदन्तिका ता पता अन्तरद्वीपिका । अथ कास्ता अकर्मभूमिकाः ? अकर्मभूमिका
स्त्रिंशद्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा पञ्चसु हिमवतेषु, पञ्चसु परण्यवतेषु पञ्चसु हरिवर्षेषु
पञ्चसु रम्यकवर्षेषु, पञ्चसु देवकुरुषु, पञ्चसु चरकुरुषु ता पता अकर्मभूमिकाः । अथ
कास्ताः कर्मभूमिकाः ? कर्मभूमिकाः पञ्चदशविधा प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पञ्चसु भरतेषु,
पञ्चसु पैरवतेषु पञ्चसु महाविदेहेषु । ता पताः कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः । ता पता

मनुष्यस्त्रियः । तथ कान्ता देवस्त्रियः ? देवस्त्रियश्चतुर्विधाः प्रसृताः, तद्यथा-भवनवासिदेवस्त्रियः, तथ कान्ता वानव्यन्तरदेवस्त्रियः, उद्योतिष्कदेवस्त्रियो वैमानिकदेवस्त्रियः । यथ कान्ता भवनवासिदेवस्त्रियः ? भवनवासिदेवस्त्रियो दशविधाः प्रसृताः, तद्यथा-शशुरकुमारभव-
प्रवासिदेवस्त्रियो यायन् स्तनितकुमारभवनवासिदेवस्त्रियः । ता पता भवनवासिदेव-
स्त्रियः । यथ कान्ता वानव्यन्तरदेवस्त्रियः ? वानव्यन्तरदेवस्त्रियोऽष्टविधाः प्रसृताः
तद्यथा-पिशानवानव्यन्तरदेवस्त्रियो यायन् मन्धनवानव्यन्तरदेवस्त्रियः ता पता वान-
व्यन्तरदेवस्त्रियः । यथ कान्ता उद्योतिष्कदेवस्त्रियः ? उद्योतिष्कदेवस्त्रियः पञ्चविधाः
प्रसृताः तद्यथा-चन्द्रविमानयोतिष्कदेवस्त्रियः सूर्य० ग्रह० नक्षत्र० ताराविमानउद्योति-
ष्कदेवस्त्रियः । ता पता उद्योतिष्कदेवस्त्रियः । यथ कान्ता वैमानिकदेवस्त्रियः ? वैमा-
निकदेवस्त्रियो द्विविधाः प्रसृताः तद्यथा-सौधर्म-रूप वैमानिकदेवस्त्रियः, ईशानकला
वैमानिकदेवस्त्रियः, ता पता वैमानिकदेवस्त्रिय इति ॥सू० १॥

टीका -- 'तन्व जे ते ते एवमाहंनु' तत्र-तेषु-नवसु प्रतिपत्तिषु ये ते आचार्या, एवं वक्ष्य-
माप्रवक्ष्यामि अहं कथयामि । अत्र-तत्राह- 'तद्विहा संसारसमावज्जगा जीवा पन्नचा' त्रिविध विप्रकर्षका संसारसमापनका-समाग्णिो जीवा प्रज्जगाः-कथिताः । 'ते
एवं आहंसु' ते ज्ञानार्थी पदमाहुः-कथयन्ति 'तं जहा' तद्यथा- 'इन्धी पुरिसा णपुंसगा' त्रियः ।

त्रिविध नामकी द्वितीय प्रतिपत्ति

आचार्योत्तराध्यायके भेद में दो प्रकारनामकी प्रथम प्रतिपत्ति का कथन करके अब
मार्गदर्शक नाम प्रकाशनाचार्य द्वितीय प्रतिपत्ति को प्रारम्भ करते हैं—

"तन्व जे ते ते एवमाहंनु" इत्यादि । सूत्र ॥१॥

टीका—'तन्व जे ते ते एवमाहंनु' ती प्रतिपत्तियों में जिन आचार्यों ने जो ऐसा
कहा है कि "तद्विहा संसारसमावज्जगा जीवा पन्नचा" संसारी जीव तीन प्रकार के
होते हैं वे "ते एवमाहंनु" में उन्होंने इस विषय में ऐसा अपना अभिप्राय प्रकट किया
है कि "इन्धी पुरिसा णपुंसगा" की पुरुष और नपुंसक के भेद से संसारी जीव तीन

त्रिविध नामकी तृतीय प्रतिपत्ति

यह ज्ञाने संसारनाशकारी के प्रकारकी पदेवी प्रतिपत्तिनु कथन करने के लिये अत्रक्षर अथ
मार्गदर्शक नाम त्रिविध प्रतिपत्तिने प्रारम्भ करे हैं, "तन्व जे ते ते एवमाहंनु" इत्यादि ।

टीका—'तन्व जे ते ते एवमाहंनु' तत्र प्रतिपत्तियों में जो आचार्यों ने जो ऐसा
कहा है कि "तद्विहा संसारसमावज्जगा जीवा पन्नचा" संसारी जीव अथ प्रकाशना के विषय में
कहा है वे "ते एवमाहंनु" में उन्होंने इस विषय में अपना अभिप्राय प्रकट
किया है कि "इन्धी पुरिसा णपुंसगा" की पुरुष, अथ नपुंसक के भेद से संसारी जीव तीन

પુરુષા નપુંસકાઃ, સ્ત્રીરૂપઃ પ્રથમો મેદઃ, પુરુષરૂપો દ્વિતીયો મેદઃ, નપુંસકરૂપશ્ચ તૃતીયો મેદઃ । તત્ર યા સ્ત્રીવેદોદયયુક્તા સ્તનાદિ સ્ત્રીચિહ્નપરિકલિતા સ્ત્રી । પુરુષવેદોદયયુક્તઃ શ્મશ્રુપ્રમૃતિ-ચિહ્નોપેતઃ પુરુષઃ । સ્ત્રીપુરુષોભયચિહ્નભાવાભાવયુક્તં નપુંસકમ્ । તત્ર યથોદેશં નિર્દેશ ઇતિન્યા-યાત્ પ્રથમતઃ સ્ત્રીવક્તવ્યતામાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં ઇત્થીઓ’ અથ કાસ્તાઃ સ્ત્રિયઃ, સ્ત્રીણાં કિયન્તો મેદા મવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘ઇત્થીઓ તિવિહાઓ પન્નત્તાઓ’ સ્ત્રિયસ્ત્રિ-વિહાઃ—ત્રિપ્રકારકા. પ્રજ્ઞમાઃ—કથિતાઃ ‘ત જહા’ તથથા—‘તિરિક્કજોણિત્થીઓ’ તિર્યગ્ યોનિકસ્ત્રિયઃ ‘મણુસ્સિત્થીઓ’ મનુષ્યસ્ત્રિય. ‘દેવિત્થીઓ’ દેવસ્ત્રિયઃ, તથા ચ તિર્યગ્ મનુષ્ય દેવસ્ત્રીમેદાત્ સ્ત્રિયઃ સ્ત્રિપ્રકારિકા મવન્તીતિ ॥ ‘સે કિં તં તિરિક્કજોણિત્થીઓ’ અથ કારતા સ્તિર્યગ્ યોનિકસ્ત્રિયઃ તિર્યગ્ યોનિકસ્ત્રીણાં કિયન્તો મેદા ઇતિ પ્રશ્ન., ઉત્તરયતિ—‘તિરિક્ક

પ્રકાર કે હૈં । इनमें जिसके स्त्रीवेद का उदय होता है और इसी से जो स्तनादि स्त्री चिह्नों से युक्त होती है वे स्त्री है पुरुष वेद के उदय से जिनके श्मश्रु-दाढी-आदि चिह्न होते हैं वह पुरुष है जो स्त्री और पुरुष इन दोनों के चिह्नों से रहित हो स्तन आदि तथा श्मश्रु-दाढी आदि चिह्नों के सत्ता असत्ता से युक्त होता है वह नपुंसक है ।

ઉદેશકે અનુસાર નિર્દેશ હોતા હૈં ઇસ નિયમ કે અનુસાર સૂત્રકાર ઇવ સ્ત્રી કે સમ્બન્ધ મેં અપની વક્તવ્યતા પ્રકટ કરતે હૈં—ઇવમેં ગૌતમને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈં—“સે કિં તં ઇત્થીઓ હે મદન્ત ! સ્ત્રિયાં કિતને પ્રકાર કી કહા ગઈ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં—“ઇત્થીઓ તિવિ-હાઓ પન્નત્તાઓ” હે ગૌતમ ! સ્ત્રિયાં તોન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં “તં જહા” જૈસે “તિરિ-ક્કજોણિત્થીઓ મણુરિસિત્થીઓ દેવિત્થીઓ” તિર્યગ્ યોનિકસ્ત્રી, મનુષ્યસ્ત્રી, ઓર દેવસ્ત્રી ઇસ પ્રકાર તિર્યગ્ મનુષ્ય ઓર દેવ કી સ્ત્રિયોં કેમેદ સે સ્ત્રિયાં તોન પ્રકાર કી કહી હૈં । “સે કિં

ત્રણ પ્રકારના છે તેમાં જેઓને સ્ત્રી વેદનો ઉદય થાય છે અને તેથી જ જેઓ સ્ત્રી ચિહ્નોથી યુક્ત હોય છે, તે સ્ત્રી કહેવાય છે પુરુષવેદના ઉદયથી જેઓને દાઢી વગેરે ચિહ્નો હોય છે, તે પુરુષ કહેવાય છે જેઓ સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્નેના દાઢી વગેરે ચિહ્નોના ભાવાભાવ-સત્તા અસત્તાથી યુક્ત હોય છે તે નપુસક છે

“ઉદ્દેશાઓ પ્રમાણે નિર્દેશ કરવામાં આવે છે” આ નિયમઅનુસાર સૂત્રકાર હવે સ્ત્રીના સળંઘમા પોતાનું કથન પ્રગટ કરે છે તેમા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નુને એવું પૂછ્યું છે કે—“સે કિં તં ઇત્થીઓ” હે ભગવન્ સ્ત્રિયે કંટલા પ્રકારની કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ઇત્થીઓ તિવિહાઓ પન્નત્તાઓ” હે ગૌતમ ! સ્ત્રિયે ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવેલ છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે—‘તિરિ-ક્કજોણિત્થીઓ, મણુસ્સિત્થીઓ, દેવિત્થીઓ’ તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રી, મનુષ્ય સ્ત્રી, અને દેવસ્ત્રી આ રીતે તિર્યગ્, મનુષ્ય અને દેવની સ્ત્રિયોના લેદથી સ્ત્રિયે ત્રણ પ્રકારની કહી છે. “સે કિં તં તિરિક્કજોણિત્થીઓ” હે ભગવન્ તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયે કંટલા પ્રકારની છે ? “ગોયમા

જોણિસ્થીઓ તિવિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ' તિર્યગ્ યોનિકલ્પિયા ત્રિવિદ્યાઃ—ત્રિપ્રકારકા પ્રજ્ઞતાઃ— કથિતાઃ । 'તં જઠા' તથથા—'જલયરીઓ' જલચર્યઃ જલે ચરન્તિ—ગચ્છન્તિ ભવન્તિ વા યાસ્તા જલચર્યઃ, 'થલયરીઓ' સ્થલચર્યઃ સ્થલે ચરન્તિ ભવન્તિ વા યાસ્તા. સ્થલચર્યઃ । 'સ્વહયરીઓ' સ્વેચર્યઃ સ્વે—આકાશે ચરન્તિ પરિભ્રમન્તિ યાસ્તાઃ સ્વેચર્યઃ । 'સે કિં તં જલયરીઓ' અથ કાસ્તાઃ જલચર્યઃ, જલચરીણાં કિયન્તો ભેદા ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ 'જલયરીઓ પંચવિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ' જલચર્યઃ જલચરલ્પિયાઃ પશ્ચવિદ્યાઃ—પશ્ચપ્રકારિકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । 'તં જઠા' તથથા—'મચ્છીઓ જાવ સુંસુમારીઓ' મત્સ્યો યાવત્ શિશુમાર્યઃ, મત્સ્યસ્ય સ્ત્રી મત્મ ઢીપ્પત્થયે ચ લોપે પિદ્ધચતિ, તસ્યાઃ પ્રથમાચહુવચને મત્સ્ય ઇતિ રૂપમ્ । અથ યાવત્પદેન કચ્છપમકરપ્રાહસ્ત્રીણા સંપ્રહો ભવતિ, તથા ચ—મત્સ્યકચ્છપમકરપ્રાહ્શિશુમારસ્ત્રીભેદાત્ પશ્ચપ્રકારકા જલચરસ્ત્રિયો ભવન્તીતિ ॥ 'સે કિં તં થલયરીઓ' અથ કારતા સ્થલચર્યઃ સ્થલચરીણા કિયન્તો ભેદા ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—

તં 'તિરિક્ષજોણિસ્થીઓ' હે ભદન્ત ! તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયા કિતન પ્રકાર કી હૈં ? "તિરિક્ષજોણિસ્થીઓ તિવિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ" હે ગૌતમ તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયા ત્રીન પ્રકારકી કહાં ગઈ હૈં—“તં જઠા” જૈસે—“જલયરીઓ, થલયરીઓ, સ્વહયરીઓ” જલચરી, થલચરી, સ્વેચરી, જો જલ મેં ચલતી હૈં યા હોતી હૈં વે જલચરી હૈં, જો સ્થલ મેં ચલતી હૈં યા હોતી હૈં વે સ્થલચરી હૈં જો આકાશ મેં ચલતી હૈં—ઉડતી હૈં—વે સ્વેચરી હૈં । “સે કિં તં જલયરીઓ” હે ભદન્ત ! જલચર સ્ત્રિયો કે કિતને પ્રકાર ભેદ હૈં ? ગૌતમ ! 'જલયરિઓ પંચ વિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ' જલચર સ્ત્રિયો કે પાંચ ભેદ હૈં—“તં જઠા” જૈસે—“મચ્છીઓ જાવ સુંસુમારિઓ જિલિદ્ધવાલી મહલો યાવત્ સુપમારી યહાં યાવત્પદ સે કચ્છપી મકરહી, પ્રાહ્લી ઇન તોન જલચરસ્ત્રિયોં કા સપ્રહ હુધા હૈં ઇસ પ્રકાર મત્સ્યહી, કૂર્મહી, મકરહી પ્રાહ્લી ઔર શિશુમારહી કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી જલચરસ્ત્રિયાં હોતો હૈં । “સે કિં તં થલયરિઓ” થલચરસ્ત્રિયાં હે ભદન્ત ! કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈં ? ગૌતમ ! “થલચરિઓ દુવિદ્યાઓ

તિરિક્ષજોણિસ્થીઓ તિવિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ” હે ગૌતમ ! તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયો ત્રણ પ્રકારની કહેવામા આવેલ છે “તં જઠા” તે પ્રમાણે છે “જલયરીઓ, થલયરીઓ, સ્વહયરીઓ” જલચરી, સ્થલચરી અને સ્વેચરી જે જળમાં આવે છે, અગર જળમાં રહે છે, તે જળચરી કહેવાય છે જે સ્થલમાં આવે છે, અગર રહે છે, તે સ્થલચરી કહેવાય છે જે આકાશમાં આવે છે—ઉડે છે તે સ્વેચરી કહેવાય છે “સે કિં તં જલયરીઓ” હે ભગવન્ જળચર સ્ત્રિયોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે ? “ગોયમા ! જલચરીઓ પંચવિદ્યાઓ પન્નત્તાઓ” હે ગૌતમ ! જલચર સ્ત્રિયોના પંચ ભેદો કહેલા છે. “તં જઠા” તે આ પ્રમાણે છે “મચ્છીઓ જાવ સુંસુમારીઓ” સ્ત્રી ચિન્હ વાલી માછલીઓ, કાચબીઓ, મધરી, ગ્રહસ્ત્રી અર્થાત્ ગ્રાહી, અને સુસુમારી એટલે કે મત્સ્ય સ્ત્રી, કૂર્મ સ્ત્રી, મકર સ્ત્રી, ગ્રાહી સ્ત્રી, અને શિશુમાર સ્ત્રી, આ રીતેના ભેદથી પાંચ પ્રકારની જલચર સ્ત્રિયો હોય છે “સે કિં તં થલયરિઓ” હે ભગવન્ સ્થલચરસ્ત્રિયો એટલે કે પૃથ્વી પર ચલવા વાળી સ્ત્રિયોના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? “ગોયમા ! થલચરીઓ

‘થલ્લયરીઓ દુવિહાઓ પન્નત્તાઓ’ સ્થલચર્યો દ્વિવિધાઃ- દ્વિપ્રકારિકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-કથિતાઃ, ‘તં જહા’ તથા ‘ચઉપ્પદીઓ ય પરિસપ્પિણીઓ ય’ ચતુષ્પદશ્ચ પરિસર્પિણ્યશ્ચ । ‘સે કિં તં ચઉપ્પદીઓ’ અથ કાસ્તાશ્ચતુષ્પદઃ, ચતુષ્પદસ્ત્રોણાં કિયન્તો મેદા ભવન્તીતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ- “ચઉપ્પદીઓ ચઉ-વિહાઓ પન્નત્તાઓ” ચતુષ્પદ-ચતુષ્પદસ્ત્રિયઃ ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-કથિતા ઇતિ । ‘તં જહા’ તથા- ‘એગ્ગુરીઓ જાવ સળ્લપ્પદીઓ’ એકચુર્યો યાવત્ સનસપ્પદઃ, અત્ર યાવત્પદેન દ્વિચુરગ્ગડી પદસ્ત્રીયોર્મહં ભવતિ, તથા ચ-એકચુરદ્વિચુરગ્ગડોપદમનસપ્પદસ્ત્રીમેદાત્ ચતુષ્પદસ્ત્રિયશ્ચતુષ્પ્રકારા ભવન્તીતિ । ‘સે કિં તં પરિસપ્પિણીઓ’ અથ કાસ્તાઃ પરિસર્પિણ્ય ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ- ‘પરિસપ્પિણીઓ દુવિહા પન્નત્તા’ પરિસર્પિણ્યો દ્વિવિધાઃ-દ્વિપ્રકારિકા પ્રજ્ઞતા-કથિતાઃ ‘તં જહા’ તથા- ‘ઉરપરિસપ્પિણીઓ ય ધુયપરિસપ્પિણીઓ ય’ ઉર પરિસર્પિણ્યશ્ચ ધુજપરિસર્પિણ્યશ્ચ

પન્નત્તાઓ” સ્થલચરણિયાં દો પ્રકાર કો હોતી હૈં “તં જહા” જૈસે “ચઉપ્પદીઓ ય પરિ-સપ્પિણીઓ ય” ચતુષ્પદી લિયાં ઔર પરિસર્પિણી લિયાં “સે કિં તં ચઉપ્પદીઓ” હે મદન્ત ! ચતુષ્પદાલિયો કે કિતને મેદ હૈં ? ગૌતમ ! “ચઉપ્પદીઓ ચઉવિહાઓ પ્પણત્તાઓ” ચતુષ્પદીસ્ત્રિયાં ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ “તં જહા” જૈસે- “એગ્ગુરીઓ જાવ સળ્લપ્પદીઓ” એક ચુર વાલી લિયાં યાવત્ સનસપ્પદવાલી લિયાં યહાં યાવત્પદ સે દો ચુર વાલી લિયાં ઔર ગ્ગડી પદ લિયાં इन दो का संग्रह हुआ है अतः एक चुरी द्विचुरी गण्डीपदी और सनसपपदी के मेल से चतुष्पदलियाँ चार प्रकार की हो जाती है । ‘સે કિં તં પરિસપ્પિણીઓ’ હે મદન્ત ! પરિસર્પિણી સ્ત્રિયાં કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈં ? ગૌતમ ! “પરિસપ્પિણીઓ દુવિહા પન્નત્તાઓ” પરિસપ્પિણીસ્ત્રિયાં દો પ્રકાર કી હોતી હૈ “તં જહા” જૈસે- “ઉરપરિસપ્પિણીઓ ય ધુયપરિ-સપ્પિણીઓ ય” ઉર પરિસર્પિણી જો છાતી કે બલ સે ચલતી હૈં, ધુજપરિસર્પિણી જો ધુજાઓ સે

દુવિહાઓ પન્નત્તાઓ” સ્થલચરણિયો યે પ્રકારની હોય છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે “ચઉપ્પદીઓ ય પરિસપ્પિણીઓ ય” ચતુષ્પદી સ્થિયો, અને પરિસર્પિણી સ્થિયો “સે કિં તં ચઉપ્પદીઓ” હે ભગવન્ ચતુષ્પદા સ્થિયોના કેટલા ભેદો કહેલા છે. “ગોયમા ! ચઉપ્પદીઓ ચઉવિહાઓ પ્પણત્તાઓ” હે ગૌતમ ! ચતુષ્પદી સ્થિયો ચાર પ્રકારની કહેવામા આવેલ છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “એગ્ગુરીઓ જાવ સળ્લપ્પદીઓ” એક ખરી વાળી યાવત્ સનસપ્પદવાળી સ્થિયો અલિયાં યાવત્પદથી યે ખરી વાળી સ્થિયો, અને ગંડીપદવાળી સ્થિયોના સંગ્રહ થયેલ છે એટલે કે-એક ખરી વાળી, યે ખરી વાળી, ગંડીપદી અને સનસપ્પદી એ ભેદથી ચતુષ્પદ સ્ત્રિયો ચાર પ્રકારની થાય છે. “સે કિં તં પરિસપ્પિણીઓ” હે ભગવન્ પરિસર્પિણી સ્થિયો કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ? “ગોયમા ! પરિસપ્પિણીઓ દુવિહા પ્પણત્તા” હે ગૌતમ ! પરિસર્પિણી સ્થિયો યે પ્રકારની થાય છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે ‘ઉરપરિસપ્પિણીઓ ય ધુયપરિસપ્પિણી-ઓ ય’ ઉર પરિસર્પિણી એટલે જેઓ છાતીના બળથી ચાલે છે તે તથા ધુજ પરિ-

उरसा हृदयेन परिसर्पन्ति—चलन्ति यास्तास्तथा । भुजपरिसर्पिण्यश्च भुजाभ्यां याः परिसर्पन्ति—चलन्ति तास्तथा । ‘से किं तं उरपरिसर्पिणीओ’ अथ कास्ता उरःपरिसर्पिण्यः ? भगवानाह—उरपरिसर्पिणीओ तिविहाओ पन्नत्ताओ’ उर परिसर्पिण्यस्त्रिविधाः प्रजप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा—‘अहीओ’ अह्यः—अहिस्त्रियः ‘अयगरीओ’ अजगर्यः—अजगरस्त्रियः ‘महोरगाओ’ महोरग्यो महोरगस्त्रियः । ‘से तं उरपरिसर्पिणीओ’ ता एता अहिस्त्रयादय उरःपरिसर्पिण्यो निरूपिता इति ॥ ‘से किं तं भुयपरिसर्पिणीओ’ अथ कास्ता भुजपरिसर्पिण्य इति प्रश्नः, उत्तरयति—भुयपरिसर्पिणीओ अणेगविहाओ पन्नत्ताओ’ भुजपरिसर्पिण्योऽनेकविधाः—अनेकप्रकारकाः प्रजप्ताः—कथिताः, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘गोहीओ’ गोधिकाः ‘णउलीओ’ नकुल्यः ‘सेधाओ’ सेधा. ‘सेलीओ’ शैल्यका. ‘सरडीओ’ सरटच. ‘सेरिधीओ’ सैरिन्ध्यः ‘ससाओ’ शशाः ‘खाराओ’ खाराः ‘पंचलोइयाओ’ पञ्चलौकिकाः ‘चउप्पयाइओ’ चतुष्पदिका. ‘मूसियाओ’ मूपिकाः मुगुंसीओ मुगुंमिका. दार्धरोम

ચલતી છે । इनमें ‘से किं तं उरपरिसर्पिणीओ’ उर परिसर्पिणी कितने प्रकार की होती है इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं “गोयमा” है गौतम । ‘उरपरिसर्पिणीओ तिविहाओ पणत्ताओ’ उर परिसर्पिणी तीन प्रकार की होती है ‘तं जहा’ जैसे—“अहीओ अयगरीओ, महोरगीओ” अहिस्त्री सामान्य सर्पस्त्री, अजगरस्त्री, और महोरगस्त्री ‘से तं परिसर्पिणीओ” इस प्रकार से ये परिसर्पिणीयों खियां कहो हैं “से किं तं भुयपरिसर्पिणीओ” है भदन्त ! भुजपरिसर्पिणीयो के कितने भेद होते हैं ? गौतम । “भुयपरिसर्पिणीओ अणेगविहाओ पणत्ताओ” भुजपरिसर्पिणीयो के अनेक भेद होते हैं “तं जहा” जैसे—“गोहीओ” गोधिका “णउलीओ” नकुली ‘सेधाओ’ सेधा “सेलाओ” सेला “सरडीओ”—सरटी—गिरगिटली “ससाओ” शशकी—खरगोसली “खाराओ” खार ‘पंचलोईयाओ’ पंचलौकिक—भुजपरिसर्प की एक जाति

સર્પિણી એટલે કે—જેઓ ભુજાઓ—હાથના બળથી ચાલે છે તે આ પ્રમાણે પરિસર્પિણી સ્ત્રિઓના બે ભેદો કહેલા છે. ‘સે કિ તં ઉરપરિસર્પિણીઓ’ હે ભગવન્ ઉર પરિસર્પિણી કેટલા પ્રકારની હોય છે ? “ગોયમા” હે ગૌતમ । “ઉરપરિસર્પિણીઓ તિવિહાઓ પણત્તાઓ” ઉર પરિસર્પિણી સ્ત્રિઓ ત્રણ પ્રકારની હોય છે “તં જહા” તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. “અહીઓ અયગરીઓ, મહોરગીઓ” અહિસી—એટલે કે સામાન્ય સર્પની સ્ત્રી, અજગર સ્ત્રી, અને મહોરગસ્ત્રી, “સે ત્ત પરિસર્પિણીઓ” આ પ્રમાણે આ પરિસર્પિણી સ્ત્રિઓના ભેદો કહેલા છે “સે કિ તં ભુયપરિસર્પિણીઓ” હે ભગવન્ ભુજ પરિસર્પિણી સ્ત્રિઓના કેટલા ભેદો કહેવા છે ? “ગોયમા ! ભુયપરિસર્પિણીઓ અણેગવિહાઓ પણત્તાઓ” હે ગૌતમ । ભુજ પરિસર્પિણીઓના અनेक ભેદો થાય છે. ‘ત જહા’ હે આ પ્રમાણે છે “ગોહીઓ” ગોધિકા—ધો “ણડલીઓ” નકુલી—નોળીયાની સ્ત્રી “સેધાઓ” સેધા શાવડી જેના શરીરમાં કાંટા હોય છે “સેલાઓ” સેલા ‘સરડીઓ’ કાચડી “સસાઓ” સસલી

બહુલપુંચા મુજપરિસર્પજાતૈયાઃ ‘ટાલી’ इति भाषा प्रसिद्धा, तेषां स्त्रियः । ‘घरोलिया’ गृहगो-
धिकाः ‘छियकली’ विसंभरी इति भाषा प्रसिद्धा । ‘गोल्हियाओ जोहियाओ विरचिरालियाओ’
गोल्हिकाः योधिका. विरचिरालिकाः, एते देशतो लोकतश्च विज्ञेयाः ‘से तं भुजपरिसर्पिणीओ’
ता एता भुजपरिसर्पिण्यो निरूपिता इति । ‘से किं तं खहयरीओ’ अथ कास्ताः खेचर्य खेचर
स्त्रीणां क्रियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘खहयरीओ चउव्विहाओ पणत्ताओ’ खेचर्यश्चतु-
र्विधा—चतुष्प्रकारिका प्रज्ञता.—कथिता. चतुर्विधत्वमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि. ‘तं जहा’
तद्यथा ‘चम्मपक्खिणीओ जाव विययपक्खिणीओ से तं खहयरीओ’ चर्मपक्षिण्यो यावद्
विततपक्षिण्य, ता एताः खेचर्यः, अत्र यावत्पदेन—लोमपक्षिणी समुद्रगपक्षिणीनां संग्रहः ।

सम्प्रति—तिर्यग्योनिकस्त्रास्व रूपसंहरन्नाह—‘से तं’ इत्यादि, ‘से तं तिरिक्खजोणि
स्थीओ’ ता एता स्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियो भेदप्रभेदान्यां निरूपिता इति ॥

“चउप्पयाइओ” चतुष्परिका, “मूसियाओ” मूषिका—चुहिया “मुगुंसीओ घरोलियाओ,
गोल्हियाओ जोव्हियाओ विरचिरालियाओ” मुगुसिया, घरोलिया आदि ये सब स्त्रीलिङ्ग
भुजपरिसर्पिण्यां देश से और लोकसे—देशकी भिन्न २ भाषा से और लोक के भिन्न व्यवहार
से—जाने जा सकते हैं । “से किं तं खहयरीओ” है भदन्त । खेचर स्त्रियों के कितने भेद
हैं ? गौतम । “खहयरीओ चउव्विहाओ पणत्ताओ” खेचरस्त्रियों के चार भेद है । “तं
जहा” जैसे—“चम्मपक्खिणीओ जाव विययपक्खिणीओ से तं खहयरीओ” चर्म पक्षी
लियां बागुली, चमगादर आदि यावत् वितत पक्षिण्यां यावत्पद से लोमपक्षी स्त्रिया और समु-
द्रक पक्षी स्त्रियां इनका संग्रह हुआ है । “से तं तिरिक्खजोणिओ” इस प्रकार से तिर्यग्योनि
कस्त्रियों का यह भेद प्रभेद सहित कथन किया है ।

“खाराओ” आरा “पंचलोईयाओ” पंचलौकिक-ભુજપરિસર્પની એકજાત “ચઉપ્પયાइओ”
ચતુષ્પદિકા “મૂસિયાओ” મૂષિકા-ઉદરડી “મુગુંસીओ” ઘરોલિયાओ, જોલ્હિયાओ વિર-
ચિરાલિયાओ” મુગુસિયા—નાળીયાની એક જાતી સ્ત્રિવિશેષ, ઘરોળી ત્રિગેરે આ તમામ
ભુજપરિસર્પિણીયો દેશ ભેદથી તથા લોકભેદથી—એટલે કે દેશની જૂદી જૂદા ભાષાથી અને
લોકના જૂદા જૂદા વ્યવહારથી સમજી શકાય છે. “સે કિં તં ક્ખહયરીओ” હું ભગવન્
ખેચર સ્ત્રિયોના કેટલા ભેદો કહ્યા છે ? “ગોયમા ! ક્ખહયરીओ, ચઉવ્વિહાओ પણત્તાओ”
હું ગૌતમ ! ખેચર સ્ત્રિયો ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવેલ છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે
છે.—“ચમ્મપક્ક્ખીणीओ जाव विययपक्खिणीओ से तं क्खहयरीओ” ચર્મ પક્ષિની સ્ત્રીની
જાતો—એટલે કે વાગોળ—ચામાચીડિયાં ત્રિગેરે યાવત્ વિતત પક્ષિણીયો અહિંયા યાવત્પદથી
લોમ પક્ષીની સ્ત્રી એટલે કે રૂંવાટા વાળા પક્ષીના સ્ત્રિયો અને સમુદ્રગ પક્ષિની સ્ત્રી જાતો
નો સંગ્રહ થયો છે, “સે તં તિરિક્કજોણીओ” આ રીતે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોનું આ ભેદ
પ્રભેદો સહિત ધ્યુનું કથન છે

સમ્પ્રતિ—મનુષ્યસ્ત્રી! નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ इत्यादि से किं तं मणुस्सित्थीओ
 अथ कास्ता मनुष्यस्त्रियः, मनुष्यस्त्रीणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः उत्तरयति—मणुस्सित्थीओ
 तिविहाओ’ पणत्ताओ मनुष्यस्त्रिय. त्रिविधाः—त्रिप्रकारिका प्रज्जप्ता—कथिताः । त्रैविध्यमेव दर्श-
 यति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘कम्मभूमियाओ’ कर्मभूमिकाः—कर्मभूमिसंजात
 मनुष्यस्त्रियः ‘अकम्मभूमियाओ’ अकर्मभूमिका. —अकर्मभूमिसंजातमनुष्यस्त्रिय. ‘अंतरदीवि-
 याओ’ अन्तरद्वीपिकाः—अन्तरद्वीपसंजातमनुष्यस्त्रिय. तथा च—कर्मभूमिकाऽकर्मभूमिका
 अन्तरद्वीपिकाभेदेन मनुष्यस्त्रिय. —त्रिविधा भवन्तीति भावः अन्तरद्वीपिकाः स्त्री. निरूपयितुं प्रश्न—
 यन्नाह ‘से किं तं’ इत्यादि, ‘से किं तं अंतरदीवियाओ’ अथ कास्ता अन्तरद्वीपिकाः,
 अन्तरद्वीपजातमनुष्यस्त्रीणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः, उत्तरयति—‘अंतरदीवियाओ अट्ठा-
 वीसइविहाओ पन्नत्ताओ’ अन्तरद्वीपिकाः—अन्तरद्वीपजमनुष्यस्त्रियः अष्टाविंशतिविधा.—
 अष्टाविंशतिप्रकाराः प्रज्जप्ता—कथिताः । तादृशभेदमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा
 तद्यथा—‘एगोरुगियाओ’ एकोरुगिका. एकोरुग नामकद्वीपस्त्रिय. । ‘आभासियाओ’
 आभासिकाः—आभासद्वीपजमनुष्यस्त्रिय. ‘जाव सुद्धदंतीओ’ यावत् शुद्धदन्तिका. शुद्धदन्त-
 द्वीपजमनुष्यः, अत्र यावत्पदग्राह्याः सर्वा अपि अन्तरद्वीपजा मनुष्या प्रज्ञापनायाः प्रथमे जीवगम

इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘से किं तं मणुस्सित्थीओ’ हे भदन्त ! मनुष्यस्त्रियों
 के कितने भेद हैं ? गौतम ! ‘मणुस्सित्थीओ तिविहाओ पन्नत्ताओ’ मनुष्य स्त्रियों के तीन
 भेद हैं । “तं जहा” जैसे—‘कम्मभूमियाओ, अकम्मभूमियाओ अंतरदीवियाओ’ । कर्मभूमिज
 स्त्रियाँ १ अकर्मभूमिकस्त्रिया २, एवं अन्तरद्वीपजस्त्रिया ३, “से किं तं अंतरदीवियाओ”
 हे भदन्त ! अन्तरद्वीपज स्त्रियों के कितने भेद हैं ? गौतम ! ‘अंतरदीवियाओ अट्ठावीसइ-
 विहाओ पन्नत्ताओ’ अन्तर द्वीपज स्त्रियोंके अट्ठाइस भेद हैं । “तं जहा” जो इस प्रकार से
 हैं—“एगोरुगियाओ, आभासियाओ, जाव सुद्धदंतीओ” एकोरुग नामक द्वीपकी मनुष्य
 स्त्रियाँ, आभास नामक द्वीपकी मनुष्य स्त्रियाँ, यावत् शुद्ध दन्तनामक द्वीपकी मनुष्य स्त्रियाँ,

હવે મનુષ્ય સ્ત્રીઓનું કથન કરવામા આવે છે—આમા ગોતમ સ્વામીએ
 પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“સે કિં તં મણુસ્સિત્થીઓ” હે ભગવન્ મનુષ્ય સ્ત્રીઓ
 ના કેટલા ભેદો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગોતમ સ્વામીને કહે છે. કે—
 “ગોયમા ! મણુસ્સિત્થીઓ તિવિહાઓ પણ્ણત્તાઓ” મનુષ્ય સ્ત્રીઓના ત્રણ ભેદો કહ્યા છે,
 “તં જહા” તે ત્રણ ભેદો આ પ્રમાણે છે “કમ્મભૂમિયાઓ અકમ્મભૂમિયાઓ, અંતરદીવિ-
 યાઓ” કર્મભૂમિજ સ્ત્રીઓ ૧ અકર્મભૂમિજ સ્ત્રીઓ ૨, અને અંતરદ્વીપજ સ્ત્રીઓ ૩ “સે
 કિં તં અંતરદીવિયાઓ” હે ભગવન્ અંતરદ્વીપજ સ્ત્રીઓના કેટલા ભેદો કહ્યા છે “ગોયમા !
 અંતર દીવિયાઓ અટ્ઠાવીસઈવિહાઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ગોતમ ! અંતરદ્વીપજ સ્ત્રી અઠ્યા
 વીસ પ્રકારની કહી છે ‘ત જહા’ તે અઠ્યાવીસ પ્રકારના ભેદો આ પ્રમાણે છે “એગોરુ
 ગિયાઓ આભાસિયાઓ, જાવ સુદ્ધદંતીઓ” એકેરુકનામના દ્વીપની મનુષ્યસ્ત્રીઓ, આભાષક
 નામના દ્વીપની મનુષ્યસ્ત્રીઓ યાવત્ શુદ્ધ દંત નામના દ્વીપની મનુષ્યસ્ત્રીઓ અહ્યા યાવ-

પ્રજ્ઞાપનાપદે દ્રષ્ટવ્યાઃ, તેષાં સ્ત્રિયઃ અન્તરદ્વીપિકાઃ અન્તરદ્વીપજમનુષ્યસ્ત્રિયોઽષ્ટાવિંશતિ, વિધા વિજ્ઞેયાં ઇતિ । ‘સે તં અંતરદીવિયાઓ’ તા એતા એકોરુકદ્વીપિકાધાઃ સ્ત્રિયોઽન્તરદ્વીપજા નિરૂપિતા ઇતિ । અન્તરદ્વીપિકાઃ સ્ત્રિયાઃ નિરૂપ્યાકર્મભૂમિકાઃ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્ આહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં અકર્મભૂમિયાઓ’ અથ કાસ્તા. અકર્મભૂમિકાઃ, અકર્મભૂમિકા ઓળાં કિયન્તો મેદા ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરયતિ—‘અકર્મભૂમિયા ત્રીસવિદ્વાઓ પન્નત્તાઓ’ અકર્મ-ભૂમિકા સ્ત્રિશદ્વિધાઃ—ત્રિશત્પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ઇતિ । ત્રિશદ્વેદમેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથા—‘પંચસુ હેમવણ્ણસુ’ પંચસુ હેમવતેષુ ‘પંચસુ ઇરણ્ણવણ્ણસુ’ પંચસુ ઇરણ્ણવતેષુ ‘પંચસુ હરિવાસેસુ’ પંચસુ હરિવર્ષેષુ ‘પંચસુ રમ્મગવાસેસુ’ પંચસુ રમ્યકવર્ષેષુ ‘પંચસુ દેવકુરાસુ’ પંચસુ દેવકુરુષુ પંચસુ ઉત્તરકુરાસુ’ પંચસુ ઉત્તરકુરુષુ, એતેષુ હૈમતવાદિષુ ત્રિશત્સુ અકર્મભૂમિવર્ષેષુ સમુત્પન્નાનામકર્મભૂમિજાનાં મનુષ્યાણાં સ્ત્રિયોઽકર્મભૂમિકા સ્ત્રિશદ્વિધા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘સેતં અકર્મભૂમિયાઓ’ તા એતા સ્ત્રિશદ્ અકર્મભૂમિકા. સ્ત્રિયઃ નિરૂ-

યહાં યાવત્પદ સે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં કથિત સમસ્ત અન્તરદ્વીપજ સ્ત્રિયોં કા સમ્રહ હુઆ હૈ । અતઃ વહ પાઠ વહીં સે દેસલેના ચાહિયે “સે તં અંતરદીવિયાઓ” ઇસ પ્રકાર સે નિરૂપિત યે એકો-રુક નામક દ્વીપ આદિકી સ્ત્રિયાં અન્તરદ્વીપજ સ્ત્રિયાં હૈં । ‘સે કિં તં અકર્મભૂમિયાઓ’ હૈં ભદન્ત ! અકર્મભૂમિજસ્ત્રિયોં કે કિતને મેદ હોતે હૈં ? ગોયમા ! “અકર્મભૂમિયાઓ ત્રીસ-વિદ્વાઓ પન્નત્તાઓ” હૈં ગૌતમ ! અકર્મભૂમિજ સ્ત્રિયોં કે ત્રીસ મેદ હોતે હૈં । “તં જહા” જૈસે—‘પંચસુ હેમવણ્ણસુ’ પાંચ હૈમવત ક્ષેત્રોમે ઉત્પન્ન હુઈ “પંચસુ ઇરણ્ણવણ્ણસુ” પાંચ ઇરણ્ણવત ક્ષેત્રોં મેં ઉત્પન્ન હુઈ, ‘પંચસુ હરિવાસેસુ’ પાંચ હરિવર્ષ ક્ષેત્રોં મેં ઉત્પન્ન હુઈ “પંચરમ્મગવાસેસુ” પાંચ રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્ર મેં, ઉત્પન્ન હુઈ ‘પંચદેવકુરાસુ’ પાંચ દેવ કુરુઓં મેં ઉત્પન્ન હુઈ, “પંચસુ ઉત્તરકુરાસુ” એવં પાંચ ઉત્તર કુરુઓં મેં ઉત્પન્ન હુઈ ઇસ પ્રકાર સે યે “અકર્મભૂમિયાઓ” ત્રીસ અકર્મ ભૂમિજસ્ત્રિયાં હૈં । “સે કિં તં અકર્મભૂમિયાઓ” હૈં ભદન્ત ! અકર્મભૂમિજ સ્ત્રિયાં

તપદ્થા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહેલ અંતરદ્વીપની સઘળાં સ્ત્રિયોનાં સંગ્રહ થયો છે. તેથી તે પાઠ ત્યાંથી જોઈને સમજી લેવો. “સે તં અંતરદીવિયાઓ” આ પ્રમાણે આ એકેરુક નામના દ્વીપની સ્ત્રિયો, અને અંતરદ્વીપજ સ્ત્રિયોતુ નિરૂપણ કરેલ છે “સે કિં તં અકર્મ-ભૂમિયાઓ” હે ભગવન્ અકર્મભૂમિજ સ્ત્રિયોનાં કેટલાં ભેદો કહ્યા છે ? “ગોયમા ! અકર્મ-ભૂમિયા ત્રીસવિદ્વાઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ગૌતમ ! અકર્મભૂમિજ સ્ત્રિયોનાં ત્રીસ ભેદો કહ્યા છે. ‘તં જહા’ તે ત્રીસ ભેદો આ પ્રમાણે છે—‘પંચસુ હેમવણ્ણસુ’ પાંચ હૈમવત ક્ષેત્રોમા ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો, “પંચસુ ઇરણ્ણવણ્ણસુ” પાંચ ઇરણ્ણવત ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો “પંચસુ હરિવાસેસુ” પાંચ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ સ્ત્રિયો, “પંચ રમ્મગવાસેસુ” પાંચ રમ્યક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો, “પંચ દેવકુરાસુ” પાંચ દેવકુરાઓમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો “પંચસુ ઉત્તરકુરાસુ” તથા પાંચ ઉત્તર કુરાઓમાં ઉત્પન્ન થયેલ સ્ત્રિયો આ

પિતા ઇતિ । ‘સે કિં તં કમ્મભૂમિયા’ અથ કાસ્તાઃ કર્મભૂમિકાઃ સ્ત્રિયઃ કર્મભૂમિકાઃ સ્ત્રીણાં કિયન્તો મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ ‘કમ્મભૂમિયા પન્નરસવિદ્ધાઓ પન્નત્તાઓ’ કર્મભૂમિકાઃ સ્ત્રિયઃ પચ્ચદશવિધાઃ—પચ્ચદશપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । ‘તં જહા’ તથા ‘પંચસુ ભરહેસુ’ પચ્ચસુ ભરતક્ષેપુ ‘પંચસુ પરવણસુ’ પચ્ચસુ એરવતેપુ પંચસુ મહાવિદેહસુ’ પચ્ચસુ મહાવિદેહેપુ, એતેપુ પચ્ચ પચ્ચસુ ભરતૈરવતમહાવિદેહાલ્યેપુ કર્મભૂમિક્ષેત્રેપુ સમુત્પન્નાનાં મનુષ્યાણાં સ્ત્રિયઃ કર્મભૂમિકાઃ પશ્ચદશપ્રકારકા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘સે તં કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ’ તા ઇતાઃ કર્મભૂમિકા મનુષ્યસ્ત્રિયઃ ઇતિ । મનુષ્યસ્ત્રીરુપસંહન્નાહ—‘સે તં મણુસ્સિત્થીઓ’ તા ઇતા મનુષ્યસ્ત્રિયો નિરૂપિતા ઇતિ ॥

ક્રમપ્રાપ્તાઃ દેવલ્લીઃ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ ‘સે કિં તં દેવિત્થિયાઓ’ અથ કાસ્તા દેવસ્ત્રિયઃ—દેવલ્લીણાં કિયન્તો મેદા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘દેવિત્થીઓ ચ-વિન્દ્ધા પન્નત્તા’ દેવલ્લીયશ્ચતુર્વિધાશ્ચતુષ્પ્રકારકા પ્રજ્ઞતા—કથિતા ઇતિ પ્રકારમેદમેદ દર્શ-

કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ છે ? ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “કમ્મભૂમિયા પન્નરસવિદ્ધાઓ પન્નત્તાઓ” કર્મભૂમિજલ્લિયાં પન્દ્રહ પ્રકાર કી કહી ગઈ છે “તં જહા” જૈસે—“પંચસુ ભરહેસુ” પાંચ ભરત ક્ષેત્રોં કી, “પંચસુ પરવણસુ” પાંચ એરવત ક્ષેત્રો કી “પંચસુ મહાવિદેહેસુ” પાંચ મહા વિદેહોં કી એસે પન્દ્રહ ક્ષેત્રોં કી જ્લિયાં પન્દ્રહ પ્રકારકી હોતી છે, ‘સે તં કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થી ઓ’ હસ પ્રકાર સે યે પન્દર જ્લિયાં કર્મભૂમિજ જ્લિયાં કહી ગઈ છે । ‘સે તં મણુસ્સિત્થીઓ’ મનુષ્યસ્ત્રિયાં કા યહ પ્રકરણ સમાપ્ત હુઆ ।

અવ સૂત્રકાર ક્રમપ્રાપ્ત દેવલ્લિયોં કા નિરૂપણ કરતે છે—હસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા છે—“સે કિં તં દેવિત્થીઓ” હે મદન્ત । દેવલ્લિયોં કે કિતને મેદ છે ? ગૌતમ । “દેવિત્થીઓ ચ-વિન્દ્ધા પન્નત્તા” દેવલ્લિયોં કે ચાર મેદ છે । “તં જહા” જો હસ પ્રકાર સે છે—“ભવણવાસિ દેવિત્થીઓ વાણમંતરદેવિત્થીઓ, જોહસિયદેવિત્થીઓ, વેમાણિય-

રીતે આ ત્રીસ પ્રકારની “અકમ્મભૂમિયાઓ” અકર્મભૂમિજ સ્ત્રિયો છે. “સે કિં તં કમ્મભૂમિયાઓ” હે ભગવાન્ કર્મભૂમિજ સ્ત્રિયો કંટલા પ્રકારની કહેલી છે ? “ગોયમા કમ્મભૂમિયા-પન્નરસવિદ્ધાઓ પન્નત્તાઓ” હે ગૌતમ । કર્મભૂમિજ સ્ત્રિયો પંદર પ્રકારની કહેલ છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “પંચસુ ભરહેસુ” પાંચ ભરત ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો, “પંચ પરવણસુ” પાંચ એરવત ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો, “પંચસુ મહાવિદેહેસુ” પાંચ મહા વિદેહોમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રિયો આ પ્રમાણે પંદર ક્ષેત્રોમાં પંદર પ્રકારની સ્ત્રિયો થાય છે. “સે તં કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ” આ પ્રમાણે આ પંદર પ્રકારની સ્ત્રિયોને કર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રિયો કહેવામાં આવેલ છે. “સે તં મણુસ્સિત્થીઓ” આ પ્રમાણે મનુષ્ય સ્ત્રિયોના ભેદો કલા છે

હવેસૂત્રકાર ક્રમપ્રાપ્ત દેવની સ્ત્રિયોના નિરૂપણ કરે છે આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કિં તં દેવિત્થીઓ” હે ભગવાન્ દેવ સ્ત્રિયોના કંટલા ભેદો કહેલા

યતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘ભવણવાસિદેવિત્થીઓ’ ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ ‘વાણમંતરદેવિત્થીઓ’ વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ, ‘જોહસિયદેવિત્થીઓ’ જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ, ‘વૈમાણિયદેવિત્થીઓ’ વૈમાનિકદેવસ્ત્રિયઃ તથા ચ ભવનવાસિન્યો વાનવ્યન્તર્યો જ્યોતિષ્કચો વૈમાનિકચશ્ચતસ્રો દેવસ્ત્રિયો ભવન્તીતિ । તત્ર પ્રથમોપાત્તાઃ ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ નિરૂપયિતુમાહ- ‘સ કિં તં ભવણવાસિદેવિત્થીઓ’ અથ કાસ્તાઃ ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ ભવનાસિદેવસ્ત્રીણાં કિયન્તો ભેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ-‘ભવણવાસિદેવિત્થીઓ દસવિહા પન્નત્તા’ ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ દશ-વિધાઃ દશપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતા પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’તથથા ‘અસુરકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ’ અસુરકુમારભવનવાસિદેવસ્ત્રિયો યાવત્સ્તનિતકુમારભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ, અત્ર યાવત્પદેન નાગકુમારા-દીનાં સંગ્રહઃ તથા ચ ભવનવાસિદેવાનાં દશવિધત્વાત્ તે એતે દશવિધાઃ-અસુર નાગ સુવર્ણ-વિદ્યુદગ્નિ-

દેવિત્થીઓ” ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયાં, વાનવ્યન્તર દેવસ્ત્રિયાં, જ્યોતિષ્ય દેવસ્ત્રિયાં ઔર વૈમા-નિક દેવસ્ત્રિયાં । “સે કિં તં ભવણવાસિદેવિત્થીઓ” હે ભદન્તઃ ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયોં કે કિત્તને ભેદ હૈ । ગૌતમ ! “ભવણવાસિદેવિત્થીઓ દસવિહા પણ્ણત્તા” ભવનવાસિ દેવોં કે ૧૦ ભેદ હોને સે ડનકી સ્ત્રિયોં કે ભી દશભેદ હૈ । “તં જહા” જો હસ પ્રકાર સે હૈ । “અસુરકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ” અસુરકુમાર ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયાં યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયાં । યહાં યાવત્પદ સે અન્ય સમસ્ત ભવ નવાસી દેવોં કે ભેદ દસ હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ-ભવનવાસી દેવોં કી સ્ત્રિયોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । જૈસે-કે અસુરકુમાર તો મૂલ મેં હી કહ દિયે ગયે હૈ, ઔર દસવાં સ્તનિતકુમાર ભી સૂત્રપાઠ મેં કહ દિયે હૈં બાકી કે આઠ નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર,

છે ? “ગોયમા ! દેવિત્થીઓ ચ્ચઽવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! દેવની સ્ત્રિયો આર પ્રકારની કહી છે, “તં જહા” તે આર પ્રકારે આ પ્રમાણે છે.— “ભવણવાસિદેવિત્થીઓ, વાણ-મન્તરદેવિત્થીઓ, જોહસિયદેવિત્થીઓ વૈમાણિયદેવિત્થીઓ” ભવનવાસી દેવની સ્ત્રિયો વાનવ્યન્તર દેવની સ્ત્રિયો, જ્યોતિષ્ક દેવની સ્ત્રિયો અને વૈમાનિક દેવોની સ્ત્રિયો “સે કિં તં ભવણવાસિદેવિત્થીઓ” હે ભગવન્ ભવનવાસી દેવની સ્ત્રિયોના કેટલા ભેદો કહેલા છે ? “ગોયમા ! ભવણવાસિદેવિત્થીઓ દસવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવો દસ પ્રકારના હોવાથી તેઓની સ્ત્રિયોના પણ દસ ભેદો કહ્યા છે ત જહા” તે આ પ્રમાણે છે “અસુરકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ જાવ થણિયકુમારભવણવાસિદેવિત્થીઓ” અસુરકુમાર ભવનવાસિ દેવની સ્ત્રિયો યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવની સ્ત્રિયો. અહિં યાવત્પદથી બાકીના સઘળા ભવનવાસી દેવોની સ્ત્રિયોનો સંગ્રહ થયો છે ભવનવાસી દેવો દસ પ્રકારના છે જે આ પ્રમાણે છે.—અસુર કે જે મૂલમાંજ કહેલ છે. અને દસમાં સ્તનિ-

દ્વીપો-દધિ-દિશા-વાયુ-સ્તનિતકુમારા સ્તેષાં સ્ત્રિયોઽપિ દશવિધા ભવન્તીતિ ॥ ‘સે તં ભવણવાસિ દેવિત્થિયાઓ’ તા એતા દશપ્રકારા ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયો નિરૂપિતા इति ॥ ‘સે કિં તં વાણ-મંતરદેવિત્થીઓ’ અથ કાસ્તા વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ, વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રીણાં કિયન્તો મેદાઃ, इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘વાણમંતરદેવિત્થીઓ અદ્વિદ્વાઓ પન્નત્તાઓ’ વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયોઽષ્ટવિધાઃ અષ્ટ પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતા, તદેવાહ—‘તં જદ્દા’ તથથા—‘પિસાયવાણમંતરદેવિત્થીઓ જાવ ગંધવ્વવાણમંતરદેવિત્થીઓ’ પિશાચવાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયો યાવદગન્ધર્વવાનવ્યન્તરદેવ-સ્ત્રિયઃ, અત્ર યાવત્પદેન મૂત-યક્ષ-રાક્ષસ-કિન્નર-કિંપુરુષ-મહોરગવ્યન્તરદેવસ્ત્રીણા સંગ્રહઃ’ ‘સે તં વાણમંતરદેવિત્થીઓ’ તા એતા વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ ‘સે કિં તં જોહસિયદેવિત્થીઓ’

અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર, વાયુકુમાર । ભવનવાસી દશ પ્રકાર કે હોને કે કારણ ઇનકી સ્ત્રિયા મી દસ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । “સે તં ભવણવાસિદેવિત્થીઓ ઇસ પ્રકાર સે યહ ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયોં કા કથન સમાપ્ત હુઆ “સે કિં તં વાણમંતરદેવિત્થીઓ, હે ભદન્ત । વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયાં કિતને પ્રકાર કી હોતાં હૈ ? હે ગૌતમ । “વાણમંતરદેવિત્થીઓ અદ્વિદ્વાઓ પણ્ણત્તાઓ” વાનવ્યન્તર દેવસ્ત્રિયાં વાનવ્યન્તરોં કે આઠ પ્રકાર હોને કે કારણ આઠ પ્રકાર કી હોતી હૈ । વાનવ્યન્તરોં કે આઠ પ્રકાર એસે હોતે હૈ—પિશાચ, મૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિં પુરુષ, મહોરગ ઓર ગન્ધર્વ યહી વાત ‘પિસાયવાણમંતરદેવિત્થીઓ જાવ ગંધવ્વ વાણ મતરદાવત્થીઓ’ ઇસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કી ગઈ હૈ અતઃ પિશાચસ્ત્રિયાં મૂતસ્ત્રિયાં યક્ષ-સ્ત્રિયાં રાક્ષસસ્ત્રિયાં કિન્નરસ્ત્રિયાં કિંપુરુષસ્ત્રિયાં ઓર ગન્ધર્વસ્ત્રિયાં યાવત્ પદ સે ઇન આઠ પિશાચ આદિકોં કા સ્ત્રિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । “સે કિં તં જોહસિયદેવિત્થીઓ” હે ભદન્ત ।

તકુમાર પણ સૂત્રપાઠમાં કહેલજ છે, યાકીના આઠ નામ આ પ્રમાણે છે—નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર પિંધુતકુમાર અગ્નિકુમાર દ્વીપકુમાર ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર અને વાયુકુમાર આ રીતે ભવનવાસી દેવો દશ પ્રકારના હોવાથી તેઓની સ્ત્રિયો પણ દસ પ્રકારનીજ કહેલ છે “સે તં ભવણવાસિદેવિત્થીઓ” આ પ્રમાણે આ ભવનવાસી દેવોની સ્ત્રિયોનું નિરૂપણ કરેલ છે ‘સે કિં તં વાણમંતરદેવિત્થીઓ’ હે ભગવન્ । વાનવ્યન્તર દેવોની સ્ત્રિયો કેટલા પ્રકારની હોય છે ? “ગોચમા । વાણમંતરદેવિ-ત્થીઓ અદ્વિદ્વાઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ગૌતમ । વાનવ્યન્તર દેવની સ્ત્રિયો, વાનવ્યન્તર દેવો આઠ પ્રકારની હોવાથી આઠ પ્રકારની હોય છે, વાનવ્યન્તરોના આઠ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે પિશાચ, મૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર કિંપુરુષ, મહોરગ, અને ગંધર્વ એજ વાત “પિસાય વાણ મંતરદેવિત્થીઓ જાવ ગંધવ્વવાણમંતરદેવિત્થીઓ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેથી પિશાચ સ્ત્રિયા, મૂત સ્ત્રિયો, યક્ષસ્ત્રિયો, રાક્ષસસ્ત્રિયો, કિંનર સ્ત્રિયો, કિં પુરુષસ્ત્રિયો અને ગંધર્વ સ્ત્રિયો યાવત્ પદની આ આઠ પિશાચ સ્ત્રિયો ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. “સે કિં તં જોહસિયદેવિત્થીઓ” હે ભગવન્ જ્યોતિષક દેવની સ્ત્રિયો કેટલા પ્રકારની

અથ કાસ્તાઃ જ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ ? જ્યોતિષ્કદેવલ્લીનાં ક્રિયન્તો મેદા इति પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ—‘જોડ્-સિયદેવિત્થીઓ પંચવિહાઓ પન્નત્તાઓ’ જ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ પશ્ચવિધાઃ—પચ્ચપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા. પ્રકારમેદમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથથા ‘ચંદ્રવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ ચન્દ્રવિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ ‘સૂર૦’ સૂર્યવિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ ‘ગ્રહ૦’ ગ્રહવિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ ‘નક્ષત્ત૦’ નક્ષત્રવિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ, ‘તારાવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ તારાવિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયઃ, તથા ચ ચન્દ્રસૂર્યગ્રહનક્ષત્રતારાવિમાનલ્લી મેદાત્ પચ્ચપ્રકારકા જ્યોતિષ્કદેવલ્લિયો ભવન્તીતિ ભાવ । ‘સે તં જોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ તા एता પચ્ચપ્રકારા જ્યોતિષ્કદેવલ્લિયો નિરૂપિતા इति । ‘સે કિં તં વેમાણિયદેવિત્થીઓ’ અથ કાસ્તા વૈમાનિકદેવલ્લિયઃ, વૈમાનિકદેવલ્લીનાં ક્રિયન્તો મેદા इति પ્રશ્નઃ ઉત્તરયતિ ‘વેમાણિયદેવિત્થીઓ દુવિહા પન્નત્તા’ વૈમાનિકદેવલ્લિયો દ્વિવિધા—દ્વિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતા

જ્યોતિષ્ક દેવ લ્લિયાં કિતને પ્રકાર કી હોતો હૈ ? હે ગૌતમ । ‘જોડ્સિયદેવિત્થીઓ પંચવિહાઓ’ જ્યોતિષ્કદેવલ્લિયાં પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—ક્યોકિ જ્યોતિષ્ક દેવ પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ । इनकी ल्लियो के नाम इस प्रकार से हैं—‘ચંદ્રવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ ચન્દ્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવલ્લિયાં, ‘સૂર૦’ સૂર્ય વિમાનજ્યોતિષ્કદેવલ્લિયાં ‘ગ્રહ૦’ ગ્રહવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવલ્લિયાં ‘નક્ષત્ત૦’ નક્ષત્ર વિમાનજ્યોતિષ્ક દેવલ્લિયા ‘તારાવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ તારા વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવલ્લિયાં તથા—ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ઓર તારા વિમાન ક મેદ સે જ્યોતિષ્ક દેવ પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ—અતઃ इनकी ल्लियां भी पाँच प्रकार की कही गय हैं ‘સેતં જોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ इस प्रकार से ये ज्योतिष्क देवल्लिया निरूपित हुई । ‘સે કિં તં વેમાણિયદેવિત્થીઓ’ હે મદન્ત ! વૈમાનિક દેવલ્લિયાં કિતને પ્રકાર કી જોતી હૈ ? હે ગૌતમ ‘વેમાણિયદેવિત્થીઓ દુવિહા પન્નત્તા’ વૈમાનિક દેવલ્લિયાં દો પ્રકાર કી હોતી હૈ ।

કહેલી છે ? ‘ગોયમા ! જોડ્સિયદેવિત્થીઓ પંચવિહાઓ પન્નત્તાઓ’ જ્યોતિષ્ક દેવોની લ્લિયો પાચ પ્રકારની કહી છે કેમકે જ્યોતિષ્ક દેવો પાચ પ્રકારના છે તેમની લ્લિયોના નામો આ પ્રમાણે છે—‘ચંદ્રવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ ચંદ્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની લ્લિયો ‘સૂર૦’ સૂર્ય વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની લ્લિયો, ‘ગ્રહ૦’ ગ્રહવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની લ્લિયો ‘નક્ષત્ત૦’ નક્ષત્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની લ્લિયો ‘તારાવિમાણજોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ તારા વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની લ્લિયો આ પ્રમાણે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાવિમાનના લેહથી જ્યોતિષ્ક દેવ પાંચ પ્રકારના થાય છે તેથી તેઓની લ્લિયો પણ પાંચ પ્રકારની કહી છે. ‘સે તં જોડ્સિયદેવિત્થીઓ’ આ પ્રમાણે આ જ્યોતિષ્ક દેવોની લ્લિયોનું નિરૂપણ કરેલ છે ‘સે કિં તં વેમાણિયદેવિત્થીઓ’ હે ભગવન્ વૈમાનિક દેવોની લ્લિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? ‘ગોયમા ! વેમાણિયદેવિત્થીઓ દુવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવોની

इति 'तं जहा' तद्यथा—'सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थीओ' सौधर्मकल्पवैमानिकदेवस्त्रियः
'ईसाण कप्पवेमाणियदेवित्थीओ ईशानकल्पवैमानिकदेवस्त्रियः, ततः परं देवीनामुत्पत्तेरभावात् ।
उपसंहरति—'से त्तं वेमाणियदेवित्थीओ' ता एता वैमानिकदेवस्त्रियो निरूपिता इति ॥सू० १॥

सम्प्रति स्त्रीणां भवस्थितिमानप्रतिपादनायाह—'इत्थीणं' इत्यादि,

मूलम्—इत्थीणं भંते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा !
एगेणं आएसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओ-
वमाइं, एगेणं आएसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं णवपलिओ
वमाइं, एगेणं आएसेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं, एगेणं
आएसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पण्णासं पलिओवमाइं ॥ तिरि-
क्खजोणित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं । जलयरतिरिक्खजोणि
त्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं पुव्वकोडी । चउप्पयथलयरतिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केव-
इयं कालं ठिई पन्नत्ता ? जहा तिरिक्खजोणित्थीणं ! गोयमा ! जहन्नेणं
अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं । उरपरिसप्पथलयर-
तिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा !
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । एवं भुयपरिसप्पतिरिक्ख-

“तं जहा” जो इस प्रकार से है—‘सोहम्मकप्पवेमाणियदेवीत्थीओ ईसाणकप्पवेमाणिय देवि
त्थीओ’ सौधर्म कल्प वैमानिक देवस्त्रियां, और ईशान कल्प वैमानिक देवस्त्रियां इनसे आगेके देव-
लोकों में देवियों की उत्पत्ति नहीं होती है । “से त्तं वेमाणियदेवित्थीओ” इस प्रकार से ये
दो प्रकार की वैमानिक देवस्त्रियां कही हैं ॥सू० १॥

સ્ત્રીયો યે પ્રકારની કહેલ છે. “તં જહા” તે યે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. ‘સોહમ્મકપ્પવેમા
ણિય દેવિત્થીઓ ઈસાણકપ્પવેમાણિયદેવિત્થીઓ’ સૌધર્મ કલ્પ વૈમાનિક દેવની સ્ત્રીયો
અને ઈશાન કલ્પ વૈમાનિક દેવની સ્ત્રીયો આનાથી આગળના દેવલોકોમાં દેવિયોની ઉત્પત્તિ
થતી નથી. ‘સે ત્તં વેમાણિયદેવિત્થીઓ’ આ પ્રમાણે આ યે પ્રકારની વૈમાનિક દેવોની
સ્ત્રીયોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ॥સૂ૦ ૧॥

जोणित्थीणं । एवं खहयरतिरिक्ख जोणित्थीणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
 सेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागो । मणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं-
 ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
 सेणं तिण्णि पलिओवमाइं धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । कम्मभूमिय मणुस्सित्थीणं भंते ! केव-
 इयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
 उक्कासेणं तिन्नि पलिओवमाइं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । भरहेखयकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं
 भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं ,
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं । धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । पुव्वविदेहअवरविदेह
 कम्मभूमिग मणुस्सित्थीणं भंते ? केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
 गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, धम्म-
 चरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ।
 अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते ? केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता !
 गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स
 असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं । संहरणं पडुच्च जह-
 न्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । हेमवयएरण्णवए
 जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं पलिओवमस्स असं-
 खेज्जइभागेण ऊणगं, उक्कोसेण पलिओवमं, संहरणं पडुच्च जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । हरिवासरम्मगवास अकम्म-

भूमिग मणुस्मित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जम्म
णं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखे-
ज्जइ भागेण ऊणमाइं. उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं । संहरणं पडुच्च
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण देसूणा पुव्वकोडी । देवकुरुउत्तकुरु
अकम्मभूमिगमणुस्मित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं तिन्नि पलिओवमाइं पलि-
ओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणयाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ।
संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ।
अंतर्दीवगअकम्मभूमगमणुस्मित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता
गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं
पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणयं उक्कोसेण पलिओवमस्स
असंखेज्जइभागं । संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण देसूणा
पुव्वकोडी” ॥मृ०२॥

शायी — न्द्रीणां भदन्त ! कियन्त कालं स्थितिः प्रपन्ता ? गोतम एकेनादेशेन
जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण पञ्चाशत्पल्योपमानि । एकेनादेशेन जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्
उत्कर्षेण सप्त पल्योपमानि. एकेनादेशेन जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण सप्त पल्योपमानि
एकेनादेशेन जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पञ्चाशत्पल्योपमानि ॥ निर्यग्योनिकस्त्रीणां
भदन्त ! कियन्त कालं स्थितिः प्रपन्ता ? गोतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि
पल्योपमानि । जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण चतुष्पदस्थान्तरनिर्यग्योनिक-
स्त्रीणां भदन्त ! कियन्त कालं स्थितिः प्रपन्ता ? यथा निर्यग्योनिकस्त्रीणाम गोतम !
जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । उत्कर्षेण चतुष्पदस्थान्तरनिर्यग्योनिकस्त्रीणां
भदन्त ! कियन्त कियन्त स्थितिः प्रपन्ता ? गोतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण
पूर्वकोटि एवं भूषणमित्यनिर्यग्योनिकस्त्रीणामपि । एवं येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण
जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण पल्योपमस्यायं न्येयभागः । मनुष्यस्त्रीणां भदन्त ! कियन्त

कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! क्षेत्र प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्यो-
पमानि । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । कर्म
भूमिकमनुष्यस्त्रीणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! क्षेत्र प्रतीत्य
जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्क-
र्षेण देशोना पूर्वकोटिः ॥ भरतैरवतकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां भदन्त । कियन्तं कालं स्थितिः
प्रज्ञप्ता ? गौतम ! क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि, धर्म
चरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । पूर्वविदेहापरविदेहकर्म-
भूमिकमनुष्यस्त्रीणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! क्षेत्र प्रतीत्य
जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्
उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां भदन्त ! कियन्तं कालं
स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोने पल्योपमं पल्योपमस्यासं-
ख्येयभागम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त-
मुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । हैमवतैरण्यवतयोर्जन्मप्रतीत्य जघन्येन देशोने पल्योपमं
पल्योपमस्यासंख्येयभागेनोनकम् उत्कर्षेण पल्योपमम् । संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्त
र्मुहूर्तम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । हरिवर्षरस्यकवर्षाऽकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां
भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोने द्वे
पल्योपमे पल्योपमस्यासंख्येयभागेन उने, उत्कर्षेण द्वे पल्योपमे । संहरणं प्रतीत्य जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां
भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोनानि त्रीणि
पल्योपमानि पल्योपमस्यासंख्येयभागेनोनकानि, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । संहरणं
प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । अन्तरद्वीपकाकर्मभूमिक
मनुष्यस्त्रीणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जन्म प्रतीत्य जघन्येन
देशोने पल्योपमस्यासंख्येयभाग पल्योपमस्यासंख्येयभागेन ऊनकम् । उत्कर्षेण पल्योपम
स्यासंख्येयभागम्, संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः ॥सू०२॥

टीका—‘इत्थीणं भंते !’ स्त्रीणां भदन्त ! ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कियन्तं
कालं स्थितिः—आयुष्यकालः प्रज्ञप्ता—कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयसा !’ इत्यादि,

स्त्रियों की भवस्थिति का कथन करते हैं—“इत्थी णं भंते । इत्यादि ॥सू० २॥

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! “इत्थी णं भंते केवइयं कालं
ठिई पणत्ता” स्त्रियों की भवस्थिति कितने काल की कही गई है ? “गोयसा ! ‘एगेणं आदे-

इवे सूत्रकार स्त्रियोनी भवस्थितिनुं कथन करे छे ‘इत्थी णं भंते’ इत्यादि

टीकार्थ—गौतम स्वामीने प्रभुने जेवु पूछ्युं छे के—हे भगवन् “इत्थी णं भंते !
केवइयं कालं ठिई पणत्ता” स्त्रियोनी भवस्थिति केटवा कालनी कहेल छे ? आ प्रश्नना

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘**एगेणं आदेसेणं**’ એકનાદેશેન—અત્રાદેશશબ્દઃ પ્રકારવાચી ‘આદેસોસિ પગારો’ इति વચનાત્, તથા ચૈકેન પ્રકારેણ એક પ્રકારમધિકૃત્ય—एकापेक्षयेत्यर्थः । ‘**जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं**’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તપ્રમાણા સ્થિતિ રિત્યર્થઃ, એતચ્ચ તિર્યઙ્મનુષ્યસ્ત્યપેક્ષયા કથિતમ્ અન્યત્રૈતાવત્પ્રમાણસ્ય જઘન્યસ્થિતેરસંભવાત્ इति । ‘**उक्कोसेणं पणपन्नं पल्लिओवमाइं**’ ઉત્કર્ષેણ પચ્ચાશત્પલ્યોપમાનિ એતચ્ચ ઇશાનકલ્પાપરિગૃહીતદેવ્યપેક્ષયા કથિતમિતિ । ‘**एगेणं आदेसेणं**’ તથા એકનાદેશેન—એકેન પ્રકારેણ એક પ્રકારમધિકૃત્ય इत्यर्थः । ‘**जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं**’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ સ્ત્રીણાં સ્થિતિઃ, એતત્તથૈવ તિર્યઙ્મનુષ્યસ્ત્યપેક્ષયા, કથિતમ્ ‘**उक्कोसेणं णव पल्लिओवमाइं**’ ઉત્કર્ષેણ નવપલ્યોપમાનિ સ્ત્રીણાં સ્થિતિરિતિ, એતત્ ઇશાનકલ્પપરિગૃહીતદેવ્યપેક્ષયા કથિતમિતિ । ‘**एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं**’ તથા એકનાદેશેન—એકેન પ્રકારેણ તુ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્, પ્રાગવત્, ‘**उक्कोसेणं सत्त**

सेणं जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पणपन्नपल्लिओवमाइं’ એક પ્રકાર સે અર્થાત્ એક—અપેક્ષા સે સ્ત્રીયોં કી ભવસ્થિતિ જઘન્ય તો એક અન્તર્મુહર્ત કી કહી ગઈ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ પચપન પલ્યોપમકી કહો ગઈ હૈ । યહાં જો જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહર્ત કી કહી ગઈ હૈ વહ તિર્યશ્ચ સ્ત્રી ઔર મનુષ્ય સ્ત્રી કી અપેક્ષા લેકર કહી ગઈ હૈ ક્યોંકિ ઔર જગહ્ ઇતની કમ જઘન્ય સ્થિતિ સ્ત્રીયોં કી નહીં બનતી હૈ । ઔર જો પચપન પલ્યોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહ ઇશાનકલ્પ કી અપરિગૃહીત દેવિયોં કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ । “**एगेणं आदेसेणं—जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं णव पल्लिओवमाइं**” એક દૂસરી અપેક્ષા સે—સ્ત્રીયોં કી ભવસ્થિતિ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે નૌ પલ્યોપમ કી હૈ યહ કથન ઇશાન કલ્પ મેં પરિગૃહીત દેવિયોં કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ ‘**एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं**

ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! **एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पणपन्नपल्लिओवमाइं**’ એક પ્રકારથી અર્થાત્ એક અપેક્ષાથી સ્ત્રીયોની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પચ પચાપન પલ્યોપમની કહેલ છે અહિંયાં જે જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચાવન પલ્યોપમની કહી છે તે તિર્યચ સ્ત્રી અને મનુષ્ય સ્ત્રીની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે—અન્ય સ્થળે સ્ત્રીયોની જઘન્ય સ્થિતિ આટલી ઓછી બનતી નથી અને પચ પચાવન પલ્યોપમની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેલ છે, તે ઇશાન કલ્પની અપરિગ્રહ દેવીયોની અપેક્ષાથી કહેલ છે “**एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं णवपल्लिओवमाइं**” બીજી એક અપેક્ષાથી સ્ત્રીયોની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ પલ્યોપમની છે. આ કથન ઇશાન કલ્પમાં ગ્રહણ કરેલ દેવિયોની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ છે. ‘**एगेणं**’ બીજી અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી નવ પલ્યોપમ “**एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-**

પલિઓવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ સત્ત પલ્યોપમાનિ, એતત્ સૌધર્મકલ્પપરિગૃહીતદેવીરધિકૃત્ય કથિત-
મિતિ । તથા 'એગેણ આદેસેણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં' એકેનાદેશેન—એકેન પ્રકારેણ જઘન્યે-
નાન્તર્મુહર્તમ્, 'ઉક્કોસેણં પન્નાસં પલિઓવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ પચ્ચાશત્ પલ્યોપમાનિ, એતત્તુ
સૌધર્મકલ્પાડપરિગૃહીતદેવ્યપેક્ષયા કથિતમિતિ । તદુક્તમ્—

સપરિગ્ગહેયરાણં સોહમ્મીસાણ પલિય—સાહીયં ।

ઉક્કોસસત્તપન્ના નવપણપન્ના ય દેવીણં ॥૧॥

સપરિગ્ગહેતરાણાં સૌધર્મેશાનાનાં પલ્યોપમં સાધિકમ્ ।

ઉત્કૃષ્ટતઃ સત્તપચ્ચાશન્નવ પચ્ચપચ્ચાશન્ન પલ્યોપમાનિ દેવીનામિતિ ॥

એવમ્—ઉક્તપ્રકારેણ સમુચ્ચયતઃ સ્ત્રીણાં જઘન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચ સ્થિતિમાનં કથિતમ્
સમ્પ્રતિ તિર્યક્ સ્ત્ર્યાદિ ભેદાનાશ્રિત્ય સ્થિતિમાનં કથિયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—'તિરિક્કલ્લજોણિત્થીણં

સત્ત પલિઓવમાઈ" એક તોસરે પ્રકાર કો અપેક્ષા સે લિયોં કી ભવસ્થિતિ જઘન્ય સે તો
અન્તર્મુહર્ત કી હૈ—ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત પલ્યોપમ કી હૈં । યહ સૌધર્મકલ્પ મેં પરિગૃહીત દેવિયો
કો અપેક્ષા સે કથન કિયા ગયા હૈં "એગેણં આદેસેણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં
ઉક્કોસેણં પન્નાસં પલિઓવમાઈ" તથા—એક ચતુર્થ પ્રકાર કી અપેક્ષા સે જઘન્ય-
સ્થિતિ તો લિયોં કિ એકઅન્તર્મુહર્ત કી હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચાસ પલ્યોપમ કી હૈં યહ કથન
સૌધર્મકલ્પ મેં અપરિગૃહીત દેવિયો કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ ।

તદુક્તમ્—“સપરિગ્ગહેયરાણં સોહમ્મીસાણ પલિયસાહીયં । ઉક્કોસસત્તપન્ના નવ
પણપન્ના ય દેવીણં” પૂર્વોક્ત જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં અન્તર કહા ગયા હૈં ડસી કે સમ્બન્ધ મેં
યહ ગાથા પ્રકાશ ઢાલને કે લિયે કહી ગઈ હૈં ઇસ પ્રકાર સામાન્યતઃ લિયોં કી જઘન્ય ઔર
ઉત્કૃષ્ટ સે ભવસ્થિતિ કા પ્રમાણ કહકર અવ સૂત્રકાર તિર્યક્સ્ત્રી આદિ કે ભેદ કો આશ્રિત કર

સેણં સત્ત પલિઓવમાઈ" ત્રીજી એક પ્રકારની અપેક્ષાથી સ્ત્રિયોની ભવ સ્થિતિ જઘન્ય
થીતો અંતર્મુહર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત પલ્યોપમની છે. આ કથન સૌધર્મ કલ્પમાં
પરિગૃહીત—રહેલ દેવીયોની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ છે. "એગેણં આદેસેણં જહન્નેણં અંતો
મુહુત્તં ઉક્કોસેણં પન્નાસં પલિઓવમાઈ" તથા એક ચોથા પ્રકારની અપેક્ષાથી જઘન્ય
સ્થિતિ તો સ્ત્રિયોની એક અન્તર્મુહર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચાસ પલ્યોપમની છે.
આ કથન સૌધર્મ કલ્પમાં અપરિગૃહીત દેવિયોની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે.
તદુક્તમ્ "સપરિગ્ગહેયરાણં સોહમ્મીસાણ પલિયસાહીયં ઉક્કોસસત્તપન્ના નવપણપણા ય
દેવીણં" પૂર્વોક્ત જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અતર કહેવામાં આવેલ છે, તેનાજ સંબંધમાં
પ્રકાશ કરવા માટે આ ગાથા કહેવામાં આવેલ છે આ રીતે સામાન્યતઃ સ્ત્રિયોની જઘન્ય અને
ઉત્કૃષ્ટથી ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર તિર્યક્સ્ત્રી વિગેરેના ભેદને આશ્રય કરીને
ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું છે કે—તિરિક્કલ્લજોણિ-

મંતે' તિર્યગ્યોનિક્ષીણાં મદન્ત ! 'કેવદ્યં કાલં ઠિર્ઐ પન્નત્તા' કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા—
કથિતેતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाइं' जघन्येनान्तमुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि जघन्योत्क-
र्षाम्यामन्तमुहूर्तं पल्योपमत्रयं च स्थितिकालः तिर्यग्योनिकक्षीणा भवतीति । उत्कर्षतस्त्रीणि
पल्योपमानि, इति कथनं तु देवकुर्वाद्विषु चतुष्पदस्त्रीरधिकृत्य कथितमिति । सामान्यतस्तिर्यग्-
योनिकक्षीणा स्थितिकालं निरूप्य विशेषतस्तिर्यग्योनिकास्त्रीणा स्थितिकालं कथयति—“जलयर’
इत्यादि, 'जलयरतिरिक्खजोणित्थीणं मंते' जलचर तिर्यग्योनिकक्षीणां मदन्त ! 'केव-
इयं कालं ठिर्ઐ પન્નત્તા' કિયન્તં કાલ સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલ. પ્રજ્ઞતા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, મગવા-
નાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्येन जलचरी
णां स्थिति रन्तमुहूर्तम् अन्तमुहूर्तप्रमाणा भवतीत्यर्थः 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्व-

કે મવસ્થિતિ કા પ્રમાણ કહતે હૈં—इसमें गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“तिरिक्खजोणि-
त्थीणं मंते ! केवइयं कालं—ठिर्ઐ पणत्ता” हे मदन्त ! तिर्यग्योनिस्त्रियों की मवस्थिति
कितने कालकी कही गई हैं “‘गोयमा । जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाइं’
तिर्यग्योनिक स्त्रियों की मवस्थिति जघन्य से एक अन्तमुहूर्त की और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम
की कही गई हैं । यहां जो यह तीन पल्योपम की उत्कृष्ट स्थिति का कथन किया गया है वह
देवकुरू आदि में चतुष्पदस्त्रियों की अपेक्षा लेकर किया गया है । इस प्रकार सामान्यतः तिर्यग्यो-
निकस्त्रियों की स्थिति का काल कहकर अब सूत्रकार विशेषरूप से तिर्यग्योनिक स्त्रियों की स्थिति
का काल कहते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“जलयरतिरिक्खजोणित्थीणं मंते
केवइयं कालं ठिर्ઐ પન્નત્તા” हे मदन्त ! जलचर तिर्यग्योनिकस्त्रियों की मवस्थिति कितने
काल की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं

ત્થીણં મંતે ! કેવદ્યં કાલ ઠિર્ઐ પણત્તા’ હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ
કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતો-
મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ” તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ જઘન્યથીએક
અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની કહેવામાં આવેલ છે અહિંયાં આ ત્રણ પલ્યો-
પમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે, તે દેવકુરૂ વિગેરેમાં ચતુષ્પદ સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ
છે. આ રીતે સામાન્યતઃ તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોનો સ્થિતિકાળ કહીને હવે સૂત્રકાર વિશેષ
પ્રકારથી તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોના સ્થિતિકાળનું કથન કરે છે આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને
એવું પૂછ્યું છે કે — “જલચરતિરિક્ખજોણિત્થીણં મંતે ! કેવદ્યં કાલં ઠિર્ઐ પણત્તા”
હે ભગવન્ જલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— “ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વ-

કોટિપ્રમાણોત્કર્ષતઃ સ્થિતિર્ભવતિ જલચરીનામિતિ । ‘ચતુષ્પદસ્થલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીનાં ભંતે’ ચતુષ્પદસ્થલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીનાં ભદન્ત । ‘કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ કિયન્ત કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહા તિરિક્ખજોણિત્થીઓ’ યથા તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીનાં સ્થિતિ સ્તેનૈવ રૂપેણ ચતુષ્પદસ્થલ-ચરીનામપિ સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનીત્યર્થઃ । ‘ઊરઃ પરિસપ્પથલચરતિરિક્ખજોણિત્થીણં ભંતે ! ઊરઃપરિસર્પસ્થલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીનાં ભદન્ત । ‘કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ કિયન્ત કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞન્તઃ—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવા-નાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉવકોસેણ પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ, પૂર્વકોટિપ્રમાણા ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિ ભવતિ ઊરઃ પરિસર્પસ્થલચરીનામિત્યર્થઃ । ‘एवं भुयपरिसप्प०’ एवम् ઊરઃપરિસર્પસ્થલચરીનામિવ

પુવ્વકોડી હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્તની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિની કી કહી ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । “ચતુષ્પદસ્થલચરતિરિક્ખજોણિત્થીણં ભંતે !” હે ભદન્ત ! ચતુષ્પદ સ્થલ-ચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓની કી ભવસ્થિતિ કિતને કાલની કહી ગઈ હૈ । ‘ગોયમા ! જહા તિરિક્ખ-જોણિત્થીઓ’ હે ગૌતમ ! જૈસી ભવસ્થિતિ સમુચ્ચય તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીઓની કી જઘન્ય સે અન્ત-ર્મુહૂર્તની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ પલ્યોપમની કહી ગઈ હૈ—વહી ભવસ્થિતિ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીઓની કી હોતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે “ઊરપરિસપ્પથલચરતિરિક્ખજોણિત્થીણં ભંતે કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા” હે ભદન્ત ! ઊરઃપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીઓની કી કિતને કાલની કી ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? ‘ગોયમા જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવકોસેણ પુવ્વકોડી’ ગૌતમ ! જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્તની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિની કી કહી ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । ‘एवं भुयपरिसप्प०’ ઊરઃપરિસર્પસ્થલચર સ્ત્રીઓની કી ભવસ્થિતિ જૈસી કહી ગઈ હૈ

કોડી” હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આ પ્રમા-ણેની ભવસ્થિતિ કહેવામાં આવી છે “ચતુષ્પદસ્થલચરતિરિક્ખજોણિત્થીણં ભંતે !” હે ભગવન્ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળની કહેલ છે “ગોયમા ! જહા તિરિક્ખજોણિત્થીઓ” હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણેની ભવસ્થિતિ સમુચ્ચય તિર્યગ્યો-નિક સ્ત્રીઓની જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે, એજ પ્રમાણેની ભવસ્થિતિ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીઓની છે, તેમ સમજવું. “ઊરપરિસપ્પ થલ-ચર તિરિક્ખ જોણિત્થીણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા” હે ભગવન્ ! ઊરઃ પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? ‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવકોસેણ પુવ્વકોડી” હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની તેઓની ભવસ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. ‘एवं भुयपरि

મુજપરિસર્પસ્થલચરીણામપિ સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપ્રમાણા ભવતીતિ માવઃ । ‘एवं खहयरतिरिक्खजोणित्थीणं’ एवं खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रीणाम् ‘जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहर्तम् ‘उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइभाग’ उत्कर्षेण पल्यो-
पमस्य असंख्येयभागः, पल्योपमस्यासंख्येयभागप्रमाणा स्थितिर्भवति खेचरीणामिति ॥ ‘मणुस्सित्थीणं भंते’ मनुष्यस्त्रीणां भदन्त । ‘केवइयं कालं ठिई पणत्ता’ कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञन्तेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘खेत्तं पडुच्च’ क्षेत्रं प्रतीत्य क्षेत्राश्रयणेनेत्यर्थः । ‘जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहर्त्ता स्थितिर्भवति ‘उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाइं’ उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि मनुष्यस्त्रीणां देवकुर्वादियु भरतादिष्वपि एकान्तसुषमादिकाळे युगलिकापेक्षया पल्योपमप्रमाणा स्थितिर्भवतीति । ‘धम्मचरणं

વૈસં. હો મુજપરિસર્પસ્થલચરસ્ત્રિયોં કીં મી ભવસ્થિતિ જાનની ચાહિયે “एवं खहयरतिरिक्ख-
जोणित्थीण—जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइभागो” खेचर-
तिर्यग्योनिकस्त्रियों की भवस्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहर्त्त की है—और उत्कृष्ट से पल्योपमके
असंख्यातवें भाग प्रमाण है । “मणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता” हे भदन्त ।
मनुष्यस्त्रियों की भवस्थिति कितने काल की कही गई है ? “गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाइं” क्षेत्रकी अपेक्षा लेकर जघन्य स्थिति तो इनकी
एक अन्तर्मुहर्त्त की कही गई है और उत्कृष्ट स्थिति तीन पल्योपमकी कही गई है ‘क्षेत्र कौ
अपेक्षा लेकर’ ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि जब भरतादि क्षेत्रों में उत्कृष्ट
भोग भूमि का समय होता है तब युगलियों की अपेक्षा से और देवकुरु आदि कों की स्त्रियोंकी
अपेक्षासे क्योंकि यहाँ पर उत्कृष्ट भोगभूमि होने से एकान्ततः सुषमसुषमा काल का सद्भाव

સર્વ” ઉત્તરઃ પરિસર્પસ્થલચર સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ જે પ્રમાણે કહી છે એજ પ્રમાણે બુજ
પરિસર્પસ્થલચર સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ પણ સમજી લેવી, “एवं खहयरतिरिक्ख जोणि-
त्थीणं—जहन्नेणं—अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइ भागो” એચર તિર્ય-
ગ્યોનિક સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી
પલ્યોપમના અસંખ્યતમા ભાગ પ્રમાણ છે “मणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं
ठिई पणत्ता” હે ભગવન્ મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં
આવી છે ? ‘गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पल्लि-
ओवमाइं” क्षेत्रની અપેક્ષાથી તેમની જઘન્ય સ્થિતિ તો એક અંતર્મુહર્તની કહેવામાં
આવેલ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે ‘क्षेत्रની અપેક્ષાથી’ એ પ્રમાણે
જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જ્યારે ભરતાદિ ક્ષેત્રોમાં ઉત્કૃષ્ટ ભોગ-
ભૂમિનો સમય હોય છે, ત્યારે યુગલિયોની અપેક્ષાથી, અને દેવકુરૂ વિગેરેની સ્ત્રિયોની અપે-
ક્ષાથી.—કેમકે—અહિંયાં ઉત્કૃષ્ટ ભોગભૂમિ હોવાથી એકાન્તતઃ સુષમ સુષ માકાળનું અસ્તિત્વ

પહુચ્ચ' ધર્મચરણં પ્રતીત્ય—ચારિત્રધર્મસેવનમાશ્રિત્ય 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં' જઘન્યેન અન્ત-
ર્મુહૂત્તમ્, એતચ્ચ તદ્ભવસ્થિતાયા એવ પરિણામવશાત્ પ્રતિપાતાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યમ્, ચ રણધર્મેસ્ય
મરણમન્તરેણાપિ તદ્ભવે સર્વસ્તોકતયાડપ્યેતાવન્માત્રકાલાવસ્થાનભાવાત્, તથાહિ—કાચિત્
સ્ત્રી તથાવિધક્ષયોપશમભાવતઃ સર્વવિરતિં પ્રતિપદ્યતાવન્માત્ર ક્ષયોપશમભાવાદન્તર્મુહૂત્તનિન્તરં
મૃયોડપિ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિત્વં મિથ્યાત્વં વા પ્રતિપદ્યતે । અથવા ચારિત્રસ્વીકારાનન્તરં મરણેડપિ
અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાને એતાવત્પ્રમાણઃ કાલસ્તુ સમ્ભવત્યેવેતિ । 'ઉવ્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી'
ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવતિ, મનુષ્યસ્ત્રીણાં ચરણધર્મસેવનાપેક્ષયા ઉત્કર્ષતો દેશોન

રહતા હૈ ઓર ઇસ કાલ મેં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન પલ્યોપમ કી હોતી હૈ—ઇસલિયે યહાં ઇનકી
ઇતની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ તથા “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં
દેસૂણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મ કે સેવન કો આશ્રિત કરકે જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂત્ત કી ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ કમ એક પૂર્વ કોટિ કી ઇનકી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ઇસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કિસી
સ્ત્રી ને તથાવિધ ક્ષયોપશમ ભાવ સે—ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર
ધર્મ કો સ્વીકાર કર લિયા તવ ડસી ભવ મેં કમ સે કમ એક અન્તર્મુહૂત્ત કે વાદ વહ ફિર પરિ-
ણામ વશ સે પ્રતિ પતિત હોકર અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અવસ્થા વાલી બન ગઈ યા મિથ્યાત્વ ગુણ-
સ્થાન વાલી બનગઈ તો ઇસ ચારિત્ર ધર્મ કા ડસને એક અન્તર્મુહૂત્તકાલ તક હી પાલન કિયા
અતઃ ઇસ અપેક્ષા ડસકી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂત્ત કી કહી ગઈ હૈ અથવા ચારિત્ર
સ્વીકાર કરને કે વાદ મૃત્યુ મી હો જાય તો મી અપ્રમત્ત સંયમ ગુણસ્થાન મેં અન્તર્મુહૂત્ત કાલકી
સંભાવના હૈ હી । “ઉત્કૃષ્ટ સે ઇનકી સ્થિતિ દેશઝન કુલકમ એક પૂર્વકોટિ કી હોતી હૈ” એસા

રહે છે, અને આ કાળમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે. તેથી અહિંયાં
તેઓની આટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે તથા “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં દેસૂણં પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મના સેવનને આશ્રય કરીને જઘન્ય
યા એક અંતર્મુહૂત્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી એક પૂર્વ કોટિની તેઓની સ્થિતિ કહેલ
છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે—કોઈ સ્ત્રીએ તથાવિધ ક્ષયોપશમ ભાવથી—ચારિત્ર મોહનીય
કર્મના ક્ષયોપશમથી સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર ધર્મનો સ્વીકાર કરી લીધો હોય, તો એજ
ભાવમાં કમથી કમ એક અંતર્મુહૂત્ત બાદ તે પાછા પરિણામ વશથી પ્રતિપતિત થઈને અવિ-
રત સમ્યગ્દષ્ટિ અવસ્થાવાળી બની ગઈ કે મિથ્યાત્વગુણ સ્થાન વાળી બની ગઈ, તો આ ચારિત્ર
ધર્મનું તેણે એક અંતર્મુહૂત્ત કાલ સુધીજ પાલન કર્યું તેથી આ અપેક્ષાથી તેની સ્થિતિ
જઘન્ય એક અંતર્મુહૂત્તની કહેવામાં આવી છે, અથવા ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા પછી મૃત્યુ
પણ થઈ જાય તો પણ અપ્રમત્ત સંયમ ગુણસ્થાનમાં અંતર્મુહૂત્ત કાલની સંભાવના છેજ.
“ઉત્કૃષ્ટ તેઓની સ્થિતિ દેશોન કંઈક ઓછી એક પૂર્વ કોટિના હોય છે.” એવું જે કહે-

પૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતિ, અષ્ટવાર્ષિકચારિત્રધર્મપ્રાપ્તેસ્તતઃપરં ચરમાન્તર્મુહૂર્તપર્યન્તમપ્રતિ-
પતિતપરિણામસદ્ભાવાદિતિ । પૂર્વપરિમાણં ચેદમ્—

પુવ્વસ્સ ડ પરિમાણં, સયરિં સ્વલુ હોતિ કોડિલક્ષાઓ ।

છપ્પણસહસ્સા, વૌદ્ધવા વાસકોડીણં ॥૧॥

છાયા—પૂર્વસ્ય તુ પરિમાણં સપતિ. સ્વલુ ભવન્તિ કોટિલક્ષાણિ ।

ષટ્ પચ્ચાશચ્ચ સહસ્રાણિ વોદ્ધવ્યાનિ વર્ષકોટીનામ્ ॥

(૭૦,૫૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦) એતાવત્પ્રમાણમેકં પૂર્વં ભવતિ । એતાવત્પ્રમાણમેકં પૂર્વ-
માશ્રિત્ય પૂર્વાણાં કોટિઃ પૂર્વકોટિરુચ્યતે, સા ચ દેશોના દેશેન કિંચિદ્વાગેન- અષ્ટવર્ષરૂપેણ ડના
ભવસ્થિતિ મનુષ્યસ્ત્રીણાં ચરણધર્મમાશ્રિત્ય પ્રોક્તેતિ ભાવઃ । ‘કમ્મભૂમિયમણુસ્સિસ્તથી ણં મંતે’

જો કહા ગયા હૈ સો ડર કા તાત્પર્ય એમા હૈ કિ મનુષ્ય સ્ત્રિયાં ચારિત્ર ધર્મ કા પાલન અધિક
સે અધિક દેશોન પૂર્વકોટિકાલ તક કર સકતી હૈ । પૂર્વકોટિ મેં જો દેશ—ડન કહા
ગયા હૈ ડમકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કોઈ સ્ત્રી આઠવર્ષ કી અવસ્થા મેં ચારિત્ર સ્વીકાર કરે
ક્યોંકિ આઠ વર્ષ કી અવસ્થા કે પહેલે ચારિત્ર ધર્મ ગ્રહણ કરને કા નિષેધ હૈ, ફિર તદનન્તર
ડસકે આયુ કે અન્તિમ અન્તર્મુહૂર્ત તક અપ્રતિપતિત પરિણામોં કા સદ્ભાવ રહને સે ચારિત્રગ્રહણ
કે આઠવર્ષોં કી ડનતા રડ જાતી હૈ ઇસલિયે દેશડન કહા ગયા હૈ । પૂર્વ કા પરિમાણ ઇસ
પ્રકાર હૈ “પુવ્વસ્સ ડ પરિમાણં” ઇત્યાદિ । સત્તર (૭૦) લાખ કરોડ ઓર છપ્પન હજાર
કરોડ (૭૦,૫૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ સત્તર છપ્પન ઓર દશ શૂન્ય) વર્ષોં કા એક પૂર્વ હોતા
હૈ । ઇતને પ્રણામ કે એક પૂર્વ કો આશ્રય કરકે એસે દેશ ડન કરોડ પૂર્વ કી ચારિત્ર ધર્મકી
અપેક્ષા સે સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ હોતી હૈ । “કમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્તથીણં મંતે ! કેવડયં કાલં ઠિઈ

વામાં આવેલ છે, તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—મનુષ્ય સ્ત્રિયો ચારિત્ર ધર્મનું પાલન
વધારેમાં વધારે દેશોન પૂર્વકોટિ કાલ સુધી કરી શકે છે. પૂર્વકોટિમાં જે દેશ—ડન કહેવામાં
આવેલ છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ સ્ત્રી આઠ વર્ષની અવસ્થામાં ચારિત્રનો સ્વીકાર
કરે—કેમકે—“આઠવર્ષની અવસ્થાની પહેલાં ચારિત્રધર્મનો અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે. તે
પછી તેના આયુષ્યના છેલ્લા અંતર્મુહૂર્ત સુધી અપ્રતિપતિત પરિણામોનો અદ્ભુત રહેવા
થી ચારિત્ર ગ્રહણ કરવામાં આઠ વર્ષની ન્યૂનતા રહી જાય છે. તેથી દેશ ડન કહેવામાં
આવેલ છે. પહેલાનું પરિણામ આ પ્રમાણે છે. “પુવ્વસ્સ ડ પરિમાણં” ઇત્યાદિ સિત્તર
(૭૦) લાખ કરોડ અને છપ્પન હજાર કરોડ (૭૦, ૫૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ સત્તર છપ્પન અને
દશ શૂન્ય) વર્ષોનો એક પૂર્વ કહેવાય છે. આટલા પ્રમાણવાળા એક પૂર્વનો આશ્રય એવા
દેશ ડન કરોડ પૂર્વના ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી સ્ત્રિયોની સ્થિતિ હોય છે.

“કમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્તથીણં મંતે ! કેવડયં કાલં ઠિઈ પળણત્તા” હે ભગવન્ કર્મભૂમિજ

કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં મદન્ત । ‘કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ કિયન્ત કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા-
કથિતેતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ચેત્તં પડુચ્ચ જહન્નેણ
અંતોમુહુત્તં’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય કર્મભૂમિજ. સામાન્યલક્ષણમધિકૃત્યેત્યર્થ, જઘન્યેનાન્તમુહૂર્તમ
‘ઉવ્વકોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં ક્ષેત્ર-
માશ્રિત્ય જઘન્યતોડન્તમુહૂર્તમ, ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, ઇષાં સ્થિતિર્ભરતૈરવતેષુ સુષમસુષમા-
લક્ષણે આરકે જ્ઞાત્યેતિ ભાવઃ । ‘ધમ્મચરણં પડુચ્ચ’ ધર્મચરણં-ચરણધર્મ પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય
ચરણધર્માશ્રયણેત્યર્થ ‘જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તમુહૂર્તમ સ્થિતિ ‘ઉવ્વકોસેણ દેસુણા
પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ દેશોનપૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિરિત્યર્થઃ । મરહેરવયકમ્મ-
ભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે’ મરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં મદન્ત । ‘કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’
કિયન્ત કાલં સ્થિતિ. પ્રજ્ઞતા-કથિતેતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ

પણ્ણત્તા” હે મદન્ત । કર્મભૂમિ મનુષ્યસ્ત્રિયોં કો ભવસ્થિતિ । કિતને કાલ કો કહી ગઈ
હે १ ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-“ગોયમા ! ચેત્તં પડુચ્ચ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં” હે ગૌતમ । ક્ષેત્ર કો
આશ્રય કરકે સામાન્ય સે કર્મભૂમિ રૂપ ક્ષેત્ર કો અપેક્ષા લેકર કર્મભૂમિ મનુષ્યસ્ત્રિયોં કો ભવસ્થિતિ
જઘન્ય સે તો એક અન્તમુહૂર્ત કો કહી ગઈ હૈ ઓર ‘ઉવ્વકોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષ સે
ત્રીણ પલ્યોપમ કો કહી ગઈ હૈ યહ ત્રીણ પલ્યોપમ કો સ્થિતિ ભરત ઓર એરવત ક્ષેત્ર મેં જબ
સુષમસુષમા નામકો આરક હોતા હૈ તબ હોતા હૈ । તથા-“ધમ્મચરણં પડુચ્ચ જહન્નેણ અંતો
મુહુત્તં ઉવ્વકોસેણ દેસુણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મ કો અંગીકાર કરને કો અપેક્ષા સે હન
કર્મભૂમિક સ્ત્રિયોં કો જઘન્ય સ્થિતિ તો એક અન્તમુહૂર્ત કો હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન
કુલ કમ એક પૂર્વ કોટિકો હોતી હૈ । “મરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે ।
કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા” હે મદન્ત ? મરત એવં એરવત ક્ષેત્રરૂપ કર્મભૂમિકો મનુષ્યસ્ત્રિયોં

મનુષ્ય સ્ત્રિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે-‘ગોયમા ! ચેત્તં પડુચ્ચ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં’ હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર સામાન્યથી
કર્મભૂમિરૂપ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી કર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી તો એક
અંતમુહૂર્તની કહી છે. અને “ઉવ્વકોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી પ્રશ્ન પલ્યોપ-
મની કહેવામાં આવેલ છે, આ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ ભરત અને એરવત
ક્ષેત્રમાં જ્યારે સુષમ સુષમા નામનો આરો થાય છે ત્યારે થાય છે. તથા-“ધમ્મ-
ચરણં પડુચ્ચ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ઉવ્વકોસેણ દેસુણાં પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મ
અંગીકાર કરવાની અપેક્ષાથી આ કર્મભૂમિની સ્ત્રિયોની જઘન્ય સ્થિતિ તો એક અંતમુહૂર્ત
ની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન-કંઈક ઓછી એક પૂર્વકોટિની હોય છે. “મરહેરવય
કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા” હે ભગવન્ ભરત અને
એરવત ક્ષેત્રરૂપ કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળના કહેવામાં આવેલ છે?

‘સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય - આશ્રિત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તં સ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિર્ભવતીતિ । ‘ધમ્મચરણં પહુચ્ચ’ ધર્મચરણં ચરણધર્મં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય તુ ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તં ‘ઉવકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વ-કોટિપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતીતિ । ‘પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુણ્યલીણાં ભદન્ત । ‘કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’ કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞાતા-કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘સ્વેત્તં પહુચ્ચ’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તં ‘ઉવકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ, ‘ધમ્મચરણં પહુચ્ચ’ ધર્મચરણં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તં ‘ઉવકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી’

કી ભવસ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? “ગોયમા । સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેકર તો इनकी जघन्य स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की कही गई हैं और उत्कृष्ट स्थिति तीन पल्योमकी कही गई है “धम्मचरणं पहुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उवकोसेणं देसुणा पुव्वकोडी” धर्म चारित्र धर्मस्वीकार करनेकी अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से कुछकम एक पूर्वकोटि की इनकी भवस्थिति कही गई है । ‘पुव्वविदेह अवर विदेह कम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते । केवह्यं कालं ठिईं पणत्ता’ हे भदन्त ! पूर्वविदेह और अपरविदेह रूप कर्मभूमिकी मनुष्यस्त्रियो की भवस्थिति कितने काल की कही गई है ! उत्तर में प्रभु कहते हैं—“स्वેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં પુવ્વકોડી” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેકર इनकी जघन्य स्थिति तो एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट स्थिति एक पूर्वकोटी की है क्योंकि यहाँ पर उत्कृष्ट स्थिति इतनी ही कहा गई है तथा “धम्मचरणं पहुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उवकोसेणं-

“ગોયમા ! સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે તેમની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમાની સ્થિતિ કહેલ છે “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી” ધર્મચારિત્ર-ધર્મ સ્વીકાર કરવાની અપેક્ષા એ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક એાછી એક પૂર્વકોટિની તેઓની ભવસ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે. ‘પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણત્તા’ હે ભગવન પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહ રૂપ કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ કેટલાકાળની કહેવામાં આવી છે ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં પુવ્વકોડી” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટિની કેમકે—અહિંયાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલીજ કહેલ છે. તથા “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી”

ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ પૂર્વાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીનાં ક્ષેત્રધર્મચરણાશ્રયણેન જઘન્યો-
ત્કર્ષામ્યામન્તર્મુહૂર્તપૂર્વકોટિ-દેશોનપૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતીતિ ભાવ. । વિશેષચિન્તાચે-
ત્યમ્-ભરતરવતેષુ ગ્રીણિ પલ્યોપમાનિ સુષમસુષમાયામ્, પૂર્વવિદેહેષુ ક્ષેત્રતઃ પૂર્વકોટિઃ,
તત્ર તથા ક્ષેત્રસ્વાભાવ્યાત્તત ઊર્ધ્વમાયુષોઽસંભવાત્ इति॥ કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીનાં સ્થિતિં નિરૂપ્ય અકર્મ-
ભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીનાં સ્થિતિં નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ-‘અકર્મભૂમિગ’ ઇત્યાદિ, ‘અકર્મભૂમિગમણુસ્સિ-
ત્થીણં ભંતે’ અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીનાં ભદન્ત । ‘કેવડયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ કિયન્તં કાલં
સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા-કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘જમ્મણં

દેસુણા પુન્વકોડી” ધર્મ ધારણ કરને કી અપેક્ષા લેકર इनकी जघन्य स्थिति एक
अन्तर्मुहूर्तकी है और उत्कृष्ट स्थिति कुछ कम एक पूर्वकोटि की है भरतक्षेत्र और ऐरवत
क्षेत्र की कर्मभूमिज मनुष्य स्त्रियोंकी भवस्थिति सुषमसुषमा नामके प्रथम आरे में क्षेत्र की
अपेक्षा से उत्कृष्ट रूप में तीन पल्योपम की होती है पूर्वविदेह में क्षेत्र की अपेक्षा से
एक पूर्वकोटि की होती है क्योंकि भरत ऐरवत और पूर्वविदेह के क्षेत्र का तथाविध
स्वभाव के कारण भरत ऐरवत के सुषमसुषमा काल में तीन पल्योपम से अधिक तथा
पूर्व विदेह में क्षेत्र की अपेक्षा पूर्वकोटि से अधिक आयुका संभव नहीं है

કર્મભૂમિક સ્ત્રીઓ કી સ્થિતિ કા નિરૂપણ કરકે અબ અકર્મભૂમિક સ્ત્રીઓ કી સ્થિતિ
કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“अकर्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते
केवडयं कालं ठिई पणत्ता” हे भदन्त । अकर्मभूमिक मनुष्य स्त्रियों की स्थिति कितने

ધર્મોચરણ કરવાની અપેક્ષાથી તેમની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ કંઈક ઓછી એક પૂર્વકોટિની છે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રની કર્મભૂમિજ મનુષ્ય-
સ્ત્રીઓની ભવસ્થિતિ સુષમ સુષમા નામના પહેલા આરામાં ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી
ત્રણ પલ્યોપમની થાય છે. પૂર્વવિદેહમાં ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી એક પૂર્વકોટિની હોય છે કેમકે-
ભરત, ઐરવત અને પૂર્વ વિદેહના ક્ષેત્રનો તથાવિધ સ્વભાવના કારણે ભરત અને ઐરવતના સુષમ
સુષમાકાળમાં ત્રણ પલ્યોપમથી વધારે તથા પૂર્વ વિદેહમાં ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિથી
વધારે આયુનો સભવ નથી

“કર્મભૂમિક સ્ત્રીઓની સ્થિતિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂચકાર અકર્મભૂમિ સ્ત્રીઓની
સ્થિતિનું નિરૂપણ કરે છે

આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“અકર્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં
ભંતે ! કેવડયં કાલં ઠિઈ પણત્તા” હે ભગવન્ અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રીઓની સ્થિતિ
કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ?” આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—

પડુચ્ચ' જન્મ પ્રતીત્ય—અકર્મભૂમિજન્માશ્રયણેન 'જહન્નેણ' દેસૂણં પલિઓવમં' જઘન્યતો દેશોનં પલ્યોપમમ્—તચ્છાષ્ટમાગાદન્યૂતમપિ દેશોનં ગવતિ, તતો વિશેષદ્યાપનાયાદ—'પલિઓવમસ્સ અસં-સ્વેજ્જહ ભાગઊણગં' પલ્યોપમસ્યાસંલ્યેયભાગેનોનમ્ પ્તચ્ચ દેમવતદેઘ્ણ્યવતક્ષેત્રાપેક્ષયા દ્રષ્ટવ્યમ્, તત્ર જઘન્યત. સ્થિતે રેતાવત્પ્રમાણાયાઃ સંભવાત્ । 'ઉવકોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ' ઉત્કર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિર્ભવતીતિ, એવા ત્રિપલ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિ દેવકુરુત્તરકુરુક્ષેત્રાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યેતિ 'સંહરણં પડુચ્ચ' સંહરણં પ્રતીત્ય, સંહરણં નામ કર્મભૂમિજાયા ત્રિયોઽકર્મભૂમિપુ નયન તત્પ્રતીત્ય તદાશ્રિત્ય 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્તમ્ 'ઉવકોસેણં દેસૂણા

કાલ કીં કહીં ગઈં હૈ "ગોયમા જમ્મણં પડુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવ-મસ્સં અસંસ્વેજ્જહ ભાગ ઊણગં ઉવકોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ" હૈ ગૌતમ । અકર્મ ભૂમિકં મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કીં સ્થિતિ જન્મ કીં અપેક્ષા લેકર કે જઘન્ય સે દેશ ઊન કુઠ્ઠ કમ 'એક પલ્યોપમ કીં કહીં ગઈં હૈ, પલ્યાપમ મેં દશોનતા તો આઠવેં ભાગ આદિ સે ન્યૂન હોને પર મીં આજાતી હૈ પરંતુ એસા ઊનતા યહા વિવક્ષિત નહીં હુઈં હૈ હસાં વાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે કહતે હૈ—"પલિઓવમસ્સ અસંસ્વેજ્જહ ભાગઊણગં" વહ ઊનતા યહાં પલ્યોપમ કે અસદ્યાતવેં ભાગ રૂપ મમજ્ઞનાંં ચાહિયે, યહ કથન દેમવત ઔર દેઘ્ણ્યવત ક્ષેત્ર કીં અપેક્ષા સે જાનનાંં ચાહિયે । ક્યોંકિ યહાંં પર હતને હી પ્રમાણ કો જઘન્ય સ્થિતિ કા સમવ હૈ । "ઉવકોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ" તથા અકર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કીં સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કીં કહીં ગઈં હૈ । યહ સ્થિતિ દેવકુરુ ઔર ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર કીં અપેક્ષા સે કહીં ગઈં જાનની ચાહિયે । "સંહરણં પડુચ્ચ" સંહરણ-કર્મભૂમિકીં સ્ત્રી કો હરકર અકર્મ ભૂમિમેં લેજાને—કીં અપેક્ષા અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રિયોંકીં ભવસ્થિતિ "જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં" જઘન્ય

"ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંસ્વેજ્જહ ભાગઊણગં ઉવકોસેણ તિણિણ પલિઓવમાઈ" હૈ ગૌતમ ! અકર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ જન્મની અપેક્ષાએ જઘન્યથી દેશ ઊન-કઈં ઓછી ઓઠ પલ્યોપમની કહેલ છે પલ્યોપમમાં દેશોનપણું તો આઠમા ભાગ આદિથી ન્યૂન થાય ત્યારે પણ આવી જાય છે. પરંતુ એવું ન્યૂન પણ અહિંયાંં વિવક્ષિત થયલે નથી. એજ વાત ને પ્રગટ કરવા માટે કહે છે કે—"પલિઓ-વમસ્સ અસંસ્વેજ્જહ ભાગઊણગ" તે ન્યૂન પણ અહિંયાંં પલ્યોપમના અસંખ્યાત મા ભાગ-રૂપ સમજવું. આ કથન હેકવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સમજવું. કેમકે—અહિંયાંં એટલા પ્રમાણની જ જઘન્ય સ્થિતિનો સ ભવ છે. "ઉવકોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈ", તથા અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. આ સ્થિતિ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી કહેલ છે, તેમ સમજવું 'સંહરણં પડુચ્ચ' સંહરણ-કર્મભૂમિની સ્ત્રીને હરીને. અકર્મભૂમિમા લઈ જવાની—અપેક્ષાથી અકર્મભૂમિ જ મનુષ્ય સ્ત્રિયોંની ભવસ્થિતિ "જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં" જઘન્યથી તો ઓઠ અંતર્મુહુર્તની છે, અને

પુવ્વકોડી' ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ, અયં ભાવઃ—ઈહ કર્મભૂમિકાપિ સ્ત્રી અકર્મભૂમિષુ સંદ્રતા અકર્મભૂમિકેતિ વ્યવહિયતે અકર્મભૂમિક્ષેત્રસમ્બન્ધાત્ યથા લોકે કશ્ચિન્મગધાદિદેશાત્ સૌરાષ્ટ્રે પ્રતિ પ્રસ્થિતો ગિરિનગરાદિષુ નિવાસં કલ્પયિતુકામઃ સુરાષ્ટ્રપર્યન્તગ્રામપ્રાપ્તઃ સન્ સમુત્પદ્ય માનેષુ તથાવિઘપ્રયોજનેષુ સૌરાષ્ટ્ર ઇતિ વ્યવહિયતે તદ્વત્ કર્મભૂમિજાડપિ સ્ત્રી અકર્મભૂમિકેતિ કથ્યતે તત્ર ચ સંદ્રતા સતી કાચિદન્તર્મુહૂર્તં જીવતિ, તથા કાચિત્ જીવિતા સતી તતોડપિ વા મૂયોડપિ સંહિયતે તદા વ્રતગ્રહણાઘવાર્ષિકકાલન્યૂનપૂર્વકોટચાયુષ્કા સા યાવજીવમપિ તત્રાવતિ-
ષ્ટતે, તતો જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તં પ્રોક્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતો દેશોના પૂર્વકોટિરિતિ । નનુ ભરતૈરવતાન્યપિ ક્ષેત્રાણિ કર્મભૂમૌ વર્તન્તે તત્ર ચૈકાન્તસુષમાદિકાલે ત્રીણ્યપિ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિરસ્યા ભવતિ સંદ્ર-

સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર “ઉવકોસેણ ” ઉત્કૃષ્ટ સે ‘ દેસુણા પુવ્વકોડી’ દેશોન પૂર્વકોટિ કી હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિં કર્મભૂમિક સ્ત્રી મી જબ અકર્મ ભૂમિ મેં હરણ કરકે લે આઈ જાતી હૈ તબ વહ અકર્મભૂમિક ક્ષેત્ર કે સમ્બન્ધસે અકર્મભૂમિકા રૂપ સે વ્યવહત હોને લગતી હૈ । લોકવ્યવહાર મેં મી એસા હી દેસા જાતા હૈ —જબ કોઈ મનુષ્ય મગધાદિદેશ સે સૌરાષ્ટ્ર મેં જાકર રહને લગતા હૈ —તો લોગ ડસે સૌરાષ્ટ્ર કા નાગરિક કહને લગ જાતે હૈ । કર્મભૂમિ સે હરણ કર અકર્મભૂમિ મેં લાઈ ગઈ કોઈ ૨ સ્ત્રી તો એક અન્તર્મુહૂર્ત તક હી જીવિત રહતી હૈ ફિર વહ વહાં સે વાપિસ કર્મભૂમિ મેં લે આઈ જાતી હૈ ફિર વહ વહાં સે પુનઃ વાપિસ સંદ્રત કરકે લે આઈજાતી હૈ તો એક કોટિ પૂર્વકી આયુ વાલી વહ મી એક કોટિ પૂર્વ તક વહાં જીવિત રહતી હૈ । ઇસ પ્રકાર જઘન્ય સે અકર્મભૂમિક સ્ત્રી કી આયુ સંદરણ કી અપેક્ષા એક અન્તર મુહૂર્તકી ઓર ઉત્કૃષ્ટસે દેશોન એક કોટિ પૂર્વ કી કહી ગઈ જાનની ચાહિયે,

શંકા —ભરત ઓર ઇરવત ક્ષેત્ર મી કર્મભૂમિ મેં હૈ યહાં જબ એકાન્ત સુષમાદિકાલ હોતા હૈ

“ઉવકોસેણ” ઉત્કૃષ્ટથી ‘દેસુણા પુવ્વકોડી’ દેશોન પૂર્વકોટિની છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે—કર્મભૂમિ જ સ્ત્રીપણુ જ્યારે અકર્મભૂમિમાં હરણ કરીને લાવવામાં આવે છે. ત્યારે આ અકર્મભૂમિક્ષેત્રના સંબંધમાં અકર્મભૂમિક રૂપથી વ્યવહાર થવા લાગે છે. લોક વ્યવહારમાં પણ એવુ જ જોવામાં આવે છે કે—જ્યારે કોઈ મનુષ્ય મગધવિગેરે દેશમાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં જઈને રહેવા લાગે છે. તો લોકો તેને સૌરાષ્ટ્રનો નાગરિક કહેવા લાગે છે કર્મભૂમિમાંથી હરણ કરીને અકર્મભૂમિમાં લાવવામાં આવેલ કોઈ કોઈ સ્ત્રી તો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ જીવતી રહે છે તે પછી તે ત્યાંથી કર્મભૂમિમાં લઈ આવવામાં આવે છે પછી તે ત્યાંથી ફરીથી પાછી સ હરણ કરીને લઈ આવવામાં આવે છે તો એક કોટિપૂર્વની આયુષ્ય-વાળી તે પણ એક કોટિપૂર્વ સુધી ત્યા જીવતી રહે છે. આરીતે જઘન્યથી અકર્મભૂમિક સ્ત્રીની આયુ સંહરણની અપેક્ષાથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન એક કોટિપૂર્વની કહેવામાં આવી છે. તેમ સમજવું

રણં ચાપિ સંભવતિ, તત્કર્થં દેશોના પૂર્વકોટિ રિતિ કથ્યતે इति चेत्, अत्रोच्यते- कर्मभूमिकाल विवक्षयैतत् कथनं ज्ञातव्यम्, तस्य च कर्मभूमिकालस्यैतावन्मात्रत्वात् इति ॥

‘હેમવચ ઇરણવણ જમ્મણં પહુચ્ચ’ હૈમવતૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુપ્યસ્ત્રીણાં જન્મ પ્રતીત્ય જન્માશ્રયણેન ‘જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળગં’ જઘન્યેન દેશોનં પલ્યોપમં પલ્યોપમસ્યાસંઘ્યેયમાગેનોનમ્ ‘ઉવકોસેણં પલિઓવમં’ ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણ પલ્યોપમમિતિ ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્ત ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી’ સંહરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિરાસાં ભવતિ, ભાવના પૂર્વવદિતિ ‘હરિવાસરમ્મયવાસ અકમ્મભૂમગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે’ હરિવર્પરમ્યકવર્પાકર્મભૂમિકમનુપ્ય-

તવ ત્રીણ પલ્યોપમ તક્ર કી સ્થિતિ મી સ્ત્રિયોં કી હો જાતી હૈ, ઓર હસ સ્થિતિ મેં ડનકા સંહરણ મી હો સકતા હૈ, તોં ફિર સંહરણકી અપેક્ષા દેશોન પૂર્વ કોટિસ્થિતિ ડનકી કૈસે કહી ગઈ હૈ * તો હસકા ઉત્તર ઇસા હૈ કિ ઇસી લઘ્વી જો યહાં ડનકી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહ કર્મભૂમિ કાલ કી વિવક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, વહ કર્મભૂમિ કાલ હતને પ્રમાણ કા હોતા હૈ ।

“હેમવચ ઇરણવણ જમ્મણં પહુચ્ચ” હૈમવત ઇરણ્યવત અકર્મભૂમિક મનુપ્ય સ્ત્રિયોં કી ભવસ્થિતિ જન્મકી અપેક્ષા ‘જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળગં,’ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં માગ સે હીન ઇક પલ્યોપમ કી હૈ ઓર “ઉવકોસેણં પલિઓવમં”, ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્ણ ઇક પલ્યોપમ કી હૈ “સંહરણ પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્ત ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી” સંહરણ કી અપેક્ષા સે ડનકી ભવસ્થિતિ જઘન્ય સે ઇક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ્લ કમ ઇક પૂર્વકોટિ કી હૈ । “હરિવાસરમ્મ-

શંકા—ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર પણ કર્મભૂમિમા છે અહિંયાં જ્યારે એકાન્ત સુખમા વિગેરે કાઈ હોય છે, ત્યારે ત્રણ પલ્યોપમ સુધી સંહરણ પણ થઈ શકે છે.—તો પછી સંહરણની અપેક્ષાએ દેશોનપૂર્વકોટિની સ્થિતિ તેઓની કેવીરીતે કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે—એવી લાંબી સ્થિતિ કર્મભૂમિકાળ એટલા પ્રમાણનો હોય છે. તેથી અહિંયાં કહેવામાં આવી છે,

“હેમવચ ઇરણવણ જમ્મણ પહુચ્ચ” હૈમવત, ઐરણ્યવત અકર્મભૂમિ જ મનુપ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ જન્મની અપેક્ષાથી ‘જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળગં’, જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા લાગ્યા ઓછી એક પલ્યોપમની છે. અને જ “ઉવકોસેણં પલિઓવમં”, ઉત્કૃષ્ટથી પૂરા એક પલ્યોપમની તે “સંહરણ પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્ત ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી, સંહરણની અપેક્ષાથી તેમની ભવસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી એક પૂર્વકોટિની છે. ‘હરિવાસરમ્મગવાસ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે ! કેવદ્દયં કાલં ટિઠ્ઠિ પણ્ણ ૧” હે ભગવન્ !

છીણાં ભદન્ત ! 'કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા' કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जम्मणं पडुच्च' जन्म प्रतीत्य जन्माश्रणे नेत्यर्थः 'जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणाइं' जघन्येन देशोने द्वे पल्योपमे पल्योपमस्यासंख्येभागोने 'उक्कोसेण दो पलिओवमाइं' उत्कर्षेण परिपूर्णं द्वे पल्योपमे स्थितिरासां भवतीति । 'संहरणं पडुच्च' संहरणं प्रतीत्य—संहरणमाश्रित्य 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी' उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिर्हरिवर्षरम्यकवर्षाकार्कर्मभूमिकल्लीणां स्थितिर्भवतीति । "देवकुरु उत्तरकुरुअकम्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं भंते' देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यल्लीणां भदन्त 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञता कथितेति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम 'जम्मणं पडुच्च' जन्म प्रतीत्य—जन्माश्रित्य—'जहन्नेणं देसूणाइं

गवास अकम्मभूमिग मणुस्सिस्थीणं भंते केवइयं कालं ठिई पणत्ता " हे भदन्त ! हरिवर्ष और रम्यक वर्ष रूप अकर्म भूमि की मनुष्य स्त्रियों की भवस्थिति कितने काल की है ? "गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागेण ऊणाइं " हे गौतम ! जन्म की अपेक्षा हरिवर्ष और रम्यकवर्ष की मनुष्य स्त्रियों की स्थिति कुछ कम पल्योपम के असंख्यातवें भाग. से हीन दो पल्योपम की है और 'उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं " उत्कृष्ट से परिपूर्ण दो पल्योपम की है " संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी" सहरण की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से कुछ कम एक पूर्वकोटि की इनकी स्थिति है "देवकुरु उत्तरकुरुअकम्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता " हे भदन्त ! देवकुरु उत्तरकुरु रूप अकर्म भूमि की मनुष्य स्त्रियों की स्थिति कितने काल की है ? "गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं

હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ ૩૫ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ભવસ્થિતિ કેટલા કાળની છે. 'ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણાઈં દો પલિઓવમાઈં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇ ભાગેણ ઊણાઈં,' હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાએ હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની સ્થિતિ કંઈક ઓછી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં લાગથી ઓછી એ પલ્યોપમની છે, અને "ઉક્કોસેણં દો પલિઓવમાઈં," ઉત્કૃષ્ટથી સંપૂર્ણ એ પલ્યોપમની છે "સંહરણં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી" સહરણની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંત-મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી એક પૂર્વકોટિની તેઓની સ્થિતિ છે. 'દેવકુરુ ઉત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણત્તા,' હે ભગવનુ દેવ-કુરુ ઉત્તરકુરુ, ૩૫ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ, જહન્નેણં દેસૂણાઈં

તિન્નિ પલિઓવમાઈં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગેણ ડુણાઈં' જઘન્યેન દેશોનાનિ-દેશતોહીનાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પલ્યોપમસ્ય અસંખ્યેયમાગેનોનાનિ સ્થિતિર્ભવતીતિ । 'ઉવકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં' ઉત્કર્ષેણ પરિપૂર્ણાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિરાસાં ભવતીતિ । 'સંહરણં પહુચ્ચ' સંહરણ પ્રતીત્ય-સંહરણમાશ્રિત્ય 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી' જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવતીતિ । 'અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુ-સ્સિસ્થીણં મંતે' અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુપ્યર્ણાણાં મદન્ત । 'કેવહયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા' ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'જમ્મણં પહુચ્ચ' જન્મ પ્રતીત્ય-જન્માશ્રિત્ય 'જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગં' જઘન્યેન દેશોનં પલ્યોપમસ્યામંખ્યાતમાગં યાવત્, સ ચ દેશોન-પલ્યોપમાસંખ્યેય માગઃ 'પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગેણ ડુણાઈં' પલ્યોપમસ્યામંખ્યાતમાગેન ડુનો હીન ઇતિ । અત્રોનતા હેતુઃ પલ્યોપમસ્યામંખ્યેયો માગોડતીવ સ્તોકો વિજ્ઞેય ઇતિ ।

તિન્નિ પલિઓવમાઈં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગેણ ડુણાઈં "હે ગૌતમ ! જન્મ કી અપેક્ષા સે દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કી હૈ ઔર 'ઉવકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં' ઉત્કૃષ્ટ સે પરિપૂર્ણ ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ । 'સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી' સંહરણ કી અપેક્ષા સે ફનકી સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ્લ કમ એક પૂર્વકોટિ કી હૈ । "અંતરદીવગ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં મંતે" હૈ મદન્ત । અન્તર દ્વીપ રૂપ અકર્મ ભૂમિ કી સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી હૈ ? "ગોયમા જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગં" હૈ ગૌતમ જન્મ કી અપેક્ષા લેકર તો જઘન્ય સે કુલ્લ કમ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં માગ પ્રમાણ હૈ, ઔર 'ઉવકોસેણં પલિઓવમસસ અસં-

તિન્નિ પલિઓવમાઈં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગેણ ડુણાઈં" હૈ ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાથી દેવકુરુની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી કંઈક ઓછી ત્રણ પલ્યોપમની છે. અને "ઉવકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં" ઉત્કૃષ્ટથી, સ પૂર્ણ ત્રણ પલ્યોપમની છે. "સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી" સંહરણની અપેક્ષાથી તેઓની સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી એક પૂર્વકોટિની છે. "અંતરદીવગ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં મંતે" હૈ ભગવન્ અંતર-દ્વીપરૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? "ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગં" હૈ ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષા લઈને જઘન્યથી કંઈક કમ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે અને 'ઉવકોસેણં પલિઓવમસસ અસંખેજ્જહમાગં' ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. તથા 'સંહરણં પહુચ્ચ સંહરણની અપેક્ષાએ' 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં દેસૂણા-

‘ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહાગં’ ઉત્કર્ષેણ પરિપૂર્ણં પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગં
યાવત્ પલ્યોપમસ્ય પરિપૂર્ણાસંખ્યેયભાગપ્રમિતા સ્થિતિર્ભવતીતિ । ‘સંહરણં પહુચ્ચ’
સંહરણં પ્રતીત્ય સંહરણાપેક્ષયા તુ ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી’
જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવતીતિ ॥સૂ૦૨॥

કર્માકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં સ્થિતિમાનં પ્રદર્શ્ય દેવસ્ત્રીણાં સ્થિતિમાનં પ્રદર્શયિતું પ્રશ્નય-
ન્નાહ—‘દેવિત્થીણં ભંતે’ इत्यादि ,

મૂલમ્—‘દેવિત્થીણં ભંતે ? કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા ? ગોયમા !
જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં પણપન્નં પલિઓવમાઈ ! ભવણ-
વાસિદેવિત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા ? ગોયમા ! જહન્નેણં
દસવાસસહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં અદ્ધપંચમાઈ પલિઓવમાઈ । એવં અસુસ્કુમાર-
ભવણવાસિદેવિત્થીણં નાગકુમારભવણવાસિદેવિત્થીણં, જહન્નેણં દસવા-
સસહસ્સાઈ, ઉક્કોસેણં દેસૂણં પલિઓવમં, એવં સેસાણ વિ જાવ
થણિયકુમારાણં । વાણમંતરીણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં
અદ્ધપલિઓવમં । જોઈસિયદેવિત્થીણં ભંતે ? કેવઇયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા ?
ગોયમા ! જહન્નેણં પલિઓવમં અદ્ધહાગં—ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં
પણ્ણાસાણ વાસસહસ્સેહિ અબ્મહિયં । ચંદવિમાણજોઈસિયદેવિત્થીણં
જહન્નેણં ચઠ્ઠમાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં તં ચેવ । સૂરવિમાણજોઈસિય-
દેવિત્થીણં જહન્નેણં ચઠ્ઠમાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં
પંચહિ વાસસણ્ણિમબ્મહિયં । ગહવિમાણજોઈસિયદેવિત્થીણં જહન્નેણં
ચઠ્ઠમાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં । ‘ણક્કવત્તવિમાણજોઈ-
સિયદેવિત્થીણં જહન્નેણં ચઠ્ઠમાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં ચઠ્ઠમાગપલિ-

ખેજ્જહાગ” ઉત્કૃષ્ટ સે પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ તથા “સંહરણં પહુચ્ચ”
સંહરણ કી અપેક્ષા હેકર “જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી” જઘન્યસે
इनकी स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्टसे कुछ कम एक पूर्वकोटिकी है । सूत्र ॥२॥

પુવ્વકોડી” જઘન્યથી તેઓની સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી
એકપૂર્વ કોટિની છે. ।

ओवमं माइरेगं । नागविमाण जोइसियदेविथीए जहन्नेणं अट्टभाग-
पलिओवमं, उक्कोसेणं माइरेगं अट्टभागपलिओवमं । वेमाणियदेवि-
थीए जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाइं । सोहम्म
कण्ववेमाणिय देविथीणं भंते ! केवडयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोवमा ! जह-
न्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं । इसाणदेविथीणं जह-
न्नेणं माइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं पणपलिओवमाइं ॥ सू० ३॥

टीका—देवन्ध्रोंणां भवन्त ! कियन्त कालं स्थितिः प्रज्ञता ? गौतम ! जघन्येन
दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण पञ्चपञ्चाशत् पत्योपमानि । भवनवासिदेवस्त्रीणां भवन्त
स्थितं कालं स्थितिः प्रज्ञता ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेणार्द्ध-
पञ्चमानि पत्योपमानि । पवनमुरकुमारभवनवासिदेवस्त्रियाः नागकुमारभवनवासि-
देवस्त्रिया जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण देशोनं पत्योपमम् पवं दोषाणामपि
यादवन्तानि कुमाराणाम् । यानध्यन्तरीणां जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेणार्द्ध-
पत्योपमम् । ज्योतिष्कदेवन्ध्रोंणां भवन्त ? कियन्त कालं स्थितिः प्रज्ञता ? गौतम !
जघन्येन पत्योपममष्टभागम् उत्कर्षेणार्द्धपत्यापम पञ्चाशता वर्षसहस्रस्थधिकम् ।
चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवस्त्रियाः जघन्येन चतुर्भागपत्योपमम् उत्कर्षेण तदेव । सूर्य-
विमानज्योतिष्कदेवस्त्रिया जघन्येन चतुर्भागपत्योपमम् उत्कर्षेणार्द्धपत्योपमं
पञ्चभिर्षपंशतस्थधिकम् । ग्रहविमानज्योतिष्कदेवस्त्रियां जघन्येन चतुर्भागपत्यो-
पमम् उत्कर्षेणार्द्धपत्योपमम् । नक्षत्रविमानज्योतिष्कदेवस्त्रीणां जघन्येन चतुर्भाग
पत्योपममुत्कर्षेण चतुर्भागपत्योपमं सानिरेकम् । ताराविमानज्योतिष्कदेवस्त्रिया जघ-
न्येन चतुर्भागपत्योपमम् उत्कर्षेण सानिरेकमष्टभागपत्योपमम् । ध्वमानिकदेवस्त्रिया जघन्येन
पत्योपममुत्कर्षेण पञ्चपञ्चाशल्यपत्योपमानि । सौधमं कल्पवृक्षानिकदेवन्ध्रोंणां भवन्त ।
विपण्णे कालं स्थितिः प्रज्ञता ? गौतम ! जघन्येन पत्योपमम् उत्कर्षेण सत्त पत्योपमानि
इसाणदेवस्त्रीणां जघन्येन सानिरेकं पत्योपमम् उत्कर्षेण सत्त पत्योपमानि ॥ सू० ३॥

टीका—'देविन्धी णं भंते' देवध्रोंणां भवन्त ! 'केवडयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियन्त

कालं कियन्त मत्स्येन विमानं दिग्गजं वा सूत्रकार देवस्त्रियोंके स्थिति-
मान को दित्तने के लिये कहते हैं 'देविन्धीणं भंते ! इत्यादि । यत्र ॥ ३ ॥

टीका—गौतम प्रश्ने क्या कहा है - 'देविन्धी णं भंते ! केवडयं कालं ठिई पन्नत्ता'

अर्थ—जो भवन्त, किये नीं स्थितिमान प्रमाणोंने एवं सूत्रकार देवस्त्रियोंना स्थितिमान
ने जो पत्रा भूटे नींके प्रश्न के लिये है—'देविन्धी णं भंते ! इत्यादि ।

टीका—गौतम प्रश्नार्थ प्रश्ने वेबुं प्रश्न है 'देविन्धी णं भंते ! केवडयं कालं

કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતેતિ સામાન્યતો દેવસ્ત્રીણાં સ્થિતિવિષયે પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’
 ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ’ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિં દેવ-
 સ્ત્રીણાં સ્થિતિકાલો ભવતીતિ, તાનિ ચ ભવનપતિસ્ત્રીઃ વ્યન્તરસ્ત્રીરધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યાનીતિ । ‘ઉક્કો-
 સેણં પણપન્નં પલ્લિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચ પચ્ચાશત્ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિર્ભવતિ દેવસ્ત્રીણામિતિ,
 એતાનિ ચેશાનદેવીરધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યાનીતિ । તદેવં સામાન્યતો દેવસ્ત્રીણાં સ્થિતિં પ્રદર્શ્ય વિશે-
 ષતો દેવસ્ત્રીણાં સ્થિતિં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘ભવણવાસિદેવિત્થીણં’ ઇત્યાદિ, ‘ભવણવાસિ-
 દેવિત્થીણં ભંતે’ ભવનવાસિદેવસ્ત્રીણાં ભદન્ત ! ‘કેવડયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’ કિયન્તં કાલં
 સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ— ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જહન્નેણં
 દસવાસસહસ્સાઈ’ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ સ્થિતિર્ભવતિ ભવનવાસિદેવસ્ત્રીણામ્, ‘ઉક્કો-

હે ભદન્ત ! દેવસ્ત્રિયો કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ / એસા યહ પ્રશ્ન સામાન્ય
 સે દેવસ્ત્રિયો કી સ્થિતિ કે વિષય મેં હૈ—ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં
 દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં પણપન્નં પલ્લિઓવમાઈ” હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે ઇન
 કી સ્થિતિ તો દશ હજાર વર્ષ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પચપન પલ્યોપમ કી હૈ ।
 જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ કા કથન ભવનપતિ ઓર વ્યન્તર દેવસ્ત્રિયો
 કી અપેક્ષા સે કહા ગયા જાનનાં ચાહિયે । તથા પચપન પલ્યોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
 કા કથન ઈશાન દેવસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા સે કહા ગયા જાનનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર
 સામાન્ય સે દેવસ્ત્રિયો કી સ્થિતિ કા કાલ પ્રકટ કરકે અવ સૂત્રકાર વિશેષ રૂપ સે
 મિન્ન મિન્ન દેવસ્ત્રિયો કી સ્થિતિકાલ પ્રકટ કરતે હૈ—ઈસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ
 “ભવણવાસિદેવિત્થીણં ભંતે કેવડયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા” હે ભદન્ત ! ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયો કી
 સ્થિતિ કા કાલ કિતનાં કહા ગયા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં

ઠિઈં પણપન્નત્તા” હે ભગવન્ દેવાંગનાની સ્થિતિ કેટલા કાંજની કહેવામાં આવી છે ? આ
 પ્રમાણે નો આ પ્રશ્ન સામાન્ય પણાથી દેવાંગનાની સ્થિતિના સંબંધમાં પૂછેલ છે આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં
 પણપણં પલ્લિઓવમાઈ” હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તેઓની સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની કહેવામાં
 આવી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૫ પંચાવન પલ્યોપમની કહેલ છે. જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષની
 સ્થિતિનું કથન ભવનપતિ અને વ્યન્તરદેવ સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ
 સમજવું તથા ૫૫ પંચાવન પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન ઈશાન દેવસ્ત્રિયોની
 અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. આરીતે સામાન્ય પણાથી દેવાંગનાનો સ્થિતિ-
 કાળ બતાવીને હવે સૂત્રકાર વિશેષ પણાથી જૂદી જૂદી દેવસ્ત્રિયોના સ્થિતિ કાલને બતાવે
 છે. આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘ભવણવાસિદેવિત્થીણં ભંતે કેવડયં કાલં
 ઠિઈં પણપન્નત્તા’ હે ભગવન્ ભવનવાસીદેવીયોની સ્થિતિકાળ કેટલો કહેવામાં આવેલ છે ? આ

સેણં અદ્વપંચમાઈં પલિઓવમાઈં' ઉત્કર્ષેણ અર્ધપંચમાનિ—સાર્દ્ધાનિ ચત્વારિ પલ્યોપમાનિ સ્થિતિર્ભવતિ ભવનવાસિદેવસ્ત્રીણામ્ । હદન્ચ ભવનવાસિવિશેષાસુરકુમારસ્ત્રીરધિકૃત્ય જ્ઞાતવ્યમિતિ 'एवं असुरकुमारभवनवासिदेवित्थीए' एवम् सामान्यतो भवनवासिदेवस्त्रीवदेव असुरकुमार भवनवासिदेवस्त्रिया अपि जघन्येन दशवर्षसहस्राणि स्थिति रुत्कर्षतः सार्द्धचत्वारि पल्योपमानि स्थितिर्भवतीति भावः । 'नागकुमारभवणवासिदेवित्थीए जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' नागकुमारभवनवासिदेवस्त्रियाः स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि भवति, 'उक्कोसेणं देसूणं पलિओवमं' ઉત્કર્ષેણ દેશોનં દેશતો હીન પલ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતીતિ । 'एवं सेसाण वि जाव थणियकुमाराणं' एवं शेषाणामपि ज्ञावत् स्तनितकुमाराणाम्, नागकुमारभवनवासि देवस्त्रीवदेव शेषाणाम्, सुवर्णविद्यु-दग्नि-द्वीपो-दधि-दिग्-वायु-स्तनितकुमारभवनवासिदेव-સ્ત્રીણામપિ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ સ્થિતિર્ભવતિ, ઉત્કર્ષતો દેશોનપલ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવ-તીતિ ભાવઃ ॥ “વાણમંતરીણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં” વાનવ્યન્તરીણાં—વાનવ્યન્તરદેવ

દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્વપંચમાઈં પલિઓવમાઈં” હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવ સ્ત્રિયોંકી સ્થિતિકા કાલ જઘન્યસે તો દસ હજાર વર્ષકા કહા ગયા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટસે સાઢા ચાર પલ્યોપમ કા કહા ગયા હૈ । યહ સ્થિતિકાલ ભવનપતિ કે મેદ જો અસુર કુમાર હૈ સો ડનકી સ્ત્રિયોં કો લેકર કહા ગયા હૈ । “નાગકુમાર ભવણવાસિદેવિત્થીણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણં પલિઓવમં” નાગકુમાર ભવનવાસી દેવોં કી સ્ત્રિયોં કી ડી સ્થિતિ જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન કુલ કમ ંક પલ્યોપમ કી હૈ “एवं सेसाण वि जाव थणियकुमाराणं ” ’ ઈસી પ્રકાર સે સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિકુમાર દ્વીપકુમાર ઉદધિકુમાર દિવકુમાર વાયુકુમાર ઔર સ્તનિતકુમાર, ઇન ભવન-વાસી દેવોં કે સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ કમ

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! જહ્ણણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્વપંચમાઈં પલિઓવમાઈં” હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી તો દસ હજાર વર્ષની કહેલ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાડાચાર પલ્યોપમની કહી છે. આ સ્થિતિકાળ ભવનપતિના લેહમાં જે અસુરકુમાર ભવનપતિ છે, તેઓની સ્ત્રિયોંની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. “નાગકુમારભવણવાસિદેવિત્થીણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણં પલિઓવમાઈં” નાગકુમાર ભવનવાસી દેવોંની સ્ત્રિયોંની સ્થિતિપણ જઘન્યથી દસહજાર વર્ષની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન—કંઈક ઓછી એક પલ્યોપમની છે “एवं सेसाण वि जाव थणियकुमाराणं” એજ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર આટલા ભવનવાસી દેવોંની સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી એક પલ્યોપમની છે.

સ્ત્રીણાં જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાણિ સ્થિતિર્ભવતિ 'ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં' ઉત્કર્ષેનાર્દ્ધ પલ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતિ સામાન્યવ્યન્તરદેવસ્ત્રીવદેવ વિશેષવ્યન્તરવિશેષપિશાચાદિદેવ સ્ત્રીણામપિ જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષતોઽર્દ્ધપલ્યોપમપ્રમાણા સ્થિતિઃ વેદિતવ્યેતિ । 'જોહસિયદેવિત્થીણં મંતે !' જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રીણાં ભદન્ત । 'કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા' ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞન્તા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! जहन्नेणं पलिओवमअट्ठभागं' जघन्येन पल्योपममष्टभागम् एकस्य पल्योपमस्याष्टम— भागपरिमिता स्थितिर्भवतीति भावः, 'उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहिंयं' उत्कर्षेणार्द्धपल्योपमं पञ्चाशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकम्, स्थितिर्भवति ज्योतिष्कदेव स्ત્રીણામિતિ ॥ તદેવં સામાન્યતઃ જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રીણાં સ્થિતિં પ્રદર્શ્ય વિશેષતો જ્યોતિષ્કદેવ

एक पल्योपम की है "वाणमंतरीणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं" वानव्यन्तर देवों की जो देवियां हैं उनकी स्थिति जघन्य से दस हजार वर्ष की है और उत्कृष्ट से आधे पल्योपम की हैं जिस प्रकार से यह सामान्य रूप से व्यन्तर देवियों की स्थिति कही गई है उसी प्रकार से व्यन्तर देवों के भेद रूप पिशाच देवों के देवियों की भी यही स्थिति है ऐसा जानना चाहिये । अर्थात् पिशाच आदि व्यन्तर देवों के देवियों की सब की स्थिति जघन्य से दस हजार वर्ष की है और उत्कृष्ट से आधे पल्योपम की है । "जोहसियदेवित्थीणं मंते ! केवहयं कालं ठिई पणत्ता" हे भदन्त ! ज्योतिषिक देवों के देवियों की स्थिति कितने काल को कही गई है ? "गोयमा ? जहन्नेणं पलिओवम-अट्ठभागं उक्कोसेणं अद्ध पलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहिंयं" हे गौतम ! ज्योतिषिक देवों के देवियों की जघन्य स्थिति एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट स्थिति आधे पल्योपम की है इसमें—उत्कृष्ट स्थिति में—पचास हजार वर्ष और अधिक हैं । इस

"વાણમંતરીણ જહણ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં" વાનવ્યંતર-દેવોની જે દેવિયો છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી દસહજાર વર્ષની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમની છે. જે પ્રમાણે આ સામાન્ય પણ્લાથી વ્યંતરદેવિયોની સ્થિતિ કહી છે, એજ પ્રમાણે વ્યંતરદેવાના ભેદરૂપ પિશાચદેવોનો દેવિયોની સ્થિતિપણુ એજ પ્રમાણેની છે તેમ સમજવું અર્થાત્—પિશાચ વિગેરે વ્યંતર દેવોની બધીજ દેવિયોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા પલ્યોપમની છે. "જોહસિયદેવિત્થીણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પણ્ણત્તા" હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્ત્રીયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? "ગોયમા ! જહણ્ણેણં પલિઓવમઅટ્ઠભાગં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં પણ્ણા-સાપ વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિંયં" હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્ક દેવોની દેવીયોની જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમના આઠમાભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની છે. આમાં—ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં—બીજા પચાસ હજાર વર્ષ વધારે છે. આ રીતે પચાસ હજાર વર્ષ

સ્ત્રીणां स्थितिं दर्शयितुमाह—‘चंद्रविमाण’ इत्यादि, ‘चंद्रविमाणजोइसियदेवित्थीए’ चन्द्र-विमानज्योतिष्कदेवस्त्रियाः ‘जहन्नेणं चउभागपलिओवमं’ जघन्येन चतुर्भागपल्योपमम्, पल्योपमस्य चतुर्थभागप्रमाणा स्थितिरित्यर्थः, ‘उक्कोसेणं तं चेव’ उत्कर्षेण तदेव चन्द्रविमान-ज्योतिष्कदेवस्त्रीणामुत्कर्षेण स्थितिः अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकमिति ॥ सूर-विमाणजोइसियदेवित्थीए’ सूर्यविमानज्योतिष्कदेवस्त्रियाः ‘जहन्नेणं चउभागपलिओ-वमं’ जघन्येन चतुर्भागपल्योपमम् सूर्यदेवस्त्रीणां जघन्या स्थितिः पल्योपमस्य चतुर्भागपरि-मिता भवति, तथा ‘उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पंचहिं वाससएहिं अब्भहियं’ उत्कर्षेणार्द्ध पल्योपमं पञ्चभिर्वर्षशतैरभ्यधिकम् पञ्चशताधिकार्द्धपल्योपमप्रमाणोत्कृष्टा स्थिति भवति सूर्य-विमानज्योतिष्कदेवीनामिति । ‘गहविमाणजोइसियदेवित्थीणं’ ग्रहविमानज्योतिष्क-देवस्त्रीणाम् जहन्नेणं चउभागपलिओवमं’ जघन्येन चतुर्भागपल्योपमम् ‘उक्कोसेणं

પ્રકાર પચાસ હજાર વર્ષ અધિક બાધે પલ્યોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્યોતિષ્ક દેવો કી દેવિયો કી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર કા યહ કથન સામાન્ય રૂપસે જ્યોતિષ્ક દેવોકી દેવિયોં કે સમ્બન્ધ મેં કહા ગયા હૈ । બવ જો જ્યોતિષ્ક દેવોં કે મેદ ચન્દ્ર આદિ હૈ ઊનકી દેવિયોં કી ક્યા ક્યા સ્થિતિ હૈ—યહ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ । “ચંદ્રવિમાણજોઈસિયદેવિત્થીએ” ચન્દ્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવ સ્ત્રિયોં કી “જહન્નેણં ચઉભાગપલિઓવમં” સ્થિતિ જઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કા ચૌથા ભાગ ઓર “ઉક્કોસેણં તં ચેવ” ઉત્કૃષ્ટ સે પચાસ હજાર વર્ષ અધિક બાધે પલ્યોપમ કી હૈ “સૂરવિમાનજોઈસિયદેવિત્થીએ જહન્નેણં ચઉભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં પંચહિં વાસસપહિમબ્ભહિયં” સૂર્યવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ જઘન્યસે પલ્યોપમકે ચૌથે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પાંચસૌ વર્ષ અધિક બાધે પલ્યોપમકી હૈ । “ગહવિમાણજોઈ સિયદેવિત્થીણં જહન્નેણં ચઉભાગપલિઓવમં ઉક્કોસે

અધિક અર્ધાપલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્ત્રિયોની છે. તેમ સમજવું. આ રીતે આ ઉપરોક્ત કથન સામાન્યપણાથી જ્યોતિષ્ક દેવોની દેવિયોના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે હવે જ્યોતિષ્ક દેવોના ભેદોમાં અંદ્ર વિગેરે છે, તેમની દેવિયોની કઇ કઇ સ્થિતિ છે. તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે

“ચંદ્રવિમાણજોઈસિયદેવિત્થીએ” ચંદ્રવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની સ્ત્રિયોની સ્થિતિ “જહન્નેણં ચઉભાગપલિઓવમં” જઘન્યથી એક પલ્યોપમના ચોથા ભાગની અને “ઉક્કો-સેણં તં ચેવ” ઉત્કૃષ્ટથી પચાસહજાર વર્ષ અધિક અર્ધાપલ્યોપમની છે “સૂરવિમાણ જોઈસિય દેવિત્થીએ જહન્નેણં ચઉભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં પંચહિં વાસસપહિમબ્ભહિયં” સૂર્ય વિમાન જ્યોતિષ્ક સ્ત્રિયોની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ પ્રમાણની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસૌ વર્ષ વધારે અર્ધાપલ્યોપમની છે. ‘ગહવિમાણજોઈસિયદેવિત્થીણં

અદ્વપલિઓવમં' ઉત્કર્ષેનાર્દ્ધપલ્યોપમમ્, મૌમાદિ ગ્રહ જ્યોતિષ્ક દેવીનાં જઘન્યા સ્થિતિઃ પલ્યોપ-
મસ્ય ચતુર્થભાગપ્રમાણા ભવતિ તથોત્કૃષ્ટા સ્થિતિરર્દ્ધપલ્યોપમપ્રમાણા ભવતીતિ ભાવઃ । 'ળવ્વત્ત-
વિમાળજોઽસિયદેવિત્થીળ' નક્ષત્રવિમાનજ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રીનામ્ 'જહન્નેળ ચઽભાગપલિઓ-
વમં' જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમમ્ પલ્યોપમસ્ય ચતુર્થભાગપ્રમિતા સ્થિતિરિત્યર્થઃ । 'ઉવ્કોસેળ
ચઽભાગપલિઓવમં સાઙરેળ' ઉત્કર્ષેળ ચતુર્ભાગપલ્યોપમં સાતિરેકમ્ સાતિરેકપલ્યોપમ-
ચતુર્થભાગપ્રમિતા સ્થિતિરિત્યર્થઃ । 'તારાવિમાળજોઽસિયદેવિત્થીળ' તારાવિમાનજ્યો-
તિષ્કદેવસ્ત્રીયાઃ 'જહન્નેળ અઢ્ઢભાગપલિઓવમં' અષ્ટભાગપલ્યોપમં પલ્યોપમસ્યાષ્ટમભાગ
પ્રમિતા સ્થિતિરિત્યર્થઃ 'ઉવ્કોસેળ સાઙરેળઅઢ્ઢભાગપલિઓવમં' ઉત્કર્ષેળ સાતિરેકાષ્ટભાગ
પલ્યોપમમ્, સાતિરેકપલ્યોપમાષ્ટમભાગ પ્રમાણોત્કૃષ્ટા સ્થિતિસ્તારાવિમાનદેવીનામિતિ ।

ળં અદ્વપલિઓવમં" ગ્રહવિમાનજ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રીયોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કે ચતુર્થ
ભાગ પ્રમાળ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આધે પલ્યોપમ કી હે મંગલઆદિ ગ્રહ જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રીયોં
કી સ્થિતિ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કે ચતુર્થ ભાગ પ્રમાળ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આધે પલ્યોપમ પ્રમાળ
હે । "ળવ્વત્તવિમાળજોઽસિયદેવિત્થીળ " નક્ષત્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રીયોં કી
સ્થિતિ "જહન્નેળ ચઽભાગપલિઓવમં ઉવ્કોસેળ ચઽભાગપલિઓવમં સાઙરેળ" જઘન્ય
સે ંક પલ્ય કે ચતુર્થ ભાગ પ્રમાળ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ અધિક પલ્યોપમકે ચતુર્થભાગ પ્રમાળ હે,
"તારાવિમાળજોઽસિયદેવિત્થીળ જહન્નેળ અઢ્ઢભાગપલિઓવમં, ઉવ્કોસેળ સાઙરેળ
અઢ્ઢભાગપલિઓવમં" તારાવિમાનજ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રીયોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કે આઠવેં
ભાગ પ્રમાળ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટસે કુલ અધિક પલ્યોપમકે આઠવે ભાગ પ્રમાળ હે । ઈસ પ્રકાર સામાન્ય
ઓર વિશેષ રૂપસે જ્યોતિષ્ક દેવિયોંકી સ્થિતિ પ્રકટ કર અવ સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપસે પહેલે

જહન્નેળ ચઽભાગપલિઓવમં, ઉવ્કોસેળ અદ્વપલિઓવમં" ગ્રહવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની
સ્ત્રીયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યો-
પમની છે. જ્યોતિષ્ક દેવોમાં મંગળ વિગેરે ગ્રહોની સ્ત્રીયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના
ચોથાભાગ પ્રમાણની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ પ્રમાણની છે. "ળવ્વત્તવિમાળ
જોઽસિયદેવિત્થીળ" નક્ષત્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવની સ્ત્રીયોંની સ્થિતિ "જહન્નેળ ચઽભાગ-
પલિઓવમં ઉવ્કોસેળ ચઽભાગપલિઓવમં સાઙરેળ" જઘન્ય એક પલ્યના ચોથાભાગ પ્રમાણ
છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે પલ્યોપમના ચોથાભાગ પ્રમાણની છે. "તારાવિમાળજોઽસિયદે
વિત્થીળ જહન્નેળ અઢ્ઢભાગપલિઓવમં ઉવ્કોસેળ સાઙરેળઅઢ્ઢભાગપલિઓવમં" તારા વિમાન
જ્યોતિષ્ક દેવની સ્ત્રીયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમાભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃ-
ષ્ટથી કંઈક વધારે પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની છે.

જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રીणां सामान्यतो विशेषतश्च स्थितिं प्रदर्श्य सामान्यतो वैमानिकदेवस्त्रीणां स्थितिं दर्शयितुमाह—‘वेमाणियदेवित्थीए’ वैमानिकदेवस्त्रिया. ‘जहन्नेणं पलिओवमं’ जघन्येन पल्योपमं स्थिति, उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाइं उत्कर्षेण पञ्चपञ्चाशत् पल्यो-पमानि सामान्यतो वैमानिकदेवीनां जघन्यतः पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टतः पञ्चपञ्चाशत् पल्योप-प्रमाणा स्थिति भवतीति भावः । ‘सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थीणं भंते !’ सौधर्म-कल्प वैमानिकदेवस्त्रीणां भदन्त ! ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता—कथितेति प्रश्नः, ‘भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं पलिओवमं’ जघन्येन पल्योपमम् ‘उक्कोसेणं सत्तपलिओवमाइं’ उत्कर्षेण सप्तपल्योपमानि जघन्योत्कर्षाभ्यामेकपल्यो-पम सप्तपल्योपमप्रमाणा सौधर्मकल्पदेवीनां स्थिति भवतीति । अत्रेयं स्थितिः परिगृहीतदेव्यपेक्षया प्रोक्ता । अपरिगृहीतदेवीनां तु स्थिति जघन्येन पल्योपमप्रमाणा, उत्कर्षेण पञ्चाशत्पल्योपम—प्रमाणेति । ‘ईसानदेवित्थीणं जहन्नेणं साइरेगं पलिओपमं’ ईशान कल्पवैमानिकदेवस्त्रीणां जघन्येन सातिरेकपल्योपमम् । ‘उक्कोसेणं णव पलिओवमाइं’ उत्कर्षेण नव पल्योपमानि स्थिति

वैमानિક દેવિયોંકી સ્થિતિ પ્રકટ કરતે હૈ । “વેમાણિયદેવિત્થીએ જહન્નેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં પણપન્નં પલિઓવમાઈ” વૈમાનિક દેવિયોંકી સ્થિતિ જઘન્યસે તો એક પલ્યોપમકી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટસે પચપન પલ્યોપમકી હૈ । “સોહમ્મકપ્પવેમાણિયદેવિત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણ્ણત્તા” હૈ ભદન્ત ! સૌધર્મકલ્પ વૈમાનિક સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી હોતી હૈ “ગોયમા જહન્નેણં પલિઓવમ ઉક્કોસેણં સત્ત પલિઓવમાઈ ” હૈ ગૌતમ ! સૌધર્મ કલ્પવૈમાનિક સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ” જઘન્ય સે તો એક પલ્યોપમ કી હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત પલ્યોપમ કી હોતો “ઈસાન દેવિત્થીણં જહન્નેણં સાઈરેગં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં ણવ પલિઓવમાઈ” ઈશાન કલ્પ વૈમાનિક દેવોં કી સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો

આ રીતે સામાન્ય અને વિશેષ પણાથી જ્યોતિષ્કદેવિયોંની સ્થિતિ પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર સામાન્ય પણાથી વૈમાનિક દેવિયોંની સ્થિતિ પ્રગટ કરે છે — ‘વેમાણિયદેવિત્થીએ જહન્નેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં પણપન્નં પલિઓવમાઈ’ વૈમાનિક દેવિયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક પલ્યોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પચ પંચાવન પલ્યોપમની છે “સોહમ્મકપ્પવેમાણિયદેવિત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણ્ણત્તા” હૈ ભગવન્ સૌધર્મકલ્પના વૈમાનિક દેવોંની સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ કેટલાકાળની હોય છે ? “ગોયમા જહન્નેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં સત્ત પલિઓવમાઈ” હૈ ગૌતમ સૌધર્મકલ્પના વૈમાનિક દેવોંની સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક પલ્યોપમની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત પલ્યોપમના હોય છે. “ઈસાનદેવિત્થીણં જહન્નેણં સાઈરેગં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં ણવ પલિઓવમાઈ” ઈશાન કલ્પના વૈમાનિક દેવોંની સ્ત્રિયોંની સ્થિતિ જઘન્યથી તો કંઈક

ર્ભવતીતિ । અત્રેયં સ્થિતિ પરિગૃહીતદેવીનાં જ્ઞાતવ્યા, અપરિગૃહીતદેવીનાં તુ જઘન્યતઃ સાતિરેકં પલ્યોપમમુત્કર્ષતઃ પચ્ચપચ્ચાશત્ પલ્યોપમાનીતિ ॥સૂ૦ ૩॥

સ્ત્રીનાં સ્થિતિ પ્રદર્શ્ય સમ્પ્રતિ સ્ત્રી, નૈરન્તર્યેણ સ્ત્રી ભાવમપરિત્યજન્તી કિયન્તં કાલમવ-
તિષ્ઠતે इति जिज्ञासायां सूत्रकारस्तत्कालापेक्षया ये पञ्चादेशाः प्रवर्तन्ते तान् दर्शयितुमाह—
'इत्थी णं भंते' इत्यादि,

મૂલમ્—‘इत्थी णं भंते ! इत्थित्तिकालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा !
एककेणं आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं दसुत्तरं पलिओवम-
सयं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं । एककेणं आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अट्टारसपलिओमाइं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियाइं २ । एककेणं
आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउदसपलिओवमाइं पुव्व-
कोडि पुहुत्त मब्भहियाइं ३ । एककेणं आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं ४ । एककेणं आदेसेणं
जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं पलिओवमपुहुत्तं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भ-
हियं ५ । तिरिक्खजोणित्थी णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थित्ति कालओ केव
च्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओव-
माइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं । जलयरीए जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को
सेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं । चउप्पय थलयरतिरिक्खजोणित्थीए जहा ओहि

કુછ અધિક એક પલ્યોપમ કીં હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે નૌ પલ્યોપમ કીં હોતી હૈ ।
યહ સ્થિતિ કો પરિમાણ પરિગૃહીતદેવિયોં કા ક્રહા જારહા હૈ । નહીં તો જો
અપરિગૃહીત દેવિયાં હૈં ઉંકો સ્થિતિ જઘન્ય સે કુછ અધિક એક પલ્યોપમ કીં ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે પચ્ચપન પલ્યોપમ કીં કહી ગઈ હૈ ॥સૂત્ર ૩॥

વધારે એક પલ્યોપમની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ પલ્યોપમની હોય છે. આ સ્થિતિનું
પરિમાણ—પ્રમાણ—માપ પરિગૃહીત-દેવિયો છે, તેઓના સંબંધમાં કહેલ છે. નહીં તો જેઓ
અપરિગૃહીત-દેવિયો છે, તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી કંઈક વધારે એક પલ્યોપમની અને
ઉત્કૃષ્ટથી ૫૫ પંચાવન પલ્યોપમની કહેલ છે. ॥સૂ૦ ૩॥

याए तिरिक्खजोणित्थीए । उरपरिसप्पिभुय परिसप्पित्थीणं जहा जलयरोणं
 खहरतिरिक्खजोणित्थीणं जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स
 असंखेज्जइ भागं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियं । मणुस्सित्थीणं भंते ! मणुस्सि-
 त्थित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं
 उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियाइं, धम्मचरणं
 पडुच्च जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । एवं कम्मभूमि-
 यावि, भरहेस्वयावि, णवरं खेत्तं पडुच्च जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं ति-
 न्नि पलिओवमाइं देसूण पुव्वकोडी अब्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेण
 एक्कं समयं उक्कोसेण देसूणा पुव्वकोडी । पुव्वविदेह अवरविदेहित्थीणं
 खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी पुहुत्तं, धम्मचरणं
 पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । अकम्म
 भूमिग मणुस्सित्थीणं भंते ! अकम्मभूमिगमणुस्सित्थित्ति कालओ
 केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमं
 पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ।
 संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं
 देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं । 'हेमवयएरणवय अकम्मभूमिग मणु-
 स्सित्थीणं भंते ! हेमवयएरणवय अकम्मभूमिगमणुस्सित्थित्ति कालओ
 केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओ-
 वमं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणं उक्कोसेणं पलिओवमं ।
 संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमं देसूणाए

पुव्वकोडीए अब्भहियं । हरिवासरम्मयवासअकम्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं भंते ! हरिवासरम्मयवासअकम्मभूमिगणुस्सिस्थित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागेण ऊणगं, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं । सहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं देसूणपुव्वकोडीमव्वभहियाइं । देवकुरुत्तरकुरुणं, जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणाइं तिन्नि पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागेण ऊणगाइं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं । सहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं । अंतरदीवगाकम्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं भंते ! अंतरदीवगाकम्मभूमिगमणुस्सिस्थित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं देसूणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं । सहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियं देविस्थीणं भंते ! देविस्थित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जच्चेव भवट्ठिई सच्चेव संचिट्ठणा भाणियव्वा ॥ सू० ४ ॥

छाया—स्त्री खलु भदन्त ? स्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ? पकेनाऽऽदेशेन जघन्येनैक समयमुत्कर्षेण दशोत्तर पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् १। पकेनादेशेन जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेणाष्टादशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि २। पकेनादेशेन जघन्येनैकं समयमुत्कर्षेण चतुर्दश पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधितानि ३। पकेनाऽऽदेशेन जघन्येकं समयम् उत्कर्षेण पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् ४। पकेनाऽऽदेशेन जघन्येनैकं समयम्

उत्कर्षेण पल्योपमपृथक्त्वं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् ५। तिर्यग्योनिकस्त्रीणां भवन्त ? तिर्यग्योनिस्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ? जघन्येनान्त-
मुद्भूतम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि । जलचर्याः जघन्येन
अन्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वम् । चतुष्पदस्थलचरतिर्यग्योनिकस्त्रिया
यथा आधिक्यया स्तिर्यग्योनिकःस्त्रिया । उरःपरिसर्पभुजपरिसर्पस्त्रीणां यथा
जलचरीणाम् । खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रीणां जघन्येनान्तर्मुद्भूतमुत्कर्षेण पल्योपमस्यासं-
ख्येयभागं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् । मनुष्यस्त्रीणां भवन्त । मनुष्यस्त्रीति कालतः
कियच्चिरं भवति ? गौतम । क्षेत्रप्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्यो-
पमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कर्षेण
देशोना पूर्वकोटिः । एव कर्मभूमिका अपि भरतैरवत्योऽपि, नवर क्षेत्रं प्रतीत्य जघ-
न्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि देशोनपूर्वकोट्यभ्यधिकानि, धर्मचरणं
प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । पूर्वविदेहापरविदेह स्त्रीणां
क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वम् । धर्मचरणं प्रतीत्य
जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः ॥ अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां भवन्त ?
अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति गौतम । जन्म । प्रतीत्य
जघन्येन देशोनं पल्योपमं ल्योपस्यासंख्येयभागेनोनम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि
संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । देशोनया
पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि । हैमवतैरण्यवताऽकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां भवन्त । हैम-
वतैरण्यवताऽकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम । जन्म प्रतीत्य
जघन्येन देशोनं पल्योपमं पल्योपमस्याऽसंख्येयभागेनोनम्, उत्कर्षेण पल्योपमम् । संहरणं
प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण पल्योपमं देशोनया पूर्वकोटयाऽभ्यधि-
कम् । हरिवर्षरम्यकवर्षाऽकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां भवन्त । हरिवर्षरम्यकवर्षाऽकर्म-
भूमिकमनुष्यस्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम । जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोने
द्वे पल्योपमे पल्योपमस्यासंख्येयभागेनोने उत्कर्षेण द्वे पल्योप मम् । संहरणं प्रतीत्य
जघन्येनान्तर्मुद्भूतमुत्कर्षेण द्वे पल्योपमे देशोनपूर्वकोट्यभ्यधिके । देवकुरुत्तरकुरुणां,
जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशोनानि त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमस्यासंख्येयभागेनोनानि ।
उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुद्भूतम् उत्कर्षेण त्रीणि
पल्योपमानि देशोनया पूर्वकोटया अभ्यधिकानि । अन्तरद्वीपकाऽकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां
भवन्त । अन्तरद्वीपकाऽकर्मभूमिकस्त्रीति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम । जन्म
प्रतीत्य जघन्येन देशोनं पल्योपमस्यासंख्येयभागं पल्योपमस्यासंख्येयभागेनोनम्

ઉત્કર્ષેણં પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગમ્ । સંહરણ પ્રતીત્ય જઘન્યેનાઽન્તર્મુહર્તમ્ ઉત્કર્ષેણં
પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયભાગમ્ દેશોનયા પૂર્વકોટયાઽમ્યધિકમ્ દેવસ્ત્રીણાં ભદન્ત ! દેવસ્ત્રીતિ
કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! યૈવ ભવસ્થિતિઃ સૈવ સંસ્થિતિઃ મણિતવ્યા । સુ. ૦૪।

ટીકા—ઈત્થી ણં મંતે !' સ્ત્રી સ્ત્રી ભદન્ત ! 'ઈત્થિત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' સ્ત્રીતિ
સ્ત્રી ઇત્યેવં રૂપેણ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ, હે ભદન્ત ! ઇયં સ્ત્રી સ્ત્રીરૂપેણ કિયત્કાલપર્યન્તં સ્ત્રી
ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—ગોયમા' ઇત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'એકકેણં આદેસેણં'
ઇત્યાદિ, અયં ભાવઃ—સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીરૂપેણાવસ્થાને સતિ પચ્ચ આદેશા અપેક્ષારૂપાઃ સન્તિ, પ્રત્યા-
દેશં વિભિન્નકાલપર્યન્તં સ્ત્રીરૂપેણાવસ્થાનં ભવતીતિ દર્શયિષ્યતે તત્ર પ્રથમાદેશમધિકૃત્ય મગ-
વાનાહ 'એકકેણં આદેસેણં' ઇત્યાદિ, એકકેણં આદેસેણં' એકેન આદેશેન એકયાઽપેક્ષયા
'જહન્નેણં એકકં સમયં' જઘન્યેનૈકં સમયં સ્ત્રી ભવતિ 'ઉક્કોસેણં દસુત્તરં પલિઓવમસયં
પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયં' ઉત્કર્ષતો દશોત્તરપલ્યોપમશતં પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકમ્ । તત્ર

इस प्रकार से स्त्रियों की स्थिति प्रकट करके अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि स्त्री
स्त्रीपर्याय को नहीं छोड़ती हुई लगातार स्त्रीपर्याय में कितने काल पर्यन्त रहती है । ऐसी
जिज्ञासा होने पर उसकाल की अपेक्षा से इस कथन में जो पांच आदेश-अपेक्षाएँ हैं-उन्हें
पढ़िले सूत्रकार कहते हैं —“ इत्थी णं मंते” इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-हे भदन्त ! “इत्थी णं मंते ! इत्थिन्ति कालओ
केवच्चिरं होई” स्त्री स्त्रीपर्याय में कितने काल पर्यन्त रहती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-
“गोयमा एक्केण आदेसेणं जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दसुत्तरं पल्लिओवमसयं पुव्व-
कोडिपुहुत्तमम्भहियं , हे गौतम ! स्त्रियों को स्त्रीरूप से होने में पांच आदेश-अपेक्षाएँ
-सूत्रकारों ने कहे हैं-उनमें से एक आदेश-अपेक्षा-ऐसा-है-कि यदि स्त्री स्त्रीरूप से लगातार

આ પ્રમાણે સ્ત્રિયોની સ્થિતિ પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર એ પ્રગટ કરે છે કે—સ્ત્રી,
સ્ત્રીપર્યાયને છોડ્યા વિના લાગઠ સ્ત્રીપર્યાયમાં કેટલાકાળ સુધી રહે છે આ રીતે જિજ્ઞાસા
થવાથી તે કાળની અપેક્ષાથી આ કથનમાં બે પાંચ આદેશ-અપેક્ષાઓ છે, તે સૂત્રકાર
પહેલા કહે છે ‘ઈત્થી ણં મંતે ! ઇત્થિન્તિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ ‘ઈત્થી ણં ઇત્થિન્તિ
કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ સ્ત્રી, સ્ત્રીપર્યાયમાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા! એકકેણ આદેસેણં જહન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં દસુત્તરં
પલિઓવમસયં પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયં’ હે ગૌતમ ! સ્ત્રિયો સ્ત્રી પણામાં રહેવામાં
પાંચ આદેશ-અપેક્ષાઓ સૂત્રકારોએ કહેલ છે તેમાંથી એક આદેશ-અપેક્ષા એવો છે કે—

સ્ત્રીનામેકસમયમવસ્થાનં કેન રૂપેણ ભવતીતિ તત્રોચ્યતે કાચિત્ સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણ્યાં વેદત્રયોપ-
શમનાત્ અવેદકત્વમનુભૂય તત્ ઉપશમશ્રેણીતઃ પ્રતિપતન્તી સ્ત્રીવેદોદયમેકં સમયમનુભવતિ તતો
દ્વિતીયસમયે કાલં કૃત્વા દેવેષૂત્પદ્યતે તત્ર ચ તસ્યાઃ પુરુષત્વમેવ ભવતિ ન તુ સ્ત્રીત્વં ભવતીત્યતો
જઘન્યતઃ સ્ત્રીત્વં સમયમાત્રં ભવતીતિ । પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકદશોત્તરપલ્યોપમશતં યાવ-
દવસ્થાનં સ્ત્રીરૂપેણ કથં ભવતીતિ તત્રોચ્યતે કશ્ચિજ્જીવઃ મનુષ્યસ્ત્રીપુ તિર્યક્સ્ત્રીપુ વા પૂર્વ-
કોટિચાયુષ્કાસુ પञ्चषઙ્ગ વા ભવાનનુભૂય તદન્તરમીશાનકલ્પે પञ્ચપञ્ચાશત્પલ્યોપમપ્રમાણોત્કૃષ્ટા-
યુષ્કાસ્વપરિગૃહીતદેવીપુ મધ્યે દેવીત્વેનોત્પદ્યતે તતઃ સ્વાયુષઃ ક્ષયે તસ્માત્ સ્થાનાત્ પુનરપિ મનુષ્ય
સ્ત્રીપુ તિર્યક્સ્ત્રીપુ વા પૂર્વકોટિચાયુષ્કઃ પુનરપિ સમુત્પન્નઃ તતો ભૂયો દ્વિતીયવારમ્ ઈશાનદેવલોકે-
પञ્ચ પञ્ચાશત્ પલ્યોપમપ્રમાણોત્કૃષ્ટાયુષ્કાસુ અપરિગૃહીતદેવીપુ મધ્યે દેવીત્વેનોત્પન્નસ્તતઃ પરમ-

હોતી રહે તો વહ કમ સે કમ એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એક
સૌ દસ ૧૧૦ પલ્યોપમ તક હોતી રહે. હસ કથન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કોઈ સ્ત્રી ઉપશમ
શ્રેણી પર આરૂઢ હુઈ વહાં ડસને વેદત્રય કા ઉપશમન કર દેને સે અવેદકતા કા અનુભવન
ક્રિયા, વાદ મેં વહ વહાં સે પતિત હો ગઈ તો એક સમય તક વહ સ્ત્રીવેદ મેં રહી ઓર
દ્વિતીય સમય મેં કાલ કર વહ દેવપર્યાય સે ઉત્પન્ન હો ગઈ વહાં ડસકા સ્ત્રીત્વ રૂપ ન રહકર
પુરુષત્વ રૂપ હો જાતા હૈ, હસ પ્રકાર સે જઘન્ય સે સ્ત્રીત્વ કા કાલ એક સમયમાત્ર કહા ગયા હૈ ।
તથા ઉત્કૃષ્ટ સે જો સ્ત્રીરૂપ સે અવસ્થાન હોને કા કાલ કહા ગયા હૈ । વહ હસ પ્રકાર સે
કહા ગયા હૈ, કિ કોઈ જીવ પૂર્વ કોટિ કી આયુવાલી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં મેં અથવા તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં
મેં ઉત્પન્ન હો જાય ઓર વહ વહાં પાંચ અથવા છ વાર ઉત્પન્ન હોકર ઈશાનકલ્પ કી અપરિ
ગૃહીત દેવિયોં કે વીચ મેં કિ જિનકી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ પચપન પલ્યોપમ કી હૈ દેવીરૂપ સે ઉત્પન્ન

જો સ્ત્રી સ્ત્રીપણાથી લાગઠ રહ્યા કરે તો તે કમથી કમ એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ-
કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દસ ૧૧૦ પલ્યોપમ સુધી થતી રહે આ કથનનું તાત્પર્ય
એવું છે કે—કોઈ સ્ત્રી ઉપશમ શ્રેણી પર આરૂઢ થઈને ત્યાં તેણે વેદત્રયનો ઉપશમ કરી
દેવાથી અવેદકપણાનો અનુભવ કર્યો તે પછી તે ત્યાંથી પતિત થઈ જાય તો એક સમય
સુધી તે સ્ત્રી વેદમાં રહી અને ખીલ સમયમાં કાલ કરીને તે દેવપર્યાયથી ઉત્પન્ન થઈ જાય
ત્યાં તેના સ્ત્રીપણા રૂપે ન રહીને પુરુષપણા રૂપે થઈ જાય છે. આ રીતે જઘન્યથી સ્ત્રીપણા-
નો કાળ એક સમય માત્ર કહેલ છે તથા ઉત્કૃષ્ટથી સ્ત્રીપણાથી રહેવાનો કાળ જે કહેલ છે,
તે આ પ્રમાણે છે. કે—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળી મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં અથવા તિર્યક્-
સ્ત્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને તે ત્યાં પાંચ અથવા છ, વાર, ઉત્પન્ન થઈને ઈશાન
કલ્પની અપરિગૃહીત દેવિયોની મધ્યમાં કે જેઓની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી પચ પંચાવન
પલ્યોપમની છે, દેવીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ જાય અને તે પછી આયુષ્યનો ક્ષય થઈ જાય ત્યારે

વશ્યવેદાન્તરમવગચ્છતિ—એવં રીત્યા દશોત્તરં પલ્યોપમશતં પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકમવસ્થાનં સ્ત્રિયઃ સ્ત્રીરૂપેણ લભ્યતે, અત્ર કોઽપિ શક્તે—અત્ર પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકદશોત્તરપલ્યોપમશત પ્રમાણોત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીરૂપેણ કિમિતિ પ્રોક્તા વસ્તુતોઽધિકાયા અપિ સ્થિતેઃ સમુપલમ્બ્ય-માનત્વાત્, તથાહિ—યદિ સ્ત્રી દેવકુરુત્તરકુર્વાદિષુ પલ્યોપમત્રયસ્થિતિકાસુ સ્ત્રીષુ મધ્યે જન્મ ગૃહ્ણતિ તદા તતોઽધિકાઽપિ સ્ત્રીવેદસ્યાવસ્થિતિર્ભવિતુમર્હતિ ? અયુક્તમેતત્ કથનમ્, અભિપ્રાયાપરિજ્ઞા-નાત્, તથાહિ—ન તાવત્ દેવીમ્યચ્યુતા સતી અસહ્યેયવર્ષાયુષ્કાસુ સ્ત્રીષુ મધ્યે સ્ત્રી ભૂત્વા સમુત્પદતે,

હો જાવે, ફિર દ્વિતીય બાર મી વહ ઈશાન દેવલોક મેં પચપન પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુવાલી અપરિગૃહીત દેવિયોં મેં દેવીરૂપ સે ઉત્પન્ન હો જાવે, વહાં સે આયુક્ષય કે બાદ જબ યહ ચ્યવતા હૈ તો ફિર વહ અવશ્ય હી વેદાન્તર પુરુષાદિ કોઈ વેદ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે એક સૌ દસ ૧૧૦ પલ્યોપમ જો કિ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક કહા ગયા હૈ સમ્પન્ન હો હો જાતા હૈ અતઃ જીવ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે અર્થાત્ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક(૧૧૦) પલ્યોપમ તક સ્ત્રીપના કો પ્રાપ્ત કરતી રહતી હૈ । ઇતને કાલ તક ઇસ પ્રકાર સે સ્ત્રીરૂપ સે લગાતાર હો સકતા હૈ । યહાં પર કોઈ એસી શંકા કરતા હૈ કિ સ્ત્રી કા સ્ત્રીરૂપ સે અવસ્થાન જો પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસૌ દસ પલ્યોપમ કા કહા ગયા હૈ સો ઇતના હી ક્યોં કહા ? ઇસસે અધિક મી તો મિલતા હૈ જૈસે કોઈ જીવ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ આદિ ક્ષેત્રો મેં ત્રીન પલ્યોપમ આયુવાલી સ્ત્રીરૂપ સે જન્મ લેં, તબ ઇસસે અધિક મં સ્ત્રી વેદ કા અવસ્થાન હો સકતા હૈ ? ઉત્તર મેં કહતે હૈ કિ યહ તુમ્હારા કહના અયુક્ત હૈ ક્યોંકિ આપને ઇસકા અભિપ્રાય ઠીક-સે નહીં જાના હૈ, દેસો—પ્રથમ તો દેવી કે ભવ સે ચ્યવિત દેવી કા જીવ અસહ્યાત વર્ષાયુ-

તે સ્થાનથી ચ્યવીને તે ફરીથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રિયોમાં અથવા તિથગ્નિ-યોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, પછી બીજી વાર પણ તે ઇશાનદેવ લોકમાં પપ પંચાવન પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુષ્યવાળી અપરિગૃહીત દેવીયોમાં દેવીપણથી ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી આયુષ્યનો ક્ષય થયા પછી-જ્યારે તે ચ્યવે છે, ત્યારે તે અવશ્યજ વેદાન્તર એટલે કે સ્ત્રી વેદનો ત્યાગ કરીને પુરુષ વિગેરે કોઈ વેદ પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ પ્રમાણે ૧૧૦ એકસો દસ પલ્યોપમ કે જે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ વધારે કહેવામાં આવેલ છે, તેનાથી યુક્ત બની જાય છે તેથી જીવ ઉત્કૃષ્ટપણથી અર્થાત્ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૧૦ એકસો દસ પલ્યોપમ સુધી આ પ્રકારથી સ્ત્રીપણથી લાગક થઈ શકે છે અહિયાં કોઈ એવી શંકા કરે કે—સ્ત્રીનું સ્ત્રીપણથી અવસ્થાન—રહેલું જે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસોદસ પલ્યોપમનું કહ્યું છે, તો તે એટલુંજ કેમ કહ્યું ? તેનાથી અધિક પણ મલે છે જેમ કોઈ જીવ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ વિગેરે ક્ષેત્રોમાં ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળી સ્ત્રીપણથી જન્મ લે ત્યારે આનાથી વધારે પણ સ્ત્રીવેદનું રહેલું સંભવે છે ? આ શંકાના સમાધાન નિમિત્તે કહે છે કે—આ પ્રમાણે તમારું કહેલું યોગ્ય નથી. કેમકે—આપ આનો અભિપ્રાય સમજ્યા નથી તેમ

દેવભવાચ્ચ્યુતાનામસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કેપુ મધ્યે ઉત્પાદસ્ય પ્રતિષેધાત્, નાપિચાસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કા સતી ઉત્કૃષ્ટાયુષ્કાસુ દેવીપુ સમુત્પદ્યતે, ઉક્તञ्च—‘જતો અસંખેજ્જવાસાઁ ડાયા ઉવ્કોસિયં ટિહં ન પાવેહ’ इति, यतोऽसंख्येयवर्षायुष्का उत्कर्षिकां स्थितिं न प्राप्नोति, इतिच्छाया । तस्मात् कारणात् पूर्वोक्तप्रमाणैव स्त्री वेदस्योत्कृष्टावस्थितिं लभ्यते इति कृतं प्रसङ्गेनेति, इति प्रथमादेशः ॥१॥

द्वितीयादेशेन स्त्री वेदावस्थितिं दर्शयति—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एककं समयं’ एकेना देशेन जघन्येनैकं समयमवस्थानं भवति ‘उव्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियाइं’ उत्कर्षेणाष्टादशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकानि स्त्रीणां स्त्रीरूपेणावस्थानं भवति । जघन्यतामाश्रित्य समयभावना पूर्ववदेव । उत्कृष्टावस्थानभावनात्वेवम्—कश्चिज्जीवो मनुष्यस्त्रीषु तिर्यक्स्त्रीषु वा पूर्व कोटिप्रमाणायुष्कासु मध्ये पञ्चषड् भवाननुभूय ततः पूर्वोक्तप्रका-

વાલી સ્ત્રિયોં મેં સ્ત્રી હોકર ઉત્પન્ન નહીં હોતી હૈ ઓર ન વહ અસંખ્યાત વર્ષાયુવાલી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુ વાલી દેવિયોં મેં જન્મ લે સકતી હૈં । હસ વિષય મેં અન્યત્ર કહા હૈ—‘જતો અસંખેજ્જવાસાઁ ડાયા ઉવ્કોસિયં ટિહં ન પાવેહ’, અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષાયુવાલી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કો નહીં પા સકતી હૈ તો ફિર પૂર્વોક્ત અવસ્થાન પરિમાણ સે અધિક અવસ્થાન પ્રમાણ કૈસે હો સકતા હૈ? હસલિયે પૂર્વોક્ત પ્રમાણ હી સ્ત્રી વેદ કા ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન ઠીક સે વૈઠતા હૈ ।

यह प्रथम आदेश-विवक्षा है । १।

द्वितीय आदेश इस प्रकार से है—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एककं समयं उव्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियाइं’ इसकी अपेक्षा स्त्री रूप से एक जीव का अवस्थान कम से कम एक समय तक और ज्यादा से ज्यादा पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक

લાગે છે જુઓ—પહેલાં તો દેવીપણાથી ચ્યવતી દેવીને જીવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળી સ્ત્રિયોમાં સ્ત્રી થઈને ઉત્પન્ન થતી નથી. અને તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવીયોમાં જન્મ લઈ શકતી નથી આ સંબંધમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે—‘જતો અસંખેજ્જવાસાઁ ડાયા ઉવ્કોસિયં ટિહં ન પાવેહ’ અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પામી શકતી નથી તો પછી પૂર્વોક્ત અવસ્થાન ના પરિમાણથી અધિક અવસ્થાન પ્રમાણ કેવી રીતે થઈ શકે? તેથી પૂર્વોક્ત પ્રમાણ જ સ્ત્રીવેદનું ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન ઠીક જણાય છે.

આ પહેલો આદેશ-વિવક્ષા છે. ॥૧॥

બીજો આદેશ આ પ્રમાણે છે.—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एककं समयं उव्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियाइं’ આ અપેક્ષાથી સ્ત્રીપણાથી એક જીવનું અવસ્થાન કમથી કમ એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક અદાર પલ્યોપમ સુધી રહે છે

રેણ ઈશાન દેવલોકે વારદ્વયમુત્કૃષ્ટસ્થિતિકાસુ દેવીષુ મધ્યે સમુત્પદ્યમાનો નિયમતઃ પરિગૃહીતાસુ એવ ઉત્પદ્યતે નાપરિગૃહીતાસુ તત એવં દ્વિતીયાદેશવાદિમતેન સ્ત્રીવેદસ્યોત્કૃષ્ટમવસ્થાનં પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વા-મ્યધિકાષ્ટાદશપલ્યોપમપ્રમાણં ભવતીતિ દ્વિતીયાદેશઃ ॥૨॥

અથ તૃતીયાદેશં દર્શયતિ—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एवकं समयं’ एकेनादेशेन तृतीया देशवादिमतेनेत्यर्थः, जघन्येनैकं समयमवस्थानं भवति इति, ‘उक्कोसेणं चउदसपलिओ-वमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं’ उत्कर्षेण चतुर्दशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि स्त्रीरूपेणावस्थानं भवति इति ! कथमिति चेदित्थम्—कश्चिद्देवो मनुष्यस्त्रीषु तिर्यक्स्त्रीषु पूर्वकोटि-प्रमाणायुष्कासु मध्ये पञ्चषड् वा भवाननुभूय पूर्वप्रकारेण सौधर्मदेवलोके परिगृहीतदेवीषु

અઠારહ પલ્યોપમ તક રહતા હૈ । તાત્પર્યં ઇસ કથન કા એસા હૈ કિ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ કી આયુવાલી મનુષ્ય સ્ત્રીયોં મેં યા તિર્યગ્ સ્ત્રીયોં મેં પાંચ યા છહ બાર ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઓર ફિર વહાં સે વહ ઈશાનદેવલોક મેં દો બાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલી પરિગૃહીત દેવિયોં મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ—અપરિગૃહીત દેવિયોં મેં નહીં । ઇસ પ્રકાર સે સ્ત્રીવેદ કા ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન પૂર્વ-કોટિ પૃથક્ત્વ સે અધિક અઠારહ પલ્યોપમ કા સિદ્ધ હો જાતા હૈ । યહ દૂસરા આદેશ હૈ ॥૨॥

તૃતીય આદેશ એસા હૈ—“एककेणादेसेणं जहन्नेणं एवकं समयं उक्कोसेणं चउदस-पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं” इसमें जघन्य से स्त्रीवेद का अवस्थान एक समय का है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक चौदह पल्योपम का है—यह इस-प्रकार से हैं—कोई जीव पूर्वकोटि प्रमाण आयुवाली मनुष्य स्त्रियों में या तिर्यग् स्त्रियों में पांच या छ बार उत्पन्न हो जावे, इसके बाद वह सौधर्म देवलोक में सात पल्योपम

કહેવાનુ તાત્પર્યં એ છે કે—જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણની આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રીયોમાં અથવા તિર્યગ્સ્ત્રીયોમાં પાંચ અથવા છ, બાર, ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછી ત્યાંથી તે ઇશાનદેવલોકમાં એવાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી પરિગૃહીત દેવીયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.—અપરિગૃહીત દેવીયોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદનુ ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન પૂર્વ-કોટિ પૃથક્ત્વથી વધારે અઠાર પલ્યોપમનું સિદ્ધ થઈ જાય છે.

આ બીજો આદેશ છે. ॥૨॥

ત્રીજો આદેશ આ પ્રમાણે છે —“एककेणादेसेणं जहन्नेण एवकं समयं उक्कोसेणं पलिओवमाइ पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं” આમાં જઘન્યથી સ્ત્રીવેદનું અવસ્થાન એક સમયનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ વધારે ચૌદ પલ્યોપમનું છે—તે આ પ્રકારે થાય છે—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણની આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રીયોમાં અથવા તિર્યગ્ સ્ત્રીયોમાં પાંચ અથવા છ, અથવા બાર ઉત્પન્ન થઈ જાય અને તે પછી તે સૌધર્મદેવ

દેવભવાન્ન્યુતાનામસંસ્ક્રયેયવર્ષાયુષ્કેષુ મધ્યે ઉત્પાદસ્ય પ્રતિષેધાત્, નાપિચાસંસ્ક્રયેયવર્ષાયુષ્કા સતી ઉત્કૃષ્ટાયુષ્કાસુ દેવીષુ સમુત્પદ્યતે, ઉક્તञ्च—‘જતો અસંસ્ક્રેજ્જવાસાઁ ડકોસિયં ટિહં ન પાવેહ’ ઇતિ, યતોઽસંસ્ક્રયેયવર્ષાયુષ્કા ઉત્કર્ષિકાં સ્થિતિં ન પ્રાપ્નોતિ, ઇતિચ્છાયા । તસ્માત્ કારણાત્ પૂર્વોક્તપ્રમાણૈવ સ્ત્રી વેદસ્યોત્કૃષ્ટાઽવસ્થિતિર્લભ્યતે ઇતિ કૃતં પ્રસજ્ઞેનેતિ, ઇતિ પ્રથમાદેશઃ ॥૧॥

દ્વિતીયાદેશેન સ્ત્રી વેદાવસ્થિતિં દર્શયતિ—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं’ એકેના દેશેન જઘન્યેનૈકં સમયમવસ્થાનં ભવતિ ‘उक्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वमहियाहं’ ઉત્કર્ષેણાઘટ્ટાદશપલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકાનિ સ્ત્રીણા સ્ત્રીરૂપેણાવસ્થાનં ભવતિ । જઘન્યતામાશ્રિત્ય સમયભાવના પૂર્વવદેવ । ઉત્કૃષ્ટાવસ્થાનભાવનાત્વેવમ્—કશ્ચિજ્જીવો મનુષ્યસ્ત્રીષુ તિર્યક્સ્ત્રીષુ વા પૂર્વ કોટિપ્રમાણાયુષ્કાસુ મધ્યે પञ्चषड् ભવાનનુભૂય તતઃ પૂર્વોક્તપ્રકા-

વાલી સ્ત્રિયોં મેં સ્ત્રી હોકર ઉત્પન્ન નહીં હોતી હૈ ઓર ન વહ અસંસ્ક્રયાત વર્ષાયુવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુ વાલી દેવિયોં મેં જન્મ લે સકતી હૈં । હસ વિષય મેં અન્યત્ર કહા હૈ—‘जतो असंस्खेज्जवासाउय उक्कोसियं टिहं न पावेइ’, અર્થાત્ અસંસ્ક્રયાત વર્ષાયુવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કો નહીં પા સકતી હૈ તો ફિર પૂર્વોક્ત અવસ્થાન પરિમાણ સે અધિક અવસ્થાન પ્રમાણ કૈસે હો સકતા હૈ ? હસલિયે પૂર્વોક્ત પ્રમાણ હી સ્ત્રી વેદ કા ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન ઠીક સે વૈઠતા હૈ ।

यह प्रथम आदेश-विवक्षा है ।१।

દ્વિતીય આદેશ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वमहियाहं’ હસકી અપેક્ષા સ્ત્રી રૂપ સે એક જીવ કા અવસ્થાન કમ સે કમ એક સમય તક ઓર જ્યાદા સે જ્યાદા પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક

લાગે છે જુઓ—પહેલાં તો દેવીપણાથી ચ્યવતી દેવીનો જીવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળી સ્ત્રીઓમાં સ્ત્રી થઈને ઉત્પન્ન થતી નથી. અને તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી દેવીઓમાં જન્મ લઈ શકતી નથી આ સંબંધમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે— ‘जतो असंस्खेज्जवासाउय उक्कोसियं टिहं न पावेइ’ અર્થાત્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળી સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પામી શકતી નથી. તો પછી પૂર્વોક્ત અવસ્થાન ના પરિમાણથી અધિક અવસ્થાન પ્રમાણ કેવી રીતે થઈ શકે ? તેથી પૂર્વોક્ત પ્રમાણજ સ્ત્રીવેદનું ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન ઠીક જણાય છે.

આ પહેલો આદેશ-વિવક્ષા છે. ॥૧॥

બીજો આદેશ આ પ્રમાણે છે.—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अट्टारसपलिओवमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वमहियाहं’ આ અપેક્ષાથી સ્ત્રીપણાથી એક જીવનું અવસ્થાન કમથી કમ એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક અદાર પલ્યોપમ સુધી રહે છે

રેણ ઈશાન દેવલોકે વારદ્વયમુત્કૃષ્ટસ્થિતિકાસુ દેવીષુ મધ્યે સમુત્પદ્યમાનો નિયમતઃ પરિગૃહીતાસુ એવ ઉત્પદ્યતે નાપરિગૃહીતાસુ તત એવં દ્વિતીયાદેશવાદિમતેન સ્ત્રીવેદસ્યોત્કૃષ્ટમવસ્થાનં પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વા-મ્યધિકાષ્ટાદશપલ્યોપમપ્રમાણં ભવતીતિ દ્વિતીયાદેશઃ ॥૨॥

અથ તૃતીયાદેશં દર્શયતિ—‘એકકેળાદેસેળં જહન્નેળં એવકં સમયં’ એકેનાદેશેન તૃતીયાદેશવાદિમતેનેત્યર્થઃ, જઘન્યેનૈકં સમયમવસ્થાનં ભવતિ ઇતિ, ‘ઉવકોસેળં ચઉદસપલિઓ-વમાઈં પુવ્વકોડિપુહુત્તમઁમહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ ચતુર્દશપલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકાનિ સ્ત્રીરૂપેણાવસ્થાનં ભવતિ ઇતિ । કથમિતિ ચેદિત્યમ્—કશ્ચિદ્દેવો મનુષ્યસ્ત્રીષુ તિર્યક્સ્ત્રીષુ પૂર્વકોટિ—પ્રમાણાયુષ્કાસુ મધ્યે પશ્ચષઙ્ વા ભવાનનુમૂય પૂર્વપ્રકારેણ સૌધર્મદેવલોકે પરિગૃહીતદેવીષુ

અઠાગ્હ પલ્યોપમ તક રહતા હૈ । તાત્પર્યં ઇસ કથન્ કા એસા હૈ કિ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ કી આયુવાલી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં મેં યા તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં મેં પાંચ યા છહ બાર ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઓર ફિર વહાં સે વહ ઈશાનદેવલોક મેં દો બાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલી પરિગૃહીત દેવિયો મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ—અપરિગૃહીત દેવિયોં મેં નહીં । ઇસ પ્રકાર સે સ્ત્રીવેદ કા ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન પૂર્વ-કોટિ પૃથક્ત્વ સે અધિક અઠારહ પલ્યોપમ કા સિદ્ધ હો જાતા હૈ । યહ દૂસરા આદેશ હૈ ॥૨॥

તૃતીય આદેશ એસા હૈ—“એકકેળાદેસેળં જહન્નેળં એવકં સમયં ઉવકોસેળં ચઉદસ-પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડિપુહુત્તમઁમહિયાઈં” ઇસમેં જઘન્ય સે સ્ત્રીવેદ કા અવસ્થાન એક સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ મે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ચૌદહ પલ્યોપમ કા હૈ—યહ ઇસ-પ્રકાર સે હૈ—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુવાલી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં મેં યા તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં મેં પાંચ યા છ બાર ઉત્પન્ન હો જાવે, ઇસકે બાદ વહ સૌધર્મ દેવલોક મેં સાત પલ્યોપમ

કહેવાનુ તાત્પર્યં એ છે કે—જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણની આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રીયોમાં અથવા તિર્યગ્સ્ત્રીયોમાં પાંચ અથવા છ, બાર, ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછી ત્યાંથી તે ઈશાનદેવલોકમાં જવાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી પરિગૃહીત દેવીયોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.—અપરિગૃહીત દેવીયોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદનુ ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન પૂર્વ-કોટિ પૃથક્ત્વથી વધારે અઠાર પલ્યોપમનું સિદ્ધ થઈ જાય છે.

આ બીજો આદેશ છે ॥૨॥

ત્રીજો આદેશ આ પ્રમાણે છે —“એકકેળાદેસેળં જહન્નેળ એવકં સમયં ઉવકોસેળં પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડિપુહુત્તમઁમહિયાઈં” આમાં જઘન્યથી સ્ત્રીવેદનું અવસ્થાન એક સમયનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ વધારે ચૌદ પલ્યોપમનું છે—તે આ પ્રકારે થાય છે.—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણની આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રીયોમાં અથવા તિર્યગ્ સ્ત્રીયોમાં પાંચ અથવા છ, અથવા બાર ઉત્પન્ન થઈ જાય અને તે પછી તે સૌધર્મદેવ

સપ્તપલ્યોપપ્રમાણોત્કૃષ્ટાયુષ્કાસુ મધ્યે વારદ્વયં સમુત્પન્નતે તત્ત્વં તૃતીયાદેશવાદિમતેન સ્ત્રી વેદ-
સ્યોત્કૃષ્ટમવસ્થાનં ચતુર્દશપલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં ચ ભવતીતિ તૃતીયાદેશઃ ॥૩॥

અથ ચતુર્થાદેશં દર્શયતિ—‘एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं’ एकेनादेशेन चतुर्था-
देशवादिमतेन जघन्येनैकं समयं स्त्रीत्वेनावस्थानं भवति ‘उक्कोसेणं पलिओवमसयं पुव्व-
कोडिपुहुत्तमव्वमहियं’ उत्कर्षेण पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकं कालं यावत् स्त्रीत्वेनाव-
स्थानं भवतीति । कथमेवं भवतीति चेत्तत्रोच्यते मनुष्यस्त्रीषु तिरस्त्रीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु
पञ्चषट्भवाननुभूय वारद्वयं सौधर्मदेवलोके पञ्चशतपल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु अपरि-
गृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पद्यते ततः एवं चतुर्थादेशवादिमतेन पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्य-
धिकं भवतीति चतुर्थादेशः ॥४॥

પ્રમાણ કી આયુવાલી પરિગૃહીત દેવિયોં કે વીચ મેં દેવીરૂપ સે દો વાર ઉત્પન્ન હો જાવે,
હસ પ્રકાર હસ વિવક્ષા મેં સ્ત્રીવેદ કા ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન નિકલ ળાતા હૈ ।

યહ તીસરા આદેશ હૈ ॥૩॥

ચતુર્થ આદેશ એસા હૈ—“एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं प-
लिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वमहियं,, इसमें स्त्रीवेद का अवस्थान जघन्य से एक
समय का और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक सौ पल्योपम का कहा गया है, जो
इस प्रकार से समझना चाहिये—कौई जीव पूर्वकोटिप्रमाण आयुवाली मनुष्य स्त्रियों में
या तिर्यग् स्त्रियों में पांच अथवा छह बार उत्पन्न हो जावे और दो बार पचास पल्योपम
प्रमाण की उत्कृष्ट आयुवाली सौधर्मस्वर्ग की अपरिगृहीत देवियों में देवीरूप से उत्पन्न हो
जावे, तो इस चतुर्थादेश से कथित काल निकल जाता है ।४।

લોકમાં સાત પલ્યોપમ પ્રમાણની આયુષ્યવાળી અપરિગૃહ દેવિયોમાં દેવીપણાથી બેવાર
ઉત્પન્ન થઈ જાય આ રીતે આ વિવક્ષામાં સ્ત્રીવેદનું ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન મળી આવે છે.

આ રીતે આ ત્રીજો આદેશ છે ॥૩॥

ચોથો આદેશ આ પ્રમાણે છે.—“एककेणादेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेण
पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वमहियं” આમાં સ્ત્રીવેદનું અવસ્થાન જઘન્યથી એક
સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક સૌ પલ્યોપમનું કહેલ છે તે આ
પ્રમાણે સમજવું—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુષ્યવાળી મનુષ્યસ્ત્રિયોમાં અથવા તિર્ય-
ગ્સ્ત્રિયોમાં પાંચ, અથવા છ, અથવા બાર ઉત્પન્ન થઈ જાય અને બે વાર પચાસ પલ્યોપમ
પ્રમાણની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી સૌધર્મ સ્વર્ગની અપરિગૃહીત દેવિયોમાં દેવીપણાથી
ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તે આ ચોથા આદેશથી કહેલ કાળ આવી જાય છે ॥૪॥

અથ પञ્ચમાદેશં દર્શયતિ—‘एककेण आदेसेणं’ इत्यादि ‘एककेण आदेसेणं’ एकेन आदेशेन पञ्चमादेशेनेत्यर्थ ‘जहन्नेणं एकं समयं’ जघन्येनैकं स्त्रीत्वेनावस्थानं भवति ‘उक्को-
सेणं पलिओवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं’ उत्कर्षेण पल्योपमपृथक्त्वं पूर्वकोटिपृथक्त्वा-
भ्यधिकमवस्थानं भवति, तथाहि—मनुष्यस्त्रीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुक्तासु मध्ये सप्तभवाननु
भूयाण्टमे भवे देवकुर्वादिषु त्रिपल्योपमस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन समुत्पद्यते, ततो मृत्वा
सौधर्मदेवलोके जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते तदनन्तरमवश्यं वेदान्तरमपि
गच्छति ततः पञ्चमादेशवादिमतेन स्त्रीवेदस्यावस्थानं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं पल्योपम
पृथक्त्वं भवतीति पञ्चमादेशः । स्वस्वापेक्षागम्या एते पञ्चापि आदेशाः समीचीना एवेति भावः ।
तदेवं सामान्यतः स्त्री स्त्रीभावं नैरन्तर्येणापरित्यजन्ती यावत्कालं तिष्ठति तावत्कालप्रमाणं
पञ्चभिरादेशैः कथितम्, सम्प्रति—तिर्यक्स्त्रियाः तिर्यक्स्त्रीत्वमपरित्यजन्त्याः कालमानं दर्शयितु-

પંચમ આદેશ હસ પ્રકાર સે હૈ—“एककेण आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
पलिओवम पुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं,, इसमें स्त्रीवेद का अवस्थान स्त्रीवेद रूप से
रहना—क्रम से कम एकसमय का और उत्कृष्ट से पूर्वकोटिपृथक्त्व अधिक पल्योपमपृथक्त्व
का कहा गया है । यह इस प्रकार से समझना चाहिये—जैसे कोई जीव पूर्वकोटि की आयु
वाली मनुष्य स्त्रियों में या तिर्यग्योनिक स्त्रियों में सात भव करके आठवें भव में तीन पल्य की
उत्कृष्ट स्थितिवाली देवकुरु आदिकोंकी स्त्रियों में स्त्रीरूप से उत्पन्न हो जावे । फिर वहां से
मरकर वह जघन्य स्थितिवाली देवियों के बीच में सौधर्म देवलोक में देवीरूप से उत्पन्न हो
जावे तो इस प्रकार से यह कथित आदेश बन जाता है, क्योंकि इसके बाद वह वेदान्तर
को प्राप्त कर लेता है । इस प्रकार सामान्य रूप से स्त्री स्त्रीभाव का निरन्तररूप से अप-
रित्याग करती हुई जितने कालतक स्त्रीवेद में रहती हैं उतने काल की अपनी अपनी

પાંચમો આદેશ આ પ્રમાણે છે.—“एककेण आदेसेणं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
पलिओवमपुहुत्तमब्भहियं’ આમાં સ્ત્રીવેદનું અવસ્થાન—એટલેકે સ્ત્રીવેદ પણાથી રહેવું તે
ઓછામાં ઓછું એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ
કહેવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે સમજવું જેમકે—કોઈ જીવ પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાળી
મનુષ્યસ્ત્રિયોમાં અથવા તિર્યગ્સ્ત્રિયોમાં સાત ભવ કરીને આઠમા ભવમાં ત્રણ પલ્યોપમની
ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી દેવકુર વિગેરેના સ્ત્રિયોમાં સ્ત્રીપણાથી ઉત્પન્ન થઈ જાય તે પછી ત્યાંથી
મરીને તે જઘન્યસ્થિતિવાળી દેવોયોનિ વચમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવીપણાથી ઉત્પન્ન થઈ
જાય તો આ રીતે આ કહેલ સઘળો આદેશ બની જાય છે જેમકે— તે પછી તે અન્ય
વેદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ રીતે સામાન્યપણાથી સ્ત્રી, સ્ત્રીભાવનો નિરંતરપણાથી ત્યાગ
ન કરતી થકી જેટલા કાળ સુધી સ્ત્રીવેદમાં એટલા કાળની પોતપોતાની અપેક્ષાથી આ

માહ—‘તિરિક્વજોણિત્થી ણં’ इत्यादि, ‘तिरिक्खजोणित्थी णं भंते !’ तिर्यग्योनिकस्त्री खलु भदन्त ! ‘तिरिक्खजोणित्थित्ति’ तिर्यग्योनिक स्त्री इति ‘कालओ केवच्चिरं होइ’ कालतः कियच्चिरं भवति कियत्कालपर्यन्तं तिर्यक्स्त्री तिर्यक्स्त्रीरूपेण तिष्ठतीति प्रश्नः, भगवानाह— ‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् ‘उक्कोसेणं तिन्नि पल्लिओवमाइ’ पुण्वकोडी पुहुत्तमम्भहियाइ’ उत्कर्षेणस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकानि, एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यक्स्त्री तिर्यक्स्त्रीरूपेणावतिष्ठते इति । तत्रान्तर्मुहूर्तं कस्याश्चित् एतावत्प्रमाणायुक्तया तदनन्तरं मृत्वा वेदान्तरोदयाद् विलक्षणमनुष्यभवान्तराधिगमा-

અપેક્ષા સે ઇન પાંચ આદેશો દ્વારા સૂત્રકાર ને કથન કિયા હૈ । ઇમલિયે યે પાંચો હી આદેશ અપની અપની અપેક્ષા સે યુક્ત હૈ । યહ પાચવાં આદેશ હૈ ॥૫॥

યહ સામાન્ય સે સ્ત્રી સ્ત્રીભાવ કા ત્યાગ નહીં કરતી હુઈ નિરન્તર સ્ત્રી ભાવ મેં કિતને કાલ તક રહતી હૈ ઇસ વાત કો પાંચ આદેશોં સે પ્રકટ કિયા । અવ તિર્યગ્ સ્ત્રી રૂપ— સે કિતને કાલ તક ઇસકો ત્યાગ નહીં કરતી હુઈ રહતી હૈ ઇસ વાત કો સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—“તિરિક્વજોણિત્થી ણં ભંતે ! તિરિક્વજોણિત્થિત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હૈ ભદન્ત ! તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રી તિર્યક્ સ્ત્રી રૂપ સે કાલ કી અપેક્ષા કિતને કાલ તક હોતી રહતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્ભહિયાઈ” હૈ ગૌતમ તિર્યક્ સ્ત્રી તિર્યગ્સ્ત્રીરૂપ સે કમ સે કમ તો એક અન્તર્મુહૂર્ત તક રહતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ પ્રમાણ કાલ તક રહતી હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર સે કોઈ જીવ તિર્યક્ સ્ત્રી રૂપ સે કમ સે

પાંચ આદેશો દ્વારા સૂત્રકારે કથન કર્યું છે તેથી આ પાંચે આદેશ પોતપોતાની અપેક્ષાથી યુક્ત છે આ પ્રમાણેના આ પાંચમે આદેશ છે ॥૫॥

તે સ્ત્રી સામાન્યપણાથી સ્ત્રીભાવનો ત્યાગ કર્યા વિના નિરંતર સ્ત્રીપણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? તે વાત ઉપર્યુક્ત પાંચ આદેશો દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. હવે તિર્યગ્સ્ત્રીપણાથી કેટલા કાળ સુધી તેને ત્યાગ કર્યા વિના રહે છે તે વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“તિરિક્વજોણિત્થી ણં ભંતે ! તિરિક્વજોણિત્થિત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ ! તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી સ્ત્રીપણાથી કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્ભહિયાઈ” હે ગૌતમ ! તિર્યગ્સ્ત્રી તિર્યગ્સ્ત્રીપણાથી ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ કાળ સુધી રહે છે. તે આ પ્રમાણે સમજવું.—

કોઈ એવ તિર્યગ્સ્ત્રીપણાથી ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્તકાળ સુધી રહીને તે પછી મરીને બીજા વેદના ઉદયના વિલક્ષણપણાથી મનુષ્યભવાન્તરની તે પ્રાપ્તિ કરી લે છે. તેથી

દ્વેતિ । ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાધિકાનીત્યમ્—અત્ર લેચરાણાં તિર્યગ્યોનિકાના-
ઞ્ચોત્કર્ષતોઽષ્ટૌ ભવા ભવન્તિ નાધિકાઃ ‘નરતિરિયાણં સત્તદ્ભવા’ इति वचनात् , तत्र सप्तभवाः
संख्येयवर्षायुष्काः, अष्टमस्तु असंख्येयवर्षायुष्कं एव, तथाहि—पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियतिर्यञ्चो वा निरन्तर यथासंख्यं सप्तपर्याप्तमनुष्यभवान् सप्तपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्
भवान् वासमनुभूय यद्यष्टमे भवे पुनरपि मनुष्यः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा समुत्पद्यन्ते
ततो नियमात् असंख्येयवर्षायुष एव न संख्येयवर्षायुषो भवन्ति, असंख्येयवर्षायुषश्च मृत्वा नियमतो
देवलोकेषु समुत्पद्यन्ते, ततो नवमोऽपि मनुष्यभवः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवो वा निन्तर न लभ्यते ।

કમ એક અન્તર્મુહર્ત્ત કાલ તક રહકર બાદ મેં મર કર વેદાન્તર કે ઉદય સે વિલક્ષણ મનુષ્ય
ભવાન્તર કી વહ પ્રાપ્તિ કર લેતા હૈ ફસલિયે જઘન્ય સે અન્તર્મુહર્ત્ત કોલ કહા હૈ ઉત્કૃષ્ટ સે
પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક જો ત્રીન પલ્યોપમ કા કાલ કહા હૈ વહ ફસ પ્રકાર સે હૈ—યહાં
તિર્યગ્યોનિક લેચરોં કે ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવ સે અધિક ભવ નહીં હોતે હૈ ક્યોંકિ “નરતિરિ-
યાણં સત્તદ્ભવા” એસા શાસ્ત્ર કા કથન હૈ, ફન મેં સાત ભવ તો સંખ્યાત વર્ષ કી આયુ
વાલે હોતે હૈ ઔર આઠવાં ભવ અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાળા હોતા હૈ । ફસકા સ્પષ્ટીકરણ
ફસ પ્રકાર સે સે હૈ—પર્યાપ્ત મનુષ્ય અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપજ્વેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ નિરન્તર રૂપસે
યથાસંખ્ય સાત પર્યાપ્તમનુષ્યોં કે ભવોં કો અથવા સાત પર્યાપ્તસંજ્ઞિ પજ્વેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ
કે ભવોં કો ભોગકર યદિ આઠવેં ભવ મેં પુનઃ પર્યાપ્ત મનુષ્ય રૂપ સે યા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ
પજ્વેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો વે નિયમ સે અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે
હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ સંખ્યાત વર્ષ આયુવાલે હોકર ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈ ઔર જબ યે અસંખ્યાત
વર્ષકી આયુ વાલે આઠવેં ભવમેં મરતે હૈ, તો નિયમસે દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ, તબ નૌવાં મી મનુષ્ય-

જઘન્યથી અન્તર્મુહર્ત્તકાળ કહેલ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યો-
પમકાળ જે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે.—અહિયાં તિર્યગ્યોનિક ખેચરોને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ
લવથી વધારેલવ હોતા નથી. કેમકે—“નરતિરિયાણં સત્તદ્ભવા” મનુષ્ય અને તિર્યગ્યોને
સાત આઠ લવો હોય છે. આ પ્રમાણેનું શાસ્ત્રવચન છે તેમાં સાત જીવતો સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળાને હોય છે અને આઠમા લવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાને હોય
છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—પર્યાપ્ત મનુષ્ય અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપજ્વેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
નિરતરપણથી યથાસંખ્ય—ક્રમથી સાતપર્યાપ્ત મનુષ્યોના લવોને અથવા સાત સંજ્ઞિ પજ્વે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્યના લવોને ભોગવીને જો આઠમા લવમાં ફરીથી તે પર્યાપ્ત મનુષ્યપણથી
અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપજ્વેન્દ્રિય તિર્યગ્યપણથી ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તેઓ નિયમથી
અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાં
ઉત્પન્ન થતા નથી અને જ્યારે આ અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા આઠમા લવમાં મરે છે,
તો નિયમથી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે નવમો મનુષ્યલવ અથવા સંજ્ઞિપજ્વેન્દ્રિય

અતઃપાશ્ચાત્યાઃ સપ્તભવા નિરન્તરં ભવન્તઃ સદ્યેયવર્ષાયુષઃ एवोपपद्यन्ते नैकोऽपि असंख्येय-
वर्षायुः असंख्येयवर्षायुर्मवान्तरं भूयो मनुष्यभवस्य तिर्यग्भवस्य वा असंभवात्, तत्र यदा
उत्कर्षतस्तिर्यक्स्त्रीवेदसहिताः पाश्चात्याः सप्तापि भवाः पूर्वकोट्यायुषो लभ्यन्ते, अष्टमस्तु भवो
देवकुर्वादिषु भवति तदा उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमाणि पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकानि तिर्यक्स्त्रीत्व
स्यावस्थानं जायते ॥

સમુચ્ચયતિર્યક્સ્ત્રીભવસ્થિતિમાનં પ્રદર્શ્ય સમ્પ્રતિ-તિર્યગ્વિશેષાણાં ભવસ્થિતિમાનં
દર્શયિતુમાહ-‘જલયરીષ્’ ઇત્યાદિ ‘જલયરીષ્ જહન્નેણં-અંતોમુહુત્તં’ જલચર્યાઃ જઘન્યેનાન્ત-
ર્મુહર્તમ્ ‘ઉવ્કોસેણં પુવ્વકોઢિપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વમ્, દ્વિપૂર્વકોટિત આરમ્ય નવ-

ભવ અથવા સંજ્ઞિપજ્જ્વેન્દ્રિયતિર્યક્ષ્વ કા ભવ ઇન્હે પ્રાપ્ત હી હો જાય એસા કોઈ નિયમ નહી હૈ ।
ક્યોંકિ નિરન્તર રૂપ સે ડસકી પ્રાપ્તિ હોના અસમ્ભવ હૈ । ઇસ પ્રકાર ઇનકે જો પહેલે કે
સાત ભવ હૈ વે નિરન્તર રૂપ સે હોતે હુ઼, સહ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે હીં હોકર ઉત્પન્ન
હોતે હૈ, ઇનમેં સે ઇક બી અસહ્યાત વર્ષ કી આયુવાલા નહીં હોતા હૈ । ઓર જો અસ-
હ્યાતવર્ષ કી આયુવાલા આઠવાં ભવ હોતા હૈ ઇસકે બાદ પુનઃ મનુષ્યભવ યા તિર્યગ્ભવ
પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ । ઇનમેં સે જવ ઉત્કૃષ્ટ સે તિર્યક્સ્ત્રો વેદસહિત પિછલે સાતોં ભવ
પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે હીં હોતે હૈ ઓર આઠવાં ભવ દેવકુરુ આદિ મેં હોતા હૈ તવ ઉત્કૃષ્ટ
સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીન પલ્યોપમ તક તિર્યક્સ્ત્રી કા સ્ત્રીરૂપસે લગાતાર અવસ્થાન
હોતા હૈ । ક્યોંકિ દેવકુરુ મેં ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી આયુ હૈ ઇસઞ્ચિયે ।

અવ સૂત્રકાર તિર્યગ્વિશેષોં કી જો સ્ત્રિયાં હૈ, ડનકી ભવસ્થિતિ કા પ્રમાણ પ્રકટ
કરતે હૈ-“જલયરીષ્ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પુવ્વકોઢિપુહુત્તં” જલચરી જો

તિર્યક્ષ્વ પશુ તેઓને પ્રાપ્તજ થઈ જાય છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કેમકે-નિરંતરપણાથી
તેની પ્રાપ્તિ થવી અસંભવિત છે આ રીતે તેઓના પહેલાના જે સાત ભવો
છે, તે નિરંતરપણાથી થઈને અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા જ થઈને ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં
એકપણ અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા હોતા નથી અને અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળો
જે આઠમો ભવ છે, તે પછી ફરીથી મનુષ્યભવ અથવા તિર્યક્ષ્વ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમાં
જ્યારે ઉત્કૃષ્ટથી તિર્યગ્સ્ત્રીના વેદ સહિત પાછળા સાતેભવ પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા જ
હોય છે, અને આઠમોભવ દેવકુરુ વિગેરેમાં થાય છે. ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પશુથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ
અધિક પલ્યોપમ સુધી તિર્યક્સ્ત્રી તિર્યગ્સ્ત્રીપણાથી લાગઠ રહે છે. કેમકે-દેવકુરુમાં ઉત્કૃષ્ટ
પણાથી ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય છે તેથી તેમ કહેલ છે

હવે સૂત્રકાર તિર્યગ્વિશેષોની જે સ્ત્રિયો છે, તેઓની ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ પ્રગટ કરે
છે “જલયરીષ્ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પુવ્વકોઢિપુહુત્તં” જલચરીપણાથી જે

પૂર્વકોટિપર્યન્તમ્ । જલચરસ્ત્રિયાઃ જલચરસ્ત્રીત્વેન નિરન્તરં ભવન્ત્યાઃ જઘન્યતોઽવસ્થાનમન્તર્મુહર્ત-
માત્ર મુત્કર્ષતસ્તુ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વમ્, યતઃ પૂર્વકોટિચાયુષ્કાન્ સપ્તભવાનનુમૂયાનન્તરં જલચર-
સ્ત્રીણામવશ્યં જલચરસ્ત્રીત્વતઃચ્યુતિર્ભવતીતિ ભાવઃ । ‘ચતુષ્પદથલચરતિરિક્ષજોણિત્થીષ્ જહા
ઓહિયાષ્ તિરિક્ષજોણિત્થીષ્’ ચતુષ્પદસ્થલચરસ્ત્રિયાઃ યથા ઔધિક્યા સ્તિર્યક્ સ્ત્રિયા
અવસ્થાનં કથિતમ્ તથૈવ જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ-જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્ત તદનન્તરં સ્થલચરસ્ત્રીભાવસ્ય
પરિત્યાગસંભવાત્ । ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ ઇતિ ॥ ‘ઉરગપરિ-
સપ્િ ભુયપરિસપ્િત્થીણં જહા જલચરીણં’ ઉરઃપરિસર્પિભુજપરિસર્પિત્થીણાં યથા જલચરસ્ત્રીણા-
મવસ્થાનં કથિતં તથૈવ જ્ઞાતવ્યમ્ જઘન્યતઃ સ્ત્રીરૂપેણાન્તર્મુહર્તમવસ્થાનમ્, ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિ-

તિર્યક્ સ્ત્રિયાં હૈં ઉનકો ભવસ્થિતિ કા કાલ જઘન્ય સે તો ઇક અન્તર્મુહર્ત કા હૈ ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ હૈ-દો પૂર્વકોટિ સે લેકર નો પૂર્વકોટિ તક કા હૈ-તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ જલચર સ્ત્રિયાં યદિ નિરન્તરરૂપ સે જલચર સ્ત્રિયોં કે રૂપસે હોતી હૈ તો વે કમ સે કમ
અન્તર્મુહર્ત તક હોતી હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ તક હોતી હૈં પૂર્વકોટિ આયુવાલે
સાત ભવોં કે બાદ વે જલચર સ્ત્રિયોં કે ભવ સે અવશ્ય હી છૂટ જાતી હૈં । “ચતુષ્પદ
થલચરતિરિક્ષજોણિત્થીષ્ જહા ઓહિયાષ્ તિરિક્ષજોણિત્થીષ્,, ચતુષ્પદ સ્થલ-
ચર સ્ત્રી કા ભવસ્થિતિ કા પ્રમાણ જૈસા ઔધિક તિર્યક્ સ્ત્રી કી ભવસ્થિતિ કા પ્રમાણ
કહા ગયા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે જઘન્ય સે ઇક અન્તર્મુહર્ત કા હોતા હૈ ક્યોંકિ
ઉસકે બાદ ઉસકા સ્થલચર સ્ત્રીભવ છૂટ જાતા હૈ । ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ ત્રીણ પલ્યો-
પમા કા હૈ । “ઉરગપરિસપ્િભુયપરિસપ્િત્થીણં જહા જલચરીણં” ઉરઃપરિસર્પિસ્ત્રિયો કા
ઓર ભુજપરિસર્પિસ્ત્રિયોં કા અવસ્થાન-ભવસ્થિતિ કા પ્રમાણ-જલચર સ્ત્રિયોં કે જૈસા

તિર્યગ્સ્ત્રિયો છે, તેઓની ભવસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી તો એક અન્તર્મુહર્તનો છે, અને
ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ છે-એટલે કે એ પૂર્વકોટિથી લધને નવ પૂર્વકોટિ સુધીનો છે.
તાત્પર્ય એ છે કે-જલચરસ્ત્રિયો ઓછામાં ઓછા એક અન્તર્મુહર્ત સુધી હોય છે. અને
ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ સુધી હોય છે. પૂર્વકોટિ આયુષ્યવાળા સાતભવોની પછી તે
જલચર સ્ત્રિયોના ભવથી અવશ્યજ છૂટી જાય છે. “ચતુષ્પદથલચરતિરિક્ષજોણિત્થીષ્ જહા
ઓહિયાષ્ તિરિક્ષજોણિત્થીષ્” ચતુષ્પદસ્થલચર સ્ત્રીઓની ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ જે પ્રમાણે
ઔધિક તિર્યગ્સ્ત્રીની ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સમજવું
એટલે કે-જઘન્યથી એક અન્તર્મુહર્તનું હોય છે કેમકે-તે પછી તેનો સ્થલચર સ્ત્રીભવ
છૂટી જાય છે અને ઉત્કૃષ્ટપણથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ ત્રણ પલ્યોપમાનો છે. “ઉરગપરિસપ્િ-
ભુયપરિસપ્િત્થીણં જહા જલચરીણં” ઉર પરિસર્પની સ્ત્રિયોનો અને ભુજ પરિસર્પની
સ્ત્રિયોનું ભવસ્થિતિનું પ્રમાણ જલચરની સ્ત્રિયોની જેમ સમજવું. જેમકે-જઘન્યથી એક

પૃથક્ત્વપર્યન્તમવસ્થાનમ્, કથમિતિ પૂર્વવદ્ ભાવનીયમ્ । ‘સ્વહયરિત્થીણ જહન્નેણં અંતો-
મુહુત્તં’ સ્વેચરસ્ત્રીણાં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ અવસ્થાનમ્ ‘ઉક્કોસેણ પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગં
પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયં’ ઉત્કર્ષતઃ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયમાગં પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યથિકં સ્ત્રીરૂપેણા-
વસ્થાનં તતઃ પરં સ્ત્રીભાવસ્ય પરિત્યાગસંભાત્ ઇતિ તિર્યક્સ્ત્રીણામવસ્થાનકથનમિતિ ॥

તદેવ કથિતં તિર્યક્સ્ત્રીણાં સામાન્યતો વિશેષતશ્ચાવસ્થાનમાનમ્, સમ્પ્રતિ મનુષ્યસ્ત્રિયા
અવસ્થાનમાનં દર્શયિતુમાહ—‘મણુસ્સિત્થીણં’ ઇત્યાદિ, ‘મણુસ્સિત્થીણં મંતે’ મનુષ્યસ્ત્રિયઃ સ્વલ્લ
મદન્ત ! ‘કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ હે મદન્તઃ મનુષ્યસ્ત્રિયા મનુષ્યસ્ત્રી ઇત્યેવં
રૂપેણ કિયત્કાલપર્યન્તં સ્ત્રી રૂપેણાવસ્થાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘સ્થેત્તં પહુચ્ચં જહન્નેણં’ અંતોમુહુત્તં ક્ષેત્ર પ્રતીત્ય ક્ષેત્રાશ્રયણેન તુ જઘન્યતોડન્ત-
ર્મુહૂર્તમાત્રમવસ્થાનં ભવતિ, ‘ઉક્કોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયાઈં’

હૈ । જૈસે—જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ હૈ । કૈસે ? સો
ઇસકી ભાવના પહેલે જૈસી હી સમજ લેની યાહિયે । “સ્વહયરિત્થીણં જહન્નેણં અંતો
મુહુત્તં ઉક્કોસેણ પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગં પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયં” સ્વેચર
સ્ત્રિયો કા સ્ત્રીરૂપ સે રહને કા પ્રમાણ—કાલ—જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમ કે અસંસ્થાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ । ઇસકે
બાદ વહ સ્ત્રીભવ કા પરિત્યાગ કર દેતી હૈ ।

ઇસ પ્રકાર સામાન્ય ઓર વિશેષ રૂપસે તિર્યક્ સ્ત્રિયો કા અવસ્થાન કાલ કહા
અવ મનુષ્ય સ્ત્રિયો કા અવસ્થાન કાલ સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા
હૈ કિ—‘મણુસ્સિત્થીણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે મદન્ત ! મનુષ્ય કા સ્ત્રી-
રૂપ સે રહને કા કિતના કાલ હૈ । ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! સ્થેત્તં પહુચ્ચં જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયાઈં, હે ગૌતમ !—

અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ છે કેવી રીતે ? તે બાબત પહેલા કહ્યા
પ્રમાણેની સમજ લેવી. “સ્વહયરિત્થીણ જહન્નેણં અંતો મુહુત્ત ઉક્કોસેણ પલિઓવમસ્સ
અસંસ્થેજ્જહમાગં પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયં” એચર સ્ત્રિયોનું સ્ત્રીપણાથી રહેવાનો પ્રમાણકાળ
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમના
અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ તે પછી તે સ્ત્રીભવનો ત્યાગ કરી દે છે.

આ પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષપણાથી તિર્યક્સ્ત્રિયોનો અવસ્થાનકાળ કહ્યો હવે
મનુષ્યસ્ત્રિયોનું અવસ્થાનકાળ સૂત્રકારપ્રગટ કરે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું
પૂછ્યું છે કે—“મણુસ્સિત્થીણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન મનુષ્યસ્ત્રીને
મનુષ્યસ્ત્રીપણાથી રહેવાનો કેટલોકાળ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને
કહે છે કે—“ગોયમા ! સ્થેત્તં પહુચ્ચં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈં”
પુવ્વકોડિપુહુત્તમમ્મહિયાઈં હે ગૌતમ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તો જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તકાળ છે.

ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકાનિ, ક્ષેત્રાપેક્ષ્યાઽવસ્થાનં ભવતિ મનુષ્યસ્ત્રીણા-
મિતિ । એતાવત્પરિમાણં કથં ભવેદિતિ ભાવના તુ જઘન્યોત્કૃષ્ટતામાશ્રિત્ય સામાન્યતિર્યક્ સ્ત્રિયા ઇવ
કર્તવ્યેતિ । ‘ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એવકં સમયં ઉવ્વકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી’
ધર્મચરણં—ચરણધર્મ પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય જઘન્યેનૈકં સમયમવસ્થાનમ્, ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ ॥
‘એવં કમ્મભૂમિયાવિ એવમ્—અનેનૈવ પ્રકારેણ કર્મભૂમિકા અપિ કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયોઽપિ
જ્ઞાતવ્યાઃ, તથાહિ—કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયઃ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય સામાન્યતઃ કર્મક્ષેત્રમધિકૃત્ય જઘન્યતોઽન્ત-
ર્મુહૂતૈ તદનન્તરં સ્ત્રીભાવપરિત્યાગસંભવાત્ । ઉત્કર્ષતઃ સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકાનિ
તત્ર સપ્તભવા મહાવિદેહેષુ, અષ્ટમો ભવો ભરતૈરવતેષુ, એકાન્તસુષમાદૌ ત્રિપલ્યોપમપ્રમાણ ઇતિ ।
ધર્મચરણં પ્રતીત્ય—ચારિત્રસેવનમાશ્રિત્ય જઘન્યેનૈકં સમયં, સર્વવિરતિપરિણામસ્ય તદાવરણકર્મક્ષયો

ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂત્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથ-
ક્ત્વ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ યહ કૈસે સો ઇસકી ભાવના સામાન્ય તિર્યક્ સ્ત્રી મેં
જિસ પ્રકાર સે બતાયા હૈ ઊસી પ્રકાર સે યહાં મી સમજ લેના ચાહિયે, તથા—‘ધમ્મચરણં
પહુચ્ચ જહન્નેણં એવકં સમયં ઉવ્વકોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી’ ધર્મચરણ કી અપેક્ષા—ચારિત્ર
ધર્મ કી અપેક્ષા જઘન્યસે એક સમય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ કમ એક પૂર્વકોટી ‘એવં કમ્મભૂમિયા
વિ’ ઇસી પ્રકાર કર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી કે વિષય મેં મી જાન લેના ચાહિયે । જૈસે—ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા લેકર સામાન્ય સે જઘન્ય તો એક અન્તર્મુહૂત્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વ
અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ ઇન મેં સાત ભવ મહાવિદેહો મેં હોતે હૈં ઓર આઠવાં ભવ ભરત
યા એરવત ક્ષેત્ર મેં એકાન્ત સુષમાદિકાલ મેં ત્રીણ પલ્યોપમકા હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે ।
ઇસ પ્રકાર સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીણ પલ્ય ઉત્કૃષ્ટ સે કહે ગયે હૈ ।

અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમકાળ છે. આ કેવી રીતે? તેના સમવધાન
માટે કહે છે કે—મનુષ્યસ્ત્રીની ભાવના સામાન્ય તિર્યક્ સ્ત્રીમાં જે રીતે બતાવી છે. એજ પ્રમાણે
અહિયાં પણ સમજ લેવું તથા “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એવકં સમય ઉવ્વકોસેણં
દેસૂણા પુવ્વકોડી” ધર્મચરણની અપેક્ષાથી—એટલે કે ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી
એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછા એક પૂર્વકોટિ છે “એવં કમ્મભૂમિયા વિ” એજ
પ્રમાણે કર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રીના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. જેમકે—ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
સામાન્યપણાથી જઘન્યથી તે એક અન્તર્મુહૂત્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ
અધિક ત્રણપલ્યોપમનો છે. તેમાં સાતભવ મહાવિદેહોમા હોય છે અને આઠમોભવ ભરત
અથવા એરવત ક્ષેત્રમાં એકાન્ત સુષમાદિકાલમાં ત્રણ પલ્યોપમનો હોય છે. તેમ સમજવું.
આ રીતે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ છે.

પશમવૈચિત્ર્યત્ત્વ એકસ્યૈવ સમયસ્ય સંભવાત્ તતઃ મરણેન પ્રતિપાતસંભવાત્, ઉત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ, સમપ્રચારિત્રકાલસ્યોત્કર્ષતોઽપિ એતાવન્માત્રપ્રમાણત્વાત્ । મરતૈરવત્યઃ સ્ત્રિયોઽપિ એવમેવ, મરતૈરવતક્ષેત્રલ્પિયામપિ અવસ્થાનમાનમેવમેવ જ્ઞાતવ્યમ્, કિન્તુ સામાન્યકર્મભૂમિક- મનુષ્યસ્યપેક્ષ્યા એતાસાં ચદ્વૈલક્ષણ્યં તત્ ‘ળવરં’ ઇત્યાદિના પ્રદર્શયતિ—‘ળવરં ર્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેળં અંતોમુહુત્તં’ નવરં વિશેષસ્ત્વયમ્, યત્ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય મરતાદિ ક્ષેત્રમેવાશ્રિત્ય જઘ- ન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમવસ્થાનં સ્ત્રીરૂપેળ, ‘ઉવ્કોસેળં તિન્નિ પલિઓવમાઈં દેસૂળં પુવ્વકોડી અબ્ધ-

ચારિત્રધર્મ લેકર જઘન્ય સે એક સમય કા સ્ત્રીરૂપ સે અવસ્થાન કહા હૈ ક્યોંકિ સર્વવિરતિ પરિણામ કા તદાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતા સે એક સમયમાત્ર કાલ કા હી સંભવ હૈ, તદન્તર મરણ હો જાને સે સર્વવિરતિ પરિણામ કા પ્રતિપાત હો જાતા હૈ । ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વ કોટી કહા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ સંપૂર્ણ ચારિત્ર કાલ કા ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ ઇતનાહી હોતા હૈ, આઠ વર્ષ રૂપ દેશ સે ન્યૂન હોને સે દેશોન કહા હૈ, ચરમ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યન્ત ચારિત્ર પાલને કે કારણ પૂર્વકોટિ કહા હૈ । “મરહેરવયા વિ” સામાન્ય મનુષ્યસ્ત્રી કા જો અવસ્થાન કાલ પ્રમાણ કહા ગયા હૈ વૈસે હી અવસ્થાન કાલ કા પ્રમાણ મરત ઓર ઈરવત સ્થિત કર્મભૂમિક સ્ત્રી કા મી જાનના ચાહિયે, પરન્તુ સામાન્ય મનુષ્ય સ્ત્રી કે અવસ્થાન કાલ કી અપેક્ષા ઇસકે અવસ્થાન કાલ મેં જો અન્તર હૈ વહ “ળવરં” ઇસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, નવરં વિશેષ યહ હૈ કિ “સ્વેત્તં પહુચ્ચ” મરતાદિ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ઇસકે અવસ્થાનકાલ કા પ્રમાણ ‘જહન્નેળં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ‘ઉવ્કો- સેળં તિન્નિ પલિઓવમાઈં દેસૂળં પુવ્વકોડીઅબ્ધિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ઇસકે અવસ્થાન કાલ કા

‘ચારિત્ર ધર્મ’ને લઈને જઘન્યથી એક સમયનું સ્ત્રી પણથી અવસ્થાન—સ્ત્રીપણમાં રહેવાનું કહ્યું છે. કેમકે—સર્વવિરતિ પરિણામનું તદાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી એક સમય માત્ર કાળજ સંભવે છે તે પછી મરણ થઈ જવાથી સર્વવિરતિ પરિણામનું આગમન થઈ જાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિ કહેલ છે. તેનું કારણ એ છે કે—સંપૂર્ણ ચારિત્ર કાલનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ એટલુંજ હોય છે. આઠ વર્ષની અવસ્થામાં ચારિત્ર લેવામાં આવે છે. તેથી તે આઠવર્ષ રૂપ દેશથી ન્યૂન હોવાથી દેશોન કહેલ છે. “મરહેરવયાવિ” સામાન્ય મનુષ્ય સ્ત્રીના જે અવસ્થાન કાળ કહેલ છે એજ પ્રમાણના અવસ્થાનકાળનું પ્રમાણ ભરત અને ઈરવતમાં રહેલ કર્મભૂમિની સ્ત્રીનું પણ સમજવું પરંતુ સામાન્ય મનુષ્ય સ્ત્રીના અવસ્થાન કાળની અપેક્ષાથી આના અવસ્થાન કાળમાં જે અંતર છે, તે “ળવરં” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. ‘નવરં’ વિશેષ એ છે કે—“સ્વેત્તં પહુચ્ચ” ભરતાદિ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી આના અવસ્થાનકાળનું પ્રમાણ ‘જહન્નેળં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ‘ઉવ્કોસેળં તિન્નિ પલિઓવ-

‘હિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ દેશોનપૂર્વકોટચમ્યધિકાનિ, કથમિતિ ચેદિત્યમ્ પૂર્વ-
વિદેહમનુષ્યસ્ત્રી અપરવિદેહમનુષ્યસ્ત્રી વા પૂર્વકોટચાયુષ્કા કેનાપિ દેવેન વિદ્યાધરેણ વા ભરતાદૌ
એકાન્તસુષમાદૌ સંદ્રતા, સા ચ યદ્યપિ મહાવિદેહક્ષેત્રોત્પન્ના તથાપિ પૂર્વોક્તમગધદેશપુરુષદૃષ્ટાન્તેન
અત્રાનયનાત્ સા ભારતીયા એરવતીયાવેતિ વ્યપદિશ્યતે, તતઃ સા ભારત્યાદિવ્યપદેશં પ્રાપ્ય
પૂર્વકોટિપર્યન્તં જીવિત્વા સ્વાયુ.ક્ષયે તત્રૈવ ભરતાદૌ એકાન્તસુષમાપ્રારમ્ભે સમુત્પન્ના, તત-
એવં દેશોનપૂર્વકોટચમ્યધિકં પલ્યોપમત્રયમવસ્થાનં સ્ત્રીરૂપેણ ભવતીતિ । ‘ધમ્મચરણં પઙ્કચ્ચ
જહન્નેણં એકકં સમયં ઉવ્કોસેણ દેસુણા પુવ્વકોડી’ ધર્મચરણં—ચારિત્રધર્મ પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય
જઘન્યેનં એકં સમયમવસ્થાનમ્ ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિપર્યન્તં મનુષ્યસ્ત્રિયા મનુષ્યસ્ત્રીરૂપેણાવસ્થા-

પ્રમાણ દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ, હસકા સ્પષ્ટીકરણ હસ પ્રકાર હૈ—એક
પૂર્વકોટિ કી આયુ વાલી પૂર્વવિદેહ કી મનુષ્ય સ્ત્રી હો ઓર વહ કિસી કે દ્વારા ભરતાદિ ક્ષેત્ર
મેં એકાન્ત સુષમાદિકાલ કે સદ્ભાવ કે સમય મેં અપદ્ધત કર આઈ ગઈ હો તો એસી સ્થિતિ મેં વહ
યદ્યપિ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં ઉત્પન્ન હુઈ હૈ તબ મો વહ ભરતાદિ ક્ષેત્ર મેં લે આને કે કારણ ભરત ક્ષેત્ર
કી હૈ યા એરવત ક્ષેત્ર કી હૈ હસ પ્રકાર સે કહી જાને લોગી અવ વહાં વહ એક કોટી પૂર્વ કી
આયુ તક જીવિત રહકર અપની આયુ કે ક્ષય સે મરી ઓર ડસી ભરતાદિ ક્ષેત્ર મેં એકાન્ત સુષમાદિ
કાલ કે પ્રારમ્ભ મેં વહ મનુષ્ય સ્ત્રી રૂપ સે રહને કા કાલ દેશોનપૂર્વ કોટિ સે અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ
કા આજાતા હૈ “ધમ્મચરણં પઙ્કચ્ચ જહન્નેણં એકકં સમયં ઉવ્કોસેણ દેસુણા પુવ્વકોડી”
ચારિત્ર ધર્મ કો લેકર હસકે અવસ્થાન કાલ કા પ્રમાણ જઘન્ય સે તો એક સમય કા હૈ ઓર

માઈ-દેસુણં પુવ્વકોડી અભહિયાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી આના અવસ્થાનકાળનું પ્રમાણ દેશોન-
પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનું છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—એક
પૂર્વકોટિના આયુવાલી પૂર્વવિદેહની અથવા અપરવિદેહની મનુષ્ય સ્ત્રી હોય અને તે કોઈની
માર્ગે ભરત વિગેરેમાં એકાન્ત સુષમાદિકાલના સદ્ભાવના સમયમાં અપદ્ધત-હરણ કરીને
લઈ આવવામાં આવી હોય તો એવી સ્થિતિમાં તે જોકે-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ હોય
તો પણ તે ભરત વિગેરે ક્ષેત્રમાં લઈ આવવાના કારણે ભરત ક્ષેત્રની છે અથવા એરવત
ક્ષેત્રની છે. તેમ કહેવામાં આવશે. હવે આ એક કોટિપૂર્વની આયુષ્ય સુધી જીવતી રહીને
પોતાના આયુષ્યના ક્ષયથી મરે અને એજ ભરત વિગેરે ક્ષેત્રમાં એકાન્ત સુષમાદિ કાળના
પ્રારમ્ભમાં તે મનુષ્ય સ્ત્રીપણથી ઉત્પન્ન થઈ જાય તો આ પરિસ્થિતિમાં તેનું મનુષ્ય
સ્ત્રીપણથી રહેવાનો કાળ દેશોનપૂર્વકોટિથી અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો આવી જાય છે. “ધમ્મ
ચરણં પઙ્કચ્ચ જહન્નેણં એકકં સમયં ઉવ્કોસેણ દેસુણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મને લઈને
તેના અવસ્થાનકાળનું પ્રમાણ જઘન્યથી તો એક સમયનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વ-

નં ભવતિ ભાવના તુ કર્મભૂમિકમનુષ્યલ્પિયા ઇવ કર્તવ્યેતિ । ‘પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહિત્થીણં સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડિપુહુત્તં’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહસ્ત્રીણાં ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વમવસ્થાનં ભવતીતિ ‘જમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉવ્વકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી’ ધર્મચરણં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય જઘન્યેનાંકં સમયમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ, એતાવત્કાલપર્યન્તમવસ્થાનં સ્ત્રીરૂપેણ ભવતીતિ ॥

સામાન્યતો વિશેષતઃ કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીવક્તવ્યતામભિધાય સામ્પ્રતમકર્મભૂમિકમનુષ્ય સ્ત્રીવક્તવ્યતાં ચિકીર્ષુઃ પ્રથમતઃ સામાન્યેન તાવદાહ—‘અકમ્મભૂમિગ’ ઇત્યાદિ, ‘અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે’ અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રી સ્વલ્પ મદન્ત । ‘અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિત્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્લચ્ચરં હોઈ’ અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીત્વેવ રૂપેણ કાલતઃ કિયલ્લચ્ચરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—

ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ કા હૈ ઇસકા કારણ કર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રી કે જૈસા સમસ્ય ઢેના ચાહિયે “પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહિત્થીણં સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડિપુહુત્તં” પૂર્વવિદેહ ઓર અપર વિદેહ કો મનુષ્ય સ્ત્રીયોં કા ક્ષેત્ર કો અપેક્ષા કરકે જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત તક અવસ્થાનકાલ હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ તક અવસ્થાન રહતા હૈ “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉવ્વકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મ કો અપેક્ષા કરકે જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વ કોટિ તક અવસ્થાન રહતા હૈ,

ઇસ પ્રકાર સામાન્ય ઓર વિશેષ સે કર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કા કથન કરકે અવ સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપ સે અકર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી કો વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈ—ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ— “અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં ભંતે!” અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્લચ્ચરં હોઈ “હૈ મદન્ત ! કાલ કો અપેક્ષા સે અકર્મ

કોટિનું છે. તેનું કારણ કર્મભૂમિજ મનુષ્યસ્ત્રીના કથન પ્રમાણેનું સમજી લેવું “પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહિત્થીણં સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોડી પુહુત્તં” પૂર્વ વિદેહ અને અપરવિદેહના સ્ત્રીયોનું અવસ્થાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધીનું હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ સુધીનું હોય છે. “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉવ્વકોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ સુધીનું અવસ્થાન રહે છે.

આ પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રીના સંબંધમાં કથન કરીને હવે સૂત્રકાર સામાન્યપણાથી અકર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રીના સંબંધમાં કથન કરે છે.—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિત્થીણં ભંતે ! અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્લચ્ચરં હોઈ” હે ભગવન્ ! કાળની અપેક્ષાથી

‘ગોયમા’ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જમ્મણં પઢુચ્ચ’ જન્મપ્રતીત્ય તત્રૈવોત્પત્તિલક્ષણજન્માપેક્ષ-
યેત્યર્થઃ ‘જહન્નેણ દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળં’ જઘન્યેન દેશોનં
પલ્યો પમં પલ્યોપમસ્યાસંઘયેયમાગેનોનમ્—હીનમ્, ‘ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ
ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં સ્ત્રીરૂપેનાવસ્થાનં ભવતીતિ । ‘સંહરણં પઢુચ્ચ’ સંહરણં
પ્રતીત્ય સંહરણાશ્રયેણ તુ ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તકાલં યાવદવસ્થાનમ્, અન્ત-
ર્મુહૂર્તાયુઃ શેષકાલે સંહરણાભાવત્ ‘ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ દેસૂણાપ્પુવ્વકોડીપ્પ
અબ્બહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ દેશોનયા પૂર્વકોટયાઽમ્યધિકાનિ—દેશોનપૂર્વકોટચ-
મ્યધિકપલ્યોપમં યાવત્ અકર્મભૂમિકસ્ત્રીણામુત્કર્ષતસ્તાદશમનુષ્યસ્ત્રીત્વેનાવસ્થાનં ભવતીતિ ભાવઃ ।

ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી” યહ અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી હૈ “હસ રૂપ સે કિતનેસમય તક રહતી હૈ ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જમ્મણં પઢુચ્ચ” હે ગૌતમ ! જન્મ કી અપેક્ષા સે તો
વહ “જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં” જઘન્ય સે દેશોન કુછ કમ એક પલ્યોપમ તક રહતી
હૈ વહ દેશોન “પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળં” પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવેં ભાગ સે
ન્યૂન હોતા હૈ । “ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ પલ્યોપમ તક
વહ રહતી હૈ, ઉત્કૃષ્ટ ભોગભૂમિ દેવકુરુ આદિકોં મેં રહને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ ।
‘સંહરણં પઢુચ્ચ’ સંહરણ કી અપેક્ષા સે “જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં” અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય
સ્ત્રીયોકા સ્ત્રીરૂપ સે રહને કા કાલ એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ યહ અન્તર્મુહૂર્ત આયુ કે શેષ
રહતે ઉસકા સંહરણ હોને કી અપેક્ષા સે કહા હૈ । ઓર “ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ
દેસૂણાપ્પુવ્વકોડીપ્પ અબ્બહિયાઈ” ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ સે અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ તક
કા હૈ । અવસ્થાન કા કાલ પ્રમાણ કૈસે હોતા હૈ સો પ્રકટ કરતે હૈ—જૈસે કોઈ પૂર્વવિદેહ

અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રી, આ અકર્મભૂમિજ મનુષ્યસ્ત્રી છે. એવા પ્રકારથી કેટલા સમય
સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! જમ્મણં પઢુચ્ચ’ હે
ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાથી તો તે “જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં” જઘન્યથી દેશોન કંઈક-
કમ એક પલ્યોપમ સુધી રહે છે. તે દેશોન “પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ઝળં”
પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી ન્યૂન હોય-છે. “ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ” ઉત્કૃ-
ષ્ટથી ત્રણપલ્યોપમ સુધી રહે છે. તે ઉત્કૃષ્ટભોગભૂમિ દેવકુરુ વિગેરેમાં રહેવાની અપેક્ષાથી
કહેલ છે. “સંહરણં પઢુચ્ચ” સંહરણની અપેક્ષાથી ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ અકર્મભૂમિક-
મનુષ્ય સ્ત્રીયોના સ્ત્રીપણથી રહેવાનો કાળ એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. આ અંતર્મુહૂર્ત આયુષાકી
રહે ત્યારે તેનું સંહરણથવાની અપેક્ષાથી કહેલ છે અને “ઉવ્વકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ
દેસૂણાપ્પુવ્વકોડીપ્પ અબ્બહિયાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિથી વધારે ત્રણપલ્યોપમ સુધી કહેલ
છે આ અવસ્થાનકાળ પ્રમાણ કેવીરીતે થાય છે ? તે હવે બતાવવામાં આવે છે—જેમ કોઈ

કથમેતદિત્યાહ— કાચિત્ પૂર્વવિદેહમનુષ્યસ્ત્રી અપરવિદેહમનુષ્યસ્ત્રી વા દેશોનર્પ-
વતી જાતા, તતઃ સા દેશોનર્પર્વકોટિં યાવત્ જીવિત્વા તદનન્તરં મૃતા સતી તત્રૈવ ત્રિપલ્યોપમા-
યુષ્કા જન્મગૃહીતવતી, તત્ત એવં દેશોનર્પર્વકોટચધિકાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનીતિ । અનેન સંહ-
રણમાશ્રિત્ય જઘન્યોત્કૃષ્ટાવસ્થાનકાલમાનપ્રદર્શનેન ન્યૂનાન્તર્મુહૂર્ત્તાયુઃશેષાયા ગર્ભસ્થિતસ્ત્રિયા
વા સહરણં ન ભવતીતિ પ્રતિપાદિતમ્ અન્યથા જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્ત્તા, ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટચા દેશો-
નતા ચાપિ ન સ્યાદિતિ ।

પૂર્વ સમુચ્ચયાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણામવસ્થાનં પ્રદર્શિતમ્, સામ્પ્રતં ક્ષેત્રવિશેષચિન્તા
માશ્રિત્ય અકર્મભૂમિગતહૈમવતાદિક્ષેત્રસ્થિતાનાં મનુષ્યસ્ત્રીણાં ક્રમેણાવસ્થાનં પ્રદર્શયિષ્યતે, તત્ર

મનુષ્યસ્ત્રી હો અથવા અપર (પશ્ચિમ) વિદેહ મનુષ્યસ્ત્રી હો દેશોન પૂર્વકોટિ આયુવાળે દેવ
કુરુ આદિ મેં ઉસકા સંહરણ હોજાવે, સંહૃત હુઈ સ્ત્રી પૂર્વોક્ત માગધદૃષ્ટાન્ત સે દેવકુરુ
આદિ કી સ્ત્રી કહલાને લગતી હૈ, ફિર વહ વહાં દેશોન પૂર્વકોટિ તક જીવિત રહકર ફિર મર-
કર વહીં તીન પલ્યોપમ કી આયુ વાલી હોકર પ્રહુણ કર લેવે । હિસ પ્રકાર દેશોનપૂર્વકોટિ અધિક
તીન પલ્યોપમ કા કાલ સિદ્ધ હો જાતા હૈ ।

સંહરણ કો લેકર હિસ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન કાલમાન પ્રમાણદર્શિત કરને
સે કુલ ન્યૂન અન્તર્મુહૂર્ત આયુ શેષ વાલી સ્ત્રી કા તથા ગર્ભસ્થ સ્ત્રી કા સંહરણ નહીં હોતા હૈ એસા
પ્રતિ પાદિત કિયા ગયા હૈ અન્યથા જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ કી દેશોનતા
હી સિદ્ધ નહીં હો સકતો હૈ ।

યહ સમુચ્ચય સે અકર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રીયોં કા અવસ્થાન કાલ કહા, અવ વિશેષ રૂપ સે
ક્ષેત્ર કી ચિન્તા કો લેકર અકર્મ ભૂમિગત જો હૈમવત ઈરણ્યવત આદિ ક્ષેત્ર હૈં ઉનમેં રહી હુઈ

પૂર્વવિદેહની મનુષ્ય સ્ત્રી હોય અથવા અપર (પશ્ચિમ) વિદેહની મનુષ્ય સ્ત્રી હોય અને દેશોન-
પૂર્વકોટિ ના આયુષ્યવાળા દેવકુરુ વિગેરેમાં તેનું સંહરણ થઈ જાય, સંહરણ થયેલી
તે સ્ત્રી પહેલા કહેલ મગધના દૃષ્ટાંત થી દેવકુરુ વિગેરેની સ્ત્રી કહેવાય છે. તે પછી તે ત્યાં
દેશોનપૂર્વ કોટિસુધી જીવતી રહીને તે પછી મરીને ત્યાં જ ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળામાં
થઈને જન્મ ધારણ કરીલે એ રીતે દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો કાળ સિદ્ધ
થઈ જાય છે.

સંહરણ ને લઈને આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન કાળમાન પ્રમાણ દેખાડવાથી
કંઈક ન્યૂન અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય જેનું બાકી રહ્યું હોય તેવી સ્ત્રીનું તથા ગર્ભસ્ત્રીનું
સંહરણ હોતું નથી એ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે નહીં તે જઘન્યથી અંત-
ર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિનું દેશોન પણ જ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી

આ સમુચ્ચયથી અકર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રીઓનો અવસ્થાન કાળ કહ્યો હોવે વિશેષપણાથી
ક્ષેત્રની ચિંતાને લઈને અકર્મભૂમિમાં રહેલ જે હૈમવત, ઈરણ્યવત, હરિવર્ષ રમ્યકવર્ષ,

હૈમવતૈરણ્યવત-હરિવર્ષરમ્યકવર્ષ-દેવકુરુત્તરકુર્વન્તરદ્વીપકમનુષ્યસ્ત્રીનાં સર્વાસાં જન્માપેક્ષયા યા યસ્યાઃ સ્થિતિ સ્તત્પરિમિતં તસ્યાઃ સ્ત્રીત્વેનાવસ્થાનં કથનીયમ્, સહરણાપેક્ષયા જઘન્યતોઽન્ત મુહૂર્ત્તમવસ્થાનં વાચ્યમ્ ઉત્કર્ષતો યત્પ્રમાણા યસ્યા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિસ્તત્ પ્રમાણં દેશોનયા પૂર્વકોટ્યા- ઽમ્યધિકં કૃત્વા તસ્યા અવસ્થાનં વાચ્યમિતિ સંક્ષપત્તિરિતિ ભાવઃ । અથ તદેવ એકૈકં કૃત્વા ક્રમેણ દર્શયિતુકામઃ સૂત્રકારઃ પ્રથમં હૈમવતૈરણ્યવતક્ષેત્રમનુષ્યસ્ત્રીનામવસ્થાનં દર્શયતિ-‘હેમવયપરણ- વય’ ઇત્યાદિ, ‘હેમવયપરણવયઅકર્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં મંતે !’ હૈમવતૈરણ્યવતાકર્મ ભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રીનાં મદન્ત ! ‘હેમવયપરણવયઅકર્મભૂમિગ મણુસ્સિસ્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્ચિરં હોઈ’ હૈમવતૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રી ઇતિ કાલતઃ ક્રિયલ્ચિરં ભવતીતિ પ્રશ્ન,

મનુષ્ય સ્ત્રીઓ કા ક્રમ સે અવસ્થાન કાલ દિસલાયા જાયેગાવહ સંક્ષેપ સે હસ પ્રકાર હૈ-જૈસે હૈમવત ઇરણ્યવત, હરિવર્ષ રમ્યક વર્ષ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ઓર અન્તરદ્વીપ ક્ષેત્રો કી સમસ્ત- મનુષ્ય સ્ત્રીઓ કે જન્મ કી અપેક્ષા સે જિસ સ્ત્રીકી જિતને કાલકી સ્થિતિ હોતી હૈ ઁસ સ્ત્રી કા અવસ્થાન કાલ મી ઁતને હી કાલકા સમજના ચાહિયે । ઓર સંહરણ કીઅપેક્ષા જઘન્ય સે અન્ત- મુહૂર્ત્ત કા અવસ્થાન કહના ચાહિયે તથા ઉત્કૃષ્ટ સે જિસ સ્ત્રી કા જિતના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કા જો કાલ પ્રમાણ હૈ ઁસ કાલપ્રમાણ કો દેશોન પૂર્વકોટિ સે અધિક કરકે ઁસ સ્ત્રી કા ઁતના અવ- સ્થાન કાલ સમજ લેના ચાહિયે યહ સંક્ષેપ સે હમકા ભાવ હૈ, અબ સૂત્ર કાર હસી વિષય કો ક્રમસે ઁક ઁક કરકે દિસલાતે હુઁ પ્રથમ હૈમવત ઇરણ્યવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ કા અવસ્થાન કાલ દિસલાતે હૈ “હેમવયપરણવય૦” ઇત્યાદિ । “હેમવયપરણવયઅકર્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં મંતે ! હેમવયપરણવયઅકર્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્ચિરં હોઈ” હૈ મદન્ત ! જો હૈમવત ઓર ઇરણ્યવત અકર્મભૂમિકી મનુષ્ય સ્ત્રીયાં હૈ ઁનકા અકર્મભૂમિક મનુષ્ય

દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ અને અંતરદ્વીપ આ ક્ષેત્રોની સઘળી મનુષ્ય સ્ત્રીઓના જન્મની અપેક્ષાથી જે સ્ત્રીની જેટલા કાળ ની સ્થિતિ હોય છે, તે સ્ત્રીનો અવસ્થાનકાળ પણ એટલા જ કાળ નો સમજવો જોઈએ અને સંહરણની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત્તનું અવસ્થાન કહેવું જોઈએ. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે સ્ત્રીનું જેટલું ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનું કાળ પ્રમાણ છે, તે પ્રમાણને દેશોન પૂર્વકોટિથી અધિક કરીને તે સ્ત્રીનો તેટલો અવસ્થાનકાળ સમજવો જોઈએ. આ સંક્ષે- પથી ભાવ કહ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર આજ વિષયને ક્રમથી એક એક કરીને બતાવતાથકા પહેલાં હૈમવત, ઐરણ્યવત ક્ષેત્રની મનુષ્ય સ્ત્રીઓનો અવસ્થાનકાળ બતાવે છે. ‘હેમવય પરણવય’ ઇત્યાદિ “હેમવયપરણ- વય અકર્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીણં મંતે ! હેમવયપરણવય અકર્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થિત્તિ કાલઓ કેવલ્ચિરં હોઈ” હૈ ભગવન્ ! જે હૈમવત અને ઐરણ્યવત અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રીઓ છે, તેઓનું અકર્મભૂમિના સ્ત્રી પણાથી રહેવાનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ

(મહિલા) મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ! ‘જમ્મણં પહુચ્ચ’ તત્રૈવ હૈમવતૈરણ્યવતયોઃ, જન્મપ્રતીત્ય—જન્માશ્રયણેન ‘જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગેણં ડ્ઞણમં’ જઘન્યેન દેશોન પલ્યોપમં પલ્યોપમસ્યાસંસ્થયેયમાગેનોનમ્ પલ્યોપમસ્ય અસંસ્થયેય માગાત્મકદેશેન ડ્ઞનં પલ્યોપમં યાવત્ હૈમવતાથકર્મભૂમિકમનુષ્યછીણાં તાદૃશમનુષ્યછીરૂપેણાવસ્થાનં ભવતીતિ ભાવઃ। ‘ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં’ ઉત્કર્ષેણ સંપૂર્ણં પલ્યોપમં યાવદવસ્થાનમિતિ ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સહરણં પ્રતીત્ય—સહરણાપેક્ષયા તુ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ અન્તર્મુહૂર્તાયુઃ શેષે એવ તસ્યાઃ સંહરણભાવાત ‘ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં દેસૂણાણ પુવ્વકોડીણ અવ્ભહિયં’ ઉત્કર્ષેણ દેશોનયા પૂર્વકોટ્યાડમ્યધિકમેકં પલ્યોપમં યાવદવસ્થાનં ભવતિ તચ્ચાવસ્થાનમાન દેશોનપૂર્વકોટ્યાયુષ્કાયાસ્તત્ર સહરણે તત્રૈવ ચ મૃત્વોત્પન્નાયા જ્ઞાતવ્યમ્ । ‘હરિવાસ રમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થી ણં મંતે ! હરિવાસરમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિત્તિ કાલઓ કિયચ્ચિરં ભવહ’ હરિવર્ષરમ્યકવર્ષાકર્મભૂમિકમ નુષ્યછીણા ભદન્ત ! હરિવર્ષર-

છિયોં કે રૂપ મેં રહને કા કાલ કિતના હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગેણં ડ્ઞણમં’ ‘હે ગૌતમ ! ઇનકા અવસ્થાન કાલ જઘન્ય સે તો દેશોન પલ્યોપમ કે અસંસ્થયાતવેં માગ સે હીન એક પલ્યોપમ કા હૈ ઔર ‘ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં’ ઉત્કૃષ્ટ સે પૂરા એક પલ્યોપમ કા હૈ અધિક સે અધિક ઇતને સમય તક હૈમવત ઔર ઇરણ્યવત કી મનુષ્ય સ્ત્રી મનુષ્ય સ્ત્રી રૂપ સે અવસ્થિત રહ સકતી હૈ । “સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં દેસૂણાણ પુવ્વકોડીણ અવ્ભહિયં” સંહરણ કી અપેક્ષા અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ કે શેષ રહતે ઉસકા સંહરણ હો જાને કે કારણ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત તક ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ સે અધિક એક પલ્યોપમ તક રહતી હૈ યહ પ્રમાણ દેશોન પૂર્વકોટિ આયુ કી સ્ત્રી કા સંહવણહોને પર વહ વહીં મરકર વહીં ઉત્પન્ન હોને વાલીં સ્ત્રી કી અપેક્ષા સે સમજના ચાહિયે । “હરિવાસ રમ્મગવાસ અકમ્મ ભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે ,” હે ભદન્ત ! જો હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ કી અકર્ષ

સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહમાગેણં ડ્ઞણમં” હે ગૌતમ ! તેઓને અવસ્થાવ કાળ જઘન્યથી દેશોન પલ્યોપમના અસંસ્થયાતમા ભાગથી હીન એક પલ્યોપમ નો છે અને “ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં” ઉત્કૃષ્ટથી પૂરો એક પલ્યોપમનો છે વધારેમાં વધારે આટલાકાળ સુધી હૈમવત અને ઐરણ્યવતની મનુષ્ય સ્ત્રી મનુષ્ય સ્ત્રી પણથી રહી શકે છે “સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પલિઓવમં દેસૂણાણ પુવ્વકોડીણ અવ્ભહિયં” સંહરણની અપેક્ષાથી અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણનું આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે તેનું સંહરણ થઈ જવાના કારણથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ થી વધારે પલ્યોપમ સુધી રહે છે. આ પ્રમાણે દેશોન પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળી સ્ત્રીનું સંહરણ થાય ત્યારે તે ત્યાં જ મરીને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થવા વાળી સ્ત્રીની અપેક્ષાથી સમજવું બેધએ. “હરિવાસરમ્મગવાસ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થી ણં મંતે !

મ્યઋવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીરૂપેણ કિયત્કાલમવસ્થાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’
 इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जम्मणं’ पडुच्च ‘जहन्नेणं’ देसूणाइं दो पलिओ-
 वमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणाइं’ जघन्येन देशोने द्वे पल्योपमे पल्यो-
 पमस्यासंख्येयभागेण ऊनके, ‘उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं’ उत्कर्षेण संपूर्णे द्वे पल्योपमे यावदव-
 स्थानं तादृशस्त्रीरूपेण भवतीति । ‘संहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ संहरणं प्रतीत्य—संहरणा-
 पेक्षया जघन्येनान्तर्मुहूर्तमात्रम् ‘उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहि-
 याइं’ उत्कर्षेण द्वे पल्योपमे देशोनया पूर्वकोट्या अम्यधिके यावदवस्थानं भवति तादृशस्त्रियाः स्त्रीरू-
 पेण भावना प्रागवदेवेति । ‘देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमिए’ देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकस्त्रीणामेतादृश-
 स्त्रीरूपेण कियत्कालमवस्थानं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जम्मणं पडुच्च’
 जन्म प्रतीत्य — जन्मापेक्षया ‘जहन्नेणं देसूणाइं तिन्नि पलिओवमाइं पलिओवमस्स असंखे-

ભૂમિકી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં હૈં ઉનકા વહા ઉસ રૂપ સે—મનુષ્ય સ્ત્રી રૂપ સે રહનેકા કાલ કિતના હૈં ? ઉત્તર
 મેં પ્રમુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ જહણ્ણેણં દેસૂણાઈં દો પલિઓવમાઈં પલિઓવ
 સ્સ અસંખેજ્જઇભાગેણ ડૂણાઈં’ હૈં ગૌતમ ! જઘન્ય કી અપેક્ષા લેકર તો જઘન્ય કાલ પલ્યોપમ
 કે અસંખ્યાતવેં ભાગ રૂપ દેશ સે ન્યૂન દો પલ્યોપમકા હૈં ઓર “ઉક્કોસેણં દો પલિઓવમાઈં,
 ઉત્કૃષ્ટ સે પૂરા દો પલ્યોપમ કા હૈં ઇસ પ્રકાર હરિવર્ષ ઓર રમ્યક વર્ષકી અકર્મભૂમિક કી મનુષ્ય-
 સ્ત્રિયાં વે મનુષ્ય સ્ત્રી રૂપ સે રહતી હૈં । “સંહરણં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં
 દો પલિઓવમાઈં દેસૂણાપ પુવ્વકોડીપ અબ્ભહિયાઈં” સંહરણ કી અપેક્ષા સે જઘન્ય કાલ
 એક અન્તર્મુહૂત્ત કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ કાલ દેશોનપૂર્વકોટિ સે અધિક દો પલ્યોપમ કા હૈં ।
 ભાવના પૂર્વ કી જૈસી સમજલેવેં । “દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિપ” હૈં મદન્ત ! દેવકુરુ ઓર
 ઉત્તરકુરુ કી મનુષ્યાસ્ત્રિયો કા વહોં કી મનુષ્યસ્ત્રી રૂપ સે રહને કા કાલ કિતના હૈં ? ઉત્તર મેં
 પ્રમુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણાઈં તિન્નિ પલિઓવમાઈં પલિઓવ-

હે ભગવન્ જેહરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની અકર્મભૂમિના મનુષ્ય સ્ત્રિયો છે, તેઓનો ત્યાં તે
 મનુષ્ય સ્ત્રી પણાથી રહેવાનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને
 કહે છે કે—‘ગોયમા ! જમ્મણ પડુચ્ચ જહણ્ણેણ દેસૂણાઈં દો પલિઓવમાઈં પલિઓવમસ્સ
 અસંખેજ્જઇભાગેણ ડૂણાઈં’ હૈં ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાથી જઘન્ય કાળ પલ્યોપમના અસંખ્યા-
 તમા ભાગરૂપ દેશથી ન્યૂન બે પલ્યોપમનો છે અને “ઉક્કોસેણં દો પલિઓવમાઈં” ઉત્કૃષ્ટથી
 પૂરા બે પલ્યોપમનો છે આ રીતે હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષની અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો
 મનુષ્ય સ્ત્રી પણાથી રહે છે. “સંહરણં પડુચ્ચ જહણ્ણેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દો પલિ-
 ઓવમાઈં દેસૂણાપ પુવ્વકોડીપ અબ્ભહિયાઈં” સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્યકાળ એક અત-
 મુહૂતનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોન પૂર્વકોટિથી વધારે બે પલ્યોપમનો છે.

તેની ભાવના—એટલે કે પ્રકાર પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજાવેલી ‘દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મ
 ભૂમિપ” હે ભગવન્ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની મનુષ્ય સ્ત્રિયોનું ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રી પણાથી
 રહેવાનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ

‘જ્ઞાનભાગેણં ઝળગાઈ’ જઘન્યેન દેશોનાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમનિ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગેનોન-
કાનિ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગેનોનકાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ યાવત્ અવસ્થાનં જન્માપેક્ષયા જઘ-
ન્યતો ભવતીતિ ભાવઃ । ‘ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પરિપૂર્ણાનિ ત્રીણિ પલ્યો-
પમાનિ તાસાં સ્ત્રીણામવસ્થાનં ભવતીતિ । ‘સંહરણં પહુચ્ચ’ સંહરણં પ્રતીત્ય ‘જહન્નેણં અંતો
મુહુત્ત’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તં યાવદવસ્થાનં ભવતીતિ । ‘ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ દેસૂણાપ
પુવ્વકોડીણ અબ્બહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ દેશોનયા પૂર્વકોટયા અમ્યધિકાનિ સંહ-
રણાપેક્ષયોત્કર્ષતોડવસ્થાનં તાદશમનુષ્યસ્ત્રિયા ઇતિ । ‘અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિ-
ત્થીણં મંતે’ અન્તરદ્વીપકાર્કમ્ભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં મદન્ત । અન્તરદ્વીપકાર્કમ્ભૂમિકમનુષ્ય-
સ્ત્રીરૂપેણ કિયત્કાલપર્યન્તમવસ્થાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘જમ્મણં પહુચ્ચ’ જન્મ પ્રતીત્ય, અન્તરદ્વીપક્ષેત્રમધિકૃત્યૈવ ‘જહન્નેણં દેસૂણં
પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાનભાગં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાનભાગેણ ઝળં’ જઘન્યેન દેશોનમ્—

મસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાનભાગેણં ઝળગાઈ’ હે ગૌતમ ! ઉત્તર કુરુવ દેવકુરુ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કા વહાં
કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કે રૂપ સે રહને કા કાલ જન્મ કી અપેક્ષાજઘન્ય સે પલ્યોપમ કે અસંસ્થાતવે
ભાગ સે કમ તીન પલ્યોપમ કા હૈ તથા—“ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ” ઉત્કર્ષ સે
પૂરે તીન પલ્યોપમ કા અવસ્થાન હોતા હૈ ।

‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ દેસૂણાપ પુવ્વકોડીણ
અબ્બહિયાઈ’ સંહરણ કી અપેક્ષા સે દેવકુરુ એવં ઉત્તરકુરુકી મનુષ્યસ્ત્રિયોં કે રૂપ સે રહનેકા કાલ
જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વ કોટિ અધિક તીન પલ્યોપમ કા હૈ “અંતર
દીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે” હે મદન્ત ! અન્તર દ્વીપક અર્કમ્ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રિયોંકા
વહાં કી મનુષ્યસ્ત્રિયોં કે રૂપ સે રહને કા કાલ કિતના હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા !
જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દેસૂણં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાનભાગં પલિઓવમસ્સ અસંસ્થે-

જહણેણં દેસૂણાઈ તિન્નિ પલિઓવમાઈ પલિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાનભાગેણં ઝળગાઈ” હે
ગૌતમ ! ઉત્તરકુરુની સ્ત્રિયોં ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રીપણામાં રહેવાનો કાળ જન્મની અપેક્ષાથી
જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંસ્થાતમાં લાગથી કમ ત્રણ પલ્યોપમનો કહેલ છે તથા “ઉવ્કો-
સેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી પૂરા ત્રણ પલ્યોપમનું અવસ્થાન રહે છે.

“સંહરણં પહુચ્ચ-જહણેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ” દેસૂણાપ પુવ્વ-
કોડીણ અબ્બહિયાઈ’ સંહરણની અપેક્ષાથી દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની મનુષ્ય સ્ત્રી પણાથી
રહેવાનો કાળ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ
પલ્યોપમનો છે. “અંતરદીવગ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીણં મંતે !” હે ભગવન્ અંતરદ્વીપક
અર્કમ્ભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોં ત્યાં મનુષ્ય સ્ત્રી પણામાં રહેવાનો કાળ કેટલો કહ્યો છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્રણ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહણે

દેશતો ન્યૂનં પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગમ્ તદપિ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગેનોનં હીનમિત્યર્થઃ તતશ્ચ પલ્યોપમાસંસ્થેયભાગહીનત્વમેવ દેશોનત્વમિત્યર્થઃ, ‘ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહભાગં’ ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગં યાવદન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયાસ્તાદશમનુષ્યસ્ત્રી-રૂપેણાવસ્થાનં ભવતીતિભાવઃ । જન્માપેક્ષયા જઘન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચ તત્ર મનુષ્યાણામેતાવત્પ્રમાણ-સ્યાયુષઃ સંભવાત્, યતસ્તે મરણાનન્તરં દેવગતાવુત્પન્નંતે इति । ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ સંહરણં પ્રતીત્ય સંહરણાપેક્ષયા તુ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસં-સ્થેજ્જહભાગં દેસુણાપ પુવ્વકોડીપ અબ્ભહિયં’ ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયભાગં દેશોનયા પૂર્વકોટ્યાઽધિકં યાવદવસ્થોનમન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયાસ્તાદશમનુષ્યસ્ત્રીરૂપેણ ભવ-તીતિ ભાવઃ, ભાવનો પૂર્વવદિતિ । સામાન્યતો વિશેષતશ્ચ મનુષ્યસ્ત્રીવક્તવ્યતા કથિતા, સમ્પ્રતિ દેવ-સ્ત્રીવક્તવ્યતામાહ—‘દેવિત્થીણં’ इत्यादि, દેવિત્થીણં મંતે ! દેવસ્ત્રી સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘દેવિત્થિત્તિ

હિભાગેણ ઝુણં” હે ગૌતમ! જન્મ કી અપેક્ષા લેકર તો અન્તર દ્વીપક અકર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રિયોં કા વહાં કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કે રૂપ મેં રહને કા કાલ જઘન્ય સે કુલ્લ કમ પલ્યોપમ કે અસંસ્થ્યાતવેં ભાગ સે હીન પલ્યોપમ કે અસંસ્થ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઔર “ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થે-જ્જહભાગં” ઉત્કૃષ્ટ સે પલ્યોપમ કે અસંસ્થ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ વહાં જઘન્ય સે તથા ઉત્કૃષ્ટ સે મનુષ્યોં કી इतने ही काल की आयु का संवम हैं क्योंकि वहां से मरने बाद वे देवयोनि में उत्पन्न होते हैं। ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહ ભાગં-દેસુણાપ પુવ્વકોડીપ અબ્ભહિયં” તથા સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય સે ઉનકા ઉસ રૂપ સે રહને કા કાલ એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ સે અધિક પલ્યો-પમ કે અસંસ્થ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ભાવના પૂર્વવત્ સમજ્જ લેવે । ઇસ પ્રકાર સામાન્ય ઔર વિશેષ રૂપ સે મનુષ્યસ્ત્રી કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।

ણં દેસુણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહભાગ પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહભાગેણ ઝુણં” હે ગૌતમ જન્મની અપેક્ષાથી તે અન્તર દ્વીપક અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોનો ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રી પણથી રહેવાનો કાળ જઘન્યથી કંઈક ઓછો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી ઓછો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણનો છે અને “ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહ-ભાગં” ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણનો છે. ત્યાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી મનુષ્યોની એટલાજ કાળની આયુ નો સંભવ છે. કેમકે—ત્યાંથી મર્યાપછી તેઓ દેવ-યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવ્કોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ અસંસ્થેજ્જહભાગં દેસુણાપ પુવ્વકોડીપ અબ્ભહિયં” તથા સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી તેનો તેવા રૂપે રહેવાનો કાળ એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વ કોટિથી વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણનો છે. તેની રીતે પહેલા પ્રમાણે સમજી લેવી.

કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' દેવછીં ઇતિ હ્યેવં રૂપેણ કાલતઃ કિયચ્ચિરમવસ્થાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, દેવછીંણાં તથાભવસ્વભાવતયા કાયસ્થિતેરસંભવાદાહ—'જચ્ચેવ ભવદ્દિઈં સચ્ચેવ સંચિટ્ટણા ભાણિયન્વા' યૈવ ભવસ્થિતિઃ સૈવ સંસ્થિતિર્ભણિતવ્યા, યૈવ પૂર્વં સામાન્યતો વિશેષતથ્થ ભવસ્થિતિઃ કથિતા તદેવાવસ્થાન વક્તવ્યમ્ । સામાન્યતો દેવીનાં સ્થિતિઃ જઘન્યેન દશવર્ષસઢઞ્છાણિ ઝકર્પતઃ પશ્વપશ્ચાશત્ પલ્યોપમાનિ વિશેષતો દેવીનાં સ્થિતિસ્તુ—સ્થિતિદ્વારે પ્રત્યેકં યાસાં યાસાં દેવીનાં યાવતી ભવસ્થિતિ રુક્તા તત્તત્પ્રમાણેન તાસા તાસાં દેવીનાં દેવીત્વાવસ્થાનં ભાવનીયમિતિ ॥સૂ૦ ૪॥

અવ દેવછીં કે સમ્બન્ધ મેં જો વક્તવ્યતા હૈં ઉસે સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—“દેવિત્થીંણં મંતે ? દેવિત્થિત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હૈ મદન્ત ! દેવિયોંં કા દેવછીં રૂપ સે રહને કા અવસ્થાન કાલ કિતના હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“જચ્ચેવ દ્દિઈં સચ્ચેવ સંચિટ્ટણા ભાણિયન્વા” હૈ ગૌતમ ! તથાભવસ્વભાવ હોને કે કારણ દેવિયોંં મેં કાયસ્થિતિ નહીં હોતી હૈ, હસલિયે જો પૂર્વ મેં સામાન્ય ઔર વિશેષ કો લેકર ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહીં હન કા અવસ્થાન કાલ જાનનાં ચાહિયે, હસ પ્રકાર જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષકા ઔર ઝક્રુષ્ટ સે પચપન પલ્યોપમકા હનકા સામાન્ય સે અવસ્થાન કાલ હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે તથા વિશેષ રૂપ સે દેવિયોંં કી સ્થિતિ કિતની હૈ ? યહ જાનનાં હો તો હસસ્થિતિ દ્વાર સે જાનનાં ચાહિયે અર્થાત્—જિન દેવિયોંં મેં પ્રત્યેક દેવોંં કી જિતની ભવસ્થિતિ કહો ગઈ હૈં ઉસ ઉસ પ્રમાણ સે ઉન ઉન દેવિયોંં કા અવસ્થાન કાલ સમજનાં ચાહિયે । સૂત્ર ॥ ૪ ॥

આ રીતે સામાન્ય અને વિશેષપણાથી મનુષ્ય સ્ત્રીના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે હવે દેવીઓના સંબંધમાં જે વક્તવ્યતા છે તેને સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“દેવિત્થીં ણં મંતે ! દેવિત્થિત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હૈ ભગવન્ દેવિયોનાં દેવની સ્ત્રી પણાથી રહેવાનો અવસ્થાનકાળ કેટલો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“જચ્ચેવ ભવદ્દિઈં સચ્ચેવ સંચિટ્ટણા ભાણિયન્વા” હૈ ગૌતમ ! તેવા પ્રકારનો ભવ સ્વભાવ હોવાના કારણે દેવિયોમાં કાય સ્થિતિ હોતીનથી. તેથી પહેલાં જે સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી ભવસ્થિતિ કહી છે, એજ તેમનો અવસ્થાનકાળ સમજવો. આ રીતે જઘન્યથી દશ હજારવર્ષનો અને ઝક્રુષ્ટથી ૫૫ પંચાવન પલ્યોપમનો તેમનો સામાન્ય અવસ્થાનકાળ છે, તેમ સમજીલેવું તથા વિશેષરૂપથી દેવિયોની સ્થિતિ કેટલી છે ? તે સમજવું હોય તો તે સ્થિતિદ્વારથી સમજી લેવું. અર્થાત્—જે જે દેવિયોના કથનમાં દરેક દેવીની જેટલી ભવસ્થિતિ કહી છે, તે તે પ્રમાણથી તે તે દેવિયોનો અવસ્થાન કાળ સમજી લેવો ॥સૂ૦૪॥

સામાન્યતો વિશેષતઃચ સ્ત્રીત્વસ્યાવસ્થાનકાલમાનં કથિતં સમ્પ્રતિ—સ્ત્રીત્વસ્યાન્તરદ્વાર-
માહ—‘ઇત્થીણં ભંતે !’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘ઇત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલમંતરં હોઈ, ગોયમા ! જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં વણસ્સઇકાલો, एवं सव्वासिं तिरिक्ख-
त्थीणं । मणुस्सित्थीए खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं
વણસ્સઇકાલો, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं एककं समयं, उक्कोसेणं
અણંતં કાલં જાવ અવહ્ણપોગ્ગલપરિયદ્દટં દેસૂણં, एवं जाव पुव्वविदेह-
अवरविदेहियाओ । अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं
અંતરં હોઈ ? ગોયમા ! જમ્મણં પડુચ્ચ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ
અંતોમુહુત્તમબ્હિયાઈ ઉક્કોસેણં વણસ્સઇકાલો; સંહરણં પડુચ્ચ
જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ કાલો, एवं जाव अंतरदीवि
યાઓ । દેવિત્થીણં સવ્વાસિં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ
કાલો ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાયા—સ્ત્રીણાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત-
મુત્કર્ષેણાનન્તં કાલં વનસ્પતિકાલઃ । एवं सर्वासां तिर्यक्स्त्रीणाम् । मनुष्यस्त्रिया क्षेत्रं
પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येन एक समय-
મુત્કર્ષેણાનન્તં કાલં યાવદ્ અપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તં દેશોનમ્ । एवं यावद् पूर्ववैदेह्यपरवैदेह्यः ।
અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જન્મ પ્રતીત્ય જઘન્યે-
ન દશવર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તાશ્ચધિકાનિ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ, સંહરણં પ્રતીત્ય જઘ-
ન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ, एवं यावदन्तरद्वीपिकाः । देवस्त्रीणां सर्वासां जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः ॥સૂ૦૫॥

સામાન્ય વિશેષ રૂપ સે સ્ત્રીત્વ કે અવસ્થાન કાલ પ્રમાણ પ્રકટ કરકે અવ્વ અને અન્તરદ્વાર
કા સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ—‘ઇત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલમંતરં હોઈ ?’ इत्यादि ।

સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી સ્ત્રી પણાના અવસ્થાનકાળનું પ્રમાણ બતાવીને હવે
સૂત્રકાર તેઓના અંતરદ્વારનું કથન કરે છે. “ઇત્થીણં ભંતે ! કેવઇયં કાલમંતરં હોઈ” इत्यादि

ટીકા—‘इत्थीणं भंते !’ स्त्रीणां भदन्त । ‘केवइयं कालं अंतरं होइ’ कियन्तं कालम् अन्तरं भवति कालतः कियच्चिरमन्तरं भवति स्त्री च—मरणेन स्त्रीत्वं त्यक्त्वा पुनः कियता कालेन स्त्री भवतीत्यर्थः, १ भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेण अंतोमुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, स्त्रीणामन्तरं भवतीति, कथं जघन्येनान्तर्मुहूर्तं भवतीति चेदुच्यते अत्र कदाचित् स्त्री मृत्वा भवान्तरे पुरुषवेदं नपुंसकवेदं वा अन्तर्मुहूर्तमात्रमनुभूय पुनरपि स्त्रीत्वेनोत्पद्यते ततो जघन्येनान्तर्मुहूर्तमन्तरं भवतीति । ‘उक्कोसेण अणंतं कालं’ उत्कर्षतोऽनन्तं कालं भवति अनन्तकालमेव विशदयति—‘वणस्सइ कालो’ वनस्पतिकालः, सचासंख्येयपुद्गलपरावर्ताख्यो वक्तव्यः, तावता कालेन स्त्रीत्वस्यामुक्तौ सत्यां ततः परं नियमतः स्त्रीत्वयोगात्,

ટીકાર્થઃ— ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ ‘इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ’ હે ભદન્ત ! સ્ત્રી કી પુનઃ સ્ત્રી હોને મેં કિતને કાલ કા અન્તર—વ્યવધાન હોતા હૈ ૨ અર્થાત્ સ્ત્રી જવ સ્ત્રી પર્યાય સે મુક્ત હો જાતી હૈં તો પુનઃ ઉસે સ્ત્રી પર્યાય મેં આને કે લિખ કિતને કાલ કા વિરંહ હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“गोयमा ! जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण अणंतं कालं वणस्सइ कालो” હે ગૌતમ ! સ્ત્રી પર્યાય કો છોડને કે વાદ પુનઃ સ્ત્રીપર્યાય સે હોને કે લિખે કમ સે કમ સમય એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઔર અધિક સે અધિક વનસ્પતિકાલ રૂપ અનન્તકાલ કા હૈ । इतने काल के बाद स्त्री पुनः स्त्री की पर्याय से उत्पन्न होजाती है । इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से है—कोई स्त्री ने मरकर परभव से एक अन्तर्मुहूर्त तक पुरुषवेद या नपुंसक वेद का अनुभवन किया—वादमें वह वहां से मरकर पुनः स्त्री पर्याय में आगई तो इस प्रकार से जघन्य अन्तर—एक अन्तर्मुहूर्त का घटित होता है तथा उत्कृष्ट से जो अनन्त काल

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“इत्थीणं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ” હે ભગવન્ સ્ત્રીને ફરીથી સ્ત્રી પણામાં આવવામાં કેટલાકાળનું અંતર—વ્યવધાન હોય છે ? અર્થાત્ સ્ત્રી જ્યારે સ્ત્રીપર્યાયથી છૂટીજાય છે, તો ફરીથી તેને સ્ત્રીપર્યાયમાં આવવા માટે કેટલા કાળનો વિરહ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“गोयमा ! जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण अणंतं कालं वणस्सइ कालो” હે ગૌતમ ! સ્ત્રીપર્યાયને છોડ્યાપછી ફરી થી પાછી સ્ત્રીપર્યાયમાં આવવામાટે કમથીકમ એક અંતર્મુહૂર્તના સમયનું અંતર કહ્યું છે અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાલની અપેક્ષાથી અનંતકાળનું અંતર છે કારણ કે—વનસ્પતિમાં ના જીવે અનંતકાળ સુધી રહે છે. આટલાકાળ પછી સ્ત્રી ફરી થી સ્ત્રીના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે. કેઈ સ્ત્રીએ મરીને પરભવમાં એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી પુરુષવેદ અથવા નપુંસકવેદનો અનુભવ કર્યો તે પછી તે ત્યાંથી મરીને ફરીથી સ્ત્રીપર્યાયમાં આવી જાય તો આ પ્રકારથી જઘન્ય અંતર એક અંતર્મુહૂર્તનું થઈ જાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ નું જો વ્યવધાન કહેલ છે, તે

સ ચ વનસ્પતિકાલઃ ‘એવં વક્તવ્યસ્તથાહિ ‘અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિઓસપ્પિણીઓ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા અસંસ્વેજ્જા પોગ્ગલપરિયટ્ટા તે ણ પોગ્ગલપરિયટ્ટા આવલિયાણ અસંસ્વેજ્જજ્ઞ ભાગો’ અનન્તા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યઃ કાલતઃ ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકાઃ અસંસ્વેયાઃ પુદ્ગલ-પરિવર્તાઃ, તે સ્વલુ પુદ્ગલપારવર્તાઃ આવલિકાયા અસંસ્વેયભાગ ઇતિ એતાવાન્ કાલો વનસ્પતિ-કાલશબ્દેન કથ્યતે, એતાવકાલપર્યન્તં પુરુષવેદનપુંસકવેદસદ્ભાવાદ ઉત્કર્ષતઃ સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રી ત્વસ્યાન્તરં ભવતિ તત પરં સ્ત્રીત્વસ્યાવશ્યંભાવાત્ । ‘એવં સન્વાસિં તિરિક્સ્વત્થીણં’ એવમ્ ઔધિકસ્ત્રીવદેવ સર્વાસાં જલચરસ્થલચરસ્વેચરતિર્યક્સ્ત્રીણાં તથા-ઔધિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં ચ

કા વ્યવધાન કહા ગયા હૈ વહ અનન્ત કાલ કિતને પ્રમાણ કા હોતા હૈ ઇસ પર કહતે હૈ— ‘વણસ્સઙ્કાલો’ વનસ્પતિ કાલ કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈં ઔર યહ વનસ્પતિકાલ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન રૂપ હોતા હૈ, ઇસકે બાદ પુનઃ નિયમ સે સ્ત્રીત્વ પર્યાય કી ડસે પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । ઇસ વનસ્પતિ કાલ રૂપ અનન્ત કાલ મેં ‘અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ કાલઓ સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા, અસંસ્વેજ્જા પોગ્ગલપરિયટ્ટા ’ કાલકી અપેક્ષા સે અનન્ત ઉત્સર્પિણિયાં ઔર અવસર્પિણિયાં સમાપ્ત હો જાતી હૈં, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અનન્ત લોક આજાતે હૈ ઔર અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન ભી હો જાતે હૈં । ઔર યે અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ રૂપ હોતે હૈં એસા યહ ઇતના કાલ વનસ્પતિ શબ્દ સે કહા ગયા હૈ । ઇતને અધિક કાલ તક સ્ત્રીત્વ કા અન્તર વ્યવચ્છેદ હો જાતા હૈં, ઔર ઇસકે વ્યતીત હોને પર પુનઃ સ્ત્રી સ્ત્રી રૂપ સે ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ ‘એવં સન્વાસિં તિરિક્સ્વત્થીણં’ ઇસી પ્રકાર સે સામાન્ય રૂપ સે કહે ગયે સ્ત્રીત્વ કે વિરહ કાલ કે અનુસાર હી સમસ્ત જલચરસ્થલચરસ્વેચર તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં કા ઔર ઔધિક

તે અનંતકાળ કેટલા પ્રમાણે નો હોય છે ? તેને માટે કહે છે કે—“વણસ્સઙ્કાલો” વનસ્પતિકાળની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. અને તે વનસ્પતિકાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન રૂપ હોય છે. તે પછી પુનઃ નિયમથી સ્ત્રીપણના પર્યાયની તેને પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. આ વનસ્પતિ કાલરૂપ અનંતકાળમાં “અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ કાલઓ સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા અસંસ્વેજ્જા પોગ્ગલપરિયટ્ટા” કાળની અપેક્ષાથી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અને અનંત અવસર્પિણિયો સમાપ્ત થઈ જાય છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અનંતલોક આવી જાય છે. અને અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન થઈ જાય છે. અને આ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગરૂપ હોય છે. આ રીતેનો આટલોકાળ ‘વનસ્પતિકાળ’ એશબ્દથી કહેવામાં આવેલ છે આટલા અધિકકાળ સુધી સ્ત્રી પણાનું અંતર-વ્યવચ્છેદ થઈ જાય છે

અને તે વ્યતીત થઈ જાય ત્યારે ફરીથી સ્ત્રી સ્ત્રીપણથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. “એવં સન્વાસિં તિરિક્સ્વત્થીણં” એજ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવેલ સ્ત્રીપણના વિરહ કાલ અનુસારજ સઘળા જલચર, સ્થલચર ખેચર તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં અને ઔધિક સામાન્ય

સ્ત્રીત્વસ્યાન્તરં જઘન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચ જ્ઞાતવ્યમ્ તત્ર જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષતો વનસ્પતિકાલં
યાવદન્તર સ્ત્રીત્વસ્ય જ્ઞાતવ્યમ્ इति । કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણામન્તરમાહ—‘મણુસ્સિત્થીં સ્વેત્તં
પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈકાલો’ મનુષ્યસ્ત્રિયાઃ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલો વનસ્પતિકાલં યાવદન્તરં સ્ત્રીત્વસ્ય ભવતીતિ । ‘ધમ્મ
ચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં’ ધર્મચરણં ચરણધર્મં પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈક સમયમ્ “ઉક્કો-
સેણં અણંતં કાલં જાવ અવહ્ધપોગ્ગલપરિયટ્ઠં દેસૂણં” ઉત્કર્ષેણાનન્તં કાલ યાવદપાર્ધપુદ્ગલ-
પરાવર્તં દેશોનમ્ । અર્થં ભાવઃ— કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયાઃ કર્મભૂમિકક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્ત-
ર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતોઽનન્તકાલવનસ્પતિકાલપ્રમાણમ્ ધર્મચરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેન સમયૈકં સર્વજઘ-

સામાન્ય મનુષ્ય સ્ત્રિયોંકા પુનઃ સ્ત્રીત્વ કી પ્રાપ્તિ કા વિરહ કાલ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે જાન
લેના યાહિયે જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણ વહ વિરહ
કાલ હૈ એસા જાનના યાહિયે,

અવ કર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રિયોં કે વિષય મેં કહતે હૈ—‘મણુસ્સિત્થીં સ્વેત્તં
પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈકાલો’ હસી પ્રકાર સે ક્ષેત્રકી
અપેક્ષા લેકર કર્મભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી મનુષ્ય સ્ત્રી કાં પર્યાય કો છોડકર પુનઃ ડસી
પર્યાય કી પ્રાપ્તિ કમ સે કમ એક અન્તર્મુહૂર્ત કે વ્યતીત હો જાને કે વાદ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે
વનસ્પતિ કાલ કે વ્યતીત હો જાને કે વાદ પ્રાપ્ત કરતી હૈ “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં
એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં જાવ અવહ્ધ પોગ્ગલપરિયટ્ઠં દેસૂણં” ધર્માચરણ—ચારિત્ર
ધર્મકો લેકર જઘન્ય સે અન્તર એકસમય કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર અનન્ત કાલ તક કા યાવત્
દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત તક કા હૈ અર્થાત્ પ્રાપ્ત કી ગઈ ચરણલઘ્વિ હત્તને સમય

મનુષ્ય સ્ત્રિયોંના ઈરીથી સ્ત્રીપણાની પ્રાપ્તિના વિરહકાળ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલ
પ્રમાણ કહેલ છે. તેમ સમજવું.

હવે કર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રિયોંના સંબંધમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે. “મણુસ્સિત્થીં સ્વેત્તં
પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈકાલો” એજ પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી
કર્મભૂમિજ મનુષ્યસ્ત્રી, મનુષ્યસ્ત્રીની પર્યાયને છોડીને ઈરીથી મનુષ્ય સ્ત્રીના પર્યાયની પ્રાપ્તિ
ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્ત વીત્યાપછી અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ વીતી ગયા પછી
કરે છે “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં જાવ અવ-
હ્ધપોગ્ગલપરિયટ્ઠં દેસૂણં” ધર્માચરણ—ચારિત્રનેલઈને જઘન્યથી એકસમયનું અંતર અને
ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાલસુધીનું અંતર યાવત્ દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત સુધીનું છે.

ન્યસ્ય સમયમાત્રપ્રમાણત્વાત્ ઉત્કર્ષેણાનન્તં કાલં દેશોનમ્ અપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તં યાવદન્તરં ભવતિ તતઃ પરમવશ્ય ચરણધર્મસ્ય પ્રતિપાતસંભવઃ, યત્ત ઇતો નાધિકચરણલઘ્વિપ્રતિપાતકાલઃ, સમ્પૂર્ણસ્યાપિ અપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તરૂપસ્ય દર્શનલઘ્વિપ્રતિપાતકસ્ય તત્ર તત્ર પ્રદેશે પ્રતિષેધાદિતિ 'एवं जाव पुन्वविदेहअवरविदेहियाओ' एवं યાવત્ પૂર્વવૈદેહપરવૈદેહઃ, યાવત્પદેન—મર-તૈરવતમનુષ્યસ્ત્રિયાઃ સંગ્રહો ભવતિ, તથા ચ મરતૈરવતમનુષ્યસ્ત્રિયાઃ પૂર્વાપરવિદેહસ્ત્રિયાશ્ચ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલ યાવદન્તરં ભવતિ ધર્મચરણં પ્રતીત્ય તુ જઘન્યત એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણ દેશોનમપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તં યાવદન્તરં ભવતીતિ ।

કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયા અન્તરં પ્રદર્શ્ય અકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયાઃ અન્તરં દર્શયિતુમાહ 'अकम्मभूमिग' इत्यादि, 'अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते' अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां

પર્યન્ત રહ સકતી હૈ इसके बाद तो वह नियत प्रतिपतित हो जाती है क्योंकि संपूर्ण अपार्ध पुद्गल परावर्त दर्शनलब्धि के प्रतिपात का काल उस उस प्रदेश में नहीं माना गया है, इसी कारण यहां देशोन अपार्ध पुद्गलपरावर्त तक का अन्तर कहा गया है "एवं पुन्वविदेहअवरविदेहियाओ", इसी प्रकार से भरत क्षेत्र एवं ऐरवत क्षेत्र की मनुष्य स्त्रियां में एवं पूर्वविदेह और अपर विदेह की मनुष्यस्त्रियों में पुनः स्त्रीत्व होने का अन्तर क्षेत्र की अपेक्षा जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से वनस्पति काल प्रमाण है तथा चारित्रधर्म को लेकर जघन्य से एक समय का है और उत्कृष्ट से देशोनअपार्ध (अर्ध) पुद्गलपरावर्त का है ।

इस प्रकार से कर्मभूमिक मनुष्य स्त्रियों में पुनः स्त्रीत्व रूप से होने में अन्तर का कथन करके अब सूत्रकार अकर्म भूमिक मनुष्य स्त्रियों के अन्तर को दिखाते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते ? केवइयं काल अंतरं होइ” हे भदन्त ! अकर्मभू

અર્થાત્ પ્રાપ્તકરવામા આવેલ ચરણલઘ્વિ એટલા સમયસુધી રહીશકે છે. તે પછી તે નિયત પ્રતિપતિત થઈ જાય છે. કેમકે—સંપૂર્ણ અપાર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત દર્શનલઘ્વિના પ્રતિપાત નોકાળ તે પ્રદેશમાં માનવામાં આવેલ નથી. એજ કારણે અહિયાં દેશોન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત સુધીતુ અંતર કહેલ છે, “एवं जाव पुन्वविदेहअवरविदेहियाओ” આજ રીતે ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રની મનુષ્ય સ્ત્રિઓમાં ફરીથી સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થવાનું અંતર ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જઘન્યથીતો એક અંતર્મુહૂર્તનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલ પ્રમાણ છે તથા ચારિત્રધર્મ ને લઈને જઘન્યથી અંતર એક સમયનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન અપાર્દ્ધ-દેશોન પુદ્ગલ પરાવર્તનું છે.

આ રીતે કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિઓમાં ફરીથી સ્ત્રીપણાની પ્રાપ્તિથવામાં અંતરનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિઓનું અંતર બતાવે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ” હે

મદન્ત ! 'કેવદ્યં કાલં અંતરં દોઝ' કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતિ અકર્મભૂમિકસ્ત્રી મૃત્વા તાવત્ સ્ત્રીત્વાત્ ભ્રષ્ટા સતી પુનઃ કિયતા કાલેનાકર્મભૂમિકસ્ત્રી ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ— 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમવ્ભહિયાઈં' જન્મ પ્રતીત્ય—જન્માપેક્ષયા જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તાન્યાધિકાનિ તાદૃશસ્ત્રીત્વસ્યાન્તરં ભવતીતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તાધિકદશવર્ષસહસ્રપર્યન્તમન્તરં કેન પ્રકારેણ ભવતીતિ ચેદત્રોચ્યતે ઇહ કાચિદકર્મભૂમિકા સ્ત્રી મૃત્વા જઘન્યસ્થિતિકદેવેષુ સમુત્પન્ના, તત્ર દેવેષુ દશવર્ષ—સહસ્રાણિ આયુઃ પરિપાલ્ય તાદૃશાયુષઃ ક્ષયે દેવભવાત્ ચ્યુત્વા કર્મભૂમિષુ મનુષ્યપુરુષત્વેન મનુષ્ય—સ્ત્રીત્વેન વોત્પદ્યતે દેવેભ્યોઽનન્તરમકર્મભૂમિપૂષ્પાદાસંભવાત્, તત્રાન્તર્મુહૂર્તેન મૃત્વા પુનરપિ અકર્મ—

મિક મનુષ્ય સ્ત્રી અપતી અકર્મ ભૂમિક સ્ત્રી પર્યાય કો છોડકર યદિ પુનઃ વહ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય—સ્ત્રી કી પર્યાયવાલી હોવે તો હમમેંકિતને કાલકા અન્તર હોતા હૈ ! હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ— "ગોયમા ? જમ્મણ પહુચ્ચ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમવ્ભહિયાઈં" હે ગૌતમ ! જન્મ કી અપેક્ષા લેકર વહ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ અધિક દશ હજાર વર્ષ કા હૈ વાદ પુનઃ વહીં કી સ્ત્રી હો સકતી હૈ ઓર "ઉવકોસેણં વણ્ણસ્સહકાલો" ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ કાલ કા હૈ હસકે વાદ પુનઃ વહાં કી વહ સ્ત્રી હો સકતી હૈ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ અધિક દસ હજાર—વર્ષ કા અન્તર હસ પ્રકાર સે આતા હૈ જૈસે—કોઈ અકર્મ ભૂમિક સ્ત્રી મરી ઓર મરકર વહ જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે દેવો મેં ઉત્પન્ન હો ગઈ વહાં વહ દસ હજાર વર્ષ કી આયુ કો ભોગકર વહાં સે ચ્યવકર ઓર જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ કી સ્થિતિ વાલે કર્મભૂમિકે મનુષ્ય પુરુષ મેં અથવા મનુષ્ય સ્ત્રી મેં વહ ઉત્પન્ન હો ગઈ ક્યોંકિ દેવગતિ સે ચ્યવ કર જીવ સીધા અકર્મ ભૂમિ મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ વહાં વહ અન્તર્મુહૂર્ત્ કી આયુ ભોગકર ફિર વહ અકર્મભૂમિ ભોગ—

ભગવન્ અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રી પોતાના સ્ત્રી પર્યાયને છોડોને જો ફરીથી તે અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રીના પર્યાયને પ્રાપ્ત કરે તો તેમાં કેટલાકાણુ અંતર કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— "ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમવ્ભહિયાઈં" હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ અધિક દસ હજાર વર્ષનું છે તે પછી ફરીથી ત્યાંનીજ સ્ત્રી થઈ શકે છે. અને "ઉવકોસેણં વણ્ણસ્સહકાલો" ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલ કહેલ છે. તે પછી ફરીથી તે સ્ત્રી ત્યાંની સ્ત્રી બની જાય છે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ અધિક દસ હજાર વર્ષનું અંતર આ રીતે આવે છે.—જેમ કે કોઈ અકર્મભૂમિની સ્ત્રી મરીડાય અને મરીને તે જઘન્યથી દસહજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દેવોમાં ઉત્પન્નથઈ જાય ત્યાં તે દસહજાર વર્ષના આયુષ્યને લોગવી ને ત્યાંથી ચવીને જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ની સ્થિતિ વાળા કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષમાં અથવા મનુષ્ય સ્ત્રી માં તે ઉત્પન્નથઈ જાય, કેમકે—દેવગતિથી ચવીને જીવ સીધા અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્નથતો નથી. ત્યાં તે અંતર્મુહૂર્ત્નું આયુષ્ય લોગવીને તે પછી તે અકર્મભૂમિ-લોગભૂમિમાં સ્ત્રી

ભૂમિજ સ્ત્રીત્વેનોત્પદ્યતે-ઇતિ, ભવતિ જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તાઽમ્યધિકદશવર્ષસહસ્રપ્રમાણમન્તરમકર્મભૂમિક-
લ્લિયાઃ પુનરકર્મભૂમિકસ્ત્રીત્વે-ઇતિ । ‘ઉવકોસેણ વણસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલં યાવ-
દન્તરં ભવત્યકર્મભૂમિકલ્લિયા-ઇતિ- । ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સંહરણં પ્રતીત્ય
સંહરણાપેક્ષયા જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ અકર્મભૂમિકલ્લિયા અન્તરમકર્મભૂમિકસ્ત્રીત્વસ્ય ભવતિ અકર્મભૂ-
મિકસ્ત્રિયાઃ કર્મભૂમિષુ સંઘ્રત્ય અન્તર્મુહૂર્તકાલેન તથાવિઘબુદ્ધિવૈપરીત્યેન પુનરપિ અકર્મભૂમાવેવ
નયનાદ્ અન્તર્મુહૂત્તપ્રમાણ એવ કાલોઽન્તરં ભવતીતિ । ‘ઉવકોસેણ વણસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ
વનસ્પતિકાલોઽન્તરં ભવતિ તાવતા કાલેન કર્મભૂમિષુ ઉત્પત્તિવત્ સંહરણસ્યાપિ નિયમતો ભવાત્
તથાહિ-કાચિદકર્મભૂમિકા સ્ત્રી કર્મભૂમૌ સંઘ્રતા, સા ચ સ્વાયુક્ષયાનન્તરમનન્તકાલં વનસ્પત્યાદિષુ
પરિભ્રમ્ય પુનરપિ અકર્મભૂમૌ સમુત્પન્ના તતઃ કેનાપિ સંઘ્રતેતિ ભવતિ યથોક્તસંહરણસ્યોત્કૃષ્ટકાલ-

ભૂમિ મેં સ્ત્રી રૂપ સેં ઉત્પન્ન હો ગઈ-તો એસી સ્થિતિ મેં યહાં પુનઃ અકર્મભૂમિ કી મનુષ્યસ્ત્રી હોને
કા અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ । ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તં’ સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય સે અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર “ઉવકોસેણ
વણસ્સઙ્કાલો” ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણ હૈ ક્યોકિ કર્મભૂમિ મેં ઉત્પત્તિ કી
જેસા સંહરણ કા મી નિયમ સે ઇતને હી કાલ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ સંહરણ કી અપેક્ષા જઘન્ય એક
અન્તર્મુહૂર્ત કા અન્તર ઇસ પ્રકાર સે આતા હૈ કિ કોઈ અકર્મ ભૂમિક સ્ત્રી સંઘ્રત હોકર કર્મભૂમિ મેં
લાઈ જાવે ઓર યહાં એક અન્તર્મુહૂર્ત તક કે કાલ મેં ફિર વિચાર ધારા કે પરિવર્તન હો જાને
સે વહ વહીં લે જાઈ જાવે, ઇસ અપેક્ષા સે જઘન્ય એક અન્તર્મુહૂર્ત કા અન્તર કહા ગયા હૈ સંહ-
રણ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર વનસ્પતિ કાલકા ઇસ પ્રકાર સે આતા હૈ કિ કોઈ અકર્મભૂમિકી સ્ત્રી
કર્મભૂમિ મેં સંઘ્રત હોકર આજાવે ઓર અપની આયુ કે ક્ષય હોને કે બાદ ફિર વહ અનન્ત કાલ

પણુથી ઉત્પન્નથઈ જાય, તો આ સ્થિતિમાં અહિયાં ફરીથી અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રી થવાનું
અંતર એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસહજાર વર્ષનું કહ્યું છે “સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો-
મુહુત્તં” સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું અંતર છે. અને “ઉવકોસેણ
વણસ્સઙ્કાલો” ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ સુધીનું અંતર કહ્યું છે. કેમકે-અકર્મભૂમિમાં ઉત્પ-
ત્તિની જેમ સંહરણ નો સદ્ભાવ પણ નિયમથી એટલા જ કાળનો કહેલ છે. સંહરણની
અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું અંતર આ પ્રમાણે થાય છે- કોઈ અકર્મભૂમિની
સ્ત્રી સંઘ્રતથઈને એટલેકે હરણ થઈને કર્મભૂમિમાં લઈઆવવામાં આવે અને ત્યાં એક અંત-
ર્મુહૂર્ત સુધીના કાળમાં ફરી વિચારધારાનું પરિવર્તન થઈ જવાથી તે ત્યાં જ પાછી લઈ-
જવામાં આવે આ અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું અંતર કહેવામાં આવેલ છે.
સંહરણની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિકાળનું આવીરીતે આવે છે-કોઈ અકર્મભૂ-
મિની સ્ત્રી કર્મભૂમિમાં સંઘ્રતથઈને આવીજાય અને પોતાનું આયુષ્ય ક્ષયથયા
પછી તે અંતરકાલ સુધી વનસ્પતિ વિગેરેમાં પરિભ્રમણ કરીને તે પછી ત્યાંથી કોઈના-

માનમિતિ, 'एवं जाव अंतरदीवियाओ' ए वम् सामान्यतो यथा अकर्मभूमिकलियाः स्त्रीत्व-
स्यान्तरकालः कथितः स्तथैव-तेनैव रूपेण यावदन्तरद्वीपिकाः स्त्रिय इति, अत्र यावत्पदेन-हैम-
वतैरण्यवत-हरिवर्षरम्यकवर्ष-देवकुरुत्तरकुरुखीणां ग्रहणं भवति, तेन हैमवतक्षेत्रजमनुष्यस्त्रीत-
आरम्यान्तरद्वीपजमनुष्यस्त्रीणां ग्रहणं भवति । ततः पूर्वोक्तहैमवतादिक्षेत्रस्त्रियाः स्त्रीत्वस्या-
न्तरकालमानं जन्मापेक्षया जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकदशवर्षसहस्राणि उत्कर्षतो वनस्पतिकालः
संहरणापेक्षया जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकाष्ठ एवेति ।

सम्प्रति-देवस्त्रीणामन्तरप्रतिपादनार्थमाह-'देवित्थीणं' इत्यादि, 'देवित्थीणं सच्चासि
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उवकोसेणं वणस्सइकालो' देवस्त्रीणां सर्वासां जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्क-

તક વનસ્પતિ આદિકો મેં પરિભ્રમણ કરકે ફિર વહાં સે કિસી દ્વારા સંદૃત હોજાવે અકર્મભૂમિ-
મેં સ્ત્રી કે પર્યાય સે ઉત્પન્ન હુઈ વહાં પ્રકાર સે વહાં પુનઃ અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી હોને મેં વન-
સ્પતિ કાલ કે પ્રમાણ કાલ સે અન્તર વાલી હોતી હૈ । "एवं जाव अंतर दीवियाओ" जिस
प्रकार से सामान्य अकर्म भूमिक स्त्री का पुनः वहीं पर स्त्री रूप से होने का अन्तर काल कहा
गया है उसी प्रकार से यावत्पद से गृहीत हैमवत मनुष्य स्त्री का हैरण्यवत मनुष्यस्त्री का हरिवर्ष
मनुष्यस्त्री का रम्यक वर्ष मनुष्य स्त्री का देवकुरुमनुष्यस्त्री का और उत्तर कुरुमनुष्यस्त्री
का तथा अन्तर द्वीप की मनुष्यस्त्री का पुनः वहीं पर मनुष्यस्त्री होने का अन्तर काल जन्मकी
अपेक्षा लेकर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक दस हजार वर्ष का और उत्कृष्ट वनस्पति-
काल प्रमाण काल का है ऐसा जानना चाहिये तथा संहरण की अपेक्षा से जघन्य अन्तर-
काल एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट काल वनस्पति काल प्रमाण अनन्त काल का है ।

अब सूत्रकार देवस्त्रियों के अन्तर काल का प्रतिपादन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रश्न
से ऐसा पूछा है-"देवित्थीणं भन्ते ! केवइयं कालं अंतरं होइ" हे भदन्त ! देवस्त्रियों का

દ્વારા સહુતથર્થ જાય તો અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રી થવામાં વનસ્પતિ કાલના
પ્રમાણ કાલથી અંતર વાળી હોય છે 'एवं जाव अंतरदीवियाओ', જે પ્રમાણે સામાન્ય
અકર્મભૂમિની સ્ત્રી તો ફરીથી ત્યાંની જ સ્ત્રી થવાનો અંતરકાળ કહેલ છે, એજ પ્રમાણે યાવ-
ત્પદથી ગ્રહણકરાયેલ હૈમવત મનુષ્ય સ્ત્રી તો હૈરણ્યવત મનુષ્યસ્ત્રીનો હરિવર્ષ મનુષ્યસ્ત્રીનો
રમ્યકવર્ષની મનુષ્ય સ્ત્રીનો, દેવકુરુની મનુષ્યસ્ત્રીનો અને ઉત્તરકુરુની મનુષ્યસ્ત્રીનો તથા અંત-
રદ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રીનો ફરીથી ત્યાં જ મનુષ્ય સ્ત્રી થવાનો અંતરકાલ જન્મની અપેક્ષાથી
જઘન્યથી એ; આ તર્મુહૂર્ત અધિક દસહજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલ પ્રમાણ-
કાલનો છે તેમ સમજવું તથા સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતરકાલ એક અંતર્મુહૂર્તનો
છે અને ઉત્કૃષ્ટકાલ વનસ્પતિકાલ પ્રમાણ અંતરકાલનો છે

હવે સૂત્રકાર દેવિયે ના અંતરકાલનું પ્રતિપાદન કરે છે આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને
એવું પૂછ્યું છે કે-"देवित्थीणं भन्ते ! केवइयं कालं अंतरं होइ" હે ભગવન્ દેવિયોનો

ર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ, આલાપપ્રકારસ્તુ इत्थम्—‘देवित्थीणं भंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ! ‘गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ देवસ્ત્રીणां भदन्त । कियन्तं कालमन्तरं भवति ? भगवानाह—हे गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकाल इति-च्छाया । कस्याश्चिदेवस्त्रिया देवीभवाच्च्युताया गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येषु उत्पद्य पर्याप्तिपरिसमाप्ति-समनन्तरं तथाध्यवसायमरणेन पुनर्देवत्वेनोत्पत्तिसमवात् जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमेवान्तरं भवतीति । उत्कर्षतो वनस्पतिकालं यावदन्तरं भवतीति । एव सामान्यतो देवस्त्रीवदेव सर्वासामित्यनेन असुर-कुमार देव्या आरभ्य यावदीशानदेवस्त्रीणां जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरमेतावदेव वक्तव्यमिति ॥सू० ५॥

सम्प्रति-सर्वासां तिर्यग्योनिकादिस्त्रीणामल्पबहुत्व प्रस्तौति तानि चाल्पबहुत्वानि पञ्च. तत्र प्रथमं सामान्यतस्तिर्यङ्मनुष्यदेवस्त्रीणामल्पबहुत्वम् १, विशेषचिन्तायां द्वितीयं जलचर-स्थलचरखेचरेति त्रिविधतिर्यक्स्त्रीणामल्पबहुत्वम् २; तृतीयं कर्ममुम्यकर्मभुम्यन्तरद्वीपेति त्रिविध-मनुष्यस्त्रीणामल्पबहुत्वम् ३, चतुर्थं भवनवासिवानव्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिकेति चतुर्विधदेवस्त्री-णामल्पबहुत्वम् ४, पञ्चमं स्वस्वभेदयुक्तं समस्तमिश्रस्त्रीणामल्पबहुत्वम् ॥ तत्र प्रथम मल्पबहुत्व-

અન્ટર કાલ કિતના હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુને કહા હૈ ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! ‘‘દેવિત્થીણં સવ્વાસિં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇકાલો’’ મમસ્ત દેવસ્ત્રિયોં કા અન્ટર કાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિકાલ કે પ્રમાણકા અનન્ત કાલ કા હૈ જઘન્ય સે અન્તર્-મુહૂર્ત ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ કોઈ દેવી દેવીભાવ સે જ્યવ કર ગર્ભજ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હુઈ—વહાં વહ પર્યાપ્તિ કી પૂર્ણતા કે અનન્તર હી તથાવિધ અધ્યવસાય સે મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત હો ગઈ ઔર મરકર વહપુનઃ દેવી કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો ગઈ—ઇસ પ્રકાર સે દેવી કી પર્યાય છોડકર પુનઃ દેવી રૂપ સે ઉત્પન્ન હોને મેં કમ સે કમ અન્તરકાલ એક અન્તર્મુહૂર્ત કાહી આતા હૈ ઉત્કર્ષસે વનસ્પતિ કાલ પ્રસિદ્ધ હી હૈ । દેવીસ્ત્રી કે ઇમ સામાન્ય રૂપ સે કથિત જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ અન્ટર કાલ કે જૈસા હી અન્ટરકાલ અસુરકુમાર દેવી સે લેકર યાવત્ ઈશાનદેવીતક જાનના ચાહિયે । સૂત્રા ૫ ।

અંતર કાલ કેટલો કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! અંતો મુહુત્તં દેવિત્થીણં સવ્વાસિં જહન્નેણં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇકાલો” સઘણી દેવીયોનેા અંતરકાલ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલના પ્રમાણનું અનંતકા-ળનું છે. જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત આ પ્રમાણેનું હોય છે કેાઇ દેવી દેવીલવથી રચવીને ગર્ભજ મનુ-ષ્યોમાં ઉત્પન્નથઇ હોય અને ત્યાં તે પર્યાપ્તિની પૂર્ણતાપછીજ તેવા પ્રકારના અધ્યવસાયથી મરીજાય અને મરીને તે ફરીથી દેવીના પર્યાયથી ઉત્પન્નથઇજાય તો આવીરીતે દેવીના પર્યાયને છોડીને ફરીથી દેવી પણાથી ઉત્પન્નથવામા ઓછામાં ઓછો અંતરકાળ એક અંત-ર્મુહૂર્તનો જ આવે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ પ્રમાણે આવે છે દેવીયોના આ સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી કહેલ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ ની જેમજ અસુરકુમાર દેવીયોથી લઇને યાવત્ ઈશાન દેવીયો સુધીનો અંતરકાલ સમજવો. ॥ સૂ. ૫ ॥

प्रतिपादनार्थमाह- 'एयासिणं' इत्यादि; ।

मूलम्—'एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं मणुस्सित्थीणं देवित्थीणं कयरा कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा, ? गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सित्थीओ, तिरिक्खजोणित्थीओ असंखेज्जगुणाओ, देवित्थीओ असंखेज्जगुणाओ । एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीणं य कयरा कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ खहयरतिरिक्खजोणित्थीओ, थलयरतिरिक्खजोणित्थीओ संखेज्जगुणाओ, जलयरतिरिक्खजोणित्थीओ संखेज्जागुणाओ ॥ एयासि णं भंते ! मणुस्सित्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं य कयरा कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ देवकुरुत्तरकुरु अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो । वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, हरिवासम्मयवासअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, हेमवयएरण्णवयवास अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, भरहेस्वयवासअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, पुव्वविदेहअवरविदेहअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ । एयासिणं भंते ! देवित्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणीणं य कयरा कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाओ वेमाणियदेवित्थीओ भवणवासिदेवित्थीओ असंखेज्जगुणाओ, वाण-

मंतरदेवित्थीओ असंखेज्जगुणाओ, जोइसियदेवित्थीओ संखेज्जगुणाओ ।
 एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीणं
 मणुसित्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं, देवि-
 त्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतरीणं जोइसियाणं वेमाणिणीण य कय-
 राओ कयराहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?
 गोयमा ! सब्बत्थोवाओ अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ, देव-
 कुरुत्तरकुरुअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्ज
 गुणाओ, हरिवासम्मगवासअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तु-
 ल्लाओ संखिज्जगुणाओ, हेमवयएरणवयवासअकम्मभूमिगमणु-
 सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, भरहेस्वयवासकम्मभूमिग
 मणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, पुव्वविदेह अवरविदेह-
 वासकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ, वेमा-
 णियदेवित्थीओ असंखेज्जगुणाओ, भवणवासिदेवित्थीओ असंखेज्ज-
 गुणाओ, खहयरतिरिक्खजोणित्थीओ असंखेज्जगुणाओ, थलयरतिरि-
 क्खजोणित्थीओ संखेज्जगुणाओ, जलयरतिरिक्खजोणित्थीओ संखेज्ज-
 गुणाओ, वाणमंतदेवित्थीओ संखेज्जगुणाओ, जोइसियदेवित्थीओ
 संखेज्जगुणाओ ॥ सू० ६ ॥

छाया — पतासां खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिकस्त्रीणां मनुष्यस्त्रीणां देवस्त्रीणां कतराः
 कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका मनुष्यस्त्रियः,
 तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, देवस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः । पतासां खलु भदन्त ! तिर्यग्-
 योनिकस्त्रीणां जलचरीणां स्थलचरीणां खेचरीणां च कतराः कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा
 तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः, स्थलचर-
 तिर्यग्योनिकस्त्रिय संख्येयगुणाः, जलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः । पतासां खलु

ભદન્ત ! મનુષ્યસ્ત્રીणां कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकानामन्तरद्वीपिकानां च कतराः कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः, देवकुरूत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे, हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमिक मनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे, द्वैमवतैरण्यवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे, भरतैरवतवर्षकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे, पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे । पतासां खलु भदन्त ! देवस्त्रीणां भवनवासिनीनां वानव्यन्तरीणां ज्योतिष्कीणां वैमानिकीनां च कतराः कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका वैमानिकस्त्रियः, भवनवासिदेवस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, वानव्यन्तरदेवस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः, ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संख्येयगुणा । पतासां खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिकस्त्रीणां जलचरीणां स्थलचरीणां खेचरीणां मनुष्यસ્ત્રીणां कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकानामन्तरद्वीपिकानां देवस्त्रीणां भवनवासिनीना वानव्यन्तरीणां ज्योतिष्कीणां वैमानिकीनां च कतराः कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अन्तरद्वીपकाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियः, देवकुरूत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे द्वैमवतैरण्यवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्ये संख्येयगुणे, भरतैरवतवर्षकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियौ द्वे अपि तुल्यે संख्येयगुणे, पूर्वविदेहापरविदेहवर्ષકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયૌ દ્વે અપિ તુલ્યે સંખ્યેયગુણે, વૈમાનિકદેવસ્ત્રિયૌઽસંખ્યેયગુણાઃ, ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયૌઽસંખ્યેયગુણાઃ, જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા, સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયૌઽસંખ્યેયગુણાઃ, જલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા, વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા, જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણાઃ ॥ સૂ. ૦૬ ॥

અવ સૂત્રકાર સમસ્ત તિર્યગ્યોનિકાદિ સ્ત્રિયોં કા અલ્પ બહુત્વ પ્રકટ કરતે હૈં. આમાં પ્રથમ અલ્પ બહુત્વ કા કથન સામાન્ય સે તિર્યક્ મનુષ્ય દેવી સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સે કિયા હૈ. ૨. દ્વિતીય અલ્પ બહુત્વ કા કથન ત્રીણ પ્રકાર કી તિર્યગ્ સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સે કિયા હૈ. ૩, તૃતીય અલ્પ બહુત્વકા કથન ત્રીણ પ્રકાર કી મનુષ્યસ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ. ૩, ઔર ચતુર્થ અલ્પ

હવે સૂત્રકાર સઘળી તિર્યગ્યોનિક વિગેરેની સ્ત્રિયોંનુ અલ્પ, બહુપણું પ્રગટ કરે છે. તે પાંચ પ્રકારનું હોય છે. તેમાં પહેલા અલ્પ, બહુપણાનું કથન સામાન્યપણાથી તિર્યગ્ મનુષ્ય સ્ત્રી તથા દેવીયોની અપેક્ષાથી કરેલ છે. ૧, બીજા અલ્પ, બહુપણા નું કથન ત્રણ પ્રકારની તિર્યગ્ સ્ત્રીયોની અપેક્ષાથી કરેલ છે. ૨, ત્રીજા અલ્પ બહુપણા નું કથન ત્રણ પ્રકારની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ છે. ૩, અને ચોથા અલ્પ, બહુપણાનું કથન

ટીકા—‘પ્યાસિ ણં મંતે’ એતાસાં સામાન્યસ્ત્રીનાં સ્વલ્પ મદન્ત ? ‘તિરિક્કલ્લજોણિત્થીણં’ તિર્યગ્ચોનિકલ્લજીનામ્ ‘મણ્ણસિસ્ત્થીણં’ મનુષ્યલ્લજીનામ્, ‘દેવિત્થીણં’ દેવસ્ત્રીનામ્ ‘કયરા કયરા હિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા’ કતરાઃ કતરામ્બોડ્લપા વા બહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકાવેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘સવ્વત્થોવા મણ્ણસિસ્ત્થીઓ’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વેમ્બ્યઃ સ્ત્રીમ્બ્યોડપેક્ષ્યા મનુષ્યસ્ત્રિયોડ્લપા ભવન્તિ, તાસાં મનુષ્યલ્લજીનાં સંખ્યાતકોટિકોટિપ્રમાણત્વાત્ इति । ‘તિરિક્કલ્લજોણિત્થીઓ અસં-સ્વેજ્જગુણાઓ’ મનુષ્યલ્લજીમ્બ્ય સ્તિર્યગ્ચોનિકલ્લજીયોડસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ, પ્રતિદ્વીપં પ્રતિસમુદ્રં તિર્યગ્ચોનિકલ્લજીનામતિબહુતયા સંભવાત્ દ્વીપસમુદ્રાણાં ચાસલ્લેયત્વાત્તદાશ્રિતાનાં

બહુત્વ ચાર પ્રકાર કી દેવલ્લિયોં કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ ૪, પચમ અલ્પ બહુત્વ અપને અપને મેદ યુક્ત સ્ત્રિયો કો મિલાકર કિયા ગયા હૈ ૫।

इन में प्रथम प्रकार का जो अल्प बहुत्व है उसके सम्बन्ध में गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं “एतासि णं मंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं मणुस्सिस्त्थीणं देवीत्थीणं कयरा कयरा हिंतो अप्पा वाबहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ” हे भदन्त ! इन तिर्यक् स्त्रियों में और देवस्त्रियों में कौन स्त्रियां किन स्त्रियों की अपेक्षा अल्प है ? कौन स्त्रियां किन स्त्रियों की अपेक्षा बहुत है कौन स्त्रियां किन स्त्रियों की अपेक्षा बराबर है और कौन स्त्रियां किन स्त्रियों की अपेक्षा विशेषाधिक है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—“गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सिस्त्थीओ” हे गौतम ! सबसे कम मनुष्य स्त्रियां हैं क्योंकि इनकी संख्यात संख्या कोटि कोटि प्रमाण ही कही गई है । ‘तिरिक्खजोणित्थीओअसंस्वेज्जगुणाओ’ इनकी अपेक्षा तिर्यग्योनिक स्त्रियां असंख्यात गुणित अधिक कही गई हैं क्योंकि हर एक द्वीप में हर एक समुद्र

ચાર પ્રકારની દેવિયોની અપેક્ષાથી કરેલ છે. ૪, પાચમા અલ્પ બહુપણાનું કથન પોતપો-તાના ભેદ વાળી સ્ત્રિયો મેળવીને કહેલ છે.

આ પાંચ પ્રકારના અલ્પ, બહુપણામાં પહેલા પ્રકારનું જે અલ્પ, બહુપણું છે, તેના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—“પ્યાસિ ણં મંતે ! તિરિક્કલ્લજોણિત્થીણં મણ્ણસિ-સ્ત્થીણ, દેવિત્થીણ કયરા કયરાહિંતો અપ્પા વા બહુયાવા તુલ્લાવા વિસેસાહિયા વા,, હે અગ-વન્ આ તિર્યગ્ચ સ્ત્રિયોમા અને દેવિયોમાં કઈ સ્ત્રિયો કઈસ્ત્રિયો કરતા અલ્પ છે ? કઈસ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં વધારે છે ? અને કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયોની બરાબર છે ? અને કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયોથી વિશેષ અધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! સવ્વત્થોવા મણ્ણસિસ્ત્થીઓ,, હે ગૌતમ ! સૌથીઓછી મનુષ્યની સ્ત્રિયો છે કેમકે તેઓની સંખ્યા, સંખ્યાત કોટી કોટિ પ્રમાણની જ કહી છે “તિરિક્કલ્લજોણિત્થીઓ અસંસ્વેજ્જગુણાઓ,, તેના કરતાં તિર્યગ્ચોનિક સ્ત્રિયો અસંખ્યા-તગણી વધારે કહેલ છે. કેમકે દરેક દ્વીપમાં, દરેક સમુદ્રમાં, તિર્યગ્ચોનિક સ્ત્રિયોનું

તિર્યક્ષીણામપિ મનુષ્યસ્યપેક્ષયા આધિક્યસ્ય સુતરામેવ સિદ્ધત્વાદિતિ । ‘દેવિત્થીઓ અસંખેજ્જ-
ગુણાઓ’ તિર્યક્ષીમ્યોઽપિ દેવસ્ત્રિયોઽસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ, ભવનવાસિવાનવ્યન્તર-
જ્યોતિષ્કસૌધર્મેશાનદેવસ્ત્રીણાં પ્રત્યેકમસંખ્યેયશ્રેણ્યાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાદિતિ ભવન્તિ દેવસ્ત્રિયઃ
સર્વામ્નયઃ સ્ત્રીમ્યોઽસંખ્યાતગુણા અધિકા इति ॥૧॥

દ્વિતીયમલ્પવહુત્વમાહ—‘एयासि णं’ इत्यादि, ‘एयासि णं भंते’ एतासां खलु भदन्तः स्त्रीणाम्
‘तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं खहयरीण य’ तिर्यग्योनिकस्त्रीणां जलचरीणां थल-
चरीणां खेचरीणा च ‘कयरा कयरार्हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ कतराः
कतराभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोथमा’ इत्यादि,

में तिर्यग्योनिक स्त्रियो की अति बहुलता है और द्वीप समुद्र भी असंख्यात कहे गये
हैं अतः इनके आश्रित रही हुई तिर्यक् स्त्रियो में मनुष्य स्त्रियों की अपेक्षा असंख्यातता अपने
आप ही सिद्धहोजाती है ‘देवित्थीओ असंखेज्जगुणाओ’ तिर्यक् स्त्रियोंकी अपेक्षा देवस्त्रियां
असंख्यात गुणित अधिक कहो गई हैं । क्योंकि भवनवासी वानव्यन्तर ज्योतिष्क सौधर्म और
ईशान इन देवों में प्रत्येक देव की स्त्रियां असंख्यात श्रेण्याकाश की प्रदेश राशि प्रमाण कही गई
है । इसलिए इन में समस्त स्त्रियो की अपेक्षा से असंख्यात गुणता कही गई है ।

द्वितीय अल्पवहुत्व का कथन इस प्रकार से है “एयासि णं भंते तिरिक्खजोणित्थीणं
जलयरीणं थलयरीणं खहयरीण य कयरा कयरार्हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा, विसे-
साहिया वा” हे भदन्त! ये जो जलचरी, थलचरी, खेचरी, तिर्यक्स्त्रियां हैं—सो इनमें कौन स्त्रियां
किन स्त्रियोसे अल्प हैं । कौन स्त्रियां किन स्त्रियोसे बहुत हैं? कौन स्त्रियां किन स्त्रियों के
बराबर है ? और कौन स्त्रियां किनस्त्रियों से विशेषाधिक है ?

પ્રમાણ અતિવિશાળ છે અને દ્વીપ સમુદ્રપણ અસંખ્યાત કહેલ છે તેથી તેના
આશ્રયથી રહેલ તિર્યચસ્ત્રિયોમાં મનુષ્યસ્ત્રિયો કરતાં અસંખ્યાત પણ પોતાની મેળેજ
સિદ્ધ થઈ જાય છે “દેવિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ, તિર્યચ સ્ત્રિયોના કરતાં દેવિયો
અસંખ્યાત ગણિ કહી છે. કેમકે—ભવનવાસી, વાનવ્યંત જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ અનેઈશાન-આ
દેવોમાં દરેક દેવની સ્ત્રિયો અસંખ્યાત શ્રેણ્યાકાશની પ્રદેશરાશિપ્રમાણની કહી છે તેથી
તેઓમાં સઘળી સ્ત્રિયો કરતાં અસંખ્યાત ગણું કહ્યું છે.

બીજા અલ્પ બહુત્વનું કથન આ પ્રમાણે છે —“एया सिणं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं
जलयरीण थलयरीणं खहयरीण य कयरा कयरार्हितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्लावा, विसे-
साहिया वा” हे भगवन् ! ये आ जलचरी, थलचरी, खेचरी, तिर्यग् योनिक स्त्रियो છે,
તેઓમાં કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં અલ્પ નામ યોછી છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં
વધારે છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયોની બરોબર છે ? અને કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં
વિશેષાધિક છે ?

ગોયમા હે ગૌતમ ? ‘સવ્વત્થોવાઓ સ્વહયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ’ આસુ તિર્યગ્ જલચર સ્થલચરચેચરસ્ત્રીણુ સર્વાપેક્ષયા સર્વસ્તોકાઃ ચેચરસ્ત્રિયો ભવન્તિ, ‘થલયરતિરિક્ખજોણિ-ત્થીઓ સંઘેજ્જગુણાઓ’ ચેચરીમ્મયઃ સ્થલચરતિર્યગ્ચોનિક્કલ્લિયઃ સંઘયેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ચેચરીમ્મયઃ સ્થલચરીનાં સ્વભાવતઃપ્રાચૂર્યેણ સંભવાદિતિ, ‘જલયરતિરિક્ખ જોણિત્થીઓ સંઘે-જ્જગુણાઓ’ સ્થલચરીમ્મયો જલચરતિર્યગ્ચોનિક્કલ્લિયઃ સંઘયેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, લવણે કાલોદે સ્વયંભૂરમણે ચ સમુદ્રે મત્સ્યાનામતિપ્રાચૂર્યેણ ભાવાત્, સ્વયંભૂરમણસમુદ્રસ્ય ચ શેષ-સમસ્તસમુદ્રાપેક્ષયાઽતિવિશાલત્વાદતઃ સ્થલચરસ્યપેક્ષયા જલચર્યઃ સંઘયાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૨॥

કથિતં દ્વિતીયમલ્પવહુત્વં સમ્પ્રતિ-તૃતીયમલ્પવહુત્વમાહ-‘एयासि णं’ इत्यादि, ‘एया-सि णं भंते’ एतासां खलु भदन्त ! ‘मणुस्सित्थीणं’ कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतर-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-“गोयमा!सव्वत्थोवाओ स्वहयरतिरिक्खजोणित्थी-ओ” हे गौतम ! सब से कम खेचर तिर्यक स्त्रिया हैं । इनकी अपेक्षा “थलयरतिरिक्खजोणि-त्थीओ संखेज्जगुणाओ” स्थलचर तिर्यग्योनिकस्त्रियां संख्यात गुणीत है क्योंकि खेचर स्त्रियों की अपेक्षा स्थलचर स्त्रियां स्वभावतः प्रचुरमात्रा में होती है “जलचर तिरिक्खजोणित्थीओ संखेज्जगुणाओ” स्थलचर तिर्यग् स्त्रियों की अपेक्षा जलचर तिर्यग्-योनिकस्त्रियां संख्यात गुणी अधिक हैं । क्योंकि लवणसमुद्र में, कालोदधि समुद्र में और स्व-यंभूरमण समुद्र में मछलियों का सद्भाव बहुत ही अधिक प्रचुरमात्रा में पाया जाता है अन्य सब समुद्रोंकी अपेक्षा स्वयंभूरमण समुद्र बहुत विस्तार वाला है अतः स्थलचर स्त्रि-यों की अपेक्षा जलचर स्त्रियां संख्यात गुणी अधिक कही गई है । २।

अब तृतीय प्रकार का जो अल्पवहुत्व है-सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं “एया सि णं भंते मणुस्सित्थीणं ! कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाण य वा कयरा कयरहिंतो

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે - “ગોયમા ! સવ્વત્થોવાઓ સ્વહયર તિરિક્ખજોણિત્થીઓ” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછી ખેચર તિર્યગ્ચોનિક્કલ્લિયો છે, તેના કરતાં ‘થલયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ સંઘેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચર તિર્યગ્ચોનિક્કલ્લિયો સંખ્યાત ગણી છે કેમ કે-ખેચર સ્ત્રિયો કરતાં સ્થલચરસ્ત્રિયો સ્વભાવથી જ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે “જલયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ સંઘેજ્જ ગુણાઓ” સ્થલચર સ્ત્રિયોના કરતાં જલચર તિર્યગ્ચો-નિક્કલ્લિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમ કે-લવણ સમુદ્રમાં, કાલોદધિ સમુદ્રમાં અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં માછલીયોના સદ્ભાવ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે ખીલ્લ બધા સમુદ્રો કરતાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર ઘણાવિસ્તાર વાળો છે. તેથી સ્થલચર સ્ત્રિયો કરતાં જલચરસ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે. ૧૨।

હવે ત્રીજા પ્રકારનું જે અલ્પ બહુ પાણું છે, તેને પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે- “एयासि णं भंते ! मणुस्सित्थीण कम्मभूमियाणं अंतरदीवियाण य कयरा कयरहिंतो !

દીવિયાણ ય કયરા કયરાદિતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાદિયા વા' મનુષ્ય-
સ્ત્રીણાં કર્મભૂમિકાનામ્ અકર્મભૂમિકાનામન્તરદ્વીપિકાનાં ચ કતરાઃ કતરામ્યોડપ્પા વા વહુકા
વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાદ્—‘ગોયમા’ દિયાદિ, ‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવાઓ અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીયાઓ’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વાસાં મધ્યે
કર્મભૂમિકાકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકસ્ત્રીણાં મધ્યે સ્તોકાઃ—અપ્પાઃ અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકાસ્ત્રિયો
ભવન્તિક્ષેત્રસ્યાલ્પત્વાત્ તત્ર સ્થિતાઅપિ અલ્પા ણ્વ ભવન્તીતિ । ‘દેવકુરુત્તરકુરુ અકમ્મ-
ભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંઘેજ્જગુણાઓ’ અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકા
મનુષ્યસ્ત્રીરપેક્ષ્ય દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકામનુષ્ય સ્ત્રિયઃ દ્વ ય્યોડપિ તુલ્યાઃ સત્થ. સંઘેયગુણા
અધિકા ભવન્તિ ક્ષેત્રસ્ય સંઘેયગુણાધિકત્વાત્ । સ્વસ્થાને દ્વયોનામપિ પરસ્પરં
પ્રતિ તુલ્યત્વમેવ સમાનપ્રમાણક્ષેત્રત્વાત્ । ‘હરિવાસરમ્મયવાસઅકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિ-
ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંઘેજ્જગુણાઓ’ દ્વિવર્પરમ્યકવર્પાકર્મભૂમિકામનુષ્યસ્ત્રિયો દ્વય્યોડપિ

અપ્પાવા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાદિયાવા’ હે ભદન્ત ! યે જો કર્મભૂમિકા મનુષ્ય-
સ્ત્રિયા અકર્મભૂમિકા મનુષ્યસ્ત્રિયા તથા- અન્તરદ્વીપકા મનુષ્ય સ્ત્રિયાં હે દ્વન મેં કૌન
સ્ત્રિયાં કિનલ્લિયોં કા અપેક્ષા અલ્પ હે ? કૌન કિનસે અવિરુ હે ; કૌન કિન કે
વરાવર હે ? ઔર કૌન કિનસે વિશેષાધિકા હે ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! સવ્વ-
ત્થોવાઓ અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીયાઓ’ હે ગૌતમ કર્મભૂમિ અકર્મભૂમિ,
અન્તરદ્વીપાં દ્વન તીનોં ક્ષેત્રોં કોલ્લિયોં મેં સવ સે કમ અન્તર દ્વીપાં અકર્મભૂમિ ગત મનુષ્ય સ્ત્રિયાં
હૈ । કયોં કો અન્તરદ્વીપાં ક્ષેત્ર વહુત અલ્પ હે હસલિયે ઉનમેં રહને વાલી સ્ત્રિયાં મી વહુત અલ્પ હે
“દેવકુરુત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંઘેજ્જગુણાઓ” અન્તરદ્વીપ
ગત મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કો અપેક્ષા દેવકુરુ ઔર ઉત્તર કુરુકો જો મનુષ્ય સ્ત્રિયાં હે વે પરસ્પર મેં
તુલ્ય હૈ કિન્તુ અન્તર દ્વીપ સ્ત્રિયોં કો અપેક્ષા સંઘાત ગુણિત અધિકા હૈ । “હરિવાસરમ્મ-

અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાદિયા વા,” હે ભગવન્ જે આ કર્મભૂમિની મનુષ્ય
સ્ત્રિયો, અકર્મભૂમિની મનુષ્યસ્ત્રિયો, તથા અન્તરદ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયો છે, તેઓમાં
કઈ સ્ત્રિયો, કઈ સ્ત્રિયો કરતાં અલ્પ-ઓછી છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં
બધારે છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો ની બરાબર છે. અને કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો
કરતાં વિશેષાધિકા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે
છે કે—“ગોયમા ! સવ્વત્થોવાઓ અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીયાઓ” હે ગૌતમ
કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ, અન્તરદ્વીપ આ ત્રણે ક્ષેત્રોની સ્ત્રિયોમાં સૌથી ઓછી અન્તરદ્વીપ અક-
ર્મભૂમિમાં રહેલ મનુષ્યની સ્ત્રિયો છે કેમકે—અન્તરદ્વીપ ક્ષેત્ર બહુઅલ્પ-નામ નાનું છે.
તેથી તેમાં રહેવાવાળી સ્ત્રિયો પણ ઘણી અલ્પ છે “દેવકુરુત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુ-
સ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંઘેજ્જગુણાઓ” અન્તરદ્વીપમાં રહેલ મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં
દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ની જે મનુષ્યસ્ત્રિયો છે, તેઓ પરસ્પરમાં તુલ્ય છે. પરંતુ તે અન્તર
દ્વીપ ની સ્ત્રિયો કરતાં સંખ્યાત ગણી બધારે છે “હરિવાસરમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમ-

તુલ્યાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા', દેવકુરુત્તરકુરુમનુષ્યસ્ત્રયપેક્ષયા હરિવર્ષરમ્યકવર્ષમનુષ્યસ્ત્રિયઃ સંખ્યેય-
ગુણાઃ અધિકા ભવન્તિ દેવકુરુત્તરકુરુક્ષેત્રાપેક્ષયા હરિવર્ષરમ્યકક્ષેત્રસ્યાતિપ્રચુરત્વાત્ । સ્વસ્થાને
તુ દ્વયીનામપિ પરસ્પરં તુલ્યત્વમ્, ક્ષેત્રસ્ય સમાનત્વાત્ 'હેમવયપ્રરણવયવાસઅકમ્મભૂમિભૂગ
મણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ' હૈમવતૈરણ્યવતવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્ય-
સ્ત્રિયો દ્વયોઽપિ તુલ્યાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, હરિવર્ષકરમ્યકવર્ષ મનુષ્યસ્ત્રીનામપેક્ષયા હૈમવતૈરણ્યવતવર્ષા
કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ યદપિ હરિવર્ષરમ્યકવર્ષ ક્ષેત્રાપેક્ષયા હૈમવતૈરણ્યવત-
ક્ષેત્રસ્યાલ્પત્વં તથાપિ અલ્પસ્થિતિકતયા બહૂનાં તાસાં તત્ર સંભવાત્ । સ્વસ્થાને દ્વયીનામપિ પરસ્પરં
તુલ્યતૈવેતિ । 'ભરહેરવયવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુ-

ગવાસ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ-સંખેજ્જગુણાઓ" 'દોનો ક્ષેત્ર સમાન
પ્રમાણ વાલે હોનેસે હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ इन दोनो अकर्मभूमि क्षेत्रो को स्त्रियां परस्पर
में तुल्य है परन्तु देवकुरु और उत्तरकुरु की मनुष्यस्त्रियों की अपेक्षा संख्यात गुणित अधिक
हैं । क्योंकि देवकुरु और उत्तरकुरुक्षेत्रों की अपेक्षा हरिवर्ष और रम्यकवर्ष क्षेत्र अति वि-
स्तृत है । स्वस्थान में जो दोनों में तुल्यता प्रकटकी गई है वह क्षेत्रकी समानता को लेकर
की गई है - "हेमवयप्ररणवयअकममभूमिगमणुस्सिस्तीओ दो वि तुल्लाओ सखेज्ज-
गुणाओ" हैमवत और ऐरण्यवत क्षेत्र की जो मनुष्य स्त्रियां हैं वे आपस में तुल्य हैं-
परन्तु हरिवर्ष और रम्यक वर्ष की स्त्रियों की अपेक्षा संख्यात गुणित अधिक हैं । यद्यपि ह-
रिवर्ष और रम्यकवर्ष क्षेत्रों की अपेक्षा हैमवत क्षेत्र और ऐरण्यवत ये दोनों क्षेत्रविस्तार
में कम है परन्तु यहां पर रहने वाली स्त्रियों की स्थिति अल्प होती है-अतः ऐसी स्त्रियां
यहां अधिक होती हैं । "भरहेरवयवासअकममभूमिगमणुस्सिस्तीओ दो वि तुल्लाओ

ણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ-સંખેજ્જગુણાઓ" બન્ને ક્ષેત્રો સરખા પ્રમાણુ વાળ હોવાથી
હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ આ બન્ને અકર્મભૂમિ ક્ષેત્રોની સ્ત્રિયો પરસ્પર સમાન છે —પરંતુ
દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી સંખ્યાત ગણી વધારે છે. કેમકે—
દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ કરતાં હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ ક્ષેત્ર અત્યંત વિસ્તાર વાળું છે. સ્વસ્થા-
નમાં જે બન્નેમાં સમાનપણું પ્રગટ કર્યું છે, તે ક્ષેત્રના સમાનપણા ને લઈને કહેવામાં
આવેલ છે. "હેમવયપ્રરણવયઅકમમભૂમિગમણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓસંખેજ્જગુણાઓ"
હૈમવત અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રની જે મનુષ્ય સ્ત્રિયો છે, તેઓ પરસ્પરમાં તુલ્ય
એટલે કે સમાન પ્રમાણુવાળી છે. પરંતુ હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ ની સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી
સંખ્યાતગણી વધારે છે જે કે હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ ક્ષેત્રોની અપેક્ષા થી હૈમવત ક્ષેત્ર
અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર આ બન્ને ક્ષેત્રો વિસ્તારમાં ઓછા છે. પરંતુ અહિયાં રહેવાવાળી
સ્ત્રિયોની સ્થિતિ અલ્પ હોય છે તેથી એવી સ્ત્રિયો ત્યાં વધારે હોય છે 'ભરહેરવયવા-
સઅકમમભૂમિગમણુસ્સિસ્ત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ' ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર

ળાઓ' ભરતૈરવતવર્ષકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો દ્વયોઽપિ તુલ્યાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, હૈમવતૈરણ્યવત વર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્યપેક્ષ્યા ભરતૈરવતવર્ષકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, કર્મભૂમિકતયા સ્વભાવત એવ તત્ર પ્રાચુર્યેણ સંભવાત્, સ્વસ્થાને તુ દ્વયોઽપિ પરસ્પરં તુલ્યા ભવન્તીતિ ભાવ । 'પુન્નવિદેહઅવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ' ભરતૈરવતમનુષ્યસ્ત્રીમ્યઃ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ક્ષેત્રબાહુલ્યાદજિતસ્વામિકાલ ઇવ સ્વભાવત એવ તત્ર પ્રાચુર્યેણ ભાવાત્ સ્વસ્થાને તુ દ્વયીનામપિ પરસ્પરં તુલ્યતેતિ તૃતીયમલ્પબહુત્વમિતિ ॥૩॥

અથ ચતુર્થમલ્પબહુત્વમાહ—'એયાસિ ણં' ઇત્યાદિ, 'એયાસિ ણં મંતે' એતાસા સ્વલ્લ મદન્ત દેવિત્થીણં ભવણવાસિણોણં વાણમંતરીણં' દેવસ્ત્રીણાં ભવનવાસિનીનાં વાનવ્યન્તરીણામ્ 'જોહસિનીણ વેમાણિનીણ ય' ય્યોતિષ્કીનાં વૈમાનિકીનાં ચ 'કયરા કયરાહિતો અપ્પા વા, વહુયા વા,

સંખેજ્જગુણાઓ" ભરત ક્ષેત્ર ઔર એરવત ક્ષેત્ર યે કર્મભૂમિકે ક્ષેત્ર હૈં અતઃ યહાંકી મનુષ્ય સ્ત્રિયા હૈમવત એવં એરણ્યવત ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણિત અધિક હૈં—પરન્તુ ફિર મી યે પરસ્પર મેં તુલ્યહૈં ।

કર્મ ભૂમિકે ક્ષેત્ર હોને સે યહા સ્વાભાવિક રૂપ સે સ્ત્રિયોં કી અધિક ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । પુન્નવિદેહઅવરવિદેહઅકમ્મ ભૂમિગમણુસ્સિસ્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ " પૂર્વવિદેહ ઔર પશ્ચિમવિદેહ ઇન દો કર્મ ભૂમિ કે ક્ષેત્રોં કી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં પરસ્પર મેં સમાન હૈં પરન્તુ ફિર મી ભરત ક્ષેત્ર ઔર એરવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા યે સંખ્યાત ગુણો અધિક હૈં । ક્યોંકિ ક્ષેત્ર કી વહુલતા હૈ । અતઃ અજિત સ્વામી કે કાલ કે જૈસા સ્વભાવતઃ ઇન કી યહાં પ્રચુરતા હૈ ।

ચતુર્થ પ્રકાર કા અલ્પ વહુત્વ ઇસ પ્રકાર સે હૈં—“એયાસિ ણં મંતે । દેવિત્થીણં ભવણ વાસિનીણં વાણમંતરીણં જોહસિનીણં વેમાણિનીણ ય” હે મદન્ત । ઇન ભવનવાસિની વાન વ્યન્તર-

આ કમ્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે તેથી અહિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો હૈમવત અને એરણ્યવત ક્ષેત્રોની અપેક્ષાથી સંખ્યાત ગણી વધારે છે પરન્તુ પરસ્પરમાં તેઓ સરખી છે કમ્મભૂમિનું ક્ષેત્ર હોવાથી અહિયાં સ્વાભાવિક પણાથી સ્ત્રિયોની ઉત્પત્તિ વધારે હોય છે “પુન્નવિદેહ અવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિસ્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ આ બે કમ્મભૂમિના ક્ષેત્રોની મનુષ્ય સ્ત્રિયો પરસ્પરમાં સરખી છે પરન્તુ ભરતક્ષેત્ર અને એરવત ક્ષેત્રની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની અપેક્ષાથી તેઓ સંખ્યાત ગણી વધારે છે. કેમ કે—ક્ષેત્રનું વિશાળ પણું છે તેથી અજીત સ્વામીના કાળની જેમ સ્વભાવ થી જ તેમનું અહિયાં વિશેષ પણું છે આ ત્રીજા પ્રકારનું અલ્પ બહુ પણું છે

ચોથા પ્રકારનું અલ્પ બહુ પણું આ પ્રમાણે છે—“એયાસિ ણં મંતે ! દેવિત્થી ણં ભવણવાસિનીણં વાણમંતરીણં જોહસિનીણં વેમાણિનો ય” હે ભગવન્ આ ભવનવાસી દેવની દેવિયો,

તુલ્લાવા વિસેસાહિયા વા' કતરા: કતરામ્યોડ્લપાવા બહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વેતિ પ્રશ્નઃ
મગવાનાહ— 'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! सव्वत्थोवाओ वेमाणियदेवित्थीओ'
સર્વસ્તોકા વૈમાનિકદેવસ્ત્રિયઃ અંગુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાશોર્યદ્ દ્વિતીયં વર્ગમૂલં તસ્મિન્ તૃતીયેન
વર્ગમૂલેન ગુણને કૃતે યાવાન્ પ્રદેશરાશિસ્તાવત્ પ્રમાણાસુ ઘનીકૃતસ્ય લોકસ્યૈકપ્રાદેશિકાપુ શ્રેણીપુ
યાવન્તો નમઃપ્રદેશાઃ દ્વાત્રિશત્તમભાગહીનાઃ તાવત્પ્રમાણત્વાત્ પ્રત્યેકસૌધર્મેશાનદેવસ્ત્રીણામિતિ
'મવળવાસિદેવિત્થીઓ અસંસ્થેજ્જગુણાઓ' વૈમાનિકદેવસ્ત્રીભ્યો મવળવાસિ દેવસ્ત્રિયોઽસંસ્થેય-
ગુણા અધિકા મવન્તિ અંગુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાશોર્યત્ પ્રથમં વર્ગમૂલં તસ્મિન્ દ્વિતીયેન વર્ગમૂલેન
ગુણિતે યાવાન્ પ્રદેશરાશિ સ્તાવત્પ્રમાણાસુ શ્રેણીપુ યાવાન્ પ્રદેશરાશિ દ્વાત્રિશત્તમભાગહીનસ્તાવ-

ઝ્યોતિષ્કી ઔર વૈમાનિકી દેવસ્ત્રિયોં મેં "કયરા" કૌન દેવસ્ત્રિયાં "કયરાહિંતો અપ્પા વા બહુયા
વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા" કિન દેવસ્ત્રિયાં સે કૌન અલ્પ હૈં ? કૌન કિનસે વહુત હૈં ?
કૌન કિન કે તુલ્ય હૈ ? કૌન કિન સે વિશેષાધિક હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં —
ગોયમા સવ્વત્થોવાઓ વેમાણિયદેવત્થીઓ" સવ દેવસ્ત્રિયોં મેં સવ સે કમ વૈમાનિક-
દેવસ્ત્રિયાં હૈં ઇસકા ભાવ ઇસા હૈ અગુલ માત્ર પ્રદેશ રાશિ કા જો દ્વિતીય વર્ગમૂલ
હૈં ઉસે તૃતીય વર્ગમૂલ સે ગુણિત કરને પર જિતનો પ્રદેશરાશિ આતી હૈં ઉતને પ્રમાણ વાલી ઘની
કૃતલોક કી હી ઇકદેશવાલી શ્રેણિયોં મેં જિતને પ્રદેશ હો ઉન પ્રદેશો કો બત્તીસવે ભાગ હીન
કર દો ફિર જો પ્રમાણ બચે સો ઉતના પ્રમાણ સૌધર્મ ઔર ઇશાન કી દેવસ્ત્રિયોં કા હૈં . "મવ-
ળવાસિદેવિત્થીઓ અસંસ્થેજ્જગુણાઓ" વૈમાનિકદેવસ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા મવળવાસિ દેવ-
સ્ત્રિયાં અસંસ્થાત ગુણી અધિક હૈં—તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈં કિ અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર કી પ્રદેશ રાશિ
કા જો પ્રથમ વર્ગમૂલ હૈં ઉસે દ્વિતીય વર્ગમૂલ સે ગુણિત કરને પર જિતનો પ્રદેશરાશિ હો

વાનવ્યન્તર દેવની દેવિયો, જ્યોતિષ્ક દેવની દેવિયો, અને વૈમાનિકી દેવની દેવિયોમાં "કયરા"
કઈ દેવિયો "કયરાહિંતો અપ્પા વા, બહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા" કઈ દેવિયોથી કઈ
દેવિયો અલ્પ છે ? કેનાથી કઈદેવિયો વધારે છે ? કેાણુ કેાની ખરાબર છે ? કેાણુ કેાનાથી વિશેષા-
ધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! સવ્વત્થોવાઓ વેમાણિય-
દેવત્થોઓ" સઘણીદેવિયોમાં સૌથી ઓછી વૈમાનિક દેવની દેવિયો છે, કહેવાનો હેતુ એ છે કે—
આંગળમાત્ર પ્રદેશ રાશિનો જે બીજો વર્ગમૂળ છે, તેને ત્રીજાવર્ગ મૂળ થી ગુણવાથી જેટલી પ્રદે-
શરાશિ આવે છે, એટલા પ્રમાણુવાળી ઘનીકૃતલોકનીજ એકદેશવાળી શ્રેણીયોમા જેટલા પ્રદેશશે
હોય તે પ્રદેશો ને બત્રીસમાભાગથી ઓછા કરવાથી જે પ્રમાણુ બચે તેટલું પ્રમાણુ સૌધર્મ
અને ઇશાન દેવલોકની દેવિયોતું છે. 'મવળવાસિદેવિત્થીઓ અસંસ્થેજ્જગુણાઓ" વૈમાનિક
દેવિયો કરતા મવળવાસિ દેવિયો અસંજ્યાતગણી વધારે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—
આંગળમાત્ર ક્ષેત્રની પ્રદેશરાશિનુ જે પહેલું વર્ગમૂળ છે, તેને બીજા વર્ગમૂળથી ગુણવાથી

તપ્રમાણત્વાત્ ભવનવાસિદેવસ્ત્રીણામ્, અતો વૈમાનિકદેવ્યપેક્ષયા ભવનવામિન્ય' અસંરવ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીત્યુક્તમ્ । 'વાણમંતરદેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયો ભવનવાસિદેવસ્ત્ર્યપેક્ષયા અસંરવ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ, સંરવ્યેયયોજનપ્રમાણૈકપ્રાદેશિક શ્રેણિમાત્રાણિ સ્વળ્હાનિ યાવન્ત્યેકસ્મિન્ પ્રતરે ભવન્તિ તેમ્યોઽપિ દ્વાત્રિશત્તમે ભાગેઽપનીતે ચચ્છેષમવતિષ્ઠતે તાવત્પ્રમાણત્વાત્ વાનવ્યન્તરીણામિતિ । 'જોઈસિયદેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયો વાનવ્યન્તરદેવ્યપેક્ષયા અસંરવ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ષટ્પદ્માશદધિક શતદ્વયાદ્યુલ્પ્રમાણૈવપ્રાદેશિકશ્રેણિમાત્રાણિ સ્વળ્હાનિ યાવન્ત્યેકસ્મિન્ પ્રતરે ભવન્તિ તેમ્યો દ્વાત્રિશત્તમે ભાગેઽપસારિતે યાવાન્ પ્રદેશગણિ ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણત્વાઽજ્યોતિષ્કદેવીનામ્ અતો વાનવ્યન્તરદેવ્યપેક્ષયા જ્યોતિષ્કદેવ્યોઽસંરવ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ચતુર્થમલ્પ-વહુત્વમિતિ ॥

ઉત્તને પ્રમાણ વાલી શ્રેણિયો મેં જિતની પ્રદેશરાશિહો ઉસ પ્રદેશરાશિ કો વત્તીસવેં ભાગ કરદો ફિર જો પ્રમાણ વચ્ચે સો ઉતના પ્રમાણ ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયો કા હૈં હસ પ્રકાર કરને સે યહ જ્ઞાત હો જાતા હૈં કિ વૈમાનિક દેવોં કો સ્ત્રિયોં કો અપેક્ષા ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયોં કો પ્રમાણ અસંસ્થયાત ગુણા અધિક હૈં । 'વાણમંતરદેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' વાનવ્યન્તર દેવિયાં ભવન-વાસિ દેવિયોંકો અપેક્ષા અસંસ્થયાત ગુણી અધિક હૈં । હસે યોં સમજના ચાહિયે—એક પ્રતર મેં સંસ્થયાત યોજન પ્રમાણ વાલે એક પ્રદેશોં કો શ્રેણિ પ્રમાણ જિતને સ્વળ્હ હોં ઉનમેં સે વત્તીસવાં ભાગ કમ કરો—એસા—કરને પર જો વાકી રહે ઉતને પ્રમાણવાલી વાનવ્યન્તર દેવિયાં હૈં । 'જોઈસિયદેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' જ્યોતિષ્ક દેવોં કો સ્ત્રિયો કા પ્રમાણ વાનવ્યન્તર દેવિયોં કે પ્રમાણ સે અસંસ્થયાત ગુણા અધિક હૈં । અર્થાત્ દોસૌ છપ્પન (૨૫૬) અંગુલ પ્રમાણ કે જિતને સ્વળ્હ એક પ્રતર મેં હોતે હોં ઉનમેં સે વત્તીસવા ભાગ કમ કરને પર જિતને

જેટલી પ્રદેશ રાશી હોય એટલા પ્રમાણ વાળી શ્રેણિયોમાં જેટલી પ્રદેશ રાશી હોય એ પ્રદેશ રાશિનો બત્રીસમો ભાગ કરવાથી જે પ્રમાણ બચે એટલું પ્રમાણ ભવન-વાસી દેવિયોનું છે આ રીતે કરવાથી એ સમજાવવામાં આવે છે કે—વૈમાનિક દેવોની દેવિયો કરતા ભવનવાસિ દેવિયોનું પ્રમાણ અસંખ્યાત ગણું વધારે છે 'વાણમંતર-દેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' વાનવ્યન્તર દેવિયો ભવનવાસી દેવિયો કરતા અસંખ્યાત ગણી વધારે છે તે આવી રીતે સમજવું—એક પ્રતરમાં સંખ્યાત યોજન પ્રતર પ્રમાણ વાળા એક પ્રદેશોની શ્રેણી પ્રમાણના જેટલા ખડ હોય, તેમાંથી બત્રીસમો ભાગ એછો કરતાં જે બાકી રહે એટલા પ્રમાણવાલી વાનવ્યન્તર દેવિયો છે 'જોઈસિયદેવિત્થીઓ અસંસ્થેઝ્જગુણાઓ' જ્યોતિષ્ક દેવોની દેવિયોનું પ્રમાણ વાનવ્યન્તર દેવિયોના પ્રમાણથી અસંખ્યાત ગણું વધારે છે, અર્થાત્ ૨૫૬ બસો છપ્પન આંગળ પ્રમાણના જેટલા ખડ એક પ્રતરમાં થતા હોય, તેમાંથી બત્રીસમો ભાગ એછો કરવાથી જેટલી પ્રદેશ રાશિયો બાકી બચે એટલા પ્રમાણ-

સમાપ્તં ચતુર્થમલ્પવહુત્વમ્ હદાનીં સમસ્તસ્ત્રીવિષયં પશ્ચમમલ્પવહુત્વમાહ—‘एयासि णं’
 इत्यादि, ‘एयासि णं भंते’ एतासां खलु भदन्त ? ‘तिरिक्खजोणिस्थीणं’ तिर्यग् योनिक-
 स्त्रीणाम् ‘जलयरीणं थलयरीणं खहयरीणं’ जलचरीणां स्थलचरीणां खेचरीणाम् ‘मणुस्सिस्थीणं’
 मनुष्यस्त्रीणाम् ‘कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं’ कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकाना
 मन्तरद्वीपिकानाम् ‘देविस्थीणं’ देवस्त्रीणाम् ‘भवणवासिणीणं वाणमंतरीणं जोइसियाणं
 वेमाणिणीण य’ भवनवामिनीनां वानव्यन्तरीणां ज्योतिष्कीनां वैमानिकीनां स्त्रीणाश्च ‘कयराओ
 कयरहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ कतरा कतराम्योऽल्पा वा तुल्या

પ્રદેશ રાશિ બાકી બચી રહે ઉત્તરે પ્રમાણવાલી જ્યોતિષ્ક દેવિયાં હૈં । इस प्रकार से वानव्यन्तर-
 देवियों की अपेक्षा ज्योतिष्क देवियों का प्रमाण असंख्यात गुणा अधिक आता है । ४।

અવ પાંચવાં અલ્પ વહુત્વ સમસ્તસ્ત્રિયોં કો લેકર કહતે હૈં— ‘एयासि णं भंते ? तिरिक्ख-
 जोणिस्थीणं जलयरीणं थलयरीणं, खहयरीणं मणुस्सिस्थीणं, कम्मभूमियाणं, अकम्म-
 भूमियाणं. अंतरदीवियाणं देविस्थीणं, भवणवासिणीणं, वाणमंतरीणं जोइसिणीणं, वेमा-
 णिणीण य’ इममें भिन्न २ स्त्रियों के अल्प बहुत्व के सम्बन्ध में ऐसा पूछा गया है—कि हे
 भदन्त ! इन तिर्यग्योनिक स्त्रीरूप जलचर स्त्रियों में, थलचरियों में और खेचरियोंमे मनुष्य स्त्री रूप
 कर्मभूमिको स्त्रियों में अकर्मभूमिको स्त्रियोंमे और अन्तरद्वीप की स्त्रियो में, और देवस्त्रियों में एवं
 भवनवासि देवस्त्रियों में वानव्यन्तर देवस्त्रियों में, ज्योतिष्क देवस्त्रियो में और वैमानिकदेवस्त्रियों
 में “कयराओ कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” कौन स्त्रियां
 किन स्त्रियों की अपेक्षा अल्प हैं ? कौन स्त्रियां किन स्त्रियों से अधिक हैं ? कौन स्त्रियां
 किन स्त्रियों के बराबर है । तथा कौन स्त्रियां किन स्त्रियों से विशेषाधिक हैं ?

વાળી જ્યોતિષ્ક દેવિયો છે. આ રીતે વાનવ્યન્તર દેવિયો કરતા જ્યોતિષ્ક દેવોની દેવિયોનું
 પ્રમાણ અસંખ્યાત ગણ વધારે છે ॥૪॥

હવે પાંચમું અલ્પ બહુ પણું સઘળી સ્ત્રિયો ને લગ્નને કહે છે.—“एयासि णं भंते !
 तिरिक्खजोणिस्थीणं जलयरीणं थलयरीणं, खहयरीणं मणुस्सिस्थीण, कम्मभूमियाणं, अकम्म-
 भूमियाणं, अंतरदीवियाणं, देविस्थीणं भवणवासिणीणं वाणमंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणी
 य” તેમાં જૂદી જૂદી સ્ત્રિયોના અલ્પ બહુપણાના સંબંધમાં એવું પૂછવામાં આવ્યું છે કે— હે
 ભગવન આ તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી રૂપ જલચર સ્ત્રિયોમાં સ્થલચરિયોમાં, અને ખેચરિયોમાં મનુષ્ય
 સ્ત્રી રૂપ કર્મભૂમિની સ્ત્રિયોમાં, અકર્મભૂમિની સ્ત્રિયોમાં અને અંતર દ્વીપની સ્ત્રિયોમાં
 અને દેવસ્ત્રિયોમાં અને ભવનવાસી દેવોની દેવિયોમાં વાનવ્યંતર દેવિયોમાં જ્યોતિષ્કદેવિ-
 યોમાં અને વૈમાનિક દેવિયોમાં “कयराओ कयरहितो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा विसे-
 साहिया वा” કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતા અલ્પ છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં વધારે
 છે ? કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયોની બરાબર છે ? તથા કઈ સ્ત્રિયો કઈ સ્ત્રિયો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

વા વિશેષાધિકા વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોમયા’ इत्यादि, ‘गोमया’ हे गौतम ? ‘सञ्चत्थोवा अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ’ सर्वाभ्यः स्त्रीभ्यः स्तोका अन्तरद्वीपकाकर्म-भूमिकमनुष्यस्त्रीयो भवन्ति ‘देवकुरुत्तरकुरु अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ’ देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि तुल्याः, अन्तरद्वीपकस्त्य-पेक्षया सख्यातगुणा अधिका भवन्ति, तथा—‘हरिवासरम्मगवासअकम्मभूमिगमणु-स्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ’ हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि तुल्याः पूर्वापेक्षया सख्येयगुणा अधिका भवन्ति ‘हेमवयएरणवयवासअकम्म-भूमिग मणुस्सित्थीओ दो वि सखेज्जगुणाओ’ हेमवतैरण्यवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो द्वय्योऽपि हरिवर्षरम्यकवर्षकस्त्यपेक्षया सख्येयगुणा अधिका भवन्तीति ‘भरहेरवयवासअकम्म-भूमिगमणुस्सित्थीओ दो वि तुल्लाओ संखेज्जगुणाओ’ भरतैरवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो

હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તરમે પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં— “ગોમયા? સન્ચત્થોવા અંત-રદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ” સવ સે કમ અન્તરદ્વીપ રૂપ અકર્મ-ભૂમિકી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં હૈ “દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” દેવકુરુ ઔર ઉત્તર કુરુરૂપ અકર્મભૂમિકી મનુષ્યસ્ત્રિયાં અન્તરદ્વીપ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । સ્વક્ષેત્ર કી અપેક્ષા દોનોં તુલ્ય હૈ “હરિ-વાસરમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ રૂપ અકર્મ ભૂમિકી મનુષ્ય સ્ત્રીયાં દેવકુરુ ઔર ઉત્તરકુરુ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા પરસ્પર મેં તુલ્ય હોતો હુઈ સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । “હેમવયપરણવયવાસ-અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” હૈમવત ઔર ઇરણ્યવત રૂપ અકર્મભૂમિકી મનુષ્યસ્ત્રિયાં પરસ્પર દોનોં સમાન હૈં કિન્તુ હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ કી મનુષ્યસ્ત્રિયોં સે સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં । “ભરહેરવયવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોમયા ! સન્ચત્થોવા અંતરદી-વગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ” સૌથી ઓછી અંતરદ્વીપ રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્યસ્ત્રિયો છે “દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” દેવ-કુરુ અને ઉત્તર કુરુ રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો અંતરદ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં સંખ્યાતગણી વધારે છે પોતાના ક્ષેત્રની અપેક્ષા એ બંને સમાન છે. “હરિવાસરમ્મગવાસ-અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં પરસ્પર સમાન છે અને સંખ્યાતગણી વધારે છે ‘હેમવયપરણવયવાસ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ હૈમવત અને ઐરણ્યવત રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો પરસ્પર બંને સમાન છે. પરંતુ હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની મનુષ્ય સ્ત્રિયોથી સંખ્યાત ગણી વધારે છે. “ભરહેરવયવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” પૂર્વ-

દ્વયોઽપિ પરસ્પરં તુલ્યા એવ ભવન્તિ તથા હૈમવતૈરણ્યવતદેવ્યપેક્ષયા સંખ્યાતગુણા અધિકા
ઇતિ । ‘પુન્નવિદેહઅવરવિદેહવાસ કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જ
ગુણાઓ’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહવર્ષ કર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો દ્વયોઽપિ ભરતૈરવતસ્ત્યપેક્ષયા સંખ્યાત-
ગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । ‘વૈમાણિયદેવિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ’ વૈમાનિકદેવસ્ત્રિયો-
મનુષ્યસ્ત્યપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ, અસંખ્યેયશ્રેણ્યાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાત્
તાસામિતિ । ‘ભવણવાસિદેવિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ’ ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયો વૈમાનિક
દેવ્યપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ, અત્ર યુક્તિઃ પૂર્વોક્તૈવેતિ । ‘સ્વહયરતિરિક્ખજો
ણિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ’ ભવનવાસિદેવ્યપેક્ષયા લેચરતિર્યગ્ચોનિકસ્ત્રિયોઽસંખ્યેયગુણા
અધિકા ભવન્તિ, પ્રતરાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણીગતાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાત્ લેચરસ્ત્રી-
નામિતિ ‘થલ્લયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ લેચરસ્ત્યપેક્ષયા સ્થલચરતિર્ય-

વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ ભરતક્ષેત્ર એવં ઇરવત ક્ષેત્રરૂપ કર્મભૂમિકી મનુષ્યસ્ત્રિયાં પરસ્પર
મેં તુલ્ય હોકર હૈમવત ઔર ઇરણ્યવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્યસ્ત્રિયોં સે સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં ।
“પુન્નવિદેહઅવરવિદેહવાસકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લાઓ સંખેજ્જ-
ગુણાઓ” પૂર્વવિદેહ ઔર અપરવિદેહરૂપ કર્મભૂમિકી મનુષ્યસ્ત્રિયાં પરસ્પર મેં તુલ્ય ઔર
ભરત ક્ષેત્ર ઔર ઇરવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્યસ્ત્રિયોં સે સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । ‘વૈમાણિયદેવિ
ત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ’ વૈમાનિક દેવસ્ત્રિયાં પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહ મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી
અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં । અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણ્યાકાશકે જિતને પ્રદેશ હોતે હૈં ઉતને
પ્રમાણવાલી હૈં “ભવણવાસિ દેવિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ” ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયાં વૈમાનિકદેવ-
સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં “સ્વહયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ અસંખેજ્જ-
ગુણાઓ” ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા લેચર તિર્યગ્ ચોનિક સ્ત્રિયાં અસંખ્યાત ગુણી અધિક
હૈં । ક્યોં કિ પ્રતર કે અસંખ્યાતવે ભાગ મેં રહે હુઐ અસંખ્યાત શ્રેણીગત આકાશ કે પ્રદેશોં
કી જિતની રાશિ હોતી હૈ ઉતની રાશિ પ્રમાણ લેચર સ્ત્રિયાં હૈ । “થલ્લયર તિરિક્ખજોણિત્થી-

વિદેહ અને અપરવિદેહ રૂપ કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો પરસ્પરમાં તુલ્ય છે, અને ભરતક્ષેત્ર
તથા ઈરવતક્ષેત્રની મનુષ્ય સ્ત્રિયોથી સંખ્યાતગણી વધારે છે. “વૈમાણિયદેવિત્થીઓ અસં-
ખેજ્જગુણાઓ” વૈમાનિક દેવિયો પૂર્વવિદેહ તથા અપરવિદેહ ની મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં અસં-
ખ્યાત ગણી વધારે છે અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણ્યાકાશ ના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા
પ્રમાણવાળી છે. “ભવણવાસિદેવિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણાઓ” ભવનવાસી દેવની દેવિયો વૈમા-
નિક દેવની દેવિયો કરતાં અસંખ્યાતગણી વધારે છે “સ્વહયરતિરિક્ખજોણિત્થીઓ અસં-
ખેજ્જગુણાઓ” ભવનવાસી દેવની દેવિયો કરતાં ખેચર તિર્યગ્ચોનિક સ્ત્રિયો અસંખ્યાતગણી
વધારે છે કેમકે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાત શ્રેણી ગત આકાશના
પ્રદેશોની જેટલી રાશિ હોય છે, જેટલી રાશિપ્રમાણ ખેચર સ્ત્રિયો છે થલ્લયરતિરિક્ખ-

ગ્યોનિકાઃ સ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ વૃહત્તરપ્રતરાસંખ્યેયમાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણિગતા કાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાત્ સ્થલચરીણામિતિ । ‘જલચરતિરિક્ષજોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચર્યપેક્ષયા જલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ વૃહત્તમપ્રતરાસંખ્યેયમાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણિગતાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાત્ જલચરીણામિતિ । ‘વાણમંતરદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયો જલચર્યપેક્ષયા સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, સંખ્યેયયોજનકોટાકોટીપ્રમાણૈકપ્રાદેશિકશ્રેણિમાત્રાણિ સ્પૃહાનિ યાવન્ત્યેકસ્મિન્ પ્રતરે ભવન્તિ તેभ્યો દ્વાત્રિશત્તમે ભાગે અપદ્ધતે યાવાન્ રાશિરવતિષ્ઠતે તાત્પ્રમાણત્વાત્ વ્યન્તરીણામિતિ । ‘જોહસિયદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ વાનવ્યન્તરદેવ્યપેક્ષયા જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ

ઓ સંખેજ્જગુણાઓ” જેવર સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સ્થલચર તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં । ક્યોંકિ સ્થલચર સ્ત્રિયોં કા પ્રમાણ વૃહત્તર જો પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં ભાગ હૈં ઉસ અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં રહી હુઈ જો અસંખ્યાત શ્રેણિગત અકાશ પ્રદેશ રાશિ હૈં તત્પ્રમાણ હૈં । ‘જલચરતિરિક્ષજોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચર સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા જલચરતિર્યગ્યો નિક જો સ્ત્રિયાં હૈં વે સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં । ક્યોંકિ હનકા પ્રમાણ વૃહત્તમ અત્યન્તવડે પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં સ્થિત જો અસંખ્યાત શ્રેણિગત આકાશ પ્રદેશ રાશિ હૈં ઉતના કહા ગયા હૈં ‘વાણમંતરદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ જલચર સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા વાનવ્યન્તર દેવસ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં । ક્યોંકિ વ્યન્તર સ્ત્રિયોં કા પ્રમાણ—સંખ્યાત કોટા કોટી યોજન પ્રમાણ એક પ્રદેશો કી શ્રેણિ કે જિતને લખડ એક પ્રતર મેં હોતે હૈં ઉનમેં સે વત્તીસવેં ભાગ કો કમ કરને પર જો રાશિ વચતી હૈં ઉતનો કહા ગયા હૈં “જોહસિયદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી હૈં—કૈસે અધિક

જોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” જેવર સ્ત્રિયો કરતાં સ્થલચર તિર્યગ્ યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે. કેમકે—સ્થલચર સ્ત્રિયોનું પ્રમાણ બૃહત્તર કે જે પ્રતરનો અસંખ્યાતમા ભાગ છે તે અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલી અસંખ્યાત શ્રેણીમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશરાશિ છે એટલું છે “જલચરતિરિક્ષજોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” સ્થલચર સ્ત્રિયો કરતાં જલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમકે—તેનું પ્રમાણ બૃહત્તમ—અત્યંત મોટા પ્રતર ના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ જે અસંખ્યાત શ્રેણીમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિ છે, એટલું કહેલ છે “વાણમંતરદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” જલચર સ્ત્રિયો કરતા વાનવ્યન્તર દેવોની દેવિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમકે—વ્યન્તર સ્ત્રિયોનું પ્રમાણ—સંખ્યાત કોટા કોટી યોજન પ્રમાણ એટલે કે એક પ્રદેશોની શ્રેણીના જેટલા ખંડ એક પ્રતરમાં હોય છે, તેમાંથી બત્રીસમાભાગને કમ કરવાથી જે રાશિ શેષ રહે એટલું કહેલ છે “જોહસિયદેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” વાનવ્યન્તર દેવોની દેવિયો કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવોની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે, તે કેવીરીતે—તે લાવના—પ્રકાર

સર્ણ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ઇતિ પશ્ચમં સમસ્તસ્ત્રીણામલ્પવહુત્વં પ્રતિપાદિતમિતિ, સમાત્મલ્પ વહુત્વમિતિ ॥સૂ૦ ૬॥

ઇહ સ્ત્રીત્વાનુભાવઃ સ્ત્રીવેદકર્મોદય ઇતિ સ્ત્રીવેદકર્મણો જઘન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચ સ્થિતિમાન-
માહ—‘ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે’ ઇત્યાદિ,

મૂલમ્— ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં કાલં બંધઠિઈં
પન્નત્તા, ગોયમા! જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દિવઙ્ગો સત્તમાગો પલિઓ-
વમસ્સ અસંસેવ્જ્જઇમાગેણ ઝુણો, ઝ્ઞકોસેણં પણ્ણસસાગરોવમકોડાકો-
ડીઓ પણ્ણસવાસસયાઈં અવાહા-અવાહૂણિયા કમ્મઠિઈં કમ્મણિસેઓ,
ઇત્થિ વેદેણં ભંતે! કિં પગારે પણ્ણત્તે? ગોયમા! પુંફુઅગ્ગિસમાણે પણ્ણત્તે ।
સેત્તં ઇત્થીઓ ॥સૂ૦ ॥૭॥

છાયા— સ્ત્રીવેદસ્ય સ્વલ્પ ભદન્ત ! કર્મણઃ કિયન્તં કાલં વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ?
ગૌતમ! જઘન્યેન સાગરોપમસ્ય દ્વ્યર્થઃ સત્તમાગઃ પલ્યોપમસ્યાસંલ્યેયમાગેનોનઃ, ઉત્ક-
ર્ષેણ પશ્ચદશસાગરોપમકોટીકોટયઃ, પશ્ચદશવર્ષશતાનિ અવાઘા, અવાઘોનિકા કર્મ-
સ્થિતિઃ કર્મનિષેક । સ્ત્રીવેદઃ સ્વલ્પ ભદન્ત! કિંપ્રકારઃ પ્રજ્ઞત? ગૌતમ ! પુમ્પુકાગ્નિસમાન-
પ્રજ્ઞતઃ, તા પતાઃ સ્ત્રિયઃ ॥સૂ૦૭॥

ટીકા—‘ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે !’ સ્ત્રીવેદસ્ય સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘કમ્મસ્સ’ કર્મણઃ ‘કેવઇયં

હૈ વહ ભાવના પહેલે કહ દી ગઈ હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહ પાંચવાં સમસ્ત સ્ત્રિયોં કા અલ્પ વહુત્વ કહા હૈ । સૂત્ર ॥૬॥

જીવ કો સ્ત્રીવેદ કી પ્રાપ્તિ સ્ત્રીવેદનામકર્મકે ઉદય સે હોતી હૈ, અતઃ ઇવ સૂત્રકાર સ્ત્રીવેદનામકર્મ કી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કા પ્રમાણ પ્રકટ કરતે હૈ—

“ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે !૦ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ— ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—“ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં
પહેલાં કહેવામા આવેલ છે આ રીતે આ પાંચમું સઘણી સ્ત્રીયોનુ અલ્પ બહુ પાણુ કહ્યું
છે. ॥સૂ૦૬॥

જીવને સ્ત્રીવેદ ની પ્રાપ્તિ સ્ત્રીવેદના નામકર્મના ઉદયથી થાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર સ્ત્રીવેદ નામકર્મની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ બતાવે છે.—

“ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે ! ॥ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“ઇત્થિવેયસ્સ ણં ભંતે ! કમ્મસ્સ

કાલં ઠિઈં પન્નત્તા' કિયન્તં કાલં વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દિવ્વહો સત્તભાગો પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ડ્ઞણો' જઘન્યેન સાગરોપમસ્ય દ્વચર્દ્ધઃ સત્તભાગઃ દ્વિતીયઃ અર્દ્ધોયત્ર સ દ્વચર્દ્ધઃ અર્ધેન સહ એકઃ (૧૥) એતાદશઃ સત્તભાગ ઇત્યર્થઃ, સ ચ પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયમાગેનોનો હીનઃ, કથમિત્યાહ—ઘ્ઠ સ્ત્રીવેદાદીનાં કર્મણાં સ્વસ્ય સ્વસ્ય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધસ્ય મિધ્યાત્વસત્કયા ઉત્કૃષ્ટયા સ્થિતયા સત્તતિસાગરોપમકોટીકોટીપ્રમાણયા માગે દ્વતે ચલ્લમ્યતે તત્પલ્યોપમાસંખ્યેયમાગન્યૂન જઘન્યસ્થિતિઃ પ્રતિભાતેતિ । એવ સર્વેપાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મણાં જઘન્યવન્ધસ્થિતિઃ પરિભાવનોયા, તથાહિ—અત્રેય કરણગાથા—

‘વગ્ગુક્કોસઠિઈંણં, મિચ્છત્તુક્કોસગેણ જં લદ્ધં ।

સેસાણં તુ જહણ્ણં, પલિયાસંખેજ્જમેણૂણં’ ॥૧૥॥

કાલ વંધઠિઈં પન્નત્તા' હે ભદન્ત ! સ્ત્રી વેદ કર્મ કી વન્ધસ્થિતિ કિતને કાટ તક કી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । "ગોયમા ! જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દિવ્વહો સત્તભાગો પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ડ્ઞણો' હે ગૌતમ । જઘન્ય સે સ્ત્રી વેદ કર્મકી વન્ધસ્થિતિ તો પલ્યો-

પમ કે અસંખ્યાતવે માગ સે હીન સાગરોપમ કે ઘેઢ સાતિયા માગ $\frac{૧૥}{૭}$ પ્રમાણઢે યહાં

જો પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે માગ સે હીન સાગરોપમ કે ઘેઢ સાતિયા માગ પ્રમાણ કહા ગયા હૈ—ઉસકા કારણ એમા હૈ કિ સ્ત્રી વેદ આદિ કર્મોં કા જો અપનીર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વન્ધ હૈ ઉસકો મિધ્યાત્વ કર્મ કી જો સત્તર ૭૦ કોઢાકોઢી સાગરોપમ કી સ્થિતિ હૈ ઉસસે માગ દેને પર જો વચ્ચતા હૈં વહ પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવે માગ સે ન્યૂન જઘન્યસ્થિતિ કા પ્રમાણ આતા હૈ. ઇસી પ્રકાર જ્ઞાનાવરણીયાદિ સવ કર્મોં કી જઘન્ય વન્ધસ્થિતિ કી ભાવના કરલેની ચાહિયે જૈસે—યહા ઇસકે વિષય મેં એક કરણ ગાથા કહીં ગઈ હૈ— વગ્ગુક્કોસઠિઈંણં' ઇત્યાદિ ! અર્થાત્

કેવદ્યં કાલ વંધઠિઈં પન્નત્તા" હે ભગવન્ સ્ત્રીવેદ કર્મની બંધસ્થિતિ કેટલા કાળ સુધીની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—“ગોયમા ! જહણ્ણેણં સાગરોવમસ્સ દિવ્વહો સત્તભાગો પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગેણ ડ્ઞણો”—હે ગૌતમ ! જઘન્ય સ્ત્રી વેદ કર્મના બંધ સ્થિતિ તો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી હીન સાગરોપમના ઘેઢ સાતિયાભાગ $\frac{૧૥}{૭}$ પ્રમાણ છે અહિયાં જે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગથી

હીન સાગરોપમ ના ઘેઢ સાતિયાભાગ પ્રમાણ કહેલ છે, તેનું કારણ એવું છે કે—સ્ત્રીવેદ વિગેરે કર્મોના જે પોતપોતાનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે તેને મિધ્યાત્વ કર્મની જે સિત્તર ૭૦ કોઢા કોઢી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તેનાથી ભાગવાથી જે શેષ રહે તે પલ્યોપમ ના અસંખ્યાતમા ભાગથી ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ છે એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે સઘળા કર્મોની જઘન્ય બંધસ્થિતિની ભાવના કરીલેલી ભેદથી એમ કે—અહિયાં તેના સંબંધમા એક કરણ ગાથા કહેવામાં આવી છે—“વગ્ગુક્કોસઠિઈંણં” ઇત્યાદિ અર્થાત્ જે જે

વર્ગોત્કર્ષસ્થિતીનાં મિથ્યાત્વોત્કર્ષકેણ ચલ્લબ્ધમ્ ।

શેષાણાં તુ જઘન્યં પલ્યાસંખ્યેયભાગેનોનમ્ ॥૧॥ ઇતિચ્છાયા ।

યસ્ય યસ્ય કર્મણઃ યો યઃ પ્રકૃતિસમુદાયઃ સ સ તસ્ય વર્ગ ઉચ્યતે, યથા જ્ઞાનાવર-
ણીયકર્મપ્રકૃતિસમુદાયો જ્ઞાનાવરણીયવર્ગ ઇત્યુચ્યતે । એવ શેષં સર્વકર્મપ્રકૃતિસમુદાયેડપિ
વિજ્ઞેયમ્ । એવં કર્મણઃ સ્વસ્વવર્ગાણાં યા સ્વકીયા સ્વકીયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ સ્ત્રિશાસાગરોપમ-
કોટિકોટ્યાધિકા, તસ્યા. મિથ્યાત્વસમ્બન્ધિન્યા ઉત્કૃષ્ટયા સતતિસાગરોપમકોટીકોટીપ્રમા-
ણયા સ્થિત્યા ભાગે હ્રતે ચલ્લમ્બ્યતે તત્પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગેન હીનં ક્રિયતે તદા તત્ત-
ત્કર્મણો જઘન્યા સ્થિતિ રાયાતિ । અત્ર પ્રસ્તુતપ્રકરણે સ્ત્રીવેદકર્મણો જઘન્યા બન્ધસ્થિતિર્જાતવ્યા,
વર્તતે તત. સ્ત્રીવેદસ્ય ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પચ્ચદશસાગરોપમકોટિકોટિપ્રમિતા, તસ્યાઃ મિથ્યાત્વસ્યો-
ત્કૃષ્ટયા સ્થિત્યા સતતિસાગરોપમકોટિકોટિપ્રમિતયા ભાગો હ્રિયતે તત્ર શૂન્યાનિ શૂન્યૈઃ

જિસ જિસ કર્મ કા જો પ્રકૃતિ સમુદાય હૈ વહ વહ ઉસકા વર્ગ કહલાતા હૈ, જૈસે જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કા પ્રકૃતિ સમુદાય જ્ઞાનાવરણીય વર્ગ કહા જાતા હૈ, હસી પ્રકાર શેષ મવ કર્મો
કે પ્રકૃતિ સમુદાય મૈં મી સમજ લેના ચાહિયે એસે કર્મ કે અપને અપને કર્મ કી જો અપની
અપની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જૈસે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કો ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ કી હ્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ કો મિથ્યાત્વ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જો સત્તર ૭૦ સાગરોપમ કોડા કોડી કી હૈ ઉસસે
ભાગ દેને પર જો શેષ બચે ઉસ કો પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવૈં ભાગ સે હીન કરને પર જો પ્રમાણ
હોતા હૈ વહ ઉસ કર્મ કી જઘન્ય સ્થિતિ હૈ । યહાં સ્ત્રીવેદ કી જઘન્ય સ્થિતિ નિકાલના હૈ
તો સ્ત્રી વેદ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પન્દરહ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કી હોતી હૈ ઉસ પન્દરહ
કોડાકોડી કા મિથ્યાત્વ કી સ્થિતિ સત્તર ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ
હસ સત્તર ૭૦ કોડાકોડી સે ભાગ હરણ ક્રિયા જાવે તો શૂન્યોં કા શૂન્યોં સે

કર્મ નો જે જે કર્મ પ્રકૃતિ સમુદાય છે, તે તે તેનો વર્ગ કહેવાય છે. જેમકે—જ્ઞાનાવરણીય
કર્મનો પ્રકૃતિ સમુદાય જ્ઞાનાવરણીય વર્ગ કહેવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે બાકીના બધા
કર્મોના પ્રકૃતિ સમુદાયના સંબંધમાં પણ સમજાવેલું. એવા કર્મોના પોતપોતાના વર્ગની
જે પોત પોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ—જેમકે—જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની
છે ” ઇત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જે ૭૦ સિત્તર સાગરોપમ કોડા-
કોડીની છે, તેનાથી ભાગવાથી જે શેષ વધે તેને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી હીન
કરતા જે પ્રમાણ હોય છે તે તે કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આવી જાય છે અહિયાં સ્ત્રી
વેદની જઘન્યસ્થિતિ બતાવવી છે તો સ્ત્રી વેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર ૧૫ કોડા કોડી
સાગરોપમ પ્રમાણની છે, તે પંદર ૧૫ કોડાકોડીની મિથ્યાત્વની સ્થિતિ ૭૦ સિત્તર
કોડાકોડી સાગરોપમની છે તેથી આ ૭૦ સિત્તર કોડાકોડીથી ભાગવામાં આવે, તો શૂન્યો

પાલ્યન્તે, સ્થિતાઃ શેષા એકતઃ પચ્ચદશ (૧૫) અપરતઃ સપ્તતિશ્ચ (૭૦) इत्येतत् संख्याद्वयमुपर्य
 घश्च स्थापनीयं तत उपरि पञ्चदश, अधस्ताच्च सप्ततिः (१५/७०) । अनयोश्छेद्यछेदकराशयो
 दर्शभिरपवर्तना क्रियते, पूर्वोक्तं संख्याद्वयं दशभिर्भागं हत्वा न्यूनं क्रियते इत्यर्थः कृतायां चा-
 पवर्तनायां जात उपरि द्व्यर्द्धः—अर्द्धेन सहित एकः, अधस्ताच्च सप्त (१॥
 ७) । तत आगत एक-
 सागरोपमस्य द्व्यर्द्धः सप्तभाग इति । अस्मिंश्च पल्योपमासंख्येयभागेन हीने कृते लभ्यते यथोक्ता
 स्त्रीवेदकमर्णो जघन्या बन्धस्थिति रिति । ‘उक्कोसेणं पण्णरससागरोवमकोडाकोडीओ’
 उत्कर्षेण पञ्चदशसागरोपमकोटीकोट्य ‘पण्णरसवाससयाइं अवाधा’ पञ्चदशवर्षशतानि

પાત ક્રિયા તબ રહ ગયે ઊપર પન્દરહ ઔર નિચે સત્તર (૧૫/૭૦) इन छेद्य छेदक राशि
 की दस से अपवर्तना की जाय अर्थात् इन दोनों राशियों को दश का भाग देकर परिवर्तित
 किया जाय तब रहजाते हैं, ऊपर ढेढ और निचे सात (१॥
 ७) इसका अर्थ यह हुआ
 कि—सातिया ढेढ भाग अर्थात् एक सागरोपम के सात भाग किये जायें उनमें से एक सातिया
 भाग पूरा और दूसरे सातिया भाग में से आधा लिया जाय इसमें से फिर पल्योपम का असं-
 ख्यातवां भाग हीन करने पर जो संख्या का परिमाण होता है उतने काल की स्त्रीवेद कर्म
 की जघन्य से बन्ध स्थिति कही गई है । और स्त्री वेद की उत्कृष्ट बन्धस्थिति का प्रमाण “पण्ण-
 रससागरोवमकोडाकोडीओ” पन्दरह सागरोपम कोटी कोटी है प्रत्येक कर्म का उदय
 अवाधाकाल के बाद होता है वह अवाधा काल जिस कर्म के जितने कोडाकोडि प्रमाण की स्थिति
 होती है उतने ही हजार वर्षों का होता है जैसे स्त्रीवेदकर्म की उत्कृष्ट स्थिति पन्दरह
 कोडाकोडि सागरोपमकी होती है उसका अवाधाकाल पन्दरह हजार वर्षों का होता है यही सूत्र
 कार कहते हैं— “पण्णरसवाससयाइं अवाधा” पन्दरहसौ वर्ष की अवाधा पडती है।

નેા સૂત્રોથી છેદ કયો ત્યારે ઉપર ૧૫/૭૦ પંદર અને નીચે સિત્તર અથવા આ છેદ્ય છેદક રાશી
 ને દસથી અપવર્તના કરવામાં આવે અર્થાત્ આ બંને રાશિયો ને દશથી ભાગીને પરિવર્તન
 કરવામાં આવે ત્યારે ઉપર ૧૥/૭ દોઢ અને નીચે સાત રહે છે તેનો અર્થ એ થયો કે—
 સાતિયા દોઢ ભાગ અર્થાત્ એક સાગરોપમના સાતભાગ કરવામાં આવે તેમાંથી એક
 સાતિયાભાગ પૂરો અને બીજા સાતિયાભાગમાંથી અર્ધો લેવામાં આવે, તેમાંથી પાછો પલ્યો-
 પમનો અસંખ્યાતમો ભાગ હીન કરવાથી જે સંખ્યાનું પરિણામ હોય છે, તેટલા કાળની
 સ્ત્રી વેદકર્મની જઘન્યથી બન્ધસ્થિતિ કહેવામાં આવી છે અને સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ બન્ધ-
 સ્થિતિનું પ્રમાણ “પણ્ણરસસાગરોવમકોડાકોડીઓ” પંદર સાગરોપમની કોટાકોટિ છે
 દરેક કર્મનો ઉદય અવાધા કાળ પછી થાય છે તે અવાધાકાળ જે કર્મની જેટલા કોડા-
 કોડી પ્રમાણની સ્થિતિ હોય છે એટલા જ હજાર વર્ષોનો હોય છે. જેમકે—સ્ત્રીવેદ કર્મની
 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદરકોડા કોડી સાગરોપમની હોય છે. તેનો અવાધાકાળ પંદર હજાર વર્ષોનો
 હોય છે. એજ વાત સૂત્રકાર કહે છે—“પણ્ણરસસવાસસયાઈં અવાધા” પંદરસો વર્ષની અવાધા

અબાધાઃ, 'અવાહુણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મણિસેઓ' અબાધોના-અબાધા કાલ પરિહીનો કર્મસ્થિતિઃ કર્મનિષેકઃ । અયં ભાવઃ—ઈહ સ્થિતિર્દ્વિવિધાં કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણા અનુભવયોગ્યા ચ, તત્રોત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પઞ્ચદશસાગરોપમકોટીકોટિપ્રમિતેતીયં કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણાઽત્ર જ્ઞાતવ્યા, અનુભવયોગ્યા તુ કર્મસ્થિતિઃ પુનરબાધાહીના ભવંતિ, સા તુ યેષાં કર્મણાં યાવત્યઃ સાગરોપમકોટીકોટચસ્તેષાં તાંવન્તિ વર્ષશતાનિ અબાધેતિ નિયમાત્ સ્ત્રોવેદસ્યાધિકૃતસ્યોત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પઞ્ચદશસાગરોપમકોટીકોટચસ્તતઃ પઞ્ચદશવર્ષશતાનિ અબાધાતયા ડના કર્મસ્થિતિર્ભવતિ અતઃવ કથિતં મૂલે—'અવાહુણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મણિસેઓ' ઇતિ એતદુક્તં ભવતિ, સ્ત્રોવેદકર્મ-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકં બદ્ધં સત્ સ્વરૂપેણ પઞ્ચદશ વર્ષશતાનિ યાવજ્જીવસ્ય સ્વવિપાકોદયં નાસાદયતિ

અતઃ પન્દર સાગરોપમ કોટી કોટી મેં સે ઇસ અબાધા કાલ કો કમ કરદેને પર કર્મ સ્થિતિ કા પ્રમાણ આ જાતા હૈ । તાત્પર્ય ઇસ કથન કા એસા હૈ કિ સ્થિતિ દો પ્રકાર કી હોતી હૈ એક તો કર્મરૂપતાવસ્થાનરૂપ ઓર દૂસરી અનુભવ યોગ્ય સ્ત્રીવેદ કર્મ કી જો પન્દર સાગરોપમ કોટી કોટી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહ કર્મરૂપતાવસ્થાન રૂપ સ્થિતિ હૈ. તથા ઇસમેં જો અબાધાકાલ કો ઘટાકરે સ્થિતિ કા પ્રમાણ રહતા હૈ વહ અનુભવ યોગ્ય સ્થિતિ હૈ જિન કર્મોં કી જિતને કોટિ કોટિ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હોતી હૈ ડસમેં ડતને ૨ હી સૌ વર્ષ કી અબાધા પડતી હૈ યહાં અધિકૃતસ્ત્રીવેદ કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ પન્દર સાગરોપમ કોટિકોટિ કી કહી ગઈ હૈ અતઃ યહાં પર પન્દરસૌ વર્ષ કી અબાધા પડેગી, ઇસ અબાધાકાલ સે હીન કર્મ સ્થિતિ હોતી હૈ ઇતને અબાધા કાલ કે વાદ હી સ્ત્રીવેદ કર્મ અપના ડદય વાલા હોગા ઇસકે પહિલે નહીં, ઇસીલિયે મૂલમેં સૂત્રકાર ને એસા કહા હૈ કિ 'અવાહુણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મણિસેઓ' ઇસસે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલા સ્ત્રીવેદ કર્મ બન્ધ કો પ્રાપ્ત હુઆ સ્વરૂપ સે પન્દર સૌ વર્ષ તક સ્વવિપાકોદય કો પ્રાપ્ત

પડે છે. તેથી પંદર સાગરોપમ કોટીકોટી માથી આ અબાધાકાળને કમ કરવાથી કર્મ સ્થિતિનું પ્રમાણ આવી જાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—સ્થિતિ બે પ્રકારની હોય છે, એક કર્મરૂપતા અવસ્થાન રૂપ અને બીજી અનુભવયોગ્ય સ્ત્રીવેદ કર્મની જે પંદર સાગરોપમ કોટી કોટિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તે કર્મરૂપતાવસ્થાન રૂપ સ્થિતિ છે તથા તેમાં જે અબાધા કાળને ઘટાડીને સ્થિતિનું પ્રમાણ રહે છે, તે અનુભવ યોગ્ય સ્થિતિ છે. જે કર્મની જેટલા કોટિ કોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે, તેમાં જેટલા જેટલા સો સો વર્ષોની અબાધા પડે છે અહિયાં અધિકૃત સ્ત્રી વેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર સાગરોપમ કોટી કોટીની કહેલ છે તેથી અહિયાં પંદરસોવર્ષની અબાધા પડશે. આ અબાધા કાળથી હીન કર્મસ્થિતિ હોય છે. આટલા અબાધાકાળ પછી જ સ્ત્રીવેદ કર્મ પોતાના ઉદયવાળા થશે. તેનાથી પહેલા નહીં. તેથીજ મૂળમાં સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે—'અવાહુ-ણિયાકમ્મદ્વિઈ કમ્મણિસેઓ' તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળા સ્ત્રીવેદ કર્મબંધને પ્રાપ્ત કરીને

તત્કાલમધ્યે દલિકનિષેકસ્યાભાવાદિતિ । તથાચાહ—અવાહૂણિયા’ इत्यादि, अबाधोना—अबा-
धाकालपरिहीना कर्मस्थितिः—अनुभवयोग्येति गम्यते, यतः अबाधोनः—अबाधाकालपरिहीनः
कर्मनिषेकः—कर्मदलिकरचनेति ॥

सम्प्रति—स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः, स्त्रीवेदः स किं स्वरूप इति दर्शयितुमाह—‘इत्थि-
वेणं भंते’ इत्यादि, ‘इत्थिवेणं भंते’ स्त्रीवेदः खलु भदन्त । ‘किं पगारे पन्नत्ते’ किं प्रकारः
किं स्वरूपः प्रज्ञप्तः—कथितः, हे भदन्त । स्त्रीवेदकर्मोदयजनितस्य स्त्रीवेदस्य कीदृश स्वरूप-
मिति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘फुंफुअग्गिसमाणे पन्नत्ते’
फुंफुकाग्निसमान. करीषाग्निसदृशः प्रज्ञप्तः, स्त्रीप्रकारमुपसंहरन्नाह—‘से त्तं’ इत्यादि, ‘से त्तं
इत्थीओ’ ता एताः—पूर्वोक्ताः स्त्रियः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति ॥सू० ७॥

तदेवम्—उक्तप्रकारेण सामान्यतो विशेषतश्च स्त्रियो निरूपिताः सम्प्रति—पुरुषप्रतिपाद-
नाय—आह—‘से किं तं पुरिसा’ इत्यादि,

मूलम्—‘से किं तं पुरिसा? पुरिसा तिविहा पन्नत्ता, तंजहा—तिरि-
क्खजोणियपुरिसा मणुस्सपुरिसा देवપુરિસા । સે કિં તં તિરિક્ખજોણિય-

नहों करता है—क्योंकि—इतने काल तक वहां कर्मनिषेक अर्थात् कर्मदलिकोके रचना का अभाव
रहता है अबाधाकाल से हिन जो कर्म स्थिति है वह अनुभव योग्य कहलाती है. अतः वह कर्म
निषेक कर्मदलिक रचना अबाधाकाल से ही कहा गया है ।

अब सूत्रकार स्त्रीवेद कर्मोदय से जनित जो स्त्रीवेद है वह किस स्वरूपवाला है इस बात
को प्रकट करते हैं — ‘इत्थिवेणं भंते ! किं पगारे पणत्ते’ हे भदन्त ! स्त्रीवेद कर्मके
उदय से जनित स्त्री वेद का कैसा स्वरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । फुंफुअ-
ग्गिसमाणे पन्नत्ते’ हे गौतम ! स्त्रीवेद फुंफुक अग्नि-करीषाग्नि के (वनकण्डेकी अग्नि) समान होता
है ‘सेत्तं इत्थीओ’ इस प्रकार भेद प्रभेदों द्वारा स्त्रियों का यह निरूपण समाप्त हुआ, ।सूत्र ॥७॥

સ્વરૂપથી પદસોવર્ષ સુધી સ્વવિપાકોદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી. કેમકે—આટલા કાળ-સુધી
ત્યાં કર્મનિષેક અર્થાત્ કર્મદલિકોની રચનાનો અભાવ રહે છે. અબાધા કાળથી હીન જે
કર્મસ્થિતિ છે, તે અનુભવયોગ્ય કહેવાય છે. તેથી તે કર્મનિષેક-કર્મદલિક રચના અબાધા
કાળથી જ કહેલ છે

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રી વેદ કર્મોદયથી થવાવાળો જે સ્ત્રી વેદ છે, તે કેવા સ્વરૂપવાળો છે, તે
વાત પ્રગટ કરે છે. “इत्थिवेणं भंते ! किं पगारे पणत्ते”, હે ભગવન્ સ્ત્રી વેદકર્મના ઉદયથી
થવાવાળો સ્ત્રીવેદ કેવા પ્રકારનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—“गोयमा । फुंफु
अग्गिसमाणे पणत्ते” હે ગૌતમ ! સ્ત્રીવેદ ફુંફુક અગ્નિ અર્થાત્ કરીષાગ્નિ સમાન હોય છે,
“से त्तं इत्थीओ” આ પ્રમાણે ભેદ અને પ્રભેદો દ્વારા સ્ત્રીઓનું નિરૂપણ કર્યું છે. ॥સૂ. ૭॥

પુરિસા? તિરિક્ષ્વજોણિયપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા' તંજહા—જલચરા થલ-
ચરા સ્વહચરા, ઇત્થિમેઓ ભાણિયવ્વો જાવ સેત્તં સ્વહચરા, સેત્તં તિરિક્ષ્વ-
જોણિયા પુરિસા । સે કિં તં મણુસ્સપુરિસા? મણુસ્સપુરિસા તિવિહા
પન્નત્તા તંજહા—કમ્મભૂમિગા અકમ્મભૂમિગા અંતરદીવગા, સેત્તં મણુસ્સ-
પુરિસા । સે કિં તં દેવપુરિસા? દેવપુરિસા ચઠ્ઠવિહા પન્નત્તા, ઇત્થી
મેદો ભાણિયવ્વો જાવ સવ્વઢ્ઠસિદ્ધા ॥૮

છાયા—અથ કે તે પુરુષાઃ? પુરુષા સ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞતા સ્તદ્યથા તિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ
મનુષ્યપુરુષાઃ દેવપુરુષાઃ । અથ કે તે તિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ? તિર્યગ્યોનિકપુરુષા સ્ત્રિવિધાઃ
પ્રજ્ઞતા સ્તદ્યથા—જલચરાઃ સ્થલચરાઃ સ્વેચરાઃ સ્ત્રીમેદો ભણિતવ્યો યાવત્ તે પતે સ્વેચરા,
તે પતે તિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ । અથ કે તે મનુષ્યપુરુષાઃ? મનુષ્યપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ
તદ્યથા—કર્મભૂમિકા અકર્મભૂમિકા મન્તરદ્વીપિકા, તે પતે મનુષ્યપુરુષાઃ । અથ કે તે
દેવપુરુષા દેવપુરુષા સ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ સ્ત્રીમેદો ભણિતવ્યઃ યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધાઃ ॥૮૦૮॥

ટીકા—‘સે કિં તં પુરિસા’ અથ કે તે પુરુષાઃ, પુરુષાઃ કિયત્પ્રકારકા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ,
ઉત્તરયતિ—‘પુરિસા તિવિહા પન્નત્તા’ પુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ । ત્રૈવિ-
ધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તદ્યથા—‘તિરિક્ષ્વજોણિયપુરિસા’ તિર્યગ્-
યોનિકપુરુષાઃ, ‘મણુસ્સપુરિસા’ મનુષ્યપુરુષાઃ, ‘દેવપુરિસા’ દેવપુરુષાઃ, તદેવં તિર્યગ્-

સામાન્ય ઔર વિશેષ રૂપ સે સ્ત્રી સમ્બન્ધી નિરૂપણ સમાપ્ત કરકે અવ સૂત્રકાર પુરુષ
સમ્બન્ધી નિરૂપણ પ્રારમ્ભ કરતે હૈ—“સે કિં તં પુરિસા૦—ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત । પુરુષ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈ ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“પુરિસા તિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ । પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે
“તં જહા” જૈસે—“તિરિક્ષ્વજોણિયપુરિસા મણુસ્સપુરિસા દેવપુરિસા” તિર્યગ્યોનિક

સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી સ્ત્રી સંબંધી નિરૂપણ પૂર્ણ કરીને હવે સૂત્રકાર પુરુષ
સંબંધી નિરૂપણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે—“સે કિં તં પુરિસા” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી એ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ પુરુષો કેટલા પ્રકારના
હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“પુરિસા તિવિહા પન્નત્તા”
હે ગૌતમ । પુરુષો ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. “તં જહા” તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે
છે.—“તિરિક્ષ્વજોણિયપુરિસા મણુસ્સપુરિસા દેવપુરિસા” તિર્યગ્યોનિક પુરુષ ૧, મનુષ્ય

મનુષ્યદેવમેદેન ત્રયઃ પુરુષા ભવન્તીતિ ॥ ‘સે કિં તં તિરિક્ષજોણિયપુરિસા’ અથ કે તે તિર્યગ્ યોનિકપુરુષાઃ, તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણાં કિયન્તો મેદા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ— ‘તિરિક્ષજોણિયપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ, ત્રૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથા—‘જલચરા થલચરા ચ્વહચરા’ જલચરાઃ સ્થલચરાઃ ચેચરાશ્ચેતિ । ‘ઇત્થિમેદો માણિયવ્વો’ સ્ત્રીમેદો મણિતવ્વઃ, યથાતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીણાં મેદોપમેદાઃ કથિતા સ્તથૈવાત્રાપિ તિર્યક્ પુરુષાણાં તે મેદા મણિતવ્વાઃ ‘જાવ સે તં ચ્વહચરા’ યાવત્ તે એતે ચેચરાઃ, અત્ર યાવત્પદેન—‘જલચરાઃ સ્થલચરાઃ’ ઇતિ પદદ્વયં પ્રાહ્યમ્ । ‘સે તં તિરિક્ષજોણિયપુરિસા’ તે એતે તિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ કથિતા ઇતિ ॥

પુરુષ ૧, મનુષ્ય પુરુષ ૨, ઔર દેવ પુરુષ ૩, “સે કિં તં તિરિક્ષજોણિયપુરિસા” હેં મદન્ત ! તિર્યગ્યોનિક પુરુષ કિતને પ્રકાર કે હોતે હેં ? “તિરિક્ષજોણિયપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા” ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હેં, “તં જહા” જૈસે— “જલચરા, થલચરા ચ્વહચરા” જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ, સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ ઔર ચેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ “ઇત્થિ મેદો માણિયવ્વો” નિસ પ્રકાર સે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોં કે મેદ ઔર ઉપમેદ કહે ગયે હેં ઊસી પ્રકાર સે યહાં પર તિર્યગ્યોનિક પુરુષોં કે મેદ કહેના ચાહિયે—

ઇસ પ્રકાર સે મેદ ઔર ઉપમેદ “જાવ સેત્ત ચ્વહચરા” ઇસ સૂત્રપાઠ તક જૈસે કહે ગયે હેં—વૈસે હી જાનના ચાહિયે, યહાં તક અર્થાત્ જલ ચર સ્થલચર ચેચર તિર્યક્ પુરુષ સમ્બન્ધી મેદોપમેદ પ્રકરણ જન્ન સમાપ્ત હો જાતા હૈ । ઇસકી સમાપ્તિ હોતે હી “સે તં તિરિક્ષજોણિયપુરિસા” તિર્યગ્યોનિક પુરુષ પ્રકરણ સમાપ્ત હો જાતા હૈ । “સે કિં તં

પુરુષ ૨ અને દેવ પુરુષ ૩, “સે કિં તં તિરિક્ષજોણિય પુરિસા” હેં લગવન્ તિર્યગ્યોનિક પુરુષ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? “તિરિક્ષજોણિયપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા” હેં ગૌતમ તિર્યગ્યોનિક પુરુષ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. “તં જહા” તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.— “જલચરા થલચરા ચ્વહચરા” જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ, સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ, અને ખેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ “ઇત્થિમેદો માણિયવ્વો” જે પ્રમાણે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોના ભેદો અને ઉપભેદો ઠહેવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં તિર્યગ્યોનિક પુરુષોના ભેદો ઠહેવા ભેધએ. આ રીતે ભેદો અને ઉપભેદો “જાવ સેત્ત ચ્વહચરા” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત અર્થાત્ જલચર, સ્થલચર, અને ખેચર તિર્યગ્ પુરુષ સંબંધી ભેદો અને ઉપભેદો નું પ્રકરણ બ્યારે સમાપ્ત થાય છે. ત્યાં સુધીનું તે પ્રકરણ ગ્રહણ કરવું. તે પ્રકરણ સમાપ્ત થતાં જ “સે તં તિરિક્ષજોણિય પુરિસા” તિર્યગ્યોનિક પુરુષનું પ્રકરણ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

અથ મનુષ્યપુરુષાન્ નિરૂપયિતુમાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં મણુસ્સ-પુરિસા’ અથ કે તે મનુષ્યપુરુષાઃ મનુષ્યપુરુષાણાં કિયન્તો મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘મણુસ્સપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા’ મનુષ્યપુરુષાશ્ચિવિધા સ્ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતા ઇતિ । ત્રૈવિધ્યં દર્શયતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘કમ્મભૂમિગા અકમ્મભૂ-મિગા અંતરદીવગા’ કર્મભૂમિકાઃ—કર્મભૂમિજાઃ, પશ્ચભરત—પચ્ચૈરવત—પશ્ચમહાવિદેહેતિ પશ્ચ-દશવિધકર્મભૂમ્યાં જાતાઃ, અકર્મભૂમ્યાં હૈમવત—હૈરણ્યવત—હરિવર્ષ—રમ્યકવર્ષ—દેવકુરુત્તર—કુરુરુ-પાયાં જાતાઃ અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપકાઃ અન્તરદ્વીપેષુ—ષટ્પશ્ચાશદ્વિધેષુ સમુદ્ભવા ઇતિ । ‘સે તં મણુસ્સપુરિસા’ તે એતે મનુષ્યપુરુષાઃ સપ્રમેદાઃ કથિતા ઇતિ ॥ દેવપુરુષાન્ નિરૂપયિ-તુમાહ—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કિં તં દેવપુરિસા’ અથ કે તે દેવપુરુષાઃ ૧ દેવપુરુષાઃ કિયન્તો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—‘દેવપુરિસા ચઉન્વિહા પન્નત્તા’ દેવપુરુષાશ્ચતુર્વિધા શ્ચતુઃ પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ—કથિતાઃ, ‘ઇત્થિમેદો માણિયવ્વો’ સ્ત્રીમેદો મણિતવ્ય, યથા દેવસ્ત્રીણાં મેદાઃ કથિતાઃ તથૈવ દેવપુરુષાણામપિ મેદા મણિતવ્યાઃ, કિયત્પર્યન્તં દેવસ્ત્રીપ્રકરણમત્ર

‘મણુસ્સપુરિસા’” હે મદન્ત ! મનુષ્ય પુરુષ કિતને પ્રકાર કે હૈં—ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“મણુસ્સપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે હૈં—“તં જહા” જૈસે—“કમ્મભૂમિગા અકમ્મભૂમિગા અંતરદીવગા” પાંચ ભરત પાંચ ઈરવત પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર કે મેદ સે પ્રન્દ્રહપ્રકાર કે કર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુષ હૈમવત હૈરણ્યવત હરિ વર્ષ રમ્યક વર્ષ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુષ ઓર છપ્પન અન્તરદ્વીપ કે અન્તરદ્વીપજ મનુષ્ય પુરુષ “સે તં મણુસ્સપુરિસા” હસ પ્રકાર સે મનુષ્ય પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । “સે કિં તં દેવપુરિસા” હે મદન્ત ! દેવપુરુષ કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“દેવપુરિસા ચઉન્વિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દેવપુરુષ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । “ઇત્થિ મેદો માણિયવ્વો” યહાં જિસ પ્રકાર સે દેવસ્ત્રીયો કે મેદ કહે ગયે હૈં ઊસી પ્રકાર સે દેવ પુરુષો કે મેદ કહલેના ચાહિયે । ઓર યહ દેવ પુરુષ સમ્બન્ધી પ્રકરણ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવપુરુષ પ્રકરણ તક કહના ચાહિયે । જૈસે—દેવપુરુષ

“સે કિં તં મણુસ્સપુરિસા” હે લગવન્ મનુષ્ય પુરુષ કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે — “મણુસ્સપુરિસા તિવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પુરુષ ત્રણ પ્રકારના કહ્યાં છે “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે. “કમ્મભૂમિગા અકમ્મભૂમિગા અંતરદીવગા” પાંચ ભરત, પાંચ ઈરવત, અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના લેદથી પંદર પ્રકારના કર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુષ છે હૈમવત, ઈરણ્યવત હરિવર્ષ રમ્યક વર્ષ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષ, અને છપ્પન અંતરદ્વીપના અંતરદ્વીપજ મનુષ્ય પુરુષ, “સે તં મણુસ્સપુરિસા” આ રીતે મનુષ્ય પુરુષો ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે. “સે કિં તં દેવપુરિસા” હે લગવન્ દેવ-પુરુષો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે — “દેવ પુરિસા ચઉ-ન્વિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દેવ પુરુષો ચાર પ્રકારના કહ્યાં છે. “ઇત્થિમેદો માણિયવ્વો” જે પ્રમાણે દેવિયોના લેદો કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણેના દેવપુરુષોના લેદો પણ કહી લેવા જોઈ એ

જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ સન્વદ્ધસિદ્ધા’ યાવત્સર્વાર્થસિદ્ધાઃ સર્વાર્થસિદ્ધદેવપુરુષ પર્યન્ત જ્ઞાતવ્યમિતિ । તથાહિ—દેવપુરુષાશ્વતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા—ભવનવાસિનો વાનવ્યન્તરા જ્યોતિષ્કા વૈમાનિકાશ્ચ । તત્ર ભવનવાસિનોઽસુરકુમારાદિસ્તનિતકુમારાન્ત મેદેન દશવિધા—ભવન્તીતિ । વાનવ્યન્તરાઃ પિશાચભૂત—યક્ષ—ગન્ધર્વ—રાક્ષસ—કિન્નર—કિંપુરુષ—મહોરગમેદેન અષ્ટપ્રકારકા ભવન્તિ । જ્યોતિષ્કાશ્ચન્દ્ર—સૂર્ય—પ્રહનક્ષત્ર—તારાવિમાન—મેદેન પશ્ચપ્રકારકા ભવન્તિ । વૈમાનિકાઃ કલ્પોપન્નકલ્પાતીતમેદેન દ્વિવિધાઃ, તત્ર કલ્પોપપન્નકાઃ સૌધર્માદિમેદેન દ્વાદશવિધા ભવન્તિ, કલ્પાતીતાસ્તુ ઐવેયકાનુત્તરોપપાતિકમેદેન દ્વિવિધા ભવન્તિ । એતદાશયેનૈવ કથિતમ્ ‘જાવ સન્વદ્ધસિદ્ધા’ ઇતિ ॥સૂ૦ ૮॥

ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—ભવનવાસી દેવપુરુષ, વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ, જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ ઓર વૈમાનિક દેવ પુરુષ इनमें भवनवासी देवपुरुष असुर, नाग, सुपर्ण, विद्युत्, अग्नि, द्वीप, उदधि दिशा, वायु और स्तनितकुमारदेवपुरुष ऐसे दस प्रकार के होते हैं । वानव्यन्तर देव पुरुष—पिशाच देवपुरुष १, भूत देवपुरुष २, यक्ष देवपुरुष ३, राक्षस देव पुरुष, ४, किन्नर देवपुरुष, ५, किंपुरुष देवपुरुष ६, महोरग देवपुरुष ७, गन्धर्व देव पुरुष ८, इस प्रकार से आठ प्रकार के होते हैं । ज्योतिष्क देवपुरुष चन्द्र, सूर्य, प्रह, नक्षत्र और तारा विमान के भेद से पांच प्रकार के होते हैं । वैमानिक देव पुरुष—कल्पोपपन्न और कल्पातीत के भेद से दो प्रकार के होते हैं । इनमें कल्पोपपन्न देवपुरुष सौधर्मादि देव पुरुष के भेद से बारह प्रकार के है । कल्पातीत देव पुरुष ऐवेयक और अनुत्तरोपपातिक के भेद से दो प्रकार के है । इसी आशय को लेकर सूत्रकार ने “जाव सन्वद्वसिद्धा” सर्वार्थ सिद्ध देव पुरुष पर्यन्त ऐसा पाठ कहा है ॥सूत्र ८॥

અને આ દેવપુરુષ સંબંધી પ્રકરણ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપુરુષના પ્રકરણ સુધી કહેલું જોઈએ, જેમકે— દેવપુરુષ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, ભવનવાસી દેવપુરુષ વાનવ્યન્તર દેવ પુરુષ, જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ, અને વૈમાનિક દેવપુરુષ, આમાં ભવનવાસી દેવપુરુષ, અસુર, નાગ, સુપર્ણ, વિદ્યુત, અગ્નિ, દ્વીપ, ઉદધિ, દિશા, વાયુ અને સ્તનિત કુમાર દેવપુરુષ આ રીતે દસ પ્રકારના હોય છે વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ — પિશાચ દેવ પુરુષ,^૧ ભૂતદેવપુરુષ,^૨ યક્ષ-દેવપુરુષ,^૩ રાક્ષસ દેવપુરુષ,^૪ કિન્નર દેવ પુરુષ,^૫ કિંપુરુષ દેવપુરુષ,^૬ મહોરગ દેવપુરુષ^૭ ગંધર્વ દેવપુરુષ^૮ આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના હોય છે. જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ — ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર. અને તારા વિજ્ઞાનના લેદથી પાંચ પ્રકારના હોય છે વૈમાનિક દેવપુરુષ કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત એ લેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં કલ્પોપપન્ન દેવપુરુષ સૌધર્માદિ દેવ પુરુષના લેદથી બાર પ્રકારના હોય છે. તથા કલ્પાતીત દેવપુરુષ — ઐવેયક અને અનુત્તરોપ-પાતિક ના લેદથી બે પ્રકારના હોય છે આજ અભિપ્રાય ને લઈને સૂત્રકારે “જાવ સન્વ દ્વસિદ્ધા” સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવપુરુષ પર્યન્ત આ પ્રમાણનો પાઠ કહેલ છે. ॥ સૂ ૮ ॥

देवपुरुषाणां संक्षेपविस्ताराभ्यां भेदः कथित सम्प्रतिपुरुषाणां स्थितिं प्रतिपादयितु-
माह—‘पुरिसस्स णं’ इत्यादि।

मूलम्—‘पुरिसस्स णं भंते! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा !
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । तिरिक्खजोणिय
पुरिसाणं मणुस्साणं जावेव इत्थीणं ठिई सा चेव भाणियव्वा । देवपुरिसा-
ण वि जाव सव्वट्ठसिद्धाणं ति ताव ठिई जहा पणवणाए ठिइपए तहा
भाणियव्वा । पुरिसे णं भंते! पुरिसे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा!
जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं तिरिक्ख-
जोणियपुरिसे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ? जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्वभ-
हियाइं, एवं चेव । संचिट्ठणा जहा इत्थीणं जाव खहयरतिरिक्ख-
जोणियपुरिसस्स संचिट्ठणा । मणुस्सपुरिसा णं भंते! कालओ केवच्चिरं
होंति? गोयमा! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि
पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमव्वभहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी, एवं सव्वत्थ जाव पुव्वविदेह-
अवरविदेहअकम्मभूमिग-मणुस्सपुरिसाणं जहा अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं
जाव अंतरदीवगाणं, देवाणं जच्चेव ठिई सच्चेव संचिट्ठणा जाव सव्व-
ट्ठसिद्धगाणं” ॥सू९॥

छाया - पुरुषस्य खलु भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रश्नता? गौतम! जघन्येनान्त-
मुद्धर्तम् उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि । तिर्यग्योनिकपुरुषाणां मनुष्याणां यैव स्त्रीणां
स्थितिः सैव भणितव्या । देवपुरुषाणामपि योवत् सर्वार्थसिद्धानामिति ॥ तावत् स्थितिर्यथा
प्रज्ञापनायाः स्थितिपदे तथा-भणितव्या ॥ पुरुषः खलु भदन्त! पुरुष इति कालतः
कियच्चिरं भवति? गौतम! जघन्येनान्तमुद्धर्तमुत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं मत्सातिरेक ।

જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ સન્વદ્વસિદ્ધા’ યાવત્સર્વાર્થસિદ્ધાઃ સર્વાર્થસિદ્ધદેવપુરુષ પર્યન્તં જ્ઞાતવ્યમિતિ । તથાહિ—દેવપુરુષાશ્ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્વથા—ભવનવાસિનો વાનવ્યન્તરા જ્યોતિષ્કા વૈમાનિકાશ્ચ । તત્ર ભવનવાસિનોઽસુરકુમારાદિસ્તનિતકુમારાન્ત ભેદેન દશવિધા—ભવન્તીતિ । વાનવ્યન્તરાઃ પિશાચભૂત—યક્ષ—ગન્ધર્વ—રાક્ષસ—કિન્નર—કિંપુરુષ—મહોરગભેદેન અષ્ટપ્રકારકા ભવન્તિ । જ્યોતિષ્કાશ્ચન્દ્ર—સૂર્ય—ગ્રહનક્ષત્ર—તારાવિમાન—ભેદેન પશ્ચપ્રકારકા ભવન્તિ । વૈમાનિકાઃ કલ્પોપન્નકલ્પાતીતભેદેન દ્વિવિધાઃ, તત્ર કલ્પોપપન્નકાઃ સૌધર્માદિભેદેન દ્વાદશવિધા ભવન્તિ, કલ્પાતીતાસ્તુ પ્રૈવેયકાનુત્તરોપપાતિકભેદેન દ્વિવિધા ભવન્તિ । એતદાશયેનૈવ કથિતમ્ ‘જાવ સન્વદ્વસિદ્ધા’ ઇતિ ॥સૂ. ૮॥

ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—ભવનવાસી દેવપુરુષ, વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ, જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ ઓર વૈમાનિક દેવ પુરુષ इनमें ભવનવાસી દેવપુરુષ અસુર, નાગ, સુપર્ણ, વિદ્યુત્, અગ્નિ, દ્વીપ, ઉદધિ દિશા, વાયુ ઓર સ્તનિતકુમારદેવપુરુષ એસે દસ પ્રકાર કે હોતે હૈ । વાન વ્યન્તર દેવ પુરુષ—પિશાચ દેવપુરુષ ૧, ભૂત દેવપુરુષ ૨, યક્ષ દેવપુરુષ ૩, રાક્ષસ દેવ પુરુષ, ૪, કિન્નર દેવપુરુષ. ૫, કિંપુરુષ દેવપુરુષ ૬, મહોરગ દેવપુરુષ ૭, ગન્ધર્વ દેવ પુરુષ ૮, હસ પ્રકાર સે આઠ પ્રકાર કે હોતે હૈ । જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ઓર તારા વિમાન કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ । વૈમાનિક દેવ પુરુષ—કલ્પોપપન્ન ઓર કલ્પાતીત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ । इनमें કલ્પોપપન્ન દેવપુરુષ સૌધર્માદિ દેવ પુરુષ કે ભેદ સે બારહ પ્રકાર કે હૈ । કલ્પાતીત દેવ પુરુષ પ્રૈવેયક ઓર અનુત્તરોપપાતિક કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હૈ । હસી આશય કો લેકર સૂત્રકાર ને “જાવ સન્વદ્વસિદ્ધા” સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ પુરુષ પર્યન્ત એસા પાઠ કહા હૈ ॥સૂત્ર ૮॥

અને આ દેવપુરુષ સંબંધી પ્રકરણ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપુરુષના પ્રકરણ સુધી કહેલું બેઈએ, બેઈએ — દેવપુરુષ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, ભવનવાસી દેવપુરુષ વાનવ્યન્તર દેવ પુરુષ, જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ, અને વૈમાનિક દેવપુરુષ, આમાં ભવનવાસી દેવપુરુષ, અસુર, નાગ, સુપર્ણ, વિદ્યુત, અગ્નિ, દ્વીપ, ઉદધિ, દિશા, વાયુ અને સ્તનિત કુમાર દેવપુરુષ આ રીતે દસ પ્રકારના હોય છે. વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ — પિશાચ દેવ પુરુષ,^૧ ભૂતદેવપુરુષ,^૨ યક્ષ-દેવપુરુષ,^૩ રાક્ષસ દેવપુરુષ,^૪ કિન્નર દેવ પુરુષ,^૫ કિંપુરુષ દેવપુરુષ,^૬ મહોરગ દેવપુરુષ,^૭ ગન્ધર્વ દેવપુરુષ^૮ આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના હોય છે. જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ — ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર. અને તારા વિજ્ઞાનના લેદથી પાંચ પ્રકારના હોય છે વૈમાનિક દેવપુરુષ કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત એ લેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં કલ્પોપપન્ન દેવપુરુષ સૌધર્માદિ દેવ પુરુષના લેદથી બાર પ્રકારના હોય છે. તથા કલ્પાતીત દેવપુરુષ — પ્રૈવેયક અને અનુત્તરોપપાતિક ના લેદથી બે પ્રકારના હોય છે આજ અભિપ્રાય ને લઈને સૂત્રકારે “જાવ સન્વદ્વસિદ્ધા” સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવપુરુષ પર્યન્ત આ પ્રમાણેનો પાઠ કહેલ છે. ॥ સૂ. ૮ ॥

देवपुरुषाणां संक्षेप विस्ताराभ्यां मेदः कथित सम्प्रतिपुरुषाणां स्थितिं प्रतिपादयितु-
माह—‘पुरिसस्स णं’ इत्यादि।

मूलम्—‘पुरिसस्स णं भंते! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा !
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । तिरिक्खजोणिय
पुरिसाणं मणुस्साणं जावेव इत्थीणं ठिई सा चेव भाणियव्वा । देवपुरिसा-
ण वि जाव सव्वट्ठसिद्धाणं ति ताव ठिई जहा पणवणाए ठिइए तहा
भाणियव्वा । पुरिसे णं भंते! पुरिसे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा!
जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेणं तिरिक्ख-
जोणियपुरिसे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ? जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भ-
हियाइं, एवं चेव । संचिट्ठणा जहा इत्थीणं जाव खहयरतिरिक्ख-
जोणियपुरिसस्स संचिट्ठणा । मणुस्सपुरिसा णं भंते! कालओ केवच्चिरं
होति? गोयमा! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि
पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी, एवं सव्वत्थ जाव पुव्वविदेह-
अवरविदेहअकम्मभूमिग-मणुस्सपुरिसाणं जहा अकम्मभूमिगमणुस्सित्थीणं
जाव अंतरदीवगाणं, देवाणं जच्चेव ठिई सच्चेव संचिट्ठणा जाव सव्व-
ट्ठसिद्धगाणं” ॥सू९॥

छाया - पुरुषस्य खलु भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रश्नता? गौतम! जघन्येनान्त-
मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि । तिर्यग्योनिकपुरुषाणां मनुष्याणां यैव स्त्रीणां
स्थितिः सैव भणितव्या । देवपुरुषाणामपि योवत् सर्वार्थसिद्धानामिति ॥ तावत् स्थितिर्यथा
प्रज्ञापनायाः स्थितिपदे तथा-भणितव्या ॥ पुरुषः खलु भदन्त! पुरुष इति कालतः
कियच्चिरं भवति? गौतम! जघन्येनान्तमुहूर्तमुत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं मृसातिरेक ।

તિર્યગ્યોનિકપુરુષ સ્વલ્પ ભદન્ત । કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ? ગૌતમ! જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્
 ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ, પવં તદેવ, સંસ્થિતિ
 યથા-સ્ત્રીણાં યાવત્ સ્વેચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષસ્ય સંસ્થિતિઃ । મનુષ્યપુરુષાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત!
 કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવન્તિ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ
 પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ, ધર્મચરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ
 દેશોના પૂર્વકોટિ । પવં સર્વત્ર યાવત્ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં
 યથાઽકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીણાં યાવદન્તરદ્વીપકાનાં દેવાનાં યૈવ સ્થિતિ સૈવ સંસ્થિતિઃ
 યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધકાનામ્ ॥સૂ.૦૧॥

ટીકા—‘પુરિસસ્સ ણ મંતે’ પુરુષસ્ય સ્વલ્પ ભદન્ત । ‘કેવઇયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’
 કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતેતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे
 ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તં યાવત સ્થિતિઃ પુરુષસ્ય પ્રજ્ઞપ્તા તત ઋષ્યં
 મરણભવાદિતિ । ‘ઉત્કર્ષેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ
 યાવત્ સ્થિતિ, एषा स्थितिश्चानुत्तरविमानापेक्षया જ્ઞાતવ્યા, તદન્યસ્યૈતાવત્યાઃ સ્થિતેરભાવા-
 દિતિ । ‘તિરિક્ખજોણિયપુરિસાણં મણુસ્સાણં જા ચેવ ઇત્થીણં ઠિઈં સા ચેવ માણિયવ્વા’

इस प्रकार संक्षेप और विस्तार से देवपुरुषों के भेद कहकर अब सूत्रकार पुरुषों की
 स्थिति का प्रतिपादन करते हैं —“पुरिसस्स णं मंते०” इत्यादि

ટીકાર્થ—‘પુરિસસ્સ ણં મંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! પુરુષ કી
 સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો
 મુહુત્તં ઉત્કર્ષેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ” હે ગૌતમ ! પુરુષ કી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો
 એક અન્તર્મુહર્ત કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તેત્તીસ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-
 અનુત્તર વિમાનો કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ જાનની ચાહિયે । ક્યોંકિ હનસે અતિરિક્ત દેવો કો
 ઇતની સ્થિતિ નહો હૈ । “તિરિક્ખજોણિયપુરિસાણં મણુસ્સાણં જા ચેવ ઇત્થીણં ઠિઈં

આ રીતે સંક્ષેપ અને વિસ્તારથી દેવપુરુષોના ભેદો કહીને હવે સૂત્રકાર પુરુષોની
 સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરે છે. “પુરિસસ્સ ણં મંતે !” इत्यादि

ટીકાર્થ — “પુરિસસ્સ ણં મંતે ! કેવઇયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ પુરુષની
 સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે —
 “ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉત્કર્ષેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ” હે ગૌતમ ! પુરુષની
 સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્તીસ સાગરોપમની કહેવામાં
 આવી છે કેમકે — તેના શિવાય દેવોની આટલા સ્થિતિ નથી. ‘તિરિક્ખજોણિયપુરિસાણં
 મણુસ્સાણં જા ચેવ ઇત્થીણં ઠિઈં સાં ચેવ માણિયવ્વા’ તિર્યગ્યોનિક પુરુષોની અને મનુષ્યોની

તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણામૌધિકાનાં જલચરાણાં સ્થલચરાણાં ચેચરાણાં તથા મનુષ્યાણાં ચ સ્થિતિઃ તત્તત્ત્વીણાં યા યા સ્થિતિઃ કથિતા સા સા ચાત્રાપિ જ્ઞાતવ્યા । તત્ર મનુષ્યાણાં સ્થિતિ ર્થથા મનુષ્યપુરુષાણામ્ ઔધિકાનાં સામાન્યતઃ કર્મભૂમિકાનાં મનુષ્યાણાં વિશેષતો હૈમવતૈરણ્યવત-
કાનાં હરિવર્ષરમ્યકસ્ય દેવકુરૂત્તરકુરુકાણામન્તરદ્વીપકાનાં યૈવ સ્વ સ્થાને સ્ત્રીણાં સ્થિતિઃ
કથિતા સૈવ પુરુષણામપિ વક્તવ્યા, તથાદિ—સામાન્ય તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણાં જઘન્યેન સ્થિતિ-
રન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ જલચરપુરુષાણાં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષતઃ પૂર્વ
કોટિઃ, ચતુષ્પદસ્થલચરપુરુષાણાં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, ઊરઃપરિસર્પ-
સ્થલચરપુરુષાણાં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષતઃ પૂર્વકોટિઃ એવં મુજપરિસર્પસ્થલચરપુરુષાણા-
મપિ જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષત પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગમ્ સામાન્યનો મનુષ્યપુરુષાણાં ક્ષેત્રમા-
શ્રિત્ય જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્ત્તમુક્ષર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ ચારિત્રધર્મમધિકૃત્ય જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ।
એતચ્ચ બાહ્યલિક્ષ્યપ્રવચ્ચાપ્રતિપત્તિમઙ્ગીકૃત્ય જ્ઞાતવ્યમ્ । અન્યથા—ચરણપરિણામસ્યૈકસામયિકસ્યાપિ

સા ચેવ ભાણિયન્વા' તિર્યગ્યોનિક પુરુષોં કી એવં મનુષ્યોં કી સ્થિતિ જો ઇનકી સ્ત્રિયોં કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહી કહની ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર સામાન્યતિર્યગ્યોનિક પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ । જલચર પુરુષોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કોટિ પૂર્વ કી હૈ । ચતુષ્પદસ્થલ ચર પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ । ઊરઃ પરિસર્પ સ્થલચર પુરુષોં કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક કોટિ પૂર્વ કી હૈ । મુજપરિસર્પ સ્થલચર પુરુષોં કી એવં ચેચર પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ કી હૈ । સામાન્ય સે મનુષ્ય પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ । તથા—ધર્મ ચરણ—ચારિત્ર ધર્મ—કી અપેક્ષા ઢેકર જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ । યહ કથન બાહ્યલિક્ષ્ય વાલો પ્રવચ્ચા કો ઘારણ કરને કી અપેક્ષા સે જાનના ચાહિયે—નહી

સ્થિતિ, તેઓની સ્ત્રિયોની જે સ્થિતિ કહેલ છે, એજ પ્રમાણની છે તેમ સમજવું. આ રીતે સામાન્ય તિર્યગ્યોનિક પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. જલચર પુરુષોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટિની છે. ચોપણાં સ્થલચર પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે ઊરપરિસર્પ સ્થલચર પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની છે મુજપરિસર્પ સ્થલચર પુરુષોની અને ખેચર પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની છે સામાન્ય રીતે મનુષ્ય પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે તથા—ધર્માચરણ ચારિત્રધર્મની અપેક્ષાથી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે. આ કથન બાહ્યલીંગવાળી પ્રવચ્ચા

સંભવાદેકસમયમપિ ત્રૂયાત્ । અથવા દેશચરણમધિકૃત્યાન્તર્મુહર્તમિતિ વક્તવ્યમ્ । દેશચરણપ્રતિપ-
ત્તેર્વહુલમજ્ઞતયા જઘન્યતોઽપિ અન્તર્મુહર્તસંભવાત્, તત્ર યદપિ સર્વચરણસંભવેઽપિ યદેશચરણ-
મધિકૃત્યેતિ કથિતમ્ । તદેશચરણપૂર્વકં 'પ્રાયઃ સર્વચરણમિતિ' જ્ઞાપનાય તદુક્તમ્—

‘સમ્મત્તંમિ ઉ લલ્લે પલ્લિયપુહુત્તેણ સાવઓ હોઈ ।

ચરણોવસમસ્યાણં સાગરોવમસંસંતરા હોતિ ॥

સમ્યક્ત્વે તુ લલ્લે પલ્લ્યોપમપૃથક્ત્વે નૈવ શ્રાવકો ભવતિ ।

ચરણોપશમક્ષયાણં સાગરોપમાણિ સંસ્યાતાન્યન્તરં ભવતીતિચ્છાયા

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત્યનન્તરે પલ્લ્યોપમપૃથક્ત્વે ક્ષપિતે મતિ જીવઃ શ્રાવકો ભવતિ । અયં ભાવઃ—આયુર્વર્જનાં

તો ચારિત્ર પરિણામ રૂઠ સમય વાલા મો હોતા હૈ—અતઃ સમય કી જઘન્ય સ્થિતિ ચારિત્ર-
ધર્મ કી અપેક્ષા કહની चाहिये थी । अथवा चारित्र धर्म की अपेक्षा जो जघन्य स्थिति कही
गई है वह देश चारित्र की अपेक्षा से कही गई है ऐसा जानना चाहिये क्योंकि देश चारित्र
भी चारित्रधर्म का एक अङ्ग है—अतः वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक आत्मा में रह
सकता है । यद्यपि आत्मा में सर्वचरण—सकल—चारित्र—भी समवित होता है—अतः यहां
जो देश चारित्र की अपेक्षा की बात कही गई है वह इस बात को समाझाने के लिये
कही गई है कि सकल चारित्र प्रायः देश चारित्रपूर्वक होता है । तदुक्तम्—सम्मत्तंमि
उ लल्ले” इत्यादि ।

इसका अर्थ यह है कि सम्यक्त्व की प्राप्ति के अनन्तर पल्ल्योपम पृथक्त्व अर्थात् दो
पल्ल्योपम से नौ पल्ल्योपम तक का काल क्षपित होता है तब जीव को श्रावक पना आता

ધારણ કરવાની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમ સમજવું નહિંતો ચારિત્ર પરિણામ એક સમય-
વાળું પણ હોય છે તેથી સમયની જઘન્ય સ્થિતિ ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી કહેવી જોઈતી
હતી. અથવા ચારિત્રધર્મની અપેક્ષાએ જ કહેલ છે તે દેશચારિત્રની અપેક્ષાથી કહેલ છે,
તેમ સમજવું કેમકે—દેશ ચારિત્ર પણ ચારિત્ર ધર્મનું એક અંગ છે. તેથી તે જઘન્યથી
એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી આત્મામાં રહી શકે છે. જો કે આત્મામાં સર્વ ચરણ — સકલ
ચારિત્ર પણ સંભવે છે. તેથી ત્યાં જ દેશ ચારિત્રની અપેક્ષાની વાત કહેવામાં આવી છે, તે
આ વાત સમજાવવા માટે કહેવામાં આવી છે કે સકલચારિત્ર, પ્રાય દેશચારિત્ર પૂર્વક
હોય છે. તદુક્તમ્— “સમ્મત્તંમિ ઉ લલ્લે” ઇત્યાદિ.

આનો અર્થ એ છે કે — સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછી પલ્લ્યોપમ પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે
પલ્લ્યોપમથી નવ પલ્લ્યોપમ સુધીનો કાળ ક્ષપિત થઈ જાય છે, ત્યારે જીવને શ્રાવક પણ
આવે છે

સપ્તાનામપિ કર્મણાં સ્વકીયસ્વકીયસ્થિતિપ્રમાણમધ્યાત્ પ્રત્યેકમેકૈકકોટિકોટિસાગરોપમમવશિષ્ટં
સ્યાત્ । તસ્માદપિ યદા પલ્યોપમપૃથક્ત્વં ક્ષપિતં ભવેત્ તદા જીવસ્ય શ્રાવકત્વમાયાતીતિ । અથ ચ
શ્રાવકત્વપ્રાપ્ત્યનન્તરં પલ્યોપમપૃથક્ત્વંન્યૂનૈકકોટિકોટિસાગરોપમપ્રમિતશ્રાવકત્વપ્રાતિકાલપ્રમાણમધ્યાદ
યદા સંખ્યાતાનિ સાગરોપમાણિ યદ્ આર્થં જઘન્યસ્થિતિવિષયકં વ્યાખ્યાનં મનુષ્યસ્ત્રીસ્થિતિવિચારે
કથિતં તત્સર્વત્ર પુરુષસ્ય જઘન્યસ્થિતિવિચારેડપિ વિજ્ઞેયમ્ । જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તમિતિ । ઉત્કર્ષતો દેશોના
પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિઃ, વર્ષાષ્ટકાદૂર્ધ્વમુત્કર્ષતોડપિ પૂર્વકોટિચાયુષ્ એવ ચરણપ્રતિપત્તિસંભવાદિતિ ॥ કર્મ-
ભૂમિકમનુષ્યાણાં જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતં સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, ચરણપ્રતિપત્તિમંજીકૃત્ય જઘન્યતોડન્ત
ર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવતિ । ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય

હૈ, તાત્પર્ય-યહ—કિ આયુષ્કર્મ કો છોડકર શેષ સાત કર્મો કો અપની અપની સ્થિતિ મેં સે
પ્રત્યેક કર્મ કે એક એક કોડાકોડી સાગરોપમ અવશિષ્ટ રહને પર ઉસમેં સે ફિર જબ
પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ ક્ષપિત હો જાતા હૈ તબ જીવ શ્રાવક બનતા હૈ, તથા તદનન્તર શ્રાવકત્વ
કે કાલકી જો પ્રમાણ પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ કમ એક કોડાકોડી સાગરોપમકા હૈ ઉસમેં સે જબ
સંખ્યાત સાગરોપમ ક્ષપિત હો જાતા હૈ તબ જીવ કો સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ । ચારિત્રધર્મ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મનુષ્ય પુરુષો કી દેશોન પૂર્વકોટિ પ્રમાણ
હૈ । ક્યોંકિ ચારિત્ર ધર્મ કી પ્રતિપત્તિ ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી આયુ વાલે કે આઠ
વર્ષ કે બાદ હી હો સકતી હૈ । તથા—કર્મભૂમિક મનુષ્યો કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત
કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ । તથા—ચારિત્ર ધર્મ કો ધારણ કરને કી
અપેક્ષા । इनकी स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की जघन्य से है और उत्कृष्ट से देशोनपूर्वकोटि की
है । भरत और ऐरवत कर्मभूमिक मनुष्य पुरुषों की जघन्य स्थिति क्षेत्र की अपेक्षा एक

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે — આયુષ્કર્મને છોડીને બાકીના સાત કર્મોની પોતપોતાની
સ્થિતિમાંથી દરેક કર્મના એક એક કોડાકોડી સાગરોપમ શેષ રહે ત્યારે તેમાંથી પાછા
ન્યારે પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ ક્ષપિત થઈ જાય ત્યારે જીવ શ્રાવક બને છે તથા તે પછી શ્રાવક-
પણાનો કાળ કે જે પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ કમ એક કોડાકોડી સાગરોપમનો છે,
તેમાંથી ન્યારે સંખ્યાત સાગરોપમ ક્ષપિત થઈ જાય છે ત્યારે જીવને સર્વવિરતિ રૂપ
ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે । ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મનુષ્ય પુરુષોની દેશોન
પૂર્વ કોટી પ્રમાણની છે । કેમકે — ચારિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુ-
ષ્યવાળાને આઠ વર્ષ પછી જ થાય છે તથા કર્મભૂમિ જ મનુષ્યોની જઘન્ય સ્થિતિ એક
અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે તથા ચારિત્રધર્મને ધારણ કરવાની
અપેક્ષાથી તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વ-
કોટિની છે ભરત અને ઐરવત કર્મભૂમિ જ મનુષ્ય પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષેત્રની

જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, તાનિ ચ સુષમસુપમારકે જ્ઞાતવ્યાનિ, ચારિત્ર-
ધર્મમધિકૃત્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ, પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્ય-
પુરુષાણાં ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દોશોના પૂર્વકોટિઃ, ચારિત્રધર્મં પ્રતીત્ય જઘન્યે-
નાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ । સામાન્યતોઽકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં જન્મ પ્રતીત્ય જઘ-
ન્યેન પલ્યોપમાસંસ્લેયમાગન્યૂનમેકં પલ્યોપમમ્ ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, સંહરણં પ્રતીત્ય
જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકસ્યાકર્મભૂમૌ સંહૃતસ્ય જઘ-
ન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચ એતાવદાયુઃ પ્રમાણસંભવાત્, હૈમવતઃપૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યાણાં જન્મ-
પ્રતીત્ય જઘન્યેન પલ્યોપમં પલ્યોપમસ્ય અસંસ્લેયમાગેન ન્યૂનમ્, ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણં પલ્યોપમમ્

અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ । યે ત્રીન પલ્યોપમ સુષમ સુષમા
કાલ કે જાનને ચાહિયે । તથા—ચારિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોટિ કી હૈ । પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહ કર્મભૂમિ મનુષ્ય પુરુષો
કી ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત ઓર ઉત્કર્ષ સે દેશોન પૂર્વકોટિ કી સ્થિતિ હૈ ।
ચારિત્ર ધર્મ કો લેકર જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન । પૂર્વકોટિ
કી હૈ । અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષો કી સામાન્ય રૂપ સે જન્મ કી અપેક્ષા
જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમ કે અસંસ્લેયાતર્વે ભાગ સે હીન એક પલ્યોપમ કી હૈ । ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ । સંહરણ કી અપેક્ષા—જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ કી હૈ । અકર્મભૂમિ મેં સંહૃત પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહ
મનુષ્ય કી જઘન્ય સે તથા ઉત્કૃષ્ટ સે હતને હી કાલ કો આયુ કા સંભવ હૈ । હૈમવત ઓર
પૈરણ્યવત અકર્મભૂમિક મનુષ્યો કી સ્થિતિ જન્મ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે પલ્યોપમ કે અસ-

અપેક્ષાથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે આ ત્રણ પલ્યો-
પમ સુષમ સુષમાકાળના સમજવા ભેદથી તથા ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી જઘન્ય સ્થિતિ
એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોટિની છે પૂર્વવિદેહ અને અપર-
વિદેહ કર્મભૂમિ જ મનુષ્ય પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત અને
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોટિની છે ચારિત્રધર્મને લઈને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને
ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિની છે અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુષોની સામાન્ય પણાથી
જન્મની અપેક્ષાથી જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંસ્લેયાતમા લાગથી હીન એક પલ્યોપમની
છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્ય સ્થિતિ એક અંત-
ર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિની છે અકર્મભૂમિમાં સંહૃત પૂર્વવિદેહ
અપરવિદેહના મનુષ્યની જઘન્ય થી તથા ઉત્કૃષ્ટથી એટલાજ કાળના આયુષ્યનો સંભવ
છે હૈમવત અને પૈરણ્યવત ના અકર્મભૂમિ જ મનુષ્યોની જન્મની અપેક્ષાએ જઘન્ય

સંહરણમધિકૃત્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ કથમિતિ ભાવના પૂર્વવત્, હરિવર્ષ-
રમ્યકવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં જન્મ પ્રતીત્ય જઘન્યેત દ્વે પલ્યોપમે પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગ-
ન્યૂને, ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણે દ્વે પલ્યોપમે, સંહરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વ-
કોટિઃ । દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં જન્મ પ્રતીત્ય જઘન્યેન પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગ-
ન્યૂનાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ, સંહરણમધિકૃત્ય જઘન્યતો-
ઽન્તર્મુહૂર્ત મુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવતીતિ । અન્તરદ્વીપકાર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં
જન્મ પ્રતીત્ય જઘન્યેન દેશોનપલ્યોપમાસંખ્યેયભાગ, ઉત્કર્ષેણ પરિપૂર્ણપલ્યોપમાસંખ્યેયભાગઃ । સંહરણં

હયાતવે ભાગ સે હીન એક પલ્યોપમ કી હૈ । ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્ણ એક પલ્યોપમ કી હૈ ।
તથા સંહરણ કી અપેક્ષા સે જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન-
પૂર્વકોટિ કી હૈ । હરિવર્ષ ઓર રમ્યકવર્ષ કે અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષો કી જન્મ કી
અપેક્ષા જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે હીન દો પલ્યોપમ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ-
સ્થિતિ પૂરે દો પલ્યોપમ કી હૈ । તથા—સંહરણ કી અપેક્ષા સે ઇન્કી જઘન્ય સ્થિતિ એક-
અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોટિ કી હૈ । દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ કે
મનુષ્ય પુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ જન્મ કી અપેક્ષા તો પલ્યોપમ કે અસંખ્યાત વે ભાગ સે
ન્યૂન ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરે ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ । તથા—સંહરણ
કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોનપૂર્વકોટિ કી હૈ । અન્તર-
દ્વીપ કે મનુષ્ય પુરુષો કી જન્મ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે દેશોન પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ
રૂપ હૈ—અર્થાત્ પલ્યોપમ કે દેશોન અસંખ્યાતવે ભાગ રૂપ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વ

સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી હીન એક પલ્યોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂરા
એકપલ્યોપમની છે. તથા સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે,
અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દેશોન પૂર્વ કોટિની છે. હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના અકર્મભૂમિક મનુષ્ય
પુરુષોની જન્મની અપેક્ષાએ જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી હીન એ
પલ્યોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા એ પલ્યોપમની છે તથા સંહરણની અપેક્ષાથી
તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોટિની
છે. દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ જન્મની અપેક્ષાથી તો પલ્યો-
પમના અસંખ્યાતમા ભાગથી ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પૂરા ત્રણ પલ્યો-
પમ છે. તથા સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન
પૂર્વકોટિની છે અંતરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષોની જન્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી દેશોન પલ્યો-
પમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ છે. —અર્થાત્ પલ્યોપમના દેશોન અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ

પ્રતીત્ય જઘન્યેનાઽન્તર્મુહર્ત્તમુત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિ' સ્થિતિરિતિ મનુષ્યપુરુષપ્રકરણમ્ । 'દેવપુરિસાણ વિ જાવ સન્વદ્વસિદ્ધાણં તિ તાવ ઠિઈ જહા પળવળાણ ઠિઈપણ તહા ભાણિયવ્વા' દેવપુરુષાણામપિ યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધકાનામિતિ તાવત્-અસુરકુમારદેવપુરુષાદારમ્ય સર્વાર્થસિદ્ધદેવપુરુષપર્યન્તાનાં સ્થિતિઃ યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ચતુર્થે સ્થિતિપદે કથિતા તથાઽત્રાપિ દેવપુરુષાણાં સ્થિતિર્વક્તવ્યેતિ, તથાહિ-દેવપુરુષાણાં સામાન્યતો જઘન્યેન સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ, વિશેષચિન્તાયામ્, અસુરકુમારપુરુષાણાં જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષત સાતિરેકમેકં પલ્યોપમમ્ । નાગકુમારાદિસ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં નવાના ભવનપતિદેવપુરુષાણાં જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષતો દેશોને દ્વે પલ્યોપમે । વાનવ્યન્તરપુરુષાણાં જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષતઃ પલ્યોપમમ્ । ય્યોતિષ્કદેવપુરુષાણાં જઘન્યતઃ પલ્યોપમસ્યાષ્ટમો ભાગઃ

કોટિ રૂપ છે । સંહરણ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ કી સ્થિતિ છે । ઇસ પ્રકાર સે યહ મનુષ્ય પ્રકરણ સમાપ્ત હુઆ ।

“દેવપુરિસાણ વિ જાવ સન્વદ્વસિદ્ધાણં તિ તાવ ઠિઈ” દેવ પુરુષો કી ભી યાવત્ તાવત્ અસુરકુમાર દેવપુરુષો સે લેકર સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ પુરુષો તક કી સ્થિતિ કા કથન “જહા પળવળાણ ઠિઈપણ તહા ભાણિયવ્વા” જૈસા-પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ચતુર્થ સ્થિતિ પદ મેં ક્રિયા ગયા છે વૈસા હી વહ યહાં પર ભી કહલેના ચાહિયે-ઇસ પ્રકાર દેવ પુરુષો કી સામાન્ય રૂપ સે જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષ કી છે ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેતીસ સાગરોપમ કી છે । વિશેષ રૂપ સે જબ દેવો કી સ્થિતિ કા વિચાર ક્રિયા જાતા છે તો વહ ઇસ પ્રકાર સે છે-અસુરકુમાર દેવ પુરુષો કી જઘન્ય સે સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સ્થિતિ કુલ્લ અધિક એક પલ્યોપમ કી છે । નાગકુમાર સે લેકર સ્તનિતકુમાર પર્યન્ત નૌ ૯, ભવનપતિ દેવપુરુષો કી જઘન્ય સે સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષો કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ્લ કમ દો પલ્યોપમ કી છે । વાનવ્યન્તર પુરુષો કી જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે

છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વ કોટિરૂપ છે સંહરણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અન્તર્મુહર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વ કોટિની સ્થિતિ છે આ રીતે આ મનુષ્ય પ્રકરણ સમાપ્ત થયું

“દેવ પુરિસાણ વિ જાવ સન્વદ્વસિદ્ધાણં તિ તાવ ઠિઈ” દેવપુરુષોની પણ યાવત્ તાવત્ અસુરકુમાર દેવપુરુષોથી લઈએ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવપુરુષો પર્યંતના દેવપુરુષોની સ્થિતિનું કથન “જહા પળવળાણ ઠિઈપણ તહા ભાણિયવ્વા” પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ચોથા સ્થિતિપદમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું આ રીતે દેવપુરુષની સામાન્યરૂપથી જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કંઈક વધારે એક પલ્યોપમની છે નાગકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યંતના નવનિકાય ભવનપતિ દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની છે વાનવ્યન્તર દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ દસહજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ

ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણ પલ્યોપમં વર્ષશતસહસ્રાભ્યધિકમ્ । સૌધર્મકલ્પદેવપુરુષાણાં જઘન્યતઃ પલ્યોપમમુત્કર્ષતો દ્વે સાગરોપમે, ईशानकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यत. साधिक पल्योपमम् उत्कर्षतो द्वे सागरोपमे सातिरेके, सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषाणां च जघन्यतो द्वे सागरोपमे, उत्कर्षतः सप्तसागरोपमाणि, माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः सातिरेके द्वे सागरोपमे, उत्कर्षतः सातिरेकाणि सप्तसागरोपमाणि । ब्रह्मलोकदेवपुरुषाणां जघन्यतः सप्तसागरोपमाणि उत्कर्षतो दशसागरोपमाणि । लान्तककल्पदेवाना जघन्यतो दशसागरोपमाणि उत्कर्षतश्चतुर्दश सागरोपमाणि । महाशुकवल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतश्चतुर्दशसागरोपमाणि उत्कर्षतः सप्तदश सागरोपमाणि । सहस्रारकल्पदेवपुरुषाणां जघन्यतः सप्तदशसागरोपमाणि उत्कर्षतोऽष्टादश-

एक पल्योपम की है । ज्योतिष्क देवपुरुषों की जघन्य से स्थिति पल्योपम के अठवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से स्थिति एक लाख वर्ष अधिक एक पूरे पल्योपम की है । सौधर्म कल्प देवपुरुषों की स्थिति जघन्य से तो एक पल्योपम की है और उत्कृष्ट से दो सागरोपम की है । ईशानकल्प देवपुरुषों की स्थिति जघन्य से कुछ अधिक एक पल्योपम की है और उत्कृष्ट से कुछ अधिक दो सागरोपम की है । सनत्कुमार कल्प देव पुरुषों की स्थिति जघन्य से दो सागरोपम की और उत्कृष्ट से सात सागरोपम की होती है । माहेन्द्र कल्प के देव पुरुषों की स्थिति जघन्य से सातिरेक दो सागरोपम की है और उत्कृष्ट से सातिरेक सात सागरोपम की है । ब्रह्मलोक देवपुरुषों की स्थिति जघन्य से सात सागरोपम की और उत्कृष्ट से दस सागरोपम की है लान्तककल्पके देवपुरुषों की स्थिति जघन्य से दस सागरोपम की है और उत्कृष्ट से चौदह सागरोपम की है । महाशुककल्पके देवपुरुषों की जघन्य स्थिति चौदह सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति सत्रह सागरोपम की है । सहस्रारकल्प

સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક લાખ વર્ષ અધિક પૂરા એક પલ્યોપમની છે. સૌધર્મકલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બે સાગરોપમની છે. ઈશાન કલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ કંઈક વધારે એક પલ્યોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કંઈક વધારે બે સાગરોપમની છે સનત કુમાર કલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્યસ્થિતિ બે સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સાગરોપમની હોય છે માહેન્દ્રકલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્યસ્થિતિ સાતિરેક બે સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાત સાગરોપમની છે બ્રહ્મલોકના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ સાગરોપમની છે. લાન્તક કલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ સાગરોપમની છે. મહાશુકકલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્યસ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. સહસ્રારકલ્પના દેવ-

સાગરોપમાણિ । આનતકલ્પદેવપુરુષાણાં જઘન્યતોઽષ્ટાદશસાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતઃ એકોન-
 વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ, પ્રાણતકલ્પદેવપુરુષાણાં જઘન્યત એકોનવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ,
 ઉત્કર્ષતો વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । આરણકલ્પદેવાનાં જઘન્યતો વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ
 ઉત્કર્ષત એકવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । અચ્યુતકલ્પદેવાનાં જઘન્યત એકવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ
 ઉત્કર્ષતો દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । અધસ્તનાધસ્તનઐવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યતો દ્વાવિંશતિઃ
 સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષત દ્વયોવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । અધસ્તનમધ્યમઐવેયકદેવપુરુષાણાં જઘ-
 ન્યત દ્વયોવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતશ્ચતુર્વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । અધસ્તનોપરિતનઐવેયક
 દેવપુરુષાણાં જઘન્યતશ્ચતુર્વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતઃ પશ્ચવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । મધ્યમા-
 ધસ્તનઐવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યતઃ પશ્ચવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતઃ પઙ્કવિંશતિઃ સાગરો-

દેવ પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ સત્રહ ૧૭, સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠારહ
 સાગરોપમ કી હૈ । આનત કલ્પ દેવ પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ અઠારહ સાગરોપમ કી હૈ ।
 ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઊન્નીસ સાગરોપમ કી હૈ । પ્રાણત કલ્પ દેવપુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ ઊન્નીસ
 સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બીસસાગરોપમ કી હૈ । આરણ કલ્પદેવ પુરુષોં કી
 જઘન્ય સ્થિતિ બીસ સાગરોપમ કી હૈ, ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઇક્કીસ સાગરોપમ કી હૈ ।
 અચ્યુત કલ્પદેવ પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ ઇક્કીસ સાગરોપમ કી હૈ. ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાઈસ
 સાગરોપમ કી હૈ । અધસ્તનાધસ્તન ઐવેયક દેવ પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ વાઈસ સાગરોપમ કી
 હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેઈસ સાગરોપમ કી હૈ । અધસ્તન મધ્ય ઐવેયક દેવપુરુષોં કી જઘન્ય
 સ્થિતિ તેઈસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌબીસ સાગરોપમ કી હૈ । અધસ્તનો-
 પરિતન ઐવેયક પુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ ચૌબીસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચ્ચીસ
 સાગરોપમ કી હૈ ।—મધ્યમાધસ્તન ઐવેયક દેવપુરુષોં કી જઘન્ય સ્થિતિ પચ્ચીસ સાગરો-

પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૮ અઠાર સાગરો-
 પમની છે, આનતકલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૮ અઠાર સાગરોપમની છે. અને
 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની છે પ્રાણત કલ્પના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ
 ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે. આરણકલ્પના
 દેવ પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ૨૦ વીસ સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકવીસ
 સાગરોપમની છે અચ્યુત કલ્પના દેવપુરુષની જઘન્ય સ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમની છે.
 અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બીસ સાગરોપમની છે. અધસ્તનાધસ્તન ઐવેયકના દેવ પુરુષોની
 જઘન્ય સ્થિતિ તેવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌવીસ સાગરોપમની છે
 અધસ્તન ઉપરિતન ઐવેયક દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ચૌવીસ સાગરોપમની છે
 અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચીસ સાગરોપમની છે મધ્યમાધસ્તન ઐવેયક દેવપુરુષોની જઘન્ય
 સ્થિતિ પચીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છવીસ સાગરોપમની છે. મધ્યમ

પમાણિ । મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યતઃ ષડ્વિંશતિઃ સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષતઃ સપ્તવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । મધ્યમોપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યતઃ સપ્તવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતોઽષ્ટાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ । ઉપરિતનાઘસ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યેનાષ્ટાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષત એકોનત્રિંશત્ સાગરોપમાણિ । ઉપરિતનમધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યેન એકોનત્રિંશત્સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષત ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । ઉપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાણાં જઘન્યેન ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । ઉત્કર્ષતએકત્રિંશત્સાગરોપમાણિ વિજયવૈજયન્તજયન્તોપરાજિતભિમાનદેવપુરુષાણાં જઘન્યેન એકત્રિંશત્સાગરોપમાણિ મધ્યમતો દ્વાત્રિંશત્સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષતચ્ચત્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । સર્વાર્થસિદ્ધમહાવિમાનદેવપુરુષાણામ્ જઘન્યોત્કૃષ્ટતત્રયત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । એવં ક્રમેણ અસુરકુમારાદારમ્ય સર્વાર્થસિદ્ધપર્યન્તદેવપુરુષાણાં સ્થિતિર્ભવતીતિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ॥

પમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છબ્વીસ સાગરોપમ કી હૈ । મધ્યમમધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ છબ્વીસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તાઈસ સાગરોપમ કી હૈ । મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ સત્તાઈસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠ્ઠાઈસ સાગરોપમ કી હૈ । ઉપરિતનાઘસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ અઠ્ઠાઈસ સાગરોપમ કી હૈ । ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ યત્તીસ સાગરોપમ કી હૈ । ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ યત્તીસ સાગરોપમ કી હૈ । ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કી હૈ । ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઇકતીસ સાગરોપમ કી હૈ । વિજય, વૈજયન્ત જયન્ત ઔર અપરાજિત વિમાન ગત દેવ પુરુષો કી જઘન્ય સ્થિતિ ઇકતીસ સાગરોપમ કી હૈ ઔર મધ્યમ ૩૨ સા સાગરોપમ કી હૈ । ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ કી હૈ । સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનનિવાસી દેવપુરુષો કી જઘન્ય એવં ઉત્કૃષ્ટ દોનો

ગ્રૈવેયક દેવપુરુષની જઘન્ય સ્થિતિ છબ્વીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્યાવીસ સાગરોપમની છે. મધ્યમોપરિતન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષની જઘન્ય સ્થિતિ સત્યાવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠ્યાવીસ સાગરોપમની છે. ઉપરિતનાઘસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ અઠ્યાવીસ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓગણત્રીસ સાગરોપમની છે. ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ઓગણત્રીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમની છે ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એકત્રીસ સાગરોપમની છે વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત વિમાનના દેવપુરુષોની જઘન્ય સ્થિતિ એકત્રીસ સાગરોપમની છે. અને મધ્યમ ત્રીસ સાગરોપમની છે તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. સર્વાર્થ સિદ્ધ મહાવિમાનમાં રહેવાવાળા દેવપુરુષોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

પુરુષાણાં 'ભવસ્થિતિમાનં કથિતમ્', અધુના પુરુષઃ 'પુરુષત્વમમુચ્ચન્ કિયન્તં' કાલં નિરન્તરે મવતિષ્ઠતે : इति निरूपणार्थमाह—'पुरिसे णं इत्यादि, 'पुरिसे णं भंते' 'पुरुषः खलु भदन्ते'। 'पुरिसेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ' पुरुष इति—पुरुषरूपेण 'पुरुषभावस्यापस्तिर्यागेनेत्यर्थः' कालितं कियच्चिरं कियन्तं कालं यावद्भवतीति प्रश्नः, 'भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, तावत्कालादूर्ध्वं 'मृत्वा स्यादि भावगमनो दिति । 'उक्कोसेण सागरोवमपुहुत्तं सातिरेगं' 'उत्कर्षेण' सागरोपमपृथक्त्वं सातिरेकम् द्विसागरोपमादारभ्य नवसागरोपमपर्यन्तं सामान्यतः स्तिर्यग् नरांमरभवेपु' 'एतावन्तं' कालं पुरुषेष्वेव भावात् सातिरेकता च 'कतिपर्यमनुष्यभवैरेव' ज्ञातव्या तत परं 'पुरुषनामकर्मोदया-

प्रकार की स्थिति तेतीस सागरोपम की है । इस क्रम से देव पुरुषों की स्थिति संबंधी वक्तव्यता असुरकुमार से लेकर सर्वार्थसिद्ध देवपुरुषों तक कहलेनी चाहिये ।

પુરુષોની ભવસ્થિતિ કો પ્રમાણ કહકર અવ સૂત્રકાર યહ પ્રકટ કરતે હૈ 'કિ' પુરુષ પુરુષત્વ કો કિતને કાલ તક નહીં છોડકર નિરન્તર પુરુષ હોતા હૈ "પુરિસે ણં ભંતે" इत्यादि। "पुरिसे णं भंते ! पुरिसेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ" हे भदन्त ! पुरुष अपने पुरुष भाव को कितने काल तक त्याग नहीं करता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण सागरोवमपुहुत्तं सातिरेगं' हे गौतम ! पुरुष अपने पुरुष-भाव का त्याग नहीं करे तो वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक नहीं करे और उत्कृष्ट से वह कुछ अधिक दो सागरोपम से लेकर ९ नौ सागरोपम तक नहीं करे, क्योंकि इतने काल तक वह निरन्तर तिर्यग् नर अमर इन भवों में पुरुषरूप से ही उत्पन्न होता रहता है, यहां सातिरेकता कुछ अधिकता कहा गई है वह कितनेक मनुष्यभवोंकी अपेक्षा

બંને પ્રકારથી તેત્રીસ સાગરોપમની છે આ ક્રમ પ્રમાણે દેવ પુરુષોની સ્થિતિ સંબંધી વક્તવ્યતા અસુર કુમારથી લઈને સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ પુરુષો સુધી કહેલી બેઠીએ.

પુરુષોની ભવસિદ્ધિનુ પ્રમાણ કહીને, હવે, સૂત્રકાર, એ ખતાવે છે કે પુરુષ પુરુષ-પણાને કેટલા કાળ પર્યાંત છોડયા, વિના નિરંતર, પુરુષ બની રહે છે, "પુરિસે ણં ભંતે ! પુરિસેત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ", હે ભગવન પુરુષ પોતાના પુરુષપણનો, કેટલા કાળ સુધી ત્યાગકરતા નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી, કહે છે કે— "ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતો મુહુત્તં, ઉક્કોસેણ સાગરોવમપુહુત્તં સાતિરેગં" હે ગૌતમ ! પુરુષ પોતાના પુરુષપણનો ત્યાગ ન કરે તો તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત, સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કંઈક વધારે એ સાગરોપમથી લઈને નવ સાગરોપમ સુધી ત્યાગ કરતા નથી, કેમકે— આટલાકાળ સુધી તે નિરંતર તિર્યક્ નર અમર આ ભવોમાં પુરુષપણથી જ ઉત્પન્ન થતા રહે છે અહિયાં સાતિરેકપણું કંઈક અધિક કહેલ છે તે કેટલાક મનુષ્ય ભવોની અપેક્ષાથી સમજાવેલું

ભાવાત્ નિયમતઃ એવ સ્ત્યાદિ ભાવગમનાદિતિ, એતાવંકાલપર્યન્તં સામાન્યતઃ પુરુષાણાં પુરુષભાવે-
નાવસ્થાનં ભવતીતિ । અથ તિર્યક્ પુરુષાણામવસ્થાનં દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘તિરિક્ષજોણિય’
इत्यादि, ‘તિરિક્ષજોણિયપુરિસે ણં મંતે’ સામાન્યતિર્યગ્યોનિકપુરુષઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કાલઓ
કેવચ્ચિરં હોઈ’ પુરુષભાવપરિત્યાગેના કાલતઃ કિયચ્ચિરં કિયન્તં કાલં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ
-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । સામાન્યતિર્યગ્યોનિકપુરુષસ્ય ‘જહન્નેણં અંતોમુહુતં’
जघन्येनान्तर्मुहूर्तमात्रमेवावस्थानं भवति ‘ઉવકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડીપુહુત્ત-
મઘ્મહિયાઈ’ उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकानि । દ્વિપૂર્વકોટિત આરમ્બ
નવ-પૂર્વકોટિ પર્યન્તાધિકપલ્યોપમત્રયં યાવત્ સામાન્યતસ્તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણામવસ્થાનં ભવતીતિ
ભાવઃ । ‘एवं तं चेव’ एवं तदेव स्थानं यत् एतस्यैव स्त्रीप्रकरणे कथितम् ‘સંચિટ્ટુણા જહા इत्थीणं’
સંસ્થિતિર્યથા તિર્યક્સ્ત્રીણામ્ કિયત્પર્યન્તં તત્રાહ—‘જાવ’ इत्यादि, ‘જાવ સ્વહયરતિરિક્ષ-
જોણિયપુરિસસ્સ સંચિટ્ટુણા’ યાવત્ જલચરસ્થલચરચ્ચેરતિર્યગ્યોનિકપુરુષસ્ય સંસ્થિતિઃ ।

સે જાનનાં चाहिये । इसके बाद पुरुष नामकमोदय का उसके अभाव हो जाता है ।
अतः नियम से स्तयादि भावों में चला जाता है । इस प्रकार का यह सामान्य कथन
है । विशेष कथन इस प्रकार से है—“तिरिक्षजोणियपुरिसे णं मंते ! कालओ केवच्चिरं
होइ’ हे भदन्त ! लगातार तिर्यञ्च पुरुष तिर्यञ्च पुरुष रूप से कितने काल तक बना रहता है ?
उत्तर में प्रभु कहते हैं —“गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्त उवकोसेणं तिन्नि पलि-
ओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमग्महियाइं” हे गौतम ! तिर्यक् पुरुष तिर्यग् पुरुष रूप में
कम से कम तो एक अन्तर्मुहूर्त तक बना रहता है और अधिक से अधिक पूर्वकोटि—
पृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम तक बना रहता है यह तिर्यग् पुरुष का तिर्यक् पुरुष रूपसे
निरन्तर होते रहने के कालका कथन सामान्य से है “एवं तं चेव संचिट्टुणा जहा इत्थीणं
जाव स्वहयरतिरिक्षजोणियपुरिसस्स” संचिट्टुणा, इस प्रकार से इसके स्त्री प्रकरण

જોઈએ તે પછી પુરુષનામકમોદયનો તેને અભાવ થઈ જાય છે તેથી તે નિયમથી સ્ત્રી
વિગેરે ભવોમાં ચાલ્યા જાય છે । આ રીતનું આ સામાન્ય કથન છે । વિશેષ કથન આ
પ્રમાણે છે —“તિરિક્ષજોણિયપુરિસે ણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ તિર્યગ્ય
પુરુષપણાથી લાગઠ કેટલા કાળ સુધી બન્યા રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ
સ્વામીને કહે છે કે — ગોયમા જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્ત ઉવકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોડિ-
પુહુત્તમઘ્મહિયાઈ” હે ગૌતમ ! તિર્યક્ પુરુષ તિર્યગ્ય પુરુષપણાથી ઓછામાં ઓછા
એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી બન્યા રહે છે અને વધારેમાં વધારે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ
પલ્યોપમ સુધી બની રહે છે । આ કથન તિર્યક્ પુરુષનું તિર્યક્ પુરુષપણાથી નિરંતર
બન્યા રહેવાના કાળનું સામાન્ય રીતે કથન છે “एवं तं चेव संचिट्टुणा जहा इत्थीणं जाव
स्वहयरतिरिक्षजोणियपुरिसस्स संचिट्टुणा” આ રીતે આના આ પ્રકરણમાં બેવી રીતની

અર્થે ભાવઃ—તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણામવસ્થાનં યથા તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીણાં કથિતં તથૈવ જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ—તિર્યગ્યોનિક પુરુષસ્તિર્યગ્પુરુષવત્પરિત્યજન્ જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્તમાત્રમ્ તદનન્તરં પૃથ્વા ગત્ય-
ન્તરે વેદાન્તરે વા સંક્રમાત્ । ઉત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ—પૂર્વકોટિપૃથક્વામ્યધિકાનિ, તન્ન
પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં સપ્તભવાઃ પૂર્વકોટ્યાયુષઃ પૂર્વવિદેહાદૌ, ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ અષ્ટમે ભવે દેવકુરુ-
ત્તરકુરુપુ । વિશેષચિન્તાયાં તુ જલચરપુરુષો જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમ્ તદનન્તરમ્ તિર્યગ્યોન્યન્તરે—
ગત્યન્તરે વેદાન્તરે વા સંક્રમાત્ ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં પૂર્વકોટ્યાયુઃ સપ્તવિતસ્ય મૃયો મૃય-

મેં જૈસી સંસ્થિતિ કહી ગઈ છે વૈસી સંસ્થિતિ યહાં પર મી કહ લેની યાહિયે, ઓર યહ સંસ્થિતિ પ્રકરણ જલચર સ્થલચર લેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ કે સંસ્થિતિ પ્રકરણતક યહાં કહના યાહિયે, ઇસકા સ્પષ્ટીકરણ ઇસ પ્રકાર સે છે—તિર્યગ્યોનિક પુરુષ યદિ અપને તિર્યગ્યોનિક પુરુષત્વ કા પરિત્યાગ નહીં કરતા છે તો કમ સે કમ વહ એક અન્તર્મુહર્તકાલતક નહીં કરતા છે, ઇસકે બાદ વહ મરકર દૂસરી ગતિ મેં દૂસરે કિસી વેદ મેં ચલા જાતા છે, ઇસ સમ્બન્ધ મેં જો ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન કાલ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા કહા ગયા છે— સો જવ યહ મરકર પૂર્વકોટિ કી આયુ કો લેકર પૂર્વવિદેહ આદિ મેં ઉત્પન્ન હો જાતા છે તો ઇસ પ્રકાર સે લગાતાર ઇસકે સાત ભવ વહા ધારણકર સમાપ્ત હો જાતે છે—આઠવે ભવ મેં યહ દેવકુરુ યા ઉત્તર કુરુ મેં તિર્યગ્યોનિક પુરુષ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો જાતા છે વહાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીણ પલ્યોપમ કી હોતી છે, ઇસ પ્રકાર તિર્યક્ પુરુષ કી કાયસ્થિતિ કા કાલ જો કહા ગયા છે વહ નિષ્પન્ન હો જાતા છે વિશેષ કી ચિન્તા મેં જલચર પુરુષ કી કાયસ્થિતિ કા કાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત કા છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ-
પૃથક્ત્વ છે, જઘન્ય અવસ્થાન કાલ કી સમાપ્તિ કે અનન્તર મરકર યહ જીવ તિર્યગ્યોન્યન્તર મેં વેદા-

સ્થિતિ કહેલ છે. એવી જ સ્થિતિ આ પ્રકરણમાં પણ ખેચરતિર્યક્ પુરુષોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવી અને આ સંસ્થિતિ પ્રકરણ જલચર, સ્થલચર, ખેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ ના સંસ્થિતિપ્રકરણ સુધી અહીં સમજવી તેનો સ્પષ્ટાર્થ આ પ્રમાણે છે.—તિર્યગ્યોનિક પુરુષ જો પોતાના તિર્યગ્યોનિક પુરુષપણનો ત્યાગ કરતા નથી. તો આઠમાં આઠા તે એક અંતર્મુહર્ત કાળ સુધી ત્યાગ કરતા નથી. તે પછી તે મરીને બીજીગતિમાં બીજા કોઈ વેદમાં ચાલ્યા જાય છે. આ સંબંધમાં જો ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન કાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો કહેલ છે, તે જ્યારે તે મરીને પૂર્વકોટિના આયુષ્યને લઈને પૂર્વવિદેહ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તો એ રીતે લાગઠ તેના સાતભવ ત્યાં ધારણ કરીને પછી સમાપ્ત થઈ જાય છે. અને આઠમાં ભવમાં તે દેવકુરુ અથવા ઉત્તરકુરુમાં તિર્યગ્યોનિક પુરુષના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની હોય છે આ રીતે તિર્યગ્ પુરુષની કાયસ્થિતિનો કાળ જો કહેવામાં આવેલ છે, તે મળી રહે છે. વિશેષની ચિંતામાં જલચર પુરુષની કાય-
સ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ કહેલ છે. જઘન્ય અવસ્થાન કાળની સમાપ્તિ પછી મરીને આ જીવ તિર્યગ્યોનિ શિવાયની ચેનિ

સ્તત્રૈવ દ્વ્યાદિવારોત્પત્તિસંભવાદિતિ । ચતુષ્પદસ્થલચરપુરુષો જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતત્ત્વોણિ
પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્વામ્યધિકાનિ । તાનિ સામાન્યતિર્યક્ પુરુષસ્યેવ ભાવનીયાનિ । ઊરઃ
પરિસર્પસ્થલચરપુરુષો મુજપરિસર્પસ્થલચરપુરુષશ્ચ જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપૃથક્-
ત્વમ્ । તસ્ય જલચરપુરુષસ્યેવ ભાવનીયમ્ । છેચરપુરુષો જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમ્ । અન્તર્મુહૂર્તભાવ-
ના તુ પૂર્વવદેવ ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપૃથક્વામ્યધિકઃ પલ્યોપમાસંઘયેયભાગઃ, સ ચ સત્તવારાન્
પૂર્વકોટિસ્થિતિષુ સમુપદ્યાદ્યમવારમન્તરદ્વીપાદિચેચરપુરુષેષુ પલ્યોપમાસંઘયેયભાગસ્થિતિષુ
ઉત્પદ્યમાનસ્ય જ્ઞાતવ્યઃ, ઇતિ તિર્યગ્યોનિકપુરુષપ્રકરણમ્ ॥

નંતર કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, ઉત્કૃષ્ટ સે જો ઇસકા કાયસ્થિતિ કા કાલ કહા ગયા હૈ—
વહ પૂર્વકોટિ કી આયુ કો લેકર વહીં પર દો ત્રીન આદિ બાર ઉત્પન્ન હોને કી અપેક્ષા
સે કહા ગયા હૈ । ચતુષ્પદ સ્થલચર પુરુષ કા કાયસ્થિતિ કા કાલ જઘન્ય સે એક અન્ત-
ર્મુહૂર્ત કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીન પલ્યોપમ કા હૈ ઇસકી
ભાવના સામાન્ય તિર્યક્ પુરુષ કે જૈસી સમજલેની ચાહિયે ઊરઃપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યક્
પુરુષ કા ઓર મુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યક્ પુરુષ કા કાયસ્થિતિ કાલ જઘન્ય સે એક
અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ હૈં । ભાવના જલચર પુરુષ કે જૈસી
જાન લેવેં । છેચર પુરુષ કા કાયસ્થિતિ કાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ભાવના
પહેલે કે જૈસી કર લેવેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમ કે અસઘ્યાતવેં
ભાગ રૂપ હૈ એંસા યહ કાયસ્થિતિ કા કાલ જો છેચર પુરુષ માત બાર તક પૂર્વકોટિ
કી સ્થિતિ વાલે છેચર પુરુષો મેં ઉત્પન્ન હોકર આઠવેં ભવ મેં પલ્યોપમ કે અસઘ્યાતવેં

અને અન્ય વેદને પ્રાપ્ત કરીલે છે ઉત્કૃષ્ટથી જે આની કાયસ્થિતિનો કાળ કહ્યો છે,—તે
પૂર્વકોટિના આયુષ્યને લઈને ત્યાંજ બે ત્રણ આદિ વાર ઉત્પન્ન થવાની અપેક્ષાથી કહેલ છે.
ચોપગા સ્થલચર પુરુષની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે, અને ઉત્કૃ-
ષ્ટથી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. આની સમજ સામાન્ય તિર્યકપુરુષની
જેમ સમજ લેવી ઉર-પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યકપુરુષનો અને મુજપરિસર્પ
સ્થલચર તિર્યક પુરુષનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે.
અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ છે તેની સમજણ જલચર પુરુષની જેમ
સમજ લેવી બેચર પુરુષની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે.
તેની સમજણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે કરી લેવી અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક
પલ્યોપમના અસંઘ્યાતમાં લાગરૂપ છે આવી રીતનો આ કાયસ્થિતિનો કાળ જે બેચર
પુરુષ સાતવાર સુધી પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા બેચર પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થઈને આત્મા લવમાં

અથ મનુષ્યપુરુષપ્રકરણમાહ—‘મણુસ્સપુરિસા ણં મંતે’ इत्यादि, ‘मणुस्सपुरिसा णं मंते ? मनुष्यपुरुषाः खलु भदन्त ! ‘कालो केवच्चिरं होति’ कालतः कियच्चिरं भवन्ति मनुष्यपुरुषा-स्तादृशपुरुषत्वमपरित्यजन्तः । कियत्कालपर्यन्तमवतिष्ठन्ते । इति । प्रश्नः, मगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे-गौतम ! ‘खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ क्षेत्र प्रतीत्य क्षेत्राश्रयणेन जघन्येनान्तमुहूर्तं यावदवतिष्ठन्ते, ‘उक्कोसेणं तिन्नि पल्लियोवमाइं पुव्वकोडि पुहुत्तमव्वहियाइं’ उत्कर्षत स्त्रीणि पल्लयोपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि ‘धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो-मुहुत्तं’ धर्मचरणं—चारित्रधर्मं प्रतीत्य, जघन्येनान्तमुहूर्तम्, ‘उक्कोसेणं देसूणा, पुव्वकोडी’ उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । ‘एवं सव्वत्थ’ एवं यथा सामान्यतो मनुष्यपुरुषाणामवस्थानं कथितं तथैव सर्वत्र सर्वपुरुषाणामपि अवस्थानं ज्ञातव्यम् तत्राह—‘जात्र’ इत्यादि, ‘जाव पुव्व

‘भाग की स्थितीवाले ‘अन्तर द्वीप’ आदि’ के ‘खेचर’ पुरुषों में उत्पन्न होता है उस की अपेक्षा से जानना चाहिये । तिर्यग्योनि । प्रकरण समाप्त,

“મણુસ્સપુરિસા ણં મંતે ! કાલો કેવચ્ચિરં હોતિ” હે ભદન્ત ! મનુષ્ય પુરુષો કી કાયસ્થિતિ કા કાલ કિતના હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—“ગોયમા ખેત્તં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈં પુવ્વકોડિપુહુત્તમવ્વહિયાઈં” હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પુરુષોંકી કાયસ્થિતિ કા કાલ જઘન્યુ સે તો એક અન્તમુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ-પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીણ પલ્લોપમ કા હૈ । “ધમ્મચરણં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” ચારિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા કરકે ઇસકી કાયસ્થિતિ કાલ જઘન્ય સે તો એક અન્તમુહૂર્ત કા ઓર ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટ સે “દેસૂણા પુવ્વકોડી” દેશોન પૂર્વકોટિ કા હૈ, “એવં સવ્વત્થ” ઇસ પ્રકાર સે જૈસા યહ સામાન્ય રૂપ સે મનુષ્ય પુરુષોં કા અવસ્થાન કાલ—કાયસ્થિતિ કા કાલ કહાં હૈ વૈસાહી સર્વત્ર સર્વ પુરુષોં કો મી કાયસ્થિતિકા કાલ જાનનાં ચાહિય

પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા અંતરદ્વીપ વિગેરેના બેચર પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાએ સમજવું.

આ રીતે તિર્યગ્યોનિક પ્રકરણ સમાપ્ત

‘મણુસ્સપુરિસા ણં મંતે ! કાલો કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભગવન્ મનુષ્ય પુરુષોની કાય સ્થિતિનો કાળ કેટલો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— “ગોયમા ! ખેત્તં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈં પુવ્વકોડિ પુહુ-ત્તમવ્વહિયાઈં” હે ગૌતમ મનુષ્ય પુરુષોની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્લોપમનો છે “ધમ્મચરણં પડુચ્ચ જહ-ન્નેણં અંતોમુહુત્તં” ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી તેઓની કાયસ્થિતિનો કાળ જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્તનો ‘ઉક્કોસેણં’ અને ઉત્કૃષ્ટથી “દેસૂણા પુવ્વકોડી” દેશોન પૂર્વકોટિનો છે. “એવં સવ્વત્થ” આ રીતે બેવી રીતે આ સામાન્ય પણાથી મનુષ્ય પુરુષોનો અવસ્થાન કાળ—એટલે કે-કાયસ્થિતિનો કાળ કહ્યો છે એજ પ્રમાણે અંધેજ પુરુષોનો કાયસ્થિતિનો કાળ સમજ લેવો.

विदेह^३ अवरविदेह^० यावत् पूर्वविदेहापरविदेहपुरुषाणाम् अवस्थानं तावत्पर्यन्तमत्र वाच्यम् ।
यावत्पदेन भरतैरवतक्षेत्रयोर्ग्रहणं भवति । भरतैरवतपूर्वविदेहापरविदेहपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य
जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण पूर्वकोटि पृथक्काम्यधिकीनि त्रीणि पत्योपमानि, धर्मचरणं प्रतीत्य जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिरिति । अकर्मभूमिगमणुस्सपुरिसाणं जहा अकर्मभू-
मिगमणुस्सिस्थीणं । अकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणामेवस्थानं यथा अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियों कां कथितं
तथैव । जावं अंतरदीपगाणं यावदन्तरदीपकानाम् अन्तरदीपकमनुष्यपुरुषपर्यन्तानामवस्था-
नं तत्तत् स्त्रीप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् । अत्र यावत्पदेन हैमवतैरण्यवत—हरिवर्ष रम्यकवर्ष—
देवकुरुत्तरकुरुपुरुषाणां ग्रहणं भवति । अतथाहि मनुष्यपुरुषाणामेवस्थानं तथा वक्तव्यं

यावत् भरत, ऐरवत, पूर्वविदेह और अपर विदेह तक के पुरुषों की काय-
स्थिति का भी काल ऐसा ही जानना चाहिये, 'अकर्मभूमिगमणुस्सपुरिसाणं जहा
अकर्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं', अकर्मभूमिक मनुष्य पुरुषों की कायस्थिति का काल जैसा
अकर्म भूमिक मनुष्य स्त्रियों का कायस्थिति काल कहा गया है वैसा ही जानना चाहिए
और अन्तर दीप रूप अकर्मभूमिक मनुष्य स्त्रियों की कायस्थिति का काल के जैसा ही काल
यावत् अन्तर दीपज मनुष्यों की कायस्थिति का भी जानना चाहिये इस प्रकार यावत्पद से हैमवत
हैरण्यवत—हरिवर्ष, रम्यकवर्ष देवकुरु उत्तरकुरु और अन्तरदीपज अकर्म भूमिक मनुष्य पुरुषों
की कायस्थिति का काल जैसा २ वहाँ की मनुष्यस्त्रियों की कायस्थिति का काल कहा गया
है वैसा २ ही जानना चाहिये, ऐसा इस कथन का निष्कर्षार्थ है स्त्रियों की स्थिति के
जैसा ही अवस्थान भी अन्तरदीपज मनुष्यपुरुषों तक का जानना चाहिये इस कथन का

यावत्—अर्थात् भरत औरवत पूर्वविदेह अने अपर विदेह सुधीनी पुरुषोनी कायस्थितिने
काण पण्णे अने प्रमाणे समञ्ज देवे ।
“अकर्मभूमिकमणुस्सपुरिसाणं जहा अकर्मभूमिगमणुस्सिस्थीणं” अकर्मभूमिज
मनुष्य पुरुषोनी कायस्थितिने काण जेभ अकर्मभूमिक मनुष्य स्त्रियोनी कायस्थिति
काण कहोवांमा आवेद छे, अने प्रमाणेने समञ्ज देवे । अने अंतरदीप रूप अकर्म भूमिज
मनुष्य स्त्रियोनी कायस्थितिना काण प्रमाणेने काण यावत् अंतरदीपज मनुष्योनी काय
स्थितिने काण पण्णे समञ्ज देवे । अतो रीते यावत् पदथी हैमवत, हैरण्यवत—हरिवर्ष,
रम्यकवर्ष देवकुरु, उत्तरकुरु अने अंतरदीप अकर्मभूमिना मनुष्य पुरुषोनी कायस्थितिने
काण जे जे रीते त्या स्थानी मनुष्य स्त्रियोनी कायस्थितिने काण कहो छे, अने रीते
समञ्ज देवे । आ प्रमाणेने का कथनमे लावार्थ छे स्त्रियोनी कायस्थिति प्रमाणे अव-
स्थान पण्णे अंतरदीपज मनुष्य पुरुषो सुधीनी समञ्ज देवे ।

યથા મનુષ્યાદિસ્ત્રીણાં કથિતમ્, તથાહિ—સામાન્યતો મનુષ્યપુરુષસ્ય ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેના-
ન્તર્મુહૂર્તમ્ । તદનન્તરં મૃત્વા ગત્યન્તરે વેદાન્તરે વા સંક્રમાત્ । ઉત્કર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ
પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્યધિકાનિ તત્ર સમભવાઃ પૂર્વકોટ્યાયુષો મહાવિદેહેપુ અષ્ટમસ્તુ ભવો દેવ
કુર્વાદિપુ । ધર્મચરણં પ્રતીત્યૈકસમયમાત્રં દ્વિતીયસમયે મરણસંભવાત્ । ઉત્કર્ષતો દેશોના
પૂર્વકોટિઃ, ઉત્કર્ષેણાપિ પૂર્વકોટ્યાયુષ એવ વર્ષાષ્ટકાદનન્તરં ચરણપ્રતિપત્તિસંભવાદિતિ ।
મનુષ્યવિશેષચિન્તાયાં સામાન્યતઃ કર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષઃ કર્મભૂમિરૂપ ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય જઘ-

સ્પષ્ટીકરણ્ણં એસ પ્રકાર હૈ — ભરત એરવત અન્તર દ્વીપ તક કે મનુષ્ય પુરુષોં કા અવસ્થાન
વૈસા કહનાં ચાહિયે જૈસા ભરતાદિ મનુષ્ય સ્ત્રીયોં કા કહા ગયા હૈ । સો એસ કથન કે
અનુસાર સામાન્ય સે મનુષ્ય પુરુષ કા અવસ્થાન ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેકર જઘન્યસે તો એક
અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ—ક્યોંકિ એસકે બાદ મરકર વહ ગત્યન્તર મેં યા વેદાન્તર મેં સંક્રમિત હો
જાતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એસકા અવસ્થાન કાલ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીન પલ્યોપમ કા હૈ
ઓર એનમેં એસકે પૂર્વકોટિ આયુ કો લેકર સાત ભવ તો મહાવિદેહોં મેં હો જાતે હૈ ઓર આઠવોં
ભવ દેવ કુરુ આદિકોં મેં હો જાતા હૈ તથા—ધર્મચરણ—ચારિત્ર ધર્મ—કો લેકર એસકા અવ-
સ્થાન કાલ જઘન્ય સે તો એક સમય કા હૈ—ક્યોંકિ-દ્વિતીય સમય મેં મરણ કી સંભાવના
હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ મેં અવસ્થાન કાલ એસકા દેશોન પૂર્વકોટિ રૂપ હૈ. ક્યોંકિ પૂર્વકોટિ કી આયુ
વાલે મનુષ્ય કે હી આઠ વર્ષ કે બાદ ચારિત્ર ધર્મ કાં પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈ । મનુષ્ય વિશેષ વિચારકી
અપેક્ષા મેં સામાન્ય સે કર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કર્મભૂમિ રૂપ ક્ષેત્ર કો આશ્રય કરકે

આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે.—ભરત, એરવત, અંતરદ્વીપ સુધીના મનુષ્ય
પુરુષોનું અવસ્થાન એવી રીતે કહેવું જોઈએ કે એવી રીતે ભરત વિગેરે ક્ષેત્રોની મનુષ્ય સ્ત્રીયોનું
અવસ્થાન કહેલ છે. તો આ કથન પ્રમાણે સામાન્ય રીતે મનુષ્ય પુરુષનું અવસ્થાન ક્ષેત્રની
અપેક્ષાથી જઘન્યથી તો એક અંતર્મુહૂર્તનું છે કેમકે—તે પછી તે મરીને બીજી ગતિમાં
અથવા વેદાન્તરમાં સંક્રમિત થઈ જાય છે. અર્થાત્ પરિણમી જાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેનો
અવસ્થાન કાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે અને તેમાં તેઓની પૂર્વ-
કોટિના આયુષ્યને લઈને સાત લવ તો મહાવિદેહોમાં થઈ જાય છે અને આઠમે લવ દેવ
કુરુ વિગેરેમાં થઈ જાય છે. તથા ધર્મચરણ—ચારિત્ર ધર્મને લઈને તેનો અવસ્થાન કાળ
જઘન્યથી તો એક સમયનો છે કેમકે—બીજા સમયમાં મરણની સંભાવના છે અને
ઉત્કૃષ્ટથી તેનો અવસ્થાન દેશોન પૂર્વકોટિ રૂપ છે. કેમકે—પૂર્વકોટિની આયુષ્ય વાળા
મનુષ્યને જ આઠ વર્ષ પછી ચારિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે મનુષ્ય વિશેષના વિચારની
અપેક્ષાથી સામાન્યથી કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષ, કર્મભૂમિરૂપ ક્ષેત્રનો આશ્રય લઈને જઘન્ય

ન્યેનાન્તર્મુહર્તમુત્કર્ષતલ્લોણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્વામ્યધિકાનિ, તત્ર અન્તર્મુહર્ત પૂર્વ
વદેવ, ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્વામ્યધિકાનિ સત્વાગન્ પૂર્વકોટ્યાયુઃસમન્વિતેષૂત્પદ્ય
અષ્ટમં વારમેકાન્તસુષમાયાં ભરતૈરવતયો સ્ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિષુ સમુત્પદ્યમાનસ્ય ભવતીતિ જ્ઞાત-
વ્યમ્ । ધર્મચરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકં સમયં સર્વવિરતિપરિણામસ્યૈકસામયિકસ્યાપિ સંભ-
વાત્, ઉત્કર્ષતો દેશોના પૂર્વકોટિઃ સમગ્ર ચરણકાલસ્યાપિ एतावत् एव भावादिति । भरतैर-
वत्कर्मभूमिकमनुष्यपुरुषस्यापि भरतैरवतक्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहर्तम् उत्कर्षत स्त्रीणि
पल्योपमानि देशोनपूर्वकोट्यम्यधिकानि । तानि च पूर्वकोट्यायुः समन्वितस्य विदेहपुरुषस्य

જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્વ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ તક
રહ સકતા હૈ इतना अवस्थान काल इसका इस कारण से हो सकता है कि यह सातवार तो
पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्य पुरुषों में उत्पन्न होकर आठवें भव में यह एकांत सुषमा काल
में भरत या ऐरवत क्षेत्र के तीन पल्योपमकी उत्कृष्ट स्थितिवाले मनुष्य पुरुषों में उत्पन्न
हो जाता है, चारित्र धर्म की प्रतिपत्ति की अपेक्षा लेकर इसका अवस्थान काल कम से
कम एक समय का है—क्योंकि कम से कम एक समय तक भी सर्वविरति रूप चारित्र
परिणाम इसके हो सकता है—और अधिक से अधिक इसके सर्वविरति रूप चारित्र परिणाम
देशोन पूर्वकोटि तक हो सकता है—क्योंकि सर्वविरति का काल इतना ही है भरत एवं ऐरवत
कर्मभूमिक मनुष्य पुरुष का भी अवस्थान काल भरत और ऐरवत क्षेत्र की अपेक्षा लेकर
जघन्य से एक अन्तर्मुहर्त का है और उत्कृष्ट से देशोन पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का
है । इतना यह काल पूर्वकोटि आयु युक्त विदेह क्षेत्र का पुरुष जो भरतादिमें संवृत होकर

થી એક અતર્મુહર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ સુધી
રહી શકે છે આટલો અવસ્થાન કાળ તેનો એ કારણે થઈ શકે છે કે—આ સાતવાર સુધી
તો પૂર્વકોટિના આયુષ્ય વાળા મનુષ્ય પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થઈને આઠમા ભવમાં આ એકાન્ત
સુષમા કાળમાં ભરત અથવા ઐરવત ક્ષેત્રના ત્રણ પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્ય
પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ચારિત્ર ધર્મની પ્રતિપત્તિની અપેક્ષાથી તેનો અવસ્થાન કાળ
એકાદશમાં ઓછો એક સમયનો છે કેમકે ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી
પણ સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર પરિણામ તેને થઈ શકે છે અને વધારેમાં વધારે
સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર પરિણામ દેશોના પૂર્વકોટિ સુધી તેને થઈ શકે છે કેમકે
—સર્વ વિરતિનો કાળ એટલો જ છે ભરત અને ઐરવત, કર્મભૂમિક મનુષ્ય
પુરુષનો અવસ્થાન કાળપણ ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રની અપેક્ષા જઘન્યથી એક અતર્મુહર્તનો છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે આટલો આ કાળ પૂર્વકોટિ
આયુષ્ય વાળા વિદેહ ક્ષેત્રના પુરુષો જે ભરત વિગેરેમાં સંહરણ કરીને ફરી લાવવામાં આવે

મરતાદા મંદન્યાનીતસ્ય મરતાદિ વામયોગાદ્ ભારતીયોડયમિતિ મરતાદિ પ્રવૃત્તવ્યપદેશસ્ય મવાયુ-
 ર્મને પ્કાન્તસુપમાપ્રારંભે સન્ન્યવન્નસ્ય જાતવ્યાનિ । ધર્મચરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકં સમયમ્
 ઉત્કર્ષેન દેશોના પૂર્વકોટિરિતિ । પ્તસ્ય દ્વયસ્યાપિ પૂર્વવદેવ ભાવના કર્તવ્યા । પૂર્વવિદેહાપર-
 વિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષસ્ય ક્ષેત્રાશ્રયણેન જઘન્યતોડન્તર્મુહર્તમ્ ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિપૃથ-
 યયન્વસ્થાને ભવતિ, તસ્ય ચારં વારં તત્રૈવ સત્તવારાનુત્પત્તિમધિકૃત્ય ભાવનીયમ્, યત સ્તત
 ર્ધર્મમદયં ગમન્તરં યોન્યન્તરં વા તસ્ય સંક્રમો ભવતિ । ધર્મચરણ પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકં સમય-
 મ્ ઉત્કર્ષતી દેશોના પૂર્વકોટિરવસ્થાનમ્ । તથા સામાન્યતોડકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષસ્ય તદ્ભાવ-
 નપરિચક્તો જન્મપ્રતીય જઘન્યેનૈકં પન્થોપમં પન્થોપમાસંસ્થેયભાગહીનમ્ । ઉત્કર્ષત સ્ત્રીણિ

પુન ત્યાયા વાય, વદ મરતાદિ મેં નિવામ ક્રિયા ડસલિયે યદ્ ભારતીય હૈ એસે વ્યપદેશ વાઝા
 હોતા હૈ વદ અપને મવમંવર્ધાં આયુ કે ક્ષય હોને પર પ્કાન્ત સુપમા કાલકે પ્રારંભ મેં ઉત્પન્ન હો
 જાતા હૈ ડમકો અપેક્ષા સે જાનના ચાહિયે । ચારિત્ર ધર્મ કો અપેક્ષા લેકર ડનકા અવસ્થાન
 કાલ જઘન્ય સે ઇક સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ કા હૈ । ડન જઘન્ય
 ઓર ઉત્કૃષ્ટ ડોનો કો ભાવના પહલે જૈમો હૈ કર લેનો ચાહિયે । પૂર્વવિદેહ ઓર અપર વિદેહ
 કર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કા ક્ષેત્ર કો અપેક્ષા લેકર અવસ્થાન કાલ જઘન્ય સે ઇક અન્તર્મુહર્ત
 કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ક વ હૈ યદ્ અવસ્થાન કાલ પુન. પુનઃ વહી સાતવાર
 ઉત્પન્ન હોને કે કારણ જાન લેના ચાહિયે ક્યોંકિ યહા સે નિકલને કે પદ્ચાત્ અવશ્ય
 ગમન્તર અવશ્ય યોન્યન્તર મેં મંક્રમ હો જાવેગા । ચારિત્રધર્મ કો અપેક્ષા લેકર ડનકા
 અવસ્થાન કાલ જઘન્ય સે ઇક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિકા હૈ । તથા સામાન્ય
 તં કર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કા જન્મ કો અપેક્ષા લેકર અવસ્થાન વાલ જઘન્ય સે પન્થોપમ

હે નેવું અન્તાદિમા નિવામ ક્રિયોં માટે ને ભારતીય છે. એવા વ્યપદેશ વાળો દોાય છે. તે
 પાળના ક્ષય સર્વમ્મી આયુષ ક્ષય થાય ત્યાદે એકાન્ત સુપમા કાળના પ્રારંભમાં ઉત્પન્ન
 થતું કાલ છે તે અપેક્ષાથી અમજવું. ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી તેનો અવસ્થાન કાળ જઘન્ય
 થી અન્તર્મુહર્ત છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિનો છે. આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેની
 કાળના પદ્ચાત્ તેમ સ્ત્રી તેવો પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહ કર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષનો અવ-
 સ્થાન કાળ તેવો અપેક્ષાથી અવસ્થાથી એક અન્તર્મુહર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ક
 થતું અવસ્થાન કાળ. હરી હરીને આજ માતવાર ઉત્પન્ન થવાના કારણથી સમજવાનો
 તે દેશોન અપર વિદેહની પછી બીજાગણિમાં અથવા બીજી યોનિમાં સંક્રમણ થઇ જાય
 તે નક્કી જન્મ જન્મ સર્વ જાય છે. ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી તેનો અવસ્થાન કાળ જઘન્ય
 થી એક અમજવું અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિનો છે. તથા સામાન્ય રીતે અકર્મ-
 ભૂમિક મનુષ્ય પુરુષનો અવસ્થાન કાળ જન્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી પન્થોપમના અસખ્યા-

પલ્યોપમાનિ યાવદવસ્થાનમ્ । સંહરણં પ્રતીત્ય તુ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ તચ્ચાન્તર્મુહૂર્તાયુઃશેષસ્યા
કર્મભૂમિષુ સંહતસ્ય ભવતીતિ જ્ઞાતવ્યમ્ । ઉત્કર્ષત સ્ત્રીણિ પલ્યોપમાણિ દેશોનયા પૂર્વકોટ્યાઽ-
મ્યધિકાનિ । તાનિ ચ દેશોનપૂર્વકોટ્યાયુઃસમન્વિતસ્ય ઉત્તરકુર્વાદૌ સંહતસ્ય તત્રૈવ મૃત્વા
સમુત્પન્નસ્ય ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યમ્, પૂર્વકોટ્યા દેશોનતા ચ ગર્ભકાલિકન્યૂનત્વવશાત્ ગર્ભસ્થિ-
તસ્ય સંહરણપ્રતિષેધાદિતિ ॥ હૈમવતઃૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષસ્ય જન્માશ્રયણેન
જઘન્યેન પલ્યોપમાસંસ્થેયભાગન્યૂનં પલ્યોપમમ્ ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણં પલ્યોપમં યાવદવસ્થાનમ્ ।

કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે હીન એક પલ્યોપમ તક કા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ
તક કા હૈ, સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર હસકા અવસ્થાનકાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત
તક કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ સે અધિક ત્રીન પલ્યોપમ તક કા હૈ યહાં જો
જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કા સમય કહા ગયા હૈ વહ અન્તર્મુહૂર્ત આયુ જિસકી શેષ હૈ ઓર
જિસકા અકર્મભૂમિ મેં સંહરણ હો ગયા હૈ એસે જીવકી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ. તથા
ઉત્કૃષ્ટ જો સમય કહા ગયા હૈં વહ દેશોન પૂર્વકોટિ કી આયુવાલા જીવ જિસકા ઉત્તર
કુરુ આદિમેં સંહરણ હુઆ હૈં ઓર વહો મરકર વહોં ઉત્પન્ન હુઆ હૈં ઉસકી અપેક્ષા સે કહા
ગયા હૈ । પૂર્વકોટિ મેં જો દેશોનતા કહી ગઈ હૈ વહ ગર્ભકાલ કી ન્યૂનતા કો લેકર કહી
હૈ ક્યોંકિ ગર્ભકાલ મેં સંહરણ હોને કા પ્રતિષેધ કિયા ગયા હૈ અન્યથા દેશોનતા ન કહ
કર પૂરી પૂર્વ કોટિ કહી જાતી, હૈમવત ઓર હૈરણ્યવત અકર્મભૂમિ કે મનુષ્ય પુરુષ કા
અવસ્થાન કાલ જન્મ કી અપેક્ષા સે કમ સે કમ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે હીન એક

તમા ભાગથીહીન એક પલ્યોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ સુધીનો છે. સંહરણની
અપેક્ષાથી તેનો અવસ્થાન કાળ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત સુધીનો અને ઉત્કૃષ્ટની દેશોનપૂર્વ
કોટિથી વધારે ત્રણ પલ્યોપમનો છે અહિંયાં જઘન્યથી જે એક અંતર્મુહૂર્તનો સમય કહ્યો છે,
તે જેનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત બાકી હોય અને જેનું સંહરણ અકર્મભૂમિમાં થયું હોય એવા
જીવની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ જે સમય કહ્યો છે તે દેશોન પૂર્વકોટિના આયુષ્ય
વાળા જીવ કે જેનું સંહરણ ઉત્તરકુરુ વિગેરેમાં થયું હોય અને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થયા હોય
તેઓની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

પૂર્વકોટિમાં જે દેશોનપણું કહ્યું છે. તે ગર્ભકાળની ન્યૂનતાને લઈને કહેલ છે. કેમકે
ગર્ભકાળમાં સંહરણ થવાનો પ્રતિબંધ કહ્યો છે નહિતર દેશોન પણું ન કહીને પૂર્વપૂર્વકોટી
કહેવામાં આવત હૈમવત અને હૈરણ્યવત અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષનો અવસ્થાન કાળ
જન્મની અપેક્ષાથી ઓછામાં ઓછા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગથી હીન એક પલ્યોપમનો

સંહરણં પ્રતીય જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્ત્તેણ દેશોનયા પૂર્વકોટ્યાઽમ્યધિકં પલ્યોપમં યાવદવ-
 થદાનં ભવતીતિ ! અપ્ર ભાવના પ્રાગેવ સ્વયં કર્તવ્યા । હરિવર્પરમ્યકવર્ષાકર્મભૂમિકમનુપ્ય
 પુરુષસ્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્ત્તેણ પલ્યોપમે પલ્યોપમસ્યાસંદ્યેયભાગન્યૂને, ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણો
 દે પલ્યોપમે જઘન્યત ઉત્કર્ષતઃ, તત્રૈતાવત આયુષ સંગવાત । સંહરણં પ્રતીય જઘન્યતોઽન્ત-
 ર્મુહર્ત્તેણાન્તર્મુહર્ત્તેણ સંહરણામભવાત । ઉત્કર્ષતો દેશોનયા પૂર્વકોટ્યાઽમ્યધિકે દે પલ્યો-
 પમે, ભાવના પ્રાગેવ । દેવદુરુત્તર્કુર્વકર્મભૂમિકમનુપ્યપુરુષસ્ય ક્ષેત્રં પ્રતીય જઘન્યતઃ
 પલ્યોપમાસંદ્યેયભાગન્યૂનાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ । ઉત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણાનિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ,

પલ્યોપમ કા ઈઔર ઉત્કૃષ્ટ મે પરિપૂર્ણ એક પલ્યોપમ કા હૈ, સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર હસકા
 અવસ્થાન કાલ જઘન્ય મે તો એક અન્તર્મુહર્ત્ત કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક
 એક પલ્યોપમ કા હૈ યહા ભાવના પઢલે જૈસી કરલેનીં ચાહિયે । હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ રૂપ
 અકર્મભૂમિ કે મનુષ્ય પુરુષ કા અવસ્થાન કાલ જન્મ કા અપેક્ષા લેકર જઘન્ય મે તો પલ્યો-
 પમ કે અસંદ્યાતવે ભાગ સે ન્યૂન દો પલ્યોપમ તક કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂરે દો પલ્યોપમ
 કા હૈ । જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ મે વહા હતને હી આયુ કા સંભવ હૈ, સંહરણ કી અપેક્ષા હસકા
 અવસ્થાન કાલ જઘન્ય મે એક અન્તર્મુહર્ત્ત કા હૈ ત્યોકિ જિમંકો આયુ એક અન્તર્મુહર્ત્ત સે
 ન્યૂન-કમ-હોતિ હૈ એમ જીવહા સંહરણ નહીં હોતા હૈ, ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે હસકા અવસ્થાન
 કાલ દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક દો પલ્યોપમ તક કા હૈ । ભાવના પઢલે જૈસી હી હોગી ।
 દેવદુર ઔર ઉત્તરકુર નપ અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કા અવસ્થાન કાલ ક્ષેત્ર કી
 અપેક્ષા લેકર જઘન્ય મે તો પલ્યોપમ કે અસંદ્યાતવે ભાગ હોન ત્રીન પલ્યોપમે કા

છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ઓછ પલ્યોપમનો છે. સંહરણની અપેક્ષાથી તેનો અવસ્થાન કાળ
 જઘન્યથી તો ઓછ અન્તર્મુહર્ત્ત છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક ઓછ પલ્યોપમનો
 છે અદિયા તેની સમજણ પડેલા પ્રમાણે જ સમજી લેવી. હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ એપ
 અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષનો અવસ્થાન કાળ જન્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી તો પલ્યોપમનો
 અસંદ્યાતમા ભાગથી ન્યૂન એ પલ્યોપમ મુખીનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એ પલ્યોપમનો
 સે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્યા અવસ્થાન આયુષ્યનો સંભવ છે સંહરણની અપેક્ષાથી તેના
 અવસ્થાન કાળ જઘન્યથી ઓછ અન્તર્મુહર્ત્તનો છે. કેમકે - જેનું આયુષ્ય ઓછ અન્તર્મુહર્ત્તથી
 ન્યૂન જોવા દોાય છે એવું ઉત્કૃષ્ટ સંદર્ભ મળે નથી, અને ઉત્કૃષ્ટથી તેનો અવસ્થાન
 કાળ દેશોનપૂર્વકોટિ અધિક એ પલ્યોપમ મુખીનો છે. તેની સમજ પડેલા દશા પ્રમાણે
 અપૂર્વ દેવદુર અને ઉત્તરકુર એ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષનો અવસ્થાન કાળ ક્ષેત્રની
 અપેક્ષાથી જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંદ્યાતમા ભાગથી હોન જોવા તણ પલ્યોપમનો છે

સંહરણમધિકૃત્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતસ્ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ દેશોનપૂર્વકોટચાઽમ્યધિકાનિ ।
અન્તરદ્વીપકમનુષ્યપુરુષસ્ય જન્મ પ્રતીત્યં દેશોનં પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગમુત્કર્ષતઃ પરિપૂર્ણ
પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગમ્ સંહરણમધિકૃત્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટચમ્યધિકપલ્યોપ-
માસંખ્યેયભાગ યાવદવસ્થાનમિતિ । ‘દેવાણં જન્ચેવ ઠિર્ઽ સન્ચેવ સંચિટ્ટુણા જાવ સન્વટ્ટસિદ્ધ-
ગાણં’ દેવાના તુ યા પૂર્વે સ્થિતિઃ કથિતા સૈવ સસ્થિતિઃ કાર્યસ્થિતિરપિ વંક્તવ્યેતિ । કિયત્પર્યન્ત
મિત્યાહ—યાવત્સર્વાર્થસિદ્ધકાનામ્—સર્વાર્થસિદ્ધદેવપુરુષપર્યન્તમિત્યર્થઃ, અત્ર યાવત્પદેન—ભવન-
પતિ—વાનવ્યન્તર—જ્યોતિષ્ક—વૈમાનિક સૌધર્માદિતોઽપરાજિતવિમાનગતદેવપુરુષાણાં ગ્રહણ ભવતીતિ ।
નનુ કાર્યસ્થિતિસ્ત્વનેકભવભાવાશ્રિતા સા કથમેકસ્મિન્ ભવે ભવતીતિ ચેદત્રોચ્યતે દેવપુરુષો

હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઇસકા અવસ્થાન કાલ પૂરે ત્રીન પલ્યોપમ કા હૈ. સંહરણ કી અપેક્ષા
ઇસકા અવસ્થાન કાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન પૂર્વકોટિ
અધિક ત્રીન પલ્યોપમ કા હૈ અન્તર દ્વીપજ મનુષ્ય પુરુષ કા અવસ્થાન કાલ જન્મ કી અપેક્ષા
લેકર દેશ સે ન્યૂન પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ તક કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઇસકા અવસ્થાન
કાલ પરિપૂર્ણ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ તક કા હૈ । સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર ઇસકા
અવસ્થાન કાલ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમ
કે અસંખ્યાતવે ભાગ કા હૈ । “ દેવાણં જન્ચેવ ઠિર્ઽ સન્ચેવ સંચિટ્ટુણા જાવ સન્વટ્ટસિદ્ધ-
ગાણં ” ભવનપતિ દેવપુરુષો સે લેકર સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપુરુષ પર્યન્ત દેવો કી જો
પહિલે ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈં વહો કાર્યસ્થિતિ હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે,

શંકા—કાર્યસ્થિતિ તો અનેક ભવોકે આશ્રિત હોતી હૈ—ફિર વહ યહાં એક ભવ મેં
કૈસે હો સકતી હૈ ?

અને ઉત્કૃષ્ટથી તેને! અવસ્થાને કાળ પૂરા ત્રણ પલ્યોપમનો છે. સંહરણની અપેક્ષાથી તેનો
અવસ્થાન કાળ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક
ત્રણ પલ્યોપમનો છે અંતરદ્વીપજ મનુષ્ય પુરુષનો અવસ્થાન કાળ જન્મની અપેક્ષાથી દેશથી
ન્યૂન પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેનો અવસ્થાન કાળ
પૂરા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીનો છે સંહરણની અપેક્ષાથી તેને અવસ્થાન
કાળ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિ અધિક પલ્યોપમના અસં-
ખ્યાતમા ભાગનો છે, ‘દેવાણં જન્ચેવ ઠિર્ઽ સન્ચેવ સંચિટ્ટુણા જાવ સન્વટ્ટસિદ્ધગાણં’
ભવનપતિદેવ પુરુષોથી લઈને સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવપુરુષ સુધી પહોંચી દેવોની જે ભવસ્થિતિ
કહી છે એજ પ્રમાણે કાર્યસ્થિતિ પણ છે તેમ સમજવું

શંકા—કાર્યસ્થિતિ તો અનેક ભવોના આશ્રિત હોય છે, તો પછી તે અહિંયાં એકભવ
માં કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

દેવ પુરુષત્વાપરિત્યાગેન કિયન્તં કાલં, યાવન્નિરન્તર ભવતીત્યેવાત્ર વિવક્ષિતમ, તત્ર દેવચ્ચુત્વા આનન્તર્યેણ મૂયો દેવો ન ભવતિ અતઃ ‘દેવાણં જચ્ચેવ ઠિર્ઠિં સચ્ચેવ સચ્ચિટ્ટણા માણિયન્વા’ इत्यतिदेशः कृत इति ॥सू० ९॥

તદેવ પુરુષાણાં નૈરન્તર્યેણાવસ્થાનં કથિતં સમ્પ્રતિ તેષામન્તરમાહ ‘પુરિમસ્સ ણં’ इत्यादि

મૂલમ્— પુરિસસ્સ ણં મંતે! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ? ગોયમા ! જહન્નેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ કાલો । તિરિસ્સજોણિય પુરિ સાણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ કાલો । એવં જાવ સ્વહ-યરતિરિસ્સજોણિયપુરિસાણં । મણુસ્સપુરિસાણં મંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ? સ્વેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વણસ્સઇકાલો । ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણી ઓસ્સપ્પિણીઓ જાવ અવહ્મપોગ્ગલપરિ-યટ્ઠં દેસૂણં । કમ્મભૂમિયાણં જાવ વિદેહો જાવ ધમ્મચરણે એકકો સમઓ સેસં જહિત્થીણં જાવ અંતરદીવગાણં દેવપુરિસાણં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ કાલો । ભવણવાસિદેવપુરિસાણં તાવ જાવ સહસ્સારો જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇકાલો । આણયદેવપુરિસાણં મંતે ! કેવઇયં કાલં અંતરં હોઇ ? ગોયમા ? જહન્નેણં વાસપુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઇ કાલો, એવં જાવ ગેવેજ્જદેવપુરિસસ્સ વિ । અણુત્તોવવાઇય દેવપુરિસસ્સ જહન્નેણં વાસપુહુત્તં ઉક્કોસેણં સંસ્વેજ્જાઇં સાગરોવમાઇં સાઇરેગાઇં ॥૧૦॥

उत्तर—‘‘देव पुरुष देवपुरुष रूप से निरन्तर कितने काल तक होता रहता है—यही बात तो कायस्थिति में विवक्षित है—सो देव च्यव कर फिर देव तो होता नहीं है, इसी लिए यहां अतिदेश से ऐसा कहा गया है कि ‘‘देवाणां जा ठिर्इ सा चेव संचिट्टणा भाणि यन्वा’’ कि देवों की जो भवस्थिति है वही कायस्थिति है । सूत्र ॥९॥

ઉત્તર—દેવપુરુષ દેવપુરુષ પણાથી સતત કેટલા કાળ સુધી થતા રહે છે ? એજ વાત કાયસ્થિતિમાં વિવક્ષિત છે કેમકે—દેવ ચ્યવીને પાછા દેવ તો બનતા નથી. તેથીજ અહિંયાં અતિદેશથી તેમ કહેવામાં આવેલ છે કે—દેવાણં જા ઠિર્ઠિં સા ચેવ સંચિટ્ટણા માણિયન્વા’’ દેવાની જે ભવસ્થિતિ છે એજ કાયસ્થિતિ છે તેમ સમજવું. ॥સૂ. ૯॥

छाया पुरुषस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एक समय मुत्कर्षेण वनस्पतिकालः । तिर्यग्योनिकपुरुषाणां जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण वनस्पतिकालः । एवं यावत् खेचरतिर्यग्योनिकपुरुषाणाम् । मनुष्यपुरुषाणां भदन्त ! कियन्तं काल मन्तरं भवति ? गौतम ! क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं मुत्कर्षेण वनस्पतिकालः । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेणानन्तं कालम् अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो यावदपार्द्धपुद्गलपरावर्तं देशोनम् । कर्मभूमिकानां यावद् विदेहो यावद् धर्मचरणे एकः समयः, शेष यथा स्त्रीणां यावदन्तरद्वीपकानाम् । देवपुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तं मुत्कर्षेण वनस्पतिकालः । भवनवासिदेवपुरुषाणां तावद् यावत् सहस्रारः, जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण वनस्पतिकालः । आनतदेवपुरुषाणां भदन्त ! कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! जघन्येन वर्षपृथक्त्वमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः । एवं यावद् त्रैवेयकदेवपुरुषस्यापि । अनुत्तरोपपातिकदेवपुरुषस्य जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेण संख्येयानि सागरोपमाणि सातिरेकाणि ॥सू०॥

टीका—‘पुरिसस्स णं भंते’ पुरुषस्य खलु भदन्त ! ‘कैवड्यं कालं अंतरं होइ’ कियन्तं कालमन्तरं भवति—कालतोऽन्तरं कियच्चिरं—कियच्चिरकालिकं भवति पुरुषः पुरुषत्वात् परिभ्रष्टः सन् पुनः कियता कालेन पुरुषत्वमवाप्नोतीति प्रश्न, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ? ‘जहन्नेण एक्कं समयं’ जघन्येनैकं समयम् समयमात्रं व्यवधानं भवतीत्यर्थः ।

इस प्रकार पुरुषों का नैरन्तर्य रूप से अवस्थान कहकर अब सूत्रकार उनका अन्तर कहते हैं—“पुरिसस्स णं भंते ! इत्यादि । सूत्र ॥९॥

टीकार्थ—गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! एक पुरुष पुरुषत्व का परित्याग करके फिर वह पुरुषत्व को प्राप्त करे ऐसा अन्तर कितने काल का होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेण वणस्सइ कालो” हे गौतम ! पुरुष अपने पुरुषत्व को परित्याग करके कम से कम फिर वह उसे एक समय के बाद प्राप्त

आ रीते सतत रीते पुग्घेना अवस्थानं काणतुं कथनं करीने हुवे सूत्रकार तेष्सेना अंतरं काणतुं कथनं करे छे “पुरिसस्स णं भंते !” इत्यादि.

टीकार्थ—गौतमस्वामीने प्रभुने ओषुं पूछ्थुं के—हे भगवन् ! ओक पुरुषने, पुरुष पणुना त्याग करीने पाछा पुग्घेणुने प्राप्त करवाभां केटला काणतुं अंतरं होय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमा प्रभु कहे छे के—“गोयमा ! जहण्णेण एक्कं समयं उक्कोसेण वणस्सइ कालो” हे गौतम ! पुरुष पोताना पुग्घेणुने त्याग करीने करी पुरुष पणुने प्राप्त

તથાહિ—યદા ચલુ કશ્ચિત્પુરુષઃ ઉપશમશ્રેણીં પ્રાપ્ત ઉપશાન્તે પુરુષવેદે સમયમેક જીવિત્વા તદ-
 નન્તરં મ્રિયતે તદા અસૌ નિયમતો દેવપુરુષેષુ સમુત્પદ્યતે ઇતિ સમયમેકમન્તરં પુરુષત્વસ્ય ભવ-
 તીતિ । ‘ઉવકોસેણ વણસ્સઙ્ગ કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ વનસ્પતિકાલપર્યન્તં પુરુષત્વ-
 સ્યાન્તરં ભવતીતિ । વનસ્પતિ કાલઃ—ચેત્યં પઠનીય સ્તથાહિ—‘અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિ-
 ણીઓ કાલઓ ચેત્તઓ અણંતા લોગા અસંચેજ્જા પોગ્ગલપરાયદ્દા તે ણં પુગ્ગલપરાયદ્દા
 આવલિયાપ્પ અસંચેજ્જઙ્ગમાગો’ અનન્તા ઉત્તપિણ્યવસપિણ્યઃ કાલતઃ, ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકાઃ
 અસંખ્યેયમાગઃ, અસંભાગપરિમિતાઃ પુદ્ગલપરાવર્ત્તા ઇતિભાવઃ । ઉક્તક્રમેણ સામાન્યતઃ પુરુષત્વ-

કર લેતા હૈ और उत्कृष्ट से जितना वनस्पति का काल कहा है उसके बाद वह उसे पुनः प्राप्त
 कर लेता है, इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि जब कोई पुरुष उपशम श्रेणि पर आरूढ़
 होता है, तो पुरुष वेद के उपशान्त होजाने पर वह वहां कम से कम एक समय तक
 जीवित रहकर—अर्थात् उपशमश्रेणि में वर्तमान रहकर बादमें जब उसका वहां मरण हो जाता
 है तो नियम से यह देवगति में जाकर उत्पन्न होता है इस प्रकार उपशान्त हुए पुरुष वेद को
 पुनः पुनः प्राप्त करने में कम से कम एक समय का अन्तर होता है और उत्कृष्ट से जो अन्तर
 वनस्पति काल प्रमाण कहा गया है— उसका तात्पर्य ऐसा है कि इसमें ‘अणंताओ उस्स-
 प्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, चेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरायदद्दा,
 ते णं पुग्लपरायदद्दा आवलियाप्प असंखेज्जङ्गमागो’ इसके काल से अनन्त उत्सर्पिणियां
 समाप्त हो जाती है, क्षेत्र की अपेक्षा अनन्त लोक समाप्त हो जाते हैं असंख्यात पुद्गल
 परावर्त हो जाते हैं और ये असंख्यात पुद्गल परावर्त आवलिका के असंख्यातवें भाग रूप

કરવામાં ઓછામાં ઓછા એક સમય પછી પ્રાપ્ત કરીલે છે અને વધારેમા વધારે વનસ્પતિ
 નો જેટલો કાળ કહ્યો છે, તેટલો કાળ પછી તે તેને ફરી પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ કથનનું
 તાત્પર્ય એવું છે કે—જ્યારે કોઈ પુરુષ ઉપશમ શ્રેણી પર આરૂઢ થાય છે, તો પુરુષ વેદનું
 ઉપશાન્ત થઈ જવાથી તે ત્યાં ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી જીવતો રહીને અર્થાત્ ઉપ-
 શમ શ્રેણીમાં વર્તમાન રહીને તે પછી તેનું ત્યાં મરણ થઈ જાય છે, તો નિયમની
 તે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે ઉપશાન્ત થયેલ પુરુષવેદને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં
 ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અંતર હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાળ પ્રમાણનું જે
 અંતર કહ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—તેમાં ‘અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ કાલઓ,
 ચેત્તઓ, અણંતા લોગા, અસંચેજ્જા પોગ્ગલપરાયદ્દા, તે ણ પુગ્ગલપરાયદ્દા આવલિયાપ્પ
 અસંચેજ્જઙ્ગમાગો’ તેના કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણિયો અને અનંત અપસર્પિણિયો સમાર્પ્ત
 થઈ જાય છે. અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઈ જાય છે અને આ અસંખ્યાત પુદ્ગલપરા-
 વર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ હોય છે. આ રીતે સામાન્ય પણાથી પુરુષત્વનું

સ્યાન્તરં પ્રદર્શ્ય સમ્પ્રતિ—તિર્યક્ પુરુષવિષયકપુરુષસ્યાન્તરમાહ—‘તિરિક્ષજોણિય’ इत्यादि, ‘તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ તિર્યગ્યોનિકપુરુષાણાં પુરુષત્વસ્યાન્તરં જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમાત્રં ભવતિ એતાવત્ કાલસ્થિતિકમનુષ્યાદિભવેન । વ્યવધાનાત્ ‘ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલોઽસંખ્યેયપુદ્ગલપરાવર્તાશ્ચઃ । તાવતા કાલેન મુક્તચભાવે નિયમત પુરુષત્વભાવાત્ ‘એવં જાવ ચ્ચહયરતિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં’ એવં સામાન્યતઃ તિર્યગ્ પુરુષાણાં યથા પુરુષત્વસ્યાન્તરં કથિતં તેનૈવ રૂપેણ વિશેષવિચારે યાવત્પદેન જલચરપુરુષાણા તથા ચેચરતિર્યક્પુરુષાણામપિ પુરુષત્વસ્યાન્તરં પ્રત્યેકં જઘન્યોત્કર્ષામ્યાં કથિતં તદેવ સર્વમિહાપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ॥ સમ્પ્રતિ મનુષ્યપુરુષત્વ વિષયકાન્તરપ્રાતપાદનાર્થમાહ—‘મણુસ્સ’ इत्यादि, ‘મણુ-

હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર સામાન્ય રૂપ સે પુરુષત્વ કા અન્તર પ્રકટ કર અવ સૂત્રકાર વિશેષ રૂપસે તિર્યક્ પુરુષ વિષયક પુરુષત્વ કા અન્તર પ્રકટ કરને કે લિખે અતિદેશ દ્વારા ઇસ સમ્બન્ધ મેં કહતે હૈં—‘ તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણ-સ્સઙ્કાલો’ તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કે પુરુષત્વ કા અન્તર જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત કા પડતા હૈં, ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ કે કાલ કે પ્રમાણ અનન્ત કાલ કા પડતા હૈં ઔર વનસ્પતિ કાલ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત રૂપ હોતા હૈં । ‘એવં જાવ ચ્ચહયરતિરિક્ષજોણિયપુરિ-સાણં’ જૈસે અન્તર કથન સામાન્ય સે તિર્યક્ પુરુષો કે પુરુષત્વ કા કહા ગયા હૈં ઁસી પ્રકાર વિશેષરૂપ સે જલચર સ્થલચર, ઔર ચેચર ઇન પુરુષો કે પુરુષત્વ કા મી અન્તર કહ લેના ચાહિયે, ઇસ તિર્યક્ ત્રી પ્રકરણ મેં જો અન્તર જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કહા ગયા હૈં વહી સવ યદ્દા પર મી જાનના ચાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર મનુષ્યપુરુષત્વ વિષયક અન્તર સમજાને કે લિખે કહતે હૈં— ઇમ મેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એવા પૂછા હૈં—“ મણુસ્સપુરિસાણં મત્તે । કેવહયં કાલં અતરં હોઈ” હૈં

અંતર બતાવીને હવે સૂત્રકાર વિશેષ પ્રકારથી તિર્યક્ પુરુષ સંબંધી પુરુષ પણાનું અંતર બતાવવા માટે આ સંબંધમાં અતિદેશ દ્વારા કહે છે—‘તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો’ તિર્યગ્યોનિક પુરુષ પણાનું અંતર જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્તનું હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિના કાળ પ્રમાણનું એટલે કે અનંત કાળનું અંતર પડે છે. આ વનસ્પતિના કાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત રૂપ હોય છે ‘એવં જાવ ચ્ચહયર-તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં’ જે પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી તિર્યક્ પુરુષાનું અંતર કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે વિશેષ જલચર—સ્થલચર—અને ખેચર પુરુષોના પુરુષ પણાનું અંતર પણ સંમળ લેવું અર્થાત્ તિર્યક્ ત્રી પ્રકરણમાં જે અંતર જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેવામાં આવ્યું છે, એજ સઘળું કથન અહિંયાં પણ સમજવું.

હવે સૂત્રકાર મનુષ્ય પણા સંબંધી અંતર સમજાવવા માટે કથન કરે છે—તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“મણુસ્સપુરિસાણં મત્તે । કેવહયં કાલં અતરં હોઈ”

સ્સપુરિસાણં મંતે' મનુષ્યપુરુષાણાં ભદન્ત ! 'કેવઇયં કાલં અંતરં હોઈ' કિયન્તં કાલ-
મન્તરં ભવતિ મનુષ્યપુરુષો મનુષ્યપુરુષત્વાત્ પરિશ્રષ્ટઃ સન્ પુનઃ કિયતા કાલેન મનુષ્યપુરુષત્વમવા-
પ્નોતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'खेत्तं पडुच्च' क्षेत्रं
प्रतीत्य—क्षेत्राश्रयणेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमन्तरं भवति 'उक्कोसेणं वणस्सइकालो' उत्कर्षेण वन-
स्पतिकालपर्यन्तं क्षेत्राश्रयणेनोत्कर्षेणो मनुष्यपुरुषत्वस्यान्तरं भवतीत्यर्थः । 'धम्मचरणं पडुच्च'
धर्मचरणं चरणधर्मं प्रतीत्य—चरणधर्माश्रयणेन 'जहन्नेणं एक्कं समयं' जघन्येनैकं समयम्
जघन्यतः समयैकमात्रस्यान्तरं भवतीत्यर्थः, यदा कश्चिन्मनુष्यपुरुष उपशमश्रेणि गत उपशान्ते पुरुष-
वेदे समयमेकं जीवित्वा तदनन्तरं म्रियते तदाऽसौ नियमतो देवपुरुषेषु समुत्पद्यते इति भवति
समयमेकमन्तरं मनुष्यपुरुषत्वस्येति भावः । 'उक्कोसेणं अणंतं कालं' उत्कर्षेणानन्तं
कालम्, तदेवाह—'अणंताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ' अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः

ભદન્ત । મનુષ્ય પુરુષોં કો મનુષ્ય પુરુષત્વ સે પરિત્યક્ત હો જાને પર પુનઃ उसकी प्राप्ति—
करने में कितने काल का अन्तर होता है ; इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! खेत्तं
पडुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमंतरं” क्षेत्र की अपेक्षा करके इन्हें मनुष्य पुरुषत्व प्राप्त करने
में कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त का अन्तर पड़ता है और ज्यादा से ज्यादा वनस्पति काल
प्रमाण अनन्त काल का अन्तर पड़ता है “धम्मचरण पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्को-
सेणं अणंतं कालं” चारित्र धर्म की अपेक्षा करके इन्हें पुनः मनुष्य पुरुषत्वप्राप्त करने में कम
से कम एक समय का और अधिक से अधिक अनन्तकालका अनन्तर पड़ता है । कोई मनुष्य
पुरुष जब उपशम श्रेणि को प्राप्त होकर पुरुष वेद के उपशान्त होने से कम से कम एक
समय तक वहां जीवित रहता है, और उसके बाद मरकर वह नियम से देव पुरुषों में उत्पन्न
हो जाता है । तो इस अपेक्षा यहां जघन्य से अन्तर एक समय का आता है और उत्कृष्ट

હે ભદન્ત ! મનુષ્ય પુરુષોને-મનુષ્ય પુરુષ પણાથી છૂટિ જવા પછી ફરીથી તે મનુષ્ય પુરુષ
પણાની પ્રાપ્તિ કરવાનાં કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ
સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા खेत्तं पडुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमंतरं” क्षेत्रની અપેક્ષાથી
તેને મનુષ્ય પણાને પ્રાપ્ત કરવામાં ઓછામાં ઓછા એક અંતર્મુહૂર્ત નું અંતર હોય છે અને
વધારેમાં વધારે વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણનું અનંત કાળનું અંતર પડે છે “ધમ્મચરણં પડુચ્ચ
જહણ્ણેણં એક્કં સમયં ઉક્કોસેણ અણત કાલં” ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી તેમને ફરીથી
મનુષ્ય પુરુષ પણુ પ્રાપ્ત કરવામાં ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે
અનંત કાળનું અંતર પડે છે કોઈ મનુષ્ય પુરુષ જ્યારે ઉપશમ શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને પુરુષ-
વેદના ઉપશાંત થયા પછી ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી ત્યાં જીવતા રહે છે અને
તે પછી મરીને તે નિયમથી દેવ પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તે આ
અપેક્ષાએ અહિંયાં જઘન્ય થી એક સમયનું અંતર આવે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું

‘જાવ અવદ્ધ પોગલપરિયદ્દં દેસૂણં’ યાવદપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તે દેશોનમ્, યાવત્પદેન-
‘કાલઓ રેત્તઓ અણંતા લોગા’ કાલતઃ ક્ષેત્રતોઽનન્તા લોકાઃ, એતદન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતી
તિ સામાન્યતો મનુષ્યપુરુષત્વસ્યાન્તરમિતિ । ‘કમ્મભૂમિગાણં જાવ વિદેહો જાવ ધમ્મચરણે
એવકો સમઓ સેસં જહિત્થીણં જાવ અંતરદીવગાણં’ કર્મભૂમિકાનાં મનુષ્યપુરુષાણાં
યાવદ વિદેહો યાવદ્ ધર્મચરણે એકઃ સમયઃ શેષં યથા સ્ત્રીણામ્ યાવદન્તરદ્વીપકાનામ્,
પ્રથમયાવત્પદેન ભરતૈરવતપૂર્વાપરવિદેહક્ષેત્રપર્યન્તસકલકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં સંગ્રહઃ
તથા—દ્વિતીયયાવત્પદેન એકર્મભૂમિકાનાં હૈમવતાદન્તરદ્વીપપર્યન્તાનાં સંગ્રહો ભવતિ, તથાચ
કર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણામકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણાં ચ સર્વેષાં યથા મનુષ્યસ્ત્રીણાં કર્મભૂમિકા-
કર્મભૂમિકાનામન્તરં કથિતં તથૈવ અત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

તથાહિ—સામાન્યતો મનુષ્યસ્ય ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમન્તરં ભવતિ, તચ્ચ

સે જો અન્તર અનન્ત કાલ તક કા હોના કહા ગયા હૈ વહ ઇસમેં ‘અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણી-
ઓસપ્પિણીઓ જાવ અવદ્ધ પોગલપરિયદ્દં દેસૂણં’ કાલ સે અનન્ત ઉત્સર્પિણિયાં અવસ
ર્પિણિયાં હો જાતી હૈ યાવત્ ક્ષેત્ર સે—અનન્ત લોગ હો જાતે હૈં વહ દેશોન અર્ધ
પુદ્ગલ પરાવર્ત હોતા હૈ” ઇસ અભિપ્રાય સે કહા ગયા હૈ “કમ્મભૂમિગાણં જાવ વિદેહો જાવ
ધમ્મચરણે એવકો સમઓ સેસં જહિત્થીણં જાવ અંતરદીવગાણં” યહાં પ્રથમ યાવત્પદ
સે ભરત એરવત પૂર્વાવિદેહ અપરવિદેહ સમસ્ત કર્મભૂમિક પુરુષોં કા ઓર દ્વિતીય યાવત્પદ
સે એકર્મભૂમિક હૈમવત હૈરણ્યવત વર્ષ રમ્યક વર્ષ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ મનુષ્ય પુરુષોં કા ગ્રહણ હુઆ
હૈ ઇસ પ્રકાર કર્મભૂમિકે મનુષ્ય પુરુષોં કે પુરુષત્વ કા અન્તર અપની ૨ સ્ત્રિયોં કે પ્રકરણ
મેં જૈસાર અન્તર કહા ગયા હૈ વૈસા ૨ અન્તર હૈ,

જૈસે—સામાન્ય મનુષ્ય પુરુષ કા અન્તર ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કા હોતા

અંતર હોવાનુ જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે આમાં “અણંતાઓ ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીઓ જાવ
અવદ્ધપોગલપરિયદ્દં દેસૂણં” કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણીયો અને અવસર્પિણીયો થઈ જાય છે.
યાવત્ ક્ષેત્રથી અનંત લોકો થઈ જાય છે. તે દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય છે એ
અભિપ્રાયથી કહ્યું છે. “કમ્મભૂમિગાણં જાવ વિદેહો જાવ ધમ્મચરણે એવકો સમઓ સેસં
જહિત્થીણં જાવ અંતરદીવગાણં” અહિયાં પહેલા યાવત્પદથી ભરત એરવત, પૂર્વ-
વિદેહ, અપર વિદેહના સઘળા કર્મભૂમિજ પુરુષો અને બીજા યાવત્પદથી એકર્મભૂમિ
જ હૈમવત હૈમરણ્યવત વર્ષ, રમ્યક વર્ષ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય પુરુષો ગ્રહણ કરાયા છે.
આ રીતે કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષોના પુરુષપણાનું અને એકર્મભૂમિના મનુષ્ય
પુરુષોના પુરુષપણાનું અંતર પોતપોતાની સ્ત્રિયોના પ્રકરણમાં જે જે પ્રમાણેનું
અંતર કહેવામાં આવેલ છે. તે તે પ્રકારથી સમજી લેવું જેમકે—સામાન્ય
મનુષ્ય પુરુષનું અંતર ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે. તે

પ્રાગ્વત્ । ઉત્કર્ષતોઽનન્તં કાલં વનસ્પતિકાલઃ । ચારિત્રધર્મમાશ્રિત્ય જઘન્યત એકં સમયમ્, યતશ્ચરણપરિણામાત્પરિશ્રદ્ધસ્ય સમયાનન્તરં કસ્યચિત્ પુરુષસ્ય મૃયોઽપિ ચારિત્ર-પ્રતિપત્તિઃ સંભવતિ । ઉત્કર્ષતો દેશોનમપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત યાવદન્તરં ભવતિ । એવ વિશેષચિન્તાયાં કર્મભૂમિકમરતૈરવતપૂર્વવિદેહાપરવિદેહમનુષ્યપુરુષસ્ય જન્મ ચારિત્રધર્મ ચેતિદ્વયમપિ આશ્રિત્ય પ્રત્યેકં પૂર્વવદેવ ક્રમશઃ જઘન્યોત્કૃષ્ટામ્યામેકં સમયં દેશોનાપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત યાવદન્તરં ભવતિ । સામાન્યતોઽકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષસ્ય જન્માશ્રયણેન જઘન્યતોઽન્તરમન્તર્-મુહૂર્તામ્યધિકાનિ દશવર્ષસહસ્રાણિ યતઃ—અકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષત્વાવસ્થાયાં મૃતસ્ય જઘન્યસ્થિતિકદેવેષૂપાદો ભવતિ, તતોઽપિ ઘ્યુત્વા સ કર્મભૂમિપુ સ્ત્રીત્વેન પુરુષત્વેન વોત્પદ્યતે,

હૈ, કૈસે હોતા હૈ વહ પૂર્વવત્ સમજા લેના ચાહિયે । ઉત્કર્ષ સે અનન્ત કાલ કા વનસ્પતિકાલ પર્યન્ત અન્તર હોતા હૈ । ચારિત્ર ધર્મકો અપેક્ષા જઘન્ય સે એક સમય કા અન્તર હોતા હૈ ક્યોંકિ ચારિત્ર પરિણામ સે શ્રદ્ધ હોતે હુએ કિસી પુરુષકો એક સમય કે વાદ ફિર ચારિત્ર પ્રાપ્તિ કી સમાવના હોતી હૈ ઉત્કર્ષ સે એક દેશન્યૂન અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત પર્યન્ત કા અન્તર હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર વિશેષરૂપ સે વિચારણામેં કર્મભૂમિક ભરત એરવત પૂર્વવિદેહ મનુષ્ય પુરુષ કા અન્તર જન્મ ઔર ચારિત્ર ઇન દોંનોં કી અપેક્ષા પ્રત્યેક કા પહલે કે અનુમાર કમ સે કમ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ કો લેકર એક સમય કા તથા દેશોન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાલ તક કા હોતા હૈ । સામાન્ય અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કા જન્મ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ કા હોતા હૈ, ક્યોંકિ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કી અવસ્થામેં મરે હુએ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કા જઘન્ય સ્થિતિક દેવોં મેં ઉત્પાદ હોવે વહાં સે ફિર જ્યવકર વહ કર્મભૂમિયોં મેં સ્ત્રીરૂપ સે અથવા પુરુષ રૂપ સે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, વહાં સે ફિર મરને પર કિસી કિસી કી ફિર મી અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ રૂપ

કેવી રીતે થાય છે ? તે પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજા લેવું ઉત્કૃષ્ટથી અનન્તકાળનું વન-સ્પતિ કાળ પર્યન્તનું અન્તર હોય છે કેમકે—ચારિત્ર પરિણામથી શ્રદ્ધ થયેલા કોઈ પુરુષને એકસમય પછી ચારિત્ર પ્રાપ્તિ થવાની સંભાવના હોય છે ઉત્કૃષ્ટથી એકદેશથી ન્યૂન અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત પર્યન્તનું અન્તર હોય છે એજ પ્રમાણે વિશેષ પ્રકારની વિચારણામાં કર્મભૂમિક ભરત, એરવત, પૂર્વ વિદેહના મનુષ્ય પુરુષનું અન્તર જન્મ અને ચારિત્ર આ બન્નેની અપેક્ષાથી દરેકનું અન્તર પહેલા કહ્યા પ્રમાણે કેમથી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયનું તથા દેશોન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ સુધીનું છે સામાન્ય અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષનું અન્તર જન્મની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનું હોય છે. કેમકે—અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષની અવસ્થામાં મરેલાં અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુષની જઘન્ય સ્થિતિ વાળા દેવોમાં ઉત્પત્તિ થાય, અને પાછા ત્યાંથી ચીવીને તે કર્મભૂમિઓમાં સ્ત્રીપણાથી અથવા પુરુષ પણાથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યાંથી પાછા મરીને કોઈ કોઈની પાછી કર્મભૂમિક મનુષ્ય

તતોઽપિ મૃત્વા કસ્યચિદપિ ઇકર્મભૂમિકત્વેન મૃયોઽપિ ઉત્પાદાદ્ એતાવત્કાલમન્તરં ભવતિ, દેવભવાચ્ચવનાનન્તરમકર્મભૂમિષ્વવ્યવધાનં મનુષ્યત્વેન તિર્યક્સંજિપ્ત્વેન્દ્રિયત્વેન વા ઉત્પાદા સંભવાદપાન્તરાલે કર્મભૂમિકેષુ જન્મે ગૃહીત્વા તતો મૃત્વા ઇકર્મભૂમિકેષૂત્પાદસ્ય કથનં કૃતમિતિ । ઉત્કર્ષતો વનસ્પતિકાલમન્તરં ભવતિ । સંહરણોપેક્ષ્યાં જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમન્તરમ્, ઇકર્મ-ભૂમિતઃ કર્મભૂમિષુ સંહૃત્યાન્તર્મુહૂર્તમાત્રકાલાનન્તરં સંહર્તુ સ્તથાવિઘબુદ્ધિવૈપરીત્યાદિભાવેન મૃય-સ્તત્રૈવાનયનસમભવાજ્જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તકાલં પ્રતિપાદિતમ્' ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલં યાવદન્તરં ભવતિ, યત એતાવત્કાલાદનન્તરમકર્મભૂમિષૂત્પત્તિવત્ સંહરણમપિ નિયમતઃ સંભવતીતિ । એવં સામાન્યતોઽકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષવત્ વિશેષચિન્તાયાં હૈમવતૈરણ્યવત્હરિવર્ષરમ્ય-કવર્ષદેવકુરુત્તરકુર્વન્નરદ્વીપરૂપેષ્વકર્મભૂમિષુ જાતાનાં મનુષ્યપુરુષાણાં જન્મતઃ સંહરણતશ્ચ, જઘન્યત ઉત્કર્ષતશ્ચાન્તરં સામાન્યાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાણામિવ વક્તવ્યમિતિ ।

સે ઉત્પત્તિ હો જાતા હૈ, હસ અપેક્ષા સે હતને કાલ કા અન્તર કહા ગયા હૈ ક્યોંકિ દેવ ભવ સે ચ્યવ કર સીધા વિના વ્યવધાન કે કર્મભૂમિયોં મેં મનુષ્યપને સે અથવા તિર્યક્ સંજિપ્ત્વેન્દ્રિયપને સે ઉત્પત્તિ નહોં હો સકતી હૈ હસલિયે બીચ મેં એક ભવ કર્મભૂમિયોં મેં જન્મ લે કરકે ફિર વઢા સે મરને પર ઇકર્મભૂમિયોં મેં ઉત્પન્ન હાને કા કહા હૈ । ઉત્કર્ષ સે વનસ્પતિ કાલ કા અન્તર હોતા હૈ, સંહરણ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કા અન્તર હોતા હૈ ક્યોંકિ કિસી પુરુષ કા કોઈ દેવ વિશેષ સંહરણ કરકે કર્મભૂમિ મેં લે જાવે ફિર અતર્મુહૂર્ત કાલ કે બાદ ડસકી બુદ્ધિ મેં પરિવર્તન હોને સે ફિર ડસે ઇકર્મભૂમિમેં લાકર રક્ષ દેવે ડસ અપેક્ષા સે જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત કા કહા હૈ । ઓર ઉત્કર્ષ સે વનસ્પતિ કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ક્યોંકિ હતને કાલ કે બાદ ઇકર્મ ભૂમિ મેં ઉત્પત્તિ કે જૈસા સંહરણ ભી નિયમ સે હોતા હૈ । હસી પ્રકાર સામાન્ય ઇકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય પુરુષ કે જૈસે વિશેષ જો હૈમવત ઈરણ્યવત્ હરિવર્ષ રમ્યકવર્ષ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અન્તર દ્વીપ હન ઇકર્મ ભૂમિયોં કે

પુરુષ પણાથી ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે આ અપેક્ષાથી આટલા કાળનું અંતર કહ્યું છે કેમકે દેવ-ભવથી ચ્યવીને સીધા વ્યવધાન વિના ઇકર્મભૂમિયોંમાં મનુષ્ય પણાથી અથવા તિર્યક્ સંજી પંચેન્દ્રિય પણાથી ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી તેથી વચમાં એકલવ ઇર્મભૂમિયોંમાં જન્મ લઈ ને તે પછી ત્યાંથી મર્યા બાદ ઇકર્મ ભૂમિયોંમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ઠથી વનસ્પતિ કાળનું અંતર હોય છે. કેમકે—કોઈ પુરુષને કોઈ દેવ વિશેષ સંહરણ કરીને ઇર્મભૂમિમાં લઈ જવામાં આવે અને તે પછી અંતર્મુહૂર્ત કાળ પછી તેની બુદ્ધિમાં પરિવર્તન થવાથી પાછાં તેને ઇકર્મભૂમિ માં લાવીને રાખી દેવામાં આવે તે અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. અને ઉત્કૃષ્ઠથી વનસ્પતિકાળનું અંતર હોય છે કેમકે—આટલા કાળ પછી ઇકર્મ ભૂમિમાં ઉત્પત્તિની માફક સંહરણ પણ નિયમથી થાય છે. એજ પ્રમાણે એટલે કે સામાન્ય ઇકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષની જેમ વિશેષ જેઓ હૈમવત, ઈરણ્યવત, હરિવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, દેવકુરુ,

સપ્રમેદાનાં તિર્યઙ્મનુષ્યપુરુષાણામન્તરમભિધાય સમ્પ્રતિ દેવપુરુષાણામન્તરપ્રતિપાદનાર્થ માહ — ‘દેવપુરિસાણં’ इत्यादि, ‘देवपुरिસाणं’ દેવપુરુષાણામ્, જહન્નેણં અંતો મુહુ ’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તમન્તરં ભવતિ. દેવભવાત્-ચ્યુત્વા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યપુરુષેષુ સમુત્પદ્ય પર્યાપ્તિ સમાપ્ત્યનન્તરં તથાવિઘાધ્યવસાયમરણેન મૂયોઽપિ કસ્યાપિ દેવત્વેન ઉત્પાદસંભવાદિતિ । ‘उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ ઉત્કર્ષેણ વતસ્પતિકાલપર્યન્તમન્તરં ભવતીતિ । ‘भवनवासिदेवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सारो’ ભવનવાસિદેવપુરુષાણાં તાવત્ મનુષ્ય પુરુષોં કા અન્તર જન્મ કી તથા સંદ્રણ કા અપેક્ષા જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સામાન્ય અકર્મભૂમિક મનુષ્ય પુરુષોં કે સમાન જ્ઞાન લેના ચાહિયે ।

इस प्रकार से सप्रमेद तिर्यञ्च पुरुषो का और मनुष्य पुरुषों का अन्तर कह कर अब सूत्रकार देव पुरुषो का अन्तर प्रतिपादन करते हैं — “देवपुरिसाणं” देव पुरुषों का अन्तर “जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो” देव पुरुषों को देवपुरुषत्वं से छूटने पर पुनः उस देव पुरुषत्व की प्राप्ति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त के बाद होती है और उत्कृष्ट से वनस्पति काल-अनन्त काल-निकल जाने के बाद होती है, यहां जघन्य से जो अन्तर एक अन्तर्मुहूर्त का कहा गया है-सो उसका भाव ऐसा है कि कोई देव देवभाव से च्युत हुआ और वह गर्भज मनुष्य पुरुषों में जाकर उत्पन्न हो गया बाद में पर्याप्ति समाप्ति के अनन्तर उसका मरण हो गया तो वह तथाविध अध्यवसाय वाले मरण से फिर भी किसी देव की पर्याय से उत्पन्न हो सकता है । “भवनवासि देवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सारो” भवन वासि देव पुरुषों से लेकर सहस्रार तक के देवपुरुषों का यहां यावत्पद से दश प्रकार के

ઉત્તરકુરૂ અંતરદ્વીપ આ અકર્મભૂમિયોના મનુષ્ય પુરુષોનું અંતર જન્મ તથા સંદ્ર-રણની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બન્ને પ્રકારથી સામાન્ય અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય પુરુ-ષોની જેમ સમજી લેવું.

આ રીતે લેહ પ્રભેદો સહિત તિર્યંચ પુરુષોનું અને મનુષ્ય પુરુષોનું અંતર કહીને હવે સૂત્રકાર દેવ પુરુષોના અંતરનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે—“देवपुरिसाणं” દેવ પુરુષોનું અંતર “जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइ कालो” દેવપુરુષોને દેવપુરુષપણાથી છૂટ્યા પછી ફરીથી તે દેવપુરુષપણાની પ્રાપ્તિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત પછી થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ એટલેકે અનંતકાળ વીતી ગયા પછી થાય છે. અહીં જઘન્યથી જે એક અંતર્મુહૂર્તનું અંતર કહ્યું છે, તે તેના ભાવ એ છે કે—કોઈ દેવ દેવભ-વથી ચ્યુત થયા અને તે ગર્ભજ મનુષ્ય પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થયા તે તથાવિધ અધ્યવસાય વાળા મરણથી પાછા પછીકોઈ દેવની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે— ‘भवनवासि देवपुरिसाणं ताव जाव सहस्सारो’ ભવનવાસી દેવપુરુષોથી લઈને સહસ્રાર

યાવત્સહસ્રારઃ , યાવત્પદેન-દશત્રિધિભવનવાસિદેવપુરુષાનન્તરમષ્ટવિધવાનવ્યન્તરપચ્ચાવધ જ્યોતિષિક-વૈમાનિકકલ્પોપપન્ન સૌધર્મે-૧ શાન-૨ સનત્કુમાર-૩ માહેન્દ્ર-૪ બ્રહ્મલોક-૫ લાન્તક-૬ મહાશુકદેવપુરુષાણાં-૭ પ્રહર્ણ ભવતીતિ ભવનવાસિદેવપુરુષાદારમ્ય સહસ્રારદેવપુરુષપર્યન્તાનામન્તરં સામાન્યદેવપુરુષાણામિવ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

તદેવાહ—‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તમુહૂર્તમન્તરમ્ ‘ઉવ્કોસેણં વણસ્સહકાલો, ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલપર્યન્ત મન્તરં ભવતિ, ‘આણયદેવપુરિસાણં મંતે’ આનતદેવ પુરુષાણાં મંદન્ત । ‘કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ કિયન્ત કાલમન્તરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘जहन्नेणं वासपुहुत्तं’

ભવનવાસી દેવ પુરુષો કે બાદ આઠ પ્રકાર કે વાનવ્યન્તર પાંચ પ્રકાર કે જ્યોતિષી વૈમાનિક-કલ્પોપપન્ન જો સૌધર્મ ૧ ઈશાન ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેન્દ્ર ૪, બ્રહ્મલોક ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક ૭, દેવપુરુષોં સે લેકર સહસ્રાર આઠવેં દેવલોક તક કે દેવપુરુષોં કા અન્તર સામાન્ય દેવપુરુષોં કે સમાન જાન લેના ચાહિયે યહી બાત સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—“જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં” યહાં જઘન્ય સે એક અન્તમુહૂર્ત કા અન્તર પડતા હૈ ઓર “ઉવ્કોસેણં વણસ્સહકાલો” ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણ—અન્ત કાલ કા પડતા હૈ । ઇસ પ્રકાર અસુરકુમાર સે લેકર સહસ્રાર કલ્પ તક કે દેવપુરુષોં કા અન્તર કહ કર અવ નવવેં આનતાદિ દેવપુરુષોં કા અન્તર કહતે હૈ—“આણય દેવપુરિસાણં મંતે” इत्यादि ।

“આણય દેવપુરિસાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ” હૈ મદન્ત ! આનત દેવ પુરુષોં કાં આનત દેવપુરુષત્વ સે છૂટ જાને પર પુનઃ ડસકી પ્રાપ્તિ કરને મેં કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ, ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા” હૈ ગૌતમ ! યહાં અન્તર

સુધીના દેવપુરુષોનું ગ્રહણ આહિયા યાવત્પદથી થયેલ છે યાવત્પદથી દશ પ્રકારના ભવનવાસિ દેવપુરુષો પછી આઠ પ્રકારના વાનવ્યન્તર પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષિક વૈમાનિક-કલ્પોપપન્નક કે જે સૌધર્મ ૧, ઈશાન ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેન્દ્ર ૪, બ્રહ્મલોક ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક ૭, આટલા દેવ પુરુષો ગ્રહણ કરાયા છે. અર્થાત્ ભવનપતિ દેવ પુરુષોથી લઈને સહસ્રાર આઠમા દેવલોક સુધીના દેવ પુરુષોનું અંતર સામાન્ય દેવ પુરુષોની જેમ સમજી લેવું એજ વાત સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—“જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં” આહિયાં જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્તનું અંતર પડે છે. “ઉવ્કોસેણં વણસ્સહકાલો” ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાલ પ્રમાણ એટલે કે—અન્તકાળનું અંતર પડે છે. આ પ્રમાણે અસુરકુમારથી લઈને સહસ્રાર કલ્પ સુધીના દેવપુરુષોનું અંતર કહીને હવે નવમા આનતાદિ દેવપુરુષોનું અંતર સૂત્રકાર બતાવે છે “આણય દેવપુરિસાણં મંતે” इत्यादि.

“આણયદેવપુરિસાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ” હૈ ભગવન્ આનત દેવ પુરુષોનું આનત દેવપુરુષપણથી છૂટયા પછી ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ કરવામા કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા !” હૈ ગૌતમ !

જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વં દ્વિવર્ષાદારમ્ય નવવર્ષપર્યન્નમન્તરં ભવતિ, કથમિત્યાહ — इह यो गर्भस्थः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः स शुभाध्यवसायोपेतो मृतः सन् आनतकल्पादर्वाक् ये देवास्तूत्पद्यन्ते नत्वानतादिषु, यतस्तावन्मात्रकाले, आनतादि योग्याध्यवसायविशुद्धिर्न भवेत्, य आनतादिभ्यश्च्युत्वा भूयोऽपि आनतादिषु उत्पत्स्यते, स नियमाच्चारित्रमवाप्यैवોत्पत्स्यते न तु चारित्रमनवाप्य, चारित्रं चाष्टमे वर्षे प्राप्यते न तु तदर्वाक्, अतएवोक्तं जघन्यतो वर्षपૃથક્ત્વમिति । ‘उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ उत्कर्षेण वनस्पतिकालं यावद्गन्तरं भवति इति । ‘एवं जाव गेवेज्जदेवपुरिसस्स वि’ एवम आनतदेवपुरुषवदेव प्राणतारणा-च्युतकल्पप्रैवेयकदेवपुरुषस्यापि, प्रत्येकस्य, जघन्येन वर्षपૃથક્ત્વम् उत्कर्षेण वनस्पति-कालपर्यन्तमिति । ‘अणुत्तरोववाइयदेवपुरिसस्स’ अनुत्तरोपपानिककल्पातीतदेव-

“જઘન્નેણ” જઘન્ય સે ‘વાસપુહુત્તં’, વર્ષ પૃથક્ત્વ, દો વર્ષ સે તોવર્ષ તક કા હૈ—યહ કૈસે ? સો કહતે હૈ—યહાં જો ગર્ભસ્થ કોઈ પ્રાણી સવ પર્યાપ્તિયોં સે હોતા હુઆ શુભ અધ્યવસાય સે મર કર આનત કલ્પ સે પૂર્વવર્તી જો દેવ હૈ—અન મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ કિન્તુ આનત આદિ દેવ લોકોં મેં નહોં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ક્યોં, કિં હતને માત્ર કાલ મેં આનત કલ્પાદિકે યોગ્ય અધ્યવસાય કી વિશુદ્ધિ નહીં હો સકતી હૈ, તાત્પર્ય યહ હૈ કિં જો જીવ આનતાદિકલ્પ સે વ્યવિત હોકર યદિ ફિર આનતાદિ કલ્પોં મેં ઉત્પન્ન હોગા વહ નિયમ સે ચારિત્ર લેકર હી વહાં ઉત્પન્ન હોગા કિન્તુ વિના ચારિત્ર લિયે ઉત્પન્ન નહીં હો સકતાં હૈ । ઓર, ચારિત્ર, આઠવે વર્ષ મેં પ્રાપ્ત હોતા હૈ હસસે પહેલે નહીં, હસલિયે જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ કા અન્તર કહા હૈ । “उक्कोसेणं” ઉત્કૃષ્ટ સે, “वणस्सइकालो” વનસ્પતિકાલ, અનન્તકાલ, તક કા હૈ । ‘एवं जाव गेवेज्जदेवपुरिसस्स वि’ આનત દેવ પુરુષ કે જૈસે-હી પ્રાણત આરણ અચ્યુત કલ્પ કે ઓર પ્રૈવેયક કે દેવ પુરુષ કા મી અન્તર જાનનાં ચાહિયે—જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ કાલ તક કા ‘अणु-

અહિંયા અન્તર “જઘન્નેણ” જઘન્યથી “વાસપુહુત્તં” વર્ષ પૃથક્ત્વ—એટલે કે—એ વર્ષથી નવ-વર્ષ સુધીનું છે. આ કેવી રીતે ? તે બાબતમા કહે છે કે—અહિંયાં જે ગર્ભસ્થ કેઈ પ્રાણી બધી પર્યાપ્તિયોથી પર્યાપ્ત થઈને શુભ અધ્યવસાયથી મરીને આનતકલ્પથી પહેલાના જે દેવો છે, તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ, આનત વિગેરે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે—એટલા જ કાળમાં આનતકલ્પ વિગેરેને થોડા અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે જીવો આનત વિગેરે કલ્પોમાંથી જન્મીને બે-પાછા આનત વિગેરે કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થશે તે નિયમથી ચારિત્ર લઈને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થશે. પરંતુ ચારિત્ર લીધા વિના, ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી ચારિત્ર આઠમા વર્ષમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વનું અન્તર કહ્યું છે. “उक्को-सेणं” ઉત્કૃષ્ટથી “वणस्सइ कालो” વનસ્પતિકાળ એટલે કે—આનતકાળ સુધીનું છે. “एवं जाव गेवेज्ज देवपुरिसस्स वि” આનતદેવ પુરુષોની જેમજ પ્રાણુત, આરણુ, અચ્યુત, કલ્પના અને પ્રૈવેયકના દેવ પુરુષોનું અન્તરપણ સમજી લેવું. તે જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી

પુરુષસ્ય 'જહન્નેણં વાસપુહુત્તં' જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વમ્ દ્વિતીયાદારમ્ય નવવર્ષપર્યન્ત મન્તરં ભવતિ 'ઉવકોસેણં સંઘેજ્જાઈં સાગરોવમાઈં સાઈરેગાઈં' ઉત્કર્ષેણ સંઘેય્યાનિ સાગરોપમાણિ, સાતિરેકાણિ યાવદન્તરં ભવતિ । તત્ર સંઘેય્યાનિ સાગરોપમાણિ તદન્યવૈમાનિકેષુ સંઘેય્યવારોત્પત્યા વિજ્ઞેયાનિ સાતિરેકાણિ મનુષ્યભવૈર્ભવન્તીતિ । અત્ર યદપિ સામાન્યતોડનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુષસ્યાન્તર કથિતં તથાપિ અપરાજિતદેવપુરુષ- પર્યન્તસ્યૈતદન્તરં જ્ઞાતવ્યમ્, સર્વાર્થસિદ્ધે સકૃદેવોત્પાદેન તત્રાન્તરાસંભવાત, ઇતિ ॥સૂ૦ ૧૦॥

તદેવં કથિતં પુરુષાણામન્તરમ્ સમ્પ્રતિ—અલ્પબહુત્વ મુચ્યતે અલ્પબહુત્વાનિ ચ પચ્ચ ભવન્તિ તથા—પ્રથમં સામાન્યાલ્પબહુત્વમ્ દ્વિતીયં ત્રિવિધતિર્યગ્ વિષયમ્ તૃતીયં ત્રિવિધમનુષ્યપુરુષવિષયમ્

ત્તરોવવાઇયદેવપુરિસસ્સ જહન્નેણં વાસપુહુત્તં ઉવકોસેણં સંઘેજ્જાઈં સાગરોવમાઈં સાતિરેગાઈં” અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત દેવપુરુષ કા જઘન્ય સે અન્તર, વર્ષ પૃથક્ત્વ—દો વર્ષ સે લેકર નો વર્ષ—તક કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ અધિક સંઘ્યાત સાગરોપમકા હૈ અનુત્તારોપ પાતિક કલ્પાતીત દેવ પુરુષો સે અતિરિક્ત વૈમાનિક દેવપુરુષો મેં સંઘ્યાત વાર ઇસકી ઉત્પત્તિ કી અપેક્ષા સે યહાં સંઘ્યાત સાગરોપમ કહે ગયે હૈં તથા જો કુછ અધિકતા ઇનમેં કહી ગઈ હૈ, વહ મનુષ્યભવોં કો લેકર કહી ગઈ હૈ, ઇસ પ્રકાર કુછ અધિક સંઘ્યાત સાગરોપમ કા યહાં પર સામાન્ય સે હી અનુત્તરોપપાતિક દેવ પુરુષ કા અન્તર કહા ગયા હૈ તવ બી અપરાજિત દેવ પુરુષ તક કા હી અન્તર જાનનાં ચાહિયે -ક્યોં કિ સર્વાર્થ સિદ્ધ મેં તો જીવ કી એક વાર હો ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ઇસલિય વહ અન્તર કથન બનતા નહીં હૈ । ઇસ પ્રકાર દેવ પુરુષ કા જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર સમાપ્ત હુઆ । સૂત્ર ॥૧૦॥

વનસ્પતિકાળમુધીનું છે. “અનુત્તરોવવાઇયદેવપુરિસસ્સ જહન્નેણં વાસપુહુત્તં ઉવકોસેણં સંઘેજ્જાઈં સાગરોવમાઈં સાતિરેગાઈં” અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત દેવપુરુષનું અંતર જઘન્ય થી વર્ષ પૃથક્ત્વ—એટલે કે બે વર્ષ થી લઈને નવ વર્ષ સુધીનું અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે સંખ્યાત સાગરોપમોનું છે. અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત દેવ પુરુષો શિવાયના વૈમાનિક દેવ પુરુષોમાં સંખ્યાતવાર તેની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાથી અહિંયાં સંખ્યાત સાગરોપમ કહ્યા છે. તથા તેમાં જે કંઈક અધિક પણ કહ્યું છે. તે મનુષ્ય ભવોને લઈને કહેલ છે. આ રીતે કંઈક વધારે સંખ્યાત સાગરોપમોનું અંતર અહિંયાં સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, બે કે અહિંયાં સામાન્ય પણાથી જ અનુત્તરોપપાતિક દેવ પુરુષોનું અંતર કહેલ છે, તો પણ અપ- રાજીત દેવ પુરુષો સુધીનું જ અંતર સમજવું, કેમકે—સર્વાર્થસિદ્ધમાં તો જીવની ઉત્પત્તિ એકવાર જ થાય છે. તેથી તે અંતરનું કથન બનતું નથી. આ પ્રમાણે દેવપુરુષના અંતરનું કથન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી જે કયું તે સમાપ્ત થયું ॥સૂ૦ ૧૦॥

चतुर्थं देवपुरुषविषयम् पञ्चमं मिश्रपुरुषविषयम् तत्र प्रथमं तावदाह—‘अप्पा बहुयाणि’
इत्यादि ।

मूलम्—‘अप्पा बहुयाणि जहेवित्थीणं जाव एएसि णं भंते ! देव-
पुरिसाणं भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाण य कयरे कयरे-
हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ! गोयमा ! सव्वत्थोवा
वेमाणियदेवपुरिसा भवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा वाणमंतरदेव-
पुरिसा असंखेज्जगुणा जोइसियदेवपुरिसा संखेज्जगुणा। एएसि णं, भंते?
तिरिक्खजोणियपुरिसाणं जलयराणं थलयराणं खहयराणं, मणुस्सपुरिसाणं
कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवियाणं, देवपुरिसाणं भवणवासीणं
वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं सोहम्माणं जाव सव्वट्ठ सिद्धगाण य
कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा !
सव्वत्थोवा अंतरदीवगमणुस्सपुरिसा देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमिगमणु-
स्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा, हरिवासंरम्मगवास अकम्म भूमिग
मणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा, हेमवय एरणवय वास अकम्म-
भूमिग मणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा । भरहेस्वयवास कम्म
भूमिगमणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा । पुव्वविदेहावरविदेह
कम्मभूमिगमणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा, अनुत्तरोववाइय-
देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, उत्तमिगेवेज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा,
मज्झिमगेवेज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, हेट्ठिमगेवेज्जदेवपुरिसा संखे-
ज्जगुणा, अच्चयकप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा, जाव आणथकप्पे देव-
पुरिसा संखेज्जगुणा सहस्सारे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा महासुक्के-

कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा जाव माहिंदे कप्पे देवपुरिसा असंखे-
ज्जगुणा सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा ईसाणकप्पे देवपु-
रिसा असंखेज्जगुणा सोहम्मे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा भवणवा-
सिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा सहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा असंखेज्ज-
गुणा थलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा जलयरतिरिक्खजोणि-
यपुरिसा असंखेज्जगुणा वाणमंतरदेवपुरिसा संखेज्जगुणा जोइसिय-
देवपुरिसा संखेज्जगुणा' ॥सू० ११॥

छाया—अल्पबहुत्वानि यथैव स्त्रीणां यावत् पतेषां खलु भदन्त! देवपुरुषाणां भवन-
वासिनां वानव्यन्तराणां ज्योतिष्कानां वैमानिकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या
वा विशेषाधिका वा ? गौतम! सर्वस्तोका वैमानिकदेवपुरुषाः भवनवासिदेवपुरुषाः असंख्ये-
यगुणाः वानव्यन्तरदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, ज्योतिष्क देवपुरुषाः संख्येयगुणाः ।
पतेषां खलु भदन्त ! तिर्यग् योनिकपुरुषाणां जलचराणां स्थलचराणां खेचराणां मनुष्य-
पुरुषाणां कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकानामन्तरद्वीपकानां देवपुरुषाणां भवनवासिनां वान
व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां वैमानिकानां सौधर्माणां यावत् सर्वार्थसिद्धकानां च कतरे कतरे-
भ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा? गौतम! सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकमनुष्यपु-
रुषाः, देवकुरुत्तर कुर्वकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि तुल्याः संख्येयगुणाः । हरिवर्षैरभ्यकव-
र्षाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि तुल्या संख्येयगुणाः । हैमवतैरण्यवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्य-
पुरुषा द्वयेऽपि तुल्याः संख्येयगुणाः भरतैरवतवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषा द्वयेऽपि
तुल्याः संख्येयगुणाः । पूर्वविदेहापरविदेहाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाः द्वयेऽपि तुल्याः
संख्येयगुणाः, अनुत्तरोपपातिकदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, उपरितनग्रैवेयकदेवपुरुषाः
संख्येयगुणाः, मध्यमग्रैवेयकदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः, अधस्तनग्रैवेयकदेवपुरुषाः
संख्येयगुणाः, अच्युतकल्पे देवपुरुषाः संख्येयगुणाः, यावदान्त कल्पे देवपुरुषाः संख्येय-
गुणाः, सहस्रारे कल्पे देवपुरुषा असंख्येयगुणा महाशुक्ले कल्पे देवपुरुषा असंख्येयगुणाः,
यावन्माहेन्द्रे कल्पे देवपुरुषाः असंख्येयगुणाः, सनत्कुमारे कल्पे देवपुरुषा असंख्येयगुणाः
ईशानकल्पे देवपुरुषा, असंख्येयगुणाः, सौधर्मे कल्पे देवपुरुषाः असंख्येयगुणाः, भवनवासि
देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, खेचरतिर्यग् योनिकपुरुषा असंख्येयगुणाः, स्थलचर तिर्यग्
योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः, जलचरतिर्यग् योनिकपुरुषा असंख्येयगुणाः, वानव्यन्तर-
देवपुरुषाः संख्येयगुणाः, ज्योतिष्कदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः ॥११॥

ટીકા—‘અપ્પા વહુયાણિ જહેવિત્થીણં, પુરુપાણામલ્પવહુત્વાનિ યથૈવ સ્ત્રીણામ્, સામાન્યતઃ સ્ત્રીણાં યથાઽલ્પવહુત્વાનિ સ્ત્રીપ્રકરણે કથિતાનિ તેનૈવ રૂપેણ સામાન્યતઃ પુરુપાણામપિ અલ્પવહુત્વાનિ વક્તવ્યાનિ કિયત્પર્યન્તં સ્ત્રીપ્રકરણં વક્તવ્યં તત્રાહ ‘જાવ’ ઇત્યાદિ ‘જાવ ઇસિ ણં મંતે ! દેવપુરિસાણં’ યાવત્ એતેપાં સ્વલ્લ મદન્ત! દેવપુરુપાણામ્ અલ્પવહુત્વાનિ પઞ્ચ ભવન્તિ, તત્ર પ્રથમ સામાન્યતસ્તિર્યઢ્મનુષ્યદેવપુરુપાણામલ્પવહુત્વમ્ ૧, દ્વિતીય જલવરાદિ ત્રિવિધતિર્યકપુરુપાણામલ્પવહુત્વમ્ ૨, તૃતીયં કર્મમામકાદિ ત્રિવિધમનુષ્યપુરુપાણામલ્પવહુત્વમ્ ૩, ચતુર્થ દેવપુરુપાણામલ્પવહુત્વમ્ ૪, પઞ્ચમં તિર્યઢ્મનુષ્યદેવાનાં મિશ્રમલ્પવહુત્વમ્ ૫ અત્ર યાવત્પદેન એતેપાં પઞ્ચાનામલ્પવહુત્વાનાં મધ્યાન્નચતુર્થ—દેવપુરુપાલ્પવહુત્વાદર્વાક્તનાનિ આધાનિ ત્રીણિ અલ્પવહુત્વાનિ સંપ્રાધ્યાણિ । તત્ર પ્રથમમલ્પવહુત્વં સામાન્યતસ્તિર્યઢ્મનુષ્યદેવપુરુપવિપયકમ્ ૧ દ્વિતીયં તિર્યગ્યોનિકજલ-

હસ પ્રકાર સે યહાં તક પુરુષોં કા અન્તર કહા અવ સૂત્રકાર ઇનકા અલ્પવહુત્વ કહતે હૈ—‘અપ્પા વહુયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘અપ્પા વહુયાણિ જહેવિત્થીણં’ સામાન્ય સ્ત્રી પ્રકરણમેં સ્ત્રિયોં કે અલ્પવહુત્વ કા કથન જિસ પ્રકાર સે કિયા ગયા હૈ ઉસો પ્રકારસે સામાન્યત. પુરુષોં કા અલ્પવહુત્વ કહલના ચાહિય । “જાવ ઇસિ ણં મંતે દેવપુરિસાણં” ઔર યહાં પર અલ્પવહુત્વકા પ્રકરણ યાવત્ દેવપુરુષોં કે અલ્પવહુત્વકે પ્રકરણસે પહિલે પહિલેકા ગ્રહીત હુઆ હૈ, એસા જાનના ચાહિય

યહ અલ્પવહુત્વ પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈ જિસમેં પહિલા તિર્યશ્ચ આદિકે સંબન્ધમેં પુરુષોં કા સામાન્ય અલ્પવહુત્વ હૈ ૧ દૂમરા ત્રીણ પ્રકાર કે તિર્યચોં કા હૈ ૨, ત્રીસગ ત્રીણ પ્રકાર કે મનુષ્ય પુરુષોં કે સંબન્ધમેં હૈ ૩, ચૌથા દેવપુરુષોં કે સંબન્ધમેં હૈ ૪, ઔર પાંચવાં અલ્પવહુત્વ તિર્યચ મનુષ્ય દેવ હસ પ્રકાર સે મિલિત પુરુષોં કે સંબન્ધમેં હૈ ૫। યહા યાવત્ પદ સે પાંચ પ્રકાર કે અલ્પવહુત્વોં કા સમ્પ્રદ હોતા હૈ, જૈસે પહિલા સામાન્ય તિર્યશ્ચ મનુષ્ય દેવોં કે ૧,

આ રીતે અહીંપર્યન્ત પુરુષોનું અંતર કહ્યું છે. હવે સૂત્રકાર તેઓના અલ્પ બહુપણાનું કથન કરે છે. “અપ્પાવહુયાણિ” ઇત્યાદિ,

ટીકાર્થ—“અપ્પાવહુયાણિ જહેવિત્થીણં” સામાન્ય સ્ત્રી પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે અલ્પ બહુપણાનું કથન કરવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે સામાન્ય પુરુષોનું અલ્પ બહુપણું કહી લેવું “જાવ ઇસિ ણં મંતે ! દેવપુરિસાણં” અને અહિંયા આ અલ્પ બહુપણાનું પ્રકરણ યાવત્ દેવ પુરુષોના અલ્પ બહુપણાના પ્રકરણથી પહેલાં પહેલાનું ગ્રહણ કરાયું છે. તેમ સમજવું આ અલ્પ બહુપણું પાંચ પ્રકારનું હોય છે. જેમાં પહેલું તિર્યચ વિગેરે પુરુષોનું સામાન્ય અલ્પ બહુપણું છે. ૧ બીજું ત્રણ પ્રકારના તિર્યચોના સંબંધમાં છે. ૨ ત્રીજું ત્રણ પ્રકારના મનુષ્ય પુરુષોના સંબંધમાં છે ૩ ચોથું દેવ પુરુષોના સંબંધમાં છે. ૪, અને પાંચમું અલ્પ બહુપણું તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવ, આ રીતે મળેલા પુરુષોના સંબંધમાં કહ્યું છે. ૫ અહિંયા યાવત્ પદથી પાંચ પ્રકારના અલ્પ બહુપણા માંથી પહેલાના ત્રણ અલ્પ બહુપણાનો સંગ્રહ થયો છે. જેમકે

ચરસ્થલચર—લેચરપુરુષવિષયકમ્ ૨ તૃતીયં કર્મભૂમિકાકર્મભૂમિકાન્તરદ્વીપકમનુષ્યપુરુષવિષય-
કમ્ ૩, એતાનિ ત્રીણિ અલ્પબહુત્વાનિ એતેષામેવ લ્હીવિષયકાલ્પબહુત્વવદેવ વ્યાખ્યેયાનિ, મેદસ્તાવ
દેતાવાનેવ યત્—તત્ર ‘અયાસિ ણં મંતે! તિરિક્લજોણિત્થીણં’ ઇત્યાદિ કથિતમ્ અત્ર તુ ‘અઅસિ ણં
મંતે તિરિક્લજોણિયપુરિસાણં. ઇત્યાદિ વાચ્યમ્ આલાપકપ્રકારઃ સ્વયમૂહનીયઃ તથાચ સર્વસ્તોકાઃ
મનુષ્યપુરુષાઃ, તદપેક્ષયા તિર્યગ્યોનિક પુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકાઃ, । તદપેક્ષયા દેવપુરુષા
અસંખ્યેયગુણાઅધિકાઃ । ૧। તિર્યગ્યોનિકપુરુષેષુ મધ્યે સર્વસ્તોકાઃ લેચરપુરુષાઃ તદપેક્ષયા સ્થલચર-
પુરુષાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકાઃ । તદપેક્ષયા જલચરપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકાઃ । ૨॥ મનુષ્ય-
પુરુષેષુ મધ્યે સર્વસ્તોકાઃ અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષસ્તદપેક્ષયા દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મ-

દૂસરા જલચરાદિ ત્રીણ પ્રકાર કે જલચરોં કા, ત્રીસરા કર્મભૂમિક આદિ ત્રીણ પ્રકાર કે મનુષ્યોં
કા ૩, યે ત્રીણોં અલ્પબહુત્વ ઇનકી સ્ત્રિયોં કે પ્રકરણમેં જૈસા પહેલે અલ્પબહુત્વ કહા હૈ વૈસા
હી ઇન પુરુષોં કે અલ્પબહુત્વમેં ભી જાન લેના ઇચ્છિયે । અન્તર ઇતના હી હૈ કિ સ્ત્રી પ્રકરણમેં
“અયાસિ ણં મંતે તિરિક્લજોણિત્થીણં ...” ઇત્યાદિ કહા હૈ ઔર યહાં પર —“અઅસિ ણં
મંતે તિરિક્લજોણિયપુરિસાણં” ઇત્યાદિ કહના ઇચ્છિયે, ‘આલાપકોંકા પ્રકાર સ્વયં સમજ
લેના ઇચ્છિયે । યાવત્પદસે ગૃહીત ત્રીણ અલ્પબહુત્વોં કા અર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ—

સબસે કમ મનુષ્ય પુરુષ હૈ, ઇનકી અપેક્ષા તિર્યગ્યોનિક પુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક
હોતે હૈ । તિર્યગ્યોનિક પુરુષોં કી અપેક્ષા દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ । યહ પહ્લા
અલ્પબહુત્વ હૈ ૧। તિર્યગ્યોનિક પુરુષોં મેં સબસે કમ લેચર પુરુષ હૈ, લેચર પુરુષોં કી અપેક્ષા સ્થલ-
ચર પુરુષોં સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ, સ્થલચર પુરુષ કી અપેક્ષા જલચર પુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક
હોતે હૈ । ૨ યહ દૂસરા અલ્પબહુત્વ હૈ । મનુષ્ય પુરુષોં મેં સબસે કમ અન્તરદ્વીપકે મનુષ્ય

પહેલાં સામાન્ય તિર્યગ્ય મનુષ્ય દેવોતુ ૧ બીજુ જલચર વિગેરે ત્રણ પ્રકારના જલચરોતુ ૨
ત્રીજુ કર્મભૂમિજ વિગેરે ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યોતુ ૩ આ ત્રણે અલ્પ બહુપણું તેઓની સ્ત્રિયો
ના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ પુરુષોના અલ્પ બહુપણામાં પણ
સમજ લેવું. ફરક એટલોજ છે કે—ત્રી પ્રકરણમાં “અયાસિ ણં મંતે ! તિરિક્લજોણિ-
ત્થીણં” ઇત્યાદિ કહેલું છે અને અહિંયા “અઅસિ ણં મંતે ! તિરિક્લજોણિયપુરિસાણં” ઇત્યાદિ
કહેવું બીજાં તેના આલાપકોના પ્રકાર જ્ઞાતાથી સમજ લેવો યાવત્પદથી ગ્રહણ થયેલ
અલ્પ બહુપણાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—સૌથી ઓછા મનુષ્ય પુરુષ છે તેના કરતાં તિર્યગ્યો-
નિક પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતાં દેવપુરુષ
અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. આ રીતે આ પહેલું અલ્પ બહુત્વ છે. ૧ તિર્ય-
ગ્યોનિક પુરુષોમાં સૌથી ઓછા જેચર પુરુષો છે જેચર પુરુષો કરતાં જલચર
પુરુષ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે, આ બીજું અલ્પ બહુપણું કહ્યું છે. ૨ મનુષ્ય
પુરુષોમાં સૌથી ઓછા અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષ છે અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં દેવકુરુ

ભૂમિકમનુષ્યાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા એતેષાં દ્વયાનાં પરસ્પરં તુલ્યતૈવ ! એતદપેક્ષયા હરિવર્ષરમ્યક-
વર્ષાકર્મભૂમિકપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા સ્તથા ઇમે દ્વયે પરસ્પરં તુલ્યાઃ । એતદપેક્ષયા હૈમવ-
તૈરણ્યવતવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકાઃ પરસ્પરમિમે દ્વયે તુલ્યાઃ । ભરતૈર
વતવર્ષકર્મભૂમિકમનુષ્યાઃ પૂર્વાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણા અધિકા પરસ્પરમિમે દ્વયે તુલ્યાઃ । પૂર્વ
વિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાઃ પૂર્વાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ તથા પરસ્પર-
મેતેષાં તુલ્યતા ભવતિ । ૩॥ એતત્પર્યન્તમલ્પબહુત્વત્રયં યાવત્પદેન સંગ્રાહ્યમ । એતાનિ ત્રીણ અલ્પ
બહુત્વાનિ સન્તિ' ચતુર્થ દેવપુરુષ વિપચકમલ્પબહુત્વં સૂત્રકારઃ સ્વયમેવ દર્શયતિ 'एषसि णं भंते
देव पुरिसाणं' इत्यादि ।

‘एषसि णं भंते’ એતેષાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘દેવપુરિસાણં’ દેવપુરુષાણાં—સામાન્યતો દેવ-
પુરુષાણામ્ ‘ભવનવાસીણં’ ભવનવાસિનાં ભવનવાસિ દેવાનામ્ ‘વાણમંતરાણં’ વાનવ્યન્તરાણામ્—

પુરુષ હૈં અન્તરદ્વોપ કે મનુષ્ય પુરુષોં કો અપેક્ષા દેવકુરુ ઓર ઉત્તર કુરુકે મનુષ્ય
પુરુષ પરસ્પરમેં દોનોં સમાન હોતે હુએ સંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । ઇનકો અપેક્ષા હરિવર્ષ
ઓર રમ્યક વર્ષ કે મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર મેં દોનોં સમાન હોતે હુયે સંખ્યાતગુણે
અધિક હોતે હૈં, ઇનકો અપેક્ષા હૈમવત ઓર હૈરણ્યવતક્ષેત્રકે મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર મેં દોનોં સમાન
હોતે હુએ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં, ઇનકો અપેક્ષા ભગ્ત ઓર ઇગ્વત ક્ષેત્રકે મનુષ્ય પુરુષ
પરસ્પરમેં સમાન હોતે હુએ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં ઇનકો અપેક્ષા પૂર્વવિદેહ ઓર અપર
વિદેહકે મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પરમેં સમાન હોતે હુએ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । યદ તીસગ
અલ્પબહુત્વ હૈ ૩ । ઇસ પ્રકાર મનુષ્ય પુરુષ તક ઇન તીન અલ્પબહુત્વોં કા યદા યાવત્પદસે
પ્રહ્ણ હુઆ હૈ । અવ દેવપુરુષોં કા અલ્પબહુત્વ સૂત્રકાર સ્વય કહતે હૈં—“एषसि णं भंते इत्यादि

‘एषसि णं भंते’ હે ભદન્ત ! ઇન ‘દેવપુરિસાણં’ દેવપુરુષોં કા અર્થાત્ સામાન્ય દેવ-
પુરુષોં કા, જિનમેં ‘ભવનવાસીણં’ ભવનવાસીદેવોંકે ‘વાણમંતરાણં’ વાનવ્યન્તર દેવોંકે

અને ઉત્તર કુરુના મનુષ્ય પુરુષ અન્યોઅન્ય બન્ને સરખા છે અને સંખ્યાત ગણા વધારે છે.
તેઓના કરતા હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષના મનુષ્ય પુરુષો બન્ને પરસ્પરમાં સરખા છે. અને સંખ્યાત
ગણા વધારે છે. તેના કરતાં હૈમવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય પુરુષો પરસ્પરમાં બન્ને
સમાન છે. અને સંખ્યાત ગણા વધારે છે તેના કરતા પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહના મનુષ્ય
પુરુષો પરસ્પરમાં સમાન છે, અને સંખ્યાત ગણા વધારે છે. આ ત્રીણું અલ્પ બહુપણું છે. ૩
આ પ્રમાણે મનુષ્ય પુરુષ સુધી ત્રણ અલ્પ બહુપણાનું ગ્રહણ અહિંયા યાવત્ પદ્ધતી થયેલ છે.

હવે ચોથા દેવપુરુષોનું અલ્પ બહુપણું સૂત્રકાર પોતેજ બતાવતા કહે છે કે—“एषसि णं
भंते !” ઇત્યાદિ

“एषसि णं भंते ! હે ભગવન્ આ ‘દેવપુરિસાણં’ દેવ પુરુષોનું અર્થાત્ સામાન્ય
દેવ પુરુષોનું કે જેમાં ‘ભવનવાસીણં’ ભવનવાસી દેવામાં અને ‘વાણમંતરાણં’ વાનવ્ય-

વાનવ્યન્તરદેવાનામ્ ‘જોહસિયાણં’ જ્યોતિષ્કાણામ્ જ્યોતિષ્કદેવાનામ્ ‘વૈમાણિયાણ ચ’ વૈમાનિકાનાં
 ચ ‘કયરે કયરે હિંતો’ કતરે દેવાઃ કતરેભ્યો દેવેભ્યઃ ‘અપ્પાવા’ અલ્પા વા ‘બહુયા વા’ બહુકા વા
 ‘તુલ્લા વા’ તુલ્યા વા ‘વિસેસાહિયા વા’ વિશેષાધિકા વા દેવેષુ પરસ્પરં કસ્યાપેક્ષયા કસ્યાલ્પત્વ બહુત્વં
 તુલ્યત્વં વિશેષાધિકત્વં વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ! ‘સંવત્થોવા’
 વૈમાણિયદેવપુરિસા’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વેભ્યોઽલ્પીયાંસો વૈમાનિકદેવપુરુષા ભવન્તીતિ । ‘ભવણવાસી
 દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ વૈમાનિકદેવપુરુષા પેક્ષયા ભવનવાસિનો દેવપુરુષાઃ અસંખ્યેય ગુણા અધિકા
 ભવન્તીતિ । ‘વાણમંતર દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તર દેવપુરુષા. ભવનવાસિદેવપુરુષાપેક્ષયા
 અસંખ્યેયગુણા અધિકા’ ભવન્તીતિ ‘જોહસિયદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તરદેવપુરુષા-
 પેક્ષયા જ્યોતિષ્કદેવપુરુષાઃ સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ।

અત્ર દેવપ્રસંગવશાત્ કેવલ દેવપુરુષાણામલ્પવહુત્વં પ્રદર્શયતે—દેવેષુ સર્વસ્તોકાઃ અનુત્ત-
 રોપપાતિકદેવપુરુષાઃ ક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યેયભાગવર્ત્યાકાશપ્રદેશગણિપ્રમાણત્વાત્ । અનુત્તરો-

‘જોહસિયાણ’ જ્યોતિષ્ક દેવો કે ઓર ‘વૈમાણિયાણં’ વૈમાનિકદેવોં કે ‘કયરે કયરે-
 હિંતો’ કૌન દેવ કિન દેવોં કી અપેક્ષા ‘અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસે-
 સાહિયા વા’ અલ્પ હૈં કૌન બહુત હૈં કૌન તુલ્ય હૈં ઓર કૌન વિશેષાધિક હૈં । ગૌતમ કે
 હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મૈં ભગવાન્ કહતે હૈં—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સંવત્થોવા વૈમાણિય-
 દેવપુરિસા’ સબસે કમ વૈમાનિક દેવપુરુષ હૈં ‘ભવનવાસી દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’
 વૈમાનિક દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા ભવનવાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હોતે હૈં ।
 ‘વાણમંતરદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ભવનવાસી દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ
 અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । ‘જોહસિયદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તરદેવપુરુષોં
 કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં ।

યહાં દેવોં કે પ્રસંગવશ સે કેવલ દેવપુરુષોં કા અલ્પવહુત્વ દિસલાયા જાતા હૈ—

ન્તર દેવોમા ‘જોહસિયાણં’ જ્યોતિષ્ક દેવોમાં અને ‘વૈમાણિયાણં’ વૈમાનિક દેવોમાં
 “કયરે કયરેહિંતો” કયા દેવો કયા દેવો કરતાં “અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા
 વા વિસેસાહિયા વા” અલ્પ છે ? કયાદેવ કયાદેવ કરતા વધારે છે ? કયાદેવ કયાદેવની તુલ્ય
 છે ? અને કયાદેવ કયાદેવથી વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ
 કહે છે—“ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “સંવત્થોવા વૈમાણિયદેવપુરિસા’ સૌથી ઓછા વૈમાનિક
 દેવપુરુષ છે. “ભવણવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” વૈમાનિક દેવ પુરુષો કરતાં ભવનવાસી
 દેવ પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. “વાણમંતરદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” ભવનવાસી
 દેવ પુરુષો કરતા વાનવ્યન્તર દેવ પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે “જોહસિયદેવપુરિસા-
 સંખેજ્જગુણા” વાનવ્યન્તરદેવ પુરુષો કરતા જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે.

અહિંયાં દેવોના પ્રસંગથી કેવળ દેવ પુરુષોનું જ અલ્પ બહુત્વ બતાવવામાં આવે છે.—

પપાતિકદેવપુરુષેભ્ય ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાઃ વૃહત્તરક્ષેત્રપલ્યોપમાસંખ્યેયમાગ-
વર્ત્યાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણવાત્ નનુ કથમેતજ્ઞાયતે યત્ અનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુષાપેક્ષ્યા
ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષા સંખ્યેયગુણા અધિકાઃ ૧ ઇતિ ચેદત્રોચ્યતે-વિમાનવાહુલ્યાત્, તથાહિ-
અનુત્તરદેવાનાં પञ्चવિમાનાનિ, વિમાનશતં તુ ઉપરિતનગ્રૈવેયકપ્રસ્તટે પ્રતિવિમાનં ચાસંખ્યે-
યા દેવાઃ યથાયથા ચાઽધોઽધોવર્તીનિ વિમાનાનિ અધિકાનિ ભવન્તિ તથાતથા તત્ર દેવા અપિ
પ્રચુરતયા લખ્યન્તે, તતો જ્ઞાયતે યત્-અનુત્તરવિમાનવાસિદેવપુરુષાપેક્ષ્યા વૃહત્તરક્ષેત્ર-
પલ્યોપમાઽસંખ્યેયમાગવર્ત્યાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વેન ઉપરિતનગ્રૈવેયકપ્રસ્તટે દેવપુરુષાઃ સંખ્યેય
ગુણા અધિકા ઇતિ । એવમુત્તરત્રાપિ ભાવના કર્તવ્યા । ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાપેક્ષ્યા મધ્યમગ્રવે-

દેવોં મેં સવસે કમ અનુત્તરોપપાતિક દેવ હોતે હેં. ક્યોકિ વે ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં
માગવર્તીં જિતની આકાશપ્રદેશરાશિ હોતી હેં ઉતને પ્રમાણવાલે હોતે હેં । અનુત્તોપપાતિક
દેવ પુરુષોં કી અપેક્ષા ઉપરિતનગ્રૈવેયક દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હેં, ક્યોકિ યે
વૃહત્તર ક્ષેત્રપલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં માગવર્તીં આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણવાલે હોતે હેં ।

પ્રશ્ન—યહ કૈસે જાના જાય કિ અનુત્તરોપપાતિક દેવોં કી અપેક્ષા સે ઉપરિતન
ગ્રૈવેયકદેવ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હેં ?

ઉત્તર—યહાં ઉપરિતનગ્રૈવેયક પ્રસ્તટ મેં વિમાન અધિક હોતે હેં જૈસે અનુત્તર દેવોં કે પાંચ
વિમાન હોતે હેં ઓર ઉપરિતનગ્રૈવેયક પ્રસ્તટ મેં સો ૧૦૦ વિમાન હોતે હેં, પ્રત્યેક વિમાન મેં
અસંખ્યાત દેવ હોતે હેં, જૈસે જૈસે નીચે નીચે રહને વાલે વિમાન અધિક હોતે હેં વૈસે વૈસે
ઉનમેં દેવ મી પ્રચુર હોતે હેં હસલિયે જાના જાતા હૈ કિ અનુત્તર વિમાન દેવપુરુષોં કી
અપેક્ષા વૃહત્તર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવેં માગવર્તીં આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ વાલે હોતે હૈ

દેવોમાં સૌથી ઓછા અનુત્તરોપપાતિક દેવ હોય છે કેમકે-તેઓ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાત
માં ભાગવર્તી જેટલી આકાશ પ્રદેશરાશિ હોય છે એટલા પ્રદેશના હોય છે અનુત્તરોપપા-
તિક દેવપુરુષો કરતા ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે કેમકે-
બૃહત્તરક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ વાળા હોય છે.

પ્રશ્ન—એ કેવી રીતે બહુ શકાય કે અનુત્તરોપપાતિક દેવો કરતાં ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ
સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે ?

ઉત્તર—અહિયા ઉપરિતન ગ્રૈવેયક પ્રસ્તટમાં વિમાનો વધારે હોય છે, જેમકે-અનુત્તર
દેવોના પાંચ વિમાનો હોય છે અને ઉપરિતન ગ્રૈવેયક પ્રસ્તટમાં સો ૧૦૦ વિમાનો હોય છે,
દરેક વિમાનોમાં અસંખ્યાત દેવો હોય છે. જેમ જેમ નીચે નીચે રહેવા વાળા વિમાનો વધારે
હોય છે. તેમ તેમ તેમાં દેવો પણ અધિક હોય છે તેથી બહુ શકાય છે કે-અનુત્તર વિમાન
દેવપુરુષો કરતાં બૃહત્તર ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ

કપ્રસ્તટદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । મધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુષાપેક્ષ્યાઽપિ અધસ્તન-
ગ્રૈવેયકપ્રસ્તટદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । અધસ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુષા-
પેક્ષ્યા અચ્યુતકલ્પદેવપુરુષા સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, અચ્યુતકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષ્યાપિ
આરણકલ્પદેવપુરુષાઃ સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । યદ્યપિ આરણાચ્યુતકલ્પૌ
સમાનશ્રેણીકૌ સમવિમાનસંખ્યકૌ ચ, તથાપિ કૃષ્ણપાક્ષિકા સ્તથાસ્વભાવત્વાત્ આધિ-
ક્યેન દક્ષિણસ્યાં દિશિ સમુત્પદ્યન્તે । અતોઽચ્યુતકલ્પદેવાપેક્ષ્યા એતે સંખ્યાતગુણાધિકા પ્રોક્તા ।

ઉપરિતનગ્રૈવેકદેવ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ । અલ્પબહુત્વ કે વિષયમેં इसी प्रकार भावना कर लेनी चाहिये ।

ઉપરિતનગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી અપેક્ષા મધ્યમગ્રૈવેયક દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ । મધ્યમગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી અપેક્ષાસે અધસ્તનગ્રૈવેયક પ્રસ્તટ દેવપુરુષ સંખ્યાત ગુણે અધિક હોતે હૈ । અધસ્તનગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કી અપેક્ષા અચ્યુતકલ્પ દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ, અચ્યુતકલ્પ દેવપુરુષો કી અપેક્ષા આરણકલ્પ કે દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ ।

શંકા—આરણ ઓર અચ્યુતકલ્પ યે દોનો સમશ્રેણિવાલે ઓર સમાન વિમાન સંખ્યાવાલે હોતે હૈ તથાપિ અચ્યુતકલ્પ કી અપેક્ષા આરણકલ્પ કે દેવપુરુષોં મેં સંખ્યાતગુણી અધિકતા આપ કૈસે કહતે હૈ ?

ઉત્તર—યહાં જો બાત કહી ગઈ હૈ, ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ કૃષ્ણપાક્ષિક જીવ તથાવિધ સ્વભાવ સે દક્ષિણદિગા મેં અધિકતા સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । ઇસલિએ અચ્યુતકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સે આરણકલ્પ કે દેવપુરુષ અધિક કહે ગયે હૈ,

વાળા હોવાથી ઉપરિતન દેવ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે અલ્પ બહુપણના સંબંધમાં આ પ્રમાણેની ભાવના કરી લેવી જોઈએ.

ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષો કરતાં મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કરતાં અધસ્તન ગ્રૈવેયક પ્રસ્તટના દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે.

અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષો કરતાં અચ્યુત કલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. અચ્યુતકલ્પના દેવ પુરુષો કરતાં આરણકલ્પના દેવ પુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે.

શંકા—આરણ અને અચ્યુતકલ્પ આ બન્ને કલ્પો સમશ્રેણી વાળા અને સરળી વિમાનો ની સંખ્યાવાળા છે. તેથી આરણ અચ્યુતકલ્પ કરતાં આરણ કલ્પના દેવ પુરુષોમાં સંખ્યાતગણું અધિકપણું આપ કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—અહિયા જે વાત કહેવામાં આવી છે, તેનું કારણ એ છે કે—કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો તથાવિધ સ્વભાવથી દક્ષિણ દિશામાં અધિક પળાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અચ્યુતકલ્પના દેવ પુરુષો કરતાં આ આરણ કલ્પના દેવપુરુષો વધારે કહ્યા છે તે કૃષ્ણ પાક્ષિક કોણ છે ? આ

કે તે કૃષ્ણપાક્ષિકાઃ ? इति तत्स्वरूपं प्रदर्श्यन्ते जीवा द्विविधा भवन्ति शुक्लपाक्षिकाः कृष्णपाक्षिकाश्च, तत्र येषां किञ्चिद्वृत्तानोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तप्रमितः संसारो वर्तते, ते शुक्लपाक्षिकाः, तदितरे दीर्घससारिणः कृष्णपाक्षिकाः, तदुक्तम्—

‘जेसिमवड्हो पुग्गलपरियट्ठो, सेसओ य संसारो ।

ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिण पुण कण्हपक्खीया’ ॥१॥

येषामપાર્દ્ધઃ પુદ્ગલપરાવર્તઃ શેષશ્ચ સસારઃ ।

તે શુક્લપાક્ષિકાઃ खलु अधिके पुनः कृष्णपाक्षिकाः ॥१॥

અતઃ એવાલપા એવ શુક્લપાક્ષિકા અલ્પસસારાણાં સ્તોકાનામેવ સમવાત્ । વહવ’ પુનઃ કૃષ્ણપાક્ષિકાઃ દીર્ઘસસારાણા મનન્તાનન્તાનાં સમવાત્ ।

અથ કથમિદ મવગમ્યતે—યત્ કૃષ્ણપાક્ષિકાઃ પ્રાચુર્યેણ દક્ષિણસ્યાં ટિગિ સમુત્પન્નતે ? ઇતિ, અત્રોચ્યતે—તથા સ્વભાવત્વાત્, તેષાં તથાસ્વભાવત્વ યથા—કૃષ્ણપાક્ષિકાઃ खलु दीर्घससार-

કૌન વે કૃષ્ણપાક્ષિક હૈ ? इसपर कृष्णपाक्षिक का स्वरूप दिखलाया जाता है—जीव दो प्रकार के होते हैं—एक शुक्लपाक्षिक और दूसरे कृष्णपाक्षिक, इनमें जिनका ससार किञ्चित् ऊन अपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तमात्र अवशिष्ट रहता है वे शुक्लपाक्षिक हैं और इनसे भिन्न जो दीर्घ ससारी जीव हैं वे कृष्णपाक्षिक होते हैं जैसे कहा भी है—‘जेसिमवड्हो’ इत्यादि अर्थात् जिनके ससार अर्द्धपुद्गलपरावर्त्त शेष रहता है वे शुक्लपक्षिक और इससे अधिक ससार शेष रहता है वे कृष्णपाक्षिक होते हैं । इसलिए अल्पससारी होने के कारण शुक्लपाक्षिक अल्पही होते हैं किन्तु कृष्णपाक्षिक अधिक होते हैं क्योंकि दीर्घससारी अनन्ता नन्त होते हैं ।

प्रश्न—यह बात कैसे जानी जावे कि कृष्णपाक्षिक प्रचुरतः से दक्षिण दिशा में उत्पन्न होते हैं ?

સાબધમાં કૃષ્ણપાક્ષિકતુ’ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે—જીવ બે પ્રકારના હોય છે એક શુક્લ-પાક્ષિક અને બીજા કૃષ્ણ પાક્ષિક, તેમાં જેઓનો—સંસાર કંઈક ન્યૂન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત માત્ર બાકી રહે તે શુક્લ પાક્ષિક છે અને તેનાથી જુદા જે દીર્ઘ સંસારી જીવો હોય છે, તેઓ કૃષ્ણ પાક્ષિક હોય છે. જેમ કહ્યું છે કે—‘જેસિમવડ્ઢો’ ઇત્યાદિ અર્થાત્ જેઓનો સંસાર અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ બાકી રહે છે, તેઓ શુક્લ પાક્ષિક અને તેનાથી વધારે સંસાર બાકી રહે છે, તેઓ કૃષ્ણ પાક્ષિક કહેવાય છે. તેથી અલ્પ સંસારી હોવાના કારણે શુક્લ પાક્ષિક થોડાજ હોય છે પરંતુ કૃષ્ણ પાક્ષિક વધારે હોય છે. કેમકે દીર્ઘ સંસારી અનંતાનન્ત હોય છે.

પ્રશ્ન—આ વાત કેવી રીતે બજાવી શકાય કે—કૃષ્ણ પાક્ષિક દક્ષિણ દિશામાં અધિક પાણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

भाज उच्यन्ते, दीर्घसंसारभाजश्च बहुपापोदयाद् भवन्ति, बहुपापोदयवन्तश्च क्रूरकर्माणो भवन्ति, क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथा स्वाभाव्यात् तद्भवसिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, तदुक्तम्—

‘पायमिह क्रूरकम्मा, भवसिद्धीया वि दाहिणिल्लेसु ।

नेरइयतिरियमणुया, सुराइठाणेसु गच्छन्ति’ ॥१॥

प्राय इह क्रूरकर्माणो भवसिद्धिका अपि दाक्षिणात्येषु ।

नैरयिकतिर्यङ्मनुजाः सुरादिस्थानेषु गच्छन्ति ॥१॥ इतिच्छाया

ततो दक्षिणस्यां दिशि प्राचुर्येण कृष्णपाक्षिकानां सभवाद अच्युतकल्पदेवपुरुषापेक्षया आरणकल्पदेवपुरुषाः सख्येयगुणा अधिका इति ॥

आरणकल्पदेवपुरुषापेक्षया प्राणतकल्पदेवपुरुषा सख्येयगुणा अधिका भवन्ति । प्राणत-
कल्पदेवपुरुषापेक्षयाऽपि आनतकल्पदेवपुरुषा सख्येयगुणा अधिका भवन्तीति ।

अत्रेदमवसेयम्—यत् उत्तरदिग् देवलोकस्थितदेवपुरुषाऽपेक्षया दक्षिणदिग् देवलोकस्थित-

उत्तर उनका ऐसा ही स्वभाव होता है क्योंकि कृष्णपाक्षिक दीर्घसंसारी होते हैं, दीर्घसंसारी जीव बहुतपाप के उदय से हो सकते हैं’ बहुत पाप के उदयवाले जीव क्रूरकर्मा होते हैं और क्रूरकर्मा जीव प्रायः तथाविध स्वभाव से तद्भवसिद्धिवाले भी वे दक्षिण दिशा में ही उत्पन्न होते हैं जैसे कहा भी है—“पायमिहक्रूरकम्मा०” इत्यादि अर्थ उपर आ चुका है ।

दक्षिणदिशा में कृष्णपाक्षिक प्रचुर होने से अच्युतकल्प के देवपुरुषों की अपेक्षा आरणकल्प के देवपुरुष सख्यातगुणे अधिक होते हैं । क्योंकि आरणकल्प दक्षिणदिशा का देवलोक है । आरणकल्प देवपुरुषों की अपेक्षा प्राणतकल्प के देवपुरुष सख्यातगुणे अधिक होते हैं प्राणतकल्प के देवपुरुषों की अपेक्षा आनतकल्प के देवपुरुष सख्यातगुणे अधिक होते हैं ।

यहां ऐसा जानना चाहिए कि उत्तरदिशा के देवलोक में रहे हुए देवपुरुषों की

उत्तर- તેઓનો સ્વભાવજ એવો હોય છે, કેમકે—કૃષ્ણ પાક્ષિક દીર્ઘ સંસારી હોય છે. દીર્ઘ સંસારી જીવ ઘણા પાપના ઉદયથી થાય છે. ઘણા પાપના ઉદયવાળા જીવો ક્રૂર કર્મ કરવા વાળા હોય છે અને ક્રૂર કર્મ કરનારા જીવો પ્રાય તથાવિધ સ્વભાવથી તદ્ભવ સિદ્ધિ વાળા પણ દક્ષિણ દિશામાંજ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કહ્યું પણ છે કે—“પાયમિહ ક્રૂરકમ્મા૦” ઇત્યાદિ આનો અર્થ ઉપરના કથનમાં આવી જાય છે

દક્ષિણ દિશામાં કૃષ્ણ પાક્ષિક જીવો ઘણા હોવાથી અચ્યુત કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં આરણ્ય કલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે કેમકે—આરણ્યકલ્પ દક્ષિણ દિશાનો દેવલોક છે. આરણ્યકલ્પના દેવપુરુષો કરતાં પ્રાણતકલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. પ્રાણતકલ્પના દેવપુરુષો કરતાં આનત કલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે

અહિંયાં એમ સમજવું જોઈએ કે—ઉત્તર દિશાના દેવલોકમાં રહેલા દેવ પુરુષો કરતાં

देवपुरुषाः सख्येयगुणा अधिका भवन्ति दक्षिणस्या दिशि कृष्णपाक्षिकानां प्राचुर्येण समुत्पत्ति-
समवात्, शुक्लपाक्षिकापेक्षया च कृष्णपाक्षिकाणां स्वभावतः प्राचुर्यादिति । एते सर्वेऽपि अनु-
त्तरविमानवास्यादयः पश्चानुपूर्व्या आनतकल्पवासिपर्यन्तदेवपुरुषाः 'आणयपाणय माई
पल्लस्सा संखभागाउ' इति वचनात् प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशि
प्रमाणा ज्ञातव्याः केवलं सख्येयो भागोऽत्र विचित्र इति परस्पर यथोक्ते सख्येयगुणत्वे न
कोऽपि विरोध इति ।

आनतकल्पदेवपुरुषापेक्षया सहस्रारकल्पवासिदेवपुरुषा असख्येयगुणा अधिका भवन्ति,
धनीकृतलोकस्यैकप्रदेशिक्याः श्रेणेरसख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशा भवन्ति तावत्प्र-
माणत्वात् सहस्रारदेवपुरुषाणामिति, सहस्रारकल्पदेवपुरुषाऽपेक्षया महाशुक्लकल्पवासिदेवपुरुषा

अपेक्षा दक्षिणदिशा के देवलोक में रहने वाले देवपुरुष सख्यातगुणे अधिक होते हैं,
क्योंकि दक्षिणदिशामें कृष्णपाक्षिक प्रचुर मात्रा में उत्पन्न होते हैं, और शुक्लपाक्षिकों की
अपेक्षा कृष्णपाक्षिक स्वभावतः अधिक ही होते हैं । अनुत्तरविमानवासि देवों से लेकर
पश्चानुपूर्वी से आनतकल्प वासिपर्यन्त के देवपुरुष 'आणयपाणयमाई पल्लस्सासंखभागाउ'
इस वचन से प्रत्येक कल्पवासी देव क्षेत्र पल्योपम के असख्यातभागवर्ती आकाशप्रदेशों की
राशि के प्रमाण वाले जानने चाहिए । केवल भेद इतना ही है कि यहां जो सख्यातभाग है
वह नानाप्रकार का होता है इसलिए परस्पर में कहे गये सख्यातगुणत्व में कोई विरोध
नहीं आता है ।

आनतकल्प के देवपुरुषों की अपेक्षा सहस्रारकल्पवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक
होते हैं, क्योंकि धनीकृतलोक के एक प्रदेशवाली श्रेणि के असंख्यातवे भागमें जितने आकाश-
प्रदेश होते हैं उतने प्रमाण के सहस्रारकल्पके देवपुरुष होते हैं । सहस्रारकल्प के देवपुरुषों की

दक्षिण दिशामा देवलोकां रडेवा वाणा देव पुरुषो सञ्ज्यात गण्ठा वधारे होय छे, डेमडे—
दक्षिण दिशामा कृष्ण पाक्षिक घण्टा प्रमाणमां उत्पन्न थाय छे अने शुक्ल पक्ष वाणां करता
कृष्ण पक्षवाणा स्वाभाविक रीतेण वधारे होय छे अनुत्तर विमानमां रडेवा वाणा देवोत्थी
वर्धने पश्चानुपूर्वींथी आनतकल्पमा रडेवा वाणा देवो पर्यन्तना देवपुरुषो 'आणयपाणयमाई
पल्लस्सासंखभागाउ' आ वचनथी दरेक कल्पमा रडेवा वाणा देवो क्षेत्र पल्योपमना असंख्यात
भागवर्ती आकाश प्रदेशोनी राशिना प्रमाणवाणा होय छे, तेम समज्जुं केवण लेह ओटलोण
छे डे—अहिया जे सञ्ज्यात भाग छे, ते अनेक प्रकारेण होय छे, तेथी परस्परमा कहेला
संख्यात गुण पणामा कर्धपणु विरोध आवतो नथी.

आनतकल्पना देवपुरुषो करता सहस्रार कल्पमा रडेवा वाणा देवपुरुषो असंख्यात गण्ठा
वधारे होय छे, डेमडे—धनीकृतलोकांनी ओक प्रदेश वाणी श्रेणीना असंख्यातमा भागमा ओटला
आकाश प्रदेशो होय छे, ओटला प्रमाणवाणा सहस्रार कल्पना देव पुरुषो होय छे, सहस्रारकल्पना

असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति । बृहत्तरश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् महाशुक्रदेवपुरुषाणाम् । कथमित्थं मितिचेष्टाह—विमानबाहुल्यात् । तथाहि षट्सहस्रविमानानि सहस्रारकल्पे, चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुके, अन्यच्च—अधोविमानवासिनो देवा बहुबहुतरा, उपरितनोपरितनविमानवासिनः स्तोकस्तोकतरा स्ततः सहस्रारकल्पदेवपुरुषापेक्षया महाशुक्रकल्पवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणा अधिका उपपद्यन्ते । महाशुक्रकल्पवासिदेवपुरुषापेक्षया लान्तककल्पदेवपुरुषा असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति, बृहत्तमश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । लान्तकेभ्योऽपि ब्रह्मलोकवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणा, एषा-

अपेक्षा महाशुक्रकल्प के देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं । क्योंकि ये बृहत्तर श्रेणि के असंख्यातभागवर्ती आकाशप्रदेश राशिप्रमाण के होते हैं । ये कैसे अधिक होते हैं ? उसमें कारण 'दिखालातेहैं—सहस्रारकल्प की अपेक्षा महाशुक्रकल्प में विमान अधिक होते हैं, जैसे सहस्रारकल्प में तो विमान छहहजार हैं और महाशुक्रकल्प में चालीस हजार विमान होते हैं । दूसरी बात यह है कि—नीचे नीचे के विमानवासी देव बहु बहुतर होते हैं और ऊपर ऊपर के विमाननिवासी देव स्तोकस्तोकतर—थोड़े-थोड़े—होते हैं इस कारणसे सहस्रारकल्पके देव पुरुषों की अपेक्षा महाशुक्रकल्पवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं । महाशुक्रकल्पवासी देवपुरुषों की अपेक्षा लान्तककल्पवासी देव पुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं, क्योंकि ये बृहत्तमश्रेणि के असंख्यातवे भागवर्ती आकाश प्रदेशराशि के प्रमाणवाले होते हैं । लान्तककल्प के देवपुरुषों की अपेक्षा ब्रह्मलोकवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं, क्योंकि इनका भी प्रमाण 'भूयः' फिर पहले से अधिक उसी प्रकार

देव पुरुषों करता महाशुक्र कल्पना देव पुरुषों असंख्यात गणना वधाये डोय छे केमके अे अह-
त्तर श्रेणीना असंख्यात भागवर्ती आकाश प्रदेशराशि प्रमाणना डोय छे अे वधाये केवी
रीते डोय छे ? तेमां कारण अतावे छे के—सहस्रारकल्प करता महाशुक्र कल्पमा विमानो
वधाये डोय छे केमके—सहस्रार कल्पमा तो छ हजार विमानो छे, अने महाशुक्र कल्पमा
चालीस हजार विमानो डोय छे ओही बात अे छे के—नीचे नीचेना विमानोमा रडेवावाणा
देवो अहु अहुतर डोय छे. अने उपर उपरना विमानोमा रडेवा वाणा देवो स्तोक स्तोकतर
थोडा थोडा डोय छे ते कारणथी सहस्रार कल्पना देव पुरुषों करता महाशुक्र कल्पमा रडेवावाणा
देवपुरुषों असंख्यात गणना वधाये डोय छे. महाशुक्रमा रडेवावाणा देव पुरुषों करता लान्तक
कल्पमा रडेवा वाणा देव पुरुषों असंख्यातगणना वधाये डोय छे केमके—आ अहत्तर श्रेणीना
असंख्यातमा भागवर्ती आकाश प्रदेश राशि प्रमाण वाणा डोय छे लान्तक कल्पना देव
पुरुषों करता ब्रह्मलोकवासी देवपुरुषों असंख्यात गणना वधाये डोय छे केमके—तेओनुं प्रमाण
पणु "भूयः" इरीथी पडेलाथी वधाये अे प्रमाणे अेटले के (लान्तक कल्पमा रडेवा वाणा देव

મપિ ભૂયો વૃહત્તમશ્રેણ્યસંખ્યેયભાગવર્ત્યાકાગ્રપ્રદેશરાગિપ્રમાણત્વાત્ । બ્રહ્મલોકવાસિદેવપુરુ-
પાઽપેક્ષયા માહેન્દ્રકલ્પવાસિદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ભૂયસ્તરવૃહત્તમાકાગ્ર-
શ્રેણ્યસંખ્યેયભાગગતાકાગ્રપ્રદેશપ્રમાણત્વાત્ । માહેન્દ્રકલ્પવાસિદેવપુરુષાપેક્ષયા સનત્કુમારકલ્પ-
વાસિદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । વિમાનવાહુલ્યાત્,

તથાહિ— સનત્કુમારકલ્પે દ્વાદશગતસહસ્રાણિ નિમાનાનિ, માહેન્દ્રકલ્પે તુ અષ્ટૌ ગત
સહસ્રાણિ । અન્યન્ચ સનત્કુમારકલ્પો દક્ષિણદિગ્વિભાગવર્તી, માહેન્દ્ર-ચોત્તરદિગ્વર્તી, દક્ષિ-
ણસ્યાં ચ દિગિ કૃષ્ણપાક્ષિકા વહવઃ સમુત્પદ્યન્તે, અતો માહેન્દ્રકલ્પદેવપુરુષેભ્યઃ સનત્કુમાર-
કલ્પવાસિદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકાઃ સમુત્પદ્યન્તે ઇતિ । એતે ચ સર્વેઽપિ સહસ્રારકલ્પ-
વાસિ દેવપુરુષત આરમ્ભ્ય સનત્કુમારકલ્પવાસિદેવપુરુષપર્યન્તા. દેવપુરુષાઃ પ્રત્યેકં સ્વસ્થાને

(લાન્તકકલ્પવાસી દેવપુરુષો કે જૈસે) વૃહત્તમ શ્રેણિ કે અસંખ્યાત ભાગવર્તી આકાગ્ર
પ્રદેશો કી રાગિ જિતના હોતા હૈ । બ્રહ્મલોકવાસી દેવપુરુષો કી અપેક્ષા માહેન્દ્રકલ્પ-
વાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ-ભૂયસ્તર-ફિરફિર-પહેલે
સે અધિક વૃહત્તમ આકાગ્રશ્રેણિકે અસંખ્યાતવર્તી આકાગ્રપ્રદેશરાગિ જિતના હોતા હૈ । માહે-
ન્દ્રકલ્પવાસી દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સનત્કુમારકલ્પવાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે
હૈ ક્યોકિ યહાં વિમાન વહુત હોતે હૈ, જૈસે—માહેન્દ્રકલ્પ મેં તો આઠલાખ હી વિમાન હોતે
હૈ કિન્તુ સનત્કુમારકલ્પ મેં વારહ લાખ વિમાન હોતે હૈ । દૂસરા કારણ યહ મી હૈ કિ
માહેન્દ્રકલ્પ ઉત્તરદિગા કા દેવલોક હૈ ઔર યહ સનત્કુમારકલ્પ દક્ષિણદિગાવર્તી દેવલોક હૈ
ઇસકારણસે મી યહાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવ વહુત ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઇસલિયે માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવપુરુષો
કી અપેક્ષા સનત્કુમારકલ્પવાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈ ।

પુરુષોની જેમ) બૃહત્તર શ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી આકાગ્ર પ્રદેશોની રાશિ જેટલું હોય
છે. બ્રહ્મલોકમા રહેલા વાળા દેવ પુરુષો કરતા માહેન્દ્ર કલ્પમા રહેલા વાળા દેવપુરુષો અસં-
ખ્યાત ગણા વધારે હોય છે, કેમકે તેનું પ્રમાણ ભૂયસ્તર ફરી ફરી પહેલા કરતા વધારે
બૃહત્તરમાં આકાગ્ર શ્રેણીના અસંખ્યાતવર્તી આકાગ્ર પ્રદેશ રાશિ જેટલો હોય છે
માહેન્દ્ર કલ્પમાં રહેલાવાળા દેવ પુરુષો કરતા સનત્કુમાર કલ્પમાં રહેલા વાળા દેવ
પુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે કેમકે—તેમા વિમાનો વધારે હોય છે. જેમકે—
માહેન્દ્ર કલ્પમા તો આઠ લાખજી વિમાનો છે, પરંતુ સનત્કુમાર કલ્પમા બાર લાખ વિમાનો
હોય છે બીજું કારણ એ છે કે—માહેન્દ્રકલ્પ ઉત્તરદિશાનો દેવલોક છે અને આ સનત્કુમાર
કલ્પ દક્ષિણ દિશાવર્તી દેવલોક છે તેનું કારણ પણ અહિયા કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો ઘણા ઉત્પન્ન
થાય છે તેથીજ માહેન્દ્રકલ્પમાં દેવપુરુષો કરતા સનત્કુમાર કલ્પમા રહેનારા દેવપુરુષો અસં-
ખ્યાત ગણા વધારે કહેલા છે

विचार्यमाणा घनीकृतलोकैकश्रेण्यसंख्येयभागगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः, केवलं श्रेण्यसंख्येय-
भागोऽसंख्येयभेदभिन्नो भवति, तत इत्थमसंख्येयगुणतयाऽभिधीयमानेऽल्पबहुत्वे न कश्चिद्विरोध
इति। सनत्कुमारकल्पवासिदेवपुरुषापेक्षया ईशानकल्पवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति।

अङ्गुलमात्र क्षेत्रप्रदेशराशिसम्बन्धि द्वितीयं वर्गमूल तृतीयेन वर्गमूलेन गुण्यते, गुणि-
ते च तस्मिन् यावत्परिमितं प्रदेशराशिर्जायते तावत्संख्याकासु घनीकृतलोकस्य एकप्रादेशिकीषु
श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशा भवन्ति तेषां यावत्परिमितो द्वात्रिंशत्तमो भाग स्तावत्प्रमाणत्वात्

ये सभी—सहस्रारकल्पवासी देवो से लेकर सनत्कुमारकल्प पर्यन्त के देवपुरुष प्रत्येक
(एक-एक कल्प के देव) स्वस्थानमें विचार करने पर वे घनीकृत लोक का एक
श्रेणि के असंख्यात भागवर्ती आकाश प्रदेश के प्रमाणवाले ही जानना चाहिये,
भेद केवल इतना ही है कि श्रेणि का असंख्यातवां भाग असंख्यात प्रकार का होता है अतः
वह असंख्यात भाग सबके एक दूसरे की अपेक्षा अलग अलग समझना चाहिये। ऐसा
समझने पर असंख्यात भाग कहे जानेवाले अल्पबहुत्व में कोई विरोध नहीं आता है।

सनत्कुमार -कल्पवामी देवपुरुषों की अपेक्षा ईशानकल्पवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे
अधिक होते हैं।

यहां अधिकता कैसे होती है सो कहते हैं—अङ्गुलमात्रक्षेत्र की प्रदेशराशि संबन्धी जो दूसरा
वर्गमूल है वह तीसरे वर्गमूल से गुणा किया जावे, गुणने पर जितने प्रमाणकी (जितनी)
प्रदेशराशि होती है उतनी संख्या की घनीकृतलोक की एक प्रादेशिकी श्रेणियों में जितने
आकाशप्रदेश होते हैं उनका जितने प्रमाणका बत्तीसवां भाग हो उतने प्रमाणवाले ईशानकल्प

આ સઘળા સહસ્રાર કલ્પવાસી દેવોથી લઈને સનત્કુમાર કલ્પ પર્યન્તના દેવપુરુષો
દરેક (એક એક કલ્પના દેવો) સ્વસ્થાનમાં વિચાર કરતા તેઓ ઘનીકૃત લોકશ્રેણીના અસ-
ખ્યાત ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશના પ્રમાણ વાળા છે. તેમ સમજવું તેમાં ભેદ કેવળ એટલો
જ છે કે—શ્રેણીનો અસખ્યાતમાં ભાગ અસખ્યાત પ્રકારનો હોય છે. તેથી તે અસખ્યાતમાં
ભાગ બધાથી એક બીજા કરતા જુદો જુદો સમજવો જોઈએ તેમ સમજવાથી અસખ્યાત
ભાગથી કહેવામાં આવનારા અલ્પબહુત્વામાં કોઈપણ વિરોધ આવતો નથી.

सनत्कुमार कल्पमां रહેवा वाणा देवपुर्षो करतां धशान कल्पमा रહેवा वाणा देवपुरुषो
असंख्यात गणुा वधारे होय छे.

અહિંયાં અધિકપણુ કેવી રીતે બને છે ? તે કહે છે કે—આગળમાત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિ
સંબંધી જે બીજને વર્ગમૂલ છે તે ત્રીજા વર્ગમૂલથી ગુણવામાં આવે તેને ગુણવાથી જેટલા પ્રમાણની
(જેટલી) પ્રદેશ રાશિ હોય છે, એટલી સંખ્યાની ઘનીકૃતલોકની એક પ્રદેશવાળી શ્રેણીમાં જેટલા
આકાશ પ્રદેશો હોય છે, તેનો બત્રીસમો ભાગ જેટલા પ્રમાણનો હોય એટલા પ્રમાણ વાળા

સનત્કુમારદેવપુરુષેભ્ય ઈજ્ઞાનકલ્પદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા ઇતિ કથિતમ્ ।

ઈજ્ઞાનકલ્પવાસિદેવપુરુષાપેક્ષયા સૌધર્મકલ્પવાસિદેવપુરુષા સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, વિમાનવાહુલ્યાત્ તથાહિ-ઈજ્ઞાનકલ્પેઽષ્ટાવિગતિગતસહસ્રાણિ વિમાનાનિ, સૌધર્મકલ્પે તુ દ્વાત્રિંશચ્છ-તસહસ્રાણિ વિમાનાનિ ભવન્તિ ।

પુનશ્ચ સૌધર્મકલ્પો દક્ષિણદિગ્વર્તી, ઈજ્ઞાન કલ્પશ્ચોત્તરદિગ્વર્તી, તતશ્ચ દક્ષિણદિગ્વર્તિ દેવલોકે કૃષ્ણપાક્ષિકા વહવ ઉપપદ્યન્તેઽત ઈજ્ઞાનકલ્પવાસિદેવપુરુષેભ્ય. સૌધર્મકલ્પવાસિદેવપુરુષા સંખ્યેયગુણા અધિકા કથિતા ।

નનુ યુક્તિરિય પૂર્વ માહેન્દ્રસનત્કુમારકલ્પયોગિ કથિતા, પરં તત્ર માહેન્દ્રકલ્પા-પેક્ષયા સનત્કુમારકલ્પે દેવા અસંખ્યેયગુણા ઉક્તાઃ, ઇહ તુ સૌધર્મકલ્પે સંખ્યેયગુણા સ્તદેતત્ક-

કે દેવપુરુષ હોતે હૈ અતઃ સનત્કુમારકલ્પ કે દેવ પુરુષો કી અપેક્ષા યે અસંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈ ।

ઈજ્ઞાનકલ્પવાસી દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સૌધર્મકલ્પવાસી દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ ક્યોકિ ટસ કલ્પ મેં ઈજ્ઞાનકલ્પ કી અપેક્ષા વિમાન વહુત હોતે હૈ જૈસે—ઈજ્ઞાનકલ્પ મેં અઠાઈસ લાખ હી વિમાન હોતે હૈ કિન્તુ ઇસ સૌધર્મકલ્પ મે વત્તીસ લાખ વિમાન હોતે હૈ ઇસી કારણ સે ઈજ્ઞાનકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સૌધર્મકલ્પમેં દેવપુરુષ અધિક કહે ગયે હૈ । દૂસરી વાત યહ મી હૈ કિ સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણદિગ્વર્તી હૈ, ઓર કૃષ્ણપાક્ષિક જીવ યહાં અધિક ઉત્પન્ન હોતે હૈ , ઇસ કારણ મી ઈજ્ઞાનકી અપેક્ષા સૌધર્મ મે દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ ।

યહાં કોઈ ગઢ્ઠા કરતા હૈ કિ—યહ યુક્તિ તો પહેલે માહેન્દ્ર ઓર સનત્કુમાર ઇન દો કલ્પો મેં મી કહી હૈ કિન્તુ વહાં માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સનત્કુમારકલ્પવાસી ઇજ્ઞાન કલ્પના દેવપુરુષો હોય છે તેથી સનત્કુમાર કલ્પના દેવપુરુષો કરતા આ અસંખ્યાત ગણા વધારે કહ્યા છે.

ઇજ્ઞાન કલ્પમાં રહેલાવાળા દેવપુરુષો કરતાં સૌધર્મ કલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. કેમકે—આ કલ્પમાં ઇજ્ઞાન કલ્પ કરતા વિમાનો વધારે હોય છે. જેમ ઇજ્ઞાન કલ્પમાં અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનો હોય છે, પરંતુ આ સૌધર્મકલ્પમાં બત્તીસ લાખ વિમાનો હોય છે આજ કારણથી ઇજ્ઞાન કલ્પના દેવપુરુષો કરતા સૌધર્મ કલ્પના દેવપુરુષો વધારે કહ્યા છે બીજી વાત એ પણ છે કે—સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણ દિશામાં છે, અને તેમા કૃષ્ણ પાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, એ કારણથી પણ ઇજ્ઞાન કલ્પ કરતા સૌધર્મ કલ્પમા દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે હોય છે.

અહિંયાં કોઈ એવી શંકા કરે કે—આ યુક્તિ તો પહેલા માહેન્દ્ર અને સનત્કુમાર આ બે કલ્પોમા પણ કહેલ છે પરંતુ ત્યાં માહેન્દ્ર કલ્પના દેવ પુરુષોની અપેક્ષાથી સનત્કુમાર

थम् ? अत्रोच्यते — तथा वस्तुस्वाभाव्यात्, एतच्चावसीयते प्रज्ञापनादौ सर्वत्र तथा भवनात् ।

सौधर्मकल्पवासिदेवपुरुषाऽपेक्षया भवनवासिदेवपुरुषाः असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसबन्धि प्रथमवर्गमूलं द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते, गुणिते च तस्मिन् यावान् प्रदेशराशिरुपजायते तावत्संख्याकासु घनीकृतलोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशा भवन्ति तेषां यावत्परिमितो द्वात्रिंशत्तमो भागो भवति तावत्प्रमाणत्वात्तेषामिति ।

भवनवासिदेवपुरुषापेक्षया व्यन्तरदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, एकस्मिन् प्रतरे संख्येययोजन—कोटीकोटीप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि यावन्ति खण्डानि भवन्ति तेषां यावान् द्वात्रिंशत्तमो भागो भवति तावत्प्रमाणत्वात्तेषामिति •। व्यन्तरदेवपुरुषेभ्यो ज्योतिष्कदेवपुरुषाः संख्येय

देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक कहे हैं और यहां आकर संख्यातगुणे अधिक कहते हैं इसमें क्या कारण है ? उत्तर में कहते हैं कि तथाविध स्वभाव से ऐसा कहा है, तथा प्रज्ञापना आदि सूत्रों में सर्वत्र ऐसा ही कहा जाने से यह जाना गया है ।

सौधर्मकल्पवासी देवपुरुषों की अपेक्षा भवनवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं, क्योंकि यहां अङ्गुलमात्र क्षेत्र की प्रदेशराशि संबन्धी प्रथम वर्गमूल दूसरे वर्गमूल से गुणा किया जावे, गुणा करने पर उसमें जितनी प्रदेशराशि होती है उतनी संख्या की घनीकृतलोक की एक प्रादेशिकी श्रेणियों में जितने आकाशप्रदेश होते हैं उनका जितना बत्तीसवा भाग हो उतने प्रमाण वाले ये भवनवासी देवपुरुष होते हैं इसलिये सौधर्मकल्प की अपेक्षा भवनवासी देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक कहे हैं ।

भवनवासी देवपुरुषों की अपेक्षा व्यन्तर देवपुरुष असंख्यातगुणे अधिक होते हैं, क्योंकि एकप्रतर में संख्यात करोडाकरोड योजनप्रमाणवाली एकप्रादेशिकी श्रेणिमात्र जितने खण्ड होते हैं उनका जितने प्रमाण का बत्तीसवा भाग होता है उतने प्रमाण के ये व्यन्तर देवपुरुष होते हैं ।

કલ્પમાં રહેલા વાળા દેવપુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે કહેા છે. અને અહિંયાં સંખ્યાતગણા વધારે કહે છે. તેમાં શું કારણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તથાવિધ સ્વભાવથી આ બાણી શકાય છે.

સૌધર્મ કલ્પના દેવો કરતાં ભવનવાસી દેવપુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે - અહિંયાં આંગળમાત્ર ક્ષેત્રની પ્રદેશરાશિ સંબંધી પહેલું વર્ગમૂળ બીજા વર્ગમૂળથી ગુણવામાં આવે અને તેવી રીતે ગુણતા તેમાં જેટલી પ્રદેશરાશી હોય છે. એટલી સંખ્યાની ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી શ્રેણિઓમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે. તેનો બત્તીસમો ભાગ જેટલો હોય એટલા પ્રમાણ વાળા આ ભવનવાસી દેવપુરુષો હોય છે તેથી સૌધર્મ કલ્પ કરતાં ભવનવાસી દેવ પુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે કહેલા છે.

ભવનવાસી દેવપુરુષો કરતાં વ્યતર દેવ પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે કેમકે એક પ્રતરમાં સંખ્યાત કરોડાકરોડ યોજન પ્રમાણવાલી એક પ્રાદેશિક શ્રેણિમાત્રના જેટલા

ગુણા અધિકા ભવન્તિ । એકસ્મિન્ પ્રતરે પદ્મ પચ્ચાશદધિકગતદ્વયા (૨૫૬)જુલપ્રમાણૈકપ્રાદેશિકા-
શ્રેણિમાત્રાણિ સ્વણ્ડાનિ યાવન્તિ ભવન્તિ તેષાં યાવાન્ દ્વાત્રિંશત્તમો ભાગો ભવતિ તાવત્પ્રમાણત્વાત્તે-
ષામિતિ । ઇતિ કેવલં દેવપુરુષાણામલ્પવહુત્વં સમાપ્તમ્ । સામ્પ્રતં પ્રસ્તુતપ્રકરણમનુચિયતે, તત્ર
તિર્યગ્યોનિકપુરુષાદિસર્વાર્થસિદ્ધદેવપુરુષપર્યન્તાના સર્વેષાં સમિલિતં પચ્ચમમલ્પવહુત્વં સૂત્રકાર
આહ ‘એસિ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ એસિ ણં મંતે’ । તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં’ તિર્યગ્-
યોનિકપુરુષાણામ્ ‘જલચરાણં થલચરાણં સ્વહચરાણં’ જલચરાણા સ્થલચરાણા સ્વચરાણા પુરુષાણામ્
‘મણુસ્સપુરિસાણં’ મનુષ્યપુરુષાણામ્ ‘કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિયાણં અંતરદીવગાણં’ કર્મભૂ-

વ્યન્તરદેવપુરુષો સે જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં, ક્યોકિ યે એક
પ્રતર મેં દોસૌ છપ્પન (૨૫૬) અંગુલ પ્રમાણ કી એકપ્રાદેશિકી શ્રેણિમાત્ર-પ્રમાણ—કે જિતને સ્વણ્ડ
હોતે હૈં, ઉનકા જિતને પ્રમાણ કા વત્તીસવાં ભાગ હોતા હૈં ઉતને પ્રમાણવાલે હોતે હૈં ઇસલિયે યે
વ્યન્તરદેવપુરુષો કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં ॥ યહ કેવલ દેવ-
પુરુષો કા અલ્પવહુત્વ સમાપ્ત હુઆ ।

અવ પ્રસ્તુત ચાલ્દ પ્રકરણ કા સમારંભ ક્રિયા જાતા હૈં, વહાં તિર્યગ્યોનિક પુરુષો સે લેકર
સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપુરુષ પર્યન્ત સર્વો કા સમિલિત અલ્પવહુત્વ સૂત્રકાર કહતે હૈં—
‘એસિ ણં’ ઇત્યાદિ ।

‘એસિ ણં મંતે તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં’ હે મદન્ત ! તિર્યગ્યોનિક પુરુષ જો ‘જલ-
ચરાણં થલચરાણં સ્વહચરાણં’ જલચર સ્થલચર ઔર સ્વચર પુરુષ, તથા ‘મણુસ્સપુરિસાણં’ મનુષ્ય
પુરુષ જો ‘કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિયાણં અંતરદીવગાણં’ કર્મભૂમિકે અકર્મભૂમિકે ઔર અન્તર

ખંડ હોય છે. અને તેનો બત્રીસમો ભાગ જેટલા પ્રમાણનો હોય એટલા પ્રમાણના આ વ્યં-
તર દેવ પુરુષો હોય છે

વ્યંતર દેવ પુરુષો કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે
તેઓ એક પ્રતરમાં (૨૫૬) બસો છપ્પન આગળ પ્રમાણવાળી એક પ્રાદેશિક શ્રેણીમાત્ર—
પ્રમાણના જેટલા ખંડો હોય છે તેનો બત્રીસમો ભાગ જેટલા પ્રમાણનો હોય, એટલા પ્રમાણ
વાળા હોય છે. તેથી વ્યંતર દેવ પુરુષો કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ સંખ્યાતગણા વધારે હોય
છે આ રીતે આ કેવળ, દેવપુરુષોનું અલ્પ બહુપણુ સમાપ્ત થયું.

હવે આણુ પ્રકરણનો આરંભ કરવામાં આવે છે—ત્યાં તિર્યગ્યોનિક પુરુષોથી લઈને
સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપુરુષ પર્યન્ત બધાનું એકી સાથે મળેલું અલ્પ બહુપણુ સૂત્રકાર કહે છે.—
“એસિ ણં” ઇત્યાદિ.

“એસિ ણં મંતે ! તિરિક્ષજોણિયપુરિસાણં” હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક પુરુષ કે જે
“જલચરાણં થલચરાણં સ્વહચરાણં” જલચર સ્થલચર અને જેચર પુરુષ, તથા “મણુસ્સપુરિ-
સાણં” મનુષ્ય પુરુષ કે જે “કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિયાણં અંતરદીવગાણં” કર્મભૂમિના અક-

મિકાનામકર્મભૂમિકાનામન્તરદ્વીપકાનામ્ ‘દેવપુરિસાણં’ દેવપુરુષાણામ્ ‘ભવણવાસિણં’ ભવનવાસિ-
નામ્ ‘વાણમંતરાણં’ વાનવ્યન્તરાણામ્ ‘જોઙ્સિયાણં’ જ્યોતિષ્કાણામ્ ‘વૈમાણિયાણં’ વૈમાનિકાનામ્
‘સોહમ્નિયાણં’ સૌધર્મકાનામ્ ‘જાવ સંવ્વટ્ઠસિદ્ધગાણં ય’ યાવત્સર્વાર્થસિદ્ધકાનાં ચ યાવત્પદેન સૌધ-
ર્માદિ દ્વાદશકલ્પોપપન્નદેવાનાં નવગ્રૈવેયકવિજયાદિસર્વાર્થસિદ્ધપર્યન્તપચ્ચાનુત્તરદેવાનાં ચ સંગ્રહો ભવતિ
‘કયરે કયરેહિંતો’ કતરે કતરેભ્ય ‘અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ? અલ્પા વા
વહુકા વા તુલ્યા વા’ વિશેષાધિકાવેતિ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ?
‘સવ્વત્થોવા અંતરદીવગમણુસ્સપુરિસા’ સર્વસ્તોકા અન્તરદ્વીપકમનુષ્યપુરુષાઃ ક્ષેત્રસ્ય સ્તો
કત્વાત્ તદપેક્ષયા ‘દેવકુરુત્તકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા’ દો વિ તુલ્લા

દ્વિપકે મનુષ્ય પુરુષ, એવં ‘દેવપુરિસાણં’ દેવપુરુષ જો ‘ભવણવાસીણં વાણમંતરાણં જોઙ્સિયાણં
વૈમાણિયાણં જાવ સંવ્વટ્ઠસિદ્ધગાણં ય’ ભવનવાસી અસુર કુમારાદિ દશ ભવનવાસી દેવ પુરુષ,
વાનવ્યન્તર—પિશાચાદિ આઠ વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ, જ્યોતિષ્ક-ચંદ્રસૂર્યાદિપાંચ જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ,
વૈમાનિક-યાવત્-સૌધર્માદિ બારહ કલ્પોપપન્ન દેવપુરુષ, તથા ઉપરિતનગ્રૈવેયકાદિ નૌ ગ્રૈવેયકદેવપુરુષ
ઔર વિજયાદિ સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્ત કે પાંચ અનુત્તરવિમાનવાસી કલ્પાતીત દેવપુરુષ ઇન તિર્યઞ્ચ
પુરુષાદિ સર્વ પ્રકાર કે જીવો મેં ‘કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા
વા વિસેસાહિયા વા’ કૌન કૌન જીવ કિન કિન જીવોં કી અપેક્ષા અલ્પ—થોડે—હૈ
બહુતં હૈ તુલ્ય-સમાન—હૈ ઔર વિશેષાધિક હૈ / ગૌતમ સ્વામી કે ઇસ પ્રશ્નકા ભગવાન્
ઉત્તર દેતે હૈ—‘ગોયમા’ इत्यादि, हे गौतम ! इन तिर्यञ्च पुरुषो से लेकर सर्वार्थसिद्ध
દેવપુરુષ પર્યન્તકે જીવો મેં ‘સવ્વત્થોવા અંતરદીવગમણુસ્સપુરિસા’ સર્વસે અલ્પ—
થોડે અન્તરદ્વીપકે મનુષ્ય પુરુષ હોતે હૈ, ક્યોકિ અન્ય ક્ષેત્રો કી અપેક્ષા યહ અન્તર દ્વીપ

મ્ભૂમિના અને અન્તરદ્વીપના મનુષ્યરૂપ અને “દેવપુરિસાણં” દેવ પુરુષ કે જે “ભવણવાસીણં
વાણમંતરાણં જોઙ્સિયાણં વૈમાણિયાણં જાવ સંવ્વટ્ઠસિદ્ધગાણં ય” ભવનવાસી અસુરકુમાર
વિગેરે દસ ભવનવાસી દેવ પુરુષ. વાનવ્યન્તર—પિશાચ વગેરે આઠ પ્રકારના વાનવ્યન્તર દેવ
પુરુષ, જ્યોતિષ્ક ચંદ્ર, સૂર્ય વિગેરે પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ, વૈમાનિક—યાવત્
સૌધર્મ વિગેરે બાર કલ્પોપપન્નક દેવપુરુષ તથા ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિગેરે નવગ્રૈવેયક દેવપુરુષ
અને વિજય, વૈજયન્ત વિગેરે સર્વાર્થ સિદ્ધ પર્યન્તના પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી કલ્પાતીત
દેવપુરુષ આ તિર્યંચ પુરુષ વિગેરે બધા પ્રકારના જીવોમાં “કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા-
વા, તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા” કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ-થોડા છે ?
કયા જીવો કયા જીવો કરતા વધારે છે ? અને કોણ કોની તુલ્ય—સરખા છે ? અને કોણ કોનાથી
વિશેષાધિક છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા”
इत्यादि. हे गौतम ! આ તિર્યંચ પુરુષોથી લઈને સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવપુરુષો સુધીના જીવો
માં “સવ્વત્થોવા અંતરદીવગમણુસ્સપુરિસા” સૌથી ઓછા અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષો

‘સંખેજ્જગુણા’ અન્તરદ્વીપકમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષા સંખેય-
ગુણા અધિકા ભવન્તિ તથા દ્વયાનાં પરસ્પરં સંખેયગુણત્વેન તુલ્યતા ચ ભવતિ ક્ષેત્રસ્ય
વહુત્વેન સમાનત્વાત્, ‘હરિવાસરમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખે-
જ્જગુણા’ તદપેક્ષયા હરિવર્પરમ્યકવર્પાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષા દ્વયેઽપિ તુલ્યાઃ સંખેયગુણા
ક્ષેત્રસ્યાતિ વહુત્વાત્, ‘હેમવયદ્દેરણ્ણવયવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા
સંખેજ્જગુણા’ હરિવર્પરમ્યકવર્પમનુષ્યાપેક્ષયા, હૈમવતૈરણ્યવતવર્પાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષા સંખે-
યગુણા અધિકાઃ ક્ષેત્રસ્ય અલ્પત્વેઽપિ અલ્પસ્થિતિકત્વેન પ્રાચુર્યેણ લભ્યમાનત્વાત્ । તથાગ્તેષા
દ્વયાનાં ક્ષેત્રસ્ય સમાનત્વાત્ પરસ્પરં તુલ્યતા ચ ।

ક્ષેત્ર છોટા હોતા હૈ । ‘દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા
સંખેજ્જગુણા’ અન્તરદ્વીપકે મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા દેવકુરુ ઔર ઉત્તર કુરુ ઇન દોનો ક્ષેત્રોં કૈ
મનુષ્ય પુરુષ દોનો ક્ષેત્રો કી સમાનતા સે પરસ્પર સમાન હોતે હુણ સંખ્યાત ગુણે
અધિક હોતે હૈ, ક્યોંકિ અન્તરદ્વીપ કી અપેક્ષા ચે દોનો ક્ષેત્ર વડે હૈં । ‘હરિવાસરમ્મગ-
વાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ દેવકુરુ ઉત્તર કુરુ કૈ મનુષ્ય
પુરુષોકી અપેક્ષા હરિવર્પ રમ્યક વર્પ ઇન દોનોં અકર્મભૂમિ કૈ મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર સમાન હોતે
હુણ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં, ક્યોંકિ દેવકુરુ ઉત્તર કુરુ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ચે દોનોં
ક્ષેત્ર અધિક વિસ્તૃત હૈ, ‘હેમવયદ્દેરણ્ણવયવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા
સંખેજ્જગુણા’ હરિવર્પ રમ્યકવર્પ ક્ષેત્ર કૈ મનુષ્ય પુરુષોં કી અપેક્ષા ચે હૈમવત હૈરણ્યવત
વર્પ ઇન દોનોં ક્ષેત્ર કૈ મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર સંખ્યામં સમાન હોતે હુણ સંખ્યાત ગુણે અધિક
હોતે હૈ, ઇન ક્ષેત્રો કૈ છોટે હોતે હુણ મી યહા યહા કૈ મનુષ્ય પુરુષ અલ્પસ્થિતિ વાલે હોને સે

છે, કેમકે—ખીજા ક્ષેત્ર કરતા આ અંતરદ્વીપ ક્ષેત્ર નાનું હોય છે “દેવ કુરુત્તરકુરુઅકમ્મ-
ભૂમિગમણુસ્સપુરિસાદો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ અતરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષો કરતા દેવકુરુ
અને ઉત્તરકુરુ આ બંને ક્ષેત્રોના મનુષ્ય પુરુષો બંને ક્ષેત્રોના સમાન પણાને લઈને પરસ્પર
બંને સરખા હોય છે. અને સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે કેમકે—અંતરદ્વીપ કરતાં આ
બંને ક્ષેત્રો મોટા હોય છે. “હરિવાસરમ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ
તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય પુરુષો કરતા હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ
આ બેઉ અકર્મ ભૂમિના મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર સમાન હોય છે, અને સંખ્યાત ગણા વધારે
હોય છે. કેમકે—દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર કરતાં આ બેઉ ક્ષેત્ર વધારે વિસ્તાર વાળા છે “હેમવય
દેરણ્ણવયવાસ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસાદો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ
ક્ષેત્રના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં આ હૈમવત અને હૈરણ્યવત વર્ષ આ બંને ક્ષેત્રના મનુષ્ય પુરુષ અન્યો
અન્ય સંખ્યામાં સરખા છે અને સંખ્યાતગણા વધારે છે. આ ક્ષેત્રો નાના હોવા છતાં પણ ત્યાના
મનુષ્ય પુરુષ અલ્પ સ્થિતિ વાળા હોવાથી મનુષ્ય પુરુષ વધારે પ્રમાણમાં મળે છે “અર-

‘મરહેરવયવાસકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ હૈમવત
 હૈરણ્યવતવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાઃ સહ્યેયગુણા
 -અધિકા ભવન્તિ, અજિતસ્વામિકાલે ઉત્કૃષ્ટપદે ઇવ સ્વભાવતઃ, એવાત્ર મનુષ્યપુરુષાણામતિ
 પ્રાચુર્યેણ સમવાત્, દ્વયોઃ ક્ષેત્રયોસ્તુલ્યત્વાદ્ દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાં । ‘પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહ-
 કમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યાપેક્ષયા પૂર્વવિદે-
 હાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યા દ્વયેઽપિ તુલ્યાં સહ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ક્ષેત્રવાહુલ્યાત્ અજિ-
 તસ્વામિકાલે ઉત્કૃષ્ટપદે ઇવ સ્વભાવત એવ મનુષ્યપુરુષાણાં પ્રચુરતયા સમવાત્ । અણુત્તરોવવાઇય-
 દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહાઽપરવિદેહમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા અનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુષા
 અસહ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ક્ષેત્રપલ્યોપમાસહ્યેયભાગવત્ત્યાકાગ્રપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાત્ । ‘ઉવ-

મનુષ્યપુરુષ-પ્રચુર વહુત મિલતે હૈ । ‘મરહેરવયવાસકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા
 સંખેજ્જગુણા’ હૈમવત હૈરણ્યવત વર્ષાકર્મ ભૂમિ કે મનુષ્ય કે પુરુષો કી અપેક્ષા ભરત એરવત
 इन दोनों क्षेत्रके मनुष्य पुरुष क्षेत्र की समानता से दोनों परस्पर समान होते हुए संख्यात
 गुणे अधिक होते हैं, क्योंकि अजित स्वामी के समय में उत्कृष्टता के जैसे स्वभाव से ही
 यहां मनुष्य पुरुष अति प्रचुर मात्रा में होते हैं । ‘पुव्वविदेहअवरविदेहकम્मभूमिगमणुस्स
 पुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा’ भरत ऐरवत इन दोनों क्षेत्रों के मनुष्य पुरुषों की अपेक्षा
 ये पूर्वविदेह-अपरविदेह इन दोनों क्षेत्रों के मनुष्यपुरुष क्षेत्र की समानता से दोनों समान
 संख्यक होते हुए संख्यातगुणे अधिक होते हैं, क्योंकि भरत ऐरवत क्षेत्रों के जैसे यहां भी
 अजित स्वामी के समय की उत्कृष्टता के समान स्वभावसे ही यहां मनुष्य पुरुष प्रचुरमात्रामें
 होते हैं । ‘अणुत्तरोववाइयदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा’ पूर्वविदेह अपरविदेह के मनुष्य
 पुरुषों की अपेक्षा अनुत्तरोपपातिक देव पुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं, क्योंकि ये क्षेत्र

હેરવયવાસકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” હૈમવત અને હૈરણ્ય
 વત વર્ષાકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં ભરત અને એરવત આ બેઉ ક્ષેત્રોના મનુષ્ય
 પુરુષ ક્ષેત્રના સરખાપણાથી પરસ્પર બંને સરખા છે અને સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે.
 કેમકે અણુતસ્વામીના સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ પણાની માફક સ્વભાવથીજ અહિયાં મનુષ્ય પુરુષ
 અત્યંત વધારે પ્રમાણમાં હોય છે, “પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ
 તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત અને એરવત આ બંને ક્ષેત્રોના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં આ પૂર્વ વિદેહ
 અપર વિદેહ આ બેઉ ક્ષેત્રોના મનુષ્ય પુરુષ ક્ષેત્રના સરખા પણાથી સરખી સંખ્યા વાળા છે અને
 સંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે -ભરત અને એરવત ક્ષેત્રની જેમ અહિં પણ અણુત સ્વામી
 ના સમયના ઉત્કૃષ્ટ પણાની જેમ સ્વભાવથી જ અહિયાં મનુષ્ય પુરુષ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે.
 “અણુત્તરોવવાઇયદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહના મનુષ્ય પુરુષ
 કરતાં અનુત્તરોપપાતિક દેવ પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે--તેઓ ક્ષેત્ર પલ્યો-

રિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' અનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુપાપેક્ષયા ઉપરિતનગ્રૈવેયકપ્રસ્તટદેવપુરુપા' સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'મજ્ઝિમગેવિજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુપેભ્યો મધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુપાઃ સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । એવમ—'હેટ્ઠિમગેવિજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' મધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુપાક્ષેયા અધસ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુપા સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'અચ્ચુયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' અધસ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુપાક્ષેયા અચ્યુતકલ્પે દેવપુરુપાઃ સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । એવં કિયત્પર્યન્ત સંખ્યાતગુણત્વમ 'તત્રાહ—'જાવ' ઇત્યાદિ, 'જાવ આણયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' ઇતિ । યાવત્પદેન અચ્યુતકલ્પદેવપુરુપતોઽગ્રે પચ્છાનુપૂર્વ્યા—આનતકલ્પદેવપુરુપપર્યન્ત દેવપુરુપા પૂર્વ—પૂર્વાપેક્ષયા અગ્રેઽગ્રેતના દેવપુરુપા' સંખ્યાતગુણા ઇતિ વ્યાખ્યેયમ્, તથાહિ—અચ્યુતકલ્પદેવપુરુપાપેક્ષયા આરણ-

પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશો કી ગણિ પ્રમાણ વાલં હોતે હેં । 'ઉવરિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુપો કી અપેક્ષા ઉપરિત ગ્રૈવેયક પ્રસ્તટ કે દેવપુરુપ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હે । 'મજ્ઝિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' ઉપરિકનગ્રૈવેયક દેવપુરુપો કી અપેક્ષા મધ્યમગ્રૈવેયક દેવપુરુપ સંખ્યાત ગુણે અધિક હોતે હે । 'હેટ્ઠિમગેવિજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા, અચ્ચુયકપ્પદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' જાવ આણયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુપોકી અપેક્ષા અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુપ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હે, અધસ્તનગ્રૈવેયક દેવપુરુપો કી અપેક્ષા અચ્યુત કલ્પકે દેવપુરુપ સંખ્યાત ગુણે અધિક હોતે હેં । યાવત્ આનતકલ્પ પર્યન્ત કે દેવપુરુપ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હેં । એસે સંખ્યાત ગુણાત્વ કહા તક કહના યાહિયે 'હસ પર કહતે હેં—'જાવ' ઇત્યાદિ, 'જાવ આણયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' યહા સં અર્થાત્ અચ્યુત કલ્પ દેવપુરુપો કે આગે પચ્છાનુપૂર્વસે આનતકલ્પ દેવપુરુપપર્યન્ત પૂર્વપૂર્વ કી અપેક્ષા આગે આગે કે દેવ પુરુપ

પમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશોની રાશિ પ્રમાણ વાળા હોય છે. "ઉવરિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા" અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુપો કરતા ઉપરિતન ગ્રૈવેયક પ્રસ્તટના દેવ પુરુપો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે, "મજ્ઝિમગેવેજ્જપુરિસા સંખેજ્જગુણા" ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુપો કરતા મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ પુરુપ સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. એજ પ્રમાણે "હેટ્ઠિમગેવિજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા" અચ્ચુયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા જાવ આણયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ પુરુપો કરતા અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુપ સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુપો કરતાં અચ્યુત કલ્પના દેવ પુરુપો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે આવુ સંખ્યાત ગુણા પણ કયા સુધી કહેવુ જોઈએ ? આ સંબંધમા સૂત્રકાર કહે છે કે—'આણયકપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' અચ્યુત કલ્પના દેવ પુરુપોની આગળ પચ્છાનુ પૂર્વિથી આનત કલ્પના દેવપુરુપ પર્યન્ત પડેલા પડેલાની અપેક્ષાથી પછી પછીના દેવ પુરુપો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે, આ પ્રમાણેની વ્યાખ્યા કહેવી જોઈએ. જેમકે—અચ્યુત કલ્પના દેવ પુરુપો કરતાં

कल्पदेवपुरुषाः सख्यातगुणाः, आरणकल्पदेवपुरुषापेक्षया प्राणतकल्पदेवपुरुषाः सख्यातगुणाः, प्राण-
तकल्पदेवपुरुषापेक्षया आनतकल्पदेवपुरुषाः सख्यातगुणा इति । इतोऽग्रे पश्चानुपूर्व्या अष्टमसह-
स्रारकल्पदारभ्य द्वितीयेऽनानकल्पदेवपुरुषपर्यन्तदेवपुरुषा यथोत्तरम् असंख्यातगुणा व्याख्यायाः,
तथाचाह सूत्रकारः—‘सहस्रारे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, महास्रुक्के कल्पे देवपुरिसा
असंखेज्जगुणा, जाव माहिंदे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा’ इति । आनतकल्पदेवपुरुषेभ्यः सह-
स्रारे कल्पे देवपुरुषा असख्यातगुणाः, एभ्यो महाश्रुक्के कल्पे देवपुरुषा असंख्यातगुणाः, एभ्यः
‘जाव माहिंदे’ इति यावत् माहेन्द्रः, यावत्पदेन लान्तक—ब्रह्मलोक—कल्पयोर्ग्रहणं भवति, तथाहि
महाश्रुक्कल्पदेवपुरुषेभ्यो लान्तककल्पदेवपुरुषा असंख्यातगुणा एभ्यो ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषा असं-

संख्यात गुणे अधिक होते हैं, ऐसी व्याख्या कर लेनी चाहिए । जैसे—अच्युत कल्प की
अपेक्षा आरणकल्प के देव पुरुष सख्यात गुणे अधिक होते हैं । आरणकल्प के देवपुरुषों
की अपेक्षा प्राणतकल्प के देव पुरुष संख्यात गुणे अधिक होते हैं । प्राणतकल्प के देव
पुरुषों की अपेक्षा आनतकल्प के देवपुरुष सख्यात गुणे अधिक होते हैं । इसके आगे
पश्चानुपूर्वी से ही आठवे—सहस्रारकल्प से लेकर दूसरे ईशान कल्पके देवपुरुष पर्यन्त
सब पुरुष आगे आगे के असंख्यातगुणे अधिक होते हैं, ऐसा व्याख्यान कर लेना चाहिये
यही सूत्रकार कहते हैं—‘सहस्रारे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, महास्रुक्के कल्पे देव
पुरिसा असंखेज्जगुणा जाव माहिंदे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा’ आनत कल्प के
देव पुरुषों से सहस्रार कल्प के देव पुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । सहस्रारकल्पके
देव पुरुषों से महाश्रुक् कल्प के देव पुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । ‘जाव माहिं
दे०’ इति—यहाँ से आगे माहेन्द्र कल्प के देव पुरुषों पर्यन्त के देव पुरुष एक एक की अपेक्षा
असंख्यात गुणे अधिक होते हैं जैसे—महाश्रुक्कल्प के देव पुरुषों से लान्तककल्प के देवपुरुष
असंख्यातगुणे अधिक होते हैं लान्तककल्प के देवपुरुषों से ब्रह्मलोक कल्प के देवपुरुष असं-

आरण्य कल्पना देव पुरुषो संख्यात गण्य वधारे होय छे आरण्य कल्पना देव पुरुषो करता
प्राण्य कल्पना देव पुरुषो संख्यात गण्य वधारे होय छे प्राण्य कल्पना देव पुरुषो करता
आनत कल्पना देव पुरुषो संख्यात गण्य वधारे होय छे तेनाथी आगण पश्चानुपूर्विथी
अ आठमा सहस्रार कल्पथी लघ ने जीन ईशान कल्पना देवपुरुष पर्यन्त अधाज देवपुरुषो
पछी पछीना संख्यात गण्य वधारे होय छे तेम समज्युं सूत्रकार जेन कहे छे के—‘सह-
स्रारे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा महास्रुक्के कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा
जाव माहिंदे कल्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा’ आनत कल्पना देव पुरुषो करता
सहस्रार कल्पना देव पुरुष असंख्यात गण्य वधारे होय छे “जाव माहिंदे” इति ।
आनाथी आगण माहेन्द्र कल्पना देव पुरुषो सुधीना देव पुरुषो जेक जेकनी अपे-
क्षाथी असंख्यात गण्य वधारे होय छे, जेभके—महाश्रुक् कल्पना देव पुरुषो करता लान्तक

ख्यातगुणा इति । ब्रह्मलोककल्पदेवपुरुषेभ्यो माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषा असंख्यातगुणाः, 'सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा' माहेन्द्रकल्पदेवपुरुषेभ्यः सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषा असंख्यातगुणाः, 'ईसाणकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा' एभ्यः सनत्कुमारकल्पदेवपुरुषेभ्य ईशानकल्पदेवपुरुषा असंख्यातगुणा इति । अयं भावे सहस्रारकल्पादारभ्य ईशानकल्पपर्यन्तं देवपुरुषाः प्रत्येकं यथोत्तरं क्रमशः असंख्यातगुणाः सन्तीति । 'सोहम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा' ईशानकल्पदेवपुरुषेभ्यः सौधर्मकल्पे देवपुरुषाः संख्यातगुणा इति । अत्रेदमवधेयम्—

पश्चानुपूर्व्या अच्युतकल्पदेवपुरुषेभ्य आरभ्य आनतकल्पपर्यन्तं देवपुरुषाः अधस्तनप्रैवेयकदेवपुरुषेभ्यो यथोत्तरं संख्यातगुणाः सन्ति । तथा एवमेव पश्चानुपूर्व्या सहस्रारकल्पदेवपुरुषत आरभ्य ईशानकल्पदेवपुरुषपर्यन्तं देवपुरुषा आनतकल्पदेवपुरुषेभ्यो यथोत्तरम् असंख्यातगुणा

ख्यातगुणे अधिक होते हैं । ब्रह्मलोकके देव पुरुष से माहेन्द्र कल्प के देव पुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । तथा—'सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा' माहेन्द्र कल्प के देव पुरुषो से सनत्कुमार कल्प के देव पुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । 'ईसाणकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा' सनत्कुमार कल्प के देव पुरुषों से ईशान कल्प के देवपुरुष असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । तात्पर्य यह है कि सहस्रार कल्प से लेकर ईशान कल्प पर्यन्त के देवपुरुष एक एक से आगे आगे के देव पुरुष क्रमशः असंख्यात गुणे अधिक होते हैं । 'सोहम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा' ईशान कल्प के देव पुरुषो से सौधर्म कल्प के देवपुरुष संख्यातगुणे अधिक होते हैं ।

यहाँ सारांश यह है—पश्चानुपूर्वी से—अच्युतकल्पके देवपुरुषो से लेकर आनतकल्पके देवपुरुषपर्यन्त अधस्तन प्रैवेयकदेवपुरुषो से यथोत्तर—एकसे आगे दूसरे देवपुरुष संख्यातगुणे अधिक होते हैं, और इसी प्रकार पश्चानुपूर्वी से आनतकल्पके देवपुरुषोकी अपेक्षा सहस्रारकल्पसे लेकर ईशान-

कल्पना देव पुरुषो असंख्यात गणुा वधारे डोय छे । आन्तक कल्पना देव पुरुषो करतां अद्द-
लोअ कल्पना देव पुरुषो असंख्यात गणुा वधारे डोय छे । अद्दलोअना देव पुरुषो करतां भाडेन्द्र
कल्पना देव पुरुषो असंख्यातगणुा वधारे डोय छे, तथा "सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखे-
ज्जगुणा" भाडेन्द्र कल्पना देव पुरुषो करतां सनत्कुमार कल्पना देवपुरुषो असंख्यात गणुा
वधारे डोय छे, "ईसाणकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा" सनत्कुमार कल्पना देवपुरुषो करता
ईशान कल्पना देव पुरुषो असंख्यात गणुा वधारे डोय छे आ कथननु तात्पर्यं अे छे के—
सहस्रार कल्पथी लधने ईशान कल्प सुधीना देव पुरुषो अेक अेकनाथी आगण आगणना देव
पुरुषो क्कमथी असंख्यात गणुा वधारे डोय छे "सोहम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा"
ईशान कल्पना देव पुरुषो करतां सौधर्म कल्पना देव पुरुषो संख्यात गणुा वधारे डोय छे,

आने सारांश अे छे के—पश्चानुपूर्वीथी—अच्युत कल्पना देव पुरुषोथी लधने आनत
कल्पना देव पुरुषो सुधी अधस्तन प्रैवेयक देव पुरुषो क्कमथी अेटले के अेकनाथी आनत देव
पुरुषो संख्यात गणुा वधारे डोय छे, अने अेअ प्रमाणे पश्चानुपूर्वीथी आनत कल्पना देव

इति । तथा सौधर्मकल्पदेवपुरुषा ईशानकल्पदेवपुरुषेभ्यः संख्यातगुणा इति च ज्ञातव्यम् । ततः
'भवनवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा' सौधर्मकल्पदेवपुरुषेभ्यो भवनवासिदेवपुरुषा असंख्या-
तगुणाः । भावनाक्लिप्तम् उपर्युपरिस्थितदेवपुरुषेभ्योऽधोऽधःस्था देवपुरुषा अधिका भवन्तीति ।
'खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा असंखेज्जगुणा' तेभ्यो भवनवासिदेवपुरुषेभ्यः खेचरतिर्यग्यो-
निकपुरुषा असंख्यातगुणाः, 'थलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा' खेचरतिर्यग्योनिक-
पुरुषेभ्यः स्थलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्यातगुणाः, 'जलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा असंखे-
ज्जगुणा' स्थलचरतिर्यग्योनिकपुरुषेभ्यो जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषा असंख्यातगुणाः, 'वाणमंतर-
देवपुरिसा संखेज्जगुणा' जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषेभ्यो वानव्यन्तरदेवपुरुषाः संख्यातगुणाः,

કલ્પકે દેવપુરુષપર્યન્ત યથોત્તર અર્થાત્ આગે આગે કે કલ્પવાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે જાતે હૈં । ઔર સૌધર્મકલ્પકે દેવપુરુષ ઈશાનકલ્પકે દેવપુરુષોકી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । યહ અનુત્તરોપપાતિકદેવોસેલેકરપશ્ચાનુપૂર્વસે સૌધર્મકલ્પતકકે દેવો કા અલ્પ-
વહુત્વા કહા ગય હૈં ।

'ભવનવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા' સૌધર્મકલ્પકે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા ભવનવાસી દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । ભાવના પૂર્વવત્ કરલેનીચાહિયે અર્થાત્ ઊપરઊપરકે દેવપુરુષોકી અપેક્ષા નીચે નીચે કે દેવપુરુષ ક્રમગઃ અધિક અધિક હી હોતે હૈં, 'ખહયરતિરિક્ખજોણિયપુ-
રિસા અસંખેજ્જગુણા' ભવનવાસી દેવપુરુષોકી અપેક્ષા ખેચરતિર્યગ્યોનિક પુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । 'થલયરતિરિક્ખજોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા' ખેચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષો કી અપેક્ષા સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । 'જલયરતિરિક્ખજોણિયપુરિસા અસંખેજ્જગુણા' સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષો કી અપેક્ષા જલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । 'વાણમંતરદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા' જલચરતિર્યગ્યોનિક પુરુષો કી

પુરુષો કરતાં સહસ્રાર કલ્પથી લઈને ઈશાન કલ્પના દેવ પુરુષો સુધી યથોત્તર અર્થાત્ આગળ આગળના કલ્પ વાસી દેવ પુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે અને સૌધર્મ કલ્પના દેવ પુરુષો ઈશાન કલ્પના દેવ પુરુષો કરતાં સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે, આ અનુત્તરોપપાતિક દેવોથી લઈને પશ્ચાનુપૂર્વથી સૌધર્મ કલ્પ સુધીના દેવોનું અલ્પબહુપણું કહ્યું છે

"ભવનવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" સૌધર્મ કલ્પના દેવપુરુષો કરતા ભવનવાસી દેવ પુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે તેની ભાવના ઉપર કહ્યા મુજબ સમગ્ર દેવી અર્થાત્ ઉપર ઉપરના દેવ પુરુષો કરતાં નીચે નીચેના દેવ પુરુષો ક્રમથી વધારે વધારેજ હોય છે, "ખહયરતિરિક્ખજોણિયપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" ભવનવાસી દેવ પુરુષો કરતાં ખેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. "થલયરતિરિક્ખજોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા" ખેચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતા સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે "જલયરતિરિક્ખજોણિયપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતા જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. "વાણમંતરદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા" જલચર

‘જોઈસિયદેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તરદેવપુરુપેમ્મો જ્યોતિષ્કદેવપુરુપાઃ ચન્દ્રસૂર્યગ્રહ-
નક્ષત્રતારારૂપાઃ સઘ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । અત્રેદં પશ્ચમમલ્પવહુત્વસ્ય તત્ત્વમ્ —યત્ તિર્ય-
હ્મનુપ્યદેવપુરુપાણાં સર્વેષાં મધ્યે સર્વેમ્મોઽલ્પા અન્તરદ્વીપગતમનુપ્યપુરુપાઃ સન્તિ, તથા સર્વેમ્મો-
ઽધિકા જ્યોતિષ્કદેવપુરુપા ઇતિ ॥સૂ. ૧૧॥

॥ ઇતિ તિર્યહ્મનુપ્યદેવપુરુપાણાં સર્વેષાં સંમિલિતમિદં પશ્ચમમલ્પવહુત્વમ્ ॥

॥ અલ્પવહુત્વં સમાપ્તમ્ ॥

મૂલમ્—‘પુરિસવેયસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં કાલં બંધટ્ઠિર્દ
પન્નત્તા ? ગોયમા ! જહન્નેણં અટ્ઠ સંવચ્છરાણિ, ઉક્કોસેણં દસમાગરોવમ
કોઢાકોઢીઓ દસવાસસયાઈ અવાહા અવાહૂણિયા કમ્મટ્ઠિર્દ કમ્મણિ-
સેઓ । પુરિસવેદે ણં મંતે ! કિં પગારે પણ્ણત્તે ગોયમા ! વણદવગ્ગિ જાલ
સમાણે પણ્ણત્તે સે ત્તં પુરિસા’ ॥સૂ. ૧૨॥

છાયા—પુરુષવેદસ્ય खलु भदन्त ! कर्मणः कियन्तं कालं बन्धस्थितिः प्रज्ञप्ता ?
गौतम ! जघन्येनाष्टौ संवत्सराणि उत्कर्षेण, दशसागरोपमकोटीकोट्यः, दशवर्षशतानि
अवाधाः, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिपेकः ॥ पुरुषवेदः खलु भदन्त ! किं प्रकारकः प्रज्ञप्तः ?
गौतम ! वनदवाग्निज्वालासमानः प्रज्ञप्तः, ते एते पुरुषाः ॥सू. १२॥

અપેક્ષા વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ સઘ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ ‘જોઈસિય દેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા’
વાનવ્યતરદેવપુરુષો કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્કદેવ પુરુષ સઘ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈ ।

યહાં ઇસ પશ્ચમ અલ્પવહુત્વ કા સારાંગ યહ હૈ કી—તિર્યચ્ચ મનુપ્ય ઓર દેવપુરુષ,
ઇન સર્વોં મેં સર્વસે થોઢે અન્તરદ્વીપ કે મનુપ્ય પુરુષ હોતે હૈ. ઓર સર્વસે અધિક જ્યોતિષ્ક
દેવપુરુષ હોતે હૈ ।

યહ તિર્યચ્ચ મનુપ્ય દેવપુરુષો કા સર્વકા સમિલિત પચ્ચમ અલ્પવહુત્વ સમાપ્ત હુવા ॥સૂ. ૧૧॥

[અલ્પવહુત્વ સમાપ્ત]

તિર્યગ્યો(નક પુરુષોકરતાં વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ સંજ્યાત ગણા વધારે હોય છે. “જોઈસિય દેવપુરિસા
સંઘેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તર દેવ પુરુષો કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષો સંજ્યાત ગણા વધારે હોય છે
અહિયા આ પાંચમા અલ્પ બહુપણાનો સારાશ એ છે કે—તિર્યગ્ય મનુપ્ય અને દેવ
પુરુષ આ બધામા સહુથી ઓછા અન્તરદ્વીપના મનુપ્ય પુરુષો હોય છે અને સૌથી વધારે જ્યો-
તિષ્ક દેવ પુરુષો હોય છે.

આ તિર્યગ્ય, મનુપ્ય અને દેવ પુરુષોએ સઘણાનું

સંમિલિત પાંચમું અલ્પ બહુપણું

॥ સમાપ્ત ॥

ટીકા—‘પુરિસવેયસ્સ ણં મંતે’ પુરુષવેદસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘કમ્મસ્સ’ કર્મણઃ ‘કેવહ્મયં કાલં’ કિયન્તં કલમ્ ‘વંધઠ્ઠિઈ પન્નત્તા’ વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં’ જઘન્યેન ‘અટ્ઠ સંવચ્છરાઈ’ અષ્ટૌ સવત્સરાણિ ઇતન્ન્યૂ-
નસ્ય તન્નિવન્ધનવિગિષ્ટાધ્યવસાયસ્યાભાવતો જઘન્યત્વેનાસમવાત્ ‘ઉક્કોસેણ દસ સાગરો વમકોડાકોડીઓ’ ઉત્કર્ષેણ દશ સાગરોપમકોટિકોટયઃ, ઇહ સ્થિતિઃ દ્વિધા ભવતિ, કર્મ રૂપતાવસ્થાનલક્ષણા અનુભવયોગ્યા ચ તત્રેયં કર્મરૂપતાઽવસ્થાનલક્ષણા દ્રષ્ટવ્યા, અનુભવયોગ્યા તુ કર્મસ્થિતિરવાધાહીના ભવતિ, અતએવોક્તમ્—‘દસવાસસયાઈ અવાહા’ દશવર્ષગત્તાનિ

“પુરિસવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવહ્મયં કાલં વંધઠ્ઠિઈ પન્નત્તા, ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ — “પુરિસવેદસ્સ ણં મંતે ! ‘કમ્મસ’ પુરુષ વેદકર્મકી “કેવહ્મયં કાલં” કિતને કાલકી “વંધઠ્ઠિઈ પન્નત્તા” વન્ધસ્થિતિ કહી ગઈ છે ? ઇસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં અટ્ઠ સંવચ્છરાઈ” હે ગૌતમ ! પુરુષવેદ કર્મ કી વન્ધ-
સ્થિતિ જઘન્ય સે આઠવર્ષ કી હૈ—ક્યો કિ ઇસસે કર્મ પુરુષવેદ કે નિવન્ધન વિશિષ્ટ અધ્યવસાય કે અભાવ સે ઇસકે કર્મ જઘન્ય સ્થિતિ કા સમવ નહીં હોતા હૈ । ઓર “ઉક્કોસેણં દસ સાગરોવમ કોડાકોડીઓ” ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૦ દસ સાગરોપમ કોટા કોટિ કી કહી ગઈ હૈ. યહાં સ્થિતિ દો પ્રકાર કી હોતી હૈ—(૧) કર્મરૂપ સે અવસ્થાન રહના ઓર (૨)—અનુભવ યોગ્ય હોના. યહ સ્થિતિ કર્મરૂપ સે અવસ્થાન રહને રૂપ કહી ગઈ હૈ- તથા અનુભવ હોને યોગ્ય રૂપ જો કર્મ સ્થિતિ હોતી હૈ વહ અવાધા કાલ સે હીન હોતી હૈ. અર્થાત્ જોમી કર્મ ઉદય મેં આતા વહ અપની અવાધા કાલ કે બાદ હી આતા હૈ. અવાધા કાલ કા હિસાબ ઇસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—“દસ-
વાસસયાઈ” ‘અવાહા’ જિસ કર્મ કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જિતને સાગરોપમ કોટાકોટિ કી હોતી હૈ

“પુરિસવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવહ્મયં કાલં વંધઠ્ઠિઈ પન્નત્તા” ઇત્યાદિ

“પુરિસવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ” હે ભગવન્ પુરુષવેદ કર્મની “કેવહ્મયં કાલં” કેટલા કાળની “વંધઠ્ઠિઈ પન્નત્તા” બંધ સ્થિતિ કહી છે ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં અટ્ઠ સંવચ્છરાઈ” હે ગૌતમ ! પુરુષ વેદકર્મની બંધ સ્થિતિ જઘન્યથી આઠ વર્ષની છે કેમકે—તેનાથી ઓછા પુરુષ વેદના બંધ વાળા અધ્ય-
વસાયના અભાવથી તેને ઓછી જઘન્ય સ્થિતિનો સભવ હોતો નથી. અને “ઉક્કોસેણં દસ-
સાગરોવમકોડાકોડીઓ” ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ દસ સાગરોપમ કોટિ કોટિની કહી છે અહિયાં સ્થિતિ બે પ્રકારની હોય છે (૧) કર્મરૂપથી અવસ્થિત રહેવું અને (૨) અનુભવ યોગ્ય થવું આ સ્થિતિ કર્મ રૂપથી અવસ્થાન રહેવા રૂપ કહેલ છે તથા અનુભવ હોવાને યોગ્ય રૂપ વાળી જે કર્મસ્થિતિ હોય છે. તે અબાધા કાળથી હીન હોય છે અર્થાત્ જે કોઈ કર્મ ઉદયમા આવે છે, તે પોતાના અબાધા કાળથી હીન આવે છે. અબાધા કાળનો હિસાબ આ પ્રમાણે કહેલ છે.—“દસવાસસયાઈ અવાહા” જે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલા સાગરોપમ કોટી

અવાધા, સાચ એવા કર્મણાં યાવત્યઃ સાગરોપમકોટિકોટચઃ તેષાં તાવન્તિ વર્ષશતાનિ અવાધા, इहच पुरुषवेदस्याधिकृतस्य या उत्कृष्टा स्थितिः दशसागरोपमकોटिकोटचः, ततो दशवर्ष शतानि अवाधाः।

અર્થે ભાવઃ—પુરુષવેદકર્મ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકં વદ્રં સત્ સ્વરૂપેણ દશવર્ષશતાનિ યાવન્ જીવસ્ય સ્વવિપાકોદય માદર્શયતિ, તાવત્કાલમધ્યે દલિકનિપેકસ્યાભાવાત્. તત ઉક્તમ્—‘અવા-
હૂણિયા કમ્મઠિઈ’ અવાધોના કર્મસ્થિતિઃ અવાધાકાલહીના કર્મસ્થિતિરનુભવયોગ્યેતિ । ‘કમ્મ-
ણિસેઓ’ કર્મનિપેકઃ યતઃ અવાધોનઃ —અવાધાકાલપરિહીનઃ કર્મનિપેકઃ કર્મદલિકરચનેતિ ॥
‘પુરિસવેદે ણં મંતે’ પુરુષવેદઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં પગારે પન્નત્તે’ કિં પ્રકારક. કીદગ—સ્વરૂપઃ’
પ્રજ્ઞપ્તઃ કથિત ઇતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વણદવગ્ગિ-
જાલસમાણે પન્નત્તે’ વનદવાગ્નિજ્વાલાસમાનઃ. પ્રજ્ઞપ્તઃ, વનદવાગ્નિજ્વાલાસમાનઃ યથાડયં
પ્રારમ્ભે તીવ્રદાહો ભવતિ તથા પુરુષવેદોઽપિ પ્રારમ્ભે તીવ્ર મદનદાહો ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સે તં
પુરિસા’ તે એતે મેદપ્રમેદામ્યાં પુરુષા નિરૂપિતા ઇતિ પુરુષપ્રકરણમ્ ॥સૂ. ૧૨॥

ઉત્તને હી સૌ વર્ષ કી વહાં અવાધા પડતી હૈ. इस हिसाब से यहाँ पुरुषवेद कर्म में अवाधाकाल १००० दस सौ वर्ष का होता है अर्थात् १ हजार वर्ष का होता है उत्कृष्ट स्थिति के रूप में जब यह पुरुष वेद कर्म बद्ध होता है तो यह दस सौ वर्ष तक जीव को अपना विपाकोदय नहीं दिखाता है क्योंकि इतने काल में दलिक निपेक का अभाव होता है । जब तक इसका अवाधाकाल समाप्त नहीं हो जाता है तब तक कर्म विपाक उदय में नहीं आता है । अवाधा-
काल के बाद कर्म का उदय में आना इसी का नाम कर्मनिपेक—कर्म दलिकों की रचना है ।
इसीलिए कहा है “अवाहूणिया कम्मठिई कम्मणिसेओ” अवाधाकाल से न्यून कर्म स्थिति कर्म निपेक है ।

“પુરિસવેદે ણં મંતે ! કિં પગારે પન્નાત્તે” હે મદન્ત ! પુરુષ વેદ કિસ પ્રકાર કે સ્વરૂપ વાલા કહા ગયા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં “ગોયમા ! વણદવગ્ગિજાલસમાણે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર વન કી દવાગ્નિ કી જ્વાલા કા સ્વરૂપ હોતા હૈ યહ પ્રારમ્ભ મેં તીવ્રદાહ

કોટીની હોય છે, એટલાજ સો વર્ષની ત્યાં અવાધા પડે છે. આ હિસાબથી અહિયા પુરુષવેદ કર્મમાં અવાધા કાળ ૧૦૦૦ દસ સો વર્ષનો હોય છે. અર્થાત્ ૧ એક હજાર વર્ષનો હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના રૂપમાં જ્યારે આ પુરુષ વેદ કર્મ બદ્ધ થાય છે તો આ દસસો વર્ષ સુધી જીવને પોતાનો વિપાકોદય દેખાડતા નથી કેમકે એટલા કાળમાં દલિક નિપેકનો અભાવ હોય છે. જ્યાં સુધી આનો અવાધાકાળ સમાપ્ત થતો નથી ત્યાં સુધી કર્મ વિપાકના ઉદયમાં આવવું. એનુંજ નામ કર્મ નિપેક અર્થાત્ કર્મ દલિકોની રચના છે. તેથીજ કલુ છે કે—

“અવાહૂણિયા કમ્મઠિઈ, કમ્મણિસેઓ” અવાધા કાળથી ન્યૂન કર્મસ્થિતિ કર્મ નિપેક છે.
“પુરિસવેદે ણં મંતે ! કિં પગારે પન્નત્તે” હે ભગવન્ ! પુરુષવેદ કેવા પ્રકારના સ્વરૂપ વાળો કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુ ! ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! વણ-
દવગ્ગિજાલસમાણે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે વનના દવાગ્નિની જ્વાલાનું સ્વરૂપ હોય છે,

મૂલમ્—‘સે કિં તં નપુંસગા ? નપુંસગા તિવિહા પન્નત્તા તં જહા—
 નેરહયણપુંસગા તિરિક્ખજોણિયણપુંસગા મણુસ્સજોણિયણપુંસગા ।
 સે કિં તં નેરહયણપુંસગા ? નેરહયણપુંસગા સત્તવિહા પન્નત્તા તં જહા
 રયણપ્પમાપુઢવિનેરહયણપુંસગા સકરપ્પમાપુઢવિનેરહયણપુંસગા જાવ
 અહે સત્તમપુઢવિનેરહયણપુંસગા સે તં નેરહયણપુંસગા । સે કિં તં તિરિક્ખ-
 જોણિયણપુંસગા ? તિરિક્ખજોણિયણપુંસગા પંચવિહા પન્નત્તા તં જહા
 ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા બેહંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા,
 તેહંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા ચઠરિંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા
 પાંચેંદિયતિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા । સે કિં તં ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિ-
 ય નપુંસગા ? ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા પંચવિહા પન્નત્તા, તં
 જહા પુઢવીકાઝયઈગેંદિયાતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા આઝકાઝયઈગેં-
 દિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા, તેઝકાઝયઈગેંદિયતિરિક્ખજોણિય નપું-
 સગા વાઝકાઝયઈગેંદિયાતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા, વણસ્સઝકાઝય-
 ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા, સે તં ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિય-
 નપુંસગા । સે કિં તં બેહંદિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા ! બેહંદિયતિરિ-
 ક્ખજોણિય નપુંસગા અણેગવિહા પન્નત્તા ‘સે તં બેહંદિયતિરિક્ખ જોણિય-
 નપુંસગા । એવં તેહંદિયા વિ ચઠરિંદિયા વિ । સે કિં તં પાંચેંદિયતિરિક્ખ-

વાળા હોતા હૈં ઉસી પ્રકાર સે પુરુષ વેદ કા પ્રારંભ તીવ્રરૂપ સે હોતા હૈં ફિર ઝીવ્ર ઝાન્ત હો જાતા
 હૈં ‘સેત્તં પુરિસા’ ઇસ પ્રકાર સે યહ મેદ પ્રમેદો કો લેકર પુરુષો કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈં ।

પુરુષ પ્રકરણ સમાપ્ત । સૂત્ર ॥૧૨॥

તે પ્રારંભમા તીવ્ર દાહ વાળો હોય છે, એજ પ્રમાણે પુરુષ વેદ પણ પ્રારંભમાં તીવ્ર હોય છે
 અને પછી જલ્દી શાન્ત થઈ જાય છે ‘સે તં પુરિસા’ આ પ્રમાણે આ લેદ પ્રમેદોને લઈને
 પુરુષોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પુરુષ પ્રકરણ સમાપ્ત ॥સૂ. ૧૨॥

जाणियणपुंसगा ? पंचिदियतिस्खिखजोणियणपुंसगा तिविहा पन्नत्ता
तं जहा जलयरा थलयरा खहयरा । से किं तं जलयरा ! सोचेव पुव्वुत्त-
भेदो आसालियवज्जिओ भाणियव्वो । से तं पंचिदियतिस्खिखजोणिय-
णपुंसगा । से किं तं मणुस्सणपुंसगा ! मणुस्सणपुंसगा तिविहा पन्नत्ता,
तं जहा कम्मभूमिगा अकम्मभूमिगा अंतरदीवगा, भेदो जाव भाणि
यव्वो, से तं मणुस्सणपुंसगा, ॥सू० १३॥

छाया अथ के ते नपुसकाः ? नपुसका स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा नैरयिकनपु-
सकाः, तिर्यग्योनिकनपुसकाः, मनुष्ययोनिकनपुसकाः ।

अथ के ते नैरयिकनपुसकाः ? नैरयिकनपुसकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—
रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुसकाः, शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकनपुसकाः यावदथः
सप्तमीपृथिवीनैरयिकनपुसकाः । ते एते नैरयिकनपुसकाः । अथ के ते तिर्यग्योनिक-
नपुसकाः ? तिर्यग्योनिकनपुसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक-
नपुसकाः द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः, चतुरिन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकनपुसकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः । अथ के ते एकेन्द्रियतिर्यग्य-
योनिकनपुसकाः ? एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पृथिवी-
कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः तेजस्कायि-
कैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः वनस्पति-
कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः । ते एते एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः ॥

अथ के ते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः ? द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः अनेकविधाः
प्रज्ञप्ताः ते एते द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसका । एवं त्रीन्द्रिया अपि चतुरिन्द्रिया अपि ।
अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः ? पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसका स्त्रिविधाः
प्रज्ञप्ताः तद्यथा—जलचराः स्थलचराः खेचराः । अथ के ते जलचराः । स एव पूर्वोक्तमेद-
आसालिका वर्जितो भणितव्यः, ते एते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकाः । अथ के ते
मनुष्यनपुसकाः ? मनुष्यनपुसका स्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—कर्मभूमिका अकर्मभूमिका
अन्तरद्वीपका भेदो यावद् भणितव्यः ते एते मनुष्य नपुसकाः ॥सू०-१३॥

टीका—स्त्रीपुरुषभेदान् निरूप्य नपुंसकभेदान् निरूपयति—‘से किं तं णपुंसगा’ इत्यादि
‘से किं तं णपुंसगा’ हे भदन्त अथ के ते नपुंसकाः, नपुंसकजीवानां कियन्तो भेदा भवन्तीति

प्रश्नः, भगवानाह—‘णपुंसगा तिविहा पन्नत्ता’ नपुंसकास्त्रिविधाः—त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ता कथिता इति, त्रैविध्यमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘नेरइयनपुंसगा’ नैरयिक-नपुंसका. ‘तिरिक्खजोणियणपुंसगा’ तिर्यग्योनिकनपुंसकाः, ‘मणुस्सजोणियणपुंसगा’ मनुष्य-योनिकनपुंसकाः, तथा च नारकतिर्यग्मनुष्यभेदेन नपुंसका स्त्रयो भवन्तीति भावः। तेषु त्रिविधनपुंसकेषु नारकनपुंसकभेदान् निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह—‘से किं तं नेरइयणपुंसगा’ अथ के ते नैरयिकनपुंसका इति प्रश्नः, उत्तरयति ‘णेरइयणपुंसगा सत्तविहा पन्नत्ता’ नैरयिकनपुंसका सप्तविधाः सप्तप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः कथिता इति। सप्तविधभेदमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’—तद्यथा ‘रयणप्पभापुढविनेरइयणपुंसगा’ रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, ‘सक्करप्पभापुढविनेरइयणपुंसगा’ शर्कराप्रभा पृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, ‘जाव अहे सत्तमपुढविनेरइयणपुंसगा’ यावदधःसप्तमीपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, यावत्पदेन—वालुका-

पुरुषाधिकार का निरूपण करके अब सूत्रकार नपुंसकाधिकार का कथन करते हैं—

‘से किं तं णपुंसगा’ इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमने प्रश्नु से ऐसा पूछा है—“ से किं तं णपुंसगा” हे भदन्त नपुंसक कितने प्रकार के होते हैं ? उत्तर में प्रश्नु कहते हैं—“णपुंसगा तिविहा पन्नत्ता” हे गौतम ! नपुंसक तीन प्रकार के होते हैं—“तं जहा” जो इस प्रकार से है—“ नेरइयनपुंसगा तिरिक्खजोणियणपुंसगा, मणुस्सजोणियणपुंसगा’ नैरयिकनपुंसक, तिर्यग्योनिक नपुंसक, और मनुष्य योनिक नपुंसक “से किं तं णेरइयणपुंसगा” हे भदन्त ! नैरयिक—नपुंसक कितने प्रकार के होते हैं ? “नेरइयणपुंसगा सत्तविहा पन्नत्ता” गौतम ! नैरयिक नपुंसक सात प्रकार के होते हैं “तंजहा” जैसे—‘रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंसगा सक्करप्पभापुढविनेरइयनपुंसगा जाव अहे सत्तमपुढविनेरइयनपुंसगा” रत्न प्रभा पृथिवी के नैरयिक नपुंसक शर्कराप्रभा पृथिवी के नैरयिक नपुंसक यावत् अधःसप्तम पृथिवी के नैरयिक

पुरुषाधिकारनु निरूपण करीने डवे सूत्रकार नपुंसकाधिकारनु कथन करे छे—“से किं तं णपुंसगा” इत्यादि

टीकार्थ—गौतम स्वामीने प्रश्नुने ओवुं पूछयुं छे के—“से किं तं णपुंसगा” हे भगवन् नपुंसको केटला प्रकारना डोय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रश्नु गौतम स्वामीने कडे छे के—“णपुंसगा तिविहा पणत्ता” हे गौतम नपुंसको त्रय प्रकारना डोय छे “तं जहा” ते आ प्रभाछे छे. “नेरइयनपुंसगा, तिरिक्खजोणियणपुंसगा, मणुस्सजोणियणपुंसगा” नैरयिक नपुंसक, तिर्यग्योनिक नपुंसक अने मनुष्य योनिक नपुंसक “से किं तं णेरइयणपुंसगा” हे भगवन् नैरयिक नपुंसको केटला प्रकारना डोय छे ? “णेइरयणपुंसगा सत्तविहा पणत्ता” हे गौतम ! नैरयिक नपुंसको सात प्रकारना डोय छे. “तं जहा” ते सात प्रकार आ प्रभाछे छे. ‘रयणप्पभापुढविनेरइयनपुंसगा सक्करप्पभापुढविनेरइयणपुंसगा जाव अहेसत्तमपुढविनेरइयणपुंसगा” रत्न प्रभा पृथ्वीना नैरयिक नपुंसक, शर्करा प्रभा

પ્રમાપદ્મપ્રમાધૂમપ્રમાતમાનારકપૃથિવીનાં સગ્રહો ભવતિ તથા ચ નારકપૃથિવીનાં સપ્તવિધત્વાત્ તદાશ્રિત્ય નારકનપુંસકા અપિ સપ્તપ્રકારકા ભવન્તીતિ । ‘સે ત્તં નેરઙ્ગયણપુંસગા’ તે એતે— ઉપર્યુક્તા નારકનપુંસકા નિરૂપિતા इति ॥

તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘સે કિં તં તિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ અથ કે તે તિર્યગ્યોનિકનપુંસકા इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ ‘તિરિક્ષજોણિયણપુંસગા પંચવિદ્ધા પન્નત્તા’ તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ પચ્ચવિદ્ધા. પંચપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતા इति । પંચવિધત્વં દર્શયતિ ‘તં જહા’ इत्याદિ, ‘તં જહા’ તથથા ‘એગિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા. ‘વેદિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ, ‘તેદિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા, ‘ચઉરિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા, ‘પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ, તથાચૈકેન્દ્રિયદ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયભેદાત્

નપુંસક યહાં યાવત્પદ સે વાલુકા પ્રમા, પદ્મપ્રમા ધૂમપ્રમા ઔર તમા પ્રમા इन पृथिवी-યોં કે નૈયિક નપુંસક ગૃહીત હુએ હૈ । “સે ત્તં નેરઙ્ગયણપુંસગા” યહ નારક નપુંસકોં કા નિરૂપણ હૈ । તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોં કા નિરૂપણ इस प्रकार से है—“से किं तं तिरिक्षजोणियणपुंसगा” गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है । हे भदन्त ! तिर्यग्यो-निकनपुंसक कितने प्रकार के होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम “तिरि-क्खजोणियणपुंसगा” तिर्यग्योनिक नपुंसक ‘पंचविहा, पन्नत्ता’ पांच प्रकार के होते हैं “तं जहा —‘एगिंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा वेइदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा’ एकेन्द्रिय तिर्य-ग्योनिकनपुंसक, दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक, “तेइंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा’ तेइन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसक “चउरिंदितिरिक्षजोणियणपुंसगा” चौइन्द्रियतिर्यग्योनिकनपु-सक और “पंचिंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा” पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसक, अव गौतमस्वामी

પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસક, યાવત્ અધઃ સપ્તમ પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસક અહિયાં યાવત્પદથી વાલુકા પ્રમા, પંક પ્રમા, ધૂમપ્રમા, અને તમ પ્રમા આ પૃથ્વીયોના નૈરયિક નપુંસકો થહણ કરાયા છે “સે ત્તં નેરઙ્ગયણપુંસગા” આ પ્રમાણે નારકીય નપુંસકોનુ નિરૂપણ છે

હવે તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોનુ નિરૂપણ કરવામા આવે છે. “સે કિં તં તિરિક્ષજોણિય-ણપુંસગા” ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “તિરિક્ષજોણિયણપુંસગા” તિર્યગ્યોનિક નપુંસક “પચ્ચવિદ્ધા પન્નત્તા” -પાંચ પ્રકારના હોય છે “તં જહા” તે પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.— “એગિંદિયતિરિક્ષજોણિય-ણપુંસગા, વેદિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા” એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક, એ-ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક “તે દિદિતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા” ત્રણ ઇન્દ્રિયો વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક “ચઉરિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા” ચાર ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક અને “પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા” પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્ય-

પંચપ્રકારકા સ્તિર્યગ્યોનિકનપુંસકા ભક્તીતિ ભાવઃ ॥ 'તત્ર 'સે કિં તં ઇગિંદિયતિ-
રિઘ્વજોણિયણપુંસગા' અથ કે તે એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—
'ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા 'પંચવિહા પન્નત્તા' એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ
પંચવિદ્યાઃ પંચપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતા ઇતિ । તાનેવ પંચભેદાન્ દર્શયતિ 'તં જહા' ઇત્યાદિ,
'તં જહા' 'પુઢવીકાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વ જોણિયણપુંસગા' પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક-
નપુંસકા, તથા 'આઝકાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા' અપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકનપુંસકાઃ, 'તેઝકાઇયઇગિંદિય તિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા' તેજસ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકનપુંસકાઃ 'વાઝકાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા' વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકનપુંસકાઃ 'વણસ્સઙ્કાઇય ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા' વનસ્પતિકાયિકૈકેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ, તથા ચ પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુવનસ્પતિભેદાત્ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપું-
સકાઃ પંચપ્રકારકા ભવન્તિ ઇતિ । 'સે તં ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા' તે
એતે પૃથિવીકાયિકાદયઃ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ ભેદસહિતા નિરૂપિતા ઇતિ ॥ 'સે કિં

એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસક કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ "સે કિં તં ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિય-
ણપુંસગા' હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ? ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ —"ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા પંચવિહા પણ્ણત્તા" "ગૌતમ !
એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ— "તં જહા" જૈસે— "પુઢવિકા
ઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસકા" પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસક "આઝ-
વાઝ વણસ્સઙ્કાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા" અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિક નપુંસક, તૈજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસક, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક
નપુંસક ઓર વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસક યે પાંચસ્થાવરકાયિકનપુંસક હૈ,
"સે તં ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા" ઇસ પ્રકાર સે યહ એકેન્દ્રિય તિર્ય-

ગ્યોનિક નપુંસક આમાં જે એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક છે. તેના સબધમાં
ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે— "સે કિં તં ઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા"
હે ભગવન્ ! એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો છે. તે કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— "ઇગિંદિય તિરિઘ્વજોણિય ણપુંસગા પંચ-
વિહા પણ્ણત્તા" હે ગૌતમ ! એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો પાંચ પ્રકારના હોય
છે. "તં જહા" તે પાંચ પ્રકારે આ પ્રમાણે છે.— "પુઢવીકાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિય-
ણપુંસગા" પૃથ્વીકાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક "આઝ તેઝ વાઝ વણસ્સઙ્કા
કાઇયઇગિંદિયતિરિઘ્વજોણિયણપુંસગા" અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક, તૈજ-
સ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક અને વન-
સ્પતિ કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક આ પાંચ સ્થાવર કાયિક નપુંસક છે. "સે કિં તં
ઇગિંદિય તિરિઘ્વજોણિય ણપુંસગા" આ પ્રમાણે આ એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોનું નિરૂપણ છે.

તં, વેદંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા' અથ કે તે દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ ? इति प्रश्नः, उत्तरयति — 'वेदंदिયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા અણેગવિહા પન્નત્તા' દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક-
નપુંસકા અનેકવિધાઃ અનેકપ્રકારકા' પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ 'પુલાકિમિયા જાવ સમુદ્દલિક્ષ્વા'
इत्यादि प्रज्ञापनायां प्रथमपदोक्ताः सर्वेऽत्र ग्राह्याः 'से तं वेदंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा'
તે એતે દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા નિરૂપિતા इति । 'एवं तेदंदिया वि चउरिंदिया वि'
एवम्—द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकवदेव तेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकास्तथा चतुरिन्द्रियतिर्यग्यो-
निकनपुंसकाः अपि निरूपणीयाः, प्रथमप्रतिपत्तीयद्वीन्द्रियादिप्रकरण प्रज्ञापनातिदेशेन प्रोक्त-
मेवात्रानुसन्धेयमिति ।

चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकान् निरूप्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकान् निरूपयितुं प्रश्न
यन्नाह—'से किं तं' इत्यादि, 'से किं तं पंचिंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा' अथ के ते पंचे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका ? इति प्रश्नः, उत्तरयति—'पंचिंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा-

ग्योनिक नपुंसको का कथन है, "से किं तं वेदंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा"
हे भदन्त । दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक कितने प्रकार के होते हैं ? हे गौतम !
"वेदंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा अणोगविहा पण्णत्ता' दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिक
नपुंसक અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે છે । जैसे—“પુલાકિમિયા જાવ સમુદ્દલિક્ષ્વા “इत्यादि
પ્રજ્ઞાપનાકે પ્રથમ પદ મેં કહે ગયે સવ યહાં સમજલેના ચાહિયે । 'સે તં વેદંદિયતિરિક્ષ
જોણિયા' "इस प्रकार से दो इन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के सम्बन्ध का यह कथन समाप्त हुआ

"एवं तेदंदिया वि चउरिंदिया वि" द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसकों के जैसे ही ते इन्द्रिय
तिर्यग्योनिक नपुंसक और चोइन्द्रियतिर्यग् योनिक नपुंसक भी जानना चाहिये । पञ्चेन्द्रियति-
र्यग्योनिक नपुंसको का निरूपण कहते हैं—“से किं तं पंचिंदियतिरिक्षजोणियणपुंसगा” हे
भदन्त ! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक कितने प्रकार के होते हैं ? 'गोयमा' हे गौतम ! "पंचिंदिय-

— "સે કિં ત વેદંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા" હે ભગવન્ એ ઇન્દ્રિયો વાળા તિર્યગ્યો-
નિક નપુંસકો કેટલા પ્રકારના હોય છે ? "ગોયમા !" હે ગૌતમ ! 'વેદંદિયતિરિક્ષજોણિય-
ણપુંસગા અણેગવિહા પણ્ણત્તા" એ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અનેક પ્રકારના કહ્યા
છે. જેમકે—“પુલાકિમિ જાવ સમુદ્દલિક્ષ્વા” ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં કહેવામાં
આવ્યા પ્રમાણે આ સંબંધમાં તમામ કથન અહિયાં સમાજી લેવું. "સે તં વેદંદિયતિરિક્ષ-
જોણિયા" આ પ્રમાણે એ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોના સંબંધનું કથન સમાપ્ત થયું.

"एवं तेदंदिया वि चउरिंदिया वि" એ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોના કથન
પ્રમાણે જ ત્રણ ઇન્દ્રિયો વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અને ચાર ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક
નપુંસકોનું નિરૂપણ સમાજી લેવું.

હવે પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.— "સે-
કિં તં પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા" હે ભગવન્ પાંચ ઇન્દ્રિયો વાળા તિર્યગ્યોનિક
નપુંસકો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્રણ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—

તિવિહા પન્નત્તા' પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાશ્ચિવિધાઃ—ત્રિપ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાં, ભેદત્રયં દર્શયતિ 'તં જહા' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा 'जलयरा थलयरा खहयरा' जलचराः स्थलचरा खेचरा इति । 'से किं तं जलयरा' अथ के ते जलचरपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका— इति प्रश्नः उत्तरयति "सो चेव पुव्वुत्तभेदो आसालियवज्जओ भाणियव्वो" स एव पूर्वोक्तभेदः प्रथमप्रतिपत्तिप्रोक्तो भेद आसालिकावर्जितो भणितव्यः स्थलचरभेदोक्तोरः परिसर्पप्रकरणगता— सालिकाभेदोऽत्र वक्तव्य इति भावः ।

अयं भावः—एकेन्द्रिया. पृथिव्यादि पञ्चस्थावरकायिका., द्वीन्द्रियपुलाकृमिकुक्षिकृमिका दयः त्रीन्द्रिया औपयिकरोहिणिककुन्थुपिपीलिकादयः चतुरिन्द्रिया आन्धिकपत्रिकमक्षिका— मशकादयः, पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिका जलचर—स्थलचर—खेचराः, एषां सर्वेषां भेदप्रभेदाः प्रज्ञापनायाः प्रथमे पदे, तदनुसारेण अस्यैव जीवाभिगमसूत्रस्य प्रथमप्रतिपत्तौ च विस्तरतः प्रोक्ता

तिरिक्खजोणियणपुंसगा तिविहा पन्नत्ता "पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक तीन प्रकार के कहे है । "तंजहा" जैसे 'जलयरा, थलयरा, खहयरा' "जलचर, स्थलचर और खेचर जलचर नपुंसक, स्थलचर नपुंसक और खेचर नपुंसक " से किं तं जलयरा" हे भदन्त ! जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक कितने प्रकार के हैं ? है गौतम ! "सो चेव पुव्वुत्तभेदो आसालियवज्जओ भाणियव्वो" इस सम्बन्ध में आसालिका अर्थात् जो उरःपरिसर्प के भेदों में कहे हुए आसालिक के भेद को छोड़कर वही पूर्वोक्त पहले प्रथम प्रतिपत्ति में कहे हुए सब भेद यहां कहलेना चाहिये । यहां पर ऐसा समझना चाहिये—एकेन्द्रिय पृथिवी आदि पांच स्थावर कायिक, द्वीन्द्रिय—पुला कृमि कुक्षिकृमि आदि त्रीन्द्रिय—औपयिक रोहिणिक कुन्थु पीपीलिका आदि चतुरिन्द्रिय—आन्धिक पत्रिक मक्खी मच्छर आदि, पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जलचर स्थलचर खेचर, इन सबों के भेद प्रभेद प्रज्ञापना सूत्रके प्रथम पद में, और तदनुसार इसी जीवाभिगम

"गोयमा !" है गौतम ! "पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणियणपुंसगा तिविहा पणत्ता" पांच धन्द्रियो वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसको त्रणु प्रकारના કહ્યા છે. "તં જહા" તે આ પ્રમાણે છે.—'જલયરા, થલયરા, खहयरा,' જલચર નપુંસક સ્થલચર નપુંસક અને ખેચર નપુંસક, "સે કિં તં જલયરા" હે ભગવન જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસક કેટલા પ્રકારના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—"ગોયમા" ! હે ગૌતમ ! "સો ચેવ પુવ્વુત્તભેદો આસાલિયવજ્જિઓ ભાણિયવ્વો" આ સંબંધમાં આસાલિક નામના ભેદને છોડીને એજ પહેલાં કહેલ પહેલી પ્રતિપત્તિમાં કહેલા સઘળા ભેદો અહિયાં કહેવા નોંધ એ. અહિયાં એવું સમજવું નોંધ એ એકેન્દ્રિય પૃથ્વી વિગેરે પાંચ સ્થાવરકાય વાળા બે ધંદ્રિયો—પુલા, કૃમિ, કુક્ષિકૃમિ વિગેરે ત્રીન્દ્રિય—ઔપયિક, રોહિણિક, કુન્થુ, પિપીલિકા (કીડી) વગેરે ચતુરિન્દ્રિય—આન્ધિક, પત્રિક, માખી, મચ્છર, વિગેરે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જલચર, સ્થલચર, ખેચર આ બધાના ભેદો અને પ્રભેદો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં અને તદનુસાર આજ જીવાભિગમની

સ્તે સર્વે મેદપ્રમેદા અત્ર વાચ્યાઃ, વિશેષ એતાવાનેવ યત્ તત્ર ઊરઃપરિસર્પેષુ આસાલિકરૂપસ્ત-
દ્વેદઃ કથિતઃ સોઽત્ર ન વાચ્યઃ, તસ્ય ચક્રવર્ત્યાદિસ્કન્ધાવાગદિપુ ક્ષતિસંમૂર્છનસંભવાત્,
અન્તર્મુહૂર્તાદ્વામાત્રાયુષ્કત્વાચ્ચાત્ર ન વિવક્ષિત ઇતિ । ‘સે સ્તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયણપું-
સગા’ તે એતે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ મેદપ્રમેદાભ્યાં નિરૂપિતા ઇતિ । અથ મનુષ્ય
નપુંસકાન્ નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ ‘સે કિં તં મણુસ્સણપુંસગા’ અથ કે તે મનુષ્યનપુંસકા ?
ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ ‘મણુસ્સણપુંસગા તિવિહા પન્નત્તા’ મનુષ્યનપુંસકા છિવિધા ત્રિપ્રકા-
રકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, ‘તંજહા’ તથથા ‘કમ્મભૂમિગા’ કર્મભૂમિકાઃ કર્મભૂમિકમનુષ્યનપુસકાઃ ‘અકમ્મ-
ભૂમિગા’ અકર્મભૂમિકા અકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ, ‘અંતરદીવગા’ અન્તરદ્વીપકા અન્તરદ્વીપક-
મનુષ્યનપુંસકાઃ । ‘મેદો જાવ માણિયવ્વો’ મેદો યાવદ્ ભણિતવ્ય કર્મભૂમિકમનુષ્યાણામકર્મભૂ-

કી પ્રથમ પ્રતિપત્તિ મેં વિસ્તાર સે કહે ગયે હૈ વે સવ મેદ પ્રમેદ યહાં મી કહલેના ચાહિયે, મેદ
કેવલ ઇતના હી હૈ કિ વહા ઊરઃપરિસર્પ કે મેદોં મે આસાલિક એક સર્પ કા મેદ કહા હૈ
વહ યહાં નહીં કહના ચાહિયે । ક્યોકિ વહ ચક્રવર્તી આદિ કે સ્કન્ધાવાર—ફોજોકા પડાવ
ઢેરા આદિ મેં કહીં કહીં સમૂર્ચ્છિત હોતા હૈ ઓર અન્તર્મુહૂર્ત કાલ માત્ર ઇસકી આયુ હોતી હૈ
ઇસલિયે ઇસકી યહાં વિવક્ષા નહીં હૈ । ‘સે સ્તં પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગા’ ઇસ પ્રકાર
સે યે સવ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક હૈ ।

અવ મનુષ્ય નપુસકો કા નિરૂપણકરતે હૈ—‘સે કિં તં મણુસ્સણપુંસગા’
હે મદન્ત ! મનુષ્ય નપુસક કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ? ગૌતમ ‘મણુસ્સ
ણપુંસગા તિવિહા પણ્ણત્તા’ મનુષ્યનપુંસક ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । ‘તં જહા
જૈસે—‘કમ્મભૂમિગા’ કર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક ‘અકમ્મભૂમિગા’ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક

પહેલી પ્રતિપત્તિમા વિસ્તાર પૂર્વક કહેવામાં આવેલ છે. આ તમામ ભેદ પ્રભેદો અહિયાં પણ
કહેવા ભેદ છે. આમાં ભેદ કેવળ એટલો જ છે કે—ત્યાં ઊરઃપરિસર્પના ભેદોમાં આસાલિક
એ એક સર્પનો ભેદ કહેલ છે, તે ભેદ અહિયાં કહેવાનો નથી કેમકે—તે ચક્રવર્તી વિગેરેના
સ્કન્ધાવાર—સૈન્યના પડાવ વિગેરેમાં ક્યાંક ક્યાંક સમૂર્ચ્છિત હોય છે. અને અંતર્મુહૂર્ત કાલ
માત્ર તેનું આયુષ્ય હોય છે. તેથી અહિયાં તેની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી, ‘સે સ્તં પંચિદિય-
તિરિક્ષજોણિયણપુસગા’ આ પ્રમાણે આ બધા પાંચ ઇન્દ્રિયો વાળા તિર્યગ્યોનિક નપું-
સકોના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

હવે મનુષ્ય નપુંસકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—‘સે કિં તં મણુસ્સણપુંસગા’
હે ભગવન્ મનુષ્ય નપુંસક કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મણુસ્સણપુંસગા તિવિહા પણ્ણત્તા’
મનુષ્ય નપુંસક ત્રણ પ્રકારના કહ્યાં છે. ‘તં જહા’ તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે ‘કમ્મભૂ-
મિગા’ કર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસક ‘અકમ્મભૂમિગા’ અકર્મ ભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકે ‘અંત-

मिकमनुष्यणामन्तरद्वीपकमनुष्याणां च यावन्तो भेदाः कथितास्ते सर्वेऽपि भेदोपभेदा इहापि वक्तव्या
तथाहि कर्मभूमिकाः पञ्चभरतपञ्चैरवत पञ्चमहाविदेहभेदतः पञ्चदशविधाः । अकर्मभूमिकाः पञ्च-
हैमवतपञ्चहैरण्यवतपञ्चहरिवर्षपञ्चरम्यकवर्षपञ्चदेवकुरुपञ्चोत्तरकुरुभेदतः स्त्रिंशद्विधाः, षट्-
पञ्चाशच्चान्तरद्वीपजाः । एते मनुष्यनपुंसका अत्र वाच्या इति । 'से च मणुस्सणपुंसगा' ते एते
मनुष्यनपुंसकाः भेदप्रभेदाभ्यां निरूपिता इति ॥सू० १३॥

नपुंसकानां भेदः कथितः सम्प्रति तेषां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह 'नपुंसगस्स णं भंते' इत्यादि,

मूलम्—'णपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ॥
नेरइयणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा !
जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, सव्वेसिं-
ठिई जहा पण्णवणाए ठिइए तहा भाणियव्वा जाव अहे सत्तमा
पुढवीनेरइया । तिरिक्खजोणियणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं
ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी ॥

'अंतर दीवगा' और अन्तर द्वीपज मनुष्य नपुंसक 'भेदो जाव भाणियव्वो' यहाँ पर कर्म-
भूमि के मनुष्यों के अकर्मभूमिक मनुष्यों के और अन्तरद्वीपज मनुष्यों के जितने भेद और उप-
भेद पहिले कहे गये हैं वे सब कह लेने चाहिये. जैसे—पाँच भरत, पाँच ऐरवत, पाँच
महाविदेह, इस प्रकार पन्द्रह प्रकार के कर्मभूमिक मनुष्य पाँच हैमवत, पाँच हैरण्यवत पाँच हरि-
वर्ष, पाँच रम्यक वर्ष पाँच देवकुरु, पाँच उत्तर कुरु इस प्रकार तीस अकर्मभूमिक मनुष्य और
छप्पन अन्तर द्वीपके मनुष्य ये सब मनुष्य नपुंसक यहाँ कहलेना चाहिये । इस प्रकार से भेद
और उपभेदो को लेकर मनुष्य नपुंसको का यहाँ तक यह कथन समाप्त हुआ ॥सूत्र-१३॥

रदीवगा" अने अंतर द्वीपना मनुष्य नपुंसको 'भेदो जाव भाणियव्वो' अडियां कर्मभूमि-
ना मनुष्येना अकर्मभूमिना मनुष्येना अने अंतरद्वीपना मनुष्येना नेटला लेदो अने उप-
लेदो छे. के ने पडेला कडेवाभां आवेला छे, ते तमाम लेदो अने उपलेदो अडिया पाणु
समेल लेवा. नेमके—पाँच भरत, पाँच ऐरवत पाँच महाविदेह आ रीते पंदर प्रकारना
कर्मभूमिज मनुष्य पाँच हैमवत, पाँच हैरण्यवत, पाँच हरिवर्ष, पाँच रम्यक वर्ष, पाँच देव-
कुरु, पाँच उत्तरकुरु, आ रीते तीस अकर्मभूमिना मनुष्ये अने छप्पन अंतरद्वीपना मनुष्ये
आ षष्ठा नपुंसक मनुष्येनु' अडिया कथन समेल लेवुं. आ प्रमाणे लेद अने उपलेदो सहित
मनुष्य नपुंसकेनु' अडिया कथन समाप्त थयुं. ॥सू० १३॥

एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई
 पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वास
 सहस्साइं । पुढविक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगस्स णं भंते !
 केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 बावीसं वाससहस्साइं, सव्वेसिं एगिंदियणपुंसगाणं ठिई
 भाणियव्वा । वेइंदियतेइंदियचउरिंदियणपुंसगाणं ठिई भाणि-
 यव्वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं
 ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी
 एवं जलयरतिरिक्खचउप्पदथलयरउरपरिसप्पभूयपरिसप्पखहयर तिरिक्ख-
 जोणिय णपुंसगाणं सव्वेसिं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 पुव्वकोडी । मणुस्सणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?
 गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी ।
 धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ।
 कम्मभूमिगभरहेस्वयपुव्वविदेहअवरविदेहमणुस्सणपुंसगस्स वितहेव ।
 अकम्मभूमिग मणुस्सणपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई
 पन्नत्ता ? गोयमा ! जम्मणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं विं
 अंतोमुहुत्तं, साहरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा
 पुव्वकोडी, एवं जाव अंतर दीवगा णं ॥१४॥

छाया—नपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रश्नता ? गौतम ! जघ-
 न्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । नैरयिकनपुंसकस्य खलु भदन्त !
 कियन्तं कालं स्थितिः प्रश्नता ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सा-
 गरोपमाणि । सर्वेषां स्थिति र्यथा प्रज्ञापनायां स्थितिपदे तथा भणितव्या यावद्धः सप्तमी-

पृथिवीनैरयिकाः । तिर्यग्योनिकनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण पूर्वकोटिः एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि । पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं मुत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि सर्वेषामेकेन्द्रियनपुंसकानां स्थितिं भणितव्या । द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियनपुंसकानां स्थितिं भणितव्या । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, एवं जलचरतिर्यक्चतुष्पदस्थलचरोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पखेचरतिर्यग्योनिकानां सर्वेषां जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । मनुष्यनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! क्षेत्र प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । कर्मभूमिक भरतैरवतपूर्वविदेहापरविदेहमनुष्यनपुंसकस्यापि तथैव । अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जन्म प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्तम् संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः । एवं यावदन्तरद्वीपकानाम् ॥सू० १४॥

टीका—‘नपुंसगस्स णं भंते ! नपुंसकस्य—सामान्यतो नपुंसकस्य खलु भदन्त ! ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कियन्तं कालं स्थितिः—आयुष्यकालः प्रज्ञप्ता—कथिता इति नपुंसकस्य स्थितिविषयकः प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तं स्थितिं नपुंसकस्य, एतच्च तिर्यङ्मनुष्यापेक्षया ज्ञातव्यमिति, ‘उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं’ उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिर्नपुंसकस्य, एतत्

इस प्रकार से नपुंसकों का भेद कथन करके अब सूत्रकार उनकी स्थिति का कथन करते हैं—‘णपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’—इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘णपुंसगस्स णं भंते !’ हे भदन्त सामान्य नपुंसककी ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कितने काल की स्थिति—आयुष्य काल कही गई है ? ‘गोयमा ! जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं’ हे गौतम ! नपुंसक की

आ प्रमाणे नपुंसकेना लेहोतुं कथन करीने हुवे सूत्रकार तेओनी स्थितिनुं कथन करे छे—“णपुंसगस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता” इत्यादि.

टीकार्थ—गौतम स्वामीओ प्रभुने ओबु पूछ्युं के—“णपुंसगस्स णं भंते !” छे लगवन् सामान्य नपुंसकनी “केवइकालं ठिई पणत्ता” केटला काननी स्थिति—आयुष्य काल कहेल छे. “गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं” छे गौतम ! नपुं-

સપ્તમી પૃથિવીનારકાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યમ્ । સપ્તમપૃથિવીનારકાણામુત્કર્ષત ઇતાવત્પ્રમાણકસ્થિતેઃ સમવાદિતિ, તદેવં સામાન્યતો નપુંસકસ્ય સ્થિતિઃ કથિતા, સમ્પ્રતિ—વિશેષતો નપુંસકસ્ય સ્થિતિ કથયિતું પ્રથમત, સામાન્યતો વિશેષતશ્ચ નૈરયિકનપુંસકવિપયાં સ્થિતિમાહ—‘નેરઙ્ગ-ણપુંસગસ્સ ણં મંતે’ સામાન્યતો નૈરયિકનપુંસકસ્ય સ્થિતિ મદન્ત । ‘કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ કિયન્ત કાલ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતેતિ પ્રશ્ન, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ’ સામાન્યસ્ય નારકસ્ય જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ સ્થિતિઃ, ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ । ‘સન્વેસિં ઠિઈ જહા પણ્ણવણાણ તહા માણિયવ્વા જાવ અહેસત્તમ પુઢવી નેરઙ્ગયા’ સર્વેણં રત્નપ્રભાદિનારકાણાં સ્થિતિર્યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ચતુર્થે સ્થિતિપદે તથા વક્તવ્યા યાવત્પ્રમાણા યત્પૃથિવી-

સ્થિતિ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી કહી ગઈ હૈ યહ તિર્યચ ઔર મનુષ્યકી અપેક્ષા સે સમ-જ્ઞના ચાહિયે ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩ તેતીસ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩ તેતીસ સાગરોપમ કી સ્થિતિ કા કથન સપ્તમ પૃથિવી કે નારકો કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ. ક્યાંકિ સપ્તમ પૃથિવી કે નારકોંકી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૩ તેતીસ સાગરોપમ કી હોતી હૈ । નપુંસક કી સ્થિતિ કા યહ કથન સામાન્ય રૂપ સે કિયા હૈ અવ વિશેષ રૂપસે નપુંસક કી સ્થિતિ કો પ્રકટ કરને કે લિયે પ્રથમતઃ સામાન્ય ઔર વિશેષરૂપ સે નૈરયિક નપુંસકોં કી સ્થિતિ પ્રકટ કી જાતી હૈ—‘નેરઙ્ગણપુંસગસ્સ ણં મંતે!’ હે મદન્ત! નૈરયિક નપુંસક કી ‘કેવહયં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા’ સ્થિતિ સામાન્ય સે કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ’ સામાન્ય નારક કી જઘન્ય સે—સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ ઔર ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩ તેતીસ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ ‘સન્વેસિં ઠિઈ માણિયવ્વા જાવ અહે સત્તમપુઢવી નેરઙ્ગયા’ યહાં સમસ્ત રત્નપ્રમા આદિ નારકોં કી સ્થિતિ જિનકી જિતની હૈ

સકોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે, આ તિર્યચ અને મનુષ્યોની અપેક્ષાથી સમજવું. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિનું કથન સાતમી પૃથ્વીના નારકોની અપેક્ષાથી કરેલ છે. કેમકે—સાતમી પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની થાય છે આ કથન નપુંસકોની સ્થિતિનું સામાન્ય પણાથી કહ્યું છે. હવે વિશેષ પણાથી નપુંસકની સ્થિતિ પ્રગટ કરવા માટે પહેલા સામાન્ય રીતે અને પછી વિશેષ પણાથી નૈરયિક નપુંસકોની સ્થિતિ પ્રગટ કરવામા આવે છે “નેરઙ્ગણપુંસગસ્સ ણં મંતે !” હે ભગવન્ નૈરયિક નપુંસકોની “કેવહયં કાલ ઠિઈ પણ્ણત્તા” સામાન્ય પણાથી કેટલાક ઠાળની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે ? “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ” સામાન્ય નારકની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે “ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ” ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની કહી છે. “સન્વેસિં ઠિઈ માણિયવ્વા જાવ અહે સત્તમ પુઢવીનેરઙ્ગયા” અહિયા રત્નપ્રભા વિગેરે સઘળી પૃથ્વીયોના નારકોની સ્થિતિ જેની જેટલી

નારકાણાં સ્થિતિર્ભવતિ સ તત્પ્રમાણા સર્વપૃથિવી નારકાણાં સ્થિતિર્યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ચતુર્થે સ્થિતિ-
પદે કથિતા તથા મણિતવ્યા, કિયત્પર્યન્તં તત્રાહ—યાવદધઃ સાતમી પૃથિવી નૈરયિકાઃ રત્નપ્ર-
માપૃથિવી નારકત આરમ્ય તમતમા સપ્તમીપૃથિવીનારકપર્યન્તનારકાણાં યાવતી યેષાં
સ્થિતિર્ભવતિ સાઽત્ર સ્થિતિર્મણિતવ્યા, તથાહિ—રત્નપ્રમા પૃથિવીનારકસ્ય જઘન્યેન સ્થિતિર્દશવર્ષ
સહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેનૈકં સાગરોપમમ્ ૧, શર્કરાપ્રમાપૃથિવી નારકસ્ય સ્થિતિર્જઘન્યત એક સાગરો-
પમમુત્કર્ષતસ્ત્રીણિ સાગરોપમાણિ ૨, બાલુકાપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકસ્ય જઘન્યેન સ્થિતિસ્ત્રીણિ
સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષતઃ સપ્તસાગરોપમાણિ ૩, પદ્મપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેન
સપ્તસાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષતો દશસાગરોપમાણિ ૪, ધૂમપ્રમાપૃથિવી નારકનપુંસકસ્ય
જઘન્યેન દશ સાગરોપમાણિ સ્થિતિરુત્કર્ષતઃ સપ્તદશ સાગરોપમાણિ ૫, તમઃપ્રમાપૃથિવીનારક
નપુંસકસ્ય જઘન્યેન સપ્તદશ સાગરોપમાણિ સ્થિતિરુત્કર્ષતો દ્વાવિંશતિ સાગરોપમાણિ ૬, અધઃ

વહ યહાં કહનીં ચાહિયે ઔર ઇસ પ્રકાર ઇસ સ્થિતિ કા કથન સાતવીં તમતમા પૃથિવી કે
નૈરયિકો કી સ્થિતિ પર્યન્ત કરના ચાહિયે, ક્રમ સે નારકો કી સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈ—રત્નપ્રમા
પૃથિવી કે નારકો કી જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગ-
રોપમ કી હૈ , શર્કરાપ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિકો કી સ્થિતિ જઘન્ય સે ૧ એક, સાગરોપમ કી
ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન સાગરોપમ કી હૈ ૨, બાલુકાપ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિકો કી સ્થિતિ જઘન્ય
સે ત્રીન સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત સાગરોપમ કી હૈ ૩, પદ્મપ્રમા પૃથિવી કે નારક
કી સ્થિતિ જઘન્ય સે સાત સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દશ સાગરોપમ કી હૈ ૪, ધૂમપ્રમા
પૃથિવી કે નારક કી સ્થિતિ જઘન્ય સે દશ સાગરોપમ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૭ સત્રહ સાગ-
રોપમ કી હૈ ૫ તમ. પ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિકો કી સ્થિતિ જઘન્ય સે ૧૭ સત્રહ સાગરોપમ કી
હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨, બાઈસ સાગરોપમ કી હૈ ૬, તથા સાતવીં જો તમતમા પૃથિવી હૈ ઉસકે

હોય, તેની તેટલી અહિંચા કહેવી જોઈએ અને આ પ્રમાણે આ સ્થિતિનું સાતમી તમતમા
પૃથ્વીના નૈરયિકોની સ્થિતિના કથન પર્યન્ત કહેવું જોઈએ

ક્રમથી નારકોની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે.—રત્ન પ્રમા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય સ્થિતિ
૧૦ દસ હજાર વર્ષની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે ૧ શર્કરા પ્રમા પૃથ્વીના
નૈરયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ એક સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩ ત્રણ સાગરોની છે ૨ બાલુકા
પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકોની સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત
સાગરોપમની છે, ૩ પદ્મપ્રમા પૃથ્વીના નારકોની સ્થિતિ જઘન્યથી સાત સાગ-
રોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ સાગરોપમની છે ૪ ધૂમપ્રમા પૃથ્વીના નાર-
કોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે, ૫
તમ પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકોની સ્થિતિ જઘન્યથી ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી
૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે ૬, તથા સાતમી કે જે તમતમા પૃથ્વી છે, તેના નારકોની

સપ્તતમતમા પૃથિવીનારકનપુસકસ્ય જઘન્યેન દ્વાવિગતિ સાગરોપમાણિ સ્થિતિરુત્કર્ષતસ્ત્ર-
યસ્ત્રિશત્સાગરોપમાણિ સ્થિતિર્ભવતીતિ ૭, 'તિરિક્ષજોણિય નપુંસગસ્સ ણં મંતે' તિર્યગ્યોનિ-
કનપુંસકસ્ય ચલુ ભદન્ત ! 'કેવઙ્ગ્યં કાલં ઠિઈ પ્ણત્તા ?' કિયત્કં કાલ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞ-
પ્તા ? ભગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી'
સામાન્યતસ્તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટિ, 'એગિંદિય
તિરિક્ષજોણિય નપુંસગસ્સ' એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકસ્ય 'કાલંઠિઈ પ્ણત્તા' કિયન્તં
કાલંસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ઇતિ પ્રશ્ન, ઉત્તરમાહ—'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' ઉક્કોસેણં વાવીસં
વાસસહસ્સાઈં' સામાન્યતઃ એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય 'કેવઙ્ગ્યં કાલં 'ઠિઈ પ્ણત્તા'
કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દ્વાવિગતિ વર્ષ સહસ્રાણિ 'પુઢ-
વીકાઙ્ગ્ય એગિંદિયતિરિક્ષજોણિય નપુંસગસ્સ ણં મંતે' પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિ-
ર્યગ્યોનિક નપુંસકસ્ય ચલુ ભદન્ત ! 'કેવઙ્ગ્યં કાલં ઠિઈ પ્ણત્તા' કિયન્તં કાલં

નરક કી સ્થિતિ જઘન્ય સે ૨૨, વાઈસ સાગરોપમ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩, તૈત્તીસ સાગરો
પમ કી હૈ ૭, 'તિરિક્ષ જોણિય નપુંસગસ્સ ણં મંતે' હે ભગવન્ । તિર્યગ્યોનિક નપુંસકકી 'કેવ-
ઙ્ગ્યં કાલં ઠિઈ પ્ણત્તા' કિતને કાલ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મે પ્રમુ કહતે હૈ—હે ગૌતમ
જહણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી' સામાન્ય સે તિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી સ્થિતિ
જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિ કી હૈ. 'એગિંદીય તિરિ-
ક્ષજોણિય પુંસગસ્સ ણં' એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકી કિતને કાલકી હૈ ? ઉત્તર મે પ્રમુ કહતે
હૈ—'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં સામાન્ય સે એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ નપુસક
કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨, વાઈસ હજાર વર્ષ કી હૈ 'પુઢવી
કાઙ્ગ્ય એગિંદિય તિરિક્ષજોણિય નપુંસગસ્સ ણં મંતે કેવઙ્ગ્યં કાલં ઠિઈ પ્ણત્તા' હે ભગવન્
પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસક કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી હૈ ? ઉત્તર મે પ્રમુ
કહતે હૈ 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં' વિશેષ ચિન્તા મેં પૃથિવી

સ્થિતિ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.
૭ 'તિરિક્ષજોણિય નપુસગસ્સ ણ મંતે !' હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક નપુંસકની 'કેવઙ્ગ્યં
કાલ ઠિઈ પ્ણત્તા' કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા !'
હે ગૌતમ ! "જહણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી" સામાન્યપણાથી તિર્યગ્યોનિક
નપુસકની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની છે.
'એગિંદિયતિરિક્ષજોણિયનપુસગસ્સ ણ' એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસકની સ્થિતિ કેટલા
કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'જહણેણં અંતો
મુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં' સામાન્ય પણાથી એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક
નપુસકોની સ્થિતિ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની છે.

સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? હે ગૌતમ ! વિશેષ ચિન્તાયાં પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકસ્ય જઘન્યેન સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દ્વાવિંગતિ વર્ષ સહસ્રાણિ, એવમ્ ‘સન્વેસિં એગિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા’ સર્વેષાં શેપામપ્તેજો વાયુવનસ્પત્યેકેન્દ્રિયનપુંસકાનાં યસ્ય યાવતી સ્થિતિર્ભવતિ તસ્ય તાવતી સ્થિતિર્મણિતવ્યા—કથયિતવ્યા, તથાહિ—અપ્કાયિકૈકેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ સપ્તસહસ્રવર્ષાણિ તૈજસ્કાયિકૈકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય—જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતસ્ત્રીણિ રાત્રિન્દિવાનિ, વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેન સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતસ્ત્રીણિ વર્ષસહસ્રાણિ, વનસ્પતિ કાયિકૈકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતો દશવર્ષસહસ્રાણિ । ‘વેઈન્દિય તેઈન્દિય ચરુરિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા’ દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિયનપુંસકાનાં સ્થિતિર્યાવતી યસ્ય ભવતિ તાવતી સ્થિતિસ્તસ્યા મણિતવ્યા—કથ-

કાયિક એકેન્દ્રિય જીવ તિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાઈસ હજાર વર્ષ કી હૈ, ‘સન્વેસિં એગિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા’ બાકી કે જો એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક તેજ વાયુ ઓર વનસ્પતિ નપુંસક હૈ ઊન સવકી જિસકી જિતની સ્થિતિ હૈ વહ યહાં કહની ચાહિયે, જૈસે—અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકકી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સાત હજાર વર્ષ કી હૈ । તેજસ્કાયિક કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન રાત્રિ દિન કી હૈ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન હજાર વર્ષ કી હૈ । વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય નપુંસક કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કી હૈ. ‘વેઈન્દિયતેઈન્દિય ચરુરિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા વેઈન્દિય તેઈન્દિય ચતુરિન્દ્રિયો કી જિસકી જિતની સ્થિતિ હો વહ યહાં કહની ચાહિયે

“પુઢવી કાઈય એગિંદિય તિરિક્ક જોણિય ણપુંસગસ્સ ણ મંતે ! કેવઈયં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા” છે ભગવન પૃથ્વી કાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની સ્થિતિ કેટલાક કાળની કહેવામા આવી છે ? “જહણ્ણેણં અંતોમુહૂત્તં ઉત્કોસેણં વાલીસં વાસસહસ્સાઈ” વિશેષ પ્રકારથી વિચારતાં પૃથ્વીકાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાવીસ હજાર વર્ષની છે “સન્વેસિં એગિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા” બાકીના એ એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિ કાયિક નપુંસકો છે ને સઘણાની એટલે કે—જેની જેટલી સ્થિતિ હોય તેની તેટલી અહિંયાં સમજી લેવી જેમકે—અપ્કાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત હજાર વર્ષની છે તેજસ્કાયિકની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ રાત્રિવસની છે વાયુકાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા, તિર્યગ્યોનિક નપુંસકની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ હજાર વર્ષની છે વનસ્પતિકાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૦ દસ હજાર વર્ષની છે “વેઈન્દિયતેઈન્દિયચરુરિંદિય ણપુંસગાણં ઠિઈ માણિયવ્વા” એ ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, જીવોની જેની જેટલી સ્થિતિ હોય તેની તેટલી સ્થિતિ અહિંયાં કહેવી જેમકે—એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની

યિતવ્યા, તથાહિ—દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ દ્વાદશવર્ષાણિ ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસકસ્ય સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષત એકોનપચ્ચાશઠાત્રિદિવાનિ । ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ પચ્ચમાસાઃ ॥

‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગસ્સ ણં મંતે’ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષત એકોનપચ્ચાશઠાત્રિદિવાનિ । ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષતઃ પચ્ચમાસાઃ ॥

જેસે—દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બારહ વર્ષ કી હૈ. તેન્દ્રિય તિર્યગ્યનપુંસક કી જઘન્ય સ્થિતિ ૪૯, ડાહ્યાસ દિનરાત કી હૈ. ચૌન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૬, છહ માસ કી હૈ.

‘પંચિદિય તિરિક્ષ જોણિય ણપુંસગસ્સ ણં મંતે!’ હૈ મદન્ત ! જો પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક હૈ—ઉસકી સ્થિતિ કિતને કાલકી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ । ‘જહન્નેણ અંતો મુહુત્તં’ સામાન્યતઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસક કી જઘન્યસ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ‘ઉત્કોસેણ પુવ્વકોડી’ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટિ કી હૈ. ‘એવં જલયરતિરિક્ષ ચઉપ્પય થલયર ઉરપરિસપ્પ મુયપરિસપ્પ સ્વહયર તિરિક્ષજોણિયણપુંસગાણં સવ્વેસિં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક જલચર સ્થલચર ઓર સેચર કે મેદ મેં ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈં । ઇનમેં જલચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી ચતુષ્પદ સ્થલચર ઉરપરિસર્પ મુજપરિસર્પ તિર્યગ્યોનિક

જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બારવર્ષની છે. ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯ ઓગણ પચાસ દિવસરાતની છે. ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬ છ મહિનાની છે.

“પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુંસગસ્સ ણં મંતે” હે ભગવન્ જે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો છે, તેઓની સ્થિતિ કેટલાકાળની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ-સ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! હે ગૌતમ ! જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ॥ સામાન્યતઃ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને “ઉત્કોસેણ પુવ્વકોડી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની છે, “એવં જલયરતિરિક્ષચઉપાયથલયરઉરપરિસપ્પ મુયપરિસપ્પ સ્વહયરતિરિક્ષજોણિય ણપુંસગાણં સવ્વેસિં” પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક જલચર, સ્થલચર અને ષેચરના લેદથી ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તેમાં જલચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોની ચારપણા સ્થલચર ઉરપરિસર્પ મુજપરિસર્પ તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અને ષેચર તિર્ય-

ચરતિર્યગ્ ચતુષ્પદ સ્થલચરોરઃપરિસર્પ ભુજપરિસર્પ ચેચરતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાનાં સર્વેષામ્ ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્ત’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત સ્થિતિર્ભવતિ ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિ સ્થિતિર્ભવતિ ॥ તિર્યગ્યોનિકાનાં યથાક્રમં સ્થિતિં પ્રદર્શ્ય મનુષ્યસ્ય સ્થિતિ દર્શયિતું પ્રશ્નયન્નાહ ‘મણુસ્સ ણપુંસગસ્સ ણં મંતે’ મનુષ્યનપુંસકસ્ય ચલુ મદન્ત! ‘કેવડયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા’ કિયન્તં કાલં સ્થિતિ. પ્રજ્ઞપ્તા કથિતેતિ પ્રશ્ન., મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘खेत्तं पडुच्च’ क्षेत्रं प्रतीत्य आश्रित्य ‘जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् ‘उक्कोसेणं पुव्वकोडी’ उत्कर्षेण पूर्वकोटिप्रमाणा स्थितिर्भवतीति । सामान्यतो मनुष्यनपुंसकस्यापि स्थिति जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षत. पूर्वकोटिप्रमाणा भवति, क्षेत्रं प्रतीत्येति कथितं तत्कर्मभूमिक मनुष्यनपुंसकमपेक्ष्य कथितम् । ‘धम्मचरणं’ पडुच्च धर्मचरणं प्रतीत्य बाह्यवेषपरिकरप्रयुक्त-

નપુંસકકી ઓર ચેચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક પૂર્વકોટિ કી હૈ.

અવ સૂત્રકાર મનુષ્ય નપુસક કી સ્થિતિ પ્રકટ કરત હૈ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है—“मणुस्स णपुंसगस्स णं मंते । केवडयं कालं ठिईं पण्णत्ता” हे भदन्त ! मनुष्य नपुंसक की स्थिति कितने काल की होती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गोयमा । खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी” हे गौतम ! क्षेत्र की अपेक्षा लेकर मनुष्य नपुंसक की जघन्यस्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की है और “उक्कोसेणं” उत्कृष्टस्थिति १ एक पूर्व कोटिकी है । सामान्य से यही स्थिति मनुष्य नपुंसक की है । यहां जो क्षेत्र की अपेक्षा लेकर मनुष्य नपुंसक की स्थिति कही गई है वह कर्म भूमिक मनुष्य नपुंसक की कही गई है—तथा—“धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी” चारित्र धर्म की अपेक्षा लेकर कर्मभूमिक मनुष्य नपुसक की जघन्य स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की

ઝોનિ નપુસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની છે હવે સૂત્રકાર મનુષ્ય નપુસકોની સ્થિતિ પ્રગટ કરતા કહે છે—તેમા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“મણુસ્સ ણપુસગસ્સ ણં મંતે ! કેવડયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ મનુષ્ય નપુસકોની સ્થિતિ કેટલાકાળની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—खेत्तं पडुच्च जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી મનુષ્ય નપુસકની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧ એક પૂર્વકોટિની છે સામાન્યપણાથી આજ સ્થિતિ મનુષ્ય નપુસકોની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તે કર્મભૂમિવાળા મનુષ્ય નપુસકોની છે તથા “ધમ્મચરણ પડુચ્ચ જહણ્ણેણં અંતો-મુહુત્તં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી” ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી કર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન એક પૂર્વકોટિની છે. અહિયા આઠ વર્ષમા સંયમ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવતાસુધી સયમ પાળવો એજ દેશોનપણું છે. “કમ્મ-ભૂમિગ્ગ મરહેરવયવિદેહાવરવિદેહ ણપુંસગસ્સ વિ તહેવ” ભારત અને ઐરવતક્ષેત્ર ૩૫ કર્મભૂ-

પ્રવ્રજ્યાપ્રાપ્તિમધિકૃત્ય 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં' જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમ્ તત. પરં મરણાદિભાવાત્
'ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી' ઉત્કર્પણં દેગોના પૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિર્ભવતિ વર્ષાપ્ટકા-
દૃર્ધ્વં સયમપ્રાપ્તેરનન્તરમાજન્મસયમપરિપાલનાદેગોનત્વમિતિ । કમ્મભૂમિગ મરહેરવયપુવ્વ-
વિદેહઅવરવિદેહમણુસસણપુંસગસસ વિ તહેવ' કર્મભૂમિકમરતૈરવતપૂર્વ વિદેહાપરવિદેહ મનુપ્પ-
નપુંસકસ્યાપિ તથૈવ, યથા સામાન્યતો મનુપ્પ નપુંસકવદેવ । તથાહિ— કર્મભૂમિક
મરતૈરવતવિદેહાપરવિદેહમનુપ્પનપુંસકસ્ય ક્ષેત્રાપેક્ષયા જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમુત્કર્પણં પૂર્વકો-
ટિરેવેતિ, ધર્મચરણાપેક્ષયા જઘન્યતોઽન્તર્મુહર્ત્તમુત્કર્પતો દેગોના પૂર્વકોટિરિતિ ॥ 'અકમ્મ
ભૂમિગમણુસસ ણપુંસગસસ ણં મંતે' અકર્મભૂમિક મનુપ્પનપુંસકસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત !
'કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા' કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા કથિતેતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ—
'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જમ્મણં પહુચ્ચ' જન્મ પ્રતીત્ય—જન્માપેક્ષયા
'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમ્, 'ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં' ઉત્કર્પણાપિ અન્ત-

હે ઔર ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ દેગોન એક પૂર્વ કોટિકી હૈ । યહાં આઠ વર્ષ મેં સયમ પ્રાપ્તિ કે અન-
ન્તર જીવન પર્યન્ત સયમ પાલના યહી દેગોનતા હૈ । “કમ્મભૂમિગ મરહેરવયપુવ્વવિદેહાવર-
વિદેહમણુસસણપુંસગસસ વિ તહેવ” મરત ઔર એરવત ક્ષેત્ર રૂપ કર્મભૂમિક મનુપ્પ નપુંસક
કી મી સ્થિતિ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા એવં ચારિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી ઔર
ઉત્કૃષ્ઠ સે જૈસી ડપર મે કહી ગઈ હૈ વૈસી હૈ । તથા પૂર્વવિદેહ ઔર પશ્ચિમ વિદેહ કે મનુપ્પ
નપુંસક કી જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ એક પૂર્વ
કોટિકી હૈ । તથા ચારિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા લેકર ડન કર્મ ભૂમિક ક્ષેત્ર કે નપુંસક કી જઘન્ય
સ્થિતિ એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ દેગોન પૂર્વ કોટિકી હૈ ।—“અકમ્મભૂમિગ
મણુસસણપુંસગસસ ણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” ગૌતમ ને પુનઃ ડસ સૂત્ર દ્વારા પ્રમુ
સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! અકર્મભૂમિક મનુપ્પ નપુંસક કી સ્થિતિ કિતને કાલકી કહી
ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા । જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કો-
સેણં વિ અંતો મુહુત્તં” હે ગૌતમ ! જન્મ કી અપેક્ષા લેકર અકર્મભૂમિક મનુપ્પ નપુંસક કી
જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ મી એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ । અકર્મ-

મિના મનુપ્પ નપુંસકની સ્થિતિ પણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અને ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાએ જઘન્યથી
એક અંતર્મુહર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણોની સમજવી તથા પૂર્વવિદેહ અને
પશ્ચિમ વિદેહના મનુપ્પ નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી એક અંતર્મુહર્ત્તની છે
અને ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ એક પૂર્વકોટિની છે તથા ચારિત્રધર્મની અપેક્ષાથી આ કર્મભૂમિ ક્ષેત્રના
નપુંસકોની જઘન્યસ્થિતિ એક અંતર્મુહર્ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ દેગોના પૂર્વકોટિની છે.
“અકમ્મભૂમિગમણુસસણપુંસગસસ ણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા” ગૌતમસ્વામીએ
કરીથી આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ અકર્મભૂમિના મનુપ્પ નપુંસકોની
સ્થિતિ કેટલાકાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !
જમ્માણં પહુચ્ચ જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં’ હે ગૌતમ ! જન્મની અપે-
ક્ષાથી અકર્મભૂમિના મનુપ્પ નપુંસકોની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહર્ત્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ઠ

મુહૂર્તમ્ । અકર્મભૂમૌ હિ મનુષ્યા નપુંસકા સમૂર્ચ્છિમા એવ ભવન્તિ ન ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ, યુગલ-
ધર્મિણાં નપુંસકત્વાભાવાત્ । સમૂર્ચ્છિમાશ્ચ જઘન્યત ઉત્કર્ષતો વાઽન્તર્મુહૂર્તાયુષ એવ મ્રિયન્તે,
જઘન્યાન્તર્મુહૂતપિણ્યા, ઉત્કૃષ્ટમન્તર્મુહૂર્ત વૃહત્તરં ભવતીતિ વિશેષઃ ‘સાહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં
અંતો મુહુત્તં’ સહરણં પ્રતીત્ય કર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકઃ સહરણેનાઽકર્મભૂમૌ નીતસ્તમાશ્રિત્ય
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિઃ સ્થિતિર્ભવ-
તીતિ સહરણાદૂર્ધ્વમામરણાન્તં તત્રાવસ્થાનસમવાત્ ॥ ‘એવં જાવ અંતરદીવગાણં’ એવં
સામાન્યતોઽકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકવદેવ હૈવવત હૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકસ્ય, હરિવર્ષક-

ભૂમિ મેં મનુષ્ય નપુંસક સમૂર્ચ્છિમ હી હોતે હૈ ગર્મજ નહીં હોતે હૈ । જો અકર્મભૂમિક મનુષ્ય
ગર્મજ હોતે હૈ વે નપુંસક નહીં હુઆ કરતે હૈ ક્યોંકિ યુગલધર્મિયો મેં નપુંસકતા કા અભાવ
હોતા હૈ સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય નપુંસક જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હી આયુ વાલે
હોતે હૈ । તદનન્તર મરણ ધર્મ કો પ્રાપ્ત કર લેતે હૈ યહાં જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત મેં
યહ વિશેષ હૈ કિ જઘન્ય કે અન્તર્મુહૂર્ત કાલ સે ઉત્કૃષ્ટ કા જો અન્તર્મુહૂર્ત કાલ હૈ વહ
વૃહત્તર હોતા હૈ । “સંહરણં પહુચ્ચ જહેન્નેનં અંતોમુહુત્તં,” સહરણ કી અપેક્ષા અર્થાત્—કર્મભૂક
મનુષ્ય નપુંસક સહરણ સે અકર્મભૂમિ મેં લે જાયા ગયા હો ઉસકી અપેક્ષા અકર્મભૂમિક મનુષ્ય
નપુંસક જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિ વાલે હોતે હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વ-
કોડી’ ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોન એક પૂર્વ કોટિ કી સ્થિતિ વાલે હોતે હૈ । “એવં જાવ અંતરદીવ-
ગાણં” સામાન્ય સે જૈસી સ્થિતિ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક કી કહી હૈ વૈસી હી સ્થિતિ જન્મ
ઓર સંહરણ કી અપેક્ષા હૈમવત, હૈરણ્યવત હરિવર્ષ રમ્યકવર્ષ, દેવકુરુ એવં ઉત્તરકુરુ ઇન

સ્થિતિ પણ એક અંતર્મુહૂર્તની છે અકર્મભૂમિમાં મનુષ્ય નપુંસકો સંમૂર્ચ્છિમ જ હોય છે
તેઓ નપુંસક હોતા નથી કેમ કે—યુગલધર્મિયોમાં નપુંસકપણનો અભાવ હોય છે. સંમૂ-
ર્ચ્છિમ મનુષ્ય નપુંસક જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા જ હોય છે.
તે પછી મરણધર્મને પ્રાપ્ત કરીલે છે અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્તમાં એ વિશેષ
પણું છે કે—જઘન્યના અંતર્મુહૂર્તકાળથી ઉત્કૃષ્ટનો જે અંતર્મુહૂર્તકાળ છે, તે વધારે મોટો એટલે
કે પ્રહત્તર હોય છે ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સહરણની અપેક્ષાથી અર્થાત્ કર્મ-
ભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો સહરણથી અકર્મભૂમિમાં લઈ જવામાં આવેલ હોય તે અપેક્ષાથી
અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા હોય છે અને
“ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી” ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન એક પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા હોય છે.
“એવં જાવ અંતરદીવગાણં” સામાન્યપણથી અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોની જે પ્રમાણોની
સ્થિતિ કહેલી છે, એજ પ્રમાણોની સ્થિતિ જન્મ અને સહરણની અપેક્ષાથી હૈમવત હૈરણ્યવત

[illegible]

मृत्तम—णपुंसणं णं भंते ! णपुंसणत्ति कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! जहन्नेणं एइं समयं उक्कोसेणं तस्सकालओ । णेरइयणपुंसणं भंते ! णेरइयणपुंसणत्ति कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहसमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवघाइं एवं पुट्ठीए ठिई भाणियव्वा । तिरिक्खजोणियणपुंसणं णं भंते ! तिरिक्खजोणियणपुंसणत्ति कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो, एवं णागादियणपुंसणस्य णं, वणस्सइकाइयस्य वि एवमेव । सेसाणं जहन्नेण अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ-गाणणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोया । वेइंदिय तेइंदिय चउ-गिंदियणपुंसणाणं य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । पांचि-दियतिरिक्खजोणियणपुंसणं भंते ! पांचिदियतिरिक्खजोणियणपुंसणत्ति-कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोटिपुहुत्तं । एवं जलयरतिरिक्खचउपयथलयउरपसिप्पभुयपरि-त्तपमहोग्गाणं वि ॥ मणुस्सणपुंसणस्य णं भंते ! मणुस्सणपुंसणत्ति

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

[illegible]

જાણીતી વાત છે કે ગુજરાત રાજ્યના મુખ્યમંત્રીશ્રીના મનુષ્ય તરુનશીલ તથા
દેશપ્રેમી તથા નિઃસ્વર્ગી અને સત્યવાદી હોય છે તે સંદર્ભમાં આજે રાજ્યના પ્રમુખશ્રી
શ્રીમતી કમલકાંતે જણાવ્યું.

[illegible]

कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! खेत्तं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं, धम्मचरणं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । एवं कम्मभूमिगभरहेखयपुव्वविदेहावर-
विदेहेसु वि भाणियव्वं । अकम्मभूमिगमणुस्सणपुंसएणं भंते ! अकम्म-
भूमिगमणुस्सणपुंसएत्ति कालओ केवच्चिरं होई गोयमा ! जम्मणं पडुच्च
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं मुहुत्त पुहुत्तं साहरणं पडुच्च जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी । एवं सव्वेसिं जाव अंतरदीव-
गाणं' ॥ सू० १५ ॥

छाया— नपुंसकः खलु भदन्त ! नपुंसक इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम !
जघन्येनैकं समयमुत्कर्षेण तरुकालः नैरयिकनपुंसकः खलु भदन्त ! नैरयिकनपुंसक इति
कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
पमाणि ! एवं पृथिव्याः स्थितिर्भणितव्या ! तिर्यग्योनिकनपुंसकः खलु भदन्त ! तिर्यग्योनि-
कनपुंसक इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः,
पवमेकेन्द्रियनपुंसकस्य खलु वनस्पतिकायिकस्यापि पवमेव । शेषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्-
षेणासंख्येयं कालम् असंख्यात उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रत असंख्येया लोकाः द्वीन्द्रि-
यत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियनपुंसकानां च जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण संख्येयं कालम् । पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्योनिकनपुंसकः खलु भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक इति कालतः कियच्चिरं
भवति ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वम् । एवं जलचरतिर्यक्चतुष्पद-
स्थलचरोरः परिसर्पभुजपरिसर्पमहोरगाणामपि । मनुष्यनपुंसकस्य खलु भदन्त ! मनुष्यन-
पुंसक इति कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण
पूर्वकोटिपृथक्त्वम् । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनैक समयमुत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटिः, पव
कर्मभूमिकभरतैरवतपूर्वविदेहापरविदेहेषु अपि भणितव्यम् । अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकः खलु
भदन्त ! अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसक इति कालतः कियच्चिरं भवति गौतम ! जन्मप्रतीत्य
जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण मुहूर्तपृथक्त्वम् । संहरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण देशोना
पूर्वकोटि एवं सर्वेषां यावदन्तरद्वीपकानाम् ॥१५॥

ટીકા—‘નપુસણં મન્તે નપુંસકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘નપુસણંતિ કાલઓ કેવુચ્ચિરં હોઈ નપુંસય ઇતિ નપુંસકભાવસ્યપરિત્યાગેન કાલસ્ત.કિયચ્ચિરં ભવતીતિ કિત્કાલં પર્યન્તં નપુસકો નપુંસકરૂપેણૈવ ભવતીતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ—ગોયમા ઇત્યાદિ, ગોયમા હે ગૌતમ ! જહ-

ટીકર્થા—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—“નપુંસણં મન્તે !” હે મદન્ત ! નપુંસક યદિ અપને નપુંસક ભાવ કા પરિત્યાગ નહીં કરતા હૈ તો વહ કવ તક નહીં કરતા હૈ ? કિતને કાલ તક વહ નપુંસક અવસ્થા મેં રહ સકતા હૈ ? યહ પહિલે પ્રટક કર દિયા ગયા હૈ કિ ભવસ્થિતિ ઓર કાયસ્થિતિ કે મેદ સે સ્થિતિ દો પ્રકાર કી હોતી હેં । કોઈં મી જન્મ પાકર ડસમેં જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે જીવ જિતને કાલ તક જીવિત રહતા હૈ વહ ભવસ્થિતિ હૈ તથા વીચ મેં કિસી દૂસરી જાતિ મેં જન્મ ન ધારણ કરકે કિસીં ણક હી જાતિ મે—પર્યાય મેં—લ્ગા-તાર જન્મ ધારણ કરતે રહના યહ કાયસ્થિતિ હૈ । ઇસી સ્થિતિ કો લેકર યહાં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે મદન્ત ! નપુંસક યદિ લ્ગાતાર નપુંસક અવસ્થા વાલા હી હોતા રહે તો વહ કવ તક નપુસક અવસ્થા વાલા હોતા રહતા હૈ ? ડસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ “ગોયમા । જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં તસ્કાલો” હે ગૌતમ ! નપુંસક કી કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે એક સમય કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ કાલ

ટીકર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘નપુસણં મન્તે’ હે ભગવન્ નપુંસક ને પોતાના નપુંસકભાવનો પરિત્યાગ ન કરે તો તે કયા સુધી ત્યાગ નથી કરતા ? તે કેટલાકાળ સુધી નપુંસક અવસ્થામાં રહી શકે છે ? એ વાત પહેલા પ્રકટ કરી દીધેલ છે—કે ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિના ભેદથી સ્થિતિ એ પ્રકારની હોય છે કોઈપણ જન્મ પામીને તેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટપણથી જીવ જેટલા કાળસુધી જીવતા રહે છે તે ભવસ્થિતિ છે તથા વચમાં કોઈ બીજી જાતમાં જન્મધારણ કર્યા વિના કોઈ એક જ જાતિમાં અર્થાત્ પર્યાયમાં લાગઠ જન્મ ધારણ કરતાં રહેવું એ કાયસ્થિતિ છે આ સ્થિતિને લઈને અહિંયાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે—હે ભગવન્ નપુંસકો ને લાગઠ નપુસક અવસ્થાવાળા જ થતા રહે તો તે કયાં સુધી નપુસક અવસ્થાવાળા થતા રહે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં તસ્કાલો’ હે ગૌતમ ! નપુસકોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી એક સમયની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ પ્રમાણુ—અનંતકાળની છે આ કથનનુ તાત્પર્યએ છે કે—કોઈ જીવ ઉપશમ શ્રેણુપર આરૂઠ થાય અને ત્યાં તેણે નપુસકવેદનો ઉપશમ કરી દીધો અને પછી તે ત્યાથી પતિત થાય

નેણં એકં સમયં જઘન્યેનૈકં સમયમ્ તત્રૈકં સમયતા ઉપગમશ્રેણીસમાપ્તૌ સત્યામવેદ-
કત્વે સતિ ઉપગમ શ્રેણીત. પ્રતિપંતતો નપુંસક વેદોદયસમયાનન્તરં કસ્ય ચિન્મરણાત્ તથા
મૃતસ્યાવશ્ય દેવોત્પાદે પુવેદોદય સદ્ધાનાત્ इति । ઉક્કોસેણં તરુકાલો તરુકાલો વનસ્પતિ-
કાલઃ, તત્ર વનસ્પતિ કાલઃ, આવલિકાઽસંખ્યેય ભાગગતસમયરાગ્નિપ્રમાણાસંખ્યેય પુદ્ગલ
પરાવર્ત પ્રમાણઃ । સામાન્યતો નૈરયિકનપુંસકસ્ય કાયસ્થિતિ દર્શયિતુમાહ-- જેરઈય૦
ઇત્યાદિ, જેરઈય નપુંસકેણં મંતે નૈરયિકનપુંસક इति કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ,
મગવાનાહ ગોયમા ઇત્યાદિ, ગોયમા હે ગૌતમ ! જહન્નેણં દસ વાસસહસ્સાઈં જઘન્યેન
દશવર્ષ સહસ્ત્રાણિ નૈરયિકનપુસકો નૈરયિકનપુસકરૂપેણ ભવતીતિ । ઉક્કોસેણં તેત્તીસં
સાગરો વમાઈં ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ચિગત્સાગરોપમાણિ । એવં પુઠવીણ ઠિઈ માણિયન્વા એવં પૃથિવ્યા.
સ્થિતિર્ભણિતવ્યા.

પ્રમાણ અનન્ત કાલ કી હૈ । તાત્પર્યં યહ હૈ કિ કોઈ જીવ ઉપગમ શ્રેણીપર આરૂઢ હુઆ—
વહાં ઉસને નપુંસક વેદ કા ઉપગમ કર દિયા ઓર ફિર વહ વહાં સે પતિત હુઆ તવ ઉસકો
નપુસક વેદ કા ઉદય હો ગયા ઓર યહ ઉદય ઉસકો કમ સે કમ એક સમય તક રહા—વાદ
મેં ઇસકા મરણ હો ગયા તો વહ ઇસ સ્થિતિ મેં મર કર દેવ ગતિ મેં દેવ રૂપ સે ઉત્પન્ન હો
ગયા—વહ ઉત્પન્ન હોને પર ઇસકે પુરુષ વેદ કા ઉદય હો ગયા । યહાં જો ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિ
કાલ પ્રમાણ ઇસકા કાલ કહા ગયા હૈ વહ આવલિકા કે અસંખ્યાત્વે ભાગ મેં જિતની સમયો
કી રાશિ હોતી હૈ તત્પ્રમાણ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત રૂપ હૈ । ઇસમે અનન્ત ઉત્સર્પિણી અનન્ત-
અવસર્પિણિયાં સમાપ્ત હો જાતી હૈ । અબ મૂત્રકાર સામાન્ય સે નૈરયિક નપુસક કી કાયસ્થિતિ કા
કથન કરતે હૈ—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ ‘જેરઈય નપુંસકેણં મંતે !’ હે મદન્ત ! નૈર-
યિક નપુંસક કી કાયસ્થિતિ કિતને કાલ કી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—ગોયમા ? જહન્નેણં
દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં” હે ગૌતમ ! નૈરયિક નપુંસકકી

ત્યાદે તેને નપુંસકવેદનો ઉદય થઈ ગયો અને તે ઉદય તેને ઓછામા ઓછો એક સમયસુધી
રહે અને પછી તેનું મરણ થઈ જાય તો તે આ સ્થિતિમાં મરીને દેવગતિમાં દેવ પણાથી ઉત્પન્ન
થઈ જાય તે ત્યાં ઉત્પન્નથયા પછી તેને પુરુષ વેદનો ઉદય થઈ જાય. અહિયાં જે ઉત્કૃષ્ટપણાથી
વનસ્પતિકાળ પ્રમાણુ તેનો કાળ કહ્યો છે, તે આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સમયોની
જેટલી રાશી હોય એટલા પ્રમાણુ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત રૂપ છે. તેમાં અનંતઉત્સર્પિણી
અને અનંતઅવસર્પિણીયો સમાપ્ત થઈ જાય છે

હવે સૂત્રકાર સામાન્યપણાથી નૈરયિક નપુંસકોની કાયસ્થિતિનું કથન કરે છે. —આમાં
ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“જેરઈય નપુંસકેણં મંતે !” હે ભગવન્ ! નૈરયિક
નપુંસકોની કાય સ્થિતિ કેટલાકાળની છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે
છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં” હે ગૌતમ !
નૈરયિક નપુંસકોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી તો દસ હજાર વર્ષની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ-

અત્ર પુઢવીણ પૃથિવ્યાઃ, ઇતિ જાતાવેકવચનમ્, તેન પૃથિવીનામિતિ રત્નપ્રભાદિ પૃથિવી સ્થિતનૈરયિકાણાં પૂર્વસ્થિતિ સૂત્રે સ્થિતિઃ ભવસ્થિતિરુક્તા સાઽત્ર મણિતવ્યા—કથયિતવ્યા । અયંભાવ.—રત્નપ્રભાદિતમતમાપર્યન્તસપ્તપૃથિવીસ્થનૈરયિકાણાં યાવતી યસ્યાં પૃથિવ્યાં સામાન્યતો વિશેષતઃ, જઘન્યત ઉત્કૃષ્ટતશ્ચ ભવસ્થિતિરુક્તા તાવતી કાયસ્થિતિતિરત્ર વાચ્યા, નૈરયિકાણા ભવસ્થિતેર્વ્યતિરિક્તાયા અન્યસ્યા કાયસ્થિતેરસંભવાદિતિ । તથાહિ—રત્નપ્રભાપૃથિવી નૈરયિક નપુંસકાના સ્થિતિ જઘન્યતો દગવર્પસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષત એક સાગરો પમમ્ ।૧। એવમ્—શર્કરાપ્રભાયા જઘન્યત એક સાગરોપમમુત્કર્ષતસ્ત્રીણિ સાગરોપમાણિ ૨ । વાલુકાપ્રભાયાં જઘન્યતસ્ત્રીણિ સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષતઃ સપ્ત સાગરોપમાણિ ૩, પદ્મપ્રભાયાં જઘન્યત

કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે તો દસ હજાર વર્ષ કી હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે તૈતીસ સાગરોપમ કી હૈ. યહાં જો ભવસ્થિતિ હૈં વહી કાયસ્થિતિ કે રૂપ મેં પ્રકટ કી ગઈ હૈં. ક્યોકિ નારક જીવો મેં ઔર દેવો મેં કાયસ્થિતિ નહીં હોતી હૈ. જો વહા ભવસ્થિતિ હૈં વહી કાયસ્થિતિ રૂપ હોતી હૈં ઇસકા કારણ યહી હૈં કિ નારક મરકર નારક નહીં હોતા હૈં ઔર દેવ મરકર દેવ નહીં હોતા હૈં. એવં પુઢવીણ ઠિઈ મણિયવ્વા” ઇસી પ્રકાર પૃથિવીકી સ્થિતિ કહનીં ચાહિયે. ‘પુઢવીણ’ યહા જાતિ મેં એકવચન હૈં જિસસે એસા જાનના ચાહિયે કિ પૃથિવિયોં કી અર્થાત રત્નપ્રભાદિ તમતમા પર્યન્ત સાતો પૃથિવો કે નૈરયિકો કી જિસકી જિતની ભવસ્થિતિ કહી હૈં વહી યહા કાયસ્થિતિ કહ દેનો ચાહિયે, ક્યોકિ નૈરયિકો કે ભવસ્થિતિ કે અતિરિક્ત દૂસરી કોઈ કાયસ્થિતિ નહીં હોતી હૈ, ઉનકી જો ભવસ્થિતિ હૈં વહી કાયસ્થિતિ હોતી હૈ. વહ સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈ—રત્નપ્રભા પૃથિવી કે નૈરયિક-નપુંસકોકી સ્થિતિ જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષોં કી ઉત્કૃષ્ટ સે એક સાગરોપકી હૈ, ઇસી પ્રકાર શર્કરા પૃથિવી મેં જઘન્ય સે એક સાગરોપમકી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન સાગરોપમ કી ૨, વાલુકા પ્રભા પૃથિવી મેં જઘન્ય સે ત્રીન સાગરોપમ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત સાગરોપમ કી

સાગરોપમની છે અહિયાં જે ભવસ્થિતિ એજ કાયસ્થિતિના રૂપમા પ્રગટકરવામા આવી છે. કેમ કે—નારક જીવોમાં અને દેવોમાં કાયસ્થિતિ હોતી નથી ત્યાં જે ભવસ્થિતિ છે, એજ-કાયસ્થિતિ રૂપ હોય છે. એનું કારણ એજ છે કે—નારકો મરીને નારક થતા નથી. અને દેવ-મરીને દેવથતા નથી. “એવં પુઢવીણ ઠિઈ મણિયવ્વા” એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કહેવી નોંધએ “પુઢવીણ” અહિયાં બીજામા એક વચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તેથી પૃથ્વીયોની તેમ સમજવું નોંધએ અર્થાત રત્નપ્રભા વિગેરે તમતમા પર્યન્ત સાતે પૃથ્વીઓના નૈરયિકોની એટલેકે જેની જેટલીભવસ્થિતિ કહીહોય એજ અહિયાં કાયસ્થિતિમા કહેવું નોંધએ કેમકે—નૈરયિકોને ભવસ્થિતિ વિના બીજી કોઈ કાયસ્થિતિ હોતી નથી. તેઓને જે ભવસ્થિતિ છે, એજ કાયસ્થિતિ હોય છે તે સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષોની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. ? એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્યથી એક સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમની છે. એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્યથી ત્રણ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૭ સાત સાગરોપમની છે, ૩ પદ્મપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્યથી સાત સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી દસ સાગરો-

સપ્ત સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતો દશ ૪, ધૂમપ્રભાયાં જઘન્યતો દશસાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષત-
સપ્તદશ ૫, તમઃપ્રભાપૃથિવ્યાં જઘન્યતઃ સપ્તદશસાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષતો દ્વાવિંગતિઃ ૬,
અધઃસપ્તમપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકાનાં સ્થિતિર્જઘન્યતો દ્વાવિંગતિઃ સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષત-
સ્ત્રયસ્ત્રિંગત્સાગરોપમાણિ ઇતિ ॥ સ્થિતિર્ દર્શયતિ—‘તિરિક્ષ્વજોણિય ણપુંસણં મંતે’ તિર્યગ્-
યોનિકનપુંસકઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘તિરિક્ષ્વજોણિય ણપુંસગત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ તિર્યગ્-
યોનિકનપુંસક ઇતિ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ઇતિ પ્રશ્ન., મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ? ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તમુહુર્તમ્ ‘ઉક્કોસેણં વણસ્સઈ કાલો

૩, પંકપ્રભા પૃથિવી મેં જઘન્યસં સાત સાગરોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સં દસ સાગરોપમ કી ૪, ધૂમપ્રભા
પૃથિવી મેં જઘન્ય સે દસ સાગરોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સે સત્રહ સાગરોપમકી, તમઃપ્રભા પૃથિવી મેં
જઘન્ય સે સત્રહ સાગરોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બાઈસ સાગરોપમક. ૬, ઓર અધઃ સપ્તમો
તમતમા પૃથિવી કે નૈરયિકો કી સ્થિતિ જઘન્ય સે બાઈસ સાગરોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સે તૈતીસ સાગરો-
પમ કી હૈ । ઇસ પ્રકાર સવ પૃથિવિયો કી સ્થિતિ યહાં કહની ચાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર સામાન્યતઃ તિર્યગ્યોનિક કી કાયસ્થિતિ કા કાલમાન પ્રકટ કરતે હૈ—
ઇસમેં ગૌતમને ‘તિરિક્ષ્વજોણિય ણપુંસણં મંતે ! તિરિય જોણિય ણપુંસગત્તિ
કાલઓ કેવચિરં હોઈ’ ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રમુ સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ—હે મદન્ત ! તિર્યગ્યો-
નિક નપુંસક યહ તિર્યગ્યોનિક નપુંસક હૈ—ઇસ રૂપ સે કિતને કાલતક હોતા રહતા
હૈ ? અર્થાત્ તિર્યગ્યોનિક નપુસક કી કાયસ્થિતિ કા કાલમાન કિતના હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન
કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈકાલો’
હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક નપુસક યદિ તિર્યગ્યોનિક નપુંસક રૂપ સે વરાવર હોતા રહતા હૈ તો
વહ કમ સે કમ એક સમય તક હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિકાલ પ્રમાણ અનન્તકાલ

પમની છે ૪ ધૂમ પ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્યથી દસસાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી સત્તરસાગરો
પમની છે ૫ તમ પ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્યથી સત્તર સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ
સાગરોપમની છે. ૬ અને અધઃ સપ્તમી તમતમા પૃથ્વીના નૈરયિકોની જઘન્યસ્થિતિ ૨૨ બાવીસ
સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેંત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે આ પ્રમાણે સઘળી પૃથ્વી-
ઓની સ્થિતિ અહિયાં કહેવી બોધ એ

હવે સૂત્રકાર સામાન્યપણાથી તિર્યગ્યોનિકની કાય સ્થિતિનો કાલ માન વતાવે છે. ગૌતમ
સ્વામીએ તિરિક્ષ્વ જોણિય નપુંસણં મંતે ! તિરિય જોણિય ણપુંસગત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિર
હોઈ” આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે—હે ભગવન્ તિર્યગ્યોનિક નપુસક આ
તિર્યગ્યોનિક નપુંસકની કાય સ્થિતિનો કાળમાન કેટલો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે
કે—‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈ કાલો’ હે ગૌતમ ! તિર્યગ્યોનિક
નપુસક બે તિર્યગ્યોનિક નપુંસકપણાથી થતા રહે તો તે ઓછામા ઓછા એક સમય સુધી
થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ એટલે કે અનંતકાળ સુધી થતા રહે છે. આ

ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ આવલિકાઽસસ્યેયભાગગતસમયરાશિપ્રમાણ સસ્યેય પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણા. ઇતિ ॥ ‘**एवं एगिंदियणपुंसगस्स णं**’ एवम्, एवमेव सामान्यतिर्यग्योनिकनपुंसकवदेव तिर्यग् योनिकमृतस्य सामान्यै केन्द्रियनपुंसकस्यापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पतिकाल प्रमितं कालमानं जातव्यम् । तत्र विशेष चिन्तायाम् ‘**वणस्सइ काइयस्स वि एवमेव**’ वनस्पति कायिकस्यापि एवमेव सामान्यतिर्यग् योनिकनपुंसक तुल्यमेव कायस्थितिमान विज्ञेयम् जघन्य- तोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतो वनस्पति काल इति ‘**सेसाणं**’ जेषाणामेकेन्द्रियाणा पृथिवीकायिकापकायिक- तेजस्कायिकवायुकायिकानां कायस्थिति ‘**जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं**’ जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् ‘**उक्को- सेणं असंखेज्जं कालं**’ उत्कर्षेणासस्येय कालम् ‘**असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ कालओ**’ असस्य्याता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य, कालत., खेत्तओ असंखेज्जा लोया’ क्षेत्रतोऽसस्य्याता लोका. ।

पर्यन्त होता रहता है यह वनस्पति काल आवलिका के असस्य्यातवें भाग में जितने समयों की राशि होती है तत्प्रमाण होता है. इसमें असस्य्यात पुद्गल परावर्त हो जाते हैं । ‘**एवं एगिंदिय णपुंसगस्स णं**’ इसी प्रकार से तिर्यग्योनिक नपुंसको में एकेन्द्रिय नपुंसक जीव की भी काय- स्थिति का कालमान कहा है—जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकाल प्रमाण अर्थात् अनन्तकाल का है इसमें अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल समाप्त हो जाना है । ‘**वणस्सइ कायस्स वि एवमेव**’ विशेष की अपेक्षा वनस्पतिकायिक एकेन्द्रियनपुंसक की भी काय- स्थिति का कालमान सामान्यतः एकेन्द्रिय की कायस्थिति के कालमान जैसा ही है अर्थात् अनन्तकाल का है “**सेसाणं**” जेष—पृथिवीकायिक अपकायिक तेज कायिक और वायुकायिक इनकी कायस्थिति ‘**जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं**’ जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से असस्य्यात काल की है. असंखेज्जाको उस्सप्पिणीओ सप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोया” इसमें कालकी अपेक्षा असस्य्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी समाप्त हो जाते हैं तथा क्षेत्र की अपेक्षा असस्य्यात लोक समाप्त हो

वनस्पતિકાળ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમા બેટલા સમયોની રાશિ હોય છે, એટલા પ્રમાણની હોય છે આમા અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત થઈ બીય છે एवं एगिंदिय णपुंसगस्स णं” આજ પ્રમાણે તિર્યગ્યોનિક નપુસકોમા એક ઇન્દ્રિયાણા નપુસક જીવોની કાયસ્થિતિ નો કાળમાન છે એટલે કે જઘન્યથી અતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ અર્થાત્ અનન્ત કાળનો છે. આમા અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાળ સમાપ્ત થઈ બીય છે. “**वण- स्सइकायस्स वि एवमेव**” વિશેષની અપેક્ષાથી વનસ્પતિકાયિક એક ઇન્દ્રિયાણા નપુસકોની કાયસ્થિતિના કાળમાન પણ સામાન્યતઃ એક ઇન્દ્રિયાણાની કાયસ્થિતિના કાલમાન પ્રમાણે જ છે અર્થાત્ અનન્તકાળનો કાળમાન છે “**सेसाणं**” શેષ પૃથ્વી કાયિક અપકાયિક, તેજ કાયિક અને વાયુકાયિકોની કાયસ્થિતિ “**जहण्णेणंअंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं**” જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળની છે, “**असंखेज्जाओ उस्स- प्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ, असंखेज्जा लोया**” આમા કાળની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી સમાપ્ત થઈ બીય છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષા અસંખ્યાતલોક

‘વેદંદિય તેદંદિય ચઉરિંદિય ણપુંસગાણ ય’ દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયનપુંસકાનાઞ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉક્કોસેણં સંઘેજ્જં કાલં’ ઉત્કર્ષેણ સઘ્યેયં કાલમ્, સ ચ સઘ્યેય. કાલઃ, સંઘ્યેયાનિ વર્ષસહસ્રાણીતિ સઘ્યેય સહસ્રવર્ષપરિમિત. પ્રરિપત્તવ્યં હિતિ ॥ પંચિંદિય તિરિક્ખજોણિયણપુંસણં મંતે’ પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકઃ સ્વલ્લ મદન્ત પંચિંદિય તિરિક્ખજોણિયણપુંસણંતિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકં હિતિ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ગોયમા’ હે ગૌતમ ? જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોટિપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વમ્ તત્ત્વ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં નિરન્તરં સપ્તભવાન્ પૂર્વકોટ્યાયુષ્કાન્ નપુંસકત્વેનાનુભવત. પઞ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસ્ય જ્ઞાતવ્યમ્ । તતઃ પરમવશ્યં વેદાન્તરે વિલક્ષણભવાન્તરે સક્રમણં ભવ-

જાતે હૈ । ‘વેદંદિય તેદંદિય ચઉરિંદિય ણપુંસગાણ ય જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં સંઘેજ્જંકાલં’ દોઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ઔર ચૌઈન્દ્રિય નપુંસકો કી કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે સઘ્યાત કાલ કી હૈ । યહ સઘ્યાત કાલ સંઘ્યાતે હજારોં વર્ષોં કા હોતા હૈ । પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિય ણપુંસણં મંતે ! પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયનપુંસણંતિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ ગૌતમ ને ઇસ સૂત્ર દ્વારા પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવ કી કાયસ્થિતિ કિતને કાલ કી હૈ ? એસા પૂછા હૈ—ઈસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને એસા કહા હૈ—‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોટિપુહુત્તં’ હે ગૌતમ ! પઞ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવ કી કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ કી હૈ—દો પૂર્વ કોટિ સે લેકર નૌ પૂર્વ કોટિ તક કી હૈ । યહ પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ પૂર્વ કોટિ આયુષ્ય કે સાત ભવ નપુંસકપન કે અનુભવ કરને વાલે તિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી અપેક્ષા સે સમજના ચાહિયે ક્યોકિ તદનન્તર ઉસકા અવશ્ય દૂસરે વેદ—સ્રીવેદ અથવા

સમાપ્ત થઈ જાય છે “વેદંદિય તેદંદિય ચઉરિંદિય ણપુંસગાણ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં સંઘેજ્જં કાલં” એ ઇન્દ્રિયવાણા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાણા ચાર ઇન્દ્રિયવાણા નપુંસકોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળના છે આ અસંખ્યાતકાળ સંખ્યાત હજારો વર્ષોને હોય છે ‘પંચિંદિય તિરિક્ખ જોણિય ણપુંસણં મંતે । પંચિંદિય તિરિક્ખ જોણિય નપુંસણંતિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પાંચ ઇન્દ્રિયવાણા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવોની કાયસ્થિતિ કેટલાકાળની છે ? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે —‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોટિપુહુત્તં’ હે ગૌતમ ! પાંચ ઇન્દ્રિયવાણા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકજીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વની છે એટલે કે એ પૂર્વકોટિથી લઈને નવપૂર્વકોટિ સુધીની છે આ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પૂર્વકોટિ આયુષ્યના સાત ભવ નપુંસકપણોને અનુભવ કરવાવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકની અપેક્ષાથી સમજવું જોઈએ. કેમકે—તે પછી તેનું સક્રમણ બીજા વેદમા એટલેકે સ્રીવેદ અથવા પુરુષવેદમા અથવા કોઈ શુદ્ધ જ પ્રકારના ભવમા અવશ્ય થઈ જાય છે

તીતિ । ‘એવં જલયરતિરિક્ષ ચતુષ્પદથલયર ઊરપરિસપ્ મહોરગાણવિ’ એવમ્ પञ्चेन्द्रિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકવદેવ જલચરતિર્યક્ ચતુષ્પદસ્થલચરોર:પરિસર્પ ભુજપરિસર્પ મહોરગા-
નામપિ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્તપ્રમાણા ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વપ્રમાણા કાયસ્થિતિર્ભવતીતિ જ્ઞાતવ્યમ્
‘મણુસ્સ ણપુંસગસ્સ ણં મંતે’ મનુષ્યનપુંસકસ્ય ચલુ મદન્ત મણુસ્સણપુંસણ્ણિ કાલઓ કેવ-
ચ્ચિરં હોઈ’મનુષ્યનપુસક ઇતિ કાલત. કિયચ્ચિર ભવતિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ચેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અન્તો મુહુત્તં’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય ક્ષેત્રાશ્રયણેન જઘન્યે-
નાન્તર્મુહર્તમ્ ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડિપુહુત્તં’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં દ્વિપૂર્વકોટિત આરમ્ભ્ય નવ
પૂર્વકોટિપર્યન્તમિત્યર્થ. ‘ધમ્મચરણં પહુચ્ચ’ ધર્મચરણ પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય તુ જહન્નેણં એકકં સમયં

પુરુષ વેદ મેં અથવા કિસી વિલક્ષણ ભવ મેં સક્રમણ હો જાતા હૈ । “એવં જલયરતિરિક્ષ
ચતુષ્પદથલયરઊરપરિસપ્પભુજપરિસપ્પ મહોરગાણવિ” પञ्चेन्द्रિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવ
કી તરહ હી જલચર તિર્યક્ ચતુષ્પદસ્થલચર ઊર:પરિસર્પભુજ પરિસર્પ, ઔર મહોરગ, ઇન નપું-
સકોં કી ભી કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ
કી હૈ । “મણુસ્સ ણપુંસગસ્સ ણં મંતે ! મણુસ્સ ણપુંસણ્ણિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે
મદન્ત ! મનુષ્ય નપુસક લગાતાર મનુષ્ય નપુંસક અવસ્થા મેં કિતને કાલ તક રહતા હૈ—અર્થાત્
મનુષ્ય નપુસક કી કાયસ્થિતિ કા કાલમાન કિતને કાલ કા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—
“ગોયમા ! ચેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા કરકે ‘મનુષ્ય
નપુંસક કી કાયસ્થિતિ કા કાલમાન કમ સે કમ તો એક અન્તર્મુહર્ત કા હૈ ઔર—“ઉક્કો-
સેણં પુવ્વકોડિ પુહુત્તં” ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ કા હૈ—દો પૂર્વ કોટિ સે લેકર નૌ પૂર્વ
કોટિ તક કા હૈ “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકક સમયં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી”

“એવં જલયર તિરિક્ષ ચતુષ્પદથલયર ઊરપરિસપ્પ ભુજારિસપ્પ મહોરગાણવિ” પાઞ્ચ
ઇન્દ્રિયવાણા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકજીવની જેમ જ જલચર તિર્યગ્યોપગા, સ્થલચર—ઊર:પરિસર્પ
ભુજપરિસર્પ, અને મહોરગ આ નપુંસકોની કાયસ્થિતિપણુ જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્તની છે,
અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વની છે. “મણુસ્સણપુંસગસ્સ ણં મંતે ! મણુસ્સ ણપુંસણ્ણિ
કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ મનુષ્ય નપુસક લાગઠ મનુષ્ય નપુંસકપણુમાં કેટલાકાણ
સુધી રહે છે ? અર્થાત્ મનુષ્ય નપુસકની કાયસ્થિતિ નો કાળમાન કેટલાકાણનો હોય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! ચેત્તં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો-
મુહુત્તં” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી મનુષ્ય નપુંસકોની કાયસ્થિતિનો કાળમાન ઓછામાં
ઓછો એક અંતર્મુહર્તનો છે, અને “ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી પુહુત્તં” ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથ-
ક્ત્વનો છે, એટલે કે બે પૂર્વકોટિથી લઈને નવપૂર્વકોટિ સુધીનો છે. “ધમ્મચરણં પહુચ્ચ જહ-
ન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં દેસૂણા પુવ્વકોડી” તથા આશ્રિધર્મની અપેક્ષાથી મનુષ્ય નપું-
સકની કાયસ્થિતિનું પ્રમાણુ જઘન્યથી એક સમયનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછું પૂર્વકોટિ

જઘન્યેનૈકં સમયમ્ ઉવંકોસેણં દૈસૂણાં પુવ્વકોડી' ઉત્કર્ષેણ દેશોના પૂર્વકોટિ' ઉભયત્ર ભાવના પ્રાગ્વત્ 'एवं कम्मभूमिगभरहेरवयपुव्वविदेह अवरविदेहेसु वि भाणियव्वं' एवं सामान्यतो मनुष्य नपुंसकंवदेव भरतैरवतपूर्वापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकेष्वपि क्षेत्राश्रयणेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त-मुत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं धर्मरचण प्रतीत्य तु जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटि परिमिता कायस्थिति रिति ॥

‘અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સ નપુસંણં મંતે’ અકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ? અકમ્મ-ભૂમિગ મણુસ્સણપુંસણ્તિકાલઔ કેવચ્ચિરં હોઈ’ અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય નપુસક ઇતિ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જમ્મણં પહુચ્ચ

તથા—ચારિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા લેકર મનુષ્ય નપુંસક કી કાયસ્થિતિ કા પ્રમાણ જઘન્ય સે એક સમય કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે કુંછ કમ પૂર્વ કોટિ કા હૈ દોનો સ્થાન ભાવના પૂર્વત્ સમજ લેનીં ચાહિયે । “एवं कम्मभूमिगभरहेरवयपुव्वविदेहअवरविदेहेसु विभाणियव्वं” सामान्य मनुष्य नपुंसक की जैसी ही कर्मभूमि के कर्मभूमि के भरत क्षेत्र, ऐरावत क्षेत्र, पूर्व-विदेह और पश्चिम विदेह के—जो मनुष्य नपुंसक है—उनकी भी कायस्थिति है । अर्थात् इन सब कर्म भूमिगत मनुष्य नपुंसको की कायस्थिति क्षेत्र की अपेक्षा जघन्य एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट पूर्व कौटि पृथक्त्व की है । तथा—चारित्र धर्म की अपेक्षा से जघन्य एक समय की है और उत्कृष्ट देशोन पूर्वकोटि की है ।

અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સ નપુંસંણં મંતે ! અકર્મભૂમિગ મણુસ્સ નપુંસણ્તિ કાલ ઔ કેવચિરં હોઈ” હે મદન્ત ! અકર્મ ભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક લગાતાર અકર્મભૂમિક નપુંસક કિતને કાલ તક હોતા હૈ ?—અર્થાત્ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક કી કાયસ્થિતિ કિતને કાલ કી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં

છે. અને સ્થાનોની ભાવના—સમજણ પહેલા કહ્યા પ્રમાણોની સમજ લેવી. “एवं कम्मभूमिगभरहेरवयपुव्वविदेह अवरविदेहेसु वि भाणियव्वं” सामान्य नपुंसकની જેમજ કર્મભૂમિના એટલે કે ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર, પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહના જે મનુષ્ય નપુંસકો છે, તેઓની પણ કાયસ્થિતિ પણ સમજથી. અર્થાત્ આ ઉપર કહેલ તમામ કર્મભૂમિના રહેવાવાળા મનુષ્ય નપુંસકોની કાયસ્થિતિ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટ થી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વની છે તથા ચારિત્રધર્મની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિની છે.

“અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સ નપુંસંણં મંતે ! અકર્મભૂમિગ મણુસ્સ નપુંસણ્તિ કાલઔ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસક લાગઠ અકર્મભૂમિના નપુંસકપણથી કેટલાકાણ સુધી રહે છે ? અર્થાત્ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસકની કાયસ્થિતિ કેટલાકાણની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ

જન્મ પ્રતીત્ય—જન્માશ્રિત્ય જહન્નેણં અન્તો મુહુત્તં જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમ્ એતાવત્કાલેડપિ અસકૃદુત્પા-
દાત્ ‘ઉક્કોસેણં અન્તો મુહુત્તપુહુત્તં’ ઉત્કપેણાન્તર્મુહર્ત્તપૃથક્ત્વમ્ દ્વચન્તર્મુહર્તાદારમ્ય નવાન્ત-
મુહર્ત્તપર્યન્તમ્, તદનન્તરં તત્ર તથારૂપેણ ઉત્પાદા ભાવાદિતિ । ‘સાહરણં પહુચ્ચ’ સહરણં
પ્રતીત્ય ‘જહન્નેણં અન્તો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમ્ તતઃપરં મરણાદિ ભાવાત્ । ‘ઉક્કોસેણં
દેસુણા પુવ્વકોડી’ ઉત્કપ્પણ દેશોના પૂર્વકોટિરિતિ ‘એવં સવ્વેસિં જાવ અન્તરદીવગાણં’ એવં
સામાન્યતોડકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકવદેવ હૈમવતહૈરણ્યવતહરિવર્ષરમ્યકવર્ષદેવકુરુત્તરકુર્વન્તર દ્વીપક-

‘ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્ત પુહુત્તં’ હે ગૌતમ ! જન્મ કી અપેક્ષા લેકર इनकी कायस्थिति का
काल मान कम से कम एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त पृथक्त्व दो अन्तर्मु-
हूर्त से लेकर नौ अन्तर्मुहूर्त तक का है । जघन्य से जो यहाँ कालमान कहा गया है वह
“इतने भी काल में वह बार बार उत्पन्न हो जाता है” इस अपेक्षा से कहा गया है । तथा—
उत्कृष्ट काल जो अन्तर्मुहूर्त पृथक्त्व रूप कहा गया—है वह “इतने काल के बाद फिर उस
रूप से वह वहाँ उत्पन्न नहीं होता है” इस बात को लेकर कहा गया है । “साहरणं
पहुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसुणा पूव्वकोडी” सहरण की अपेक्षा लेकर,
इनकी कायस्थिति का काल जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का है क्योंकि उसके बाद उसकी
मृत्यु आदि हो जाता है और उत्कृष्ट से देशों कुछ कम पूर्व कोटि का है । “एवं सव्वेसिं
जाव अन्तर दीवगाणं” सामान्य अकर्मभूमिक मनुष्य नपुंसक की जैसी कायस्थिति है वैसी
ही सबों की है अर्थात् हैमवत मनुष्य नपुंसक की, हैरण्यवत मनुष्य नपुंसक की, हरिवर्ष मनुष्य
नपुंसक की, रभ्यक वर्ष मनुष्य नपुंसक की, देवकुरु मनुष्य नपुंसक की, उत्तर कुरु मनुष्य-
नपुंसक की और अन्तरद्वीपज मनुष्य नपुंसक की कायस्थिति जाननी चाहिये । अर्थात्
इन क्षेत्रों के मनुष्य नपुंसकों की कायस्थिति जन्म की अपेक्षा लेकर जघन्य से एक अन्त-

જહણેણં અંતોમુહુત્ત ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્ત પુહુત્તં” હે ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષાથી તેઓની
કાયસ્થિતિનો કાળમાન ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત
પૃથક્ત્વ—એટલે કે બે અંતર્મુહૂર્તથી લઈને નવ અંતર્મુહૂર્ત સુધીનો છે અહિયાં ‘જઘન્યથી
જે કાળમાન કહ્યો છે, તે “એટલા પણ કાળમાં તે બારબાર ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.” એ અપેક્ષાથી
કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટકાળ જે અંતર્મુહૂર્ત પૃથક્ત્વરૂપ કહેલ છે, તે આટલાકાળ પછી પાછા
એ રૂપથી તે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. આ વાતને લઈને કહેલ છે “સાહરણં પહુચ્ચ જહણેણં
અંતોમુહુત્ત ઉક્કોસેણં દેસુણા પુવ્વકોડી” સહરણની અપેક્ષાથી તેઓની કાયસ્થિતિનો કાળ
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે કેમ કે—તે પછી તેનું મરણવિગેરે થઈ જાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ
થી દેશોના એટલે કે કંઈક ઓછા પૂર્વકોટિનું છે ‘એવં સવ્વેસિં જાવ અન્તર દ્વીવગાણં’ સામાન્ય
અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોના જેવી કાયસ્થિતિ છે, એજ પ્રમાણેના બધાની જ એટલે કે—
હૈમવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકની, રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકની, દેવકુરુક્ષેત્રના મનુષ્ય
નપુંસકની ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય નપુંસકની અને અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકની કાયસ્થિતિ

મનુષ્યનપુસકાનાં કાયસ્થિતિરપિ જન્મ પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમુત્કર્ષણ મુહર્ત્ત પૃથક્ત્વમ્ સહરણં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહર્ત્તમુત્કર્ષણ દેગોના પૂર્વકોટિ રિતિ સમાપ્તા કાયસ્થિરિતિ ॥સૂ.૦૧૫।

મૂલમ્—નપુંસગસ્સણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં અંતરં હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં સાગરોવમસયપુહુત્તં સાઈરેગં ! નેરદ્વયણ-પુંસગસ્સણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં અંતરં હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તરુકાલો રયણપ્પમાપુઢવીનેરદ્વયણપુંસગસ્સજહન્નેણં અંતો-મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તરુકાલો, એવં સવ્વેસિજાવઅહેસત્તમા । તિરિસ્વજોણિ-યણપુંસગસ્સજહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં સાગરોવમસયપુહુત્તં સાઈરેગં એગિદિયતિરિસ્વજોણિયણપુંસગસ્સજહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં દોસા-ગરોવમસહસ્સાઈં સંસ્વેજ્જવાસમબ્બહિયાઈં પુઢવી આઉ તેઉવાઝ્ઞણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો । વણસ્સઙ્કાઈયાણં જહન્નેણં અંતો-મુહુત્તં ઉક્કોસેણં અસંસ્વેજ્જં કાલં જાવઅસંસ્વેજ્જાલોયા, સેસાણં વેઈં-દિયાણં જાવસ્વહયરાણં જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો । મણુસ્સણપુંસગસ્સસ્વેત્ત પહુચ્ચજહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો ધમ્મચરણં પહુચ્ચજહન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં જાવઅવહ્ણપોગ્ગલપરિયટ્ઠંદેસૂણં એવં કમ્મભૂમિગસ્સવિ.ભરહેરવયસ્સપુવ્વવિ-દેહઅવરવિદેહકસ્સવિ । અકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગસ્સ ણં મંતે કેવદ્વયં કાલં અંતરં હોઈ ? ગોયમા ! જમ્મણં પહુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઙ્કાલો, સંહરણં પહુચ્ચજહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કો-સેણં વણસ્સઙ્કાલો એવં જાવઅંતરદીવગત્તિ ॥ સૂ.૧૬ ॥

મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહર્ત્ત પૃથક્ત્વ કી હૈ । તથા સહરણ કી અપેક્ષા ઉનકી કાયસ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દેગોન પૂર્વ કોટિ કી હૈ । કાય-સ્થિતિ કા કથન સમાપ્ત હુઆ । સૂત્ર ॥૧૫॥

ઇસ પ્રકાર નપુંસકો કી કાયસ્થિતિ કા કથન કરકે અવ સૂત્રકાર ઇન્કે અંતર કા કથન કરતે હૈ—

જન્મની અપેક્ષાથી અતર્મુહર્ત્ત પૃથક્ત્વની છે. તથા સહરણની અપેક્ષાથી તેઓની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિની છે

કાયસ્થિતિનુ કથન સમાપ્ત ॥સૂ.૦૧૩॥

આ પ્રમાણે નપુંસકોની કાયસ્થિતિનુ કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેઓના અંતરનુ કથન કરે છે—

छाया—नपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! जघन्ये-
नान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकम् । नैरयिकनपुंसकस्य खलु भदन्त !
कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! जघन्येनान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेणतरुकालः । रत्नप्रभापृथि-
वीनैरयिकनपुंसकस्यजघन्येनान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेणतरुकालः एवं सर्वेषां यावदधः सप्तमी ।
तिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्येनान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेण सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकम् ।
पकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकस्य जघन्येनान्तमुहूर्तम् उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रसंख्येयव-
र्षाभ्यधिके । पृथिव्यप्तेजोवायूनां जघन्येनान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेण वनस्पतिकालः । वनस्पति-
क्रांतिकानां जघन्येनान्तमुहूर्तम् उत्कर्षेणासंख्येयं कालं यावदसंख्येया लोकाः शेषाणां द्वीन्द्रि-
यादिनां यावत् खेचराणां जघन्येनान्तमुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः । मनुष्यनपुंसकस्य क्षेत्रं
प्रतीत्य जघन्येनान्तमुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः, धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयमुत्कर्-
षेणान्तं कालं यावदपाद्भेदपुरुलंपरावर्त्तं देशोन्म । एवं कर्मभूमिकस्यापि भरतैरवतस्य पूर्व-
विदेहापरविदेहकस्यापि । अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य खलु भदन्त ! कियन्तं कालमन्तरं
भवति ? गौतम ! जन्मप्रतीत्य जघन्येनान्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेणवनस्पतिकालः । संहरणं प्रतीत्य
जघन्येनान्तमुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्पतिकालः, एवं यावदन्तरद्वीपकः ॥ सू० १६ ॥

“णपुंसगस्स णं भते ! केवइयं कालं अंतरं होइ” इत्यादि ।

टीकार्थ - हे भदन्त ! नपुंसक अवस्थाको प्राप्त जीव नपुंसक अवस्था से छूटकर फिर कितने
काल बाद नपुंसकवेद वाला होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—“गौयमा ! जहन्नेणं अंतो
मुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं” हे गौतम ! नपुंसक जीव को नपुंसक
वेद से छूटने पर पुनः नपुंसक होने में अन्तर कम से कम एक अन्तमुहूर्त का है और अधिक
से अधिक कुछ अधिक सागरोपम शत पृथक्त्व का है । क्योंकि पुरुष नपुंसकआदिका काल
इतना ही समवित है । इस विषय में इस प्रकार कहा है—

“पुरिसणपुंसा संचिट्ठणंतरे सागर पुहुत्तं”

इसका अर्थ ऐसा है—निरन्तर रूप से रहने का नाम सचिट्ठणा है इसका दूसरा नाम
कायस्थिति भी है । पुरुष और नपुंसक की क्रम से अर्थात् पुरुष की संचिट्ठणा निरन्तर से एक
स्थान में रहना एवं नपुंसक का अन्तर उत्कृष्ट से सागरोपम शत पृथक्त्व का होता है ।

“णपुंसगस्सणं भते ! केवइयं कालं अंतरं होइ” इत्यादि

टीकार्थ—हे भगवन् नपुंसक थयेले। एव नपुंसक अवस्थाथी छूटीने ते पछी डेटवाकाण
पछी नपुंसक वेद वाणे। थाय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु गौतम स्वाभीने डडे छे डे
“गोदमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं” डे गौतम !
नपुंसक एवने नपुंसक वेदथी छट्ठा पछी इरीथी पाछा नपुंसक थवाभां इमथी इम थ्येक

ટીકા— જાણુંસગસ્સ જાં મંતે” નપુંસકસ્ય સ્વલ્ભદન્ત ! “કેવઈયં કાલં અંતરં હોઈ” કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતિ નપુંસકો મૂત્વા નપુંસકાત્, ચ્યુતઃ સન્ પુનઃ કિયતા કાલેન નપુંસકો ભવતીત્યર્થઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમન્તરં ભવતિ એતાવતા પુરુષાદિકાલેન નપુસક્ત્વસ્ય વ્યવધાનાદિતિ । ‘ઉક્કોસેણં સાગરોવમસય પુહુત્તં સાતિરેગં’ ઉત્કર્ષતઃ સાગરોપમગતપૃથક્ત્વમ્ સાતિરેકમ્ પુરુષાદિ કાલસ્યૈતાવત એવ સમવાત્ ।

“જેરઈય જાણુંસગસ્સ જાં મંતે ! કેવઈયં કાલં અંતરં હોઈ” હે ભદન્ત ! નૈરયિક નપુંસક કા કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તરુકાલો” હે ગૌતમ ! નૈરયિક નપુંસક કા અન્તર જઘન્ય સે એક અન્તર મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તરુકાલ પ્રમાણ—અનન્ત કાલ કા હૈ । જઘન્ય સે જો એક અન્તર્મુહૂર્ત કા અન્તર યહાં પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક નપુંસક સત્તમ ત્રક પૃથિવી સે નિકલ કર તન્દુલમત્સ્ય આદિ કે ભવો મેં એક અન્તર્મુહૂર્ત તક જન્મ ધારણ કરકે ફિર સત્તમ પૃથિવી કા નૈરયિક નપુંસક હો જાતા હૈ । તથા—વનસ્પતિ—કાલ પ્રમાણ અનન્ત કાલ કા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર યહાં કહા ગયા—હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક નપુંસક, ત્રક ભવ સે નિકલ કર પરમ્પરા સે નિગોદાદિ કે ભવો મેં આકર અનન્ત કાલ તક વહાં રહતા હૈ ઓર ફિર વહ વહાં સે મરકર પુનઃ નૈરયિક નપુંસક હો જાતા હૈ । યહ અન્તર કથનસામાન્ય સે નૈરયિકનપુંસક કા હૈ “રયણપ્પમાપુહવી નેરઈયનપુંસગસ્સ” વિશેષ કી ચિન્તાને

અંતરમુહૂર્તં અંતર હોય છે. અને વધારેમાં વધારે ઠંઠક વધારે સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વનું છે. કેમકે—પુરુષ નપુંસક વિગેરેના કાળ એટલોજ સંભવે છે. આ સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. “પુરિસણપુંસા સંચિદ્વણતરે સાગરપુહુત્તં” આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. —નિરંતર પણાથી રહેવાનું મામ સચિદ્વણ છે, આનું બીજું નામ કાયસ્થિતિ પણ છે. પુરુષ અને નપુંસકની કાય સ્થિતિ કેમથી અર્થાત્ પુરુષની સચિદ્વણ નિરંતરથી એક સ્થાનમાં રહેવું અને નપુંસકનું અંતર ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વનું હોય છે,

“જેરઈય જાણુંસગસ્સ જાં મંતે ! કેવઈયં કાલં અંતરંહોઈ” હે ભગવન્ નૈરયિક નપુંસકોને કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને હેક છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તરુકાલે” હે ગૌતમ ! નૈરયિક નપુંસકોનું અંતર જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તરુકાળ પ્રમાણ એટલે કે—અનંતકાળનું છે. અહિયાં જે જઘન્યથી એક અંતરમુહૂર્તનું અંતર કહ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—નૈરયિક નપુંસક સાતમી ત્રક પૃથ્વીથી નીકળીને તંદુલમત્સ્ય વિગેરેના ભવોમાં એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી જન્મ ધારણ કરીને તે પછી સાતમી

પુરિસણપુંસગા મંચિદૃષ્ટં તરં માગર પુદ્ગલં' ઇતિ પ્રવચનાત પુરુષનપુમજ્ઞા. મંચિદૃષ્ટાન્તરં સાગર પૃથક્ત્વમ્ પદેકદેશે પદસમુદાયોપચારાત સાગરોપમગતપૃથક્ત્વમિતિ પુરુષસ્ય નપુંસકસ્ય ચ યથાક્રમમિતિ પુરુષસ્ય સચ્ચિદૃષ્ટા સાતત્યેનાવસ્થાન નપુંસકસ્યાન્તરં ચ ઉક્તર્પતઃ સાગરોપમગતપૃથક્ત્વમિતિ 'નેરયિક નપુંસકસ્ય ણ મંતે' નૈરયિકનપુમજ્ઞસ્ય ચ્વદ મગ્નત 'કેવડયં કાલં અતરં હોદ્' કિયન્ત કાલમન્તર મગ્નતિ નારકનપુસકસ્યેતિ પ્રવચન મગ્નનાત--'ગૌયયા'

રત્નપ્રભાપૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસક કી સ્થિતિ કિતન કાલ કી હોતી છે ? હમને ડગર મેં મગવાન કહતે હે—હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણ અંતોમુદ્ગત્તં' જઘન્ય સે અન્તર્મુદ્ગત્તં કી સ્થિતિ હોતી છે ઓર "ઉક્કોસેણં તરુક્કાલો" ઉક્કર્પ સે તરુક્કાલ અર્થાત વનસ્પતિ કાલ કી હોતી છે અર્થાત્ અનન્ત કાલ કી સ્થિતિ હોતી છે. "એવં સચ્ચેસિં જાવ અહે સત્તમા" હમી પ્રકાર કર્કરા પ્રભા કે નૈરયિક નપુંસક સે લેકર સાતવીં પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કા મી અન્તર છે. અર્થાત્ જઘન્ય સે અન્તર એક અન્તર્મુદ્ગત્તં કા છે ઓર ઉક્કર્પ સે અન્તર તરુક્કાલ પ્રમાણ અનન્તકાલ કા છે "તિરિક્કલ્લજોણિય ણપુંસગસ્સ જહન્નેણં અંતોમુદ્ગત્તં ઉક્કોસેણં સાગરોવમસ્યપુદ્ગલં માટરંગં" તિર્યગ્યોનિકનપુંસક કા અન્તર જઘન્ય સે એક અન્તર્મુદ્ગત્તં કા છે ઓર ઉક્કર્પ સે અન્તર સાતિરેક કુદ્ધ અધિક સાગરોપમગત પૃથક્ત્વ કા છે. યહી સાતિરેક—કુદ્ધ અધિક જો કહા હે, વહ કિતને નપુંસક સવો કો લેકર મમગ્ગના ચાહિયે ક્યોકિં અને કાલ કે વાદ નપુંસક નામ કર્મ કે ઉદય કા અભાવ હો જાન સે સ્ત્રી ભાવ અથવા પુરુષ ભાવ કો પ્રાપ્ત હો જાતા હે. "એગિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિય ણપુંસગસ્સ જહન્નેણં અંતોમુદ્ગત્તં ઉક્કોસેણં ટો સાગરોવમસ્સાહ સંસેજ્જવાસમદ્ધમદિયાઈ" એકંદ્રિયતિર્યગ્નપુંસક કા

પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસક થઈ જાય છે. તથા વનસ્પતિ કાળ પ્રમાણ અનંતકાળનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અહિંયા કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—નૈરયિક નપુંસક નરક લાવથી નીકળીને પરંભરણ થી નિગોદ વિગેરેના લાવોમાં આવીને અનંતકાળ સુધી ત્યાં રહે છે. અને તે પછી તે ત્યાંથી મરીને ફરીથી નૈરયિક નપુંસક બની જાય છે. આ અંતર કથન સામાન્યપણાથી નૈરયિક નપુંસકોનું કહેલ છે, ચચણપ્રભા પુદ્ગલીનેરહય—નપુંસગસ્ય" વિશેષ પ્રકારના કથનમાં રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકોની સ્થિતિ કેટલાકાળની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! 'જહણેણ અંતોમુદ્ગત્તં' જઘન્યથી અંતર્મુદ્ગત્તંની સ્થિતિ હોય છે. અને 'ઉક્કોસેણં તરુક્કાલો' ઉત્કૃષ્ટથી તરુક્કાળ અર્થાત્ વનસ્પતિ કાળની હોય છે. એટલે કે અનંતકાળની સ્થિતિ હોય છે. "એવં સચ્ચેસિં જાવ અહેસત્તમા" એજ પ્રમાણે શકરા પ્રભાના નૈરયિક નપુંસકોથી લઈને સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકોનું અંતર પણ હોય છે. અર્થાત્ જઘન્યથી એક સુદૂર્તનું અંતર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તરુક્કાળ પ્રમાણ એટલે કે અનંત કાળનું અંતર છે. "તિરિક્કલ્લજોણિય ણપુંસગસ્સ જહણેણં અંતોમુદ્ગત્તં ઉક્કોસેણં સાગરોવમસ્ય

इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् सामान्यतो नारक-
नपुंसकस्यान्तरं भवति, सप्तमनरकपृथिवीतः उद्धृत्य तन्दुलमत्स्यादि भवेदन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनरपि
सप्तमनरकपृथिव्या गमनश्रवणादिति उक्कोसेणं तरुकालो' उत्कर्षेण तरुकालो वनस्पतिकाल इत्यर्थः
नरकभवादुद्धृत्य परम्परया निगोदेषु गतस्य तत्रानन्तरं कालं यावदवस्थानादिति 'रयणप्पभा
पुडवीनेरइयणपुंसगस्स विशेषचिन्तायां रत्नप्रभापृथिवीनैरयिक नपुंसकस्य कियन्तं कालमन्तरं

अन्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से सख्यातवर्ष अधिक दो हजार सागरो-
पम का है. इसका कारण यह है कि एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसक जीव मरकर त्रस कायो में
उत्पन्न होजावे, वहां उसके फिर एकेन्द्र- योनिय की प्राप्ति में व्यवधान करने वाला त्रसकाय का
स्थिति काल उत्कर्ष से भी संख्यात वर्ष अधिक दो हजार सागरोपम का ही होता है। यह
एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसक का अन्तर कथन सामान्य से है—विशेष से अन्तर कथन इस प्रकार
है—“पुढवी आउ तेउ वाउणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो” पृथिवी
कायिकनपुंसक का अप्कायिक नपुंसक का तैजस कायिक नपुंसक का और वायुकायिक का
अन्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से वनस्पति काल प्रमाण का है. “वणस्सइ
काइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं” वनस्पति कायिक नपुंसक का अन्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त
का है और “उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं जाव असंखेज्जलोया” उत्कृष्ट से असख्यात काल
का यावत् असंख्यात लोक का है. यह असख्यातकाल कालकी अपेक्षा असख्यात उत्सर्पिणी
और अवसर्पिणी रूप होता है और क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात लोक प्रमाण होता है. उत्सर्पिणी
अवसर्पिणी का असख्यातपना इस प्रकार से जानना चाहिये जैसे असख्यातलोकाकाग के
प्रदेशों में से प्रति-समय-एक एक प्रदेश का अपहार करने पर जब समस्त प्रदेशों के समाप्त
होने में जितनी उत्सर्पिणी अवसर्पिणी अवसर्पिणियाँ व्यतीत हों उतनी उत्सर्पिणी अवसर्पिणिया

मुहुत्तं साइरेण” तिर्यग्योनिक नपुंसકોનું અંતર જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તનું છે. અને
-ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક એટલે કે કંઈક વધારે અંતર કહ્યું છે, તે કેટલાક નપુંસક ભવાને લઈને
સમજવું જોઈએ, કેમકે—એટલા કાળ પછી નપુંસક નામ કર્મના ઉદયનો અભાવ થઈ જવા
થી સ્ત્રી ભાવ અથવા પુરૂષ ભાવ ને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. “પરિંદ્રય તિરિક્કલ જોણિય નપુસ-
ગસ્સ જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દોસાગરોવમસહસ્સાંહ સંખેજ્જવાસમબ્બહિયાઈ”
એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ નપુંસકોનું અંતર જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તનું હોય છે, અને
ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમનું છે. તેનું કારણ એ છે કે—એક ઇન્દ્રિય
વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસક જીવ મરીને ત્રસકાય પાણીમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય ત્યાં પાછા તેને
એક ઇન્દ્રિય જીવોની યોનિ પ્રાપ્ત કરવામાં વ્યવધાન કરવા વાળા ત્રસ કાયનો સ્થિતિ કાળ
ઉત્કૃષ્ટથી પણ સંખ્યાત વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમનો જ હોય છે. આ એક ઇન્દ્રિય
વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોનું અંતર સામાન્યથી કહ્યું છે. વિશેષ પ્રકારથી અંતરનું કથન આ
પ્રમાણે છે.

મરતિ ' મગવાનાહ— જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં જઘન્યેન અંતોર્મુહુત્તમ્ ઉવ્કોસેણં તરુકાલો ઉવ્કર્ષેણ નન્કાલ વનસ્પતિકાલપર્ગિમિતમન્તરં ભવતિ । એવં સન્વેસિંજાવ અહેસત્તમા એવં સર્વેષાં યાવદમ મમમી રન્નપ્રમાપ્તિર્વાનારકનપુંસકવદેવ સર્વેષાં ગર્કરાપ્રમાદિત આરમ્યાધ સમમો નારકનપુંસકપર્વન્તાનામન્તરં વક્તવ્યમ્ । 'તિરિક્ષ્વ જોણિય ણપુંસગસ્સ' નિર્યગ્યોનિક નપુંસકમ્ય 'જહન્નેણં અંતોર્મુહુત્તં' જઘન્યેનાન્તર્મુહુત્તમન્તરં ભવતિ 'ઉવ્કોસેણં સાગરોવમસય પુદ્ધત્તંગાદરેગં' ઉવ્કર્ષેણ સાગરોપમગ્નપૃથક્ત્વં સાતિરેકમન્તરં ભવતિ સાતિરેકત્વ ચ તદુપરિ કતિપયનપુગક માર્ગવેદિતવ્યમ્ નત પરં નપુંસકનામકર્મોદયાભાવતો નિયમતઃ સ્ત્રીપુરુષભાવગમનાત્

અસર્યાત કહલાતી હૈ ન્યોંકિ વનસ્પતિ કે ભવ સે નિકલકર જવ અન્યભવો મેં જીવ ઘૂમતા હૈ કદાં ઉમકા પૂર્વોક્ત અસંખ્યાત ઉત્સર્પિની અવસર્પિનીકાલ તક અવસ્થાન હોતા હૈ, ઉસકે બાદ સંમાર્ગે જીવ કે નિયમ સે ફિર વનસ્પતિ કાય મેં ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । “સેસાણં વેદંદિયાદીણં જાવ મ્હયગણં” દ્વની તરહ એપ—દ્વિન્દ્રિયનપુંસકોં કા યાવત્ તેદ્વિન્દ્રિયનપુંસકો કા ચૌદ્વિન્દ્રિય નપુંસકોંકા પચ્ચેન્દ્રિય નિર્યગ્યોનિક જલચર નપુંસકો કા સ્થલચર નપુંસકોકા, સ્થેચર નપુંસકો કા અન્તર “જહન્નેણં અંતોર્મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં ઘણસ્સડકાલો” જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહુત્તં કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિકાલ કા પ્રમાણ હૈ. “મણુસ્સ ણપુંસગસ્સ” સામાન્ય સે મનુષ્યનપુંસક કા અન્તર “સ્થેત્તં પદુચ્ચ” ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેકર “જહન્નેણં” જઘન્ય સે તો “અંતો મુહુત્તં” એક અન્તર્મુહુત્તં કા હૈ તથા “ઉવ્કોસેણં ઘણસ્સડકાલો” ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિકાલ તક કા હૈ “ધમ્મચરણં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉવ્કોસેણં અણંતં કાલં” ચરિત્ર ધર્મ કી અપેક્ષા લેકર મનુષ્ય નપુંસક કા અન્તર જઘન્ય સે એક સમય કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્તકાલ કા હૈ. “જાવ અવઘ્પોગ્ગલપનિયદં દેસૂણં” ઇસ અનન્તકાલ મેં અન્ત ઉત્સર્પિની કાલ ઔર અનન્ત અવસર્પિની કાલ સમાપ્ત હો જાતા હૈ । તથા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અનન્ત લોક સમાપ્ત હો જાતે હૈ ।

“પુદ્ધવી આડ તેડવાડપ્પણં જહ્ણેણં અંતોર્મુહુત્તં ઉવ્કોસેણં ઘણસ્સડકાલોગ” પૃથ્વીકાયિક નપુંસકોનુ અપૃથ્વીકાયિક નપુંસકોનુ તેજસ્કાયિક નપુંસકોનુ અને વાયુ કાયિક નપુંસકોનુ અંતર જહ્ણેણી એક અંતર્મુહુત્તંનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ પ્રમાણનું અંતર છે “ઘણસ્સડકાલોગ જહ્ણેણં અંતોર્મુહુત્તં” વનસ્પતિ કાયિક નપુંસકોનું અંતર જઘન્યથી એક અંતર્મુહુત્તંનું છે, અને “ઉવ્કોસેણ અમરોડ્ઝં કાલં જાવ અમરોડ્ઝંજલોગ” ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળનું અંતર યાવત અસંખ્યાત લોકનું છે અસંખ્યાત કાળની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપ હોય છે અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ હોય છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીનું અસંખ્યાત પણ આ પ્રમાણેનું સમજવું જોઈએ—અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ પ્રદેશોમાથી પ્રતિયમય એક એક પ્રદેશના અપહાર કરવાથી બહાર કઢાવવાથી ત્યાં પ્રદેશના સમાપ્ત થવામાં જોડલી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીયો વીતી નય

‘एगिंदियतिरिक्ख जोणिय णपुंसगस्स’ विशेषचिन्तायां सामान्यत एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंस-
कस्य नपुंसकत्वस्यान्तरंतु ‘जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं जघन्येनान्तर्मुहूर्तकालो भवति अन्तर्मुहूर्त-
प्रमितिद्वीन्द्रियादि कालेन व्यवधानात् । उक्कोसेणं दो सागरोपमसहस्साइं संखेज्जवासमव्भ-
हियाइं’ उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे भवतः एकेन्द्रियतिर्यग् योनिकनपुंसकस्य नपुंसकत्वस्यान्तर,
मुत्कर्षतः सख्येयवर्षाभ्याधिके द्वे सागरोपमसहस्र भवतः एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकजीवो भूत्वा
त्रसकायेषूत्पन्नोभवेत् तत्र तस्य पुनरेकेन्द्रियत्वव्यवधायकस्य त्रसकायस्थितिकालस्योत्कर्षतोऽपि
संख्येयवर्षाधिकद्विसहस्र सागरोपम प्रमितस्यैव संभवात् इति ॥ विशेषत एकेन्द्रियनपुंसकानां

और देशोंन कुछ कम अपार्ध पुद्गलपरावर्त काल भी समाप्त हो जाता है एव कम्मभूमिगस्स वि”
इसी तरह कर्म भूमिक नपुंसक का भी अन्तर क्षेत्र की अपेक्षा लेकर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त
का है क्यों कि सर्वजघन्य लब्धिपातका काल एक समय का ही होता है । और उत्कृष्ट से
वनस्पतिकाल रूप है. तथा—चारित्र धर्म की अपेक्षा लेकर मनुष्य नपुंसक का अन्तर जघन्य
से एक समय का औद उत्कृष्ट से अनन्तकाल का है. यावत् देशोंन अपार्ध पुद्गल परावर्त काल

એટલી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીયો અસંખ્યાત કહેવાય છે કેમકે—વનસ્પતિના ભવથી
નીકળીને જીવ જ્યારે બીજા ભવોમાં ફરે છે, ત્યાં પૂર્વોક્ત અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવ-
સર્પિણીકાળ સુધી તેનું અવસ્થાન હોય છે તે પછી સંસારી જીવની ઉત્પત્તિ નિયમથી વન-
સ્પતિકાયમાં થાય છે. “સેસાણં વેઈંદિયાદીણં જાવહ્મહયરાણ” આ જ પ્રમાણે શેષ—એ ઇંદ્રિય
વાળા નપુંસકોનું યાવત, ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા નપુંસકોનું, ચાર ઇંદ્રિય વાળા નપુંસકોનું
પાંચ ઇંદ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક જલચર નપુંસકોનું, સ્થલચર નપુંસકોનું અને ખેચર નપું-
સકોનું અંતર “જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સ કાલો” જઘન્યથી એક અંતર્મુ-
હૂર્તનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાલ પ્રમાણનું છે. “મણુસ્સણપુંસગસ્સ” સામાન્યપણા
થી મનુષ્ય નપુંસકનું અંતર ‘લેત્તં પહુચ્ચ’ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી “જહણ્ણેણં” જઘન્યથી તે
“અંતો મુહુત્તં” એક અંતર્મુહૂર્તનું છે, તથા “ઉક્કોસેણં વણસ્સહ કાલો” ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ
કાળ સુધીનું અંતર છે “ધમ્મચરણપહુચ્ચ જહણ્ણેણં પક્ક સમયં ઉક્કોસેણં અણં તં કાલં”
ચારિત્ર ધર્મની અપેક્ષાથી મનુષ્ય નપુંસકોનું અંતર જઘન્યથી તે એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી
અનંત કાળનું છે ‘જાવ અવહ્મહ પોગાલપરિદદં દેસૂણં” દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત
આ અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી કાળ અને અનંત અવસર્પિણી કાળ સમાપ્ત થઈ જાય
છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અનંતલોક સમાપ્ત થઈ જાય છે અને દેશોન એટલે કે—કંઈક
ઓછો અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ સમાપ્ત થઈ જાય છે એટલે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત
સમાપ્ત થઈ જાય છે.

‘પૃથ્વીઆઉતેઉવાઝળં’ પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુકાયિકનપુસકાના નપુંસકત્વાન્તરમ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉવ્કોસેણ ઉત્કર્ષેણ તુ વનસ્પતિકાલઃ ॥ ‘વળસ્સઙ્કાલો’ વળસ્સઙ્કં કાઙ્યાણં’ વનસ્પતિકાયિકનપુસકાનામ્ નપુંસકત્વસ્યાન્તરંતુ ‘જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ભવતિ ઉવ્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં જાવ અસંખેજ્જાલોયા’ ઉત્કર્ષેણાસહ્યેયં કાલં યાવદ્સહ્યાતા લોકા, સચાસહ્યેયઃ કાલઃ અસહ્યાતા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યઃ કાલતઃ ક્ષેત્રતોડસહ્યેયાઃ લોકા ઇતિ । ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીનામસહ્યેયત્વં યથા— અસહ્યેયલોકાકાગ્રપ્રદેશાનાં પ્રતિસમયમે કૈકપ્રદેશાપહારેણ સમસ્તપ્રદેશાપહારેણ સમસ્તપ્રદેશાપહારે યાવત્ય ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યો વ્યતીતા ભવન્તિ તાવત્ય ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોડસહ્યેયાઃ પ્રોચ્યન્તે । વનસ્પતિમવાત્પ્રચ્યુતસ્યાન્યભવેપૃત્કર્ષત એતાવતકાલ પર્યન્તભવસ્થાન સમવાત્ તત્પથ્થાત્ સસારિજીવસ્ય નિયમતો મૂયો વનસ્પતિકાયિક સમુત્પત્તિર્ભવેદિતિ ‘સેસાણં વેંદિયા દીણં જાવ રવહયરાણં’ શેષાણાં કથિતૈકેન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિય પચ્ચેન્દ્રિયતિયગ્ગ્યોનિકજલચરસ્થલચરચેચરાણામ્ ‘જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉવ્કોસેણં વળસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ દ્વીન્દ્રિયનપુંસકત આરમ્ભ ચેચર નપુસક પર્યન્તાના નપુંસકત્વાન્તરમુત્કર્ષતો વનસ્પતિકાલપરિમિતં ભવતીતિ ॥ ‘મણુસ્સ ણપુંસગસ્સ’ સામાન્યતો મનુષ્યનપુંસકસ્ય નપુંસકત્વસ્યાન્તરંતુ ‘ચેત્તં પડુચ્ચ’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્યાશ્રિત્ય જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમાત્રં ભવતિ તથા—‘ઉવ્કોસેણં વળસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલં યાવદ્ અન્તરં ભવતિ । ‘ધમ્મચરણંપડુચ્ચ’ ધર્મચરણં પ્રતીત્ય તુ ‘જહન્નેણંએવકંસમયં’ જઘન્યેન એક સમયમ્ ‘ઉવ્કોસેણંઅણંતંકાલં’ ઉત્કર્ષેણ અનન્ત કાલમ્ ‘જાવ અવ્વઙ્કપોગ્ગલપરિચયંદેહ્સણં’ યાવદપાર્દ્ધપુદ્ગલપરિવર્તં દેહોનમ્ । યાવત્પદપ્રાહ્લઘટિતોડયમર્થ—અનન્તા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યઃ ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકા અપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તો દેહોન ઇતિ । એતાવત્કાલપર્યન્તસ્યોત્કર્ષતોડન્તરં ભવતીતિ । ‘એવં કમ્મભૂમિગસ્સવિ’ એવમેવ સામાન્યતઃ કર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકસ્યાપિ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમુત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલઃ, ધર્મચરણ પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકસમયમ્, લઘ્વિપાતસ્ય સર્વજઘન્યસ્યૈકસામયિકત્વાત્, ઉત્કર્ષેણાનન્ત કાલં યાવદપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તં દેહોનમ્ ‘મરહેરવયસ્સચિપુવ્વવિદેહઅવરવિદેહગસ્સવિ’ એવં મરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુસકસ્યાપિ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહ-

તક કા હૈ “મરહેરવયસ્સ” મરત ઓર એરાવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્ય કે મનુષ્યનપુસકકા મી અન્તર સામાન્ય મનુષ્યનપુંસક કે જૈસા હી હૈ “પુવ્વવિદેહ અવર વિદેહસ્સ વિ” જિસ પ્રકાર સામાન્ય કર્મભૂમિક મનુષ્યનપુસક કા અન્તર કહા હૈ ડસી પ્રકાર પૂર્વ વિદેહ ઓર પશ્ચિમ વિદેહ કે મનુષ્યનપુસક કા મી અન્તર ક્ષેત્ર ઓર ચરિત્ર ધર્મ કો મી આશ્રિત કરકે

એવ કમ્મભૂમિગસ્સ વિ” એજ પ્રમાણે કર્મભૂમિના નપુ સકોતુ અતર પણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તનુ છે કેમકે—અધીજ જઘન્ય લઘ્વિપાતને કાળ એક સમય નો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાળરૂપ છે તથા આશ્રિત ધર્મની અપેક્ષાથી મનુષ્ય નપુંસકોતુ અતર જઘન્યથી એક સમયનુ અને ઉત્કૃષ્ટથી અનત કાળનુ છે યાવત્ દેશોન

કમનુષ્યનપુંસકસ્યાપિ પ્રત્યેકં સામાન્યતો મનુષ્યનપુંસકવદેવાન્તરં જઘન્યોત્કર્ષામ્યાં ક્ષેત્રધર્માશ્રય-
 ણેન ચ જ્ઞાતવ્યમિતિ ॥ અકર્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગસ્સ ણં મંતે અકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકસ્ય ચલ્લ
 મદન્ત ! ‘કેવઈયંકાલંઅંતરંહોઈ’ કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતિ નપુંસકત્વસ્યેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—
 ‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘जस्मणं पडुच्च’ जन्मप्रतीत्य—आश्रित्य ‘जहन्नेणं-
 अंतो मुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, जन्मापेक्षयाजघन्येनान्तर्मुहूर्तमात्रमन्तरम्, एतावतैव गत्यन्त-
 रादिकालेन व्यवधानभावात्, ‘उक्कोसेणंवणस्सइकालो’ उत्कर्षेण वनस्पतिकालंयावदन्तरं भव-
 तीति । ‘संहरणंपडुच्च’ सहरणं प्रतीत्य ‘जहन्नेणंअंतोमुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तमन्तरं भवति
 तच्चैवं भवति—कोऽपि कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकः केनापि अकर्मभूमौ सद्गतः सचाकर्मभूमौ स्थितिम-
 त्वादकर्मभूमिक इति कथ्यते, ततः कियत्कालानन्तरं तथाविधबुद्धिपरावर्तनभावतः पुनरपि कर्मभूमौ
 सद्गतः तत्र चान्तर्मुहूर्तं स्थापयित्वा पुनरपि, अकर्मभूमावानीत इत्येवं रूपेण सहरणापेक्षया अन्त-

જઘન્ય એવં ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે જાનના ચાહિયે, અકર્મભૂમિગમણુસ્સણ પુંસગસ્સ ણં મંતે ! કેવઈયં
 કાલં અંતરં હોઈ” હે મદન્ત ! અકર્મભૂમિક મનુષ્યનપુંસક કા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ?
 “ગોયમા ! જસ્મણં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સઈકાલો” હે ગૌતમ !
 જન્મ કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય સે અન્તર એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ક્યોકિ ઇસકે ગત્યન્તરાદિકો
 લેકર ઇતને હી કાલ કા વ્યવધાન પડતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર વનસ્પતિકાલ તક હૈ “સંહરણં
 પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતો મુહુત્તં” સંહરણ કી અપેક્ષા લેકર અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક કા
 અન્તર જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ યહ એસે હૈ—કોઈ કર્મભૂમિક મનુષ્યનપુંસક કિસી કે
 દ્વારા અકર્મભૂમિ મેં હરણ કર લે જાયા ગયા હો વહાં ઠહરને કે કારણ વહ વહાં અકર્મભૂમિક
 કહલાયા અવ કુલ કાલ કે વાદ તથાવિધ બુદ્ધિ કે પરાવર્તન ભાવ સે વહ કર્મભૂમિ મેં વાપિસ લે
 આયા ગયા યહાં યહ એક અન્તર્મુહૂર્ત કાલ તક રહા વાદ મેં પુનઃ ડસકા અકર્મભૂમિ મેં અપહરણ

અપાર્થ પુહ્ગલ પરાવર્ત કાળ સુધીનું છે. દેશ ઉણો અર્થ પુહ્ગલ પરાવર્ત ‘મરહેર વયસ્સ’
 ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકોનું અંતર પણ સામાન્ય નપુંસકોના કથન પ્રમાણે
 જ છે. “પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહસ્સ વિ” જે પ્રમાણે સામાન્ય કર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોનું
 અંતર કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્ય નપુંસકોનું અંતર પણ
 ક્ષેત્ર અને ચારિત્ર ધર્મને આશ્રય કરીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી સમજવું. “અકર્મભૂમિ-
 ગમણુસ્સ ણપુંસગસ્સ ણં મંતે ! કેવઈયં કાલં અન્તરંહોઈ” હે ભગવન્ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય
 નપુંસકોનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે
 છે કે— “ગોયમા ! જસ્મ ણં પડુચ્ચ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વણસ્સ કાલો” હે
 ગૌતમ ! જન્મની અપેક્ષા જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું અંતર છે કેમકે—તેમની ગત્યંતર
 વિગેરેને લઈને એટલા જ કાળનું વ્યવસાન પડે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાળનું અંતર

મુહૂર્તકાલમન્તરં ભવતીતિ ॥ ‘ઉવકોસેણ વણસ્સઙ્કાલો’ ઉત્કર્ષેણ વનસ્પતિકાલ’ । ‘एवं जाव अंतरदीवगति’ एवं यावदन्तरद्वीपक इति । यथा सामान्यतोऽकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्यान्तरं कथितं तथैव यावत्पदेनहैमवतहैरण्यवतहरिवर्षरम्यकदेवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकानां तथा अन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसकानां च जन्मापेक्षया संहरणापेक्षया च जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण वनस्प-
तिकालपरिमितमन्तरं ज्ञातव्यमिति ॥सू० १६॥

હો ગયા—ઇસ અપેક્ષા સે યહા અન્તરમુહૂર્ત કા કાલ જઘન્ય સે કહા ગયા હૈ તથા- ઉવકોસેણ વણ સ્સઙ્કાલો” ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર વનસ્પતિ કાલ તક કા કહા ગયા હૈ “एवं जाव अंतरदीवगति उसी प्रकार का अन्तर यावत् अन्तर द्वीपज मनुष्य नपुंसक भी जानना चाहिए । जैसा अन्तर सामान्यतः अकर्मभूमिक मनुष्य नपुंसक का कहा है उसी तरह अन्तर हैमवत क्षेत्र के मनुष्य नपु-
सक का हैरण्यवत क्षेत्र के मनुष्य नपुंसक का हरिवर्ष क्षेत्रके मनुष्य नपुंसक का रम्यक वर्ष क्षेत्र के मनुष्य नपुंसक का देवकुरु के मनुष्यनपुंसक का और उत्तर कुरु क मनुष्यनपुंसक का और अन्तर द्वीप के मनुष्य नपुंसक के भी जन्म की अपेक्षा लेकर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक का और ઉત્કૃષ્ટ સે વનસ્પતિકાલ તક કા જાનના યાહિય ॥૧૩

થાય છે, ‘સંહરણં પહુચ્ચ જહણ્ણેણં અતો મુહુત્ત’ સંહરણની અપેક્ષાથી અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુસકોતું અંતર જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનું છે, તે આ પ્રમાણે છે કે—કોઈ કર્મ ભૂમિના મનુષ્ય નપુસક કોઈના દ્વારા અકર્મભૂમિમાં હરણ કરીને લઈ જવામાં આવેલ હોય અને ત્યાં રહેવાના કારણે તે ત્યાં અકર્મભૂમિક કહેવાયા છે તે પછી કંઈ કાળ પછી તથા વિધ—તે પ્રકારની બુદ્ધિના પરાવર્તન—ફેરફારના લાવથી તે કર્મભૂમિમાં પાછા લાવવામાં આવ્યા હોય અને ત્યાં તે એક અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી રહેલ હોય અને તે પછી ફરીથી તેનું અપહરણ અકર્મભૂમિમાં થયું હોય આ અપેક્ષાથી અહિંયાં અંતર્મુહૂર્તનો કાળ જઘન્યથી કહ્યો છે. તથા “ઉવકોસેણ વણસ્સઙ્કાલો” ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાળ સુધીનું અંતર કહ્યું છે. “एवं जाव अंतरदीव गति” એજ પ્રમાણેનું અંતર યાવત્ અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુસકોતું પણ સમજવું. જેવું અંતર સામાન્યપણાથી અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુસકોથી કહ્યું છે. એજ પ્રમા-
ણેનું અંતર હૈમવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુસકોતું હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુસકોતું હરિ ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુસકોતું, રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુસકોતું દેવકુરુના મનુષ્ય નપુસકોતું અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય નપુસકોતું અને અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુસકોતું પણ જન્મની અપે-
ક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત સુધીનું અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિ કાળ સુધીનું સમજ લેવું, ॥ સૂ૦ ૧૪ ॥

सामान्यतो विशेषतश्च नपुंसकानामन्तरं निरूप्य सम्प्रति—सामस्त्येन नारकतिर्यङ्मनुष्यन-
पुंसकानामल्पबहुत्वमाह—‘एएसिणं’ इत्यादि,

मूलम्—‘एएसिणं भंते ! णेरइयणपुंसगाणं तिरिक्खजोणियण-
पुंसगाणं मणुस्सणपुंसगाणयंकयरेकयरेहितोजावविसेसाहियावा ?
गोयमा ! सव्वत्थोवामणुस्सणपुंसगाणयंकयरेकयरेहितोजावविसेसाहिया-
वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सणपुंसगा णेरइयणपुंसगाअसंखेज्जगुणा
तिरिक्खजोणियणपुंसगाअणंतगुणा । एएसिणं भंते ! रयणप्पभापुढवीणे-
रइयणपुंसगाणं जावअहेसत्तमपुढविणेरइयणपुंसगाणयंकयरेकयरेहितोजा-
वसंसाहियावा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा अहेसत्तमपुढविणेरइयणपुंसगा
छट्ठपुढविणेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा जावदोच्चपुढविणेरइयणपुंसगा
असंखेज्जगुणा । इमीसेरयणप्पभाएपुढवीएणेरइयणपुंसगाअसंखेज्जगुणा ।
एएसिणं भंते ! तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं एगिंदियतिरिक्खजोणियण-
पुंसगाणं पुढविक्काइयजाववणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंस-
गाणं बेइंदियतेइंदियचउरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणिय णपुंसगाणंजल-
यराणं थलयराणं खहयरणयंकयरेकयरेहितोजावविसेसाहियावा ?
गोयमा ! सव्वत्थो वा खहयरतिरिक्खजोणियणपुंसगा थलयरतिरिक्खजो-
णियणपुंसगा संखेज्जगुणा जलयरतिरिक्खजोणियणपुंसगासंखेज्जगुणा
चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाविसेसाहिया तेइंदियतिरिक्खजोणि-
यणपुंसगा विसेसाहिया बेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा वि-
सेसाहिया तेउक्काइय एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा असंखे-
ज्जगुणा पुढविक्काइय एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया,
आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया, वा
उक्का इयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया वणस्सइय
काइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिय णपुंसगा अणंतगुणा ॥ एएसि णं
भंते ! मणुस्सणपुंसगाणं कम्मभूमिगणपुंसगाणं अकम्मभूमिगणपुंस-
गाणं अंतरदावगणपुंसगाणय कयरे कयरेहितोअप्पावा बहुया तुल्लावा

विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्स.
 णपुंसगा देवकुरुत्तरकुरुअकम्मभूमिगमणुस्सणपुंसगा दोविसं
 खेज्जगुणा, एवं जावपुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमिगमणुस्सणपुंसगा
 दोविसंखेज्जगुणा । एएसि णं भंते ! णेरइयणपुंसगाणं स्यणप्पभापुट्ठीने-
 रइयणपुंसगाणं जावअहेसत्तमापुट्ठीणेरइयणपुंसगाणं तिरिक्खजोणि
 यणपुंसगाणं एगेंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं पुट्ठिकाइय एगिदि
 यतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं जाव वणस्सइकाइयएगेंदियतिरिक्खजोणियण
 पुंसगाणं, वेइंदियतेइंदियचउरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं
 जलयराणं थलयराणं खहयराणं मणुस्सणपुंसगाणं कम्मभूमिगाणं
 अकम्मभूमिगाणं अंतरदीवगाणयकयरेकयरेहेतोअप्पावावहुयावा तुल्ला
 वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा अहेसत्तमापुट्ठीणेरइयणपुंसगा
 छट्ठपुट्ठीणेरइयणपुंसगाअसंखेज्जगुणा जावदोच्चपुट्ठीणेरइयणपुंसगाअ-
 संखेज्जगुणा अंतरदीवगमणुस्सणपुंसगाअसंखेज्जगुणा देवकुरुत्तरकुरु
 अकम्मभूमिगमणुस्सणपुंसगा दोविसंखेज्जगुणा जावपुव्वविदेहअवरविदेह
 कम्मभूमिगमणुस्सणपुंसगा दोविसंखेज्जगुणा. स्यणप्पभापुट्ठीणेरइयणपुंसगा
 असंखेज्जगुणा, खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिथणपुंसगा असंखेज्ज
 गुणा, थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिणपुंसगा संखेज्जगुणा, जलयर-
 पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा संखेज्जगुणा. चउरिंदियतिरिक्खजो-
 णियणपुंसगा विसेसाहिया, तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया,
 वेइंदितिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया । तेउक्काइय एगिंदियतिरि-
 क्खजोणियणपुंसगा असंखेज्जगुणा, पुट्ठीकाइयएगिंदियतिरिक्खजो-
 णियणपुंसगा विसेसाहिया आउक्काइय एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा-
 विसेसाहिया, वाउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया,
 वणस्सइक्काइय एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा अणंतगुणा' ॥सू. १७॥

छाया--णत्तेषां खलु भदन्त ! नैरयिकनपुंसकानां तिर्यग्योनिकनपुंसकानां मनुष्य
 नपुंसकानां च कतरे कतरेभ्योद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका मनुष्यनपुंसकाः नैरयिक

नपुंसका असंख्येयगुणाः तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकानां यावदधः सप्तमपृथिवीनैरयिकनपुंसकानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः अधः सप्तम पृथिवीनैरयिकनपुंसकाः पष्ठपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः यावद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः नैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः एतेषां खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिकनपुंसकानां पृथिवीकायिकायावद्वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिनपुंसकानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां जलचराणां स्थलचराणां खेचराणां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः खेचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः स्थलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः, जलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकाः सख्येयगुणाः, चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसका विशेषाधिकाः द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः । तेजस्का कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसविशेषाधिकाः वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! मनुष्यनपुंसकानां कर्मभूमिकनपुंसकानाम् अकर्मभूमिकनपुंसकानामन्तरद्वीपकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अन्तरद्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाः, देवकुरूत्तरकुर्वकर्मभूमिकाद्वयेऽपि संख्येयगुणाः, एवं यावत्पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाद्वयेऽपि संख्येयगुणाः ॥ एतेषां खलु भदन्त ! नैरयिकनपुंसकानां रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकानां यावदधः सप्तम पृथिवीनैरयिकनपुंसकानां तिर्यग्योनिकनपुंसकानामेकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुंसकानां पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां यावद्वनस्पतिकायिकनपुंसकानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुंसकानां जलचराणां स्थलचराणां खेचराणां मनुष्यनपुंसकानां कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकानामन्तरद्वीपकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अधः सप्तमपृथिवीनैरयिकनपुंसकाः, पष्ठपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणायां वद्वितीयपृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, अतरद्वीपकमनुष्यनपुंसका असंख्येयगुणाः, देवकुरूत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि संख्येयगुणाः, यावत्पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाद्वयेऽपि संख्येयगुणाः, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः, जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकोः संख्येयगुणाः, चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥ सू० १७ ॥

इस प्रकार सामान्य और विशेष से नपुंसको का अन्तर निरूपण कर अव सूत्रकार नारक तिर्यञ्च और मनुष्य नपुंसको का अल्प बहुत्व कहते हैं—

आ प्रभाणे सामान्य अने विशेष प्रकार्थी नपुंसकोना अतरनु निरूपण करीने हेवे सूत्रकार नारक, तिर्यञ्च अने मनुष्य नपुंसकोना अल्प बहुत्व कहे छे.

ટીકા ‘एते सिणं भंते’ एतेषाम्—अग्रे वक्ष्यमाणानां खलु भदन्त ! ‘णेरइयणपुंस-
गाणं’ नैरयिक नपुंसकानाम्—‘तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ तिर्यग्योनिकनपुंसकानाम्, ‘मणु-
स्सणपुंसगाणय’ मनुष्यनपुंसकानां च सामान्यानां नारकतिर्यङ्मनुष्यनपुंसकानाम् ‘कयरे कयरे
हिंतो’ कतरे कतरेभ्यः ‘जाव विसेसाहियावा’ यावद्विशेषाधिका वा यावत्पदेन—अल्पा वा
बहुका वा तुल्या वेत्येषां सग्रहो भवति, तथा च—हे भदन्त ! सामान्यतो नारकतिर्यङ्मनुष्यनपुं-
सकेषु मध्ये कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं बहुत्वं, बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं वा भवतीत्यल्पबहुत्व-
विषयकं प्रथमः प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयसा’ हे गौतम ! सव्वत्थोवा’
सर्वस्तो का—सर्वापेक्षया न्यूनाः ‘मणुस्सणपुंसगा’ मनुष्यनपुंसका भवन्तीति । श्रेण्यसख्येयभा-
गवत्तिप्रदेशराशिप्रमाणत्वादिति । ‘णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा’ मनुष्यनपुंसकापेक्षया नैरयि-
कनपुंसकापेक्षया असख्येयगुणा अधिका भवन्ति, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ तद्वत्प्रमाणवर्गमूले द्विती-
यवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणसु धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रदेशिकीषु श्रेणीषु

एएसिणं भंते ! णेरइयणपुंसगाणं तिरिक्ख जोणिय णपुंसगाणं इत्यादि सूत्र—१४

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને ઇસ સૂત્ર દ્વારા એસા પૂછા છે—હે ભદન્ત ! ઇન નૈરયિકનપુસકો કે
તિર્યગ્યોનિકનપુસકો કે ઓર મનુષ્યનપુસકો કે વીચ મેં “કયરે કયરે હિંતો” કૌન કિન સે
“જાવ વિસેસાહિયા” યાવત્ અલ્પ હૈં વહુત હૈં, તુલ્ય હૈં અથવા વિશેષાધિક હૈં ? અર્થાત્—હે ભદન્ત
સામાન્ય રૂપ સે નારક તિર્યજ્જ ઓર મનુષ્યનપુસકો મેં સે કૌન કિસકી અપેક્ષા અલ્પ હૈં ?
કૌન કિસકી અપેક્ષા વહુત હૈં ? કૌન કિનકી અપેક્ષા વરાવર હૈં ! ઓર કૌન કિનકી અપેક્ષા
વિશેષાધિક હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—“ગોયમા ! સવ્વત્થોવા મણુસ્સ ણસ્સણપુસગા”
હે ગૌતમ ! સવ સે કમ મનુષ્યનપુસક હૈં ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ આકાશ શ્રેણી કે અસખ્યાતવે
ભાગ મેં જિતની પ્રદેશરાશિ હૈં ઉતના કહા ગયા હૈં “ણેરइयणपुंसगा” असंखेज्जगुणा” મનુષ્ય
નપુસકો કી અપેક્ષા નૈરયિક નપુસકો કા પ્રમાણ અસખ્યાતગુના અધિક હૈં ક્યોકિ અંગુલ માત્ર
ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિ જો પ્રથમ વર્ગમૂલ હોતા હૈં ઉસ પ્રથમ વર્ગમૂલ કો દ્વિતીયવર્ગમૂલ સે ગુણિત કરને
પર અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિ મેં જિતની પ્રદેશ રાશિ નિષ્પન્ન હોતી હૈં ઉતને પ્રમાણવાલી ઘની
કૃત લોક કી એક પ્રદેશવાલી શ્રેણિયો મેં જિતને આકાશ પ્રદેશો કી સખ્યા હો—ઉતને નૈરયિક

“एएसि णं भंते ! णेरइयणपुंसगाणं तिरिक्ख जो णियणपुंसगाणं” इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ આ
નૈરયિક નપુસકોમા, તિર્યગ્યોનિક નપુસકોમા અને મનુષ્ય નપુસકોમા “કયરે કયરે હિંતો”
કોણ કોનાથી “જાવ વિસેસાહિયા” યાવત્ અલ્પ છે, કોણ કોનાથી વધારે છે, કોણ કોના
બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? અર્થાત્ હે ભગવન્ સામાન્ય પણાથી નારક
તિર્યગ્ય અને મનુષ્ય નપુસકોમા કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? અને
કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! સવ્વત્થો વા મણુસ્સ ણપુસગા” હે ગૌતમ ! સૌથી
ઓછા મનુષ્ય નપુસકો છે. કેમકે—તેઓનું પ્રમાણ આકાશ શ્રેણીના અસંખ્યાત ભાગમાં

યાવન્તો નમઃપ્રદેશસ્તાવત્પ્રમાણકત્વાત્, નારકનપુંસકાનામિતિ । ‘તિરિક્ષજોણિયણપુંસગા અણ-
તગુણા’ તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ મનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા ‘અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ નિગોદજીવાના-
મનન્તાનન્તત્વાદિતિ ॥ સામાન્યતો નપુંસકાલ્પબહુત્વં પ્રદર્શ્ય સમ્પ્રતિ—કેવલનૈરયિકનપુંસકવિષયક
દ્વિતીયમલ્પબહુત્વં પ્રદર્શયિતુમાહ—‘एएसिणं’ इत्यादि, ‘एएसिणं भंते’ एतेषां खलु भदन्त ।
रयणप्पभापुढवी णेरइय णपुंसगाणं’ रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकानाम्, ‘जाव अहे सत्तम-
पुढवीणेरइय णपुंसगाणय’ यावदधः सत्तमतमतमापृथिवी नैरयिकनपुंसकानां च अत्र यावत्प-

નપુંસક હૈ । “તિરિક્ષ જોણિયણપુંસગા અણંત ગુણા” નૈરયિક નપુસકો કી અપેક્ષા તિર્યગ્યો
નિક નપુંસક અનન્ત ગુણાઅધિક હૈ । ક્યોકિ તિર્યગ્યોગિકનપુંસકો મેં નિગોદજીવ મી આજાતે હૈ—
ઔર નિગોદ જીવ અનન્ત હોતે હૈ । ઇસ તરહ સામાન્યરૂપ સે નપુંસકો કા અલ્પ બહુત્વ પ્રકટ
કરકે અબ સૂત્રકાર કેવલ નૈરયિક નપુંસકો કા દ્વિતીય અલ્પ બહુત્વ પ્રકટ કરતે હૈ—ઇસમેં
ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—“एएसिणं भंते । रयणप्पभा पुढवी णेरइया णपुंसगाणं
जाव अहे सत्तमपुढवी नेरइय णपुंसगा ण य” हे भदन्त । इन रत्न प्रभा पृथिवीके नैरयिक

જેટલી પ્રદેશરાશિ છે, “નેરહયણપુંસગા અસંખેજ્ઞ ગુણા” મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં નૈરયિક
નપુંસકોનું પ્રમાણ અસંખ્યાતપણુ વધારે છે. કેમકે—આંગળ માત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિ કે જે
પહેલું વર્ગ મૂલ થાય છે એ પહેલા વર્ગ મૂળને બીજા વર્ગ મૂળથી ગુણવાથી આંગળ માત્ર
ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિમા જેટલી પ્રદેશ રાશિ થાય છે, એટલા પ્રમાણ વાળી ધની કૃતલોકની એક
પ્રદેશ વાળી શ્રેણીમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશોની સંખ્યા હોય એટલા નૈરયિક નપુંસકો છે.
“તિરિક્ષ જોણિય પુ સગા અણંતગુણા” નૈરયિક નપુંસકો કરતાં તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અનંત
ગણા છે. કેમકે—તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોમાં નિગોદ જીવો પણ આવી જાય છે અને નિગોદ
જીવો અનંત હોય છે. આ પ્રમાણે સામાન્યપણાથી નપુંસકોનું અલ્પ બહુ પાણુપ્રગટ કરીને
હવે સૂત્રકાર કેવળ નૈરયિક નપુંસકોનું બીજું અલ્પ બહુ પાણુ પ્રગટ કરે છે આમા ગૌતમ-
સ્વામી એ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“एएसि णं भंते ! रयणप्पभापुढवी णेरनया णपुस-

દેન શર્કરાપ્રમાવાલુકાપ્રમાપદ્મપ્રમાધૂમપ્રમાતમઃપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકાનાં સપ્રહો ભવતિ 'કયરે કયરે હિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા' કતરે નારકાઃ કતરેમ્યો નારકેમ્યો યાવદલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વેતિ દ્વિતીયાલ્પવહુત્વવિપયકો દ્વિતીયઃ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ— 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સચ્ચત્થોવા' સર્વસ્તોકા સર્વેમ્યો નારકેમ્યોઽન્પાઃ, 'અહેસત્તમપુઢવીનેરહ્ય ણપુંસગા' અધઃસત્તમતમતમાપૃથિવી નારકનપુંસકાઃ, અમ્યન્તરશ્રેણ્યસલ્લેયમાગવર્તિતમપ્રદેશરાગિપ્રમાણત્વાદિતિ । 'છટ્ટપુઢવીનેરહ્ય ણપુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા' તમતમ-પૃથિવીનારકનપુસકેમ્યઃ તમ પ્રમાણ્યપટ્ટપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકા અસલ્લેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, 'જાવ દોચ્ચપુઢવીનેરહ્ય ણપુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા' યાવદ દ્વિતીયપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકા અસલ્લેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ।

નપુંસકો સે લેકર યાવત્ શર્કરા પ્રમા વાલુકા પ્રમા પંક પ્રમા ધૂમ પ્રમા તમા પ્રમા ઔર તમતમા અધઃ સત્તમ પૃથિવી કે નૈરયિકો કે વીચ મેં “કયરે કયરે હિંતો જાવ વિસેસાહિયા” કૌન નૈરયિકનપુંસક કિન નૈરયિકનપુંસકોં સે યાવત્ અલ્પ વહુત તુલ્ય ઔર વિશેષાધિક હૈ ? હસ પ્રકાર કા યહ દ્વિતીય અલ્પ વહુત્વ વિપયક પ્રશ્ન હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—“ગોયમા । સચ્ચત્થોવા અહેસત્તમ પુઢવી નેરહ્ય ણપુંસગા” હે ગૌતમ ! સવસે કમ અધ સત્તમ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક હૈ વયોકિ દનકા પ્રમાણ અમ્યન્તર શ્રેણી કે અસલ્લ્યાતવેં ભાગ મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈ ઉતના કહા ગયા હૈ “છટ્ટ પુઢવી નેરહ્ય ણપુંસગા અસંસ્થેજ્જ ગુણા સાતવી પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા જો છઠવીં તમા નામ કી પૃથિવી હૈ હસકે નૈરયિક નપુસક અસલ્લ્યાતગુણે અધિક હૈ । “જાવ દોચ્ચ પુઢવીનેરહ્ય ણપુંસગા અસંસ્થે-

ગાણં જાવ અહે સત્તમ પુઢવી નેરહ્ય નપુંસગાણય” હે ભગવન્ આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નૈર-યિક નપુસકેથી લઈને યાવત્ શર્કરા પ્રભા, વાલુકા પ્રભા, પંક પ્રભા, ધૂમ પ્રભા તમ પ્રભા અને તમસ્તમ પ્રભા-એટલે હે અધ —સપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાં “કયરે કયરે હિંતો જાવ વિસેસા હિયા” કયા નૈરયિક નપુંસકે કંકતા યાવત્ અલ્પ, વધારે, તુલ્ય અને વિશેષાધિક છે ? આ રીતનો આ અલ્પ બહુપણના સંબંધમાં બીજો પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! સચ્ચત્થો વા અહે સત્તમ પુઢવી નેરહ્ય ણ પુંસગા” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અધ, સપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકે છે. કેમકે—આમનું પ્રમાણ અમ્યન્તર શ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે, એટલું કહ્યું છે ‘છટ્ટ પુઢવીનેરહ્ય ણપુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા’ સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકે કરતાં જે છઠ્ઠા તમા નામની પૃથ્વી છે, તેના નૈરયિક નપુસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. “જાવ દોચ્ચ પુઢવી નેરહ્ય ણ પુંસગા અસંસ્થેજ્જ ગુણા” છઠ્ઠી પૃથ્વી નૈરયિક યાવત્ બીજી પૃથ્વીના

અર્થ ભાવઃ— સત્તમપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા ષષ્ઠપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ ષષ્ઠપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા પચ્ચમપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । પચ્ચમપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા ચતુર્થપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । ચતુર્થપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા તૃતીયપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । તૃતીયપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા દ્વિતીયપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । સર્વેષામપિ એતેષાં નારકનપુંસકાના પશ્ચાનુપૂર્વ્યા પૂર્વપૂર્વનૈરયિકપરિમાણહેતુશ્રેણ્યસંખ્યેયમાગાપેક્ષયા પશ્ચાનુપૂર્વ્યાઽગ્રેઽગ્રે અસંખ્યેયગુણા સંખ્યેયગુણશ્રેણ્યસંખ્યેયમાગવર્તિનમ્ પ્રદેશરાશિપ્રમાણ-

જ્જગુણા” છઠ્ઠી પૃથિવી કી અપેક્ષા યાવત્ દ્વિતીય પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા છઠ્ઠી પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ છઠ્ઠી પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા પાંચવીં પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । પાંચવીં પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા ચતુર્થ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ચતુર્થ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા તૃતીય પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । તૃતીય પૃથિવી કે નૈરયિકો કી અપેક્ષા દ્વિતીય પૃથિવી કે નૈરયિક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ઇસ તરહ ઇન સવ નૈરયિક નપુંસકો કા પ્રમાણ પશ્ચાનુ પૂર્વી સે પૂર્વ પૂર્વ નૈરયિકો કે પરિમાણ કા હેતુભૂત જો શ્રેણિકા અસંખ્યાત વાં માગ હૈ । ઇસ અસંખ્યાતવે માગ કી પશ્ચાનુપૂર્વી સે આગે આગે કી અસંખ્યાત ૨ ગુણિત જો શ્રેણિ હૈ ઇસ શ્રેણિકા જો અસંખ્યાતવાં માગ હૈ ઇસ અસંખ્યાતવે માગ મેં રહે હુએ આકાશ પ્રદેશો કી રાશિ કે વરાવર હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહ નૈરયિક નપુંસકોં કા પ્રમાણ સત્તમ પૃથિવી કે નૈરયિકો કી અપેક્ષા છઠ્ઠી પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકોં કા અસંખ્યાત ગુણાઅધિક નિકલ આતા હૈ । ઇસ કી અપેક્ષા પાંચવીં આદિ પૃથિવિયોં કે નૈરયિક નપુંસકો કા અસંખ્યાત ગુણા ૨ અધિક નિકલ આતા હૈ ઇસી પ્રકાર પૂર્વાનુ પૂર્વી સે દ્વિતીય પૃથિવી કે નૈરયિકો સે લેકર આગે ૨ કી પૃથિવિયોં કે નૈરયિકો કા પ્રમાણ

નૈરયિક નપુંસકો કરતાં છઠ્ઠી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં માંથી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. ચોથી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં ત્રીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. ત્રીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં બીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. આ પ્રમાણે આ સઘળા નૈરયિકોના પરિમાણના હેતુ રૂપ જે શ્રેણીનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, એ અસંખ્યાતમા ભાગની પશ્ચાત્ પૂર્વીથી પછી પછીની અસંખ્યાત અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગણી જે શ્રેણીયો છે તે શ્રેણીનો જે અંખ્યાતમો ભાગ છે, તે અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા આઠાશ પ્રદેશોની રાશીની બરાબર છે, આ પ્રમાણે આ નૈરયિક નપુંસકોનું પ્રમાણ સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકો કરતાં છઠ્ઠી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકોનું અસંખ્યાત ગણું વધારે

ત્વાદિતિ । ‘ઝમીસેરચળપ્પમાણપુઢવીણ’ એતસ્યા રત્નપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યાઃ, ‘જેરહય ણપુંસગા’ નૈરયિકનપુંસકાઃ ‘અસંસ્થેજ્જગુણા’ અસંસ્થાતગુણાઃ, દ્વિતીયચર્કરાપૃથિવીનારકનપુસકાપેક્ષયા એકસ્યાં રત્નપ્રમાણ્યપ્રથમપૃથિવ્યાં વર્તમાના યે નારકનપુંસકાસ્તે અસંસ્થાતગુણા અધિકા, અદ્વુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાગૌ તદ્વતપ્રથમવર્ગમૂલે દ્વિતીયવર્ગમૂલેન ગુણિતે યાવાનપ્રદેશરાગિસ્તાવત્પ્રમાણાગુ ઘનીકૃતલોકસ્યૈકપ્રાદેશિકીપુ ત્રેણીપુ યાવત્, આકાશપ્રદેશાસ્તાવત્પ્રમાણત્વાદિતિ ।

અર્થ ભાવ—પ્રતિપૃથિવી ચ પશ્ચાનુપૂર્વ્યા પૂર્વોત્તરદક્ષિણદિગ્ભાવિનો નારકનપુમકાઃ સર્વસ્તોકાઃ, તદપેક્ષયા દક્ષિણદિગ્ભાવિનોઽસંસ્થેયગુણાઃ યતઃ પશ્ચાનુપૂર્વ્યા પૂર્વપૂર્વપૃથિવીગતદક્ષિણદિગ્ભાવિન્યોઽપિ અગ્રેઽગ્રેતનપૃથિવ્યા પૂર્વોત્તરપશ્ચિમદિગ્ભાવિનાં નૈરયિકા અસંસ્થેયગુણા ભવન્તિ ।

અસંસ્થાત ૨ ગુણા હીન હોતા હૈ । એસા જાન લેના ચાહિયે । “ઝમી સે ચળપ્પમાણ પુઢવીણ” તથા ઇસ રત્નમા પૃથિવી કે “જેરહય ણપુંસગા” નૈરયિક નપુંસકા દ્વિતીય ચર્કરા પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા “અસંસ્થેજ્જગુણા” અસંસ્થાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોં કિ ઇનકા પ્રમાણ, અદ્વુલ માત્ર ક્ષેત્ર મેં જિતની પ્રદેશ રાગિ મેં ઇસમેં રહે હુણ પ્રથમ વર્ગમૂલકો દ્વિતીય વર્ગ મૂલ સે ગુણિત કરને પર જિતની પ્રદેશરાગિ આતી હૈ । ઇતને પ્રમાણ કી એક પ્રદેશવાલી ત્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈ । ઇતને પ્રમાણ કે રત્ન પ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિક હોતે હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહ દ્વિતીય અલ્પ વહુત્વ હૈ । પ્રત્યેક પૃથિવી મેં પૂર્વ દિશા મેં ઉત્તર દિશા મેં, ઓર પશ્ચિમ દિશા મેં જો નારક નપુંસક હૈ વે સવ સે કમ હૈ । ઇનકી અપેક્ષા દક્ષિણ દિશા મેં જો નારક નપુંસક હૈ વે અસંસ્થાતગુણે અધિક હૈ । પૂર્વ પૂર્વ કી પૃથિવિયોં કી દક્ષિણ દિશા કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા પશ્ચાનુપૂર્વી સે આગે આગે કી પૃથિવિયોં મેં પૂર્વ ઉત્તર ઓર પશ્ચિમ દિશા મેં રહે હુણ નૈરયિક નપુંસક અસંસ્થાત ગુણે અધિક હૈ । પ્રજ્ઞાપના

નીકળી આવે છે તેના કરતાં પાચમી વિગેરે પૃથ્વીયોના નૈરયિક નપુંસકોનું પ્રમાણ અસંસ્થાત ગણુ પૂર્વાનુપૂર્વિથી બીજી પૃથ્વીના નૈરયિકોથી લઈને પછી પછીના પૃથ્વીયોના નૈરયિકોનું પ્રમાણ અસંસ્થાત પણ હીન-ઓછું હોય છે. તેમ સમજવું. “ઝમીસે ચળપ્પમાણ પુઢવીણ” તથા આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના “જેરહય ણપુંસગા” નૈરયિક નપુંસકો બીજી ચર્કરા પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતા “અસંસ્થેજ્જગુણા” અસંસ્થાત ગણુ વધારે હોય છે કેમકે—તેનું પ્રમાણ આગળ માત્ર ક્ષેત્રમા જેટલી પ્રદેશ રાશિમા રહેલા પહેલા વર્ગ મૂળને બીજા વર્ગમૂળથી ગુણવાથી જેટલી પ્રદેશ રાશિ આવે છે, એટલા પ્રમાણની એક પ્રદેશ વાળી ત્રણીયોમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે, એટલા પ્રમાણના રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકો હોય છે આ પ્રમાણે આ બીજા અલ્પ બહુપણુનું કથન છે. દરેક પૃથ્વીમાં પૂર્વદિશામા ઉત્તર દિશામાં અને પશ્ચિમ દિશામાં જે નારક નપુંસકો છે, તેઓ સૌથી ઓછા છે. તેના કરતાં દક્ષિણ દિશામાં જે નારક નપુંસકો છે, તેઓ અસંસ્થાત નપુંસકો કરતાં પશ્ચાનુ

तदुक्तम् प्रज्ञापनायाम्—दिसाणुवाएणं सल्वत्थोवा, अहेसत्तमपुढवीनेरइयापुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेण, दाहिणेणं असखेज्जगुणा । दाहिणे हिंतो आहेसत्तमपुढवीनेरइएहिंतो छद्दाए तमाएपुढवीमेणेइयापुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणअसखेज्जगुणा, दाहिणेणं असखेज्जगुणा, दाहिणिल्लेहितो तमापुढवीनेरइएहिंतो पंचमाए पुढवीए नेरइयापुरत्थिम पच्चत्थिमउत्तरेणं असखेज्जगुणा, दाहिणेणं असखेज्जगुणा । दाहिणिल्लेहिंतो धूमप्पमापुढवीनेरइएहिंतो चउत्थीए पंकप्पमाए पुढवीए नेरइयापुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेण असखेज्जगुणा, दाहिणेणंअसखेज्जगुणा । दाहिणिल्लेहिंतो पंकप्पमा पुढवीनेरइएहिंतो तइयाए बालुयप्पमाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिम पच्चत्थिम उत्तरेणं असखेज्जगुणा, दाहिणेणं असखेज्जगुणा । दाहिणिल्लेहितो बालुयप्पमा पुढवीनेरइए हिंतोदुइयाए सक्करप्पमाए पुढवीए नेरइया पुरत्थिम पच्चत्थिम उत्तरेणं असखेज्जगुणा, दाहिणेणं असखेज्जगुणा । दाहिणिल्लेहितो सक्करप्पमापुढवीनेरइएहिंतो इमीसे रयणप्पमाए पुढवीएणेइ इया पुरत्थिम पच्चत्थिम उत्तरेणं असखेज्जगुणा, दाहिणेणं असखेज्जगुणा' इति ॥

सूत्र में ऐसा ही कहा है —“दिसाणुवाएणं” इत्यादि पाठ टीका में संगृही है वहां देखलेना चाहिए, उसका अर्थ इस प्रकार है —‘दिशा के अनुपात से अर्थात् दिशा की अपेक्षा को लेकर अधः सप्तम पृथिवी के नैरयिक पूर्व पश्चिम और उत्तर दिशा में सबसे कम है । पूर्व पश्चिम उत्तर दिशा के नैरयिको की अपेक्षा क्षणि में असंख्यात गुणे अधिक है ॥१॥

अधः सप्तम पृथिवी की दक्षिण दिशा के नैरयिको की अपेक्षा छठी पृथिवी के पूर्व पश्चिम उत्तर दिशा के नैरयिक असंख्यात गुणे है, उनकी अपेक्षा वहां दक्षिण दिशा में असंख्यात गुणे है ॥२॥ तमा पृथिवी के दक्षिणात्य नैरयिको की अपेक्षा पांचवीं धूम प्रभा के पूर्व पश्चिम उत्तर दिशा के नैरयिक असंख्यात गुणे होते हैं, और उनकी अपेक्षा दक्षिण में असंख्यात गुणे होते हैं । ३। पांचवीं धूम प्रभा के दक्षिणात्य नैरयिको की अपेक्षा चौथी पंक प्रभा पृथिवी के पूर्व पश्चिम उत्तर दिशा के नैरयिक असंख्यात गुणे होते हैं । उनकी अपेक्षा वहां दक्षिण दिशा

पूर्वीय आगण आगणनी पृथ्वायोमा पूर्व, उत्तर, अने पश्चिम दिशाभा न्हेला नैरयिक नपुंसको असंख्यात गणुा वधारे छे प्रज्ञापना सूत्रमा ओज प्रमाणे क्खुं छे “दिसाणुवाएणं” इत्यादि पाठ टीकाभा संग्रह करेला छे. ते ते पाठ त्यांथा नेछ लेवा. तेना अर्थ आ प्रमाणे छे—दिशाना अनुपातनी अर्थात् दिशानी अपेक्षानी अधः सप्तमी पृथ्वीना नैरयिक पूर्व पश्चिम अने उत्तर दिशाभा सौथी ओछा छे. पूर्व, पश्चिम अने उत्तर दिशाना नैरयिको करतां दक्षिण दिशाभा असंख्यात गणुा वधारे छे. ॥१॥

अधः सप्तमी पृथ्वीनी दक्षिण दिशाना नैरयिकोनी अपेक्षा छठी पृथ्वीना पूर्व, पश्चिम, उत्तर दिशाना नैरयिको असंख्यात गणुा छे. तेना करतां त्यां दक्षिण दिशाभा असंख्यात गणुा छे ॥२॥

अधः सप्तमी पृथ्वीना दक्षिण दिशाना नैरयिकोनी अपेक्षा छठी पृथ्वीना पूर्व, पश्चिम, उत्तर दिशाना नैरयिको असंख्यात गणुा छे. तेना करतां त्यां दक्षिण दिशाभा असंख्यात गणुा छे. ॥२॥

છાયા — દિગાનુપાતેન સર્વસ્તોકા અધઃસપ્તમપૃથિવીનૈરયિકા પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરં, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણાઃ । દાક્ષિણાત્યેભ્યઃ અધઃસપ્તમપૃથિવીનૈરયિકેભ્યઃ પૃથ્વાં તમાયાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાઃ પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરં અસંલ્યેયગુણાઃ, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણાઃ । દાક્ષિણાત્યેભ્યસ્તમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યઃ પદ્મભ્યાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાઃ પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરં અસંલ્યેયગુણા, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણા । દાક્ષિણાત્યેભ્યો ધૂમપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યશ્ચતુર્થ્યાં પદ્મપ્રમાયા પૃથિવ્યા નૈરયિકા પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરે અસંલ્યેયગુણાઃ, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણાઃ । દાક્ષિણાત્યેભ્યઃ પદ્મપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યસ્તૃતીયાયાં વાલુકાપ્રમાયાં પૃથિવ્યા નૈરયિકાઃ પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરં અસંલ્યેયગુણા, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણા । દાક્ષિણાત્યેભ્યો વાલુકાપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યો દ્વિતીયાયા ગર્કરાપ્રમાયાં પૃથિવ્યા નૈરયિકાઃ પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરે અસંલ્યેયગુણા, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણાઃ । દાક્ષિણાત્યેભ્યઃ ગર્કરાપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યઃ અત્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાઃ પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યોત્તરે અસંલ્યેયગુણા, દક્ષિણે અસંલ્યેયગુણાઃ ઇતિ ।

મેં અસંલ્યાત ગુણે હોતે હે । ૪૧। ચૌર્થી પંક પ્રમા પૃથિવી કે દક્ષિણાત્ય નૈરયિકો કી અપેક્ષા તીસરી વાલુ કા પ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિક પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર મેં અસંલ્યાત ગુણે હેં અનેકી અપેક્ષા વહાં દક્ષિણ મેં અસંલ્યાત ગુણે હેં । ૫। તીસરી વાલુ કા પ્રમા પૃથિવી કે દક્ષિણાત્ય નૈરયિકો કી અપેક્ષા દ્વસરી ગર્કરા પ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિક પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર મેં અસંલ્યાત ગુણે હે, વહાં અનેકી અપેક્ષા દક્ષિણ મેં અસંલ્યાત ગુણે હેં । ૬। દ્વસરી ગર્કરા પ્રમા પૃથિવી કે દાક્ષિણાત્ય નૈરયિકો કી અપેક્ષા ઇસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિક પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર મેં અસંલ્યાત ગુણે હે, અનેકી વહાં દક્ષિણ મેં નૈરયિક અસંલ્યાત ગુણે અધિક હેં, અનેકી વહાં દક્ષિણ મેં નૈર-

તમા પૃથ્વીના દક્ષિણાત્ય નૈરયિકો કરતાં પાંચમી ધૂમ પ્રમાના પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દિશાના નૈરયિકો અસંખ્યાત ગણા હોય છે. અને તેના તેના કરતા દક્ષિણમાં અસંખ્યાત ગણા હોય છે, ૥૩।

પાંચમી ધૂમ પ્રમાના દક્ષિણ દિશાના નૈરયિકો કરતા ચોથી પંક પ્રમા પૃથ્વીના પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દિશાના નૈરયિકો અસંખ્યાત ગણા હોય છે તેના કરતાં ત્યાં દક્ષિણ દિશાના નૈરયિકો અસંખ્યાત ગણા હોય છે. ચોથી પંક પ્રમા પૃથ્વીના દક્ષિમ દિશાના નૈરયિકો કરતા ત્રીજી વાલુકા પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકો પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં અસંખ્યાત ગણા હોય છે. તેના કરતાં ત્યાં દક્ષિણમાં અસંખ્યાત ગણા છે. ૫૫। ત્રીજી વાલુકા પ્રમા પૃથ્વીના દક્ષિણ દિશાના નૈરયિકો કરતાં બીજી શર્કરા પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકો પૂર્વ, પશ્ચિમ ઉત્તરમાં અસંખ્યાત ગણા હોય છે. અને ત્યાં તેના કરતાં દક્ષિણમાં અસંખ્યાત ગણા છે. ૫૬। બીજી શર્કરા પ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકો પૂર્વ પશ્ચિમ, ઉત્તરમાં અસંખ્યાત ગણા છે. તેનાથી પણ ત્યાં દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્યાત ગણા વધારે નૈરયિકો છે. ૫૭।

અથ તૃતીયં તિર્યગ્યોનિકનપુંસકવિષયકમલ્પબહુત્વં દર્શયતિ—‘एएसिण भंते’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘तिरिक्खजोणिय णपुंसगाणं’ तिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । ‘एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । ‘पुढवीकाइयजाववणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ पृथिवीकायिकयावत्, अत्र यावत्पदेन अप्कायिकतेजस्कायिक-वायुकायिकतिर्यग्योनिकनपुंसकानां वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । ‘वेइं दिय-तेइंदियचउरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम्, ‘जलयराणं’ जलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् ‘थलयराणं’ स्थलचरतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् ‘खहयराणय’ खेचरतिर्यग्योनिकनपुंसकानां च ‘कयरेकयरेहिंतोजाव-विसेसाहियावा’ कतरे कतरेभ्यो यावदल्पा वा बहुका वा तुल्यावा विशेषाधिका वा भवन्तीति

यिक । ७। तृतीय अल्पबहुत्व इस प्रकार से है—“एते सिणं भंते ! तिरिक्ख जोणिय णपुंसगाणं” हे भदन्त ! इन तिर्यग्योनिक नपुंसको के, “एगिंदिय तिरिक्खजोणिय णपुंसगाणं” एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसकों के, “पुढवी जाव” पृथिवी कायिक नपुंसको के—यावत्—अप्कायिक नपुंसकों के, तैजस कायिक नपुंसको के, वायु कायिक नपुंसको के “वणस्सइकाइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिय णपुंसगाणं” वनस्पतिकायिक नपुंसको के “वेइंदिय तेइंदिय—चउरिंदिय पंचेंदिय तिरिक्ख जोणिय णपुंसगाणं” दोइन्द्रिय नपुंसको के, तेइन्द्रिय नपुंसकों के, चौइन्द्रिय नपुंसको के, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसको के, “जलयराणं” जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसको के “थलयराणं” स्थलचर तिर्यग्योनिक नपुंसको के “खहयराणय” खेचर तिर्यग्योनिक नपुंसको के बीच में “कयरे कयरे हिंतो” कौन किन से अप्पा वा अल्प है ? कौन किनसे “बहुका वा” अधिक है ? कौन किनसे “तुल्ला वा” बराबर है ? और कौन किनसे “विसेसाहिया वा” विशेषाधिक है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—

इवे त्रीण प्रकरना अल्प बहुपणां कथन करवाभां आवे छे.

“एएसिं णं भंते ! तिरिक्खजोणिय णपुंसगा णं” छे लगवन् आ तिर्यग्योनिक नपुंस-सडेभा “एगेंदिय तिरिक्खजोणिय णपुंसगा णं” ओक छद्रिय वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसडेभा “पुढवी जीव” पृथ्वीकायिक नपुंसडेभा यावत् अप्कायिक नपुंसडेभा तैजस्कायिक नपुंसडेभा वायुकायिक नपुंसडेभा “वणस्सइ काइय एगिंदिय तिरिक्खजोणिय णपुंसगा णं” वनस्पति कायिकडेभा “वेइंदिय ते इंदिय—चउरिंदिय—पंचेंदिय तिरिक्ख जोणिय णपुंसगा णं” ओछद्रिय वाणा नपुंसडेभा, त्रण छद्रिय वाणा नपुंसडेभा, पांच छद्रिय वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसडेभा “जलयराणं” जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसडेभा “थलयराणं” स्थलचर तिर्यग्योनिक नपुंसडेभा “खहयराणय” खेचर तिर्यग्योनिक नपुंसडेभा “कयरे कयरे हिंतो !” डोण डोनाथी “अप्पा वा” अल्प छे ? डोण डोनाथी “बहुका वा” वधादे छे ? डोण डोनाथी “तुल्ला वा” तुल्य—समान छे ? अने डोण

પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ — ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સલ્વત્થોવા’ સર્વસ્તોકાઃ ‘સ્વહયરતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા’ સ્વેચરતિર્યગ્યોનિકનપુસકાઃ, પ્રતરાસંખ્યેયમાગવર્ત્યસંખ્યેયથ્રેણીગતનમઃપ્રદેશરાગિપ્રમાણત્વાદિતિ । સ્વેચરતિર્યગ્યોનિકનપુસકાપેક્ષયા ‘થલચરતિરિક્ખજોણિયણપુંસગાસંખેજ્જગુણા’ સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા સંખ્યેયગુણાધિકાઃ વૃહત્તરપ્રતરાસંખ્યેયમાગવર્ત્યસંખ્યેયથ્રેણીગતાકાગપ્રદેશરાગિપ્રમાણત્વાદિતિ । જલચરતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા’ સ્થલચરનપુંસકાપેક્ષયા જલચરતિર્યગ્યોનિકનપુસકા સંખ્યેયગુણાધિકાઃ વૃહત્તમપ્રતરાસંખ્યેયમાગવર્ત્યસંખ્યેયથ્રેણીગતાકાગપ્રદેશરાગિપ્રમાણત્વાત્ ‘ચુરિન્દિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ જલચરનપુંસકાપેક્ષયા ચતુરિન્દિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા, અસંખ્યયોજ

“ગોયમા ! સલ્વત્થો વા સ્વહયર તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા” હે ગૌતમ ! સર્વ સં કમ સ્વેચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ, પ્રતર કે અસંખ્યાત માગ વર્તી જોઅસંખ્યાત થ્રેણિયાં હૈ ઇન થ્રેણિયો મં જો આકાશ પ્રદેશ રાગિ હૈ ઇસકે વરાવર હૈ । ઇન સ્વેચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કી અપેક્ષા જો “થલચર તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગાસંખેજ્જ ગુણા” સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસક હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ વૃહત્તર જો પ્રતર હૈ—ઇસ પ્રતર કે અસંખ્યાતવે માગવર્તી જો અસંખ્યાત થ્રેણિયા હૈ ઇન થ્રેણિયો મં જો આકાશ પ્રદેશ રાગિ હૈ ઇસકે વરાવર હૈ । સ્થલચર નપુસકો કી અપેક્ષા “જલચર તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા સંખેજ્જ ગુણા” જો જલચર તિર્યગ્યોનિક નપુસક હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ વૃહત્તમજો પ્રતર હૈ ઇસ પ્રતર કે અસંખ્યાતવે માગવર્તી જો અસંખ્યાત થ્રેણિયાં હૈ ઇન થ્રેણિયો કી આકાશ પ્રદેશ રાગિ કે વરાવર હૈ । “ચુરિન્દિય તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા વિ સેસાહિયા” જલચર નપુંસકો કી અપેક્ષા ચૌરિન્દિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ અસંખ્યાત યોજન કોટા કોટિ પ્રમાણ આકાશ

કેનાથી “વિસેસાહિયા વા” વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! સલ્વત્થો વા સ્વહયર તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા ખેચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કેમકે—તેનું પ્રમાણ પ્રતરના અસંખ્યાત થ્રેણિયો છે, તે થ્રેણિયોમા જે આકાશ પ્રદેશ રાગિ છે, તેની બરાબર છે આ ખેચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કરતા “થલચર તિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા” સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. કેમકે—તેનું પ્રમાણ જે વૃહત્તર પ્રતર છે, તે પ્રતરના અસંખ્યાત ભાગવર્તી જે અસંખ્યાત થ્રેણિયો છે, તે થ્રેણિયોમા જે આકાશ પ્રદેશરાશી છે, તેની બરાબર છે સ્થલચર નપુસકો કરતા “જલચરતિરિક્ખ જોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા” જે જલચર તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમ કે—તેનું પ્રમાણ જે વૃહત્તર પ્રતર છે, તે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી જે અસંખ્યાત થ્રેણિયો છે, તે થ્રેણિયોના આકાશ પ્રદેશ રાશીની બરાબર છે. “ચુરિન્દિયતિરિક્ખજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” જલચર નપુંસકો કરતા ચૌરિન્દિયવાળો તિર્યગ્યોનિક નપુસકો વિશેષાધિક છે.

जनकोटिकोटिप्रमाणाकाशप्रदेशराशिप्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशस्तावत्प्रमाणत्वादिति 'ते इन्द्रियतिरिक्ख जोणियणपुंसगा विसेसाहिया' चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकापेक्षया त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका भवन्ति प्रभूततर श्रेणीगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वादिति 'बेइंदियतिरिक्ख जोणिय णपुंसगा विसेसाहिया त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकापेक्षया द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका भवन्ति प्रभूततम श्रेणीगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वादिति 'ते उक्काइयएगिंदियतिरिक्खा असंखेज्जगुणा' द्वीन्द्रियनपुंसकापेक्षया तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्नपुंसका असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति सूक्ष्मवादरभेदभिन्नानां तेजस्कायिकनपुंसकानामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वादिति ॥ 'पुढवीकाइयएगिंदिय तिरिक्ख जोणिया' तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्नपुंसकापेक्षया पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय तिर्यग्योनि

की जो प्रदेश राशि है । उस प्रदेश राशि प्रमाण जो घनीकृत लोक की एक प्रदेश वाली श्रेणियां है उन श्रेणियों में जितने आकाश के प्रदेश है उतने है "तेइंदिय तिरिक्ख जोणिय णपुंसगा विसेसाहिया" चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसको की अपेक्षा तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक विशेषाधिक है । क्योंकि इनका प्रमाण प्रभूततर श्रेणीगत आकाश प्रदेश राशि के बराबर है । "बेइंदियतिरिक्ख जोणिय णपुंसगा विसेसाहिया" तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसको की अपेक्षा जो दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक है वे विशेषाधिक है क्योंकि इनका प्रमाण प्रभूततम श्रेणीगत आकाश की प्रदेश राशि के बराबर है । तेउक्काइय एगिंदिय तिरिक्खा असंखेज्जगुणा" द्वीन्द्रिय नपुंसको की अपेक्षा तेजस्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक असंख्यात गुणे अधिक है । क्योंकि—सूक्ष्म और बादर तेजस्कायिक नपुंसको का प्रमाण असंख्यात लोकाकाश प्रदेशों के बराबर कहा गया है । "पुढवीकाइयएगिंदिय तिरिक्ख जोणिया" तेजस्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसको की अपेक्षा पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक

કેમકે—તેનું પ્રમાણ અસંખ્યાત યોજન કોટાકોટિ પ્રમાણ આકાશની જે પ્રદેશરાશિ છે તે પ્રદેશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશવાળી જે શ્રેણિઓ છે, તે શ્રેણિઓમાં જેટલાઆકાશના પ્રદેશો છે, એટલા છે "તેઈંદ્રિયતિરિક્ખ જોણિય ણપુંસગાવિસેસાહિયા" ચાર ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક નપુસકોકરતા ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા તિર્યંગ્યોનિક નપુસકો વિશેષાધિક છે કેમકે—તેનું પ્રમાણ પ્રભૂતતર શ્રેણિમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિની બરાબર છે "બેઈંદ્રિય તિરિક્ખ જોણિય ણપુંસગા વિસેસાહિયા" ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંગ્યોનિક નપુસકો કરતા બે ઇંદ્રિય વાળા જે તિર્યંગ્યોનિક નપુસકો છે, તેઓ વિશેષાધિક છે. કેમકે તેઓનું પ્રમાણ પ્રભૂતતમ શ્રેણિમાં રહેલ આકાશની પ્રદેશ રાશિની બરાબર છે. "તેઊક્કાઈય-પગિંદિયતિરિક્ખા અસંખેજ્જગુણા" બે ઇંદ્રિય વાળા નપુસકો કરતાં તેજસ્કાયિક એક ઇંદ્રિય વાળા તિર્યંગ્યોનિક નપુસકો અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. કેમકે—સૂક્ષ્મ અને બાદર તેજસ્કાયિ-

કનપુંસકા. ‘વિસેસાહિયા’ વિશેષાધિકા ભવન્તિ પ્રમૂતાસંખ્યેયલોકાકાગ્રપ્રદેશપ્રમાણત્વાદિતિ ।
 ‘एवं आऊवाऊ’ एवम्—एवमेव पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकवदेव अप्कायिका
 वायुकायिकाः, यथोत्तरं विशेषाधिका भवन्ति तथाहि—पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका-
 पेक्षया अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिका भवन्ति प्रभूततरासंख्येयलोकाकाग્રप्रदे-
 श-प्रमाणत्वात् । अप्कायिकनपुंसकापेक्षया वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः,
 प्रभूततमासंख्येयलोकाकाग્રप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । ‘वणस्सइकाइय एगिंदियतिरिक्ख जोणिय
 णपुंसगा अणंतगुणा’ वायुकायिकनपुंसकापेक्षया वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका
 अनन्तगुणा अधिका भवन्ति अनन्तलोकाकाग્રप्रदेशराशिप्रमाणत्वादिति तृतीयमल्पमहुत्वम् ।

નપુંસક “વિસેસાહિયા” વિશેષાધિક હૈ । ક્યોંકિ ઇનકા પ્રમાણ પ્રમૂત અસંખ્યાત લોકાકાગ્ર
 કે પ્રદેશોં કે વરાવર હૈ । “एवं आऊवाऊ एगिंदिय तिरिक्ख जोणिय णपुंसगा अणंत-
 गुणा” पृथिवी कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक विशेषाधिक हॆ । क्योकि इन्का प्रमाण
 प्रभूततर असंख्यात लोकाकाग के प्रदेशो के वरावर कहा गया है । अप्कायिक नपुंसको
 की अपेक्षा वायुकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक विशेषाधिक हॆ । क्योंकि इन्का प्रमाण
 प्रभूततम असंख्यात लोकाकाग के प्रदेशों की राशि के वरावर है “वणस्सइकाइय एगिंदिय
 तिरिक्ख जोणिय णपुंसगा अणंतगुणा” वायुकायिक नपुंसको की अपेक्षा वनस्पति कायिक
 एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसक अनन्त गुणे अधिक हॆ । क्योंकि इन्का प्रमाण अनन्त लोका-
 कोग के प्रदेशों के वरावर कहा गया है । इस प्रकार से यह तिर्यग्योनिक नपुंसको का तृतीय
 अल्पबहुत्व है ।

કેાનું પ્રમાણ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર કહેવામાં આવેલ છે ‘પૃથ્વીકાઈય
 ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિયા’ તેજસ્કાયિક એક ઈંદ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસકો કરતા પૃથ્વી
 કાયિક એક ઈંદ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસક “વિસેસાહિયા” વિશેષાધિક છે કેમકે તેનું પ્રમાણ
 પ્રભૂત અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે. “एवं आऊ वाऊ एगिंदियतिरिक्खजो-
 णिय णपुंसगा अणंतगुणा” पृथ्वी कायिक એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસક વિશેષા-
 ધિક છે. કેમકે તેઓનું પ્રમાણ પ્રભૂતર અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે અપ-
 કાયિક નપુસકો કરતા વાયુકાયિક એક ઈંદ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસકો વિશેષાધિક છે.
 કેમકે—તેઓનું પ્રમાણ પ્રભૂતતમ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની રાશિની બરાબર છે
 “वणस्सइय काइय एगिंदियतिरिक्ख जोणिय णपुंसगाअणंतगुणा” વાયુકાયિક નપુસકોના
 કરતા વનસ્પતિકાયિક એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસકો અનંતગણા વધારે છે. કેમકે—
 તેઓનું પ્રમાણ અનંતલોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે આ પ્રમાણે આ તિર્યગ્યોનિક નપુ-
 સકોનું ત્રીજું અલ્પ બહુપણું કહેલ છે

સમ્પ્રતિ—મનુષ્યનપુંસકવિષયકં ચતુર્થમલ્પવહુત્વમાહ—‘एएसि णं’ इत्यादि, एएसिणं भंते’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘मणुस्सणपुंसगाणं’ मनुष्यनपुंसकानाम् ‘कम्मभूमिगणपुंसगाणं’ कर्मभूमिकनपुंसकानाम् ‘अकम्मभूमिगणपुंसगाणं’ अकर्मभूमिकनपुंसकानाम् ‘अंतरदीवगाणय’ अन्तरद्वीपकानां च ‘कयरे कयरेहिंतो कतरे कतरेम्यः अप्पावा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा अल्पावा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिकावेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! सव्वत्थोवा सर्वस्तोका, अन्तरदीवग अकम्मभूमिग मणुस्सनपुंसगा अन्तर द्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाः, एते च समूच्छेनजा ज्ञातव्याः, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यनपुंसकानामन्तरद्वीपेऽसंभवात् गर्भव्युत्क्रान्तिकनपुंसका यदि तत्र भवेयुस्तदा ते कर्मभूमिजा संहता एव लभ्यन्ते न तु तत्रोत्पत्तिमन्त इति देवउत्तरकुरु अकम्मभूमिगा दोवितुल्ला सखेज्जगुणा अन्तर द्वीपकमनुष्यनपुंसकापेक्षया देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाः संख्येयगुणा अधिका भवन्ति

મનુષ્ય નપુંસક વિષયક ચતુર્થ અલ્પ વહુત્વ હસ પ્રકાર સે હૈ—“एएसिणं भंते ! मणुस्सणपुंसगाणं कम्मभूमिगणपुंसगाणं अकम्मभूमिगणपुंसगाणं अंतर दीवगाणय कयरे-हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहियावा” इममें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! मनुष्य नपुंसको के, कर्मभूमिक मनुष्य नपुंसको के, अकर्मभूमिक मनुष्य नपुंसको के, और अन्तरद्वीपज मनुष्य नपुंसकों के बीचमें कौन मनुष्य नपुंसक किन मनुष्यनपुंसको से अल्प है ? कौन किनसे अधिक है ? कौन किनके बराबर है ? और कौन किनसे विशेषाधिक है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं—“गोयमा ! अंतर दीवग अकम्म भूमिग मणुस्स णपुंसगा” हे गौतम ! अन्तर द्वीपज जो मनुष्य नपुंसक हैं—वे “सव्वत्थोवा” सबसे कम हैं— ये अन्तरद्वीपज मनुष्य नपुंसक समूच्छेन जन्मवाले होते हैं. क्योंकि गर्भजमनुष्य नपुंसको की अन्तरद्वीपमें संभावना नहीं है. अन्तरद्वीपमें जो गर्भज-मनुष्य नपुंसक हो तो वे कर्मभूमि से सहरण करके

હવે મનુષ્ય નપુંસકોના સંબંધમાં ચોથું અલ્પ બહુ પાણું કહેવામાં આવે છે “एएसिणं भंते मणुस्स णपुंसगाणं कम्मभूमिगणपुंसगाणं अकम्मभूमिगणपुंसगाणं अंतर दीवगाणय कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ” આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ મનુષ્ય નપુંસકોમાં, અકર્મ ભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોમાં અને અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકોમાં કયા મનુષ્ય નપુંસકો કયા મનુષ્ય નપુંસકોથી અલ્પ-ઓછા છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણકોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— “गोयमा ! अंतर दीवग अकम्म-भूमिगमणुस्स णपुंसगा सव्वत्थोवा” હે ગૌતમ ! અંતરદ્વીપના જે મનુષ્ય નપુંસકો છે, તેઓ સૌથી ઓછા છે આ અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકો સમૂચ્છિન જન્મવાળા હોય છે કેમકે-ગર્ભજ મનુષ્ય નપુંસકોની અંતરદ્વીપમાં સંભાવના નથી. અંતરદ્વીપમાં જે ગર્ભજ મનુષ્ય

દેવકુરુત્તરકુરુગતગર્ભજમનુષ્યાણામન્તરદ્વીપજગર્ભજમનુષ્યેભ્યઃ સહ્યેયગુણત્વાત્ તથા ગર્ભજમનુષ્યાણા મુચ્ચારાદ્યાશ્રયણેન સંમૂર્ચ્છિતમનુષ્યાણામુત્પાદાત્ સહ્યેયગુણત્વં વોધ્યમ્ સ્વસ્થાને તુ દેવકુરુત્તર કુરુવાસિત્તયાનામપિ સ્વસ્થાને પરસ્પરં તુલ્યતૈવેતિ ‘एवं णाव पुव्वविदेह भवर विदेह कम्मभूमिग मणुस्स णपुंसगादोवि तुल्ला संखेज्जगुणा एवं यावत् पूर्वविदेहापरविदेहकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसका द्वयेऽपि संह्येयगुणा । यावत्पदेन देवकुरुत्तरकुरुमनुष्यनपुंसकापेक्षया हरिवर्परम्यकवर्पा- कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाः संह्येयगुणाः स्वस्थाने तु हरिवर्परम्यकवर्पनपुंसका द्वयेऽपि परस्परं तेभ्योऽपि हैमवत हैरण्यवतवर्पाकर्मभूमिकमनुष्याः संह्येयगुणाः स्वस्थाने तુ परस्परंद्वयेऽपितुल्या., तेभ्यो भरतैरवतवर्प कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकाः संह्येयगुणाः, स्वस्थानेद्वयेऽपि परस्परं तुल्याः तेभ्य

લાયે હુણ હોતે હૈ કિન્તુ વહા કે જનમે હુણ નહીં હો સકતે । “દેવ કુરુત્તર કુરુ અકર્મભૂ- મિગાદોવિ તુલ્લા સંખેજ્જ ગુણા” દેવ કુરુ ઔર ઉત્તર કુરુ રૂપ અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય નપુંસક અન્તરદ્વીપજ મનુષ્ય નપુંસકોકી અપેક્ષા સહ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોંકિ અકર્મભૂમિગત મનુષ્ય અન્તર દ્વીપજગર્ભજ મનુષ્યો સે સહ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ગર્ભજ મનુષ્યોં કે ડન ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ આદિ મલકે સમ્બન્ધ સે વહાં સમૂર્ચ્છિત મનુષ્યો કા ઉત્પાદ હોનેસે વે અસહ્યાત ગુણે દેવ કુરુ કે ઔર ઉત્તર કુરુ કે મનુષ્ય નપુંસક પરસ્પર આપસ મેં તુલ્ય હૈ “एवं जाव पुव्व विदेहावर विदेह कम्मभूमिक मणुस्स णपुंसगा दोवि तुल्ला संखेज्ज गुणा” દેવ કુરુ ઉત્તર કુરુ અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક કી અપેક્ષા હરિવર્પ ઔર રમ્યકવર્પ કે મનુષ્ય નપુસક સહ્યાત ગુણે અધિક હૈ પર યે સ્વસ્થાન મેં સમાન હી હૈ— ડનકી અપેક્ષા મી હૈમવત ક્ષેત્ર કે ઔર હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર કે જો મનુષ્ય નપુંસક હૈ વે સહ્યાત ગુણે અધિક હૈ—પર ડનમેં મી આપસમેં તુલ્યતા હૈ—ડનકી અપેક્ષા ભરત ઐરાવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્ય નપુંસક સહ્યેય ગુણે અધિક હૈ ધૌર પરસ્પર મેં તુલ્ય ડનકી અપેક્ષા પૂર્વ વિદેહ ઔર પશ્ચિમ વિદેહ કે જો કર્મ ભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક

નપુંસકો હોય તો તેઓ કર્મભૂમિમાંથી સંહરણકરીને લાવવામાં આવેલા હોય છે. પરંતુ ત્યાંના જન્મેલા હોતા નથી. “દેવકુરુત્તરકુરુઅકર્મભૂમિગા દોવિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” દેવ કુરુ અને ઉત્તર કુરુ કુરુ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકો કરતા અંખ્યાતગણા વધારે હોય છે કેમકે અકર્મ ભૂમિમાં રહેલા મનુષ્યો અન્તરદ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્યો કરતાં સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. ગર્ભજ મનુષ્યોના ઉચ્ચાર, પ્રસ્રવણ વિગેરે મલના સંબંધથી ત્યાં સંમૂર્ચ્છિત મનુષ્યોના ઉત્પાદ થવાથી તેઓ અસંખ્યાત ગણા છે દેવ- કુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય નપુંસકો પરસ્પરમા સમાન છે ‘एवं जाव पुव्वविदेहावर विदेह कम्मभूमणुस्सण णपुंसगा दोवि तुल्ला संखेज्जगुणा’ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો કરતા હરિવર્પ રમ્યક વર્પના મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે પરંતુ તેઓ સંસ્થાનમા સરખા જ હોય છે. તેના કરતાં પણ હૈમવત ક્ષેત્રના અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના

તેમ્યઃ પૂર્વવિદેહાપર વિદેહ કર્મભૂમિક મનુષ્યનપુંસકાઃ સખ્યેયગુણાઃ સ્વસ્થાને તુ દ્વયેઽપિ પર-
સ્પરં તુલ્યતા એવેતિ ચતુર્થમલ્પવહુત્વમિતિ ॥

સમ્પ્રતિ—પઞ્ચમં નારકતિર્યગ્મનુષ્યવિષયમલ્પવહુત્વમાહ --‘એસિણં’ ઇત્યાદિ ‘એસિ-
ણં મંતે’ એતેષાં સ્વલ્પ ભદન્ત । ‘નેરિયણપુંસગાણં નૈરયિકનપુંસકાનામ્ ‘રયણપ્પમા પુઢવીનેરિ-
યણપુંસગા ણં’ રત્નપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકાનામ્ । ‘જાવ અહે સત્તમ પુઢવિનેરિયણપુંસગાણં’
યાવદધઃસત્તમપૃથિવી નૈરયિકનપુંસકાનામ્ ‘તિરિક્કજોણિય ણપુંસગાણં’ તિર્યગ્યોનિકનપુંસકા-
નામ્ ‘એગિંદિયતિરિક્ક જોણિયાણં’ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાનામ્ ‘પુઢવીકાઈયએગિં-
દિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગાણં’ પૃથિવીકાયિકેકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાનામ્ ‘જાવ વણસ્સ-
ઈકાઈયએગિંદિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગાણં’ યાવદ્વનસ્પતિકાયિકેકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા-

હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ. પરન્તુ સ્વસ્થાન મેં યે દોનો તુલ્ય હૈ. ઇસ પ્રકાર સે યહ
મનુષ્ય નપુંસક વિષયકા ચતુર્થ અલ્પ વહુત્વ હૈ ।

અવ નારક ઔર તિર્યગ્ચ ઔર મનુષ્યો કે સમ્બન્ધ કો લેકર પાંચવા અલ્પવહુત્વ પ્રદર્શિત
કરતે હૈ—‘એસિણં મંતે! નેરિયણપુંસગાણં’ ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—
હે ભદન્ત ! ઇન નૈરયિક નપુંસકો કે—‘રયણપ્પમાનેરિયણપુંસગાણં’ રત્ન પ્રમાનૈરયિક નપુંસકો
કે “જાવ અહે સત્તમ પુઢવિનેરિયણપુંસગાણં” રત્ન પ્રમા યાવત્ અધઃ સત્તમ પૃથિવી કે
નૈરયિક નપુંસકો કે “તિરિક્ક જોણિયણપુંસગાણં” તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કે “પુઢવીકાઈય-
એગિંદિયતિરિક્કજોણિયાણં” પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કે “જાવ
વણસ્સઈયએગિંદિયતિરિક્કજોણિય ણપુંસગાણં” યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક
નપુંસકો કે—યાવત્ પદસે અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કે તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય

જે મનુષ્ય નપુંસકો છે તેઓ સંખ્યાત ગણા વધારે છે. પરંતુ તેમાં પણ પરસ્પરમાં સમાન
પણું છે તેના કરતાં ભરત ઔરવક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાત ગણા વધારે છે. અને પર-
સ્પરતુલ્ય છે તેના કરતાં પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહના જે કર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો છે.
તેઓ સંખ્યાત ગણા વધારે છે પરંતુ સ્વસ્થાનમાં આ બેઉ સરખા છે. આ પ્રમાણે આ મનુષ્ય
નપુંસક સંબંધમાં ચોથું અલ્પ બહુ પણું છે.

હવે નારક, તિર્યગ્ચ અને મનુષ્યોનો સંબંધ લઈને પાંચમા અલ્પ બહુપણાનું કથન કરે
છે “એસિણ મંતે ! નેરિયણપુંસગાણં” આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—
હે ભગવન્ આ નૈરયિક નપુંસકોમાં “રયણપ્પમા નેરિયણપુંસગાણં” રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નૈર-
યિક નપુંસકોમાં “જાવ અહેસત્તમપુઢવિ નેરિયણપુંસગાણં” યાવત્ અધઃ સત્તમ પૃથ્વીના
નૈરયિક નપુંસકોમાં “પુઢવીકાઈય એગિંદિયતિરિક્ક જોણિયાણં” પૃથ્વીકાયિક એકે ઇન્દ્રિય
વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોમાં “જાવ વણસ્સઈકાઈય એગિંદિયતિરિક્કજોણિય ણપુંસગાણં”

નામ્ અત્ર યાવત્પદેન અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાનાં સંગ્રહો ભવતિ વેદંદિયતેદંદિયચરિંદિય પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગાણં' દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય પञ्चेન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાનામ્ જલચરાણં જલચરનપુંસકાનામ્ 'થલચરાણં' સ્થલચરનપુંસકાનામ્ 'સ્વહચરાણં' સ્થલચરનપુંસકાનામ્ "મણુસ્સણપુંસગાણં મનુષ્યનપુસકાનામ્ ક્રમ્મભૂમિગાણં કર્મભૂમિક મનુષ્યનપુસકાનાથ 'અક્રમ્મભૂમિગાણં' અકર્મભૂમિક મનુષ્યનપુંસકાનામ્ અંતર દીવગાણય અન્તરદ્વીપકામનુષ્યનપુસકાનાં ચ એતેપાં મધ્યે કયરે કયરે હિંતો કતરે કતરેમ્ય અપ્પાવા અલ્પાવા વહુયાવા વહુકા વા તુલ્યા વા તુલ્યા વા 'વિસેસાહિયાવા' વિશેષાધિકા વા ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ ગોયમા ઇત્યાદિ ગોયમા હે ગૌતમ ! 'સવ્વત્થોવા' સર્વસ્તોકા—સર્વેમ્યોઽલ્પિયાંસ' 'અહેસત્તમપુઢવીનેરહ્યણપુંસગા' અથ' સત્તમપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકા—સત્તમતમતમાપૃથિવીનૈરયિકનપુસકા ભવન્તિ સત્તમનારકનપુંસકાપેક્ષયા, લઢ્ઢપુઢવીનેરહ્યણપુંસગા અસંસેજ્જગુણા પઠ્ઠ પૃથિવીનારક નપુસકા અસલ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ જાવ દોચ્ચ

તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોં કે, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિ તિર્યગ્યોનિક નપુસકોં કે તથા "વેદંદિય તેદંદિય ચરિંદિય પંચિંદિય તિરિક્ષ જોણિય ણપુંસગાણં" દોઢન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસકોં કે તેદંદ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુસકોં કે ચૌદન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસકોં કે ઔર પંચન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુસકોં કે "જલચરાણં" જલચર નપુંસકોં કે "થલચરાણં" સ્થલચર નપુંસકોં કે "સ્વહચરાણં" "સ્થલચરનપુસકોં કે મણુસ્સ ણપુસગાણં" મનુષ્યનપુસકોં કે "ક્રમ્મભૂમિગાણં" કર્મ ભૂમિક મનુષ્ય નપુંસકોં કે "અંતરદીવ ગાણય" અન્તર દ્વીપક મનુષ્ય નપુંસકોં કે વીચ મેં "કયરે કયરેહિંતો અપ્પાવા, વહુયા વા તુલ્યા વા વિસેસાહિયાવા" કૌન મનુષ્યનપુસક કિન મનુષ્યનપુંસકોં સે અલ્પ હૈ ? કૌન કિનસે બહુત હૈ ? કૌન કિનસે તુલ્ય હૈ ? ઔર કૌન કિનસે વિશેષાધિક હૈ ? હિસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—"ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અહે સત્તમ પુઢવીનેરહ્યણપુંસગા" હે ગૌતમ ! સવસે કમ અથ'સત્તમ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક

યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુસકોંમાં યાવત્ પદ્ધતી અપકાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં તેજસ્કાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં વાયુકાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં "વેદંદિય તેદંદિય-ચરિંદિય પંચિંદિય તિરિક્ષ જોણિય ણપુંસગાણં" એ ઇન્દ્રિય વાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકોંમાં "જલચરાણં" જલચર નપુંસકોંમાં "થલચરાણં" સ્થલચર નપુંસકોંમાં "સ્વહચરાણં" ષ્થલચર નપુંસકોંમાં "મણુસ્સણપુંસગાણં" મનુષ્ય નપુંસકોંમાં 'ક્રમ્મભૂમિગાણં' કર્મ-ભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોંમાં "અંતરદીવગાણં" અને અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકોંમાં 'કયરે કયરે હિંતોઅપ્પા વા વહુયા વા તુલ્યાવા વિસેસાહિયા વા' કયા મનુષ્ય નપુસક કયા મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે ? કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષ અધિક છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"ગોયમા !

પૃથ્વીનેરિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' યાવદ્ દ્વિતીયચર્કરાપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, યાવત્પદસગ્રાહ્યસ્યાયમર્થઃ પષ્ઠપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા પચ્ચમપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા ચતુર્થપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા તૃતીયપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા ચ દ્વિતીયચર્કરાપૃથિવીનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । દ્વિતીયનારકપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકાપેક્ષયા 'અંતરદીવગમણુસ્સણપુંસગાઅસંખેજ્જગુણા' અન્તરદ્વીપકમનુષ્યનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ, ગર્ભજાનામુચ્ચારાદિસમુત્પન્નસમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાપેક્ષયા તેષામસંખ્યેયગુણત્વં બોધ્યમ્ તત્ર તેષામસંખ્યેયગુણત્વેન સમૂર્ચ્છિનસમભવાત્, અન્તરદ્વીપજમનુષ્યનપુંસકા-

હૈ । “છટ્ટપૃથ્વી નેરિયણપુંસગાઅસંખેજ્જગુણા” સત્તમનારક કે નપુંસકો કી અપેક્ષા છઠીતમા પૃથિવી કે જો નૈરયિક નપુંસક હૈ વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ. “ જાવ દોચ્ચ પૃથ્વી નેરિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” યાવત્ દ્વિતીય પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । યાવત્પદ સે યહાં યહ અર્થ સગૃહીત કરકે પ્રકટ કિયા ગયા હૈ— છઠવી પૃથ્વી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા પંચમપૃથિવી કે જો નૈરિક નપુંસક હૈ વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ. પંચમ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા ચતુર્થ પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા તૃતીય પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ તૃતીય પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા દ્વિતીય પૃથિવી કે જો નૈરયિકનપુંસક હૈ વે અસંખ્યાત ગુણો અધિક હૈ । તથા દ્વિતીય પૃથિવી કે નારકો કી અપેક્ષા જો “ અંતર દ્વીવગ મણુસ્સ ણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા ” અન્તર દ્વીપજ મનુષ્યનપુંસક હૈ વે અસંખ્યાતગુણો અધિક હૈ । યે ગર્ભજ મનુષ્યો કે ઉચ્ચાર પ્રસવળ-મલમૂત્ર આદિ શરીર કે મલો મેં ઉત્પન્ન હોને કે કારણ સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય અસંખ્યાત ગુણે અધિક હોતે હૈ. ક્યોંકિ વહાં ઇતને સમૂર્ચ્છિત હોતે હૈ અન્તર દ્વીપજ મનુષ્યનપુંસકો કી અપેક્ષા

સવ્વત્થો વા અહે સત્તમ પૃથ્વી નેરિયણપુંસગા” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અધ. સત્તમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો છે “છટ્ટપૃથ્વી નેરિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સાતમા નારકના નપુંસકો કરતાં છઠ્ઠી તમા નામની પૃથ્વીના જે નૈરયિક નપુંસકો છે તે અસંખ્યાત ગણા વધારે છે “જાવ દોચ્ચ પૃથ્વી નેરિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” યાવત્ બીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. અર્થાત્ અહિયાં યાવત્ પદ થી આ નીચ પ્રમાણે નો અર્થ સંગ્રહ કરીને બતાવેલ છે—છટ્ઠી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં પાંચમી પૃથ્વીના જે નૈરયિક નપુંસકો છે, તેઓ અસંખ્યાત ગણા વધારે છે પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં ચોથી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. ચોથી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતા ત્રીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ત્રીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતા બીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતા જે “અંતરદીવગમણુસ્સ ણપું-

પેક્ષયા 'દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દોવિતુલ્યાસંસ્થેજ્જગુણા' દેવકુરુ-
 ત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાઃ સત્ત્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ સ્વસ્થાને તુ દ્વયેડપિ ગ્તં પરસ્પરં
 તુલ્યા ભવન્તિ । 'જાવપુવ્વવિદેહાવરવિદેહકર્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગાદોવિ તુલ્યાસંસ્થેજ્જ-
 ગુણા' યાવત્ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકા દ્વયેડપિ તુલ્યા સંત્યેયગુણાઃ, અયંમાવ
 દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાપેક્ષયા હરિવર્પરમ્યકવર્ષાકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાઃ સત્ત્યેયગુ-
 ãાધિકા ભવન્તિ તથા સ્વસ્થાને દ્વયેડપિ પરસ્પરં તુલ્યા ગ્તદપેક્ષયા હૈમવત્તૈરણ્યવતાકર્મભૂમિક-
 મનુપ્પનપુંસકાઃ સત્ત્યેયગુણાધિકા સ્વસ્થાને દ્વયેડપિ પરસ્પરં તુલ્યા ભવન્તિ ગ્તદપેક્ષયા ભરતૈર-
 વતકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાઃ સત્ત્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ, સ્વસ્થાને દ્વયેડપિ પરસ્પરં તુલ્યા ભવન્તિ,
 ગ્તદપેક્ષયાડપિ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકા સત્ત્યેયગુણાધિકા, સ્વસ્થાને પરસ્પર
 તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । પૂર્વવિદેહાપરવિદેહાડકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાપેક્ષયા 'રયણપ્પમાપુઢવીણરડ-

“દેવ કુરુત્તરકુરુ અકર્મભૂમિગમણુસ્સ ગપુંસગા દોવિ તુલ્યા સંસ્થેજ્જ ગુણા ” દેવકુરુ ઓર
 ઉત્તર કે જો મનુપ્પ નપુંસક હૈ વે સલ્યાત ગુણિતો અધિક હે પરન્તુ યે દોનો સ્વસ્થાન મેં તુલ્ય
 હૈ । “જાવ પુવ્વવિદેહાવરવિદેહ કર્મ ભૂમિગમણુસ્સ ગપુંસગા દોવિ સંસ્થેજ્જ ગુણા ”
 ‘યાવત્’ યાવત્પદ સે દેવકુરુ ઓર ઉત્તર કુરુકે મનુપ્પનપુંસકો કી અપેક્ષા હરિવર્ષ ઓર રમ્ય-
 કવર્ષ કે જો મનુપ્પનપુંસક હૈ વે સલ્યાત ગુણિત હૈ । પર યે દોનો પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈ । ઇનકી
 અપેક્ષા હૈમવત ઓર હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર કે જો મનુપ્પનપુંસક હૈ વે સલ્યાત ગુણિતો હૈ-પર યે દોનો
 આપસ મેં તુલ્ય હૈ । ઇનકી અપેક્ષા ભરત ક્ષેત્ર ઓર ઐરાવત ક્ષેત્ર કે જો મનુપ્પનપુંસક હૈ વે
 સંલ્યાત ગુણિત અધિક હૈ-ઓર સ્વસ્થાન મેં તુલ્ય હૈ । તથા ઇનકી અપેક્ષા જો પૂર્વ વિદેહ ઓર
 પશ્ચિમ વિદેહ કે કર્મ ભૂમિક મનુપ્પનપુંસક હૈ વે સલ્યાત ગણિત હૈ । પર યે મી સ્વસ્થાન મેં તુલ્ય હૈ

સગા અસંસ્થેજ્જગુણા” અંતર દ્વીપના મનુપ્પ નપુંસકો છે, તેઓ અસંખ્યાત ગણા વધારે છે.
 આ ગર્ભજ મનુષ્યોના ઉચ્ચાર, પ્રસવણુ-મનમૂત્ર વિગેરે શરીરના મળથી ઉત્પન્ન થવાના કારણે
 સંમૂર્ચિર્મ મનુપ્પ અસંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. કેમકે—ત્યા એટલા સંમૂર્ચિર્મ હોય છે.
 અંતરદ્વીપ જ મનુપ્પ નપુંસકો કરતાં ‘દેવકુરુત્તર કુરુ અકર્મભૂમિગ મણુસ્સણપું-
 સગા દોવિ તુલ્યા સંસ્થેજ્જગુણા” દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુ આજે મનુપ્પ નપુંસક છે, તેઓ
 સંખ્યાતગણા વધારે છે પરંતુ આ બન્ને સ્વસ્થાનમાં તુલ્ય છે. “જાવ પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહ
 કર્મભૂમિગ મણુસ્સ ગપુંસગા સંસ્થેજ્જગુણા” અહિંયા યાવત્પદથી દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના
 મનુપ્પ નપુંસકોના અપેક્ષાથી હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના જે મનુપ્પ નપુંસકો છે, તેઓ
 સંખ્યાત ગણા વધારે છે. પરંતુ આ બન્ને પરસ્પરમાં સરખા છે તેના કરતાં ભરતક્ષેત્ર અને
 ઐરવત ક્ષેત્રના જે મનુપ્પ નપુંસકો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે છે અને સ્વસ્થાનમાં તુલ્ય
 છે. તથા તેના કરતાં પૂર્વ વિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહના કર્મભૂમિજ જે મનુપ્પ નપુંસકો છે,
 તેઓ સંખ્યાતગણા છે. પરંતુ તેઓ પણ સ્વસ્થાનમાં તુલ્ય છે કર્મભૂમિ જ પૂર્વવિદેહ અને

યણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' રત્નપ્રભાપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકા અસંખેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । રત્ન-
પ્રભાનપુંસકાપેક્ષયાઽપિ 'સ્વહયરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' સ્થલચરપંચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા અસંખેયગુણાધિકા ભવન્તિ, સ્થલચરનપુંસકાપેક્ષયાઽપિ 'થલયરપંચિદિ-
યતિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા' સ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા: સંખેયગુ-
ણાધિકા ભવન્તિ સ્થલચરનપુંસકાપેક્ષયાઽપિ 'જલયરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખે-
જ્જગુણા' જલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા: સંખેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ જલચરનપુંસકાપે-
ક્ષયા 'ચુરિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા' ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા વિશે-
ષાધિકા ભવન્તીતિ ચતુરિન્દ્રિયનપુંસકાપેક્ષયાપિ—'તેઈદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસા-

કર્મભૂમિક પૂર્વ વિદેહ ઔર પશ્ચિમ વિદેહ કે મનુષ્યનપુંસકો કી અપેક્ષા “ રયણપ્પમાપુઢવીળે-
રહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા ” રત્નપ્રભા પૃથિવી કે જો નૈરયિક નપુંસક હૈ વે અસંખ્યાત
ગુણે અધિક હૈ । ઇનકી અપેક્ષા “ સ્વહયરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા ”
સ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ઇન સ્થલચરનપુંસકો કી અપેક્ષા
“ થલયરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા ” સ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિ-
કનપુંસક સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ઇન સ્થલચરનપુંસકો કી અપેક્ષા—“ જલયરપંચિદિય-
તિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા ” જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસક સંખ્યાત ગુણે
અધિક હૈ । ઇન જલચર નપુંસકો કી અપેક્ષા “ ચુરિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા ”
ચૌઈન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસક વિશેષાધિક હૈ. ચૌઈન્દ્રિયનપુંસકો કી અપેક્ષા “ તેઈદિયતિરિક્વ-
જોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા ” તેઈન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈ. ચૌઈન્દ્રિયનપુંસકો

પશ્ચિમ વિદેહ ન । મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં “ રયણપ્પમાપુઢવી ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા ”
રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના જે નૈરયિક નપુંસકો છે. તેઓ અસંખ્યાતગણા વધારે છે. તેના કરતાં
“ સ્વહયરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા ” યેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક
નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. આ યેચર નપુંસકો કરતાં “ થલયર પંચિદિયતિરિક્વજો-
ણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા ” સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો સંખ્યાતગણા વધારે
છે. આ સ્થલચર નપુંસકો કરતાં “ જલયર પંચિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા ”
જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો સંખ્યાતગણા વધારે છે. આ જલચર નપુંસકો
કરતાં “ ચુરિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા ” ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક
નપુંસકો વિશેષાધિક છે — ચાર ઇન્દ્રિયવાળા નપુંસકો કરતાં “ તેઈદિયતિરિક્વજોણિયણપું-
સગા વિસેસાહિયા ” ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક છે. ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા
તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કરતાં “ તેઈદિયતિરિક્વ જોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા ” બે ઇન્દ્રિયવાળા
તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક છે બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કરતાં “ તેડક્કા

હિયા' ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ ત્રીન્દ્રિયનપુસકાપેક્ષયાઽપિ—'વેદંદિ-
યતિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા' દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ ।
દ્વીન્દ્રિયનપુસકાપેક્ષયાપિ 'તેઽકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા અસંસ્વેજ્જગુણા' તેજ-
સ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા અસલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । તેજસ્કાયિકાપેક્ષયાપિ—
'પુઢવીકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા' પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકનપુસકાવિશેષાધિકા ભવન્તીતિ પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયનપુસકાપેક્ષયાપિ 'આઽકાઙ્યર્ણિ-
દિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા' અપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા
ભવન્તીતિ અપ્કાયિકનપુસકાપેક્ષયાઽપિ 'વાઽકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસે-
સાહિયા' વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ વાયુકાયિકનપુસકા-
પેક્ષયાઽપિ 'વણસ્સઙ્કાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા અણંતગુણા' વનસ્પતિકાયિકૈકે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ પચ્ચમમન્યવહુત્વમ્ । સમાપ્તં નપુસકા-
નામલ્પવહુત્વપ્રકરણમ્ ॥સૂ. ૧૭॥

કી અપેક્ષા “તેદંદિય તિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા” તેદંદ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુસક
વિશેષાધિકા હૈ । તેદંદ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુસકો કી અપેક્ષા ‘વેદંદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા
વિસેસાહિયા” દૌદંદ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુસક વિશેષાધિકા હૈ । દ્વીન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસકો કી
અપેક્ષા “તેઽકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા અસંસ્વેજ્જગુણા” તેજસકાયિક
એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસક અસલ્યાતગુણે અધિકા હૈ । તેજસ્કાયિક નપુસકો કી અપેક્ષા
“પુઢવીકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા” પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિક નપુસક વિશેષાધિકા હૈ । પૃથિવીકાયિક નપુસકો કી અપેક્ષા ‘આઽકાઙ્યર્ણિદિય-
તિરિક્ષજોણિયણપુસગા વિસેસાહિયા” અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસક વિશેષા-
ધિકા હૈ । અપ્કાયિક નપુસકો કી અપેક્ષા ‘વાઽકાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા
વિસેસાહિયા” વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસક વિશેષાધિકા હૈ । વાયુકાયિક નપુસકો
કી અપેક્ષા ‘વણસ્સઙ્કાઙ્યર્ણિદિયતિરિક્ષજોણિયણપુસગા અણંતગુણા” વનસ્પતિકાયિક
એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસક અનન્તગુણે અધિકા હૈ । હસ પ્રકાર સે પાંચવાં નૈરયિક તિર્યચ્ચ
મનુષ્ય સમ્બન્ધી અલ્પ વહુત્વ હૈ । નપુસકો કા અલ્પ વહુત્વ—પ્રકરણ સમાપ્ત હુઆ । સૂત્ર ૧૭॥

इष षर्णिदियतिरिक्खजोणिय णपुंसगा असंस्वेज्जगुणा” तेजसकायिक ऐक एन्द्रियवाणा
तिर्यग्ग्योनिक नपुंसके। असंख्यातगुणा वधारे छे. तेजसकायिक नपुंसके करतां ‘पुढवीकाङ्य-
र्णदिदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया” पृथ्वीकायिक ऐक एन्द्रियवाणा तिर्यग्ग्योनिके।
विशेषाधिक छे पृथ्वीकायिक नपुंसके करता ‘आउक्काङ्यतिरिक्खजोणियणपुंसगा
विसेसाहिया” अप्कायिक ऐक एन्द्रियवाणा तिर्यग्ग्योनिक नपुंसके। विशेषाधिक छे.
अप्कायिक नपुंसके करता ‘वाउक्काङ्यर्णिदियतिरिक्खजोणिय णपुंसगा विसेसा-
हिया” वायुकायिक ऐक एन्द्रियवाणा तिर्यग्ग्योनिक नपुंसके। विशेषाधिक छे वायुकायिक
नपुंसके। करता “वणस्सङ्काङ्यर्णिदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा अणंतगुणा” वनस्पति-

સમ્પ્રતિ—નપુંસકવેદકર્મણો બંધસ્થિતિં નપુંસકવેદસ્ય પ્રંકારજ્વ દર્શયિતુમાહ—‘નપુંસગ-
વેદસ્સ ણં મંતે’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘નપુંસગવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં કાલં
બંધઠિઈ પન્નત્તા ? ગોયમા ! જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દોન્નિ સત્તમાગા
પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇમાગેણ ડુણગા । ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોવમ-
કોઢાકોડીઓ, દોણિય વામસહસ્સાઈ અવાધા અવાહૂણિયા કમ્મઠ્ઠિઈ
કમ્મણિસેગો । નપુંસગવેદેણં મંતે ! કિં પગારે પન્નત્તે ? ગોયમા !
મહાણગરદાહસમાણે પન્નત્તે સમણાઉસો ! સેત્તં નપુંસગા’ ॥ સૂ૦ ૧૮॥

છાયા—નપુંસકવેદકસ્ય ચલુ ભદન્ત ! કર્મણઃ કિયન્તં કાલં વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ?
ગૌતમ ! જઘન્યેન સાગરોપમસ્ય દ્વૌ સત્તમાગૌ પલ્યોપમસ્ય અસંખ્યેયમાગેનોનકૌ ઉત્કર્ષેણ
વિંશતિસાગરોપમસ્ય કોટિકોટયઃ, દ્વે ચ વર્ષસહસ્રે અવાધા, અવાધોના કર્મસ્થિતિઃ કર્મ-
નિષેકઃ । નપુંસકવેદઃ ચલુ ભદન્ત ! કિંપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! મહાનગરદાહસમાનઃ
પ્રજ્ઞતઃ શ્રમણાયુષ્મન્ ! તે પતે નપુંસકાઃ ॥સૂ૦ ૧૮॥

અવ સૂત્રકાર નપુંસક વેદ કર્મ કી વન્ધસ્થિતિ ઔર નપુંસક વેદ કા પ્રકાર પ્રકટ
કરતે—“નપુંસગવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં કાલં વંધઠિઈ પન્નત્તા—इत्यादि ।

ટીકાર્થ—યહાં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ— “નપુંસકવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ”
હે ભદન્ત ! નપુંસક વેદ કર્મ કી “કેવઇયં કાલં વંધઠિઈ પન્નત્તા” વન્ધસ્થિતિ કિતને કાલ કી
કહી ગયી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—“ગોયમા ! જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દોન્નિ સત્તમાગા-
પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇમાગેણ ડુણગા” હે ગૌતમ ! નપુંસક વેદ કર્મ કી વન્ધસ્થિતિ જઘન્ય
સે સાગરોપમ કે સાત ભાગોં મેં સે પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે દો સાતિયા ભાગ પ્રમાણ

કાયિક એક ઇંદ્રિયવાળા નપુંસકે અનંતગુણ વધારે છે આ પ્રમાણે આ પાચમું નૈરાયક,
તિર્થંચ અને મનુષ્ય સંબધી અદ્ય બહુપાણું કહ્યું છે. આ રીતે આ નપુંસકેાનું અદ્ય બહુ-
પણાનું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ॥સૂ૦ ૧૭॥

હવે સૂત્રકાર નપુંસક વેદકર્મની બંધસ્થિતિ અને નપુંસક વેદનો પ્રકાર પ્રગટ કરે છે.—
“નપુંસગવેદસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવઇયં કાલં વંધઠિઈ પન્નત્તા” इत्यादि

ટીકાર્થ—અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવુ પૂછ્યું છે કે—“નપુંસકવેદસ્સ ણં મંતે !
કમ્મસ્સ” હે ભગવન્ નપુંસક વેદ કર્મની કેવઇય કાલં વંધઠિઈ પન્નત્તા” બંધસ્થિતિ કેટલા-
કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા !
જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ દોન્નિ સત્તમાગા પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જઇમાગેણ ડુણગા” હે ગૌતમ !
નપુંસક વેદકર્મની બંધસ્થિતિ જઘન્યથી સાગરોપમના સાતભાગોમાંથી પલ્યોપમના અસં-

ટીકા—“ળપુંસગવેદસ્સ ણં મંતે” નપુંસકવેદસ્ય ચલુ મદન્ત ! ‘કમ્મસ્સ’ કર્મણઃ કેવઇયં કાલં વંધઠિઈ પન્નત્તાઃ’ કિયન્તં કાલં વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા કથિતેતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ —‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણ’ જઘન્યેન “સાગરોવમસ્સ” સાગરોપમસ્ય ‘દોન્નિ સત્તભાગા’ દ્વૌ સત્તભાગૌ “પલિઓવમસ્સ” પલ્યોપમસ્ય ‘અસંઘેજ્જહમાગેણ ઝળગા’ અસ-
હ્યેયનભાગેનોનકા હીના ઇત્યર્થઃ, સાગરોપમસ્ય સત્તભાગાઃ કરણીયાઃ તેપુ દ્વૌ ભાગૌ તૌ ચ પલ્યો-
પમસ્યાસહ્યેન ભાગેન હીનૌ તથા “ઉક્કોસેણ” ઉત્કર્ષેણ “વીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ”
વિંશતિઃ સાગરોપમ કાટિકોટચઃ “દોન્નિ ય વાસસહસ્સાઈં અવાધા” દ્વે ચ વર્ષસહસ્રે અવાધા
દ્વિસહસ્રવર્ષપ્રમિતોઽવવાધાકાલઃ “અવાહૂણિયા કમ્મઢ્ઠિઈ” અવાધોના—અવાધાકાલેન હીના
કર્મસ્થિતિઃ ‘કમ્મણિસેગો’ કર્મનિષેકઃ કર્મદલિકરચનેતિ ॥

હૈં. તથા—“ઉક્કોસેણ વીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ” ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૦ વીસ સાગરોપમ
કોટા કોટિ કી હૈ । “દોન્નિય વાસસહસ્સાઈં અવાધા” ઇસમં દો હજાર વર્ષ કી અવાધા
હૈ ‘અવાહૂણિયા કમ્મઢ્ઠિઈ’ અવાધા કાલ સે હીન કર્મ સ્થિતિ “કમ્મણિસેગો” કર્મ નિષેક
કર્મ દલિકો કી રચના હૈ. “ળપુંસગવેણ ણં મંતે ! કિં પગારે પન્નત્તે” હે મદન્ત ! નપુંસક
વેદ કૈસા કહા ગયા હૈ ? “ગોયમા ! મહાળગરદાહસમાણે પન્નત્તે” નપુંસક વેદ મહાનગર
કે દાહ કે સમાન કહા ગયા હૈ । ક્યો કિં સમસ્ત મી અવસ્થાઓં મેં મદન દાહ અર્થાત્ કામ
વિકાર મહાનગર કો જલારે કે જૈસા હી હોતા હૈ । ઇસ વેદ કે ઉદય મેં સ્ત્રી ઓર પુરુષ
દોનો કી અભિલાષા હોતી હૈ. અતઃ ઇસે મહાનગર કે જલારે વાલે દાહકે જૈસે દાહવાલા કહા
ગયા હૈ । “સમણાઉસો” હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! “સેત્તં ણપુંસગા” ઇસ પ્રકાર મેદ ઓર પ્રમેદોં
કો લેકર નપુંસકોં કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ. નપુંસક પ્રકરણ સમાપ્ત હુઆ । સૂત્ર—૧૮

ખ્યાતમાં ભાગથી બે સાતિયાભાગ પ્રમાણની છે. તથા “ઉક્કોસેણ વીસં સાગરોવમકોડાકો-
ડીઓ” ઉત્કૃષ્ટથી ૨૦ વીસ સાગરોપમ કોડા કોડીની છે. ‘દોન્નિય વાસસહસ્સાઈં અવાધા’
આમાં બે હજાર વર્ષનો અવાધા કાળ છે “અવાહૂણિયા કમ્મઢ્ઠિઈ” અવાધા કાળથી હીન
કર્મસ્થિતિ “કમ્મણિસેગો” કર્મનિષેક-કર્મદલિકોની રચના છે. “ળપુંસગવેણ મંતે ! કિં
પગારે પણત્તે” હે ભગવન્ નપુંસકવેદ કેવા પ્રકારના કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે—“ગોયમા ! મહાળગરદાહસમાણે પણત્તે” નપુંસક વેદ મહાનગરના દાહ પ્રમાણેના
કહેલ છે. કેમકે—સધળા એવી અવસ્થાઓમા મદન દાહ અર્થાત્ કામવિકાર મહાનગરને
બાળવા જેવોજ હોય છે. આ વેદના ઉદયમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેની અભિલાષા થાય છે.
તેથી તેને મહાનગરને બાળવાનાદાહ જેવો જે દાહ તેના જેવા દાહવાળો કહેલ છે “સમણા ઉસો”
હે શ્રમણ આયુષ્મન્ “સેતં ણપુંસગા” આ રીતે ભેદ અને પ્રભેદોને લઇને નપુંસકોનું નિરૂપણ
કરવામા આવેલ છે. આ રીતે આ નપુંસક પ્રકરણ સમાપ્ત ॥ સૂ. ૧૮ ॥

‘ળપુંસગવેળ ળં મંતે’ નપુંસકવેદઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં પગારે પન્નત્તે’ કિં પ્રકાર. — કીદશઃ પ્રજ્ઞતઃ—કથિત ઇતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ “ગોયમા” હૈ ગૌતમ ! ‘મહાળગર-દાહસમાળે પન્નત્તે’ મહાળગરદાહસમાળઃ; સર્વાસ્વપિ અવસ્થાસુ મદનદાહો મહાળગરદાહસમાળ એવ સ્ત્રીપુરુષોમયામિલાષવિષયઃ પ્રજ્ઞતઃ—કથિતઃ ‘સમળાડસો’ શ્રમળાયુષ્મન્ ! હૈ શ્રમળ ! હૈ આયુષ્મન્ । “સેત્ત ળપુંસગા” તે એતે ડપારિ પ્રદર્શિતા મેદપ્રમેદામ્યા નપુસકા નિરૂપિતા ઇતિ નપુંસકપ્રકરળમ્ ॥સૂ૦ ૧૮॥

સમ્પ્રતિ—સકલસ્ત્રીપુરુષનપુંસકવિષયે નવ અલ્પબહુત્વાનિ વક્તવ્યાનિ તથાહિ—પ્રથમં સામાન્યતઃ સ્ત્રીપુરુષનપુંસકવિષયકમલ્પબહુત્વમ્ ॥૧॥ સામાન્યતસ્તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીપુરુષનપુંસક-વિષયકં દ્વિતીયમ્ ॥૨॥ એવં સામાન્યતો મનુષ્યસ્ત્રીપુરુષનપુંસકવિષયકં તૃતીયમ્ ॥૩॥ સામાન્યતો દેવ સ્ત્રીપુરુષનારકનપુંસકવિષયકં ચતુર્થમ્ ॥૪॥ સામાન્યતસ્તિર્યગ્યમનુષ્યસ્ત્રીપુરુષનપુંસક—દેવસ્ત્રી પુરુષનારકનપુંસક—વિષયકં સમિશ્રં પઞ્ચમમ્ ॥૫॥ વિશેષતસ્તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીપુરુષનપુંસકવિષયકં ષષ્ઠમ્ ॥૬॥ વિશેષતો મનુષ્યસ્ત્રીપુરુષનપુંસકવિષયકં સપ્તમમ્ ॥૭॥ વિશેષતો દેવસ્ત્રીપુરુષનારક-નપુંસકવિષયકમષ્ટમમ્ ૮। વિશેષતસ્તિર્યગ્યમનુષ્યસ્ત્રીપુરુષનપુંસક—દેવસ્ત્રીપુરુષ—નારકનપુંસકવિષયકં સમિશ્રં નવમમ્ ॥૯॥ તત્ર પઞ્ચાલ્પબહુત્વાનિ સામાન્યતિર્યગાદિ સમ્બન્ધીનિ ॥૫॥ ચત્વારિ ચ વિશેષતિ-

અવ સૂત્રકાર નૌ અલ્પ બહુત્વ કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા પ્રકટ કરતે હૈ—ઇનમેં સામા-ન્ય સે સ્ત્રી પુરુષ નપુંસક કે વિષય મેં પ્રથમ અલ્પ બહુત્વ હૈ ૧। સામાન્ય સે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી, પુરુષ ઔર નપુંસક કે વિષય મેં દ્વિતીય અલ્પ બહુત્વ હૈ ૨। ઇસી પ્રકાર સામાન્ય સે મનુષ્ય સ્ત્રી, પુરુષ ઔર નપુંસક વિષયક તૃતીય અલ્પ બહુત્વ હૈ ૩। સામાન્ય સે દેવ સ્ત્રી પુરુષ ઔર નારક નપુંસક વિષયક ચતુર્થ અલ્પ બહુત્વ હૈ ૪। સામાન્ય સે સમસ્ત સે મિલા હુઆ પઞ્ચમ અલ્પ બહુત્વ હૈ ૫। ઇસકે આગે વિશેષ કી અપેક્ષા સે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી પુરુષ નપુંસકોં કા છઠા અલ્પ-બહુત્વ હૈ ૬। વિશેષ સે મનુષ્ય સ્ત્રી પુરુષ નપુંસકોં કા સાતવા અલ્પ બહુત્વ હૈ ૭। વિશેષ સે દેવ સ્ત્રી પુરુષ નારક નપુંસકોં કા આઠવા અલ્પ બહુત્વ હૈ ૮। તિર્યજ્વ મનુષ્ય સ્ત્રી પુરુષ નપુંસક ઔર દેવ સ્ત્રી પુરુષ નારક નપુંસક, ઇન સર્વવિજાતીયવ્યક્તિયો કા સમિશ્ર નૌવા અલ્પ બહુત્વ હૈ ૯। ઇસ

હવે સૂત્રકાર નવ અલ્પ બહુત્વના સંબંધમા કથન પ્રકટ કરે છે —તેમા સામાન્ય પણાથી સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસકોના સંબંધમાં પહેલું અલ્પ બહુત્વ છે ૧ સામાન્ય પણાથી તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસકોના સંબંધમાં બીજું અલ્પ બહુત્વ છે ૨ એજ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી મનુષ્ય સ્ત્રી, પુરુષ, અને નપુંસકના સંબંધમાં ત્રીજું અલ્પ બહુત્વ છે ૩. સામાન્ય પણાથી દેવ સ્ત્રી, પુરુષ અને નારક નપુંસકોના સંબંધમાં ચોથું અલ્પ બહુત્વ છે. ૪ સામાન્ય પ્રકારથી સઘળાથી મળેલું પાંચમું અલ્પ બહુત્વ છે ૫ પછી વિશેષની અપેક્ષાની તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસકોનું છઠ્ઠું અલ્પ બહુત્વ છે ૬ વિશેષ પ્રકારથી મનુષ્ય સ્ત્રી, પુરુષ નપુંસકોનું સાતમું અલ્પ બહુત્વ છે. વિશેષથી દેવ સ્ત્રી, પુરુષ, નારક નપુંસકોનું આઠમું અલ્પ બહુત્વ છે. ૮

येन हि समान्यानि एतानि नान्यवहुत्वानि तत्र नावत् प्रथमं पञ्चसामान्यान्पवहुत्वानि प्रदर्शयन्ते
“एषमि णं” इत्यादि.

मूलम्—‘एएसि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं णपुंसगाण य
कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा !
सव्वत्थोवा पुग्गिमा. इत्थीओ संखेज्जगुणा, णपुंसगा अणंतगुणा
॥१॥ एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणिय इत्थीणं तिरिक्खजोणिय
पुग्गिमाणं तिरिक्खजोणिय णपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा
वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा
तिरिक्खजोणियपुग्गिमा तिरिक्ख इत्थीओ असंखेज्जगुणा, तिरि-
क्खजोणियणपुंसगा अणंतगुणा ॥२॥ एएसि णं भंते ! मणुस्सित्थीणं
मणुस्सपुग्गिमाणं मणुस्सणपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा
बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा
मणुस्सपुग्गिमा. मणुस्मित्थीओ संखेज्जगुणा मणुस्सणपुंसगा असंखेज्ज-
गुणा ॥३॥ एएसि णं भंते ! देवित्थीणं देवपुरिसाणं णेरइयणपुंसगाण
य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसा-
हिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा णेरइयणपुंसगा देवपुरिसा
असंखेज्जगुणा. देवित्थीओ संखेज्जगुणाओ ॥४॥ एएसि णं भंते !

प्रकार से ये सामान्य से पाँच और विशेष से चार ऐसे वे नौ अन्य बहुत्व हैं । इनमें से
सूत्रकार प्रथम पाँच सामान्य अल्पबहुत्वों को कहते हैं

‘एषमि णं भंते ! इत्थीणं पुग्गिमाणं नपुंसगाण य’ इत्यादि ॥ सू. १८ ॥

तिरिक्ख मणुस्स देवी पुइय अन्न देव देवी पुइय नपुंसक आ अघणी विज्जतीय व्यक्तीओतुं
निशित्त नपुंसक अन्न आहुयउं छेइ आ प्रमाणे आ सामान्य प्रश्नार्थी पाय अने विशेष प्रश्नार
थी आ - देव देवो आ मय अन्न आहुयउं छे. आभासी सूत्रकार पड़ेखाना पाय सामान्य अल्प
अहुयउं छेइ अने छे - एषमि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं णपुंसगाण य ” इत्यादि

तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणियपुसिसाणं तिरिक्खजोणियणपुंस-
गाणं मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुसिसाणं मणुस्सणपुंसगाणं देवित्थीणं देव-
पुसिसाणं णेरइयणपुंसगाण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया
वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सपुसिसा
मणुस्सित्थीओ संखेज्जगुणा । मणुस्सणपुंसगा असंखेज्जगुणा, णेरइयणपुं-
सगा असंखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणियपुसिसा असंखेज्जगुणा तिरि-
क्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणा, देवपुसिसा असंखेज्जगुणा देवित्थि-
याओ संखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणियणपुंसगा अणंतगुणा' ॥सू० १९॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! स्त्रीणां पुरुषाणां नपुंसकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा
वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः पुरुषाः, स्त्रियः संख्ये-
यगुणाः, नपुंसका अनन्तगुणाः ॥१॥ एतेषां खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिकस्त्रीणां तिर्यग्योनि-
निकपुरुषाणां तिर्यग्योनिकनपुंसकानां च कतरेकतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशे-
षाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकास्तिर्यग्योनिकपुरुषाः, तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽसंख्येयगुणाः,
तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥२॥ एतेषां खलु भदन्त ! मनुष्यस्त्रीणां मनुष्यपुरुषाणां
मनुष्यनपुंसकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ?
गौतम ! सर्वस्तोका मनुष्यपुरुषाः, मनुष्यस्त्रियः संख्येयगुणाः, मनुष्यनपुंसका असंख्येय-
गुणाः ॥ ३ ॥ एतेषां खलु भदन्त ! देवस्त्रीणां देवपुरुषाणां नैरयिकनपुंसकानां च कतरे
कतरेभ्यः अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः नैर-
यिकनपुंसकाः, देवपुरुषा असंख्येयगुणाः देवस्त्रियः संख्येयगुणाः ॥४॥ एतेषां खलु
भदन्त ! तिर्यग्योनिकस्त्रीणां तिर्यग्योनिकपुरुषाणां तिर्यग्योनिकनपुंसकानां मनुष्यस्त्रीणां
मनुष्यपुरुषाणां मनुष्यनपुंसकानां देवस्त्रीणां देवपुरुषाणां नैरयिकनपुंसकानां च कतरे कत-
रेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका मनुष्यपु-
रुषाः, मनुष्यस्त्रियः संख्येयगुणाः, मनुष्यनपुंसका असंख्येयगुणाः, नैरयिकनपुंसका असं-
ख्येयगुणाः, तिर्यग्योनिकपुरुषा असंख्येयगुणाः, तिर्यग्योनिकस्त्रिय संख्येयगुणाः, देवपुरुषा
असंख्येयगुणाः, देवस्त्रियः संख्येयगुणाः तिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥सू० १९॥

टीका—“एएसि णं भंते” एतेषा वक्ष्यमाणानां प्राणिनां मध्ये स्त्रीणां सामान्यतः स्त्रीणाम्
“पुरिसाणं” पुरुषाणाम्, सामान्यतः पुरुषजातीयानाम् ‘णपुंसगाण य’ नपुंसकानां च नपुंसकजाती

યાનામ 'કયરે કયરેહિતો' કતરે કતરેમ્ય. એતેપાં મધ્યે કેપામપેક્ષ્યા કે દ્યુત્યઃ । 'અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા' અલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકાવેતિ મામાન્યત ત્વીપુરુપનપુંસકાનામલ્પવહુત્વાદિવિષયક પ્રથમ. પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' દ્યુત્યાદિ "ગોયમા" હે ગૌતમ । "સવ્વત્થોવા પુરિસા" સર્વસ્તોકાઃ પુરુપાઃ પુરુષાઃ સર્વેમ્ય. ત્વીનપુંસકેમ્યોઽપ્પા ભવન્તીતિ । 'ઇત્થીઓ સંઘેજ્જગુણા' પુરુષાપેક્ષ્યા સ્ત્રિયઃ સહ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ 'જપુંસગા અણંતગુણા' સ્ત્ર્યપેક્ષ્યાઽપિ નપુંસકા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ વનસ્પતિમપેન્ય નપુંસકાનામનન્તગુણત્વમિતિ પ્રથમમલ્પવહુત્વમ્ ।૧।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! ઇન સામાન્ય સે 'ઇત્થીણં' સ્ત્રિયો કે 'પુરિમાણં' સામાન્ય પુરુષ જાતિયો કે 'જપુંસગાણ ચ' એવં સામાન્ય સે નપુસકો કે વીચ મં 'કયરે કયરેહિતો' કૌન કિન સે 'અપ્પા વા' અલ્પ હૈ ' કૌન કિન સે 'વહુયા વા' અધિક હૈ ' કૌન કિન કે 'તુલ્લા વા' બરાબર હૈ ઓર કૌન કિન સે 'વિસેસાહિયા વા' વિશેષાધિક હૈ ' ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ,સવ્વત્થોવા પુરિસા' સર્વસે કમ પુરુષ હૈ—અર્થાત્ સ્ત્રિયો ઓર નપુસકો કી અપેક્ષા પુરુષ વહુત થોડે હૈ । ઇનકી અપેક્ષા—'ઇત્થીઓ સંઘેજ્જગુણા' પુરુષો કી અપેક્ષા સ્ત્રિયા સહ્યાત ગુણિત અધિક હૈ 'જપુંસગા અણંત ગુણા' સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા નપુસક અનન્ત ગુણિત અધિક હૈ । વનસ્પતિ કી અપેક્ષા સે ઇનકા અનન્તગુણત્વ કહા ગયા હૈ. યહ પ્રથમ અલ્પ વહુત્વ હૈ ।

દ્વિતીય અલ્પવહુત્વ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ઇસમં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ —'एएसि णं

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ સામાન્યપણાથી "ઇત્થીણં" સ્ત્રીઓમાં "પુરિમાણં" સામાન્ય પુરુષ જાતિઓમાં "જપુંસગાણ ચ" અને સામાન્યથી નપુસકોમાં "કયરે કયરેહિતો" કોણ કોનાથી "અપ્પા વા" અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી "વહુયા વા" વધારે છે ? કોણ કોની "તુલ્લા વા" તુલ્ય છે ? અને કોણ કોનાથી "વિસેસાહિયા વા" વિશેષાધિક છે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે—"ગોયમા" હે ગૌતમ "સવ્વત્થોવા પુરિમા" મૌથી ઓછા પુરુષો છે અર્થાત્ સ્ત્રીઓ અને નપુસકો કરતા પુરુષો ઘણા ઓછા છે. "ઇત્થીઓ સંઘેજ્જગુણા" પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી વધારે છે, "જપુંસગા અણંતગુણા" સ્ત્રીઓ કરતા નપુસકો અનંતગણી વધારે છે વનસ્પતિની અપેક્ષાથી તેમનું અનંતગણીપણું કહ્યું છે આ રીતે આ પહેલું અલ્પ બહુપણું કહ્યું છે. ૧

બીજું અલ્પ બહુપણું આ પ્રમાણે છે—આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન ને એવું પૂછ્યું છે કે—'एएसि णं भंते ! तिरिक्ख जोणित्थीणं तिरिक्ख जोणियपुરिसाणं तिरिपुंक्खजोणिय ण-

અથ દ્વિતીયમલ્પવહુત્વમાહ—‘**एएसि**’ णं इत्यादि ‘**एएसि णं भंते**’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘**तिरिक्खजोणित्थीणं**’ तिर्यग्योनिकस्त्रीणाम् ‘**तिरिक्खजोणियपुरिसाणं**’ तिर्यग्योनिक पुरुषाणाम् ‘**तिरिक्खजोणियणपुंसगाण य**’ तिर्यग्योनिकनपुंसकानां च ‘**कयरे कयरेहिंतो**’ कतरे कतरेभ्यः केषामपेक्षया के इत्यर्थः ‘**अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया**’ अल्पावा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वेति द्वितीयाल्प बहुत्व विषयकः प्रश्नः भगवानाह—‘**गोयमा**’ इत्यादि ‘**गोयमा**’ हे गौतम ! ‘**सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणियपुरिसा**’ तिर्यग्योनिकस्त्रीपुरुषनपुंसकेषु सर्व स्तोकाः तिर्यग्योनिकपुरुषा भवन्तीति । ‘**तिरिक्खजोणित्थीओ असंखेज्जगुणा**’ तिर्यग्योनिक पुरुषापेक्षा तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽसंख्येयगुणाधिका भवन्तीति “**तिरिक्खजोणियणपुंसगा अणंतगुणा**’ तिर्यग्योनिकनपुंसका स्तिर्यग्योनिकस्त्र्यपेक्षया अनन्तगुणाधिका भवन्ति वनस्पतिम- पेक्ष्य एषामनन्तगुणत्वमिति द्वितीयमल્पवहुत्वम् । २। अथ तृतीयमल્पवहुत्वमाह—“**एएसि णं**’ इत्यादि ‘**एएसि णं भंते**’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘**मणुस्सित्थीणं**’ मनुष्यस्त्रीणाम् ‘**मणुस्स पुरिसाणं**

भंते ? **तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्खजोणियणपुंसगाण य**’ हे भदन्त ! इन तिर्यग्योनिक स्त्रियो के तिर्यग्योनिक पुरुषो के और तिर्यग्योनिक नपुंसकोके बीच में ‘**कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा**’ बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ कौन किन से अल्प है ? कौन किन से अधिक है ? कौन किनके बराबर है कौन किनसे विशेषाधिक है ? इस प्रश्न के उत्तरमें प्रभु कहते—“**गोयमा ! सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणि- यपुरिसा**” हे गौतम ! सबसे कम तिर्यग्योनिक पुरुष है ‘**तिरिक्खजोणित्थीओ असंखेज्जगुणा**’ तिर्यग्योनिक स्त्रियां तिर्यग्योनिक पुरुषो की अपेक्षा असंख्यात गुणी अधिक है । “**तिरिक्खजो- णियणपुंसगा अणंतगुणा**” तिर्यग्योनिक स्त्रियो की अपेक्षा तिर्यग्योनिक नपुंसक वनस्पति जीवो की अनन्तानन्तता की अपेक्षा अनन्त गुणे अधिक हैं । इस प्रकार से यह द्वितीय अल्प बहुत्व

સગાણ ય” હે ભગવન્ આ તિર્થગ્યોનિક સ્ત્રિયોમાં તિર્થગ્યોનિક પુરુષોમાં, અને તિર્થગ્યોનિક નપુંસકોમાં “કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા, તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા” કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે —“ગોયમા ! સવ્વત્થોવા તિરિક્ખજોણિયપુરિસા” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા તિર્થ- ગ્યોનિક પુરુષ છે “તિરિક્ખજોણિત્થીઓ અસંખેજ્જગુણા” તિર્થગ્યોનિક સ્ત્રિયો તિર્થગ્યો- નિક પુરુષો કરતાં અસંખ્યાત ગણી વધારે છે “તિરિક્ખજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા” તિર્થ- ગ્યોનિક સ્ત્રિયો કરતાં તિર્થગ્યોનિક નપુંસકો વનસ્પતિ જીવોની અનંતાનંતતાની અપેક્ષાએ અનંતગણા વધારે છે આ રીતે આ બીજું અલ્પ બહુપણું આ કહ્યું છે ૨

ત્રીજું અલ્પ બહુપણું આ પ્રમાણે છે. “**एएसि णं भंते ! मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुरिसाणं मणुस्स णपुंसगाण य** कयरे कयरेहिंतो अप्पावा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” ગૌતમ સ્વામીએ

मनुष्यपुरुषाणाम् 'मणुस्सणपुंसगाण य' मनुष्यनपुंसकानां च 'कयरे कयरेहिंतो' कतरे कतरेभ्य कत्यापेक्षया के इत्यर्थे अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा' अल्पा वा बहुका वा तुल्यावा विशेषाधिका वेति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा' सर्वस्तोकाः 'मणुस्सपुग्गिमा' मनुष्यपुरुषाः मनुष्यलिपुरुषनपुंसकेषु स्तोका भवन्तीति 'मणुस्सित्थीओ संखेज्ज' गुणा' मनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषापेक्षया सख्येयगुणाधिका भवन्तीति । 'मणुस्सणपुंसगा असंखे ज्जगुणा' मनुष्यस्त्र्यपेक्षया मनुष्यनपुंसका असंख्येयगुणाधिका भवन्ति श्रेण्यसख्येयभागगतप्रदेश इति प्रमाणत्वादिति तृतीयमल्पबहुत्वम् ॥३॥

अथ चतुर्थमल्पबहुत्वमाह—'एएसि णं' इत्यादि, 'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त 'देवित्थीणं' देवर्षीणां देवीनामित्यर्थः 'देवपुरिसाणं' देवपुरुषाणां पुजातीयकदेवानाम् -णेरइ- यणपुंसगाण य' नैरयिकनपुंसकानां च 'कयरे कयरेहिंतो' कतरे कतरेभ्यः कत्यापेक्षया के इत्यर्थे 'अप्पा वा' अल्पा वा 'बहुया वा' बहुका वा 'तुल्ला वा' तुल्या वा 'विसेसाहिया

कता गया है । तृतीय अल्प बहुत्व इस प्रकार से है—“एएसि णं भंते ! मणुस्सित्थीणं मणुस्सपुग्गिमाणं मणुस्सणपुंसगाण य कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे- साहिया वा” गौतम ने ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! इन मनुष्य स्त्रियों के मनुष्य पुरुषों के और मनुष्य नपुंसकों के बीच कौन किनसे अल्प है ? कौन किनसे बहुत है ? कौन किनसे दगावर है और कौन किन से विशेषाधिक है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है—‘गोयमा ? सव्व- त्थोवा मणुस्सपुग्गिमा’ हे गौतम ! सबसे कम मनुष्य—पुरुष है—‘मणुस्सित्थीओ संखेज्ज गुणा’ मनुष्य स्त्रियाँ मनुष्य पुरुषों की अपेक्षा सख्यात गुणी अधिक हैं । ‘मणुस्स णपुंसगा असंखेज्जगुणा’ मनुष्य स्त्रिया की अपेक्षा मनुष्य नपुंसक असख्यात गुणे अधिक हैं—यह संक्षेप मनुष्यों की अपेक्षा में कहा गया है । ऐसा यह तृतीय अल्प बहुत्व है ।

चतुर्थ अल्प बहुत्व इस प्रकार से है ‘एएसि णं भंते ! देवित्थीणं देवपुरिसाणं, णेरइ- यणपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? इसमें गौतम

વા' વિશેષાધિકા વા ઇત્યલ્પવહુત્વવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવા’ સર્વસ્તોકાઃ ‘જેરહ્યણપુંસગા’ નૈરયિકનપુંસકાઃ સર્વેભ્યો દેવસ્ત્રી-પુરુષેભ્યો નૈરયિકનપુંસકા અલ્પા ભવન્તિ । અંગુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાશૌ સ્વપ્રથમવર્ગમૂલેન ગુણિતે યાવાન્ પ્રદેશરાશિ ભવતિ તાવત્પ્રમાણાસુ ઘનીકૃતસ્ય લોકસ્ય એકપ્રાદેશિકીષુ શ્રેણીષુ યાવન્તો નભઃપ્રદેશાસ્તાવત્પ્રમાણત્વાદિતિ । ‘દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ નારકનપુંસકાપેક્ષયા દેવપુંરુષા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ, અસંખ્યેયયોજનકોટિકોટી પ્રમાણાયાં સૂચૌ યાવન્તો નભઃપ્રદેશાસ્તાવત્પ્રમાણાસુ ઘનીકૃતસ્ય લોકસ્યેકપ્રાદેશિકીષુ શ્રેણીષુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશાસ્તાવત્પ્રમાણત્વાદિતિ । ‘દેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ દેવપુરુષાપેક્ષયા દેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ દ્વાત્રિંશદ્ગુણાધિકત્વાદિતિ ચતુર્થમલ્પવહુત્વમિતિ ॥

ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! ઇન દેવસ્ત્રિયોં કે, દેવ પુરુષો કે ઓર નૈરયિક નપુંસકો કે બીચ મેં કૌન કિનસે અલ્પ હૈ ? કૌન કિનસે વહુત હૈ ? કૌન કિનકે વરાવરહૈ ? ઓર કૌન કિન સે વિશેષાધિક હૈ ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને એસા કહા હૈ ગોયમા ! હે ‘ગૌતમ’ ! ‘સવ્વત્થોવા’ સવસે કમ ‘જેરહ્યણપુંસગા’ નૈરયિકનપુંસક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ અઙ્ગુલમાત્ર ક્ષેત્ર મેં જિતની પ્રદેશ રાશિ હૈ ઇસકો ઇસીકે પ્રથમવર્ગમૂલ સે ગુણિત કરને પર જિતને પ્રદેશ રાશિ આતી હૈ ઇતની ઘનીકૃત લોકકી એક પ્રદેશ વાલી શ્રેણિયો મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈ ઇતના હૈ । “દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” નારક નપુંસકો કી અપેક્ષા દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ અસંખ્યાત યોજન કોટાકોટિ પ્રમાણ સૂચિ મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈ ઇતની ઘનીકૃતલોકકી એક પ્રદેશ વાલી શ્રેણિયો મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હૈ ઇતના કહા ગયા હૈ. “દેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” દેવસ્ત્રિયાં દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । ક્યોકિ દેવિયો કા પ્રમાણ દેવોં સે વત્તીસ ગુણા અધિક કહા ગયા હૈ । ઇસ

સ્વામીએ આ સંબંધમાં એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે—હે ભગવન્ આ દેવીયોમાં, દેવપુરુષોમાં અને નૈરયિક નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીને એવું કહ્યું કે “ગોયમા” હે ગૌતમ ! “સવ્વત્થોવા” સૌથી ઓછા “જેરહ્યણપુંસગા” નૈરયિક નપુંસકો છે. કેમકે—તેઓનું પ્રમાણ આંગળ માત્રમાં જેટલી પ્રદેશ રાશિયો છે, તેને તેનાજ પહેલા વર્ગમૂળથી ગુણતા જેટલી પ્રદેશ રાશી આવે છે, જેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશવાળી શ્રેણિયોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે. એટલા છે. “દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” નારક નપુંસકો કરતા દેવપુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. કેમકે—તેનું પ્રમાણ અસંખ્યાત યોજન કોટાકોટિ પ્રમાણ સોઢમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે, જેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશવાળી શ્રેણિયોમાં જેટલો આકાશ પ્રદેશ છે, એટલું કહેલ છે, “દેવિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ” દેવસ્ત્રિયો—દેવીયો દેવ પુરુષો કરતાં સંખ્યાત ગણી વધારે છે. કેમકે—દેવિયોનું પ્રમાણ દેવોથી બત્તીસ ગણું વધારે કહેલ છે. આ રીતે આ એથું અલ્પ બહુ-

સમ્પ્રતિ—સામાન્યતઃ સકલસમિશ્રપञ्चમમલ્પવહુત્વમાહ—‘एएसि णं’ इत्यादि, ‘एएसि ण भंते’ एतेषां खलु भदन्त ! तिरिक्खजोणित्थीणं’ तिर्यग्योनिकस्त्रीणाम् ‘तिरिक्खजोणिय-पुरिसाणं’ तिर्यग्योनिकपुरुषाणाम् ‘तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ तिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् ‘मणुस्सित्थीणं’ मनुष्यस्त्रीणाम् ‘मणुस्सपुरिसाणं’ मनुष्यपुरुषाणाम् ‘मणुस्सणपुंसगाणं’ मनुष्यनपुंसकानाम् ‘देवित्थीणं’ देवस्त्रीणाम् ‘देवपुरिसाणं’ देवपुरुषाणाम् ‘णेरइय-णपुंसगाण य’ नैरयिकनपुंसकानां च ‘कयरे कयरेहिंतो’ कतर कतरेभ्यः ‘अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वेति पञ्चमाल्पवहुत्वविषयकः पञ्चमः प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा मणुस्सपुरिसा’ सर्वस्तोका मनुष्यपुरुषा ‘मणुस्सित्थीओ ‘संखेज्ज

પ્રકાર સે યહ ચતુર્થઅલ્પ વહુત્વ હૈ. સામાન્ય કી અપેક્ષા સવ સે સમિશ્ર પંચમ અલ્પ વહુત્વ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“एएसि णं भंते तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं तिरिक्ख-जोणियणपुंसगाणं” गौतम ने इसमें ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! इन तिर्यग्योनिकस्त्रियों के, तिर्यग्योनिक पुरुषों के, तिर्यग्योनिकनपुंसकों के, “मणुस्सित्थीणं” मनुष्यस्त्रियों के, “मणुस्स पुरिसाणं” मनुष्य पुरुषों के “मणुस्सणपुंसगाणं” मनुष्यनपुंसकों के ‘देवित्थीणं’ देवस्त्रियों के, “देवपुरिसाणं” देव पुरुषों के एव “णेरइयणपुंसगाण य” नैरयिकनपुंसकों के बीच में “कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा” कौन किनसे अल्प है ? कौन किन से बहुत है ? कौन किनके बराबर है ? और कौन किनसे विशेषाधिक है ? ऐसा यह प्रश्न पञ्चम अल्प वहुत्व को लेकर गौतम ने किया है. इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—“गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सपुरिसा” हे गौतम ! सब से कम मनुष्य पुरुष हैं ।

“મણુસ્સિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણા” મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા મનુષ્ય સ્ત્રિયાં સહ્યાત ગુણી અધિક પાણું કહેલ છે. સામાન્યની અપેક્ષાથી બધાથી મળેલું પાંચમું અલ્પ બહુપણુ આ પ્રમાણે છે. --“एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं तिरिक्खजोणियपुरिसाणं, तिरिक्खजोणिय णपुंसगाणं” गौतम स्वामीએ આ સૂત્ર દ્વારા એવું પૂછ્યું છે કે—આ તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિઓમાં તિર્યગ્યોનિક પુરૂષોમાં અને તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો મા “મણુસ્સિત્થીણં” મનુષ્ય સ્ત્રિઓમાં “મણુસ્સપુરિસાણં” મનુષ્ય પુરૂષોમાં “મણુસ્સણપુંસગાણં” મનુષ્ય નપુંસકોમાં “દેવિત્થીણં” દેવોની સ્ત્રિઓમાં “દેવપુરિસાણં” દેવ પુરૂષોમાં અને “જેરહય ણપુંસગાણ ય” નૈરયિક નપુંસકોમાં ‘કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા’ કોણ કોનાથી અલ્પ—ઓછા છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની તુલ્ય છે ? કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે આ પાંચમા અલ્પ બહુપણુના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે. કે—“गोयमा ! सव्वत्थोवा मणुस्सपुरिसा” हे गौतम ! સૌથી ઓછા મનુષ્ય પુરૂષ છે.

ગુણા' મનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા મનુષ્યસ્ત્રિય સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ । 'મણુસ્સણપુંસગા અસંખે-
જ્જગુણા' મનુષ્યનપુંસકાઃ મનુષ્યસ્યપેક્ષયાઽપિ અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ સમૂર્ચ્છિમમનુષ્યા-
પેક્ષયા 'ખેરહ્યણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' મનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા નૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેય-
ગુણાધિકા ભવન્તિ । અસંખ્યેયશ્રેણ્યાકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણત્વાદિતિ । 'તિરિક્ખજોણિયપુરિસા-
અસંખેજ્જગુણા' નૈરયિકનપુંસકાપેક્ષયા તિર્યગ્યોનિકપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ
પ્રતરાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણીગતાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાદિતિ 'તિરિક્ખજોણિત્થિયાઓ
સંખેજ્જગુણાઓ' તિર્યગ્યોનિકપુરુષાપેક્ષયા તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ
ત્રિગુણાધિકત્વાદિતિ । 'દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા' તિર્યગ્યોનિકસ્યપેક્ષયા દેવપુરુષા અસંખ્યેય
ગુણા અધિકા ભવન્તિ, પ્રમૂતતરપ્રતરાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણીગતાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાદિતિ ॥

હૈ "મણુસ્સણપુંસગા અસંખેજ્જ ગુણા" મનુષ્યનપુંસક મનુષ્ય સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા અસંખ્યાત
ગુણા અધિક હૈૈ । યહ કથન સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો કી અપેક્ષા સે હૈ । ક્યોકિ સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય
નિયમ સે નપુંસક હી હોતે હૈ । "ખેરહ્યણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા" સમૂર્ચ્છિમમનુષ્યનપુંસકો
કી અપેક્ષા નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ. ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ અસંખ્યાત શ્રેણીકે
આકાશ પ્રદેશો કી રાશિકે બરાબર કહા ગયા હૈ. "તિરિક્ખજોણિયપુરિસા અસંખેજ્જગુણા"
નૈરયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા તિર્યગ્યોનિક પુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા
પ્રમાણ પ્રતર કે અસંખ્યાતવે ભાગ મેં રહને વાલી જો અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હૈ ઊન શ્રેણિયો મેં જો
આકાશ પ્રદેશરાશિ હૈ ઊસકે બરાબર કહા ગયા હૈ । "તિરિક્ખજોણિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ
તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કી અપેક્ષા તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયાં સંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા
પ્રમાણ પુરુષો કી અપેક્ષા ત્રિગુણા કહા ગયા હૈ. "દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" તિર્યગ્યોનિક-
સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ ઇનકા પ્રમાણ પ્રમૂતતરજ્જુ

'મણુસ્સિત્થિઓ અસંખેજ્જગુણા' મનુષ્ય પુરુષો કરતા મનુષ્યસ્ત્રિયો સંખ્યાત ગણી વધારે
છે. 'મણુસ્સ ણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' મનુષ્ય નપુંસકો મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં અસંખ્યાત
ગણા વધારે છે. આ કથન સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની અપેક્ષાથી કહેલ છે. કેમકે--સંમૂર્ચ્છિમ
મનુષ્ય નિયમથી નપુંસકો જ હોય છે 'ખેરહ્યણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા' સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય
નપુંસકો કરતાં નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે--તેમનું પ્રમાણ અસંખ્યાત
શ્રેણીના આકાશ પ્રદેશોની રાશિની બરાબર કહેલ છે. 'તિરિક્ખજોણિયપુરિસા અસંખેજ્જ-
ગુણા' નૈરયિક નપુંસકો કરતાં તિર્યગ્યોનિક પુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે--તેઓનું
પ્રમાણ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેવાવાળી જે અસંખ્યાત શ્રેણિયો છે, એ શ્રેણિયોમા
જે આકાશ પ્રદેશરાશિ છે. તેની બરાબર કહેલ છે. "તિરિક્ખ જોણિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ"
તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતાં તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે, કેમકે--તેમનું પ્રમાણ
પુરુષો કરતાં ત્રણગણુ કહેવામા આવેલ છે. "દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો

‘દેવિત્થિયાઓ સંસ્થેજ્જગુણાઓ’ દેવપુરુષાપેક્ષ્યા દેવસ્ત્રિય·સંસ્થેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, દ્વાત્રિગદગુણત્વાદિતિ ‘તિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા’ દેવ્યપેક્ષ્યા તિર્યગ્યોનિકનપુસકા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ, નિગોદજીવાનામનન્તત્વાદિતિ પચ્ચમમન્યવહુત્વમિતિ ॥સૂ. ૧૯॥

પૂર્વ સામાન્યવિષયકાણિ પચ્ચાલ્પવહુત્વાનિ પ્રરૂપિતાનિ, સામ્પ્રતં વિશેષમધિકૃત્ય શૈષાણિ ચત્વારિ અલ્પવહુત્વાનિ પ્રદર્શયન્ વિશેષસ્તિર્યગ્યોનિકવિષયકં પષ્ઠમલ્પવહુત્વમાહ—‘એયાસિ ણં મંતે ! તિરિક્કલ્લ’ इत्यादि, ।

મૂલમ્—‘એયાસિ ણં મંતે ! તિરિક્કલ્લજોણિત્થીણં જલયરીણં થલયરીણં સ્વહયરીણં તિરિક્કલ્લજોણિયપુરિસાણં જલયરાણં થલયરાણં સ્વહયરાણં તિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં ઇગિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં પુદ્ગલીકાઇયઇગિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં જાવ વણસ્સઙ્કાઇયઇગિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં વેઇંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં તેઇંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં ચઉરિંદિયદિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં પંચિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગાણં જલયરાણં થલયરાણં સ્વહયરાણં કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા !

પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં ભાગ હૈ, ઉસ અસંખ્યાતવે ભાગ મેં રહી હુડ જો અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હૈ, ઉન શ્રેણિયોં મેં સ્થિત આકાશ પ્રદેશ રાશિ કે વરાવર કહા ગયા હૈ । “દેવિત્થિયાઓ સંસ્થેજ્જગુણાઓ” દેવસ્ત્રિયાં દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ. ક્યોકિ ઇનકો પ્રમાણ દેવપુરુષો કી અપેક્ષા ૩૨ વત્તીસ ગુણા અધિક કહા ગયા હૈ. “તિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા ” દેવસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા તિર્યગ્યોનિક નપુસક અનન્તગુણે અધિક હૈ—યહ અધિકતા કા કથન નિગોદજીવો કે અનન્તાનન્ત હોને સે કહા ગયા હૈ—ઇસ પ્રકાર સે યહ પંચમ અલ્પવહુત્વ કા કથન હૈ ।૫। ॥સૂ. ૧૯॥

કરતા દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે—તેમનુ પ્રમાણુ પ્રભૂતતર પ્રતરના અસંખ્યાત મા ભાગનું છે, તે અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલી જે અસંખ્યાત શ્રેણિયો છે તે શ્રેણિયોમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિની બરાબર કહેલ છે “દેવિત્થિયાઓ અસંસ્થેજ્જગુણાઓ” દેવોની સ્ત્રિયો દેવપુરુષો કરતા અસંખ્યાત ગણી વધારે છે. કેમકે—તેનું પ્રમાણુ દેવ પુરુષો કરતાં ૩૨ બત્તીસ ગણું વધારે કહેલ છે. “તિરિક્કલ્લજોણિયણપુંસગા” દેવ સ્ત્રિયો કરતા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અનંત ગણા વધારે છે આ અધિકપણાનું કથન નરકનિગોદ જીવો અનંતાનન્ત હોવાથી કહેલ છે આ રીતે પાચમ અલ્પ બહુપણું કહેવામાં આવેલ છે ॥સૂ. ૧૯॥

संवत्थोवा खहयरतिरिखजोणियपुरिसा, खहयरतिरिखजोणि
 थियाओ संखेज्जगुणाओ. थलयरपंचिंदियतिरिखजोणियपुरिसा
 संखेज्जगुणा, थलयरपंचिंदिय तिखिखजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ,
 जलयरतिरिखजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा, जलयरतिरिखजोणित्थि-
 याओ संखेज्जगुणाओ, खहयरपंचिंदियतिरिखजोणियणपुंसगा असं-
 खेज्जगुणा. थलयरपंचिंदियतिरिखजोणियणपुंसगा, संखेज्जगुणा,
 जलयरपंचिंदियतिरिखजोणियणपुंसगा संखेज्जगुणा. चउरिंदियतिरि-
 खजोणियणपुंसगा विसेसाहिया, तेइंदिय०णपुंसगा, विसेसाहिया,
 बेइंदिय० णपुंसगा विसेसाहिया, तेउकाइय एगिंदियतिरिखजोणि-
 यणपुंसगा असंखेज्जगुणा, पुढवीकाइयएगिंदियतिरिखजोणियणपुंसगा
 विसेसाहिया, आउक्काइय एगिंदियतिरिखजोणियणपुंसगा विसेसा-
 हिया, वाउकाइयएगितिखिखजोणिय णपुंसगा विसेसाहिया, वणस्स
 इकाइय एगिंदियतिरिखजोणिय णपुंसगा अणंतगुणा' ॥सू० २०॥

छाया—एतासां खलु भदन्त ! तिर्यग्योनिकस्त्रीणां जलचरीणां स्थलचरीणां खेच-
 रीणां तिर्यग्योनिकपुरुषाणां जलचराणां स्थलचराणां खेचराणां तिर्यग्योनिकनपुंसकानां-
 मेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां यावद्वनस्प-
 तिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिक नपु-
 सकानां चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसकानां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां जलचराणां
 स्थलचराणां खेचराणां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः
 खेचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः,
 जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः, जलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः, खेचर
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः
 संख्येयगुणाः, जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः, चतुरिन्द्रियतिर्यग्यो-
 निकनपुंसका विशेषाधिकाः, त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रिय-

तिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येय गुणाः, पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका विशेषाधिकाः, वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥सू० २०॥

अथ विशेषतस्तिर्यगादिसम्बन्धिषष्ठमल्पबहुत्वमाह—‘एयासि ए णं भंते’ इत्यादि ।

टीका—‘एयासि ए णं भंते’ एतासां खलु भदन्त ! ‘तिरिक्खजोणित्थीणं’ तिर्यग्योनि-
कस्त्रीणाम् ‘जलयरीणं’ जलचरीणाम्—जलचरस्त्रीणाम् ‘थलयरीणं’ स्थलचरीणां स्थलचरस्त्रीणाम्
‘खहयरीणं’ खेचरीणां खेचरस्त्रीणाम् ‘तिरिक्खजोणियपुरिसाणं’ तिर्यग्योनिकपुरुषाणाम् ‘जल-
यराणं’ जलचराणां जलचरपुरुषाणाम् ‘थलयराणं’ स्थलचरपुरुषाणाम् ‘खहयराणं’ खेचराणां
खेचरपुरुषाणाम् ‘तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ तिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् ‘एगिंदियतिरिक्ख-
जोणियणपुंसगाणं’ एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् ‘पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्ख जोणि-
सगाणं’ पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । तथा—‘जाव वणस्सइयएगिंदि-
यतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं’ यावद्वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । अत्र याव-

अब विशेष से तिर्यचादि सम्बन्धी छठा अल्पबहुत्व कहते हैं—इसमें गौतम ने प्रश्नु से
ऐसा पूछा है—“एयासि ए णं भंते ? तिरिक्खजोणित्थीणं” हे भदन्त ! इन तिर्यग्योनिकस्त्रियों
के “जलयरीणं” जलचरस्त्रियोंके, “थलयरीणं” स्थलचरस्त्रियोंके, “खहयरीणं” खेचरस्त्रियों
के “तिरिक्खजोणियपुरिसाणं” तिर्यग्योनिक पुरुषों के “जलयराणं” जलचर पुरुषों के “थल-
यराणं” स्थलचर पुरुषों के “खहयराणं” खेचर पुरुषों के तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं तिर्यग्यो-
निकनपुंसकों के “एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसकों के,
“पुढवीकाइ एगिंदिय तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक
नपुंसकों के तथा—“जाव वणस्सइकाइयतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” यावत् अप्कायिक, तेजस्का-
यिक वायुकायिक एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुंसकों के—वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुं-

इसे विशेष प्रकार्थी तिर्यग् विगरेणा संणधमा छुट्ठा अल्प णडुपणानु कथन करवाभां
आवे छे.—आभां गौतम स्वामीअे प्रभुने अेवुं पूछ्थु छे के—“एयासि ए णं भंते ! तिरिक्ख
जोणित्थीणं” छे लणवन् आ तिर्यग्योनिक स्त्रियोभां “जलयरीणं” जलचर स्त्रियोभां “थल-
यरीणं” स्थलचर स्त्रियोभां “खहयरीणं” खेचर स्त्रियोभां “तिरिक्ख जोणिय पुरिसाणं” तिर्यग्यो-
निक पुरुषोभां “जलयराणं” जलचर पुरुषोभां “थलयराणं” स्थलचर पुरुषोभां “खहयराणं” खेचर
पुरुषोभां “तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां “एगिंदिय तिरिक्खजो-
णिय णपुंसगाणं” अेक एन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां तथा—“जाव वणस्सइकाइय
तिरिक्खजोणिय णपुंसगाणं” यावत् अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, अेक एन्द्रिय वाणा तिर्य-
ग्योनिक नपुंसकोभां—वनस्पतिकायिक अेक एन्द्रिय वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां—‘वेइंदिय

त्पदेन अष्कायिकतेजस्कायिकवायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां ग्रहणं भवति । 'वेइंदिय-
तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुं-
सगाणं' त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' चतुरिन्द्रि-
यतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुं-
सकानाम् 'जलयराणं' गर्भव्युत्क्रान्तिकजलचराणाम् 'थलयराणं' गर्भजस्थलचराणाम् 'खहयराणं'
गर्भजखेचराणाम् 'कयरे कयरेहिंतो' कतरे कतरेभ्यः 'जाव विसेसाहिया' यावद्विशेषा-
धिकाः, अत्र यावत्पदेन अल्पा वा बहुका वा, तुल्या वेत्येतेषां ग्रहणं भवतीति षष्ठमल्पबहुत्वविष-
यकः प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' ! इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा' सर्वस्तोकाः
सर्वेभ्योऽप्यासः 'खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा' खेचरतिर्यग्योनिकपुरुषा भवन्तीति, 'खह-
यरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ' खेचरतिर्यग्योनिकपुरुषापेक्षया खेचरतिर्यग्योनि-
कस्त्रियः सख्येयगुणा अधिका भवन्ति त्रिगुणत्वात् । 'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियपुरिसा-

सको के, "वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं" दो इन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के "तेइंदिय-
तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं" ते इन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के "चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुं-
सगाणं" चौइन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के, "पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं" पञ्चेन्द्रिय
तिर्यग्योनिकनपुंसको के, "जलयराणं" गर्भजजलचरोके, "थलयराणं" गर्भजस्थलचरो के एवं 'खहय-
राणं' गर्भजखेचरो के बीच में 'कयरेकयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' कौन किनसे अल्प है कौन
किनसे बहुत है ? कौन किनके बराबर है ? और कौन किनसे विशेषाधिक है ? इसके उत्तर
में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ? सव्वत्थोवा खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा' हे गौतम ? सब से कम
खेचरतिर्यग्योनिक पुरुष है 'खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ' खेचरतिर्यग्योनिक
पुरुषों की अपेक्षा खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रियाँ संख्यात गुणी अधिक हैं क्योंकि पुरुषों की अपेक्षा
तिगुनी होती है । 'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा' खेचरस्त्रियों की

तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं" ये ध'द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां "तेइंदियतिरिक्खजोणिय
णपुंसगाणं" त्रयु ध'न्द्रिय वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां "चउरिंदियतिरिक्खजोणिय-
णपुंसगाणं" चार ध'न्द्रियो वाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां "पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंस-
गाणं" पाच ध'द्रियोवाणा तिर्यग्योनिक नपुंसकोभां "जलयराणं" गर्भज जलयरोभां थल
यराणं" गर्भज स्थलचरोभां आने "खहयराणं" गर्भज खेचरोभां "कयरे कयरेहिंतो जाव
विसेसाहिया वा" कोणुके नाथी अल्प छे ? कोणु केनाथी वधारे छे ? कोणु केनी पराभर छे ?
आने कोणु केनाथी विशेषाधिक छे ? आ प्रश्नना उत्तरभां प्रभु गौतम स्वामीने कहे छे के-
"गोयमा ! सव्वत्थोवा खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा" छे "गौतम ! सौथी सोध भेयर
तिर्यग्योनिक पुरुष छे. 'खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ" भेयर तिर्यग्योनिक
पुरुषो करदा भेयर तिर्यग्योनिक स्त्रियो संख्यात गणी वधारे छे. केभके-पुरुषो करतां स्त्रियोतुं
प्रमाणु त्रयुगणु वधारे छे "थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा" भेयर

‘સંલેજ્જગુણા’ સ્થેચરસૂયપેક્ષયા સ્થલચલપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપુરુપાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ ।
 ‘થલચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચરપુરુપાપેક્ષયા સ્થલચરપઞ્ચેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્યોનિકલ્લિયઃ સંલેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ત્રિગુણિત્વાદિતિ । ‘જલચરતિરિક્વજોણિયપુ-
 રિસા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચરસૂયપેક્ષયા જલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુપાઃ સંલેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ।
 ‘જલચરતિરિક્વજોણિયત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ જલચરપુરુપાપેક્ષયા જલચરતિર્યગ્યોનિક-
 લ્લિયઃ સંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । પુરુપાપેક્ષયા ત્રિગુણાધિકત્વાત્ इति । ‘સ્વહચરપંચિદિય-
 તિરિક્વજોણિયનપુંસગા અસંલેજ્જગુણા’ જલચરસૂયપેક્ષયા સ્થેચરપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપું-
 સકા અસંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘થલચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા સંલેજ્જગુણા’
 સ્થેચરનપુંસકાપેક્ષયા સ્થલચરપઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ ।
 ‘જલચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચરનપુંસકાપેક્ષયા જલચરપઞ્ચે-

અપેક્ષા સ્થલચર પઞ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક પુરુષ સંલ્યાતગુણે અધિક છે । ‘થલચરપંચિદિયતિરિક્વ
 જોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચર પુરુષો કી અપેક્ષા સ્થલચર પઞ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક
 લ્લિયાં સંલ્યાત ગુણી અધિક છે । ક્યોકિ પુરુષો કી અપેક્ષા લ્લિયાં તિગુની હોતી છે । ‘જલ-
 ચરતિરિક્વજોણિયપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચર લ્લિયોં કી અપેક્ષા જલચરતિર્યગ્યોનિક-
 પુરુષસંલ્યાતગુણે અધિક છે ‘જલચરતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ જલચર પુરુષો
 કી અપેક્ષા જલચરતિર્યગ્યોનિકલ્લિયાં સંલ્યાત ગુણી છે । ક્યોકિ પુરુષો કી અપેક્ષા લ્લિયોં કા પ્રમાણ
 તિગુના કહા ગયા છે । ‘સ્વહચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા અસંલેજ્જગુણા’ જલચર-
 સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા સ્થેચર પઞ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક અસંલ્યાત ગુણે અધિક છે । ‘થલચર
 પંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ સ્થેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક કી
 અપેક્ષા સ્થલચર પઞ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક સંલ્યાતગુણે અધિક હોતે છે । ‘જલચરપંચિ-

સ્ત્રિયો કરતા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘થલચર પંચિ
 દિયતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચર પુરુષો કરતાં સ્થલચર પાંચ ઇન્દ્રિયો
 વાળી સ્ત્રિયો સંખ્યાત ગણી વધારે છે કેમકે—પુરુષો કરતાં સ્ત્રિયો ત્રણ ગણી હોય છે. ‘જલ-
 ચરતિરિક્વજોણિયપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચર સ્ત્રિયો કરતાં જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષો
 સંખ્યાત ગણા વધારે છે. ‘જલચરતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ જલચર પુરુષો
 કરતાં જલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાત ગણી છે કેમકે—પુરુષો કરતાં સ્ત્રિયોનું પ્રમાણ ત્રણ-
 ગણું કહેવામાં આવેલ છે, ‘સ્વહચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા અસંલેજ્જગુણા’ જલચર
 સ્ત્રિયો કરતાં યેચર પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકે અસંખ્યાતગણા વધારે છે.
 ‘થલચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ યેચર પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્ય-
 ગ્યોનિક નપુંસકે કરતાં સ્થલચર પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકે સંખ્યાત ગણા
 વધારે હોય છે. ‘જલચરપંચિદિયતિરિક્વજોણિયનપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચર નપું-

ન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકાઃ સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ, ‘ચુરિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ જલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકાપેક્ષયા ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘તેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ ચતુરિન્દ્રિયનપુંસકાપેક્ષયા ત્રીન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘વેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ ત્રીન્દ્રિયનપુંસકાપેક્ષયા દ્વીન્દ્રિયનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘તેઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ દ્વીન્દ્રિયનપુંસકાપેક્ષયા તેજસ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । ‘પુઠ્ઠવીકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ તેજસ્કાયિકનપુંસકાપેક્ષયા પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘આઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ પૃથિવીકાયિકનપુંસકાપેક્ષયા અપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તિ ઇતિ । ‘વાઁકકાઈયર્ગિંદિય-

દિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા સંખેજ્જગુણા’ સ્થલચર નપુંસકો કી અપેક્ષા જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગોનિક નપુંસક સંખ્યાતગુણે અધિક હોતે હૈં । “ચુરિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” જલચર નપુંસકો કી અપેક્ષા ચૌઈન્દ્રિય તિર્યગોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈં । “તેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” ચૌઈન્દ્રિયનપુંસકો કી અપેક્ષા તેઈન્દ્રિય તિર્યગોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈં । ‘વેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા’ તેઈન્દ્રિયનપુંસકો કી અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિયનપુંસક વિશેષાધિક હૈં । “તેઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ દ્વીન્દ્રિય નપુંસકો કી અપેક્ષા તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગોનિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં । “પુઠ્ઠવીકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગોનિક નપુંસક તેજસ્કાયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા વિશેષાધિક હૈં । “આઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” પૃથિવીકાયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈં । “વાઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણ-

સકો કરતા જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગોનિક નપુંસકો સંખ્યાત ગણા વધારે હોય છે. “ચુરિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” જલચર નપુંસકો કરતા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક છે, “તેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગોનિક નપુંસકો કરતા ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા નપુંસકો વિશેષાધિક છે “વેઈંદિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા નપુંસકો કરતા બે ઇન્દ્રિય વાળા નપુંસકો વિશેષાધિક છે. ‘તેઁકકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ બે ઇન્દ્રિય વાળા નપુંસકો કરતા તેજસ્કાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગોનિક નપુંસકો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. “પુઠ્ઠવીકાઈયર્ગિંદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” પૃથ્વીકાયિક એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગોનિક નપુંસકો તેજસ્કાયિક નપુંસકો કરતા વિશેષાધિક છે “આઁકકાઈયર્ગિંદિય તિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” પૃથ્વીકાયિક નપુંસકો કરતા અપ્કાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગોનિક નપુંસકો વિશેષા-

તિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસા હિયા' અપ્કાયિકનપુંસકાપેક્ષયાં વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક-
નપુંસકા વિશેષાધિકાં ભવન્તીતિ । 'વળસ્સઙ્કાઙ્કયણિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા'
વાયુકાયિકનપુંસકાપેક્ષયા વનસ્પતિકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા અનન્તગુણાધિકા ભવન્તીતિ ।
પ્રથમલ્પવહુત્વમ્ ॥સૂ. ૨૦॥

સમ્પ્રતિ વિશેષતઃ સસમાપ્તમાલ્પવહુત્વમાહ—'એયાસિ ણં મંતે ! મણુસિસ્થીણં' इत्यादि.

મૂલમ્—'એયાસિ ણં મંતે ! મણુસિસ્થીણં કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિ-
યાણં અંતરદીવિયાણં મણુસ્સપુરિસાણં કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિયાણં
અંતરદીવગાણં મણુસ્સણપુંસગાણં કમ્મભૂમિયાણં અકમ્મભૂમિયાણં અંતર-
દીવગાણં ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વાં બહુયા વાં તુલ્લા વાં વિસેસા-
હિયા વાં ? ગોયમાં ! અંતરદીવિયા મણુસિસ્થિયાઓ મણુસ્સપુરિસાં ય
એતેણં દુન્નિયતુલ્લા વિ સવ્વથોવા દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુસિ-
સ્થિયાઓ મણુસ્સપુરિસા ય એતેણં દોન્નિ વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા, હરિવાસ-
સ્મગવાસઅકમ્મભૂમિગમણુસિસ્થિયાઓ મણુસ્સપુરિસા ય એતેણં દોન્નિ વિ-
તુલ્લા સંખેજ્જગુણા, હેમવયહેરણવયઅકમ્મભૂમિગમણુસિસ્થિયાઓ મણુ-
સ્સપુરિસા ય એતેણં દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા, ભરહેસવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સ-
પુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા, ભરહેસવયકમ્મભૂમિગમણુસિસ્થિયાઓ
દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા । પુવ્વવિદેહાવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા-
દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા । પુવ્વવિદેહાવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસિ-

પુંસગા વિસેસાહિયા" વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક અપ્કાયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા
વિશેષાધિક છે । "વળસ્સઙ્કાઙ્કયણિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા" વાયુકા-
યિક નપુંસકો કી અપેક્ષા વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક અનન્ત ગુણે છે ॥સૂત્ર ૨૦॥

ધિક છે "વાયુકાયિકયણિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા" વાયુકાયિક એક
ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અપેક્ષાના નપુંસકો કરતાં વિશેષાધિક છે 'વળ-
સ્સઙ્કાઙ્કયણિદિયતિરિક્વજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા" વાયુકાયિક નપુંસકો કરતાં વન-
સ્પતિકાયિક એક ઇન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અનન્તગુણ છે. ॥સૂ. ૨૦॥

स्थियाओ दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा । अंतरदीवगमणुस्सणपुंसगा असं-
 खेज्जगुणा, देवकुरु उत्तरकुरु अकम्मभूमिगमणुस्सणपुंसगा दो वि तुल्ला संखे-
 ज्जगुणा, तहेव जाव पुंन्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमिगमस्सणपुंसगा दो
 वि तुल्ला संखेज्जगुणा ७॥ एयासि णं भंते ! देवित्थीणं भवणवासिणीणं
 वाणमंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणीणं देवपुरिसाणं भवणवासीणं जावि-
 वेमाणियाणं सोहम्मगाणं जाव गेवेज्जगाणं अणुत्तरोववाइयाणं णेरइय-
 णपुंसगाणं, रयणप्पभापुढवीणेरइयणपुंसगाणं जाव अहेसत्तमपुढवीणेरइ-
 योणं ये कयरेकयरेहितो अप्पां वा बहुया वां तुल्ला वां विसेसाहिया
 वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणुत्तरोववाइयदेवपुरिसा, उवरिमगेवे-
 ज्जदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, तं चेव जाव आणाए कप्पे देवपुरिसा संखे-
 ज्जगुणा । अहे सत्तमाए पुढवीए णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा, सह-
 सारें कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा । महासुक्कें कप्पे देवपुरिसा
 असंखेज्जगुणा पंचमाए पुढवीए णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा, लंतए
 कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, चउत्थीए पुढवीए णेरइयणपुंसगा
 असंखेज्जगुणा, बंभलोए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, तच्चाए पुढवीए
 णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा, माहिंदे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा,
 सणकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, दोच्चाए पुढवीए णेरइया असं-
 खेज्जगुणा, ईसाणे कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, ईसाणे कप्पे देवि-
 स्थियाओ संखेज्जगुणाओ, सोहम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा,
 सोहम्मै कप्पे देवस्थियाओ संखेज्जगुणाओ, भवणवासिदेवित्थियाओ
 असंखेज्जगुणा । भवणवासिदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, इमीसे

ટીકા—સમ્પ્રતિ—વિશેષતો મનુષ્યસ્ત્રીનપુંસકવિષયકં સત્તમમલ્પવહુત્વમાહ—“एयासि णं भंते, इत्यादि “एयासि णं भंते’ एतासां खलु भदन्त ! ‘मणुस्सिस्थीणं’ विशेषतो मनुष्यस्त्रिणाम् “कम्म-भूमियाणं’ कर्मभूमिकानाम् “अकम्मभूमियाणं’ अकर्मभूमिकानाम् “अंतरदीवियाणं’ अन्तरद्वीपिका-नाम् तथा “मणुस्सपुरिसाणं’ मनुष्यपुरुषाणाम् “कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं’ अंतर-दीवगाण य’ कर्मभूमिकानामकर्मभूमिकानामन्तरद्वीपकानाम् तथा, ‘मणुस्स णपुंसगाणं कम्मभू-मियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाण य’ मनुष्यनपुंसकानां कर्मभूमिकानामकर्मभूमिका-नामन्तरद्वीपकाना च ‘कयरे कयरेहिंतो, कतरे कतरेभ्य. ‘अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा, अल्पा वा बहुका वा तुल्यावा विशेषाधिका वेति सत्तमाल्पवहुत્त्वविषयकः

અવ સૂત્રકાર વિશેષ કો લેકર સાતવા જો અલ્પવહુત્વ હૈ ઉન્હે પ્રકટ કરતે હૈ

‘एयासि णं भंते ! मणुस्सिस्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं’ ---इत्यादि ।

ટીકાર્થ— “एयासि णं भंते ! मणुस्सिस्थीणं” इत्यादि रूप से यह गौतम ने सातवें अल्पवहुत्व को लेकर प्रश्न किया है—इसमें ऐसा पूछा है—“एयासि णं भंते ! मणु-स्सिस्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाणं’ हे भदन्त ! इन मनुष्यस्त्रियो के—कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो के, अकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो के एवं अन्तरद्वीपज मनुष्यस्त्रियो के “मणुस्सपुरिसाणं कम्मभूमियाणं, अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाण य” मनुष्य पुरुष जो कर्मभूमिकमनुष्य पुरुषों के, अकर्मभूमिक मनुष्य पुरुषों के और अन्तर द्वीपजमनुष्य पुरुषों के तथा— “मणुस्सणपुंसगाणं’ कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाण य” मनुष्यनपुंसको के, कर्मभूमिजमनुष्य नपुंसको के, अकर्मभूमिज मनुष्य नपुंसको के एवं अन्तरद्वीपज मनुष्य नपुं-सको के बीच में—“कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” कौन किन से अल्प है ? कौन किन से बहुत है ? कौन किन के बराबर है ? और कौन किन

હવે સૂત્રકાર વિશેષની અપેક્ષાથી સાતમા અલ્પ બહુપણાનું કથન કરે છે,--“एयासि णं भंते ! मणुस्सिस्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं” इत्यादि

ટીકાર્થ--આ વિષયમાં “एयासि णं भंते ! मणुस्सिस्थीणं’ इत्यादि प्रकारથી गौतमस्वामी એ સાતમા અલ્પ બહુપણાને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેમાં એવું પૂછ્યું છે કે--“एयासि णं भंते ! मणुस्सिस्थीणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाणं” હે ભગવન્ આ મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં--કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં અને અતરદ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં “मणुस्स पुरिसाणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगाण य” મનુષ્ય પુરુષ કે જે કર્મભૂમિના મનુષ્યો હોય છે તેઓમાં, અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષોમાં, અને અતરદ્વી-પના મનુષ્ય પુરુષોમાં તથા “मणुस्स णपुंसगाणं कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवगा-ण य” મનુષ્ય નપુંસકોમાં અને અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકોમાં “कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ કોણકોનાથી અલ્પ છે કોણ કોનાથી વધારે છે કોણ કોની બરાબર છે અનેકોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે. ૧ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે

પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ ‘ગોયમા’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अंतरदीवगा मणुस्सि-
 तिथियाओ मणुस्सपुरिसा य’ अन्तरद्वीपका मनुष्यस्त्रियः मनुष्यपुरुषाश्च ‘एएसि णं
 दुन्नि य तुल्ला वि सव्वत्थोवा’ एते खलु द्वयेऽपि तुल्याः सर्वस्तोकाः भवन्ति
 तथा एते द्वयेऽपि स्वस्थाने परस्परं तुल्या भवन्ति अन्तरद्वीपकस्त्रीपुरुषाणा युगलधर्मो-
 पेतत्वा दित्यर्थः ‘देवकुरुत्तरकुरु अकम्मभूमिगमणुस्सितिथियाओ मणुस्सपुरिसा य’
 देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषाश्च “एए णं दोन्नि वि तुल्ला संखेज्जगुणा’
 एते खलु द्वयेऽपि तुल्याः संख्येयगुणा. अन्तरद्वीपकमनुष्यस्त्रीपुरुषापेक्षया देवकुरुत्तरकुर्वकर्म-
 भूमिकस्त्रीपुरुषाः संख्यातगुणा भवन्ति स्वस्थाने एते द्वयेऽपि परस्परं तुल्याश्च भवन्ति । एतदपे-
 क्षया ‘हरिवासरम्मगवास अकम्मभूमिगमणुस्सितिथियाओ मणुस्सपुरिसा य’ हरिवर्षरम्यकवर्षा
 कर्मभूमिकमनुष्यस्त्रियो मनुष्यपुरुषाश्च “एएणं दोन्नि वि तुल्ला संखेज्जगुणा’ एते खलु
 द्वयेऽपि तुल्याः संख्येयगुणा देवकुरुत्तरकुरुस्त्रीपुरुषापेक्षया हरिवर्षरम्यकवर्षकस्त्रीपुरुषाः संख्येय-
 गुणा अधिका भवन्ति तथा हरिवर्षरम्यकवर्षकस्त्रीपुरुषास्तु परस्परं तुल्या एव भवन्तीत्यर्थः ।

સે વિશેષાધિક હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ - “ગોયમા ! અંતરદીવગા મણુસ્સિત્થીઓ
 મણુસ્સપુરિસા ય” હૈ ગૌતમ ! અન્તરદ્વીપજમનુષ્યસ્ત્રિયાં ઔર અન્તર દ્વીપજ મનુષ્ય પુરુષ “एएणं
 दुन्नि य” ये दो “तुल्ला वि सव्वत्थोवा” परस्पर मे समान है और सबसे कम है । क्यो
 कि अन्तरद्वीपज स्त्री-पुरुष युगलिक धर्मोपेत होते हैं । “देवकुरुत्तरकुरु अकम्मभूमिग-
 मणुस्सितिथियाओ मणुस्सपुरिसा य एएणं दोन्नि वि तुल्ला संखेज्जगुणा” देवकुरु
 एवं उत्तरकुरु रूप अकर्मभूमि की मनुष्य स्त्रिया और मनुष्य पुरुष ये दोनो परस्पर मे समान
 है परन्तु अन्तर द्वीपज मनुष्य-स्त्रियों और पुरुषो की अपेक्षा संख्यात गुणे अधिक है । “हरि
 वासरम्मगवास अकम्मभूमिग मणुस्सितिथियाओ मणुस्सपुरिसा य” हरिवर्ष और रम्यक
 वर्ष रूप अकर्मभूमिकी मनुष्यस्त्रियां और मनुष्य पुरुष “एतेणं दोन्नि वि तुल्ला संखेज्ज-
 गुणा” ये दोनो स्वस्थान में तो तुल्य है परन्तु देवकुरु एव उत्तरकुरु की मनुष्य स्त्रियों

‘ગોયમા ! ‘અંતરદીવગા મણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય’ હૈ ગૌતમ ! અંતરદ્વીપની મનુષ્ય
 સ્ત્રિયો અને અંતરદ્વીપના મનુષ્ય પુરુષો “एएणं दुन्नि य” આ બન્ને ‘तुल्ला वि सव्वत्थोवा’
 પરસ્પર સમાન છે અને સૌથી સ્થોળ છે. કેમકે—અંતરદ્વીપના સ્ત્રી પુરુષો યુગલિક ધર્મ
 ધાળા હોય છે “देवकुरुत्तरकुरु अकम्मभूमिगमणुस्सितिथियाओ मणुस्सपुरिसा य एएणं
 दोन्नि वि तुल्ला संखेज्जगुणा” देवकुरु અને उत्तरकुरु इय अकर्मभूमिनी मनुष्य स्त्रियो અને
 मनुष्य पुरुष आ बन्ने परस्परमा सरणा છે પરંતુ અંતરદ્વીપની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને પુરુષો
 કરતાં સંખ્યાતગુણ વધારે છે “हरिवासरम्मगवास अकम्मभूमिग मणुस्सितिथियाओ मणुस्स
 पुरिसाय” हरिवर्ष અને रम्यकवर्ष इय अकर्मभूमिनी मनुष्य स्त्रियो અને मनुष्य पुरुषो

‘હેમવય હેરણવય અકમ્મભૂમિગમણુસ્સથિયાઓ મણુસ્સપુરિસા ય’ હૈમવત હૈમવતહૈરણ્યવતાકર્મ-
ભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ ‘દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ દ્વયેડપિ તુલ્યાઃ
સહ્યેયગુણા. હરિવર્ષરમ્યકવર્ષસ્ત્રીપુરુષાપેક્ષયા હૈમવતહૈરણ્યવતસ્ત્રીપુરુષાઃ સહ્યાતગુણાધિકા
ભવન્તિ તથા—સ્વસ્થાને એતે પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુ-
સ્સપુરિસા દો વિતુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ હૈમવતહૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રી પુરુષાપેક્ષયા ભરતૈર-
વતકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષા દ્વયેડપિ તુલ્યાઃ સહ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ॥ ‘ભરહેરવયકમ્મભૂમિગ
મણુસ્સિથિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ કર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા ભરતૈરવતકર્મ-
ભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિય. દ્વયોડપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સત્યઃ સહ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ તત્ર મનુષ્યાપેક્ષયા
સ્ત્રીણાં સપ્તવિંશતિગુણાધિક્વાદિતિ । “પુવ્વવિદેહઅવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા
દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરતૈરવતમનુષ્યસ્ત્ર્યપેક્ષયા પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાઃ

और मनुष्य पुरुषो से सख्यातगुणे अधिक है । “हेमवयहेरणवय अकम्मभूमिग मणु-
स्सिथियाओ मनुस्सपुरिसा य” हैमवत और हैरण्यवत रूप अकर्मभूमिकी मनुष्य स्त्रियां
और मनुष्य पुरुष “दो वि तुल्ला” दोनो आपस में तुल्य होते हुए हरिवर्ष रम्यकवर्ष के
स्त्री पुरुषो की अपेक्षा “संखेज्जगुणा” सख्यात गुणे अधिक है । “भरहेरवयकम्मभूमिग
मणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा” भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र रूप कर्मभूमि के
मनुष्य पुरुष हैमवत और हैरण्यवत रूप अकर्मभूमि के मनुष्यस्त्रियाँ एवं मनुष्य पुरुषो से
संख्यात गुणे अधिक है । परन्तु ये दोनो भी परस्पर में समान है । “भरहेरवयकम्मभूमिग
मणुस्सिथियाओ दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा” भरत और ऐरवत क्षेत्र के मनुष्य पुरुषो की
अपेक्षा यहां के मनुष्य स्त्रियां परस्पर में समान होती हुई सख्यात गुणी अधिक है । क्योंकि
यहां स्त्रियां पुरुषो की अपेक्षा सत्ताईस गुणी अधिक होती है । “पुव्वविदेह—अवरविदेहकम्म-
भूमिगमणुस्सपुरिसा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा” पूर्वविदेह और अपरविदेह रूप कर्मभूमि

“પપ્પણં દોન્નિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” આ બન્ને સ્વસ્થાનમાંતો તુલ્ય છે, પરંતુ દેવકુરૂ અને
ઉત્તરકુરૂની મનુષ્ય સ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરૂષોથી સંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘હેમવય હેરણવય
અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિથિયાઓ મણુસ્સપુરિસા ય’ હૈમવત અને હૈરણ્યવત રૂપ અકર્મભૂમિની
મનુષ્ય સ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરૂષો ‘દો વિ તુલ્લા’ બન્ને પરસ્પરમાં સરખા છે અને હરિવર્ષ
અને રમ્યકવર્ષના સ્ત્રિપુરૂષો કરતાં “સંખેજ્જગુણા” સંખ્યાતગણા વધારે છે. “ભરહેરવયકમ્મ-
ભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્ર રૂપ કર્મભૂમિના
મનુષ્ય પુરૂષો હૈમવત અને હૈરણ્યવત રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરૂષો
કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે પરંતુ આ બન્ને પણ પરસ્પરમાં સરખા છે. “ભરહેરવયક-
મ્મભૂમિગ મણુસ્સિથિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય પુરૂષો
કરતાં ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રિયો પરસ્પરમાં સમાન છે અને સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમકે—
અહિયા પુરૂષો કરતાં સ્ત્રિયો સત્યાવીસગણી વધારે છે “પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગ મણુ
સ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” પૂર્વવિદેહ અને અપરવિદેહ રૂપ કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરૂષો

દ્વયેऽપિ પરસ્પરં તુલ્યા. સંલ્લેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ “પુન્નવિદેહઅવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુ સ્સિત્થિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણાઓ” પૂર્વાપરવિદેહમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા પુર્વવિદેહાપરવિદેહ કર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રિયો દ્વયોऽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સત્યઃ સંલ્લેયગુણાધિકા ભવન્તિ સતર્વિંગતિગુણ- ત્વાત્ ! ‘અંતરદીવગમણુસ્સણપુંસગા અસંલ્લેજ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહમનુષ્યસ્ત્રિયપેક્ષયા અન્તર- દ્વીપકમનુષ્યનપુંસકા અસંલ્લેયગુણાધિકા ભવન્તિ શ્રેણ્યસંલ્લેયભાગતાકાશપ્રદેશરાશિપ્રમાણત્વાદિતિ । “દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા” અન્તરદ્વીપક મનુષ્યનપુસકાપેક્ષયા દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ દ્વયેऽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સન્તઃ સંલ્લેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ ‘તહેવ જાવ પુન્નવિદેહ અવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા’ તથૈવ યાવત્ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકા દ્વયેऽપિ

કે મનુષ્ય પુરુષ પરસ્પર મે સમાન હોતે હુણે ભરત ક્ષેત્ર એવં ઐરવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્યસ્ત્રિયો સે સલ્યાત ગુણે અધિક હૈ । તથા—“પુન્નવિદેહ-અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણાઓ” પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમ વિદેહ કે મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા વહાં કી મનુષ્ય સ્ત્રિયા પરસ્પર મેં સમાન હોતી હુઈ સલ્યાત ગુણી અધિક હૈં । ક્યોકિ યહાં સ્ત્રિયાં સત્તાર્હસ ગુણી-અધિક હૈ । “અંતરદીવગમણુસ્સણપુંસગા અસંલ્લેજ્જગુણા” પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમ વિદેહ કી મનુષ્યસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા અન્તરદ્વીપ કે મનુષ્ય નપુંસક અસલ્યાત ગુણે અધિક હૈં ક્યોકિ યે શ્રેણિયો કે અસલ્યાતભાગવર્તી આકાશ રાશિ પ્રમાણવાલે હોતે હૈ । “દેવ કુરુત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા” દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિ કે મનુષ્ય નપુંસક પરસ્પર મેં સમાન હોતે હુણે અન્તરદ્વીપજ મનુષ્ય- નપુંસકો કી અપેક્ષા સલ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “તહેવ જાવ પુન્નવિદેહઅવરવિદેહ કમ્મ- ભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા” ઈસી પ્રકાર યાવત્ દેવકુરુ ઓર

પરસ્પરમાં સમાન છે, અને ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે તથા—“પુન્નવિદેહ અવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જ- ગુણાઓ” પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રિયો પર- સ્પરમાં સરખી છે, અને સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમકે—અહિયાં સ્ત્રિયો સત્યાવી સગણી વધારે છે “અંતરદીવગમણુસ્સણપુંસગા અસંલ્લેજ્જગુણા” પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ ની મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતાં અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે, કેમકે— તેઓ શ્રેણિયોના અસંખ્યાતભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ વાળા હોય છે ‘દેવકુરુ- ત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સણપુંસગા’ દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા” દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો પરસ્પરમાં સરખા હોતાથકા અંતરદ્વીપના મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘તહેવ જાવ પુન્નવિદેહ અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંલ્લેજ્જગુણા’ આજ પ્રમાણે યાવત્ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં

તુલ્યાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ અત્ર યાવત્પદેન દેવકુરૂત્તરંકુરુમનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા હરિવર્ષ-
રમ્યકવર્ષાઽકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકા દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સન્તઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભાવન્તિ
એતદપેક્ષયા હૈમવતહૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સન્તઃ સંખ્યેય-
ગુણાધિકા ભવન્તિ એતદપેક્ષયાઽપિ ભરતૈવતકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકા દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સન્તઃ
સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ એતત્પર્યન્તં પૂર્વપ્રકરણસ્ય સંગ્રહો ભવતિ તથા ભરતૈરવતકર્મભૂમિક મનુષ્યનપુંસ-
કાપેક્ષયા પૂર્વવિદેહાપરવિદેહ કર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાઃ સન્તઃ સંખ્યેયગુણા,
ધિકા ભવન્તીતિ । સપ્તમમલ્પવહુત્વમ્ ॥૭॥

અથાષ્ટમ વિશેષતો દેવસ્ત્રીપુરુષનારકનપુંસકવિષયકમલ્પવહુત્વમાર્હ “एयासि णं भंते”
इत्यादि “एयासि णं भंते ! देवित्थीणं” एतासां खलु भदन्त ! देवस्त्रीणाम् ‘भवणवासिणीणं’
भवनवासिनीनाम् “वाणमंतरीणं” वानव्यन्तरीणान् “जोइसिणीणं” ज्योतिष्कीनाम् ‘वेमाणि-

उत्तर कुरु मनुष्य नपुंसको की अपेक्षा हरिवर्ष और रम्यकवर्ष के मनुष्य नपुंसक दोनों
समान रूप से संख्यात गुणें अधिक हैं । इसी प्रकार हरिवर्ष और रम्यकवर्ष के मनुष्य नपुंसकों
की अपेक्षा हॆमवत और हैरण्यवत क्षेत्र के मनुष्य नपुंसक दोनों समान पने से संख्यात गुणे
अधिक हैं । हॆमवत और हैरण्यवत क्षेत्र के मनुष्य नपुंसको की अपेक्षा भरत क्षेत्र और ऐरवत
क्षेत्र के मनुष्य नपुंसक परस्पर में समान होते हुए संख्यात गुणे अधिक हैं—इनकी अपेक्षा
पूर्वविदेह और पश्चिमविदेह रूप कर्मभूमि के मनुष्य नपुंसक परस्पर में समान होते हुए
संख्यात गुणे अधिक हैं । यह सातवां अल्प बहुत्व है ।

अब विशेष को लेकर देव स्त्री पुरुष नारक नपुंसक विषयक आठवें अल्प बहुत्व का कथन
करते हैं—इसमें गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है—“एयासि णं भंते ! देवित्थीणं भवणवासि
णीणं वाणमंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणीणं” हे भदन्त ! इन देव स्त्रीयोंके—भवनवासी देव-
स्त्रियोंके वानव्यन्तर देवस्त्रियों के ज्योतिष्क देवस्त्रियों के वैमानिक देवस्त्रियों के एवं “देवपुरि

હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના મનુષ્ય નપુંસકો બન્ને સમાનતાવાળા હોતાથકા સંખ્યાતગણા
વધારે છે આજ પ્રમાણે હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં હૈમવત અને હૈર-
ણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકો બન્ને સમાન હોતાથકા સંખ્યાતગણા વધારે છે હૈમવત અને
હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકો કરતા ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકો
પરસ્પરમા સરખા હોતા થકા સંખ્યાતગણા વધારે છે તેના કરતાં પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ
રૂપ કર્મભૂમિના મનુષ્ય નપુંસકો પરસ્પરમાં સરખા હોતા થકા સંખ્યાતગણા વધારે છે આ
રીતે આ સાતમું અલ્પ બહુ પાણું છે ॥૭॥

હવે વિશેષને લઈને દેવોની સ્ત્રિયો, પુરૂષો, અને નારક નપુંસકોના સંબંધમા આ આઠમાં
અલ્પ બહુપણાનુ કથન કરવામાં આવે છે—આમા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે
કે—“एयासि णं भंते ! देवित्थीणं भवणवासिणीणं, वाणमंतरीणं, जोइसिणीणं वेमाणिणीणं”
હે ભગવન્ આ દેવસ્ત્રિયોમા, ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયોમા વાનવ્યન્તર દેવસ્ત્રિયોમાં, જ્યોતિષ્ક

णीणं” वैमानिकीनाम् “देवपुरिसाणं” देवपुरुषाणाम् “भवणवासिणं” भवनवासिनाम् “जाव-
वेमाणियाणं” यावद्वैमानिकानाम् अत्र यावत्पदेन वानव्यन्तराणां ज्योतिष्कानां सप्रहो भवति
‘सोहम्मकाणं’ सौधर्मकानाम् “जाव गेवेज्जकाणं” यावद्गैवेयकानाम् ईशानादारभ्य गैवेयकदेव
पर्यन्तानां देवानाम् तथा हि ईशानदेवानां सनत्कुमारदेवानां माहेन्द्राणां ब्रह्मदेवानां लान्तकानां
महाशुक्राणां सहस्राराणामान्तानां प्राणतानाम् आरणानाम् अच्युतानां गैवेयकानाम् तथा
“अणुत्तरोववाइयाणं” अनुत्तरोपपातिकानाम् “णेरइयणपुंसगाणं” नैरयिकनपुंसकानाम्
“रयणप्पभापुढवीणेरइयणपुंसगाणं” रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकानाम् “जाव अहेसत्तम-
णेरइयणपुंसगाणं” यावत् शर्कराप्रभा—बालुकप्रभा—पङ्कप्रभा—धूमप्रभा—तमःप्रभा—अधःसत्तमस्त-
मापृथिवीनैरयिकनपुंसकानाम् “कयरे कयरे हितो” कतरे कतरेभ्यः ‘अप्पा वा’ अल्पावा “वहु-
या वा” बहुका वा “तुल्लावा” तुल्या वा “विसेसाहिया वा” विशेषाधिका वा भवन्तीति

साणं’ देवपुरुषो के ‘भवणवासिणं’ भवनसासिदेवो के ‘जाव वेमाणियाणं’ यावत्
वैमानिको के यावत् पदग्राह्य—वानव्यन्तरो के ज्योतिष्को के “सोहम्मगाणं” सौधर्मको
के “जाव गेवेज्जगाणं” यावत् गैवेयको के ईशानकल्प से लेकर गैवेयक पर्यन्त के
देवो के जैसे—ईशान सनत्कुमार, माहेन्द्र ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र सहस्रार आनत
प्राणत, आरण अच्युत और गैवेयक देवो के तथा “अणुत्तरोववाइयाणं” अणुत्तरोपपातिको के
‘णेरइयणपुंसगाणं’ नैरयिक नपुंसको के—‘रयणप्पभापुढवी नेरइयणपुंसगाणं’ रत्नप्रभा पृथिवी
के नैरयिकनपुंसको के ‘जाव अहेसत्तमणेरइयणपुंसगाणं’ यावत् यावत्पदग्राह्य—शर्कराप्रभा
पृथिवी के नैरयिकनपुंसको के पङ्कप्रभा पृथिवी के नैरयिक नपुंसको के धूमप्रभा पृथिवी के नैरयिक
नपुंसको के तमः प्रभा पृथिवी के नैरयिकनपुंसको के—तथा—अधः सत्तम पृथिवी के नैरयिको
के बीच में “कयरे कयरेहितो अप्पा वा वहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” कौन
किनसे अल्प है ? कौन किनसे बहुत हैं ? कौन किन के बराबर है ? और कौन किनसे विशेषा-

देवस्त्रियोभा, वैमानिक देवस्त्रियोभां — “एवं देवपुरिसाणं” अने देवपुरुषोभां “भवणवासिणं”
भवनवासिदेवोभां “जाव वेमाणियाणं” यावत् वैमानिकोभां “सोहम्मगाणं” सौधर्मकोभां “जाव
गेवेज्जगाणं” यावत् गैवेयकोभां ईशानकल्पथी लधने गैवेयक पर्यन्तना देवोभां नेमके—ईशान,
सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत,
अने गैवेयक देवोभां तथा—‘अणुत्तरोववाइयाणं’ अनुत्तरोपपातिकोभां ‘णेरइयणपुंसगाणं’
नैरयिक नपुंसकोभां ‘रयणप्पभापुढवी नेरइयणपुंसगाणं’ रत्नप्रभा पृथ्वीनां नैरयिकनपुंसकोभां
“जाव अहेसत्तमणेरइयणपुंसगाणं” यावत् पृथ्वी शर्कराप्रभा पृथ्वीनां नैरयिक नपुंसकोभां,
बालुकाप्रभा पृथ्वीनां नैरयिक नपुंसकोभां, पङ्कप्रभा पृथ्वीनां नैरयिक नपुंसकोभां, धूमप्रभा
पृथ्वीनां नैरयिकनपुंसकोभां, तमःप्रभा पृथ्वीनां नैरयिक नपुंसकोभां तथा अधः सत्तम पृथ्वी
नां नैरयिक नपुंसकोभां “कयरे कयरेहितो अप्पा वा, वहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा”
कोणु कोनाथी अल्प छे ? कोणु कोनाथी वधारे छे ? कोणुकोनी जरेणर छे ? अने कोणुकोनाथी

પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્થોવા’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વેભ્યો-
ડ્લપીયાંસઃ “અણુત્તરોવવાહ્યદેવપુરિસા” અનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુષાઃ; અનુત્તરોપપાતિક-
દેવપુરુષાઃ સર્વેભ્યોડ્લપા ભવન્તીત્યર્થઃ । “ઉવરિમ્મગેવેજ્જદેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા” અનુત્તરો-
પપાતિકદેવપુરુષાપેક્ષયા ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાઃ સંઘેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘તં ચેવ
જાવ આણતે કલ્પે દેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા’ તદેવ યાવદાનતે કલ્પે મધ્ધમગ્રૈવેયકાદારમ્ય
પશ્ચાનુપૂર્વ્યા આનતકલ્પપર્યન્તકાઃ દેવપુરુષાઃ યથોત્તરં સંઘેયગુણાધિકા ભવન્તિ,

અર્થ ભાવઃ—ઉપરિતનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાપેક્ષયા મધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુષા સંઘેયગુણાધિકા
ભવન્તિ મધ્યમગ્રૈવેયકદેવપુરુષાપેક્ષયા અધસ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાઃ સંઘેયગુણાધિકા ભવન્તિ અધ-
સ્તનગ્રૈવેયકદેવપુરુષાપેક્ષયા અચ્યુતકલ્પદેવપુરુષાઃ સંઘેયગુણાધિકાભવન્તિ અચ્યુતાપેક્ષયા આર-
ણદેવપુરુષાઃ સંઘ્યાતગુણાધિકા ભવન્તિ આરણદેવપુરુષાપેક્ષયા પ્રાણતદેવપુરુષાઃ સંઘ્યાતગુણા-
ધિકા ભવન્તિ. પ્રાણતકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા આનતકલ્પદેવપુરુષાઃ સંઘ્યાતગુણાધિકા ભવન્તીતિ ॥

ધિક હૈ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ —‘ગોયમા ! સન્વત્થોવા અણુત્તરોવવાહ્યદેવપુરિસા’
હે ગૌતમ ! સંવસે કમ અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષ હૈ । ‘ઉવરિમ્મગેવેજ્જદેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા’
અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષો કી અપેક્ષા ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ ।
“તં ચેવ જાવ આણ કલ્પે દેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા” હસી પ્રકાર મધ્યમ ગ્રૈવેયક સે લેકર
પશ્ચાનુપૂર્વી સે આનત કલ્પપર્યન્ત કે દેવપુરુષ આગે આગે સંઘ્યાતગુણે હોતે હૈ—જૈસે ઉપરિતન
ગ્રૈવેયક દેવપુરુષોકી અપેક્ષા મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ-
પુરુષો કી અપેક્ષા અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ પુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ । અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ
પુરુષો કી અપેક્ષા અચ્યુત કલ્પ કે દેવ પુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ અચ્યુતકલ્પ કે દેવપુરુષો કી
અપેક્ષા આરણ કલ્પ કે દેવપુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ । આરણ કલ્પ કે દેવપુરુષો કી
અપેક્ષા પ્રાણત કલ્પ કે દેવપુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ । પ્રાણતકલ્પ દેવ પુરુષો
કી અપેક્ષા આનતકલ્પ કે દેવ પુરુષ સંઘ્યાત ગુણે અધિક હૈ । અવ અસંઘ્યાત ગુણવાલો

વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રમુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—“ગોયમા ! સન્વત્થોવા
અણુત્તરોવવાહ્યદેવપુરિસા” હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અનુત્તરોપપાતિકદેવ પુરુષો છે “ઉવ-
રિમ્મગેવેજ્જદેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા” અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષો કરતાં ઉપરના ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો
સંઘ્યાતગણા વધારે છે “તં ચેવ જાવ આણ કલ્પે દેવપુરિસા સંઘેજ્જગુણા” એજ પ્રમાણે
મધ્યમ ગ્રૈવેયકથી લઈને પશ્ચાનુપૂર્વીથી આનતકલ્પ સુધીના દેવપુરુષો પછી પછીના સંઘ્યાત-
ગણા વધારે હોય છે. જેમકે—ઉપરિતન ગ્રૈવેયકદેવપુરુષો કરતાં મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો
સંઘ્યાતગણા વધારે હોય છે મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કરતાં અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો સંઘ્યા-
તગણા વધારે છે. અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવપુરુષો કરતાં અચ્યુતકલ્પના દેવપુરુષો સંઘ્યાતગણા
વધારે છે અચ્યુતકલ્પના દેવપુરુષો કરતાં આરણકલ્પના દેવપુરુષો સંઘ્યાતગણા વધારે છે આર-
ણકલ્પના દેવપુરુષો કરતાં પ્રાણતકલ્પના દેવપુરુષો સંઘ્યાતગણા વધારે છે. પ્રાણતકલ્પના દેવ-
પુરુષો કરતાં આનતકલ્પના દેવપુરુષો સંઘ્યાતગણા વધારે છે

અથાગ્રે યથોત્તરમસંખ્યાતગુણાઃ પ્રદર્શ્યન્તે “અહેસત્તમાઈ પુઢવીઈ” અધઃસત્તમ્યાં પૃથિવ્યાં તમસ્તમાભિધાનાયામ્ “ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” નૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાઃ, આનતકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા સત્તમનારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । સત્તમનારકનપુંસકાપેક્ષયા ‘છટ્ટીઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ પઞ્ચાઈ તમાયાં નારકપૃથિવ્યાં યે નૈરયિકનપુંસકાઃ સન્તિ તે અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । ‘સંહસ્સારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ષષ્ઠપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયાં સહસ્રારકલ્પે યે દેવપુરુષાઃ સન્તિ તે અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ ‘મહાસુક્કે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ સહસ્રારકલ્પદેવાપેક્ષયા મહાસુક્કે કલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ‘પંચમાઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ મહાસુક્કલ્પદેવાપેક્ષયા પંચમ્યાં ધૂમપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં યે નૈરયિકનપુંસકા તે અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ ‘લંતઈ કપ્પે દેવા અસંખેજ્જગુણા’ પંચમપૃથિવીનારકનપુંસકા

કો કહતે હૈ—અહેસત્તમાઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ આનતકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા અધઃસત્તમી તમતમા નામકી પૃથિવી મેં નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “છટ્ટીઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સાતવીં પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસકોં કી અપેક્ષા છટ્ટી પૃથિવી મેં નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “સંહસ્સારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” છઠવી પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા સહસ્રાર કલ્પ મેં જો દેવપુરુષ હૈ વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ “મહાસુક્કે કપ્પે દેવા અસંખેજ્જગુણા’ સહસ્રાર કલ્પકે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા મહાસુક્કલ્પમેં જો દેવપુરુષ હૈ વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ “પંચમાઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ મહાસુક્કલ્પકે દેવો કી અપેક્ષા પાંચમી ધૂમપ્રભાં પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “લંતઈ કપ્પે દેવા અસંખેજ્જગુણા’ પાંચવીં પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા લાન્તક કલ્પ

હવે અસંખ્યાત ગુણવાળા દેવાનું કથન કરવામા આવે છે—‘અહે સત્તમાઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ આનતકલ્પના દેવપુરુષો કરતા અધઃસત્તમી તમઃસ્તમા નામની પૃથ્વીમાં નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “છટ્ટીઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં છટ્ટી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “સંહસ્સારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” છટ્ટી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતા સહસ્રારકલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “મહાસુક્કે કપ્પે દેવા અસંખેજ્જગુણા” સહસ્રારકલ્પના દેવપુરુષો કરતા મહાસુક્કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “પંચમાઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” મહાસુક્કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “લંતઈ કપ્પે દેવા અસંખેજ્જગુણા” પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં લાન્તક કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. “ચત્તીઈ પુઢવીઈ ઞેરઈયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તક કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં

પેક્ષયા લાન્તકકલ્પદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ “ચુત્થીએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તકકલ્પદેવાપેક્ષયા ચતુર્થપૃથિવીપદ્મપ્રમાનૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । “વંમલોએ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” ચતુર્થપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા બ્રહ્મલોકે કલ્પે યે દેવપુરુષા સ્તે અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । “તચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોકદેવાપેક્ષયા તૃતીયસ્યાં વાલુકાપ્રમાયા પૃથિવ્યાં યે નારકનપુંસકા સન્તિ તે અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । “માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” તૃતીયપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા માહેન્દ્રકલ્પે યે દેવપુરુષા સન્તિ તે અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ “સળંકુમારકપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” માહેન્દ્રકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા સનત્કુમારકલ્પે યે દેવપુરુષા ભવન્તિ તે અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । “દોચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સનત્કુમારદેવાપેક્ષયા દ્વિતીયસ્યાં શર્કરાપૃથિવ્યાં યે નારકનપુંસકા સન્તિ તે અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ “ઈસાળે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” દ્વિતીયપૃથિવી નારકાપેક્ષયા

કે દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક છે । ‘ચુત્થીએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ લાન્તક કલ્પ કે દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા ચતુર્થી પંકપ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં “વંમલોએ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” ચતુર્થ પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા બ્રહ્મલોક કલ્પ કે દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક છે । “તચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોક કલ્પકે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા તૃતીય વાલુકા પ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાત ગુણે અધિક છે “માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” તૃતીય પૃથિવી કે નારક નપુંસકો કી અપેક્ષા માહેન્દ્ર કલ્પકે દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં ‘સળંકુમારકપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સનત્કુમારકલ્પકે દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં । “દોચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સનત્કુમાર કલ્પકે દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા દ્વિતીય શર્કરાપ્રમા પૃથિવી મૈં જો નૈરયિક નપુંસક હૈં વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક છે । “ઈસાળે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” દ્વિતીય પૃથિવીકે નૈરયિકનપુંસકોકી

ચોથી પંકપ્રમા પૃથિવીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે ‘વંમલોએ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ચોથી પૃથિવીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાત ગણા વધારે છે “તચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં ત્રીજી વાલુકાપ્રમા પૃથિવીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે ‘માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ત્રીજી પૃથિવીના નારક નપુંસકો કરતાં માહેન્દ્રકલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “સળંકુમારકપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” માહેન્દ્રકલ્પના દેવપુરુષો કરતાં સનત્કુમાર કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “દોચ્ચાએ પુઢવીએ જેરહયણ પુંસગા અસંખેજ્જગુણા” સનત્કુમાર કલ્પના દેવપુરુષો કરતા બીજી શર્કરા પ્રમા પૃથિવીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “ઈસાળે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” બીજી

ईशानकल्पे ये देवपुरुषा स्ते असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति एते सर्वे यथोत्तरमसख्यातगुणा इति। 'ईसाणे कप्पे देवत्थियाओ संखेज्जगुणाओ' ईशानकल्पदेवपुरुषापेक्षया ईशानकल्पदेव-
स्त्रियः सख्यातगुणा अधिका भवन्ति द्वात्रिंशद्गुणत्वात् 'सोहम्ममे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा
ईशानदेव्यपेक्षया सौधर्मकल्पदेवपुरुषाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति द्वात्रिंशद्गुणत्वात् 'सोहम्ममे
कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ' सौधर्मदेवपुरुषापेक्षया सौधर्मकल्पदेवस्त्रियः संख्येयगुणा
भवन्ति द्वात्रिंशद्गुणत्वात् "भवणवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा' सौधर्मकल्पदेव्यपेक्षया भवन-
वासिदेवपुरुषा असख्यातगुणाधिका भवन्तीति । 'भवणवासिदेवत्थियाओ संखेज्जगुणाओ' भवन
वासिदेवस्त्रियः संख्येयगुणाधिका भवन्ति द्वात्रिंशद्गुणत्वात् "इमीसे रयणप्पभा पुढवीए नेहइया
असंखेज्जगुणा' भवनवासिदेव्यपेक्षया एतस्यां रत्नप्रभापृथिव्यां नैरयिकनपुंसका असंख्येयगुणा
धिका भवन्तीति "वानमंतरदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा' रत्नप्रभापृथिवीनारकनपुंसकापेक्षया वान

અપેક્ષા ઈશાન કલ્પ મે જો દેવપુરુષ હૈ વે અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ યહાં પર્યન્ત અસંખ્યાતગુણે કહે
હૈ । 'ઈસાણે કપ્પે દેવિત્થયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ' ઈશાનકલ્પ કે દેવ પુરુષો કી અપેક્ષા ઈશાન
કલ્પ મેં દેવસ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । ક્યોકિ દેવોં કી અપેક્ષા દેવસ્ત્રિયોં
કા પ્રમાણ બત્તીસ ગુણા અધિક કહા ગયા હૈ । "સોહમ્મે કપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જ-
ગુણા' ઈશાનકલ્પ કી દેવસ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સૌધર્મકલ્પ કે દેવપુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક
હૈ । "સોહમ્મે કપ્પે દેવિત્થયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ" સૌધર્મકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સૌધર્મ
કલ્પ મેં દેવ સ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ 'ભવણવાસિ દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા' સૌધર્મકલ્પકી
દેવિયો કી અપેક્ષા ભવનવાસિ દેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । 'ભવનવાસિ દેવિત્થયાઓ
સંખેજ્જગુણાઓ' ભવનવાસી દેવોં કી અપેક્ષા ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ ।
इमीसे रयणप्पभापुढवीए नेहइया असंखेज्जगुणा" भवनवासि देवियों की अपेक्षा इस रत्नप्रभा
पृथिवीके जो नैरयिकनपुंसक है वे असंख्यात गुणे अधिक है "वाणमंतर देवपुरिसा असंखेज्जगुणा'

પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં ઇશાન કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે આ કથન
પર્યન્ત અસંખ્યાતગણાનું કથનકર્તૃ છે. "ઈસાણે કપ્પે દેવિત્થયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ" ઇશાનક-
લ્પના દેવપુરુષો કરતા ઇશાનકલ્પની દેવસ્ત્રિયો-દેવીયો સંખ્યાતગણી વધારે છે કેમકે-દેવોકરતા
દેવીયોનું પ્રમાણ બત્તીસ ગણું વધારે કહેલ છે "સોહમ્મે કપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા" ઇશાન
કલ્પની દેવીયો કરતાં સૌધર્મ કલ્પના દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે છે સોહમ્મે કપ્પે દેવિ-
ત્થયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ' સૌધર્મ કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં સૌધર્મકલ્પની દેવસ્ત્રિયો-દેવીયો
સંખ્યાતગણી વધારે છે 'ભવણવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા" સૌધર્મ કલ્પની દેવિયો
કરતાં ભવનવાસી દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. "ભવણવાસિ દેવિત્થયાઓ સંખેજ્જ
ગુણાઓ" ભવનવાસી દેવોકરતાં ભવનવાસી દેવોની સ્ત્રિયો-દેવીયો સંખ્યાતગણી વધારે છે.

વ્યન્તરદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ “વાનમંતરદેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણા’
વાનવ્યન્તરદેવપુરુષાપેક્ષયા વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ ‘જોઈસિયદેવપુરિસા
સંખેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તરદેવ્યપેક્ષયા જ્યોતિષ્કદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ ।
‘જોઈસિયદેવિત્થિઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ જ્યોતિષ્કદેવપુરુષાપેક્ષયા જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણા-
ધિકા ભવન્તિ દેવાપેક્ષયા દેવીનાં દ્વાત્રિંગદગુણાધિકત્વાદિત્યષ્ટમમલ્પબહુત્વમ્ ॥સૂ૦ ૨૧॥

સંપ્રતિવિશેષતસ્તિર્યઙ્મનુષ્યસ્ત્રીપુરુષનપુંસક—દેવસ્ત્રીપુરુષ—નારકનપુંસકવિષયકં સમિશ્રં નવ-
મમલ્પબહુત્વમાહ —“આસિ ણં મંતે ! ઇત્યાદિ,

મૂલમ્—‘આસિ ણં મંતે ! તિરિસ્વજોણિત્થીંણં જલયરીંણં થલ-
યરીંણં સ્વહયરીંણં તિરિસ્વજોણિયપુરિસાંણં જલયરાંણં થલયરાંણં સ્વહયરાંણં
તિરિસ્વજોણિયણપુંસગાંણં ઇર્મિદિયતિરિસ્વજોણિયણપુંસગાંણં આઠ્ઠા-
ઈયર્મિદિયતિરિસ્વજોણિયણપુંસગાંણં જાવ વણસ્સઙ્કાઈયર્મિદિયતિરિ-
સ્વજોણિયણપુંસગાંણં વેઈંદિયતિરિસ્વજોણિયણપુંસગાંણં તેઈંદિયતિરિસ્વ-
જોણિયણપુંસગાંણં ચઠ્ઠિર્મિદિયતિરિસ્વજોણિયણપુંસગાંણં પંચિદિયતિરિ-

પ્રથમ નારક પૃથિવી કે નૈરયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા વાનવ્યન્તરદેવપુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક
હૈ । “વાનમંતર દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ વાનવ્યન્તર દેવપુરુષો કી અપેક્ષા વાનવ્યન્તર
દેવસ્ત્રિયાં સંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । ‘જોઈસિય દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ વાનવ્યન્તર દેવિયો
કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષ સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “જોઈસિયદેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જ
ગુણાઓ’ જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષો કી અપેક્ષા ‘જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયો સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ । ક્યોકિ
દેવોં કી અપેક્ષાં દેવિયો કા પ્રમાણ બત્તીસ ગુણા અધિક કહા ગયા હૈ । ક્યોકિ જ્યોતિષ્ક
દેવ પુરુષો કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવિયાં બત્તીસ ગુણી અધિક હોતી હૈ । સૂત્ર—૧૨૧॥

“इमीसे रयणप्पभापुढवीण. णेरइया असंखेज्जगुणा” लवनवासि देवियो करतां आ २८न
प्रला पृथ्वीना णे नैरयिक नपुंसके छे, ते ओ. असंख्यातगणुा वधारे छे. “वाणमंतर
देवपुरिसा असंखेज्जगुणा,, पढेली नारक पृथ्वीना नैरयिक नपुंसके करता वानव्यन्तर देव
पुंषे. असंख्यातगणुा वधारे छे “वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ” वानव्यन्तर
देवपुंषे करता वानव्यन्तर देवस्त्रियो संख्यातगणुा वधारे छे “जोइसियदेवपुरिसा संखेज्ज-
गुणा” वानव्यन्तर देवियो करता ज्योतिष्क देवपुंषे संख्यातगणुा वधारे छे “जोइसि-
यदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ” ज्योतिष्क देव पुंषे करता ज्योतिष्क देवीनी स्त्रियो-
देवीया संख्यातगणुा वधारे छे. केमके—देवो करता देवीयोनुं प्रमाण भत्रीसगणुा वधारे कछुं
छे. ओटले के—ज्योतिष्क देवपुंषे करता ज्योतिष्क देवियो भत्रीसगणुा वधारे छे. ॥सू. २२॥

कखजोणियणपुंसगाणं जलयराणं थलयराणं खह्यगणं मणुस्सित्थीणं
 कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवीयाणं मणुस्सपुस्सिणां कम्म-
 भूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवयाणं मणुस्सणपुंसगाणं कम्मभूमि-
 याणं अकम्मभूमियाणं अंतरदीवयाणं देवित्थीणं भवणवासिणीणं वाण-
 मंतरीणं जोइसिणीणं वेमाणिणीणं देवपुस्सिणां भवणवासिणं वाणमंत-
 राणं जोइसियाणं वेमाणियाणं सोधम्मगाणं जाव गेवेज्जगाणं अनुत्तरो-
 ववाइयाणं णेरइयणपुंसगाणं स्यणप्पभापुढ्वीणेइयणपुंसगाणं जाव अहेस-
 त्तमपुढ्वीणेइयणपुंसगाणं य कयरे कयरेहिंतोअप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा
 विसेसाहिया वा ? गोयसा ! 'अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्सित्थियाओ-
 मणुस्सपुस्सिणा य, एए णं दो वि तुल्ला. सव्वत्थोवा-देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मभू-
 मिगमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुस्सिणा य, एए णं दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा एवं
 हरिवासरम्मगवासअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ मणुस्सपुस्सिणा य एते णं दो
 वि तुल्ला संखेज्जगुणां, एवं हेमवयहेरणवयअकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ
 मणुस्सपुस्सिणा य एए णं दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा भरहेवयकम्मभूमिगमणुस्स-
 पुस्सिणा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा भरहेवयकम्मभूमिगमणुस्सित्थीओ दो
 वि तुल्ला संखेज्जगुणा, पुव्वविदेहअवरविदेहकम्मभूमिगमणुस्सपुस्सिणा दो
 वि तुल्ला संखेज्जगुणा अनुत्तरोववाइयदेवपुस्सिणा असंखेज्जगुणा उवरिम-
 गेवेज्जदेवपुस्सिणा संखेज्जगुणा जाव आणयकप्पे देवपुस्सिणा संखेज्जगुणा
 अहेसत्तमाए पुढ्वीए णेरइणपुंसगा असंखेज्जगुणा छट्ठीए पुढ्वीए णेरइय-
 णपुंसगा असंखेज्जगुणा सहस्सारे कप्पे देवपुस्सिणा असंखेज्जगुणा महा-
 सुक्के कप्पे देवपुस्सिणा असंखेज्जगुणा पंचमाए पुढ्वीए णेरइणपुंसगा

असंखेज्जगुणा लंतए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, चउत्थीए पुढवीए
 णेरइणपुंसगा असंखेज्जगुणा, बंभलोए कप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा,
 तच्चाए पुढवीए णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा माहिंदे कप्पे देवपुरिसा
 असंखेज्जगुणा, सणंकुमारकप्पे देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, दोच्चाए
 पुढवीए णेरइयणपुंसगा असंखेज्जगुणा अंतरदीवगअकम्मभूमिगमणुस्स
 णपुंसगा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा देवकुरु उत्तरकुरु अकम्मभूमिग
 मणुस्स णपुंसगा दो वि तुल्ला संखेज्जगुणा एवं जाव विदेहत्ति ईसाणे कप्पे
 देवपुरिसा असंखेज्जगुणा, ईसाणे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ
 सोधम्मे कप्पे देवपुरिसा संखेज्जगुणा सोहम्मे कप्पे देवित्थियाओ संखेज्ज-
 गुणाओ भवनवासिदेवपुरिसा असंखेज्जगुणा, भवणवासिदेवित्थियाओ
 संखेज्जगुणाओ इमीसे रयणप्पभापुढवीए णेरइणपुंसगा असंखेज्जगुणा.
 खहयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा खहयरतिरिक्खजोणित्थियाओ
 संखेज्जगुणाओ, थलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा संखेज्जगुणा थलयर-
 तिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जलयरतिरिक्खजोणियपुरिसा
 संखेज्जगुणा जलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ संखेज्जगुणाओ, वाण-
 मंतरदेवपुरिसा संखेज्जगुणा वाणमंतरदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ जोइ-
 सियदेवपुरिसा संखेज्जगुणा, जोइसियदेवित्थियाओ संखेज्जगुणाओ,
 खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा संखेज्जगुणा, थलयर०णपुंसगा
 संखेज्जगुणा जलयर०णपुंसगा, संखेज्जगुणा चउरिंदियणपुंसगा विसेसा-
 हिया तेइंदियणपुंसगा विसेसाहिया वेइंदियणपुंसगा विसेसाहिया तेउक्का-
 इयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगा असंखेज्जगुणा पुढवी काइयएगिंदिय-

ન્દ્રે કલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાઃ સનત્કુમારે કલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાઃ, દ્વિતીયસ્યાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાઃ અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાઃ દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકા દ્વયેऽપિ તુલ્યાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, एवं यावद्विदेहइति ईशाने कल्पे देवपुरुषा असंख्येयगुणाः, ईशाने कल्पे देवस्त्रियः संख्येयगुणाः सौधर्मे कल्पे देवपुरुषा संख्येयगुणाः सौधर्मे कल्पे देवस्त्रियः संख्येयगुणाः, भवनवासिदेवपुरुषा असंख्येयगुणाः, भवनवासिदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिक-नपुंसका असंख्येयगुणाः खेचरतिर्यग्योनिकपुरुषा संख्येयगुणाः खेचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः स्थलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः स्थलचरतिर्यग्योनिकસ્त्रियः संख्येय-गुणाः जलचरतिर्यग्योनिकपुरुषाः संख्येयगुणाः जलचरतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः वानव्यन्तरदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः, वानव्यन्तरदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः ज्योतिष्कदेवपुरुषाः संख्येयगुणाः ज्योतिष्कदेवस्त्रियः संख्येयगुणाः खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका संख्येयगुणाः जलचरपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकनपुंसकाः संख्येयगुणाः चतुरिन्द्रियनपुंसकाः विशेषाधिकाः त्रीन्द्रियनपुंसकाः विशेषाधिकाः द्वीन्द्रियनपुंसकाः विशेषाधिकाः तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका असंख्येयगुणाः, पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः विशेषाधिकाः अप્कायिकैके-न्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः विशेषाधिकाः वायुकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाः विशेषा-धिकाः वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसका अनन्तगुणाः ॥सૂ. ૨૨॥

ટીકા - ‘एयासि णं भंते ।’ एतासां खलु भदन्त । ‘तिरिक्खजोणित्थीणं’ तिर्यग्यो-निकल्लीणाम्, तथा—‘जलयरीणं’ जलचरतिर्यग्योनिकल्लीणाम्, तथा ‘थलयरीणं’ स्थलचरीणा-स्थलचरतिर्यग्योनिकल्लीणाम्, तथा - -‘खहयरीणं’ खेचरीणाम् खेचरतिर्यग्योनिकल्लीणाम्, तथा—‘तिरिक्खजोणियपुरिसाणं’ तिर्यग्योनिकपुरुषाणाम्. ‘जलयराणं’ जलचरपुरुषाणाम् ‘थलयराणं’

અબ સૂત્રકાર વિશેષ કો લેકર તિર્યંચ્છલી પુરુષનપુંસક, મનુષ્યલી પુરુષનપુંસક દેવલી પુરુષ ઔર નારક નપુંસક इन सबो का समिलित नौवां अल्पवहुत्व कहते हैं—

‘एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं—इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હે મદન્ત ! इन तिर्यग्योनिक स्त्रियो के-जलचरतिर्यग्योनिक स्त्रियों के, “थल-यरीणं” स्थलचर तिर्यग्योनिकस्त्रियो के, तथा—“खहयरीणं” खेचर तिर्यग्योनिक स्त्रियो के तथा—

હવે સૂત્રકાર વિશષને લઈને તિર્યંચ સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુ સક મનુષ્ય સ્ત્રી, પુરૂષ નપુ-સક, દેવ, સ્ત્રી પુરૂષ અને નારક નપુંસક આ બધાનુ સંમિલિત નવમું અલ્પ બહુપણું કહે છે.—“एयासि णं भंते ! तिरिक्खजोणित्थीणं जलयरीणं थलयरीणं” इत्यादि.

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ આ તિર્યંગ્યોનિક સ્ત્રિયોમાં જલચર તિર્યંગ્યોનિક સ્ત્રિયોમાં, ‘થલયરીણ’ સ્થલચરતિર્યંગ્યોનિક સ્ત્રિયોમાં, તથા “खहयरीणं” ખેચર તિર્યંગ્યોનિકસ્ત્રિયો

स्थलचरपुरुषाणाम्. 'खह्यराणं' खेचरपुरुषाणाम् 'तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' तिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसकाणं' एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम्. 'पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम्. 'आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुसगाणं' अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' यावद्वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् । अत्र यावत्पदेन तेजस्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानां ग्रहणं भवति । तथा 'वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसकानाम् तथा—'तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकाम्, तथा—'चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं' चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् तथा—'पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं'

“तिरिक्खजोणियपुरिसाणं” तिर्यग्योनिक पुरुषो के “जलयराणं” जलचर पुरुषो के, “थलयराणं” स्थलचर पुरुषो के, “खह्यराणं” खेचर पुरुषो के “तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” तिर्यग्योनिक नपुंसको के—“एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुसगाणं” एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के—अर्थात्—“पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुसको के तथा - “आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” अप्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुंसको के, “जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” यावत्—तेजस्कायिकएकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुसकों के, वायुकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक नपुंसकों के वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकनपुंसको के, तथा—“वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” दो इन्द्रिय वाले तिर्यग्योनिकनपुंसको के, तथा—“तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” तेइन्द्रियतिर्यग्योनिक नपुसकों के तथा—“चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” चौइन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुसको के, तथा—“पंचि-

मा तथा “तिरिक्खजोणियपुरिसाणं” तिर्यग्योनिक पुरुषोमा “जलयराणं” जलचर पुरुषोमा “थलयराणं” स्थलचर पुरुषोमा “खह्यराणं” खेचर पुरुषोमा “तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” तिर्यग्योनिक नपुसकोमा “एगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा “पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” पृथ्वीकायिक ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा तथा “आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” अप्कायिक ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा “जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” यावत् तेजस्कायिक ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा, वायुकायिक ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा, वनस्पतिकायिक ऐक इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा तथा “वेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” द्वे इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा तथा “तेइंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” त्रय इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा तथा—“चउरिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” चार इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक नपुसकोमा तथा—“पंचिंदियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं” पाच इन्द्रियवाणा तिर्यग्योनिक

पञ्चेन्द्रितिर्यग्योनिकनपुंसकानाम् 'जलयराणं' जलचराणाम्. 'थलयराणं' स्थलचराणाम् 'खल-
यराणं' खेचराणाम् 'मणुस्सिस्थीणं' मनुष्यस्त्रीणाम् 'कम्मभूमियाणं' कर्मभूमिकानाम् कर्मभूमि-
समुत्पन्नस्त्रीणाम् एवमग्रेऽपि । 'अकम्मभूमियाणं' अकर्मभूमिकस्त्रीणाम् 'अंतरदीवियाणं' अन्त-
रद्वीपकमनुष्यस्त्रीणाम् । 'मणुस्सपुरिसाणं' मनुष्यपुरुषाणाम् 'कम्मभूमियाणं' कर्मभूमिकानां
मनुष्यपुरुषाणाम्. 'अकम्मभूमियाणं' अकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणाम् 'अंतरदीवियाणं' अन्तर-
द्वीपकमनुष्यपुरुषाणाम् । तथा—'मणुस्सणपुंसगाणं' मनुष्यनपुंसकानाम् 'कम्मभूमियाणं' कर्म-
भूमिकमनुष्यनपुंसकानाम् 'अकम्मभूमियाणं' अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकानाम् 'अंतरदीवगाणं'
अन्तरद्वीपकमनुष्यनपुंसकानाम् तथा—'देविस्थीणं' देवस्त्रीणाम् 'भवणवासणीणं' भवनवासि-
नीदेवीनाम् 'वाणमंतरीणीणं' वानव्यन्तरीणाम् 'जोइसिणीणं' ज्योतिष्कीनां देवीनाम् 'वेमाणिणीणं'
वैमानिकीनां देवीनाम् 'देवपुरीसाणं' देवपुरुषाणाम्. 'भवणवासिणं' भवनवासिनां देवपुरुषाणाम्

दियतिरिक्खजोणियणपुंसगाणं" पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकनपुंसको के—“जलयराणं, थल-
यराणं”, जलचरो के स्थलचरो के, खेचरो के “मणुस्सिस्थीणं” मनुष्यस्त्रियों के अर्थात्—
“कम्मभूमियाणं” कर्मभूमि में उत्पन्न हुई मनुष्य स्त्रियों के, “अकम्मभूमियाणं” अकर्मभूमि-
में उत्पन्न हुई मनुष्य स्त्रियों के, “अंतरदीवियाणं” अन्तर द्वीप में उत्पन्न हुई मनुष्यस्त्रियों के,
“मणुस्सपुरिसाणं” मनुष्यपुरुषो अर्थात्—“कम्मभूमियाणं” कर्मभूमि में उत्पन्न हुए मनुष्य-
पुरुषो के “अकम्मभूमियाणं” अकर्मभूमि में उत्पन्न हुए मनुष्य पुरुषो के “अंतरदीवियाणं”
अन्तरद्वीप में उत्पन्न हुए मनुष्य पुरुषों के, तथा “मणुस्सणपुंसगाणं” मनुष्य नपुंसकों के अर्थात्
“कम्मभूमियाणं” कर्मभूमिक मनुष्यनपुंसकों के, “अकम्मभूमियाणं” अकर्मभूमिक मनुष्य नपुंसको
के “अंतरदीवगाणं” अन्तर द्वीपकमनुष्यनपुंसको के तथा—“देविस्थीणं” देवस्त्रियों के अर्थात्
“भवणवासिणीणं” भवनवासि देवस्त्रियों के, “वाणमंतरीणं” वानव्यन्तर देवस्त्रियों के, “जोइ-
सिणीणं” ज्योतिष्क देवस्त्रियों के, “वेमाणिणीणं” वैमानिक देवस्त्रियों के “देवपुरिसाणं”

नपु संकेता, “जलयराणं थलयराणं” जलयराणं, स्थलयराणं, जेयराणं “मणुस्सिस्थीणं”
मनुष्यस्त्रियोभा अर्थात् “कम्मभूमियाणं” कर्मभूमिभा उत्पन्न थयेली मनुष्य स्त्रियोभा “अक-
म्मभूमियाणं” अकर्मभूमिभा उत्पन्न थयेली मनुष्य स्त्रियोभा “अंतरदीवियाणं” अंतरद्वीपभा
उत्पन्न थयेली मनुष्यस्त्रियोभा “मणुस्सपुरिसाणं” मनुष्य पुरुषोभा अर्थात् “कम्मभूमियाणं”
कर्मभूमिभा उत्पन्न थये मनुष्य पुरुषोभा “अकम्मभूमियाणं” अकर्मभूमिभा उत्पन्नथयेला
मनुष्य पुरुषोभा “अंतरदीवगाणं” अंतरद्वीपभा उत्पन्न थयेला मनुष्य पुरुषोभा
तथा “देविस्थीणं” देवस्त्रियोभा अर्थात् “भवणवासीणं” भवनवासि देवोभा—अष्टदे
के भवनवासि देवस्त्रियोभा “वाणमंतरीणं” व्यन्तर देवस्त्रियोभा “जोइसिणीणं” ज्योतिष्क
देव स्त्रियोभा “वेमाणिणीणं” वैमानिक देवस्त्रियोभा “देवपुरिसाणं” देव पुरुषोभा

‘वेमाणियाणं’ वैमानिकानां देवपुरुषाणाम् । ‘सोहम्मगाणं’ सौधर्मकानाम् ‘जाव गेवेज्जगाणं’ यावदग्रेवेयकानाम् यावत्पदेन ईशानसनत्कुमारमाहेन्द्रलान्तकमहाशुक्रसहस्राराऽऽनतप्राणतारणाच्यु-
तपर्यन्तानां देवानाम्, तथा—‘अणुत्तरोववाइयाणं’ अनुत्तरोपपातिकानाम्, ‘गेरइयणपुंसगाणं’
नैरयिकनपुंसकानाम् ‘रयणप्पभापुढवीगेरइयणपुंसगाणं’ जाव अहेसत्तमपुढवीगेरइयणपुंसगा-
ण य’ रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकनपुसकानां यावदधःसप्तमपृथिवीनैरयिकनपुसकानां च. अत्र यावत्पदेन
शर्कराप्रभावालुकाप्रभापङ्कप्रभाधूमप्रभातमःप्रभापृथिवीनैरयिकनपुंसकानां सग्रहो भवतीति ज्ञेयम् ‘कयरे
कयरे हितो’ कतरे कतरेभ्यः ‘अप्पा वा’ अल्पावा ‘बहुया वा’ बहुका वा ‘तुल्ला वा’ तुल्या
वा ‘विसेसाहिया वा’ विशेषाधिका वेति प्रश्नः, भगवनाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे

देवपुरुषों के अर्थात् “भवणवासिणं” भवनवासिदेवों के भवनवासि देवपुरुषों के “वेमाणि-
याणं” वैमानिक देव पुरुषों के, “सोहम्मगाणं” सौधर्मक देवपुरुषों के “जाव गेवेज्जगाणं”
यावत् ईशान्, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण,
अच्युत इनकल्पों के देवपुरुषों के तथा ग्रेवेयक देवपुरुषों के, तथा—“अणुत्तरोववाइयाणं”
अनुत्तरोपपातिक देव पुरुषों के, तथा—“गेरइयणपुंसगाणं” नैरयिकनपुंसकों के अर्थात् “रय-
णप्पभा पुढवीगेरइयणपुंसगाणं” रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकनपुंसकों के—यावत्—शर्करा प्रभा
पृथिवी के नैरयिकनपुंसकों के, वालुका प्रभा पृथिवी के नैरयिकनपुसकों के, पङ्कप्रभा पृथिवी के
नैरयिक नपुंसकों के, धूमप्रभा पृथ्वी के नैरयिक नपुसकों के तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिकनपुं-
सकों के और अधः सप्तम पृथिवी के नैरयिक नपुंसकों के बीच में “कयरे कयरेहितो अप्पा
वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा” कौन किन से अल्प है ? कौन किनसे बहुत है
कौन किनके बराबर हैं ? और कौन किन से विशेषाधिक है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा !

अर्थात् ‘भवणवासिणं’ लवनवासि देवों में—लवनवासि देव पुरुषों में “वेमाणियाणं”
वैमानिक देवपुरुषों में “सोहम्मकाणं” सौधर्मक देवपुरुषों में “जाव गेवेज्जगाणं” यावत्
ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणति, आरण्य
अच्युत आ कल्पों में देवपुरुषों में तथा ग्रेवेयक देवपुरुषों में तथा “अणुत्तरोववाइयाणं” अनु-
त्तरोपपातिक देवपुरुषों में तथा “गेरइयणपुंसगाणं” नैरयिक नपुंसकों में अर्थात् “रयण
प्पभापुढवीगेरइयणपुंसगाणं” रत्नप्रभा पृथ्वी में नैरयिक नपुंसकों में, यावत् शर्करा प्रभा
पृथ्वी में नैरयिक नपुंसकों में वालुकाप्रभा पृथ्वी में नैरयिक नपुंसकों में, पङ्कप्रभा पृथ्वी में
नैरयिक नपुंसकों में, धूमप्रभा पृथ्वी में नैरयिक नपुंसकों में, तमःप्रभा पृथ्वी में
नैरयिक नपुंसकों में अने अधःसप्तमी पृथ्वी में नैरयिक नपुंसकों में “कयरे कयरेहितो
अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा” कोण कोनाथी अल्प आच्छा छे ?
कोण कोनाथी वधारे छे ? कोण कोनी अराणर छे ? अने- कोण कोनाथी विशेषाधिक छे ?
आ प्रश्नना उत्तर में प्रभु गौतमस्वामीने कहे छे के—“गोयमा ! अंतरदीवगअकम्मभू-

ગૌતમ ! ‘અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય’ અન્તરદ્વીપકાકર્મભૂમિક-મનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ ‘एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा’ एते खलु स्त्रियं પુરુષાશ્ચ દ્વયેऽપિ તુલ્યાઃ સર્વસ્તોકાઃ, હે ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ, સર્વેઽમ્યોઽલ્પાઃ અન્તરદ્વીપકમનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ ભવન્તિ તથા એતે દ્વયેઽપિ સ્વસ્થાને પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ યુગલધર્મોપેતત્વાદિતિ । અન્તરદ્વીપકમનુષ્યસ્ત્રી-પુરુષાપેક્ષયા ‘દેવકુરુત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય’ દેવકુરુત્તર-કુર્વકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ ‘संखेज्जगुणा’ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ, તથા—‘एए णं दो वि तुल्ला’ સ્વસ્થાને એતે સ્ત્રી દ્વયેઽપિ પરસ્પર તુલ્યા ભવન્તીતિ । ‘एवं हरिवासरम्मगवासं’ એવમ્—પૂર્વવદેવ દેવકુર્વાદિમનુષ્યસ્ત્રીપુરુષાપેક્ષયા હરિવર્ષરમ્યકવર્ષાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ । તથા હમે પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘एवं हेमवयहेरणवय अकमम-भूमिग मणुस्सित्थीओ मणुस्सपुरिसा य संखेज्जगुणा’ હરિવર્ષરમ્યકવર્ષસ્ત્રીપુરુષાપેક્ષયા હૈમવત-હૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુષાશ્ચ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ તથા, સ્વસ્થાને હૈમવતહૈ-

અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય” હે ગૌતમ ! અન્તરદ્વીપક મનુષ્ય સ્ત્રિયાં ઔર અન્તર દ્વીપક મનુષ્ય પુરુષ “एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा ” સવસે કમ હૈ ઔર યે દોનોં સ્વસ્થાન મેં બરાવર હૈં । ક્યો કિ હનકા યુગલિક ધર્મ હૈ । અન્તર ભૂમિક મનુષ્ય સ્ત્રી ઔર પુરુષો કી અપેક્ષા “દેવકુરુત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય સંખેજ્જગુણા એતેણં દો વિ તુલ્લા” દેવકુરુ ઔર ઉત્તર કુરુ રૂપ અકર્મ ભૂમિકી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં ઔર મનુષ્ય પુરુષ સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । તથા—યે દોનોં પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈં । “एवं हरिवासरम्मगवासं” હસી પ્રકાર દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ મનુષ્ય સ્ત્રી ઔર મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ રૂપ અકર્મભૂમિ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં ઔર મનુષ્ય પુરુષ સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ ઔર સ્વસ્થાન મેં યે આપસ મેં બરાવર હૈ । “एवं हेमवयहेरणवयं” હસી પ્રકાર હરિવર્ષ ઔર રમ્યક વર્ષ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયો એવં પુરુષો કી અપેક્ષા હૈમવત ઔર હૈરણ્યવત રૂપ અકર્મભૂમિ

મિગમણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસાય” હે ગૌતમ ! અંતરદ્વીપની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને અંતર દ્વીપના મનુષ્યપુરુષો “एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा” એ બન્ને સ્વસ્થાનમાં બરાબર છે કેમકે—તેઓ યુગલિક ધર્મવાળા છે અને અંતરદ્વીપની મનુષ્ય સ્ત્રિયો અને પુરુષો કરતા સૌથી ઓછા છે “દેવકુરુત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસા ય સંખેજ્જગુણા એતે ણં દો વિ તુલ્લા” દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે અને પરસ્પર એ બન્ને સરખા છે. “एवं हरिवासरम्म-गवासं” એજ પ્રમાણે દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુ મનુષ્યસ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો કરતાં હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ રૂપ અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાત ગણા વધારે છે. અને સ્વસ્થાનમાં તેઓ પરસ્પરમાં તુલ્ય છે. “एवं हेमवयहेरणवयं” એજ પ્રમાણે હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો કરતાં હૈમવત અને

રણ્યવતક્ષેત્રસ્થા ઇમે પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ હૈમવતહૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીપુરુષાપેક્ષયા ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષા દ્વયેડપિ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ । ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણાઓ’ ભરતૈર વતમનુષ્યપુરુષા પેક્ષયા ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીઓ દ્વયોડપિ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । તથા સ્વસ્થાને પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તિ । ‘પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીઓ પેક્ષયા પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ તથા—સ્વસ્થાને ઇમે દ્વયેડપિ પરસ્પરં તુલ્યા ભવન્તીતિ ‘પુવ્વવિદેહાવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહમનુષ્યપુરુષાપેક્ષયા પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યસ્ત્રીઓ દ્વયોડપિ સંખ્યેયગુણાધિકા:

કી મનુષ્ય સ્ત્રિયા ઓર મનુષ્ય પુરુષ સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ તથા સ્વસ્થાન મેં યે આપસ મેં તુલ્ય હૈ “ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત ક્ષેત્ર ઓર ઈરવત ક્ષેત્ર રૂપ કર્મભૂમિ કે મનુષ્ય પુરુષ હૈમવત ઓર હૈરણ્યવતરૂપ અકર્મભૂમિ કી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં ઈવં મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં । ઓર સ્વસ્થાન મેં યે આપસ મેં સમાન હૈ “ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત ઓર ઈરવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્ય પુરુષો કી અપેક્ષા યહાં કી મનુષ્ય સ્ત્રિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈં તથા સ્વસ્થાન મેં યે પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈ “પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત ઓર ઈરવત ક્ષેત્ર કી મનુષ્ય સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા પૂર્વ વિદેહ ઓર અપર વિદેહ રૂપ કર્મ ભૂમિ કે મનુષ્ય પુરુષસંખ્યાત ગુણેં અધિક હૈં । તથા યે સ્વસ્થાન મેં પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈ ‘પુવ્વવિદેહાવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિયાઓ દો-વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહ ઓર અપરવિદેહ રૂપ કર્મભૂમિક પુરુષોં કી અપેક્ષા

હેરણ્યવત ૩૫ અકર્મભૂમિની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે છે. તથા સ્વસ્થાનમાં—પરસ્પરમાં તુલ્ય છે. “ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરતક્ષેત્ર અને ઈરવતક્ષેત્ર ૩૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષો હૈમવત અને હૈરણ્યવત ૩૫ અકર્મભૂમિની મનુષ્યસ્ત્રિયો અને મનુષ્ય પુરુષો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે અને સ્વસ્થાનમાં તેઓ પરસ્પરમાં તુલ્ય છે “ભરહેરવયકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થીઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રના મનુષ્ય પુરુષો કરતાં ત્યાંની મનુષ્ય સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે. તથા સ્વસ્થાનમાં એ પરસ્પર તુલ્ય છે. “પુવ્વવિદેહ અવરવિદેહ કમ્મભૂમિગમણુસ્સપુરિસા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રની મનુષ્યસ્ત્રિયો કરતા પૂર્વવિદેહ અને અપરવિદેહ ૩૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાતગણા વધારે છે. તથા તેઓ સ્વસ્થાનમાં પરસ્પર તુલ્ય છે “પુવ્વવિદેહાવરવિદેહકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિયાઓ દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” પૂર્વવિદેહ અને અપર વિદેહ ૩૫

સત્ત્રિંશતિગુણત્વાત્, સ્વસ્થાને તુ પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘અણુત્તરોવવાઇયદેવપુરિસા અસંખે-
જ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહમનુષ્યસ્ત્રયપેક્ષયા અનુત્તરોપપાતિકદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ
અત્રત ઉપરિતનપ્રૈવેયકાદારમ્ય પશ્ચાનુપૂર્વ્યાઽપ્રેતના આનતકલ્પપર્યન્તા દેવપુરુષા યથોત્તરં સંખ્યાત-
ગુણાઃ, તથાહિ—‘ઉવરિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ અનુત્તરોપપાતિકદેવાપેક્ષયા ઉપરિતનપ્રૈવે-
યકદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકાસ્તેમ્યો ‘જાવ આણતકલ્પે દેવપુરિસા । સંખેજ્જગુણા’ મધ્યમપ્રૈવેય-
કદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, તેમ્યોઽધસ્તનપ્રૈવેયકદેવપુરુષા સંખ્યેયગુણા, તેમ્યોઽચ્યુતકલ્પદેવપુરુષાઃ
સંખ્યેયગુણાઃ, તેમ્ય આરણકલ્પદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, તેમ્ય પ્રાણતકલ્પદેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાઃ,

પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમ વિદેહ રૂપ કર્મભૂમિ કી મનુષ્યલ્લિયાં સંખ્યાત ગુણી અધિક હૈ ક્યોકિ
યે યહાં કે મનુષ્યો કી અપેક્ષા ૨૭ સતાઈસ ગુણી અધિક હોતી હૈ. યથા સ્વસ્થાન મેં યે
પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈ “અનુત્તરોવવાઇદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમ
વિદેહ કી મનુષ્ય લ્લિયો કી અપેક્ષા અનુત્તરોપપાતિક દેવ પુરુષ અસંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં ।
“ઉવરિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” ઉપરિતન પ્રૈવેયક કો લેકર પશ્ચાનુપૂર્વી
સે આનત કલ્પકે દેવ પુરુષ સંખ્યાત ગુણે હૈં, જૈસે—અનુત્તરોપપાતિક દેવ પુરુષો કી અપેક્ષા
ઉપરિતન પ્રૈવેયક કે જો દેવ પુરુષ હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “જાવ આણતકલ્પે
દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” યાવત્ આનત કલ્પ મેં જો દેવ પુરુષ હૈ વે સંખ્યાત ગુણે
અધિક હૈં । ભાવ ઇસકા ઈસા હૈ—અનુત્તરોપપાતિક દેવો કી અપેક્ષા ઉપરિતન પ્રૈવેયક
દેવ પુરુષ સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ઇનકી અપેક્ષા મધ્યમ પ્રૈવેયક કે દેવ પુરુષ સંખ્યાત ગુણે
અધિક હૈ. ઇનકી અપેક્ષા અધસ્તન પ્રૈવેયક કે જો દેવપુરુષ હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક
હૈ । ઇનકી અપેક્ષા અચ્યુતકલ્પ કે જો દેવપુરુષ હૈ વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ઇનકી

કર્મભૂમિના પુરુષો કરતા પૂર્વ વિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહ રૂપ કર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયો
સંખ્યાતગણી વધારે છે. કેમકે તેઓ ત્યાંના મનુષ્યો કરતા ૨૭ સત્યાવીસગણી વધારે હોય
છે તથા સ્વસ્થાનમાં તેઓ પરસ્પર તુલ્ય છે. “અણુત્તરોવવાઇદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા”
પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહની મનુષ્ય સ્ત્રિયો કરતા અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષ અસંખ્યાત
ગણી વધારે. “ઉવરિમગેવેજ્જદેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” ઉપરિતન પ્રૈવેયકને લઈને પશ્ચાનુ-
પૂર્વીથી આનતકલ્પપર્યન્તના દેવ પુરુષો સંખ્યાતગણી વધારે છે. જેમકે—અનુત્તરોપપાતિક દેવ
પુરુષો કરતાં ઉપરિતન પ્રૈવેયકના જે દેવપુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણી વધારે છે. “જાવ આણત-
કલ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” યાવત્ આનત કલ્પમાં જે દેવપુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણી
વધારે છે. આ કથનનો ભાવ એવો છે કે—અનુત્તરોપપાતિક દેવો કરતા ઉપરિતન પ્રૈવેયક દેવપુરુષો
સંખ્યાતગણી વધારે છે તેના કરતા મધ્યમ પ્રૈવેયક દેવપુરુષો સંખ્યાતગણી વધારે છે. તેના
કરતાં અધસ્તન પ્રૈવેયકના જે દેવ પુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણી વધારે છે. તેના કરતાં અચ્યુત

તેન્ય આનતકલ્પદેવપુરુષાં સહ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । અથાગ્રે—અસંખ્યાતાં પ્રદર્શ્યન્તે—‘અદે-
મત્તમાર્ પૃથ્વીર્ ણેરઙ્ગણપુંસગા સંસ્થેજ્જગુણા’ આનતકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષ્યા અધ·સતમ્યાં પૃથિવ્યાં
નૈરયિકનપુમકા અસંખ્યાનગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘છટ્ઠીર્ પૃથ્વીર્ ણેરઙ્ગણપુંસગા અસંસ્થેજ્જ-
ગુણા’ મમપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષ્યા પઠ્ઠ્યાં તમ· પ્રમાપૃથિવ્યાનારકનપુંસકા અસંખ્યાતગુણા અધિકા
ભવન્તીતિ । ‘સહસ્સારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંસ્થેજ્જગુણા’ તમાપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષ્યા સહસ્સાર-
દેવકલ્પે દેવપુરુષા અસહ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘મહાસુક્કે કપ્પે દેવપુરિસા અસંસ્થેજ્જ-
ગુણા’ મહાશુકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષ્યા મહાશુકલ્પદેવપુરુષા અસહ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘પંચ-
મીર્ પૃથ્વીર્ ણેરઙ્ગણપુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા’ મહાશુકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષ્યા પચ્ચમ્યા પૃથિવ્યાં

અપેક્ષા આગ્નકલ્પ કે જો દેવ પુરુષ હૈં વે સંખ્યાત ગુણે અધિક હૈં । इनकी अपेक्षा प्राणत-
कल्प क जो देव पुरुष हॆं वे सख्यात गुणे अधिक है और इनकी अपेक्षा जो आनत कल्प
के देव पुरुष हॆं वे संख्यात गुणे अधिक हैं । यहांसे आगे असख्यात गुणें कहते हैं—
‘अदे मत्तमाए पृथ्वीए णेरङ्गणपुंसगा असंस्थेज्जगुणा’ आनत कल्प के देवपुरुषों
की अपेक्षा अध सतमी पृथिवी में जो नैरयिक नपुंसक हॆं वे असंख्यात गुणे अधिक हैं ।
‘छट्ठीए पृथ्वीए णेरङ्गणपुंसगा असंस्थेज्जगुणा’ छठी पृथिवी के जो नैरयिक नपुंसक
हॆं वे मममनारकनपुंसकों की अपेक्षा असंख्यात गुणे अधिक है “सहस्सारे कप्पे—
देवपुग्गिमा असंस्थेज्जगुणा” सहस्रारकल्प में जो देव पुरुष हॆं वे छठवीं पृथिवी के नैरयिक-
नपुंसकों की अपेक्षा असख्यातगुणे अधिक हैं । “महासुक्के कप्पे देवपुरिसा असंस्थेज्जगुणा”
महाशुक् कल्प में जो देव पुरुष हॆं वे सहस्रारकल्प के देव पुरुषों की अपेक्षा असख्यातगुणे
अधिक है । “पंचमीए पृथ्वीए णेरङ्गणपुंसगा असंस्थेज्जगुणा” पांचवीं पृथिवी में जो नैरयिक

કલ્પના જે દેવપુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે છે તેના કરતાં આશુ કલ્પના જે દેવ.
પુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે છે. તેના કરતાં પ્રાણુત કલ્પના જે દેવ પુરુષો છે, તેઓ
સંખ્યાતગણા વધારે છે. અને તેના કરતાં આનતકલ્પના દેવપુરુષો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા
વધારે છે અદિંધી આગ્ન અસંખ્યાતગણાનું કથન કરે છે “અદે સત્તમાર્ પૃથ્વીર્ ણેરઙ્-
ગણપુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા” આનત કલ્પના દેવપુરુષો કરતા અધ· સતમી પૃથ્વીમા જે નૈરયિક
નપુમકો છે, તેઓ અસંખ્યાતગણા વધારે છે. છટ્ઠીર્, પૃથ્વીર્ ણેરઙ્ગણપુંસગા અસંસ્થેજ્જ-
ગુણા” છઠ્ઠી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુસકો આતમી પૃથ્વીના નાગ્ધ નપુસકો કરતાં અસંખ્યાત
ગણા વધારે છે. “સહસ્સારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંસ્થેજ્જગુણા” સહસ્રાર કલ્પના દેવ
પુરુષો છઠ્ઠી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુસકો કરતાં અસંખ્યાત ગણા વધારે “મહાસુક્કે
કપ્પે દેવપુરિસા અસંસ્થેજ્જગુણા” મહાશુક કલ્પમાં જે દેવ પુરુષો છે તેઓ
સહસ્રાર કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે “પંચમીર્ પૃથ્વીર્ ણેરઙ્ગણ-
પુંસગા અસંસ્થેજ્જગુણા” પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુસકો મહાશુક કલ્પના દેવપુરુષો

નૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘લંતણ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ પઞ્ચમપૃથિવીનારકનપુંસકાપેક્ષયા લાન્તકકલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘ચઉત્થીણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ લાન્તકદેવપુરુષાપેક્ષયા ચતુર્થી પૃથિવ્યા નારકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘વંમલોણ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ચતુર્થ પૃથિવીનારકનપુંસકપેક્ષયા બ્રહ્મલોકે કલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ઇતિ । ‘તચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ બ્રહ્મલોકદેવપુરુષાપેક્ષયા તૃતીયત્યાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકનપુંસકા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । ‘માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ તૃતીયપૃથિવીનૈરયિકનપુંસકાપેક્ષયા માહેન્દ્રે કલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । ‘સળંકુમારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ માહેન્દ્રકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા સનત્કુમારકલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘દોચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ સનત્કુમારક-

નપુંસકા હૈ વે મહાશુક્રકલ્પ કે દેવ પુરુષો કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈ “લંતણ કપ્પે-દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તક કલ્પ મેં જો દેવ પુરુષ હૈ વે પાંચવીં પૃથિવી કે નારક નપુંસકોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈ । “ચઉત્થીણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તક કલ્પકે દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા ચતુર્થી પૃથિવી કે જો નારક હૈં વે અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈં । “વંમલોણ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોક કલ્પ મેં જો દેવ પુરુષ હૈં વે ચતુર્થી પૃથિવી કે નારકોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈ । ‘તચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ બ્રહ્મલોકકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા તૃતીય પૃથિવી મેં જો નૈરયિક નપુંસકા હૈં વે અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈં । “માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” તૃતીય પૃથિવી કે નારકો કી અપેક્ષા માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈ “સળંકુમારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સનત્કુમાર કલ્પ મેં જો દેવ પુરુષ હૈં વે અસંખ્યાતગુણે અધિકા હૈ । “દોચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જ-

કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે “લંતણ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તક કલ્પના દેવ પુરુષો પાંચવીં પૃથ્વીના નારક નપુંસકો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “ચઉત્થીણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” લાન્તક કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં ચોથી પૃથ્વીના નારકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “વંમલોણ કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોક કલ્પમાં જે દેવપુરુષો છે, તેઓ ચોથી પૃથ્વીના નૈરયિકો કરતા અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “તચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવપુરુષો કરતા ત્રીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “માહિંદે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” ત્રીજી પૃથ્વીના નારકો કરતા માહેન્દ્ર કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “સળંકુમારે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” માહેન્દ્ર કલ્પના દેવ પુરુષો કરતાં સનત્કુમાર કલ્પના દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા વધારે છે “દોચ્ચાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા

લ્પદેવપુરુષાપેક્ષ્યા દ્વિતીયસ્યાં પૃથિવ્યાં નારકનપુંસકાઃ અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘અંતર-
દીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ દ્વિતીયનારકનપુંસકાપેક્ષ્યા અન્તરદ્વીપકા-
કર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । અતોઽગ્રે વિદેહપર્યન્તં સંખ્યાતાઃ પ્રદ-
ર્શ્યન્તે—‘દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગ મણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા’ અન્તર-
દ્વીપકાકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકાપેક્ષ્યા દેવકુરુત્તરકુર્વકર્મભૂમિકમનુપ્પનપુંસકા સંખ્યેયગુણાધિકા
ભવન્તિ તથા ઇમે સ્વસ્થાને પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તિ । ‘एवं जाव विदेहत्ति’ एवं यावद्विदेह इति,
अयं भावः—अन्तरद्वीपकमनुप्यनपुंसकापेक्षया देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुप्यनपुंसकाः संख्येयगु-
णाधिका भवन्ति । तथा—इमे द्वयेऽपि स्वस्थाने परस्परं तुल्ये एव भवन्ति, एवं हरिवर्षरम्यक-
वर्षकाकर्मभूमिकमनुप्यनपुंसकाः देवकुरुत्तरकुरुमनुप्यनपुंसकापेक्षया संख्येयगुणाधिका भवन्ति,

ગુણા” સનત્કુમાર કલ્પ કે દેવો કી અપેક્ષા દ્વિતીય પૃથિવી મેં જો નૈરયિકનપુંસક હૈ વે અસંખ્યા-
તગુણે અધિક હૈ “અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” દ્વિતીય પૃથિવી
નૈરયિક નપુંસકોં કી અપેક્ષા અન્તર દ્વીપક અકર્મભૂમિક મનુપ્પ નપુંસક અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ।

અવ દેવકુરુત્તરકુરુ સે લેકર વિદેહ પર્યન્ત કે સંખ્યાતગુણે કા કથન કરતે હૈ—“દેવકુરુ
ઉત્તરકુરુઅકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા” અન્તર દ્વીપક અકર્મભૂમિક
મનુપ્પ નપુંસકોં કી અપેક્ષા દેવકુરુત્તરકુરુ રૂપ અકર્મભૂમિ કે મનુપ્પનપુંસક સંખ્યાતગુણે
અધિક હૈં । તથા યે સ્વસ્થાન મેં પરસ્પર તુલ્ય હૈ “एवं जाव विदेहत्ति” इसी प्रकार विदेह
तक जानना चाहिए—इसका भाव ऐसा है —देवकुरु उत्तरकुरु के मनुप्यनपुंसक अन्तर
द्वीपक मनुप्यनपुंसको की अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक हैं, तथा—ये दोनो स्वस्थान में परस्पर
में तुल्य है । इसी प्रकार हरिवर्षक और रम्यक वर्षक अकर्मभूमिकमनुप्यनपुंसक देवकूर्वादि
मनुप्यनपुंसको की अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक है । तथा ये दोनों आपस में स्वस्थान की

અસંખેજ્જગુણા” સનત્કુમાર કલ્પના દેવો કરતાં બીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકોં અસંખ્યાત
ગણા વધારે છે ‘અંતરદીવગઅકમ્મભૂમિગ મણુસ્સણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ બીજી પૃથ્વીના
નૈરયિક નપુંસકોં કરતાં અંતરદ્વીપ જ અકર્મભૂમિના મનુપ્પ નપુંસકોં અસંખ્યાતગણા વધારે છે.

હવે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુથી લઈને મહાવિદેહપર્યન્તના સંખ્યાતગણાનું કથન કરવામાં
આવે છે.—“દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ અકમ્મભૂમિગમણુસ્સણપુંસગા દો વિ તુલ્લા સંખેજ્જગુણા”
અંતરદ્વીપના અકર્મભૂમિના મનુપ્પનપુંસકોં કરતા દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ રૂપ અકર્મ
ભૂમિના મનુપ્પ નપુંસકોં સંખ્યાતગણા વધારે છે તથા તેઓ સ્વસ્થાનમાં પરસ્પરતુલ્ય
છે. ‘एवं जाव विदेहत्ति’ એજ પ્રકારથી વિદેહ પર્યન્તનું કથન સમજવું આ કથનના
ભાવ એવો છે કે—દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુપ્પનપુંસકોં અંતરદ્વીપના મનુપ્પાનપુંસકોં
કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે ને તે બંને સ્વસ્થાનમાં પરસ્પર તુલ્ય છે એજ પ્રમાણે
હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ અકર્મભૂમિના મનુપ્પનપુંસકોં, દેવકુરુ વિગેરે મનુપ્પ નપુંસકોં કરતાં

તથા ઇમે દ્વયેઽપિ સ્વસ્થાને પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ । તથા—હરિવર્ષરમ્યકવર્ષમનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા હૈમવતહૈરણ્યવતાકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ, સ્વસ્થાને ઇમે દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તિ । તથા—હૈમવતહૈરણ્યવતમનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ સ્વસ્થાને ઇમે દ્વયેઽપિ પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તિ । તથા—ભરતૈરવતકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ તથા સ્વસ્થાને ઇમે પરસ્પરં તુલ્યાશ્ચ ભવન્તીતિ ॥ ‘ઈસાણે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ પૂર્વવિદેહાપરવિદેહકર્મભૂમિકમનુષ્યનપુંસકાપેક્ષયા ઈશાનકલ્પે દેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘ઈસાણે કપ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ ઈશાનકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા ઈશાનકલ્પે દેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘સોહમ્મે કપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ ઈશાનકલ્પદેવસ્ત્રયપેક્ષયા સૌધર્મકલ્પે દેવપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘સોહમ્મે કપ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ સૌધર્મકલ્પદેવપુરુષાપેક્ષયા સૌધર્મકલ્પે દેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યાતગુણ-

અપેક્ષા તુલ્ય હૈમવત એવં હૈરણ્યવત અકર્મભૂમિક મનુષ્ય નપુંસક હરિવર્ષ ઓર રમ્યક વર્ષ કે મનુષ્ય નપુંસકો કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ એવં સ્વસ્થાન મેં યે આપસ મેં તુલ્ય હૈ । ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર કે જો મનુષ્ય નપુંસક હૈં વે હૈમવત ઓર હૈરણ્યવત મનુષ્ય નપુંસકો કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ ઓર સ્વસ્થાન મેં યે આપસ મેં તુલ્ય હૈ ભરતક્ષેત્ર એવં ઐરવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્ય નપુંસકો કી અપેક્ષા પૂર્વવિદેહ ઓર અપરવિદેહ કે જો મનુષ્ય નપુંસક હૈં વે સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । તથા સ્વસ્થાન મેં યે દોનોં પરસ્પર તુલ્ય હૈ “ઈસાણે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” ઈશાન કલ્પ મેં જો દેવપુરુષ હૈં વે પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમવિદેહ કે મનુષ્યનપુંસકો કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । “ઈસાણે કપ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” ઈશાન કલ્પ મેં જો દેવસ્ત્રિયાં હૈં વે ઈશાન કલ્પ કે દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । “સોહમ્મે કપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” સૌધર્મકલ્પ મેં જો દેવ પુરુષ હૈં વે ઈશાન કલ્પ કી

સંખ્યાતગણા વધારે છે તથા તે બેઉ પરસ્પરમાં તુલ્ય છે. હૈમવત અને હૈરણ્યવત અકર્મ-ભૂમિના મનુષ્યનપુંસકો હરિવર્ષ, અને રમ્યકવર્ષના મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે. અને સ્વસ્થાનમાં તેઓ પરસ્પરમાં તુલ્ય છે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્ય નપુંસકો કરતા પૂર્વવિદેહ અને અપરવિદેહના બે મનુષ્ય નપુંસકો છે, તેઓ સંખ્યાતગણા વધારે છે તથા સ્વસ્થાનમાં આ બન્ને તુલ્ય છે. ‘ઈસાણે કપ્પે દેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ ઇશાન કલ્પના દેવપુરુષો, પૂર્વ વિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્ય નપુંસકો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. “ઈસાણે કપ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” ઇશાનકલ્પની દેવસ્ત્રિયો ઇશાન કલ્પના દેવપુરુષો કરતાં સંખ્યાતગણી વધારે છે. “સોહમ્મે કપ્પે દેવપુરિસા સંખેજ્જગુણા” સૌધર્મ કલ્પમાં બે દેવપુરુષો છે તેઓ ઇશાનકલ્પની દેવસ્ત્રિયો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે “સોહમ્મે કપ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” સૌધર્મ કલ્પમાં બે દેવ-

ધિકા ભવન્તીતિ । ‘ભવણવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા’ સૌધર્મકલ્પદેવસૂચ્યપેક્ષયા ભવન-
વાસિદેવપુરુષા અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘ભવણવાસિદેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ’
ભવનવાસિદેવપુરુષાપેક્ષયા ભવનવાસિદેવસ્ત્રિયઃ સંખ્યાતગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘ઈમીસે રચણપ્પમાણ
પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા’ ભવનવાસિદેવસૂચ્યપેક્ષયા એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં
નારકનપુંસકા અસંખ્યાતગુણાધિકા ભવન્તીતિ, ‘સ્વહયરતિરિક્કલ્લજોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા’
રત્નપ્રમાનારકનપુંસકાપેક્ષયા સ્થેચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘સ્વહયરતિ-
રિક્કલ્લજોણિત્થીઓ સંખેજ્જગુણાઓ’ સ્થેચરતિયગ્યોનિકપુરુષાપેક્ષયા સ્થેચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ
સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘થલયરતિરિક્કલ્લજોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા’ સ્થેચરતિર્યગ્યો-
નિકસૂચ્યપેક્ષયા સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ સંખ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘થલયરતિરિક્કલ્લજો-

દેવસ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । સૌહર્મ્મે કલ્પે દેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ”
સૌધર્મ કલ્પ મેં જો દેવસ્ત્રિયાં હૈ વે સૌધર્મ કલ્પ કે દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણી અધિક
હૈ । “ભવણવાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” સૌધર્મકલ્પ કી દેવસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા ભવનવાસી
દેવપુરુષ અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । “ભવણવાસિદેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” ભવનવાસી
દેવસ્ત્રિયાં ભવનવાસી દેવપુરુષો કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । “ઈમીસે રચણપ્પમાણ-
પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” ભવનવાસિ દેવસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા ઇસ રત્નપ્રમા પૃથિવી
મેં જો નારકનપુંસક હૈ વે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । “સ્વહયરતિરિક્કલ્લજોણિયપુરિસા
સંખેજ્જગુણા” રત્નપ્રમા પૃથિવી કે નૈરયિક નપુંસકોં કી અપેક્ષા સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક પુરુષ
સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ । “સ્વહયરતિરિક્કલ્લજોણિયવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક
પુરુષો કી અપેક્ષા સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયાં સંખ્યાતગુણી અધિક હૈ । ‘થલચરતિરિક્કલ્લજોણિય
પુરિસા સંખેજ્જગુણા’ સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા સ્થલચરતિર્યગ્યોનિક પુરુષ સંખ્યાત-
ગુણે અધિક હૈ । “થલચરતિરિક્કલ્લજોણિવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક

સ્ત્રિયો છે, તેઓ સૌધર્મકલ્પના દેવપુરુષો કરતા સંખ્યાતગણી વધારે છે. “ભવણ-
વાસિદેવપુરિસા અસંખેજ્જગુણા” સૌધર્મકલ્પની દેવસ્ત્રિયો કરતા ભવનવાસિદેવ
પુરુષો અસંખ્યાતગણી વધારે છે. “ભવણવાસિદેવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” ભવના
વાસી દેવસ્ત્રિયો ભવનવાસિ દેવ પુરુષો કરતા સંખ્યાતગણી વધારે છે. “ઈમીસે રચણ
પ્પમાણ પુઢવીણ ણેરહયણપુંસગા અસંખેજ્જગુણા” ભવનવાસી દેવસ્ત્રિયો કરતા આ રત્ન
પ્રમા પૃથ્વીમા જે નારકનપુંસકો છે, તેઓ અસંખ્યાતગણી વધારે છે “સ્વહયરતિરિક્કલ્લ-
જોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા” રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક
પુરુષ સંખ્યાતગણી વધારે છે. “સ્વહયરતિરિક્કલ્લજોણિયવિત્થિયાઓ સંખેજ્જગુણાઓ” સ્થેચર-
તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતાં સ્થેચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે “થલચર
તિરિક્કલ્લજોણિયપુરિસા સંખેજ્જગુણા” સ્થેચરતિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો કરતા સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક

‘ગિત્થીઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષાપેક્ષા સ્થલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ સંલેય-
યગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘જલચરતિરિક્વજોણિયપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ સ્થલચરસ્ત્રયપેક્ષ્યા
જલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ । તથા—‘જલચરતિરિક્વજોણિત્થીઓ
સંલેજ્જગુણાઓ’ જલચરતિર્યગ્યોનિકપુરુષાપેક્ષ્યા જલચરતિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ સંલેયગુણાધિકા
ભવન્તીતિ । ‘વાણમંતરદેવપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ જલચરસ્ત્રયપેક્ષ્યા વાનવ્યન્તરદેવપુરુષાઃ સંલે-
યગુણાધિકા ભવન્તિ । તથા—‘વાણમંતરદેવિત્થીઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ વાનવ્યન્તરદેવપુરુષાપેક્ષ્યા
વાનવ્યન્તરદેવસ્ત્રિયઃ સંલેયાતગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘જોહસિયદેવપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ વાનવ્ય-
ન્તરદેવપેક્ષ્યા જ્યોતિષ્કદેવપુરુષાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ તથા—‘જોહસિયદેવિત્થીઓ સંલે-
જ્જગુણા’ જ્યોતિષ્કદેવપુરુષાપેક્ષ્યા જ્યોતિષ્કદેવસ્ત્રિયઃ સંલેયાતગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘સ્વહચરપં-
ચિંદિયતિરિક્વજોણિયપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ જ્યોતિષ્કદેવપેક્ષ્યા સ્વેચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકનપુંસકાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘થલચરણપુંસગા સંલેજ્જગુણા’ સ્વેચરનપુંસકાપેક્ષ્યા
સ્થલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ સંલેયગુણાધિકા ભવન્તિ । ‘જલચરણપુંસગા સંલે-

પુરુષો કી અપેક્ષા સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયાં સંલેયાતગુણીં અધિક હૈ । “જલચર
તિરિક્વજોણિયપુરિસા અસંલેજ્જગુણા’ સ્થલચરસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષ
સંલેયાત ગુણે અધિક હૈ । ‘જલચરતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’
જલચરતિર્યગ્યોનિક પુરુષો કી અપેક્ષા જલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયાં સંલેયાતગુણીં અધિક હૈ ।
‘વાણમંતરદેવપુરિસા સંલેજ્જગુણા’ જલચરસ્ત્રિયો કી અપેક્ષા વાનવ્યન્તર દેવપુરુષ સંલેયાત-
ગુણે અધિક હૈ । ‘વાણમંતરદેવિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ’ વાનવ્યન્તર દેવો કી અપેક્ષા
વાનવ્યન્તર દેવસ્ત્રિયાં સંલેયાતગુણીં અધિક હૈ । ‘જોહસિયદેવપુરિસા સંલેજ્જગુણા’
વાનવ્યન્તર દેવિયો કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્ક દેવ પુરુષ સંલેયાતગુણે અધિક હૈ ।
“જોહસિયદેવિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણા” જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયાં જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષોં કી અપેક્ષા
સંલેયાતગુણીં અધિક હૈ । “સ્વહચરપંચિંદિયતિરિક્વજોણિયપુંસગા સંલેજ્જગુણા” જ્યો-
તિષ્ક દેવિયો કી અપેક્ષા સ્વેચર તિર્યગ્યોનિકનપુંસકસંલેયાતગુણેં અધિક હૈ । “થલચરણપુંસગા

પુરુષો સંખ્યાતગણી વધારે છે. થલચરતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ” સ્થલચર
તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતાં સ્થલચર તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે “જલચર-
તિરિક્વજોણિયપુરિસા સંલેજ્જગુણા” સ્થલચરસ્ત્રિયો કરતા જલચર તિર્યગ્યોનિક પુરુષો
સંખ્યાતગણી વધારે છે “જલચરતિરિક્વજોણિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ” જલચર તિર્ય-
ગ્યોનિક પુરુષો કરતાં જલચર તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે “વાણમંતરદેવિ-
ત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણાઓ” વાનવ્યન્તર દેવ પુરુષો કરતા વાનવ્યન્તર દેવોનાસ્ત્રિયો સંખ્યાત-
ગણી વધારે છે “જોહસિયદેવપુરિસા સંલેજ્જગુણા” વાનવ્યન્તર દેવોનાં કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવ
પુરુષો સંખ્યાતગણી વધારે છે “જોહસિયદેવિત્થિયાઓ સંલેજ્જગુણા” જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયો
જ્યોતિષ્કદેવ પુરુષો કરતા સંખ્યાતગણી વધારે છે “સ્વહચરપંચિંદિયતિરિક્વજોણિય-
પુરિસા સંલેજ્જગુણા” જ્યોતિષ્ક દેવસ્ત્રિયો કરતા સ્વેચરતિર્યગ્યોનિક નપુંસકપુરુષો સંખ્યાત

‘જ્ઞાગુણા’ સ્થલચરનપુસકાપેક્ષયા જલચરનપુસકા. સહ્યેયગુણાધિકા ભવન્તીતિ । ‘ચતુર્િન્દ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ જલચરનપુંસકાપેક્ષયા ચતુર્િન્દ્રિયનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘તેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ ચતુર્િન્દ્રિયનપુસકાપેક્ષયા ત્રીન્દ્રિયનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તિ । તથા—‘વેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ ત્રીન્દ્રિયનપુસકાપેક્ષયા દ્વીન્દ્રિયનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । ‘તેહકાઙ્કાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અમંચેજ્જગુણા’ દ્વીન્દ્રિયનપુંસકાપેક્ષયા તેજસ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા અસહ્યેયગુણા ભવન્તીતિ । ‘પુઢવીકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ તેજસ્કાયિકનપુસકાપેક્ષયા પૃથ્વીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તિ । તથા—‘આહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ પૃથ્વીકાયિકનપુંસકાપેક્ષયા અકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુંસકા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ । તથા—‘આહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગા

સંચેજ્જગુણા” જલચરનપુંસકો કી અપેક્ષા સ્થલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક સહ્યાતગુણે અધિક હૈ । “જલચરણપુંસગા સંચેજ્જગુણા” સ્થલચરનપુંસકો કી અપેક્ષા જલચર નપુંસક સહ્યાત ગુણે અધિક હૈ । “ચતુર્િન્દ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” જલચર નપુંસકો કી અપેક્ષા ચૌહન્દ્રિયનપુંસક વિશેષાધિક હૈ । “તેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” ચૌહન્દ્રિય નપુંસકો કી અપેક્ષા તેહન્દ્રિય-નપુંસક વિશેષાધિક હૈ । “વેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” તેહન્દ્રિય નપુંસકો કી અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિય-નપુંસક વિશેષાધિક હૈ । “તેહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અમંચેજ્જગુણા” ત્રીન્દ્રિયનપુંસકો કી અપેક્ષા તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક અસહ્યાત ગુણે અધિક હૈ । ‘પુઢવીકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” તેજસ્કાયિકનપુંસકો કી અપેક્ષા પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈ । “આહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિય

ગણા વધારે છે. “સ્થલચરનપુંસગા સંચેજ્જગુણા” એચર નપુંસકો કરતા સ્થલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસકો સંખ્યાતગણા વધારે છે. “જલચરણપુંસગા સંચેજ્જગુણા” સ્થલચર નપુંસકો કરતા જલચર નપુંસકો સંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘ચતુર્િન્દ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા’ જલચર નપુંસકો કરતા ચૌહન્દ્રિયવાળા નપુંસકો વિશેષાધિક છે. “તેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” ચાર હંદ્રિયવાળા નપુંસકો કરતા ત્રણહંદ્રિયવાળા નપુંસકો વિશેષાધિક છે. ‘વેહંદ્રિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” ત્રણહંદ્રિયવાળા નપુંસકો કરતા બેહંદ્રિય વાળા નપુંસકો વિશેષાધિક છે. ‘તેહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અમંચેજ્જગુણા’ બેહંદ્રિયવાળા નપુંસકો કરતા તેજસ્કાયિક એક હંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘પુઢવીકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” તેજસ્કાયિક નપુંસકો કરતા પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક છે. “આહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” પૃથ્વીકાયિક એક હંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કરતા અપદાનિક એક હંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક છે. ‘આહકાઙ્કાઈયર્ગિન્દ્રિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાદિયા” અપદાનિક એક હંદ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો કરતા ત્રણપદાનિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો વિશેષાધિક

વિસેસાહિયા' અપ્કાયિકનપુંસકાપેક્ષયા વાયુકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા વિશેષાધિકા ભવન્તિ ઇતિ । તથા—‘વણસ્સઙ્કાઙ્કાઈયર્ગિંદિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા’ વાયુકાયિકનપુંસકાપેક્ષયા વનસ્પતિકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકનપુસકા અનન્તગુણાધિકા ભવન્તીતિ નિગોદજીવાનામનન્તાનન્તત્વાદિતિ, નવમમલ્પવહુત્વમ્ ॥સૂ૦ ૨૨॥

॥ ઇત્યલ્પવહુત્વપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ॥

સમ્પ્રતિ- સ્ત્રીપુરુષનપુંસકાનાં ભવસ્થિતિમાનં કાયસ્થિતિમાનં ચ ક્રમેણ અભિધાતુમાહ—
‘ઈત્થી ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—‘ઈત્થી ણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા ? ગોયમા ! એગેણં આએસેણં જહા પુવ્વિં ભણિયં૦ એવં પુરિસસ્સ વિ ણપું. સગસ્સ વિ સંચિટ્ઠણા પુણરવિ તિણ્હંપિ જહા પુવ્વિં ભણિયા, અંતરં તિણ્હં પિ જહા પુવ્વિં ભણિયં તહા નેયવ્વં’ ॥સૂ૦ ૨૩॥

છાયા—સ્ત્રીણાં મદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! એકેન આદેશેન યથા પૂર્વં મણિતમ્૦ । એવં પુરુષસ્યાપિ નપુંસકસ્યાપિ સંચિટ્ઠણા(કાયસ્થિતિઃ) પુનરપિ ત્રયાણામપિ યથા પૂર્વં મણિતા । અન્તરં ત્રયાણામપિ યથા પૂર્વં મણિતં તથા નેતવ્યમ્ ॥૦સૂ૦૨૩

ટીકા—‘ઈત્થી ણં મંતે’ સ્ત્રીણાં સ્વલુ મદન્ત ! ‘કેવદ્દયં કાલં’ કિયન્તં કાલ કિય-

તિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુસકો કી અપેક્ષા અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક નપુંસક વિશેષાધિક હૈ । “વાઁક્કાઈયર્ગિંદિય તિરિક્કજોણિયણપુંસગા વિસેસાહિયા” અપ્કાયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકનપુંસક વિશેષાધિક હૈ તથા - “વણસ્સઙ્કાઈયર્ગિંદિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા” વાયુકાયિક નપુંસકો કી અપેક્ષા વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક નપુંસક અનન્ત ગુણે અધિક હૈ । ક્યોકિ નિગોદ જીવ અનન્ત હોતે હૈ । સૂત્ર ॥૨૨॥

“નૌવાં અલ્પવહુત્વ સમાપ્ત” “અલ્પવહુત્વ પ્રકરણ સમાપ્ત”

અવ સૂત્રકાર સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુંસક ઇનકી ભવસ્થિતિ ઓર કાયસ્થિતિ કા પ્રમાણ કમશઃ કહતે હૈ —‘ઈત્થી ણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ

છે. તથા “વણસ્સઙ્કાઈયર્ગિંદિયતિરિક્કજોણિયણપુંસગા અણંતગુણા” વાયુકાયિક નપુ સકે. કરતાં વનસ્પતિ કાયિક એકેન્દ્રિય વાળા તિર્યગ્યોનિક નપુ સકે. અનંતગુણા વધારે છે. કેમકે— નિગોદ જીવો અનંત હોય છે ॥સૂ૦૨૨॥

નવમા અલ્પ અહુ પણાનું કથન સમાપ્ત

અલ્પ અહુપણાનું પ્રકરણ સમાપ્ત

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રી પુરુષ, અને નપુસકોની ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ કમશઃ કહે છે —‘ઈત્થી ણં મંતે ! કેવદ્દય કાલં ઠિઈં પન્નત્તા” ઇત્યાદિ

ત્કાલપર્યન્તમ્ 'ઠિર્ઠિ પન્નત્તા' સ્થિતિઃ—આયુષ્યકાલરૂપા પ્રજ્ઞતા—કથિતા ઇતિ પ્રશ્નઃ, 'ભગવા-
નાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'એગેણં આદેસેણં જહા પુન્વિ
ભણિયં' એકેનાદેશેન યથા પૂર્વં ભણિતમ્ । સ્ત્રીણા સ્થિતિઃ કિયત્કાલં ભવતીતિ, સ્ત્રીપ્રક-
રણે એવ કથિતા અતસ્તત એવ ડહાપિ વિજ્ઞેયા । નનુ યદિ પૂર્વમેવ કથિતા તદાઽત્ર પુનઃસૂત્રોચ્ચા-
રણે પુનરુક્તિઃ કથં નેતિ चेन्न, પૂર્વં સ્ત્ર્યાદીનામધિકારે પૃથક્પૃથગ્રૂપેણ સ્વસ્વાધિકારે સ્થિત્યાદિકં
પ્રતિપાદિતમિહ તુ સમુદાયરૂપેણ પ્રતિપાદનાત્ । 'એવં પુરિસસ્સ વિ ણપુંસગસ્સ વિ' એવ પુરુષ-
સ્યાપિ નપુંસકસ્યાપિ યથા સ્ત્રીણાં સ્થિતિઃ સ્ત્રીપ્રકરણે કથિતા તથા પુરુષનપુંસકયોરપિ સ્થિતિઃ
તત્તત્પ્રકરણે કથિતા તતો જ્ઞાતવ્યેતિ । 'સંચિટ્ઠણા પુણરવિ' કાયસ્થિતિઃ પુનરપિ 'તિણ્હંપિ'
ત્રયાણા સ્ત્રીપુરુષનપુંસકાનામપિ 'જહા પુન્વિ ભણિયા' યથા—એન પ્રકારેણ પૂર્વમ્ સ્ત્ર્યાદિતત્તત્પ્ર-

ટીકાર્થ—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—“ઇત્થી ણં ભંતે ! કેવઇયં કાલં
ઠિર્ઠિ પન્નત્તા” હે ભદન્ત ! સ્ત્રિયો કી આયુ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
કહતે હૈ—“ગોયમા ! એગેણં આદેસેણં જહા પુન્વિ ભણિયં” હે ગૌતમ ! એક આદેશ સે જિસ
પ્રકાર સે પહિલે—સ્ત્રી પ્રકરણ મેં સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । યહાં પર મી વહી સ્થિતિ કહલેની યાહિયે ।
યદિ સ્ત્રી પ્રકરણ મેં યહ વાત કહ દી ગઈ હૈ તો ફિર સે યહાં ઇસે સૂત્ર રૂપ સે ઉદ્ઘાવિત કરને
મેં પુનરુક્તિ દોષકી આપત્તિ ક્યો નહીં માની જાવેગી ? સો એસી આગઢ્ઠા ઠીક નહીં હૈ, ક્યોકિ
સ્ત્રીપ્રકરણ મેં તો સ્ત્ર્યાદિકોકી પૃથક્ ૨ રૂપ સે સ્થિતિ આદિકા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ.
પરન્તુ યહાં સમુદાયરૂપ સે સ્થિતિ આદિ કા પ્રતિપાદન હુઆ હૈ અતઃ પુનરુક્તિ દોષ કી આપત્તિ
નહીં આતી હૈ. ઇસી પ્રકારસે એવં “પુરિસસ્સ વિ ણપુંસગસ્સ વિ” પુરુષ ઔર નપુંસકકી મી સ્થિતિ
उन २ के पहिले कहे गये प्रकरण से जान लेनी चाहिये “संचिट्ठणा” कायस्थिति भी इन तीनों
की स्त्री-पुरुष और नपुंसक की—“जहा पुन्वि भणिया” जैसी कायस्थिति पहिले उन उनके
प्रकरण में कह दी गई है वैसी ही यहाँ पर भी कह लेनी चाहिए, “अंतरं पि” स्त्री, पुरुष और

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવુ પૂછ્યુ છે કે—“ઇત્થી ણં ભંતે ! કેવ-
ઇય કાલ ઠિર્ઠિ પન્નત્તા” હે ભગવન્ સ્ત્રિયોનુ આયુષ્ય કેટલાકાળનુ કહ્યુ છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે—“ગોયમા ! એગેણં આદેસેણં જહા પુન્વિ ભણિયં” હે
ગૌતમ ! એક આદેશથી જે પ્રમાણે પહેલાં સ્ત્રી પ્રકરણમાં સ્થિતિનું કથન કર્યું છે. એજ
પ્રમાણેની સ્થિતિનું કથન અહિયાં પણ સમજવું

શંકા—જો સ્ત્રી પ્રકરણમાં આ વાત કહેવામાં આવી ગઈ છે, તો પછી અહિયાં સૂત્રરૂપે
કહેવામાં પુનરુક્તિ દોષ કેમ નહીં મનાય ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણેની શંકા કરવી ઠીક નથી કેમ કે—સ્ત્રી પ્રકરણમાં તો સ્ત્રી વિગેરેની
જૂદી જૂદી સ્થિતિ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહિયાં સમુદાયરૂપથી સ્થિતિ
વિગેરેનું પ્રતિપાદન થયું છે તેથી પુનરુક્તિ દોષાપત્તિનો સંભવ નથી “એવં પુરિસસ્સ વિ ણપું-
સગસ્સ વિ” પુરુષ અને નપુંસકોની સ્થિતિ પણ તેના તેના સંબંધમાં પહેલાં કહેવામાં
આવેલ પ્રકરણમાંથી સમજી લેવી ‘સંચિટ્ઠણા’ આ ત્રણેની કાયસ્થિતિ પણ એટલેકે સ્ત્રી,
પુરુષ અને નપુંસકોની કાયસ્થિતિ “જહા પુન્વિ ભણિયા” જે પ્રમાણે તે તે પ્રકરણમાં પહેલા

કરણે મણિતા—કથિતા તથૈવાત્રાપિ જ્ઞાતવ્યા । ‘અંતરંપિ’ સ્ત્રીત્વપુરુષત્વનપુંસકત્વાનામન્તરમપિ ‘તિર્ણંપિ’ ત્રયાણાં સ્ત્રીપુરુષનપુંસકાનામપિ ‘જહા પુર્વિ મણિયં’ યથા પૂર્વ સ્ત્રીપુરુષનપુંસકપ્રકરણે અન્તરં મણિતં—કથિતમ્ ‘તહા’ તથૈવ ઇહાપિ ‘ણેયવ્વં’ નેતવ્ય જ્ઞાતવ્યમિતિ । અલ્પવહુત્વમપિ પૂર્વવદેવજ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ—

‘एयासि णं भंते ? इत्थीणं पुरिसाणं णपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा, सव्वत्थोवा पुरिसा इत्थीओ संखेज्जगुणाओ णपुंसगा अणंतगुणा’

છાયા—एतासां खलु भदन्त ! स्त्रीणां पुरुषाणां नपुंसकानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? सर्वस्तोकाः पुरुषाः स्यादितो हीनसख्यत्वात् पुरुषापेक्षया स्त्रियः सख्येयगुणाधिकाः, स्यपेक्षया नपुंसका अनन्तगुणा, एकेन्द्रियाणामनन्तसख्योपेत—
त्वादिति ॥सू० २३॥

નપુસક ઇન તીનો કા અંતર મી “જહા પુર્વિ મણિયં તહા ણેયવ્વં” જૈસા પહિલે ઇનકે પ્રકરણ મેં કહ દિયા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર મી વહ જાન લેના ચાહિએ. તથા—અલ્પ વહુત્વ મી પહલે કે જૈસા હી ઇનકા જાનના ચાહિએ. જૈસે—“एयासि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं णपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा सव्वत्थोवा पुरिसा इत्थीओ संखेज्जगुणाओ, णपुंसगा अणंतगुणाओ” ગૌતમ ને ઇસ પ્રકરણ દ્વારા જવ એસા પૂછા—હે ભદન્ત ! ઇન સ્ત્રી. પુરુષ ઔર નપુંસકો કે બીચ મેં કૌન કિનસે અલ્પ હૈ ? કૌન કિનસે અધિક હૈ ? ઔર કૌન કિનકે વરાવર હૈં । ઔર કૌન કિનસે વિશેષાધિક હૈ ? તવ પ્રમુને ગૌતમ સે એસા કહા હૈ—હે ગૌતમ ! ઇનમેં સવસે કમ તો પુરુષ હૈ ઔર પુરુષો કી અપેક્ષા સ્ત્રિયાં સખ્યાત ગુણી અધિક હૈ. ઔર સ્ત્રિયો કી અપેક્ષા નપુસક અનન્ત ગુણે અધિક

કહેલ છે, એજ પ્રમાણે તે અહિયા પણ સમજ લેવી “અંતરં પિ” સ્ત્રી પુરુષ અને નપુંસકોનું અંતરપણ “જહા પુર્વિ મણિયં તહા ણેયવ્વં” જે પ્રમાણે પહેલા તેમના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજ લેવું જેમકે—एयासि णं भंते ! इत्थीणं पुरिसाणं णपुंसगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया वा, सव्वत्थोवा पुरिसा इत्थीओ संखेज्जगुणाओ णपुंसगा अणंतगुणाओ” ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રકરણ દ્વારા જ્યારે અવું પૂછ્યું કે—હે ભગવન્ આ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામી ને કહ્યું કે—હે ગૌતમ ! આમાં સૌથી ઓછા તો પુરુષો છે અને પુરુષો કરતાં સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે અને સ્ત્રિયો કરતાં નપુંસકો અંતરગણા વધારે છે જેમકે—એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો નપુસકોજ હોય છે. અને તેઓ સંખ્યામાં વનસ્પતિની અપેક્ષાએ અનન્તાનન્ત કહ્યા છે. ॥સૂ૦૨૩॥

મૂલમ્—તિરિક્ષજોણિત્થીઓ તિરિક્ષજોણિયપુરિસેહિંતો તિગુણા
ઓ તિરુવાહિયાઓ મણુસ્સિત્થીઓ મણુસ્સપુરિસેહિંતો સત્તાવીસદ્ગુણાઓ
સત્તાવીસદ્દુર્વાહિયાઓ દેવિત્થીઓ દેવપુરિસેહિંતો વત્તીસદ્ગુણાઓ
વત્તીસદ્દુર્વાહિયાઓ । સે ત્તં તિવિહા સંસારસમાવણ્ણગા जीवा पन्नत्ता
गाहा—तिविहेसु होइ भेओ, ठिई य संचिद्धणंतरप्पवहुत्तं ।

वेयाण य बंधठिई, वेओ तह किं पगारो उ ॥१॥

सेत्तं तिविहा संसारसमावण्णगा जीवा पन्नत्ता' ॥स्. २४॥

बीइયા પડિપત્તીસમત્તા

છાયા—તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ તિર્યગ્યોનિકપુરુપેભ્યસ્ત્રિગુણા સ્ત્રિરૂપાધિકાઃ । મનુષ્ય-
સ્ત્રિયો મનુષ્યપુરુપેભ્યઃ સપ્તવિંશતિગુણાઃ સપ્તવિંશતિરૂપાધિકાઃ । દેવસ્ત્રિયો દેવપુરુપેભ્યો દ્વાત્રિ-
શદ્ગુણા દ્વાત્રિશદ્દ્રૂપાધિકાઃ । તે एते त्रिविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः ॥ गाथा-
स्त्रिविधेषु भवति भेदः, स्थितिश्च संचिद्धणाऽन्तरमल्पवहुत्वम् ।

वेदानां च बन्धस्थितिर्वेदस्तथा किं प्रकारस्तु ॥१॥

ते एते त्रिविधाः संसारसमापन्नकाः जीवाः प्रज्ञप्ताः ॥स्. २४॥

॥ द्वितीया प्रतिपत्तिः समाप्ता ॥

ટીકા—પુરુપેભ્યઃ સ્ત્રિયઃ સહચર્યગુણા इति कथितम् तत्र का' स्त्रिय' स्वजातिपुरुषापेक्षया
કતિગુણા इति प्रश्नावकाशमाश्रित्य तन्निरूपणार्थमाह—‘તિરિક્ષજોણિત્થીઓ’ इत्यादि,
‘तिरिक्षजोणित्थीओ तिरिक्षजोणियपुरिसेहिंतो’ तिर्यग्योनिकस्त्रिय' तिर्यग्योनिकपुरु-

है । क्योंकि एकेन्द्रियजीव नपुंसक ही होते हैं और वे सख्या में वनस्पति की अपेक्षा अनन्ता-
नन्त कहे गये हैं । सूत्र—२३॥

यहाँ पहले सूत्र में कहा है कि पुरुषों की अपेक्षा स्त्रियाँ सख्यात गुणी अधिक हैं—सो
कौन स्त्रियाँ किन स्वजातीय पुरुषों से कितने गुणी अधिक हैं ? इस प्रश्न के अवकाश में
कहते हैं—“तिरिक्षजोणित्थियाओ तिरिक्षजोणियपुरिसेहिंतो तिगुणाओ तिरुवाहि-

પહેલાના સૂત્રમા અમ કહેવામા આવેલ છે કે—પુરુષો કરતા સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી
વધારે છે તો કઈ સ્ત્રિયો કયા સ્વજાતીય પુરુષો થી કેટલાગણી વધારે છે ? આ પ્રશ્નના સંદ-
ર્ભમા કહેવામા આવે છે કે—“તિરિક્ષજોણિત્થિયાઓ તિરિક્ષજોણિયપુરિસેહિંતો તિગુ-
ણાઓ તિરુવાહિયાઓ” આમા જે તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયો છે, તેઓ તિર્યગ્યોનિક પુરુષો કરતા ત્રણ
ગણી વધારે છે એટલે કે—તેઓ ત્રિપાધિક છે “મણુસ્સિત્થિયાઓ સત્તાવીસદ્ગુણાઓ”
મનુષ્ય યોનિક જે સ્ત્રિયો છે તેઓ મનુષ્ય પુરુષો કરતા સત્તાવીસગણી વધારે છે. અર્થાત્
સત્તાવીસપાધિક છે. “દેવિત્થિયાઓ દેવપુરિસેહિંતો વત્તીસદ્ગુણાઓ” દેવસ્ત્રિયો દેવ પુરુષો

ધેમ્યઃ, ‘તિગુણા ઉ તિરૂવાહિયાઓ’ ત્રિગુણાસ્તુ ત્રિરૂપાધિકાઃ, ‘મણુસ્સિસ્થિયાઓ’ મનુષ્યસ્ત્રિય ‘મણુસ્સપુરિસેહિંતો’ મનુષ્યપુરુષેમ્યઃ, ‘સત્તાવીસડગુણાઓ’ સત્તવિગતિઃ ગુણાઃ ‘સત્તાવીસડરૂવાહિયાઓ’ સત્તવિગતિરૂપાધિકાશ્ચ ભવન્તીતિ । ‘દેવિસ્થિયાઓ દેવપુરિસેહિંતો’ દેવસ્ત્રિયો દેવપુરુષેમ્યઃ ‘વત્તીસડગુણાઓ વત્તીસડરૂવાહિયાઓ’ દ્વાત્રિંશદગુણા દ્વાત્રિંશદ્રૂપાધિકાઃ, ઉક્તમન્યત્રાપિ—

‘તિગુણા તિરૂવાહિયા તિરિયાણં ઇત્થિયા મુણેયન્વા ।

સત્તાવીસગુણા પુણ મણુયાણ તદહિયા ચેવ ॥૧॥

વત્તીસગુણા વત્તીસરૂવઅહિયા ઉ હોંતિ દેવાણં ।

દેવીઓ પળ્ણત્તા જિણેહિં જિયરાગદોસેહિં’ ॥૨॥

છાયા—‘ત્રિગુણા સ્ત્રિરૂપાધિકા સ્તિરશ્ચાં સ્ત્રિયો જ્ઞાતવ્યા’ ।

સત્તવિંશતિર્ગુણાઃ પુનર્મનુજાના તદધિકાશ્ચૈવ ॥૧॥

દ્વાત્રિંશદગુણા દ્વાત્રિંશદ્રૂપાધિકાસ્તુ ભવન્તિ દેવાનામ્ । દેવ્યઃ પ્રજ્ઞતા જિનૈર્જિતરાગદ્વેષૈઃ ॥૨॥

યાઓ” इनमें जो तिर्यग्योनिक स्त्रियाँ है वे तिर्यग्योनिक पुरुषो की अपेक्षा तिगुनी है—इसी का भाव है—कि वे त्रिरूपाधिक है । ‘मणुस्सिस्थिયાओ सत्तावीसडगुणाओ’ मनुष्ययोनिक स्त्रियाँ है वे मनुष्य पुरुषो की अपेक्षा सत्ताईस गुनी अधिक है अर्थात् सत्ताईसरूपाधिक है । ‘‘देविस्थिયાओ देवपुरिसेहિंतो वत्तीसडगुणाओ’’ देव स्त्रियाँ देवपुरुषो की अपेक्षा वत्तीस गुनी अधिक है—वत्तीस रूपाधिक है । ऐसा ही अन्यत्र कहा है—

‘‘तिगुणा तिरूवाहिया तिरियाणं इत्थिया मुणेन्वा ।

सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चैव ॥१॥

वत्तीसगुणा वत्तीसरूवअहिया उ होंति देवाणं ॥

देवीओ पण्णत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥२॥

अब प्रतिपत्ति का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—“से तं तिविहा संसार-समावन्नगा जीवा पन्नत्ता” इस प्रकार से संसार समापन्नक जीव तीन प्रकार के कहे गये हैं इस अधिकृत प्रतिपत्ति के अर्थाधिकार की संग्रह गाथा जो इस प्रकार से कही गई है—“तिविहेसु” इत्यादि

કરતા બત્તીસગણી વધારે છે. એટલે કે બત્તીસડપાધિક છે એજ પ્રમાણે બીજેપણ કહ્યું છે કે—

‘‘તિગુણા તિરૂવાહિયા તિરિયાણં ઇત્થિયા મુણેયન્વા ।

સત્તાવીસગુણા પુણ મણુયાણં તદહિયા ચેવ ॥૧॥

વત્તીસગુણા વત્તીસરૂવઅહિયા ઉ હોંતિ દેવાણં ॥

દેવીઓ પળ્ણત્તા જિણેહિં, જિયરાગદોસેહિં ॥૨॥

આ બીજી પ્રતિપત્તિનો ઉપસંહારકરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—“સે તં તિવિહા સંસાર-સમાવળ્ણગા જીવા પળ્ણત્તા” આ પ્રમાણે સંસાર સમાપન્નક જીવ ત્રણ પ્રકારથી કહેવામાં આવ્યા છે આ અધિકૃત પ્રતિપત્તિના અર્થાધિકારની સંગ્રહગાથા આ પ્રમાણે કહી છે.—

‘‘તિવિહેસુ’’ ઇત્યાદિ

આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આ ત્રણ વેદોને નિરૂપણ કરવા વાળી પ્રતિપત્તિમાં સ્ત્રી, પુરુષ, અને નપુંસક એ પ્રમાણે ત્રણ વેદોનું કથન કરવામાં આવેલ છે પહેલો અધિકાર

સમ્પ્રતિ—પ્રતિપત્તિમુપસહરનાહ—‘સે ત્તં’ ઇત્યાદિ, ‘સે ત્તં તિવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા-
જીવા પન્નત્તા’ તે એતે ત્રિવિદ્યા સ્ત્રિપ્રકારકાં સસારસમાપન્નકાઃ જીવાઃ પ્રજ્ઞતા—કથિતા ઇતિ ।
સમ્પ્રતિ—અધિકૃતપ્રતિપત્યર્થાધિકારસગ્રહગાથામાહ—‘તિવિદેમુ’ ઇત્યાદિ, ‘તિવિદેમુ’ ત્રિવિદેપુ
વક્તવ્યેપુ સ્ત્રીપુરુષનપુસકવેદેપુ ‘હોઈ’ ભવતિ ‘મેયો’ મેદનામાકાં પ્રથમોઽધિકારો ભવતીતિ ।
‘ઠિઈય’ સ્થિતિશ્ચ તદનન્તરં દ્વિતીયોઽધિકારઃ સ્થિતેઃ । તદનન્તરમ્ ‘સંચિદ્વળા’ સાતત્યેનાવ-
સ્થાનમ્, તદનન્તરમ્ ‘અંતરં’ અન્તરં વિરહકાલકથનમ્, તદનન્તરમ્ ‘અપ્પવહું’ અલ્પવહુત્વમ્,
તદનન્તરમ્—‘વેયાણ ય’ વેદાનાઞ્ચ ‘બંધઠિઈ’ બન્ધસ્થિતિઃ । તદનન્તરમ્ ‘વેઓ તદ્દા કિં
પગારો ડ’ વેદસ્તથા કિં પ્રકારસ્તુ । વેદઃ કિં પ્રકારકો ભવતીતિ કથનમિતિ ॥ ‘સે ત્તં’ તે એતે
‘તિવિદ્યા’ ત્રિવિદ્યા સ્ત્રિપ્રકારકાઃ ‘સંસારસમાવન્નગા’ સસારસમાપન્નકાઃ સસારે વર્તમાના
ઇત્યર્થઃ ‘જીવા’ જીવાઃ—પ્રાણાઃ ‘પન્નત્તા’ પ્રજ્ઞતાઃ કથિતા ઇતિ ॥૨૪॥

ઇતિ શ્રી-વિશ્વવિખ્યાતજગદ્ગુરુભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષાકલિતલલિતકલાપાલાપક-
પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યાનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક શાહુચ્છત્રપતિ કોલ્લાપુરરાજ-
પ્રદત્ત જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ-વ્રતિ વિર-
ચિતજીવાભિગમસૂત્રસ્ય પ્રમેયદ્યોતિકાવ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં ત્રિવિધાનામ-
દ્વિતીયા પ્રતિપત્તિઃ સમાપ્તા ॥૨॥

इसका अर्थ इस प्रकार से है—इस वेदत्रैविध्य निरूपक प्रतिपत्ति में स्त्री, पुरुष और
नपुंसक ऐसे तीन वेद कहे गये हैं. इन तीन वेदों में भेद नामका प्रथम अधिकार है. अर्थात्
इन तीनों वेदों के तीन २ भेद कहे गये हैं. बाद में इनकी वेदों की स्थिति के सम्बन्ध में
द्वितीय अधिकार है. इसके बाद सचिद्वृणा—इन वेदों की कायस्थिति का काल कहा गया है
फिर अन्तर-विरह काल इनका कहा गया है, फिर इनके सम्बन्ध में अल्प बहुत्व कहा गया
है । इन वेदों की बन्धस्थिति कितनी क्या है यह समझाया गया है । तथा इनका प्रकार
कैसा होता है यह भी प्रकट किया गया है इस प्रकार से संसार का समापन्न संसार में
वर्तमान तीन प्रकार के जीवों के सम्बन्ध में यह द्वितीय प्रतिपत्ति कही गई है । ॥सूत्र॥२४॥
जैनशास्त्राचार्य जैनधर्मदिवकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराजविरचित ‘जीवाभिगम’ सूत्र
की प्रमेयद्योतिका व्याख्या में त्रिविधानामक दूसरी प्रतिपत्ति समाप्त ॥२॥

આ ત્રણ વેદોમાં ત્રણ ત્રણ ભેદો કહ્યા છે તે પછી આ વેદોની સ્થિતિના સંબંધમાં બીજો
અધિકાર કહ્યો છે તે પછી સચ્ચિદ્વળા—આ વેદોની કાયસ્થિતિ નો કાળ કહ્યો છે. તે પછી
અંતર-વિરહકાળ કહ્યો છે તે પછી તેના સંબંધમાં અલ્પ બહુપણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે
આ વેદોની બન્ધ સ્થિતિ કેટલી અને કય કય છે ? તે સમજાવવામાં આવ્યું છે
તથા તેનો પ્રકાર કેવો હોય છે ? એ પણ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ રીતે સંસાર સમા-
પન્ન-સંસારમાં રહેલા ત્રણ પ્રકારના જીવોના સંબંધમાં આ બીજી પ્રતિપત્તિ કહેવામાં
આવેલ છે. ॥સૂ.૦૨૪॥

જૈન શાસ્ત્રાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વિરચિત જીવાભિગમ
સૂત્રની પ્રમેયદ્યોતિકા નામની વ્યાખ્યામાં ત્રિવિદ્યા નામની બીજીપ્રતિપત્તિ સમાપ્ત ॥૨॥

जीवाभिगमसूत्रका शुद्धिपत्र

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
	प्रथमा प्रतिपत्तिः		
प्राप्ताशेषातिशयकला प्राप्तो-	प्राप्ताशेषातिशय-	२	३
पदेशमन्तरेण	कला आप्तोपदेशमन्तरेण		
गणीपिटगं	गणिपिटग	४	३
नत्वस्मिन्	नत्वन्यस्मिन्	१०	१०
सयम्क्	सम्यक्	१४	५
करीशकतो नथी	करीशकतो नथी	१५	२१
द्वितनाभर्गभां कहीपणु पाछे	द्वितनाभर्गभाथी		
	कहीपणुपाछा-	१७	२०
सुनते	सुनने	१८	१४
जन्तुआं	जन्तुओ	१९	१४
जावा जीवाभिगमे	जीवाजीवाभिगमे	२१	७
लुवालुवालुवालिगमे	लुवालुवालिगमे	२३	२३
परमाणुपोगगला	परमाणुपोगगला	२४	८
समासआ	समासओ	२४	८
आगसत्थिकायस्स-	आगासत्थिकायस्स	२८	२२
स्थितिपरिणामपरिणतानां	स्थितिपरिणामपरिणतानां	२९	३
परमाणुपोगगल	परमाणुपोगगल	३२	२
मनन्तरत्वं	मनन्तत्वं	३२	४
नलवीन्नपरिणया	नीलवन्नपरिणया	३३	६
परितणत	परिणत	३३	१५
ससारसमावन्नग जीवाभिगमे-	ससारसमावन्नगजीवाभिगमे	३४	१५
जीवाभिगश्च	जीवाभिगमश्च	३४	२०
सा	सो	४०	१२
अणंतरसिद्धाऽभंसार,	अणंतरसिद्धाऽससार,	४०	१८

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
नपुसग	नपुंसग	४१	६
सिद्ध	सिद्ध	४३	२३
परम्परसिद्ध संसार	परंपरसिद्ध असंसार	४४	२२
दुखमयसिद्धा	दुसमयसिद्धा	४४	२६
खाव	जाव	४४	२६
जीवेषु	जीवेषु	४५	२३
द्वीन्द्रियादयादयश्च—	द्वीन्द्रियादयश्च	५२	११
ने	ने	५४	१८
प्राणातिपात	प्राणापान	५४	२५
भाषाप्रयोग्यान्	भाषाप्रायोग्यान्	५५	२
पुनर्मनः प्रयोग्य,	पुनर्मनः प्रायोग्य,	५५	३
सञ्ज्ञिवर्जानां	सञ्ज्ञिवर्जानां	५५	५
अहारए	आहारए	५६	३
आणाहारए	अणाहारए	५६	१४
उपात	उपपात	५६	१८
अएज्जत्तेण	अपज्जत्तेण	५६	२५
संग्रहार्यं	संग्रहार्थं	५७	६
अपर्याप्तक	अपर्याप्तक	५७	१४
”	”	”	१७
सधणी	सधणी	५७	२१
तदनन्तरमगाहना	तदनन्तरमवगाहना	५८	१
नहिं	नहि	६२	१९
संहनन	संहनन	६२	२६
तेसिणं जीगणं	तेसि णं भंते ! जीवाणं	६८	२३
लोहकसाए	लोहकसाए	६८	३०
अखान्	शाखान्	७२	७
इच्छाया	इतिच्छाया	७२	८
पणु	पणु	७४	२२
उपरिना	उपरना	७४	२६

अंशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
आशाता	अशाता	७७	१५
छ	छे	७७	२३
आहारा	आहाराङ्क	७७	२५
केवली समुद्धातसमुद्धातस्तु	केवली समुद्धातसमवहतस्तु	८०	६
समुद्धात	समुद्धात	८०	१४
वेदुं	वेदुं	८३	२६
भते !	भते !	८४	१८
वयजोगा	वयजोगी	८५	१३
तीव्रणाइं	तिव्रणाइं	८६	२
सुक्किल्लिइ	सुक्किल्लाइ	८६	९
णा	णो	८६	१७
गांयमा	गोयमा	८७	१२
अहारन्ति	आहरन्ति	८८	२४
आत्मशरीरराव०	आत्मशरीराव.	८९	१०
अहारमाहरन्ति	आहारमाहरन्ति	७५	११
अवधिदृशंन	अवधिदृशंन	९१	२४
आपते।	आपतां	९१	३१
मात्रमां	मात्रां	९३	२६
लोकाधर्मां	श्लोकाधर्मां	९५	२८
आहरमाहरेंति	आहारमाहरेंति	९६	२५
अहार	आहार	९८	११
प्रतिनियति	प्रतिनियत्	९९	१४
आहारन्ति	आहरेन्ति	१००	४
गण्णी	गण्णी	१००	२१
अने	अने	१००	२३
विहारमगगणं	विहाणमगगणं	१०१	८
अहारेंति	आहारेंति	१०१	३३
एगगुण	एकगुण	१०२	६
दुर्बिगंधाई	दुर्बिगंधाई	१०२	८

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
गौतमा	गौतम !	१०२	२७
आहारे	आहार	१०२	३०
का	को	१०३	७
तिष्ठता	तिष्ठतता	१०४	२५
अहारेति	आहारेति	१०५	१३
अहारेति	आहारेति	१०५	१४
७२	७४	१०७	२३
आहरेति	आहारेति	१०८	१२
ताइं किं भते ! अणंतरो	ताइं भंते ! किं अणं.	१०८-९	१८-१९
आहरेति	आहारेति	१०८	२६
”	”	१०९	१५
अणुइं पि	अणुइं	१०९	१७
ताइं किं भते !	ताइं भंते ! किं	१०९	२०
आहरेति	आहारेति	१०९	२८
गृह्णन्ति	गृह्णन्ति	१११	६
आहे	अहे	१११	१९
स्वाश्रित	स्वोश्रित	११२	३०
चतुर्दिशि	चतुर्दिशि	११३	८
आहरेति	आहारेति	११३	२९
चतुर्दिशि	चतुर्दिशि	११४	८
की	के	११४	१९
व्याह	व्याह	११५	८
दुग्धिगंधाह	दुग्धिगंधाह	११६	४
व्या	व्याहत	११६	८
अवने	अव	११६	२४
आहार	आहार	११७	३०
विपरिमाणहत्ता	विपरिमाणहत्ता	११७	२२
परिपालहत्ता	परिपालहत्ता	११७	२२
परिसाडहत्ता	परिसाडहत्ता	११७	२३

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
सन्वस्पृणवाण	सन्वप्पणयाए	११७	२७
भते	भंते	११७	१०
जावा	जीवा	११८	५
भगवानानह—	भगवानाह	११९	१४
ओ।गणीसभुं	ओ।गणीसभुं	११९	२३
पृथिवाकायिक	पृथिवीकायिक	१२०	१२
योनक	योनिक	१२०	१५
भते	भंते	१२१	१७
६७ भा	६ ट्ठा	१२१	२४
मुहुत्त	मुहुत्त	१२१	३१
अन्तमुहूर्त्त	अन्तर्मुहूर्त्त	१२२	१०
कहीं	कहीं	१२२	१०
एकविंशतमं	एकविंशतितमं	१२३	१
उववज्जां	उववज्जंति	१२४	१८
कत्यागतगतिकाः	कत्यागतिकाः	१२५	८
कह	कइ	१२५	१८
गत्यागतिकाः	कत्यागतिकाः	१२६	१
पुढवाकाइया	पुढवीकाइया	१२७	४
आहारा	आहारो	१२७	१०
तिरिक्खजाणिय	तिरिक्खजोणिय	१२७	११
साहम्मे	सोहम्मे	१२७	१२
मरणंतिय	मारणंतिय	१२७	१३
ना	नो	१२७	१६
स्वरबादरपृथिधीकायिकाः	स्वरबादरपृथिवीकायिकाः	१२९	५
साधर्म	सौधर्म	१३५	१२
श्रवण	श्रमण	१३८	१७
ठिवुगसठिया	थिवुगसंठिया	१४१	१६

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
”	”	”	२७
अवेने	अवेने	१४१	२३
अवश्याय	अवश्याय	१४३	२१
अपर्यप्तक	अपर्याप्तक	१४४	१९
गत्यागतिद्वारपर्यन्त	गत्यागतिद्वारपर्यन्त	१४५	१
अवेने	अवेने	१५५	३०
—साला	साखा	१४८	७
बहुबीजाः	बहुबीजाः	१४९	११
—शाला	शाखा	१४९	१०
बादरकपित्थयोरिवेति	बदरकपित्थयोरिवेति	१५०	४
सुहुमवणस्सइया	सुहुमवणस्सइकाइया	१५०	२२
वाण	वाणा	१५१	२३
संत्तं	सेत्त	१५२	१३
वल्लीयश्च	वल्लीच	१५३	९
तृणवलयहरितोषधि	तृणवलयहरितौषधि	१५३	१०
लयाकारेण	वल्याकारेण	१५४	२
एकस्थिकाश्च	एकास्थिकाश्च	१५५	५
वणी	वाणी	१५५	२१
अेकस्थिक	अेकास्थिक	१५५	२७
अेकस्थिक	अेकास्थिक	१५५	३१
साला	साखा	१५६	१५
—असन	अशोक	१५६	१७
खंदा	खंधा	१५६	२२
असन	अशोक	१५६	२५
—अेकस्थिक	अेकास्थिक	१५७	२८
—फली	फला	१५७	१४
अंवर	उवर	१५७	१८
—फली	फला	१५७	२४
स्ठंध	स्ठंध	१५८	२६

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
रागद्वेषथी	रागद्वेषथी	१६१	२०
सहारणसरीर	साहारणसरीर	१६३	१९
डे	डे	१६६	२६
कडे	कडी	१६६	३१
अवगाढन्त	अवगाढना	१६७	८
आदारिकाः	औदारिकाः	१७१	२
जाज्वल्पमानः	जाज्वल्यमानः	१७४	१०
विगेर	विगेरे	१७५	३०
अपर्याप्तधर्म	अपर्याप्तधर्म	१७६	४
गातम	गौतम	१७६	९
प्रकरणुभां	प्रकरणु	१७६	३०
राइं	राइ	१७७	३
दि । इ	दियाइ	१७७	४
वउ	वेउ	१७८	१४
एवमधोवातवातावपि तिर्यक्	एवमधोवाततिर्यक्वातावपि	१८२	१०
र्मण्डलिकाभिर्भिश्चितो	र्मण्डलिकाभिर्मिश्रितो	१८३	३
उत्कलिका	उत्कलिका	१८३	२३
प्ताकाश्च	प्ताकाश्च	१८४	३
मरणांतियसमुग्धाए	मारणांतियसमुग्धाए	१८४	१०
अन्तर्मुहूर्त	अन्तर्मुहूर्त	१८५	३०
आ वायुकायिक	आहर वायुकायिक	१८५	२४
काययोगिनः	काययोगिनः	१८८	१६
जलउया	जलाउया	१९०	२४-२५
एगतोतत्ता	एगतोवत्ता	१९०	२६
सपुक्काभाहवाहा	सवुक्काभाहवाहा	१९०	२६
पर्याप्ताश्चाप्याप्ताश्चेति	पर्याप्ताश्चाप्याप्ताश्चेति	१९१	३
सवार्तसंहननयुक्तानि	सेवार्तसहननयुक्तानि	१९२	२
द्विद्वियजीवानां	द्वीन्द्रियजीवानां	१९२	३

शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
समुद्रपाता.	१९२	९
सम्पगदृष्टि	१९३	१८
श्रुत	१९५	१३
सागारोवडत्ता	१९५	१८
रोहिणिया	१९८	४
मरारिगा	१९८	१२
पुत्रिका.	१९८	२३
स्वाभी	१९९	२५
पर्यायभांथी	२०१	२५
पर्याप्त	२०२	३२
मन्नाजो	२०५	७
कनि	२०६	२
जैस	२०८	१५
कार्मण	२०८	२१
पद्मगुलाधिकानि	२१०	३
अंजनन	२१२	३०
तभा	२१७	२६
वधु	२२१	२८
नाव	२२२	१८
परिश्रित	२२३	२१
अवगादिन	२२३	२२
परिसेही	२२५	१
परिसेही	२२५	१२
परिसेही	२२५	२०
भनिवाणा	२२५	२४
भनोमुहुरे	२२६	१५
पञ्चम-द्वयनियम्योनिक	२२०	१२
पट्टा	२३०	१६

અચુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાઙ્ક	પંક્તિ
જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યા—	જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યા—	૨૩૩	૧
કધાયથોઞ	કાયયોઞ	૨૩૪	૨૯
મનુષ્યાં	મનુષ્યોં	૨૩૭	૧૮
પ્રકારની	પ્રકારના	૨૩૭	૨૨
તિર્યથોભાં	તિર્યથોભાં	૨૩૭	૨૫
ઉદ્દઘા	ઉદ્ઘા	૨૪૨	૩
કૃષ્ણનીલકાપાતાલ્યા	કૃષ્ણનીલકાપોતાલ્યા	૨૪૫	૭
દાકોસ	દો કોસ	૨૪૫	૧૦
પર્યાપ્તવાળા	પર્યાપ્તવાળા	૨૪૬	૨૧
તિર્યક્ષુ	તિર્યક્ષુ	૨૪૭	૯
અસંસ્વાતવર્ષાયુક્ત	અસંસ્વાતવર્ષાયુક્ત	૨૪૭	૧૧
નરકાં	નરકોં	૨૪૭	૧૮
અને અસમવહત	અને અસમવહત	૨૪૭	૨૬
મહલ્લિગોય	મહલ્લિગાય	૨૫૩	૭
"	"	"	૧૯
દુઘ્મપુષ્પા	દુઘ્મિપુષ્પા	૨૫૪	૩
ભોગવિષાઃ	ભોગવિષાઃ	૨૫૪	૩
આશીવિષ	આશીવિષ	૨૫૪	૨૧
નિઃશ્વાસ કહેવાય છે.	નિઃશ્વાસવિષ કહેવાય છે.	૨૫૪	૨૯
નિરૂપયિતુ	નિરૂપયિતું	૨૫૫	૪
કટકાં	કટકોં	૨૫૬	૧૫
ગાઁવિ	ગાઁયંવિ	૨૬૦	૩
ગાઁવિ	ગાઁયંવિ	૨૬૦	૧૨
ગાઁવિ	ગાઁયંવિ	૨૬૦	૨૫
મેદાદિકં	મેદાદિકં	૨૬૨	૨
અપજ્જાત્તાય	અપજ્જાત્તાય	૨૬૫	૨૬
અંતોમુહુતં	અંતોમુહુતં	૨૬૫	૩૧
થલ છે.	થલે છે.	૨૬૬	૨૫
બાહ્યુ	બાહ્યુ	૨૭૦	૫
વિતતપેક્સી	વિતતપેક્સી	૨૭૦	૧૮

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાક્ર	પંક્તિ
અંગુલાસંલેખજ્ઞભાગં	અંગુલાસંલેખજ્ઞ ભાગં	૨૭૨	૨
ધનુઃ પૃથક્ત્વમ્	ધનુઃ પૃથક્ત્વમ્	૨૭૨	૩
પૃથક્ત્વ	પૃથક્ત્વ	૨૭૨	૧૫
જ્ઞભાગં	જ્ઞહભાગં	૨૭૨	૨૨
દોળહંપિ	દોળહંપિ	૨૭૩	૧
સ્વહયરસમૃચ્છિમ્	સ્વહયરસમૃચ્છિમ્	૨૭૪	૩
વેડ—	વેડ—	૨૭૪	૧૪
ત્રિપ્રકાસકાઃ	ત્રિપ્રકારકાઃ	૨૭૬	૧૭
સંમૃચ્છિમ્	સંમૃચ્છિમ્	૨૭૭	૮
માત્સ્યાદિ	માત્સ્યાદિ	૨૭૭	૧૦
કમ્મણ	કમ્મણ	૨૭૮	૨૮
છાન્વિહા	છાન્વિહા	૨૭૯	૨૫
કોલકા	કોલિકા	૨૮૦	૨૨
હાકકાઉપર	હાકકાઉપર	૨૮૦	૨૭
બોડવા	બોડવા	૨૮૧	૧૭
આવા	આવી	૨૮૧	૧૮
ન્યથોધ	ન્યથોધ	૨૮૨	૨૩
સાહસંઠિયા	સાહસંઠિયા	૨૮૨	૨૩
કુન્જ	કુન્જ	૨૮૩	૧૬
પરતુ	પરતુ	૨૮૩	૨૬
હોય છે	હોય છે,	૨૮૬	૨૪
તેઓને અવધિજ્ઞાન હોય છે.	જેઓ સમ્યક્ દષ્ટિ હોય છે. તેઓને અવધિજ્ઞાન હોય છે.	૨૮૭	૨૨
સુધા	સુધી	૨૮૭	૩૨
જલચરપુ	જલચરેપુ	૨૮૯	૨
ચડગાદ્યા	ચડગાદ્યા	૨૯૧	૧૧
અંતોમુહુર્ત	અંતોમુહુર્ત	૨૯૨	૧
ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્	ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્	૨૯૨	૧૭
ઉત્કર્ષેણ	ઉત્કર્ષેણ	૨૯૨	૧૮
અંગુલસ્સ	અંગુલસ્સ	૨૯૪	૨૮

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
उद्धृत्तनाक्षर	उद्धृत्तनाक्षर	२६५	२७
गर्भंभ्युत्क्रांतिक	गर्भंभ्युत्क्रांतिक	२६५	२८
उद्धृत्य	उद्धृत्य	२९९	८
उद्धृत थर्ध तने	उद्धृत थर्ध ने	२६६	२६
प्रज्ञप्तास्त था	प्रज्ञप्तास्तथथा	३०३	१
मेदा	मेदो	३०७	१३
उक्ता—	उक्को	३०९	१५
समुच्छिन्नमणुस्सा	समुच्छिन्नमणुस्सा	३१०	२८
योजनशतसहस्रेषु	योजनशतसहस्रेषु	३११	९
भिथ्यादृष्टिवा	भिथ्यादृष्टिवाणा	३१२	२१
अंतरदीवजा	अंतरदीवया	३१४	१६
अंतरदीवजा	अंतरदीवया	३१४	२८
अंतरदीवजा	अंतरदीवया	३१५	३
अकासाई	अकसाई	३१७	१६
नोसनोवउत्ता	नो सन्नोवउत्ता	३१८	१६
नहीं होते है	वे संज्ञोपयुक्त नहीं होते है ।	३१९	८
संज्ञा	संज्ञाः	३१९	१३
संज्ञा	संज्ञाः	३१९	२५
स्वाभीन	स्वाभीनो	३२०	२२
आधणा	सधणा	३२०	२२
विनना	विनाना	३२०	२६
प्रज्ञप्ति	प्राप्ति	३२१	१३
समुद्घातोने	समुद्घातोने	३२१	२७
असन्ना	असन्नी	३२१	३०
प्राप्तज्ञान	प्राप्त थया	३२४	२०
जातस्य	जात्यस्य	३२७	२४
असंखेज्जावासाउया	असंखेज्जवासाउया	३२९	३
अनन्तरद्वृत्ताः	अनन्तरोद्धृत्ताः	३२९	४
वाण	वाणा	३२९	२६
अंत	अंतं	३३१	१०

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
मनुष्य	मनुष्य	३३१	१८
शीतलीभूत	शीतलीभूत	३३१	२६
प्रभुन	प्रभुने	३३२	१३
भवनवासिनः	भवनवासिनः	३३४	२
संहननमस्ति	संहननमस्ति	३३४	९
यावत्पदेन	यावत्पदेन	३३५	८
कर्मणम्	कर्मणम्	३३८	२
सहनमब्धि—	सहननमब्धि	३३९	७
भोजतया	भोग्यतया	३४०	५
छ	छे.	३४०	२४
णाणा संठिया	णाणासंठाणसंठिया	३४१	१८
णाणा संठिया	णाणासंठाणसंठिया	३४१	२९
४न	४न	३४२	२६
इत्थियवेगा	इत्थियवेया	३४२	३०
अननथी	अननथी	३४३	२६
उपजोगे	उवजोगे	३४४	३
"	"	"	२५
आहामाहरेंति	आहारमाहरेंति	३४४	२८
पाठने।	पाठने।	३४४	३०
दुविह	दुविहा	३४८	१०
अपसर्पिष्ये।	अपसर्पिष्ये।	३५१	२१
उसप्पिणी	उस्सप्पिणी	३५२	५
वणस्सइकाइणं	वणस्सइकाइणं	३५२	१०
होती	होता	३५६	१०
दूसरी प्रतिपत्ती—			
मणुस्सित्थीआ	मणुस्सित्थीओ	३६०	१२
देवित्थीआ	देवित्थीओ	३६०	१६
सुपमारी	सुसुमारी	३६४	१८
उरःपरिसपिण्यश्च	उरःपरिसर्पिण्यश्च	३६५	९
सैरिन्ध्यः	सैरिन्ध्रचः	३६६	९

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
छियकली	छिपकली	३६७	२
प्रभेदे	प्रभेदे।	३६७	३१
कथु ^१ कथन छे.	कथन कथु ^२ छे.	३६७	३१
कम्मभूमियाओ	कम्मभूमियाओ	३६८	४
अकम्मभूमियाओ	अकम्मभूमियाओ	३६८	५
कुरुरुषु	कुरुषु	३६९	९
गायमा	गोयमा !	३७०	१२
स किं तं	से किं तं	३७१	५
मतरदावत्थीओ	मंतर देवित्थीओ	३७२	१६
पुव्वकोडी	पुव्वकोडी	३७५	५
उक्कासेणं	उक्कोसेणं	३७५	७
अंता मुहुत्त	अंतो मुहुत्त	३७५	१४
उत्कर्षण	उत्कर्षेण	३७६	२०
कियन्तं कियन्तं	कियन्तं कालं	३७६	२३
मुत्कर्षण	मुत्कर्षेण	३७६	२५
अवास्थिति	अवस्थिति	३७७	३२
उक्को-	उक्को-	३७८	३१
देसूणं	देसूणा	३८३	२१
देशान	देशोनं	३८५	१८
देसूणां	देसूणा	३८५	२७
स्थिति	स्थिति	३८६	२०
स्वीकार	स्वीकार	३८६	२४
कम्मभूमिग	कम्मभूमिग	३८६	२६
भरतरवतेषु	भरतैरवतेषु	३८७	३
अरवत	अैरवत	३८७	२०
स्वभाव	स्वभाव	३८७	२३
पल्यापम	पल्योपम	३८८	११
थयवे	थयेव	३८८	२४
हेउवत	हेअवत	३८८	२६
तितन्नि	तिनि	३८८	२७

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાંક	પંક્તિ
અરણવા	અરણવા	૩૯૦	૨૪
અકમ્મભૂમિગ	અકમ્મભૂમિગ	૩૯૦	૩૦
જમ્મણં	જમ્મણં	૩૯૧	૨૩
અકમ્મભૂમિગ	અકમ્મભૂમિગ	૩૯૨	૧૭
તિન્ન	તિન્નિ	૩૯૨	૨૩
અકમ્મ ભૂમિગ	અકમ્મભૂમિગ	૩૯૨	૨૬
લેજ્જહમાગ	લેજ્જહમાગં	૩૯૩	૨૨
પચ્ચરશત્પલ્યોપમાનિ	પચ્ચાશત્પલ્યોપમાનિ	૩૯૪	૨૧
ઉત્કર્ણેણ	ઉત્કર્ણેણ	૩૯૬	૧
પચ્ચપચ્ચાશત્	પચ્ચપચ્ચાશત્	૪૦૦	૪
પલ્યેપમનાં	પલ્યેપમની	૪૦૦	૨૯
ઉક્કાસેણં	ઉક્કાસેણં	૪૦૨	૬
પુવ્વકાડી	પુવ્વકોડી	૪૦૨	૮
અકમ્મભૂમિગણુસ્સિત્થિત્તિ	અકમ્મભૂમિગમણુસ્સિત્થિત્તિ	૪૦૩	૨
સંહરણં	સંહરણં	૪૦૩	૫
પૃથક્કૃત્વામ્યધિકાનિ	પૃથક્કૃત્વામ્યધિકાનિ	૪૦૩	૨૨
જઘન્યેકં	જઘન્યેનૈકં	૪૦૩	૨૨
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્	જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્	૪૦૪	૮
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્	જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્	૪૦૪	૧૩
ગાતમ	ગૌતમ !	૪૦૫	૧૯
પલ્યેપમનુ	પલ્યેપમનુ	૪૦૭	૨૭
વાર	વાર	૪૦૯	૨૦
વાર	વાર	૪૦૯	૨૯
છઅથવાઆર	છવાર	૪૧૦	૨૭
સાતભવતો	સાતભવતો	૪૧૩	૨૩
અતણ્ણમ	અતણ્ણ	૪૧૪	૧
ગૌતમસ્વામીને	ગૌતમસ્વામીને	૪૧૬	૩૦
ઐરાવત	ઐરાવત	૪૧૭	૨૮
ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્કૃષ્ટ	૪૧૮	૧૯
અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે	અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે.	૪૧૮	૩૦

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
आवशे	आवशे	४१६	२४
आयुवाली होकर ग्रहण कर लेवें	आयुवाली होकर जन्म ग्रहण कर लेवें	४२२	१३
अकर्मभूमिक	अकर्मभूमिक	४२२	१९
संक्षेपत	संक्षेपत	४२३	४
अकर्ष	अकर्ष	४२४	२२
जहन्नेण	जहन्नेण	४२५	२
असंखे	असंखे	४२६	२१
उत्तरकुडनी	उत्तरकुडनी	४२६	२३
रीते	रीते	४२७	३०
समान्य	समान्य	४२९	२२
क्षेत्र	क्षेत्र	४३१	१३
अन्तर्गुहर्त	अन्तर्गुहर्त	४३४	१७
अन्तरकाण्ड	अन्तरकाण्ड	४३६	२६
सधणी	सधणी	४३७	२३
तिरिक्खनोणित्थीओ	तिरिक्खनोणित्थीओ	४४१	१८
संखेज्जगुणाओ	संखेज्जगुणाओ	४४३	१३
कम्मभूमियाणं अंतरदी०	कम्मभूमियाणं अकम्मभूमियाणं अंतरदी०	४४३	३२
अधारे	अधारे	४४४	२५
अकम्ममिभूग	अकम्ममिभूग	४४५	३
तेओ	तेओ	४४५	२६
वेमाणिणीय	वेमाणिणीय	४४६	३१
अदेशे	अदेशे	४४७	२६
ज्योतिष्कदेव्यो	ज्योतिष्कदेव्यो	४४८	९
वेमाणिणी	वेमाणिणी	४४९	२४
गोयमा ?	गोयमा !	४५०	११
संखेज्जगुणाओ	संखेज्जगुणाओ	४५२	८
गुणाओ	गुणाओ	४५२	२७
जार्थ	जार्थ	४५६	११
हैभवत	हैभवत	४६१	६
कर्मभूमिज	कर्मभूमिज	४६१	१६

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पैक्ति
कल्पोपनकल्पातीत	कल्पोपपन्नकल्पातीत	४६२	६
विज्ञानना	विभानना	४६२	२८
विस्ताराभ्या	विस्ताराभ्यां	४६३	१
पुरुषाणा	पुरुषाणां	४६३	१
मुहूर्तम्	मुहूर्तम्	४६३	२०
मृसातिरेक	सातिरेकम्	४६३	२३
अधन्य थी	अधन्य थी	४६४	२८
पुरुषाणामपि	पुरुषाणामपि	४६५	५
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त	जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त	४६५	९
जा	जो	४६५	१२
और	और	४६५	२०
कालकी	कालका	४६७	१२
चारित्रधर्म	चारित्रधर्म	४६७	१४
पुरुषां	पुरुषां	४६८	१४
सर्वद्विसिद्धाणं	सर्वद्विसिद्धाणं	४७०	२४
पञ्चविंशतिः	पञ्चविंशतिः	४७२	८
द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि	द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि	४७३	७
उनत्तीस	उनत्तीस	४७३	१५
उक्कोसेणं	उक्कोसेणं	४७८	१८
पट्टच	पट्टच	४७८	२६
अकम्भमूमि०	अकम्भमूमि०	४७९	४
अकम्भमूमि०	अकम्भमूमि०	४७९	२१
अन्तर्मुहूर्त	अन्तर्मुहूर्त	४८०	१०
भरतादा	भरतादौ	४८२	१
पुन	पुनः	४८२	९
शेष	शेषं	४८७	७
पञ्चाना	पञ्चाना	४८७	२६
होन से	होनेसे	४९०	१८
मुहु	मुहुर्त	४९४	२

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
वतस्पत्ति०	वनस्पति०	४९४	५
का	की	४९४	७
दशविधिभवन०	दशविधभवन०	४९५	१
म्योऽल्या	म्योऽल्पा	४९६	१५
असंख्येयगुणा	असंख्येयगुणा	४९९	२६
देवाभां	देवोभां	५०२	३१
बहत्तरक्षेत्र०	बृहत्तरक्षेत्र०	५०४	१
वधरे	वधादे	५०७	२८
आणयपाणयगाई	आणयपाणयमाई	५०८	२४
अधिक	अधिक	५१०	१२
श्रेणि०	श्रेणिषु	५११	६
मणनात्	भणनात्	५१३	१
सर्वाथसिद्ध	सर्वार्थसिद्ध	५१४	२७
द्वादशकल्पोपन्न	द्वादशकल्पोपपन्न	५१५	४
देवकुरुत्तरकुरु	देवकुरुत्तरकुरु	५१६	२०
पूर्वविदेर	पूर्वविदेह	५१७	१६
अघस्तनग्रैवेयकदेवपुरुषाक्षेया	अघस्तनग्रैवेयकदेवपुरुषापेक्षया	५१८	५
मज्झिमगेवेज्जपुरिसा	मज्झिमगेवेज्जदेवपुरिसा	५१८	२३
स्रारकल्पदारम्भ	स्रारकल्पादारम्भ	५१९	३
पछी पछीना संख्यातगण्ठा	पछीपछीनाअसंख्यातगण्ठा	५१९	२६
गय ह	गया है	५२१	१२
पनात्ते	पलत्ते	५२४	२०
चउरिदिय०	चउरिदिय	५२५	८
वेइदियतिरि०	वेइंदियतिरि०	५२८	१८
नपुंसक	नपुंसक	५२८	३०
एगिदियतिरिक्खजोणिय नपुसक	एगिदियतिरिक्ख		
	जोणियनपुंसगा	५२९	११
एगिदिय	एगिदिय	५२९	१३
आउ	आउ, तेउ	५२९	११
से किं तं	से चं	५२९	३१

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાક્ર	અંક
ત્રિદ્વીય	ત્રીન્દ્રિય	૫૩૧	૧૮૩
પુવ્વુત્તમેદો	પુવ્વુત્તમેદો	૫૩૧	૨૫
અંતો મુહુ	અંતો મુહુત્તં	૫૩૨	૮
સ	સા	૫૩૭	૩
સહસ્રાણિ	સહસ્રાણિ	૫૩૭	૫૫
આસ્થિતિનુ સાતમી	આ સ્થિતિનું કથન સાતમી	૫૩૭	૨૧
કાલં ઠિઈ	કેવદ્યં કાલં ઠિઈ	૫૩૮	૬
કેવદ્યં કાલં ઠિઈ પન્નત્તા	(યહ અધિકછપા હૈ)	૫૩૮	૮
કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા	(યહ અધિક છપા હૈ)	૫૩૮	૯
નપુંસક કી કિતને	નપુંસક કી સ્થિતિ કિતને	૫૩૮	૧૭
મુહુત્ત	મુહુત્તં	૫૩૮	૧૮
અન્તર્મુહુત્ત	અન્તર્મુહુત્ત	૫૪૦	૧૨
મેદ મેં	મેદ સે	૫૪૦	૧૯
ચઉપ્પાય	ચઉપ્પય	૫૪૦	૨૯
મુહુત્ત	મુહુત્તં	૫૪૧	૨
સ્થિતિ	સ્થિતિ	૫૪૧	૩
નપુંસકોની સ્થિતિ	નપુંસકોની છે અહિયાં જે		
	ક્ષેત્રની અપેક્ષા લઇને મનુષ્ય		
	નપુંસકોની સ્થિતિ	૫૪૧	૨૭
મરહેરવય વિદેહાવર	મરહેરવયપુવ્વવિદેહાવર	૫૪૧	૩૨
કર્મભૂમિકમરતૈરવતપૂર્વ	કર્મભૂમિક મરતૈરવતપૂર્વ—	૫૪૨	૪
મણુસ્સણપુસગસ્સ	મણુસ્સણપુંસગસ્સ	૫૪૨	૧૪
મતે	મતે !	૫૪૨	૨૦
મણુસ્સણપુસગસ્સ	મણુસ્સણપુંસગસ્સ	૫૪૨	૩૦
ઉત્કૃષ્ટમન્તર્મુહુત્ત	ઉત્કૃષ્ટમન્તર્મુહુત્ત	૫૪૩	૩
યુગલધર્મિયો	યુગલધર્મિયો	૫૪૩	૯
તેઓ નપુંસક હોતા નથી	ગર્ભજ હોતા નથી જે અકર્મ		
	ભૂમિના મનુષ્યો ગર્ભજ હોય		
	છે, તેઓ નપુંસક હોતા નથી,	૫૪૩	૨૦
પ્રમાણેની	પ્રમાણેની	૫૪૩	૨૬

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાઙ્ક	પંક્તિ
ઊરપસિપ્પ	ઊરપરિસપ્પ	૫૪૪	૧૭
નપુંસણં	નપુંસણં	૫૪૪	૨૨
નપુંસગસ્સ	નપુંસણં	૫૪૪	૨૭
કાલસો	કાલઓ	૫૪૪	૨૭
એવ	એવં	૫૪૫	૨૧
મન્તે	મંતે ।	૫૪૬	૧
નપુસણ્તિ	નપુંસણ્તિ	૫૪૬	૧
નપુંસય ઇતિ	નપુંસક ઇતિ	૫૪૬	૨
કિત્કાલં	કિયત્કાલ	૫૪૬	૨
પ્રટક	પ્રગટ	૫૪૬	૬
નપુસક	નપુંસક	૫૪૬	૧૨
નપુંસણં	નપુંસણં	૫૪૬	૧૫
સમય	સમયં	૫૪૬	૨૪
તત્રૈકં	તત્રૈક	૫૪૭	૧
નપુસણં મન્તે	નપુંસણં મંતે ।	૫૪૭	૬
મૂત્રકાર	સૂત્રકાર	૫૪૭	૧૮
અનંતઉત્સપિણી	અનંતઉત્સર્પિણી	૫૪૭	૨૬
અનંતઅવસર્પિણીયે	અનંતઅવસર્પિણીયે	૫૪૭	૨૭
દસવાસસહસ્સાઈ	દસવાસસહસ્સાઈ	૫૪૭	૩૧
તેત્તીસ	તેત્તીસં	૫૪૭	૩૧
પૂર્વસ્થિતિ સૂત્રે	પૂર્વસ્થિતસૂત્રે	૫૪૮	૨
એક	એકં	૫૪૮	૬
કેવચિરં	કેવન્ચિરં	૫૪૯	૧૫
વતાવે	ખતાવે	૫૪૯	૨૬
નપુંસગાત્તિ	નપુંસગત્તિ	૫૪૯	૨૭
તિર્યગ્યોનિકનપુસકની	તિર્યગ્યોનિક નપુંસક છે, આરીતે કેટલાકાણ સુધી થતા રહે છે, અર્થાત્ તિર્યગ્યોનિક નપુંસકની	૫૪૯	૨૯
તિર્યગ્	તિર્યગ્	૫૫૦	૩

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
कायस्थितिमान	कायस्थितिमानं	५५०	५
असंखेज्जाको	असंखेज्जाओ	५५०	१९
अतो	अंतो	५५१	२
परिपत्तव्य	प्रतिपत्तव्य	५५१	३
अतो	अंतो	५५१	७
मुहुत्तं	मुहुत्तं	५५१	१०
णपुंसगाय	णपुंसगाणय	५५१	२१
महोगाण वि	महोरगाण वि	५५२	१
कवेचिरं	केवच्चिरं	५५२	१३
एक	एकं	५५२	१९
योपगा	योपगा	५५२	२९
खेत्त	खेत्तं	५५२	२६
मुहुत्त	मुहुत्तं	५५२	२७
पुहुत्त	पुहुत्तं	५५२	२८
उत्कर्षेण	उत्कर्षेण	५५३	४
नपुंसएणं	नपुंसएणं	५५३	६
नपुंसक	नपुंसक	५५३	७
ऐरावत	ऐरवत	५५३	१२
केवच्चिरं	केवच्चिरं	५५३	१८
पणु सभञ्जी	पणु सभञ्जी	५५३	२४
अकम्मभूमिग	अकम्मभूमिग	५५३	२८
नपुंसगत्ति	णपुंसएत्ति	५५३	२८
उत्कर्षण	उत्कर्षेण	५५४	५
अंतोमुहुत्त	अंतोमुहुत्तं	५५४	२१
अतो मुहुत्त पुहुत्त	अंतो मुहुत्तपुहुत्त	५५४	२१
उत्कर्षथी	उत्कर्षथी	५५४	२२
अंतमुहुत्त	अन्तमुहुत्त	५५४	२८
अंतर द्वीवगाणं	अंतरदीवगाणं	५५४	२९
मुत्कर्षण	मुत्कर्षेण	५५५	१

अशुद्ध

मुत्कर्षण

मणुस्स नपुंसगस्स खेत्तं

अंतो मुहुत्तं

कालमन्त्रं

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

यापदपाद्वे पुरुलं परावर्त्तं

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

भते

अतरं

गोयमा !

अन्तमुहूर्त्तं

पुरिसणपुंसा

गोदमा !

सागरोवमसमपुहुत्तं

भंते

नपुंसकत्वस्य

अन्तरं मुहूर्त्तका

नैरचिरुनपुंसकका

अंतरं मुहुत्तं

पुरिसणपुंसा

संचिद्वर्णंतरे

भाभ

ण

प्रश्ननाम

तरुकाले

अंतरं मुहुत्तं

अंतरं मुहुत्तं

अंतोमुहुत्तं

शुद्ध

मुत्कर्षेण

मणुस्स-नपुंसगस्स खेत्तं

अंतो मुहुत्तं

कालमन्तरं

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

यावदपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं

जघन्येनान्तमुहूर्त्तम्

भंते !

अंतरं

गोयमा !

अन्तमुहूर्त्तं

पुरिसणपुंसगा

गोयमा !

सागरोवमसय पुहुत्तं

भंते !

नपुंसकत्वस्य

अन्तमुहूर्त्तका

नैरयिकनपुंसकका

अंतरं मुहुत्तं

पुरिसणपुंसगा

संचिद्वर्णंतरे

नाभ

णं

प्रश्नना

तरुकालो

अंतरं मुहुत्तं

अंतरं मुहुत्तं

अंतोमुहुत्तं

पृष्ठाङ्क

पंक्ति

५५५

२

५५५

१४

५५५

१९

५५६

३

५५६

५

५५६

६

५५६

११

५५६

१३

५५६

१५

५५६

१५

५५६

१७

५५६

१९

५५६

२२

५५६

२९

५५६

२९

५५७

१

५५७

४

५५७

१०

५५७

१७

५५७

१८

५५७

२०

५५७

२०

५५७

२१

५५७

२४

५५७

२६

५५७

२८

५५७

३०

५५८

७

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાક્ર	પંક્તિ
કિતને	કિતનેક	૫૫૮	૧૫
સાગરોવમસ્સાઈ	સાગરોવમસહસ્સાઈ	૫૫૮	૧૮
પરમપરા	પરંપરા	૫૫૮	૨૦
નેરેહય	નેરહય	૫૫૮	૨૩
નપુંસગસ્ય	નપુંસગસ્સ	૫૫૮	૨૩
એક મુહૂર્તનું	એક અન્તર્મુહૂર્તનું	૫૫૮	૨૬
ળપુગસ્સ	ળપુંસગસ્સ	૫૫૮	૩૦
મદેદન્તર્મુહૂર્ત	મવે અન્તર્મુહૂર્ત	૫૫૯	૨
એકેન્દ્રિ યોનિય	એકેન્દ્રિય યોનિક	૫૫૯	૮
અસંલેજ્જ લોયા	અસંલેજ્જા લોયા	૫૫૯	૧૫
અવસર્પિણી અવસર્પિણિયાં	અવસર્પિણિયાં	૫૫૯	૨૦
મુહુર્ત	પુહુર્ત	૫૫૯	૨૧
કંઘક વધારે અંતર કહ્યું છે	કંઘક વધારે સાગરોપમ	૫૫૯	૨૨
	શતપૃથક્ત્વ નું છે. અહિંયાં		
	સાતિરેક-કંઘક વધારે એમ		
	એ કહ્યું છે		
તિરિક્ત્વ	તિરિક્ત્વ	૫૫૯	૨૪
તિર્થગ્યોનિક	તિર્થગ્યોનિક	૫૫૯	૩૧
અંતો મુહૂર્તમ્	અન્તર્મુહૂર્તમ્	૫૬૦	૧
વનસ્પતિકાલ	વનસ્પતિકાલ	૫૬૦	૧૬
અન્ત	અનન્ત	૫૬૦	૧૯
વાઉણં	વાઉણ	૫૬૦	૨૧
વળસ્સહકાલો	વળસ્સહકાલો	૫૬૦	૨૧
અસંલેજ્જલોયા	અસંલેજ્જા લોયા	૫૬૦	૨૫
સંલ્હેયવર્ષામ્યાધિકે	સંલ્હેયવર્ષામ્યાધિકે	૫૬૧	૫
વળસ્સ કાલો	વળસ્સહ કાલો	૫૬૧	૧૯
વળસ્સહ	વળસ્સહ	૫૬૧	૨૬
એકક	એકકં	૫૬૧	૨૩
પોગાલપરિદિદં	પોગાલપરિયદ્દં	૫૬૧	૨૫
ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોઽ	ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોઽ	૫૬૨	૧૬

अशुद्धः	शुद्धः	पृष्ठाङ्कः	पंक्तिः
स्वद्वयराणं	स्वद्वयराणं	५६२	१०
ऐरावत	ऐरेवत	५६२	२४
एव	एवं	५६२	२८
जग्मणं	जग्मणं	५६३	२८
वणस्स	वणस्सइ	५६३	२८
व्यवधान	व्यवधान	५६३	३०
वणस्सहः	वणस्सइ	५६४	२२
हुरि	हुरिवध	५६४	२४
गोयमा !-विसेससाहिया	(सम्पूर्णं दुवारां हुई है)	५६५	५
ससहियावा	विसेसाहिया वा	५६५	९
अंतरदावग	अंतरदीवग	५६५	२६
विससाहियावा	विसेसाहियावा	५६६	११
णपुंसगा-णपसगा	णपुंसगा-णपुंसगा	५६६	१५
जोणियणपुंसगा	जोणिय णपुंसगा	५६६	१६
जोणिणपसगा	जोणिय णपुंसगा	५६६	१७
कतरे कतरेभ्यो द्विशेषाधिकावा	कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिकावा	५६६	२६
तिर्यग्योनि नपुंसकानां	तिर्यग्योनिक नपुंसकानां	५६७	६
संख्येय	संख्येय	५६७	९
चतुरिन्द्र	चतुरिन्द्रि	५६७	९
त्रिन्द्रियतिर्यग्योनि	त्रिन्द्रियतिर्यग्योनिक	५६७	१०
तेजस्का कायिकैकेन्द्रिय	तेजस्कायिकैकेन्द्रिय	५६७	११
नपुंसविशेषाधिका	नपुंसका विशेषाधिका	५६७	१२
असंख्येयगुणार्था वद द्वितीय	असंख्येयगुणा यावद द्वितीय	५६७	२४
असंख्येय	असंख्येय	५६७	२५
संख्येय	संख्येय	५६७	२६
असंख्येयगुणा	असंख्येयगुणा	५६७	२८
असंख्येय	असंख्येयगुणा	५६७	२८
संख्येय	संख्येय	५६७	२९
सकोः	सकाः	५६७	३०

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાઙ્ક	પંક્તિ
તિર્યગ્યોનિક	તિર્યગ્યોનિક	૫૬૭	૩૦
બહુત્વં બહુત્વં	બહુત્વં	૫૬૮	૬
નપુંસકા પેક્ષયા	નપુંસકા:	૫૬૮	૧૦
તાવત્પ્રમાણસુ	તાવત્પ્રમાણાસુ	૫૬૮	૧૧
મણુસ્સ ણસ્સ	મણુસ્સ	૫૬૮	૧૮
ગેરહય	ગેરહય	૫૬૮	૨૫
વિશેષાધિક	વિશેષાધિક	૫૬૮	૩૧
તિર્યગ્યોગિક નપુંસકો	તિર્યગ્યોનિક નપુંસકો	૫૬૯	૮
ગેરહયા	ગેરહય	૫૬૯	૧૧
ગેરહય ણપુંસગા	ગેરહયણપુંસગા	૫૬૯	૧૩
પુંસગા	ણપુંસગા	૫૬૯	૧૮
ગેરનયા	ગેરહયા	૫૬૯	૨૨
નૈરયિકનપુંસકો	નૈરયિકનપુંસકો	૫૭૦	૧૩
અઘ:	અઘ:	૫૭૦	૧૫
નેરહય	નેરહય	૫૭૦	૧૯
કરતાં	કરતાં	૫૭૦	૨૨
સંખંધમાં	સંખંધમાં	૫૭૦	૨૩
ગેરહય	ગેરહય	૫૭૦	૨૪
ગેરહય	ગેરહય	૫૭૦	૨૭
ગેરહવ	ગેરહય	૫૭૦	૨૯
છટ્ટીપૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં	છટ્ટી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો		
	અસંખ્યાતગણા વધારે છે. છટ્ટી		
	પૃથ્વીના નૈરયિકનપુંસકો કરતાં	૫૭૧	૨૨
પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં માંથી	પાંચમી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો કરતાં ચોથી	૫૭૧	૨૨-૨૩
અસંખ્યા અસંખ્યાત અસંખ્યાત	અસંખ્યાત અસંખ્યાત	૫૭૧	૨૭
નપુંસકા	નપુંસક	૫૭૨	૧૦
રત્નમા	રત્નપ્રમા	૫૭૨	૧૦
ગેરહય	ગેરહય	૫૭૨	૨૩
તેઓ અસંખ્યાત નપુંસકો કરતાં	તેઓ અસંખ્યાતગણા વધારે છે		
	પહેલીપહેલી પૃથ્વીઓની દક્ષિણ		
	દિશા ના નૈરયિકનપુંસકો કરતાં	૫૭૨	૩૭

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠાઙ્ક	પંક્તિ
સલ્વત્થોવા	સલ્વત્થોવા	૫૭૩	૧
આહે	અહે	૫૭૩	૨
તમાણ પુઢવીમે	તમાણ પુઢવીણ	૫૭૩	૨
ળેહરૂયા	ળેરૂયા	૫૭૩	૧૦
દિસાળુણાણં	દિસાળુવાણં	૫૭૩	૧૨
સંગૃહી	સંગૃહીત	૫૭૩	૧૨
ક્ષણિમેં	દક્ષિણમેં	૫૭૩	૧૫
ત્યાંથા	ત્યાંથી	૫૭૩	૨૪
મૃત્વી	પૃથ્વી	૫૭૩	૩૧
શર્કરપ્રમા	શર્કરપ્રમા	૫૭૪	૯
દક્ષિમ	દક્ષિણ	૫૭૪	૨૪
પુઢવી	પુઢવી	૫૭૫	૨૪
ત્રણુધંદ્રિયવાળા નપુંસકોમાં પાંચ—	ત્રણુધંદ્રિયવાળા નપુંસકોમાં, ચાર ધંદ્રિયવાળા નપુંસકોમાં પાંચ—	૫૭૫	૨૭
સલ્વત્થોવા	સલ્વત્થોવા	૫૭૬	૧
નપુંસકો કેમકે	નપુંસકો છે, કેમકે	૫૭૬	૨૩
પ્રતરના અસંખ્યાત શ્રેણિયો છે,	પ્રતરના અસંખ્યાત ભાગવર્તિ જે અસંખ્યાત શ્રેણિયો છે	૫૭૬	૨૩
જલચર	જલચર	૫૭૬	૨૯
વિસેસહિયા	વિસેસાહિયા	૫૭૬	૩૧—૩૨
નપુંસકકો	નપુંસકો	૫૭૬	૩૨
તેડકાઈય	તેડકાઈય	૫૭૭	૬
તે પ્રદેશ પ્રદેશ	તે પ્રદેશ	૫૭૭	૨૨
તેઈંદિય	તેઈંદિય	૫૭૭	૨૩
કાયિક	કાયિક	૫૭૮	૨૧
પ્રભૂતર	પ્રભૂતતર	૫૭૮	૨૪
વળસ્સઈયકાઈય	વળસ્સઈકાઈય	૫૭૮	૨૭
અકમ્ભૂમિમનુષ્ય નપુ સકોમાં	કમ્ભૂમિના મનુષ્યનપુંસકોમાં અકમ્ભૂમિના મનુષ્યનપુંસકોમાં	૫૭૯	૨૪

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
कुरुवासित्तयानामपि	कुरुवासिद्वयानामपि	५८०	३
णाव	जाव	५८०	३
हरिवर्परम्यकवर्पाकर्ममूमिकमनुष्य नपुं- सकाः संख्येयगुणाः स्वस्थाने	(यह पंक्ति अधिक है ।)		
परस्परं	परस्परं तुल्याः	५८०	५-६
ऐरावत	ऐरवत	५८०	६
अभ्यातगणु।	अभ्यातगणु।	५८०	१९
तिर्यग्योनिक	तिर्यग्योनिक	५८०	२४
एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक	एकेन्द्रियतिर्यग्योनिक	५८१	१६
ववस्सइ	वणस्सइ	५८१	१७
तिर्यग्योनिक	तिर्यग्योनिक	५८१	१८
नपुंसकानाथ	नपुंसकानाम्	५८१	१९
तुल्या वा तुल्यावा	तुल्ला वा तुल्यावा	५८२	५
थलचराण	थलयराणं	५८२	७
नपुंसको के	नपुंसको के	५८२	१५
गौयमा	गोयमा	५८२	१७
थल्यज्जाणं	थलयराणं	५८२	२०
संमूर्च्छिम	संमूर्च्छिम	५८२	२७
पंचम पृथ्वीके नैरयिक नपुंसकों की अपेक्षा चतुर्थ	पंचम पृथ्वीके नैरयिक नपुंसकों की अपेक्षा चतुर्थ पृथ्वीके नैर- यिक नपुंसक असंख्यात गुणे अधिक है चतुर्थ	५८३	७
दीवग	दीवग	५८३	१३
असंख्यातगुणो	असंख्यात गुणे	५८३	१७
संमूर्च्छिम	संमूर्च्छिम	५८३	१८
संवत्थोवा	संवत्थोवा	५८३	१९
भील पृथ्वीना नैरयिक नपुंसको करता	भील पृथ्वीना नैरयिक नपुं- सको छे ते असंख्यात गणु। वधारे छे. भील पृथ्वीना नैरयिक नपुंसको करतां	५८३	२१
		५८३	३०

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
अकर्मभूमिग	अकम्म भूमिग	५८४	११
दो वि सखेज्जगुणा	दो वि तुल्लं संखेज्जगुणा	५८४	१३
गुणितो	गुणित	५८४	१६
ऐरावत	ऐरवत	५८४	१७
गणित	गुणित	५८४	१९
भंभूच्छित्त	संभूच्छित्त	५८४	२२
अकर्मभूमिग	अकम्मभूमिग	५८४	२३
खहयरपंचिदिय	खहयरपंचिदिय	५८५	११
न !	न	५८५	१६
पंचिदिय	पंचिदिय	५८५	२२
विससाहिया	विसेसाहिया	५८६	२
अणंतणा	अणंतगुणा	५८६	२३
आउक्काइयतिरिक्ख	आउक्काइय एगिंदियतिरिक्ख	५८६	२९
णपुंसगवेदेणं	णपुंसगवेदेणं	५८७	७
सधणा	सधणी	५८८	२६
तिरिपुंक्खजोणियण	तिरिक्खजोणियणपुं	५९२	२९
कतर	कतरे	५९६	६
संभ्यातगल्ली	असंभ्यातगल्ली	५९७	२१
एयासिए णं	एयासि णं	६००	५
सगाणं	य णपुंसगाणं	६००	१२
तिरिक्खजोणयणपुंसगाणं	तिरिक्खजोणियणपुंसगाणं	६०१	१३
तिरिक्खजोणियपरिसा	तिरिक्खजोणिय पुरिसा	६०१	२९
सखेजगुणाओ	संखेज्जगुणाओ	६०२	२५
कम्मभूमिगमस्सणपुंसगा	कम्मभूमिगमणुस्स णपुंसगा	६०५	३
अणुत्तराववाइया	अणुत्तरोववाइया	६०५	९
त्थियाओ	त्थियाओ	६०५	१९
अकम्मभूमिग	अकम्मभूमिग	६०८	५
मणुस्सत्थिओ	मणुस्सित्थियाओ	६०९	१

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठाङ्क	पंक्ति
श्रेण्यसख्येयभागताकाश	श्रेण्यसख्येभागगताकाश	६१०	५
ननुष्य	मनुष्य	६११	२५
मघ्नम	मध्यम	६१३	५
छट्टाए	छट्टीए	६१४	२३
मडाशुकेल	मडाशुक	६१४	२७
अस'भ्यात	अस'भ्यात	६१५	२५
दाच्चाए	दोच्चाए	६१५	३०
सखेज्जगुणाओ	संखेज्जगुणा	६१६	१९
असंखेज्जगुणा	असंखेज्जगुणा	६१९	२
संखेज्जगुणाओ	संखेज्जगुणाओ	६१९	१७
सख्येयगुणाः	संख्येयगुणाः	६२१	८
नपुंसकाः	नपुंसकाः	६२१	१३
(विशेषने	विशेषने	६२१	२७
भवणवासणीणं	भवणवासिणीणं	६२३	८
भवणवासीण	भवणवासिणीणं	६२३	२८
णेरइयणसगाणं	णेरइयणपुंसगाणं	६२५	२५
त्रैपेयक	त्रैवेयकने	६२७	२४
पुरुषापेक्षणा	पुरुषापेक्षया	६३३	१
जलयरतिरिक्खजोणिणित्थियाओ	जलयरतिरिक्खजोणित्थियाओ	६३३	१५
"	"	"	२७
नपुंसकस्यापि	नपुंसकस्यापि	६३५	१३
वणस्सकाइय	वणस्सइकाइय	६३५	२५
वदो	वेदो	६४०	१९

